KNIŽNICA

VA/1 46.38
160

HUSITSKÝ HŘBITOV A KOSTEL V RIMAVSKÉ BANI.

SLOVENSKÁ ČÍTANKA.

Vydala

Moravsko-slezská Beseda v Praze.

Nakladatelství EMIL ŠOLC, společnost s r. o. Praha - Karlín.

R 114

VI C 146
~~D 188~~

Knižnica Štátneho ústavu pre umelecké remeslá v Bratislave

Inv. č. 1027

Tiskem Karla Šolce v Hoře Kutné.

ODDÍL I.

Část obecná.

PŘEDMLUVA.

Na večírku Moravsko-slezské Besedy, konaném dne 23. března r. 1907, hovořeno o výsledku, s nímž se potkalo vydání „Moravské čítanky“. Byla vlídně přijata obecenstvem i kritikou a všeobecně uznáno, že byla dobrým činem kulturním. Ve schůzi té poukázáno zejména na to, že by podobným způsobem měly býti osvětleny poměry všech větví národa česko-slovanského a především, že toho jest potřeba vzhledem k Slovensku, jehož známost u nás pořád ještě jest nedostatečná. Redaktor Rajmund Cejnek upozornil pak na důležitost takové čítanky obecně slovanské a doporučil pamatovati také na takový podnik. I Slezsku dostalo se vřelých přímluvčích. I usneseno po zevrubné úradě jednomyslně, vydati především čítanku slovenskou a zvoleno hned také pořadatelstvo její. Právním rádcem této komise byl náměstek starosty Moravsko-slezské Besedy JUDr. Josef Fuhrich.

Výbor ten dal se ihned do práce. Sestavil rozvrh oborů, které by měly býti pojaty do knihy té, a vyhlédl také pracovníky pro jednotlivé stati. Myšlenka Slovenské čítanky potkala se s hojným souhlasem, zvláště také u Slováků samých, a ochotně slíbena součinnost skoro ode všech, kdož byli požádáni o ni. Ale časem nahrnulo se také hojně překážek. Někteří spolupracovníci byli nám vyrváni vězením je stihnuvším, jiní závažnými okolnostmi životními. I smrt vyhledla si v nich oběť, vzácného přítele našeho podniku, pravotára Štěpána Fajnora. Než leckde ochladl i prvotní zápal a zůstalo tu při pouhém slibu. I bylo třeba měniti přispěvatele i původní program, bylo třeba též hledati náhrady a to se nepodařilo všude, přes největší úsilí zejména inženýra Rotnágla, nejnadšenějšího pěstitele vzájemnosti československé dnes u nás.

Chybí-li tedy v seznamu spolupracovníků leckteré zvučné a milé jméno, není to vždy vinou naší; jest nám toho stejně líto, jako našemu čtenářstvu.

Pro vnitřní úpravu Slovenské čítanky po zralé úvaze přijata navržená p. dr. Jindř. Metelkou dvojdílnost. Vedle

obecného poučení má v ní laskavý čtenář nalézti také spolehlivého průvodce pro cestování po Slovensku a do Tater — a ten jest obsažen v oddíle druhém.

Některé články vyžadovaly illustrací a map; zvláště z těch některé musily býti pořizovány docela nově, ježto podobných posud v jazyce českém není. V té věci dlužno s chválou nemalou vzdáti uznání ochotě a obětovnosti pp. přispěvatelů i nakladatele p. Emila Šolce.

A tak po tříleté přípravě, plné překážek a obtíží, vysíláme knihu do širých končin vlasti s přáním, aby se jí podařilo rozmnožiti u nás řady přátel Slovenska, lepším světlem osvítiti všecky poměry jeho, spojiti ruce a sblížiti srdce bratrská, rozvroucniti mysli zde a posíliti mysli tam.

Vůle naše byla nejlepší!

MORAVSKO-SLEZSKÁ BESEDA V PRAZE.

Prof. MUDr. IVAN HONL,
starosta.

JUDr. EMANUEL GRÉGR,
jednatel.

FR. BÍLÝ:

SLOVENSKÁ ČÍTANKA.

Povzbuzena jsouc úspěchem »Moravské čítanky«, Moravsko-slezská Beseda v Praze vytkla si za úkol, vydati podobné čítanky další, především slovenskou. Vedla ji k tomu láska; neboť kdo jest v rodině kmenů československých srdci bližší než ta Popelka podtatranská, dějinnými osudy od svých bratří a sester odtržená, v utrpení a slzách se utápějící? Nemá života radostného ani český národ; uléhá denně zemdlený bojem za jazyk a volný vývoj, denně vstává k boji novému. Není mu dopřáno oddechu — ale co jest trpěti Slovači, rozrývá srdce. Tu nestačí zbraň ani síla vlastní, jen důvěra v budoucnost láska, která hory přenáší, nadšení, jež nedbá moci a úpornosti odpůrcovy, ty udržují ruku pevnou, mysl svěží, zapuzují zoufání. Vědomí, že jest v právu a nechce nic než právo, právo na život svůj, na účast v novodobých snahách duševních, na všelidskou svobodu a vzdělanost, povznesení hmotné, právo na existenci, to Slováku — jako starověkému Antaeovi dotyk země — vlévá novou svěžest, novou odvahu. Vědomí, že má v Čechu bratra, který za ním stojí a s ním cítí, vědomí, že i veleduchové světa, jako Björnson a Tolstoj, sledují jeho zápas a uznávají jeho právo, to celí rány, vzpružuje, nedává klesnouti.

Krásný jest slovenský kraj, dobrý, až z míry, jeho lid, jímavá, sladká i v bolu píseň slovenská — kdo je poznal, toho okouzlí, ten pro ně horuje na vždy. Ano, kdo je poznal! Jsou to sta, snad i tisíce mužů a žen vřelejšího citu, vyšší mysli, širšího cítění — ale milliony zůstávají ještě chladnými. Chybí jim bližší poznání a jen z toho rodí se láska trvalá. Jsou u nás statisíce, kteří cestovali po cizině, viděli daleké končiny, ale Slovenska neznají. Divukrásné Tatry ponechávají cizincům; a jsou tu zas tisíce, kteří se pokochali velebou Tater, prohlásili je za úchvatnější nad hory švýcarské — ale dále do Slovenska nevkročili. Pravda, tak pohodlně se tam necestuje jako v cizině; maďarský nátěr také nevábí; český zvuk tam jest nerad slýchán od vládnoucího kmene, každé osvědčení bratrské náklonnosti jest pode-

zíráno a nevlídným pozorem stíháno — ale smí-li to vše odvraceti nás od povinnosti, smí-li to zamezovati naše úkoly vyšší? Nebylo jinak ani u nás a nedali jsme se. A dnes imponuje jen ten, kdo se nedá, kdo se uplatňuje, ozývá a nebojí. Slovák na šastnějším Čechu musí míti příklad, vzor. Na Slovensku bydlí lid nám nejbližší, hlaholí mluva sesterská, naše. Nikdo nemá práva zříkati se tří millionů bratří, každý má povinnost milovati je, zastávati se jich, pomáhati jim i v svébytnosti jejich. Bráti jim jazyk jejich nesmí Maďar, ale ani Čech; podmínky příslušnosti stanovila příroda, a nemůže jich změniti nikdo, ani Slovák. Dolnoněmecké nářečí neodloučilo kmeny jím mluvící od velikého celku německého; proto ani nářečí slovenské nesmí a nemůže býti důvodem chladnosti a nevšímavosti k Slovákům — v tom už jednou by mělo býti u nás jasno.

Slovenská čítanka má úkolem přiblížiti nás navzájem, má přispěti k lepšímu poznání země a lidu i všech poměrů jeho, jeho práce, nadání, jeho stavu bývalého a nynějšího, aby si duše česká a duše slovenská porozuměly lépe, než kdy dosud bývalo. Rozehřáti chceme knihou tou srdce česká k účinné lásce vzájemné; Slovák nesmí nám zůstati nadále vzdáleným, cizím. Ta sirota ubohá musí opět míti místo v naší rodině československé, místo rovnoprávné, srdečné, aby ráda se k ní hlásila, k ní uchylovala v strastech i bolestech svých a čerpala zde útěchu a posilu. Ruku v ruce, v bratrském objetí mají vystupovati Čech a Slovák, pojiti se družně k práci velké, vážné, rozmyslné pro dobro a pokrok svého lidu i celku, pro čest svého jména. Ne plané slovaření, nýbrž svaté přesvědčení vnitřní musí nás vésti k vzájemné dohodě, při společné práci. Hmotné i kulturní povznesení lidu slovenského jest úkolem budoucnosti, velikým, vysokým, společným.

Slovenská čítanka má býti k němu krokem vzpružujícím. Nejlepší mužové z Čech, Moravy a Slovenska, básníci a vědci, se tu spojili k společnému dílu. Podávají tu obraz nynějšího stavu Slovenska. Obraz ten snad kormoutí mysl, ale chmuram i pronikají také paprsky světla. Trpká pravda má ruce vyraziti z klínu. Bez boje nebylo a nebude vítězství. Ba ani nemá býti. Jako praví Kollár:

Vítězství to nechci, jež by padlo
s nebe dolů na zem bez potu,
volím chudou směs a mrákotu,
aby svět byl, kde nic před tím vládlo!

♥ ♥ ♥

ADOLF HEYDUK:

SLOVENSKU.

Do země pohádkových krás i žalů,
kde žasne hned, hned pláčem rudne hled,
jež stulená je v klíně horských valů,
rád jako bratr bych Vás družně ved'
a ukázal Vám hory, lesy, nivy
a plesa křištálná a různé divy,
jež v lásce odvěké zde ukryl Bůh,
než bratrům vzal je cizí dobrodruh
a jako zvykem divých Asiatů,
jim vládne po způsobu lítých katů.

Tam hleďte výš, kde klade závoj zlatý
v úsměvu ladném slunce na Karpaty!
Již s jasným zrakem ples těch mořských očí
vod křištál štědře spouští do úbočí,
by orným polím uštědřily vláhy,
jimž prchá jaro tady, žel, tak záhy
a na hliněnou půdu, temné chýše
mráz pohněvaný od severu dýše!

A přec když zima tady zavévodí,
Bůh s útěchou zde k milým lidem chodí,
jim na hruď ruku klade, učí zpěvu,
by měli náhradu běd pro úlevu.
Tu všude z chyší písně zahlaholí...
Což teprv lid kdy zavýská si v poli!
Své opouští pak slamou kryté stánky,
by zpěvně pohovořil se skřivánky
a dívky, v zimě doma popelkou,
jdou v pole zavýskat si s křepelkou

a junák, nežli stoupne ku pluhu,
si pérko svíjí z květů na luhu.

Jak prostičký, leč přemilý tu lid!
Jak pohostinný, přímý bez úskoku;
na vlídném líci důvěrný dli klid
a důmyslná hloubka v jasném oku!
Své srdce dělí v lásce s chudším bratem
a věrně ukrývá jej v srdci zlatém.
Co ondy měl, čím před světem se chlubil,
vše divokrutý vzal mu nájezdník,
on jeho děti, jeho statky zhubil
a v nejtajnější horské skrýše vnik';
on jeho švarný osvojil si šat
a popletené navěsil naň cetky,
z vin jeho spěchal divě bursovat,
pak rozpínal své opeřené letky
a rval a kloval vše, co v odpor bylo,
až staré blaho krev zde vycedilo!

Vše, hory, kotliny i strmé stráně
a rozvlaky a nízké kopčiny
jsou z všemohoucí štědré ruky Páně
slovenské darem drahé otčiny;
ba lidský život náš je věru krátký,
by veškeré ty krásy okem stih':
jdeš jako v snách z pohádky do pohádky
a všude tlum krás ladně peřestých!
Tu hory jako věčné hradby stojí,
tu řeka jde jak živý zlata zdroj,
tu cudné dívky v utěšeném kroji,
tu děti, jako zlatých včelek roj.

Ó země netušených kras a vnad,
již pilnost přeměnila ze skal v sad,
v němž všecko utěšeně, svěže bují,
proč také bouře tebe stále rují?

proč ustavičně dlouhé po roky
máš týrána být vášní otroky? —
Ó slovenský ty v horách skrytý ráji,
v němž horské říčky na varhany hrají
a horské kmeny, pološeptem, v taji
své vonné modlitby výš vysílají!
Vše krásno zde, co štědrou matky rukou
máť příroda sem snesla v hojný dar:
hruď lidská s písní dumně sladkozvukou,
jas nebes s kouzlem zkvétajících jar,
ty horské nivy plné vonných květů
a žvatlajících bystřin hbitou směs,
ptač zpívající čilém na poletu
hned z lesa v luh, hned z luhu v bujný les,
ty věkovité převelebné hory,
jež bílé hlavy tyčí do oblak
a modlí se jak němých mnichů sbory,
až černé kápí na ně hodí mrak,
ten krásný lid, jak kmeny vzrostlých buků,
jež za pohody pěstil bděle čas
a jemuž nikdo v světě nedal ruku,
ač ondy pro něho i mřel, všem v žas!
Ten lid, jenž bez lsti jest prost všeho klamu
a jako ptáče v hnízdě důvěřiv,
jež dravci hadu samo vlétá v tlamu,
když lstivě úlisným mu okem kýv';
ty ladné ženy plných, svěžích svalů,
jež v orbě samy horský táhnou pluh,
když v staré bídy ustavičném žalu
jich prosby nijak nechce slyšet Bůh;
ta skvostná jezera a snivá plesa,
jež plna obrazův a temných snův,
Bůh jako safírový klenot vsadil
do obrovitých horských prstenův,
ty něžné duše krásných útlých dětí,
jimž z oblé tváře svítá nebes zář
a jež chce mocí vláčet do prokletí
práv lidských snědý loupežník a žhář,
a všecko, všecko v soulad-li to shrnem,
jest nepřátelům v očích ostrým trnem!

Ó Slovensko! Ty krásný skvoste boží,
kdo na tvém klíně hlavu k spánku složí,
sní o ráji; vše samý je tu květ:
jsouť růže dívčí ústa; každý ret
pln líbezných je pohádek a písní,
jež milé duše v drobných síňkách vysní,
když odpočít jim těžké po únavě
a jimiž kvésti každé přáno hlavě.
Zpěv všude ozývá se na salaši
i na pastvě, kde volné vánky dují,
kde chlapci, stádce-li jim vlci plaší,
je zahubí a búčky přeskakují
a otáčíce sekeřicí svojí
vždy k obraně jsou hotovi a k boji,
skrz horské kdyby chránící je mlází
se na ně náhle shlukli noční vrazi
a uloupit jim chtěli o s o h *) pole.
Vždy pohostinnost dlí při jejich stole
a odhodlaná síla mužně brání
těch dobrých chatek kol trenčanských strání,
v nichž zbožný lid, než přes práh šine nohu,
vždy důvěřivě obrací se k Bohu.

A přec ten Bůh jich nedbá v nebezpečí,
když chtí mu zpívat otců rodnou řečí,
a dnem i nocí modlitbou mu vděčí;
on nechává je vraždit mečem vrahů
pln lhostejnosti na kostelním prahu
a nechává jich matkám loupit děti;
nic, nikdy na jich prosby neodvětí!
Proč, Bože mocný, přes tisíc už let
ten dobrý lid má zlobou býti klet?
Proč trnitou jsi vykázal mu dráhu,
proč krví svou má barvit vlny Váhu?
Proč zmírat má v slz ustavičném ronu
na krásných březích Kysúce a Hronu?
Proč žít a trpěti má bez ustání,
jak drobná ptač od orlů na Kriváni?

---

*) osoh = prospěch.

Proč pod prostými krovy rodných chat
žít nemůže, proč má jen umírat?
Proč nelítostně po tak dlouhé časy
růst necháváš jich polím *drobné* klasy
a *velké* hojné jejich tyrateli,
jenž jako otrokům jim pyšně velí,
a jejichž dětem jazyk z hrdla trhá
a krví jejich duší hříšně mrhá?
Proč dáváš rváti jejich sadů sněti
a odcizovat jejich krásné děti?

Což síla Tvá těch lític nedosáhá?

Zda nemá plakati tu Slovač drahá,
když vlastní zemí bloudí jako cizi
a zří, jak všecko, svým co měla, mizí,
jak tygři půdu její spárem ryjí
a z krve její živí se a tyjí?

Ó vyloupená skříně skvostných kras,
kdy objevíš se světu šťastnou zas,
kdy objevíš se vítěznou a volnou,
kdy spojíme *svou* v radost obapolnou,
v mohutný chorál vítězství a síly,
kdy budem zas, co za Jiskry jsme byli,
kdy ostré zbraně odpočinou v klíně,
jak po vítězství Matúš na Trenčíně?
Kdy hrdě velet budeš pekla káni,
kdy běsnost zavoláš k odpovídání,
kdy rozsoudíš už nad vším zlem, jež páše,
a vrahům řekneš: Dost! Ta zem je naše?

Ó vzněť už, země má, svou duše vatru
a hlasně zavolej: Stůj bratr k bratru,
stav k Slovanu se člověk k člověku,
jak v lůně tvém dřív bylo od věků!
Ó matko Slávo, kdy že zavoláš:
„Pojď, Slováče, vždyť drahý syn jsi náš,
pojď, s dětmi druhými se v jedno sluč
a v půdě otců znova rosti, puč,

květ vydej už a sladký práce plod,
pojď, v jeden kmen se sluč a v jeden rod
a v srdce jediné, jež vroucně buší
a v jednu myšlenku a v jednu duši,
vždyť matce Slávě po Tobě se stýská
a volá Tě. Hle, na Tatrách se blýská!“ —

KAREL DROŽ:

TATRY.

Tatry! Naše Tatry!

Výkřik překvapení a nadšení vydere se z našich prsou, spatříme-li nebenosné jejich týny, ať se k nim blížíme od pěnivého Baltu nesmírnou nížinou slovanskou či přicházíme z nekonečných puszt uherských.

Tatry jsou z nejkrásnějších a nejsvéráznějších horstev evropských.

Nejúchvatnějším dojmem Tatry působí od jihu. Z veliké nížiny Uherské kraj zvolna se zdvíhá a hrbí k Dobšině, až kam dojeli jsme drahou. Odtud pěšky nebo vozem mimo čarovnou, elektricky osvětlovanou ledovou jeskyni dobšinskou vystupujeme samými téměř lesy na převal Nižných Tater. Králova Hola (1943 m), již průvodčí nebo kočí ukazuje, zdá se na dosažení ruky... A když konečně z hor se probijeme a Tatry poprvé uzříme, podivem div neklekneme. Hluboko pod námi mísí se zlato požehnaných niv široké roviny popradské se zelení luk a lesův, a nad rovinou modrají se postříbřeny sněhem nesmírně vysoko, do samých nebes, skalné velehory, načeřené strmými štíty, věžemi a varhanovitými furkotami jako gigantská hradba, dělící dva pohádkové světy. Jak nepatrna jest naše výše proti jejich výsotě, jak mírné, krotké jsou okrouhlé hřbety lesnatých a holnatých (travnatých) Nižných Tater s údolími povolného sklonu proti divokým zubům a výsekům zježeného skalného jejich hřebene, údolím jejich hlubokým a těsným, kotlinám propastným!

A čím více se blížíme cíli cesty své, Popradu, tím určitější tvářnosti nabývají jednotlivé hory. Na západě odlišujeme Kriváň (2496 m), Solisko, Baštu, Ostrou, Tupou, Končistou; přímo proti nám vznášejí se štíty Gerlachovský (2663 m),*) Starolesnický a Slavkovský (pod Velickým vrchem hloubí se známý převal Polský hřeben, mezi Starolesnickým a Slavkovským ští-

*) Na pamět millenia (1896) přezván Franz Josef-Spitze.

tem zubatí se dlouhá Starolesnická graň); na východě nakupeny divoké skalné hory převahou homolovité, Velký Kolba (Ledový), Prostřední hřbet, Beraní rohy, Durný, Lomnický štít (2634 m), Kolový, Kežmarský a Huncovský vrch, kterým Tatry zdánlivě se končí. Zářezy údolí Kolbového, Velického, Mengusoveckého jsou patrny.

Pohled od západu a východu nemá té síly dojmové. Nelíť možno odtud přehlédnouti pohoří celé, které tu jest spiato

Výhled s Kriváně.

s nesmírným horstvem karpatským; ale rozhled vždy ještě unáší: zadumaný strážce Slovenska, tmavý překloněný roh Kriváně halí se tu často černým florem chmur, kdežto na druhém konci z oltářů homolí lomnických bílé podymy jako smírné oběti za národ v smutku pohroužený, utiskovaný, svobody zbavený vznášívají se k nebesům.

Tatry dlouho byly svatyní tajemnou, neznámou, již okolní lid opřádal bájemi a pověstmi, do níž však vkročiti si netroufal. A není divu! Nekonečné dlouhopusté lesy chránily nepřístupného věnce hor jako neústupné voje. A prodrala-li se jejich překážkami a hrůzami přece noha smělcova, zastavila její kroky

neproniknutelná kleč a za ní štíty a turně zdánlivě nedostupné, propasti omamující, pustota děsivá...

Stříbrné sněhy horské, čarokrásné zážehy, kterými někdy při zápalu slunce Tatry se rozhoří v blýskavé drahokamy a roztopené zlato, zrodily pověsti o nesmírných pokladech tatran

Vysoké Tatry: Na Polském Hřebeni.

ských. V Kotlině (u dnešních Spišských Bělan) bylo zřídlo, které v den svatojanský vynášelo zlatá zrnka. Na Jestřabí turni (něm. Karfunkelturm) blyštěl se rubín (karfunkl) tak krásný a velký, až světlem svým v noci osvětloval okolí. Nad Černým stavem lomnickým na nedostupné turni třpytil se kus zlata veliký jako pořádný chlap. Poklady v jeskyni nad Mořským okem chráněny byly třemi tajemnými mnichy, mnich samotář střehl nesmírného bohatství jeskyně giewontské (nad Za-

kopaným), podepřené sloupem démantovým. Veliký poklad ukrýval se na Kriváni, leč přístup byl velmi nebezpečný, a zmocniti se ho mohl pouze člověk hříchu prostý...

I našli se odvážlivci, kteří se do hor pustili, pátrajíce po zlatě, stříbře a drahých kamenech. Našli se i tací, kteří poklady do Tater nosili, ukrývajíce je v jeskyních Široké, Muráně, ve Zbojecké jámě a jinde. Byli to zbojníci, kteří založili si v horách bezpečné skrýše, komory. Července (dukáty) Janošíkovy podnes se v zápolách tatranských presúšajú, dukáty Tatara Myslivce vybral, zrušiv přísahu, zbojník Jáša Suhý. Stihl ho však za to trest, oslepl: vždycky špatně skončil, kdo se na zbojecké peníze zlakomil...

Stopou pověstí jdouce zlatosběrové skutečně narazili na zlato pod Kriváněm, a v druhé polovině 18. století otevřeny ve veliké výši pod samým vrcholem zlaté doly, jejichž stopy podnes jsou patrny;*) byly však brzy zastaveny (1773), nevyplácely se. Podobný osud stihl báně stříbrné v údolí Kościelském pod Ornakem na hale Pyšné, a doly mědné v tak zvaných Kupršachtách (pol. Koperszady) po obou stranách přesmyku Kopského. Ukázalo se, že drahých kovův a kamenů (z nich nalezen pouze granát) Tatry mají po skrovnu, za to však objeveny vydatné rudy železné, jejichž zpracování (v Kužnicích zakopanských) po dlouhá léta na sta lidí vyživovalo.

Takovým způsobem klestěny do Tater prvé pěšinky a cesty. Za zlatosběry, zbojníky a horníky přicházeli pastýři, lovci, dobrodruhové a učenci, z nejprvnějších slavný podivín David Fröhlich, rektor lycea kežmarského, který prvý l. 1615 vystoupil na Lomnický štít. Zdělány popisy Tater, zprvu fantastické, později věcné (prvý vědecký pokus učinil krajan náš dr. Eugen Janota. professor university lvovské, polským spisem „Vycházkou na Babí horu a do Tater"), zhotoveny i mapy (první spolehlivou provedl na základě vlastních měření krajan náš dr. Karel Kořistka), dostavili se turisté. A Tatry otevřely se světu. Zřízeny ochranné chyše (schroniska), hotely, vznikla lázeňská a klimatická místa, k nimž vybudovány silnice a železnice. Tatry, o nichž ještě v minulém století měli jsme zprávy neúplné, nespolehlivé (v Riegrově „Naučném slovníku" udává se ještě r. 1865 za nejvyšší horu tatranskou Lomnice), jsou dnes vědecky probadány, lezecky podmaněny, ba na Rysy a na Świnnici projektovány již ozubené dráhy.

Tatry, jak známo, jsou nejvyšší částí horstva karpatského. které se počíná u vtoku Moravy do Dunaje a končí se (v naší

---

*) Pamatuje na ně i myslivna Podbansko, t. j. pod bánĕmi.

říši) u Železné brány dunajské. Za hranice jejich udávají se řeky Váh, Poprad, Orava a Dunajec. Leč vymezení to jest jenom přibližné, jeť určování horstev vůbec věc nesnadná, zvláště když lidové zvyklosti a vědecké názory se rozcházejí, jak tomu u Tater. Lid celou tu vysokou horskou spoustu karpatskou mezi 19°30,25' a 20°20,25' vých. délky greenwichské, již učenci zovou Centrálními Karpatami, zahrnuje společným jménem Tater. Věda rozeznává v nich trojí část:

1. Liptovské hole (vys. 1700—2250 m) na západě,

Dolina »Malá Vysoká« pod »Polským Hřebenem.«

2. Vysoké Tatry (od 2300—2663 m) uprostřed, až k Sedlu neboli Kopskému převalu (1756 m),

3. Bělské Tatry neboli Bělské vápencové hole (vys. 1800—2157 m) na východě, až k průsmyku žďárskému (Prislopu).

Článek náš výhradně jest věnován Vysokým Tatrám.

Za západní hranici Vysokých Tater udává se údolí Koprové, Závory (Priehyba neboli Tichá proluka, 1879 m), Tichá voda a Lilijové sedlo (1978 m).*) Východní meze vytčeny

*) Vymezením tím (vědecky přesným) vylučuje se Zakopané se svými dolinami (údolími) z V. Tater a zařaďuje do Liptovských hol' — s čímž jistě žádný Polák se neshodne. Polákům počínají se Tatry daleko na západě prolukou Hučanskou („Przewodnik" od W. Eliasze.)

jsou Sedlem (Kopským převalem). Hlavní pásmo tatranské neepne se přímo (směrem rovnoběžnice 49° 15') od západu k východu, nýbrž vychyluje se velikým obloukem k jihu, vysílajíce na sever i jih četné příčné rozsochy (kratší pásma). Jižní rozsochy jsou krátké, rozbíhají se leckde paprskovitě a padají neesmírně srázně do roviny popradské; v nich jsou nejvyšší tatranské štíty, Gerlachovský a Lomnický (též Kriváň). Severní rozsochy jsou mnohem delší, sbíhavé, sice také strmé, alee vrhajíce se na olesněné hory 1000—1500 m vysoké (regle), nepůsobí mohutným účinem strany jižní. Regle snižují see v řadu vrchů (600—900 m vys.), s jejichž hřbetů krásně jestt viděti Tatry; *) pod nimi rozloženy jsou vesnice a nivy.

Hlavní hřbet tatranský je skoro všude skalnatý zubatý hřeben o průměrné výši 2300 m, nepravidelný, těžce přestupný, neboť nečetné jeho převaly jsou jen vysoko položené proluky a sedla. Načeřen jest neméně než patnácti značnými vrcholy, z nichž čtyři (Rysy, Vysoká [Tatra], Velký Kolba [Ledový štít]] a Beraní rohy) činí nad výši velehorskou (2500 m). Všechny přesahuje ohromný Ledový štít (něm. Eistaler Spitze, 2630 m), jen o 4 m nižší Lomnice. Délka hlavního hřebene činí asi 26 km, nejsou tedy Vysoké Tatry delší Krkonoš, ale hřbetní jejich výška jest o 1000 m větší. Neobyčejné tyto poměry mezi výškou a délkou způsobují právě překvapující svéráznost Vysokých Tater a umožňují v jednom dni přejíti (Žďárským průsmykem i přejeti) z jižní strany na severní, poskytujíce vzácné příležitosti k zajímavým srovnáním.

Mezi rozsochami hlavního pásma hloubí se údolí (doliny), která jsou skoro výhradně (až na malé výjimky ve skupině kriváňské) příčná. Ze severních nejznamenitější jsou Poduplazské (Bělovodské) s Roztockým a Bialským, Javořinské, Panszczyce a Suchá voda. Doliny zakopanské (Bystrá, Strążyska, Maloląka atd.) a dolina Kościelská, které vlastně do Vys. Tater nepatří, poskytují krásnými procházkami mnoho požitků. Z jižních kromě tří již uvedených (Kolbového, Velického a Mengusoveckého) zmínky zasluhují Batyzovecké, Mlynické, Furkotské, Koprové a Tichá voda. Společným znakem skoro všech údolí tatranských jsou dva až tři stupně, oddělené nezřídka vysokými stěnami, po nichž řinou se zpravidla vodopády. Na stupních lesknou se často jezera.

Údolí jsou přirozené průchody do hor. Volme i my jedno z nich, na př. Velické, abychom se do Tater dostali a je lépe poznali.

---

*) V té věci slyne Gubalówka a Galicowa Gropa.

Z niv a luk za starobylým Gerlachovem vejdeme pod Westerovem do lesů. Lesy dosud obklopují podnoží tatranské ss obou stran. Nejsou však to staré hvozdy a tmáně, ty na severu vykácela ruka horníkova, na jihu vyklučila sekyra ziskuchtivého dřevaře, nýbrž lesy mladé, jejichž pustošení zabráněno welikými zákupy státu a knížete Hohenloha, vévody újezdského. Lesy tatranské většinou jsou smrkové, buk a jedle rostou hlavně na půdě vápencové. Javor, starými písněmi opěvaný, skoro vyhynul, borovice v Tatrách neroste, místo ní setkáváme se na hranicích lesa (1400—1500 m) s krásnými limbami, někde i jeřáby (slov. skorusa, sorbus ancuparia L.).

Lesy tatranské jsou zamlklé, zřídka ozve se z nich zpěv ptačí, spíše poleká nás dusot zvěře. Buď je to srna nebo divoký kanec, hledající spásy v útěku. Vlk, druhdy velmi četný, byl asi před 40ti lety v Tatrách vyhuben, ale v posledním čase zase do Tater se zatoulal spolu s rysem, který se zde rozmnožil; divoké kočky zdržují se hlavně pod Kriváněm a v lesích Javořřinských. Medvěd nejen se udržel, ale rozmnožil, jeť v knížecích oborách hohenložských chráněn, zastřeliti medvěda smí pouze vévoda sám nebo pozvaný host. Pokusy nasaditi do lesů podkriváňských jeleny se nezdařily, ale ve veliké oboře Javořřinské vévoda z Újezda chová na 300 kavkazských jelenů. Jelen (podle góralů) nebyl na Tatrách zvíře obytelné, leč kozorožec zde žil, poslední kus zastřelen byl l. 1872. Hohenlohe zavedl do Tater kozorožce kavkazského, jemuž se dobře vede; neméně prospívá americký bison v lesích podmuráňských. Liška, jezevec (borsuk) a vydra nejsou tu vzácností. Z ptáků nejčastější jest jestřáb, šedohnědá, bíle skvrnitá sojka (garrulus caryocactes), tetřívek a tetřev, vzácné jsou rybolovky (hydrohelidon hybrida).

Nad hranicí lesů počíná se kleč (kosodřevina), borovice s pněm k zemi položeným, roste limba, horský javor, jeřáb, slezská vrba, na jižní straně ukazuje se i modřín. Houštiny klečové téměř jsou neprochůdny. Slezská chata (založená slezským odborem Uherského spolku karpatského, *) 1680 m), kde se končí pěkná cesta, kterou jsme až dosud šli, octla se již v pásmu klečovém; kleč šplhá se na jižním svahu tatranském až do výše asi 1900 m. Nad klečí strou se pastviny, hole, podhalsky haly; lesní louky zovou se polany. Hole vyvyšují se ke samému podnoží skalného hřbetu a jen na převalech Lilijovém a Kopském přecházejí ze Slovenska do Polsky. Oživeny jsou v letních měsících stády ovec, při nichž přiživuje se něco

*) Tedy pruským spolkem.

skotu a koní. Kdežto na polské straně salašnictví kvete, na slovenské velmi pokleslo.

Za Slezskou chatou zelená se Velické jezero pod vysokým údolovým stupněm, postříbřeným vodopádem. Zlézajíce stěnu po klikaté pěšince, snadno najdeme menší granáty vrostlé ve

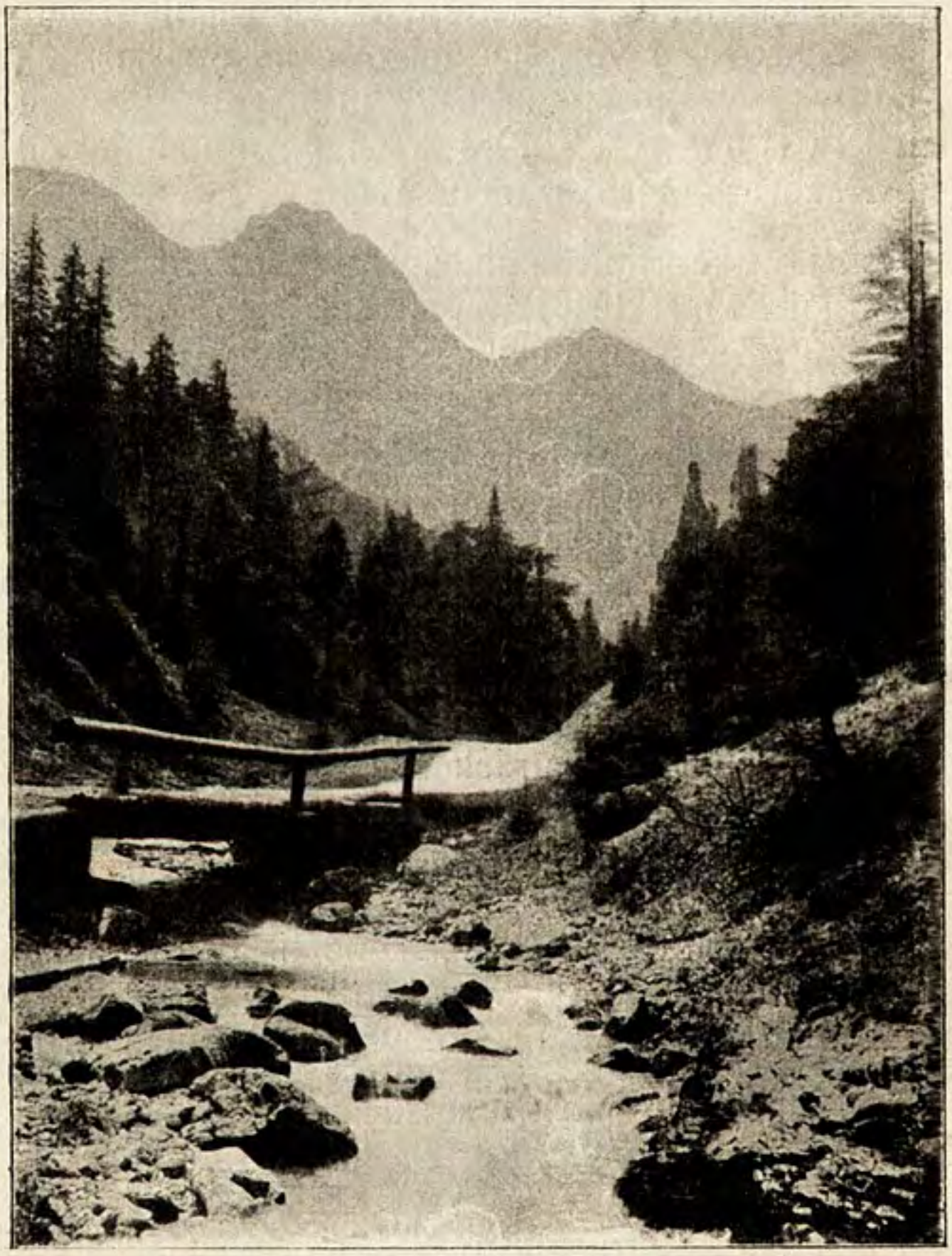

Ze Strążysk u Zakopaného.

svoru; v chatě možno koupiti kusy větší (až zvící lískových oříšků) velmi levně, nebo zdejších granátů nelze brousiti pro měkkost. Od granátů stěna Granátovou se nazývá. Granát vyskytuje se také na Malém Gerlachu a v turni nad Květnicí (2425 m). Květnicí (Zahrádkou Wahlenbergovou) zove se prvý stupeň Velického údolí, bujná horská louka (dno bývalého plesa) pro bohatství květenné. Zde můžeme se seznámiti s prvními zákopníky horské (alpské) flory, jejíž květy veliké,

nádherné, barvami hýřící zprovodí nás odtud až na hřeben horský, vždyť některé z nich (ranunculus glacialis) vesele vykvétají z tajícího sněhu. Jak pěkně zdobí turistický klobouček žlutá růže alpská (trollius europaeus) a krásná saussurea digyna! Srstnaté tmavomodré zvonky (campanulla barbata), kouzelné

Z doliny Kościelské u Zakopaného.

kvítí, zahánějící divoké bosorky, divný budí stesk po horách, blankytné pomněnky (myosotis alpestris) duši k nim vzpomínkami víží, pestrobarevné hořce sytých lesklých barev připomínají hořkou příchuť mnohých tatranských dobrodružství. A co zlata nasely na zelený brčál uplazků mochny (potentilla aurea), chuchlíky (geum montanum), různé pryskyřníky a prvosenky! Květy jestřábníků (hieracium alpicola) plápolají tu tmavočervenými plaménky, závodíce s ohněm všivců (pedicu-

laris) a modrou září dřípatek (soldanella alpina). Ve vápencových skalách překvapí nás bohatství lomikamenův a vedle stříbrobílých květů protěže nach překrásného „zlotoglowu“ (lilium martagon). Od bílého květu chudobky (chrysanthemum alpinum) po tmavou hněď některých květin (bartsio alpina) jaké barevné proměny, jaké světelné úžasy!

V balvaništích nad Květnicí sídlí v hlubokých norách četní svišťové (mercúni). Hvizdot jejich slyšeti každé chvíle, a trpělivější turista snadno spatří některého z těchto hlodavcův, an na zadních nožkách panáčkuje. Když samotáři ti dobrým bydlem letním ztloustnuvše, na podzim zalézají do děr, přichází nemilosrdný horal a vykopává je, aby se zaopatřil sádlem, lékem prý dobrým — ode všech nemocí.

Na druhém stupni údolí Velického leskne se jako zářivý smaragd Dlouhý stav (1955 m); dlouho do léta udržují se v něm kry ledové, zbarvujíce křišťálové vody jeho čarovně. Na západním jeho břehu vrství se sníh, který zřídka kdy taje. A čím výše vystupujeme k hlavnímu hřbetu, tím větší a mohutnější jsou sněžiště, pokrývající balvany žulové. Sněžiště počínají se v údolích tatranských zpravidla již od 1800 m a mnohdy v polohách chráněných po léta netají, až roztaví je zase žár léta horkého a suchého. Věčného sněhu tedy na Tatrách není, ačkoli nejen mnohými svými vrcholy, ale také částí svého hřebene nad hranici věčného sněhu (vypočtenou na 2300 m) se pnou. Sníh na strmých štítech a turních, na srázném hřebeni se neudrží, sesype se do hlubokých kotlin, kde sice dlouho leží, ale posléze přece jihne. Firnového (zrnitého) sněhu najdeme v příšeřích skalních dosti, ale ledovců Tatry nemají. V dobách pravěkých byly však Tatry oledněny, čehož stopy znalci jsou zjevné. Ledovec nejen prohlubuje skalnaté dno tlakem, třením a strůji, ohlazuje skály, nýbrž kupí kamení naň sřícené svým pohybem ve hráze (moreny). A takové moreny objeveny na severní i na jižní straně tatranské, ba na jedné z nich v Polsce vystavěna hornická kolonie (Kužnice). Jsou také v údolí Velickém a po jedné z nich běžela chvíli pod Granátovou stěnou naše pěšinka; skály od ledovců vyhlazené najdeme na levé straně Květnice. Některými morenami zastavena voda běhutá a vznikly stavy, jezera, tak na př. krásné jezero Štrbské. Leč většina jezer tatranských (75%) jest o skalní pánvi.

Polský hřeben, kam dorazíme ze Zahrádky za hodinu po stezce pěkně vyrobené, je prohyb hlavního hřbetu na 2196 m. Rozhled je překvapující. Nazpět letí pohled údolím vysekaným v lůně vysokých divokých štítů (Gerlacha, Starolesnického v. a Malé Vysoké) přes zlatou úrodu Popradské roviny k Nižným

Tatrám. Před námi (na severu) vyzdvihlo se mohutné odhoří a v něm do daleka táhne se malebná dolina Bělovodská s poděsnými turněmi, dumavými lesy a stříbrem tančící bystřice; v údolí dříme v mlhavé dálavě hájovna vévody újezdského. Pod námi ve propasti smuší se zasněžený Zamrzlý stav, dopola ledem krytý.

Vysoké Tatry: Na Závratu.

Mýlil by se, kdo by předpokládal, že na hřebeni tatranském mizí všechen život. Nad hlavami našimi krouží orlové, v kameništích pohvizduje turňovec (cypselus murarius) a skrývá se salaśnik (slov. pleskač, puticilla tithys) a j. ptáci. Sama sněžiště pokryta jsou množstvím berušek (sluneček, coccinella) a pavouků; čmelové, mouchy, brouci a motýli zalétají na nejvyšší vrcholy tatranské. (Na Gerlachu byla chycena babočka topolová). Motýli jsou tak krotcí, že usedají na oděv, ba i na ruku turistovu.

V údolí Kolbovém nalezeny tři vzácné odrůdy, pouze Tatrám vlastní; z brouků čtyři druhy nalezeny dosud pouze na Tatrách. Bělanská jeskyně chová zvláštní. dosud nikde jinde neobjevený slepý hmyz, Lipura Greisigeri Birö. Okolí její bohato jest také měkkýši, jichž v prahorských Tatrách je málo.

Ale nejvíc oživují vysoké polohy kamzíci, kteří, jsouce v Polsce ústavou a v Uhrách přísnými zákony honebními chráněni, na Tatrách se množí. Pochybuji, že dnes odejde z Tater turista, aby kamzíka nespatřil. Několik krokův od Polského hřebene k západu kamzíci mají pod ochrannou skalou svůj útulek. V údolí Kolbovém pásávají se tlupy mnohdy až 20členné s dobytkem! Ba kamzíky možno pozorovati dalekohledem i z hotelů na Štrbském plese a prostým okem z restaurace nad Popradským jezerem!

S Polského hřebene možno za 6 hodin dojíti k Mořskému oku. Partie ta jest z nejzajímavějších v Tatrách, třeba k ní však průvodce. Také dolina Poduplazská (Bělovodská) má dva stupně, avšak značně kratší než Velická, poněvadž jest vyhloubena skoro pod samý hlavní hřeben. Hluboký ten výmol, kterým i některá jiná údolí severní odlišují se od jižních (na př. Bialské), způsobuje velikolepý krajinářský účin, malebnou svéráznost velehorskou, Tatrám vlastní. Od hájovny hohenložské, kam dorazíme po dvou hodinách, zíráme v divokou krásu a velebu nezapomenutelného obrazu. Stróža střeže zde nejen nesčetných kamzíkův, ale stará se také o jeleny, jichž jsme několik cestou shlédli. Před časy mazlíval se i s medvědy, krmě je cukrem. Až do hájovny může vévoda z Javořinského zámku svého dojeti povozem.

Cesta od hájovny do schroniska roztockého (nedocela 2 hodiny) je krásnou procházkou. Před velikou polanou Bělovodskou snoubí se bledozelený Rybí potok, výtok Mořského oka, s žlutozelenou Bílou vodou, a spojením vzniká Bialka, pospíchající do Dunajce, který také vody popradské Visle přivádí. K Černomoří posílá jen skupina kriváňská Bílým Váhem své vody. Po krátkém odpočinku v hostinné chatě Vincenta Pola u gazdy již polského dorazíme za 2 hod. k Mořskému oku, kde přenocujeme, abychom druhý den buď došli (přes Závrat či Křižné) nebo dojeli (po tatranské silnici) do Zakopaného, turistického střediska polských Tater. *)

---

*) K vycházce tuto popsané stačí 3 dni: 1. den ze Štrbského plesa do Slezské chaty (nocleh), 2. d. dolinou Velickou a Poduplazskou k Mořskému oku (nocleh), 3. d. do Zakopaného (nocleh).

Mořské oko (1393 m) je nejkrásnější a nejsvéráznější jezero tatranské. Ačkoli vloženo jako vzácný drahokam do obruby holých divokých štítů mengusoveckých (nejvyšší štít Chalubiňského 2437 m) a ponurého Mnicha, jejichž stíny tmavozelenou jeho vodu mnohdy do černa zatemňují, přece zdobí břehy jeho také svěží zeleň lesa, a vedle kamenišť a bílých sněžišť lesknou se zlatozelené loužky. Snad právě v zásnubě děsivě divoké veleby horské s lahodou lesní přírody a věčně proměnlivým nebem, jehož světelné efekty v hladině jezerní se obrážejí, kotví božská jeho krása. Velikostí předčí nad Mořské oko pouze Wielki Staw (34·84 ha), zabíráť plochu 33 ha, hloubkou vyniká nad ně toliko Černý stav, 200 m výše nad ním položený, hluboký 77 m, tedy o 25 m více. Mořské oko nazývá se také Rybím jezerem, poněvadž v něm žije hojně pstruhův a lososů. Losos dorůstá často překvapující velikosti (chyceny exempláře až $1^1/_2$ m dlouhé), odtud asi góralské báje o rybách, které ovce (zvláště černé) do hlubin stahovaly. Z jiných jezer pstruhy chovají Štrbské, Popradské a Velké Hyncovo. Biologický prozkům tatranských jezer není dosud ukončen, leč pilně se o něm pracuje. *)

Horalé vůbec říkají jezerům tatranským mořská oka. Synům prosté přírody zdála se hlubina jejich nesměrna, vybájili, že spojena jsou s mořem. odtud pojmenování. Měřením ukázalo se, že hloubka mořských ok je sice dosti značná (až do 77 m), ale mnohem menší než velkých jezer alpských. Ani velikostí nevynikají, jsou to jezírka většinou drobná; Rožmberský rybník (skoro 7 km²) je více než dvacetkrát větší než Wielki Staw; největší z jezer slovenských, Štrbské pleso, měří toliko 20·40 ha. Ale poloha mořských ok jest neobyčejně malebná, barva klidných tmavých vod jejich vyniká zvláštními světelnými půvaby, vykazujíc bohatou stupnici tónův: od lesklé černi kovového zrcadla Černých stavů po světlou, zátřpyty se bělající hladinu Bílých stavů hraje voda jejich v nejrůznějších proměnách zelení tu tmavou, smaragdovou, jinde bledou, hořící (Zelené stavy) mění se sytou modří (Modrá jez.), ba nabírá i leckde z okolí nádechů rudavých (Červené stavy). Všech počítá se nad 100. Některá uložena jsou poměrně nízko (Štrbské pleso 1350 m), jiná (Ledové, Zamrzlé stavy) v takových výších, že celý téměř rok kryta jsou ledem. Vůbec jsou jezera na jižních svazích tatranských níže položena (průměrná výška 1100 m) než na severních (průměr. výš. 1500 m); jezera o skalné pánvi jsou všecka nad 1600 m vysoko, morenami

*) Zabývají se jím zvláště prof. Gulwinski a Halbfass.

vytvořená leží průřezem o 500 m níž (až na Velické pleso, které se vlní ve výši 1640 m). Nejvýše blyští se malé Modré jezírko (2157 m) a mnohem větší (5·09 ha) Wahlenbergovo pleso Horní (pol. Furkotny Staw Wyżni) 2154 m.

Jako na všech vysokých horách i na Tatrách počasí jest velmi proměnlivé; rozhoduje se obyčejně mezi 1/2 8. a 1/2 9. hodinou ranní. V létě (v měsíci červnu, červenci a srpnu) větry

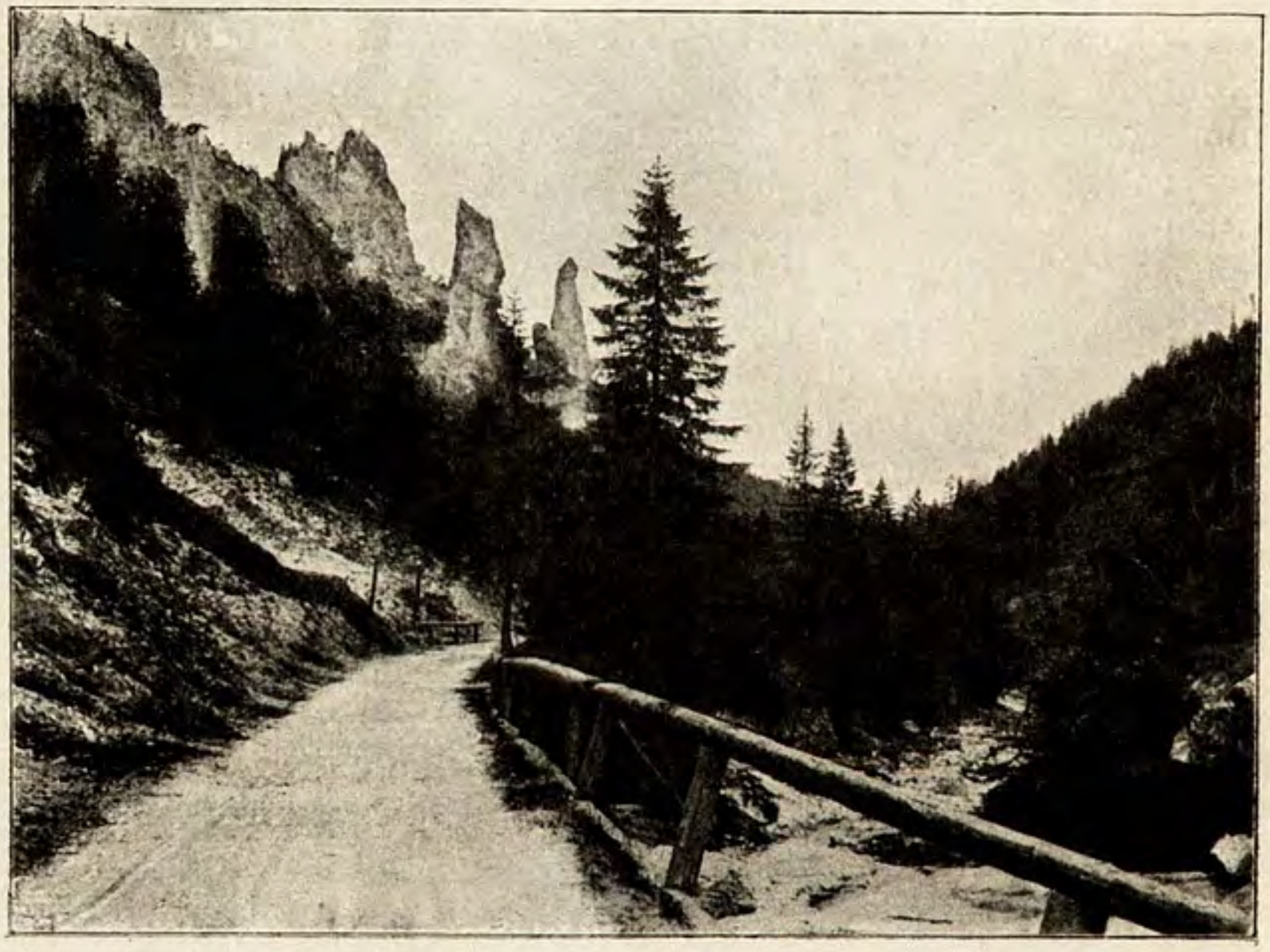

Ze Strążysk u Zakopaného.

jižní, jihozápadní nebo západní přinášívají zpravidla mezi 1—4. hodinou odpolední bouře, které se vybíjejí trvalými, nezřídka prudkými lijáky, provázenými ve větších výškách (nad 1800 m) krupobitím. Má-li Králova Hola (v Polsce Babí hora a Bystrý) mezi 5. a 6. hodinou ranní „čepec", „kouří-li Chotka (Kočka) tabák" (na vých.), sestupují-li kamzíci s hor do údolí, pršívá. Deště na Tatrách jsou časté, ale ne tak hojné jako v Sudetách, za to teploty roční jsou na Tatrách větší než v Sudetách. *)

---

*) V Novém Smokovci (998·6 m) napadá ročně 740 mm srážek, v Úpici (940 m) činí pršky 1346 mm; Kežmark (644 m) má průměrnou roční teplotu + 6·5° C, Schreiberhau (630 m) + 5·14° C atd.

Skrovné poměrně pršky, suché studené zimy jsou (vedle malých a těsných horních stupňův údolních a strmosti horstva) příčinou, proč na Tatrách ledovce se vytvořiti nemohou. Nejstálejší počasí bývá v září a říjnu. Zvláštností Tater jest teplý vichr neobyčejně silný, zvaný v Polsce halným větrem (vane s hal, t. j. od jihu), na Slovensku poliakem (vane z Polsky, t. j. od severu). Bouřívá zpravidla v jeseni, řidčeji v jiných ročních

Vysoké Tatry: Pohled k Závratu a Svinici.

časech, s divokými poryvy, přerušovanými úplným bezvětřím. Jest to mohutný vzdušný proud, který přenese-li se přes hřbet tatranský, padá zběsilou prudkostí dolů a tím se otepluje. Škod natropí velkých, zvláště v Podhalí: lesy vyvrací, chalupy k zemi sráží, oves a ječmen ze země vytrhá, že nezůstane na poli stebélka...

Tater na jihu dotýkají se tři slovenské stolice: Spiš, Liptov a Orava. Obyvatelé jejich, až na pruh mezi Velkou a Belou, kterýž osazen byl již před vpádem tatarským kolonisty německými, jsou Slováci, lid krásný, urostlý, štíhlý, vysoké postavy, poctivý, dobrodušný a skromný. Muži sličnější jsou žen, které zase vynikají přičinlivostí a hospodárností, jíž se

lehkomyslným, k pití náchylným, ne právě pilným šuhajům často nedostává. Kroj ženský neukazuje zvláštností, leč domácí krajky (čipky) jsou pozoruhodny. Muži nosí těsné, v létě bílé nohavice (chološne), široký kožený pás, lajblík (kamizolu) s řadami gombíčků (knoflíků), malý černý klobouček, ve vsi vysoké boty, na horách krpce (opánky) a hnědou tlustou plstěnou halenu. Mezi staršími jsou pilní čtenáři české bible, jíž užíváno v kostelích, dokud Písmo sv. nebylo přeloženo do slovenštiny. Čech všude dobře se dorozumí. Zde pod Tatrami jsou ty nahrblé, sivé, mechem porostlé chaloupky, v jejichž přitmělých jizbičkách při rudé záři matného kahance s vystupujícími stíny nočními rodí se ze svitu měsíčného a paprsků hluboce cítící duše slovenská pohádka. Tu za vrkotu starých podivných kolovratů dosud se vypravuje o největším bohatýru tatranském, Janošíkovi, který bohatým bral, aby chudým dával, a neohrožené jeho družině. Tisíce pověstí, zkazek, podivných příhod hlaholí na přástvách za dlouhých zimních večerů. Leč k těmto snům přistupují v poslední době i vážné úvahy. Mezi lidem vzmáhá se utěšený ruch národnostní, husitská krev jakoby znova v žilách ožila, staré svazky s naším národem se utužují, rozmach proti neslýchaným útiskům maďarských vlád roste a sílí, měkká slovenská povaha bojem se zoceluje...

Severní Podtatří zove se Podhalí, lidu říká se góralé, dialektu jeho hvara (gvara) podhalská. Je to přechodní nářečí mezi slovenštinou a polštinou se silnou příměsí českých slov, která se do něho dostala moravskými horníky a hutníky, pracovavšími kdysi v Kužnicích (hutích) zakopanských.

Góral je pravý bohatýr tatranský —

czisty, ludski, szczéromowny,
strojny, dbały i budowny,

sebevědomý, smělý, volný, vždycky svůj; ani ve službě (jíž se chápe jen z největší nouze) neotročí, hrdosti neztrácí. Celý život jeho jest zápas o sousto jídla, celý život strádá hladem, a přece kvete jako ty podivné květy tatranské na skalách, u sněhův, a síla jeho „nie przelewki!“ Ale nejen tělesnou zdatností, góral vyniká také značnou intelligencí a umí zpravidla nejen čísti než i

zna się dobrze i na ziołach (bylinách),
i na gwiazdach, na pogodzie —

Náklonnost k poesii a hudbě jest góralovi vrozena, umí staré písničky zbojecké, někdy i sám si zaimprovisuje, rád zpívá, rád hudbu slyší (nezřídka i sám hraje na javorové gęśliky), rád

si zatančí „drobný“ nebo nádherný „zbojecký“ tanec. Hladový góral v starých dobách vycházel pytlačit nebo zbojničit na bohatější Liptov, a výpravy ty, pravé epopeje, často s dramatickým koncem na „provázku“ nebo v okovech žaláře, zachovány v zbojeckých popěvcích. Mezi Liptáky a góraly zavládl boj na život a na smrt, potkali-li se kdes o samotě dva, vracel se zpravidla jenom jeden. Ze zbojníků nedostižným střelcem byl Tatar Myslivec, jehož příhody jsou podivuhodné: 50 let prožil na halách ve stálých zápasech s lidmi, zvěří a přírodou. Ale

Z doliny Kościelské u Zakopaného.

vysoko nad něj góral staví Janošíka, umísťuje světlou postavu jeho hned vedle obrazů svatých... Oblek góralský je malebný: přes kožíšek bez rukávů krásně zdobený (serdak) volně poletuje bílá krátká soukenná cuha (houně), u krku mosaznou přeskou spiatá, takže viděti pod ní pěknou tórbku; bělavé přiléhavé kalhoty (portki) krášlí nejen barevná oblamka (šňůrka), ale na kapsách také pařenice (srdcovité výzdoby), na kulatém kloboučku bělají se malé mušličky...

Na slovenském svahu tatranském dobře prospívá polní hospodářství, leč Podhalí je kraj neúrodný, přelidněný, takže i chudé kamenité půdy (burku) je nedostatek. Pěstuje se hlavně oves a zemáky (grule), trochu ječmene (jarcu) a zelí. Zřídka

však góral plnou úrodu sklízí: než jedno sebere — sníh druhé zasype, nebo halný vítr pokosí a vymlátí. Proto hlavním zaměstnáním góralským jest chov dobytka, zvláště ovec. Na Slovensku ovčařství, druhdy značné, velmi pokleslo zákazem pastvy v honebních revírech, za to chov skotu proti Podhalí je značnější.

Život pastýřský obklopen je tajemným ovzduším pověr, divných obřadů, praktik a pobožností, jež jako v nejstarším slovanském dávnověku koná náčelník salaše, báča (baca). Třetí

Tatranský valach.

až pátý den po příchodu stád na pastviny (kam se ovce vyhánějí o Zelených svátcích) shromažďují se gazdové (vlastníci ovec) „na mirę" (na míru). Každý gazda vydojí svůj kiérdelík (stádečko) do gelety (dížky), baca vezme dvě stejné hůlky (zamiérky) a zmiruje (změří), jak vysoko mléko v dojačce stálo, což se vroubkem poznamená; potom dostane gazda jeden zamiérek a druhý zůstane u baci. Míra ta slouží v jeseni do wywazenia syra: kolik neděl ovce byly na halách, tolikrát naplní se geleta vodou po vrub na zamiérku, voda se zváží, a kolik liber váží, tolik gazda dostane sýra; zpravidla béře z ovce 10 liber. O přebytek dělí se baca s juhasy (valachy) tak, že ponechá si třetinu. Juhasi do-

stávají mimo to denně na živobytí oštiepok (oscypek), sýr podoby soudečkovité (v ceně asi 50 haléřův) a žintice (zyńtyca, ovčí syrovátka), kolik vypijí. Průměrně připadá na juhasa 50 ovec. Sýr vyrábí se na salaši tak, že mléko se zahřívá v kotle, zavěšeném na dřevěném háku (jadwiga), sýří se (klaga) telecím žaludkem v puteře (puciera), kdež zbývá syrovátka, čerstvý sýr ukládá se do saty (čtverhranné loktuše z hrubého plátna) a když z něho odkapala všechna syrovátka, formuje se buď na oštiepky

Na salaši.

nebo kruhy (kęsy)... Na salaši jest plno podivného dřevěného nádobí starých tvarů: gelety, puciery, rajtoky (jednoduché dížečky), putnie, oboňky (ploché soudečky), cérpaky (čerpáky, k nabírání žintice). Vlivy salašnictví rumunského (valašského) patrny jsou nejen v názvosloví než i v různých praktikách a pověrách. Život na salaši je kus poesie, již prostá píseňka lidová krásně zachytila:

Duní vetor, duní / v tom zelenom grúni (stráni), / pase valach ovce / v otrhanej huni.

Ej, na holi, ej na holi, / na tej nebenosnej holi, / tam si valach fujaruje / a od zeme poskakuje.

Hneď ráno musia vstávať / k dobytku valasi, / by za včasu podojili, / čo majú v salaši.

Ústredie ľudovej umeleckej výroby — v Bratislave — KNIŽNICA

Není chleba na salaši, / krem žinčica samá, / tá je valachom za pokrm / i za nápoj daná.

V lete smrdí valachovi / demikátom (ovčím sýrem) kapsa (torba), / v zime hladom zamorený / nestojí i za psa...

Ke shlédnutí vynikajících partií tatranských stačí za pohody, využitkuje-li se dobře času, 14 dní; leč možno i v kratším čase (v témdni) s Tatrami se seznámiti, ba i za 3 dni lze mnoho krásného spatřiti.

Kdo do Tater cestuje, pročte napřed literaturu tatranskou*) a opatří si dobrou mapu.**) Oděv buď volen lehký, leč teplý, obuv pevná s okují. Život na Tatrách je drahý, průměrem třeba počítati (s drahou, povozy, průvodčími atd.) na den 20 K, leč uskrovníme-li se, lze vystačiti i s polovinou, student vystačí s částkou ještě menší. Jih tatranský poset jest lázeňskými místy a letovišti, spojenými krásnou turistickou silnicí. Jsou to (od západu k východu: Štrbské pleso, Koliba Vys. Hági, Vesterov (Weszterheim), Smokovce (maďar. Tátrafüred, Nový, Starý, Dolní), Tatranská Lomnice, Matlary (Matlarenau), Kežmarské Nápoje (Kesmarker Tränke), Spišské Bělany (Höhlenheim). Na Štrbské pleso a do Lomnice vede železná dráha, podobně jako na sever tatranský do Zakopaného, které je východiskem pro Polské Tatry. V místech uvedených je všude o turisty postaráno, v nich dostane se mu patřičných informací, najde horské průvodčí (převodníky), jejichž platy určitými sazbami vymezeny. Bez převodníka rozvážlivý turista do hor se nepouští, spokojuje se procházkami po turistických cestách a do údolí, kam jsou cesty označeny. O turistiku stará se na Slovensku německý a maďarský „Uherský spolek karpatský“ (Ungarischer Karpathenverein), v Polsce „Towarzystwo Tatrzańskie“. Slovenských, českých spolků turistických není, nedivme se, že na jihu tatranském všude roztahuje se němčina s maďarštinou, že slovenské Tatry tonou v záplavě jmen německých a maďarských a tak původní slovanský ráz těch našich hor se stírá. Nadějeme se, že „Klub českých turistů“ vzchopí se co nejdříve k činu a založí zvláštní odbor tatranský, který by o slovanskost jižních Tater pečoval. Než se tak stane, pu-

---

*) Seznam její v knize „Karla Drože „Životě na Tatrách“ (s 59 obr. a fotogr. a klavír. průvodem Zbojeckého tance). II. vydání (v Praze 1907) za 2 K 40 h. Starší spis „Tatry“ z r. 1897 s 36 obr.) je rozebrán.

**) Je to polské zpracování původní mapy vojenského ústavu zeměpisného (Neue Detail-Karte des Tatra-Gebietes) ve 2 listech, které se prodává za 7 K 20 h (v plátně za 10 K).

tujme pilně do Tater, užívajíce všude jenom své mateřštiny. Sami se brzy přesvědčíme, že češtinou a slovenštinou na Tatrách vystačíme.

Krásné jsou slovanské Tatry, a až vedle cizích řečí uplatní se v nich i naše mateřština, budou nám mily, drahy, budou nezapomenutelným útulkem, kam za žáru slunného léta pospějeme z opuštěných měst, abychom pookřáli a znovuzrozeni vraceli se ke svým povinnostem.

PROF. Dr J. BARVÍŘ:

O ZÁPADNÍCH KARPATECH V UHRÁCH.

PŘEHLED ZEMĚVĚDNÝ. (SE 4 OBRAZCI.)

Jako velebná koruna Uher vypínají se Tatry k oblakům, ba často i nad oblaky. Daleko viditelny jsou vrcholy jejich, po celém vzdělaném světě známy jsou jejich krásy. A mnohému při pohledu na obrovitou mohutnost jejich, na strmé sráze a hluboká údolí, na třpytná jezera i na různé skaliny připadne otázka, jak asi horstvo toto a jeho okolí jest složeno, jak vznikly vůbec Západní Karpaty s různými částmi a zvláštnostmi svými.

Abychom si učinili lepší představu o složení horstva Západních Karpat, cestujme tam hojně, na cestování opatřme si podrobné mapy, všímejme si na svých vycházkách skal, z jakého kamení jsou složeny, nosme s sebou kompas, kladívko a torbu, tlucme si po možnosti čerstvé vzorky hornin, ukládejme je do torby a pak je srovnávejme. Na mapách si zaznamenáme, kam která hornina míří a pokračuje. Výsledky pozorování svého porovnáme pak se zevnější stavbou horstva. Prostému přehledu našemu postačí, pohlédneme-li zatím aspoň na nějakou obyčejnou, menší mapu Západních Karpat a pozorujeme-li jich obraz.

Tu pak hnedle překvapí nás zřetelná jakási pravidelnost ve spořádání jednotlivých horských pásem a skupin, západní Karpaty skládajících.

Při nejsevernější hranici uherské, nehledíme-li k záhybu jejímu kolem Zakopaného, pne se tu obloukem k severu vypouklým široké pásmo Bezkyd, rozšiřující se na západ do Moravy, na sever do Slezska, více však na sever a též na severovýchod do Haliče. Sem náleží pohoří Javorníka na

hranicích moravsko-uherských a pohoří Babí hory na hranicích haličsko-uherských. K západnímu cípu oblouku toho přistupuje na jižní straně při hranici moravsko-uherské, mezi středními toky řek Moravy a Váhu pásmo Bílých Karpat, k němuž se připojuje od jihozápadu z okolí Prešpurku poněkud obloukovité pásmo Malých Karpat.

Bílé Karpaty zdají se však pokračovati na východ podobně jako Bezkydy vypouklým obloukem při nejhořejším toku Dunajce jakožto Pěniny a odtud dále k jihovýchodu až skoro ke Slanským vrchům. Pásmo Slanských vrchů má také obloukovitý směr, ale obrací se k jihu, pomáhajíc skládati ellipsovitý rámec horský, kterýž kolem ústředního horstva dále pokračuje pohořím Hegyaljou, Bykem (s vrchy Jagerskými), Matrou a vrchy Novohradskými při oklice dunajské.

Nejvyšší pásmo, velehorské Vysoké Tatry čnějí jižně od Pěnin při jižním kraji haličského výběžku pohraničního. Mají celkem směr východozápadní, ale přece také poněkud obloukovitý obrys. Vypínají se příkře do výše, dosti náhle od severu, mnohem strměji vyčnívají od jihu, ale na západní straně od nich se počíná nový oblouk horský po levém břehu hořejšího toku řeky Váhu, připomínající na oblouk Javorníka, Bílých a Malých Karpat: nejprve Malá Fatra (s Malým Kriváněm), pak Malá Magura a Inovec neboli hory Hlohovské. Na severovýchodě Vysokých Tater přimyká se pásmo Spišské Magury. Pod Vysokými Tatrami opodál k jihu následuje pásmo Nižních Tater, podobně směru asi východozápadního, k nimž se na východ připojuje jako pokračování pruh horský mezi horním tokem řeky Hernadu a přítokem jeho Hnilcem, jenž však se rozšiřuje dále na pravém břehu Hnilce, a obojí okrsek ten má společné jméno jakožto východní oddíl Slovenského Krušnohoří (Rudohoří), či také Krušnohoří spišsko-gemerské. Kolem západního konce Nižních Tater přikládá se jednak pásmo Velké Fatry (a zdánlivě jako pokračování jeho na jihozápad okrsek Ptáčníku a vrchy Nitranské, sledující ještě poněkud směr Bílých Karpat), jednak rozsochatě složené pohoří daleko kolem Křemnice a Šťávnice se prostírající. Toto právě jmenované pohoří činí zejména v bližším okolí Křemnice a Šťávnice západní oddíl Krušnohoří (Rudohoří) slovenského a má ráz samostatné skupiny horské, přibližující se rázu jižní a jihovýchodní části rámce Západních Karpat. Sám Ptáčník při bedlivějším pozorování jeví se býti členem jeho.

Celkový obraz horstva Západních Karpat může připomenouti mohutnou přírodní korunu, nebo též obrovské hornaté oko matky země, jehož ústřední část tvoří Vysoké Tatry, Nižní Tatry a Krušnohoří slovenské.

Horniny, to jest kamení skaliny skládající, jsou v Západních Karpatech různé, hlavně pískovce, vápence, slíny, rozmanité břidlice, ruly, žuly, andesity a trachyty. Pískovce poznáme snadno, kde jsou složeny ze zřetelných, ostrohranných nebo zaoblených zrneček křemene, slepených pospolu zvláštním tmelem; ale i kde zrno jest jemné, nejsme dlouho na pochybách. Vápence bývají na pohled celistvé nebo zrnité, nejčastěji světle zbarvené, nezřídka bělavé, a šumívají silně, kápneme-li na ně kyselinu, na příklad kapku kyseliny solné nebo silného octa, ale místem stávají se dolomitickými: tu šumívají slaběji; vlastní pak dolomity po kápnutí kyseliny solné šumí velmi slabě, silněji pak jen, byla-li kyselina horká. Slíny jsou jílovité hmoty vápencem velmi jemně promíšené, pročež také šumívají navlaženy byvše kyselinou. Žuly jsou horniny, složené ze zřetelných zrnek nerostů různě zbarvených, jež vespolek jsou všemi směry jako promíšeny, ale dohromady jsou přímo pevně srostlé, nikoli slepeny. Bývá tu rozeznati čirá nebo skoro čirá, nepravidelně omezená zrnka křemene, pak bělavá nebo červenavá zrnka živce, kalného vzhledu (jež se obyčejně projevují rovnou štěpnou plochou, skelně nebo matně lesklou), kromě toho zpozorujeme obyčejně také tmavé šupinky slídy, často i černozelená zrnka amfibolu. Odtud obyčejná žula jeví se býti drobně a sice světle a tmavě skvrnitou. Za čerstva jest pevná a tvrdá. Kdežto však součástky žuly v obyčejném stavu, jak řečeno, bývají promíšeny všemi směry stejně, v Západních Karpatech na mnohých místech, zvláště v záp. oddílu Vysokých Tater bývá pozorovati jakési urovnání slídy neb jiných součástek směrem poněkud souhlasným, slída pak i amfibol bývají nezřídka přeměněny na hmotu zelenavou, složenou ze zelených šupinek chloritu, jejichž příměs přibarvuje horninu do zelenava.

Rula se podobá žule, má však součástky spořádané zřetelně jedním směrem, což na příčném lomu bývá patrno zvláště na slídě. — Svor jest složen hlavně ze slídy a křemene v rovnoběžném uspořádání, slída převládá a činí souvislé, plátkovité proužky, dle nichž hornina snadno dá se štípati. — Andesity a trachyty se liší vzhledem ode všech jmenovaných hornin. Jsou pevné, za čerstva tvrdé, barvy z dálky všelijak šedé, (trachyty bývají průměrně světlejší nežli andesity, leč často pouze dle celkové barvy nelze rozeznati andesitů

od trachytů). Obojí jsou všemi směry stejně složeny, ale nerostná skladba jejich bývá jen částečně zřetelna. Ve tvrdé hmotě, šedé nebo bělošedé až bělavé, někdy i červenavé, často na omak drsné, velmi jemnozrnné a pro oko obyčejně nerozlučitelné, bývá lze rozeznati roztroušené zřetelně lupénky černé slídy (andesit slídnatý) nebo černé krystalky amfibolu (andesit amfibolický), s amfibolem někdy též krystalky živce. Vynikající tyto nerosty mívají nápadně silný lesk. Jiný druh andesitu, obsahující augit (pyroxen), mívá barvu tmavší, zelenavou až černou a slove augitický neb pyroxenický andesit. Vyniká-li kromě krystalků živce čirého, silně skelně lesklého zároveň něco zrnek křemene, bývá tu křemitý trachyt. Budiž však poznamenáno již předem, že andesit při rudních žilách nalezneme obyčejně velmi proměněný a to sezelenalý a matného vzhledu.

Ptáme se po původě rozmanitých hornin těch.

Pískovce jsou slepený písek, hlavně křemenný, a již podle veliké rozlohy silných usazenin někdejšího písku toho — nyní pískovce — jest patrno, že byl usazeninou mořskou. Tomu nasvědčují místem i zkameněliny v pískovcích obsažené, arci v některých bývá jich vůbec málo, neboť zvláště v převládajícím („karpatském") pískovci bývají velmi vzácny. Snadněji nalezneme zkameněliny, a sice živočišné ve vápencích, někdy i hojné, a z jich rázu jest patrno, že vápence a dolomity Západních Karpat jsou taktéž původu mořského. Hmota břidlic a slínů, kde činí vložky pískovců nebo vápenců mořského původu, osadila se také v moři. Žuly, andesity a trachyty nejsou usazeninami z vod, nýbrž pocházejí z hloubek zemských. Původně hmota jejich byla žhavotekutá a pronikla v tom stavu hořeji, kde buď naplnila veliké dutiny v oboru pevné kůry zemské a znenáhla utuhla v horninu zřetelně zrnitou (žuly), nebo vynikla až na povrch zemský, kde se rozlila v proudech jakožto láva, namnoze nakupila se i do značné výše a utvořila sopky, to jest sopečné kopce a hory (hlavně andesity).

Bylo tedy v oblasti Západních Karpat dříve moře a také hojně výjevů sopečných. Sledujeme-li však ráz pískovcův a vápencův i osazenin s nimi sdružených bedlivěji, též i ráz zkamenělin, kde lze je nalézti, poznáme rozmanitost mezi nimi, a sledujeme-li vzájemný poměr uložení jejich, vysvitne, které vrstvy jsou spodnější neboli starší, a které hořejší neboli mladší. Měnily se patrně poměry moře zdejšího, bylo tu několik zvláštních dob různých usazenin čili dob různých útvarů. Celkem lze rozeznávati od nejstarších k novějším:

1. horniny nejspodnější a nejstarší neboli útvaru prahorního, hlavně ruly, svory a lupénkovitě štěpné fyllity, arci pokud by nebyly vlastně proměněnými horninami mladšími;

2. horniny poprahorní, ale předkarbonské, hlavně různé břidlice neúplně krystalické, též křemence a j.; nahoře se končí usazeninami útvaru devonského;

3. horniny karbonské neboli útvar kamenouhelný: hlavně slepence a břidlice, vyčnívající jen na menších prostorách, ale nemají uhlí;

4. útvar permský, hlavně červený pískovec a slepenec;

5. útvar triasový: u spodu namnoze bývají vyvinuty břidlice se zkamenělinami (obdoba břidlic verfenských v Alpách), nad tyto připadají hlavně šedé až bělavé vápence a dolomity (obdoba „skořápkatého vápence" v Německu), ještě výše pak červené břidlice s nestejně zbarveným pískovcem a slepencem (obdoba německého Keuperu), nejhořeji červené slíny a tmavé břidlice;

6. útvar jurský: hlavně vápence a slíny, někde hlízovitě složené, často bohaté zkamenělinami, ponejvíce šedě zbarvené nebo skvrnité, v nejhořejších vrstvách bělavé (v okrsku Vysokých Tater jurské vápence obsahují kromě bělavých vrstev i vrstvy červenavé až červené);

7. útvar křídový: hlavně světle šedé až bělavé slíny, břidličnatě pukavé, a nad těmi světle zbarvený vápenec, nejčastěji dolomitický neb i dolomit sám, podobný dolomitu triasovému, — ale i pískovce jsou místem hojny, někde s vápenatým tmelem, částečně pak bývá pískovec podoben třetihornímu pískovci karpatskému, i slove spodnějším neboli starším pískovcem karpatským;

8. útvar třetihorní (terciární): hlavně pískovec, totiž svrchnější neboli mladší pískovec karpatský, mající obyčejně přimíšeno něco slídy, nejčastěji jemnozrnný, za čerstva šedavý, zvětráním rezavě žlutavý, obsahuje namnoze vrstvy lupků (neboli břidličnatého jílu) a břidlic písečnatých. Pískovce ty náležejí starším vrstvám třetihorním (palaeogénu a to eocénu). Hlavní oddíl jejich — značně tvrdé vrstvy — slove magurským pískovcem podle horstva Spišské Magury, jež skládá. Poblíže jižního a východního kraje Západních Karpat — porůznu i jinde — nalezneme mladší třetihorní usazeniny (neogénové, hlavně miocénové): vrstvy namnoze jílovité, místem slané, tu a tam obsahují něco hnědého uhlí;

9. útvary čtvrtohorní: útvar čtvrtohorní starší neboli diluvium, obsahuje starší štěrky, písky, hlíny atd.. pak mladší útvar čtvrtohorní alluvium, skládající se z nejnovějších usazenin, hlavně opět štěrku, písku a hlíny, částečně ještě podnes se tvořících.

Pozorujeme-li rozšíření hornin jmenovaných v oboru Západních Karpat, shledáme velmi zajímavý zjev, že rozšíření jednotlivých útvarů se shoduje velkou měrou s celkovou jejich horskou stavbou, a to takto:

Na severu oblouk Bezkyd s pohořím Javorníka a pohořím Babí hory složen jest hlavně z pískovce útvaru třetihorního, a to ponejvíce z pískovce eocénního. Oblouk Bílých Karpat a Pěnin skládá se z usazenin útvaru křídového, hlavně z bělavých vápenců a dolomitů, objímajících namnoze ostrůvkovité útesy, zbytky to vápenců jurských a triasových. Jádro Vysokých Tater složeno jest ze žuly, ale sled žulových okrsků činí v Západních Karpatech řadu podobně zahnutou jak oba oblouky svrchu jmenované. Naleznemeť, že žula jest jádrem Malé Fatry, žula vyskytuje se jako nějaké jádro v Malé Maguře, v Inovci a v Malých Karpatech, tuto však přesahuje u Prešpurka i na pravý břeh Dunaje. Druhou podobnou řadu okrsků žulových v západním oddíle Karpat činí jádro Velké Fatry (Lubochňa), Žáru (východně od nejhořejšího toku Nitry), a jihozápadního cípu horstva Nitranského (Tribeč obsahuje místo žuly křemitý diorit). Žula jest též mohutným podlouhlým jádrem západní části Nižních Tater, směru podobného jako v Tatrách Vysokých, a ve východním oddíle Nižních Tater lze sledovati v téže čáře menší podlouhlé pruhy žulové. Ostatně i ve východní části Krušnohoří slovenského vyskytuje se něco žuly, na severovýchodu pak jádro pohoří Braniska jest taktéž žulové.

Žulové jádro Vysokých Tater vroubeno jest k severu proužkem usazenin útvaru permského (červeného pískovce), kolem něhož přikládá se pruh usazenin útvaru jurského a křídového, částečně i triasového,*) k jižní však straně přiléhá na západu pruh ruly. Na Kriváni a na některých jiných místech nalezneme granátický svor. Podobně provázena jsou jádra žulová téhož i následujícího oblouku rulou nebo různými břidlicemi a kromě toho usazeninami jurského a křídového

---

*) Bělské hole neboli Bělské vápencové Alpy (Tatry) složeny jsou hlavně z vápence a dolomitu jurského a triasového útvaru, podobně Liptovské hole (Liptovské Alpy neb Tatry) jsou složeny z vápenců a dolomitů útvaru hlavně křídového, částečně i jurského.

útvaru. Leč kolem obruby Vysokých Tater, právě jmenované, nalezneme na severu, částečně i na jihu nižší širokou obrubu, složenou z karpatského pískovce; na severovýchodu vytvořena jest z něho Spišská Magura.

Rula skládá velký oddíl Nižních Tater, hlavně při jižní a východní straně jejich jádra žulového, prostírá se však dále ještě na východ, skládajíc kromě toho dva okrsky ve východní části Krušnohoří slovenského. Východní oddíl slovenského Krušnohoří tvoří s přilehlou příbuznou částí pohoří Věporského široký, přes 100 kilometrů dlouhý pruh, většinou směru asi východozápadního, jehož ústředí je složeno hlavně z břidlic krystalických, ostatně jsou zde také ještě různé jiné břidlice, křemence, gabbro a j. Zvláště památný jest rudonosný severní oddíl celého pruhu, přiléhající k usazeninám útvaru karbonského. Tu jsou vyvinuty hojně zvláštní zelené břidlice, jež namnoze jsou vlastně stlačené a kromě toho i jinak přeměněné „zelenokamy", původně tedy vyvřeliny, jiné břidlice jsou stlačené a jinak proměněné porfyrické horniny, ostatní pak břidlice tamější jsou zase, snad většinou, proměněné horniny vrstevnaté (usazené). Pásmo zelených břidlic určil geolog v. Hauer za příslušné k útvaru devonskému. — Po obou stranách, zvláště na jihu a na severozápadu přidružují se usazeniny útvaru triasového.

Západní oddíl Krušnohoří slovenského kolem Křemnice a Šťávnice s okrskem Ptáčníku, pak celý východní a jižní rámec Západních Karpat: Slanské vrchy, Hegyalja, vrchy Mišskovecké, Matra, vrchy Novohradské (a Ostřihomské) jsou složeny hlavně z andesitů, poněkud i z trachytů, zároveň pak z tufů andesitových a trachytových.

Všímáme-li si polohy vrstev hornin kdysi mořem usazených, postřehneme, že málokde leží vodorovně, jak přece původně z vody se usadily, nýbrž ponejvíce jsou skloněny a často i zprohýbány. Pískovce pohraničního oblouku Bezkydského zapadají celkem k jihu: v západní části k jihovýchodu, ve střední k jihu, ve východní části k jihozápadu. Teprv u oblouku křídového útvaru, obsahujícího jurské útesy, začíná se zřetelné zapadání k severu, jižněji odtud v pískovcích kolem Vysokých Tater uložených shledává se zprvu uložení celkem skoro vodorovné, ale potom nastává jižněji zprohýbání („zvrásnění") starších třetihorních vrstev a v sousedství Vysokých Tater úklon k severu. V Pěninách hlavní zapadání vrstev útvaru křídového sklání se k severu, v oravském jich pokračování k severozápadu, ve východním pokračování jejich pak k severovýchodu, ale uzříme zde přemnoho nepravidel-

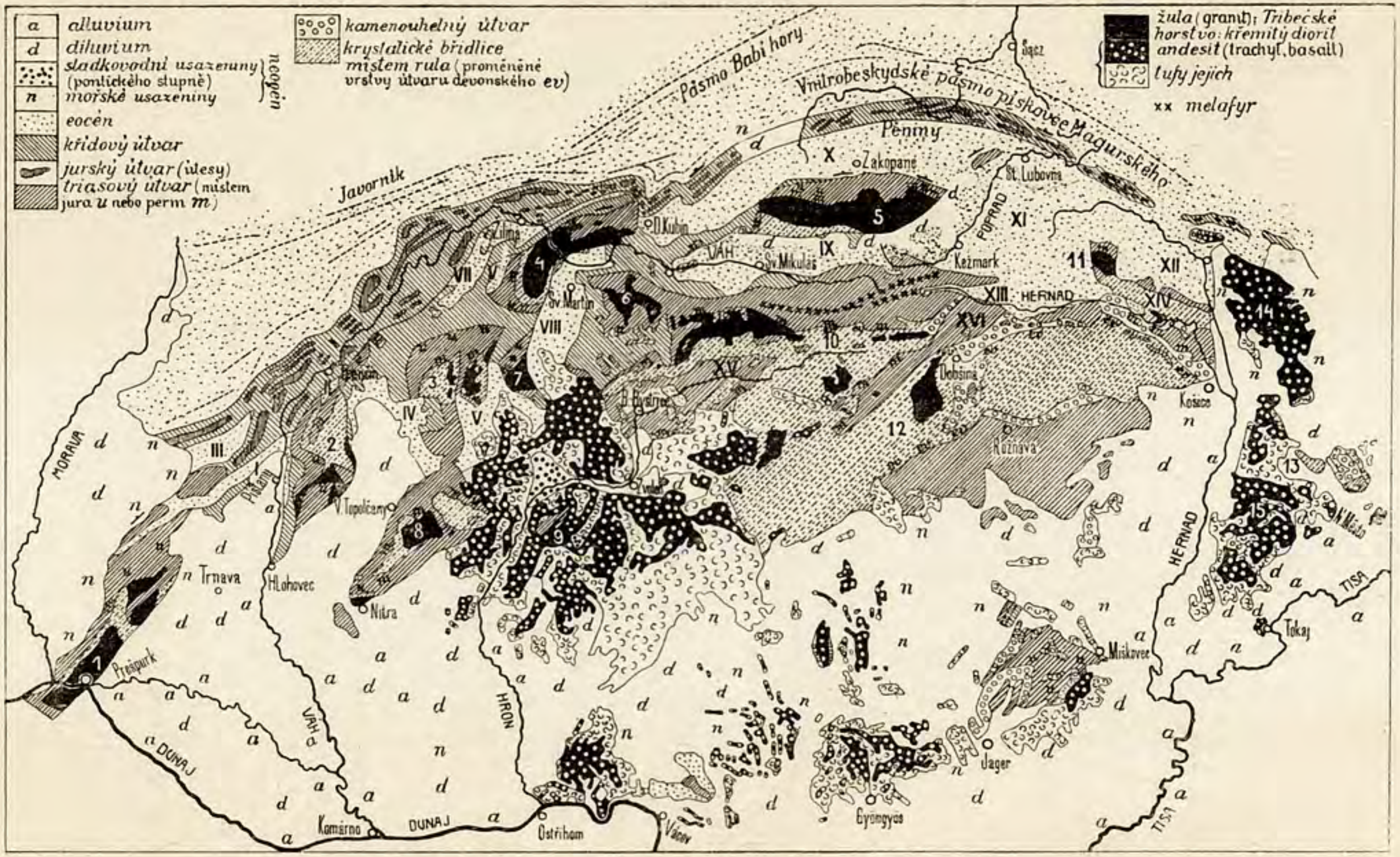

Geologický přehled Západních Karpat.

Upraven hlavně dle skizzy V. Uhliga.

VYSVĚTLIVKY K MAPCE.

1. *Malé Karpaty.*
2. *Inovec (Hlohovské hory).*
3. *Suchý a Malá Magura.*
4. *Minčov a Malý (Faterský) Kriváň.*
5. *Vysoké Tatry.*
6. *Pohoří Lubochně.*
7. *Žár.*
8. *Tribeč.*
9. *Šťávnický ostrov.*
10. *Nižní Tatry.*
11. *Pohoří Branisko.*
12. *Věpor a Spišsko-gemerské Rudohoří (Krušnohoří).*
13. *Zemplínský ostrov.*
14. *Slanské vrchy.*
15. *Hegyalja.*

EOCÉN:

I. Zátoka u Váhu.
II. Údolina u Turné.
III. Zátoka u Brezové a Biksárdu v Malých Karpatech.
IV. Nitranská pánev dolejší.
V. Nitranská pánev hořejší.
VI. Rajecká kotlina.
VII. Zátoka u Domaniže a kotlina žilinská.
VIII. Turčanská kotlina.
IX. Liptavská a Spišská kotlina.
X. Oravská údolina, haličské Podhale a Spišská Magura.
XI. Levočská a Lubovenská kopcovina.
XII. Pánev Svinky.
XIII. Zátoka u Vykartovců.
XIV. Eocén v údolí Hernadu.
XV. » u Hronu (zátoka).
XVI. » u Dobšinské ledové jeskyně.

Z rozsáhlejších rudních okrsků v Záp. Karpatech:

1. východní oddíl Slovenského Rudohoří: výskyt rud lze sledovati z okolí Dobšiné do okolí Košice (hlavně v rozsáhlém okolí Dobšiné a v západním okolí Gelnice [Hnilce]); mezi Dobšinou a okolím Rožňavy, v okolí Velkého Hnilce, Henzlové, Švedláru, Čučmy, Smolníku, Aranidky, Sirku a j.

2. okolí Křemnice a Šťávnice; 3. Lubětová (vých. od Báňské Bystřice); 4. okolí Starých Hor (sev. od Bánské Bystřice) a j.

Četná jsou zvláště naleziska rud železných.

▽▽
▽

ností, posunutí, zprohýbání a největší překvapení způsobuje výskyt úskalin, ostrůvkům to podobných zbytků usazenin jurského a triasového útvaru, vyznačených zvláštními obrysy, namnoze i odchylnými směry vrstev.

Žulové jádro Vysokých Tater překvapuje výší, které dostihuje, a divoce rozervanými skalinami svými. Také neujde oku našemu, že jest silně rozpukáno, mnohé stěny skalní jsou ukloněny k severu a k severozápadu, nejvíce pak překvapí cestovatele příkrý holý svah žuly na jižní straně. Severní obruba žulového jádra Vysokých Tater zapadá celkem k severu, v západních oddílech příslušného velkého oblouku pak k severozápadu; rula a krystalické břidlice při jihozápadním kraji žuly zapadají k jihu, částečně i k jihozápadu; jižní obruba, pokud zbytky její se zachovaly, zapadá celkem k jihu, pak mají vrstvy třetihorní polohu skoro vodorovnou, až zase severní lem Nižních Tater zapadá opět — povšechně vzato — k severu, kdežto jižní obruba východní části Krušnohoří slovenského zapadá zase hlavním dílem k jihu.

Mladší vrstvy třetihorní jeví jen malé známky zprohýbání a to jen na některých místech.

To jest celkem arci velmi povšechný obraz o úklonech hornin, skládajících Západní Karpaty. Ale i v tom projevuje se způsob zvrásnění vrstevnatých usazenin tamnějších. Pozorujeme-li přírodu, překvapí nás namnoze ještě značné poruchy, úchylky a přesmyky, o kterých v krátkém popise nelze se zmiňovati. Ba nalezneme též zvrásnění několikeré, místem pak známější přesmyky, ne-li spíše překocení vrstev, to jest: starší vrstvy přesunuté nad vrstvy mladší, zvláště při severním kraji Vysokých Tater, na př. v okolí sedla Kopského (poblíže Bílých jezer), na hřbetu Goryczkovy kupy (jižně od Zakopaného, východně od Křesanice); podobně při severním okraji Nižních Tater. Byly tu patrně vrstvy, původně vodorovně usazené zprohýbány v ohyby (vrásy) zvláště veliké a posunutí souvisela s nejmohutnějšími změnami, jež nastaly v poloze vrstev zdejších vůbec.

S povahou hornin a jich uložení souvisívá celkový povrchní ráz krajiny. Vápencová pohoří jevívají ohromné terasy, příkré stěny světlé barvy, hluboká údolí, nahoře pak holé pláně („vápencové hole“). Pískovce skýtají kopce často široké, svahů namnoze oblých a táhlých, arci také místem i příkrých. Andesity a trachyty činí často ojedinělé kuželovité vrchy neb i hřbety hradbám podobné a t. d.

Pokud puklin se týče, směr a úklon drobnějších puklin jeví značnou rozmanitost, ale hlavní směry největších

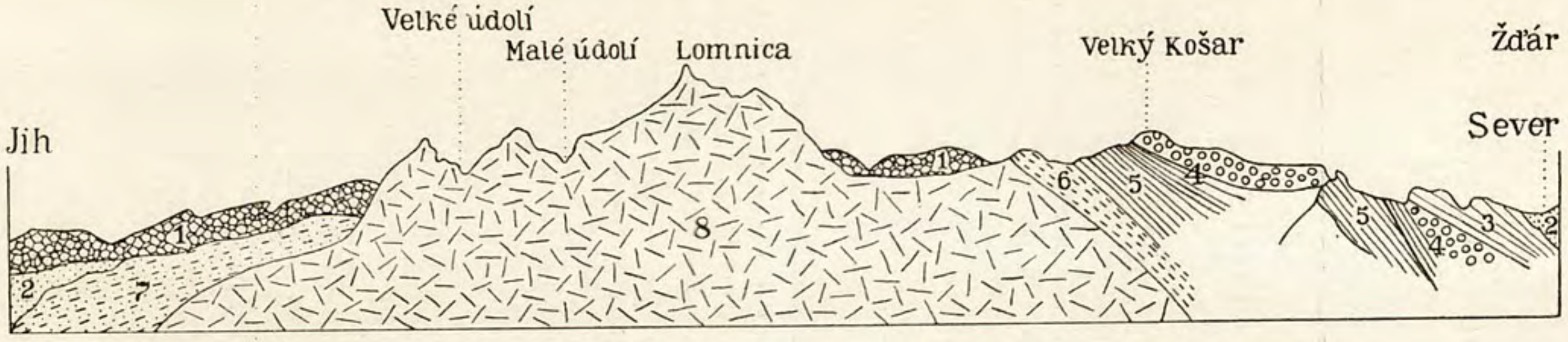

Průřez Vysokých Tater od jihu k severu. (Z Geologie prof. *Jana Krejčího.*)

1 štěrk z doby ledové, 2 a 3 eocén: 2 pískovec eocénový, 3 nummulitický vápenec a slepenec, 4 útvar jurský, 5 útvar triasový, 6 permský červený pískovec, 7 rula, 8 žula (granit).

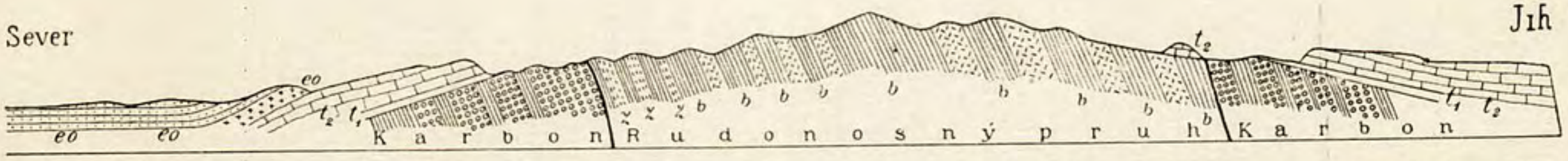

Průřez Spišsko–gemerského Rudohoří od severu k jihu. (Schematicky dle *V. Uhliga* a zjednodušeno.)

eo eocén: slepence, pískovce a lupky; t trias: t_2 vápenec, t_1 verfenské vrstvy; b fyllity, ruly, břidlice sericitické i jiné a křemence, mezi nimi porfyrické horniny, při severní straně v sousedství vrstev karbonských proměněné vrstvy útvaru devonského se Z = „zelenými břidlicemi".

puklin v Západních Karpatech projevují shodu se směry hlavních pásem horských. Pozorujeme-li ráz příkrých strání a stěn skalních při řekách, poznáme, že mnohá řečiště vyhloubena jsou v oboru puklin, kde nejdříve voda mohla si cestu raziti. Na severním svahu Bezkyd některá koryta mají celkový směr značně blízký směru severnímu. Horní toky Váhu a Hernadu, ač jsou opačného směru, činí spolu skoro jednu přímku, podobně teče přítok Hernadu Hnilec skoro rovnoběžně s nejhořejším tokem Hernadu, podobný směr má i nejhořejší tok Hronu. Též jiné části koryt Váhu, Nitry, Hronu a Hernadu mají směry vzájemně podobné a jest velmi zajímavo i podrobněji sledovati a srovnávati části vývoje jejich mezi jednotlivými horskými pásmy a také směry různých poboček jejich po jednom neb i po obou březích, též přirovnávati směr poboček se směrem částí toku řek hlavnějších. Nezřídka souhlasí též směry rudních žil a blízkých koryt řek a potoků, zvláště ve východním oddílu Slovenského Rudohoří.

Pozoruhodno jest zajisté, že obojí známé Teplice: Teplice Trenčanské i Píšťanské vyskytují se poblíže řeky Váhu, i jde rozpukání při toku řeky Váhu (na příklad) zajisté do značných hloubek. *)

Povšimněme si ještě, zdali možná aspoň poněkud odhadnouti dobu, ve které žhavotekutá hmota (magma) hornin vyvřelých v okrsku Západních Karpat pronikla z hlubin zemských. Doba taková poznává se podle toho, jakého útvaru vrstvami horniny ony pronikají, dále podle toho, ve kterých vrstvách magma jejich způsobilo proměny na dotyku a ve kterých nikoli, pak podle toho, které vrstvy pokrývají a kterými snad jsou pokrývány.

A tu o žule Západních Karpat můžeme tvrditi, že jest starší nežli vrstvy permské, neboť na těchto — a ovšem ani na žádných mladších vrstvách — nelze viděti proměn, jaké by bylo způsobilo žhavotekuté magma žulové, kdyby jimi bylo prorazilo. Přesněji však nelze dosud označiti dobu vzniku žuly, ač snad není vyloučeno, že magma její vyniklo z větších hloubek zemských do míst, kde utuhlo, asi koncem doby útvaru devonského. Výron hmoty zelenokamů a „porfyrů“ ve východní části slovenského Krušnohoří lze se značnou pravděpodobností klásti do doby devonské. V okrsku Malých Karpat a Nižních Tater i na některých jiných místech vyskytují se melafyry a

*) Sírnaté prameny Trenčanských Teplic mají teplotu 38 až 42° C; prameny Píšťanské jsou asi 60° C teplé a vyznačují se zvláštní účinnou vlastností (radioaktivností).

porfyrity stáří triasového, ne-li částečně i permského. Andesity, trachyty a čediče vyvřely za doby třetihorní, hlavně za období miocénového.

Sleduje-li se ráz vrstevných hornin, určuje-li se též jejich vzájemné stáří, směr jejich vrstev a jeho poruchy, směry a úklony puklin, všímáme-li si zároveň hornin původem vyvřelých a povahy výskytu jejich, lze aspoň v povšechných rysech učiniti si jakousi představu o vzniku a celkovém vývoji horstva Západních Karpat. *)

O věku, trvavším před dobou útvaru permského, nelze ovšem dosud mnoho podrobnějšího pověděti. Bylo tu jistě moře aspoň většinou onen čas, ze kterého pocházejí vodní usazeniny, nyní arci skoro vesměs velmi proměněné. Také sopečná činnost se tu jevila, zvláště též za doby útvaru devonského, kdy i podmořské soptění se dálo. Jednou — snad koncem doby devonské či za doby karbonské — nastaly zde veliké změny v uložení vrstev, vrstvy vypialy se ve klenutí, rozpukaly a rozestoupily se do hloubky co nejvíce, do dutin pak vznikajících tlačilo se žhavotekuté magma nynější žuly. Působením magmatu tohoto přeměnily se vrstevnaté horniny v sousedství jeho na rozmanité břidlice krystalické, ale také na žule zůstaly známky působení někdejšího mocného tlaku hlavně v tom, že sloh její přibližuje se namnoze slohu rulovému. Tlak dál se se všech stran, ale od jihu byl celkem asi nejsilnější. Žulové těleso bylo původně přikryto skoro úplně mohutným příkrovem hornin břidličnatých, a jest pravděpodobno, že všecky okrsky žulové Západních Karpat ve hloubce vzájemně spolu souvisejí, že tedy zvláště pod rulou všude uložena jest žula (nebo diorit). Snad jest žula s dioritem, gabbrem a příbuznými horninami uložena také pod značnou částí přeměněných břidlic předkarbonských ve východní části slovenského Krušnohoří. Krajina středního pruhu Západních Karpat nabyla již tenkrát obloukovitého obrysu, k severu vypouklého, podobně jako má nyní, leč oblouk ten pokračoval velikou šířkou dále k jihozápadu, kde souvisel s podobnými horninami nynějších Alp východních.**) Klenutí příkrovu žulového vyčnívalo pravděpodobně až nad hladinu mořskou, tu a tam pak rozdrobilo se a bylo sneseno, čímž žulové těleso bylo místem obnaženo, načež se někde ukládaly usazeniny útvaru permského přímo na žulu.

---

*) Vylíčeno se zřetelem ku pracem **V. Uhliga.**

) Geologická skladba zvláště **východní části ústředního oddílu Západních Karpat upomíná dosud nějakou měrou na geologické složení Alp.

Za doby útvaru triasového prostíralo se moře asi kolkolem vyčnívajících vypnulin, tyto však působením dešťů a větrů rozpadaly se na povrchu a snižovaly se. Ale koncem doby triasové a v začátku doby útvaru křídového nastalo nové vrásnění vrstev a s tím pokračovalo i zvedání některých míst, kdežto kolkolem krajina se snižovala, i obklopovalo za doby jurské střední okrsek Západních Karpat kolkolem moře hlubší, ba vnikalo od severozápadu i značně daleko do něho. Ostrovy v moři tom činily kromě ústřední části Vysokých Tater pravděpodobně zvláště ta místa, kde nyní žulová jádra vyčnívají, neboť pokrývka aspoň některých těchto mohla tenkráte ještě sahati značně nad vodu. Leč časem byly i usazeniny moře jurského vyzvednuty nemalou měrou, místem i nad hladinu mořskou, rozpukaly působením tlaku a byly ještě za doby křídového útvaru proudící vodou rozbrázděny a rozhlodány na ostrůvkovité útesy. Moře křídového útvaru zaujalo asi místo bývalého moře jurského.*) Ale koncem doby útvaru křídového se poměry opět změnily a ještě před dobou třetihorní nastalo znova vrásnění neb krabacení celého okrsku, rozpukání a posunování jednotlivých částí, zase způsobem oblouku k severu vypuklého. Pokrývka žuly Vysokých Tater a pravděpodobně i na ostatních nyní patrných jádrech žulových, pokud svrchem jaká zbývala, zmizela, čímž žulová tělesa byla obnažena. Za období eocénového prostíralo se moře daleko z okrsku nynějších Bezkyd, kolkolem Vysokých Tater a j. Usazoval se hlavně písek (nynější pískovec), v sousedství pak pevniny namnoze slepenec. Dno mořské činily hlavně usazeniny útvaru křídového, místem i triasového a ovšem i jiné.

Ale v době třetihorní nastaly později, poměrně brzo po období eocénovém v pokrajním okrsku Západních Karpat nové proměny: za období oligocénového znovu začal silněji působiti všestranný horotvorný tlak, při severní straně oblouku Pěnin a pokračování tohoto zvlnily se vrstvy starších třetihor, a nevyvýšovalo-li se znovu ještě také mohutné žulové jádro Vysokých Tater, aspoň některé jiné části hlavně v severním oddílu Západních Karpat zvedaly se do větší výše se přilehlým okolím. Místem nastalo nové pukání skalin a podle starých i nových puklin, neb i podle vrstevních hranic posunovaly se horniny. Snižovala se půda na př. při jižní straně Pěnin, též přestala časem spojitost Karpat s Alpami, neboť propadla se velká část Karpat mezi okolím Hlohovce, Nitry

---

*) Útesy jurské shledáváme hlavně v oboru vyšších vrstev křídového útvaru.

a Levice s jedné a jádrem východního kraje Alp se strany druhé, podobně stalo se pak při jižní a jihovýchodní straně slovenského Rudohoří. S propadáváním země souviselo jednak vniknutí moře mladšího (neogénového) do míst snížených, zvláště však také pohyb žhavotekuté hmoty magmatové ze hloubek zemských: tak vznikly nyní četné sopky, jimiž nejen vylévala se vzhůru láva, nýbrž vystupovalo při výbuších i mnoho drobného tufu sopečného, jaký pokrývá posud značně rozsáhlé území. Po prvních menších výjevech sopečných, jež se udály koncem období eocénového, vyřinulo se hlavně za doby miocénové ze hloubek zemských magma andesitové a to andesitů pyroxenických, po nich žhavotekutá hmota andedesitů biotitických a biotit-amfibolických, pak následovaly křemité andesity a křemité trachyty, nejposléze pak ojedinělé erupce čedičové (basaltové). V okolí Šťávnice část andesitového magmatu utuhla jakožto velké spojité těleso též drobnozrnně a hornina tím vzniklá slove augitickým dioritem. Při tuhnutí vyvřelé magma se stahuje a tím — jakož i působením postranního tlaku vznikaly vnitřní pukliny v horninách vyvřelých. Na puklinách těch kolovaly horké vodní prameny, jež v sobě měly rozpuštěny rozmanité látky nerostné, prameny ty pak jednak způsobily rozklad andesitové hmoty, čímž tato v okrscích puklin sezelenala, jednak osadily v puklinách látky v sobě rozpuštěné jako křemen *) a vzácné rudy zlato- a stříbronosné. Takto vznikly rudní žíly západní části Slovenského Krušnohoří. Proto rudní žíly vyskytují se v horninách těch hlavně v oboru proměněných, sezelenalých částí (v „okrscích zelenokamových"), a sice ponejvíce v augitických andesitech. Dosud jako poslední dozvuky někdejší sopečné činnosti vyvěrá tu a tam ve bližším nebo dalším okolí ze hlubších puklin dosud nezaplněných teplá voda nebo voda poněkud nakyslá, obsahující hojnost pohlceného plynu kysličníku uhličitého (kyselky neb Šťávnice, jež místem arci jsou i jiného původu.**)

Moře neogénové prostíralo se v okolí Karpat do jižní Moravy, do okolí Vídně a daleko do nynějších Uher. V Kar-

---

*) V okolí Prešovském poblíže vsi Červenice vyskytuje se v rozloženém andesitu drahý opál.

**) Podobně jsou rudní žíly obyčejně, i ve východní části Slovenského Krušnohoří osazeniny pramenů. Některé z těchto provázely také vyvřeliny, leč mnohem starší nežli v části západní. Ostatně se rudní žíly a ložiska vyskytují v Západních Karpatech v různých horninách. Tak i žula obsahuje v sobě místem rudonosné žíly, na příklad u Magurky (v západní části Nižních Tater) chová křemenné žíly s antimonovým leštěncem (antimonitem), jinými rudními nerosty a zlatem.

patech činilo místem (na př. v nynějším okolí Sóváru) zátoky, ve kterých se usazovala sůl. Někde obsahovalo hojnou zvířenu že v usazeninách jeho zbývají četné zkameněliny. Tu a tam nashromáždily se při březích a v jezerovitých zátokách z okolní pevniny rostlinné zbytky ku vytvořeni hnědého uhlí. Ale zvyšováním spodní půdy moře ponenáhlu mizelo, až posléze okrsek karpatský byl od moře oddálen.

Koncem doby třetihorní (v pliocénu, za období stupně pontického) usazovaly se vrstvy sladkovodní při Hronu v okolí Křemnice, v kotlinách Nitranské a Turčanské, v údolině Oravské a jinde. Pak nastala doba diluviální.

S tou však nastala i proměna počasí. Studené větry vály od severu, ochladily vzduch střední Evropy a na temenech Vysokých Tater usadily se mohutné ledovce. Ledovce tyto za teplejší doby roční částečně tály a tím vznikaly proudy vodní, jež stékajíce v četných úžlabích žulových skal, tyto vyhlodávaly. Tím vznikaly i ledovcové vodopády, jež v rozpukané žule (zvláště v takových místech, kde byla již od dřívější doby rozvětrána nebo kde pro zvláštní svoji povahu i nyní snadněji větrala) vymlely studnicovité prohlubně, nyní namnoze vodou vyplněné. Ale ledovce samy také tíží svojí posouvaly se dolů. berouce s sebou kusy skal a množství kamení, napadaného s okolních skalin; kamení to, pokud dostalo se pod ledovce, hladilo a brázdilo skály, pokud pak spadalo na povrch ledovců, bylo ledovci snášeno níže, čím pak ledovce doleji se posouvaly, tím rychleji části jejich tály, až zmizely, kamení pak na nich snesené spadlo dolů, kde se nakupilo ve hromady neb hráze (morény) a ohradilo mnohý vodou vymletý úpad na kotlinku, ve kteréž udržuje se taktéž voda podnes. Jezírka obojího druhu slovou v Tatrách „stavy“ neb „mořská oka“, ale nesouvisejí snad s mořem, neboť většinou berou vodu svoji z dešťů a ze sněhu, hlavně s okolních strání, kde v některých zářezech skalních něco sněhu zůstává delší dobu, ba i po celý rok ležeti a ostatek zvolna taje. Tu a tam přichází do některého „mořského oka“ ovšem voda i z dalšího okolí puklinami skalními, naproti tomu některá drobná jezírka pro nedostatek vody občas i vysýchají. Největší jezero, hrazené morénovým náspem, jest v Západních Karpatech Hyncovo Pleso.

Byly tedy Vysoké Tatry rozbrázděny divoce hlavně působením vody, pocházející z ledovců za doby diluviální, za období ledovým zvaného. Ale ledovce ty na straně jižní, jakožto teplejší, tály značně rychleji nežli na straně severni, pročež skýtaly tam již ve větší výši prudší a silnější vodopády, smý-

kaly se a rozrývaly skaliny mnohem více. Proto na jižní straně Vysokých Tater někdejší pokrývka žulová byla silněji rozervána a vymleta, a ježto kromě toho sama kdysi tlakem horotvorným přivedena byla do příkré polohy, jest jižní svah Vysokých Tater mnohem sráznější nežli svah severní.

Článek tento zmiňuje se jen zcela krátce o geologických poměrech Západních Karpat. Kdo dále pátrá, pozná mnoho zjevů sem náležejících, nalezne četné horniny zajímavé (n. p. trachytové obsidiany, smolky, perlovce a pemzy) nebo horniny užitečné; shledá mnohé zajímavé i užitečné nerosty a bude studovati poměry jejich nalezisk; sezná různé minerální prameny; naskytnou se mu otázky využitkování a zlepšování půdy, využití vodní síly a pod. Zde budiž ještě zmíněno o vzniku dvojích památností území tamního, totiž o jeskyních krápníkových a ledových.

V jižním okolí Rožňavy území triasového útvaru, prostírající se po obou stranách řeky Slané (Šajavy), dosahuje na západ skoro k Rimavě, přítoku Slané po pravém břehu, na východ ku střednímu toku Bodvy, kteráž vlévá se do Slané po břehu levém. Jest to území vápencové podobných vlastností jako vápencové území známého Krasu v Krajině, Istrii, Dalmacii, Bosně a Hercegovině, pročež bývá též nazýváno Karpatským neb Slovenským Krasem. Tu shledáváme četné mísovité doliny neb „závrty“, v nichž dešťová voda se ztrácívá, a jeskyně, ze kterých zvláště proslulá jest jeskyně Baradla blíže Agteleku, skoro 8 km dlouhá, pak jeskyně Lednická a Dambická. Jeskyně takové vznikly působením prosakujících vod, jež pohlcujíce ze vzduchu kysličník uhličitý, stávaly se schopnými rozpouštěti vápenec. Zprvu prosakovaly a prodíraly se vody takové pouze puklinami ve vápencových skalách obsaženými, časem však, rozpouštějíce vápenec, rozšiřovaly zvolna svoje cesty, až vyhlodaly si, někde i hluboko pod povrchem zemským koryta širší, ve kterých působily nejen rozpouštěním vápence, nýbrž i silou svého toku. Tím vznikaly větši a větší dutiny ve vápencích, nynější jeskyně, na jejichž stěnách prosakuje i dále voda, obsahující rozpuštěný vápenec, plíží se po stropě a po stěnách nebo kape na dno, a když voda sama vysýchá, totiž se vypařuje, sráží se vápencová hmota v ní obsažená a tvoří znenáhla rostoucí krápníky rozmanitých tvarů, dílem visící, dílem ode dna jeskyně vzhůru se vypínající.*)

Tak vznikla původně i ledová jeskyně Dobšinská u Dob-

---

*) Z krápníkových jeskyň památná jeskyně Bělanská vytvořila se též ve vápenci útvaru triasového.

šiné poblíže nejhořejšího toku Hnilce, leč shledáváme v ní ledem pokryté dno a přerozmanité ledové výtvory podobné, jako v jeskyních krápníkových bývají vytvořeny z vápence. Teplota vzduchu v horních prostorách kolísá mezi 0° v zimě a + 2° Celsia v létě, v nižších polohách jest pod 0°. Výskyt ledu a studeného vzduchu vysvětluje se doposud nejlépe tím názorem, že chladný vzduch, vniklý v zimě do hloubi jeskyně jest těžší nežli vzduch teplejší, zůstává tedy v hloubce jeskyně

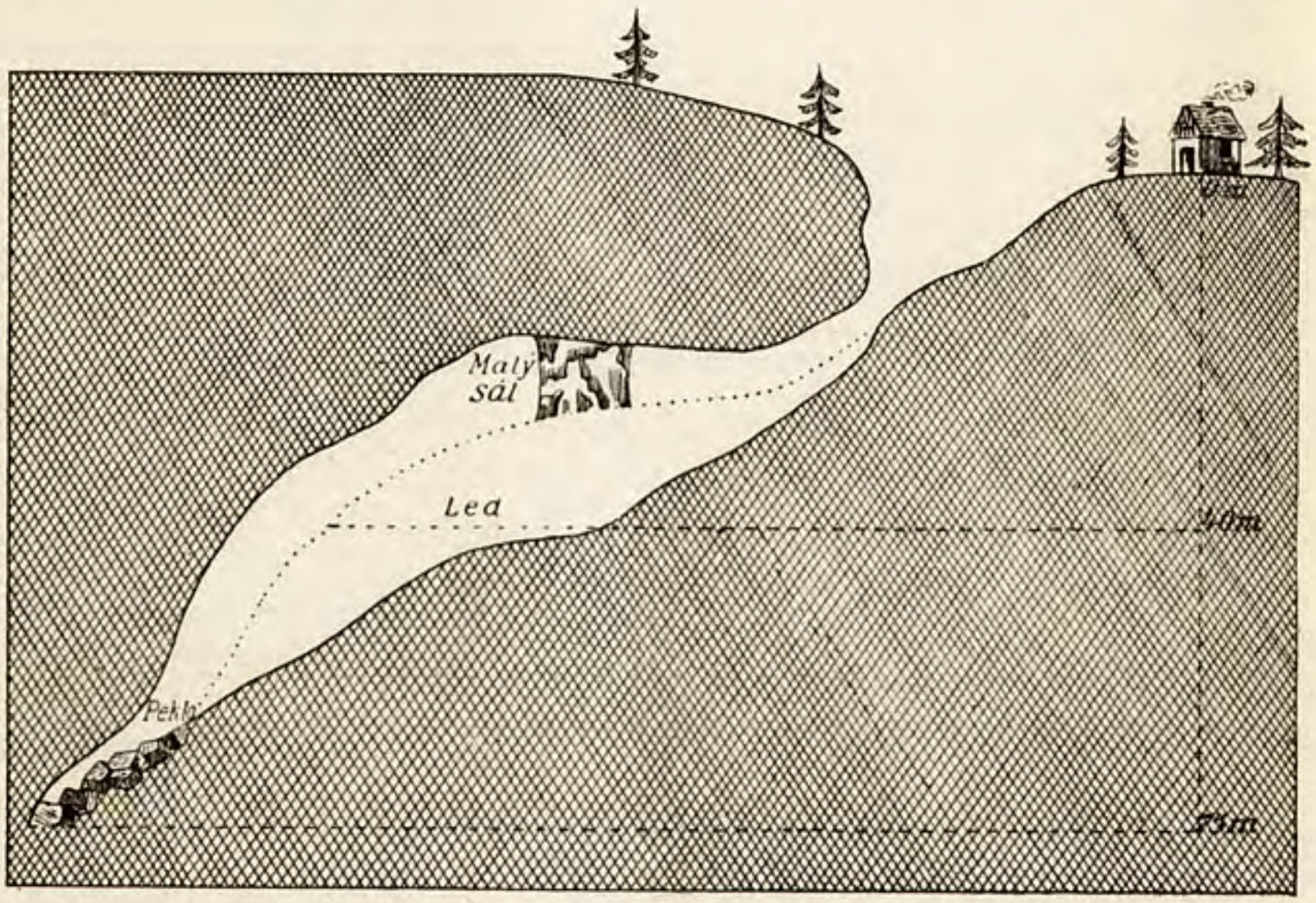

Dobšinská ledová jeskyně.
Svislý průřez dle Eužena Ruffiny-ho.

a nemůže býti v létě vytlačen lehčím teplejším vzduchem, zvláště když otvor jeskyně jest malý a položen vysoko. Studený vzduch způsobuje, že voda zmrzá v led, jehož také neustále, ač zvolna, přibývá. — Zmínky zasluhuje tu též ledová i krápníková jeskyně Demanovská (asi jižně od Liptovského Sv. Mikuláše), ve které nedávno byl objeven dosud neznámý, rozsáhlý oddíl. Některé jeskyně obsahují kosti pravěkých zvířat, ba i kosti a nástroje pravěkého člověka. Šetřme obsahu jeskyň a krás přírodních vůbec! Všecky nálezy mají býti na místě svém zachovány ku prozkoumání odborníkům, všecky památnosti opatrujme ku poučení potomstvu!

♥ ♥ ♥

LUBOR NIEDERLE:

PRAVĚK SLOVENSKA.

Ne sta, ale tisíce let uplynulo od té doby, v níž se první člověk dotkl půdy severních Uher, jak nám dosvědčuje nález diluviálních seker u Miškovce. Zašel-li tento první nám známý člověk i hlouběji do dnešního Slovenska, do lesnatých údolí předhoří karpatských, k tokům horního Váhu, Nitry, Hronu, Hernadu nebo Popradu, nedovedeme říci. Nemáme z těchto slovenských končin žádného dokladu ověřeného.

Hojnější stopy pobytu lidského a to už ve vnitru dnešního vlastního Slovenska máme teprve z mladší doby kamenné, t. zv. neolithické. V Gemeru, v jeskyni Bradla zvané (nedaleko Agteleku), našlo se obydlí a zároveň hrobka nějaké osady z této doby, u Slovenské Pokoradzi dílna na kamenné nástroje. jiné nálezy sem patřící učiněny byly v Maginhradě nad Skalníkem, při Popradu, v okolí Levoče a Spišského Podhradí, u Nového Mesta pod Šiatorem, v Serenči atd. I tyto památky jsou sice nedostatečně známy, neboť nebyly dosud řádně popsány a uveřejněny; ale podle vší pravděpodobnosti můžeme říci, že obyvatelstvo neolithické, které sídlilo v dolní části dnešního Slovenska, přišlo sem nejspíše z jihu, od Dunaje. Aspoň jeho primitivní nádobí, pokud nám je známo, ukazuje spojení s jižnějšími vzory, vyznačeno jsouc originální malovanou nebo rytou výzdobou; také prastaré obchodní spojení Uher a Moravy údolím Vláry a poříčím Olšavy ukazuje hojné stopy kultur jihoevropských. Jinak však nemůžeme dosud říci, jaký to byl lid, jenž v III. a II. tisíciletí př. Kr. na Slovensku sídlil, nevíme také, jakým jazykem mluvil, a bylo by proto zbytečno pátrati v starých dějinách a shledávati proň nějaké pozdější historické jméno. Jen tolik smíme říci, že to nebyli Praslované. Ti v tu dobu seděli a rostli na severu za Karpatskými horami.

Už v těchto pradávných dobách přicházeli na Slovensko obchodníci, kteří z jižních končin přes Dunaj přinášeli do střední a severní Evropy tovary, vyměňujíce je za zboží zemí severních. S těmito obchodníky počaly se během doby kamenné trousiti jednotlivé cizí výrobky a cizokrajné přírodniny, ale celkový ráz prvotní neolithické kultury počal se měniti tímto zesíleným vlivem obchodním teprve v druhé polovině II. tisíciletí. V té době spatřujeme, jak v celém středním Podunají na obou jeho stranách počíná ovládati nová t. zv. středouherská kultura. Vidíme jiné nádobí, jiných tvarů a jiné výzdoby: velké baňaté nádoby s vyvinutými úšky na bocích a pod hrdly, s hrdlem silně

se rozbíhajícím, nebo malé džbánečky s vyvinutými uchy, ve výzdobě vidíme prsovité vypnuliny na bocích, atd., vše provázeno výrobky zhotovenými ze slitiny mědi a cínu, t. zv. bronzu. Při této kultuře vidíme dále na levém břehu Dunaje mezi Litavou a Sávou, pak na jihu v Banátě vyvinovati se zvláštní skupinu s nádobím neobyčejně svérázným, pokrytým hojně rytou výzdobou, jejíž rýhy plněny jsou bílou křídovou pastou (t. zv. pannonský a banátský neboli dubovacký typ nádob).

Nová středouherská kultura rozšířila se i do dnešního a bývalého Slovenska. Některé nálezy, učiněné v stolici novohradské na př. u Pilině, Varšan, Dolan a Malých Teran, některé nálezy z Hontu nebo u Linče a Smolenic u Trnavy, jiné u Moravan v Nitře ukazují keramiku v podstatě stejnou s nálezy jižnějšími, jak je známe na př. z Aszódu, ze Svatojanské Pusty, Hátvanu, Žitvy nebo z nejnověji odkrytého pohřebiště žárového ve Vati (Vatya, stol. Pešť). Ale jinak je dosud nesnadno říci, zda tato kultura zavládla v celém Slovensku a přišel-li s ní na Slovensko také nový lid. Víme vůbec o bronzové době Slovenska málo. To, co hlavně víme a co nás velmi překvapuje, je, že v době rozkvětu uherské kultury bronzové bylo právě Slovensko, rovněž jako východnější kraje horních Uher, dnes ruské, hlavním průchodištěm obchodníků, kteří tovary středouherských dílen rozváželi do severní Evropy. Neboť právě severní Uhry oplývají poklady bronzových předmětů (mečů, seker a jiných zbraní, a ještě více šperků, zejména nádherných spirálovitých náramků a různých ozdobných závěsků), které potulní obchodníci skrývali na různých místech v poříčí Váhu, Nitry, Hronu, Hernadu, Šajavy a jiných říček a jež jim smrt zabránila odnésti a rozprodati.*) Ale mimo tyto poklady je nám vlastní domácí kultura lidu severouherského málo známa proto, že zpráv o hrobech a sídlištích je málo a nálezy samy zůstávají blíže neznámy, uloženy jsouce většinou po maďarských museích a časopisech. Mezi Slováky samými nevyskytl se dosud badatel, který by se byl pokusil o podrobné a soustavné zpracování celého ma-

---

*) Patří sem tyto více méně bohaté poklady: z Vyšné Suché a z vrchu Továše v Gemeru, z Rimavské Soboty, Horného Balogu (tamže), z Buzity, Vily, Sántova v Abauji, z Lužanky v Šaryši, z Bodrožského Kerestúru a Oresků v Zemplíně, z Německé Lupče, Komjatné, Sv. Ivana v Liptově, z Blatnice v Turci, z Pucova, Krásné Horky a Medvedze v Oravě, z Brezna a Balažovců ve Zvoleni, z Ovčárska a Púchova v Trenčíně, z Ečegu v Novohradě, z Horných Túrovců a Deteru v Hontu a jiné. Poklad z Dražic v Gemeru dostal prý se před lety do pražského musea, kde patrně leží bez povšimnutí. Vedle pokladů přišlo se i na slévárny bronzů na př. v Beši u Vráblí v Tekově, nebo u Čaladu v Nitře, na kadluby v Hor. Kubíně.

teriálu jiným těžko přístupného. Snad se k tomu odhodlá pan Botto, dnes, myslím, nejpovolanější.

Teprve následující doba, asi od polovice I. tisíciletí př. Kr., počíná býti přístupnější a známější. Znovu znamenáme, že přichází do Slovenska nová kultura, t. zv. lužickoslezská, a s ní, jak se podobá, i nový lid, jenže tentokráte od severu. Kde bylo východisko tohoto lidu a jak vznikla tato kultura, dosud bezpečně nevíme, ač bychom si toho přáli tím více, že v lidu tom nejspíše smíme viděti předky Slovanů. Byly staré theorie, které z důvodů jazykových i historických chtěly původ Slovanů vyváděti z jižní Evropy: z Balkánu, z Italie nebo aspoň od středního a dolního Dunaje, a tyto theorie obnoveny byly v poslední době i s hlediska archaeologického (prof. Píč a Zaborowski). Ale ty nemohou býti správné. Nemohou předně proto, že všechny positivní doklady, jak historické tak jazykové (stará místní jména), mluví proti jihu, a za druhé proto, že i vznik pohřebišť t. zv. lužického a slezského rázu, které jedině zde smíme spojovati se starými Slovany, nelze umístiti do dolních Uher, k Dunaji, nýbrž mnohem dále na sever. Prvky, z nichž se složila tato nová kultura žárových hrobů, byly různé; jedny přišly přímo z jihu z Italie (některé formy nádob, technika leštění, kanellace, výzdoba prsovitých výčnělků), jiné z Podunají (některé formy), jiné jsou původu severního odersko-labského (jiné formy nádob), — ale podle všeho nesložily se v novou samostatnou kulturu v dolních Uhrách, nýbrž kdesi severněji na staré obchodní cestě moravskooderské. Tam také vidíme nejstarší a čisté typy. Odtud, z tohoto severnějšího střediska, šířila se kultura provázená na pohřebištích obřadem spalování k hornímu a střednímu Labi, dolů po Odře, na východ k Visle a rovněž i na jih jednak podél Moravy k Dunaji, odkud vnikla i do Uher, jednak od ústí Moravy, jednak karpatskými průsmyky na horní Váh, a odtud dále do Slovenska. Spadá-li tento příchod větší měrou už do nejstarší periody zmíněné kultury, kterou archaeologové zvykli zváti „lužickou“, nevíme. Dosud doklady čisté a staré, jaké máme na př. na Moravě, pro Slovensko chybějí. Slovenské nálezy, jež patří k této skupině, projevují vesměs mladší ráz a spadají do mladší doby lužické a hlavně do druhé periody této kultury, jíž se dává v Čechách a na Moravě jméno periody „slezské“. Při tom slovenské nálezy bývají někdy čisté,*)

*) Jsou to jednak zbytky sídlišť s vrstvami popelovitými, promíšenými kostmi domácích zvířat, odhozenými střepy nebo ztracenými výrobky z kamene, kosti i z kovů, — jednak, a to hlavně, typická pohřebiště, skládající se z žárových hrobů, totiž jam v zemí vyhloubených a chovajících v sobě obyčejně jednu větší nádobu s popelem zemřelého a kolem ní několik

jindy však více méně promíšeny se starší domácí středouherskou kulturou (pannonská do severních Uher téměř nevnikla), čímž naznačují, že se na půdě slovenské v druhé polovině I. tisíciletí mísil nový, od severu nebo od západu přišlý lid se starším středouherským obyvatelstvem. Příklady tohoto míšení poskytují nám na př. nálezy z Pilině v Novohradě, z Linče u Trnavy, a z pusty Mohi v stolici boršodské. Zároveň vidíme, že tento nový lid spojen byl sourodým pásem s Moravou (přes Vláru a Olšavu), že už před narozením Kristovým osazené měl břehy větších řek slovenských a že rozšířen byl až k ústí Váhu, Nitry, Hronu a přes Novohrad do stolice boršodské. J. Botto uvádí nálezy, patrně slezského typu, i z Rimavské doliny v Gemeru.

Jak jsme naznačili, domníváme se o lidu, jemuž tyto nálezy patří, z několika vážných a oprávněných důvodů, — všechny pochyby ovšem ještě odstraněny nejsou, — že to byli Praslované a sice jejich západní přivislanská část, která takto průběhem I. tisíciletí př. Kr. šířila se ze své kolébky po východním Německu, do Čech, Moravy a do severních Uher. Byli-li to však v Uhrách už předkové dnešních Slováků, či předkové těch Jihoslovanů, kteří také šli přes Uhry od Visly a později se jako národ slovinský a srbochorvatský posunuli dále na jih, nelze zatím rozhodnouti.

Podle tohoto výkladu Slované měli severní Uhry zaujaty už před dobou Kristovou. Na rozhraní našeho letopočtu zasahovali až k Dunaji, ba místy snad i za Dunaj a za čáru od Pešti k Tokaji. V tu dobu však stará národní svéráznost

---

jiných s potravou pro onen svět, tu i tam i s jinými milodary. Takové hroby našly se na Slovensku v Domanikách (Nemčanech, Medovarcích, Lišově, Sv. Antalu a Ladzanech, v stol. hontské, v Púchovských Skalách na sev. Trenčansku, v Lovčicích u Trnavy, u Horního Kubína v Oravě), podle popisu Bottova i v Slov. Pokoradzi a Orlaj-Teriakovcích, Zahoranech a Rimavské Brezové v Gemeru, potom u Sečan v Novohradě. Také museum košické má ve sbírkách nádoby mladšího typu slezského. Nejstarší se zdá býti pohřebiště z Medovarců (ač i tu jsou mladší příznaky); v Domanikách a Lišově našly se loďkovité sponky uherského typu se spirálou. V ostatních vidíme hojně typické kanellování a lesklé tuhování. Lišov, Lovčice a Púchovská skála jsou už „slezské“ a Horní Kubín ukazuje misky uvnitř rýsované a vyspělá ucha. K výše vzpomenutému a velmi důležitému nalezišti piliňskému dlužno podotknouti, že bylo sice nevědecky prokopáno, nedostatečně publikováno, ale patrně náleží také době mladší, neboť se v něm našlo (podle zprávy vyšlé) i železo, skleněné perly s oky a dekorace růžicová. Jinak je z tabulky XVIII. a XIX. Hampelova díla „Antiquités de la Hongrie“ (Esztergom 1876) zcela zřejmý jeho základ středouherský, a neuvádím ho proto mezi lužickoslezskými.

jich hrobů mizí. Pokračování staré lužickoslezské kultury slovanské ztrácí se nám pojednou v záplavě cizích kultur, které se počaly na Dunaji křížiti — skythosarmatské, gallské, hunnské, avarské, germánské a hlavně římské. Archaeologické vodítko opouští nás opět v tomto dosud nedosti vyjasněném chaose při hledání Slovanů. Za to však šťastnou náhradou předstupují před nás už první zprávy historie.

Potkáváme první zřejmě slovanská jména v místním názvosloví (*Γρανούας* — Hron, Bustricius — Bystrica, Pelso — Pleso, Tsierna — Černá, Bersobis — Brzava, *Οὔολκος*. Ulca — Vuka, Pession — Peč, Pathissus — Potisje, — vše v I.—IV. stol.), nebo v jmenosloví podunajských národů (Venedi v Uhrách a při dolním Dunaji na mapě peutingerské z III. století) a znamenáme první stopy Slovanů v líčení historických událostí. Srovnejme pravděpodobně slovanské t. zv. služebné Sarmaty proti svobodným iránským Sarmatům v III.—IV. stol., srovnejme, jak r. 448 obyvatelé nížiny alföldské podávají římskému vyslanci Priskovi k pití nápoj — *μέδος* zvaný, nebo jak se současně r. 453 koná nad hrobem Attilovým tryzna „strava" zvaná. Vše ukazuje, že tu seděli Slované už před polovinou VI. století, od kdy je zde výslovně zaručuje známé svědectví Jordanovo. Po stránce archaeologické tápeme ovšem při tom stále ve tmách, nemohouce pro I.—VI. stol. rozlišiti řádně a přesně ani jednotlivé vynikající neslovanské živly v Uhrách, ani to, co patřilo Slovanům.*) Chybí nám měřítko ověřených nálezů a Hampel, první maďarský archaeolog, sám si neví se Slovany rady a míší je ne dosti správně s pojmem pozdější kultury sarmatské. Ale to prozatím nevadí. My víme, že tu Slované už seděli v hojném počtu a není pochyby, že jistě měli osazeny i severní Uhry, dnešní Slovensko, byť i vedle nich občas uvázli cizí výbojníci nebo zbytky starých karpatských kmenů. Ovšem ani pro tu dobu nelze ještě rozhodnouti, byli-li na severu Uher už Slované větve západní či jižní. Je však pravdě nejvíce podobné, že se tu stýkaly již obě větve, i západní (česká), proniklá průsmykem jablunkovským, vlárským a od ústí Moravy, i jižní, o níž víme, že byla v tu dobu na postupu ze Zákarpatí k Dunaji a k Sávě. Na Slovensku jistě po delší dobu trvaly úzké styky předků dnešních Slováků s předky dnešních Slovinců a Srbochorvatů. Ba můžeme připustiti, že

---

*) Některé druhy nálezů z té doby na Slovensku jsou ovšem zřejmě cizí, neslovanské, tak na př. znamenitý nález v šaryšských Ostrovianech, nebo nálezy římsko-germ. kultury v Levicích, Košicích, hrob v Sečanech (Novohrad) a pod.

Slované jižní větve neodešli do posledního muže na jih, nýbrž že zůstaly tu a tam s obou stran Karpat seděti zbytky, které teprve později během času byly na severu Karpat popolštěny a poruštěny, na jihu poslovenštěny. Tím bychom si aspoň nejlépe vysvětlili některé jihoslovanské zjevy v jazyku slovenském a v místním názvosloví Slovenska, na nichž nedávno S. Czambel postavil svou theorii o jihoslovanském původu Slováků, — nehledíc ani k tomu, že Slováci svými ústředními sídly přirozeně měli i na dále v Podunají styky s Jihoslovany, se Slovinci v Pannonii a s Bulhary v Alföldu a Potisí.

Když se uklidnilo velké stěhování národů, které šlo z velké části přes Uhry, nastal od VI. stol. na středním Dunaji poměrný klid, jenž velice přispěl k pevnému zachycení slovanského živlu v zemi. V tu dobu, podle slov věrohodného historika gotských válek Jordana, Slované zaujímali (třebas v područí Avarů, soustředěných od r. 565 v Alföldu a v Pannonii) celý kraj na východ od čáry, spojující prameny Visly s dolním tokem Sávy, tedy téměř celé Uhry. Slováci — a to Slováci větve české, neboť Slované slovinští a srbochorvatští byli už (až na zbytky) přesunuti na jih Dunaje, — seděli v té době na severu od západních Karpat při nejmenším k Iplu. Dále na východ je však pobyt jejich nejistý a byli-li tam, seděli tam jenom pomíšeni s živlem bulharským, který sahal do Detvy a k Pešti. Na jihu nešli zprvu přes Dunaj, za to na západě zaujímali jistě část země moravské na východ od řeky Moravy a Bečvy.

Brzy potom, v IX. stol., počíná již historie psáti o Slovensku jakožto části velké Moravy a v tu dobu také pravěk Slovenska se končí. Archaeologických dokladů z doby VI. až X. stol. je zachováno dosti. Náleží sem řada pohřebišť už ne žárových — vlivem římské kultury a později ještě více vlivem křesťanství zatím uherští Slované odložili obřad spalování a nahradili jej pochováváním; hroby ty u koster, položených v řadách, na znaku a tváří k východu, vykazují v úboru a mezi milodary: známé hrncovité nádoby na kruhu robené, dobře pálené, s ohrnutým okrajem a pod ním s rytou vlnicí,*) dále typické pásy a ozdoby náhlavní, zejména bronzové, stříbrem plátované, nebo i z drahých kovů zhotovené kroužky s jedním koncem do

*) Je to hrnec původu římského, provinciálního, s kterým se Slované počali seznamovati už v prvních stoletích po Kr. Jak vliv římské keramiky zasáhl do Slovenska, vidíme nejlépe z nálezu nějaké římské hrnčířské dílny nebo hrnčířského skladiště, jehož bohaté zbytky odkryty byly baronem Hoenningem u Púchova nad Váhem. Římská vojenská stanice doložena jest i v Trenčíně (staré Laugaricio).

S zahnutým (t. zv. esovité záušnice), jimiž si zdobily ženy skráně, dále různé jiné šperky původu východního, náušnice a prsteny různého tvaru vedle drobných nožíků, tu a tam nějaké železné sekery, oštěpu nebo meče, šavle. Překrásný meč, z dílny ovšem cizí, spolu s krásným kováním pásů, našel se u Blatnice v Turci v hrobě jakéhosi slovanského vladyky z VIII.—IX. století. Hroby tohoto rázu odkryty byly na př. u Pilině a Siráku v Novohradě, u Hlohovce v Nitře, v Liptově, Abauji, u Tokaje, Rábu, Vácova, v Aboni v stolici pešťské — o středních Uhrách dále nemluvíc. Že však zároveň už Maďaři pronikali v X. stol. sem na sever, svědčí cizorodé hroby jezdecké, jaké se našly na př. v stolici novohradské v Čestvě, Geregänech a Selypu, v abaujské u Monaje, v zemplinské u Tarcalu, Vojčic, Bodr. Veče, Karoše a Malé Dobré, v berežské u Solyvy atd. Maďarský proud se táhl patrně zprvu přes Abauj na Zemplín a do Beregu.

Do téže doby náležejí také kulturní vrstvy mnohých zaniklých hradišť na temenech slovenských kopců, bohužel dosud pramálo prozkoumaných. Jest jich plno uvnitř Slovenska na lesnatých předhořích Karpat. Ostatně je zajímavo připomenouti, že se věnec takovýchto starých hradisk táhne i po Malých Karpatech odděluje uherské Slovensko od moravského. Patří sem hradiska Šumarník u Radějova, hrádky u Bánova, Bystrice, St. Hrozenkova, Boršic, Nivnice, Strání na Javorníku, Javořině a na Světlově.

FRANT. PASTRNEK:

O SLOVENSKÉM JAZYCE A JEHO NÁŘEČÍCH.

STRUČNÝ NÁSTIN.

Mluvíme-li o slovenském jazyce, pomýšlíme především na řeč, která jest nositelkou zvláštního slovenského písemnictví a odtud se též ozývá ve školách, v církvi a v životě veřejném, totiž na spisovnou řeč slovenskou. Tento jazyk má platnost výlučně na území státu uherského a mezi příslušníky jeho, kteří žijí v cizině, zejména v Severní Americe. A proto jest to vlastně jazyk uhersko-slovenský.

Ve spisích jazykovědných má pojem jazyka i ten smysl.

že označuje souhrn všech lidových nářečí a různořečí, k témuž celku příslušných. V tomto významu pojem slovenského jazyka není dosud náležitě ustálený. Správně vědecky měl by obsahovati všechna skutečně slovenská nářečí, nejen v Uhřích, nýbrž i na východní Moravě a v přilehlých obcích dolnorakouských, jichž ovšem není lze odlučovati od jednotného celku jazyka českého. Obyčejně však pomýšlí se i v tomto případě jen na uherské Slovensko, jakožto na vlastní domov pravé a čisté slovenštiny a na sídlo největší části národa slovenského.

Jazyk, o němž tuto bude stručně jednáno, jest tedy vlastně jazyk uherskoslovenský, ve smyslu spisovném i dialektologickém.

* * *

Spisovný jazyk slovenský není živým nářečím, není ať tak dím pokladem vzatým přímo z úst lidu, není démantem nebroušeným. Jako každý spisovný jazyk, i slovenský má za sebou delší vývoj kulturní, jehož počátky jsou dosud poučné.

Základní rys slovenštiny jest, že se vyvíjela a rostla, jako břečtan, okolo mohutného stromu jazyka českého. Celá mluvnická soustava spisovné slovenštiny jest podmíněna pevnou grammatickou stavbou jazyka českého, jenž byl od počátku jejím základem a vzorem.

Starší písemnictví na uherském Slovensku jest, jak povědomo, české. Mluvnické odchylky od správné češtiny, jež se tu vyskytují, způsobeny byly tím, že rodilí Slováci, kteří psali česky, většinou mimoděk, někdy snad i úmyslně, řídili se výslovností slovenskou, nahrazujíce zejména české hlásky *ř* a *ě* po retnicích slovenskými střídnicemi *r* a *e*. Takové odchylky jeví se v soukromých a též veřejných listech a listinách, daných v XV.—XVII. stol. dosti často. Také v slovníku pronikají přirozeně slova na uherském Slovensku běžná. Ale celkem jsou to přece jen odchylky nepatrné. Čeština uhersko-slovenská v těch dobách jest jinak čistá a jadrná, hlavně zásluhou českých církevních knih a české bible.

Později vznikla určitá tendence. Přizpůsobování jazykové sloužilo za účinný prostředek při šíření nauk protireformačních, katolických (1660—1740). Po té stránce jest významné postupování jesuitů trnavsko-žilinských a jejich horlivých podporovatelů. I tito snaží se všichni psáti česky, ale neumělost a lidové cíle vedou je k tomu, že se zejména vyhýbají oběma hláskám význačně českým, hlásce *ř* a *ě* po retnicích, **které na**

uherském Slovensku jsou naprosto neznámé, a dále dvojhlásce *ou,* jež jest vlastní známkou nářečí českých, společně s *ej,* kterážto dvojhláska do spisovného jazyka nepronikla. V tiscích trnavských a jim příbuzných (srv. první náležitý rozbor jich ve spise prof. dra Jar. Vlčka, Dějiny české liter., seš. 7.) nalézáme proto dosti důsledně *r,* na př. v e r í m e, h r í c h, u m r í t i, dále *ú,* na př. s l ú ž í, m o r o v ú r a n ú, ale jen v některých další zvláštnosti, na př. 3. os. množ. čísla n e m o d l á s e, z l o r e č á, v e r á, anebo příčestí s p a d e l, s t r h e l, sloveso p o ž č a t i a pod. Mluvnické odchylky od správné češtiny jsou tedy i v těchto tiskopisích dosti skrovné, též v syntaktických vazbách a v zásobě slovní (lexikální). Osobnost spisovatelova někdy více proráží. Minorita Ben. Smrtník libuje si na př. zvláště v silných výrazech. V „Kunštu dobre umríti" (vytištěném v Trnavě r. 1697) vypisuje takto zbraně, jimiž smrt udolala četné své oběti: „Skrotitěle světa Alexandra mladého kvitnúcího strilkú svú ranila,... do jamečky schovala;... Tarquiniuše kostečkú rybací zamordovala..." a t. d.; neuctivé chování v chrámu páně líčí takto, že nejeden prý oltáři „ne enem hrbet obracá, ale smeje se, rehoce, klevetce, štěbece" a t. d.

První soustavný pokus o samostatný spisovný jazyk slovenský, který učinil Ant. Bernolák, není pouhým pokračováním na této dráze, nýbrž skutečně krokem úmyslně odštěpným a dalekosáhlým, jenž vykonán byl v zájmu státní myšlenky maďarské. Více než z mluvnice a slovníku Bernolákova známe tuto spisovnou řeč z básní Jana Hollého — ač tento má některé osobité zvláštnosti — a tu se každý snadno může přesvědčiti, jak rázně se odlišuje úpravou grammatickou od spisovné češtiny. Bernolák předně zavedl důsledné psaní *r* (za české *ř)* a *e* po retnicích (za české *ě),* dále dlouhé *ú* (za české *ou),* zejména též po měkkých souhláskách (za české *í),* na př. v instrum. jedn. čísla *ovcú* jako *rybú,* v 3. os. množ. čísla *volajú* jako *nesú,* dále plné, nepřehlasované *a, á* (za české *e, é, í),* na př. *kľaknúť* (kleknouti), *desať* (deset). *zajác* (zajíc). *dieťa* (dítě), *trásť sa* (třásti se), *prichádzať* (přicházeti), *najvatšá* (největší), *oni učá* (učí) a t. d., k tomu četné odchylné tvary. zejména ve skloňování, jako *pri zlatej ruke* (při zlaté ruce). ač v tom není ještě důslednosti, dále v instrum. jedn. čísla *dubom, bičom,* což bylo podle střední slovenštiny, konečně i v časování, jako 1. osobu jednotného čísla *pláčem* (pláči). *pijem* (piji) a t. d.

Bernolákův spisovný jazyk zůstal delší dobu obmezen na katolíky západních stolic uherskoslovenských. Protestanté slovenští, vesměs luteráni, neúčastnili se odštěpení, nýbrž trvali

věrně při společném jazyku českém, o jehož pěstování si získali trvalých zásluh. V r. 1844 a 1845 nastal obrat, když Štúr, Hurban a Hodža i na straně evangelické povznesli prapor samostatnosti jazykové. Mluvnická soustava Bernolákova stala se základem; doplňků nebylo mnoho třeba, aby upravena byla nová spisovná řeč. V podstatě připojeny byly jen dvojhlásky *ia, ie, iu, ô = uo*, zvláště významná hláska *ä*, na př. *žiadosť, sedliak, sluhovia* (sluhové), *bieda* (bída), *piesok* (písek), akkus. *najhoršiu vec* (nejhorší věc), *kôň* (kůň), *mäso* (maso) a pod., konečně *-ou* v instrum. jedn. čísla, jako *rybou, rukou, dušou, kosťou.* Všechny ostatní změny jsou proti těmto dvojhláskám, které zavedeny byly podle výslovnosti středních uherskoslovenských stolic, méně důležity.

Na tomto stanovisku spisovný jazyk slovenský trvá doposud. Úspěch jeho jest poměrně velký, neboť spojil v jeden kulturní celek západní a střední uherskoslovenské stolice (luterány i katolíky) a postupuje vítězně též do stolic východních, zejména do Spiše a Šaryše, kde řeč lidová se značně liší a kde uherská vláda stále pěstuje a podporuje snahy, zavésti toto spišsko-šaryšské nářečí také do škol a veřejného života, aby oslabila kulturní a jazykovou jednotu národa slovenského.

* * *

Rozmanitost uherskoslovenských lidových nářečí a různořečí jest veliká. Jest to zjev, který nikoho nepřekvapuje, kdo zná nářeční pestrost moravskou a slezskou. Uherští Slováci jsou v té příčině věrnými sousedy svých západních soukmenovců. Příčina jest na obou stranách politické hranice táž: hornatost kraje a zvláštní zeměpisná rozloha území, jež nemá velké soustředivé roviny a přirozeného kulturního ústředí městského.

Z nepřehledné téměř směsice nářečí a různořečí lidových od hranic a břehů moravských přes šestnáct žup neboli stolic uherskoslovenských až po ruský Užhorod (Ungvár) rozložených, vystupují přece tři poměrně větší, zeměpisně spojité skupiny.

První skupina zaujímá tři velké stolice, bezmála čistě slovenské: trenčanskou, nitranskou a prešpurskou, tedy území západní, jež přímo souvisí s Moravou a Dolními Rakousy. Nejráznější znak této skupiny jsou jednohlasné délky, jako v slovenštině moravské, na př. *božá ruka, mesác* (měsíc), *porádek* (pořádek), *chléb, víra, pósť* (půst). zejména *ú* v instrum. jednot. čísla *peknejšú* jako *dušú.*

Do druhé skupiny možno zařaditi stolice: oravskou, liptovskou, turčanskou, zvolenskou, tekovskou, hontskou, novohradskou a gemerskou; slovenské obyvatelstvo těchto stolic mluví rozmanitými nářečími, jež se však shodují v tom, že užívají dvojhlásek. Slova dříve uvedená zní bezmála všeobecně takto: *božia ruka, mesiac, poriadok, chlieb, viera, puost,* v instrum. jedn. čísla *dušou* jako *rukou.* Výslovnost tohoto prostředního území uherskoslovenského stala se základem nynějšího spisovného jazyka.

V třetí, východní skupině stolic, v stolici spišské, šaryšské, zemplínské, abaujtorňanské a užhorodské, jest nářečí slovenské značně odchylné, což se projevuje hlavně:

1. krátkou výslovností všech slabik neboli zánikem starých dlouhých hlásek, jež ostatní nářečí (střední i západní) stejně pečlivě zachovávají, jako nářečí moravská a česká;

2. přízvukem na poslední slabice slova, kdežto v ostatních nářečích (středních a západních) je přízvuk na první slabice, jako na Moravě a v Čechách;

3. všeobecnou změnou měkkých souhlásek *ť, ď,* v *c, dz,* dále *s* a *z* před měkkými samohláskami v *ś* a *ź.* Jsou ještě četné rozdíly jiné, avšak uvedené tři mohou pokládány býti za nejvýraznější. Vyslovuje se tedy ve východních nářečích těchto na př. *prišaha* (přísaha), s přízvukem na slabice *ša,* anebo *na švece* (na světě), opět s přízvukem na slabice *še,* anebo *do śmerci* (do smrti), s přízvukem na slabice *śmer, dzivka* (dívka), *dzevec* (devět), *źima* (zima), *źec* (zeť) a t. d.

Jak viděti, má tato nejvýchodnější skupina nářečí uherskoslovenských mnoho společných znaků s nářečími slezskými. V obou případech máme před sebou týž zjev, pohraniční pás nářeční, v jehož hláskovém ráze prostupuje se dvojí živel, český (slovenský) a polský. Při tom nutno míti na paměti, že území obou těchto nářečních skupin, slezské a spišsko-šaryšské, ač jest na pohled od sebe vzdálené, přece dosud přímo spolu souvisí. Neboť v severních částech stolic trenčanské, oravské a zejména spišské dosud trvají nářečí polská, která ovšem čím dále tím více podléhají poslovenštění.

* *
*

Při slovenštině nemalý zájem budí otázka, v jakém poměru jest k češtině. Je to otázka především vědecká, jejíž řešení spadá do oboru srovnávacího slovanského jazykozpytu. A tu víme, že přední zástupci této filologie — jmenuji jen Dobrovského.

Miklosiche, Jagiće — trvají na tom, že slovenština se všemi svými nářečími a různořečími náleží do kruhu jazyka českého.

Vědeckých důvodů pro tuto základní větu jest celá řada. Poukáži zde jen na nejzávažnější. Střídnicemi *c* a *dz*, *z* ve slovích jako: slovensky *svieca,* česky *svíce,* slovensky *medza,* česky *meze, mez,* odlišuje se skupina nářečí československých zřetelně od jazyků a nářečí jihoslovanských a ruských. Zejména nemůže proto slovenština býti pokládána za jazyk jihoslovanský. jak tomu chtěl, s patrnou tendencí, Samo Czambel. Srovnej můj rozbor této pochybené theorie ve „Věstníku české Akademie" (1904, leden). Tato theorie nenalezla ve slovanské filologii žádného souhlasu ani obhájce.

Trváme-li při větě, že nářečí slovenská přináleží do kruhu západoslovanského — a tento názor uznává se ve slovanské filologii všeobecně — může vzniknouti jen otázka, nesluší-li pokládati slovenštinu za zvláštní, samostatný celek vedle češtiny. Pokus o vědecký důkaz této samostatnosti učinil ruský učenec, prof. T. D. Florinskij, ale pokus ten se naprosto nezdařil, jak ukazují četné odborné kritiky, zejména obšírný výklad a rozbor, který jsem podal v „Listech filologických" (1898). Nemožnost rozluky mezi slovenštinou a češtinou je patrna zejména na Moravě, neboť není lze odděliti moravských Slováků od soukmenovců uherských, což uznává i Florinskij. Ale ani ostatních východomoravských nářečí, zejména valašských, není možno odpoutati od Slováků. A tak řetěz našich lidových nářečí není lze roztrhnouti ani na uherském Slovensku ani na Moravě. Spisovná řeč česká, jejímž základem jest nářečí středočeské (Praha a okolí), odlišuje se ovšem dosti značně od spisovné řeči slovenské, která je nyní přizpůsobena najmě výslovnosti liptovské (Sv. Mikuláš, Ružomberok). Ale rozdíl v podstatě není větší nežli na př. mezi nářečími českými a slezskými. Čistě vědecké jazykozpytné úvahy vyznívají stále v tem smysl. že lidová řeč slovanská v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na uherském Slovensku jest celkem jednotná.

Ústredie ľudovej umeleckej výroby
KNIŽNICA
v Bratislave

J. BOTTO:

POVŠECHNÉ DĚJINY SLOVENSKA.

Slováci, soukmenovci českých a moravských Slovanů, dosahují dnes — hledíme-li k tomu, že při sčítání lidu r. 1890 bylo asi 500.000 příslušníků národa slovenského za výživou v Americe — počtem svým jistotně půl třetího millionu. Podle úředního sčítání z r. 1900, které posal i prof. dr. Lubor Niederle do své výborné Národopisné mapy uherských Slováků r. 1903 v Praze vydané, jest prý jich jen 1,971.957.*)

A rozkládají se, jak známo, v severní části Uher v stolicích prešpurské, nitranské, tekovské, honťanské, zvolenské, trenčanské, turčanské, oravské, liptovské, spišské, šaryšské, zemplínské, užhorodské, abaujtorňanské, gemerské, novohradské, békešské, sabolčské, čanadské, pešťanské, báčské a torontálské.

Jest krutou záhadou osudu, proč odnož národa československého, národ slovenský, usadivší se pod Tatrami, netvoří

---

*) Úřední sčítání není spolehlivé. Uvedu na doklad z vlastní zkušenosti tyto případy: V slovenské dědince Šivetici v gemerské župě ležící, přičiněním fanatického maďaronského evang. kněze sčítali r. 1880 všechny slovenské občany za Maďary. Ten kněz lidu takto vykládal věc: „Vy jste Uhři.“ „Ano, jsme,“ pravili občané. „Nuže tedy zapíšu vás za Uhry, což v maďarské řeči znamená Magyar; tedy v maďarské řeči na maďarských popisních arších za Maďary.“ Ale při novém sčítání r. 1890 tam již toho kněze nebylo. Nebylo ani velkého úředního nátlaku. Občané si popisné archy vyplnili sami a zapsali se všichni za Slováky! Srovnávajíce popisy v ministerstvu přišli na to a nemálo se podivili, jak se mohlo státi, že se Maďaři za 10 let v této obci poslovenštili. Požádali tedy politický úřad za vysvětlení. I došla odpověď, že tato obec byla i r. 1880 ryze slovenská a pouze z přílišné horlivosti nesprávně za maďarskou zapsána.

V Gemeru vůbec jest mnoho slovenských dědin a měst, ve kterých není ani jednoho kmenového Maďara a přes to jich napočítali v každém velké množství. Město Jelšava v Gemeru nemá ani 50 Maďarů a přece napočítali tam mezi 2790 obyvateli pouze 565 občanů slovenských, ostatní samé maďarské. Totéž jest i ve Velké Revúci; tam není ani 20 Maďarů (státní úředníci) a přece i tu zapsali z 1812 obyvatel jen 933 za Slováky, kdežto jich jest najisto 1800.

Ještě křiklavější případ udál se v sabolčské župě v městě Nireďháze, Tam žije 15.000 evang. Slováků, kterým se služby boží konají v biblické československé řeči, kteří mezi sebou mluví slovensky, ale kteří všichni znají maďarsky. Ovšem maďarské obecné školy přijali bez odporu a proto byli při sčítání lidu počítáni za Maďary.

Statistika v Nireďháze našla tedy mezi 33.088 obyvateli jen 940 Slováků, kdežto ve skutečnosti jest jich 15.000. Podobných případů možno uvésti ještě spoustu.

jazykového a náboženského celku. Z kultu pohanského přešel do náboženství cyrillo-methodějského; potom přijal víru římsko-katolickou. Od této odvrátil jej husitismus, ze kterého pak přešel k víře evangelické augsburského vyznání. Pod tlakem státní moci a vítězné reakce katolické vrátil se většinou zase k víře římsko-katolické.

Dnes jest poměr evangelíků aug. vyzn. v jednotlivých komitátech tento: v prešpurské stolici tvoří evangelíci 5·9% veškerého obyvatelstva, v trenčínské 8·6%, v nitranské 13·4, v tekovské 1·9, v honťanské 21·6, v oravské 21·9, v gemerské 32·4, v liptovské 42·6, v turčanské 52·1, v novohradské 21·9, v abaujtorňanské 3·0, boršodské 2·6, zemplínské 2·1, užhorodské, 0·3, spišské 16·1, šaryšské 8·2, v Budapešti 53. R. 1863 napočítali v Uhrách 800.000 evangelíků aug. vyzn.; od těch dob počet ten sice značně vzrostl, ale Slováci vyznání římsko- a řecko-katolického tvoří dvě třetiny národa slovenského; jest jich tedy asi 1,700.000 duší.

Srdečný, upřímně přátelský poměr mezi Slováky vyznání římsko-katolického a evangelického vytvořil se doposud jen tam, kde tito i oni mají pevné národní povědomí a tak živý cit své kmenové sounáležitosti. Kde toho není a kde zavládla náboženská předpojatost a přemrštěnost, tam Slováci jsou si cizí, jakoby ani nebyli jednotným celkem, kulturními a hmotnými zájmy spojeným.

I jazykové (nářeční) rozdíly jsou jednotné kultuře národní na velikou újmu. Na Slovensku jsou celé velké kraje, kde v každé osadě se mluví nářečím jiným. Proto bylo zavedení spisovné řeči středoslovenské skutkem přepotřebným, požehnaným a jediným, k cíli vedoucím prostředkem vzkříšení národního vědomí a přechodním mostem ke kulturní jednotě s národem českým. O tom totiž vůbec nemožno pochybovati, že národně probuzený lid ani okamžik nemůže váhati, chopiti se rázně všech těch prostředků, kterými možno posilniti svazky kmenové a jednoty s národem českým. Národ slovenský, chce-li žíti, musí to učiniti i z příčin hmotného zesílení a udržení se. Národ český dokázal totiž i v minulosti a dokazuje skvěle i v přítomnosti, že jest z nejsilnějších činitelů v Slovanstvu a tak užitečným a přenutným učitelem svého mladšího bratra Slováka. A věru Slovákovi třeba učiti se ještě všemu.

Nejnovější školské zákony Apponyiho ožebračí národ slovenský docela, jestliže se Slováci nezorganisují proti nim v literární akci a kmenové jednotě s národem českým. Proti tomu jest tedy nejjistějším, prospěšným krokem utužovati kulturní jednotu s národem pokrevním, českým, ustavičně čer-

pati z ryzích pramenů české národní osvěty a nepřetržitě osvěžovati city kmenové příslušnosti.

Zachrániti národ slovenský jak hmotně, tak i duševně, jest pouze možno v kulturní jednotě s národem českým.

* * *

1. NEJSTARŠÍ DĚJE SLOVÁKŮ.

Slováci měli své vlastní dějiny toliko v devatém století. Prvotní jméno jich bylo Sloveni, a ještě nyní jazyk slovenský jmenuje se slovenským a ne slováckým. V 9. století seděli již při Váhu, Nitře, Hroně, Iplu a při řece Oravě, ba i v dávné Panonii za Dunajem. Zdali tam byli od nepaměti, či zdali se tam současně s Čechy od Tater přistěhovali, nelze spolehlivě dokázati. Ale soudíc z velké rozmanitosti a rozdílnosti slovenských nářečí, jest pravděpodobno, že Slováci překročili Tatry v menších zástupech a v různých dobách.

Država velkomoravská, jejíž byli příslušníky, sahala k Pešti, Vacovu a k Torisé a tu sousedili s bulharskými Slovany. Nejdříve vystoupili proti nárokům Franků, že císařové frančtí mají právo panovati nad celým světem, a ani porážky jich neodstrašily. Po každé porážce sbírali síly k novému povstání, až se jim podařilo dobýti si úplné neodvislosti. Po celé deváté století zápasili neustále se svými utlačiteli, kteří jim chtěli vnutiti otroctví s křesťanstvím. Ale to se Frankům nepodařilo, neboť Slováci, severně od Dunaje sídlící, založili mohutné království, do událostí toho věku silně zasahující, jehož jádro bylo na Moravě.

Kdy a jak se to stalo, není známo. Prvním sjednotitelem Slovanstva byl hrdina neznámého původu ze západu přišlý, Samo, který vysvobodil nejen Korutance a Čechy, ale podle všeho i Slováky z jařma avarského. Vděční Slované zvolili si jej okolo r. 627 za krále. Slovanská država jeho sahala od štyrských alp až k řece Sprévě, na západě až k Mohanu a Radnici. Zvítěziv nad Avary, Samo bojoval s Franky a několikráte jejich vojska porazil. Ale po jeho smrti r. 662 rozpadl se mohutný slovanský stát zase. Zdá se, že državu na Horní Moravě založil některý z jeho synů. To byla Velká aneb Vyšší Morava, rozdílná od Nižní, bulharské Moravy.

O vnitřním zřízení jejím není určitých dat.

Nejvyšší panovník, sídlící na Velehradě moravském, nazýval se podle slovanského obyčeje prvotně velkým knězem nebo knížetem, později králem. Panující rodina pokládala vládu za své dědictví, o které se její členové dělili. Kromě velko-

knížete bylo několik údělních knížat a knížectví; velký kníže dával a odnímal úděly svým příbuzným, z čehož vznikaly v panující rodině věčné nesváry. V době historické jest známo pouze jedno údělné knížectví, považské, se sídlem v Nitře. Když Svatopluk opanoval i zadunajskou Moravu, bylo tu ještě i knížectví blatenské.

Nástupnictví na trůn nebylo pevně určené. Trůn náležel obyčejně nejstaršímu členu z panující rodiny, z čehož byly stálé zmatky. V říši velkomoravské přidružily se k tomu ještě jiné nehody. Panovníci frančtí osobovali si právo dosazovati a sesazovati panovníky moravské. Z toho vznikly tak silné otřesy, až državu, nadějné jádro celého Slovanstva, ze základů vyvrátily.

Moc velikých knížat a králů byla (vůlí národa) omezená; národ ji uplatňoval na sněmech državních, jak to obyčejně bývá při vládách z národa vyrostlých.

Stálého vojska Slováci neměli; když bylo potřeba, scházelo se mužstvo dle žup. Obranná soustava zakládala se v těchto župách tak, jako později v dávném Uhersku. Každá župa měla svůj hrad, svou správu, své cesty, své soudy, svůj prapor, pod kterým táhlo mužstvo do boje. Ale panovníci slovenští měli kromě toho svou stálou, větší neb menší družinu, která jim byla v míru i ve válce k službám. Župy též musely míti ozbrojené služebnictvo k udržování bezpečnosti, vybírání daní a k vykonávání soudních nálezů.

Slováci Velké Moravy zaměstnávali se rolnictvím, chovem dobytka a obchodem. Otevřených měst neměli pro neustálé nájezdy loupežných Němců. Měli pouze hrady, které byly zároveň městy, neboť tam bydleli i řemeslníci a kupci. V hradech těchto hledalo ochrany, pokud bylo možno, i ostatní obyvatelstvo.

Prvním panovníkem známým byl Mojmír I., ale kdy počal panovati, o tom není zprávy. Ale tehdy Moravané uznávali ještě vrchní vládu Franků. Na sněmě r. 822 německý král Ludvík přijímal vyslanectva s dary všech východních Slovanů, mezi nimi i Moravanů. Toto poddanství nastalo takto: po vyvrácení avarské říše Moravané šířili svá sídla pořád dále po severním poříčí Dunaje a od hor Manhardských až po vtok Hronu, vypudivše odtud několik avarských knížat, kteří dostali svá panství od Karla Velikého. Aby je mocný německý císař proto nepronásledoval válkou, moravská knížata pokořila se sama.

Mojmír I. chtěl se zbaviti této nadvlády; když viděl,

že Němci sami mezi sebou války vedou, vypověděl jim poslušnost. Ale Němci ukončivše svůj spor a rozdělivše velkou državu na Francii, Italii a Německo, vtrhli r. 846 s velkým vojskem pod králem Ludvíkem Německým do Moravy a svrhli Mojmíra s trůnu.

Král Ludvík učinil nástupcem Mojmírovým Rostislava, muže hrdého a ušlechtilého, který si nepokládal za štěstí býti nástrojem Němců, nýbrž pojal myšlenku osvoboditi svůj národ, postupuje při tom mnohem odhodlaněji a rázněji, než jeho předchůdce. Jakmile dosedl na trůn, již se připravoval k zápasu, stavěl hrady, cvičil mužstvo ve zbrani, hledal spojence, jmenovitě v Bulharech.

Přípravy trvaly 8 let, ale r. 855 zlý soused Ludvík vtrhl zase na Moravu, aby si ji podmanil. Tenkráte mu však štěstí již nepřálo; nejen že byl Rostislavem za Dunaj zahnán, ale tento vyhnal i německé duchovní, poněvadž byli ve spojení s nepřítelem. Tím byl svazek poddanství roztržen a poněvadž Rostislav vítězně odrazil všechny následující nájezdy Němců, hledali u něho ochrany nejen lechové čeští, nýbrž i Němci, mezi nimi i Ludvíkův syn, kralevic Karloman; Morava požívala za něho úplné, obecně uznané neodvislosti.

Když zpozoroval, že církevní odvislost od Němců napomáhá i odvislosti státní, Rostislav se rozhodl osvoboditi se od německých kněží. Vyslal tedy posly k řeckému císaři Michalovi III. s prosbou, aby mu poslal učitele-misionáře v slovanské řeči zběhlé. Císař vybral za tím účelem dva bratry apoštoly Cyrilla a Methoděje, rodáky ze Soluně. Cyrill, tenkráte ještě Konstantin, byl mužem velmi učeným a pobožným; Method se již osvědčil jako správce krajiny. Cyrill sestavil pro Slovany písmo, ze všech potomních nejdokonalejší, duchu jazyka slovanského nejpřiměřenější, a jal se překládati bibli a bohoslužebné knihy do jazyka slovanského.

Cyrill a Methoděj přišli na Velehrad r. 863 a Rostislav je přijal s velikou poctou. Předkové Slováků slyšeli hlásati Kristovo učení v řeči srozumitelné. Účinek byl mnohem větší, než do té doby u německo-latinských kněží. Však tito počali žalovati na slovanskou řeč liturgickou, na organisování slovanské církve na Moravě, a papež předvolal slovanské apoštoly do Říma. Ti šli. Tam je přijali slavnostně, neboť Cyrill nesl s sebou ostatky sv. Klementa, které byl nalezl na své misionářské cestě v Chersoně. Papeži tehdy dvojnásobně záleželo na tom, aby si získal mladý mohutnějící stát na středním Dunaji; papež Hadrian potvrdil slovanský překlad bible a slovanské litur-

gické knihy a dal vysvětiti z Moravy přivedené učeníky Cyrillovy a Methodovy za kněze; ale nařídil, aby při mši četlo se evangelium nejdříve latinsky a pak slovansky. Později odloučil Slováky od arcibiskupství solnohradského a biskupství pasovského a založil nové moravsko-panonské arcibiskupství, aby příslušeli přímo pod apoštolskou stolici.

Slováci tím dostali národní kněze, ba i za arcibiskupa byl jim Methoděj zřízen. Cyrill zůstal v Římě a vstoupil do kláštera, kde za krátký čas zemřel.

Však Němci nedovolili Rostislavovi uvésti v život vymoženosti těchto apoštolů, neboť r. 869 vystoupili proti Slovanům s velkou silou, a značnou část Moravy a Svatoplukova knížectví zpustošili; dobývali i Velehradu, ale nepodařilo se jim podmaniti si zemi. Proto smluvili r. 870 s Rostislavem mír, proň výhodný.

Nyní by již Rostislav byl mohl bezstarostně pečovati o vnitřní rozvoj državy, kdyby mu v tom nebyl překážel jeho synovec Svatopluk, údělný kníže považský. Tento mladý muž, v duchu latinském vychovaný, zmužile bojoval ve válce vedené r. 869 proti kralevici Karlomanovi, vévodovi korutanskému, ale Němci si ho později získali lstivou politikou. Ihned po skončené válce Svatopluk se oddal se svým knížectvím Němcům, uznal jejich nadvládu. Rostislav, jeho strýc, stařec zkušený, při tom panovník hrdý, měl tedy dostatečnou příčinu válkou stíhati nehodného synovce svého; vtrhl do jeho považského knížectví, ale spoléhaje se na své dobré právo, s malou silou. Nyní Svatopluk spáchal nový zločin: zajal strýce a vydal jej spoutaného úhlavnímu nepříteli jeho Karlomanovi. Ten poslal Rostislava jako sprostého zločince do Řezna. Tam jej král Ludvík postavil před soud, sestavený z Bavořanů, Franků a z jakýchsi tam náhodou přítomných Slovanů. Soudcové vyřkli rozsudek smrti, než král mu dal z milosti pouze vyloupati oči a pak jej zavřel do kláštera, kde smutně skončil život.

Svatopluk stal se nyní panovníkem Velké Moravy, však z milosti Němců; neboť Karloman obsadil Moravu německým vojskem a obsadiv Velehrad a jiné důležité pevnosti, ustanovil tam za správce země Engelšalka a Viléma.

Údělná knížata považská domáhala se jakési chabé samostatnosti. Již první dějepisně známý kníže Pribina měl spory s velkým knížetem Mojmírem, následkem kterých byl r. 830 z Nitry vypuzen, a r. 861, když do ní vtrhl s nepřátelským německým vojskem, Rostislavem zabit. Mimo to jest o knížectví považském jen známo, že okolo r. 830 solnohradský arcibiskup vysvětil v Nitře ke cti sv. Emmerama kostel a že tam byl

biskupem zlopověstný Němec Wiching, úhlavní nepřítel Methodějův. Z Nitry vypuzený Pribina nalezl útočiště v blatenském knížectví za Dunajem. V tomto knížectví, uzavřeném Rábou, Dunajem a Drávou, byla sídelním městem Blatnice, Mosburg, vystavěná r. 840 Pribinou a mající obyvatelstvo slovenské. Knížata blatenská byla vasaly Němců. Ale Pribina byl r. 861 zabit od Moravanů a jeho nástupcem se stal jeho syn Kocel, který vystavěl mnoho chrámů. Method r. 869 z Říma se vracející i tu zavedl slovanskou liturgii.

Svatopluk dosedl na velkoknížecí prestol r. 870, ale Němci brzy potom jej sesadili a zajatého poslali Karlomanovi, který jej držel v zajetí. Moravu spravovali místodržitelé Engelšalk a Vilém. Nad tolikou nepravostí rozezlení Moravané počali pod vedením Slavomírovým proti Němcům boj tak úspěšný, že Morava byla pro Němce již ztracena. Karloman propustil tedy Svatopluka, sebral rychle vojsko a svěřiv je Svatoplukovi, vypravil jej s ním r. 871 na Moravu, aby pokořil Slavomíra a Moravany. Ale Svatopluk, jakmile vstoupil na půdu moravskou, dohodl se se Slavomírem a ostatními vůdci, zničil na Velehradě Engelšalka a Viléma a obsadil Moravu pro sebe jako panovník docela neodvislý.

Avšak pro vyhlášení neodvislosti očekávaly ho s Němci kruté boje; proto se snažil postaviti pod svou ochranu ryzí kmeny slovanské za Tatrami a na západě okolo Labe, Odry, Sály, Baltického moře, Poláky, Slezany, Srby, Lutice, Bodrice, vtěliti je do říše moravské a s nimi se brániti Němcům. K této slovanské federaci přistoupili nejdříve Čechové, sousedstvím, řečí a povahou nejbližší. Svatopluk naklonil prý jich knížete Bořivoje ke křtu, což však není zcela jisto. Morava stala se takto jádrem slovanské jednoty, se kterou později Svatopluk dělal divy.

A tato jednota byla velmi nutná, neboť král Ludvík sebral proti Svatoplukovi již r. 872 velké vojsko, uloživ svému synu Karlomanovi, aby je vedl na Moravu. Svatopluk se bránil úspěšně; obešel i nepřítele s částí vojska, zapálil mu lodi a tím jej donutil k rychlému útěku. R. 873 vyhledal Karlomana v jeho vlastní zemi a stísnil jej v ní tak, že tento vzkázal otci, že zahyne, nepošle-li mu rychlou pomoc. Ludvík mu pomoci poslati nemohl, proto uzavřel se Svatoplukem mír, kterým uznal neodvislost Moravy.

Však ve věcech církevních Svatopluk se zpronevěřil Slovanstvu a úmyslům svého moudrého strýce Rostislava. Založil sice velké mocnářství slovanské, ale zbožné dílo Methodovo, jímž měla býti stavba dovršena, ničil a hubil sám.

Však „dílo meče," praví František Palacký, „mladý stát moravský, zahynulo hned v pohromách věku následujícího. dílo ducha, vykonané Methodovou apoštolskou horlivostí, vzdoruje tisíciletí."

Německé duchovenstvo nepopřálo Methoději klidu. Osočovalo jej, že rozšiřuje bludné učení. V Římě žaloval na něho i sám Svatopluk, a r. 879 Method byl k papeži povolán. Ale v Římě bránil se čestně a s úspěchem. Papež Jan VIII. přesvědčiv se o pravověrnosti Methodově, potvrdil jej znova v arcibiskupské hodnosti. Papež schválil i slovanské písmo a nařídil pouze, aby se v chrámech evangelium četlo nejdříve latinsky a pak slovansky; jest-li Svatoplukovi latinská mše milejší, aby mu ji sloužili latinsky.

Papež poslal Methoděje zpět s Němcem Wichingem, jejž papež byl na žádost Svatoplukovu vysvětil za biskupa nitranského. Ale na neštěstí, neboť tento biskup, Methodovi podřízený, ztrpčoval mu život zlobivým příkořím, popuzoval proti němu lid, velmože a krále. Sám král Svatopluk ukázal se proti němu velmi nemilostivým.

Svatopluk zapletl se zatím do války s korutanským vévodou Arnulfem, nemanželským synem Karlomanovým. neboť ve sporu synů Engelšalkových a Vilémových s Aribem, rakouským místodržitelem, Svatopluk podporoval Ariba, popleniv při tom Rakousy. Aby se Svatoplukovi pomstil, Arnulf najal si vrahy, kteří měli Svatopluka zbaviti života. To popudilo Svatopluka k válce; i vtrhl do Pannonie, porazil r. 883 Arnulfa při řece Rábu a obsadil pro sebe celou Pannonii. Němci byli tehdy slábi, vyrvati mu je mocí, neboť država francská upadla do mdloby. Bylo jí sice velkou výhodou, že se v rukou Karla Tlustého, syna Ludvíka Němce, zase celá spojila, ale Karel Tlustý a jeho potomci byli panovníci slabí. Proto Karel nevedl se Svatoplukem válku, nýbrž pozval jej r. 884 na shromáždění do Königstätten v Rakousích, kde mu předložil návrh, aby Pannonii přijal od něho v léno. Svatopluk se zde ukázal krátkozrakým: neboť přijav návrh Němců, přisahal věrnost německému císaři vzhledem k Pannonii a tak vlezl opět do německého jařma. Pannonie byla sice skutečně k říši moravské připojena, takže jméno Moravy vztahovalo se i na ni, ale i toto spojení trvalo jen krátký čas.

S Pannonií přešlo i knížectví blatenské pod nadvládu moravskou. Po obsazení Pannonie Svatoplukem již nežil Kocel; v jižní Pannonii vládl později Braclav, o kterém jest známo, že přes jeho země, ležící mezi Drávou a Sávou, museli jíti poslové Arnulfovi přemluvit Bulhary, aby neprodávali soli

Moravanům. Braclav uznal vládu Svatoplukovu na oko, ale za krátký čas stal se mu úhlavním nepřítelem.

Připojení Pannonie k Velké Moravě bylo by Methodovi usnadnilo úřadování na obou březích Dunaje. Však nebylo národní shody a zápalu pro slovanskou jednotu. Svatopluk nadržoval cizotě, pohrdal slovanskou liturgií. V knížectví blatenském Němci požívali i za jeho nadvlády velkých výhod, jak to vidno z darovaných tam statků biskupům solnohradským. Methoděj tím nerozumem roztrpčený zemřel na Velehradě roku 885.

Velké dílo jeho zůstalo bez ochránce. Nový papež Štěpán V. zakázal slovanskou bohoslužbu a za nástupce Methodějova ustanovil Wichinga. Pomocníci a učeníci velkých apoštolů Cyrilla a Methoděje, Gorazd, Kliment, Vavřinec, Naum a Angelar byli asi s 200 jinými slovanskými kněži a diakony vlivem Wichingovým nejdříve žalařováni, pak vypuzeni ze země. Uchýlili se do Bulharska, kde jejich působení přivedlo slovanské písemnictví církevní k rozkvětu. Ve Velké Moravě slovanská bohoslužba v následovavších bouřích zanikla, a v Čechách ani v Polsku se rovněž neudržela. Svaté dílo slovanských apoštolů v Svatoplukově krajině přišlo na zmar, a s tím jakoby se blížil i žalostný pád Moravy.

Vévoda korutanský Arnulf nepřistoupil na smlouvu königstettenskou z obavy, že dostane za souseda panovníka mohutného. Císař Karel Tlustý neměl zákonitých potomků, pouze nemanželského syna Bernharda a tohoto zamýšlel učiniti dědicem říše. To věděl Arnulf, proto si umínil odstraniti neschopného strýce násilně, k čemuž mu byla Svatoplukova pomoc nezbytná. R. 885 dal tedy i on své svolení, aby zadunajská Morava byla Svatoplukovi odstoupena, ucházeje se všemožně o jeho přízeň. A Svatopluk byl zase tak krátkozraký, že se dal Arnulfovi přelstíti, neboť tento dosáhnuv svého záměru, dal Svatoplukovi ihned pocítiti svoji přednost a moc.

Z toho nastala r. 890 mezi Svatoplukem a Arnulfem krutá válka, která velkou Moravskou říši sklátila do hrobu. Ale uvalila i na Němce staleté pohromy. Zrádce své krve, dolnopannonský kníže Braclav, pomáhal Arnulfovi, vystrojivším veškeru německou moc proti Svatoplukovi, a proti svému národu podporoval Němce radou i mečem. Válečné štěstí však přálo více Svatoplukovi.

Arnulf použil tedy pomoci — Maďarů.

Se zadunajskými Bulhary vedli cařihradští císaři ustavičné války a právě v těch dobách povolali proti nim Maďary, kteří pod nadvládou krimských Kozarů kočovali okolo ústí Dněpru.

Maďaři, národ divoký a surový, jako kočovníci byli ihned všude doma a přijavše pozvání, usadili se s ženami, dětmi, vozy a dobytkem v nynějším Rumunsku a na jižni Rusi, utlačujíce tam slovanské obyvatelstvo Bulharům poddané. Odtud konali nájezdy i za Dunaj. Arnulf o nich slyšel a spojil se s nimi proti Svatoplukovi a jeho Moravanům. Maďaři byli udatní a vycvičení jezdci; dobytek, veškero bohatství jejich, opatrovali jim otroci; sami žili po celý život na koních. Ale Svatopluk neulekl se ani tohoto nového nepřítele; r. 892 zahnal je do horských soutěsek a byl by je docela zničil, nepřijíti jim Arnulf a Braclav na pomoc.

Uslyševše, že na Černém moři jejich tábor jest zničen, Maďaři odtáhli nazpět. Za nimi tlačili se totiž od severu Pečenězi, od jihu je střehli Bulhaři, hledajíce příležitosti pomstíti se na nich. Když tedy Maďaři pod svým vůdcem Arpádem vtrhli do Pannonie, spojili se Pečenězi a Bulhaři, udeřili na pozůstalé starce, otroky, ženy a děti Maďarů a co nerozprášili, to odvlekli do zajetí. Maďarům zůstala nyní pouze cesta na západ; na severu nemohli se usaditi pro Pečeněgy, na východě pro moře, na jihu pro Bulhary. Sebrali tedy zbytky, zaplavili jimi Sedmihrady a odtud posunuli se do Potisí.

Z nové domoviny na Tise a v Sedmihradsku podnikali pak loupežné výpravy a nájezdy na všechny strany i nepovoláni, a kořistíce z nesvornosti národů, stali se postrachem Evropy. Za krátko vrhli se na Němce, kteří je povolali, neboť r. 893 byla velká válka mezi nimi a Bavory.

Arnulf na Svatopluka rozzlobený popuzoval zatím proti němu Bulhary. Ale Svatopluk sebral proti němu r. 894 takovou moc, že pluky jeho na jednom místě přecházely od rána do večera. Zápas byl tuhý a výsledek Svatoplukovi příznivý.

Však tento udatný panovník zemřel již r. 894; při všech chybách svých tento muž byl panovníkem velikým.

* *
*

Po něm zůstali synové Mojmír II. a Svatopluk II., kteří však žili v ustavičných svárech. Na to poukazuje i pověst o svazku prutů Svatoplukových.

Arnulf postavil se na stranu mladšího Svatopluka. Vida, že nepřemůže staršího bratra Mojmíra, poslal mu r. 898 na pomoc německá hrabata Luitpolda a Ariba, kteří plenili Moravu ohněm a mečem. Pak následovaly ještě dvě výpravy, poslední

záležela v tom, že bavorské vojsko osvobodilo Svatopluka. jemuž již jen jediné město zůstalo, a odvedlo jej i s jeho družinou do Bavorska. Mojmír zvítězil tedy nad odbojným bratrem a přes to, že pozbyl Čech vymanivších se ze svazku s Moravou a Pannonií, byl ještě dosti silným, vzdorovati veškeré moci německé.

R. 901 Maďaři obnovili útoky na říši velkomoravskou a německou, vpadli i do Korutanska, odkud je však vypudili; téhož roku i Mojmír odrazil jejich útoky, ba v letech 902 a 906 i vítězil nad nimi. Ale od té doby mizejí najednou všechny zprávy o Moravě; zemi tuto pokrývá hustá tma a když objeví se zraku zase, už není knížat a národa velkomoravského. A nikdo nemůže říci, kdy a jak se to stalo.

V srpnu r. 907 strhla se při Prešpurku, tedy v kraji moravském, mezi Maďary a vojskem krále Ludvíka IV. krutá bitva nesmírných následků. Mojmír II., jako spojenec křesťanů proti barbarům, v ní pravděpodobně zahynul. Bitvu vyhráli Maďaři, rozlévající se od té doby po celé Evropě bez překážky. Jméno Velké Moravy zmizelo z historie za jediné století téměř úplně; její západní kraje připadly Čechám, v jižních částech usadili se vedle domorodého obyvatelstva Maďaři.

2. UHRY ZA ČASŮ KRÁLE ŠTĚPÁNA SVATÉHO.

Loupežné nájezdy Maďarů do Střední Evropy po bitvě prešpurské podobaly se sice silnému ledovci, ale při tom všem nebyly pohromou, která všechno na vždy zničila. Národy se znenáhla vzpamatovaly, přicházely k sobě, organisovaly proti nim své síly, neboť se přesvědčily, že ty nájezdy jsou bouří. kterou možno jen mužným odporem znemožniti a zažehnati.

Tak se stalo, že r. 933 Maďaři do Saska vtrhnuvší na plen byli poraženi od císaře Jindřicha Ptáčníka u Merseburku.

Ještě strašnější pohroma zastihla je dne 10. srpna r. 955 u Augšpurku. Tam bylo veškeré vojsko maďarské císařem Ottou zničeno, hlavní tři velitelé Bulču, Lehel a Botond pak chyceni a oběšeni. Z celého vojska vrátilo se podle údajů jen sedm vojáků, kterým připadlo posměšné jméno „gyasz magyarkák".

Strašná pohroma v Atelkuzu přinutila Maďary hledati si nové otčiny, osudná porážka u Augšpurku započíti nový život. Železná ruka osudu, zlomivší jejich moc, klestila cestu novým pořádkům občanským, novým útvarům státním a neuplynulo

ani 50 let, papež, hlava křesťanství, poslal knížeti Štěpánovi královskou korunu a potvrdil v Uhrách nový stav, přijal je do svazku křesťanských států evropských. Založení nového království uherského jest bodem obratu v politických poměrech v Uhrách.

Svatý Štěpán nepřijal od svého otce Gejzy říši ustálenou, jednotnou, zabírající celé nynější Uhersko. Na počátku svého panování od r. 997—1000 byl v Pannonii činným. Tam prý bylo již za časů Gejzových knížectví šumadské, na území nynějších žup zalanské a šomodské, jižně od jezera Blatenského ležících.

Kníže tohoto území Kupa byl vůdcem nespokojenců s reformami sv. Štěpána. Jest věc jistá, že v knížectví Kupově obnovilo a zjevilo se knížectví Braclavovo před sto lety zahynuvší. I to jest jisto, že v jižní Pannonii bylo za času sv. Štěpána mnoho osob a míst se slovanskými jmény a uvážíme-li, že Štěpán, jinak horlivý rozšiřovatel víry římsko-katolické, ve Vesprimě založil pravoslavný klášter za tím účelem, aby pravoslavné obyvatelstvo toho kraje ve věcech víry újmy nemělo. jest odůvodněno mínění, že boje v Pannonii mohly býti i z politických příčin vedeny. Nicméně představuje se přece jako zápas západní církve s východní, která byla právě tak silně zakořeněna. Královskou korunu dostal sv. Štěpán odměnou za své jemu z Říma přikázané obracení pravoslavných Slovanů pannonských na víru římsko-katolickou, čehož dosaženo přemožením a usmrcením povstalého knížete Kupy.

Když si Sv. Štěpán vstavil královskou korunu na hlavu, byl pánem celé Pannonie a snad i jiných částí Uher, které se však mohou určiti toliko vymezením k Uhrám nenáležejících té doby částí.

Největší pozornosti zasluhuje tu především území zaniklé říše velkomoravské.

Po bitvě u Augšpurku zabral je český kníže Boleslav I. Dokázáno jest to obnovenou listinou biskupa pražského, ze které vysvítá, že horní Pováží příslušelo r. 973 říši české. Později tvořilo část říše polské, neboť polskými kronikami lze dokázati, že říše polského knížete Boleslava Chrabrého sahala k Dunaji a k Tise, zahrnovala tedy veškeré Slovensko. Chronica Ungarorum udává na tom místě, kde označeny jsou hranice říše polské, že arcibiskupem ostřihomským byl Astrik. Však arcibiskupství ostřihomské mělo svou diecési ode dávna téměř výlučně na Slovensku.

Ovšem počátky arcibiskupství ostřihomského jsou temné a maďarští dějepisci ani v tom nejsou jednoho názoru, kdo

byl prvním arcibiskupem. Z několikerých příčin mohlo by se i to předpokládati, že první arcibiskupové neměli ani ohraničené diecése, ani stálého sídla v Ostřihomě. Naproti tomu jest dokázáno, že sv. Štěpán zásadně sice rozhodl založiti 10 biskupství, ale v této době neuskutečnil svého zaměru, neboť biskupství nitranské dostalo svého prvního biskupa Mikuláše až r. 1133, takže domněnka slovanských dějepisců, že Slovensko bylo po roce 955 částí říše české, později do r. 1025 říše polské plně jest odůvodněna; sv. Štěpán podle toho do r. 1025 nebyl panovníkem Slovenska.

Naproti tomu na východě rozšířil svou moc mnohem dříve. V jedné části Sedmihrad (Transilvania-Záhoří) usadil se a založil vlastní knížectví maďarský vévoda Jula hned za vpádu Maďarů do Uher. Za časů Štěpánových panoval v tomto knížectví vnuk prvého zakladatele stejného jména. Tohoto Štěpán napadl a přemohl z příčin politických a náboženských, ale když ani Jula nebyl pánem celých Sedmihrad, nemohl jich ani Štěpán celých dobýti. Jistá kronika mluví sice o „totius Transilvaniae regni", ale v ní jest i to, že „Jula civitatem Albam in Erdeel in venatione sua invenerat". (Jula nalezl město Julský Bělehrad na honbě.) Když tedy nejvýznamnější město celé krajiny jen náhodou při lovu našel, neobsadil ihned celou krajinu, neboť v celé nebývali Maďaři nikdy, však jen v 7 župách.

Smyšlenkou asi jest tvrzení uherských kronikářů, dle kterého Štěpán si podmanil pozdější bulharsko-slovanské knížectví Keana. Tento údaj nezdá se býti věrohodným, ani že poklady podmaněného knížectví obětoval na zbudování a výzdobu chrámů. Vůbec jest věc nesnadná vymeziti toto knížectví, Maďarští historikové kladou je do dnešního Rumunska, než zapomínají, že ani nejmocnější uherští králové nemohli opanovati zemi tu a dle důvodů Konstantina Porfyrogennity jest jisto, že nynější Rumunsko náleželo v tom čase říši bulharské. Ruský dějepisec, Nestor, tvrdí sice, že kníže ruský, Svatoslav, zabral r. 967 na dolním Dunaji 80 míst, ale po smrti tohoto knížete zabrali bulharskou říši na Dunaji Byzantinci a na severních březích Dunaje nezůstalo ani stopy po ruské vládě. Nejmenovaný byzantinský toparch na konci 10. století popisuje kraje od dolního Dunaje na sever ležící a udává, že v nich panoval slovanský kníže, který na dolním Dunaji udatně bojoval proti Cařihradským. Avšak Basilios II., císař řecký, zabral na Dunaji ležící Bulharsko r. 1002; v tomto kraji byl tedy Dunaj hranicí řecké říše a o Rumunsku mlčí kroniky dlouhou dobu.

Uherská kronika dále udává, že král Štěpán dal vybojované knížectví Keanovo svému příbuznému Zoltánovi, který se pak jmenoval sedmihradským Zoltánem. Ale toto obdarování neshoduje se tuze se skutečností, neboť Sedmihrady byly uherskem ovládány teprve na počátku XII. stol.

Dějepis připomíná totiž vévody a biskupy sedmihradské pouze v té době a i sedmihradského bulharsko-slovanského knížectví nemožno jinde hledati, než právě v jižní části Sedmihradska, neboť pouze tu zůstaly zřejmé stopy po obyvatelích slovanských z těch dob. V tomto případě nemůže tedy býti řeči o Rumunsku, neboť v této době bylo mezi Tisou, Kerešem a Dunajem docela neodvislé knížectví a tak útok na knížectví v Romanii s této strany ani možným nebyl. Ze životopisu sv. Gerharda známe, že za časů sv. Štěpána panoval v tomto kraji Achtum, který zradou Čanada byl až r. 1030 přemožen a zabit. Za správce tohoto knížectví Štěpán jmenoval Čanada, po němž pojmenoval tento kraj, který i pak zůstal územím samostatným.

Dále na západě, mezi stokem Dunaje, Sávy a Drávy bylo za času krále Štěpána samostatné území Srěmu s vlastním knížetem, o kteréž Byzantinci a Maďaři ještě i v dobách pozdějších vedli spory. Nesnadno jest i zde toto ohraničiti a vymeziti, ale poněvadž souvěké kroniky udávají, že jeho hlavním městem bylo Požega, leželo pravděpodobně v dnešní Slavonii, neboť hodnost bána Slavonie v těchto dobách dokázati nelze. O tomto území mezi Drávou a Sávou ležícím, později Slavonií, pak v 18. stol. Charvatskem pojmenovaném, v 11. stol. a až do časů krále Ladislava není spolehlivých zpráv. Jméno Slavonie připomíná se v listinách na konci 12. stol. a není ho ani v titule charvatských králů, z čehož možno vyvoditi, že toto území nebylo s Charvatskem a Dalmacií v poměru federativném, aneb v rovnosti a že trojjediné království nevzniklo v době domácích charvatských králů. Ba možno s jistotou tvrditi, že toto území nepříslušelo k Uhrám, poněvadž když se s Uherskem spojilo a král Ladislav přes Drávu přešel, vkročil na území, které k Uhrám nepříslušelo. Rozumí se, že Charvatsko přímořské si zachovalo svou neodvislost za panování domácích králů v 11. století.

Okolo r. 1000 nebylo tedy v Uhrách pro Maďary mnoho místa a jejich království omezovalo se na území staré Pannonie mezi Dunajem a Drávou, mezi Dunajem a Tisou a na severní části za Tisou ležící. Za časů prvního uherského krále vládli v Podtatransku územím poměrně malým. Od jich osazení v Uhrách přešlo více nežli 100 let a ještě vždy bylo tam mnoho

samostatných knížectví neb na zahraničních státech závislých. Z toho jest tedy zřejmo, že příchod Maďarů do Uher byl sice zpočátku tak strašným a prudkým nárazem, až říši velkomoravskou z kořenů vyvrátil, ale že nemůže býti o tom řeči, že tím nárazem si podmanili trvale a stále veškeré Uhry. I maďarský historik K. Szalay udává, že sv. Štěpán ztratil Srěm, ale kdo a kdy mu jej odňal, nepřipomíná nikde ani slovem.

Tedy ani podle maďarských dějepisců sv. Štěpán nebyl pánem celých Uher. Nutno tedy předpokládati, že ta jednotlivá knížectví a území která se k Uhrám v 11. stol. připojila, neztratila ani své původní samostatnosti, ani vlastního postavení. neboť stejnorodé živly zůstaly i dále takovými a nebyly s maďarským živlem smíšeny ani jím assimilovány. Události z doby prvního krále uherského svědčí, že samostatná území, národně a státově nestejnorodá, dostala se k uherské koruně za rozličných podmínek, čímž mezi korunou a nově získanými územími utvořily se nové poměry, které v obou částech i nadále trvati musely. Když tedy založení a vývoj království uherského rozbíráme vědecky, přesvědčíme se, že vzniklo spájením nestejnorodých živlů.

V době, když království uherské na venek bylo jednotné, nastalo jeho nové pojmenování „totum regnum Hungariae", veškeré království uherské. Toto pojmenování opětovalo se pak několikráte, muselo tedy míti i státoprávní význam. Již v 11. stol. Sedmihradsko a území za Sávou nepříslušelo k Uhrám a tak bylo království uherské (regnum Hungariae), a knížectví (ducatus), poslední tak, že bylo království podřízeno. Král Ondřej dal svému bratrovi Belovi jednu třetinu krajiny ve správu, a ten ji spravoval jako knížectví právem majestátním, neboť dal na své jméno raziti i peníze. To uznává i dějepisec Szalay. Tu třetinu dostávali členové královské rodiny v kraji za Tisou ležícím, a pouze v jednom případě možno dokázati, že ji Gejza dostal na Slovensku. Vedle tohoto knížectví požívaly i pravděpodobně zděděné rozsáhlé majetky Samuela Aby, ležící mezi Tisou a Slovenskem, samostatného postavení, avšak jejich poměr ke koruně v tomto období nemožno určiti. Ale z názvu knížectví docela zřejmě vyplývá, že království uherské (regnum Hungariae) skládalo se z nepatrné části krajiny, totiž ze staré Pannonie mezi Dunajem a Drávou a z území po Tisu sáhajícího. Bylo však tou matkou, okolo které se skupily pak ostatní části krajiny; než ještě i v tom původním království byla samostatná území, jistě že království podřízená, totiž „Marchia" a „Confinium". Toto leželo severně od hradu

šoproňského, „Marchia“ v okolí Pětikostelí. Takto utvořené království uherské nebylo sice rozkouskovaným celkem, ale přece pouze znenáhla a i náhodou pospájenou složitou budovou, ve které základní částky se přidržely původní rozmanitosti své tak pevně, že povědomí rozdílnosti udrželo se u slovenského lidu podnes. Lid slovenský jda za prací do krajů Maďary obývaných, praví, že jde na Uhry (do Uher jižních). Činí tedy i nyní rozdíl mezi krajem svým a maďarským. Následkem toho není divu, že různorodé živly s rozdílnými zásadami, snahami a skutky svými srážely se často velice silně a že se jich síly v urputných půtkách tříštily. Tento tisíciletý boj dává historii Uher tak pestrou barvu, které není v jiných zemích Evropy, a tak stojí za to (jest i velice poučné), odstíny těchto vnitřních bojů stopovati a seznamovati se nejen s bojujícími, nýbrž i s jich zásadami.

Svatý Štěpán a po něm následovavší králové uherští zaváděli ve správě království centralisující feudalism z Německa přijatý, který na západě v říši francské se osvědčil organisací státním potřebám přiměřenou a udržel Němce při síle a nadvládě. Přejali a zavedli jej později i knížata čeští. Feudalismus vznikl z třídění, organisování, podmaňování a otročení lidu. Nejvyšší pán a správce země rozdělil vybojovanou, tedy násilím odňatou zemi účastníkům loupeže, svým věrným přívržencům, zavázav je k podporování svých zájmů, hlavně k službě vojenské. To bylo feudum, tedy odměna za věrnost a služby. Však držitelé takového feudálního majetku, sloužíce pánovi a bojujíce s ním, nemohli současně i půdu obdělávati. chleba a jiné poživy si dobývati, oděv a zbroj si zaopatřovati. Tuto práci museli za ně konati jiní. Dali tedy půdu k obdělávání jiným, většinou nevolníkům, z výbojů do robství přivedeným, které, aby obdělávání půdy bylo stálé, nepřetržitě k půdě téměř přikovali. Tak nastaly: úplná nemajetnost tisíců, nevolnictví, otroctví a feudální despotismus. Počalo se panování osoby nad osobou, uvedla a provozovala se tyranie, které člověk, což mu zajisté slouží ke cti a chvále, nikdy nesnášel trpělivě a ochotně.

I dárce feudálního majetku byl pouze člověkem, i jeho podmaňující vůle byla pouze jeho vlastní, jednotlivou, lidskou vůlí, kterou lidé opovrhovali a jařmo s nevolí snášeli.

Němci zavedli jej z počátku pro zájmy osobní, později, když se osvědčil svojí článkovitou organisací, pro zájmy státní k výbojům a podmaňování národů. Tento lákavý příklad navnadil i Štěpána. Sešvakřen jsa s panujícím dvorem bavorským,

kde feudální šlechta a počátky rytířstva byly již zorganisovány, přesadil tuto instituci duchu maďarskému nehovějící do Uher, zvelebiv jí svou královskou moc. V tomto čase v Uhrách nebylo jednotných státních maďarských zájmů, ani citu maďarské národní spolunáležitosti s účelem zbudovati maďarský národní stát ve velkých rozměrech, od Tater k Adrii. K tomu Maďaři neměli ani síly ani chuti. Jich bezuzdná bujnost (libertatis incapax, jugi impatiens svobody nepochopili, jařma nestrpěli), pocházející z jich povahy, neuměla se spřáteliti s výhonky a následky centralismu, s poslušností, disciplinou, podřízeností, věrností a plněním rozkazů ústřední vlády, pročež bojovali mnozí proti ní ustavičně.

Však ne všichni. Členové církevní hierarchie, arcibiskupové, biskupové, opati a kněží, světští činovníci a hodnostáři: palatín, soudce královské kurie, šlechtici, župani (comes-parochianus), zemani (servientes regales), tedy všichni výsadní členové státní organisace, obdrževše od krále velké, rozsáhlé majetky s povinností věrně mu sloužiti a bojovati i s poddanými pod jeho prapory, spřátelili se s touto, pro ně výhodnou článkovitostí dosti brzy. Vždyť jiné povinnosti nebylo, nežli bojovati, loviti a píti. Církevní majetková administrace měla pouze jednu povinnost, totiž vybírati dežmy a jiné církevní důchodky, světská administrace: odváděti vojáky, tedy dosti chatrné služby za tak velké výhody. Mravně slabí lidé, připravení panovati a slabší utlačovati, vžili se do nových poměrů svých snadno a rychle.

V rámci feudální uherské ústavy svatoštěpánské nalezli si místo a uplatnění mnozí výteční jednotlivci i nemaďarského původu. Kteří vynikali umem aneb silnou pěstí, tělesnou silou a zručností v bojování, ti uplatnili se buď v církevní hierarchii, aneb na královském dvoře v úřednické službě, aneb ve vojsku jakožto servientes regales (královští služebníci). Rozumí se, že takto panovat král nad nimi, a oni pak nad lidem. Tak vznikla silným řetězem vzájemných zájmů pospájená, spoludržící, národnostně bezbarvá třída výsadního stavu zemanů, ovšem na úkor a výsměch křesťanské nauky o rovnosti a rovnoprávnosti lidí. A když i od lidu slovenského odpadli duchem a tělem nejsilnější příslušníci jeho, a ani jeho lidská, ani politická práva neměla ochrany, nastoupila jeho osudná osobní nevolnost a jeho celkový i mravní a hmotný úpadek. Feudalismus niveloval, urovnával všechno. V něm ztratili se i ty prvky a útvary, ze kterých vzniklo celé království uherské, tedy částky připojené (partes adnexae) a vlili se do státního celku království uherského.

Státotvorným živlem byli pak již jen magnáti, preláti a zemani.

Nejjistějším důkazem feudálního zřízení Uher jest ustanovení uherských zákonů, dle kterého zeman, dosvědčený z nevěrnosti proti králi, ztratil své majetky konfiskací, a král dal je pak jinému věrnému. Majetek zemanský nebyl tedy vlastnictvím, nýbrž podmíněn věrností.

Jest zjevem smutným, že živel nábožný, který se k feudalismu připojil, byl málo způsobilý uleviti břemena na lid uvalená. Vliv kněze ve společnosti feudální nebyl velký a tak se mu nepodařilo vyrovnati poměr nižšího obyvatelstva k pánovi. Církev působila sice velmi mocně na evropskou vzdělanost, avšak pouze všeobecně, že přetvořovala všeobecné lidské náklonnosti. Kněz neměl vlivu na poměr pána k jeho otroku; často byl i sám málo vzdělaný a nízkorodý jak otrok, a nezřídka nebývalo v něm náklonnosti vzdorovati panské pýše. Ovšem nelze naproti tomu pochybovati, že kněz, samojediný povolaný pěstovati mravní život i v nižším obyvatelstvu, byl tomuto proto milým a prospěšným, neboť rozšiřoval mezi ním trochu světla a potěchy, ale pro zlepšení jeho osudu myslím, že mohl konati velmi málo.

Naproti tomu církevní hodnostáři, jakožto feudální beneficiáři královi, tedy držitelé a užívatelé obrovských majetků, sami udržovali poddanství a nevolnictví. Takto i církev se u nás přizpůsobovala v hierarchii své vlivům světské moci a neprovozovala vznešeného božského určení svého.

Často připomínané a přetřásané naučení sv. Štěpána dané synovi Imrichovi, jak má spravovati království, jak má při tom šetřiti zvyků, obyčejů a řeči přistěhovalců, osadníků a domorodých z té příčiny, že království jedné řeči jest křehké a slabé, dokazuje sice, že měl úmysl šetřiti jazykové rovnoprávnosti a tím vábiti kulturní cizince do Uher, ale s tímto naučením jeho jest v odporu jeho skutek, že do veřejného života státního zavedl pouze jazyk latinský, a tak sám učinil své království jednojazyčným.

Tento skutek jeho měl obrovský význam a následek.

Maďaři, po kulturní stránce v té době národ docela nevýznamný, stlačeni byli na národ, nemající ve veřejném životě důležitého významu. Svatý Štěpán vybral sice i z nich všechny dobré bojovníky (bajnok), a umnější lidi a smísil je s výsadní třídou jiných národností, ale tím, že se museli podrobiti vlivu státní řeči latinské, nemohli se uplatniti jako Maďaři. Takto vznikla v Uhrách národně bezbarvá kasta zemanů.

Tato významná okolnost, diplomatičnost jazyka latinského, ve které nemožno neviděti řízení boží, zachránila nemaďarské národy Uher, jmenovitě Slováky a Rumuny, při životě. Maďaři jako rassa nevyvíjeli rozpínavost, nerozšiřovali se jazykově a tak nikoho nepodmanili ani politicky.

Vlivy slovanské jsou v rodině sv. Štěpána docela zřejmé. Když jeho bratranci Bela, Ondřej a Leventa před palácovou revolucí proti němu zosnovanou od manželky sv. Štěpána, Němkyně Gisely, uprchnouti musili, nalezli útočiště v Čechách, v Polsku a v Rusku. Tam prožili ve vyhnanství deset let; tam se i oženili. Ondřej pojal za manželku Anastázii, dceru Jaroslava, knížete ruského, Bela Rejčku, dceru knížete polského Mečislava. Již i jejich matka byla dcerou knížete ruského a sv. Štěpán dal svému synovi Emerichovi za manželku dceru krále dalmatského Kresimíra.

Ruské vlivy byly tedy mocné, jmenovitě na dvoře krále Ondřeje I. Tento založil na Vyšehradě uherském klášter pro pravoslavné mnichy; jeho manželka Anastasie v Tomově (v biharské stolici) pravoslavný klášter pro ženy; i sázavští, pravoslavní mnichové, toho času z Čech vypuzení, nalezli u něho útulek. Přátelské styky s Čechami utvrdil král Ondřej provdav svou dceru Adlétu za českého knížete Vratislava. Jeho bratr Bela, nástupce na trůně, provdal svou dceru Elenu za charvatského knížete Zvonimíra, Eufemii pak za moravského knížete Otu.

V bojích krále Šalamouna s bratranci Gézou a Ladislavem utekli tito do Polska k Boleslavovi a tam našli útočiště.

Král Koloman vzal si za manželku Předslavu, dceru Svatopluka, velkoknížete ruského.

Když r. 1122 knížata ruská Vladimír a Rostislav vedli spor o dědictví, Vladimír přišel prosit o pomoc krále Štěpána II.

Na rozkaz krále Kolomana oslepený syn Almuše, Bela II. (slepý), král uherský, pojal za manželku Helenu srbskou, dceru Uroše, knížete srbského; svou dceru Gertrudu provdal za Mečislava, knížete polského.

Ovšem v manželských svazcích králů a kraleviců uherských se slovanskými knížaty nemožno hledati a najíti pohnutky slovansko-národní, neboť manželství tato byla z důvodů čistě dynastických uzavřena. Avšak najisto mimovolně zesilovali slovanský živel na královském dvoře i v zemi.

Nejvíce posily, a to číselné i mravní, Slováci dostali z Čech a sice následkem častých diplomatických a vojenských

styků králů uherských s knížaty českými. V této okolnosti nemožno neviděti ochrannou ruku řízení božího, podávanou Slovákům k záchraně alespoň jich kmenového bytí, a náhradu za ztrátu, která je potkala zánikem říše velkomoravské.

3. STYKY ČECHŮ SE SLOVÁKY OD ROKU 1095.

Češi našli si cestu do Uher již za panování uherského krále Kolomana (1095—1114). Nemožno sice s určitostí tvrditi, zdali byli v počtu těch slovanských osadníků, kteří se připomínají za Kolomana, ale jest jisto, že měli dvakráte příležitost přijíti do styku s uherskými Slováky. Jednu z nich poskytly války křižácké. V těchto válkách několikráte přišla do Uher křižácká vojska z Německa. Mezi nimi byli i Češi, neboť po jistou míru přináleželi k Německu a církevně až po Karla IV. byli podřízeni arcibiskupu mohučskému. Křižácká výprava dobrodruha Folkmara vtrhla ze Saska do Čech, pokřtila násilně pražské židy a posilnivši se Čechy a Moravany utábořila se v okolí Nitry. To byl jistě první případ, kdy se Češi dostali větším počtem do Uher, byť i ne s předsevzetím tam na stálo zůstati. Druhý případ udál se r. 1108, když vévoda Almos poštval proti svému bratrovi králi Kolomanovi německého císaře Jindřicha a tento ve společnosti českomoravského knížete Svatopluka vtrhl do Uher, následkem čehož stolici prešpurskou. nitranskou a trenčanskou obsadilo na čas společné vojsko německé a české.

Avšak není o tom zpráv, zdali se všichni Češi z těchto výprav vrátili domů, či zůstali-li někteří z nich v Uhrách, tam se usadivše.

I to je věc možná, že mezi těmi Němci, kteří se usadili v horních Uhrách a Sedmihradsku za panování Gejzy II., byl jistý počet Čechů, neboť jest z historie známo, že vystěhovalí Sasové přijímali k sobě každého, kdo se k nim na cestě do Uher připojil, a poněvadž prošli i Čechy, jest pravděpodobno, že se k nim přidali i Češi. Nejvíce Čechů mohlo býti mezi Němci, kteří se usadili v hornouherských jednotlivých městech. Tím možno si vysvětliti okolnost, že se němečtí osadníci i tam dosti brzy poslovenštili, kdežto osady bez přídavku českého aneb slovenského dlouho zůstaly německými.

Ale cizozemci přistěhovali se do Uher hlavně po vpádě tatarském, po r. 1241; než o osadnících německé národnosti nevíme nic určitého. Král Bela IV. kolonisoval sice Uhry ze sousedních krajin, ale nemohlo se to státi ze sousední Moravy,

neboť Tataři zpustošili i ji a ztenčili její obyvatelstvo. Jinak bylo v Čechách za krále Otakara II. Tento panovník podporoval Němce, kteří se usadili ve velkém množství v kraji loketském, trutnovském, kladském a na hranicích moravských. Tak se stalo, že v městech ovládli Němci nad obyvatelstvem českým, čímž se snadno mohlo státi, že někteří Čechové, znajíce, jak málo jest v Uhrách obyvatelstva, použili této příležitosti a tam se usadili.

Na to máme doklad z r. 1286 v rodině liptovských Szentivanyiovců, jichž předek Bogomír pocházel z české rodiny zemanské; byli tehdy nejbohatším a nejmocnějším rodem Liptova. Jest i na to dosti dokladů dějepisných, že i maďarskou obec Velký Aboň ve stolici prešpurské založili Češi, ba stalo se za panování uherského krále Štěpána V. i to, že ti uherští páni, kteří mu byli nepřátelští za života Bely IV., hledali a našli ochranu u českého krále Přemysla II. a odevzdali mu své hrady.

Do konce 13. stol. Češi a Slováci se tedy stýkali dosti často, čímž se svazky pokrevnosti utužovaly a národ slovenský dostával čerstvou posilu.

Však zvláště významným dokladem těchto styků bylo zvolení českého kralevice Václava za krále uherského r. 1301, když uherští králové z rodu Arpádova vymřeli. Otec, český král Václav II., poslal syna do Uher se skvělým průvodem a velikým vojskem české národnosti a tím se český živel v Uhrách alespoň na čas udomácnil — — — —

Ovšem sám mladý král Václav neměl lásky k svému národu českému, byv v německém duchu vychován. S otcem navštívivším jej v Budíně r. 1304, smlouval se latinsky a proto živlu českému kol královského trůnu nemohlo přibývati rozpětí. Ale již r. 1304 staly se politické poměry v Uhrách nesnesitelnými a český král Václav vzal svého syna domů. S ním odtáhlo i české vojsko. Za nedlouho přišlo nové, neboť v době politického bezvládí, když se na uherském trůně králové Václav, Ota a Karel Robert vystřídali, byl pánem horního Uherska palatin Matúš Čák Trenčanský, který, aby se udržel při moci a vlivu, rozmnožoval své vojsko českými vojíny, čímž přišli Čechové a Slováci zase do styku. Ale i tento případ byl jen přechodným, neboť není známo, co se stalo po smrti Matúše Čáka s českými vojíny: zdali totiž zůstali v Uhrách a tam se usadili, či zda vstoupili do jiné služby vojenské.

Příznivější účinek na styky Slováků s Čechy mělo založení pražské university českým králem Karlem IV. r. 1348, neboť za vědou toužících studujících bylo na pražské universitě od r. 1367 do r. 1420 asi 100 Uhrů, mezi nimi značný počet

Slováků. Následkem všech těchto politických, vojenských a kulturních poměrů, jest jisto, že na počátku 14. stol. v horních Uhrách v krajích slovenských bylo mnoho Čechů a pro zeměpisnou blízkost Čech a Uher tyto krajiny byly též v obchodním styku. Roku 1395 stal se samostatným králem Uher Zikmund, syn Karla IV., a s ním udomácnil se český živel i okolo trůnu královského. Z doby jeho panování zůstalo 20 českých listin, vydaných v rozličných městech uherských jako v Budíně, Trnavě, Prešpurku, Patě, Skalici, Ostřihomě, Vyšehradě a v Trenčíně. Psali je jistě rození Čechové, čistota jazyka českého o tom svědčí. Následující uherští králové Albrecht a jeho syn Ladislav Pohrobek byli i českými králi, bydleli též v Uhrách a tak české řeči bylo na uherském dvoře královském i potom užíváno. Nelze tedy o tom pochybovati, že v uherských kancelářích královských byl značný počet mužů, české řeči dokonale znalých.

Útoky a války Zikmundovy proti Husitům zavdaly těmto podnět k jich vojenským vpádům do Uher v letech 1430—1432, a tím nastaly mezi Čechy a Slováky stálé, v následcích svých dalekosáhající styky, jakých dosud nebylo.

Nastala doba Jiskrovy činnosti v Uhrách.

Když Husity v Čechách pronásledovali, prchali ze své vlasti a mnozí z nich usadili se v Uhrách mezi Slováky. Ovšem byli z počátku pouze přistěhovalci trpěnými až do té doby, kdy Jiskra dostal do rukou správu veškerých horních Uher, ochrániv je svým mohutným postavením veřejným. On sám jsa náboženství římsko-katolického, nemohl nechrániti svých soukmenovců, ačkoliv byli víry rozdílné, neboť potřeboval mnohých z nich, jako zkušených a udatných vojínů, k vojenským službám.

Jan Jiskra z Brandýsa v Čechách, první válečník, stratég a diplomat své doby, získal vojenskou slávu s českými Tábority na válečné výpravě proti Turkům v Srěmu a v Srbsku r. 1437. Výprava vydařila se pro křesťany příznivě, pročež vojínové čeští byli v Uhrách ve velké vážnosti, takže král Albert bral Tábority za velký plat na výpravy proti Turkům. Po jeho smrti vdova Alžběta svěřila hájení práv a zájmů svého syna Ladislava Pohrobka Jiskrovi; tím se stal Jiskra nejvyšším velitelem krále Ladislava a to na území sahajícím od Váhu a Bílých Karpat až za Humenné, od Tater až po Ipel. Hlavní sídlo Jiskrovo bylo v zámku zvolenském, který mu darovala i s báňskými městy královna Alžběta. Moc a vláda Jiskrova rozprostírala se tedy na župy Zvolen, Gemer, Nitru, Šaryš Abauj, Zemplín, s městy Trnavou, Nitrou, Košicemi, Prešovem,

Bardiovem, Lubovňou, Kežmarkem, Kremnicí, Štiavnicí, Bystricí, Novou Baňou, Pukáncem, Lubietovou. Kromě toho za účelem upevnění strategického postavení svého Jiskra vystavěl hrady Muráň, Moldavu, Krásnou Hôrku, Žirkovce, aneb zabral již vystavěné hrady spišský, šaryšský, ozdínský, žibřitovský, haličský, driençanský, magiňský, tisovský, vadňanský, hlohovecký a mnohé jiné.

Češi, jak patrno, rozprostřeli se tedy po celém horním Uhersku a tak vstoupili se Slováky do přímého styku.

Jest věc známá, že Jan Hus, reformátor náboženský, byl i velkým křisitelem národního povědomí.

R. 1402 stal se kazatelem v betlemské kapli v Praze, hlásal v ní slovo Boží jazykem českým a snažil se s kazatelny probouzeti ducha národního. Ujímaje se práv jazyka českého s neobyčejnou vřelostí, staral se i o jeho čistotu, dal mu nový diakritický pravopis, jehož do nynější doby užívají i Slováci, a sám mnoho spisů jazykem českým napsal. Podobně také Husité přinesli do horního Uherska nejen husitské náboženství svoje, ale také vřelou lásku k rodnému jazyku, kterýž uvedli též do života veřejného. Ve stycích mezi sebou a mezi domácím obyvatelstvem a ve stycích s hornouherskými samosprávnými vrchnostmi Husité užívali jazyka českého jako úředního a jednacího a tato okolnost měla ovšem zvláštní účinek na slovenskou částku hornouherského obyvatelstva. Bylo to vzácné oživení a občerstvení živlu slovenského v duchu a v řeči. Husité však neuspokojili se tím, že český jazyk uplatnili v životě veřejném, oni uvedli jej též do života církevního.

Husovo učení náboženské bylo v horním Uhersku velmi rozšířeno. Královna Alžběta vázána jsouc na věrnost a vítěznou zbraň Husitů, nemohla je pro víru pronásledovati a rozšiřování její zamezovati, neboť Husité, jakmile se v horních Uhrách usadili, všemožně rozšiřovali i náboženství své. Vypudili i katolické kněze a uvedli na jich místo husitské, takže v některých hornouherských župách, jmenovitě v šaryšské, abaujské, gemermalohontské, a novohradské vzniklo množství husitských církví s bohoslužebným jazykem českým.

Slováci náboženství evangelického užívají od té doby jazyka českého v bohoslužbě.

Posléz nového osvěžení dostalo se Slovákům po r. 1620, když po nešťastné bitvě na Bílé Hoře následkem přísných, ba ukrutných náboženských mandátů Ferdinanda II. a III. čeští evangelíci byli přinuceni buď vzdáti se své víry, aneb vystěhovati se z vlasti. Mnozí volili druhou možnost a vystěhovali se. Část jich vybrala se do Uher, hlavně do jihozápadních sloven-

ských krajů, a usadili se nejvíce v stolicích nitranské, prešpurské a trenčanské, kde, jak Pavel Križko tvrdí, měli i své vlastní obce církevní.

Jak vidno, historická spojitost národa českého se slovenským nebyla ani po nešťastné bitvě u Prešpurka (r. 907) přetržena a trvala i v jednotné literatuře československé až do zavedení nynější spisovné řeči slovenské.

Však nepřetrhla té spojitosti ani nová literatura slovenská, ba právě zesílila a utužila ji. Národně probuzení a uvědomělí Slováci nikdy necítili potřebu duševní jednoty s Čechy tak živě, jako když právě to národní povědomí a národní potřeby učinily utvoření kulturní jednoty — kdyby jí vůbec nebylo bývalo — naléhavou otázkou žití a bytí Čechův a Slovákův.

Dokazuje to v první řadě velký odbyt českých knih a časopisů na Slovensku. V každém probudilejším městečku slovenském jsou církevní a soukromé knihovny a v nich česká literatura každým významnějším dílem zastoupena. Duševní spojení Čechů se Slováky je jmenovitě od r. 1874 silné a nepřetržité. K stavbě Národního divadla v Praze i Slováci přispívali svými penězi; když po zrušení slovenských škol středních mělo býti nové gymnasium založeno, národ český sebral na ně základní fond 200.000 K. Při otevření českého Národního divadla, při slavnostech uspořádaných ku poctě velikého historiografa národa českého Fr. Palackého, u příležitosti ukončení Dějin národa českého, na jubilejní výstavě r. 1891, na národopisné r. 1895, na jubilejní r. 1908, Slováci se účastnili u velikém počtu. Do boje za duševní jednotu Čechů se Slováky národ český vysílal své nejlepší syny učence, spisovatele, básníky, publicisty: Svat. Čecha, Jarosl. Vrchlického, Josefa Holečka, Adolfa Heyduka, Lubora Niederla, Frant. Pastrnka, Františka Táborského, Rud. Pokorného, Al. Jiráska, Jarosl. Vlčka, Karla Kálala, Stan. Klímu, Jos. Miškovského a ještě mn. j. — Umělecká Beseda na oživení vzájemnosti československé vydala r. 1901 skvostnou prémii Slovensko na podnět Fr. Bílého.

Jest tedy jisto, že ani za časů literární jednoty Slováků s Čechy nebylo mezi nimi tak silně rozvinuté vzájemnosti, jako po tak zvaném literárním rozkolu. Od r. 1820 udržovali literární styky dopisováním jen nejpřednější učenci českoslovenští: Jungmann, Šafařík, Palacký, Kollár, Hurban a Štúr.

Slovenští evangeličtí theologové, nejvíce do Německa na theologické studie se ubírající, navštěvovali cestou přes Prahu svého velkého rodáka Pavla J. Šafaříka. Na pole praktického

řešení otázky vzájemnosti československé nepřešli však ani vzpomenutí slavní mužové československí.

Uvažujíce s tohoto stanoviska literární rozkol, poněvadž jeho cílem bylo roznítiti národní vědomí Slováků jazykem slovenským a národním vědomím přilákati massy lidu slovenského ke kulturní jednotě s Čechy, nemůžeme odsouditi, ba ani neschvalovati zavedení slovenské řeči za literární jazyk Slováků, neboť jak vidno, právě jím byla rozšířena a utužena vzájemnost československá co nejvíce.

■■■

ALOIS JIRÁSEK:

MATOUŠ TRENČANSKÝ.

V lednu roku 1301 skonal uherský král Ondřej III., poslední po meči z rodu Arpádova, a pochován jest v Budíně u Františkánů v kostele sv. Jana. Uhři měli sobě zvoliti nového krále; než nebyli jedné mysli, nedohodli se o něj. Jeden z nejmocnějších pánů, kterýž měl veliké slovo v těchto sporech o trůn, byl palatin Matouš Čák hrabě Trenčanský.

Když část uherské a charvatské šlechty zvolila si za krále Karla Roberta, mladičkého prince neapolského, jehož bába Marie byla z rodu Arpádova, nepřidal se k nim, nýbrž přičinil se s Janem, arcibiskupem kaločským, o to, aby na uherský trůn dosedl Václav II., český i polský král. V červenci r. 1301 vedl s jmenovaným arcibiskupem znamenitou deputaci ke králi Václavovi, aby mu nabídli uherskou korunu. Král je v Hodoníně uvítal skvěle; že mu však břímě dvou korun bylo již těžké, nechtěl ještě třetí. Za to však nabídl deputaci svého syna Václava, tenkráte dvanáctiletého, jemuž byla Eliška, dcera zesnulého krále Ondřeje III. už jako děvčátko zaslíbena.

I byl Václav III. stranou Matouše Trenčanského přijat za krále a korunován v Stoličném Bělehradě, při čemž zaměnil pro Uhry své jméno v „Ladislav“. Tak měly Uhry krále dva: z toho se strhly těžké boje mezi jejich stranami. Většině pánů běželo při tom o vlastní prospěch. Také Matouš Trenčanský především na sebe pamatoval. Za své přičinění o krále Václava dostal odměnou královský hrad Trenčín, jehož byl dosud županem, v dědičný majetek, jakož i všecku stolici trenčanskou. Dlouho však nezachoval věrnost mladému králi. Už r. 1303 přestoupil ke straně Karla Roberta jako mnozí jiní páni, poněvadž nedosáhli všeho toho, co očekávali a čeho žádali.

Matouš Trenčanský nejen že od krále Václava odpadl, ale i urputně dorážel na české vojsko, které král Václav II. vypravil do Uher, aby přivedlo syna jeho zpět do Čech. To bylo v létě r. 1304, kdy panovala ukrutná parna, jež Čechům a jejich koňstvu víc uškodila nežli houfy Matoušovy.

Než ani Karlu Robertu, i když byl zbaven Václava III. i druhého po něm protivníka, Otty, vévody bavorského, nezůstal Matouš Trenčanský věrný. Rozšířilť za těch zmatků velice své panství po otci Petrovi zděděné, a nechtěl už nikoho býti poslušen; toužilť po tom, aby sám vládl. Nejen že nepřijel na korunovaci Karla Roberta, ale nad to začal s ním i válčiti. Pustošil statky jeho i přívrženců jeho, jmenovitě zboží ostřihomského arcibiskupa a nitranského biskupa. Neobyčejnou odvahou a obezřelostí rozšířil a upevnil svou moc tak, že panoval nejen v celém Pováží, ale přes Malé Karpaty na západ až k Moravě, na jih až k Prešpurku. Královský hrad, slavný Děvín, dostal se do jeho moci i město Komárno; z Nitry vypudil biskupa a pobořil hradby tohoto města, na Oravě, v Liptovsku i Zvoleňsku rozhodovalo jeho slovo. Takový šel z něho strach, že ostřihomský arcibiskup a papežský legát, jenž podporoval Karla Roberta, necítili se ani v Budíně před ním dost bezpečni a ujeli do Prešpurka, aby v čas mohli se utéci do Rakous.

Zatím co Matouš Trenčanský v těchto končinách sám bojoval, vtrhl jeho vojevůdce Demeter do šaryšské stolice, kdež opanoval mohutný hrad šaryšský, strmící na vysokém kopci.

Podle jména panoval v Uhrách jediný král, Karel Robert, ve skutečnosti však kromě něho ještě jeden, a ten byl Matouš Trenčanský. Slovensko, skoro celé, bylo jeho královstvím a jeho hlavním městem a sídlem Trenčín.

Karel Robert sebral posléze proti Matoušovi vojsko zesílené rytíři svatojanskými a vytrhl s ním r. 1312 dobyt hradu Šaryše. Matouš Trenčanský poslal obleženému Demetrovi na pomoc tisíc sedm set jezdců. Uherský král nechav obléhání, vytrhl proti nim a porazil je v krvavé bitvě, ač sám při tom utrpěl hrubé ztráty. Matouš byl tím oslaben a pak také tím, když pozbyl Komárna, ne však přemožen. Pánem na svém slovenském území zůstal, i nepřítelem královým. Ale nejen do jeho země najížděl, nýbrž i do Rakous a na Moravu, kdež se zmocnil několika hradů. Proto český král Jan Lucemburský vypravil se proti němu v květnu r. 1315. Tenkráte mu Pražané přispěli na válečné výlohy čtyřmi sty hřivnami stříbra. Král Jan opanoval všecky moravské hrady osazené houfy Matoušovými, jmenovitě přepevný hrad Veselí na ostrově řeky Moravy. Ale

když vtrhl do Uher, marně dobýval Holíče města i hradu. A v tom přivedl Matouš Trenčanský vojsko na pomoc obleženým.

S velikým křikem udeřilo na Čechy, a když střely a šípy jako sníh nebo prach metalo, zvláště lehká jízda, vrazil ve vojsko královské postrach tak veliký, až veliká část jeho dávala se na útěk. Ale tu pan Jindřich z Lipé osvědčil veliké hrdinství. Zadržeľ útěk, spořádal rozviklané houfy a znovu se obořil na nepřítele. Zvláště těžká jízda česká, tisíc pět set obrněných jezdců, přispěla k vítězství. Trhalaľ, jak vypravuje zbraslavská kronika, lehkou jízdu Matouše Trenčanského jako pavučinu. Král Jan zvítězil, poražených však pronásledovati se neodvážil, neboť neměl s dostatek spíže, a byl rád, když trenčanský hrabě požádal o mír.

To byla Matoušova poslední veliká válka. I po ní panoval jako před tím se svého hradu Trenčínu, jejž znamenitě opevnil jmenovitě vysokou, čtyřstěnnou věží. Matouš sídlel na Trenčíně jako král. Měl svůj dvůr, hojné dvořanstvo, měl svého palatina, tím byl Felicián Zach, měl svého kancléře, dvorského sudí i nejvyššího komorníka. Daně vypisoval jako král, v Nitře svou minci razil. Na přečetných hradech svých měl tisíce vojáků pod správou šlechtických kapitánů. Spousta drobné šlechty byla v jeho službách, v ní nejeden rytíř český z Čech nebo z Moravy, a také kněží dost, ačkoliv jej papežský legát dal do klatby. Vojenství a myslivosti dbal přede vším. Opevňoval hradby, města, jako Topolčany, zaváděl vodovody, zakládal obory.

Tak panoval jako malý král. A to v slovenském království. Úředně se jednalo jako všude po latinsku; ale slovenské bylo to království nejen zemí a poddaným lidem, než i šlechtou, zemanstvem, tenkráte ryze slovenským, neboť znalost jazyka maďarského na Slovensku byla toho času, jakož i později prakrovná. Než slovenské toto království netrvalo dlouho, jen do r. 1318, kdy Matouš Trenčanský zemřel. Po jeho smrti se rozpadlo. Většinu zabral král Karel Robert. Paměť však na Matouše Trenčanského a zvláště na jeho panství dlouho se dochovala. Uherský letopisec Thurócz, jenž žil o dobrých sto let po Matoušovi, svědčí, že horní zemi, uherskému Slovensku, říká se „země Matoušova“. A tak se říkalo i po staletí po Thuróczovi až do našeho věku.

Nad rozlehlými rozvalinami hradu trenčínského strmí mohutná věž. Ta po dnes hlásá jméno svého budovatele, někdy velikomocného Matouše Trenčanského.

JULIUS BOTTO:

O NÁBOŽENSKÝCH POMĚRECH EVANGELICKÉ CÍRKVE V UHRÁCH.

Na Slovensku rozšířilo se svobodomyslné učení náboženské spisy Wiklefovými, pražskými vysokými školami, zvláště však přistěhováním Husitů do krajin podtatranských. V diecésích koločské, báčské, pětikostelské, srěmské stíhali je sice, i zamezovali jeho rozšiřování, ale na Slovensku ne, ježto vdova krále Alberta, Alžběta, byla vázána na věrnost a vítěznou zbraň Husitů tam povolaných, a proto neopovážila se je pronásledovati pro náboženské učení jejich.

A Husité použili příznivé okolnosti, neboť nespokojili se tím, že zakládali husitské osady pro sebe, ale snažili se poučováním získati i domorodé obyvatele Husovu učení. Stalo se i to, že vypudili katolické kněze a dosadili na jich místo husitské, takže v některých stolicích Slovenska, jmenovitě šaryšské, abaujské, gemerské, malahontské a novohradské vzniklo mnoho husitských osad.

Učení Lutherovo rozšiřovali v Uhrách spišští Němci, kupci a průmyslníci, kteří té doby byli s Lipskem v obchodním spojení, a němečtí vojáci hraběte Mikuláše Salma, hlavního vůdce vojsk Ferdinanda I. v těchto bojích s protikrálem Janem Zápolským. A Ferdinand, ač byl zarytý katolík, protože ho proti Zápolskému uherští a sedmihradští Němci a Slováci podporovali nejvydatněji a nejvěrněji, nemohl je pro jich víru pronásledovati. Slovenští přívrženci učení Husova, jež se v podstatě shodovalo s učením Lutherovým, přijali zatím za základ náboženského života svého Lutherovo augšpurské vyznání víry a stali se tak evangelíky augšpurského vyznání.

Za panování krále Maxmiliana uherští a sedmihradští evangelíci požívali rozsáhlé svobody náboženské a rozmnožili se i číselně, ale za Rudolfa II. vzmáhající se reakce katolická už ji všemožně obmezovala. To vedlo k bojům Bočkajovým, ve kterých evangelíci vymohli si mírem vídeňským r. 1608 smluveným a i uherským zákonem a stavy rakouskými zaručeným nejen náboženskou svobodu, nýbrž jako stav evangelický i veřejnoprávné postavení, ovšem klausulí „bez újmy náboženství římsko-katolického“.

I boje Jiřího Rákoczyho, knížete sedmihradského, posloužily evangelíkům k dobrému; neboť mírem lineckým, r. 1645

uzavřeným, a mírem vestfálským, přiznána byla zase uherským evangelíkům rozsáhlá náboženská svoboda.

Však stalo se, že se pro omezování politické i náboženské svobody uherští evangelíci valně účastnili odbojných snah uherského zemanstva proti dynastii a silně podporovali odboj palatina Veselényho, Emericha Tökölihо a Františka Rakóczyho II. Z toho nastalo nové, mocné pronásledování náboženské, jako odvezení evangelických kněží na galeje, řež prešovská a obmezení náboženské svobody na šoproňském sněmě r. 1681. Ve stavu nejistoty a nezřízenosti setrvali pak evangelíci až do r. 1734.

Dne 20. října r. 1734 vydal král Karel III. (jako císař Karel VI.) resoluci, jíž ustanovil pro uherské evangelíky augšpurského vyznání čtyři superintendence, totiž okresy (distrikty): předdunajský, zadunajský, báňský a předtisský. V nich žili evangelíci v užší organisaci seniorátů, kterých podle počtu evangelíků bylo v každém okrese více nebo méně. V čele okresu stál osadami (církvemi) volený superintendent, který zkoušel a ordinoval (vysvěcoval) kněze; v čele seniorátů byli osadami volení senioři, kteří kněze a učitele uváděli do úřadů a nad čistotou učení bděli. Ale podle staré ústrojnosti církve evangelické v Uhrách, pocházející z dob, kdy platilo heslo: cujus regio, eius religio, požívali v ní i evangeličtí zemané světského stavu velké výsady. Dle nich byl každý zeman rozeným patronem a když zchudl, aspoň rozeným presbytorem církve a měl takořka výlučné právo na hodnosti církevní. Světští inspektoři předsedali všude na církevních, seniorálních a distriktuálních schůzích (konventech); byli vyňati z desátků církevních a dávali jen dobrovolné oběti. To byla ta tak zv. autonomie evangelíků uherských. Co do číselného počtu, mezi evangelíky augš. vyznání bylo nejvíce Slováků, značně méně Němců a asi 5% Maďarů, neboť ryzí Maďaři, stoupenci švýcarského reformátora Jana Kalvína, utvořili vlastní evangelickou církev helvetského vyznání a na základě presbiteriálního zřízení oddělili se od evangelíků augšpurského vyznání úplně. V církvi evangelické augšp. vyznání zůstalo Maďarů pouze několik tisíc v Zadunají. Pokud se do veřejného života a do církve nevtírala maďarisace, evagelíci trpěli v církvi různé jazyky, neboť i na evangelických, církvemi založených školách gramatikálních a vyšších gymnasijních byla vyučovací řečí neutrální latina a tak nebylo mezi nimi národnostní nenávisti.

Vyučovacím jazykem v ev. školách obecných byla řeč mateřská; tak bylo i s bohoslužebným jazykem, který si každá církev určila sama podle národnosti své. Slovenští evangelíci

přijali za jazyk bohoslužebný jazyk Husův, řeč českou, přijali české překlady bible, české zpěvníky a modlitební knížky a až na malé výjimky evangeličtí kněží v seniorátě liptovském, oravském a turčanském — pokud nekážou v slovenské řeči spisovné, užívají jazyka českého; ovšem maďaronští kněží nejsouce ho znalí, mluví tak znetvořenou řečí a s takovou maďarskou výslovností, že by v tom Hus nepoznal řeči své.

Zatím, zvláště od r. 1835, vtírala se maďarisace i do církve evangelické houževnatě; na školách gymnasijních, založených od evangelíků různých národností a proto také všem i slovenským evangelíkům náležejících, maďarská řeč vytlačila vyučovací jazyk latinský via facti, tedy prostě tím, že se přestalo užívati latiny. Tuto přeměnu odůvodňovali maďarští evangelíci, jmenovitě pak, což má hlavní význam, zemanští patroni tím, že se místo latiny stala úřední řečí maďarština. Proti maďarisování v církvi bránili se sice ev. slovenští kněží dosti důrazně, ale ne pravými prostředky. Vyslali totiž r. 1842 za vůdcovství ev. superintendenta dra Pavla Joseffyho, ke králi Ferdinandovi V. do Vídně deputaci s prosbou o záštitu trůnu proti maďarisaci. Ale palatin arcikníže Josef, strýc krále Ferdinanda V., ve všem nakloněný Maďarům, podal o žádosti Slováků zprávu nepříznivou; jest prý neodůvodněna a bezpodstatná. A tak prosba zůstala oslyšena.

Jest věc jistá, že by Slováci byli dosáhli více, kdyby byli vymáhali šetření jazykové rovnoprávnosti na lokálních, seniorálních a distriktuálních konventech, resolucemi a po případě odepřením církevních daní. Ovšem se i to stalo, ale pouze na seniorálních a distriktuálních konventech okresu předdunajského, ve kterém působením rázných národovců dr. Josefa M. Hurbana, Ludevita Štúra, Michala Hodže a Ctiboha Zocha slovenská strana vystoupila s programem hájiti jazykového práva evangelických Slováků. První známky, že distrikt předdunajský stane se ochrannou baštou evangelických Slováků, byly již tenkráte zřejmé.

Boj ten ovšem tehdy ještě neměl značnějších výsledků, přece však bylo alespoň zaseto símě a nescházela ani žeň.

Po revoluci r. 1848/9 evangelíci neměli autonomního života, neboť vláda zakázala seniorální a distriktuální konventy, zbavila superintendenty zúčastnivší se při revoluci úřadu a svěřila správu církve evangelické administrátorům jí vyjmenovaným a placeným. Aby pak převahu odbojných živlů zemanských v církvi evangelické zlomila, vydala dne 1. září 1859 t. zv. církevní patent, s účelem nově upraviti církevní poměry evangelické církve v Uhrách.

Ovšem, že tento patent byl na úkor a urážkou autonomie evangelíků uherských, ale ti v něm úkoru ani urážky autonomních práv svých neviděli. Císař Josef II. vydal toleranční patent svůj také oktroyováním a přece tisíce a tisíce evangelíků žehnalo mu za tento skutek lásky a náboženské snášenlivosti. Avšak patent vládou r. 1859 vydaný nenáviděla evangelická aristokracie proto, že byl založen na systému representativním a na osobní rovnoprávnosti všech údů církve a tak zužoval výsady a privileje, které si evangelická aristokracie násilně přisvojila, a nenáviděla ho nejvíce proto, neboť v církvi evangelické, dle patentu zřízené, byl by měl živel slovenský podle převážné většiny své vliv rozhodující, zákonité pole svobodného vývoje jak v administraci, tak také ve školství a rovněž pak i v životě společenském a občanském. V tom aristokracie viděla velké nebezpečenství pro všechny ty snahy, které směřují k maďarisaci a k nadvládě maďarského živlu. Takovýmto výkladem patentu vysvětluje se, proč aristokracie římsko-katolická vystupovala proti němu právě tak ostře, jako aristokracie evangelická a že v boji proti patentu všechny živly zaujaté pro maďarisaci a proti tehdejší vládní soustavě německé, spojily se v jeden silný šik. Odůvodňovaly pak odpor svůj tím, že patent nepochází od samé církve, že tedy jest negací zákonodární a autonomní moci církve a na úkor XXVI. článku zákona z r. 1791, kterým toleranční patent císaře Josefa II. vřaděn do formy zákona.

Při tom všem velká část církví distriktu předdunajského uspořádala se podle patentu v jedinou patentální superintendenci.

Ale po válce s Italií, památné porážkami u Magenty a Solferina, změnila se zásadně politika rakouské vlády, neboť tatáž vláda, která dříve ani trochu si nevšímala veřejného mínění, pojednou počala se ucházeti o přízeň aristokracie maďarské a slibovala vyslyšeti její přání. V těchto okolnostech byly silné protipatentální agitace s jedné strany, s druhé zas netečnost církví ke zřízení patentálnímu velkého politického významu; vláda uznala, že nejlaciněji alespoň částečně utiší politickou agitaci, odvolá-li patent. Tím také obnovila upadající autoritu aristokracie před lidem; svoji váhu však značně zeslabila, vydavši církve zřízené podle patentu na milost a nemilost jich protivníkům.

V Nejvyšším odvolání patentu bylo sice určitě vysloveno, že se to nevztahuje na superintendenci patentální a že církve podle patentu zřízené mohou při tom zřízení zůstati, ale církve patentální ani nezvěděly o této části nejvyššího nařízení. Vše-

obecným heslem bylo: „patent jest odvolán, autonomie církve evangelické obnovena a církve patentální musí se tedy k starému pořádku zase vrátiti.“

Církve patentální vyvolily si za superintendenta výtečného bohoslovce a národovce slovenského dra. Karla Kuzmányho, po jeho smrti dra. Jos. M. L. Hurbana a za inspektora Jana Franciscího, jednoho z nejpřednějších slovenských vůdců. V těchto bojích patentálních bylo založeno r. 1862 první slovenské evangelické gymnasium v Revúci na základě autonomním (t. j., že bude podřízeno svéprávným vrchnostem církevním); druhé evangelické slovenské nižší gymnasium v Turč. Svatém Martině vzniklo v září r. 1867 a to jako škola samostatná, od zevnějších administrativních forem jak patentu, tak i autonomie docela neodvislá.

Zatím po dualistickém vyrovnání Rakouska s Uhrami r. 1867 přestala i prešpurská patentální superintendence, a patentální církve vrátily se k předešlému autonomnímu církevnímu zřízení svému.

Ale tím i maďarská aristokracie v církvi evangelické nabyla zase předešlé moci své a dokázala ji tím, že slovenská gymnasia slovenskými evangelíky založená již r. 1874 zrušila.

Rozumí se, že v distriktu předdunajském, ve kterém evangeličtí Slováci v pěti seniorátech měli většinu, vzplanulo pro zrušení slovenských škol rozhořčení. Distriktuální konvent okresu předdunajského, uspořádaný v Trnavě dne 15. září r. 1874, na radu slovenských evangelíků tohoto distriktu usnesl se o projevu, že Nejvyšší rozhodnutí ze dne 30. prosince 1874. kterým bylo nařízeno zrušení evangelického gymnasia v Turč. Sv. Martině, béře s bolestí a holdující úctou na vědomí. Proti neoprávněnému zasahování vrchností do autonomních práv církve tím, že podžupanský úřad turčanský zakázal otevříti gymnasium, martinskou evangelickou církví dne 17. ledna 1875 založené a že královský fiškus turčanský chtěl překaziti uspořádání seniorálního konventu za účelem založení nového gymnasia v Turč. Sv. Martině, vyslovil protest; martinskou evang. církví nově založené gymnasium přijal pod svou ochranu, přislíbil mu všemožnou podporu mravní a za předsednictví oravského seniora Samuela Nováka a turčanského seniorál. inspektora Jana Jesenského zvolil odbor, který měl provésti zřízení této školy ve smysle platných zákonů a věc tu předložiti superintendenci za účelem vymožení práva veřejnosti. Odbor počal svoje působení vyzváním ev. Slováků, aby na školu sebrali potřebný z á k l a d; i sebralo se za krátko 168.000 K. Ale vláda školu nepovolila.

Maďarská ev. aristokracie, aby se zbavila nepohodlného a snahám maďarisačným překážejícího, předdunajského distriktu, majícího většinu slovenskou, a aby vůbec znemožnila kulturní snahy ev. Slováků, umínila si roztrhati jej novým rozdělením distriktů a to cestou synody uherských evangelíků. Povolení k jejímu svolání potřebné vymohla si u panovníka přičiněním ministra kultu velice snadno a přikročila k dílu.

Evangeličtí Slováci distriktu předdunajského, tuše nebezpečí jim ze synody hrozící, ohradili se proti svolání jejímu co nejdůrazněji a na distriktuálném konventě v Prešpurku dne 15. dubna r. 1891, majíce na něm většinu, usnesli se neobeslati ji a tak ji znemožniti. V tomto případě se nemohla sejíti, neboť by byla neúplnou a tedy neoprávněnou vydati zákony všechny uherské evangelíky zavazující.

Synoda si však pomohla získavši evang. biskupa Bedřicha Baltíka, ev. faráře liptovsko-sv.-mikulášského, kterého jako Slováka evangeličtí Slováci jen proto zvolili, že v otázce synody, jak jim to slíbil, je bude podporovati tím, že se jí nezúčastní. Ale ten nejenom, že je zrádně opustil, nýbrž přemluvil i některé slovenské ev. faráře seniorátu liptovského, aby na nově svolaném seniorálním konventu seniorátu liptovského hlasovali pro obeslání synody. Nyní již s hlasem liptovského seniorátu měla aristokracie maďarská v předdunajském distriktu většinu zabezpečenu a na nově svolaném distriktuálním konventě v Prešpurku dne 15. srpna při rovnosti hlasů distrikt rozhodl hlasem předsednictva, že synodu obešle.

Synoda se tedy sešla. Jí vypracovanou „ústavu církve křesťansko-evangelické aug. vyzn. země uherské“ pak potvrdil panovník dne 18. března 1893.

Ve 108. odstavci statutu, jednajícím o této ústavě, synoda vyslovila, že „nové rozdělení distriktů přísluší synodě, jež vyslechne příslušný distrikt a generální konvent; připojení jednotlivé církve aneb jednotlivého seniorátu k jinému distriktu náleží však do právomoci generálního konventu.“

Na prvních zasedáních a poradách synody byli i slovenští evangelíci ze seniorátu liptovského, oravského, trenčanského a nitranského, majíce od nich mandáty. Učinili to za tím účelem, aby na synodě nebyla potvrzena usnesení učiněná bez nich. Ale vidouce, že přijetím 108. odstavce synodálních kanonů existence předdunajského distriktu jest ohrožena, opustili synodu s protestem a podali i panovníkovi žádost, aby nepotvrdil synodální kanony. K tomu na místních a seniorálních konventech se usnesli, neobeslati ani distriktuální ani generální konvent a přejíti takto do passivní resistence. Však ani to nepomohlo.

Distrikt předdunajský skládal se dříve ze seniorátů: liptovského, oravského, turčanského, trenčanského, nitranského, prešpursko-městského, prešpursko-župního a mošoňského. Generální konvent roztrhal jej takto: seniorát oravský a liptovský přidělil k distriktu potisskému, turčanský k báňskému; senioráty trenčanský a nitranský zůstaly ve starém distriktu předdunajském, ale byly majorisovány maďaronskými senioráty k tomuto distriktu přidělenými: novohradským, prešpurským, mošoňským a komárenským.

Tak padla ochranná bašta evangelických Slováků.

Pro passivní odpor projevený neobesíláním distriktuálních a generálních konventů naměřili páni situace, maďaronští distriktuální inspektoři a biskupové, slovenským evangelickým seniorům a seniorálním inspektorům církevními soudy tresty, složili je z úřadů a rozkázali církvím voliti jiné. Tak byli v Nitře senior Jan Leška, v Trenčíně Pavel Zoch a seniorální inspektor Ludevit Dohnány, v Turci senior Josef Horvát a seniorální inspektor Pavel Mudroň složeni z úřadů, a odsouzeni k značným pokutám peněžitým a k náhradě vysokých útrat právních. Byli to vesměs mužové nejpřednější, o evangelickou církev velmi zasloužilí a vynikající národovci slovenští. Pavlu Mudroňovi a dříve Štěpánovi M. Daxnerovi byl ten soud vynesen, že nesmějí v církvi evangelické zastávati žádného úřadu církevního. Ale břemena církevní musili nésti.

Nově sestrojený distrikt předdunajský dopustil se hned na prvním distriktuálním konventě svém té nezákonitosti, že nedovolil oprávněným členům konventu rokovati a mluviti slovensky a zrušil posavadní zápisnice slovenské.

Synodální kanony panovníkem potvrzené ustanovují v § 11.: „že v církvi evang. aug. vyznání každá moc (vláda) béře svůj původ z církevní obce...“ v § 205.: Vyučovací jazyk elementárních škol, vydržovaných evangelickou církví aug. vyznání, určuje církevní vrchnost této školy, však s tím omezením, že úřední řeč země (maďarská) má býti v každém případě předmětem vyučovacím;“ v § 324.: „Církevní přestupek spáchá ten církevní úředník, který práva svého spolupůsobení aneb úředního postavení svého zneužije k popuzování proti králi uherskému, uherské vlasti a uherskému národu.“ (V maďarské osnově textu jest psáno proti maďarskému králi, maďarské vlasti a maďarskému národu.)

Tato ustanovení jsou zde vybrána jako zvláště význačná za tím účelem, aby se vidělo, jak samy světské a církevní vrchnosti pokládají synodální kanony za nic, je ničí, aneb jich po-

užívají za podklad k pronásledování církevních slovensko-národních mužů.

Ustanovení, obsažená v § 324., jsou neoprávněným zasahováním do kompetence světských soudů, neboť trestají také přestupky, které trestati jest oprávněn toliko trestní soud. Podle uherského zákona politický národ uherský tvoří všecky uherské národnosti, tedy i Slováci; nemožno si tedy takového přestupku ani mysleti, aby roduvěrný evangelický Slovák někoho popuzoval proti vlastní národnosti svojí, jako částce politického národa uherského. Dělají to však evangeličtí kněží, inspektoři a učitelé maďarští, denuncujíce a pronásledujíce slovenské evangelické muže; ale těch netrestají ani světské ani církevní soudy.

Ustanovení, obsažená v § 11., podle kterého v církvi evangelické každá moc má svůj původ z církevní obce, zničily církve a církevní vrchnost samy, přijavše statuty o volbě evangelických farářů. Evangelické církve totiž dopustily se té slabosti, že evangelickému biskupovi daly právo vyloučiti z kandidovaných toho, koho chce, aniž by si vyžádaly, aby vyloučení musel odůvodniti. Ale kdyby se církev přidržela kandidáta jím vyloučeného a jiného přes jeho žádost voliti nechtěla, biskup jest oprávněn této církvi poslati svého administrátora. Tak se stalo nejpodstatnější právo evangelíků nejen bezcenným, nýbrž byla jím i církevní autonomie úplně zničena. Maďaronští biskupové užívají této diskrecionární moci k tomu, aby zamezili zvolení kněží slovenskému národu věrných. Učinil to v novější době biskup Baltík, když kandidáta evangelické církve myjavské Milana Hlaváče vyloučil z kandidatury a voliti jej nedovolil.

Církevní představenstva zničila i ustanovení v § 205. obsažené. Dokazuje to tento případ. Evangelická slovenská církev maglódská (u Budapešti) usnesla se jednohlasně na církevním konventě, že v evangelických elementárních školách má se náboženství vyučovati i v slovenském jazyku. Z tohoto usnesení odvolal se inspektor k seniorálnímu konventu, který prostě zrušil usnesení církve a rozkázal, aby se náboženství vyučovalo pouze v jazyku maďarském.

Z toho rozkazu odvolali se zase církevníci, ale jak distriktuální, tak i generální konvent vynesly nález, aby se náboženství v mateřské řeči nevyučovalo. Z tohoto tedy vidno, že evangelická obec církevní nemá žádné moci, nýbrž jen povinnost maďaronské kněze platiti.

Nejvíce však se hřeší proti ustanovení v § 324. obsaženému, Tento § dává jim záminku trestati každého roduvěrného slovenského ev. faráře, učitele a inspektora, který se zasazuje o to, aby se šetřilo rovnoprávnosti jazykové v církvi evange-

lické, aby zápisnice církevní byly vedeny po slovensku a v elementárních školách, aby se vyučovalo v jazyku mateřském. Tak odsoudily církevní soudy ev. slovenské faráře Pavla Čobrdu a Ludovíta Hrdličku ke ztrátě kněžských úřadů a Jana Čaploviče, ev. faráře kovačického, suspendovaly proto, že nepředložil církevnímu konventu k rozhodnutí žádost 16 kovačických maďaronských příslušníků, aby i maďarsky kázal.

V takovýchto okolnostech a při takovéto praxi jsou synodální kanony statutem bezvýznamným a evangelické církevní obce pozbaveny všeho práva. Církevní autonomii uherských evangelíků zasadil poslední smrtelnou ránu uherský ministr kultu hrabě Apponyi nejnovějšími školskými zákony svými.

V nich je vysloveno, že pro nedostatečné vyučování maďarské řeči jest administrativní výbor stoličný oprávněn církevního evangelického učitele i úřadu zbaviti a na jeho místo ustanoviti jiného učitele církví nezvoleného. Projednávání tohoto zákona účastnili se v uherském sněmu evang. církevní hodnostáři, dílem jako poslanci, dílem jako členové panské sněmovny, ale ku podivu, byli snahami maďarisačními tak zaslepeni, že nechtěli viděti, jak se tím ničí autonomie evangelíků.

Někteří rozhlédavější mužové evangeličtí pozdvihli sice výstražných hlasů svých na distriktuálních a generálních konventech, a v tomto směru vynikal jmenovitě výtečný ev. farář Jiří Janoška, který rázným vystoupením svým na konventech získal mnoho souhlasu, ale evang. aristokracie maďarská, které se jedná pouze o maďarisaci ev. církve, nechtěla v tomto zákoně viděti úkoru autonomních práv ev. církve, a zpupně jej překřičela. Nejvyzývavěji si počínal a počíná distriktuální inspektor Arpád Szentivanyi, tedy muž církevní, který by měl autonomie evangelíků co nejsvědomitěji hájiti.

Tím jest osud evangelické církve v Uhrách zpečetěn.

Však ona nemá ani oprávněnosti, jestliže by bylo hlavním účelem jejím pomaďarštění evang. Slováků.

Vždyť evang. maďaronští kněží nejen že se tomu těší, když evang. učitel v církevní slovenské škole elementární všemu učí maďarsky, nýbrž oni i sami vyučují konfirmandy v náboženství maďarsky. Tím klestí v církvi cestu maďarským kázáním a maďarským církevním obřadům, slovem maďarisaci.

Církev, která to nejen trpí, nýbrž ještě i úředně podporuje a násilně tomu pomáhá, nemá pro nás významu.

Dr. ALOIS KOLÍSEK:

NÁBOŽENSKÉ POMĚRY KATOLICKÉ NA UH. SLOVENSKU.

»Ty si bola sväté mesto Methodovo,
keď tu našim otcom kázal božie slovo.«

(Nitra milá, Nitra . . .)

O nynějších náboženských poměrech katolických mezi uherskými Slováky psáti — jest katolíku národně cítícímu opravdu velkou bolestí, katol. kněz nad to snad i nebezpečno. Poněvadž však dle Písma sv. pravda osvobodí nás, podle básníka českého pravda nezná ustoupiti zlobě a podle písně slovenské máme za pravdu hořeti „v svätej obeti“, — odhodlal jsem se povědĕti kus té pravdy o poměrech katolického náboženství v tom milém kraji, kde Boží slovo hlásal sám apoštol slovanský sv. Metoděj, kde však hlavní překážkou rozvoje jeho jest nedostatek apoštolskosti mnohých velekněží....

„Cesty Sionu lkají“ — stýskal si Jeremiáš. „Cesty Slovenska pláčí...“, že zmizel duch cyrillometodějský právě z nitra těch, kteří majíce býti plni Ducha sv., ducha to milosti a lásky, a ruku svoji volnou pozvedati majíce k žehnání a podpoře strádajících..., dávají si ji spoutati okovy státního poručenství i násilí a duchem nenávisti puzeni jsouce pozvedají pravice své, aby vyhrožovali, aby podpisovali suspense slovenských kněží a výnosy proti mateřské řeči slovenských dětí...

A poněvadž není učeník nad mistra — jaký velekněz, takový kněz, jaký biskup, takový farář i kaplan.

Bohu budiž vřele děkováno, že byly a jsou výjimky, jak na stolcích biskupských, tak v okrscích farních. Zasluhují pak tím větší chvály, ba obdivu, a jsou nám třpytnými paprsky stálé živoucí naděje na lepší budoucnost, jsou oporou v tísni a důvodem, že nad slovenskými katolíky nezoufáme, ač řeč o nich často se nám zalévá slzami a péro krví, slovenskou krví...

Všimněme si především *rozlohy katolíků na Slovensku!* Slováků v Uhrách podle úředního sčítání jest 2,600.000, ve skutečnosti 3 milliony; z těch jsou 2 milliony katolíků.

Žijí ve 13 diecésích a mají celkem 677 far čistě slovenských, t. j. takových, kde bohoslužba se koná jen slovensky, 113 takových, kde slovenština převládá, a 194 takových, kde slovenština jest podřízena.

Zcela zřejmě křivdí se slovenštině: v ostřihomské diecési v 32 farách, ve spišské v 6, v nitranské v 7; pravdě-

podobně pak ještě v ostřihomské v 17 farách, ve spišské v 1, v báňsko-bystrické ve 4, ve vácovské v 1.

Počet Slováků podle diecésí jest tento: V nitranské 90%, v baňskobystrické 90%, ve spišské 75%, v rožnavské 70%, v košické 70%, v ostřihomské 60%. Nejméně je Slováků v diecési kaločské.

Následující tabulka znázorňuje stav katolické církve podle farností a bohoslužebné řeči. (Bohoslužebnou řečí míníme tu jazyk, kterého se užívá při obřadech, při nichž dovoleno užívati řeči lidu).

	Jméno biskupství	Obvod arci-biskupský	Počet všech far diecése	Bohoslužebná řeč				Stolice, na které se biskupství prostírá
				Jen slovenská	Slovenština v převaze	Slovenština v menšině	Slovenština vůbec v užívání	
1.	Spiš	Jager	166	137	1	25	98·1%	Spiš, Liptov, Orava
2.	Nitra	Ostřihom	147	136	2	4	96·5%	Nitra, Trenčín
3.	Košice	Jager	197	115	16	14	88·8%	Abauj, Šaryš, Zemplín
4.	Baňská Bystrice	Ostřihom	112	84	7	3	83·9%	Zvolen, Turec, Tekov, Hont
5.	Ostřihom	Ostřihom	480	176	72	44	61%	Ostřihom, Novohrad, Nitra, Tekov, Hont, Prešpurk, Pešť, Komárno
6.	Rožnava	Jager	96	25	8	10	44%	Novohrady, Gemer, Abauj, Spiš
7.	Satmár	Jager	96	—	1	24	27%	Satmár, Sabolč, Bereg, Marmaroš, Ungoča, Užhorod
8.	Vácov	Ostřihom	120	1	6	23	25%	Pešť, Novohrad, Solnok, Čongrád
9.	Čanád	Kaloča	228	—	—	23	10%	Temeš, Torontál, Brašov, Hrad, Čanad, Békéš, Čongrád
10.	Stoliční Bělehrad	Ostřihom	93	3	—	5	9%	Bělehrad, Pešt
11.	Jager	Jager	191	—	—	16	8·3%	Borošod, Sabolč, Heveš, Solnok, Hajda
12.	Pěti-kostelí	Ostřihom	118	—	—	2	1·1%	Baraňa, Šomoď, Tolna
13.	Kaloča	Kaloča	115	—	—	1	0·9%	Pešť, Báč, Čongrád
	Úhrnem			677	113	194	984	

Klášterní řády jsou na Slovensku: Františkáni (16 klášterů), Piaristi (18), Milosrdní bratří (3), Jesuiti (2), Kapucíni (2), Minoriti (2), Premonstráti (1), Dominikáni (1), Školní bratří (1).

Poněvadž původní vyznání Slovákův bylo katolické a nekatolická vyznání také na Slovensku se rozšiřovala podle zásady „cuius regio, huius religio", — v těch krajích mají katolíci převahu nebo vůbec jsou jen katolíci, kde bylo málo zemanů nebo žádní. Také tam je katolicismus vládnoucí, kde byly erární statky, lesy, úřady báňské a p., které byly pod správou královskou. Čím blíže Polsku, tím katoličtější jest kraj. Magura spišská jest úplně katolická.

V některých krajích evangelíci jsou vlastně materiálně katolíky, t. j. formálně náležejí evangelické církvi a jsou tedy úředně k ní čítáni, ale věcně, svým citem a náboženským smýšlením jsou více katolíky, žádajíce po svých farářích i obřadů podobných katolickým, na př. odpoledního požehnání, svátků mariánských. Také „Cithara sanctorum" (písně duchovní, vydané Jiříkem Tranovským) obsahuje písně mariánské a jiné, shodné s obřady katolickými.

Co do *náboženského života* přiznati dlužno, že slovenské intelligence katolické laické (nekněžské) jest málo. Neplyne to snad z liché zásady, jakoby intelligent nemohl býti katolíkem, nýbrž ze všeobecně neblahých poměrů kulturních na Slovensku, hlavně, že není středních a jim podobných škol slovenských. Jsou však přece i z této třídy někteří dobří vlastenci slovenští známi jako: Ferko Skyčák, dr. Pavel Blaho, Pietrovci, Jančekovci, Fedor Houdek a j. Také z dob dřívějších máme nejeden doklad o slovenské intelligenci katolické. Tak pro založení gymnasia v Kláštere pod Zniovem prvý hlas v slovenských časopisech vyšel r. 1868 s podpisem „viac svetských katolíkov".

Lid slovenský katolický jest velmi zbožný, oddaně a upřímně zbožný. Nelze upříti, že život čistě náboženský u katolických Slováků jest velmi vyvinut: vedle obvyklých projevů náboženského citu — myslíme předepsané pobožnosti — shledáme hojně mimořádných, soukromých podniků náboženských, jako jsou bratrstva, spolky, pouti a p. To vše poznati možno ovšem ve farnostech, kde duchovní správce s lidem slovenským aspoň trochu cítí. Není snad ideálnějšího stavu náboženského nežli jest ve slovenské obci, kde jest duchovním správcem kněz — upřímný Slovák.

Jest však smutnou pravdou, že většina farností slovenských nemá kněží slovensky cítících. Jsou na Slovensku biskupství, v nichž je většina Slováků, ba skoro celá diecése je

slovenská, ale biskupa slovenského není ani jednoho. Není to vinou církve katolické jako takové, nýbrž vládního systému maďarského. Biskupův uherských nevolí si dle dobrého zdání svého papež; jsou jmenováni od krále na návrh vlády, papež je pouze potvrzuje, a jest to případ již velmi křiklavý, kdy vláda uherská před sv. Stolicí ustoupí. Biskupové uherští jsou stvůry vládní, a jen jako zázrakem se stane, je-li z nich některý mužem v pravdě apoštolským, jenž chce býti všechno všem. Svatá stolice má s biskupy uherskými často velké potíže. Pius IX. při jedné příležitosti jim pravil rozhorleně: „Voi siete troppo richi — Vy jste příliš bohati!“ Vystihl to dobře: biskup uherský vládou dosazený má ve světské moci velkou oporu a k tomu pravidelně značné důchody — proto nebojí se ani papeže. Také chtějí býti vládě vděčni.

Odtud si vysvětlujeme mnohé ty skutky biskupův uherských na poli náboženském, jež směřují proti národnostem nemaďarským. Biskup Rudnai po smrti Fr. Šujanského administrátorovi (v Selcách) úředním přípisem nařídil, aby votivní tam svátek sv. Cyrilla a Metoda celkem bez svátečních služeb Božích odbavil. V Liptovském Sv. Mikuláši, farnosti čistě slovenské, nařídil spišský biskup Csaszka v srpnu r. 1889, aby se služby Boží čtyřikrát do roka v maďarské řeči konaly. Žádali toho státní úředníci a židé.

To se častěji vyskytuje, že při známé povolnosti biskupův uherských lidé zcela nepříslušní ovládají poměry a záležitosti církevní. Dne 26. ledna 1876 žid Kaufmann v trenčanském stoličním výboru navrhl vyzvati biskupa Roskovanyiho, aby v semináři dal přednášeti po maďarsku, ne po latinsku, protože prý seminář tento je hnízdem panslavismu. Šoproňský stoliční výbor svého času se usnesl, že po kostelích má se kázati maďarsky všude, kde někdo jen trochu zná maďarsky; totéž stalo se v stolici aradské, rábské a čanadské.

Že biskupové uherští někdy raději obětují církev a duše lidské nežli maďarisační snahy a přízeň vlády, toho hrozným dokladem jest obec Lúčky, kde lid katolický dobrý, zbožný, odtrhuje se od církve pro tvrdošíjnost a zpronevěru biskupa Parvy-ho, jenž slovenského kněze Lad. Moyše odtud vzal a dosadil zaň Maďara. Horší nežli biskupové bývají často sami faráři. Obsazování far mají v rukou takoví biskupové nebo maďarská šlechta nebo patronátní úředníci. Církev je často — poslední. Jsou fary, o které dlužno kompetovati dokonce u ministerstva — orby! Za takových poměrů jsou faráři často ne služebníky církve, nýbrž státu a svých světských patronů a jdou v maďarisačních choutkách dále nežli biskup. Ze soukromého dopisu jednoho poctivého kněze slovenského uvádíme:

„Obviňovať by se mohol Ordinariát z toho, že prísne nezakáže vnášať do služeb božích maďarskú reč: Ale Ordinariát o mnohých vecách, ktoré si kňazi dovolujú, nevie...“ „Vôbec musíme povedať, nie biskupi, ale farári slovensky nevzdělaní a štrebari maďarisujú a tú prácu podporuje a úžasne podporovať bude škola...“

Výchova v seminářích je dobrou průpravou k takovému působení kněží v duchovní správě. Není dovoleno ani slovenským bohoslovcům slovenské knihy čísti, v mateřské řeči se vzdělávati. Ze semináře spišského, rožnavského a košického (za předešlého biskupa Bubicse) byla každá slovenská kniha vyloučena. Ve všech seminářích jsou tak zv. literární kruhy či školy, ve kterých bohoslovci se v literatuře vzdělávají, ale jen v maďarské řeči a spisbě. V nitranském semináři jeden bohoslovec opovážil se žádati, aby bylo dovoleno vedle maďarských i slovenské práce předčítati. Představenstvo odpovědělo, že to nedovoluje „egységes magyar államesme“, t. j. idea jednořečového státu maďarského. Že by toho vyžadovaly zájmy církve, — to je věcí vedlejší... Vylučování bohoslovců slovenských ze seminářů pro slovenštinu jest známo.

Ze všeho patrno, že je pravým hrdinstvím býti a cítiti se slovenským knězem. Kdesi u Starého Tekova poslán byl za kaplana novosvěcenec, který vyšed se zápalem ze semináře, nemohl strpěti, že v čistě slovenské farnosti zpívá se maďarsky v kostele. Poradil lidu. Byly litanie. Varhaník spustil na varhany a lid dal se do zpěvu — slovensky. Ale brzy bylo kaplanu odstěhovati se jinam....

Co zkusí slovenští kněží od úřadů církevních a světských, jest někdy neuvěřitelno. Nedivíme se, že pak tolik kněží je buď lhostejných nebo maďaronských.

A výsledky? „V l'ude hynú pochopy náboženské, lebo není, kdo by naučil ze slovenskej knížky sa modliť. Hynie náboženský cit, lebo slávičie náboženské piesne sú ubíjané k vôli trom — štyrom nesrozumiteln'ým piesňam (maďarským) školských deti a učitelov.“ (Ze soukr. dopisu).

Přes všechny ty obtíže udržuje se *duch náboženský* spolu s duchem slovenským u katolických Slováků vedle působení několika horlivých kněží slovenských také působením katolické literatury lidové, hlavně náboženské. V této věci dlužno na prvém místě jmenovati vydavatelský spolek slovenský Sv. Vojtěcha.

Prvý pokus církevně-literárního spolku na vydávání dobrých náboženssko-mravních knih pro katolické Slováky učinili Ignác Bajza, farář dolno-dubovský (později kanovník prešpurský), Antonín Bernolák, farář v Čeklesi (později v Nových Zám-

cích) a Juro Fandly, farář nahačský, kteří za spoluúčinkování s mnohými jinými založili r. 1793 Učené slovenské tovaryšstvo k vydávání a odbírání slovenských knih. Sídlo jeho bylo v Trnavě a mělo pobočky v Nitře, v Rovném (trenč. stol.), v Báňské Bystřici, v Jagru a Rožnavě. Členové byli téměř ze všech biskupství slovenských.

Druhý pokus takového církevně-literárního spolku učinil Martin Hamulják, úředník královský v Budíně, muž velmi zbožný, který s jinými budapešťskými Slováky r. 1834 založil akciový „Spolok milovníkov reči a literatury slovenskej" na vzdělávání a rozšiřování mateřské řeči vydáváním dobrých knih pro lid. Spolek byl dost nepatrný, ale nedostatky peněžní hradila přízeň některých biskupův a kanovníkův jako Josefa Belanského (Baň. Bystřice), Josefa Bélika (Spiš), Josefa Wurma (Nitra), Imricha Palugyaya (Košice), Alex. Alagoviče (Záhřeb), Josefa Kukoviče (Đakovo) a j. Hamuljákovi byl nápomocen hlavně ve vydávání „Zory" Henrik Szajbélyi, tehdy studijní prefekt ústavu pazmanského ve Vídni, později kanovník ostřihomský a generální vikář trnavský, přijav na sebe hlavní jednatelství spolku ve Vídni. Spolek přes velké těžkosti blahodárně účinkoval, až od r. 1844 pořád víc klesal, zvláště když smrtí Jana Derčíka, čestného biskupa, pozbyl svého největšího ochránce. R. 1850 se rozešel.

Právě v tuto dobu usnesli se uherští biskupové, aby se založil v Pešti „Spolek na vydávání dobrých a laciných knih" pro katolíky jazyka maďarského. německého a slovenského a aby se v každém z těchto jazyků vydávaly „Katolické noviny" a knihy v rozměru 90 archů ročně. Spolek založen r. 1849 a dostal jméno „Spolek sv. Štěpána".

Poněvadž však Spolek sv. štěpánský nebyl s to, aby slíbených 90 archů slovenských dodal slovenským údům svým, mnozí od Spolku i od „Katolických novin" poodstupovali. A když se r. 1857 Spolek sv. Štěpána zřekl vydávání „Katol. novin", uznala se potřeba samostatného spolku pro katolické Slováky. Myšlenka o samostatném spolku vznikla v O. Radlinském, kterýž i jméno nového spolku vymyslil: „Spolek sv. Vojtěcha". Jeho úmysl podporovali Jiří a Štěpán Tvrdý, kanovníci nitranští, jejich bohabojná sestra vdova Alžběta Derčíková a Tomáš Červeň, kanovník báňsko-bystřický, kteří tisíce na tento podnik věnovali.

Ale založení spolku setkalo se s velkými obtížemi a dlouho se protahovalo. Přípravný výbor Slovákův budapešťských přednesl svoji žádost kardinálu Janu Scitovskému, arcibiskupu ostřihomskému. V žádosti o povolení spolku stálo mimo jiné: „Jediný temer v celom mocnárstve Rakúskom a dotyčne v krá-

lovstve Uherskom je národ slovenský, ktorý nie menej duchovných potrieb, jako iné národy, má... Aby tedy tento národ slovenský i ďalej bez takého spasitelného ústavu nezostával, uzavreli sme založiť spolok, ktorý by mal svoje meno od sv. Vojtecha, jako tiež i od sv. Cyrilla a Methoda, a ktorý by stál pod ochranou neposkvrnene počatej bl. P. Marie a ktorý by sa oberal vydáváním kníh a novín slovenských k rozmnoženie náboženssko-mravnej vzdelanosti v národe slovenskom".

Deputace byla blahosklonně přijata, ale kardinál pokládaje za důležitou věc spojování sil, nejlepší způsob vyhověti duchovní potřebě katolických Slováků v shledal v tom, aby ve výboře Spolku sv. Štěpána zasedal Slovák, honorovaný, který by zastupoval zájmy katolických Slováků a pečoval o vydávání knih, hledaje spisovatele, prohlížeje nebo dávaje prohlížeti rukopisy a p. Přípravní výbor na to odpověděl, že tímto způsobem se nepomůže duchovním potřebám katol. Slováků, nýbrž že k tomu je potřebí samostatného spolku, a r. 1858 odevzdal celou záležitost duchovenstvu báňsko-bystřickému, které se téhož roku obrátilo k c. k. místodržitelskému oddělení prešpurskému a na žádost, podepsanou od věhlasného biskupa báňsko-bystřického Štěpána Moysesa a poslanou od místodržit. oddělení do Vídně k ministerstvu kultu, dostal r. 1860 odpověď, aby žadatelé ustoupili od založení zvláštního spolku a se omezili jen na peněžní sbírky na vydávání knih pro lid, k čemuž nepotřebují povolení a potvrzení vlády, nýbrž dostačuje svolení biskupovo a za tím účelem aby se obeznámili se stanovami „Dědictví Maličkých", schválenými biskup. ordinariátem královéhradeckým.

Třetí pokus o povolení spolku stal se od dekanátu šaštinského r. 1862 a výsledek pokusu tohoto opravňoval k největší naději. Byly totiž také jiné dekanáty, které mají věřící slovenského jazyka, vyzvány připojiti se k žádosti té a primas Scitovský chtěje uvésti do života želaný spolek, ustanovil výbor, který měl celou záležitost uvážiti a podmínky vypracovati. Stanovy byly přepracovány, — ale povolení úřední nedošlo.

Konečně r. 1868 dekanát šaštínský opět podal prosbu o povolení spolku a sice novému primasovi Janu Simonovi, jenž nařídil svolati výbor k vypracování stanov. R. 1870 schválil stanovy a zprostředkoval také jejich politické potvrzení. A tak dne 14. září r. 1870 byla ustavující valná hromada, na níž „Spolek sv. Vojtěcha" byl založen.

Tento spolek má na 24.000 členův a vydal celou řadu slovenských knih náboženssko-poučných. Má sídlo v Trnavě. Maďaři těžce nesou jeho působení a mají zálusk na jeho značné jmění. Kolikráte se již staly pokusy zničiti spolek ten a jmění

zkonfiskovati vůbec nebo připojiti je ke spolku sv. Štěpána! Jistý kněz slovenský vypravuje v dopise o zášti proti spolku sv. Vojtěcha toto:

„Keď som do Šoporne (Prešp. stol.) prišiel, hneď som sa dal rozširovať svätovojtešský spolok, ktorým sa duch náboženský zjavne posiluje. Jeden predvečer len čujeme bubeníka po dedine: „Zakazuje sa všetkým vstupovať do toho spolku, čo pán kaplán do neho ľudi navádzajú, lebo to je panslávsky spolok. Kto ta vstúpi, bude pokutovaný na 40 zl., alebo bude na kriminál daný a zavrený. Bum, bum, bum... Bubnovať to dal notár Szabó..."

Ruch katolický na Slovensku se projevuje také časopisy. Jsou jednak obsahu čistě náboženského (jako Posol sv. Antona, Listy sv. Antona, Svätý Vojtech, Kráľovna sv. Ruženca, Svätá Rodina a jesuity v Trnavě vydávaný Posol B. Srdca J.), jednak také mají na zřeteli politiku a všechen duševní život slovenský, jako bývalé Katolícké noviny, nynější Slovenské ľudové noviny.

Jak došlo k této přeměně názvu, jest pro slovenské poměry nemálo význačno a chceme proto tu věc zde uvésti. Katolické Noviny byly založeny r. 1849 jako čtrnáctidenník nepolitický. V redakci se vystřídali: Jur. Slotta, Ondrej Radlinský, Pavel Blaho (kněz, strýc dr. Pavla Blaha), Martin Kollár. V letech 1897—9 vedly boj proti maďarisaci košického biskupa Bubicse. Zápas ten zorganisoval tesař Jan Straka z Košic. Bubics na pokyn z Říma byl nucen odvolati nařízení o maďarských kázáních.

Koncem r. 1904 proměněny „Katolické noviny" na týdenník politický. Vycházely ve Skalici. Peněžní stránku převzala družina několika obětavých jednotlivců, redakční části ujali se Ferdiš Juriga a Fr. Margin Rudolfinský (= Frant. Jehlička). Číslo 1. vyšlo dne 30. prosince 1904. Úkol vytkly si tento: Co do náboženství starati se o rozšiřování pravého náboženství katolického, jaké Slovákům apoštolové sv. Cyrill a Method zvěstovali; s láskou k vlastní církvi vštěpovati do srdce lidu potřebnou snášelivost k jiným vyznáním; nikoho nenapadati, ale, kde třeba, hájiti víry, dobře rozlišujíce od náboženství samého osobní chyby jeho zástupců, jichž ani tajiti ani brániti nechtějí. *)

*) V národním směru slíbily bojovati za právo mateřského jazyka slovenského, jenž jest přirozeným prostředkem každé osvěty; horliti za rozkvět a rozšíření její důkladné znalosti mezi lidem; chrániti tohoto vzácného pokladu, všemi prostředky dovolenými vymáhati všechna její práva přirozená i psaná, zvláště kdyby se jí děla křivda, na př. že se ze škol, ano bohužel i z chrámů vyhání.

Vedle „Katolických novin" vycházel ještě časopis „Kresťan", který byl kdysi slovenským orgánem katolické strany l'udové a zdárně pro katolíky slovenské pracoval; ale časopis ten zvrhl se nyní — jako strana l'udová sama — v nejhorší časopis protislovenský. Také znamení slovenských poměrů!

Pro kulturní život Slováků církev katolická dodala hojně mužů, kteří mají znamenitý význam po stránce náboženské, literární, národní, politické a všeobecně kulturní.

Vzpomínáme jen známého básníka Jana Hollého, faráře v Madunicích, ostřihomského kanovníka Jiřího Palkoviče, jenž první dopisy Hollého vydával svým nákladem (na titulním listě uvedeno nákladem istého literatury slovenskej milovníka), dr. Ondreje Radlinského, jehož modlitebni kniha a zpěvník N á b o ž n é v ý l e v y našel právě v 15. vydání, jenž r. 1849 byl v redakci vládních Slovenských Novin ve Vídni a potom 10 let v Budíně redigoval československý text zemského zákonníka, od r. 1859—61 pak vydával časopis P r i a t e l' š k o l y a l i t e r a t u r y, podněcuje jím slovesný a školský ruch na Slovensku. Jmenujeme dále Andreje Kmetě, známého znatele květeny slovenské a zakladatele Museálné slovenské společnosti v Turč. Sv. Martině (1895), předního folkloristy slovanského,

---

Též otázky národohospodářské, vědecké i umělecké postavily si „Katolické noviny" do svého programu.

Slib svůj plnily. Proto popudily proti sobě maďarofilské vrchnosti a za půl druha roku od oné proměny bylo zakázáno list tento titulovati K a t o l i c k é Noviny. V čísle ze dne 22. června 1906 byla změna nám oznámena — s trpkými stížnostmi do nespravedlnosti pronásledovatelův, a dne 29. června 1906 vyšlo číslo s titulem „L' u d o v é n o v i n y, pokračování Katolických novin". V dalším období zažily noviny mnoho útisků a processů. Počínaje rokem 1908 název byl zjednodušen na: „L'udové noviny". Hrozně byl list poškozen výnosem uherského episkopátu, jímž spolupracovnictví, četba, rozšiřování L'udových novin bylo katolíkům zakázáno. Jednou z obětí tohoto zákazu stal se kněz F l o r i a n T o m á n e k, jenž pro rozšiřování byl všemi vrchnostmi krutě pronásledován. Jednak touto škodou, jednak i pokutami tiskovými i útratami processovými, jakož i obtížemi administračními v malé tiskárně, v malém městě při pracovních silách víc ochotnických než odborných — ocitl se list v kritické situaci, která hrozila jeho zánikem. Když se Hlinka vrátil z vězení, založena byla v Prešpurku knihtiskařská a vydavatelská společnost akciová, která vydávání L'udových novin převzala, do Prešpurku je přenesla, poměry redakční i administrační urovnala a tak celý tento podnik pro hnutí „za tú našu slovenčinu" tak důležitý na pevný základ položila. Hlavním redaktorem jmenován dr. A u g. R á t h, advokát v Prešpurku. Název listu byl trochu pozměněn a tak dne 15. dubna 1910 vyšlo první číslo pod jménem: „S l o v e n s k é l'u d o v é n o v i n y". Posud jsou větší i lacinější nežli „Slov. týždenník".

historika Fr. Sasinka, vydavatele „Kazatelny" a býv. Literárních Listů Fr. Rich. Osvalda, býv. poslance Martina Kollára, povídkáře Fer. Urbánka, sběratele písní spišských a nynějšího předsedu Museálné společnosti Štěp. Mišíka atd.

Ve směru buditelském a národně-politickém souvisí katolický rozvoj a ruch na Slovensku s několika muži, jichž proto nelze tu pominouti beze zvláštní zmínky.

Míníme především slavného primasa království uherského arcibiskupa Alex. Rudnaye, proslulého svým prohlášením: Slovan jsem a kdybych byl na stolci Petrově, Slovanem zůstanu (Slavus sum, et si in cathedra Petri forem, Slavus ero). Rudnay zřídil v Ostřihomě kněžský ústav, kdež odchováváno duchovenstvo duchem též vlasteneckým. Z tohoto ústavu vyšel i buditel katolický, biskup báňsko-bystřický, Štěpán Moyses. Byl to z oné skrovné čety, která za všech okolností zůstala věrna rodu. Moysesovi nic nepřekáželo, zůstati nadšeným buditelem slovenským: ani biskupství, ani tajné radovství, ani výhled na vyšší hodnosti; snášel lásku i nenávist i nepřízeň osudu, jen mohl-li prospívati ubohému lidu svému. Strávil dlouhou dobu na jihu, mezi Chorváty; ale vrátil se tak vřelým, cítícím Slovákem, jakoby nikdy nebyla noha jeho opustila drahou, slzami a potom i krví mučenickou skropenou zem slovanskou. Moyses dovedl ve své ideální osobnosti spojiti dvojí vlastnost: vznešenou důstojnost a arcikněžskou jemnost s pravou, vřelou, vědomě demokratickou láskou k lidu a národu potlačenému, haněnému. Svetozar Hurban Vajanský vypravuje ve vzpomínce na své mládí, „ak zmrazený, omámený sladkým tópnutím chvel sa v stoličnej dvorane sväto-martinskej, keď Moyses s predsedníckého stolca krotko, ale s vysokou dôstojnosťou povedal slová „môj drahý národ slovenský".

Moyses katolické gymnasium báňsko-bystřické zachránil úpadku a zániku. Jubilejního roku cyrillo-metodějského 1863 využitkoval k obnově ducha náboženského i národního. Jak hluboko s historickým citem chápal cyrillo-metodějskou slavnost, dokazuje to, že obrátil zřetel svůj na Nitru, někdejší sídlo Methodovo, kteréž jest i dnes sídlem slovenského biskupství, a žádal biskupa nitranského Roskovanyiho, aby se ujal slavností cyrillo-metodějských na celém Slovensku. Naděje jeho se nesplnily zcela, ale biskup Roskoványi na památku roku cyrillometodějského založil dicésní nadaci 40.000 zl. na jméno sv. Cyrilla a Metoda. Moyses vyzval i jiné biskupy, mezi nimi i Ladislava Zábojského, spišského biskupa, kterýž oběžníkem nařídil církevní slavnosti od 5.—12. července. Dne 14. února poslal Moyses na všechny chrámy své diecése oběžník, aby se všude konaly slavné služby Boží 14. a 15. března. Na 15.

března přikázal konati ve všech chrámech kázání o životě a působení apoštolů slovanských. Po mši sv. měla se konati modlitba k sv. Cyrillu a Methodovi.

V Baňské Bystřici po mši sv. seminaristé zpívali Hospodine pomiluj ny. Po kázání sbor chovanců zapěl slovenské trisagion („Svatý . . .“).

Maďarské časopisy vrhli se na Moysesa, že prý vymyslil nové svaté.

R. 1864 dosáhl u římské stolice, že výroční slavný svátek sv. Cyrilla a Metoda byl pro celou církev katolickou ustanoven na 5. července.

V čistě národním směru význačna jest účast Moysesova při památném „Memorandu“ národa slovenského z r. 1861 a při založení i vedení Slovenské Matice.

Když Moyses prohlásil, že nejen zjedná přístup ke trůnu deputaci, která by osobně Memorandum Jeho Veličenstvu přednesla, nýbrž že sám deputaci tu povede, „prvé hymny počaly zuneť v ústrety slovenskému biskupovi“. Deputace byla přijata v audienci dne 12. prosince 1861. S Memorandem Moyses odevzdal Jeho Veličenstvu také zvláštní svůj osobní přípis, v němž mimo jiné praví: „Jako přirozený ochránce duchovních statků národa, kterému jsem Bohem a vůlí Vašeho Veličenstva postaven za biskupa, vzhledem na neodcizitelná práva mých diecesanů, na jejich zásluhy jak v době míru, tak ve vojně před nepřítelem, odvolávaje se na posledních 25 let naší historie, spoléhaje na svatost nejvyššího císařského a královského slova — opovažuji se utíkati s důvěrou ke stupňům nejvyššího cís. a král. trůnu nejponíženěji prose, aby Vaše cís. král. Veličenstvo ráčilo nařídití, by ve smysle nejvyššího reskriptu, upraveného dne 21. července 1861 na uherský sněm, národnostní práva věrných nemaďarských národův, jak vzhledem na vývoj jich jazykův a národností, tak i vzhledem na administrativní poměry, určitě a jasně formulovány a účinně a trvale zabezpečeny byly.“

Na 4. srpna 1863 bylo svoláno první valné shromáždění Matice Slovenské do Turč. Sv. Martina. Předehrou k němu bylo vítání biskupa Moysesa od hranic tekovsko-turčanských až do Martina. Duchovenstvo, lid svátečně oděný, deputace... Každé městečko, každá dědina vyslala zástupce a banderium. Po celé cestě vlály prapory bílo-modro-červené, hudba zněla a odevšad ozývalo se volání „Slávy“. Děvčata sypala kvítí před vůz biskupův. V Martině na vítězné bráně skvěl se nápis: „Štefanovi Moysesovi, biskupu, za jeho vernosť k pravde slovenského národa“. — Moyses byl zvolen předsedou Matice Slovenské. Ve své řeči pravil: „Kde je otázka o službu národu

mojmu slovenskému a ochotnosti k službám týmto, ako i k obetám k rozkvetu národa nášeho, jakživ som sa neodťahoval, ani sa nejdem, ani nechcem ani nebudem!... Nad blaho môjho národa nenie mi nič vznešenějšieho, tak i nad priazeň môjho národa nenie mi nič vyššieho, čo by to ihneď bola priazeň celého sveta."

Dr. Hurban oslovil biskupa okouzlující řečí, kterou zakončil návrhem, aby založení Matice Slovenské stalo se na památku cyrillometodějského jubilea a tisíciletě památky pokřesťanění slovenského národa. Stalo se.

Moyses vedl rozvážně Matici Slovenskou až do své smrti súčastniv se každý rok slavného shromáždění v Turč. Martině, v němž slovem i skutkem hájil pravdy slovenské a povzbuzoval ku práci za blaho slovenského lidu. Hodža na druhém shromáždění nazval řeč Moysesovu „slovom žalmov a citov slovenských."

Výklad o významu katolického biskupa Štěpána Moysesa pro slovenský národ zakončujeme slovy Svetoz. Hurb. Vajanského: „Národe náš, postav velikému Štefanovi svojmu nerukodielný pomník v duši svojej, vyšší než Kriváň, trvácnejší než ocel' a bronza! Nezabúdaj na proroka svojho, aby oči tvoje videly spasenie. Tma a dusno okolo nás. Nech osvieti a osvieži nás rozpomienka na prvého priamého následníka apoštolských učitel'ov Cyrilla a Metoda! Pomodli sa, národe, aby shliadol Hospodin s výšin na tvoje uniženie, a poslal ti vodcov a otcov, kráčajúcich v stopách velikého slovenského biskupa Štefana Moysesa."

Podobně směr katolický a vlastenecký spojuje v sobě Andrej Hlinka. I on snaží se katolíky slovenské uvědomiti též vlastenecky a jako náš Sušil věnoval vlasti a církvi — každé svého srdce půl, své srdce celé.

R. 1889 vysvěcen byv na kněze, kaplanoval a farářoval na rozličných místech, jsa horliv ve správě duchovní a působě buditelsky na lid národně neuvědomělý. Kde působil, tam obec postavil na stupeň vzorný. Jaká odměna jej za to stihla, jest známo: pokuty a vězení. Za to, že jako farář a rodák černovský se postaral o to, aby v Černové byl vystavěn filiální chrám, jehož vnucenému požehnání lid se opřel, zatarasiv cizím kněžím přístup, začež byl od četníků postřílen (12 na místě mrtvých, mnoho těžce i lehce raněných), úřady svalily vinu na Hlinku a spolu s novinami nepřátelskými prohlašovaly jej za původce „vzpoury" černovské a činily jej odpovědným za krveprolití.

Co následovalo, jest povědomo; není zde místo, vypisovati to dopodrobna. Ale tolik možno říci, že osudy jeho rozrušily všechno katolické Slovensko, a utrpení Hlinkovo, které

přivodilo i spor biskupa Párvyho s ním před forum papežské, jakož i vítězství jeho přispělo k pokroku slovenské věci tak vydatně, jako málo co před tím.

Vzpomenouti dlužno i práce katol. faráře F. Jurigy, jehož přítulnost k lidu rolnickému a láska ke slovenštině učinila jej miláčkem lidu; jeho přičiněním celá pásma obcí v severozáp. Uhrách jsou uvědoměna v přesvědčení slovenském.

Mezi pracovníky slovenské z kat. kněží náležejí dále: Dr. Lud. Okáník, výborný v drobné práci národohospodářské, Pavel Blaho, Ed. Šándorfi, Jožka Novák, Karol Medvecký, Ant. Hromada, Florian Tománek, Ladislav Moyš, Michal Bajor, Jan Vojtassák a j.

Jaký jest poměr katolíků k evangelíkům na Slovensku?

Odpovídáme: Dobrý, až na malé výjimky; jsou navzájem k sobě snášeliví. Ze slovenských lidí snad nikdo nemá snahy rozpory náboženské mezi Slováky rozněcovati, naopak máme zajímavé doklady pěkné shody. V Novém Městě nad Váhem byl F. Sasinek za poslance slovenské nár. strany a všichni evangelíci i s kazateli pro něho hlasovali. Naopak ve volbě pezinské katoličtí Slováci volili evangelíka Dra. Mil. Ivanku. Evangelík Hurban-Vajanský básnil o P. Marii, Hviezdoslav pěje hymny církevní, opěvuje Advent, Půst; biskup Moyses bránil evangelíků proti násilí maďarskému. Za biskupa Moysesa shromáždění Matice Slovenské zahájeno službami B. současně ve chrámě katolickém a evangelickém. K Hlinkovi, když byl farářem ve Sliači, přicházeli evangelíci, aby do jeho rukou skládali slib střídmosti. Evangelický farář učený Jan Hroboň r. 1908 v shromáždění sv.-martinském prohlásil, že nábožensko-národní život slovenský nutno budovati na podkladě cyrillometodějském.

Uvědomělost národní přináší sice uvědomělost náboženskou, ale také snášelivost. —

Na konec ještě chceme se zmíniti o tom. *jak se katoličtí Slováci chovají v novém ruchu »za tú našu slovenčinu?«*

Na to jest odpověď radostná: chovají se statečně a uvědoměle, pokud vládní lidé neužívají násilného potlačování. Katoličtí lidé vyvěsí o Božím Těle za okno obraz svého slovenského poslance katol. kněze Jurigy, dají se proň i žalařovati. katoličtí Slováci obětují život za věc slovensko-náboženskou... lid katolický dá se za slovenčinu stříleti, kněží katoličtí dávají se za slovenčinu věznit... Žena z lidu, zbožná katolická Slovenka, horlí za kandidáta slovenského a hněvy svolává na „takého maďarského liberála"-protikandidáta.

Spolky zvané „Katolický kruh" působí často velmi zdárně ve smyslu slovensko-národním, na př. v Uh. Skalici.

Katolickým Slovákům hrozí ovšem mnohem větší nebezpečí v národním hnutí a cítění nežli evangelíkům. Tážete se, kterak: Tím, že jest tu katolická strana l'udová, strana křesťansko-sociální a „Katolická l'udova Jednota". Všechny ty skupiny maďarské mají hojně prostředků přilákati katolické Slováky, zvláště když podkladem jejich jest myšlenka — náboženská (třeba na oko). Na př. „Katolická l'udová jednota" má 35.341 členů slovenských (vedle 44.754 německých, 3668 chorvatských a rumunských a 135.852 maďarských). Politická strana l'udová jest nebezpečna tím, že při založení jejím byli účastni i Slováci uvědomělí, národní a v naději na spravedlivý program národnostní za stranu tu bojovali a přivržence mezi Slováky jí shledávali. Mnozí Slováci buď z konservatismu, buď z nevědomosti zůstávají ve straně té.

Celkem však probudilost a uvědomění národní u katol. Slovákův utěšeně postupuje.

Z poměrů tuto vypsaných vysvítá jasně, zdali se doporučuje, se zápasem „za tú našu slovenčinu" spojovati boj proti náboženství, proti církvím nebo proti určité církvi? Nebudu se o té věci proto ani šířiti.

Uvedu jen slova Andreje Hlinky: „Bez pomoci kněžské neměli bychom ani jednoho poslance. Bez pomoci náboženské nebylo by u nás národnosti" a pak slova Milana Hodže (evangelíka pokrokového): „Takového luxusu Slováci si dovoliti nemohou."

KONŠEL:

PRÁVNÍ POMĚRY NA SLOVENSKU.

Úvod.

Veřejnoprávní život na Slovensku — jako vůbec v Uhrách — rozvíjí se v trojím rámci: v obcích, v stolicích a v říšském sněmu. Každé z těchto tří těles právních má dvojí okres působnosti: zákonodárný (do toho zahrnuju i statuta) a správní neboli administrativní; v pojem správy zabírám i správu finanční.

Veřejná správa v Uhrách poskytuje obraz zcela odchylný od jiných zemí. Opírá se o tak hustou spleť zákonů a nařízení, že se v tom málokdo zná tak, jak by náleželo. Ovšem není posud úplné sbírky všech zákonů a nařízení a proto i přehled jich jest velmi obtížný. Usnesli a vydali je králové, zákonodárci,

ale vedle nich četná nařízení pocházejí od stolice (kurie) zeměpanské, od nejvyššího správního soudu a j. Posléz jsou tu i peštské statuty nájemnické.

Ale i prohlašování zákonů a nařízení ministerských řídí se množstvím zákonů a výnosů, které zavdávají příčinu ke zmatkům.

Tak na příklad pokládá se nařízení za závazné hned den po tom, jakmile bylo v úředních novinách vyhlášeno. Úřední noviny podle zákona z r. 1901 musí míti každá stolice své. Ale ty byly vydávány toliko v jazyce maďarském i ve stolicích slovenských. Každá obec má povinnost je předpláceti. Ale jsou obce, kde nikdo nerozumí maďarsky. Z toho vznikaly přestupky, které byly zaviněny toliko nevědomostí; neznalost zákona však nezprošťuje trestu. A tak diktovány pokuty pro vědra na studních, pro řebříky na stájích a p. Lid prostě nevěděl, co smí a co nesmí dělati, protože maďarským statutům nerozuměl. Teprve po houževnatém úsilí národovců slovenských podařilo se vymoci ve dvou stolicích, že aspoň důležitější nařízení se prohlašují maďarsky a slovensky.

Jest tedy obyvatelstvo slovenské vydáno na milost a nemilost úředníků veřejné správy a to tím více, že úřednictvo při výkladě zákonů a nařízení osvojuje si větší volnost než kde jinde.

Psáno bylo o uherském právu správním mnoho. Celá řada vynikajících právníků by se tu mohla uvésti. Nejslavnější jsou dnes spisy, jež vydal dr. Karel Kmety (čti Kmeť). Uvádíme jen jeho dílo: A magyar közigazgatási jog közikönyve z r. 1905. Také abecední sbírka administrativních zákonů a nařízení vydána r. 1870 od Kármána a Kassaye.

To se rozumí, že celá literatura maďarská staví správní právo uherské do nejkrásnějšího světla a chlubí se pokrokovostí a národním maďarským rázem jeho. Na 1000letou minulost jeho jsou zvláště hrdi.

Na oko se uherské veřejné právo málo liší od západní Evropy. Zvláštnost uherská jsou municipie, jmenovitě stolice; proto míníme se i my tu hlavně obmeziti na stoliční správu, ovšem jak se jeví ne na papíře, nýbrž v životě skutečném.

1. VŠEOBECNÝ PŘEHLED.

Nikde státní život tak se nevyčerpává jako u nás. Nekonečná protiva, která trvá mezi literou zákona a mezi skutečným životem v Uhersku, jest jen při té raffinované ústrojnosti veřejné správy možná, jaká právě tam trvá.

Právnické vzdělání bylo ode dávna chloubou Uher, a nelze popírati, že dokud byla šlechta, zvláště drobná šlechta, pracovitá a zámožná, dokud zastávala veřejné úřady jako „nobile officium" (čestnou povinnost), měla i dostatek právnické vytříbenosti, získané na četných právnických akademiích, které v zemi působily a většinou i dnes trvají v biskupských sídlech. Vzdělanost a majetnost šlechty uherské dokazují — dnes ovšem již jen jako historické památky — bohaté knihovny a archivy rodinné, které se uchovaly až do dnešních dob. A byť bývalo vrcholem administrativní moudrosti dereš (lavice na bití v době poddanství) a virgaš (bití), přece tu byli lidé dosti nezávislí na vládě, dosti odpovědní sobě rovné veřejnosti, a poněvadž žili v úzkém zemědělském spojení s lidem, měli dosti citu, když už ne lásky, k lidu.

V těchto okolnostech nutno hledati příčiny, že stoliční samospráva se vyvinula tak, jakou ji vidíme od r. 1834 do r. 1848, ve kteréžto době byla asi na vrchole své moci a slávy. Na vykonavateli záviselo všechno, tak jako úspěch spisovatele divadelních kusů jest v rukou hercových. Vykonavatelé moci ve stolicích byli lidé samostatní, až do svéhlavosti a svévole, a tento ráz — mohli bychom říci neurvalý — přenesli na stoliční správu.

Stolice byly malé krajiny s vlastním sněmíkem, s vlastními financemi, se svým voleným úřednictvem, s právem soudním, se zákonitým právem odvodu, ba též odboje proti králi. — Ovšem, sedlák poddaný byl paria, nic, — ale tak bylo všude, člověk se počínal teprve zemanem, ten pak byl skutečně členem té společnosti lidí, kteří měli správní znalost aspoň pro sebe.

Uherská šlechta měla svou sílu v zemi. Ale když zrušením poddanství, robot, vykoupením země nastal nový soupeř hospodářský v sedláku, a když uvolněným přítokem židovstva vznikl nový činitel obchodní, tu nastal obrat: mizela půda z rukou šlechty a zemanské majetky jali se kupovati židé a sedláci. Tak ztratilo zemanstvo půdu pod nohama, ztratilo samostatný ráz svůj a hledalo opory v moci státní.

Národnostní myšlenka počátkem 19. století pronikla všecky národy a ovšem pronikla i Maďary. Tito byli při vesle a proto vrhla se celá šlechta maďarismu do náruče. I odrodila se tak kvapně a bez ostychu, že se to vysvětluje pouze zoufalým strachem před hmotným úpadkem, ba zbankrotováním, jakož i z toho plynoucí touhou po zaopatření státním. I vytvořil se pojem „džentry". Znamená to ty zemany, kteří o svůj rod se opírajíce, drží v rukou právo na úřady a na prominuti všelikých nedostatků hmotných i mravních, jen když zachovávají

jistý zevnější nátěr panskosti. K těm se přidružují proselyti, živel občanský, nahrazující nedostatek rodu vtipem, pilností, penězi, snažilstvím a přizpůsobením se celému názoru životnímu „džentry".

Džentry nepožívá vážnosti u lidu. Časopis „Népszava" (= Hlas lidu), orgán uherských socialistů, jenž bezohledně odkrývá zlořády ve veřejné správě, kdekoliv vůbec se vyskytují, nazývá tyto zemany důsledně „dzsentri kölykök", kdykoliv o nich mluví; ten přívlastek jest příkrý (znamená „psí štěňata"), ale vystihuje to nekonečné opovržení, které dělníci chovají k nim.

Nezasvěcenému se bude zdáti nadsázkou, že v Uhrách panuje „érdekszövetkeret" = společnost na podporu společných zájmů, která absolutisticky vládne nad massou obyvatelstva a která ve volbě prostředků se neohlíží na nic, jen na svoji zvůli; ale pohříchu nelze zatajiti pravdu. Jest to největší zlo uherské správy veřejné, že spočívá v rukou „všeho" schopných a ústrojí veřejné správy že jim dopouští plnou zvůli. V jiných státech ústavních zákonodárství nedopouští žádnému druhu společnosti a úřadnictva takové samovlády.

2. VOLNÁ RUKA.

Velmi často slýcháme a čítáme, že Maďaři dostali volnou ruku ve věcech vnitřních.

Za vnitřní věc se pokládá u Maďarů vybudování samostatného maďarského národního státu, to jest úplné pomaďaření všeho, tedy nejen národů nemaďarských, jich řeči, ale i obchodu, průmyslu, církve a školy, vůbec všeho života v Uhrách. Co není úplně maďarské, to existenční oprávněnosti nemá, to třeba odstraniti aneb vyhubiti. Vyvinula se jakási megalomanie, chorobná snaha po velikosti.

Kdyby toto národní velikášství bylo poctivě myšleno a žádáno, a kdyby k jeho dosažení používali prostředků slušných, byl by to projev kmenového boje o existenci. Toho pohříchu ve skutečnosti nenalézáme.

Uherská revoluce r. 1848 ještě měla svou sílu v tom ideovém převratě, který nastal hlásáním hesel: osvobození od poddanství, sedlák buď pánem své půdy, zrušení robot, desátků atd. Jen tak si možno vysvětliti povstání lidu r. 1848. Když si představíme, že před tím lid byl jen věcí a ani vlastním tělem nevládl sám, nemoha býti kromě knězem ničím, a pojednou viděl, kterak všechno rázem se mění, — ký div, že si lidé představovali příchod nového ráje a pozbyli rozvahy, úsudku, vrhli se s kosami na Němce a na každého, o kom

mysleli, že je chce z toho ráje budoucnosti vyhnati. O národnostním nátěru revoluce, o směru, učiniti Uhry od Rakouska neodvislými, lid neměl potuchy, ale dával život a bral životy za lidská práva, za chléb, za naděje.

Ale na venek revoluce měla nátěr boje za neodvislost a za maďarský ráz Uher. Revoluce skončila se neúspěšně, ale Maďaři toho dosáhli přece, že r. 1867 s nimi uzavřeno vyrovnání, jímž říše rozdělena na 2 polovice: předlitavskou a zalitavskou. V tomto vyrovnání z r. 1867 znamenala volná ruka tolik: Maďaři dostali do rukou veškeru správu státní v Uhrách. S ní naložili volně, t. j. z 15 milionů obyvatelstva bylo tehdy 5 milionů Maďarů; ti nepodělili se s ostatními národnostmi o zisk, nýbrž nechali si jej pro sebe všecek. Oni celé zemi dodávali nyní úřednictvo, při čemž se nehledělo vždy na způsobilost jeho pro jednotlivé národnosti a druhy úřadů. Rozhodoval toliko zřetel národnostní. Maďaři jsou již rodem privilegováni na všechna místa výnosná; Nemaďar může jich dosíci jen odrodilstvím a to ještě jen jako člověk druhořadný.

V administraci volná ruka znamenala holou nevázanost na zákonech, bezohlednost v provádění jich, znamenala, že i ruce, v nichž se sbíhají všechny niti nejvyšší moci, již předem mají se zříkati svého dozorčího práva a řízení nad správou veřejnou, ba co více, mají jen na vědomí bráti to, co veslující strana na černém moři administrace učiní. Všechna rozhodující a nejvyšší místa obsazena jsou Maďary. K sluchu vladařovu nepřipouštějí se žádné stížnosti národnostní; informace podávají toliko hodnostáři a ministři maďarští. Tím se moc administrativy zesílila tou měrou, až dosáhla výšky úplné samovlády.

Z tohoto hlediska dlužno patřiti na veřejnou správu uherskou. Kdo má tu v rukou, má v rukou klíč od situace.

3. MUNICIPIA.

63 stolic a 28 měst osamostatněných od stoliční správy. má široký okres samosprávy vlastní a tvoří politická tělesa, vykonávající jaksi odstředěnou, vrchovatou moc státní na jistém území. Vykonávají samosprávu, sprostředkují správu státní, projednávají věci všeobecného významu aneb krajinského zájmu, o svá usnesení sdělují se s ostatními municipii a v přiměřené podobě také přímo sněmovně poslanecké nebo panské je ohlašují.

Z bývalé moci a slávy stolice pod právní ochranou vlády nezůstaly již než trosky a práva stolice, tak pyšně hlásaná (že není povinna poslechnouti a vykonati nezákonitých nařízení vlády, že není povinna vydati daně a rekruty) ukázala se býti

velmi vetchými, jednalo-li se o hmotný prospěch, tučná místa a pod. Tu i nejzpurnější stolice řadem kapitulovaly.*)

Ochrana vlády se jeví v tom, že tato dává králem jmenovati v čelo stolice hlavního župana, který jako důvěrník vlády koná stálý dozor nad stolicí a uplatňuje v jednotlivých úkonech stoličních vliv vlády. Župan z ohledu na veřejné dobro — aneb i beze vší záminky může zameziti provedení kteréhokoliv stoličního usnesení; předloží věc prostě vládě a vláda usnesení zruší. Hlavní župan jest politickým agentem vlády, má velikou moc; postavení to bývá odměnou „věrným", neboť jest spojeno s vysokým platem. Župan, který dosud nebyl ve službě, jež se mu započítá do pense, již po čtyřletém úřadování může dostati úplnou pensi.

Hlavní župan předsedá ve stoličním shromáždění, ve stálém výboře, v posuzujícím výboře, v kontrolní komisi, v kandidátní komisi, je předsedou správního výboru a disciplinární, sirotčí i přirážkové komise, soudu lesního pychu atd. Jmenuje některé členy do různých výborů, do kandidátního výboru polovici (3), a sám předsedaje, má vždy většinu. Jmenuje tyto stoliční úředníky: municipiálního hlavního lékaře, okresní a obvodní lékaře, policejního kapitána, stoliční účetní, archiváře, sirotčí vrchnostenské dozorce, zvěrolékaře, okresní písaře, praktikanty, pomocný a manipulační personál stoliční, a podle potřeby i titulární úředníky, hl. lékaře stoliční nemocnice atd. Na všechny úřady (mimo soud) v území stolice podává ministru návrhy na jmenování, povýšení nebo přeložení úředníků a dobré zdání hlavního župana jest rozhodující. Přes to přese vše se nepožaduje po hlavním županovi žádného průkazu způsobilosti.

Hlavní župan svým dozorčím právem a disciplinární mocí zasahuje do celého tkaniva stoliční správy. Kromě toho má mimořádnou moc a vystupuje podle potřeby jako ministerský komisař, téměř neobmezeně. Za vlády Féjerváryho se pokusila některá municipia zprotiviti se hlavním županům na krk jim poslaným pod záminkou, že vláda jest nezákonná a žádné jmenování od neparlamentárního ministra že nemá právní působnosti. Stolice tedy ho neuznává a poněvadž hlavní župan služební přísahu skládá v ruce stoličního shromáždění, stoliční výborníci překáželi skládání přísahy křikem a insultováním, takže z toho vzešly tragikomické výjevy ústavního boje proti „absolutismu". Ale ku podivu všude se našli „zrádcové vlasti", kteří

*) Humor lidový zplodil vtip, že by mnozí chlubní a sebevědomí páni z vlastenecké administrace raději sklonili tučnou šíji do jařma tureckého na 100 let, než by se dali píchnouti do břicha.

podstoupili „hnusnou práci“ a umožnili skládání přísahy, umožnili nahrazení starých úředníků.

Hlavní župan neměl vždy tak rozšířený okres působení, a županství bylo více hodností, v některých magnátských rodinách dědičnou, z čehož dnes zůstal jen titul. Hlavní županství vybudoval a dal mu směr dnešního vývoje starý Koloman Tisza, pravzor maďarského administrátora. Učinil z hlavních županů i dodavatele mandátů vládních. Ovšem také tím, že připial župany tak úzce k vládě, způsobil, že se často střídají. Jakmile ministrovi župan nevyhoví podle jeho chuti neb i rozmaru, zamění se za jiného. Pensemi takto vzrůstávajícími obtěžuje se značně státní pokladna a nestálostí županů trpí i celá správa krajinná. Ale nad tím se nesmí nikdo pozastavovati, kdo chce slouti dobrým vlastencem.

4. STOLIČNÍ VÝBOR.

Dle § 21. čl. XXI. zák. z r. 1886 municipální práva celé stolice vykonává stoliční výbor, neboli stoliční shromáždění. Členy tohoto shromáždění jsou z polovice virilisté, t. j. ti, kdož nejvíce daně platí, z druhé polovice jednak i úředníci, kterým zákon zabezpečuje účast na shromáždění, a jednak volení zástupci.

Počet stoličních výborů stanoví zákon takto: Ve stolicích na každých 500 duší, — v městských municipiích na 250 duší — připadá jeden zástupce. Ale v stolicích nesmí jich býti méně než 120 a více než 600, v městech pak ne méně než 48 a ne více než 400. Budapešť má 400 řádných výborů a 100 náhradníků, Rjeka 56 výborů.

Podle zákonů z r. 1848, 1874, 1875, 1876 a 1899 voličem jest ten, kdo jest pojat do seznamu voličů pro krajinské zastupitelstvo, a volitelný jest ten, kdo má všechny příslušnosti passivního práva volebního, jež jsou všude obvyklé, t. j. 24 roků, bezúhonný život atd.

Volba se děje po okresích, které správní výbor určí; v jednom nesmí býti níže 200 a výše 600 voličů. V stolicích takové obce, které mají aspoň 200 voličů, tvoří zvláštní volební okres. Při volbě předsedá, kdo stoličním shromážděním k tomu byl vyslán; voličové mají právo ze sebe určiti 4 důvěrníky, kromě toho přítomni jsou rychtář, notář, slúžný, četníci a jiné úřední osoby, jednak aby zjišťovali voliče, jednak aby udržovali veřejny pořádek, chránili osoby a majetku. Předseda jest všemohoucí. Volba se začíná o 9. a končí o 4. hodině odpoledne, a volí se tajně, a hlasovací lístky jest odevzdávati osobně. Proti volbě možno protestovati, žalovati disciplinárně, trestně atd.

Jak vidno ze stručného vypsání tohoto, volební řád by byl celkem moderní, ale v Uhrách vše vypadá jinak na papíře a jinak ve skutečnosti.

V 119. čísle 36. ročníku „Národních Novin" Svetozar Hurban píše: „Volba a volební právo samo v sobě není ani blaho, ani dar, ani úspěch, ani předmět, ani positivní věc jakákoliv, jest to jen prostředek přeměniti zlo na dobro. Je to nůž, kterým možno z dříví vyřezati nejkrásnější figury, dláto, kterým možno z mramorového balvanu vykřesati Apoila belvederského, Afroditu, Kalopygu a tvář velebnou Zeva Olympského, ale i nůž, kterým možno rozbíti vysoké reliefy pergamského oltáře, majícího v Berlíně své vlastní museum."

Volba a volba! Všeobecné právo volebni jest pěkná věc, tajné, rovněž pěkná věc, volební právo do obcí, nejkrásnější věc! Ale ke všemu třeba lidí; ne pravidla, ale lidé pracují, zákony nepůsobí samy sebou, nýbrž skrze lidi.

Budeme-li míti úředníky a provozovatele volby, kterým dopouští svědomí pustiti do urny falešnou cedulku na víc, aby volba musila býti zrušena z důvodů formálných, budou-li také manipulanti volební, kteří mají svědomí za přestávky polední (přes oběd) povyházeti lístky nemilého kandidáta a jiné lístky přistrčiti svému milému kandidátu, pak nemá ceny volební právo — ať jest jakékoliv: tajné, všeobecné či jiné.

Máme tedy při stoličních volbách tajnost hlasování. Ale stává se, že si předseda na odevzdané lístečky koná poznámky.

A co říci o paterém, šesterém, ba tolikerém zrušení volby, až voličstvo utrápené, znechucené hledí už docela lhostejně na celý akt volební. Muselo by se napřed naprosto znemožniti, aby úředník, a jmenovitě na prvém stupni úřednické hierarchie stojící hlavní slúžný nesměl rušiti zákon, ničiti tak krásné na papíře právo a takořka se mu vysmívati. Jinak celé volební právo, všeobecné a tajné hlasování pozbývá ceny.

Do stoličního výboru se dostane, jen koho si Maďaři přejí — nepohodlného nepřipustí. Majíť při sobě pomocníka nad jiné vydatného, majetkem, intelligencí, oddaností i bezohledností stejně vynikajícího — židy. Židé dříve utiskovaní nyní utiskují sami. Všude jdou s tím, kdo má moc, neboť ten pak z vděčnosti jim přeje větší svobody. Židé našli v Uhrách půdu zvláště úrodnou, mohli bychom říci druhou zaslíbenou zemi. Sem stěhují se také vystěhovalci z Ruska a Haliče, tedy nejnižší a nejssavější vrstvy toho kmene. Viděti je zvláště v tříbubnové ulici v Budapešti. Přicházejí chudí a pomáhají si, jak mohou a umějí. Odtud šíří se též po venkově, nevzdělaný lid jim duševně ani obchodně čeliti nedovede. Ma-

ďaři je nazývají köztelek a milují je rovněž tak málo, jako Slováci. Peněz nepřinesli do země, ani žádných nástrojů. Nerozuměli ani hospodářství, ani řemeslu, a jejich tělo do do kaftanu zabalené nikdy nemučí fysická práce. Proto z přistěhování ruských a haličských židů zisk zemi nevzešel, naopak záplava této třídy proletářů bez majetku a bez práce jest škodlivá a nebezpečná.

Zvláště vesničané vědí dobře, co znamená polský žid v životě jejich. Znamená tolik jako ptačí lep a kukačtina. Není to existence, která by se opírala o své dvě ruce, nýbrž svou lstivostí vykořisťuje neobratnost a nevědomost tisíců. Konečný výsledek snad jest všude stejný — pánem jest on. Už jeden takový přišlec bývá osudný pro celou obec. Vyhledává lehkomyslnost a bídu, podporuje a zúrokuje náruživost pijanství. Polský žid ožení se v 18. roce, u nás žení se sedlák teprve po vykonané službě vojenské. Polský žid unikne vojenské povinnosti a hledí rozmnožiti svou rodinu, jak může. Celou četu dětí vybaví, ale tělesně pracovati vám nebude ani jediné. Již první generace jich stává se pány a jde do města. Tu tvoří zvláštní typ agentů, bývá napřed v špinavé kavárně, ale později na skvělé burse. Druhá generace již se shání po hodnostech.

Židé mají v některých stoličních výborech (na př. v trenčanském) absolutní většinu. V každém městě, kde jest peněžní ústav možný, mají svůj, a měli jej dříve než křesťané. 90% výnosnějších obchodů a průmyslových podniků je v rukou jejich, větší pozemky mají téměř výhradně, v advokátském sboru mají větších kanceláří polovici a z lékařů čtyři pětiny jsou jejich. Ký tedy div, že jsou hlavní oporou vladaření stoličního v Uhrách? Hlavní župani a slúžní mají v nich oddané nástroje, neboť se jim to vyplácí: všecky výhody existence závisejí na blahovůli úřadů, proč by jim tedy nebyli po vůli, proč by se neúčastnili sladké moci, oni, kteří ji musili tolik set let pohřešovati?

Vzdělanější střední třída, která se skládala dříve hlavně z drobné šlechty — vymírá. O tomto stavu jest ve slovenském jazyku celá malá literatura: novinářská, belletristická, satyrická i lyrická, počínajíc od Chalúpky a Kalinčáka až po nejnovější časy.

Příčin nenáhlého vadnutí drobné šlechty jest několikero: ale hlavní příčina vězí v násilné maďarisaci školské, úřednické a společenské.

Stolice bývala pro zemanskou třídu pravou „alma mater“,

poskytovala jí podklad žití, a ještě po ztroskotání jiné dráhy životní přivinula syna osudem pronásledovaného ke svým prsům.

Vždyť bývalo třeba lidí znajících jazyk, obyčeje, podání lidu, znajících ještě i rodinné a majetkové poměry spoluobčanů. V každé stolici byl jiný život, jemné rozdíly a rozmanité zájmy a potřeby. Také rozlišení mělo v sobě životnost, svéráznost krajovou i kmenovou. Ale když nastalo pomaďařování, rodinný jazyk stolice byl vypuškován z celého veřejného života úředního, znáti jej či neznati ho stalo se lhostejnou věcí: vždyť tu zavládla správa jinojazyčná, knihy a spisy vedeny jiným směrem a rázem, jinou řečí, které drobná šlechta namnoze ani nebyla mocna.

Takto domorodá, úřednicko-zemanská třída stala se znenáhla docela nepotřebnou, aspoň jistě ne nevyhnutelně potřebnou: její znalost místa a kraje i obyvatelstva jeho pozbyla ceny. Jména vynikajících dříve stoličníků rychle řidnou, a na jejich místo nastupují do úřednické hierarchie jména nová. Tvoří se úřednická kasta, však ne již domorodá, svérázná, nýbrž jaksi mezinárodní, zestejněná, jednobarvá, mdlá, mechanická.

Tím otevřela se propast záhuby pro naše zemany. Oni to vidí, musí viděti a přece s jistým fanatismem obětují se za neznámé následníky, odhazujíce všechno, co je činilo potřebnými, nevyhnutelně užitečnými. A přece kolem nich žije tentýž lid, který byl kolem jejich dědů a pradědů, jen že lid ten pradědy udržoval při životě, pravnuky však pozří jak Saturnus své děti! Živel lidový pomstí se na svých odpadlících chtě nechtě, neboť jej zanechali, opustili, zradili: věru, že je rozparcelluje a pošle světem od Zubrohlavy k Šopronu, ale ne již jako zemany, než jako neintelligentní potulníky, jako lid bez kořene, bez půdy a podstaty.

To není theorie, ani ethnografická, národohospodářská fantasie, nýbrž jest to smutná skutečnost. Až divno jest hleděti na člověka, jinak umného a čestného, jak řeže pod sebou halouzku, na které sedí. O nás Slovácích tvrdívají, že jsme utopisté, fantasté, hyperidealisté, avšak my nesedíme na větvičce, nýbrž na rodné půdě. Fantasté jsou naši odrodilí střední intelligenti, a to fantasté sebevraždy.

Než vraťme se k stoličnímu shromáždění. Viděli jsme, že jest odnožím správní moci na svém území, a že jest ovládáno společností, spojenou zájmy a panovačními choutkami. Zasedá řádně dvakráte do roka, na podzim před 31. říjnem, aby vypracovalo rozpočet na rok budoucí, a z jara, kdy schvaluje účty za minulý rok; — mimořádně se schází podle potřeby.

Kromě toho náleží do práva stoličního výboru celá řada velmi důležitých věcí, kterých ani všech vyjmenovati nelze, neboť jsou po různých zákonech rozházeny. (Na př. věci náboženské a vyučování se týkající v zákoně z r. 1868, věci zdravotnické v zákoně z r. 1876, věci nemocenské v zákoně z r. 1891 atd.).

Organisační činnost výboru stoličního tkví v tom, že tvoří okresy, sídla, hranice, samosprávné volební okresy atd., zřizuje nové úřady, ruší staré, volí a překládá úřednictvo, určuje platy úředníkům a jiné jich důchodky a příslušnosti, pensionuje úředníky, dává jim odstupné, přijímá jich poděkování z úřadů atd., volí různé výbory, vysílá komise atd.

Stoliční výbor jest také odvolacím úřadem I. stupně, na př. ve věcech obecních. Věci, které nejsou přímo vyhrazeny plnému sboru, vyřizuje tak zvaný ústřední výbor správní, v městech senát. V tom je cosi z pruského krajského neb okresního výboru (Kreisausschuss, Bezirksausschuss), z francouzského „Commission départementale“, neb „Conseil de prefecture“, ovšem všechno na způsob maďarský převedeno.

První základ má tento výbor v VI. čl. zák. z r. 1876. Od té doby přibyla celá nůše zákonů, ministeriálních, ba i místních nařízení, která se k tomuto útvaru správnímu připínají.

Zasedají v něm ze státních úředníků: hlavní župan, královský fiškál (státní zástupce), král. školdozorce, správce král. finančního ředitelstva, přednosta státního stavebního úřadu a hospodářský referent, jakož i odborný důvěrník ministra zemědělství. Z administrativních úředníků: prvý úředník stolice = viceišpán, hlavní notář, stoliční fiškál, předseda sirotčí vrchnosti, hlavní stoliční fysikus a 10 volených členů plena stoličního výboru; z těchto polovice ročně odpadá, ale jest znovu volitelná.

Působí jako I. II. III. stupňový úřad v nejrůznějších odvětvích veřejné správy. Tomuto výboru jest poslušností povinno i státní i samosprávné úřednictvo.

Daleko by vedlo podrobně rozebírati a vypisovati jednotlivosti; stačí nám věděti, že je-li nesnadno (leda cestou virilní) se dostati do stoličního výboru (opoziční neb dokonce národnostní zástupce se tam najisto nedostane), tedy jest možnost dostati se do administrativního výboru, vyloučena vůbec.

5. ÚŘEDNICTVO.

Základním zákonem veřejné správy jest zákon z r. 1886 a to článek 21. Ale ani v tom nenalezneme přesně ohraničený okres působnosti jednotlivých úředníků stoličních. I v nejlep-

ších výkladech nalezneme jen pro příklad vypočítány některé věci, že náležejí sem, jiné tam.

Prvním úředníkem a osobním představitelem stolice jest podžupan; prvním úředníkem okresu hlavní slúžný; — oba volí stoliční výbor na návrh hlavního župana na 6 roků. Ostatní úřednictvo vypočítali jsme, uvádějíce, kdo zasedá v stoličním výboře. Nelze pochybovati, že jednotlivci tu i tam budou také lidé šlechetní a dobří, ale úřednictvo, jako takové u nás na Slovensku jest nad lid povýšené, jemu nepříznivé a cizí. Vědouc, že má úkoly ještě jiné, nežli kterých vlastní úřad vyžaduje, zaměňuje obé, ba namnoze provozuje více úkoly politické a vlastní práci svou odbývá ledabylo. Lid úřadu se bojí skoro všude, ale na Slovensku nejvíce. Říká se: úřadníci jsou tu pro lid. Jak to u nás vypadá, nechať vysvitne, aby nám nikdo nevytýkal strannost, z interpelace na říšském sněmě uherském přednesené od maďarského politika poslance Lengyela, bývalého člena vládní strany.

Pravil mezi jiným:

„Tu velikou nespokojenost lidu a spolu s ní lidové hnutí a vystěhovalectví zaviňují hlavně veřejnosprávní úředníci, jmenovitě obecní notáři. Vedle toho tu i tam některý slúžný, taký, jehož úřadování jest bašování, zabíjení spravedlnosti a kažení lidu. Lid to bašování čas trpí a pak se hledí ubrániti, jak umí; jestliže se však brání, počnou sekatúry, špinavé nástrahy, pronásledování; na konec zmocní se lidu hněv; zámožnější se vystěhují, chudoba zůstane doma a reptá. V takých zviklá se i maďarské vlastenectví a obrátí se proti Maďarům, aneb alespoň tajně zahoří nenávistí proti nim, neboť cítí, že ten, který jej stále pronásleduje, který se po něm vždy vozí, jest maďarským úředníkem. Tito úředníci nadělají si z toho vlasteneckých zásluh, ba podle možnosti ještě stupňují protivy a pronásledují... Tito lidé se trpí, ba dává se jim přednost, neboť jsou prý potřební: zastupují maďarství. Ve skutečnosti stane se však maďarství v nich nenáviděným, a nejsou potřebni lidu, nýbrž hlavně županu. Nadžupan vydržuje tyto sloupy vlasti, neboť jsou jeho nejdovednějšími a nejochotnějšími sluhy, je možno navésti načkoliv, neboť se stále bojí hněvu „osvíceného pána“, poněvadž by je pro ty všeobecně známé hříchy kdykoliv bylo možno vyhodili.

Těchto je tolik, že mají ve stoličním výboře téměř většinu. — Jedna část lidu trpí, neboť musí, kdo však může — odchází ze země.

Nadžupan stolice trpí činy nejhorších notářů, trpí to klidně, ba on je podporuje.“

Lengyel tu rozprávěl o notáři jedné obce, kde se lid živil chovem a krmením vepřů.

Ten notář — pravil Lengyel — byl již několikráte trestán; naposled jej pokutovali 1000 K, ačkoliv byl navržen ke ztrátě úřadu. Jemu však takováto pokuta nevadí, neboť si to jistě na lidu vydře; udělá si 5—6 tisíc zlatých ročního příjmu. Tento notář jedná takto: prochází se po dědině a zpozoruje nepříjemný zápach vepřů. I řekne některému hospodáři:

— No lidé, to již nepůjde! Nový zákon zakazuje na dědinách vepře chovati.

Lidé se ovšem polekají: co si mají počíti, když jim toto zaměstnání již tolik let poskytuje chleba. Ustrašeni poprosí notáře, aby to nějak promyslil, jak by se tomu zákazu mohli vyhnouti. (Samo sebou se rozumí, že takového zákona není.) Notář jen na toto čekal: dal se uprositi — ačkoliv prý podžupanovi již věc oznámil, — a poradil takto:

— Podžupan jistě přijde a bude zkoumati. Ale, jak víte, lidé, podžupan jest člověk nemajetný; vím, že by se mu peníze hodily; nasbírejte mu několik těch stovek; přijde sice i pak, ale toho zápachu neucítí.

Lidé vskutku nasbírali čtyři stovky, někdo dal desítku, někdo dvě — a složili peníze u notáře, aby je již jen dal tomu pánu vicišpánu, když má tak — jemný nos. Notář ovšem z těchto peněz nedal podžupanovi ani haléře; peníze si schoval. I udali ho, ale on je ještě vždy v úřadě, poněvadž jest dobrý korteš, poněvadž jest „sloupem vlasti", a je v té národnostní obci „na obranu maďarství" nevyhnutelně potřebný.

Je tam v jedné obci notář, který nejdříve ukradl v obci mnoho tisíc, a pak jej nechali ujíti do Ameriky. Je zase jiný, který již pro krádež, pro zpronevěru byl zavřen, a je ještě stále notářem. Je tam jeden slúžný, tomu jest plat na několik roků sekvestrován. Jest po uši zadlužen, hospodské účty nemůže zaplatiti. Krčmář mu dával jísti po léta a nyní žádá zápláty; on však neplatí ani haléře, nýbrž udal hostinského u finančního ředitelství, že má špinavé místnosti, — takže mu jistě odeberou licenci.

Od nedávna dávají notářům do správy i obecní úvěrné spolky; samo sebou se rozumí, že notářové hospodaři po své libovůli a zničí toho, kdo jim není po vůli.

A tak se táhne pásmo nepořádků stále. Člověk se táže, co přinesly mému národu všechny konstitucionální formálnosti?

Slovákům nepřinesly nic. Či přece něco a při tom úřednictvo pomáhalo co nejvydatněji: Vzaly nám gymnasijní fondy. Matici slovenskou s domem, kapitálem i museem, kde byly

uloženy nenahraditelné, na věky ztracené rukopisy, dokumenty a inkunabule. Vyloučili nám několik set žáků ze škol, roztrhali nám slovenský distrikt formálně docela ústavně; vtiskli druhý jazyk do obecných škol, formálně docela ústavně „železem a ohněm" vytlačili slovenštinu z veřejného života, tak že se celá naše slovenština udržuje pouze soukromou pílí a oddaností.

Kdo bude psáti dějiny utrpení nemaďarských národů v Uhrách, ten bude nucen nejdelší stať věnovati administrativě Uher.

6. SOUDNICTVÍ.

Ve všech vzdělaných zemích jest soudcovský stolec — sella curulis — povýšen nad politické zájmy, avšak u nás na Slovensku jest jinak. Stav soudcovský skládá se rovněž, jako úřednický, výlučně z Maďarů a Maďaronů, tedy z lidí, kteří jsou nasáknuti panujícím šovinismem, čímž jest již i jejich úřední nazírání na otázku národnostní nakaženo. Proto nebylo by je třeba zvláště pobádati, aby sloužili maďarismu; z vlastního přesvědčení viděli by v každém osvědčeném čestném Slováku vlastizrádce a pansláva a snažili by se zachrániti vlast od lidí tak nebezpečných. Ale soudcové v Uhrách na tom nemají dosti. Mohli bychom obrazně říci, že náš slovenský hřbet se stal stupínkem pro šplhavce. A co jest nejsmutnější, někteří svou nespravedlivost zakrývají uherským vlastenectvím a odsuzováním Slováků bezohledným a nespravedlivým dobývají si zásluh na postup v hodnostech. Proces Hlinkův, Šrobárův a společníků, proces černovský, procesy Lúčanů a jiné došly pozornosti i za hranicemi uherskými; soudnictví uherské jimi si získalo pověst, ale takovou, která mu neslouží ke cti.

Heslo v y h u b i t účelně a úspěšně provádějí také soudy: a jak to socialisté směle vyřkli, „dnes jest soudnictví pouze hračkou v rukou panující kliky, jest strannickým a n e s p r a v e d l i v ý m". Pro nás Slováky v Uhrách dnes není fora, kde bychom se spravedlnosti dovolali.

...„S e d í m e v e t m ě a v e s t í n u s m r t i, s e v ř e n i j s o u c e b í d o u a ž e l e z y!"

Ústredie ľudovej osvety — Knižnica — v Bratislave

Dr. VAVRO ŠROBÁR:

VOL'BY NA SLOVENSKU.

(ČRTY A OBRÁZKY).

Nech sa nikto nemýli, že vol'by v našej drahej uhorskej vlasti v nečom sa podobajú vol'bám v cudzine. Tu je vol'ba skutočným svobodným prejavom vôl'e l'udu — u nás je trhom na l'udské telo a dušu. U nás i keď sa „volí", volí sa tak, aby sa nestalo to, čo väčšina chce, ale aby sa naplnila všehomúca vôl'a panujících.

Inde ku pojmu vol'ba patrí: svobodné kandidovanie — u nás kandiduje nektorý úradník a kandidáciu sostaví tak, aby bol „zvolený" ten, koho si vrchnosť napred vyvolila. K pojmu vol'ba náleží: svobodné, neobmezené právo oddať hlas na toho, koho za dôvery hodného uznávam. Ale u nás ani tohoto práva niet v praxi, ač litera zákona ho zabezpečuje. K pojmu vol'ba konečne patrí, že menšina uzná rozhodnutie väčšiny, a že tedy ten, kdo má väčšinu pri vol'be, pokladá sa za vyvoleného. U nás sa to tiež tak uznáva v zákone i v praxi, ale menšina má právo vol'bu napadnúť, dať ju zrušiť a pripraviť sa tak, aby z menšiny stala sa väčšina.

Viďme pár obrázkov: ako u nás vol'by vyzerajú.

I.

Pred nekol'ko rokmi vypísal mestský úrad v N. konkurs na uprázdnené miesto mestského lekára. Slúžny verejne označil podmienky, pod ktorými môžu konkurovať kandidáti o uprázdnené miesto. Zaopatril som si všetky prílohy a zaniesol prosbu ku slúžnemu. Za tým som obišiel mestských výborníkov a keď som si súčtoval, kolkí sú za mňa, a kolkí proti mne, potešil som sa, že ja mám z 58 hlasov 46. Čakal som už len deň vol'by. Ale lehota dávno vypršala a slúžný deň vol'by nevypisoval. Šiel som k nemu.

— Prišiel som pre vol'bu mestského lekára v N. Kedy bude, prosím?

— Ach, áno, vol'ba lekára v N. O, prosím, už ju vypíšem. V pár dňoch, prosím, bude... A počúvam, že máte velikú väčšinu. Gratulujem vám zo srdca. Zaslúžite si toho miesta. L'ud má k Vám dôveru.

— Prosím Vás, pane, dajte mi priamu odpoveď: budete ma kandidovať, či nie?

— Ale, akože by nie! Zákon určuje všetko dopodrobna: z hlásivších sa kandidujem troch. A dosial' ste len dvaja. Ktoby

sa aj len opovážil proti Vám vystúpiť! Veď máte tak rozhodnú väčšinu!

Porúčal som sa.

O mesiac vypísali vol'bu. Súc aj sám mestským výborníkom, šiel som na radnicu. Prišiel k vol'be námestný slúžny. Otvori zasadnutie a označí predmet rokovania: vol'bu lekára. A začne čítať kandidátov: troch židov lekárov, z nichž dvoja boli okolní lekári v súsedných okresech, tretí, mladý žídik-vlastenec bol jediný možný volitelný.

Nastal strašný krik medzi výborníkami: chceme nášho kandidáta! Nechceme z týchto troch ani jednoho! — Škandál, klamstvo, podvod atd.!! — ozývalo sa radnicou.

Ale tí 12, čo boli proti mne, kričali, že chcejú mladého žídika-lekára.

A slúžny zkrátka ukončil:

Ponevác X. Y. má zákonitú väčšinu a ponevác z ostatných dvoch prečítaných kandidátov žiaden nedostal ani jednoho hlasu, vyhlasujem X. Y. lekára za právoplatne vyvoleného mestského lekára. Protest proti vol'be možno podať za tol'ko a tol'ko dní na podžupanský úrad.

Krik, hluk. Podali sme aj protest, ale „vol'ba" bola potvrdená, lebo sa dl'a zákona bezvadne previedla.

II.

A mali sme vol'by do stoličného výboru. U nás je stoličný výbor velmi dôležitý činitel' hospodársky, kultúrny, administratívny a politický. Má právo vyhadzovať prírážku, potvrdzuje vol'by úradníkov administrativnych a ich aj volí; odobruje účty všetkých obcí; má vliv na školstvo i môže navrhovať cestou písomnou zmenu krajinských (zemských) zákonov.

Slovenská politika posledných liet točí sa menovite okolo stoličného výboru, jako okolo prvej bašty, ktorej Slováci dobyť musejú, chcú-li, aby boli pánmi doma.

V deň vol'by šli sme do okresu, v ňomž máme zo 320 hlasov najmenej 280. Voličia naši dostavili sa húfne; protivníkov bola len hrstka: z väčša židia a úradníci (notári, železničiari a kňazi r. katolícki). Víťazstvo naše bolo isté.

Vol'ba trvala od 9. hodiny ráno do 4. hod. po poludní. Všetko šlo hladko a dl'a zákona.

Po 4. hodine čítaly sa hlasy. Náš kandidat mal 175 hlasov, protivník 48. Predseda vyhlásil nášho kandidáta za právoplatne vyvoleného.

Ale ten istý predseda napovedal do zápisnice aj toto:

..... „poneváč však starosta obce T. nepriniesol potvrdzenie o tom, že deň vol'by dal bubnom v čas ohlásiť v dedine, proti vol'be ohlasujem protest."

Aká chyba sa to stala?

Zákon predpisuje, aby sa deň vol'by oznámil v každej dedine verejne dedinským bubeníkom. O tomto bubnovaní a vyhlásení má každý starosta v deň volby priniesť stvrzenku, opatrenú pečaťou obecnou a notárovou a oddať ju predsedovi vol'by. Obec T. má 6 hlasov, a títo všetci aj odhlasovali — proti nám, medzi nimi aj sám pán predseda. Videli sme, že starosta obce T. odovzdal stvrzenku o bubnovaní predsedovi pred vol'bou. Predseda strčil ju do kapsi, ako aj stvrzenky z iných obcí. Starosta obce T. sa hned ztratil jak odhlasoval — ač zákon káže, aby starostovia vytrvali do konca vol'by. Tak sme nemohli predsedovi dokázať, že stvrzenku prijal a že ju snáď „náhodou" ztratil.

Na výčitky, prečo nenechal stvrzenky na stole, odvetil, že zákon nepredpisuje, kam má predseda uložiť tieto stvrzenky a preto on že môže stvrzenky nosiť, kde sa jemu l'úbi.

Rozumie sa samo sebou, že nám vol'bu zrušili. Kandidátovi narobili zbytočných výloh, pripravili nás o drahý čas a postavili nás znovu pred vol'bu, o jejž výsledku Slovák nikdy nemôže byť istý.

* * *

Slovenská strana zasahuje samostatne do volebných bojov len asi od 6 rokov. Pred tým slovenský l'ud stál pod praporom buď maďarskej (klerikálnej) l'udovej, alebo liberálnej strany. Tieto dve strany vedly boj na Slovensku medzi sebou tak rečeno až na nôž.

V okrese o-skom vystúpil liberál slúžny proti kňazovi l'udákovi. Na vol'be bol prítomný aj hlavný vodca l'udákov Štefan R. Liberáli mali väčšinu, lebo v okrese tomto l'ud je odvislý na lesnom úrade — a na pálenke; no a pálenka bývala najpresvedčivejším prostriedkem u všeliakých volieb...

Do 2. hodiny popoludní sa hlasovalo. L'udáci videli, že padli. Ale R. neztrácal hlavy. Svolal troch kňazov okresu stranou na poradu a dal im radu: zavoláme predsedu i podpredsedu vol'by na obed, urna s lístkami zostane na starosti dôverníkov, ktorých možno poslať pre víno a tiež na obed do druhej krčmy. Zatím jedon z vás vyberte tolk'o lístkov liberálnych, kol'ko myslíte, že je dosť, aby sme my mali väčšinu; miesto vyňatých lístkov strčte lístky s našim kandidátom — a víťazstvo je naše!

Rečeno — vykonano!

Ale l'udáci predsa len prepadli, lebo ten, čo lístky vy-

kradnul, nemal už kdy uložiť ich toľko do urny, aby strane zaistil zlodejskú väčšinu. Prepadli iba 10 hlasmi.

Tak mi to rozprával človek, ktorý sám bol pri tom, ako hlasy kradli z urny...

Takymíto a podobnými praktikami býva každá oposičná strana v Uhersku pri voľbách ubitá.

Zákon trestá prehmaty — ale akože dokážeš tie prechmaty, keď celá správa obcí a okresu je v rukách protivníka; keď žalovaný a sudca bývajú často tá istá osoba.

A tí predsedovia volieb! Zákon im dává neobmedzenú moc po čas volby: i pomocou žandárov odstránia z volebnej miestnosti protivnú stranu a potom sa už volí bez kontrolly, a víťazstvo vládnej strany je vopred zaistené. Len chcieť trochu násilníčiť, trochu zákonu sa vyhnúť — a v Uhorsku oposičná strana nikdy sa nedostane ani do stolice, ani do snemu.

III.

Kedysi okolo vianoc zobudili ma v noci, aby som šiel k nemocnému. Bola krutá zima. Bol som unavený a z teplej izby nechcelo sa mi do studenej noci kamsi na 30 kilometrov ďaleko. A najviac ma odstrašoval sedliacky povoz lajtrovec: tvrdý a hegavý. Z takej cesty prijde človek dolámaný, s obolenými ľadvami a nezotaví sa ani za tri dni po takej jednej noci. Už-už som váhal či ist, a či nie. Ale forman naliehal úpenlive, že mu dievku kolom ubili, že je celá dobitá a kto vie, či ju na žive ešte najdeme.

Jeli sme vyše dvoch hodín: furman hnal jak divý a voz skákal po zamrznutej ceste ako detský vozík.

Vstúpil som do špinavej, tmavej chaty. Svetnica bola nabita ľudmi i domácími zvieraty, zápach bol nešeredný. V kúte ležala mladá žena stenajúca a nariekajúca.

Opilý súsed zlomil jej kolom dve rebrá. Muž mladej ženy je v Amerike: ináč by súsed nebol pred pomstou jeho životom vyviaznul.

Skončiv svoju lekársku povinnosť, sadnul som si za stôl pod čmudiavú lampku, abych si z namáhavej cesty trochu vydýchnul.

Starý, asi 70 ročný otec mladej nevesty prisadnul si ku mne a začal:

— Ožije, či zhynie?

— Poleží si, ale jej nič nebude.

— Veď ja viem, že ste Vy dobrý človek a lekár... Veď

ja Vás poznám i otca vášho. Vol'akedy sme spolu rychtarovali. Aj na vol'bu som chcel za Vás hlasovať... ale...*)

Odmlčal sa.

— A pre čo ste nehlasovali?

— Nuž poviem Vám pravdu: pán farár povedal, že na Vašej strane nedajú piť — nu a čo my máme z tej vol'by, ak sa aspoň nespijeme raz poriadne a zadarmo!

Pokúsil som sa túto mrzkú zásadu odsúdiť a presvedčiť ho o význame poslaneckej volby pre l'ud slovenský. Počúval ma pokojne, usmievave a keď som skončil, odvetil rozhodne:

— 40 rokov som už voličom. Vždy počúvam sl'uby, že ak si tohoto, nebo onoho zvolíme, že bude lepšie a l'ahšie pre nás. A ono sami vidíte: vždy je horšie, vždy viacej a viacej platíme daní... Panské sl'uby, pane, sú iba cigánstvo. Tak ideme za pijatikou. To je najistejšie pri tej vol'be.

— Veď som ja z krve sedliackej, či ani mne neveríte?

— Veď veriť verím, ale pre čo že ste nedali piť, ako ten druhý?

Zamračil som sa a kázal zapriahať voz na cestu zpät. I začal som sa spešne obliekať. Starec priskočil ku mne a objal ma:

— Nehnevajte sa na mňa... my sme už takí otroci.

— Nehnevám sa na Vás, len mi je l'úto, aké to dedictvo oddáte deťom svojim, a aký to priklad budú mať z Vás! Preklínať Vás budú aj v tom hrobe! Sami leziete do jarma otrockého a krížom slamy nepreložíte, aby aspoň Vašim deťom bolo lepšie!

Starec sa zamlčal. Po chvíli na rozlúčku stisknul mi ruku a pohnute zo seba vyrazil, akoby mu ťažký kameň padal zo svedomia:

— Kňaz a pálenka nás nivočí.

IV.

Pri posledných vol'bách kandidovala ma tedy slovenská l'udová strana do snemu. Znajúc náš okres z predchádzajúcich volieb, prijal som kandidáciu s vedomím rozhodnej porážky. Rátal**) som, že z 3200 hlasov obdržím najviac 250. Veď v našom okrese so slovenským programom sme ešte nikdy nevystupovali. Podujal som boj viac za česť strany a k vôli agitácii za slovenskú stranu, ako k vôli mandátu a víťazstvu.

Vol'by vypísali naponáhle: za dva týždne bolo mi obísť celý okres, majúci 62 obcí.

---

*) Roku 1906. kandidovala ma slovenská strana do snemu.

**) Počítal, hádal jsem.

I pustil som sa do volebného boja — temer samojediný, bez hmotných prostriedkov. U nás totiž temer niet ani okresu, ktorý by stál kandidáta, alebo stranu menej, ako 4000—5000 korún. Volič má právo si žiadať, aby ho dovezli na vol'biště i aby ho v deň vol'by „uhostili".

Začal tedy volebný shon v okrese. V prospech môjho protikandidáta — maďaróna — odrodilca vyrojily sa všetky mocnosti: štátne, stoličné, obecné i cirkevné (katolícke). Rychtári, cestári, učitelia, farári, krčmári, financi, úradníci stoliční, štátni, železniční — všetci stali proti mne a všetkými prostriedky, dovolenými i nedovolenými tlačili na voličov, aby ich od slovenskej strany odbili.

Židia okresu zpočiatku chovali sa zdržanlive, vyčkávali, čo bude. Ale ako sa blížil deň vol'by, tak sa vrhali na našich voličov, opájali celé dediny v massách, lebo vrchnosti pohrozili krčmárom, že ak nevykonajú svoju povinnosť, že ich hromadne zbavia licencie (práva výčepu). A tak sa stalo, že 432 židovských voličov odhlasovalo na vysloveného klerikálneho kandidáta. Darmo ich zaklínal rabín, aby sa aspoň zdržali vol'by: strach o licencie vohnal ich do tábora klerikálneho...

Po dvojtýždňovom boji sblížil sa deň vol'by: Celý okres ozýval sa spevom, hudbami a výskotom. Od 4. hodiny rannej hrnuli sa voliči pod zástavami *) do volebného miesta. Na námestí stály vojenské kordony s nasazenými bodákmi, aby sa protivné tábory nesrazily. V oboch táboroch hrály muziky. Voličia tancovali a spievali. Keď pritiahla nová obec, prijímali ju s nesmiernym jásotom! Celý deň, od rána do 7. hodiny večer, keď predseda určil ešte 1 hodinu k hlasovaniu (záverečnú hodinu) slovenská strana bola vo väčšine 350 — 220 hlasovej. I vystúpili z reservy Židia a odhlasovali za maďaróna — klerikála.

V 8 hodin bol vyhlásený výsledok: protikandidát zvíťazil väčšinou 54 hlasov. Zvíťazil, ale tak, že mu kosti prašťaly, a okres náš možno považovať za dobytý pre slovenskú stranu.

Veď to hromadné prebudenie slovenského l'udu, tá jeho vzdornosť a neohroženosť v tol'kých pokušeniach je zárodkom budúceho nášho víťazstva.

Celé dediny písomne sa osvedčily, že neprijmú v deň vol'by zákonom dovoleného uhostenia, ani pláce za dovozy.

Ružomberská vol'ba stala sa ináčej památnou nie len pre Slovensko, ale temer pre celý vzdelaný svet. Sotva sa utíšil volebný hurhaj, už začal bôj nový. Ba nie ani bôj, ale hrúzovláda kliky l'udovej, maďarónskej strany. Dali pochytať kandidáta,

---

*) Prapory.

farára Hlinku a ostatných slovenských mužov v okrese žandarmi a uvrhli ich do žalárov a držali ich po celé mesiace v špine, v dierach, medzi zlodejmi, lupičmi a cigáňmi.

Tak sa nal'akali svojho víťazstva, že ho chceli na veky zabezpečiť žalármi. Či sa im to podarilo, ukáže budúcnosť.

Jedno je však isté: bôj s klerikalismom, ktorý v Uhorsku ohrožuje existenciu všetkých národností, a bôj s odrodilcami, ktorí demoralisujú rady slovenských bojovníkov, nenie ešte ukončený!

Proti týmto dvom nepriatel'om pokroku a mravnosti treba neustále, vytrvale a premyslene zápasiť.

Proti tamtým osvetou, proti týmto čistým, bezúhonným životom a svedomitou prácou za blahobyt l'udu.

Slovenské mladé hnutie pozná nepriatel'ov l'udu a vedomé si je ciel'ov i prostriedkov, jak chrániť národ od záhuby. I podniká ťažkú a odpovednú prácu s obetavosťou a vytrvalosťou obdivuhodnou.

Boj náš, dúfame, obl'ahčí zákon o všeobecnom a tajnom volebnom práve, ktorý tak húževnate odťahuje vláda oligarchickej šlachty uhorskej vidiac, že toho dňa, keď zákon vstúpi do života, ukončí sa doba stredovekej tyranie mocných nad zotročenými národmi a že od tej chvile nastane doba nová, doba demokratického, kultúrneho, znovuzrodeného a svobodného Uhorska!

Doba, v ktorej oživne i malomocný a poviazaný slovenvenský národ.

■■■

FEDOR HOUDEK:

PRŮMYSL A OBCHOD.

Každý národ pokouší se o svou hospodářskou neodvislost, která záleží v tom, že své potřeby alespoň většinou zhotovuje si sám. Národ obdařený od přírody různými surovinami, kterých však nezpracuje, nýbrž které vyváží k zpracování národům jiným a pak zpracované od nich kupuje, zůstává v závislosti hospodářské. Proto v probuzeném národě pozorujeme vždy snahu po hospodářském vybavení, národ ten hledá stále cest, aby si opatřil jak půdu, poskytující suroviny, tak i průmysl je zpracovávající a obchod, který je zpeněžuje.

Jest-li věc ta významná pro národy politicky samostatné, ještě významnější stává se národům, trvajícím v politickém područí. Neboť národ politicky svobodný má alespoň možnost volně klásti základy stavby hospodářské neodvislosti, kdežto národ politicky utlačený musí odstraňovati překážky často téměř nepřekonatelné.

O politických poměrech slovenských laskavý čtenář najde poučení na jiném místě a pozná, jak nesnadno jest Slovákům se hýbati i hospodářsky. A přece dostačí vzpomenouti, jaké politické poměry byly v Čechách a na Moravě ještě v nedávné minulosti, jak rychlá se tam stala přeměna vnitřním obrozením národa, a jak skokem Češi doplňují v politice, ale jmenovitě v národním hospodářství, co zameškali. Tento neobyčejný vývoj povzbuzuje i Slováky.

Účelem článku tohoto nemůže býti ukázati průmysl čistě slovensko-národní, neboť vedle něho bych musel poukázati na podniky židovské, maďarské, německé a zahraniční. Však k tomu nemáme dosud spolehlivých dat; proto obor ten, byť i byl velmi zajímavý, nechal jsem nezpracovaný.*) Vlastním účelem naším jest ukázati, že severní Uhry jsou v ý z n a č n ě p r ů m y s l o v á o b l a s t, mající velkou budoucnost. Poznáme, co všechno se tam daří, jaké suroviny, nerosty, kovy, rostliny poskytuje průmyslu a obchodu.

Nejjasnějším důkazem národního probuzení Slováků jest úsilí průmyslovými a peněžnými podniky dosáhnouti váhy a vlivu. Jmenovitě v posledním desítiletí zřejmě přibývá takých podniků. Ačkoliv odpůrci vývoji hospodářskému kladou všemožné překážky, ačkoliv nemáme nejen průmyslových, obchodních neb odborných škol slovenských, nýbrž ani středních škol, hlavně bankovní závody množí se každým rokem.

Za to v obchodě se zbožím a výrobky průmyslovými jsme pozadu; obchod tento jest většinou v rukou maďarsky smýšlejících Židů. Jen ponenáhle vymaňujeme se i v tomto směru.

Kraj Slováky obydlený jest převážně hornatý a porostlý lesy. Významné jsou proň řeky s bystrým tokem a potoky s korytem velkého spádu; jsoutě zdrojem laciné hybné síly. Řek splavných pro lodi dosud není, ale úpravou jich břehů dosáhne se toho časem jistě, aspoň u některých řek. Velké důležitosti pro severní, ba pro celé Uhry bude kanál, který má spojovati Váh od Žiliny s Odrou a takto sblížiti Uhry se Severním mořem.

---

*) Viz článek „Priemysl a obchod v službách národa“ v III. roč. „Hlasu“ nakl. Dr. Pavel Blaho, v Uh. Skalici.

Dále mají nezměrnou důležitost pro průmysl suroviny, které kraj slovenský poskytuje.

V první řadě jest to kamenné uhlí. Anglie z velké části děkuje za vzrůst svého průmyslu hojným ložiskům výborného uhlí. Hlavním zasobovatelem uherských továren je uhelná pánev rakousko-slezská a prusko-slezská. Dovoz tohoto uhlí usnadňuje přímá trať dráhy košicko-bohumínské. Ve mnohých krajích slovenských pokusili se dolovati na kamenné uhlí, dosud však s nevelkým úspěchem. Rašeliny, které nalézáme velké vrstvy na příklad v Oravě, Liptově, neužívá se dosud v průmyslu, leda jen pro domácí spotřebu. Hnědé uhlí máme v severní části nitranské stolice, v jižním Novohradě a roztroušeně po různých místech.

Druhou důležitou surovinou je železná ruda. Tou příroda již Slovensko štědřeji obdařila nežli uhlím. V značnějším množství poskytuje jí jmenovitě jižní Spiš, severní Abauj, Gemer, Novohrad a celý Zvolen.

Kromě železa vyskytuje se i zlato, stříbro, měď, zinek, antimon atd. Vyváží se velké množství rudy železné i za hranice.

Roku 1903 zpracovalo se v hutích a báních v kapitanátě

			báňskobystřickém	novovesském
zlata	v ceně	korun	848.000	9.000
stříbra	„	„	1,135.000	43.000
železné rudy . . .	„	„	17.000	4,600.000
surového železa . .	„	„	84.000	17,000.000
železné lité suroviny	„	„	69.000	2,000.000
hnědého uhlí . .	„	„	8,000.000	—
			10,153.000	23,652.000

Veškerá výroba činila tedy asi 34 millionů korun, což jest téměř třetina výroby celé země uherské (103 mil.). Kromě toho však ještě nutno k tomu připočítati hodnotu vydolované mědi, antimonu, rtuti atd.

V Šóváru, v Šaryši, až do r. 1750 dolovali kuchyňskou sůl, které jest tam nevyčerpatelné množství. Tenkráte voda zaplavila solné doly, a od těch dob se tam sůl vyvařuje, tak zvaná várka. Ročně vyvaří asi 6,000.000 kg v ceně 1,200.000 K.

Cihelná půda, hodící se k zpracování, hlavně na cihly, křidlice, hliněné zboží, keramické výrobky a dýmky, vyskytuje se na různých místech v rozličné jakosti. Nejlepší hlína jest v Hontě, Tekově, Prešpurku, Novohradě, Zvoleně, Gemeru a Ungu.

Roztroušeně nalézá se též kámen, z něhož se taví sklo, a. střetneme se i s několika sklárnami.

Z jehličnatých stromů nejrozšířenější jest smrk a jedle. Takovéto lesy jsou zvláště v Oravě, Liptově, Turci, Zvoleně, Spiši; lesy bukové převládají v Tekově, Hontě, Nitře, Prešpurku, Trenčíně; Gemeru, Šaryši, Ungu a Zemplíně. Duby jsou rozšířeny zase v Tekově, Novohradě, Abauji a Gemeru. Kromě toho ovšem i javor, smrk, tis, osika, bříza atd. mívají své lesy nebo lesíčky tu i onde.

Státních lesů je 211.000 ha a státní majetek lesní na Slovensku má přibližnou cenu 70,000.000 K. Naproti tomu obecních a soukromých lesů jest asi 765.000 ha, tedy státní lesy zabírají asi pětinu všech.

Z ovocných stromů nejrozšířenější je švestka, jabloň, hruška, pak třešeň, višeň, ořech; méně pěstuje se moruše, maliník, broskev a kaštan.

Nejznámější jsou tyto druhy:

Jablka: renetky, parmenky, borovinky, borky, astrachaňky, antonovky, rozmajrinky, malinovky, citronky, cecky, car Alexandr, Olga Nikolajevna, míšianky, dukátová jablíčka atd.

Hrušky: máslovky horní a napoleonské, zelené magdalenky, bergamotky, muškátky, marmanky, zimní hardepontky, hniličky atd.

Švestky: bystřičky, okrúhláčky, kobylnačky, durancie, ringloty, kozí cecky, belice, vlaské atd.

Třešně a višně: dudečky, velké a malé černé, včasné koburgské, ňaršanské, ostheimské.

Švestky, jablka a hrušky daří se i v nejsevernějších stolicích. Nejvíce švestek pěstují v trenčanské, nitranské, Hontě, Abauji a Zemplíně, kde vaří z nich povidla dobré jakosti; ale bosenské předčí je sladkostí. Ovocné víno vyrábělo se v dřívější době hojněji než nyní. Prodejem ovoce pověstné je město Krupina a severovýchodní kout nitranské. Sušené švestky, povidla a ořechy z trenčanské jsou předmětem obchodu.

Kromě toho divoce rostou šípy, jeřabinky, brusnice, čučorietky, černice, maliny, jahody, dřinky, ostružiny a rozličné houby. Poslední vyvážejí se jmenovitě z trenčanské. Z brusinek pálená borovička trenčanská těší se výborné pověsti. — Ze Spiše zase vyvážejí sladkou borovičku. Některé druhy vzpomenutého ovoce konservují v Spiši a Gemeru.

Hrozny rodí se v stolici prešpurské, nitranské, Hontě, Tekově, Novohradě, Gemeru, Zemplíně a Ungu. Nejdůležitějšími slovenskými středisky pěstování vína jsou Modra, Pezinek a Skalice. Vína nejvíce se lisuje v prešpurské, nitranské a zemplínské.

Významné pro slovenský národ je zelinářství. Tu jsou ve výhodě jmenovitě kraje blízké velkým městům: stolice prešpurská, nitranská, část trenčanské a tekovské a slovenské ostrovy okolo Pešti.

Zemáky, salát, kapusta, okurky, rajská jablíčka, karfiol, cibule, mrkev, petržel, hrách a fazole ze slovenského západu jsou vítány na trzích ve Vídni, Berlíně, Lvově, ba až do Varšavy je vozí. Zvláště ve Vídni mezi zelináři jest asi 90% Slováků.

Vedle zelinářství zabezpečuje důchodek i bylinářství. Zvláště západnímu koutu Slovenska, okolí Šaštína, Malacek, Búrů, Zohora a Stupavy.

Z hlavních plodin polních pěstují v značnějších rozměrech:
pšenici: v Prešpurku, Nitře, Novohradě, Hontě, Zemplíně, Zvoleni, Abauji, Gemeru a Ungu;
žito (réž): v Nitře, Prešpurku, Novohradě, Turci;
ječmen: v Nitře, Prešpurku, Tekově, Trenčíně, Spiši, Abauji, Zemplíně, Hontě, Novohradě, Šaryši;
oves: v Šaryši, Oravě, Trenčíně, Spiši, Liptově, Zvoleni, Zemplíně;
kukuřici: v Nitře, Ungu a Zemplíně;
zemáky: ve všech stolicích, zvláště však v Nitře,, Prešpurku, Trenčíně, Šaryši, Spiši a Zemplíně;
proso: v Prešpurku, Nitře, Zemplíně;
hrách: v Spiši, Gemeru, Liptově;
fazole: v Nitře, Trenčíně, Gemeru, Prešpurku, Novohradě, Zemplíně;
čočku: v Nitře, Prešpurku, Abauji;
kapustu: v Oravě, Nitře, Prešpurku, Šaryši a Zemplíně;
řepu: v Prešpurku, Trenčíně, Zemplíně, Nitře, Novohradě, Abauji;
cukrovku: v Nitře, Prešpurku, Trenčíně, Tekově, Zemplíně;
mák: v Prešpurku, Nitře, Novohradě, Hontě;
trojku (nízký jetel): v Nitře, Prešpurku, Novohradě, Šaryši a Zemplíně;
lucernu (vysoký jetel): v Nitře a Prešpurku;
konopě: v Nitře, Novohradě, Prešpurku, Abauji, Gemeru, Šaryši, Ungu, Zemplíně;
len: v Trenčíně, Prešpurku, Oravě, Liptově, Spiši a v Šaryši.

Chmel pěstují Slováci v jižních Uhrách.

Přejdeme k chovu dobytka. Dobytek rohatý, jakož i koně mají u nás obyčejně jen užší význam, ježto se volů i koňů skoro výhradně užívá k pracím polním a okolo domu. Chov rohatého dobytka v značnějších rozměrech jest po našich stranách neznám (mimo několik velkých panství). Vepřový

dobytek v značnějším počtu, na př. pro jatky nebo pro kupce, se u nás nechová. Důležitější jest chov ovec a krav. Ovec po slovenských krajích jest asi za 12—15 millionův korun: nejvíce najdeme jich v Hontě, Novohradě, Trenčíně, Nitře, Zvoleni, Gemeru, Turci, Liptově, Spiši a Šaryši. Chov ten jest důležit pro výrobu sýrů, zvl. ovčího (t. zv. oštiepků), brynzy a másla.

Výroba brynzy a oštiepků jest slovenskou zvláštností. Máslařství je dosud nevyvinuté a začíná se šířiti zakládáním mlékáren. V Spiši kvete zpracování kravského mléka na sýrce (asi 100.000 kg), podobně v Abauji (80.000 kg), Ungu (90.000 kg) a v Hontě. — Brynza nejlepší jest liptovská a v obchodě těší se nejlepší pověsti, ač starší jest brynzarský průmysl ve Zvolensku. V Liptově vyrobí se ročně výše 300.000 kg brynzy. Pod jménem „liptovské brynzy" rozesílají se i výrobky ostatních stolic. Ve Zvolenské vyrábějí roquefort a trapistský sýr, parenice a oštiepky. V Gemeru slyne „klenovský sýrec" podobný hollandskému, v Spiši a v Zemplíně vyrábějí groyský a cihlový sýr, v Oravě a Liptově oštiepky.

Slovenští Valaši, báčové a jich salaše bývají často zobrazováni od malířův.

Včelařství poskytuje dva obchodní články: med a vosk. Až do nedávna naši včelaři měli ještě úly slaměné; v nejnovější době se šíří úly dřevěné, gierzonské. Máme již i slovenský patentovaný úl. Praktické zařízení moderních úlů usnadňuje výrobu medu a vosku a včelařství vzmáhá se očividně. Slovenský med, posbíraný s květů rubanisk a horských mýtin, jest znamenitý, voňavý a mnohem chutnější než akátový anebo jiný. Značnější množství medu a vosku vyrábí se v Prešpurku, Nitře, Abauji, Novohradě a Gemeru a hodnota včelařských výrobkův odhaduje se asi na 350.000 K. — Organisováním obchodu s medem a voskem mohl by se výnos ten zmnohonásobiti. — Medového vína vyrábí se málo. — Na Dolní zemi pěstují Slováci též hodně medu. — Průmysl voskářský kvetl dříve zvláště v Gemeru, nyní jest tam v úpadku. — Se včelařstvím souvisí pernikářství; to bylo by možno povznésti na stupeň, na kterém jest v Německu.

V sousedství Haliče, v stolicích spišské, šaryšské, zemplijské a ungské v posledním desítiletí na několika místech dobývali nafty, ale výsledky nebyly uspokojivé. Do podniku takového bylo by třeba vložiti značnější sumy, ježto je velmi pravděpodobno, že petrolejové prameny haličské a bukovinské zasahují i k nám, na uherskou stranu Karpat. Rafinerií na petrolej jest na Slovensku několik.

Neobyčejné bohatství představují četné prameny mine-

rálních vod složení nejrozmanitějšího. Není stolice slovenské, kde by se nenalezlo aspoň několikero léčivých vod a ovšem i prostince nebo nádherněji zřízených lázní. Voda některých pramenů jest však i předmětem obchodu; uvádíme jen Slatvín, Korytnicu, Číz, Baldovce, Prešov („Salvatorka") atd.

Z Levic (stol. tekovská) již koncem 18. století rozváželi horkou vodu z pramene, nacházejícího se na Vrchu Tomášově. Pramen ten náležel panství arcibiskupskému. Později to zaniklo.

Nesčíslný je počet pramenů zvláště v Oravě, Liptově, Zvoleni, Spiši, Šaryši a Gemeru. Co by zaplatily Spojené státy americké, tak chudobné na minerální vody, kdyby si je mohly přenésti!

Po tomto obecném přehledě přistupujeme již k podrobnějšímu přehledu průmyslu a obchodu podle stolic.

PREŠPURSKÁ STOLICE.

Na západě, na národnostním rozhraní, při Dunaji leží Prešpurk, město s historickým významem, které jmenovitě od počátku panování Habsburgovců hraje důležitou úlohu. Vývoj svůj děkuje šťastné poloze, která učinila z něho křižovatku drah. Jest na hlavní trati Peštbudín-Vídeň, kde mimo tuto dráhu sbíhají se ještě čtyři jiné; brzy dočkáme se i spojení Prešpurku s Vídní elektrickou drahou. Mimo to Prešpurk jest významným bodem pro lodní plavbu podunajskou. Jest také z nejprůmyslnějších měst v Uhrách. Obyvatelstva má přes 65.000 a toto rychle se množí přilákaným lidem okolním.

Má továrnu na dynamit, střelný prach a patrony, strojírnu, cihelny, sirkárnu, kabelovou továrnu a továrnu na stroje elektrické, dílnu na kočáry, slévárny.

Z oboru textilního jsou tu továrny na sukno, plátno, obvazy, jutu, nitky a šňůry stříbrné i zlaté, — dále továrny na prostěradla, klobouky, kartáče, na zpracování srsti koňské a konopí, koželužny, parní mlýn, parní pekárna, továrna na cukrovinky a čokoládu, továrna na konservy, šampaňské, cukrovar, dva pivovary, mlékárna. Známa jest velká továrna státní na tabák.

Pečivo (zvláště pečivo ořechové) a suchary prešpurské jsou daleko známé. Vyrábí se též klíh, spodium, dřevěný cement a rafinuje se petrolej. Jest tu i mydlárna, výrobna emailového zboží a papíru, optický ústav, elektrárna. Má též značně tiskáren a dílen fotografických.

Prešpurk je sídlem spolku „Izabela", společenstva pro průmysl domácí pod záštitou arcikněžny Izabely, založeného

roku 1897. Společenstvo to obstarává výrobu i prodej slovenských výšivek, které ovšem jdou do světa pod firmou „uherskou“ a ne slovenskou. Spolek má výšivkářské školy v Ciferu, Zavarech (v prešp. stolici), v Lopašově (nitran. stol.), v Dubnici a Podhradí (trenč. stol.).

Ale i při této velké výrobě článků průmyslových, obchod prešpurský má v sobě ráz zemědělský, což nutno hlavně přičítati vyvinutému polnímu hospodářství, nejen v okolí města, ale v celé stolici, podobně jako v sousední Nitranské. — Na obilním trhu prodá se ročně asi za 7—8 mil. korun zboží, hlavně ječmene. Také bývají velké trhy na dobytek; přibližně odprodá se 12.000 kusův rohatého dobytka, 4.000 kusů vepřového a asi 600 ovcí. Znamenitě vyvinutý jest obchod s vínem; — kdo by neznal palugyayského vína?

Obchod má tu již dávný základ. Kromě dobrého spojení železničního na všecky strany, podporují jej i Dunaj, zimní přístav, veřejné sklady a společné sklepy vyrabitelův vína.

V blízkosti Prešpurka najdeme v Petržalce továrnu na gumové výrobky, v Mariatáli doly na břidlici, v Stupavě doly na mramor; v Pajštuně jsou hutě na měď; posléz tu kvete i hrnčířství.

Dobré víno rodí se na úpatí Malých Karpat u Račišdorfu, Pezinku a Sv. Juru. V Trnavě teprve v poslední době vzniká tovární průmysl; založen byl velký cukrovar, sirkárna, sladovna, cihelna, továrna na cukrovinky, mlýn, tiskárna; (tiskárna byla zde již v starší době). Na hranici slovensko-maďarské v Stredě nad Váhem vyvinul se obchod s dřívím a obilím, také továrna na cikorku. V blízkosti, na samotě, vyrábějí cikorku z divoké čekanky. Na Pilách je huť na zpracování mědi a cihelna, v Horních Orešanech octárna a dehtárna. Také na rozhraní národnostním v Diószegu a na moravské rovině v Uherské Vsi najdeme cukrovary. Malacky mají pílu, pivovar, lihovar; v Modře je tiskárna; někdy kvetlo tu soukenictví a hrnčířství. Zbytky jeho trvají podnes. V Děvínské Vsi jsou pece vápenné a parní cihelna, v Galantě lihovary, v Šamorýně parní mlýn, v Senci umělý mlýn, v Karlovicích a Bohunicích také mlýny, v Pezinku cihelna. V Dobré Vodě a Dechticích udrželo se dotud džbankářství, v prvé obci jest i mlékárna.

Po prešpurské stolici, jakož i po jiných v severních Uhrách, rozseto je hojně vodních mlýnů menších s kameny, jež v poslední době přeměňují se na válcové americké.

Minerální vody jsou v Pezinku (železitá kyselka), v Sv. Juru (sírová). V Prešpurku je vodoléčebný ústav.

NITRANSKÁ STOLICE.

Nitranská stolice jest především velmi úrodné polnohospodářské území, kde se daří skoro všem plodinám. Méně postaráno jest dosud o to, aby tyto suroviny polní byly tu i zpracovány.

V Handlové a v Hradci dolují hnědé uhlí, ač dosud ne se značným úspěchem. Nyní chtějí tomu podniku věnovati větší kapitál. V Prievidzi česají a předou vlnu, je tu tkalcovna a přádelna, vyrábějí halenové sukno a vojenské přikrývky. V německých obcích Chvojnici vyrábějí hračky a v Něm. Pravně sukno. V Dolních Vestenicích zdomácněla výroba holí a nářadí. V Topolčanech je cihelna, lihovar a továrna na kokosové máslo. Ve Velkých Uhercích mimo to je i továrna na nářadí z ohýbaného dřeva. Nedaleko Topolčan v Továrnicích zřídil se cukrovar a výroba cukrovinek, ve Velkých Bošanech mlékárna, koželužna a výroba řemenů. Na průmysl nejbohatší lze nazvati Nitru, kde najdeme již rozmanité továrny, a to škrobárnu, parní mlýn, strojírnu, slévárnu, pivovar, sladovnu, plynárnu a továrnu na cigaretové dutinky. Nové Zámky na jihu, při křižovatce řeky Nitry se železniční tratí Peštbudín-Vídeň, přeměňují zemědělský ráz svůj pořád víc a více na průmyslový. Dráha má rozsáhlou strojírnu, jest tu továrna na řemeny, válcový mlýn a velmi vyvinutý obchod. Zvláště významné jsou trhy na obilí a dobytek. Nové Zámky už ve středověku měly pověstné trhy. V Šuranech najdeme velký cukrovar a mlýn, v Zay-Uhrovci sklárnu a továrnu na hole, v Bučanech mlýn, ve Fraštáku pivovar, v Leopoldově pílu, v Malé Máni cihelnu, ve Vrbovém lihovar a cihelnu.

Na hranici moravské leží Uherská Skalice, kde se rodí dobré hrozny, zpracovávané i na víno. V posledních letech pěstování hroznů zkvétá. Jest tu lihovar, mlékárna, tiskárna; tkají tu i sukno a flanel. V Lopašově a v okolí Píšťan (tu jest i elektrárna) utěšeně vyšívají. Senice má továrnu na cukrovinky a kandysový cukr, tiskárnu, Nové Město nad Váhem tkalcovnu, továrnu na drátěné hřebíky, šrouby, lihovary, koželužny, pivovar; zdomácněl tu i průmysl dřevěný. Dříve rozváželi odtud do dalekých krajů také voskové svíce. V Brezové do konce 19. století pracovalo přes 300 koželuhů; nyní řemeslem tímto zaměstnává se jen 80 lidí. Zavinila to tovární soutěž a nedostatek odborných škol. Brezová jest střediskem výroby vlny. Rozvoji tohoto průmyslu brání zase okolnost, že se u nás dobytek vychovává ne tak pro vlnu, jako pro maso a mléko, nebo pro tahání. Proto jsou neznáma jemnější plemena koz a ovcí. Pověst o Myjavě v dávných dobách šířily myjavské „pytlíky" pro mlýny. Byly hledané i za hranicemi. Na Staré Turé kvetlo

ode dávna brynzařství, ale nemůže se nijak rozvinouti do širších rozměrů. Zhotovují se tu dále dřevěné hračky a nářadí. V okolí Topolčan, Vestenic a Skačian bylo kdysi rozšířeno pěstování šafránu. Tamější obyvatelé roznášeli jej i s jiným kořením po světě a proto je nazvali šafránníky.

Zvláštní zmínky zasluhuje i Holič, kde císař František I. založil majolikovou továrnu v 18. stol., jejíž výrobky se těšily dobré pověsti daleko široko. Vyráběli tu rozličné džbány, vany, hrnce atd., i barevné. Císař Josef II. staral se také o tuto továrnu. Roku 1787 ji rozšířil a zavedl výrobu kamenného porculánu, podle způsobu Wedgewoodova. Podle výkazu továrny r. 1811 vyrobilo a prodalo se výrobků za 20.000 zl.; odesílaly se do Vídně, Prešpurku, Trnavy, Budapešti, Rábu, Brna a Znojma. Továrna tato později úplně zanikla.

Minerální prameny jsou v Píšťanech, v Bojnicích, v Smrdácích, v Malých Belicích a na Staré Turé.

TRENČANSKÁ STOLICE.

Hlavní rovina trenčanská přeříznuta jest důležitou tratí, jdoucí od severu z Německa a Slezska jedňak do Budapešti a pak také ke Košicům, kromě toho prorývá ji též Váh.

K těmto drahám druží se i ruch obchodní a průmyslový.

Žilina, ležící na železniční a říční křižovatce, postupuje ve vývoji svém jmenovitě v posledních letech. Má důležitost pro plavení dříví z Oravy a Liptova. Nalezneme tu rozsáhlou továrnu na sukna, přikrývky, vlněné látky, továrnu na celulosu, elektrárnu, rafinerii petroleje, továrnu na umělá hnojiva a kyselinu sírovou, dílnu železniční, průmysl hrnčířský. Vyvinuté truhlářství v Žilině zachovalo dosud středověký stavební ráz.

V sousední, nedávno vzniklé Nové Žilině, zřízena továrna na zpracování dříví, v Lietavě továrna na cement a pálení vápna, na Čaci továrna na zpracování vlny a sukna, dále palírna na borovičku a píla na prkna. Jdouce dolů Váhem uvidíme v Bytči koželužnu, sirkárnu, pivovar, dílnu na výrobu hospodářských strojů; v Predmieru zdomácněla výroba rámců a papírových kornoutů, v Ladcích jest velká továrna na cement, v Žitné, Lednici, Rovném, Zliechově a Horním Srní pracují sklárny, v Ilavě mají pivovar a elektrárnu, a vyrábějí okrasné věci ze dříví. V Chocholné vyrábějí nářadí z ohýbaného dřeva. V Považské Bystrici kvetlo kdysi hrnčířství, Rájec byl pověstný svými kořenými výrobky, zvláště červeným řemenem „rajčovinou“, jehož hledali kupci i z ciziny. Z té slávy zůstaly ještě zbytky. Pověst Púchova rozšiřovala zvlášť jeho sukna; později řemeslo

toto upadlo. Jest tu továrna na obuv. V Dubnici, Podhradí a zářiečské dolině pěkně vyšívají.

Bobot má papírnu, Tr. Teplá cukrovar, Kochanovce lihovar. V Dohnanech, Vel. Stankovicích, Vel. Stricích, Vel. Udiči, Zarieči zřídili si mlékárny. V Trenčíně se také vzmáhá velkovýroba. Založili si tam lihovar a mydlárnu, pálí borovičku, slivovici, koňak, vyrábějí likéry a ocet, dřevěné rámy a výrobky papírové. Nechybí tu ani knihtiskárna, elektrárna a textilka.

V Zubáku zaměstnává se výrobou sukna po domácku asi 200 lidí a jest tam také dílna pro výrobu halenového sukna. V Beluši dostali školu na pletení košíků, v Závodí jest dílna dráteníčká. Z okolí Čace pochází většina dráteníků, s kterými se potkáváme v okolních krajích. Část zaměstnává se pouze opravou hrnčířského a domácího nářadí, část dělá a prodává rozličné drátěné a plechové nástroje a nářadí, část kupuje to již hotové a prodává pak po světě. Kdyby se našel vtipný podnikatel v čacanském kraji, mohla by se tato výroba pěkně a výhodně zorganisovati. Také v tomto koutu jmenovitě v horních obcích Olešné, Skalitém, Turzovce, Podvysoké, Staškově, Rakové, Svrčinovci, Černém, Horelici, Oščadnici obyvatelé vyrábějí po domácku šindely. V prvních třech vesnicích se tím zaměstnávají asi dvě třetiny obyvatel. Jen z Čace se po dráze vyveze asi za 360.000 K šindelů, a kromě toho mnoho jich plaví po vorech dolů Váhem. Šindelářství pěstují také v jiných stolicích.

Zvláštností slovenskou jest i borovička; nejlepší pak pověsti ve světě obchodním se těší trenčanská. Tu také můžeme viděti v polích, podle cest a po stráních vysázeny švestky, což bývá řídkým úkazem na Slovensku. Švestky buď suší v sušírnách neb vaří na povidla nebo pálí na slivovici.

Minerální prameny jsou v Rajeckých Teplicích a v Trenč. Teplicích.

TEKOVSKÁ STOLICE.

Na severu stolice věnuje se obyvatelstvo většinou průmyslu, na jihu polnímu hospodářství. To, co pozorovati při všech stolicích s obyvatelstvem slovensko-maďarským, lze pozorovati i v Tekově. Slováci oddávají se horlivě průmyslu, k čemuž je pobádá i kraj jimi obývaný, kdežto Maďaři věnují se více polnímu hospodářství. Nejdůležitějším městem stolice jest Kremnice, původu prastarého. Doluje se tam na zlato a stříbro od dávných dob, však dolování jest v úpadku, prameny se vyčerpávají a s nimi i obyvatelstvo. Vyrábějí tu dýmky, hliněné nádobí, zelenou skalici, papír a dřevovinu, škatule,

řemeny a barvy. V Sv. Kríži a v Hliníku dělají kameny mlýnské. Tyto kameny rozesílají daleko široko. Ve Výhních jest pivovar a strojovna, v Rudně a v Dol. Hamrech proslula továrna na stříbrné předměty a příbory, ve Velkých Uhercích velká dílna na nářadí z ohýbaného dřeva. I na Nové Báni připravují mlýnské kameny. V Žarnovici jsou parní píly. Na Lehôtce, Lehotě a v Jedlových Kostolanech pěkně vyšívají a prodávají pak tyto výšivky. Na národnostním rozhraní u Levic jest válcový mlýn, mydlárna a elektrárna. Nedaleko Zlatých Moravec, v údolí Žitvy, kopou hnědé uhlí, mají pílu a v cihelně vyrábějí kachle. I v Machulincích zřídili si cihelnu.

Mlékáren najdeme v této stolici několik a to zejména v Ondrejovcích, v Čifárech. Minerální prameny jsou ve Výhních (železito-vápenaté), Skleném (zemité) a Bukovině (železitá kyselka).

HONTSKÁ STOLICE.

Stolice tato je nejchudobnější na průmysl. Má staré hornické město Šťávnici, které spolu s Kremnicí bývalo slavné dolováním zlata, stříbra a mědi. Jako v Tekově i v Hontě řídnou zlaté žíly. Od roku 1760 je tu hornická akademie, kam chodili dříve posluchači i z okolních zemí. Má továrnu na řemeny, na dýmky a suchary, tkalcovnu a plynárnu. Dýmky „šťavničanky", okuté i bez okutí, jsou hledány po celém kraji i za hranicemi. Bývají i napodobeny. Též tu vyrábějí bělobu. V Hodruši jest tkalcovna a pletárna, v Šahách plynárna. Mlékárny najdeme v Bátovcích, H. Dačolomu a ještě v některých maďarských obcích. Ovocem svým proslulo město Krupina, jejíž obyvatelé rozvážejí je po severních stolicích Uherska. Vytěží zaň v úrodném roce okolo 100.000 korun.

Minerální prameny jsou v Ďudincích (sírová), Slatině (zemitá kyselka) a v Sántově (alkalická kyselka).

NOVOHRADSKÁ STOLICE.

Severní Novohrad se honosí celou řadou průmyslových podniků. V Gáči vyrábějí sukno již od r. 1764. Sklárny jsou na Cinobani, Českém Březovém, Malinci, Zlatné a Vlkově. Průmyslovým střediskem stolice stává se Lučenec, kde vznikají pořád nové a nové podniky. Leží už na národnostním rozhraní. K továrně na droždí, na sukno, na emailové zboží, na kovové barvy, druží se píla, doly na pyrit a železnou rudu, parní mlýny, elektrárna a dílna na vějíře. Na trhy lučenecké, zvláště pro vlnu a ovce, chodí se až z daleka. V Novohradě

chovají přes čtvrt millionu ovec; předčí ji v tom jen fejérská stolice.

V Kalinově a Hrabově kvete výroba šamotových cihel a jiných hliněných výrobků. Ve Vidiné jest pivovar. V obcích Poltáru, Staré Lehotě, Zeleném po domácku vyrábí křidlici asi 200 rodin, v Haliči, Lehotě a Diviné vyrábějí peci a nádoby. Mimo to v Poltáru a Zeleném jsou továrny na křidlici, odvodňovací trouby a ohnivzdorné cihly. Z Podriečan dříve hojně rozváželi pověstné dýmky. V Baláž-Ďarmotách jest tiskárna a elektrárna a blízko nich leží zanedbány doly na hnědé uhlí. Při maďarském Filakově kopou čedič a žulu. Okolo Šalgotarjanu najdeme slovenský ostrov a vyvinul se tu rozsáhlý průmysl kovodělnický a hornický. Pracují tu doly na hnědé uhlí, hutě a železárny. Výroba roste a hlavní předměty výroby jsou železo, drát, hřebíky, šrouby, plech, hospodářské stroje, ocel atd. I sklárna i elektrárna jest tu. Do dolů zdejších chodí na práci i horníci ze severních stolic, jmenovitě z Liptova. V Šelpě mají cukrovar, v Trhanové, Berceli a Sedlčanech mlékárny.

V Želovcích jest železitá kyselka.

ZVOLENSKÁ STOLICE.

Stolice tato má ze všech stolic slovenských nejvíce luk a spolu s Liptovem nejvíce lesů.

Stoliční sídlo je Baňská Bystrice, kde najdeme dílnu na nářadí z ohýbaného dřeva, továrnu na sukno, pilu, válcový mlýn, pivovar, továrny na likéry, lihovar, koželužnu, cementárnu, sirkárnu, cihelnu, výrobu voskovaného plátna, barvířství a jako domácí průmysl výrobu hřebenů a nožíkářství. V Harmaci jest papírna, v Špané Dolině doly na zlato, stříbro a antimon, v Lubietové železárna, pila, slévárna a nožířský maloprůmysl. Významná železárna trvá na Brezové a v Lopeji, kde jsou též doly na antimon. V Bujákově jsou sklárny a železárny, v Hronci jest továrna na železné, plechové, emailované nádobí a dílna na nářadí, v Brezně a sousedství roztroušeny jsou pily, které zpracovávají jedle z okolních lesů. V Brezně dělají též umělé květiny. Radvaň slyne svými trhy, podobně kloboučnictvím a soukenictvím. Jest tam také hodně hřebenářů a nožířů. Zvolen počíná úsilovně pracovati o svém rozvoji. Kanál Hronu dodává mu vodní síly na zpracování železa a ocele. Jest tam továrna na hliněné dýmky a nejnověji zakládá se rozsáhlá barvírna. V Rybárech dolují síru a hnědé uhlí; kromě toho jsou tam také pily. Ve Víglaši zdomácněla výroba roquefordského a jiných desertních sýrů. Badín má mlýn a pilu. V Hriňové jest sklárna, v Očové a Polhore pila.

Mlékárny zřídily si tyto obce: Dobronivá, Detva, Pliešovce, Badín, Očová, Lubietová, Detvanská Huta, Slatina, Slatinské kopanice, Slov. Lubča; tato i papírnu.

Proslulé jsou krajky starohorské, které se odtud kupovaly již ve středověku. Zručnosti a umění tamějších obyvatel schází kapitál, který by mohl posilniti a zorganisovati výrobu na velkoprůmysl. Ve zvolenské stolici zhotoví se krajek za několik tisíc korun. Kromě zvolenských jsou také krásné krajky prešpurské, spišské, tekovské a hontské. — Nožířství a hřebenářství jako domácí průmysl ode dávna kvetlo v devatenácti obcích, náleževších dříve k panství Slovenské Lubče, nyní zůstává několik obcí. Vyrábějí se lacinější nože kapesní a kuchyňské. V četných salaších vyrábějí znamenité oštiepky.

Znamenitým průmyslem zvolenské stolice je konečně brynzařství, ve kterém vynikají dosud Staroturanci, majetníci největších podobných závodů. Brynzárny jsou ve Zvoleni, Brezně, Vel. Slatině, Očové, na Mýtě, Detvě a Hriňové.

Minerální prameny nalézáme ve Sliači (železitý), ve Zvoleni, na Borové Hoře, v Brusném (sirný), Bacúchu (alkalická kyselka), ve Víglaši (kyselka), na Bukovcích (alk. kyselka), Moštěnicích (zemitá kyselka).

TURČANSKÁ STOLICE.

Stolice tato jest ze slovenských nejmenší. Bohatství lesní zpracují mnohé píly, ze kterých největší jest v Sučanech při Váhu. Kromě pil mají i velkou cihelnu, kde vyrábějí cihly, křidlice a odvodňovací trouby. Nejnověji založen podnik na pískovou cihlu a vápno. V Turanech mají mlýn a pily. Turč. Sv. Martin jest znám několika podniky; největší je dílna na nářadí z ohýbaného dřeva s filiálkou v Slovanech, Socovcích a Valči. Dále jmenovati sluší pivovar, tiskárnu, pilu, rafinerii petroleje, továrnu na celulosu, továrnu truhlářskou a výrobu brynzy. V Turčeku, Príbovcích a Budiši jsou pily. V Necpalech jest továrna na papír, na Vrútkách zřídila si železniční dílnu košicko-bohumínská dráha; mají tu i kamenné lomy, pálí vápno, a pořídili si společné jatky. V Kláštoře pod Zniovem řezbářská škola zhotovuje rozličné krásné práce.

Z Turce chodívali mnozí jako podomní obchodníci (olejkáři, šafranníci atd.) s rozličným zbožím za hranice, do Bulharska a hlavně do Ruska. Nyní, následkem zakládání stálých obchodů i v menších městech a vesnicích, toto obchodování přestává. Mnozí Slováci z rodu těchto „šafranníků“ založili si

v Rusku, Bulharsku a Rumunsku rozsáhlé obchody, tak ve Varšavě, Oděse, Berdyčevu, Kyšiněvu, Čitě atd.).

Prameny minerální jsou ve Štubni (alkalicko-salinické) a v Jahodnících.

ORAVSKÁ STOLICE.

Podobně jako Turec i Orava honosí se četnými pilami. V Trstené jest rafinerie petroleje, v blízkosti jsou uhelné doly, dosud nevyužitkované. Tvrdošín, Slanica, Námestovo staly se sídly průmyslu barvířského; z toho kraje pocházejí i plátenníci oravští, kteří rozvážejí zboží plátěné na trhy. V Námestově tkají plátno a pěstují len; jest tam i tiskárna. Podbiel má pivovar, Polhora, Novoť, Zákamenné-Klín, Habovka pily. Ve Vel. Bysterci jest továrna na hospodářské stroje, v Dol. Kubíně tiskárna. Z Velké Vsi a Jasenové rozvážejí chutné oštiepky. V několika obcích vyrábějí sukno halenové v ceně několika tisíc korun.

Pramen minerální jest v Polhore (brom-jodově-solný).

LIPTOVSKÁ STOLICE.

V Liptově více nežli polovina půdy jest porostlá lesy. Úzký pruh rovinky pouze jakoby se mihl podle Váhu mezi řetězy vrchů, tvořících vysoký lem na severní a jižní hranici. Přirozeně vyvinul se tu již dávno obchod s dřívím, kterému napomáhala splavnost Váhu.

Ve starší době vynikal v tomto obchodě Hrádok, který měl též píly. Na vorech plavilo se a plaví se dosud stavební dříví, prkna atd. V Hrádku do r. 1817 byla královská továrna na střelné zbraně, kde se vyráběly pušky a pak odvážely po Váhu do Vídně. — Vory plaví se buď po Sered v Nitře, aneb dolů Dunajem až do Srbska, Rumunska a Bulharska. Po dráze odváží se dříví přes Bohumín do Německa. Jest tam také lihovar. Pro obchod s dřívím uvésti dlužno ještě Lipt. Sv. Mikuláš, Ružomberk a Lubochňu.

Průmyslově nejvíce se vyvinulo město Ružomberk. Má dvě velké cellulosové továrny, vyrábějící rozličné druhy papíru, cihelnu, sirkárnu, tři pily, syrárnu, dubárnu, tiskárnu, dílnu na papírové kornouty, octárnu, vápenku a čilý obchod s dřívím. V přímém sousedství v Rybárpoli jest textilní továrna — největší v mocnářství, slévárna a strojírna. Na Bílém Potoku a v Demčinách mají továrnu na lepenku a dřevovinu. V Lipt. Teplé jest koželužna, v Lubochni pila, ve Třech Sliačích cihelna, v Lískové vápenka, na Osadě pila, v Likávce válcový

mlýn, na Malužiné továrna na rámy, na Štrbě továrna na barviva a pila. Ve Velkém Borovém nejnověji vzniklo síťařství. Z Malého a Velkého Borového a z Hút pocházejí skláři. Oštiepky z Boce a ze Štrby chválí se pro dobrou chut. Německá Lubča, ležící od obchodního ruchu stranou, má válcový mlýn, brynzárnu a koželužnu; také znamenitý obchod dřívím. Po Ružomberku vyšinul se nejvýše Lipt. Sv. Mikuláš, kde se dobrý průmysl koželužský změnil ve výrobu tovární. Řemenářské výrobky mikulášské jsou hledané. Továrny tyto se počítají mezi prvotřídní v Uhrách. Dobré pověsti těší se i mikulášské kožešnictví. Kromě toho v Mikuláši nalezneme továrnu na lepenku z dříví, brynzárnu, pilu, lihovar, tkalcovnu, tiskárnu, barvírnu, chemickou továrnu, elektrárnu. V nedaleké Palúdzce vyrábějí moučku z kostí a dřevěnou vlnu. V horním Liptově robí po domácku plátno pro obchod, jinde sukno na haleny. V Ružomberku kvetlo dříve hrnčířství, nyní však již zaniká. Z Vrbice chodívali dříve po světě mnozí plátenníci, barvíři a kupci, — nyní jsou většinou plťary. Horní Liptov jest krajem zedníků. Ještě v předešlém století dolovalo se na zlato, ale vždy tak skromně, že se dolování nevyplácelo a tak úplně zaniklo.

Z minerálních pramenů jmenujeme prameny v Korytnici (zemito-salinicko-železitá kyselka), na Lúčkách (železitý), v Železném (alkalicko-železitá kyselka), v Sliačích atd. Z výletních míst zasluhuje zmínku Štrbské Pleso (1356 m nad mořem) v Tatrách, a Lubochňa (460 m nad mořem) na úpatí vysoké Fatry při Váhu.

SPIŠSKÁ STOLICE.

Spiš a Gemer jsou stolice, kde jest nejvíce dolů na železnou rudu. V spišské stolici jest 13 železných hutí, v gemerské 14. Největší jsou v Zacharovcích, Koterbachu a Smolnické Huti.

Nejvýznamnějším průmyslovým městem spišským lze nazvati Novou Ves. Tam se kope železná ruda; — dolování stříbra a mědi jest zanedbáno. Má parní pilu, tkalcovnu, pletárnu, válcový mlýn, škrobárnu, lihovar, elektrárnu, peci na pálení sádry. Při Hrabušicích nalézá se mangan, v Hranovnici pila a báň na železnou strusku. Také vyrábějí tam dřevěnou vlnu. V Krompachu jsou huti, železárny, doly na železnou rudu, — město to vůbec vyniká v průmyslu železářském a zaměstnává asi 2500 dělníků. Na Poráči dolují železo a je tam též železárna, v Podolinci parní pila a dílna na výšivky, v Bušovcích tkalcovství a lihovar.

Pěkně vyvinutý průmysl má Spišská Bělá, kde nalézáme lihovar a rafinerii lihu, koželužnu, továrnu na zpracování

tabáku, cihelnu, škrobárnu (bramb. škrob), pivovar. I Kežmark se honosí pěknými podniky; jest zde tkalcovna na plátno, slévárna, továrna na železné rollety, pivovar, mlýn na ječmenné krupky, škrobárna, elektrárna, petrolejová rafinerie, továrna na bílení plátna a bavlny, brynzárna, lihovar a parní pila. Důležitým průmyslovým městem jest i Levoča s lihovarem, rafinerií lihu, výrobou likérů, tkalcovstvím, koželužstvím, cihelnou, pivovarem, parní pilou, elektrárnou a výrobou sádry. Poprad má parní mlýn, sladovnu, pivovar, papírnu, škrobárnu, cihelnu, pily, elektrárnu. V Matějovcích vyrábí se nádobí z plechu, v Spišském Podhradí jest pivovar a kamenný lom, ve Velké pila a mlýn, ve Velké Lomnici cihelna a cementárna s výrobou majoliky a kachel.

Velmi čilý ruch průmyslový pozorovati v dolině gelnické. Na vrších blízko pramenů říčky Gelnice, v Stracené jsou huti, v okolí města Gelnice je velmi mnoho rudy železné, měděné, stříbrné a rtuti. Gelnice sama vyrábí různé výrobky truhlářské. V Prakovcích jsou železárny a továrna na ocel, podobně ve Vel. Folkmáru; ve Vondrišlu jsou doly na železo a měď, tavírny, huti a vyrábějí tam také kosy a železné nářadí. Podobné větší neb menší podniky nalezneme podél řeky Gelnice všude. V Smolníku a Smolnické Huti kutají železo, měď a síru. V Smolníku mají tabákovou továrnu a pilu a vyrábějí rozličné předměty, zvláště z železa.

Dokud textilní průmysl továrnický nedodával na trhy ještě dostatek výrobků, kvetlo tkaní plátna po domácku ve všech téměř stolicích slovenských, zejména však ve Spiši, Šaryši, Oravě, Gemeru, Liptově, Trenčíně. Pouze ve Spiši vyrobilo se asi na 4 milliony metrů plátna. Nemalý význam měly v tomto oboru i města Kežmark, Poprad, Nová Ves, Spiš, Bělá, Velká. Spišské plátno bylo již ve středověku hledané. Ovšem plátno to vyráběli ze lnu a luhy modraly se krásným květem lnovým. Na Spiši rodí se znamenitý hrách, který melou v několika mlýnech. Spišský sýrařský průmysl je též významný. Kromě brynzy vyrábějí z mléka kravského t. zv. cihlový a groyský sýr. Z domácího průmyslu zasluhuje zmínky ještě košikářství (hlavně v Lackové) a krajkářství.

Ve Spiši rozprostírá se větší část našich Tater, které spolu se spišskou Magurou daly vznik letním bytům a lázním. Vzpomenu pouze nejhlavnějších. Letní byty jsou ve Smokovcích, Tatranské Lomnici, Popradě, Gelnici, Westerovu, Vyšných Hágách, Matliárovcích, Lučivně, Velké, Novoveských lázních, Minerální prameny se prýští ve Sp. Bělé (sirná voda), Vyšných Rušbaších, Gánovcích, Slatvíně, Směrdžonce,

Lubici (sírová), Baldovcích (sulfátová kyselka), Slovenské Vsi (železitá kyselka), Rokuse, Sivejbradě, Sv. Ondřeji, Dúbravě (železitá kyselka).

ŠARYŠSKÁ STOLICE.

Nejdůležitějším městem v údolí řeky Torysy je Prešov. Má továrnu na kachle, rafinerii lihu, pivovar, tkalcovny, elektrárnu. Prešov je významným tržištěm pro zemědělské výrobky stolice. Nedaleko při Šováru dobývají soli, v Sabinově mají koželužnu a papírnu. V severní části stolice leží staré město Bardiov, kde je továrna na hračky a vyřezávané věci ze dřeva, velká pila a pivovar. V této části Šaryše jest roztroušeno hodně pil. Kdysi také rozváželi odtud pověstné hliněné nádobí. Při Hervartově a ve Lvovské Huti jsou sklárny. Stát zřídil doly opálové menších rozměrů v Dubníku, Huvísi a Červenci, v jihovýchodním to koutě stolice. Jest to vzácný orientálský opál vrostlý v trachytu a náleží mezi hledané drahokamy evropské. Zborov, Nižný Svidník a Nižný Orlík mají pily, ve Velkém Šaryši jest parní válcový mlýn.

Minerální prameny jsou v Bardiově (alk. želez. voda). Ščavníku (sírová), Staré Lubovni (želez. kys.), Nižném Šebeši (slaná), Cígelce (alkal. kys.), Lipovci („salvátorka"), Sulíně (alk. kys.), Šingláru (kys.) a ještě několik méně významných.

GEMERSKÁ STOLICE.

Mezi řekou Šajavou a Rimavou táhne se gemerské rudohoří skrývajíc v sobě velké bohatství. Počneme od severu Šumjacem, kde kutají železné a zinkové rudy, Švábolkou, kde jest železárna a továrna na ocel, Pohorelou s hutěmi a železárnou, Závadkou se slévárnou a výrobou plechu. (V těchto dílnách jsou dělníci většinou Rakušani). Dobšiná, staré hornické město při Šajavě, má rozsáhlé doly na železo a měď, a několik hutí a pil neustále pracuje. (Blízko jest světoznámá ledová jeskyně.) Jdouce podél Šajavy nalezneme v jejím údolí mnoho větších neb menších dolů a hutí. Ve Vlachově kutají stříbro, železo, měď a síru a jest tam také železárna; v Nižní Slané nalezneme železné doly a železárny, v Henckovcích železárnu a huť, v Betliaru kutají antimon, síru, kobalt a nikl; jest tam také železárna. V blízkosti Rožnavy jsou ložiska železné a antimonové rudy, je tu papírna, pila, mlýn, elektrárna. Tu kvetl kdysi průmysl voskový a svíčkový. V Horce jest továrna na cellulosu, ve Štítníku kopají železnou strusku, zinek a olovo, jsou tam též dvě hutě. V Slavošovcích a Rohovcích zdomácněla

výroba papíru a dřevoviny, v Kunově Teplici jest železárna. Velká Revúca má pilu a výrobu hliněného zboží; dobývají tam i železa ze strusky.

V blízkém vrchu Kohútě nalézaly se i topasy. V Jelšavě dolují zinek a železo, pálí magnesit; v Sirku kutají železnou rudu, v Chyžném a Lubeníku jsou železárny.

Poblíž západní hranice gemerské teče Rimava. Téměř u jejích pramenů leží Tisovec s papírnou, brynzárnou a železárnou. Jsou tu lomy na vápenec a skelné hutě. V sousedním Klenovci jsou grafitová ložiska a tam vyrábějí pověstné klenovské sýrce (podobné eidamským), kterýžto průmysl jest nyní již v úpadku. V Hnúšti a Likieru dolují železnou a magnesitovou rudu; jsou tam železárny a pražírny magnesitu. Na úpatí Vepru nalezneme sklárny v Kokavě, Utekáči, na Šoltýské. Na Muráni jest brynzárna. Pily zpracovávají dřevo gemerské v Kokavě, Polonce, Telgártě, Muráni, Lomě.

Ve stoličném městě v Rimavské Sobotě kvete hornictví, průmysl železářský a dřevěný, jest tam továrna na konservy rostlinné, v Plešivci mají doly na uhlí a mlýn. Jelšava proslula hornictvím, železářským průmyslem a továrnou na pokrovce.

Nad Rimavskou Sobotou obce Valkov, Selce, Pondelok, Suchá, Hrnčiarske Zalužany, Kameňany a Červená Skala slynou od dávné doby hrnčířstvím a výrobky jejich rozvážejí se na vozích po domácích trzích. Kromě nádobí vyrábějí i cihly, křidlici, odvodňovací trubice. V Hostišovcích soustřeďuje se obchod s voskem. Z Ratkové vyvážejí znamenité ratkovské „perece“, — nejvíce jen v hranicích stolice.

Minerální prameny nacházejí se ve Štítníku, Rožňavě (sulfátová), v Telgártě, Čízi (jod-bromová voda), Ajnáčce (železná kyselka), ve V. Revúci (želez. kyselka), Várgedu (železitá kyselka).

ABAUJSKÁ STOLICE.

Hlavním městem stolice jsou Košice, mající historický význam. Město kvapně roste, zvláště v posledním čase. Kromě strategického významu vývoj podporuje i ta okolnost, že se tam vytvořila křižovatka drah. Odtud vede dráha košicko-bohumínská, křižující celé Slovensko od východu na západ, a spojující Uhry s Rakouskem i Německem. V Košicích jest velká tabáková továrna, továrna na cikorku, hliněné, keramikové a kamnářské zboží, dílna na nářadí z ohýbaného dřeva, výroba cihel a křidlice, pila, parketárna, dílna na nářadí, tkalcovna, pletárna, barvírna, ústav na chem. čištění, strojírna,

válcové mlýny, plynárna, několik tiskáren, výroba galanterních věcí z kůže, pověstné uzenářství, pivovar, mlékárna, zpracování a prodej hedvábí. Má vyvinutý velkoobchod a veřejná skladiště. V blízkosti jsou ložiska kamenného uhlí. — Na západ leží Nižný a Vyšný Medzev a Štos. V těchto prvých dvou obcích vyrábějí pily, kosy, motyky, lopaty atd. a v blízkosti jsou doly na rudu stříbrnou, měděnou a železnou. Ve Vyšném Medzevě jest železárna, v Štose kvete průmysl nožařský. Na hranici stolice gemerské sousedí několik dolů na zlato, stříbro, antimon a hutě železné a měděné. — V Aranidu je továrna na zpracování zlata a stříbra, v Košických Hamrech železárna, v Čáni jest parní válcový mlýn. Výroba a zpracování sýra zdomácněly v Sené, Čani, Podolově.

Minerální prameny nalezneme v Rankovcích, Košicích, v Nižním Kékedu. V Štose jest vodoléčebný ústav.

ZEMPLÍNSKÁ STOLICE.

Zemplín jest na průmysl dosud chudý a kromě četných pil a různých podniků na zpracování dřeva dějí se tu pouze pokusy vrtati na naftu. Však toto vrtání se dosud úplně nedaří. Prameny petrolejové vrtají v Krásném Brodě, Nižní Radvani, Sukově, Stražském. V první a poslední obci jsou i raffinerie a v poslední též cementárna. Při řece Tople v blízkosti Vraného jsou ložiska kamenného uhlí a rtuti. Při stoku Toply s Ondavou jest pila a dílna na nábytkové laty. Ve Vydranech mají dílnu na nářadí z ohýbaného dříví a pilu, ve Vrchovcích, Kamenici, Strakčíně, Telepovsích pily, v Michalovcích mlýn a pivovar, v Humeném lihovar, parní mlýn, cihelnu, pilu a elektrárnu. V Strabském vyrábějí cement, v Ledmovcích vápno a zpracovávají hlínu; v Plechočicích vyrábějí tak zv. cihlový sýr. — V maďarském kraji okolo Šátoraljaujhelu počíná se pěstovati vinná réva; v kraji tomto leží i Tokaj, proslulý tokajčinou, kterou však dělají také v širším okolí právě tak, jako „liptovskou“ brynzu v okolních stolicích. V Šátoraljaujhelu je tabáková továrna, velká železniční dílna, pálí se koňak, pletou koše pro vývoz ovoce. V slovenském ostrůvku, který tvoří obce Stará, Nová a Prostředná Huta, jest sklárna. Jižně v Serenči nalezneme velký cukrovar a elektrárnu. Ve vzpomenutém již Tokaji jest sirkárna, továrna na koňak, pletení košíků, lámání kamene, v Šárošpataku cihelna, parní mlýn a výroba mlýnských kol.

Minerální prameny nalezneme ve Velatech (alk. sodn. voda) a v Erdäbenyi (sulfatová).

UNGSKÁ STOLICE.

Podobně jako v Zemplíně, i v této nejvýchodnější Slováky obývané stolici, průmyslových podniků jest jen pořídku, a jsou založeny pouze na zpracování lesního bohatství množství pil.

Na Luhu, u pramenů řeky Ungu, v ruském kraji, vrtají petrolej, ve Vel. Berezném nalezneme pilu a výrobu prkének na nábytek, v Čarnoholově pilu, v Dubriniči dobrou porculánovou hlínu, která by mohla býti zdrojem důležitého průmyslu, v Zaričově a Penčíně výrobu nábytku z ohýbaného dřeva, v poslední obci jest i acetonová továrna a pila. — Při prameni Turianky, na Bystrém, jest také továrna na aceton. — Ungvár, ležící na rozhraní tří národů: slovenského, ruského a maďarského, má velkou dílnu na nářadí z ohýbaného dřeva a pilu, továrnu na křidlici, cihly, kachle a zpracovává dobročinskou hlínu a kaolin. Jest tu také parní válcový mlýn, mlékárna, tiskárna, elektrárna; Ungvár jest důležitým obchodním bodem širokého okolí. — V slovenských obcích, jako jsou Antalovce, vyrábějí kosy, v Sobrancích je lihovar, ve Vyšných Remetech pila a železárna, v Seredném lihovar, výroba dřevěných lopat; také se tu pěstuje víno.

Minerální prameny jsou v Sobrancích (solno-sírný), v Užoku (žel. kys.), v Jovse (sírová) v Ungváru (želez. kys.).

R. PILÁT:

VÝVOJ PENĚŽNICTVÍ NA UHERSKÉM SLOVENSKU.

V Čechách se myslí všeobecně, že Slovensko jest země chudičká. O většině stolic toto mínění ovšem jest správné, ale nelze tak říci o Slovensku celém. Jsou stolice, na příklad prešpurská, nitranská s krajinami podle dolního toku řeky Moravy, Váhu a Nitry, dále údolí řek Hronu, Ipelu a Hernadu, kde jest země úrodná a rolnické obyvatelstvo celkem dobře se má. Rovněž slovenské osady ve středních a jižních Uhrách na tak zv. Dolní zemi, jsou v rozkvětu kupujíce půdu od sousedících Maďarů a Srbů.

Jakkoliv tedy Slováci uherští na poli zemědělství svou pílí a vytrvalostí se domohli znatelných pokroků, přece v oboru peněžním, obchodním a průmyslovém zůstali ještě pozadu. Důsledkem této nevšímavosti bylo, že celé Slovensko protkáno jest živlem cizím, který ve spojení s intelligencí maďaronskou a maďarskou ovládá jak bankovnictví, tak obchod a průmysl.

Tomu se nelze ovšem diviti. Po neblahém vyrovnání v roce 1867 Uhry staly se pro Rakousko a tím i pro český národ v politickém smysle cizinou. Záloženský a cukrovarnický rozmach, jenž u nás v těch letech nastal, zastavil se u Karpat a nepřešel dále na uhersko-slovenskou půdu. Zakladatelská činnost, mající v Praze své ústředí, obmezila se na země koruny svatováclavské; o Slovensko se v Čechách nikdo nestaral, byloť pokládáno za cizinu. Na Slovensku samém nastalo pronásledování. Slovenská gymnasia zavřena a zakládány pouze maďarské školy střední, jichž žáci, rodilí Slováci, tam byli odchováni v duchu maďarského vlastenectví a opouštěli školy jako dokonalí Maďaroni.

V době té, kdy v českých krajích zakládány záložny, chopili se na Slovensku zakladatelského ruchu Maďaroni a Židé, i obsadili bankami i spořitelnami všecka města slovenská. Ve smysle uherského zákona obchodního není v Uhrách spořitelen s městským ručením. Proto všecky spořitelny a banky zakládány byly na základě akciovém. Na podkladě podílovém zakládány byly na Slovensku tak zv. pomocné pokladnice, které se však nedomohly toho významu, který mají u nás záložny.

První slovenský ústav peněžní vůbec založen byl r. 1845, a to slovenským evangelickým biskupem Kuzmánym pod jménem „Baňsko-bystrická sporitelňa“. Nejstarší slovenský ústav tento působil po dlouhá léta ve prospěch hospodářského rozvoje, ale v letech devadesátých většina akcií přešla znenáhla v majetek maďarský a tím přešlo i vedení ústavu v ruce maďarské. Jak nesmírná ztráta to byla pro slovenský život hospodářský, vysvítá z toho, že dnes spořitelna má vkladů přes 10 milionů korun.

Od r. 1868 do r. 1885 Slováci založili pouze šest akciových ústavů peněžních. Nejstarším ústavem jest Turčansko-Sv. Martinská sporitelňa, založená roku 1868, která po dlouhou dobu stála v čele slovenského finančnictví. Během více než 40letého trvání spořitelna vykonala záslužný kus práce pod správou osvědčeného vůdce Slováků, Mudroně. Ač závodní kapitál činil koncem r. 1908 pouze 171.600 K, stoupl reservní fond na 250.000 K a vkladů shromážděno ve výši 5,200.000. — Rokem

1909 ústav doznal dalšího rozmachu. Akciový kapitál zvýšen na 510.000 K a vedle filiálky v Lipt. Sv. Mikuláši založena filiálka ve Vrutkách. V obchodech parcelačních a pozemkových podařilo se spořitelně dosíci v poslední době ve Vrutkách znamenitých výsledků.

R. 1872 založena byla v Krupině v hontské stolici Krupinská spořitelna a při akciovém kapitále 60.000 K soustředila na sebe 1,240.000 K vkladů.

Ne všecky ústavy Slováky založené udržely se ve slovenských rukou. Špatným obrázkem slovenské vytrvalosti jest založení „Prievidzké sporitelni“ r. 1872, která nedbalostí domácích kruhů přešla do židovsko-maďarských rukou. Rovněž roku 1874 v Brezně založená Breznianská účastinárská sporitelňa neudržela se trvale ve slovenských rukou a většina akcií přešla časem v majetek maďaronský. Úkaz tento působil neblaze na slovenské obyvatelstvo jak v městě, tak i v okolí a teprve zřízením tamější slovenské Vzájemné pomocnice tato chyba byla částečně napravena. Podobným osudem, ač menší měrou stižena byla v roce 1873 založená „Účastinárská sporitelňa v Lipt. Německé Lupči,“ která má akc. kapitál ve výši 80.000 K, vkladů 575.000 K. Byla založena čistě slovenskými kruhy, ale časem většina akcií přešla do rukou tamějších židovsko-maďaronských obchodníků, kteří pak strhli na sebe vedení ústavu. Přes to spořitelna jest dvojjazyčná, poněvadž slovenské měšťanské kruhy mají dosud silnou menšinu.

Roku 1879 dosáhlo se v Ružomberku založení „Ružomberského úverného spolku“. Veden jsa slovenským finančníkem Vladimírem Makovickým ústav nabyl takového rozmachu obchodního, že byl přeměněn r. 1904 v Úvernou banku. Zvýšivši akciový kapitál na 1 milion korun, Úverná banka vyšinula se na největší ústav slovenský a pouze svou výší vkladů (téměř 5 milionů K) stojí v druhé řadě za bankou Tatrou. Zřízením filiálky v Trstené rozšířen byl obor působnosti nemalou měrou též na stolici oravskou. Úverná banka všímá si též průmyslového ruchu a jest úzce spiata s průmyslem celulosovým. R. 1909 nastal další mohutný rozmach banky zdvojnásobením akc. kapitálu na 2 miliony kor. za účelem vydávání dlužních úpisů. Tím způsobem se Úverná banka stane prvním hypotečním ústavem emisním na Slovensku. Jak akcie tak i zást. listy budou znamenány na pražské burse. *)

---

*) R. 1910 banka převzala prešpurskou Ludovou banku a přeměnila ji ve svoji filiálku.

Založením „Horňouhorské banky Tatry v Turč. Sv. Martině r. 1886 počíná se druhý oddíl vývoje slovenského peněžnictví. Zakladatelům tanulo na mysli udělati z „Tatry“ velkou obchodní banku, která by soustředila v sobě veškeren obchodní život slovenský a odkud měla vycházeti další organisace slovenského peněžnictví. Akciový kapitál stanoven původně na 1,600.000 kor.; plně splaceno do dneška 800.000 K. Banka získala si hned od založení velké přízně a postupně zřizovala filiálky v Dolním Kubíně, Senici a ve Velké Bytči. Vedle značných domácích i amerických vkladů jí svěřených, banka doznala značného rozšíření obchodu. Bohužel, že naděje kladené u vedení banky se nesplnily a zejména obchody úvěrové spojeny byly za ředitele Žigy Paulínyho-Tóta s výsledky nepříznivými. Po řadě let tiché práce a reorganisace dopracovala se nyní „Tatra“ opět na úroveň, ze které možno konečně pomýšleti na další rozvoj. Rokem 1907 počato opět s vyplácením dividendy. Vklady banky dělají přes 9 milionů korun. Nynějším ředitelem banky jest Ivan Daxner, jenž mužnou rukou hledí z nově získané důvěry připraviti bance lepší budoucnost. Podle posledních zpráv „Tatra“ zřídila filiálku v Prešově. Jest to první krok na slovenský východ, a nelze jinak, než bance blahopřáti k nové blahodárné činnosti její.

Od r. 1887 až do r. 1896 nebylo na Slovensku chuti zakládati nové ústavy, poněvadž téměř veškeren zájem soustředil se na banku „Tatru“. V té době založeno proto jen několik bank. Roku 1888 založena pomocí banky „Tatry“ první „Ludová banka“ a to v Malackách, s akciovým kapitálem 100.000 K; dnes Ludová banka má vkladů 1,990.000 kor. Bohužel, v poslední době uplatňuje se tam silně vliv maďaronský. Do této doby spadá též založení Priemyslnické banky v Ružomberku (r. 1889), která utvořena byla tamějším slovenským měšťanstvem; během doby však maďaronská strana skoupila většinu akcií a chyba jednou učiněná nemohla se již napraviti ani několikaletým úsilím pozdějším. Poslední boj na valné hromadě roku 1907 rozhodl nadobro porážku akcionářů slovenských.

R. 1893 založena byla v probudilém slovenském městě Myjavě Myjavská banka s akciovým kapitálem 120.000 K, z něhož splaceno bylo 60.000 K; plný akciový kapitál dovršen byl r. 1904. Ústav prospívá příznivě a účastnil se pilně při zakládání nových závodů peněžních. Vklady banky stouply na 2,600.000 korun. V listopadu r. 1909 Myjavská banka založila filiálku v Novém Městě n. Váhem a hodlá rozmnožiti akciový kapitál na 240.000 K.

R. 1894 přetvořena byla Milcem na základě společenstevním r. 1884 založená „Žilinská pomocnica“ na akciovou společnost. Akciový kapitál činí 160.000 kor. a vklady vzrostly na 2,476.000 korun. Ačkoli pomocnica založena byla slovenským kapitálem, neudržela trvale čistě slovenského rázu a jest smíšena částečně s živly protichůdnými. Podle posledních zpráv přikročí pomocnica ku zvýšení akc. kapitálu na 500.000 K, aby alespoň částečně vyrovnala se tamějším maďarským ústavům.

Nové období a s ním nový čilejší ruch zakladatelský se začal rokem 1896 a stupňoval se od r. 1902.

O názvu „Petrovská sporitelňa“ založen byl roku 1896 první slovenský ústav na Dolní zemi a to v nejuvědomělejší obci Petrovci. Spořitelna měla 120.000 K akciového kapitálu, který r. 1909 zvýšila na 311.000 kor. Vklady činí již 1,114.000 korun. V roce 1910 byla otevřena filiálka v Pivnici v Báčce. Téhož roku došlo na založení tří bank. Známým a zasloužilým slovenským předákem dr. Juliem Markovičem v Novém Městě n. Váhem toho roku založená Ludová banka měla podle poslední bilance 500.000 kor. akc. kapitálu. Vklady dosáhly již výše 2,750.000 kor. Banka zřídila r. 1907 filiálku ve Vrbovém a rozšířila svoji činnost na Píšťany, kde nákupem akcií tamější úvěrní banky maďarské tato přešla v ruce slovenské. Akciový kapitál píšťanské Úvěrní banky bude zvýšen z 50.000 na 200.000 K. V bohaté Trnavě založil v témže roce bývalý poslanec dr. Veselovský Trnavskou a vidieckou banku s akciovým kapitálem 100/m. kor.; dnes vykazuje banka vkladů 1,284.000 kor. Současně založen v Necpálech „Necpálský úverný spolok“ s akciovým kapitálem 36.000 korun, který letos byl zdvojnásoben; vkladů shromáždil do dneška 617.000 kor. R. 1898 založena byla Pukanská ludová banka s akc. kapitálem 20.100 kor. a roku 1901 zřízen ve Staré Turé Staroturanský úverný spolok s akciovým kapitálem 40.000 korun.

Rokem 1902 dán byl signál k pronikavější práci na poli bankovním. Stoliční město Zvolen nemělo posud slovenského ústavu peněžního a proto tamější předáci vedení dr. Veselem rozhodli založiti Zvolenskou ludovou banku, která jest již dnes vyzbrojena akciovým kapitálem ve výši 500.000 korun a vklady částkou přes 2,000.000 kor. Banka rozšířila svoji činnost zřízením filiálky v Detvě a v Baňské Bystrici. Téhož roku poslanec Skyčák založil Ludovou banku v Námestově na Oravě s akc. kapitálem 100.000 kor., která r. 1909 svůj kapitál zdvojnásobila a zřídila filiálku v Tvrdošíně; do dneška banka nashromáždila již 1,277.000 kor. vkladů. Druhá banka

na Dolní zemi založena byla roku 1903 přičiněním znamenitého evangelického faráře Boora v Nagylaku o názvu Naďlacká ludová banka. Akciový kapitál činil 100/m. korun a byl rokem 1909 doplněn na 200.000 korun. Vkladů má dnes přes 450.000 kor. Pro nás Čechy jest zajímavo, že blízká kolonie česká v Německém Peregu jest též zastoupena v bance delegátem svým. Téhož roku založena v Turčanské stolici v Turanech Ludová banka, která se však pohybuje v nepatrných rozměrech.

Roku 1904 založena byla přičiněním dr. Minárika z Bytče Ludová banka v Bánovcích, s akc. kapitálem 60.000 kor., který roku 1909 byl zvýšen na 120.000 korun. Vkladů nastřádáno již přes 500.000 kor. Na Dolní zemi založena byla pak dr. Krnem a dr. Mičátkem z Nového Sadu Ludová banka v Kysáči s akciovým kapitálem 102.000 kor.

V následujících letech zakládány byly banky hlavně v nejprobudilejších krajích Slovenska, v západních stolicích. R. 1905 založena dr. Štúrem Meštianská banka v Trenčíně s akciovým kapitálem 100.000 korun a již rokem 1909 bylo nutno akciový kapitál zvýšiti na 200.000 kor. Vkladů má banka téměř 700.000 korun. R. 1906 založena byla bývalým poslancem dr. Ivánkem Hospodárská banka v Trnavě s akc. kapitálem 100.000 kor., který byl r. 1909 zvýšen na 200.000 korun a zároveň zřízena v Pezinku filiálka. Roku 1907 poslanec dr. Blaho založil Obchodnou banku ve Skalici, taktéž s akciovým kapitálem 100.000 korun, dále založena dr. Šimkem Ludová banka ve Fraštáku a poslancem Skyčákem Ludová banka v Jablonke na Oravě; oboje s akciovým kapitálem 100.000 kor. Současně došlo na Prešpurk, kde vznikla Ludová banka s akciovým kapitálem 200.000 korun, kteráž r. 1910 byla přeměněna Úvernou bankou v Ružomberku ve filiálku. V Ružomberku založena byla po neúspěchu slovenských akcionářů Priemyslnické banky nová „Ludová banka“ s akciovým kapitálem 100.000 kor. Nepřátelství vlády k slovenské řeči osvědčeno bylo této bance tím, že v protokolované firmě nebylo dovoleno uvésti slovenské označení města, a proto zní úřední název: „Ludová banka, účast. spol. v Rózsahegyi, so sídlem v Ružomberku.“ R. 1910 zřídila banka první filiálku ve Staré Vsi ve Spiši a hodlá zdvojnásobiti akciový kapitál svůj.

R. 1908 slovenské bankovní podnikání neochablo přes neobyčejné zdražení peněz v Uhrách v předcházejícím zimním období. Ze slovenské pomocnice ve Staré Pazové ve Srěmu, kde Slováci mají silnou většinu, vznikla přičiněním evangeli-

ckého faráře Hurbana Staropazovská banka s akciovým kapitálem 180.000 kor. Ve Velkých Topolčanech došlo přičiněním Bánovské ludové banky ke zřízení Měšťanské banky s akciovým kapitálem 100.000 kor. a posléz v jižních Uhrách k založení Kovačické banky s akciovým kapitálem též 100.000 korun, který má býti nyní zdvojnásoben.

Rok 1909 může býti zapsán ve slovenském peněžnictví zlatým písmem. Drobná práce, konaná po řadu let, přinesla ovoce a dnes vidíme na všech stranách čilý ruch a zdravou podnikavost. Hned počátkem roku založen byl první slovenský ústav v maďarském městě a to „Všeobecná banka“ v Lučenci ve stolici novohradské, s akciovým kapitálem 200.000 kor., který v r. 1910 byl zvýšen na 500.000 kor. Zásluhu o založení této banky a organisování Slováků obývajících v severní části stolice novohradské má dr. Bazovský. Hned potom došlo na založení prvního slovenského ústavu peněžního v Budapešti pod jménem „Ústredná banka“ s akciovým kapitálem 200.000 kor. Pomocí „Obchodné banky“ ve Skalici založena byla dále „Rolnická a priemyselná banka“ ve Velkých Levárоch v prešpurské stolici, s akciovým kapitálem 50.000 kor. a v Myjavě vznikl druhý slovenský peněžní ústav se jménem „Nová banka“ s akc. kapitálem 150.000 kor. V Kovačici v jižních Uhrách založena byla taktéž druhá slovenská banka přičiněním dr. Petrikoviče a to o názvu „Sedliacka banka“ s akc. kapitálem 100.000 kor. Mimo to založen byl prostřednictvím Ludové banky v Novém Městě n. Váhom nový slovenský ústav peněžní v Brezové: Hospodárská banka úč. spol. s akc. kapitálem 50.000 kor.

Kromě uvedených nových bank přikročila v r. 1909 celá řada peněžních ústavů ke zvětšení akc. kapitálu svého. Toto rozmnožení u jedenácti ústavů, o čemž již jednotlivě byla učiněna zmínka, dělá celkem 2,434.418 K. Nových filiálek založeno bylo v tomtéž roce 8. Připočteme-li kapitály nově založených ústavů, celková částka r. 1909 upsaných akcií činí 3,134.418 korun! Uvážíme-li, že nehledě k nepatrné účasti českého kapitálu na nových akciích ružomberské úvěrní banky a pěšťské ústredné banky, všechny emise byly rozebrány kapitálem domácím, dlužno rok 1909 označiti za mezník nové podnikavosti slovenské. Tento vývoj jest tím potěšitelnější, že dosvědčuje zdravý stav slovenského peněžnictví, které po delší době zdrženlivé politiky hospodářské používá svých zesílených prostředků k další práci organisační.

V roce 1910 rozvoj slovenských ústavů pokračoval mírnějším krokem. Pomocí Martinské spořitelny založena byla v Te-

plicích „Teplická ludová banka“ s akciovým kapitálem 100.000 kor. a v Šidu ve Slavonii došlo ku projektované dříve již „Ludové bance“ s akciovým kapitálem 60.000 kor. Ostatní banky již trvající věnovaly se vnitřnímu vývoji a celá řada ústavů, jak již jednotlivě uvedeno bylo, zvýšila aneb hodlá zvýšiti svůj akciový kapitál. Vklady u slovenských ústavů, které do r. 1908 vedle přílivu amerických peněz stále stoupaly, od tohoto roku u některých bank doznaly zmenšení. Zjev ten se vysvětluje tím, že ochabnutím průmyslového rozmachu v Americe mnoho Slováků se vrátilo do své domoviny, kde úspor svých použili na nákup polí a na stavbu domků. Tento ruch způsobil v některých okresech nebývalé stoupnutí cen půdy; jinde opět, na př. ve Spiši, rozšířena byla městečka celým okruhem nových domů, čímž dosavadní slovenské menšiny ve dříve německých neb pomaďařených obcích byly znamenitě posíleny, aneb dokonce proměněny ve většinu. Nicméně v celku přibývá vkladů u peněžních ústavů.

Vedle ústavů akciových zakládány na Slovensku též tak zvané „pomocnice“ na základě společenstevním. Těchto pomocnic trvá dnes přes 50. Nejvýznamnější z nich: Vzájomná pomocnica král. mesta Brezna má podílů ve výši 438.640 korun a přeměňuje se právě (r. 1910) v akciovou spol.; Priemyslná banka v Lipt. Sv. Mikuláši má podílů ve výši 122.160 kor. a vkladů 656.000 kor., Slovenská pomocnica v Novém Sadě v jižních Uhrách nashromáždila v několika letech podílů za 190.531 kor. a vkladů 125.000 kor. Koncem r. 1910 se promění v akc. spol. s kapitálem 250.000 kor. v akciích po 200 kor. nom. Vzájomná pomocnica v Kláštore pod Zniovem vládne podíly ve výši 60.000 kor. a vklady částkou přes 400.000 kor.

Z ostatních ústavů společenstevních dlužno uvésti pomocnicu v Budapešti, Dlhé, Holiči, Mošovcích, Hložanech, Modře, Malých Stankovcích, Senici, Hochštettnu a v Moravském Lieskovém. Nový ústav zakládá se právě nyní v Nitře pod názvem: „Hospodárská sporitelňa, čo družstvo“.

Shrneme-li statisticky veškery ústavy peněžní na Slovensku, vidíme tu dosti potěšitelné závěry: Dnes působí peněžní ústavy na Slovensku na 54 místech (z pomocnic čítány v to pouze 4 největší). Akciových bank jest dnes 40 s 18 filiálkami. Akciový kapitál všech (bez pomocnic) činí téměř 9 milionů K a vklady dosáhly výše as 47 milionů korun.

Veškerá tato zakladatelská práce dosud vykonaná vznikla z vlastního popudu a bez jakéhokoliv cizího vlivu; budiž veřejně pověděno, že s českou pomocí nebyl na Slovensku do r. 1909 založen ani jediný peněžní ústav. Český styk se slovenskými bankami udržován a nadále živen jest pouze poskytováním reeskontního úvěru předními ústavy českými, a ke cti slovenského peněžnictví dlužno podotknouti, že od delší doby téměř všecky banky se úplně od Pešti vybavily, ač jim často tamějšími ústavy úvěr byl vnucován.

Tím, že české ústavy nevšímaly si dosud zakladatelského ruchu bankovního na Slovensku, a nezúčastnily se činně jeho vedení, dopouštěli jsme se obchodní chyby. Rozšiřováním sítě slovenských bank rozmnožil by se zároveň i počet klientů našich českých ústavů a tím, že české banky účastnily by se přímo upisováním akcií, zajistily by sobě přímý vliv a větší kontrolu. O nesmírném významu národohospodářském po stránce národní, jejž by podobná akce ve větším slohu měla, vůbec se nezmiňuji, poněvadž žádám od našich peněžních ústavů jedině tolik, aby na Slovensku vyplňovaly poslání obchodní. Jak jinak počínají si budapešťské banky, které jsou finančně zúčastněny (nejen poskytováním úvěru, ale i upsáním většiny akcií) na bankách v Bělehradě, Sofii a v Bukurešti.

Slovenské kruhy finanční musí řešiti ještě další důležité úkoly. — V první řadě jest nutno utvořiti v Budapešti ústředí pro všecky slovanské a rumunské ústavy peněžní v Uhrách. Založením hypotečního oddělení Úverné banky v Ružomberku bude snad nejnutnějším potřebám uhověno, ale k ukojení normální potřeby hypotečního úvěru bude nutno založiti přímo v Budapešti hypoteční banku. Dnes jest slovenskému měšťanu neb statkáři obrátiti se na maďarské neb německé ústavy v Pešti, po př. v Sedmihradech, poněvadž slovenské banky na hypoteční zápůjčky nestačí. V dohledné době bude též nutno zříditi kolonisační a parcelační banku, která by regulovala parcelováním velkostatků stále stoupající poptávku po půdě. Tato nutnost nastala zejména v posledních letech silným přílivem amerických peněz a současně stěhováním amerických Slováků po určité době do své staré otčiny. Neméně důležitou věcí jest založení slovenské pojišťovny. Posléze dlužno řešiti i otázku dalšího zakládání menších venkovských bank. Od Liptovského Sv. Mikuláše na východ není až po Užhorod ještě ani jediného samostatného slovenského ústavu peněžního, ač na tomto území žije pevně pohromadě 450.000 Slováků.

V následujících stolicích slovenských není vůbec slovenských bank:*)

Tekov	95.000	Slováků
Abauj Torňa	36.000	„
Šaryš	115.000	„
Spiš	100.000	„
Zemplín	106.000	„
Užhorod	43.000	„
tedy celkem téměř . .	500.000	Slováků.

Maďarských ústavů na slovenském území v Uhrách jest dnes více nežli 190, se vklady as 300 milionů kor. Možno směle tvrditi, že nejméně 100 milionů korun z těchto vkladů jest majetkem slovenským a s tímto kapitálem pracují a těží ruce cizí!

Smutnou kapitolou možno označiti oddíl o činnosti rakousko-uherské banky na Slovensku. Jak známo, veškeré filiálky rakousko-uherské banky v Uhrách a v Charvatsku podrobeny jsou ústřednímu vedení v Budapešti. Následkem toho převládá ve všech filiálkách v Uhrách směr více méně maďarisační. Mnoho závisí ovšem na vlivu jednotlivých přednostů filiálek, ale v celku stačí připomenouti, že ve všech filiálkách na Slovensku jest slovenština v jakémkoli styku s obecenstvem neb s peněžními ústavy vyloučena, přípustným jest pouze jazyk maďarský a německý.

První nepřízeň rakousko-uherské banky k Slovensku možno spatřiti již v nepatrném počtu filiálek. Ohromná oblast Slovenska s přiléhajícími částmi maďarského území, s obyvatelstvem přes 3 a půl milionu duší, má pouze 5 filiálek, a to v Prešpurku, Nitře, Baňské Bystrici, Košicích a v Miškovci. Slovenskou většinu z těchto měst má jedině Baňská Bystrica.

Ještě důrazněji rakousko-uherská banka vytýká nevlídné stanovisko své k Slovákům tím, že podružní úřady rakousko-uherské banky stanoveny jsou jedině v pěti slovenských městech, a to v Trenčíně, Žilině, Martině, Mikuláši a v Prešově. Přímo urážkou slovenského obyvatelstva jest však, že ani jeden z peněžních ústavů slovenských není jmenován podružným ústavem v oblasti některé filiálky rakousko-uherské banky.

---

*) S výjimkou filiálky banky Tatry v Prešově a filiálky Ludové banky ružomberské ve Staré Vsi ve Spiši.

Většinou jsou toho vinny poměry, poněvadž byla dána přednost větším bankám maďarským. Naproti tomu pominuta byla banka Tatra v Martině na prospěch mnohem slabší maďarské úvěrní banky a rovněž i v Mikuláši mohla býti zcela dobře ověřena podružným úřadem tamější filiálka martinské spořitelny, kterouž působnost vykonává mikulášská spořitelna maďarská.

Co se jednotlivých filiálek rakousko-uherské banky týče, podávám tento přehled:

Filiálka v Prešpurku: skládá se ze stolice prešpurské a z polovice stolice nitranské; jižní část jest maďarská, ostatek slovenský. Podružný ústav jest v Trnavě. Obyvatelů celkem 560.000; z nich Slováků 314.000.

Filiálka v Nitře se skládá z polovice stolice nitranské a ze stolice trenčanské a tekovské. Část obyvatelstva na samém jihu jest maďarská, ostatní ohromná většina čistě slovenská. Obyvatelů celkem 680.000, z nich Slováků 525.000. Podružné ústavy jsou v Trenčíně, Žilině a v Nových Zámcích.

Filiálka v Baňské Bystrici obsahuje stolici turčanskou, zvolenskou, honťanskou a novohradskou. Celkový počet obyvatel 545.000, z nich Slováků 275.000. Jižní kraje jsou maďarské, ale větší severnější polovice jest slovenská. Podružné ústavy jsou ve Sv. Martině, Lučenci a v Balážských Ďarmotách.

Filiálka v Košicích obsahuje největší díl Slovenska, v její oblast náleží stolice oravská, liptovská, spišská, abauj-torňanská, šaryšská, zemplínská a užhorodská. Z celkového počtu obyvatel 1,190.000 jest 566.000 Slováků. Podružné ústavy jsou v Mikuláši, Prešově, Užhorodu a v Novém Městě pod Šiatorom.

Filiálka v Miškovci jest pouze ve své severní části slovenská a to v oblasti stolice gemerské, kde žije 75.000 Slováků. Podružné ústavy mající vztahy ke slovenským krajům jsou v Rožňavě a v Rimavské Sobotě.

Doplněním sítě našich záložen a spořitelen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku není naše obchodně-národní organisace dovršena. Jsme jedním národem československým a proto nesmíme se politickým útvarem zastrašiti do té míry, abychom příslušníky našeho společného národa pokládali za karpatskými hranicemi za cizince. Nejen naše mravní povinnost, ale pud sebezachování musí nás k tomu vésti, aby náš celý národ československý, pamatuje budoucnosti své, postavil se co nejdříve finančně na nohy vlastní.

SEZNAM SLOVENSKÝCH PENĚŽNÍCH ÚSTAVŮ.*)

MÍSTO	Jméno ústavu	Akciový kapitál v korun.	Vklady v korunách	Nominální akcie v K	Dividenda v korunách za r. 1908	Dividenda v korunách za r. 1909	Rok založení
Prešpurská stolice:							
Prešpurk . .	Filiálka Úverné banky v Ružomberku	—	—	—	—	—	—
Malacky . . .	L'udová banka	100.000	1,990.000	80	10·—	12	1888
Frašták . . .	L'udová banka	100.000	182.000	100	0	4.—	1907
Pezinek . . .	Filiálka hospodárské banky v Trnavě	—	—	—	—	—	—
Trnava . . .	Trnava a videcká l'udová banka	100.000	1,284.000	100	7·—	7.—	1897
Trnava . . .	Hospodárská banka	200.000	642.000	100	0	4½	1906
Nitranská stolice:							
Píšťany . . .	Piešťanská úverná banka	200.000	189.000	50	0	2·—	1907
Nové Město n. Váhem . . .	L'udová banka	500.000	2,750.000	100	8·—	8·—	1897
Nové Město n. Váhem . . .	Filiálka Myjavské banky	—	—	—	—	—	—
Brezová . . .	Hospodárská banka	50.000	—	100	—	—·	1910
Vrbové . . .	filiálka L'udové banky v Novém Meste n. V.	—	—	—	—	—	—
Myjava . . .	Myjavská banka	120.000	2,600.000	200	12·—	15·—	1893
Myjava . . .	Nová banka	150.000	198.000	100	—	—	1909
Stará Turá . .	Staroturanský úverný spolok	40.000	792.000	50	3·—	3·50	1901
Skalica . . .	Obchodná banka	100.000	232.000	100	4·—	4·—	1907
Velké Topoľčany	Meštianská banka	100.000	43.000	100	—	0	1908
Velké Leváry .	Rolnická a priemyslná banka	50.000	53.000	100	—	—	1909
Senica . . .	Filiálka banky Tatry	—	—	—	—	—	—

*) Dle stavu dne 1. října 1910.

MÍSTO	Jméno ústavu	Akciový kapitál v korun.	Vklady v korunách	Nominální akcie v K	Dividenda v korunách za r. 1908	Dividenda v korunách za r. 1909	Rok založení
Trenčanská stolice:							
Trenčín . . .	Meštianská banka	200.000	691.000	50	3·—	3·—	19055
Žilina	Žilinská pomocnica akc. spol.	160.000	2,476.000	80	4·—	5·—	18944
Bánovce . . .	L'udová banka	120.000	525.000	60	4·—	4·—	19044
Velká Bytča .	Filiálka banky Tatry	—	—	—	—	—	—
Ilava	Filiálka Bánovské L'udové banky	—	—	—	—	—	—
Turčanská stolice:							
Turč. Sv. Martin	Účastinárska Sporitelňa	510.000	6,858.000	600	50·–*)	50·—	18688
Turč. Sv. Martin	Horňouhorská banka »Tatra«	800.000	9,053.453	100	4·—	5·—	18866
Necpaly . . .	Úverný spolok	72.036	617.000	58	6·—	6·—	18977
Turany . . .	L'udová banka	20.000	68.000	40	2·—	2·–	19044
Vrútky . . .	Filiálka Turč. Sv. Martinské sporitelny	—	—	—	—	—	—
Teplice . . .	Teplická ludová banka	100.000	—	50	—	—	19100
Kláštor pod Zniovom .	Vzájomná pomocnica	podílů 60.000	402.000	60	8·40	9·–	—
Liptovská stolice:							
Ružomberok .	Úverná banka	2,000.000	4,850.000	200	20·—	20·—	18709
Ružomberok .	L'udová banka	100.000	344.000	100	0	6·–	19007
Sv. Mikuláš .	Priemyslná banka (společenstva)	podílů 122.160	658.000	80	6·—	6·–	18906
Sv. Mikuláš .	Filiálka Sv. Martinské sporitelny	—	—	—	—	—	—
Nemecká Lupča	Účastinárska sporitelňa	80.000	575.000	80	10·—	10·—	18773

*) Na staré akcie nominale 400·— K.

MÍSTO	Jméno ústavu	Akciový kapitál v korun.	Vklady v korunách	Nominální akcie v K	Dividenda v korunách za r. 1908	Dividenda v korunách za r. 1909	Rok založení
Oravská stolice:							
Dolný Kubín .	Filiálky banky »Tatry«	—	—	—	—	—	—
Trstená . . .	Filiálka Úverné banky v Ružomberku	—	—	—	—	—	—
Námestovo . .	L'udová banka	200.000	1,277.000	100	7·—	7.—	1902
Tvrdošín . .	Filiálka L'udové banky v Námestove	—	—	—	—	—	—
Jablonka . . .	L'udová banka	100.000	475.000	100	5·—	5· –	1907
Zvolenská stolice:							
Zvolen . . .	L'udová banka	500.000	2,064.000	100	6·—	6·—	1902
Detva . . .	Fil. Zvolenské l'udové banky	—	—	—	—	—	—
Baňská Bystrica	Fil. Zvolenské l'udové banky	—	—	—	—	—	—
Brezno . . .	Vzájomná pomocnica (spoločenstvo)	podílů 438.640	487.000	—	5¼%	5%	—
Gemerská stolice:							
Tisovec . . .	Tisovská sporitelňa	121.000	1,276.000	60	7·20	7·20	1896
Novohradská stolice:							
Lučenec . . .	Všeobecná banka	500.000	293·000	100	—	—	1909
Honťanská stolice:							
Pukanec . . .	L'udová banka	20.100	378.000	60	4·80	4·80	1898
Krupina . . .	Krupinská sporitelňa	60.000	1,293.000	100	12·—	12·—	1872
Spišská stolice:							
Stará Ves . .	Filiálka L'udové banky v Ružomberku	—	—	—	—	—	—
Šaryšská stolice:							
Prešov . . .	Filiálka banky »Tatry«	—	—	—	—	—	—

MÍSTO	Jméno ústavu	Akciový kapitál v korun.	Vklady v korunách	Nominální akcie v K	Dividenda v korunách za r. 1908	Dividenda v korunách za r. 1909	Rok založení
Dolnozemské ústavy:							
Naďlak . . .	L'udová banka	200.000	565.000	100	6·—	10·—	1903
Petrovec . . .	Petrovská sporitelňa	311·600	1,114.000	100	7·—*	7·—	1896
Pivnica . . .	Filiálka Petrovské sporitelny	—	—	—	—	—	—
Kysáč . . .	L'udová banka	102.000	105.000	60	3·70	2·90	1904
Kovačica . .	Kovačická banka	100.000	200.000	100	5·—	5·—	1908
Kovačica . .	Sedliacká banka	100.000	—	100	—	—	1909
Nový Sad . .	Slovenská pomocnica (spoločenstvo)	podílů 190.531	125.000	—	4%	5%	1906
Padiná . . .	Filiálka Sedliacké banky v Kovačici	—	—	—	—	—	—
Budapešť . .	Ustredná banka	200.000	396.000	200	—	—	1909
Charvatsko:							
Stará Pazova .	Staropazovská banka	180.000	160.000	120	6·—	6·—	1908
Šid	L'udová banka	60.000	—	100	—	—	1910

*) Za starou akcii nom. 60·— K.

STANISLAV KLÍMA:

SLOVÁCI V CIZINĚ.

Zjev v Eropě skoro ojedinělý jest vystěhovalectví Slováků. Slováci tvoří asi 5% všeho obyvatelstva rakouskouherského a přece mezi 206.011 vystěhovalci, kteří se vystěhovali z Rakouskouherska do Ameriky roku 1903, bylo 34.412 Slováků neboli 17%, roku 1904 mezi 177.156 vystěhovalci 27.895 Slováků neboli 16%. A tak každým rokem prchá Slovákům na 30.000 duší do Ameriky. Jenom čtvrtina vystěhovalců vrací se po několika letech zpět, aby ve staré vlasti za nastřádané peníze koupila si usedlosti. Tito „Amerikáni" přivezou si ze země Svobody domů také národní uvědomění a jsou proto i svému okolí pramenem národního probuzení.

V giráltovském okrese v Šáryši zakoupili si tito vrátivší se Amerikáni již tolik půdy, že mají tam sedláci více usedlostí

„kuriálních“ (býv. panských) než t. zv. urbariálních (selských). Vystěhovalci slovenští, kteří se z Ameriky nevrátí, posílají sice svým rodinám na Slovensko na 20,000.000 K ročně (jen prostřednictvím banky Tatry v Turč. Sv. Martině na 8 milionů K), mají tedy Slováci zisk ze svých vystěhovalců, avšak neustálý proud slovenského vystěhovalectví oslabuje národ slovenský tak, že je třeba o něm uvažovati, zdali by se nemohly odstraniti příčiny, které proud ten způsobily. *)

Ovšem příčiny slovenského vystěhovalectví jsou mnohé. Hornaté Slovensko nestačí uživiti všecky své syny. Hospodářská bída vyhání lid za hranice. Ale také hrozné poměry politické, zejména zvůle maďarských úřadů administrativních a vyssávání slovenského lidu největším jeho nepřítelem — židem, který chytře dovede využitkovati jeho nevědomosti, zaviněné špatným školstvím, jsou spolu příčinou smutného úkazu vystěhovalectví.

Hospodářská bída jest na mnohých místech zaviněna neúrodností půdy a zastaralým způsobem hospodaření, od něhož lid ve své setrvačnosti při starém ustoupiti nechce, jinde opět velikými majetky šlechtickými, které rozmnožení lidu překážejí. Kromě toho vysoké daně a nevyvinutý průmysl stěžují lidu hospodářské živobytí, takže jedinou spásu a zachranu vidí za mořem.

Skoro neuvěřitelně zní a přece jest pravdivá zpráva z volebního ruchu na Slovensku, kterou uveřejňuje „Slovenský Týždenník“ v čísle ze dne 29. dubna 1910: „V okrese čačianskom (v Trenčianskej) vystupuje štátny sekretár barón Ludvík Lévay s vládnym programom. Zašiel si aj do Zákopčia, aby tam povedel programnú reč. Ale jako rečniť, maďarsky v Zákopči nikto nerozumie a preto voličia žiadali, aby Lévay rečnil po slovensky. Lenže Lévay slovensky nevie. Tu sa ozvaly hlasy: „Povedzte nám, čo nám povedať chcete, po anglicky!“ A Lévay sa síce začudoval, ale spustil anglickú reč. A celá dedina rozumela slovám vládneho kandidáta. Po reči sa mu pekne po anglicky poďakovali a vec bola vybavená. Zo Zákopčia totiž už skoro každý dospelý bol v Amerike a tak vedia všetcia anglicky.“ Maďarské noviny ovšem divně na to hleděly a netajily hněvu svého, že Slováci znají anglicky, ale maďarsky ne.

Podobnou zkušenost vypravuje Kálal ve svém „Slovensku“ na str. 20. V hostinci Buchcárově v Rovném slyšel drátěníky mluviti německy, jiné francouzsky, za jedním stolem anglicky (ti se navrátili z Ameriky) a ještě jiné rusky. Jako

---

*) Maďarská vláda chce potlačiti vystěhovalectví zřízením pohraniční policie t. zv. határrendör, která každého vystěhovalce, jenž nemá cestovního pasu, vrací do jeho domova.

v největším hotele velkoměstském. Na poště v Rovném byly listy z Čech, z Německa, Švýcarska, Francie, Ameriky a Afriky.

Nejsou všichni dráteníci chudobní jako ti, které vídáme u nás. Mají mnozí z nich i velké továrny na zboží plechové (lopatky na smetí, samovary) a zboží drátěné. Taková továrna je na př. v Kunovicích na Moravě, jiná v Polské Ostravě, v Moskvě Krutošík a Hunčík z Vysoké zaměstnávají na 100 drátenických dělníků. Též v Bruselu trvá velká taková továrna slovenská.

Podobně jako dráteníci ze stolice trenčanské, vycházejí i z jiných stolic slovenských vystěhovalci do světa „na zárobky". Nejznámější jsou „pláteníci", kteří jsou ze stolice oravské, a „olejkáři" ze stolice turčanské. Kollárův otec byl též olejkářem. Jesuité totiž v Kláštеře pod Zniovem učili kdysi umění lékařskému pomocí mastí a olejů, od nichž pochytil věc lid a učinil si z toho živnost. Nejeden z těchto vystěhovalců zbohatl zejména v Rusku a zařídil tam „sklep" (krám), ve kterém prodává nyní „modní zboží". Tak známý jest na př. velkoobchod firmy „bratia Országh" ve Varšavě. V Bukurešti jest 7 velkoobchodů slovenských, které prodávají „bielizeň" (prádlo) na př. Koraušův. Majetník obchodu tohoto p. Korauš studoval na přerovském gymnasiu a každým rokem v létě zajíždí do Luhačovic na lázeňský pobyt.

Také z prešpurské a nitranské stolice lid slovenský se stěhuje, ačkoliv v těchto stolicích pole dávají větší úrodu a vzdělání lidu jest lepší. Stěhují se odtud hlavně do Vídně, kde je Slováků na 50.000. Jsou to především zelenáři, kteří zásobují Vídeň zeleninou, ovocem a pomeranči. Hlavní osobou v těchto obchodech jest žena, muž má úlohu podřízenou. Každý lepší zelenář má svého koně neb aspoň ruční vozík. V noci nakupují, dopoledne prodávají a odpoledne odpočívají. Uzavřeností domácího života svého chráněni jsou od germanisace, které však tím spíše propadají jejich děti. (Zajímavě líčí jejich život A. Štefánek v článku „Slováci vo Viedni" v Slovanském Přehledě roč. VI. str. 152.).

Největší část slovenských vystěhovalců směřuje však do Ameriky. Jsou to Slováci hlavně z východních stolic, ze Spiše, Šáryše, Zemplína a Ungu. Dnes jich jest v Americe na $^1/_2$ milionu duší. Roku 1902 bylo jich napočteno 431.000. Žijí ve 12 státech severoamerických. Jsou to: New York, Ohio, New Jersey, Illinois, Pennsylvania, Connecticut, Rhode Island, California, Missouri, Minnessota, Indiana a Michigan.

Bezmála $^3/_4$ všech amerických Slováků pracují v pennsylvanských petrolejových dolech a jiných průmyslových závodech. Proto také Pennsylvanie a hlavní město její Pittsburg je střediskem života amerických Slováků.

Národní život jejich se začal slabým plamínkem: založením „Amerikánsko-Slovenských Novin“, jejichž „pěršy ročnik“ začal vycházeti roku 1887 v Pittsburgu v Pennsylvanii. Noviny ty psány byly z počátku nářečím šáryšským a teprve příchodem P. V. Rovnianka zavedena byla v nich znenáhla spisovná řeč slovenská. Při nich utvořila se pak veliká organisace amerických Slováků: „Národný Slovenský Spolok“, mající dnes na 28.000 členů. Vedle týdenníku „Amerikánsko-Slovenských Novin“ vychází péčí této organisace i „Slovenský Denník“ v 5000 výtiscích. Heslem těchto listů jest „Rovnost, volnost, bratrství“ a působí směrem pokrokovým. Redaktoři a vůdci tohoto směru jsou P. V. Rovnianek, Jan Kadlečík, Gustav Pivko, Adalbert Tolth a r. 1909 k nim přibyl i známý Karel Salva, bývalý knihtiskař a redaktor v Ružomberku, který se stal nyní ev. farářem.

Proti tomuto směru stojí pod heslem „Za Boha a národ“ „I. katolická Slovenská Jednota“, mající ještě větší počet členů 32.000. I tato organisace vydává své noviny, týdeník „Jednotu“, jejž pořádají katol. farář Štefan Furdek a Štefan Hušek.

Jakož pak jsou Slováci v Americe organisováni podle náboženského smýšlení, mají ovšem také evangelíci slovenští svoji „Slovenskou Evangelickou Jednotu“, která má asi 7.000 členů. Vydává týdeník „Slovenský Hlásnik“ redakcí Jana Feriančíka. Tato Jednota se drží směru pokrokového, podobně jako „Tělocvičná Jednota Sokol“ mající 5.500 členů. I Sokol vydává svůj časopis, čtrnáctidenník „Slovenský Sokol“; pořádá jej Milan Getting.

Zajímati bude čtenáře, že proti katolické Slovenské Jednotě byla založena zvláštní „Pensylvanská Grecko a Rimsko katolická Jednota“. Má asi 17.000 členů a jest v rukou maďaronských kněží řeckokatolických, vyslaných biskupem Firczakem do Ameriky za tím účelem, aby tamější neuvědomělé Slováky udržovali pod vlivem maďarským. Orgánem jejich je týdeník „Bratrstvo“, redigovaný Edmondem Ujfalussym a J. Bielkem.

Mluvíce již o časopisech nemůžeme opominouti ještě dvojích novin: předně jest to týdeník „Katolické Noviny“, jejž nákladem 3000 výtisků vydávají redakcí J. Chudatschika čeští benediktini v Chicagu. Druhé noviny se vydávají v New Yorku pod jménem „Slovák v Amerike“ v 10.000 výtiscích a pořádá je polský pokřtěný žid Orbach.

Za muži nezůstaly pozadu ani ženy; v Americe vůbec vše se organisuje. Slovenské ženy v Americe založily si svůj spolek „Živenu“, který vydává stejnojmenný čtrnáctidenník.

Pravili jsme, že Slováci v Americe se dělí do různých táborů podle náboženského přesvědčení svého. Slováci vůbec jsou známi jako lid neobyčejně zbožný a ani za mořem neodkládají této zbožnosti své. Mají v Americe asi 120 katol. kostelů, v nichž bohoslužby obstarává jim asi 95 kněží (seznam jich bývá v kalendáři „Jednota", který vydává Štefan Furdek). Bohužel z těchto duchovních jest jen asi 20 uvědomělých Slováků. Ostatní jsou dílem Maďaroni a dílem Češi, Slovinci a Chorvati, kteří jen pro zisk se věnovali práci mezi Slováky. Slovenští evangelíci mají v Americe 15 kostelů se 12 duchovními.

Školství obecné jest však velmi zanedbáno. Jenom asi ve 25 katol. církvích jsou vedle kostelů i školy. Hlavní příčinou toho jest nedostatek učitelů, kteří by byli znalí slovenštiny i angličtiny. A tak nová generace, jmenovitě potomstvo továrních dělníků, vychází z anglických škol národu svému odcizená.

Černovské drama otřáslo národním vědomím amerických Slováků. Vzchopili se, začali pořádati přednášky a sbírky a všechny své organisace spojili ve „Slovenskou Ligu". Zdá se však, že tento společný postup živlů tak různorodých nebude na dlouho možný.

Ale bylo by si toho srdečně přáti, aby zachovávajíce si jinak každý přesvědčení své, ve věcech společných, zvláště pak národních neubližovali si navzájem a neučili se nenávisti vzájemné místo lásky.

Zvláštní zmínky zasluhuje, že mezi Slováky v Americe velice nabývá půdy myšlenka socialistická. Tomuto směru klestí dráhu zvláštní časopis „Rovnost ludu", vydávaný v Chicagu redakcí Fr. Klabíka již v 6000 výtiscích. Ale také na Slovensku samém těší se ta myšlenka čím dál větší přízni.

Abychom porozuměli tomuto úkazu, pokládáme za vhodno, promluviti tu šíře o vzájemném poměru

SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE A SLOVÁKŮ.

Cestujeme-li po Slovensku, najdeme skoro v každém městě, ba téměř v každé vesnici zámek nebo kaštiel. Ptáme-li se pak po majetnících těchto zámečků, uslyšíme jména v stolici prešpurské: Pálffy, Károlyi, v nitranské Erdödy, Apponyi, v turčanské Révay, v oravské Zichy, Abaffy atd. Jak patrno, nejlepší část půdy na Slovensku náleží tedy maďarské šlechtě s tou jedinou výjimkou, že v horní trenčanské stolici i jinde vystřídal tuto starousedlou šlechtu baron Popper a jiní souvěrci jeho. A jak se má lid v okolí těchto nádherných sídel magnátů?

Zní to skoro neuvěřitelně, že jsou na Slovensku obce, ve kterých obyvatelé podnes robotu konají na panských pozemcích. Jsou to v Trenčíně na př. Maršová u Predmieru a Kopanice

Kykulské u Drietomy. Tamní chudobní lidé mají chaloupky své vystavěny na panských pozemcích a jsou v nich jen z milosti trpěni. Za to, že smějí obdělávati své pozemky, musí choditi „na poriadky“, totiž ročně 60—100 dní zadarmo pracovati na panských polích. Jejich předkové totiž roku 1848 neměli čím se z roboty vykoupiti a proto zůstalo vše při starém. Ký div, že slovenský člověk za takovýchto poměrů nejsa si vědom ani svého lidství, ani nebyv ve škole přiveden k vědomí národnímu, snadno uvěří, že je „buta tót“ (hloupý Slovák), že jest čímsi nižším než vševládný Maďar a začíná se styděti za svůj původ a za svoji národnost.

Tento slovenský lid nemoha se již uživiti prací rukou svých na půdě po otcích zděděné — stěhuje se buď do Ameriky, nebo do jiných krajin slovenských, kde vznikají nové závody průmyslové, aby se živil prací v továrnách.

Mezi těmito slovenskými dělníky továrními v novější době velikou práci uvědomovací koná slovenská sociální demokracie. Že slovenská politika musí býti lidová, výborně přizvukuje „Slovenský Týždenník“ od svého založení a jen této lidové politice děkuje národní strana slovenská za úspěchy své, dosažené v posledních létech.

Slovenský lid nemá větších nepřátel nad „vyšší pány“, jejichž zájem jest zcela protichůdný zájmům slovenského lidu. Proto slovenská strana národní našla jediné spolubojovníky pro změnu tísnivých poměrů a odstranění dnešní soustavy v Uhrách v sociální demokracii. Prostředkem pro tu změnu jest spravedlivá volební oprava, zavedení všeobecného práva hlasovacího.

Sociální demokracie slovenská vznikla z počátků pranepatrných. Byl to Čech truhlář František Tupý, který získával myšlence sociálně demokratické přívržence mezi slovenskými zedníky, pracujícími v Pešti. Spolupracovníky jeho byli zámečník Martinček, truhlář Švéni, zedníci Šunavec a Šťastný a kolář Babica.

Jich přičiněním maďarské vedení sociálně demokratické strany v Uhrách začalo vydávati 2 časopisy. Před 1. květnem r. 1897 vyšlo prvé číslo „Nové doby“, orgánu slovenského robotnictva a dne 15. května téhož roku objevila se „Zora“, národohospodářský časopis. Vydavatelem obou byl Tupý, redaktorem Švéni. Jenom že Bánffyho drsná ruka brzy toto hnutí udusila. Tupý musil odejeti do Ameriky, Švéni se zachránil od zatčení jen tím, že odešel z Budapešti.

Teprve roku 1904 vzchopili se opět slovenští socialisté a podali na sjezdě strany sociálně demokratické návrh, aby strana vydávala k maďarskému časopisu Népszava slovenskou přílohu

„Hlas ludu“. Návrh byl sice přijat, avšak pro malý počet předplatitelů s něho sešlo.

Proto se Slováci chytili svépomoci. Krejčovský pomocník Emanuel Lehocký v Prešpurce, který svolal do toho města schůzi slovenských socialistů vídeňských, prešpurských a budapešťských, na které bylo usneseno, aby ode dne 1. října r. 1904 vydáván byl v Prešpurku měsíčník „Slovenské Robotnické Noviny“, což také bylo provedeno. Vydavatelem jejich stal se Gustav Benčo a redaktorem Emanuel Lehocký. V skalických Ludových Novinách pustil se tenkráte do Lehockého tehdejší poslanec Frant. Jehlička a napsal: „Ctím poctivé řemeslo a ctil bych také p. Lehockého, kdyby byl zůstal při své jehle, náprstku a niti, ale když vidím, že krejčí opouští své řemeslo a chce býti silou-mocí spisovatelem, musím se smáti, jako když vidím osla, který chce býti zpěvákem, anebo medvěda, který chce býti tanečníkem.“

Zatím se kolo otočilo, poslanec Jehlička zradil svůj národ slovenský, kdežto Lehocký stojí na svém místě dosud. Mimo „Robotnické Noviny“ vydával od 15. září 1906 do 15. dubna 1909 ještě měsíčník „Napred“, který od 1. května 1909 sloučil s „Robotnickými Novinami“ jako týdenník.

Současně se založením slovenského tisku socialistického zakládány byly také i organisace, takže již dne 11. a 12. června 1905 mohl býti do Prešpurka svolán sjezd slovenských sociálních demokratů. Zúčastnili se ho také Čechové a tak založena byla samostatná slovenská strana sociálně demokratická. Tu ovšem maďarské vedení strany v Pešti nechtělo uznati. Dne 18. března 1906 svolán byl sjezd strany, na kterém jednalo se o poměru slovenské sociální demokracie k maďarské. Na tomto sjezdě uznána byla sice slovenská demokracie za zemskou organisaci, ale přes to maďarští soudruzi jsou příliš zaujati pro národnost svou, aby uznali Slováky za rovnoprávné s sebou. Zejména v odborových organisacích Slováci vedou stále tuhý boj za uznání národnosti své, ačkoli r. 1908 bylo jich odborově organisováno již 8000.

Slovenská sociální demokracie stojí na podkladě rodovém a má proto veliký úkol do budoucnosti. Jest to především boj za všeobecné hlasovací právo v Uhrách, které musí společně vybojovati s ostatními národnostmi v Uhrách a které jedině může slovenský lid osvoboditi z dnešního nedůstojného ponížení, zaviněného křiklavě nespravedlivým volebním řádem nynějším. Ale ona má i úkol vštípiti lidu slovenskému sebevědomí, vlíti mu sílu oporou massy a celku, zbaviti ho nedůstojné ponížených, resignující zotročilosti.

Proto také myšlenka sociálně demokratická u intelligence slovenské se těší větší sympatii než u nás; z poměrů uherských není snad ani jiného vyváznutí a vybavení nežli cestou touto.

KAR. KÁLAL:

ČEŠI A SLOVÁCI.

Ať bylo, jak bylo, jedno jsme cítili vždycky, Češi a Slováci: jsme bratří a navzájem se potřebujeme.

Doba jest velice vážná, proto musíme k sobě ještě blíž.

O sobě veřejně pravím, že se cítím tak Slovákem jako Čechem a toužím, abychom se tak cítili všickni od Šumavy až za Tatry. O poměru Čechů a Slováků přemýšlím čtvrt století a výsledek mých zkušeností a studií jest slovo k československé veřejnosti: Mějmež *dvoje spisovné nářečí,* ale při tom vědomí, že jsme *národ jeden.*

V mé rodině čteme téměř každodenně slovenskou knihu nebo časopis, ani toho nevzpomínajíce, že čteme nářečí jiné.

Tak by mělo býti v celém národě.

Také v četných rodinách slovenských čítají denně na př. politický denník český.

Tedy stanovisko naše ukládá Čechům čísti slovensky, Slovákům česky. Pravím čísti, nikoli psáti; psáti obojím nářečím ať umějí přičinliví jednotlivci. Já píši slovensky bez nesnází; také mnohý Slovák odpovídá mi na slovenský dopis po česku.

Slováci jsou v menšině, ale nám jest zaujati stanovisko *rovnoprávnosti.* Tak to velí humanita, tak bratrství, a také jen toto stanovisko náš poměr zvroucní a kulturně nás sjednotí. Zpupný Němec a Maďar podmaňuje si, neumí jinak; Čech přej rovnoprávnosti i cikánovi.

Co žádáme po Slovácích, konejme napřed sami; starší bratr ať jde příkladem napřed. Chceme-li, aby Slováci čtli knihu českou, čtěme my slovenskou. Čím více si u nás všímáme slovenštiny, tím sympatičtější jest Slovákům čeština; to je věc přirozená.

Slovenský článek buď v českém časopise vítán, jako zase článek český v časopise slovenském. Slovenský spisovatel buď také členem České akademie, „Svatobor" udílejž podpory i Slovákům, ve Spolku českých žurnalistů buďtež i novináři slo-

venští, spolek „Máj“ mějž za členy belletristy slovenské atd. Vím, že toho ani onoho nepřipouštějí stanovy spolku nebo nedovolují vlády, ale nám jest upravovati stanovy kulturních ústavů svých tak, abychom mohli k sobě družiti i Slováky, a na vládách jest nám vymáhati vytrvale přirozené právo hlásiti se ke svým. Jen buďme už moudří a hlásejme na všech místech, že jsme národ jeden, potom ubude troufalosti vměšovati se tolik do přirozených práv našich.

Čtenář mi rozumí: svádím české a slovenské spisovatele pod jeden krov, dvoje spisovné nářečí tvořiž jedno písemnictvo společné. Slovenské písně a pohádky, slovenské umění, slovenské časopisy a knihy staňtež se i naším majetkem. Slyšeli jste zajisté již slovenskou píseň na hudební akademii. Bylo to cosi nového, a přece to nebylo cizí. Jako slovenská píseň osvěžila hudební akademii českou, tak se česká kultura osvěží a ochutní slovenskou; jen jest třeba pustiti jí k nám silnější proud. Jsa uvyklý řadu let se dívati den co den na prostory od Šumavy až za Tatry, pozorovati všecko kulturní i politické hnutí tady i tam, vidím a cítím to, že bychom bez Slovenska nebyli — celí. Mně je úzko při pomyšlení, že bychom měli končiti u Karpat. Mysleme si české probuzení bez Šafaříka a Kollára a přisvědčíme, že bez Slovenska celí nejsme.

Bez Slovenska není celé výstavy české, není celého českého programu hudebního, není celé obrazárny české a ani literatura česká nebyla by celá bez Heydukova Cymbalu a huslí, bez Jiráskova Bratrstva a těch nepočetných povídek, básní, úvah, knížek a brožurek o Slovensku jednajících.

A dodávám: Literatura naše není celá bez knih a časopisů slovenských, i ty musí na náš stůl, do knižnic rodinných, školních, do besed, kaváren, hotelů... Osvojivše si kulturu slovenskou, budeme o ni silnější a jí přimkneme se blíže k ostatnímu Slovanstvu. A duševní i národohospodářský styk s ostatními Slovany jest nám čím dál potřebnější a může se státi kdysi dokonce životní složkou. A tu pak zvláště vysvítá, jakou důležitost má Slovensko: jest mostem mezi námi a ostatním Slovanstvem. Musíme tedy Slovenska chrániti především pro sebe...

*

Dr. Czambel radí Slovákům „osamostatniti se“. To jest rada pro děti. Řekněme dětem, ať jsou samostatné, nezávislé na starších sourozencích, to jim najisto trefíme do noty. Ale lidé starší, světem zkušení, hledají spojenců. v době železnic a telefonů není místa pro čínskou zeď, ta náleží minulosti.

Radí-li dr. Czambel Slovákům „osamostatniti se“, nechť jim také poví, kdo jim, „osamostatněným“, napíše a vydá na př. naučný slovník? Kdo jim bude vydávati vědecké měsíčníky, kdo obrázkové týdenníky? Kdo jim založí akademii pro vědy a umění, kdo vybuduje velké divadlo, museum, konservatoř, malířskou akademii, kdo založí školy vysoké a odborné i střední, když jim vláda uherská bere i školy obecné, ztenčuje kauce časopisecké, spisovatele, ba i poslance posílá do vězení?

Ale Maďaři odpovídají, že toho Slováci nepotřebují. Oni vidí ve Slovácích jen pastevce, pltníky, kopaničáře, nunváře a dráteníky, a myslí, že už by toho bylo dosti, kdyby Slováci měli jen snáře. Maďaři volají po osamotnění Slováků, protože se bojí, aby Slováci nenabyli v z d ě l á n í.

Slováci sami o sobě, i kdyby měli všecky výhody, které mají Maďaři, nestačí na m o h u t n o u osvětu, a tož proto ne, že sami o sobě jsou národem m a l ý m a zatím i c h u d o b n ý m.

Rozpomeňme se, s jakými obtížemi a starostmi vycházel Ottův Naučný slovník! Kdo poradí, jak takový slovník vydati na Slovensku? Není jiné rady, poctivé rady, než aby věci slovenské byly v českém slovníku náležitě zpracovány a ten aby byl zároveň majetkem slovenským. A stejně zase nákladnější dílo slovenské mějž zajištěny odběratele české. My, Češi, veřejně vyznáváme, že si dosud kulturně nedostačíme; jakž si dostačí Slováci, když jest jich jen asi třetina nás? Dr. Czambel v maďarské brožurce řekl, že Slovákům, od Čechů kulturně odloučeným, bude přilnouti k osvětě maďarské.

Ale přijati maďarskou osvětu znamená pomaďařiti se; ne železnice, ba ani úřady, nýbrž o s v ě t a odrozuje.

Řekl-li jsem, že beze Slováků nejsme celí, že Slovákův potřebujeme nutně, navzájem míním, že Č e š i j s o u S l o v á k ů m ž i v o t n í p o d m í n k o u. Strom a větev, to přirovnání nekulhá. Pravím to s jistou lítostí, protože ji cítím i u Slováků. Jim samostatnost jest tak milým snem, jako byla kdysi Moravanům. Jenže v milém snění tom Morava trpěla tuze germanisací a probudivši se k vědomí jednoty s Čechy sílí utěšeně, tak že už už samy Čechy předbíhá. Také ze Slovenska, utěšeně se probouzejícího, přijde jednou osvěžení celému národu, jakož Havlíček předpověděl, že budoucí géniové národa vzejdou na Slovensku.

Dvoje spisovné nářečí, ale národ jeden!

I dr. Aliver Czambel přisvědčuje, že ideově, totiž mravním a kulturním snažením, jsme jednotni. Jednotnost cítíme všickni ve svých srdcích. Je v nás sice jakýsi antagonismus slovanský

— kmen proti kmeni, kraj proti kraji, na Slovensku stolice proti stolici, inu, jsme Slované! — ale na dně srdcí všech dlí opravdová láska.

Slovák Meakulpínský vidí přirozeným, abychom se na Slováky hněvali, a my je upřímně milujeme. A navzájem mohu dosvědčiti, že každá bolest česká bolí i Slováky. Tu a tam se řekne slovo o antagonismu Vajanského, ale právě on nad každou bolestí naší píše články plné vroucího soucitu. Vizte, jak se v Budapešti hlásí prostý Slovák k Moravčíkovi a ve Vídni k Čechovi! Všude pozorovati tu jednotnost citu, třebas není vždy uvědomělá.

Konečně i při dvojím nářečí spisovném jsme jednotni v řeči. Jest přece věc známá, že se Němec nedomluví s Němcem, ale Čech se Slovákem vždy a všude: jak tu možno mluviti o dvou národech a o dvojí řeči? Čeština a slovenština jsou nářečími vedle sebe a chovám pevnou naději, až se kulturně navzájem pronikneme a svoje nářečí navzájem poznáme, že se i v řeči spisovné sjednotíme, v řeči československé. Prohloubenější slovanství, vyšší osvěta a duch demokratický uvítá živly z druhého nářečí slovanského ve svém a přizpůsobí je ústrojně sobě. Tím se řeč nezkazí, nýbrž naopak získá. Omezovati řeč národa nářečím stolice, jak činí dr. Czambel, jest názor zastaralý. Ale stejně zastaralý jest názor, omezovati ji hranicemi země. Národ celý má právo přispívati k spisovné mluvě, ovšem ústrojně. Uznáme-li to, budeme i ochotni a způsobilí sjednotiti se jazykově, bez vnucování, přirozeně. Ale bude to úroda teprv našeho popela. V přítomnosti se zatím lépe poznávejme a účelně pospolu pracujme.

Kéž Slovenská čítanka jest mezníkem, za nímž na společné pouti, těžké dost, budeme se cítiti národem jedním, národem československým. *)

*

Bylo by nyní na místě podati program práce vzájemné: ale to bych zašel daleko za mez článku čítankového. Řeknu jen věci nejdůležitější.

Největší překážkou vzájemnosti je politická odloučenost. Žijeme příliš politicky a kde nás nesjednocuje politika, těžko se sdružujeme osvětově. Toho třeba pamatovati. Československá jednota má proto velkou důležitost, její úkol jest nedati zapomenouti, i když nás politické cesty vedou jinudy. Jen

---

*) Měli bychom už jednou nadobro přestati psáti československý místo správného československý. Důsledně potom taky bychom měli říkati a psáti Čechoslováci místo Čechoslované jako píšeme a říkáme Srbochorvaté.

vytrvalé bdění, vytrvalá práce bude míti výsledek; z okamžitého vzplanutí nezbude nic.

Nejdůležitější stránkou práce jest vytvořiti vzájemnost národohospodářskou. Ve výboru Československé jednoty budiž vždy část odborníků národohospodářských. Dnes k srdci vede cesta také od hmoty.

Ve vzájemnosti československé musí nám pomoci škola. *) Mládež se naučí hravě slovensky čísti, staří jsou na to pohodlni. Školy povzbuditi a dáti jim ku práci návod, náleží mezi krásné úkoly Československé jednoty.

„Zornička“, slovenský časopis pro mládež, přinášejž občas i článeček český, jako to činil Salvův „Priatel' dietok“.

Každé idei hleďme získati především mládež.

Dr. VACOVSKÝ:

SLOVÁCI A MAĎAŘI.

POLITICKO-HISTORICKÁ ÚVAHA.

Pod pozlacenou klenbu slavnostní síně uherské sněmovny vláda uherská dala malovati obraz, jak Maďaři zaujali uherskou vlast. Slavný „maďarský“ malíř Michal Munkácsi[1]) vykonal tuto nesnadnou úlohu, jak nejlépe mohl: poněvadž historických dokladů není, namaloval to, co Anonymus, prohlášený učenci za lháře, o tomto zaujetí nasmýšlel. Viděti na obraze v královském úboru na bílém koni sedícího přísného Arpáda, za ním rovněž nádherný generální štáb jeho, okolo houfy vojska: před Arpádem k zemi se sklánějí pokorní Slované, poslové krále Svatopluka, a podávají mu ve džbáně dunajské vody a dále zboží na znamení, že jich pán tímto oddává celou zemi svoji i všecko, co na ní jest — Arpádovi a jeho plemeni. Dílo jest s uměleckého stanoviska skvostné, se stanoviska historického však nemožné, tak že vláda na radu rozumných lidí dala odstraniti obraz z poradní síně a schovati do nepatrné poboční jizby, kde ho veřejnost viděti nemůže. Pohříchu s obrazem nezmizelo i lživé domnění o historickém a o nynějším politickém poměru Maďarů k Nemaďarům a toto mínění i dnes

*) Chystám knížku „Slovensko v české škole“, v níž podám návod ke slovenskému čtení, několik recitací, písně s notami, rozhled po zemi s mapkou, návod cestopisný a p.

trvá nejen v Uhrách, ale i po celém neinformovaném světě. Maďarům ovšem záleží na tom, aby svět nepoznal pravdy. Proto křivě vykládají historii politikové na řečništi, professoři na universitě [2]) a v středních školách, [3]) ve vědeckých dílech a v belletrii, [4]) v naučných slovnících [5]) a hlavně v časopisech.

Tu všude tvrdí se:

1. že maďarský kmen stojí kulturně nad nemaďarskými a proto že jest povolán rozšiřovati civilisaci mezi Nemaďary;

2. že Maďaři podmanili Slováky mečem a založili samovládu maďarského národa nad slovenským;

3. že stát tento utvořili a po 1000 let udržovali Maďaři, i dnes že jen oni jsou státotvorným živlem;

4. že kdyby i nebylo historických dokladů k odůvodnění samovlády Maďarů nad Nemaďary, přece mají právo prvenství, neboť *ve skutečnosti* mají nadvládu nad všemi národnostmi koruny svatoštěpánské.

Pokusím se stručně uvésti historická fakta, čerpaná z děl nejvážnějších dějepiscův a učenců a pomocí objektivné logiky vyvoditi — závěr:

1. že maďarské plémě kmenovou osobitostí dnes už vůbec není a ti Maďaři, kteří prví přišli do Uher, nejen že žádné samorostlé kultury své nedonesli s sebou, ale celou kulturu svoji převzali od slovanských plemen tu sídlících;

2. že Maďaři nepodmanili Slováků mečem, samovlády nad nimi nezřídili ani v začátcích, ani za 1000 letého spolužití, nýbrž že žili vedle sebe jako rovnoprávné národnosti jediné země až do nedávna;

3. že stát uherský mohl se utvořiti jen za spolupůsobení Slovanů a že jej udržují od 900 let Maďaři a Slované s Rumuny a Němci;

4. že Maďaři ani historické, ani skutečné nadvlády nad Nemaďary — v pravém smyslu slova — nemají.

I. NEJSTARŠÍ DĚJINY SLOVÁKŮ.

Že Slováci a Slovensko tvořili jádro říše velkomoravské, jest nad pochybnost dokázáno, jakož i to, že za příchodu Maďarů Slovensko bylo Slováky obýváno. [6])

O kultuře Slovanů píše slavný Palacký [7]) toto:

„Nejstarší u Slovanův *způsob oustavy státní* hodil se jen pro národ *pokojný*, *bezelstný* a v politickém ohledu ještě nedospělý.“ —

»*Volnost a rovnost všech občanů* mezi sebou, co synů téže rodiny, byly hlavní známka starých Slovanův.“

„Vláda jejich byla veskrze **demokratická**. Pročež neznali s počátku ani knížat dědičných, ani rozdílu stavův."

„Uznáváme býti potřebné, abychom s podrobnými na to důkazy neoštídali se. Hned první spisovatel řecký, který o národní Slovanův povaze r. 552 něco poznamenal, Prokop Cesarienský, praví o nich, že *nemají společného panovníka, nýbrž že od starodávna po demokraticku živi jsou.* Totéž potvrzuje po něm císař Mauricius (r. 582—602), pravě, že o svobodu svou velice dbají, *aniž panovnika nad sebou míti chtějí; k cizincům pak nadmíru vlídni jsouce,* zajaté ve válce že neodsuzují k věčné porobě, jako jiní národové, ale že jim ukládají lhůtu, po kteréžto dle libosti buď povolení k návratu do vlasti sobě koupiti, aneb u nich co svobodní a přátelé navždy zůstávati mohou. Císař Lev Moudrý (r. 886—911) opakoval svědectví Mauriciovo téměř doslovně. Konečně i nejdůkladnější mezi Byzantinci znatel Slovanův, císař Konstantin Porfyrogeneta (r. 946—959), svědčí, že národové slovanští nemají pánův jiných, kromě starých županův. A s těmito Byzantinců svědectvími souhlasí dokonale také staří spisovatelé němečtí, kteří znali Slovany ještě za pohanské jejich doby. Widukind praví, že oni raději podnikali všecky způsoby bídy, nežli ztrátu svobody, a že jako Němcům jen o rozšíření jejich panství, tak Slovanům jen o zachování svobody píle byla. Dětmar Meziborský († 1018) svědčí o Luticech, že nemají nad sebou pána... Potvrzuje to i starý polský kronikář Bohuchval, biskup Poznaňský († 1253)..." „Máme toho ještě i za našeho věku příklad u Srbův zadunajských a Černohorcův, u kterýchž nadarmo bylo by hledati politické stavův rozdíly."

Vojenské ústavy, stálého vojska Slované neměli. O tom hovoří Palacký: „u většiny kmenův slovanských válečného umění a cviku nedostávalo a nešetřilo se, *an i vojevoda pokaždé ve válce teprv volen býval a za pokoje mizel ouřad jeho.*« V čas potřeby vojsko bylo organisováno podle žup. »*Každá župa měla svůj hrad, svoji správu, svoje cesty, svoje soudy, svůj prapor, pod kterým táhlo mužstvo do boje.*« [5])

Jak vidno z uvedených črt, kultura Slovanův za příchodu Maďarův byla už velmi pěkně rozvinuta. Jmenovitě hospodářství, řemesla, chov stáda, kupectví, zpěv, hudba, tanec, čistota rodinného poměru, úcta k hostům, snášelivost k cizím, milost k zajatcům dokazují vysoký stupeň civilisace našich předků. Demokratičnost jich státního zřízení může i dnes býti příkladem. Žel bohu, že při tomto demokratismu nebylo u nich potřebného centralismu a vojenské organisace. *Roztroušené obce soustřeďovaly se sice v župách, ale tyto velmi slabo souvisely spolu*

i v případě válečné výpravy. Tato decentralisovanost Slovanů v župy vysvětluje nám mnohé nejasné obrázky z doby příchodu Maďarů, ke kterým se jednotlivé župy — podle veškeré pravděpodobnosti — *dobrovolně, na základě federativném* připojily, o čemž níže obšírněji pohovořím.

Tuto charakteristiku Slovanů a tedy i Slováků potvrzují i maďarští dějepisci. Vzpomeneme tu jen Vámbery-ho,[9]) který též vyzdvihuje kulturnost a mírumilovnost Slováků a tvrdí, že i maďarský název Slováka »*tót*«, pochází z turského slova *tat,* což pokojného, tichého člověka znamená.

II. NEJSTARŠÍ DĚJINY MAĎARŮ.

Vážnější dějepisci maďarští už uznali, že kroniky a legendy Anonyma, Kézai-ho, Markusa a Thurócziho, v kterých je řeč o nejstarších dějích Maďarův a o příchodě jich do Uher — *nemají historicko-vědecké ceny.* — Vámbéry ve vzpomenutém díle svém praví o nich, že „jsou úplně nespolehlivé" a že „postačí jediný pohled vrhnouti na ty naivné, dětinské pověsti, kterými Kézai, Markus, Thuróczi a hlavně nejmenovaný notář krále Bély lichotiti chtí národní marnivosti svých vrstevníků, abychom se přesvědčili, že tyto básně jsou vlastně bezcenné,"[10]) že „udaje našich kronikářů jsou většinou plody nejbrutálnější fantazie a že následkem toho o stěhování Maďarů přibližný obraz jen z bádání o živobytí nomádů dnešních a minulých dob zjednati si můžeme."[11]) O prvých základech tvoření státu a o krevní smlouvě[12]) (maď.: vérszerzödés) i dnes se učí žáci na obecních a středních školách v Uhersku to, co o těchto dějích Anonymus navymýšlel. Vámbéry posuzuje údaje Anonymovy takto: „Jest úplně nepochopitelno, jak mohli maďarští dějepisci mysliti na takovou absurdnost, že plnokrevnému Aziatovi a patriarchálným duchem proniknutému nomádovi přivlastňovali takovou ústavu a takové zřízení, které musily býti celkem cizí tehdejšímu asiatskému chápání! Sem náleží především Anonymův sprostý výmysl (= otromba koholmány) o krevné smlouvě... a epigoni jsou dosti naivní, že sedají tomuto chudákovi na lep a že se vážně pouštějí do rozboru krevní smlouvy. *Ba co víc, dnešní maďarští dějepisci a politikové v této slátanině (= férczmüben) vidí základy nynější uherské ústavy a nejtrvalejší dílo veřejného života maďarského. (Jmenovitě historikové: Karel Szabó a Kerékgyártó.)*"

O kronikářích „zaujetí vlasti" praví Vámbéry:[14]) „Poněvadž zápiskám maďarských kronikářův o onom zaujetí vlasti Maďary nemožno za žádnou podmínkou věřiti, neboť tyto zápisky pochodí až z XIII. století, kdy tradice pod tlakem kře-

sťanství násilně potlačená už dávno vymizela, nemáme následkem toho *žádné zprávy o prvých vpádech.*«

Konečně velmi výmluvnou kritiku o těchto maďarských kronikářích nacházíme u Vámbéryho,[15]) kde praví: „Kdybychom všemu tak snadno uvěřili, jako maďarští historikové doslovně uvěřili Nejmenovanému notáři v jeho údajích vztahujících se na zaujetí vlasti, tu bychom se snadno přesmykli nad všecky těžké otázky, a historie prvých hrdinských skutků Árpáda a jeho vítězův byla by jasná v každé své částce. Ale bohužel záznamy Nejmenovaného notáře protiví se kritice a zdravému lidskému rozumu. Výmyslem jest záznam jeho o velikosti počtu Maďarův; výmyslem naznačený jím směr jich cesty, *a výmyslem ta radostná pokornost, kterou Slované v Lodomerii a Haliči vítězně postupujícím podmanitelům projevovali.*«

Takto posuzuje Anonyma i druhý výborný maďarský historik Ignácz Acsády.[16])

Pavel Hunfalvy[17]) ve své „Ethnographii" nazývá ho básníkem a ne historikem.

Jindřich Marczali[18]) praví o něm, že „nevidíme v něm otce našeho dějepisu." Nevíme o Anonymovi ani, kdo byl a kdy žil, avšak většinou pokládají ho za notáře na dvoře krále Bély IV. a jeho záznamy, vztahující se na dobu XII.—XIII. století, jsou cenné.

Co se týká původu Maďarů, většina učenců pokládá je za plémě uralsko-altajského původu.[19])

Vámbéry má Maďary za turecké plémě,[20]) ale dopouští, že se s uraloaltajskými plemeny silně smísili dříve ještě, než vystoupili na jeviště historie; tvrdí dále, že jméno Árpád a Álmos[21]) není jméno osobní, nýbrž panovnický název; v tureckém jazyce *Ulumus* značí „velebného", *Árpád* neboli Alpad „panovníka".

Jaká byla kultura Maďarů a v jakém stavu i za jakých okolností přišli do Uher?

Věčné bloudění za dobrými pastvinami vyvinulo v nich vojenského ducha, přísnou organisaci vojenskou, jmenovitě pak bojování na koni. Arabští a řečtí historikové píší, že Maďaři ještě i na Dolním Dunaji (předposlední jich vlast) přebývali pod holým nebem, ne v městech a pevnostech, ale v širém poli, roztroušeni podle kmenův a rodin, pasouce po rovinách svoje stáda a koně. Tomu přiměřeně nebydleli v budovaných domech, ale pod stany, které mohli lehko rozebrati a s nimi dále putovati. Neznali orby, ale jako všichni nomádi, obírali se chovem dobytka; proto i jich pokrmem nebyly plodiny rolníkovy — kterých by ani nemohli s sebou

voziti — nýbrž maso; živý dobytek všude mohli hnáti s sebou a užívati ho k tahání vozů.[22])

„Maďaři tedy nevytvořili si ústavního zřízení po čas svého kočování. Jako dnešní náboženství, *tak i veškero zřízení státní pochází z doby* **pozdější, kdy se byli usadili v nové vlasti, po základním přeměnění hospodářských a kulturních poměrů svých a vliv na veřejné záležitosti teprve během století si získali«**[23])

Hlavní význaky Maďarů tedy jsou: nomádský život, federativné spojení jednotlivých kmenů a naprostý nedostatek státotvorných vlastností; při tom výborný výcvik v jízdě a rychlém přepadání a vyrabování nepřítele, v čas pokoje však chov dobytka.

Pravlast jejich jest neznáma. Historie našla je po r. 830 mezi Dněprem a Donem, nad krymským poloostrovem v tak zvané Lebedii, která tehdy náležela Chazarům. Sem se uchýlili z pod Urala, svojí *prvé* známé vlasti, před ustavičnými nápady Pečeněgův, a podobá se pravdě, že vstoupili s Chazary do *federativného poměru*, na společnou obranu proti společnému nepříteli: Pečeněgům. Dokazuje to okolnost, že historie nic neví o tom, že by byli mečem dobyli té své druhé vlasti, za to však vůdce Maďarů hned po příchodě do Lebedie vzal si chazarskou kněžnu za ženu.[24]) Chazaři byli prvými učiteli Maďarů v Evropě. Tu se obeznali i s byzantinskou kulturou. Když r. 860 spojené chazarské a maďarské vojsko obléhalo město Cherson, tu v městě meškající Cyrill (Konstantin), pozdější slavný apoštol Slovanů, v zájmu míru šel do tábora Chazarů. Když se vracel, přepadli jej Maďaři, ale zvěděvše, že jest byzantským křesťanským knězem, pustili ho na svobodu. Později kdesi při Dolním Dunaji navštívil je i Methoděj.

Okolo r. 885, tedy asi po 50letém spolužití s Chazary, Pečeněgové přepadli Maďary zas tak, že byli nuceni hledati si bezpečnější vlasti pro sebe a pastvy pro svůj dobytek. Vedeni jsouce Árpádem, synem Álmošovým, odtáhli do Atelkuzu, k Dolnímu Dunaji. Tu vstoupili *do federativního poměru* s byzantským císařem Lvem Moudrým. „Maďaři chtí se pokládati takměř za poddané Byzantu, to jest hledají stálého spolku s císařem. A skutečně: opětovně pomáhali císařovi proti Bulharům a zapředli s jeho državou čilé styky kupecké.“[25])

Asi 10 let přebývali v Atelkuzu, když je v třetí vojně protibulharské Bulhaři pod cárem Simeonem a zavolaní jím Pečenězi nejkrutějším způsobem, nešetříce žen ani dětí, pobili. Rozmetené zbytky s Árpádem uprchly *na západ podle Dněstra a tu si na rovinách pod baštami Karpat nalezli novou vlast.*

Slavný maďarský historik František Salamon napsal, že do Uher přišli jako „bez rodiny, jen z bojovníků se skládající

jezdecký pluk... *se slovanskými manželkami, se slovanskými matkami.*“ [27])

Tedy už hodně promíšení slovanským plemenem a obeznámeni se slovanskou kulturou přišli do této své *třetí* vlasti.

Jakou kulturu přinesli Maďaři s sebou do Uher?

Srovnávací jazykozpyt nám i tu poskytuje klíč k odpovědi.

Dr. František Miklosič ve spise „Die slavischen Elemente im Magyarischen“ [28]) píše:

„Historik najde nemalou část kulturně historických dokladů v zkoumání „převzatých slov“ (Lehnwörter), neboť slova a věci obyčejně nerozlučně putují od národa k národu.“ Tak — na př. — Miklosič dokazuje, že státní zřízení u slovanských národů nebylo samorostlé, nýbrž převzaté, a to od Němců, po případě — u Bulharů a Rusů — od Byzantinců. Dokladem toho jsou mu slovo kněz, král a car, jež jsou původu německého (kněz a král) neb řeckého (car z κλῖσας). Slované mívali zprvu své vojvody, kteří jim byli vůdci ve vojně, a župany, kteří byli hlavou župy. [29])

Podobně můžeme vyšetřiti pomocí srovnávacího jazykozpytu, jaké řády a kulturní živly Maďaři převzali tu od Slovanů, tam zas (ještě v dřívější vlasti) od Turků neb Pečeněgů.

Miklosič tímto způsobem dokázal, že řeč o samorostlé kultuře Maďarů v Uhrách jest jen výmyslem; takové domorodé kultury Maďaři neměli.

Objektivní badatelé, jako Pavel Hunfalvy, Budenz, Szarvas a jiní dali Miklosičovi za pravdu. *) [30])

---

*) Z kategorií Miklosičem sestavených podávám na ukázku aspoň některé. Nejsou sice všecka původu slovanského, ale Maďaři je převzali od Slovanů a proto se tu uvádějí.

Církev: keresztyén = křesťan; pogány = pokání; pap = pop; apát = opat; barát = brat; szerda = středa; csötörtök = čtvrtek; péntek = pátek.

Stát: rab = rob; robot = robota; király = král; udvar = dvůr; udvarnok = dvorník; pohárnok = pohárník; komornok = komorník; tárnok = továrník; vajda = vojevoda; kenéz = kněz.

Vojenstvo: baj = boj; csata = četa; vitéz = vítěz; huszár = husar; tábornok = táborník; sisak = šišák; kopja = kopí; puska = puška; kard = kord; tábor = tábor; sztrázsa = stráže; zászló = záclona.

Zvěř: kabala = kobyla; bika = býk; szamár = soumar; bárány = beran; kaczér = kocour; medve = medvěd; kácsér = kačer; patkány = potkan; szoboly = sobol; vidra = vydra; páva = páv; kánya = káně; szajkó = sojka atd.

Rostlinstvo: prósza — proso; retek = řetkev; dinnye = dyně; bab = bob; mák = mák; len = len; paszkoncza = poskonice; szilva = slíva; visnye = višně; málna = malina; hirip = hříb; kozak = kozák;

Miklosič vypočítal 956 takových slov. Od těch čas dalším badáním byla uznána maďarskost některých slov z Miklosičova seznamu; ale studiemi maďarských slavistův Asbótha a Melicha našla se v maďarském jazyku zase jiná slovanská slova, tak že dnes do takového seznamu nasbíralo by se jich už hodně přes tisíc.

Mimo to Maďaři převzali mnoho slov i od Němců (na př. ház = das Haus, föld = das Feld, fal = Wall atd.), i od druhých národů, s kterými přišli do styku.

Zajisté leckteré z udaných věcí byly Maďarům známy i před převzetím jich názvů od jiných národů, ale takových věcí bylo málo, a i ty ležely mimo okres *jich životních potřeb a jich kultury, když nepokládali za potřebné pojmenovati je svým vlastním jazykem.* I to připouštím, že některá maďarská slova časem vypadla z užitku a nahrazena byla slovanskými, avšak takových případů asi bylo též pořídku, neboť jak vidíme, Maďarům bylo těžko vyslovovati slovanská slova a musili si je přizpůsobiti duchu svého jazyka, což zajisté byla těžší úloha, než podržeti starý, maďarský, domácím lidem, rodině a čeledi známý název věci.

Maďaři byli jezdecký národ a proto zvláště kult koně byl u nich nemálo vyvinut. Svým bohům prý bílého koně obětovávali, do boje, místo pod prapory, táhli tak jako jich příbuzní — Turci: pod koňským chvostem.

Šatstvo nosili přiměřené svému zaměstnání: hlavní váhu kladli na to, aby bylo silné, aby jich chránilo od ruských

---

szömörcök = smrček; topoly = topol; jávor = javor; kalász = klas; morva = mrva; szalma = sláma atd.

Hospodářství: járom = jařmo; patkó = podkova; kólya = kola; kalamáz = kolomáz; borona = brána; gereben = hřeben; pereszlen = přeslen; csép = cep; kasza = kosa; szita = síto; abrak = obrok; széna = seno; pálcza = palice; barázda = brázda; puszta = pusta; kúp, kupacz = kup; patak = potok atd.

Průmysl, kupectví: kollar = kolář; kovács = kovář; kupecz = kupec; mészár = masař; molnár = mlynář; retes = řetěz; beretva = břitva; szekerca = sekerka; topor = topor; kopács = kopáč; vihnye = výheň; csáva = šťáva (ščava).

Budovy, byt, nářadí: ablak = oblok (okno); duhna, dunha = duchna; hiska = chyška; kaliba = koliba; kémény = komín; pokrócz = pokrokovec; párkány = parkan; párna = peřina; polcz = police; kanót = knot; abrosz = ubrus.

Nechtíce unavovati dalším výčtem převzatých slov, připomínáme jen, že podobné ukázky bychom mohli podati z oboru nerostů, barev, šatstva, jídel a nápojů, nádobí, hudby, hry, rodiny, společnosti, lidí a jich zaměstnání, těla a jeho částek, nemocí, vad tělesných i duševních, jakož i dále z oboru jmen národů, zemí a řek.

mrazů i od deště a to tím více, že budovaných domů neznali: oblékali se tedy do silného plátna a koňských koží. S koně ani neslézali. Ještě za panování sv. Štěpána *biskup Sv. Gerhard* vydává o nich svědectví, že „pracovati se jim nechce, ale ve dne v noci ve veselé společnosti pijí a jinému nerozumějí, než koním a maštalům.“ [31])

Že o kulturním stupni Maďarů souvěcí historikové vydávají špatné svědectví, proto někteří historikové nynější tvrdí, že ony souvěké prameny nejsou objektivné, nýbrž strachem a nenávistí psané. V těchto záznamech se Maďaři jmenují pekelným plemenem, potomky Belzebuba, národem biblického Goga a Magoga; Bůh prý je poslal na potrestání světa; jméno Hungri prý pochází z německého Hunger a divokým hladem hnáni jsouce, přepadávali prý své sousedy. Psím národem je jmenovali, který prý na psa a na vlka přisahá, syrové maso jí, krev pije, z padlých lidí vybírá srdce a hotoví z něho léky atd. [32])

I když nevezmeme doslova za pravá svědectví německých kronikářů, přece — porovnajíce dřevní Maďary s dnešními nomády Asie — za dokázáno uznati musíme, co vysvítá z výzkumů **Miklosič**ových, že totiž *Maďaři v době příchodu do Uherska žádné samorostlé kultury neměli a celou vzdělanost svoji od arijských plemen, hlavně od Slovanů, převzali.*

III. SLOVÁCI A MAĎAŘI V UHRÁCH.

O zaujetí nynější vlasti Maďarů píše Acsády: »*Kdy a jak zaujali tato prostranstva, jest hustým závojem zakryto.*«

Aby si tu byli podmanili národ slovenský, nebylo možno už proto, že počtem byli na to velmi slábi, vojsko měli mnohými vojnami vybité, děti, starce, ženy od Pečeněgů vyvražděné.

Acsády myslí, [33]) že když přišli do Uher, Maďarů *nebylo více než asi 100.000 duší, mezi nimi 20—25.000 vojáků.*

Slovensko ještě ani za časů sv. Štěpána nepatřilo celé pod korunu jeho, [34]) tím méně možno tedy předpokládati, že by je a jeho obyvatele byl už Árpád nebo jeho syn mečem podmanil.

„Maďarský národ — praví dr. Ladislav Réthy [35]) — jehož největší část soustředila se v Pannonii, *zabraná území zajisté nepokládal za definitivní domovinu.* Tužba, proniknouti dále na západ, byla v maď. národě; tato tužba je vedla k útokům proti západu, a kdyby národy západní Evropy tehdy nebyly tvořily silnější státy, Maďarstvo až po Atlantický oceán nebylo by se zastavilo na své vítězné cestě a *možná, že dnes některá západnější část Evropy jmenovala by se Magyarországem.*«

Nuže, zdaž mohli Árpádovci pomýšleti na utvoření stálé domoviny, státu? Zdaž měli příčinu zříditi nadvládu národa

svého nad národem slovenským? Zajisté že ne. Vždyť dostali se do sousedství pokojemilovných Slováků, které proto „tót" nazvali a kteří nikdy nesahali na cizí, neboť žili hlavně svému hospodářství, řemeslu a kupectví. Tím méně se jim jednalo o to, aby je podmanili mečem, neboť Arnulfem zničení synové Svatoplukovi sami zavinili, že se Slovensko rozdrobilo na župy, z kterých bylo vzniklo. Takto rozdrobené župy pod vedením svých županů (pohlavárů jednotlivých rodin) *pod výminkou, že Maďaři budou šetřiti jich majetku a všech privilegií jejich dobrovolně, federativným způsobem spojovaly se jedna za druhou s Maďary, kteří se jen proto též do žup seřadili a převzali od Slováků celé jich zřízení župní.*

Maďaři od přímých sousedů takto zabezpečení, směle mohli podnikati náběhy téměř do celé západní Evropy. V houfech o 50—100—200 i více hlavách na bystrých, vytrvalých koních přepadali nepřipravené na odpor dědiny a městečka, podpálili, vyloupili je a hned zas dále uháněli se svou kořistí. Nebyly to vojny, nýbrž krvavé a úžasné výpravy loupežné, které Maďaři do západních krajin Evropy *skoro každý rok i z několika stran* podnikali.

Pokojná federace žup dála se pravděpodobně pod biskupským tlakem, neboť Římu záleželo na tom, aby Velká Morava, která se více klonila k Byzantu než k Římu, neutvořila se znova. Proto i Papež Silvestr II. nejen podporoval založení království uherského, ale r. 1001 poslav sv. Štěpánovi korunu, *dal takto formálně základ k utvoření státu uherského.*

Ovšem jen základ; korunováním sv. Štěpána stát ještě nebyl utvořen. Mnozí župani neuznávali Štěpána za krále.

V organisaci státu sv. Štěpán postupoval opatrně: nechal župy v témž stavu, jak je byli ustrojili Slováci, a bral na pomoc výborné muže odjinud. Píše o tom Acsády:[36])

„Ve svých tvorbách sv. Štěpán byl odkázán nejen na cizozemské příklady, ale jmenovitě na začátku i na cizozemské spolupracovníky. Jako k stavění velkolepých chrámů potřebných stavitelů, malířů, mistrů ražení peněz, nadarmo hledal mezi svými poddanými, tak musil si opatřiti z ciziny též církevní, politické a vojenské spolupracovníky. Takto se dostali na jeho dvůr Radla, Asztrik, Gerhard a jiní výborní kněží a s nimi cizozemští rytíři, kteří znali vojenskou organisaci západu, taktéž i tamější obyčeje vojenské a domobranné a vládní ustanovení, kteří byli už v průvodě královny Gizelly přišli a již tu zůstali. Ze začátku král pokládal je za spolehlivější než domorodce; tak jmenoval cizince Václava kapitánem tělesné stráže své, Němcům Huntovi a Pasmanovi svěřil vážné úkoly vojenské a dal jim velké majetky."

Jest to tedy tvrzení nesprávné a nepravdivé, že Maďaři tvořili jakousi *privilegovanou třídu a Nemaďaři že by byli bývali více méně bezprávní.*

Národnostní nadvlády až do nejnovějších časů nebylo, protože nebylo ani národnostního povědomí. Není o tom ani v uherských zákonech stopy. I jednotlivci, i národy starali se jen o svoje hmotné výsady a později o náboženské ideály. *Slovenského rodu zeman byl právě tak »membrum sacrae coronae« (členem sv. koruny) jako maďarský nebo rumunský; naproti tomu slovenského rodu poddaný byl právě takovým poddaným, jako maďarský, německý nebo rumunský poddaný.*

Obyvatelstvo za doby sv. Štěpána dělilo se jen po stránce osobní svobody. Byli tu lidé svobodní a lidé služební (liberta persona — servus). Sluhy byli i Maďaři. Ještě král Koloman (r. 1095—1114) v prvé knize svých dekretů v 77. oddíle praví: Jaké sluhy možno prodati ven z Uher? Nikdo nesmí prodati *sluhu z maďarského kmene,* aniž kohokolvěk, kdo se v Uhrách z jiného kmene narodil, ani služku, vyjma sluhy jiného jazyka, kteří byli z cizích zemí sem dovedeni.“ [37]) Ještě jasněji vykládá to Tripartitum ze začátku 16. stol., kde v třetí částce 25. oddílu se praví: „. . . . vyloživ práva a obranu, jakož i nápad svobodných měst, musím nyní o vesničanech (jež *poddanými* jmenujeme) hovořiti. § 1. Někteří jsou Maďaři (Hungari), jiní Sasi a Němci, jiní zase Češi a Slováci, kteří vyznávají víru křesťanskou. Mimo ně jsou někteří Rumuni a Rusi, jiní zase Ráci neboli Srbi a Bulhaři, kteří vyznávají bludy Řekův. Jsou mimo ně i Jási a Kumáni . . .“

Svobodní občané se za časů sv. Štěpána na troje dělili: na župany (comes), vojáky (miles) a na velikou třídu svobodných (liberi). Župani a vojáci nesměli svobodného otročiti (. . . statutum est, ut nemo comitum vel militum, posthac aliquam liberam personam servituti subdere audeat. Liber secundus. Caput 20.) K tomu doložíme, jakou úctu choval sv. Štěpán k cizincům a hostům, kteří nové zvyky, zbraně a vědy přinášeli s sebou *a jakou váhu kladl na mnohojazyčnost státu,* nikdo nebude pochybovati o tom, že kulturně výše stojící domorodí Slováci a Němci zvláštní lásky a ochrany jeho požívati musili *)

Nebylo tedy v Uhrách hegemonie ani supremacie jednoho národa nad druhými.

---

*) Svědčí o tom také dekrety jeho, kde v 6. kapitole I. knihy k svému synu Imrichovi hovoří tak pěkně o prospěchu, plynoucím z příchodu cizinců a o důležitosti státu vícejazyčného.

Po smrti sv. Štěpána pomalu začalo se tvořiti v Uhrách privilegované zemanstvo, které za panování krále Ondřeje II. (r. 1205—1235) už tak ohromně zmohutnělo, že dovedlo přinutiti krále, aby mu v tak zvané Zlaté bulle zabezpečil privileje daleko sáhající, ale moc královu obmezující. To se stalo roku 1222 a bylo snad nejosudnějším činem v historii uherské. Od toho času jen zemanstvo se zvalo „národem', poddaní nepatřili do svazku „národa". A zvalo se »*národem uherským*« (*natio hungarica*) bez ohledu na to, z jakého kmene který zeman pocházel. Za těchto časů nedělal se rozdíl mezi Maďary a Nemaďary. Přiznává to i dr. Ladislav Réthy[38]) pravě: „V starých stoletích, když zemanstvo tvořilo stát, království uherské *nedělalo rozdílu mezi maďarským a nemaďarským občanem země.* Tak stalo se, že v naší aristokracii všecky kmeny zemské jsou zastoupeny, ale jsou v ní též jiné živly, které (jako přistěhovalí jednotlivci neb rodiny) pro osobní zásluhy nabyly místa ve vévodící společnosti země."

IV. ZEMANSTVO JAKO ŽLEB MAĎARISACE.

„V uherském politickém právu vyvinul se velký rozdíl mezi zemanem a nezemanem, ale ani nejmenšího politického rozdílu nebylo mezi Maďarem i Nemaďarem. Zeman měl přílišné privileje; ale zemany byli nejen Maďaři, nýbrž i Slované, Němci, Rumuni, slovem lidé všech národností."

Hunfalvy.

Až do r. 1848 jen zemanstvo tvořilo „národ". Poddaní stáli mimo národ. *A tento politický, ideový národ* nazýval se ve všech zákonech, které zabezpečovaly zemanům jich privilegia: »*národem uherským*« (*natio hungarica*). Všecky privileje, všecka práva, všecky majetky zemanské úzce souvisely s pojmem „natio hungarica. „Jsem uherský zeman" znamenalo tolik, jako: jsem svobodný, mám ta a ta privilegia, práva. *Velká výhoda hmotná* závisela na názvu „membrum sacrae coronae", nebo „nationis hungaricae". *)

*) V Zlaté bule Ondřeje II. jsou obsaženy všecky základní výsady zemanstva: § 1. Právo účasti na zemském sněmě. § 2. Zemana nelze zatknouti ani trestati, pokud řádný soud nad ním nesoudil. § 3. Zeman neplatí daně. § 4. Se svým majetkem nakládá volně. § 5. Župan jen v peněžných otázkách může souditi zemany. § 7. Mimo zemi bojovati zemané nejsou povinni, jen když jim král za to zaplatí; ale doma všichni jsou povinni brániti země. § 8. Dvorský župan může souditi i zemany, avšak kde jde o život, nebo o majetek, bez vědomí královna nemůže souditi. § 10. Synovi zemana v boji padlého král má dáti dar, jaký se mu líbí. § 15. Krá-

Ký div, že zemanstvo tak žárlivě bdělo nad svými výsadami: vždyť mu byly chlebem i celým jeho životem. V jiných zákonech zase zemané mají zabezpečenu ochranu svých životů, zdraví a majetku drakonickými tresty; sami však jen lehkou pokutou trestáni jsou za jakýkolvěk úraz neb zabití nezemana, nebo poškození jeho majetku.

Za takýchto okolností jest věcí pochopitelnou, že každý zeman, ať byl původem Norman, Ital, Němec, Litvan, Polák, Čech, Slovák, Rumun atd., byl pyšný na svoje „uherství", na název „nobilis Hungarus", a pochopitelná jest i jeho žárlivá péče o neodvislost té „Hungarie", která mu dala a zaručovala všecky neobyčejné privileje jeho, jakých v žádné jiné zemi nebylo. „Extra Hungariam non est vita" (mimo Uhry není života) bylo heslo zemanův.

Národnostního povědomí až asi do francouzské revoluce u nich za celých 900 let nebylo.

Za „Hungara" pokládal se Čech: pan *Jan z Podmanína* (zakladatel maďaronské rodiny Podmanických); Čech: pan *Rogat-Radovan* (zakladatel rodiny Rákócich); Němec: *Gut Keled* (zakladatel rodiny Báthoriovců); Rumun: *Drag* (zakladatel rodu Dragffy); Rumun: *Janko Dan* (Huňadi); Charvat: *Mikuláš Šubič Zriňský, a tisíce a tisíce zemanů původu nemaďarského.*[40])

V tomto ideovém světě žilo přes dlouhé věky celé *nemaďarské* zemanstvo. Čech, Němec, Francouz, Ital snadno zapomněl na svůj původ a tělem i duší přidal se k národu Hungarů.

To trvalo až do dob Marie Terezie. Zemané se neprohlašovali pro národnost žádnou, ani pro svou, ani pro maďarskou. Latina byla panující řečí, i když se Maďaři začali probouzeti k národnímu povědomí.

Když ve Vídni v „uherském domě" zemanští „leibgardisti" královny Marie Terezie počali pěstovati maďarskou literaturu — *i tehdy ještě maďarská řeč byla právě tak neúřední a tak beze všech hegemoniálných práv — jako kterákolivěk jiná řeč uherských národností.* Urbární nařízení — na př. — byla r. 1767 v celé zemi latinsky, slovensky a maďarsky vyhlášena.[41]) Na nově založené universitě v Trnavě (1769/70) a na gymnasiu

---

lovi sluhové nemají práva do zemanských dědin se vměšovati. § 16. Celou stolici (župu) král nesmí nikomu darovati. § 17. Zemanský majetek nesmí býti nazpět vzat. § 22. Královi vepři nesmějí se pásti na zemanově louce. § 23. Komorní župani, solno-skladoví úředníci a celníci mají býti voleni ze zemanů; Židé a Izmaelité nemohou jimi býti. § 31. Klausule, v které král dovoluje, kdyby on nebo jeho nástupci zákona tohoto nezachovávali, že zemané — buď všicci, nebo i jednotlivě — mají právo králi se protiviti a odporovati, aniž tím spáchají nevěrnost.[39])

při ní zřízeném, maďarská řeč byla právě tak podřízenou řečí, jako slovenská; tu učilo se roku 1772 po německu 30, po francouzsku 12, po slovensku 2 a po maďarsku 2 žáci.[42]) A takových příkladů jest více.[43])

Co tedy způsobilo, že maďarština tak rychle postoupila a za půl století se stala úřední řečí státu? Věc je jednoduchá. Za času Josefa II. při sčítání lidu r. 1785 Maďarů bylo poměrně nejvíc mezi všemi uherskými národnostmi. Nejbohatší a nejúrodnější kraje měli Maďaři, proto vévodili majetkem; jich zemanstvo bylo nejbohatší, proto nemaďarské zemanstvo rádo se „přiženilo" do bohatých maďarských rodin, čímž se otevřely maďarisaci nové přítoky. Název „Hungarus" celých 1000 let suggeroval šlechtě, že jest nejen uherská, ale i maďarská, když „Hungarus" znamená nejen „Uhra", ale i „Maďara". Zemanstvo žárlivě chránící neodvislosti Uher a neodvislosti své vlastní, vidělo ji jistěji zabezpečenu, když se odloučilo, odtrhlo od sousedních pokrevných kmenů: Slovanů a Němců a přidalo se k úplně ojedinělému v Evropě národu: k Maďarům. Známy jsou přece nároky českých, polských a německých panovníků na Uhry, jakož i velké odboje Uher za svou samostatnost a v ní za vzácné privileje zemanů. *)

Reformace vynesla Maďarům maďarskou bohoslužebnou řeč, maďarskou bibli a církevní literaturu. Kalvinismus rozšířil se v Uhrách takměř výlučně u Maďarův. (Proto jej i nazývají magyar vallás = maďarské náboženství). Centralistické snahy vídeňské vzbuzovaly stálý odboj Maďarů: Báthory, Bočkay, Bethlen, Rákócovci, Thököli — přece velmi přispěli k probuzení povědomí maďarsko-národního tím, že bojovali za samostatnost Uher. Urbárská nařízení Marie Terezie vzbudila u zemanů odpor, neboť viděli v nich nebezpečí pro osobní zájmy své:

---

*) V rozšíření se maďarstva hrálo velkou úlohu i pronásledování Nemaďarů. Tento předmět je tak široký, že k úplnému vyčerpání jeho potřebí jest zvláštní knihy, jakou napsal blahé paměti Ambro Pietor, bývalý redaktor „Národních Novin" v Turčanském Sv. Martině, pod názvem „Nápor — Odpor. Ako postupovala maďarisácia v Uhorsku a čo s tým súvisí" r. 1905. I této 107 stran obsahující knížce jest jen nejhlavnější pronásledování Slováků vypsáno. Tisíce a tisíce menších — větších sekatur, urážek a útisků nepřichází před veřejnost, neboť příslušný trpitel nešel se svojí věcí před veřejnost. Knížka tato obírá se jen utrpením Slováků, o utrpení ostatních nemaďarských národností vůbec nehovoří. Také neobsahuje persekuce od roku 1904 do dneška, za který čas pod „velkou, národní vládou" Františka Kossútha, hr. Julia Andrássyho a hr. Bartol. Apponyiho vězení byla přeplněna politickými vězni nemaďarskými tak, že bylo třeba vydati minist. nařízení o opatření nových státních vězení pro politické vězně.

tento nepokoj zemanů stupňoval se germanisačními snahami královny, *která zavádějíc němčinu do škol, zlomila výlučné panství latiny a tím připravila její pád i ve veřejném životě.*

Pojednou, nečekaně vystoupili na jeviště maďarské literatury bohatí zemanští leibgardisti M. Terezie, kteří ve Vídni získali západní kulturu a pobádáni jsouce novými, revolučními ideami Francie, modernismem svobodných zednářů, usilovně začali překládati francouzská a německá díla do maďarštiny, ba i původní díla psáti. Ve vídeňském německém lesku a přepychu vzbudilo se v nich maďarské národní vědomí a — na př. — leibgardista hr. Adam Teleki (původem Srb) r. 1773 už kárá Maďary, že „své řeči neznají, a když ji znají, nepokládají za pěkné a dobré, co Maďar vykonal.“ [44])

Toto hnutí zrodilo prvý maďarský časopis: jakýsi Matej Rát (původem Němec) 1. ledna r. 1780 jal se jej vydávati pod jménem „Magyar Hirmondó“.

Než největší podnět k rychlému vývoji maďarštiny dala absolutistická protizemanská nařízení Josefa II., jakož i jeho germanisační snahy.

Na mladého císaře silně účinkovalo demokratické učení Rousseauovo a encyklopedistů: účel jest *blahobyt* občanů, rovnost občanů pod výlučnou vládou císaře, bez dělení své moci s privilegovanými třídami a církevními stavy — to byl jeho ideál.

„Ale Josefova nařízení — píše věhlasný Frant. Pulszky [45]) — vzbudila uherské zemanstvo z dlouhého spánku. Zrušení voleb úřadníků (reštaurácie“) a jmenování jich vládou, vzbudilo tu glorifikaci stoličné instituce, která za doby Kossuthovy dosáhla svého vrcholu, kdež ji baštou ústavy nazvali. Zavedení rakouského občanského zákona a ustanovení německého jazyka za řeč administrace, probudilo sice národnostní cit v naší vlasti, *ale tento — vyznejme si pravdu — při prvém vystoupení svém byl po většině reakcionářský a přidržoval se tak zvané pradědovské svobody, čímž rozuměli výlučně zemanské privileje.* Národ zaúpěl, když mu násilně odvezli korunu sv. Štěpána z Prešpurku do Vídně, neboť skutek tento znamenal, že Uhry mají býti vtopeny do rakouské říše; vzpomínky mnohých století vázaly se k tomuto znaku uherského království, její únos hluboko zasáhl do mysli a vůle národa *a ač jen zemanstvo zastupovala, — neboť jen ono bylo membrum sacrae regni coronae — přece i idea národnosti a zemské samostatnosti se k ní připojily.* Neuznání a skutečné zrušení uherské ústavy, jakož i násilná germanisace stejným způsobem urazily cit svobody a národnosti.“

Zemané v každém, i v nejhumánnějším nařízení Josefa II. větřili nějaký úklad proti svým privilejím. Tak na př.

vzepřeli se nařízení, podle kterého mělo býti na každý dům přibito domovní číslo; stolice protestovaly proti sčítání obyvatelstva: vyměření nemovitého majetku je naplnilo hrůzou, neboť viděli v tom předzvěst zdanění zemanů. Marně Josef II. odvolal svoje nařízení před smrtí: zemanstvo už cítilo, že ani uherská ústava, ani stoličná správa, ani auktorita vysokého kněžstva nejsou takové svátosti, na které by se absolutismus neosmělil sáhnouti.

„Když se rozneslo, že císař Josef odvolal neústavná nařízení, vrátil korunu do Budína a zemřel — radost opanovala zemi *a započaly se orgie, v kterých národnostní cit s nejzařatějším konservatismem a revolučními ideami spolu křepčily. Domovní čísla se stoličných domů kat strhal dolů všade a sčítací i katastrální spisy a mapy slavnostně spálil, tu pod šibenicí, jinde zas na náměstí, při čemž páni a paní v maďarských šatech tančili okolo ohně.* **Nezemanské úředníky** *vyhnali, měřiče pozemků polapili a zařadili mezi vojáky . .«* atd. atd.[46])

Germanisační a demokratické snahy hrozně pobouřily mysli. Maďaři, Slováci, Rumuni, Srbi — všichni přišli na to, že řeč a literatura udržuje a konservuje národ, jeho práva i neodvislost, že v šíření cizí kultury jest nebezpečí pro jsoucnost národa a státu, že chtí-li zůstati národem, musí se vzdělávati a vzdělání může se jen mateřskou řečí rozšířiti. Aby zemanstvo mohlo čeliti demokracii a rušení svých privilegií, bouřilo národnostní city proti germanisaci i v širších massách měšťanstva a poddaného lidu.

Do tohoto období spadají kroky Srbů za národní autonomii, vyhraničení území pod vojvodstvím Alexandra (syna Leopolda II.); — sedmihradští Sasi žádali, aby byli uznáni za „politický národ"; téhož žádali i Rumuni. Tyto snahy budily u zemanstva strach před federalisací a před rozpadnutím historického Uherska; a toto zase přitáhlo zemanstvo blíže k maďarstvu, *které nyní už silně začalo centralisovati správu země nejprv s heslem maďarské řeči úřední, potom už v podobě hegemonie, supremacie maďarského kmene a národa nad nemaďarskými národy.*

Po smrti Josefa II. nemaďarské a hlavně slovenské zemanstvo už stálo v jednom šiku na ochranu *maďarské Hungarie za hegemonii maďarské řeči a později jako podnes: za hegemonii maďarského národa.*

Na korunovačním sněmě Leopolda II. r. *1790* Maďaři a Maďaroni žádali „pěstování národního jazyka"; XVI. z. čl. z r. *1791* ustanovuje pro střední a vysoké školy zvláštní professory pro maďarskou řeč; VII. z. čl. z r. *1792* vřaďuje řeč maďarskou mezi řádné předměty; r. *1793* domáháno se, aby úřední řečí

sněmu byla maďarština; XIV. z. čl. z r. *1805* zavádí maďarštinu za úřední jazyk uherské dvorní kanceláře; z. čl. VIII. z r. *1808* ustanovuje postaviti v Pešti „národní museum" na pěstování maďarské řeči; r. *1811* sněm chtěl zavésti maďarštinu do škol za vyučovací řeč (ale byl rozpuštěn); r. *1825* založena maďarská akademie; téhož roku chtěli maďarštinu vyhlásiti za jazyk správy, ale to se rozbilo na odporu Charvátů a slovenských vyslanců z nitranské a liptovské stolice; článkem VIII. zák. z r. *1830* ustanovuje se, že náměstná rada i kurie mají úřadovati maďarsky; kdo chce zastávati veřejný úřad, musí uměti maďarsky; r. *1836* III. zák. článkem vyhlášen byl maďarský text zákonů za hodnověrný, maďarský jazyk při král. tabuli za úřední; čl. XLI. zák. z r. *1836* ustanovuje postaviti v Pešti maďarské divadlo za účelem pěstování a šíření maďarského jazyka; článkem VI. zák. z r. *1840* vyhlášen byl maďarský jazyk za úřední při representacích sněmu ke koruně, při soudech, při místodržitelství atd.; téhož roku sněm zavrhl královský reskript, který uznával právo charvatských vyslanců, aby na uherském sněmě mohli mluviti latinsky; a tak věci se vyvíjely dále ve prospěch maďarštiny až do r. 1849, kdy sám Lájoš Kossuth nabyl přesvědčení, že chybil, když od počátku tak nepřátelsky se postavil proti nemaďarským národnostem a byl by to rád napravil. Dne 28. července r. 1849 dal zákonem vyhlásiti rovnoprávnost všech národností, ale bylo už pozdě.[47])

Zároveň se zemským sněmem maďarisovaly i stolice, i církve, i maďarská společnost. To, co zatracovali u Marie Terezie a Josefa II., Maďaři prováděli stupňovanou měrou vůči Nemaďarům. A slovenské zemanstvo nepostavilo se na obranu slovenského národa, nýbrž — až na malé výjimky — maďarisovalo sebe i svůj národ, po případě dívalo se neutrálně na tento kmenový boj.

Vzpomenutý Matěj Ráth, vydavatel prvého maďarského časopisu „Magyar Hirmondó", psal v něm, že poněvadž v Uhrách jsou ve většině Slované: Charvati, Slavonci, Srbi, Slováci a Rusi, aby byla slovenská řeč přijata za úřední. O něco později (r. 1817) Gregor Berzevicy v jednom spise svém doporučí tuto věc k uvážení. Turčanský vyslanec Frant. Justh (byl vyslancem 1832—1836) ozval se na sněmě v Prešpurce, aby slovenština byla diplomatickou řečí; za to dostalo se mu přezdívky „tót király" (slovenský král).[48]) Svého národu bránili jen z lidu vyšlí vzdělanci slovenští: katoličtí a evangeličtí kněží: Benignus Smrtník (Františkán), Jan Robík, Štefan Dubnicay, Alex Máčaj, Hugolín Gavlovič (Františkán), Alex Nozdrovický (assessor v Žilině, r. 1778 přeložil Fénélonova Telemacha),

Daniel Horčička, Daniel Krman, Jan Hrdlička, Ondřej Plachý. Jur Ribay, Michal Semian, Bohuslav Tablic, evangeličtí kněží v letech 1678—1800; Anton Bernolák, Jur Fandli, Josef Ignác Bajza, Jur Palkovič, katoličtí kněží v letech 1780—1840; za nimi hlásí se Jan Kollár, Josef M. Hurban, Michal M. Hodža, Ludevít Štúr, Pavel Jozeffy, Jan Seberiny, Jan Chalupka, Samuel Reuss, Karel Kuzmány, ev. kněží, a jiní.

Sisyfovu práci bylo konati těmto slovenským, bezmajetným kněžím, aby zachránili svůj národ od záplavy maďarisace, kterou vedla bohatá maďarská a zmaďarónčená šlechta, podporovaná zemskou, stoličnou i městskou správou. Práce tato byla tím svízelnější, že sledována byla od Maďarů s nepřízní, která se projevovala i pronásledováním. Tak na př. již r. 1827 v Lajoš-Komárně, v stolici vesprimské uvěznili a palicovali ty, kdož nechtěli upustiti od slovenské řeči při službách božích (Martin Bartoš dostal 64 palic a měsíc žaláře, Juro Janáček 50 palic, Pavel Rus 40 a Štěpán Vrabec pro vysoký věk jen 24 palic). Kaločský arcibiskup Patacsics (původem Srb) dal před svým zámkem vyťati po 12 palicích každému poddanému svému, který se opovážil mluviti slovensky.[49])

Že při takovém stavu věcí se množil počet odrodilců, nebude nikomu divno. Zemanstvo i vyšší měšťanstvo počalo se předstihovati v šovinismu, a maďarské úřady to podporovaly ze všech sil.

Nekonečná jest dnes řada odrodilců slovenských, množí se pořád novými a novými. A nekonečné jest i pronásledování a utrpení slovenského národa.

Dnes z daňových peněz celého obyvatelstva podporuje se jen maďarská kultura, maďarská věda, literatura, umění, divadlo, musea, umělci, výstavy, spolky, maďarský průmysl a obchod. Ba za tyto peníze platí se nepřátelské, maďarisující snahy. Kulturní práce nemaďarských národností pak nejen že se nepodporuje, nýbrž i pronásleduje a ničí...

V. PODÍL NEMAĎARŮ V MAĎARSTVU.

Na konec míníme ukázati, jakou měrou Nemaďaři přispěli k založení a udržení Uherska a jak v nejnovější době jsou zúčastněni na povznesení maďarstva. Za tou příčinou vypočteme řadu zemanských rodin a některé význačnější členy jejich, jakož i vypočteme, ovšem neúplně, Nemaďary, kteří své talenty dali do služby maďarské národnosti:[50])

Hrabata Amadé. Původem byli Němci z bratrů: Gutha a Keleda. *Omodeus* a *Ompud* bojovali proti Tatarům při Šajavě. Omodeus, spišský župan a za Karla I. dvořan (= palatín). Ro-

bert Karel jemu děkuje za svoji korunu. *Tadeáš,* též palatín, jeho syn František, též palatín. *Ladislav* básník. *Tadeáš,* hudebník.

Hrabě Aspermont. Původem Němec. Polní maršálek. Přinesl z Polska archiv Rákócich.

Apafy. Původem Francouzi. *Michal,* sedmihradské kníže r. 1661. Jeho syn Michal II., sedm. kníže od r. 1681—1695.

Bátory. Původem Němci, z bratří Gutha a Keleda (jako Amadé, s kterými mají i společný erb). Byli hrabaty, později knížaty. Prvý se vyznačil *Bareck* okolo r. 1200 *Štěpán,* sedmihr. vojvoda, r. 1422. *Štěpán IV.,* sedmihr. vojvoda, r. 1480. *Štěpán V.* kníže sedmihr. a král polský, r. 1560. *Kryštof,* sedmihr. kníže, r. 1576. *Zigmund,* sedmihr. kníže r. 1600. *Ondřej VI.,* sedmihr. kníže, kardinál r. 1599. *Gabriel,* sedmihr. kníže r. 1608. Mohutná, historicky významná rodina.

Brunswick, hrabě. Němec.

Bolza, hrabě. Němec. *Petr,* generál.

Baldacci, baron. Korsický Ital. *Anton,* důvěrník krále Františka. *Emanuel,* plukovník r. 1848.

Bethlen. Původem Francouzi. *Gabriel,* sedmihr. kníže, r. 1613—29. Rodina tato dala Uhrám mnoho významných lidí: vojevůdců, politiků, spisovatelů, poslanců, ba i ministra.

Cibakové. Původem Italové. *Imrich,* válečník a velkovaradinský biskup.

Crnojevič. Původem Srb. *Arsen,* patriarcha r. 1700. *Petr,* hrabě, temešský hlavní župan.

Čekonič, hrabě. Původem Srb. *Josef,* generál. *Ondřej,* politik.

Deméndyové (Dei Mendi). Původem Italové. Domácí lékař Ludvíka Velkého. *Benedikt,* velkovaradinský biskup r. 1378.

Drugetové. Původem Vlaši. *Filip* přišel s Karlem Robertem, palatín. *Jan,* bratr Filipův, palatín, praděd rodiny. Viliam, palatín r. 1342. *Zikmund,* historik; s ním rodina vymřela.

Degenfeld-Schomburgové, hrabata a baroni. Původem Němci. Proslulí válečníci. *August,* generál; *Fridrich,* generál; *Kryštof,* generál v XVIII. a XIX. století.

Dragffyové. Původem Rumuni. *Mikuláš,* sedmihr. vojevůdce r. 1367. *Pavel Drag,* rovněž; *Bartoloměj,* proslulý vojevůdce za času králů Matyáše a Vladislava; vyhnal Turky ze Srbska s Kinižim; *Kašpar,* hl. župan r. 1560. *Jiří,* rovněž; *Jan* zemský sudí, nesl zemský prapor v moháčské bitvě, kde i padl. *Tomáš,* sudí r. 1480; Turóci mu věnoval svoji kroniku.

Esterházyové, hrabata i knížata. Původem Slované. Prvý známý děd rodiny slul Mogut, r. 1186. Rodina má jméno od dědiny Stráž (= Estoraz) v prešpurské stolici. Rodina začala se

vzmáhati uprostřed XVI. století. *Antonín,* pověstný kurucký generál. *Antonín,* císařský generál. *Daniel,* kurucký generál. *Imrich,* ostřihomský arcibiskup. *Mikuláš,* palatín.

Festetič, hrabě. Původem Charvát. *Jiří* založil první hospodářskou školu v Kestheli r. 1800. Výborný muž.

Forgách, hrabě. Původem Slovan (z Litvy). Rodina Forgáčův jest větví rodiny Ivanků z turčanské stolice. *Ondřej* (jeden z 3 synů Ivankových) zachránil život krále Bely IV. na Šajavě oproti Tatarům, kde jeho bratr *Tomáš* padl; Ondřej postavil zniovský hrad v turčanské stolici, taktéž i gimešský hrad r. 1250. *Ondřej II.* s bratrem *Ivanem II.* bojovali proti Matúšovi Čákovi r. 1312, při čemž oba padli. *Balář,* prvý, jenž užíval jména Forgách, 7. února 1386 úkladně zavraždil Karla II. (Malého); *František,* biskup r. 1577; *František IV.,* ostřihomský arcibiskup r. 1566, kardinál. Rodina tato dala zemi mnoho vplyvných vojínů, županů atd.

Frangepani. Původem Vlaši. Hráli významnou úlohu v historii uherské. *Bartoloměj* r. 1193 přišel z Veglie (Krku). *Jan* byl r. 1391 charvatským bánem a švakrem krále Zikmunda; *Mikuláš,* r. 1412 bán; *Jan* a Štěpán, báni; *Zikmund,* zakladatel otočackého biskupství; *Bernhard,* bojovník proti Turkům; *Kryštof,* pověstný vojevůdce od r. 1470—1530, osvobodil Jajce od Turkův; *Jiří,* kaločský arcibiskup; *František,* rovněž; *Jiří,* bojoval proti Turkům; *František* r. 1571 za jediný den ve třech bitvách zvítězil nad Turky, *Vuk,* vojevůdce; *Jiří* hudebník, malíř, sochař a výborný voják; *František Kryštof,* byl 30. dubna r. 1671 jako spiklenec popraven; s ním vymřela rodina Frangepanů.

Gara (Garay). Původem Srbi. V XIV. a XV. století hráli významnou úlohu. Majetky jejich ležely v 12 stolicích. *Desider,* župan; *Jan,* biskup r. 1347. *Jan,* bán r. 1427; *Ladislav,* palatín, velký intrikán; *Mikuláš,* palatín r. 1355—75, s Forgáchem spolupůsobil při zavraždění Karla II.

Grassalkovich. Původem Charvát. *Antonín,* za Marie Terezie: z fiškála stal se hrabětem; jeho syn *Antonín* byl již knížetem a měl veliké majetky.

Hr. Haller von Hallerstein. Původem Němec. *František,* generál; *Gabriel,* saský hrabě; *Gabriel,* gubernátor Sedmihrad.

Hrabata Hadikové, potomci slovenského evangelického kněze z turčanské stolice. *Ondřej,* slavný generál r. 1764. *Bela,* admirál.

Huňady. Původem Rumun: Prvý se jmenoval *Dan. Šerban* za krále Zikmunda přišel z Moldavy, odkud ho jeho bratranec *Vlad,* rumunský vojvoda, vyhnal; za vítězné skutky dostal darem

zámek Huňad. Syn jeho *But* byl otcem slavného Jana. Butova manželka byla Rumunka, jménem Alžběta Margineanu. *Jan* nar. 1387, nejslavnější bohatýr křesťanstva proti Turkům, jemu k poctě jest nařízeno v poledne zvoniti u katolíků v Uhrách. Byl gubernátorem uherským a vojvodou sedmihradským; zemřel dne 22. července r. 1456 po dobytí Bělehradu. Jeho synové: *Matěj,* král (Spravedlivý), slavně panoval; *Ladislav,* následkem intrik Garayových byl králem Ladislavem na smrt odsouzen a sťat.

Baroni Jósikové. Původem Rumuni; *Mikuláš,* maďarský romanopisec; *Samuel,* hl. kancléř.

Baroni Jesenští. Původem Slováci, dali zemi mnoho výborných politiků, vojáků a spisovatelů. *Michal,* župan turčanské stolice, padl r. 1278 v boji proti českému Otakarovi; *Mikuláš,* podžupan v XVI. století; *Štěpán,* bojovník věrný Ferdinandovi I.; *Ladislav,* padl u Moháče; *Antonín,* dostal baronství r. 1741, ale s ním vymřela tato větev; *Daniel,* latinský spisovatel; *Jan,* (r. 1793—1866) dostal baronství.

Hrabata Keglevichové. Původem Charváti.

Hr. Khuen-Hederváry. Původem tyrolský Vlach.

Hr. Königseggové. Původem Němci.

Hr. Loprestiové. Původem Španělové. *Arpád,* velmi smělý bojovník maďarský r. 1848.

Lorántffyové. Původem Němci.

Luzsénszky. Původem Polák.

Hr. Majláthové. Původem Rumuni.

Baroni Medňanští. Původem Slováci. *Alois,* paedagog; *Déneš,* spisovatel; *Ladislav,* malíř.

Hr. Migazziové. Vlaši. *Kryštof,* proslulý biskup vácovský a kardinál.

Hr. Nakové. Macedonští Rumuni.

Odescalchiové. Vlaši. *Benedikt,* papež; *Arthur,* spisovatel, pracoval o to, aby v Bukovině přebývající Čángó-Maďaři se usadili v Uhrách; *Julius,* bojoval v r. 1848 proti Rakušanům, později se stal poslancem.

Markrabata Pallaviciniové. Vlaši. *Karel,* r. 1743 založil uherskou větev; výtečný voják.

Baroni Podmaničtí. Původem Češi. *Štěpán,* korunoval Jana Zápolského. *Bedřich* byl 30 let předsedou liberální strany sněmovní v Uhrách.

Hr. Pongrácové. Původem Češi. Výborní vojáci.

Hr. Rádayové. Původem Vlaši. *Gedeon,* vypudil dolnozemské zbojníky.

Baroni Radvanští. Původem Slováci.

Rákociové. Původem Slováci nebo Češi. Prvý z nich slul *Bogat.* Syn *Radovan* r. 1067 se vzpomíná; *Číž* bojoval (za Štěpána II.) proti Řekům; určité stopy sahají do roku 1227, kde se vzpomíná *Filko,* syn *Bogatův,* a *Čepán* (= Čechpán?), syn *Čížův.* Tento Čepán pokládá se za praděda Rákócovců. Velkou úlohu rodina počala hráti v II. polovici XVI. století. *Zikmund,* sedmihradské kníže r. 1588; *Jiří,* rovněž, od r. 1630—1648; *Jiří II.* rovněž, v l. 1648—1660; *František I.,* rovněž, v l. 1652—1676; *František II.,* kníže sedmihradské a uherské, r. 1704—1711. Modla Maďarův!

Baron Sina. Původem Macedo-Rumun.

Baroni Splényiové. Původem tyrolští Vlaši.

Hr. Telekiové. Původem Srbi. *Michal,* mocný státník v Sedmihradech. Velkou úlohu začali hráti od r. 1700. Mezi nimi bylo několik maďarských spisovatelů.

Thökölіové. Původem Poláci. *Štěpán I.* (1581—1651), věrný Ferdinandovi II.; raději pozbyl 70.000 zlatového majetku svého, než by byl přestoupil k Bethlenovi; *Štěpán II.,* župan oravské stolice; jeho syn *Imrich* (1657—1705) podporoval Kara Mustafu, když obléhal Vídeň r. 1683, dlouho bojoval proti císaři Leopoldovi.

Thurzové. Původem Poláci. *Jan II.* byl r. 1490 starostou v Krakově. *Jiří,* (1567—1616) palatín.

Baroni Wesselényiové. Původem Češi. Rodina začala vynikati v XVI. století. Dala zemi velikou řadu hlavních županů a vojevůdců. *František* bojoval proti Turkům (1605—1667), palatín; hrabě; *Mikuláš,* spisovatel, politik (1796—1850) napsal mezi jiným: „Szóbat a magyar és szláv nemzetiség ügyében" (Lipsko 1823). Zastupoval stranu mírných maďarisátorů.

Zrinyi. Jedna z nejstarších rodin charvátských, pochází z rodu *Šubićů,* roku 1066. Vynikali jako udatní bojovníci a jako politikové. *Jiří,* bojoval s Ludvíkem Velkým v Neapoli r. 1347; *Pavel,* obránce královny Marie; *Petr I.* bojoval s Huňadim proti Turkům; *Petr II.* vítězně bojoval proti Turkům; r. 1493 padl i se svým synem *Pavlem III. Mikuláš III.* bojoval po boku Jana Korvina u Jajců, jeho syn *Mikuláš IV.,* pověstný hrdina zriňský. *Jiří IV,* voják a propagátor lutheranismu v Charvátsku, založil v Nedeljištji knihtiskárnu, kde vyšlo dílo Michala Bučiče, prot. kněze, charvátským jazykem r. 1570. *Mikuláš VI.* a *Jiří V.* oba protestanti, avšak biskup Pármán je převedl ke katolictví; *Mikuláš VII., maďarský* básník. *Petr,* bratr básníkův, byl popraven pro účast na Wesselényovském spiknutí r. 1670. Jediný syn jeho *Jan Antonín* zbaven majetku i jména a pod daným mu jménem „Anton Gnade" zařaděn

do rakouského vojska; později byl nevinně v Kufštejně 20 let vězněn, v 50. roce (1703) se zbláznil a umřel. S ním vymřela velká, slavná charvátská rodina Šubičů.

Zápol'a. Původem Charváti. Jméno mají od obce Zápola v požežské stolici. *Tomáš,* biskup r. 1350; *Jan,* gubernátor Haliče, padl ve výpravě neapolské; *Imrich* a *Štěpán* hráli velkou úlohu v XV. století; *Jiří,* vůdce uherských vojsk u Moháče, kde i padl; *Imrich,* spišský hrabě, palatín; *Štěpán,* palatín, bojoval proti synovi krále Matyáše: Janu Korvinovi; *Jan,* syn Štěpánův, *král uherský* (nar. 1487, zemřel r. 1540).

Nemaďarského původu jsou ještě i tyto uherské aristokratické rodiny: hrabata: Beňovský, Berchtold, Bissingen-Nippenburg, Blankenstein, Bombelles, Chotek, Ciráky, Draskovich, Edelsheim-Gyulai, Hoyos, Jankovich, Karátsonyi, Niezký, Normann-Ehrenfels, Pejačevič, Schönborn-Buchheim, Somssich, Stubenberg, Wenckheim, Wimpffen, Želanka-Želenski; *baroni:* Baich, Bohuš, Duka, Forster, Nikolič, Nopča, Piret de Bihain, Redl, Vojnits a Wodianev. *Všickni tu jmenovaní jsou dnes členy magnátské tabule.*

»*Ještě rozmanitější a pestřejší jest střední uherská šlechta;* v jejích řadách jsou tisíce z našich národností nemaďarských, tak že zemanská instituce jako síť, nesčíslnými a na všecky strany se prostírajícími vlákny zapředla celou intelligenci národa.“ [51])

Vezměme na př. nejmenší stolici v Uhrách: turčanskou, a z paměti vypočítám v ní i dnes žijící zemanské rodiny slovenského původu, jichž největší částka ani dnes nezná jiné řeči, než slovenskou. Najdeme tu rodiny: *Jesenských* (přes 1500 duší se jí počítá), *Zátureckých* (okolo 200 duší), *Ruttkayovců* (okolo 500 duší), *Lamošů* (okolo 200 duší), *Čepčánů* (okolo 50 duší), *Justhů, Vanovičů, Ilgů* (Ilko = Ilija), *Ivanků, Záborských, Zorkovských* (dnes Zorkóci), *Tomčanských* (dnes Tomcsányi); *Búlovských, Benických, Kevických, Kossuthů, Vladárů, Veličů, Čertů* (dnes Eördeögh) *Končeků, Markovických, Karlovských, Thomků, Rakovských a j.*

Tyto rodiny — až na malou výjimku — zabrali a drží v rukou i dnes všecky stoličné správní úřady a sinekury. Jen vlastenecky t. j. maďarsky cítícím a smýšlejícím nezemanům, po případě i Židům dopouští se zaujati některé úřady menší.

Z nižšího zemanstva a měšťanstva velmi mnozí Nemaďaři zaujímali významná místa při vybudování uherského státu.

Tak na př. *v církevním* oboru biskupové a vyšší kněží: Mikuláš Oláh; Jan Vitez; Jiří Draškovich; Ondřej Dudič; Petr Beriszló; Gabriel Patachich; Jan Seitovsky, Bela Bartakovich; Arnold Ipolyi Stummer; Josef Samassa, Haynald, Schlauch; Hornig; Lönhard atd. atd.

V politice: Mikuláš Jurišič; Titus Dugovič; Jan Kapistrán, Pavel Kňaz (Kiniži); Mikuláš Sondy (rodem z turčanské selské rodiny Šuho); Štěpán Dobo; Josef Hajnóci (hlava spiknutí jakobínův z r. 1795, syn asódského ev. faráře); Josef Martinovič; Lackovič; Solárčik (členové téhož spiknutí; byli sťati); Ludvík Asbóth, generál r. 1848—49) původem z anglické rodiny; *Jiří Klapka,* jeho starý otec Karel okolo r. 1780 přistěhoval se ze Znojma na Moravě; *Erdösi* (Polesný), v bitvě na Branisku r. 1848 se vyznamenal; *August Treffort,* ministr, Daniel Irányi (Halbschuh); generál Türr; Gabriel Klauzal (Klouzal, Čech), ministr r. 1848; Pavel Vasváry, syn ruského pravoslav. kněze, Generál Czecz, Kmety, generál r. 1848. Generáli z r. 1848 a mučedníci aradští: Ludvík Aulich, Jan Damjanich, Arnošt Pöltenberg, Karel Knézich, hrabě Karel Leiningen, Jiří Lahner, Josef Schweidel, Arnošt Kiss, Vilém Lázár, *Ludvík Kossuth.* (Rodina Kossúthů jest ryze slovenského původu. Praděd byl slovenský poddaný v turčanské stolici. *Béla IV.* dal mu (Cosutovi) na pravém břehu řeky Turce kousek země, i jeho příbuznému Vojslavovi, synovi Vojanovu. Otec Ludvíkův vystěhoval se jako mládenec do zemplínské stolice a tam se oženil. Ludvík jako chlapec často chodíval do Turce k svému strýci Ďurkovi Košútovi, který byl horlivý slovenský vlastenec. Ludvík chodil do záturčanské školy a učil se abecedě ze slovenského slabikáře. „Kossuth apánk" (Otec náš Kossuth!) volá celý maďarský národ tohoto Slováka.)

Julius Justh, (rodina pochází z Čech) narodil se v Necpalech v turčanské stolici. Weckerle, Vlašič, Bekšič, Arnošt Daniel, Béla Grünwald, rodina Jakabffyho, rodina Lukácsova, Štěpán Gorovc, Szatmári (žid), Rákosi, Berzevicy, Rakovszky; emigranti po složení zbraně u Világoše r. 1849: Bem, Perczel, Kmety, Guyon, bar. Stein, Visocky, Zamoisky, Dembinsky, hr. Monti, Pavel Hajnik, Faust, Gyurman, Vukovich, Benicky, Pulszky, Gorovc atd. atd.

Ve vědě maďarské vynikali tito učenci nemaďarského původu: Frant. Toldy (Schedel), Karel Szécsy (Závodszky), Virgil Koltai (Chromeček), Jozef Bánóczi (Weiss, žid), Gustav Wenczel, professor Oskar Asbóth, Jan Melich, Otto Hermann, Pavel a Jan Hunfalvy (Hundsdorfer), Jozef Budenz, Riedl Szende (v duši dobrý Slovák do smrti), Otto Donner, Árpád Kerékgyártó (Wagner), Jozef Balaša (filolog, žid), Zikmund Simonyi (Steiner), Jozef Szinynyei (Ferber), Ignác Halász (Fischer), Armin Vámbéry (Wamberger), Bernát Munkácsi, Lenhossék, Ignác Kunos, Mořic Szilasi, Jiří Wolf, August Greguss, Jiří Pray, Adam Kollár, David Zwittinger, Jan Sajnovits, Albert Lehr, August

Heinrich, Aladár Ballagi (Bloch, žid), Friedrich Riedel, Frant. Badič, Adolf Kessler, Adolf Silberstein-Ötvös atd. atd.

V hudbě — o které dnes Maďaři s velkým sebevědomím píší — jsou nejméně samostatní. Když přišli do Uher, pravděpodobně neměli žádných nástrojů hudebních. V životopise sv. Gerharda píše současný historik mnich (okolo r. 890—1020): „Stalo se, že putoval ke králi (sv. Štěpánovi) v zájmu svého věřícího. V tom okolí ležel statek, kam si přes poledne zašel odpočinout. Okolo půlnoci uznamenal lomoz mlýnských kamenů a zpěv ženy, která je točila. Biskup udiven řekl Waltherovi: Slyšíš, Waltře, jak zní zpěv Maďarů? *a oba se smáli tomuto zpěvu.*« O vývoji maďarské hudby není žádných záznamů. Tak se zdá, že za doby Árpádovců ji na královském dvoře Slováci pěstovali (igrici, kobzári). Až hodně v novém věku, *za časů Rákócovských válek* (okolo r. 1700), začíná se vzpomínati maďarská hudba, jenom že ani tuto nezaložili Maďaři, nýbrž cigáni — muzikanti v táboře Rákóciho, v kterém vojenčili největším dílem Slováci, Rusi a Rumuni; jména cigánů-primášů jsou: *Miško Barna, Cinka Panna,* a *Jan Bihari.* Cigánské motivy vypěstovali, vytříbili a z nich dnešní hudbu maďarskou stvořili: *Jan Lavotta,* původem Slovák z Fedýmešu v prešpurské stolici (1764—1820), *Antonín Čermák* (Cermak, Edler von Luid und Rohans) narodil se r. 1771 v Česku, zemřel r. 1822 ve Vesprímě. *Ignác Růžička,* Slovák, nar. r. 1774 v Pezinku v prešpurské stolici, zemřel v Kluži r. 1833. *Markus Rózsavölgyi* (žid Rosenthal?), nar. ve Vesprimě r. 1790, zemřel r. 1848. Takto vypěstovanou hudbu dále popularisovali „cigánští primáši" *Martinovič,* Ondro *Boka, Karel Boka, Marci Dombi* a z nemaďarské intelligence: *Jan Pečeňansky* (Palotási), *Gustav Nyizsnyai, Ignác Frank, Frant. Erkel, Julius Káldy, L. Zimay, Edmund Reményi, K. Huber, F. Doppler, Ábrányi* a největší z nich: *Frant. Liszt,* zadunajský Němec.

Maďarskou literaturu stvořili též z největší částky mužové nemaďarského původu. Nejslavnější a největší dva maďarští básníci *Alexander Petöfi* (Petrovič) a *Imrich Madách* jsou původu čistě slovenského. Petöfiho otec, Štěpán, narodil se v Asódě, slovensko-maďarském městě v peštské stolici, r. 1791, kam jeho předkové z prešpurské stolice byli přišli; tu byl řezníkem a tu si vzal za ženu r. 1818 Marii Hrúzovou, Slovenku, která se narodila r. 1791 v Liešnom v turčanské stolici, ze slovenských selských rodičů; po celý život mluvila špatně maďarsky. Alexander Petöfi narodil se 1. ledna r. 1823 v Malém Kereši (čistě slovenské obci), chodil v Asódě a v Baňské Šťávnici do školy. Padl r. 1849 u Šegešváru, kde ze zvědavosti díval se na bitvu

a zapisoval si poznámky do notesu. *Imrich Madách,* nar. r. 1864 v Dolní Strehové v novohradské stolici, ze slovenské zemanské rodiny. — Andrej *Dugonics; hrabě Gradányi Josef* (Ital); *Matěj Ráth, Josef Karmán, Michal Vitkovic, Alexander Vachot; Fridrich Kerényi, Ignácz Riskó, Béla Tárkányi, Jozef Székács, Adolf Frankenburg, Gustav Lauka, Arpád Berczik, Abranyovci, Arnold Vértessi, Elek Gozsdu, Zigmund Justh, Gregor Csiky, Franc Herczeg, Kenedy* (Kaufmann), *Gárdonyi* (Ziegler), a celé desítky nových spisovatelů.

V divadelním umění nemaďarského původu byli: *Megyeri — (Stand) Karel; Kornélia Hollósi,* Kornélia Prielle, *Julius Vizvári* (Vyskydenský), *Frant. Nádai* (Navrátil).

V malířství vynikají tito umělci nemaďarského původu: *Jan Kupecký* narodil se *v Pezinku* v prešpurské stolici na začátku XVIII. století. V Uhrách pracovala celá řada cizozemských malířů a bohatých aristokratů a po kostelech, těchto však — byť i měli velký vplyv na vývoj maďarského umění — tu nebudeme vzpomínati. Na začátku XIX. stol. vynikají: *Jan Hesz, Jan Donát.* V 40. letech: *Stark, Rombauer, Stein, Hofbauer, Schäffer, Sirmó, Vándza, Ender, Agotha, Hora, Peschky, Kozina, Schöffl, Csauszík, Knopp, Wagner.* Nejlepší byli: *Brocký* a *Karel Markó starší;* za nimi následovali: *Weber, Than, Lotz, Wagner, Liezen-Meyer, Julius Benczúr, Frant. Paczka, Frant. Soldatics, Ignác Roskovics, Michal Munkácsi* (Lieb).

Nejnověji: *Baditz, Böhm, L. Bruck, M. Bruck, Eisenhut, Ebner, Nadler, Joanovics, Skutczky, Jendrássik, Rippl-Rónai, Karlovszky, László, Zemplényi, Grünwald, Kimnach, Basch, Herczl, Strobencz, Greguss, Mednyánszky, Mannheimer, Horovitz, Ballo, Ferraris, Innocent Stettka, Burger, Spánik, Koszkol, Konek a mnozí jiní.*

V maďarském *sochařství* známi jsou tito sochaři nemaďarského původu: *Bauer, Züllich, Engel, Dunaiszky, Kugler, Huszár* (Slovák ze Zvolena), *Donath, Strobl, Mátrai, Brestyánszky, Szárnovszky, Fadrusz, Hirsch, Ligeti, Meyer, Jankovics, a jiní.*

Takto, hle, nemaďarské umy, nemaďarské ruce budovaly a udržovaly uherský stát, uherskou kulturu, uherské umění, přes celé 1000 letí. V posledním století Maďaři zabrali si tyto spolupracovníky výlučně pro svoji národnost, a dnes nemaďarské umy a ruce budují maďarský stát, kulturu a umění, zdvíhajíce slávu ne svého, ale maďarského kmene.

Jak se tento nepřirozený zjev stal a jak se děje — to pokusil jsem se v krátkosti tu zobraziti.

Na konec ještě poznamenávám, že Maďaři ani dnes nemají de facto hegemonie nad Nemaďary; neboť jich nejlepší politikové a myslitelé Tisza, Andrássy a Apponyi a s nimi velmi,

velmi mnoho intelligence tvrdí, že kdyby se všeobecné volební právo v Uhrách na základě pravdy a spravedlnosti uvedlo v život, Maďaři by nemohli dále vykonávati svoji hegemonii, bojí se, že život maďarského národa by byl ohrožen.

Tam, kde hegemonie jen umělými, nezákonnými ustanoveními jest zjednávána, kde nevyvěrá z přirozené převahy některého národa — tam o hegemonii v pravém smyslu slova nemůže býti ani řeči.

POZNÁMKY K ÚVAZE »SLOVÁCI A MAĎAŘI.«

1. Michal Munkácsi jmenoval se původně L i e b; pochází z německého rodu. Narodil se v Mukačevě dne 10. října 1844. Jest z nejlepších malířův maďarských.

2. Sám jsem slyšel pešťského universitního professora historie Dr. Aladára Ballagiho (jeho otec se jmenoval B l o c h) tvrditi, že povinností jeho jest i na universitě přednášeti historii „v duchu maďarském“, i kdyby to bylo na úkor vědecké objektivnosti.

3. V středních školách uherských přednášejí se bájky Anonymovy jako historická fakta.

4. Celá maďarská belletrie, časopisy a politika prosáknuty jsou názorem o historické hegemonii, o kulturonosném povolání a o státotvornosti maďarského kmene.

5. Pallas Nagy Lexikona, 16. sv. Budapest.

6. Julius Botto: Slováci; str. 3—5.

7. František Palacký: Dějiny národu českého. Praha 1907 str. 23. a d.

8. Julius Botto, Slováci, str. 5.

9. Herman Vámbéry (před tím jmenoval se W a m b e r g e r) nar. 19. března 1832 v Dunaserdaheli (v prešp. stol.) z chudobných rodičů židovských. Podporován jsa bar. Jozefem Eötvösem dostal se do Cařihradu, potom do středu Asie, kde studoval život turských a uraloaltaiských kmenů. Od r. 1865 byl professorem východních jazyků na universitě v Pešti. Mnoho psal o svých zkušenostech v Asii. Dílo, na které se odvolávám jest: A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapešť. 1895.

10. Vámbéry, tamže str. 19.

11. Vámbéry, tamže str. 147.

12. Anonymus ve svých bájkách v 6. kapitole hovoří o krevní smlouvě, že to byla nejstarší smlouva a tvořila základ ústavy uherské. Podle toho sedm zvláštních kmenův maďarských, poučených chazarským veleknězem o výhodě centralistické moci, vyvolilo si za vůdce Álmosa a přisahali mu věrnost pouštějíce krev svou do jedné nádoby.

13. Vámbéry, tamže, 174 str.

14. Vámbéry, tamže, 187. str.

15. Vámbéry, tamže, 191 str.

16. Ignác Acsády, historik a publicista, člen maďarské akademie věd, nar. 9. září r. 1845 ve Velkém Károle. Napsal několik belletristických a politických děl, ale vyniká jako historik. Nejvýznamnější díla jeho jsou:

„Iobbágyság története Magyarországon“ (Dějepis poddanství v Uhrách) a „A magyar birodalom története“, 2 svazky. Bpešť, 1903. Citujeme z díla posledně vzpomenutého.

17. Pavel Hunfalvy (před tím se jmenoval Hunsdorfer) narodil se 10. srpna r. 1810 ve Velkém Slavkově (v spišské stolici) z německých rodičů, zemřel dne 30. list. 1891. Je zakladatelem nové maďarské srovnávací jazykovědy; prozkoumav finský a turecký jazyk, dospěl závěru, že maďarská řeč má místo mezi finsko-ugorským a tureckým jazykem; ale prostudovav později mordimské, vogulské a samojedské nářečí, tvrdil, že maďarská řeč patří mezi ugrinská nářečí. Později zanechal jazykovědy a věnoval se výlučně historii. Byl členem Akademie a doživotním členem magnátské tabule.

18. Jindřich Marczali, historik, universitní professor v Pešti. Narodil se dne 3. dubna 1856 ve vsi Marcali (v šomodské stol.) ze židovských rodičů. Jak se jmenoval dříve, nevím. Napsal mnoho historických děl.

19. Viz: „Die slavischen Elemente im Magyarischen“ von Dr. Franz Miklosich. 2. Aufl. . . . . eingeleitet von Dr. L. Wagner. Wien und Teschen 1884. str. 4. a 6.

20. Vámbéry, A m. keletk. és gyarapodása, str. 74.

21. Vámbéry, A m. keletk. és gyarapodása, str. 141.

22. Acsády, A m. bir. története I. sv. str. 27.

23. „ tamže str. 33.

24. Tímto přiženěním se Maďaři systematicky hleděli spřáteliti se sousedními národy. Tak i syn Árpádův, Žolt, pojal prý za ženu dceru bihorského knížete bulharského Menmarota. Později Géza (= Jeovič i Jejčas) — syn Takšonův — vzal si za ženu dceru sedmihradského vajdy (rumunského?) Julia Sarolty, a po smrti její dceru polského knížete Měčislava I. Adelhaidu, s kterou měl syna Štěpána (Svatého).

25. Acsády: A m. 6. tört. str. 23.

26. Julius Pauler: A magyar nemzet története Szent Istvánig str. 33.

27. Franz Salamon: Századok 1876 str. 730.

28. Svrchu vzpomenuté dílo, str. 36.

29. „ „ „ str. 36.—37.

30. „ „ „ str. 31.

31. Vámbéry, citované dílo: str. 116.

32. Acsády, „ „ str. 26.

33. Acsády, „ „ str. 35.

34. Acsády, „ „ str. 96.

35. „Ethnographia“ II. ročník, 5. sešit, str. 172.

36. Acsády, citované dílo: str. 97.—98.

37. „Quales servi possunt vendi extra Hungariam? Nemo servum in Hungaria natum alienigenam, nec ancillam, ezceptis linguae alterius servis, qui ab aliis ducti sunt regionibus, vendat“.

38. „Enthnographia“, II. ročník, 5. sešit, str. 176.

39. Tento zákon jest v Uhrách aspoň pro forma i dnes v působnosti; král totiž při korunování výslovně přisahá zachovávati i tento zákon.

40. Zajímavo jest, jak i v Uhrách pronikl česko-slovenský jazyk ke dvoru. Dr. Samo Czambel ve svém díle: Slováci a ích reč píše

o tom na str. 155., 158. a 168. takto: „Čeština vrtkou náhodou dostala sa opätovne aj na kráľovský dvor uhorský (prvý raz za panovania kráľa Václava, u Čechov II-ho) a to r. 1395 keď sa král Žigmund samostatným kráľom uhorským stal po smrti svojej manželky. Od neho, z doby 1420—1436 poznáme asi 20 českých listín, vydaných v rozličných uhorských mestách, ako: v Budíne, Trnave, Prešporku, Tate, Skalici, Ostrihome, Vyšehrade, Trenčíne". Potom zase husité Jana Jiskry z Brandýsa měli velký vplyv na slovenštinu: „v hornom Uhorsku pod Jiskrom rozloživší husitskí Čechovia mimo svoje husitské náboženstvo doniesli so sebou aj vrelú lásku k rodnému jazyku". Matiaš kráľ (Spravodlivý) súc vychovaný v Čechách i sám znamenite česky vedel a písal. Za ním vystúpil na trón Vladislav II., král český. „Oba spomenutí panovníci užili jazyka českého i k uhorským samosprávnym vrchnostiam. Vidz list Matejov k mestu Trnave a list kráľa Vladislava k mestu Prešporku". Známe i několik listin československých z doby 1500—1520. Čím dál tím víc rozšiřovala se československenština na Slovensku; po reformaci do polovice XVI. století byla obcovacím jazykem mezi samosprávnými obcemi.

41. Acsády: cit. d. 510 str. — V Sedmihradsku se urbariální reforma královnina zlomila na zlomyslnosti zeměpanských vrchností; tedy právě tam, kde byla nejpotřebnější.

42. Acsády: cit. d. str. 518.

43. Viz v Acsádyho spise už dříve uvedeném na str. 520.

44. Acsády: cit. d. str. 530.

45. „Martinovics és társai" irta Pulszky Ferenz. II. vydanie Bpesť 1907 str. 11.—18.

46. Frant. Pulszky, dozorce zemských museí a knihoven, spisovatel, politik, správce „Národního Musea" v Budapešti. Původem byl Polák. Jeho děd přispěl z Polsky za kurucských vojen a usadil se v Šaryši. R. 1740 dostal od Marie Terezie zemanství. F. P. narodil se r. 1814 v Prešově. Maďarsky naučil se jako chlapec u staré matky Fejérvaričky. Velkou úlohu hrál už od mládí jako vyslanec, bojovník (1848/49), exulant, publicista, archeolog, belletrista.

47. „Nápor — odpor. Ako postupovala maďarisácia v Uhorsku a čo s tým súvisí". Sestavil Ambro Pietor. T. Sv. Martin 1905, str. 9.—27.

48. Tamže: str. 17. Justhovci pocházejí z Čech. Usadili se v turčanské stolici v Necpalech. Tu narodil se i dnes velkou politickou úlohu hrající Julius Justh, bývalý předseda uherské sněmovny.

49. Nápor-odpor str. 16.

50. „Enthnographia" II. ročník. V. sešit str. 172.

51. Vámbéry: A magyarság keletkerése és gyarapodúsa. Budapest, 1895, str. 7.

Ústredie ľudovej umeleckej výroby
KNIŽNICA
v Bratislave

ANTON ŠTEFÁNEK:

OBRODENIE NA SLOVENSKU.

I. SLOVENSKO AKO HISTORICKÝ A SOCIOLOGICKÝ PROBLÉM.

Od českých Krušných Hôr, Krkonoší a prekrásnej Šumavy až za Heďalju a rieku Udavu rozprestiera sa domovina Čechoslovanov vo vzduchovej linii 720 km a cestovnej temer 1000 km. Samé Slovensko je rozložene v dlžke na 400 km vzduchovej linii a v šírke priemerne na 130 km. Táto veľká oblasť je zemepisne rozdelená na tri nestejne veľké krajiny: Čechy, Moravu (i Sliezsko a moravskú dolinu až po Malé Karpaty) a Slovensko, rozdelené na Považie, Pohronie a mnoho menej významných dolín, rozdelených mohutnými horami, poväčšine severojužným spádom. Československé krajiny nemajú jednotného horopisného zloženia. Neni tu zaokrúhlenej sústavy orografickej a hydrografickej ako na príklad v kráľovstve českom alebo na Morave. Všetky rieky tečú síce do Dunaja, ale centrálnej rieky a popri nej schodnej cesty, vedúcej od Labe ku Váhu, nieto, ba práve naopak, široké, vodnaté rieky a vysoké hory prekážajú snadnému a priamemu styku. Celú československú oblasť mohli bysme porovnať s úzkou a dlhou roľou, rozdelenou na prieč hlbokými brázdami na čtyri, päť väčších a mnoho menších čiastok.

Veľké vzdialenosti jednotlivých krajín československých bez prirozeného strediska, a hlavne po šírke rovnobežne vypínajúce sa hory a planiny neprialy jednotnému vývinu ani národnému, ani hospodárskemu, vzdelanostnému a nadovšetko nie politickému.

Aj keby iné dejepisné příčiny neboly Slováka od Čechov oddelovaly, spoznanie týchto veľavýznamných faktorov zemepisných odôvodní do istej miery rozčesnutie sa plemena československého. *Geografické položenie Slovenska zapríčinilo veľkou čiastkou i naše politické biedy, našu malomocnosť hospodársku a sociálnu voči Maďarom,* kompaktne žijúcím v zaokrúhlenom a bohatom kraji. Dunaj zaujali Nemci a Maďari a tým nadobudli vrchu nad Slovanmi rakúsko-uhorskými, hovorí prof. Niederle.

A predsa žiadon iný národ bývajúcí na Slovensku — a bylo ich hodne: Keltovia, Quadi, Markomani, Herulovia, Gepidi etc. — nevedel zachovať svoju národnosť, než jedine

Slováci. Od tisíc rokov sa držíme, a nezničili nás ani Tatari, ani Turci, ani Nemci, a — Boh dá — nezničia ani Maďari.

Z troch smerov svetových otvorené nejednotné Slovensko nemohlo sa konsolidovať v jedon silný celok už i vzhľadom na to, že medzery medzi jednotlivými krajami našimi boly väčšie a nepreklenutel'nejšie ako teraz. Ciest bolo málo, ohromné lesy hôrske, prudké vodnaté rieky a malý počet obyvatel'stva po celé storočia bránily alebo úplne zamedzily náš prirodzený vývin. Keby bola Praha bližšie Slovenska, na pr. na mieste Brna alebo Hodonína, Hradišťa, zaiste by sa pomery slovenské ináč boly vyviňovaly.

Do Slovenska alebo cezeň vandrovaly rôzné národy a divoké hordy. V jedenástom storočí po Kr. zpustošily divoké hordy maďarské vel'kú časť a Tatari, okolo r. 1241 z Azie do Europy vniknuvší, takmer celé Slovensko. Rodné kraje naše spustly, obyvatel'stvo temer vyhynulo, divoká zver sa usalašila na nepreniknutel'ných horách a v lesoch, a cudzinci Maďari a Nemci obsadili celé distrikty našej drahej domoviny. Ríša vel'komoravská, kedysi tak mocná — rozpadla sa navždy.

Nemci zaplavili v 13. a 14. storočí našu dedovizeň tak, až nebolo konečne ani jednej slovenskej župy, počnúc od Prešporka po Zemplín, v ktorej by sa neboly nachádzaly v značnejšom množstve ich obce a osady. Dl'a Czambelovej mienky poslovenčilo sa na Slovensku behom 700 rokov najmenej jedon milion Nemcov.

Z toho videť, akú vel'kú prácu vykonali naši predkovia boriaci sa cez celé storočia s Nemcom, Maďarom a so svojou vlastnou šl'achtou, behom 18. a 19. storočia celkom sa odnárodnivšou. K tomu treba ešte i dodať, že ani v náboženstve sme neboli jednotní a že následkom toho sme nemohli po premožení t. j. vtopení sa Nemcov a Maďarov do našej krvi menovite v 18. veku vykonať onu emancipačnú prácu národnú, bez ktorej nemožno si mysleť slobodu a neodvislosť alebo politickú silu.

Na správne pochopenie vývoja historického treba sa dotknúť i *otázky zemanskej.*

Odnárodnenie zemanstva slovenského je tvrdým orieškom pre dejepisca, a nevedecké pochopovanie veci zapríčinilo na Slovensku mnoho zmätkov. Niesom náhl'adu, žeby u zemanov slovenských príčiny hmotných záujmov tol'ko boly napomáhaly splynutie s maďarskou šl'achtou, ako píše Otto Bauer a Rud. Springer. *)

---

*) Otto Bauer: Nationalitätenfrage und die Socialdemokracie, R. Springer: Die Grundlagen und Entwickelungsziele der österr. ung. Monarchie.

I v bojoch Rákócovských, i rokoch štyridsiatych predrevolučných a porevolučných nemožno odškriepiť zemanom isté množstvo čisteho idealismu. Právom hovorí prof. Filipovich, že nielen hospodarske, ale aj spoločenské a mravné ideále podmieňujú snaženie istej doby.

Najlepšie vystihnul otázku túto dľa mojej mienky prof. Píč, ktorý vo svojej nevelkej a duchaplne napísanej, u nás neprávom pozabudnutej práci: Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht odnárodnenie slovenskej šlachty vyobrazuje ako historickú nutnosť.

O dákej maďarskej pacifikácii Slovenska nemožno vravieť. Teprve roku 1025 Slovensko sa spojilo s dnešným Uhorskom a súviselo po celé storočia s ním len ako samosprávna provincia (autonomes Nebenland). Maďarov bolo málo, na pacifikáciu v stredovekom slova smysle nevystačovaly ich sily. Uhorský štát sa počína tvoriť za Štefana kráľa. Zemani sa spojujú na obhájenie svojich záujmov proti kráľovskej moci a znemožňujú pevnejšiu centralizáciu štátnu. Konečne sa však tvorí viacej menej jednotný zemanský štát, ale Arpádovcom sa nepodarí jednotlivé teritoria podmaniť. Jednotlivé oblasti stály na základoch starej ústavy županskej (Burgverfassung) a bránily sa s úspechom unifikácii štátnej. Ani Anjouovci nemohli jednotný štát utvoriť, lokálny patriotizmus vždy víťazí nad centrálnou vládou kráľovskou. Slovenská šľachta vývodí. Teprv Matiáš Corvinus stvorí na oko jednotný štát, ale na sneme uhorskom ani v tých časoch nemožno teritoriálne protivy vyrovnať. Po bitke pri Moháči sa krajina formálne rozpadne pre antagonizmus jednotlivých oblastí uhorských.

Starý uhorský štát bol „slobodnou federáciou rôznych autonomných národností." Tieto národnosti maly svoje závažie ako dnes v národoch mimouhorských, nachodily u nich kultúrnu, často i hmotnú pomoc. Potom maly svoju autonomnú slobodu. Šľachta, spoločnými záujmami navzájom spojená, pochádzala prevažnou väčšinou z toho istého národa, nad ktorým neobmedzene vládla, následkom toho miestny patriotizmus pestovala a do istej miery národne — teda i slovensky — cítila. Ale žiadna národnosť nemala tol'kej sily, aby iné podmanila a nad inými vládla. Rozpadnúť sa teda Uhorsko mohlo, ale jednotného štátu národného nebolo možno stvořit.

Preto turecké boje niesu žiadne oslobodzujúce vojny, lebo Maďari sa vlastne s Turkami proti dynastii habsburgskej spojili. Po 150 ročnej vláde tureckej vybojoval a podmanil kráľ' Leopold a jeho následníci Uhorsko pre seba a pripojili k Rakúsku. Dynastia počala staré privilegie rúcať, teritoriálne

zvláštnosti nemilosrdne ničiť. Po premožení odbojov Tökölyiho, Rákóczyho etc. nasleduje síce mrtvé ticho za panovania kráľa Karola a Marie Terezie, ale nenávisť proti všetkému kráľovskému a nemeckému pomaly rástla. Tradície zemanské nevyhynuly. Šľachta sa spojuje a konsoliduje, z rôznorodých živlov vyrastá maďarsky cítiaci podrost. Za vlády Jozefa II. vypukne nový silný odboj maďarsko pribarvený. Nové idey národnostné premenia náciu politickú na skutočne národnú. Čo sa v minulosti slovenskej šľachte nepodarilo, to sa podarilo maďarskej.

Ovšem ani z tohoto krátkeho nástinu Píčovho nevyrozumeť úplně príčiny odnárodnenia sa slovenskej šľachty. Zemanstvo slovenské samo nevytvorilo značnejšej kultúry ani samostatného národne politického útvaru, ktorý by bol býval upútal našu šľachtu ku slovenskému sedliakovi, napozatým vyslobodivšieho sa z poddanstva. Na Slovensku nevyrástlo žiadne kultúrne stredisko, okolo ktorého by sa šlachta bola mohla sústredniť. Hlavnou príčinou úpadku nášho zemanstva bola dľa mojej mienky začiatkom 16. storočia *přetrhnuvšia pospojnost s českou šľachtou.* Českí emigranti doniesli síce na Slovensko kultúru vyššiu, ale domorodým zemanom nemohli zaimponovať, veď prišli ako vyhnanci, a potom česká emigrácia k nám nebola tak veľká, ako sa obyčajne myslí. České kráľovstvo na dve storočia zahynulo i s národom českým. Praha sa stala mestom nemecko-latinsko-jezuitským. Staré tradície vymizly. Slovenská šľachta primknula sa následkom toho ešte tuhšie ku sesterskej maďarskej a sedmohradskej, odkiaľ sa chystal veľkolepý odboj zemanský proti dynastii. Keď prví buditelia slovenskí počali hlásať evangelium národnosti, naša šľachta bola zväčša ztratená. Štátny patriotizmus prevýšil partikulárne-národnostný. Staré tradície zemanské, založené na stavovských, politicko-vysadných záujmoch, premohly všetky pekné teorie národného romantizmu. A potom treba do povahy vziať i tú okolnosť, že ako politicky veľmi vzdelaní a vyškolení mužovia neboli náchylní oddať sa fantáziam a pozabudnúť pri tom na záujmy praktické a na nebezpečie číhajúceho Nemca. Zemani veľmi dobre vedeli, že ak sa nepokonajú na zásadách jednoho nacionalizmu, ak nebudú svorní, že ich dynastia premôže a šľachtickú ústavu zničí. Teda nie antipatia proti slovenčine a sympatia ku maďarčine zapríčinily odnárodnenie sa nášho zemanstva, ale sociálne a politické pomery v 17., 18. a 19. století. Ešte i dnes je mnoho zemanov na Slovensku, ktorí len na oko sú Maďari. Isté je, že aj k nášmu národu sa pridá mnoho Schwarzenbergov, Kounicov, Lobkovicov, Serényich, len trošky slobody a hmotného zmohutnenia nám k tomu treba.

A národ slovenský, opustený svojim zemanstvom a bitý janičiarmi temer 150 rokov, nielen že neupadá, než naopak nezadržitel'ne napreduje. Musí byť v tomto plemene kus silnej húževnatosti životnej, keď prežil Avarov, Maďarov, Tatarov, Nemcov a urputných zemanov svojich. Národ, ktorý tisícročie žil v otroctve a predsa nezahynul, v inú rasu sa nevtopil a pri vel'mi ťažkých životných podmienkach krásnu l'udovú kultúru stvoril, súc vedený jedine kňazstvom a slabou inteligenciou, taký národ je zaiste obdarený od prírody vzácnymi vlastnosťami. Slováci dali Maďarom mnoho svojej kultúry, obdržali za to názory a zvyky vel'mi pochybnej ceny. S pýchou 'čítame v českých knihách, že Slováci pomáhali obrodiť skrze Jána Kollára a Šafárika národ český na dvesto rokov umrtvený. Konštatovať životaschopnost slovenského národa, k tomu netreba mnoho fantázie, treba len vedecky a čisto rozumove zachytiť celú otázku.

II. POLSTOROČIE.

Oživenie slovenského národa v rokoch štyridsiatych porovnať možno so založením nového náboženstva, mystického kultu bohyne Slávie. Vel'kolepá tragika javi sa v dušiach našich buditel'ov. Tretia generácia len zťažka chápe idealizmus a priamo šialený entuziazmus svojich otcov a starých otcov. Ťažko vnikáme do duší Štúrových apoštolov, a keď pochopíme. vtedy so žial'om kvílime nad vývinom slovenskej myšlienky. ktorá sa temer štyridsat rokov nevymanila z čarovného kruhu čiste germánskej mystiky a nevzala na seba tvárnosť skutočného, reálneho, všedného života. Jak závidíme Maďarom, ktorí dobu svojho romantizmu skoro prežili, bo zrak svoj od hrudy zemskej nikdy úplne neodvrátili! I oni mali svojich Štúrov, ale mali i svojich Deákov, Széchenyich a Eötvösov.

Mnohí zemani maďarskí vynikali tiež prilišnou mystikou. Naši vodcovia však boli kňazia, učitelia. Trúfam si tvrdiť, že ideologia kňazská, učitelská čo do hl'bky presvedčenia, idealizmu národného prevyšovala zemanov, ale súčasne aj odvracala od potrieb hmotného života. Ku akýmkol'vek obetiam boli naši otcovias chopní za národ, za vieru slovenskú, lenže Széchényi pri všetkej obetivosti a entuziazmu napísal aj knihu o pestovaní plemena koňského, staral sa už pred rokom 48 tým o hmotný pokrok svojho národa. Naši buditelia až na nepatrné výnimky písali samé verše, oduševnene rečnili a vysoko lietali, takže každodenné malichernosti, bez ktorých sa ovšem život

l'udský zaobísť nevie, nevideli. Alebo klamali sa výhovorkou. že najprv treba národ zobudiť k cíteniu národnému a potom vraj možno stavať hmotnú budovu slovenského národa. Duch je prvý, duch panuje nad hmotou. Alebo skutočne neprikládali drobnej práci hospodársko-kulturnej vážnejšiu cenu. I tretiu možnosť treba uviesť. Štúr a jeho prívrženci čekali od školy slovenskej onu drobnú prácu vzdelávaciu.

Štúr hl'adal vo všetkom ideu, duševnosť. Ešte i formovú krásu kládol za ideovosť, a práve bol umelcom v najkrajšom slova smysle. On vyhútal na základe Hegelovej filosofie zvláštnu ideu slovanského národa, ideu slovenčiny, ideu slovanského umenia, slovanskej historie, politiky, náboženstva atď. Tento idealizmus stupňoval do nekonečna hovoriac: „My pokládáme za věc Bohu milejší trpěti i zahynouti pro něco obsažnějšího a většího než sobě k vůli.“ Jeho nacionalizmus je preto tak hmlistý, priamo paradoxný, že vychytil práve vetu Herderovu o budúcnosti Slovanov, ktorí budú v práci kultúrnej a ideovej pokračovať tam, kde Nemci prestanú. Poezie slavianska je povolaná vyjadriť absolútnu ideu. Panovanie tejto absolútnej idey, tohoto ducha nad hmotou je základom národnej viery Štúra a jeho vrstovníkov a následovatel'ov. Toto je základ i pozdejšej duševnej kultúry dedinskej na Slovensku.

Zvláštne je, že Kollár, ktorý zaiste v každom ohl'ade vysoko stojí nad Štúrom, a jehož vliv bol báječný a všeobsiahly v Čechách a na Morave, na Slovensku nepôsobil tak ako Štúr. Nehovorí sa o Kollárovej škole, o Kollárovej filosofii, ale o Štúrovej omladine, Štúrovej ideálnosti, ba o Štúrovej estetike atď. A predsa i Kollár bol nadšencom, „přílišným blouznivcom“, ako Havlíček hovorí, i on bol filozofom. Jeho kázne sú klasickou čítankou l'udskej múdrosti a dômyslu. Keď v rokoch sedemdesiatych a osemdesiatych nastalo veľké ochabnutie na Slovensku, Hurban Vajanský nedomáhal sa spojitosti s Kollárom, ale se Štúrovskou školou. Kollár sa postavil proti literárnej slovenčine, preto ztratil sympatie. Teprve Masaryk obznámil mladú generáciu s Kollárom ako národným mudrcom a filozofom.

O slovenčine samej, ktorá uzrela v rokoch štyridsiatych svetlo božie, zbytočné by bola opakovať, co iní dokonalejšie povedali. Len tol'ko chcem podotknúť, že reč naša sa stala slovom božím a Štúr, Hurban, Hodža jej kňazmi, dakedy snáď až fanatickými kňazmi, neskôr i jej mučedníkmi. Ale teoretické zakladanie slovenčiny trocha pridlho trvalo. V tehdajších búrlivých časoch to inak nešlo. Po 50 rokoch nasleduje konečne doba praktického upravenia slovenskej národnej myšlienky. Po náležitom vniknutí a všestrannom štúdiume lite-

rárnej a nakol'ko možno slovanskej historie pristupuje tretia generacia ku rozumovému organizovaniu slovenčiny. Ani mladá generácia netratí spojitosť s našmi buditel'mi. Novšia doba iba viac prízvukuje to, čo práve Štúrovci zanedbávali. Mimo to doplňuje učenie slovenské Kollárovou filozofiou humanitnou a všetkými novodobými jej prístupnými poznatkami vedeckými.

Hegelova filozofia, ktorá tol'ké divy vykonala na Slovensku, sa považuje dnes do istej miery za danajský dar, ktorý doniesli naši prví buditelia z Nemecka. Hegeliani vykonali na poli čisto estetickom mnoho, ale na zcestie priviedli začiatky slovenskej vedy, politiku a hospodárske hnutie a premeškali tak štyridsať rokov života národného. Hegelianizmus sa zvrhnul „v nechutný pietistický mysticizmus a spiritizmus", ktorý v zá- „v pravom slova smyslu zabil v zárodku slovenskú vedu, takže na posavadnom základe svojom stala sa vôbec nemožnou." *)

Práce Kellnera-Hostinského, Hečkove, Hroboňove, Dobšinského, Ormisove a nadovšetko vedecké nemožnosti, čisto z brucha napísané Slovenské bájeslovie od Paulinyho-Tótha, ďaleko prevýšily Kollárovu Staroitaliu. I práce Sasinkove v mnohom trpia hegelizmom. Materiál vedecký, ktorý nasbieral, čaká na prísne vedeckého historika.

Klasická doba života slovenského nastala začiatkom rokov šestdesiatych, keď sa vyplnily túžby Kollárove, Kuzmányho, charda, Moyzesa, Záborského založením „Matice slovenskej". Celý národ ako znovuzrodený plesal, a chvalitebnou obetivosťou vynikajúcich mužov umožnené bolo novému ústavu nielen mnoho kníh vydať, pre inteligenciu práve tak, ako pre l'ud, ale i napomôcť založenie troch stredných škôl a podporovať spisovatelov a národných činitel'ov. Ešte i dnes čerpáme z blahého desaťročia. Štúrova škola slávila po druhý raz triumfy, teraz už aj v Čechách náležite honorované.

Rakúsko-uhorským vyrovnaním posilnení Maďari zničili čoskoro naše kultúrne ústavy. Hovorí sa obyčajne, že iba sverepá politika maďarská zapríčinila pád Matice a gymnázií. Prísnejší historici tvrdia i to, že Matica a inteligencia slovenská nevedeli, alebo nemohli priaznivú dobu využiť na získanie a sagitovanie širokých vrstev l'udu pospolitého, a následkom toho že mohol Grünwald s Tiszom ruku položiť na naše ústavy bez toho, žeby ich l'ud slovenský po prstoch bol udrel. „Peštbudínske Vedomosti", ktoré sa r. 1870 zmenily v „Národnie Noviny" a prešly z Pešti do Turč. Sv. Martina, zprvopočiatku písaly dosť liberálne, veď samy sa nazvaly orgánom

*) Vlček: Literatura na Slovensku (str. 97).

slobodomysel'ným.. Ale ku pravému demokratizmu sa nevedely nikdy povzniesť, nových myšlienok nedoniesly z Pešti. Chybovali nám agitátori, praktickí politikovia. Nemali sme Havlíčka. Všemožne sa usilovaly získať národu ztratenú větev, zemanov.

Nastala doba ukrutného úpadku, kultúrneho i politického. Starí národovci, ktorí sa ešte v Nemecku učili filozofiu a vedu teologickú, vymierali. Nejednomu podťala politika maďarská i korene telesného života. Mnohí sa utiahli úplne od verejného života, iní prešli do tábora nepriatel'ského a všetci dovedna zúfali alebo jedine od Boha čakali vyslobodenie. Pre sociologa je prechod z rokov 1873 po 1875—76 záhadou dosiaľ neobjasnenou. Či skutočne bola povaha slovenská tak mäkká, že vodcovia a povedomý l'ud nevedeli aspoň v spisbe, v brožurách, v tichej agitácii po dedinách atď. vzdorovať vandalizmu krvolačných šovinistov? Koncom rokov šesťdesiatych ešte je tak živo a „už tenkráte, když Matice dopracovala (roku 1875). nebylo hlasu, který by byl varytem svým potěšil ztrnulý lid." *) Či nás viedli na jatku ako nemých baránkov?

Politika, kultúrna osveta, veda a literatúra sa utiahly do skromného príbytku „Národných Novín", „Orla" a „Hlásnika". Tu bolo videť celú biedu nášho duševného života. Druhá generácia slovenská je izolovaná od západného sveta. Do Nemecka síce ešte doktorí chodia, ale neprinášajú mnoho nového, občerstvujúceho. Obskurantizmus a maďarizmus zasiahne i do cirkví i do súkromného života. Už v „posledních ročnících „Sokola" (1867—69), almanaších „Napredě" (1871) i „Živeně" (1871)" badať nápadné klesanie ideové a formálne. „Nedostatek studií a naprosté zanedbávání moderních požadavků formových," vidíme všade. **) Miloslav Dumný, Zorovít, Pepkin. Osvald, Banšell, Fábry omálajú to, čo starí lepšie povedali a napísali. Zaiste, že nielen ukrutnosti vlády maďarskej, ale i tento zjavný úpadok duševný primal dr. Joz. M. Hurbana ku ťažkému, ale uprimnému a otvorenému kroku prinavrátiť sa k češtine. Aká veľká musela byť láska Hurbanova ku Slovákom, keď sám seba premohol a v „Nitre" r. 1877 ku českej spisovnej reči sa prinavrátil!

Teprv „Tatry a more" obživily trochu zdeptanú inteligenciu slovenskú. Od r. 1880 bola sláva a vliv Hurbana Vajanského na Slovensku neobmedzený až do nedávna. Hurban počal pôsobiť v dobe najväčšieho klesnutia Slovákov a tým, že vyburcoval aspoň tých, čo sa nepriatel'ovi úplne nepoddali,

---

*) Vlček, str. 90.

**) Vlček, str. 205.

vykonal značnú prácu, ktorú mu nikto neodškriepi. Taktiež jeho esteticko-literárne diela zostanú okrasou kultúrneho života nášho.

Koncom rokov osemdesiatych badať na celom Slovensku nespokojnosť, a kto není nespokojný, ten upáda do dedinského fantazírovania. Pasivita politická, kterú vyriekli slovenskí národovci pod dojmom exodu Poliakov a Slovincov z říšskej rady roku 1870, sa síce roku 1882 v Turč. Sv. Martinu vyzdvihla a politická aktivita pri volbách atd. inangurovala, ale všetko zostalo pri starom až po vystúpenie maďarskej klerikálnej „L'udovej strany", ktorá pohýbala massy slovenského národa a skrze svoj časopis „Kresťan" započala novú dobu v slovenskom živote. Úspechy „L'udovej strany" pri volbách roku 1896 dokázaly, že sa dá všeličo vykonať, len treba sa prakticky chytiť do práce národnej.

III. POČIATKY KRITICIZMU.

Nie malosť národa slovenského, nie slabosť a malý počet inteligencie, ani nie perzekúcie so strany štátu zapríčinily jedine v 60., 70., 80. rokoch ochabnutie národa a jeho vodcov, ale v prvom rade kultúrny úpadok, zapríčinený osihotenosťou a prerušením stykov s kultúrou západnou. S Čechmi sme sa ešte aj v deväťdesiatych rokoch „hnevali". Na snahy Rudolfa Pokorného, Jozefa Holečka, F. Táborského, K. Kálala, J. Herbena a j., ktorí sa úprimne vynasnažovali o smierenie dlhoročnými zvadami literárnymi rozvadených bratov, pozerali vedúce kruhy v Martine s nedôverou. Ešte i Jaroslav Vlček rozhneval ich svojou knihou „Literatura na Slovensku", ktorú vydal Pokorný ako druhý svazek svojej Československej bibliotéky. Od Čechov sme teda nečerpali. Jaroslav Vlček obznamoval síce slovenské obecenstvo ve svojich „Listoch z Čiech" v Slovenských Pohľadoch" s literárnym a spoločenským životem českým, taktiež Heydukovy „Cymbál a husle" sa staly populárnou knihou a nadovšetko Pokorného „Potulky po Slovensku", ale značnejší pohyb kultúrny u nás tieto knihy a práce nespôsobily. Nebolo dôvery, sympatií, správneho názoru na českú kultúru. Neobmedzení vladári v žurnalistike Hurban a Škultéty hľadali a upevňovali kontinuitu so Štúrovskou školou a upádali vždy hlbšie a hlbšie do jednostranného rusofilstva, konzervatizmu a obdivu akejsi slavjanskej, recte byzantinskej kultúry (Danilevský, Kiriejevský, ruský absolutizmus, Dostojevský, Turgenev, Puškin etc.). České umenie literárne im bolo voči ruskému malicherné, česká reč pokazená nemčinou. Čeština by vraj len kaziť mohla slovenčinu, preto neodporúča Hurban

mladej spisovatel'ke Podjavorinskej českých básnikov a rád vidí, keď Janko Jesenský naučí sa Puškina skoro nazpamäť.

A od Nemcov sme tiež odlúčení. Naši starí otcovia sa učili od Herdera, Hegela, Kanta, Schelinga, stýkali sa Goethom a čerpali nadšenie národné priamo od nemeckých burschenschaftov. Druhá generacie po krátkom rozkvete v matičnej dobe nemá z čoho čerpať, nevie vady Štúrovské opravovať a učenie samo zdokonalovať. V druhej polovici rokov sedemdesiatych nastane na Slovensku klasická doba dedinskej idyly.

Odrezaní od sveta, zabudnutí v horských poväčšine dedinách naši národovci žili život neveselý, nudný, jednotvárny a chudobný. Nektorí z vlastnej iniciativy chytili sa sociálnej činnosti. Väčšina sa oddala retrospektívnym fantáziam a tichému rodinnému životu. Mnohí čakali na ruského cára, rekapitulovali všetky možné články o ruských generáloch, o rusko-tureckej válke, o caru osloboditel'ovi, dakedy si zarezonovali na moderný svet, ktorý sa kazí, tratí vieru v Boha, oddává sa darwinizmu, socializmu atď. Bolo aj niekol'ko čitatelov „Nivy" a ruských knih. Žilo sa z duševného kapitálu Štúrovej doby a nemeckého romantizmu. Mnoho talentov tak chrádlo po dedinách. Písali povesti, básne, anekdoty. V sviatočnej nálade sa občas schádzali na skromné hodovanky po farách a pravotárských domech. Vtedy kvitla retorika, rečnilo sa o Slavianstve, o našich bratoch, ktorí nedovolia, aby nás mongolská rasa pohltila. Fantázia bujno rástla.

A medzitým nám nepriatel' odorával nemilo Bohu. Nielen že správu stoličnú, ba i obecnú pomaďarčil, vždy nové zákony maďarizačné vynášal a jedon paragraf za druhým z národnostného zákona z roku 1868 ničil, až konečne z celého zákona ani zdrap nezostal, ale školu nielen zmaďarizoval, ale zkazil, a na jednoduché maďarské prelievárne premenil. Z vlastných detí nám janičárov vychovávajú. Maďarizujú nielen rečove, ale čo je nebezpečnejšie, — i mravne.

V samých „Národných Novinách" vkradne sa dakedy zúfalý výkrik nad nečinnosťou slovenskej inteligencie, ktorá sa úplne pasívne chovala proti ničiacim skutkom maďarských šovinistov. „Nie je dosť milovať svoj národ — píše Somolicky v úvodníku 7. januára 1896 — a pritom s fajkou v ústach sedeť pod pecou a rozmýšl'ať o biedach národa." Lenže čo bolo naplat, keď vedúci mužovia nevedeli povedať a prakticky znázorniť, ako sa treba brániť pred maďarizáciou a ako budiť národ. Všeobecné lamentácie a strely s Olympa nášho proti Maďarom nič nespomáhaly.

A zaslúžilí inak mužovia slovenski skutočne nevideli východiska iba v dákom násilnom, katastrofálnom prevrate. Od-

rezaní súc od vel'kého sveta, väčšinou zaoberajúc sa jednostranne estetikou, nezbadali, ako sa delnictvo organizovalo, ako českí národovci od človeka k človeku agitovali, učili čítať, písať a myslieť národne, ako sa hospodársky organizovaly jednotlivé stavy, ako industria a racionálne zemedelstvo obohaťovalo obyvatel'stvo, ako bojujú Mladočeši so Staročechmi, ako veda a nový svet rúca mnohé posvátné modly. Naši národovci nielen že nevideli, naopak, keď i videli, l'akali sa prevratov. Príkry tón českých žurnálov, rukopisné boje, nápady mladých redaktorov na Hattalu, realizmus, Masaryk atd., to všetko ich odstrašovalo a vrhalo do tuhšej tmy konzervativizmu a fatalizmu.

Čím ochablejším sa stával náš národný život, tím zúrivejšie počínali si maďarizátori. Nemilosrdne relegovali každého študenta, ktorý prezradil, že slovenské knihy alebo časopisy číta, so Slovákmi sa schádza a s nimi sympatizuje. A vyhodení študenti hl'adali útočište na Morave a v Čechách.

V deväťdesiatych rokoch minulého stoletia študuje na pražských a viedeňských vysokých školách značný počet slovenských študentov. Neboli to zprvu „nakazení" cudzím duchem, naopak. Šrobár, ktorý medzi nimi hneď vývodil, bol tuhý Martinčan, na Hurbana hl'adali všetci ako na boha. Ale šuhajci si pilne všímali českého života. Mimo „Národných Novín", Danilevského a ruských klasikov počali čítať i české žurnály, českú literatúru a pomaly vnikli i do labyrintu českej politiky štátoprávnej. Všímali si pozorne bojov mladočeských a čoskoro sa im otvoril nový svet, kultúra západná.

Dušan Makovický a Škarvan soznamovali s Tolstým. Bencúr (Kukučin) a Šrobár opravovali, prekladali a „slovenčili" „Kreutzerovu sonatu". Filozoficko-náboženské diela jeho (Tolstého) otváraly nám nové svety, nové názory. Slovenská mládež v Prahe stávala sa nielen duchom, ale aj zovňajším životom „Tolstojovskou". Veselé pohuľanky riedly, bezstarostný študentský život premenil sa v asketickú uzavrenosť. Starší členovia akad. spolku „Detvana", „Martinci" opúšťali Prahu. S nimi zmizly staré tradície, aj ich značný osobný vliv na členov nových.

„Národnie Noviny" vystúpily proti mládeži, nakol'ko sa viem rozpamätať, po prvý raz z příležitosti Smetanayom vydanej brožúrky „Slovensko", kde sa vyslovujú prvé kritické názory pražských študentov na súčasný život slovenský. Tým roztrpčili „Pražanov" a vohnaly do otvorenej opozicie. Niektorí vstúpili do tajného spolku pokrokového v Prahe a vrhli sa s nevídaným zápalom do štúdia moderných diel filozofických, sociologických a p. „Vliv ducha Masarykovho tak na slovenskú,

ako vôbec na českú, slovinskú, horvatskú a rusínsku mládež bol rozhodujúcí a v každom ohl'ade osviežujúcí, oživujúcí.“ *)

Tieto štúdie uschopnily akosi človeka ku kritickému, presne logickému mysleniu.

Uhájiť svoje stanovisko tak, aby aj nevyspelí, v politike, filozofii, literatúra nedokonalí študenti mohli do vážnych problémov verejného života vniknúť, k tomu bolo treba bystrého rozumu a dobrého pera.

Vo viedeňskom akademickom spolku „Tatran“ a neskôr i v literárnom spolku „Národ“ sa viedly celé boje pro et contra. Na jednej strane viedol slovo Fr. Bezděk a Blaho (boli to po väčšine moravskí a západoslovenskí študenti), na druhej vývodili Roháček, Tomka, Trokan atď. Martinčania sa nedali presvedčiť a boli často ve väčšine. Poneváč Blaho, Bezděk a Wagner najviac pracovali a o spolok sa starali, viedli títi prvé slovo a strhli neutrálnych ku sebe a mladých študentov získali svojim ideám.

A čím prísnejšie sme nauky o drobnej práci národnej, o hmotnom povznesení l'udu, o mravnej politike, o čistej a praktickej láske k svojeti kritizovali, preberali, o nich rokovali a prakticky v spolku „Národe“ a medzi pospolitým l'udom slovenským vyprobovať sa vynasnažovali, tým vypuklejšie sme videli nedbanlivosť, lieň, mravnú skleslosť, hmotárstvo a bezduševnú vegetáciu nejedneho nášho kolegu. Čim zretelnejšio sme videli rozdiely medzi študentom zo západu, teda takým, čo eo ipso viac stojí pod vlivom českým, a študentom z východu, alebožto študentom, pochodiacim z rodiny sedliackej a remeselníckej, a študentom z pánskych (farárskych, rechtorských, advokátskych, lekárskych atd.) rodín, tým prísnejšie sme súdili. Hovorili sme priamo o dekadencii našej inteligencie. Kriticizmus náš rástol, a tým i naša sebapovedomosť, ale i prácechtivosť, ambícia, podnikavosť.

Pozorovali sme, jak rapídne rástol vliv Luegerov, jako získaval — v pravom slova smysle — v potu tvári široké vrstvy. Medzi mládežou nemeckou to vrelo nevídane. Neraz sa mi tisla otázka na jazyk: prečo nieto u nás takých mužov, čo by vedeli pohýbať massami národa tak ako tento „demagog“? Videl som začiatky popularizácie vied, sám som bol za čas bibliotekárom vo viedeňskom „Volksbildungsvereine“. Obdivoval som nieraz univ. prof. Reyera, učitel'a Seitza (terajšieho poslanca socialistickeho), direktora muzea prírodovedeckého Bře-

---

*) Dr. Vavro Šrobár: Počiatky slovenského obrodenia. — Sbornik Slovenskej Mládeže, 1909 (strana 146).

zinu a iných učencov, ako behali, lopotili sa ani posedlí, len aby delníkovi a malému človekovi aspoň knihu do ruky dať alebo populárnu prednášku vedeckú povedať mohli. Všetek tento chvatný, nepokojný, strmhlav dopredu sa ženúci život účinkoval na nás plodne a užitočne. Od prvého roku univerzitného sme sa učili samostatne a kriticky myslieť a pozorovať. Možno že sme neskôr smelo súdili. To naskrze dobrej veci neškodilo.

Nespokojní sme boli a kritizovali sme pestovanie prílišne jednostrannej jazykovej kultúry „Národných Novín" a fatalizmus, mrtvú nehybnosť slovenskej spoločnosti. Neišlo ani tak o minulosť, ale o mrtvotu a hluchotu prítomnosti a uzavieranie sa inteligencie pred západom. Najmä veta, žialbohu ešte i dnes opakovaná, že národ treba najsamprv preplniť, presýtiť národnosťou, t. j. láskou a prítulnosťou ku jazyku, a len potom možno vraj pomýšľať na iné veci, táto veta v tisícorakých formách vždy a vždy opakovaná, nás vyzývala ku odporu a protestom.

Veď každým krokom, každým slovom, každou litierkou napísanou v prospech rozkvetu hmotného, politického, sociálneho, organizátorskeho nášho národa, šíri sa i láska k materčine a povedomie slovenské.

Klasickým príkladom toho je Skalica. Mesto, ktoré má už vyše 25 rokov všetky školy pomaďarčené, kde druhá generácia už v maďarskej reči, veľkou čiastkou i maďarským duchom bola vychovaná, kde každý pacholok a dievka znajú koľko toľko maďarsky hovoriť a rítať, toto mesto vybojovali dvaja mužovia za 10 rokov tak, že Skalicu staviame dnes za vzor všetkým iným mestám. Ťažkou prácou hospodársko-organizačnou, poučnou a sociálnou vykonali dr. Blaho a dr. Okánik to, čo v Skalici je. Su rôzne spôsoby výchovy ľudu. Dr. Blaho vychováva především osobným stykom, hospodárskymi prednáškami, politickou organizáciou po dedinách, spevom, výchovou obchodného dorostu, výchovou sedliackych synkov na školách rolníckych v Čechách a na Morave.

My mladí sme pre tento spôsob výchovy ľudu.

IV. »HLAS.«

Roku 1897 z príležitosti martinských slávností augustových mládež slovenská mala — ak sa nemýlim, po prvý raz — schôdzu, na ktorej sa radili o tom, ako sa zúčastniť národnej práce. Návrhy a reči sa povedely všelijaké. Jednalo sa predovšetkým o založenie samostatného orgánu mládeže. Lenže ani teraz neprišlo ku žiadnemu závažnému kroku. Shromaždenie bolo príliš rôznorodé, členovia schôdzky často sa rozchádzali

i v základných názoroch. Nespokojenci išli potom k Masarykovi na jeho letovisko v Bystričke pri Turč. Sv. Martine, ktorý im v dvojhodinovej prednáške především vysvetlil svoje názory politické, ktoré síce vyžadujú lásky k l'udu svojmu, ale vytvárajú všetku nenávisť a násilie proti cudzím. Naradzal študentom svedomité a všeobsiahle štúdium maďarskej politiky, filozofie, práva — „lebo korene maďarského útisku zaiste sú v týchto oborech maďarskej vedy, a aby sme svoje zkúmania uverejňovali doma i v cudzine; aby sme zaznačovali všetky prehmaty administrácie a súdov, a vydávali ich k posúdeniu cudzine. — Aby sme sa venovali štúdiu hospodárskych pomerov slovenského l'udu, aby sme študovali príčiny vysťahovalectva. Aby sme sa zaoberali náboženskou a mravnou otázkou l'udu. Aby sme sbierali dáta o želiarstve, vôbec o hospodárskom a mravnom pomere pána a sluhu na Slovensku" atď.

Jeho výklady o panslavizme, slovanstve, slovenskej politike atď. sa staly vodítkom pre redaktorov „Hlasu".

Prvé číslo novozaloženého mesačníka pre literatúru, politiku a otázku sociálnu „Hlasu" vyšlo konečne v lete roku 1898 v Skalici, pod redaktorstvom dr. Pavla Blahu. Bol to prvý rozhodne opozičný časopis, ktorý počal revolúciu srdc a hláv na Slovensku. Nebol prijatý s radosťou, ba naopak s hnevom a tuhým odporom so strany „Národných Novin" a „Slovenských Pohl'adov". Salvove „Slovenské Listy" a „Cirkevné Listy" Janoškove, tam tie vychodiace v Ružomberku, tieto v Lipt. Sv. Mikuláši, aspoň vecne a nie a priori odmietave písaly o novom podniku. Zato české časopisy prijaly „Hlas" s oduševnením a radosťou pochopitel'nou, veď ním opäť nadobudla otázka československá určitých a stálych foriem. Československí politikovia a horlivci rozprestreli svoje stánky v meste najzápadnejšom, ale i najvýchodnejšom, práve v prostred českého a slovenského územia. A tu v meste Skalici sa idey „Hlasu" i prakticky najvypuklejšie do života uviedly a osvedčily.

Vydávanie „Hlasu" v Skalici malo dvojí význam. Predne dr. Blaho mohol pre výhodné geografické položenie Skalice menovite otázku školskú, hospodársky-organisačnú a česko-slovenskú dl'a zásad hlasizmu zdarne riešiť. Možno, žeby z Ružomberka alebo iného mesta slovenského táto práca tak snadne neišla. Potom Skalica bola odjakživa strediskom roduverného slovenského kňazstva katolického. Skalica dala národu a Uhorsku mnoho vynikajúcich mužov katolíckych. Blaho bol súci získať mladý podrost katolíckeho kňazstva a tým vyplniť medzery v spolupracovníckom sbore „Hlasu". Tým byl už vopred odrazený útok, že hlasisti sú ateisti, anarchisti atd. Ska-

lica počala pestovať styky s Čechmi vo veľkom, odtiaľto sa informoval zahraničný svet o našich útiskoch a príkoriach. Tu sa dokázalo, že kultúrne stredisko možno stvoriť bez hluku a všeobecných národných sbierok.

Presného z punkta na punkt určeného programu „Hlas" nemal, ale za to zreteľne bolo vidieť hneď z prvého článku, čo mladí chcú.

„Chceme predne a nadovšetko, aby slovenský človek sa obrodil mravne. Žiadame u seba samých nie hmotnú lož, ale pravdu, nie lieň, lež prácu na osoh bližného, nie nenávisť, ale lásku k človeku." Toto je hlavná a vedúca zásada. Šrobár potom dokazuje, že slovenská inteligencia ani na mak neni mravnejšia, pilnejšia, laskavejšia k ľudu, menej hýrivá, predajná, zradná atď. než maďarská. I medzi nami sa najde mnoho bezkarakterných ako aj u Maďaronov. A neúprosne bičuje zlé vlastnosti inteligencie, ktorá sa o ľud nestará, zaň nic alebo málo pracuje, viecaj menej od ľudu uzavrený život vedie, o národnosti iba reční, za ňu nepracuje, ale hejslováči. „Slovenská inteligencia stojí osihotená medzi poltreťa milionom ľudu mocou štátnou poputnaného, židom-pavúkom omotaného, občiansky neuvedomelého, duševne a hmotne zanedbaného, v krivdách i biede zabudnutého . . ."

Teda viacej pravdivosti, mravnosti, lásky a pracovitosti žiadajú hlasisti od inteligencie, a to menujeme jej obrodením. Ale prácu národnú treba prehľbiť, menovite nutno prácu osvetovú rozšíriť. Teda odborné štúdium v každom smere a pečovať o výchovu vzdelaného dorostu. Treba prednášať, cestovať po Slovensku, a hlavne v zabudnuté kraje vnikať. Kultúrna práca a hospodárska je našou jedinou zbraňou proti maďarskej presile a nepriateľstvu. Na poli národo-hospodárskom si treba pilno všímať lokálnych potreb, agrárna a maloživnostnícka otázka sa musí dôkladne preštudovať a pestovať. Písať o dobytkárstve a oraní bývá často užitočnejšou prácou než klepať básne v potu tvári alebo opisovať lásku Dušanka k Martuške. V politickej práci žiadajú hlasisti drobnú „neslávnu" prácu na poli mravnosti, osvety a národného hospodárstva. Toto je predovšetkým politická práca slovenská. Od opisovania zahraničných pletiek nečakáme nič. V otázke československej „Hlas" stojí prísne na stanovisku našich buditeľov, ktorí pri každej vážnej príležitosti vyzdvihovali kultúrnu jednotu národa československého.

Toto sú v hlavných črtách zásadné myšlienky „Hlasu" a v tomto smere bol redigovaný vo všetkých 6 ročníkoch.

Z obsahu prvého ročníka „Hlasu“, v ktorom sú najcennejšie práce kritické uložené, uvádzame len niektore vynikajúce.

Sú to predovšetkým „besedy literárne“ od prof. J. Vlčka, ktoré urobily neobyčajný rozruch na Slovensku, lebo boly písané od učenca, u nás všeobecne váženého. Katastrofálnu teoriu o vyslobodení Slovákov skrze „centrálne slnko“ ruské uviedol on ad absurdum. Potom články: „Maďarizácia“, „O národnom úspechu a jeho podmienkach“, „O vzdelávaní l'udu a sebavzdelávaní inteligencie“ od Šrobára a vel'mi instruktívny článok Blahov: „Mládež a drobná práca“, a Masarykova prednáška: Jak pracovat?

Ďalej treba uviesť i články mladého kat. kaplána Kempného, ktorý menovite na podrost kňazský pôsobil. Behom jednoho roku hlasisti podali podrobný a jasný obraz svojho snaženia.

Spolupracovníkov „Hlas“ mnoho nemal. Dvanásť — pätnásť spolupracovníkov poslalo svoje príspevky do I. ročníka a počet sa umenšoval skôr než zväčšoval v nasledovných rokoch. Najstálejší spolupracovníci boli napozatým Vavro, Šrobár, Pavel Blaho, Fedor Houdek a moja maličkosť. Pre študentov v písme nevyškolených bol „Hlas“ znamenitým učitel'om. Z formálnej strany nerobil redaktor žiadnej ťažkosti, sám opravoval, ba často i nanovo štylizoval Prvé práce moje na pr. musel z nemčiny do slovenčiny prekladať. Slovensky som písať nevedel. Ale za to z vecného stanoviska netrpel žiadne rečičky a školské chrie. Naučili sme sa takým spôsobom faktá sbierať a písať, a nie retorické figúry. Sami sme čítali každé číslo s chvatom a netrpelive čakali sme nový sošit. Články Šrobárove a Blahove, ktoré vzbudzovaly najväčší odpor so strany Martinčanov, sme čítali pozorne a kriticky.

Z údivu a zvád s kolegami martinskými sme ani nevychádzali. Dlho som nechápal slová, že „maďarizacia je v dnešnej dobe skutočným náboženstvom... ona je označovaná ako najvyšší ideál národa, ona je kladená pred a nad zákony mravné, jej zákonom pripisuje sa vyšší význam, ako zákonom Božím, ona je merítkom toho, či je ten, lebo onen občanom dobrým a mravným, lebo zlým a nehodným človekom.“ *)

A ako sa treba brániť proti tomuto pseudonáboženstvu? Odpoveď zneje: knihou, rodinou výchovou, školou. A v svätom zanícení odporúča písatel' čítať a rozširovať dobré knihy slovenské, české, ruské, nemecké atď., hlavne ale prvé dva druhy. Od karát, karbanu, hlúpych rečí o počasí, o dobrom pive,

*) „Hlas“ I. ročník str. 67.

o ženách a neviestkách sa treba uťahovať ku čítaniu dobrých kníh a k rozhovorom o nich.

A rodinná výchova nech nesmeruje vždy silou mocou ku opičeniu sa a napodobňovaniu panskej výchovy. „Slovenský rodič nech nevychováva silou mocou pána zo syna a veľkú dámu z dcéry, ale nech vštiepi deťom svojim do srdca, že majú byť pracovníkmi a služobníkmi rodiny a národa. Rodiny naše nech sú vzorom skromnosti v šatení, potrave a nápoji. Pripomíname to preto, lebo nám sú ešte často vzorom zemanské spôsoby rodinného života."

V školských veciach Slováci boli vždy najslabší. Akoby na posmech „Hlas" privolával slovenskej inteligencii, že od vyše 20 rokov neurobila v prospech vzdelania slovenskej mládeže, „koľko vykonal malý počtom a peňažnými prostriedkami chudobný spolok „Československá Jednota" za dva roky." Naše nariekanie nad maďarskou školou býva často neúprimné a povrchné. Skutočného hladu po osvete a vzdelaní necítime a tak privelmi sa pred maďarskými školami nebojíme. Lebo keby ten náš hlad bol opravdovým, žeravým, keby náš strach pred maďarizmom bol ukrutným, nemodlikali by sme na darmo predo dvermi ministra, ale chvatom by sme posielali mládež na české školy. Doposiaľ sme študentov len vtedy poslali na Moravu a do Čech, keď ich vyhodili zo všetkých maďarských. Kým 200—300 slovenských žiakov a poslucháčov nebude študovať na českých stredných a vysokých školách, do tých čias ani pomyslieť nemožno na vydobytie slovenských ústavov. Ovšem myšlienke sa stavajú veľké prekážky oproti. V prvom rade sa jedná o maďarčinu a také predmety, ktoré sa nevyučujú na rakúskych školách. Že sa tieto ťažkosti prekonať dajú, menovite pri štúdiume negymnaziálnom, to obširne dokazovať by bolo zbytočné.

Ale jadro otázky leží inde. Naša inteligencia po väčšine chudobná upadla úplne pod vliv ideologie zemanov a džentristov, ktorí nedávajú svojich synkov na štúdium, aby sa vo vedách, v mravoch zdokonalili a samostatne pracovať naučili. V Maďarországu sa študujú kompendia na vysokých a maďarčina s vlasteneckými priveskami na stredných školách. Vedeckého a ideálneho snaženia náš šuhaj na maďarských ústavoch zriedkavo kde najde. Len rychle zkúšky porobiť a hľadať buď faru, úrad dáky, alebo pripravovať sa na advokátsku zkúšku. Na peštianskej univerzite študuje nateraz blizo 40 uvedomelých Slovákov. Mimo jedneho dvoch — aj z tých jedon študoval 5 semestrov na viedenskej univerzite — nenajdeš „knihožrúta" a dychtivého za vedou. Kompendia študujú, na

zkúšky chodia, aby sa otázky a odpovede naučili. Kdekol'vek v kaviarni najdeš študenta, ktorí sa nudí, nevie, čo robiť. A podotknúť musím, že až na malé výnimky sú to šuhaji pilní, striedmi a nadaní.

Školskou otázkou, najvážnejším to problemom dnešného sveta a každého národa, sa na Slovensku temer nik sústavne nezaoberá. Preto u nás tol'ko maďarčinu obviňovali a nie ducha, ktorý vládne v ústavoch. Maďarčina sama v sebe neodnárodní, nezdemoralizuje. Aj v Rakúsku vtl'kajú českým študentom na nemeckých ústavoch nemčinu, ale to je docela niečo iného.

V terajšom Uhorsku lieta politická a národná lož priamo vo vzduchu. Klamať, historiu falšovať, deťom opovrženie slovenčiny do hlavy vbíjať, na inej strane Maďara za pána, Slováka za otroka, Maďara za smelého, velkodušného, dobrého, statočného, Slováka za pravý opak toho vyhlasovať, každým len možným spôsobom úctu k slovenčine podkopávať, taká je pädagogická činnosť maďarských ústavov. Vzorom je zeman, džentrík, pán, a naopak Slovák je ubohé stvorenie, len z lásky a preukrutnej útrpnosti Maďarov v krajine a pri živote trpený. Preto Maďari stavajú maďarské školy, lebo slovenčinou, rečou to sedliackou, „parasztnyelvom", otrockým slovenským duchom, vyziablou drotárčinou nemožno predsa l'udí k dačomu vyššiemu, lepšiemu, kulturnejšiemu vychovávať. Týchto chuďasov vychovať, l'udského ducha do nich vliať, k tomu slobodno i drastických, prípadne i nezákoných a nemravných prostriedkov užívať. A tak naši šuhajci od prvej triedy gymnaziálnej, až po matúru nepočúvajú iného iba hanobenie, uponižovanie všetkého toho, čo doma videl, počul a užil. A tak nám kynožia mládež rol'nícku, remeslnícku, kupeckú a značnou mierou i synkov z domov inteligencie slovenskej. Maďarské školy nevychovávajú mravných, serioznych, po vede a pravde túžiacich mladých l'udí, ale fičúrov, hazafikov, pyšných a strašne obmedzených nedoukov, l'udí, ktorí noviny čítajú, fúzy a nechty dvarazy do dňa obstrihávajú, na nohaviciach pekne složených spávajú (aby totiž za žehlenie tol'ko neplatili), borozóvy (vinárne) a l'ahký, záhaľčivý život so šampaňským, s kartami a dievčatmi viac obdivujú než všetku vedu, umenie, literatúru, demokratickú, drobnú prácu atď. atď.

„Maďarská škola vychovala zo synkov učitel'ských, sedliackych, remeselnických pánov, aristokratov, lenivcov, Don Juanov, sportsmanov, jedným slovom zemanov duchom i citom." *)

---

*) Hlas I., 321.

Džentrizmus a džentrická kultúra, ktorá sa našim šuhajom vtlka do hláv a vštepuje do srdc, je našim nešťastím. Keby maďarská škola sa rovnala nemeckej, s pánom Bohom. Lenže v maďarských ústavoch sa naučiš z realií málo alebo nič, zato ale pýchou a neskromnosťou ťa preplnia. Kde rodičovský dom nevie týmto zhubným vlivom čeliť, tam sa dožije rodič vel'kého sklamania, mravnej, často i telesnej zkazy svojho synka. Maďarské ústavy stredné a vysoké vychovávajú remeselníkov, advokátov, kňazov, lekárov atď., nuž l'udí, ktorí študovali z kompendií a právu sa učili dl'a starého maďarského spôsobu v advokátskych kanceláriach, berúc takto kurzorium v rabulistike a vysvetlovaní dvojakej pravdy: panskej a sedliackej, alebo nedel'nej a každodennej.

Na charakteristiku tunajšieho života uvediem len jedon dva príklady. V žiadnom meste sa tol'ko nevysedáva v kaviarňach ako v Pešti a predsa ani v žiadnej nedajdeš mimo žurnálov ani jednej vážnej revuy. Robí sa iba politika a síce chvastavá, povrchná a intrigánska politika. Verejných knihovní l'udových tu vôbec nieto, čo sú, to nestojí za reč. Biblioteky vedecké sú v smutnom stave. Súdní Maďari sami kvília nad týmto úpadkom. Nadávno mi povedal vynikajúcí spisovatel' maďarský: „O maďarskej vede nehovorme, tej predbežne nieto. Takzvanú maďarskú vedu si objednávajú ministri a akademie u Židov, Slovákov, Nemcov a iných národností."

Napokon šovinizmus maďarský, pestovaný na stredných ústavoch ani dáka jemná bilinka, pôsobí a pôsobil aj v inom smere. Účinkuje na našich národovcov rozvratne, destruktívne. Sila šovinizmu a politiky maďarskej sa potajomky uznáva z našej strany a poneváč výbojný šovinizmus so strany Rusov n. pr. obdivujeme, taktiež nemeckú rozpínavosť, preto uchvacuje našu dušu akási dvojaká pravda. Maďarský imperializmus sa zatracuje, slaviansky neni nemravný. Z toho vyplýva naša náchylnosť ku kompromisom, paktom a politickej neúprimnosti, v ktorej sú Maďari praví virtuozi.

Stanovisko „Hlasu", že ani v politike, práve tak ako vo verejnom i súkromnom živote, lož a závratnictvo neni dovolené, prizvukovali sme aj na druhej schôdzi mládeže slovenskej v Turč. Sv. Martine v auguste roku 1898. „Mravné základy programu a vykonaná práca sú merítkom strán." S hrdosťou a so zadostučinením konštatoval dr. Pavel Blaho na schôdzke, „že okolo nás (t. j. okolo tých mravných zásad „Hlasu") skupili sa tie lepšie elementy mládeže slovenskej." *)

*) Hlas I., str. 81.

Druhé shromaždenie mládeže slovenskej malo vel'ký význam a pohýbalo mysl'ami i stáreži tol'me, že ešte i na bankete v „Dome" martinskom sa rečnilo o novom prúde hlasistickom. Šuhajcov sa sišlo asi 50. Prítomni boli všetci vedúci: dr. Šrobár, dr. Blaho, dr. Dušan Makovický, Fedor Houdek, Milan Hodža, dr. Jozef Minárik. Posledný predsedal. Schôdzky sa súčastnil i Karol Kálal, Andrej Hlinka, Janoška, farár Kutlík. Referovalo sa najsamprv o vykonanej práci za bežný rok v Prahe, vo Viedni a Pešti, potom nastala tuhá debata o smere „Hlasu".

Druhý ročník „Hlasu" pokračoval v práci uvedomovacej, ale mal značne ťažšie postavenie, nakol'ko Národnie a Katolícke Noviny už teraz každým možným sposobom písaly proti mládeži.

Taktiež osobné protivy za čas hatily prácu. Tieto protivy maly svoj pôvod v tretej schôdze mládeže slovenskej, vydržiavanej dňa 6. a 7. augusta 1899 v Lipt. Sv. Mikuláši a 9. augusta v Martine. Referovalo sa zvyčajne o vykonanej práci. Shromaždenie mikulášske sa skončilo inak v najväčšej svornosti. Nie tak v Martine. Táto schôdza mala ráz viacej menej hnevný. Už v zahajujúcej reči užil predseda dr. Horvát takých slov, ktoré musely hlasistov obraziť. Prišlo ku tuhej debate medzi „hlasistmi" a „Martinčanmi" a tu jediný starý Štefan Fajnor ujal sa mládeže. Hlasisti opustili popoludní poradu a tým vystúpili i z navrhovanej organizácie.

Druhý ročník „Hlasu" je inak bohatý na originálne príspevky. Menujeme tol'ko Hrušovského a Houdekove práce o priemysle a obchode, o organizácii, a nadovšetko príspevky k miestopisu Slovenska. Na základe tohoto topografického materiálu sostavil o rok či dva pozdejšie prof. Niederle svoju miestopisnu mapu Slovenska, bez ktorej by sme sa dnes veru ani zaobísť nevedeli.

V ďalšej činnosti svojej „Hlas" pokračoval vel'mi blahodárnym spôsobom ešte 4 roky. V IV. ročníku pristúpil dr. Šrobár i formálne za spoluredaktora, V. a VI. redigoval už on sám v Ružomberku. Roku 1905 zanikol. O rok neskôr počal vychodiť „Slovenský Obzor" v Budapešti pod mojou redakciou, ale i ten musel zaniknút pre materielné příčiny.

„Hlas" znamená pre Slovensko svit novej doby, lenže práca neni dovršená.

Bývalí „hlasisti" sú dnes držitelia vel'kej moci v slovenskom živote verejnom. Ale opozícia u najmladších je už

badatel'ná. Ale kritika musí byť. Nešťastný je národ, jehož členovia sú vo všetkom svorní. Zdravý kriticizmus je znakom sily a zdravého prúdenia života. Prajeme preto „najmladším" mnoho rozumu, obetivosti, prácechtivosti a národného nadšenia.

SCOTUS VIATOR:

EVROPA A SLOVENSKÁ OTÁZKA.

Ze všech těch změn a úkazů podivuhodných, které způsobil onen zázračný věk (saeculum mirabile), 19. století, nic se nevyrovná tomu úkazu, jak se vzmohly styky mezi rozmanitými národy.

Ještě sice převládá nevědomost; naše porozumění pro sousedy jest ještě žalostně nedostatečno, předsudek a strach stále ještě zaviňují soupeření a krveprolévání. Ale přes to můžeme tvrditi, že představiti si Evropu jako jednotnou velikou obec, dnes není již takovým blouznivým snem, jako to bývalo jindy v jejích dějinách.

Ve středověku mocné převraty mohly ohrožovati základy některého státu, aniž proto musil trpěti stát sousední; dnes každé vítězství, dobyté v některé zemi silou pokroku neb reakce, jest znamením bezpočetným přátelům zahraničním zdvojiti i úsilí svoje.

Nezasahovati do soukromých záležitostí cizích národů pokládá se právem za jednu z hlavních zásad mezinárodního práva; ale přes to stává se věcí pořád nesnadnější, potlačovati práva národů.

Rozkoš z dobývání neopravňuje dnes již nikoho k činům výbojným a dopustí-li se jich kdo, snaží se pak je ospravedlniti všemi možnými důvody po stránce filosofické, kmenové a náboženské. Neboť dnes i nejcyničtější diplomat musí uznávati v hlase veřejného mínění mravní sílu významu čím dál mocnějšího. Někdy snad je přelstí, někdy mu bude vzdorovati, ale neodváží se popírati jeho trvání a jeho ráz pořád více mezinárodní.

Stopujeme-li dějiny veřejného mínění v XIX. století od jeho prvních velkých triumfů, totiž odstranění otroctví a emancipace irských katolíků, setkáváme se s úkazem zvláštním, že nic tak nepřispělo k mezinárodnímu rázu podobného hnutí jako zdánlivě omezený a pošetilý cit národnostní.

Otázka neodvislosti řecké a italské získala si přízeň všech evropských národů a posílila vzmáhající se smýšlení, vyjádřené slovy Tennysonovými: „Nejlepším kosmopolitou jest ten, kdo vroucně miluje svou vlast.“

Od oněch dob nepřihodila se nijaká větší změna ve veřejném životě evropském, aby se o ní nebylo vyslovilo veřejné mínění více nebo méně rozhodně. Výbuchy nevole po vydání Gladstonova spisku o bulharských ukrutnostech a Zolova listu o věci Dreyfussově jsou toliko ojedinělými příklady rostoucí moci veřejného mínění.

Dnes zahraniční diplomacie opovrhuje Machiavellim, byť se i tajně přidržovala jeho zásad, a neleká se žádné námahy obhájiti násilné činy své přijatelnými důvody anebo obratným vylíčením událostí.

Ale dnes se mnohem nesnadněji než v minulosti zamezuje, aby pravda konec konců nevyšla aspoň z části na jevo, ačkoliv v některých zemích tisk se stal nástrojem k potlačování pravdy, na místě aby ji šířil. Nic nedokazuje jasněji smutnou skutečnost tuto nežli proměna, která se stala v evropském mínění o věcech maďarských, dokud je vedl Ludvík Košut, a nyní, když tutéž věc provádí jeho syn František. Nabubřelé fráse o „rakouském tyranství“ zněly docela stejně za koalice v roce 1905—1909 jako v předvečer roku 1848. V obou dobách bylo totéž zlé pozadí: příkré upírání jiným kmenům národním právě těch práv, jichž Maďaři pro sebe požadovali.

Není pochyby o tom, že v roce 1848 Maďaři byli průkopníky parlamentární svobody a reformy ústavní, byť i na druhé straně zastupovali kmenový fanatismus v nejdrsnější podobě, a tak Evropa mohla sympatisovati s jejich bojem proti absolutismu i tenkráte, když odsuzovala jejich nakládání se Slováky, Srby, Rumuny a Němci.

Dnes situace jest docela jinaká.

Maďaři utiskují stále ještě jiné národy, ale stali se ještě nadto průkopníky reakce — po stránce politické, sociální, hospodářské, církevní i vychovatelské a — neúprosnými nepřáteli myšlenky demokratické. Každý, kdo jest zvyklý západním pojmům svobody a pokroku, zpozoruje záhy, rozmlouvaje s maďarskými politiky, že v politických Uhrách dnešních tato slova (svoboda, pokrok) mají docela jiný význam, jinou hodnotu, a mimoděk vzpomene si na fanatika, s nímž Tennysson rozmlouval jednou o velkých základních pravdách náboženských. Po dlouhé, jalové rozpravě básník zvolal náhle: „Ach, milý pane, konečně vám rozumím: „Můj Bůh jest Váš ďábel!“

Maďarovi svoboda znamená svobodu jen pro něho samotného, svobodu potlačovati volnost jiného. Nohou tiskna šíji sousedovu, hlasitě volá o pomoc proti útoku kohosi třetího. Avšak cizí mínění, daleko toho, aby dopřálo sluchu jeho volání, raději a se souhlasem uvítá toho nově příchozího, osvobodí-li bezmocnou obět. Neboť se zdá, že Evropa instinktivně pochopila stav věcí v Uhrách a nemíní věnovati přízeň svou politice maďarisační.

Na protestních shromážděních, pořádaných v celých Čechách po událostech v Černové, nejeden řečník nazval otázku slovenskou otázkou evropskou.

V tomto případě přání bylo otcem myšlenky. Otázka slovenská nemůže se ovšem pokládati za evropskou v tom smysle, v kterém mluvíme o evropské otázce finské nebo krétské, ale přes to zasluhuje nejvážnější pozornosti Evropy, jak z důvodů lidumilných, tak z ohledu na všeobecné zájmy politické.

Není zajisté třeba upozorňovati (nejméně už české obecenstvo) na to, že potlačování Slováků jest z největších křivd v novodobé Evropě páchaných.

Na neštěstí čínská zeď, která tak dlouho oddělovala Uhry od ostatního světa, zakrývala až dosud s úspěchem Slováky před očima obecenstva a i jejich jméno jest v západní Evropě skoro neznámo.

Nepravý lesk, obklopující maďarské jméno, nesprávná obdoba, která se stále a stále dělá mezi ústavou uherskou a britskou, obratnost, s níž maďarští šovinisté umějí zastírati zpátečnické záměry své hesly liberálními a pokrokovými — vše to až do nedávna zabraňovalo, aby veřejné mínění náležitě považovalo stav věcí v Uhrách.

Všeobecný zvyk maďarský, úmyslně směšovati dva od základu různé pojmy „uherský“ a „maďarský“, přispěl k tomu, utvrditi mylné názory, jež trvají za hranicemi. Ani dnes ještě nechápe se dosti jasně, že Uhry nejsou národním státem jako Francie neb Italie, nýbrž že jsou jedním ze států v Evropě nejvíce mnohojazyčných.

Nedostatek zájmu ciziny vysvětluje se také tím, že dlouho trvající tragedie útisků, jejichž obětí jsou Slováci a jiné nemaďarské národnosti v Uhrách, pohřešuje sensačních živlů, jichž poskytují ruské a „turecké hospodářství“.

Jediná zásluha maďarské vlády — totiž to, že nesahá k organisovaným řežím, umožňuje maďarským šovinistům, aby unikli všeobecnému rozhořčení, jež provázelo hromadné řeže arménské nebo pogromy oděsské! A přece bude mnoho lidí

rádo souhlasiti se slovy M. M. Hodže, jež pronesl pod dojmem velikého roku revolučního: Raději ruskou knutu než maďarské panství, neboť ona může toliko naše těla zotročiti, kdežto toto hrozí nám záhubou a smrtí mravní.“ Neboť „mravní záhuba“ není nikterak příliš silným výrazem pro stav, v kterém uherští Slováci trvají.

Každý projev národního smýšlení jest stíhán jako důkaz velezrády a zpronevěry; všech možných prostředků se užívá, aby znehodnoceny byly mravy a tradice předků. Zapříti původ svůj z kmene slovenského, stalo se podmínkou pro zastávání sebe nižšího úřadu.

Náboženství i věda jsou pomocníky potlačitelovými a řeč lidu vždy více jest vypuzována z chrámů i ze školy.

I nade dveřmi krámův, na nádraží, na poště, na nárožích ulic i na výstražných tabulích jest dána bez milosti v klatbu.

Zřejmým cílem Maďarů za poslední doby bylo, znemožniti vývoj a vzrůst slovenské vzdělanosti, udusiti každý literární, hudební a umělecký podnik národa, jenž jest od přírody z nejnadanějších kmenů evropských. Nechtí-li se Slováci dáti pomaďařiti, tož ať jsou alespoň oloupeni o všechny výhody moderního života. Odnárodniti se nebo zhloupnouti, takovou volbu mají.

Jen mimo Uhry v Rakousku nebo ve volné Americe Slovák smí bez obavy přiznávati se k své národnosti.

Dnešní maďarská nadvláda spočívá na dalekosáhlé soustavě správní a volební porušenosti, na pronásledování tisku, na favorisování v soudnictví, na upírání práva spolčovacího a shromažďovacího, na vydávání zákonů třídních, naskrz zpátečnickým duchem prosáklých, ve prospěch zemědělských magnátů, na stálém porušování základních zákonů národnostních, na zákonech školských, jež jsou posměchem na všechny základy vychovatelství — a to vše děje se ve spojení z bezpočetným drobnějším týráním úředním, které jest často tisíckrát nesnesitelnější než nejhorší nezákonnosti. Tak vypadají oligarchické Uhry dnešní, jež sbírají všecky síly k poslednímu zoufalému boji proti valící se záplavě demokratické.

V tomto zápase veřejné mínění evropské nemůže než býti nevyhnutelně na straně demokratické.

Osvobození Slovákův se blíží a jest povinností každého milovníka svobody a pokroku, ať v Rakousku, či dále na západě, podporovati tuto snahu všemi možnými prostředky.

Ale otázka slovenská neposkytuje toliko lidumilovi zajímavé látky. I politik i diplomat — byť sebe určitěji zřetel k mravnosti z politiky vylučovali — zajisté musí uznati, že

Slováci jsou důležitým a cenným činitelem politickým, ne-li v přítomnosti, tož alespoň v blízké budoucnosti.

Neboť uznáme-li, že zachovati a upevniti rakousko-uherské mocnářství jako velmoc, jest v zájmu evropském nezbytné, pak nemůžeme lhostejně pohlížeti na to, jak se utvářilo rozdvojení mocnářství ve dvě polovice. Nebude asi možno Rakousku vyhnouti se zápasu s Maďary, jenž rozhodne o osudu dualistického zřízení, a v tom boji nebude možno pokládati Slováky a národnosti v Uhrách za quantité négligeable. Neboť tak jako jejich zánik kmenový — jinak řečeno, jejich pomaďaření — značně by posílil náraz útoku maďarského a dokonce snad by porušil rovnováhu ve prospěch Maďarů: tak mohou býti Slováci na druhé straně, jakožto zvláštní národnost, zbraní v rukou Rakouska, kterou od padesáti let pohříchu nedbale přehlíželo, jejíž cenu však jednou jistě počne chápati.

Pohodlnou přezdívku „panslav", jež se dosud tak ráda ve tvář metala vůdcům Slováků, již nikdo vážně v Rakousku nepovažuje; neboť jednak panmaďarští separatisté nejméně jsou povoláni, aby protestovali proti panslavismu, kdyby vůbec byl možný, jednak právě náklonnost Slováků k velkému Rakousku to jest, která jim přivodila nepřátelství šovinistů.

I jest povinností každého Rakušana, buď si Čech či Němec, podporovati tyto snahy Rakousku příznivé a tím zároveň osvobození Slováků klásti výše než malicherné spory o ponocného neb o listonoše. Jen společný postup obou těchto kmenů bude moci osvoboditi Slováky z jejich nynějšího jha.

Zbožná naděje maďarské oligarchie, že podrží svůj politický monopol, spočívá právě v tom, že v Čechách potrvá boj obou kmenů mezi sebou.

Cizinec, jenž i z dáli vidí na obou stranách chyby, ale z dáli nevidí na žádné straně skutečné utlačování, jest naplněn bolestí, že dva kulturní národové, jako Čechové a němečtí Rakušané se unavují vzájemnými spory, místo, aby se spojili proti společnému nepříteli. Tragičnost tohoto stavu spočívá v tom, že největší škody netrpí ani Čechové ani Němci, nýbrž nešťastní Slováci, již na nohou a na rukou jsouce svázáni, hleděti musí na blížícího se draka, zatím co královští synové, kteří by je měli osvoboditi, meče tasí proti sobě.

Úpadek dualistické soustavy nelze déle utajiti a ačkoliv oblíbený vídeňský prostředek: „Fortwursteln" zadrží ještě na nějakou dobu hrozivý ten den, zdá se přece věcí jistou, že už neuplyne mnoho roků do té doby, co federalismus — ovšem v mírné podobě jakési — v Rakousko-Uhersku se uskuteční. Zavedení všeobecného volebního práva v Rakousku porušilo již značně rovnováhu ve prospěch federalismu a jeho rozvoj

zničí dosavadní maďarský privilej na politickou moc, kterýž privilej byl základním sloupem, na němž spočíval dualismus.

To jest ovšem politický úsudek můj, který vyplynul z objektivného uvážení poměrů nynějších. Již déle než po jednu generaci trpí netoliko Uhry, ale i celá říše vleklou nemocí, která vyplývá ze separistických snah Uher.

Vysvobození nemaďarských národností bude jedním z nejúčinnějších prostředků proti této nemoci.

Všeobecné volební právo může utlumiti ony separatistické snahy, jež ovládaly veřejný život v Uhrách od desíti let. Slováci a Rumuni nejsou již quantité negligéable; neboť v příštím boji mohou prokázati dynastii velice dobré služby. Proto musí všichni ti, kdo věří, že by neodvislost Uher ohrozila evropský mír, a že Uhry nedovedou býti samostatnými pro svůj mnohojazyčný ráz, pro svou zeměpisnou polohu a pro jiné ještě příčiny, pokládati zachování a rozvoj slovenské národnosti za přirozenou záruku jednoty a nedotknutelnosti habsburské říše.

Hledíme-li na věc s tohoto stanoviska, Slováci stávají se ne sice přímým, ale přece skutečným činitelem v evropském stavu věcí.

Na konec ještě jedno: Jak by se mohl buditi obecný zájem i v cizině pro slovenskou otázku? Tu obracím se mimoděk s pole politického na pole umění. Myšlenka, již Ruskin, největší mezi moderními idealisty, dlouhá léta šířil, že umění náleží lidu, ne toliko vyšším třídám, a že tedy má tvořiti podstatnou součástku i v každé domácnosti selské — tato myšlenka uskutečnila se již v každodenním životě Slováků.

Nechybíme zajisté, řekneme-li, že Slováci jsou národem, jehož Ruskin po celý život marně hledal.

Pochopí-li tedy Evropa vrozenou geniálnost slovenského lidu, jeho ojedinělý umělecký smysl, umělecký v nejširším slova smysle, pak jsou marny všechny námahy maďarské o potlačení Slováků.

Obracím se tedy k uměleckému a literárnímu světu českému, aby se nespokojoval tím, že si vysoce váží slovenského umění a národní poesie jeho a je chválí, nýbrž aby se spojil za účelem rozšiřování známosti o umění tom v západní Evropě, v Německu, v Rusku, ano musím dodati i *v Rakousku,* neboť i v této zemi podařilo se přívržencům „magyar állam eszme", zvláště pak jeho zástupcům ve vídeňském tisku, zahaliti Slováky před očima obecenstva.

Budiž úlohou Čechů strhnouti tyto závoje.

Jest jen potřebí, aby cizina poznala obrazy Jože Úprky; vzbudí všeobecný obdiv a získají svému tvůrci evropskou slávu.

Básně Svetozára Hurbana-Vajanského a Hviezdoslava byly by jim dávno zjednaly slavné jméno — ovšem v jiné zemi, než právě v zemi rytířských Maďarů, kteří Vajanského uvrhli do vězení za to, že se bránil proti surové urážce hrobu svého otce.

Slováci mají především nevyčerpatelný zdroj lidovědy a národní písně, jichž by jim největší národ mohl záviděti; a jak W. Ritter právem poznamenává, jest třeba jen slovenského Griega, aby pro vše získal nadšení všeho hudebního světa.

Pěstiti vrozenou vzdělanost slovenského kmene, buditi sympatie a zájem, které se neobmezují na pouhé citlivůstkářství — to jest úlohou ne méně důležitou, než jsou známé methody politické propagandy.

Neboť jde o to, aby byl zjednán novému bratru přístup do obce národů a to jednomu z těch nehistorických kmenů, jež šťastní majetníci historické minulosti nohama šlapali a do propasti nepaměti uvrhnouti chtěli. Udeřila konečně hodina jejich osvobození, a duch času bojuje po jejich boku.

Bylo-li století XIX. stoletím národů velikých, bude prý století XX. stoletím národů malých. Je-li tomu tak, nemusíme zoufati nad věcí slovenskou. Co Slováci dokázali za nejnepříznivějších poměrů, jaké si jen představiti můžeme, za poměrů veškeru odvahu lámajících, to poskytuje dobrou naději pro budoucnost, co jednou dokáží, až jim konečně budou zaručeny politická svoboda a volný vývoj ve vzdělání.

■ ■ ■

MILAN HODŽA:

K VÝVOJU SLOVENSKEJ POLITIKY.

Keď slovenská inteligencia v rokoch štyridsiatych vstupovala do bojov národne-politických, ovládaná bola duševným vlivom Jána Hollého a Jána Kollárovým. Od Hollého, pevca hrdinov z dôb zapadlých, prijímala konzervatívny nacionalizm, od Kollára slovanskú romantiku. V Čechách po dobe duševného preporodu, po Dobrovského racionalizme, po dobe Kollárovej a Šafárikovej vyvrcholil duševný vývoj v reálnej politike Havlíčkovej a v Palackom. Praktické rozvitie politiky na Slovensku očakával bol Havlíček v tie časy od horno-uhorskej, rodom slovenskej drobnošľachty. Nie len pre Slovensko videl

v nej znamenitý živel praktickej politiky, ale, dívajúc sa na Česko a Slovensko zo zorného uhlu česko-slovenskej pospolitosti, čakal od nej blahodarný vliv i na politiku českú. Havlíček vypozoroval pri slovenskom zemanstve vytríbený smysel pre záležitosti verejné; výbojnosť a vypočítavosť u jednotlivca, zdedenú politickú mentalitu; a videl, ako tieto vlastnosti stupňujú sa pocitom báječnej stavovskej solidarity. Akoby nie! Slovenské zemanstvo bolo integrálnou časťou uhorskej šľachty, jejž bola politika triednym, ba životným záujmom, povolaním odvekým, od časov zlatej bully — až po naše dni. Od Werböczyho (z Vrboviec), kodifikátora „Tripartitum" a osnovateľa pojmu politického uhorského národa z počiatku 16. stoletia, od Rákóczovcov (z Rakoviec) až po Ludvíka Kossutha dodávaly slovenské zemanské kurie uhorskej politike vedúce hlavy. Synovia slovenskej šľachty uderili na nejednu velkú dobu dejín uhorských pečať mocnej svojej osobnosti. Ani nemeckí kurfirsti nedokázali v dobe reformačnej toľko vnímavosti k tým prúdom v duchovnom žití človečenstva, ktoré mohly poslúžiť za ideologiu bojov štátoprávnych a stranníckych, ako zemanské plemä z Nitry, z Trenčína, z Turca, zo Šariša, z Liptova, z Hontu, Gemera a Novohradu.

Ale slovenské zemanstvo nesené bolo už v dobe Havlíčkovej ašpiráciami maďarsko-národnými. Pokusy o demokratický imperializm a germanizačné snahy pod vládou Marie Terezie a Jozefa II. rozdráždily šľachtu maďarskú, početne — a vtedy aj duševne — najsilnejšiu, i po stránke národnej. Dnes už i maďarskí sociologovia poukazujú na to, že na povestnom sneme r. 1790/91 vyvinula sa na triedne záujmy uhorskej šľachty ideologia maďarsko-národného štátu so všetkými až po dnes prizvukovanými maďarskými ašpiráciami tak voči dynastii ako aj voči ľudu. Priebehom nasledujúcich troch-štyroch desaťročí nasledovalo velké rozvrstvenie mocenských činiteľov. Keď dynastia zaujala pozíciu proti šľachte, odkazoval skôr inštinktívny než uvedomelý záujem i slovenské zemanstvo do jednotného tábora s vývodiacou šľachtou maďarskou. Tu ale od jednoty stavovskej ku jednote politickej a národnej, pozdejšie i jazykovej, viedla pozvolná síce, ale istá evolúcia. Istý anglický štátnik označil nedávno Uhorsko ako klasickú pôdu triednych bojov: nad domnenkou Havlíčkovou o slovenských zemanoch víťazil už v prvej polovici minulého veku — historický materializmus.

Na prešporskom sneme roku 1847/8 hrnie sa slovenské zemanstvo do prvej bojovej čiary za maďarskú štátnu my-

šlienku. Ludvik Kossuth, jehož turčiansky bratanec bol sentimentálnym slovenským národovcom, je vodcom Maďarstva.

Vec slovenskú, splynuvšiu v tej dobe s vecou demokracie, slovenské zemanstvo potiera a háji ju L'udovít Štúr, vyslaný na snem měšťanským sborom slob. král'. mesta Zvolena.

*

Súčasná i pozdejšia evropská demokracia prisúdila palmu svobodomyslnosti a pokroku v dobe revolučnej Kossuthovi. Pochybnosti netrpí, že liberálne-demokratická maska maďarskej revolúcie volená bola šťastne. Získala zápasu maďarskej šľachty „o zemanskú slobodu" sympatie demokracie, národom slovanským ale získala jej opovrženie a tú výtku, že Slovanstvo stálo v službe zpiatočníctva. Engels písal v januári roku 1849 takto:

„Od dlhých čias po prvýkrát nachodíme zase skutočný revolucionárny charakter, muža, ktorý menom svojho národa opovážil sa zvednúť rukavicu zúfalého boja, ktorý je svojmu národu Danton a Carnot v jednej osobe — Ludvika Kossutha..."

Engels nazval vtedy Jelačiča „oplanom" a o slovanskej idei konštatoval, že jazyk slovanský existuje len vo fantázii „pána Palackého", „pána Gaja" a ich „interesových druhov". Národy slovanské nazval prosto a krátko barbarmi a menom slobody a pokroku predpovedal maďarskej revolúcii slavné víťazstvo. „Jestli ale padnú (Maďari), padnú slavne, ako poslední hrdinovia revolúcie... A prvé víťazoslavné povstanie francúzskeho proletariátu, roznecované Louis Napoleonom, osvobodí rakúskych Nemcov a Maďarov a vymstí sa na slovanských barbaroch pomstou krvavou. Všeobecná válka, ktorá potom vypukne, roztrieska osobitnú slovanskú solidaritu a škrtne týmto tvrdohlavým národíkom ešte i len mená s povrchu zeme."

Takto videl situáciu v Uhrách socialista Engels a tak ju videla evropejská demokracia. Ovšem, optický klam bol neodolatelný. Proti komu mobilizovala „svatá aliancia", ten v očiach demokratov musel byť „hrdinom pokroku".

Medzitým závoj s revolučnej doby sa pozdvihnul. Dnes, čítajúcim dokumenty uhorskej revolúcie, utkvie nám pohl'ad na slovách Kossuthových z novembra roku 1847. Vtedy odznely na prešporskej diete (sneme) dva návrhy a Kossuth, vodca radikálnej opozície a strednej šl'achty, dal na ne velmi charakteristické odpovede.

Poslanec Vojtech Szemere navrhnul spoločné znášanie štátnych bremien. Kossuth rečnil:

„Maďarské zemanstvo neučilo sa nosiť jarmo nikdy... Kdo by bol tak pošetilým, že by dnešné postavenie zemanstva žiadal si anihilovať? My zaiste nie... Nie, my chceme, aby si zemanstvo zachovalo svoju politickú váhu, na ktorú je povolané svojou historiou, svojim majetkom, ústavnou rutínou... Ja si želám, aby zemanstvo bolo medzi ostatnými občanmi prvorodzencom, vlasti našej silným uholným kameňom."

Toto bola radikálna pokrokovosť Kossuthova.

Ale podajme ešte niekolko dokumentov.

Za poslanca na novembrový snem roku 1847 vyslalo mesto Zvolen dvanástimi hlasmi proti desiatim L'udevíta Štúra, redaktora prešporských „Národných Slovenských Novín". Hneď v prvej reči hovoril Štúr „v záležitosti l'udu": navrhoval „večité vykúpenie" a zrušenie poddanstva. Po jeho reči ujal sa hneď slova poslanec stolice peštianskej a zahriaknul slovenského demokrata:

„Pán poslanec sv. kr. mesta Zvolena je fantasta. Trpeť, to je fatum l'udu!"

Poslancom stolice pešťanskej bol „hrdina demokracie" Ludvik Kossuth. *)

3. marca predostrel Kossuth návrh adresy a hovoril v ňom krvavý revolucionár a pozdejší detronizátor takto: „Želáme si, aby sláva dynastie skvela sa večne..." A odôvodnil svoj návrh: „Ja vo svojom návrhu vychodím so stanoviska dynastického a Bohu budiž chvála, že toto hl'adisko v súlade sa nachodí so záujmami našej vlasti..." „Návrh môj dáva mi na rty verná moja prítulnost ku dynastii."

Keď na uliciach vo Viedni padly prvé výstrely, komandoval Kossuth na uhorskom sneme:

„Nám teraz nastal ten velkolepý úkol, aby sme hnutie múdre viedli a musíme stáť na tom, aby opraty zostaly v našich rukách..."

Začiatkom apríla bol Kossuth ministrom financií a 11. apríla potvrdil panovník povestné zákony z roku 1848, plody revolučnej maďarskej demokracie. Zákon o volebnom práve zplodila maďarská demokracie taký, že ustanovila nedostižný cenzus pre nezemanov, zemanstvu ale zabezpečila v ňom prevahu dl'a zdedeného práva. Zákon tiskový vyzeral tak, že

---

*) V úradnom denníku prešporského snemu, podávajúcom snemové reči len vo výťahu, som tohoto výrazu v reči Kossuthovej nenašiel. Že ale Kossuth tento výrok vyniesol, dokumentárne je dokázané tým samým uradným denníkom, ktorý uvádza odpoveď Štúrovu. Štúr, dl'a denníka, vo svojej odpovedi uvádza výpoveď Kossuthovu: „Pán poslanec stolice pešťanskej mi rieknul, že „trpeť je fatum l'udu..."

pešťanský ľud na demonštráciach spálil ho na uliciach a súčasný konzervatívny publicista Csengery vzdychal o ňom takto:

„Nuž za toto bojovali sme my, spisovatelia, roky a roky, za toto zahrávali sme sa so svojou osobnou slobodou?..... Radšej polámeme svoje perá, než by sme užívali tohoto zákona“ ....*)

A keď zákon o vykúpení ľudu bol už v platnosti, v decembri roku 1848, ponosoval sa národný väzeň maďarskej revolúcie Táncsics:

„Človek si musí myslieť, že urbariálneho zákona vôbec nechcú respektovať, ale že chcú zachovať privilegie...“

Kossuth odvetil:

„Nežvaňte mi o kdeakých pastvinách! Teraz treba zachrániť vlasť!“

Viac než pol storočia muselo uplynúť, kým maďarská, ale i sama evropská demokracia, aspoň jej veľká čiastka, rozčarovala sa z kúzla maďarskej revolučnej ideologie z roku 1848. Dnes už snadná je práca, odňať kossuthizmu demokratickú kvalifikáciu. Maďarský sociolog Ervin Szabó jednoduchým poukázaním na Kossuthove vývody a na dejinné faktá popiera, že by maďarský národ v revolúcii bol býval činiteľom pokroku.

I.

Proti vládnúcej maďarónskej šľachte podnikla boj hrstka slovenskej inteligencie. Protivník mal organizáciu a moc politickú v stoliciach (komitátoch), v nichž ľubovoľne vykonával úkoly verejnej správy a súdnictva, — inteligencia slovenská mala len silu duševnú, osnovanú na ideáloch mravných a národných. Toto bola tá klasická doba slovenského evanjelického duchovenstva. Ono bolo potomstvom ubohých poddaných. Len výminečne zostal v jeho spoločenskej oblasti sem-tam jeden zeman, vytrvavší pri veci slovenského národa. V práci osvetovej a literárnej bola za slovenskou inteligenciou už pekná minulosť, ale v politike stála ona voči protivníkovi nie len hmotne mocnému, ale i nepomerne dôkladnejšie vyškolovanému. Idealizm a romantizm slovenský mal sa utkať v zápase proti politickej presile hneď začiatkom rokov štyridsiatych. Impulz vzkrsnul na poli cirkevnom. Maďarská spoločnosť, podporovaná zákonodarstvom i surovou mocou, provokovala slovenskú in-

---

*) Ervin Szabó: Predmluva k súbornému vydaniu diel Marxových a Engelsových.

teligenciu v jej najútulnejšom a vlastnom domove: v cirkvi. Generálny dozorca evanjelickej cirkve, grof Zay, predstavitel' šovénskej šl'achty v ev. cirkvi, zahájil akciu za sjednotenie luteranizmu s maďarským kalvinizmom, z toho dôvodu, aby spojením udusila sa slovenská svetská i duchovná inteligencia, pracujúca kultúrne, a aby maďarizácia vnikla do najživotnejšej praxe: do školy a do kostola. Šmahom octli sa naši v politickej borbe. Mená skromných slovenských svetských i duchovných pracovníkov dostaly politické značenie. V júni 1842 poklonila sa deputácia ev. Slovákov, vedená superintendentom Jozeffym, Ferdinandovi V., žiadajúc ochranu slovenského jazyka v písomníctve, na katedre, v škole i cirkvi. Odpoveď prišla od pešťanskej vlády: nasledovalo stíhanie Štúrovského Ústavu slovenskej reči a literatúry v Prešporku, odstránenie Štúrovo z jeho pôsobišťa, odchod slovenskej mládeže z Prešporka do Levoče. Hurban, Hodža, Štúr a ich družina hájila svojeho diela nadl'udskou energiou. Roku 1845 začal pôsobiť v Lipt. Sv. Mikuláši kultúrny spolok Tatrín — a 1. augusta toho istého roku vyšlo v Prešporku prvé číslo Štúrovských politických „Slovenských Národných Novín".

Vo Štúrovi našla slovenská politika prvý jadrný výraz. Jeho odchovala nemecká filozofia a — romantika, povahe jeho dalo slovenské prostredie sentimentálnu, až pietistickú črtu. Schvátený do politiky, postupoval smerom tým, ktorým niesla sa v politike celá súčasná romantika, smerom národne-demokratickým. U neho demokratizm nebol výsledkom vedeckých poznatkov, ale vecou citu a výsledkom politickej situácie.

Ujav sa slova na prešporskom sneme 21. decembra 1847, Štúr hovoril:

„Či taký človek, čo ničoho vlastného nemá, čo cez celý svoj život takmer vždy len druhým na prospech robotuje, či taký človek má vlasť? Či takýto človek lnie, či môže s láskou lnúť ku vlasti? Čoho nemá, čoho nezná, toho nemôže milovať, k tomu nemôže lnúť; a ten, kto bol utisnutý, podl'a zákona prírodného nikde nemohol milovať miest tých, kde cítil svoj útisk. Takýto človek má len rodnú zem, ale vlasti nemá! nemôže povedať tých sladkých slov: O pater, o patria, o Priami domus! L'ahko hovoriť o vlasti tomu, komu sa na rozkoš v tejto krajine všetko hotove núka; komu sa oči môžu pásť na priestranných majetkoch... tomu, čo ničoho nedáva, len shromažďuje, kto nijakého utrpenia neznáša, ale len požíva; tento ovšem vskutku môže milovať vlasť; lebo, milujúc vlasť, miluje len samého seba..."

Acsády, jeden z objektívnejších historikov maďarských, uvádza vo svojej Historii poddanstva Štúrovu reč dost obšírne a podotýka: „Úradný protokol dolnej tabule (snemu) nepodáva z rečí, na zasadnutí prednesených, ani jednej v tak obšírnom výťahu, na vyše 3 foliových stl'pcoch, ako reč Štúrovu; a dá-li sa z toho usudzovať, musela táto reč pôsobiť na poslucháčov vel'mi hlbokým dojmom."

V logickom súlade s názormi politickými stály jeho názory hospodárske. Štúr bol na historickom sneme roku 1847/8 jediným poslancom, ktorý upozornil na jednostranne-agrárny vývoj krajiny a poukazoval na potrebu industrializácie, jejž prvú podmienku videl ovšem v oslobodení pôdy. Upravil pozornosť snemu na sedliacke zbury vo východných stoliciach, udusené v krev v rokoch tridsiatych a rieknul: „Sloboda bráni sa sama, a sama si je zbraňou najlepšou."

O tri týždne pozdejšie hovoril Štúr o materinskej reči vo výučbe. Na pretrase bola „osnova zákona o maďarskom jazyku", jejž namerenie bolo všeobecným zákonom ztvrdiť maďarizáciu školy, kostola, úradov a celého verejného života. Dnes, keď v politických zmätkoch stavia sa národnostná idea jako protiva idey sociálnej, pôsobí až príjemný pocit logika Štúrova, v národnostnej teorii odchovanca Herderovho:

„Známkou našej doby je to, že sa usiluje o rozšírenie vzdelanosti na čím viacerých a početnejších. Za slobodou ženie sa naša doba... na stvorenie skutočnej slobody se ale prísne vyžaduje osveta, bez nejž slobody získať nelzä... S tohoto hl'adiska pozerajúc na vec, prosím sl. RR. a SS., ráčtež rozhodnúť tak, aby sa v celej výučbe podržala reč materinská..."

Štúr líčil biedu l'udu slovenského, ktorý „mnoho borí sa, sužuje hladom; zbiednel ako národ Irska; tváre má zblednuté a vyziablé a halí sa, jako tamten národ, v chatrný odev; a jestli by ani školskej náuky nedostával vo svojej materinskej reči, skutočne celkom by sa utopil v hlúposti... Preto v záujme l'udu prosím sl. RR. a SS., aby sa l'udu v pospolitých školách výučba v jeho materskej reči dostávala..."

* * *

Riegerov demokratizm na ríšskej rade r. 1848/9 bol určitejší, jeho heslo: „Veškerá moc pochází z lidu" jadrnejšie, než sentimentálny demokratizm L'udovíta Štúra. A predsa, Rieger r. 1861 podl'ahnul vlivu Clama-Martinica, roku 1867 šiel do Moskvy a roku 1871 sputnal sa s politikou šl'achty. Ani Štúrov romantický demokratizm nebol z tuhšieho kovu.

Ani sám Štúr ani Hurban a Hodža nepokračovali na mikulášskom národnom shromaždení, v máji r. 1848, v budovaní tých demokratických reálnych základov, na ktoré Štúr začal stavať slovenskú politiku v prešporskej snemovni. Bol to snáď ohľad na dynastiu, s ňouž octli sme sa v jednej a tej istej bojovnej línii, — či bol to výsledok romantizmu a idealizmu v duševnej kultúre nášeho národného prebudenia? Mikulášsky program je čisto nacionalistický a verejnoprávny. Zákonodarné dielo uhorského snemu v marci 1848, vzťahujúce sa na volebné právo a občanské slobody, charakterizuje len zbežnou negatívnou kritikou, bez toho, že by stvoril slovenskej národnej politike takú pevnú demokratickú podstatu, akú dal politike českej vrstovník našich otcov, Karel Havlíček Borovský. Pri osnovaní nášeho prvého programu uznali sme jednotu Uhorska, vyhradiac Slovensku národnú osobitosť a hľadali sme politickú reálnosť len vo verejnoprávnom upravení pomeru svojho národa k Uhorsku a k dynastii.

Keď ale potom o rok naša deputácia, žiadavšia od Viedne pretvorenie Slovenska na korunnú zem, zostala oslyšaná, keď aj ústavu zo 4. marca 1849 vo Viedni odvolali, keď teda padla opora slovenského politického programu, hľadaná v dynastii, Štúr vydal svoje dielo:

„Slavianstvo i mir budušćavo."

Tu Štúr vzlietnul z pevnej pôdy národnej demokracie do oblakov všeslovanských politických bájí. Celú silu svojej koncepcie venoval myšlienkovému ustrojeniu sjednoteného Slovanstva pod peruťami orla ruského. Pri tom všetkom naše stanovisko proti maďarskej revolúcii, hájené i zbraňou a ozdobené mužnosťou v utrpení, vonkoncom nezasluhuje tej výtky, činenej mu so strany súčasnej i pozdejšej demokracie, že by bolo chcelo byť oporou zpiatočníctva proti pokroku. Kdo staval sa proti Kossuthovským výbuchom prepiateho nacionalizmu a a systematickému vyhladzovaciemu boju, vedenému šovinizmom maďarským proti sebe skrovnejším nárokom na práva národnostné, ten nebol by stál v službe reakcie proti demokracii ani vtedy, jestli by maďarská revolúcia bola mala ciele v ostatných problémoch skutočne demokratické.

Už i na Uhorsko z roku 1848 dá sa aplikovať, že sloboda občanská bez slobody národnostnej nie je slobodou, a demokracia bez demokratizmu národov v štáte polyglotnom nie je demokraciou. A Kossuth stojí už dnes pred celým vzdelaným svetom nie ako hrdina legend, ale ako vodca len jednej, a síce od mnoho sto rokov privilegovanej triedy, ktorý

práve jara evropskej demokracie a slobody použil tak v zákonodarstve ako i v praxi nie len na zpiatočnícke ťaženie šovinizmu proti celým národom, ale ktorý pod ochranným plášťom demokracie, s použitím plebejského materiálu a prelievaním plebejskej krve staval triednu nadvládu maďarského stredného zemanstva nad l'udom a jeho hegemoniu nad buržoaziou. Na tomto fakte v podstate nemohla zmeniť ani ruská intervencia; ukrutnosti exponentov rakúskych po revolúcii boly páchané nie na bojovníkoch demokracie, ale na bojovníkoch za štátoprávné ašpirácie historického maďarského národa, — čo ich ovšem ani neospravedlňuje ani okrášliť nikdy nebude môcť.

V myšlienkovom vývoji slovenskej politiky nepokračovali sme teda od roku 1848 na tej ceste, ktorú inštinktívne správne naznačil roku 1847 L'udevít Štúr, zodpovednosť ale za zmarenie rozumného vývoja v celom Uhorsku po revolúcii nenesie ani jeden z nemaďarských národov uhorských, ale nesie ju jedine tehdajšia slepotou ranená politika vlády viedenskej. V Rakúsku kn. Schwarzenberg aristokraciu od vládnej moci odtisnul, v Uhrách ale odmietnuté boly prirodzené elementy preobrozenia v politickom ústroji: odmietnuté boly nemaďarské národy, odmietnutá nemecko-maďarská buržoazia i s rolníctvom, a Windischgrätz bol ochotným prostredníkom medzi Viedňou a medzi maďarskými „staro-konzervatívcami". V porovnaní s administráciou a so súdobníctvom maďarského zemanstva znamenal nám ovšem pokrok i systém Bachov, ale germanizácia u nás od druhej polovice rokov päťdesiatych, keď i na štyroch takzvaných slovenských gymnáziach vynaučovalo sa výhradne po nemecky, ochromila naše národnostno-kultúrné snahy a postupne pracovala k dohode len s maďarskou šl'achtou, složiac takto základy maďarsko-šl'achtického zpiatočníctva pre časy nasledujúce.

II.

S rokom šesťdesiatým nastáva v Uhrách stroskotanie absolútnej viedeňskej politiky. Ona bola sa opierala o vojsko a o byrokraciu. Do hradby úradov vnikali čím dial' tým v početnejších zástupoch l'udia maďarskej džentry, (Deák svojim verným jakživ nebránil prijímať úrady: na opak!) — a druhá opora absolutizmu, armáda, zborila sa na poliach italských. I vyšlo Najvyššie rozhodnutie, sl'ubujúce národom znamenité opravy na poli verejnej správy a zákonodárstva.

Politika októbrového diplómu zretel'ne poukazovala na to, že panovník, ač cítil potrebu pokonať sa s maďarským historickým národom, predsa nechcel sa vzdať opory, ktorú mu v říšskej politike mohly poskytovať Nemaďari. Jeho reskript, poslaný uhorskému snemu, nakladal upraviť národnostnú otázku cestou zákonodarnou. Deák, už vtedy o hlavu vyšší nad všetkých svojich rodákov, mal ten pocit, že národnostný problém musí uhorský snem vylúčiť zo sporu medzi panovníkom a maďarstvom. On síce otázku ani z ďaleka neriešil, tak, ako ju neriešil ani pozdejšie, roku 1868 (národnostný zákon), ale odbavil ju v solenných adresách umne a smierlive osnovanými staťami. Októbrového diplómu ovšem neuznal. Bola by to bývala od Maďarov vinovatosť: uznať a prijať októbrový diplóm, keď tá politika, ktorou vládlo sa vtedy vo Viedni, 30. októbra roku 1860 vrátila maďarskej šľachte osvedčenú staroslavnú zbraň: keď nariadila reštitúciu stolíc. Samosprávné stolice nacpalo si maďarské a maďaronské zemanstvo svojimi expozitúrami a zmocnilo sa týmto činom tej ohromnej moci, ktorá ovládala na dol celú obecnú „samosprávu", na hor ale celý snem, poneváč stolica sostavovala popisy voličské, jej orgány viedly volby, jej orgány viedly správu a súdily nad živými a mrtvými. Maďarstvo, majúc stolice, malo všetko. Snadno bolo teda nástojiť na „právnej nepretržitosti."

V takomto položení ujal sa vedenia slovenskej politiky Štefan Marko Daxner, v našich politických dejoch najvýraznejší muž. On bol už ako mladý človek pôsobil od doby predrevolučnej. Za slovenské povstanie nadšený nebol, ale keď ho národ volal, konal svoju povinnosť tak svedomite, že bol i na smrť odsúdený, a len náhoda mu zachránila život. Mal za sebou peknú minulosť ako politický pracovník a ako vodca slovenskej deputácie k panovníkovi v septembri r. 1849. Daxner politik vyrástol v prostredí uhorskom. Na jeho politickom pôsobení nebadať vlivu sentimentality Štúrovej a jeho vrstovníkov. On bol typom politika uhorsko-slovenského, so všetkými cnosťami svojich politických vrstovníkov; bol energický, výbojný, vidiaci príklad maďarskej džentry, bystrý a verejnoprávnik toho rangu, že obstál pred mnohými vynikajúcimi politikmi zo súčasného tábora maďarského. On chcel Uhorsko, bez narušenia štátnej integrity, v ňom ale verejnoprávné uznanie individualít národných, na základe prirodzeného práva. Politika slovenská od memoranda až do konca „Pešťbudínských Vedomostí", teda cez celé desaťročie rokov šesťdesiatých, nesená bola duchom Daxnerovým a len občas duchom Moysesovým.

V memorande, — vynesenom na slavnom shromaždení

národa v Martine 6. júna 1861 — žiadal národ uznanie svojej národnej osobitosti pozitívnym zákonom a inaugurálnym diplomom. Zaokrúhlením stolíc (komitátov) dľa hraníc národnostných malo sa utvoriť hornouhorské slovenské Okolie so slovenskou úradnou rečou na celej čiare. Maďarčina bola by zostala rečou „diplomatickou". Zákony, namerené proti rovnoprávnosti slovenskej zo snemov predchádzajúcich, maly byť pozitívnym zákonom vyzdvihnuté. V otázke vysokoškolskej žiadala sa katedra slovenskej reči a literatúry na univerzite v Pešti, mimo toho zvláštna slovenská akademia právnická.

Na memorandovom shromaždení brali podiel aj niektorí členovia horno-uhorskej džentry. Doba porevolučná ich bola pritisla ku stene. Oni si vtedy ešte neboli istí, či Viedeň nepreruší vyjednávanie s maďarskými vodcami, a Okolie by ich cielom napokon snáď i bolo odpovedalo, len si vymienili, aby ono nemenovalo sa „Slovenským Okolím", ale „Horno-uhorským vidiekom". Keď „našich" zemanov potom v Pešti pre ich účasť na memorandovom shromaždení posmievali, oni šmahom obrátili kepeň a ospravedlnili sa tým, že chceli byť svedkami shromaždenia „v záujme štátu a maďarstva."

Z účastníkov shromaždenia niektorí, medzi nimi Martin Szentiványy a Nemessány, nevzdali sa myšlienky zostať v blízkosti tábora slovenského ani v rokoch nasledujúcich, až kým vážky príbehov politických nenaklonily sa určite na stranu maďarskú. Potom horno-uhorská džentry taktiku zmenila. V dorozumení s grófom Juliom Andrássym (starším) zaoberal sa istý Szmrecsányi, medzi odrodilou džentry vývodiaci, o založenie „miernej" slovenskej strany. Dokázalo sa však, že taká nie je potrebná. Slovensko-národná myšlienka nebola do vrstiev ľudových prenikla ešte tak hlboko, že by jej tak rafinovaným spôsobom bolo bývalo treba čeliť. Už roku 1869, hneď po vyrovnaní, dala si rady povestná stoličná administrácia so všetkými slovensko-národnostnými kandidátmi — vyjmúc Viliama Paulíny-Tótha, zvoleného v Kulpíne.

Ale vráťme sa k začiatku rokov šesťdesiatych. Akonáhle vyšlo memorandum na verejnosť, sorganizovala „vlastenecká" (maďarónska) džentry protiakciu. Stoliční a obecní úradníci dali neuvedomelému ľudu popodpisovať protesty, že „im Okolia netreba." Podpredseda snemovne (Koloman Tisza!) odbavil deputáciu s memorandom bežnou frázou, za to predloženie memoranda u panovníka značilo v slovenskej politike postup, velkolepej memorandovej akcie dôstojný.

Memorandová deputácia získala na význame už i tým, že si na jej čelo stal baňsko-bystrický biskup Štefan Moyses.

Moyses prišiel na Slovensko ako persona grata vo viedeňských kruhoch. On už vtedy mal za sebou politickú minulosť v Záhrebe, i ako horvatský poslanec na uhorskom sneme roku 1847, kde stál s Ožegovičom a jeho druhmi proti Ghyczovským predlohám, namereným na maďarizáciu úradnej reči v Horvatsku. Na Slovensku strávil Moyses už len podvečer života, ale i to decenium bolo slovenskej kultúre s čiastočne i politike studnicou pokroku. Moyses bol výtečným vodcom, a Slováci občas dali sa mu viesť.

Teda memorandum predložilo panovníkovi slovenské vyslanstvo, a panovník odvetil: „Teší ma, že Vás tu vidím, ako tlumočníkov smýšľania mojho národa slovenského, po všetky časy verného a oddaného. Vaše sťažnosti a prosby uvážim a dľa možnosti budem brať na ne ohľad.“

Moyses predložil aj za svoju osobu zvláštnu prosbu proti maďarizácii diecezánskych škôl. Na túto prosbu vzťahovalo sa pokračovanie panovníkovej odpovede: „Čo sa týka záležitostí školských, uvedené nariadenia staly sa proti mojej vôli a postarám čo najskôr o odpomoc. Aj v inom ohľade dám prosby a sťažnosti preskúmať, aby sa im dľa možnosti vyhovelo.“

Slovensko plávalo v nadšení, a prúd výhradne dynastický javil sa v sile temer rovnej smeru Daxnerovmu, ktorý v ústavnej svojej susceptibilite, preniknutý voči maďarskej džentry pocitami najpoctivejšej loyality, neprestal považovať za preklenutel'né tie priepasti, ktoré sa otváraly medzi záujmom „nehistorického“ národa slovenského a „historického“ národa „uhorského“ — vlastne už maďarského.

V politike „Pešťbudínských Vedomostí“ vládnul základný tón verejnoprávny. V otázke slovenskej nevidel vtedy mimo Palárika snáď nikdo podstaty sociálnej. Daxnerova škola stavala voči verejnoprávnej politike zemanstva maďarského verejnoprávné požiadavky národa slovenského. Demokratický názor na slovenskú otázku javieval sa väčším dielom len v článkoch Palárikových, ale jeho hlas nezdal se vtedy aktuálnym, lebo na Slovensku považovaly sa Deákove plány o dualizme za utópiu, v jeho národnostnú spravedlnosť sa verilo a demokratických spojencov v maďarstve nebolo vidno.

Pešťbudínske Vedomosti nachodily predný úkol slovenskej politiky v sbližení odrodilej džentry so slovenčinou. Hneď na začiatku svojej púti uverejnily článek od Nemessányho: „Slovo k šľachte slovenskej“:

— Medzi hlavné úlohy nášho národa patrí získať šľachtu pre náš národ.

Jednotliví, ovšem ojedinelí predstavitelia šľachty nepovažoli vtedy ešte za oportúnné, popáliť si medzi sebou a medzi Slovákmi všetky mosty. Szentiványi doprosta vytýkal slovenským vodcom (článok Pb. Vedomostí: „Záujmy Slovákov v Uhrách"), že nezískali na svoju stranu „slovenského" zemanstva. Takéto hlasy dodaly Pešťbudínskym Vedomosťam tým viacej smelosti, a časté boly v nich články, v nichž historickými dokladmi dokazovala sa slovenskosť horno-uhorskej šľachty.

Medzitým šľachta — znovu sa zapracovala do praxe volebnej. O stoličných volbách písal sám Daxner v Pešťbudínských Vedomostiach, a z jeho pozorovania vidno, že, „páni župani praktikovali aj na ďalej „po zemansky", ačkolvek artikul XVI. z roku 1848 obsahuje úpravy vo smysle konštitucionálno-demokratickom. Daktoré zemanské dediny maly aj po 40 hlasoch, nezemanské po 2—3 alebo žiadneho." Slovom, už vtedy boly miesto volieb jednoduché stoličné oktrojírky. „L'ud nebol na protizemanskú politiku dostatočne zralý."

Pri tom všetkom bola nálada na Slovensku nádejí plná. Ešte r. 1865, na začiatku roku, písaly Pešťbudínske Vedomosti:

„Že ideme napred, to síce jeden každý uznať musí, bo máme od tretieho roku Maticu, vlaňajšieho národného župana (Francisciho), a tohoto (roku) — ak Boh dá — najvyššie rozhodnutie o právach rečí nemaďarských."

Matica bola sa už rozvinula na veľký národný reprezentačný sbor slovenského národa po stránke kultúrnej a spoločenskej. Budovaly sa gymnázia, učiteľská preparandia. Koncom roku 1864, 24. decembra, upravil panovník listinu na vodcu Rumunov, miláčka dvora, metropolitu a — vtedy už — baróna Šagunu, v ktorej povolil, aby gr. or. Rumunom utvorila sa samostatná, so srbskou koordinovaná metropolia, a cirkev v Sedmohradsku aby sa na metropoliu povýšila. Podobné „dary" čakaly sa od dynastie i na Slovensku. Ale už rok 1865 začal oblamovať nádeje. Daxner kandidoval na novosvolaný snem a ponevráč mal výhľady na rimavsko-sobotský mandát, preložila ho vláda ďaleko medzi Maďarov.

A Viedeň? Štefan Moyses posielal svojim dôverným priateľom dopisy plné zúfalstva... Roku 1866, v novembri, odpovedal panovník deputácii Matice a jej vodcovi Viliamovi Paulinymu-Tóthovi ešte velmi láskave:

„Teší ma v týchto ťažkých dňoch, ktoré som prežil, že môžem prijať tento prejav vernosti Mojho slovenského národa, o ktorej som nikdy nepochyboval. Buďte ubezpečení, že Ja na svojich slovenských poddaných nezapomeniem za žiadných okolností."

Medzitým „ťažké dni" (zahraničné porážky) doniesly ovocie. Prišlo vyrovnanie s „historickým" národom maďarským, ktorý o tri roky tak zosilnel, že gróf Andrássy jednoduchým protestom prevrhnul české fundamentálky a korunovanie a štátné právo — patrne z vďaky, že česká politika od roku 1860 svojim stanoviskom za historické individuality mimovoľne tak mohutne fedrovala záujmy maďarstva. Vo viedeňskej Presse dočítaly sa národy zdarilej interpretácie vyrovnania:

— Habsburská ríša má len dve duše: nemeckú a maďarskú.

III.

Ešte začiatkom rokov šesťdesiatých vzbudila na Slovensku vzrušenie Palárikova štúdia o slovanskej vzájomnosti. „Sokol" ju ani nechcel vydať a Palárik uchýlil sa s ňou do Viktorinovej Lipy, tiež nie bez zásadného ohradenia vydavatelovho. Palárik postavil sa proti takej slavianofilskej teórii, ktorá by mala rušiť osobitosť rôznych slovanských národných individualit. Náboženský podklad zpod slovanskej solidarity r. k. kňaz Palárik vytrhnul a predstavoval si ju len ako solidaritu osobitných národov „jedine na základe zásad slobodomyslných." Bez politiky si Palárik panslavizmu predstaviť nevedel a nechcel. On mu dával podstatu zdravého kmenového egoizmu, voči absolútnemu carovi a polonofobstvu postavil myšlienku liberalizmu — on bol prvým slovenským polonofilom — a ustrojil snáď prvotnú formu novoslavizmu.

Palárikova teória sa však u nás neujala. Roky sedemdesiaté, so zrušením slovenských kultúrnych ústavov, vniesly síce do života slovenského myslenie panslavistické, ale tento panslavizm bol pravým opakom teórie Palárikovej.

Takéto nábehy k politickému panslavismu neboly nahodilé. Ony tak u Štúra ako i v našej spoločnosti rokov sedemdesiatých a osmdesiatých boly vyprovokované raz odmietavým stanoviskom Viedne proti národnostnej spravedlnosti, raz šovinizmom politiky maďarizačnej. Naši ľudia, sklamaní a bití doma, hľadali útočište vo všeslovanskej romantike.

*

Strana Deákova bola roku 1868 stvorila zákon „o rovnoprávnosti národnostnej". Pôvodná osnova zákona, Eötvösova, vyzvala, pre udajnú slobodomyslnosť v stanovení práv pre Nemaďarov, opozíciu Kolomana Tiszu. Opozícii jeho a jeho šovinistických druhov ulomil Deák ostrie tím, že v 1. § osnovy

uzákonil fikciu jednotného politického národa uhorského, v ktorom národné individuality zmizly, a zostali len „rovnoprávni občania“, majúci dľa ostatných odsekov toho istého zákona po istú mieru jazykové práva v školstve, v súdobníctve a v úradoch a korporáciach administratívnych. Proti anihilovaniu nemaďarských národov cestou zákonodarnou a za politické zachytenie ich národnej individuality v zákone viedla snemový zápas skupina dvadsiatich piatich poslancov, ktorí vzdor jestvujúcemu volebnému zákonu a vzdor „uhorským volbám“ predsa boli vnikli do snemu. Medzi nimi bol i Viliam Pauliny-Tóth. Skupina národnostná hájila proti jednotnému politickému národu uhorskému národy skutočné a ich uznanie za národné individuality. Viliam Pauliny-Tóth, v tú dobu vodca slovenskej politiky, sa akcie národnostnej strany proti Deákovmu národnostnému zákonu nesúčastnil. On stál na stanovisku dohody s maďarstvom a vtedy ešte mal dôveru k vývoju maďarskej politiky vo smere miernosti a spravedlnosti. Z Deákovskej osnovy stal sa zákon a zo zákona — maďarizačná prax. Ešte v tých časoch maďarský publicista Bekšič a za nim roku 1899 s odpovedného miesta ministerpredseda Koloman Széll konštatoval, že medzi 1. § a medzi ostatnými §§ národnostného zákona je protimluva, a preto buďto treba obetovať jednotný politický národ alebo jazykové práva „občanov nemaďarského jazyka.“ V praxi politická jednotnosť uhorského národa javila sa i javí ako snaha nielen ako politicky jednotný národ „uhorský“, ale už ako snaha o jazykove jednotný národ — maďarský. Táto prax začala se docela nestydate roku 1874. Slovenské gymnázia, Slovenská Matica, — to všetko padlo v obeť oficielnému šovinizmu, ktorý s Tiszom (1875) nastúpil panstvo svoje neobmedzene.

*

Nemaďari a v prvom rade Slovania v Uhrách mali ten dojem, že snáď i král považuje nie len politickú hegemoniu maďarstva za definitívnu, ale že i vo veciach maďarizácie povolil maďarskej vláde volnú ruku. Nie je to teda náhoda, že politické myslenie na Slovensku opanovala od tejto doby panslavistická romantika, že slovenská národná inteligencia neprijala reálnejšieho slavizmu Palárikovho, ale že dala sa okúzliť vábivým preludom slavizmu Štúrovho a slovanofilov.

Keď začiatkom rokov osemdesiatych ujal sa na Slovensku slova Svetozár Hurban-Vajanský, bola jeho rusofilskému panslavizmu pôda priaznivá. Uprostred súčasného nevkusu v literatúre a v ideovej púšti získala si Hurbanova blýskavá idea so

svojou bezúhonnou umeleckou formou v krátkom čase celú slovenskú inteligenciu. Z politických očakávaní rozčarovaný národ hrave viedol talentovaný básnik Hurban do svojich sfér všeslovanských bájí, a že jeho romantika vychovala zo Slovákov národ fatalistov, ktorí — doslovne — čakali príchod cara-osvoboditel'a, za to nie je zodpovedný len sám Vajanský. Všecky zraky obrátily sa na východ, lebo z Národných Novín sa l'udia naučili: ex oriente lux — a medzi societou slovenskou a medzi západom, i najbližším, českým, vstala nepreniknutel'ná hradba. Verejnosť česká bola vtedy Slovensko zo svojho myšlienkového obzoru už vylúčila, len jednotlivci poukazovali na to, že ani jazykove odlišené Slovensko nesmie byť českému národu cudzím. U nás západ bol prekliatý, z kultúry západu nesmela vniknúť na Slovensko ani jediná myšlienka. U nás i na myšlienky bolo clo — národnej česti, jestli pochodily zo západu, a Slovensko zostalo panenským i od západných ideí politických.

Od l'udu odďalovala sa inteligencia v miere čím dial' tým katastrofálnejšej. Vajanský bol napísal črtu „Na Bašnárovom kopci", o mladom inteligentovi, ktorý prišiel z mesta v lete do zastrčenej dediny a pokúsil sa „sostúpiť k l'udu". Sedliak jeho myšlienkam ani jeho slovám nerozumie. Medzi nimi, medzi slovenským inteligentom a medzi l'udom, zíva nepreklenutel'ná prepasť ideová, nespája ich nič spoločného. Oni sú sebe navzájem cudzí... Skoro celé Slovensko bolo na Bašnárovom kopci. Vliv aristokratizmu maďarského — duševná maďarizácia — pomohla postaviť okolo nás proti kultúrnym vlivom z vonku čínskú zeď.

Až do roku 1882 bola slovenská strana v pasivite, ktorá u nás značila absolútnu neúčasť na všetkých volbách — so strany vedúcej inteligencie; l'ud ale medzitým stal sa korisťou politickej úradnej demoralizácie a alkoholu. Od r. 1882 učinené ojedinelé pokusy s kandidáciami na volby poslanecké a stoličné ztroskotaly z čiastky na úradných atrocitách, z čiastky na neuvedomelosti l'udu. Jediným pol'om verejného pôsobenia zostala cirkev, a síce len evanjelická, majúca samosprávu.

Romantický paslavizm, s velebením carizmu, a obmedzenie verejnej činnosti na pole jednej cirkve: nie, to nemohlo byť školou pre modernú výchovu politickú a pre emancipáciu národa z mračien duševných a zpod bremena v politike. Pokusy o politickú agitáciu na verejných shromaždeniach zmarily vládné orgány. Na rozhodnejšie projavy publicistické odpovedala vláda väzením.

V tejto politicky neplodnej dobe vykonal sa predsa dôležitý politický skutok: v roku 1895 sišiel sa v Pešťbudíne kongres nemaďarských národností a formálne vyslovil volebnú pasivitu pre Slovákov, Rumunov a Srbov, formulujúc svoj národnostný program v kontinuite s programom národnostnej snemovnej strany z roku 1868. Politicky ďalekosiahlý význam národnostného kongresu záležal v stanovení solidarity nemaďarských národov, ktorá dosial' nemala síce politickej sankcie, ale už pred rokom sa bola uplatnila na politickom monstreprocese pre rumunské memorandum a repliku, kde v úlohe obrancov pôsobili štyria slovensko-národní advokáti. Roku 1896 protestoval výkonný výbor národnostný proti milenárnym oslavám a roku 1896 proti Bánffovskému zákonu o pomaďarčení miestnych názvov.

Medzitým ale, náhodou hneď po usnesení národnostného kongresu za volebnú pasivitu, zavítal na kraje slovenské zaujímavý hosť.

Na pešťanskom sneme boly prehrmely debaty cirkevnopolitické a vynesenie zákona o ochrane bezkonfesijnosti a o civilných manželstvách podnietilo uhorský klerikalizm a pohlo ho k politickej organizácii. Klerikálna strana nazvala sa „l'udovou" a vyšla loviť hlasovací materiál v prvom rade na Slovensko. Slováci, a síce i vedúci inteligenti, boli do slz dojatí, keď vodca klerikálnej strany gróf Zichy vo svojich agitačných rečiach vyslovoval pol'utovanie nad ubohým l'udom slovenským a keď sl'uboval, že jeho synovia naučia sa po slovensky. Kdo má pochop o tom, jaké hospodárske škody bolo slovenskému l'udu spôsobilo behom decenií od hora protežované židovstvo, ten snadno porozumie, že l'udová strana svojim antisemitizmom uchvátila slovenské duše a podmanila si slovenských l'udí docela, keď do programu v slovenskom texte vsunula požiadavok o prevádzaní národnostného zákona (Z maďarského textu tento bod — „náhodou" — vypadnul.) Slovenská l'udia, vzdor vyslovenej pasivite, rozhodli sa podporovať l'udovú stranu a početne pridružili sa k nej za členov.

Hnutie pod zástavou l'udovej strany bolo od „ústavnej" doby takrečeno prvým všeobecnejším opozičným pohybom na Slovensku. Z kortešských agitačných rečí vystihnul l'ud myšlienku občanskej emancipácie a skonstruoval si primitívny síce, ale predsa len opozičný politický názor. Kde zmocnili sa hnutia l'udia v národnom ohl'ade svedomití a kde zostali pánmi situácie, tam pripravovala sa prirodzene pôda pre aktivitu strany slovenskej, ktorá v roku 1901 — ač ešte čiastočne

pod vypožičanou zástavou — dostavila sa na uhorský snem so štyrmi mandátmi a postavila sa, pominúc mlčaním programy dosavádné, na stanovisko daného štátneho útvaru a zákona národnostného z roku 1868.

*

Zo slovenského tábora viedol — vedľa predsedu strany Pavla Mudroňa — prvé slovo dr. Miloš Štefanovič. Keď koncom rokov deväťdesiatych začínala sa medzi maďarstvom a medzi panovníkom velká kríza, trvajúca až po naše dni, on hájil stanovisko, že maďarstvo, povedie-li boj vo dvoch frontoch, i proti Nemaďarom i proti dynastii, konečne predsa len musí podľahnúť, a osudnú chybu politiky maďarskej videl v tom, že hľadá spojencov v nemectve a nie vo slovanstve. Štefanovič, spolu so slovenským novinárom Augustínym, bol vlastne inšpirátorom súručenstva nemaďarských národov.

V tie časy ale bola už na pochode slovenskej buditeľskej práci a politike nová posila, s novými ideami. Mladšie pokolenie, s jednej strany pod vlivom sociálno-politických štúdií tu doma, s druhej strany pod vlivom súčasného mladého hnutia českého v Prahe i vo Viedni, nachodilo vo slovenskej domácnosti obrovské pole pôsobenia i v kritike a čoskoro i v práci pozitívnej. Na oboje bol svrchovaný čas. Po pár ročnom období kriticizmu octlo sa mladé Slovensko i v samej politike.

Smery: sociálne-politický a realistický, keď uplatnily sa v práci politickej, prejavily sa v národnostnom demokratizme, v pokuse o politiku reálnu a podnikly úlohu vymaniť národ zpod všetkých vlivov romantických, tak, ako to vyžadovalo naše národné a hospodárske položenie a náš vývoj historický.

Deje našej politiky bohaté sú na poučenie o všetkých smeroch, možných v politike nemaďarských národov v Uhrách, lebo každé z našich zašlých politických pokolení stvorilo jeden lebo druhý prvok politiky reálnej. Naša politická minulosť hovorí nám o Štúrovom demokratizme, ktorý ale ubil jeho vlastný romantizm; politika Daxnerova a Paulinyho núka nám revíziu nášho pomeru k maďarstvu a k Uhorsku, a síce vo smere tom, ako to naznačil sám Daxner vo svojom politickom testamente roku 1892, keď vinníka nášho nešťastia konštatoval v maďarskej aristokracii; Moyses nastolil nám vzájemnosť záujmov našich so záujmami rodu panovnického; Štúr, Palárik a Svetozár Hurban otázku slovanskú.

Svobodno-li politický smer jednoho pokolenia shrnúť do jednej vety, dal by sa prevládajúcí smer dnešného Slovenska, na koľko je

politicky ideove konsolidované, charakterizovať takto: hľadiac na sociálnu štruktúru národa, jeho všeobecnú situáciu a povahu, je slovenská politika demokratická; vidí prekážku svojho pokroku v Uhorsku aristokratickom, ale nie v Uhorsku demokratickom a ochotné je pracovať s maďarskou demokraciou a — rozumie sa samo sebou — v solidarite s ostatnými nemaďarskými národami; je presvedčené, že jeho politické zájmy so záujmami dynastie, zápasiacej proti maďarskej šľachte, môžu sa zmestiť pod jednou strechou, jestliže dynastia založí svoju politiku v Uhrách skutočne na osnovách politickej demokracie a na emancipácii jednotlivých národov zpod šovinistickej kurately; so Slovanstvom cítime sa spojenými stonásobným sväzkom kultúrnym, ale v aristokratizme a despotizme vidíme záhubu kultúry a záhubu svoju i vtedy, jestli je ten despotizm alebo aristokratizm náhodou slovanský; neuznávame za prospešné, aby malé národy, majúce problémy podstatne iné, než národy velké, absorbovaly svoje sily na riešenie otázok národov velkých: našemu reálnemu slavizmu najbližším úkolom je duševná a kultúrna jednota s Čechmi a politická vzájemnosť so slovanskými národami monarchie. To je náš slavizmus praktický, reálny. K takýmto názorom vedie nás naše národné položenie a naša mučenícka minulosť: aby boju proti jarmeniu politickému a duševnému vznikli najvytrvalejší bojovníci z tábora utiskovaných, kde despotizm v politike i nad duchmi cez celé desaťročia slávil orgie.

DĚJINY LITERATURY SLOVENSKÉ.

ALBERT PRAŽÁK:

I. Literatura slovenská do Štúra a jeho školy.

I. Literaturou slovenskou v širším slova smysle rozumíme vše, co na Slovensku česky nebo slovensky, po případě latinsky anebo německy, bylo slovesně vytvořeno; v užším pak slova smysle rozumíme jí literaturu uherských Slováků, kteří částečně Bernolákem a úplně Štúrem své nářečí prohlásili v své oblasti za jazyk spisovný a opustivše tak dosavadní spisovnou češtinu, začali samostatně tvořiti i svoji literaturu. Přes tuto rozluku a přes všechny odstředivé snahy trvá mezi Čechy a Slováky kulturní spojitost i při běžném pohledu na obou literaturách patrná. Proto právem se literatura slovenská pokládá

Ach chtěl sme za do služby Tvé, a proto
pošli mne co sta z nich tvých.
Ludevít Štúr

také součástí literatury české a bývá označována jako literatura na Slovensku. Podle toho dělí se pak na dvě podstatná období: první od počátku až do úplné rozluky, t. j. do polovice XIX. věku, a druhé po rozluce až do přítomna.

II. Literatura na Slovensku se počíná mnohem později než v Čechách a na Moravě. V prvních stoletích omezuje se stále jen na ústní podání: podtatranskou přírodu zosobňuje si lid v bájích, svůj nesložitý život znamená v pohádkách, pokojný i válečný styk se sousedy tlumočí v pověstech, svůj rozruch citový přenáší v píseň a zhudebňuje jej tu po svém, tam po cikánsku. Nebylo však dlouho nikoho, kdo by to vše znamenal. Svébytnost slovenských krajů pomalu, ale jistě ztrácela se v politickém a církevním svazu uherského království. Slováci až do vymření Arpadovců (1300) uváděni pode jménem Uhrů, latinisováni a germanisováni rukou vládcovou a knězovou, — a ta jediná mohla a uměla psáti. O slabém povědomí kmenovém lze hovořiti až za Matouše Trenčanského, jenž toužil dosaditi na uherský trůn po Arpadovcích českého kralevice Václava, ale prohrál svou věc a tak i poslední samostatnou stolici nitranskou.

Povědomí však zůstalo. Dokazují to universitní matriky pražské, jež již za Karla IV. obsahují řadu jmen žáků a postupně i professorů ze Slovenska, označovaných u vědomí kmenové totožnosti jako národnost česká. Nevzbudili však na Slovensku literatury, — až na několik gloss kostelních písní, jejichž původ z této doby nelze zatím ověřiti, — není dochovaného literárního záznamu. Literární půdu připravily teprve náboženssko-reformní snahy, šířené z Prahy zprvu slovenskými žáky a v bouřích husitských Čechy samými. R. 1423 Žižka, r. 1428 a 1431 Prokop Veliký a za nedlouho Jan Jiskra z Brandýsa pronikli na Slovensko válečně a konečně i kolonisačně. Nebyli přijímáni příznivě, postupovali tu bojem a násilím. Ale přece podle Kollárovy Slávy dcery (zp. IV. 466) zmnožili Slováky a vzkřísili je ke vzrůstu čerstvými ratolestmi. Jiskra, pán Košic, Levoče, Bardějova, Kremnice, Šťávnice a Bystřice, M. Beheimem opěvaný, k Alexandrovi Velikému přirovnávaný, zmizel s jeviště, ale jeho bratříci, zmnožovaní občasnými proudy českých husitů, českých bratří, moravských novokřtěnců, ba i zněmčených Slovanů z Němec,zůstali a s nimi i vítězné české vlivy. Chrámy stavěny po husitsku, liturgie měněna podle Čech, jména obcí a rodin označována podle opuštěné vlasti, česká pokročilá literatura za vlastní přijímána a řeč česká za církevní i literární uznávána. Z chrámu a domova šířila se čeština do obcí a úřadů, plnila státní listiny a smlouvy, obstarávala poselství mezi městy a panovníkem a postupem staletí vítězně

ovládla celý život až po ten nápis a datum na kostelním rouchu, nebo tom neb onom dokumentu cechovním. Se vzrůstem slovenských evangelických církví rostl i dosah spisovné češtiny. V XV. stol. v Budíně se česky kázalo, r. 1492 Vladislav II. zahájil sněm budínský českou řečí, již do maďarštiny překládal varadinský biskup Valentin, r. 1534 mír s Turky mimo po maďarsku a po německu uzavírán česky a stavové uherští, přesvědčení o politickém a kulturním významu přistěhovalých Čechů, roku 1608 vtělili v Corpus iuris hungarici příkaz, aby úřady Čechům byly zpřístupněny a Čechové měli rovné právo s jinými občany.

III. Husitství, bratrství a od 16. stol. i luterství a kalvínství, českými kazateli a učiteli na Slovensko vnášené, nepůsobilo však jen jazykově. Přineslo Slovákům řadu bohoslužebných knih, hotovou liturgickou, dogmatickou i moralistní literaturu, a zmnožilo tak slovenskou myšlenku i cit, uvědomilo kmenově a podnítilo k boji o víru a jazyk. Sněmovní zákony trestaly r. 1523 luterství ještě upálením, ale již r. 1551 v Bardějově vytištěn český katechism Lutherův a r. 1554 krom tří velmožů nebylo na Slovensku katolíka. V tomto rozruchu náboženském a národnostním nepostačovala již tradice, ale bylo potřebí literatury psané. Není jí mnoho. Snad proto, že Slováci, přejímajíce náboženskou literaturu z Čech, nepociťovali tvůrčí nutnosti, a pak, že žili v ustavičných zápasech trůnních i rodových, selských i panských, protitureckých i náboženských, planoucích při každém stěhování nekatolíků vyštvaných z Čech, již spěchali sem své literatuře mimoděk život zajistit a prodloužit. Za reformací spěla na Slovensko protireformace, jezovité trnavští sílili zbytky slovenského katolicismu důrazně a promyšleně. V pohnutém tomto ruchu a čilém styku se sousední cizinou vznikala vlastní literatura na Slovensku. Pravidelná pošta, od r. 1558 baronem Paarem mezi západem a Uhrami zřízená a od r. 1578 Gutgesellova a po ní jiné tiskárny nabízely jí své pečlivé služby. Učení humanisté tiskli většinou latinsky, ale jich literární produkty nedovedly zapříti domácího původu, jak na př. na básníku Janu Fileckém neb sensačním polemiku Janu Príleském je patrno. Mezi překladateli bible Kralické vynikl Slovák z Turce Pavel Jesenský a jako skladatel a sběratel církevních zpěvů uvádí se Jan Silván. Žalmy psal Vavřinec Benedikti z Nudožer (1555—1615), slavný původce mluvnice jazyka českého „Grammaticae bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae libri duo 1603." Bolestný rozruch století tlumočil Eliáš Láni (1570—1617) a po něm důrazněji Štěpán Pilařík (1666), mnoho zkusivší v zajetí tatarském. Lid poučoval a skleslý věk verši napravoval Petr Benický (nar. 1603). Soubor zpěvů církevních připravil v Le-

voči slezský emigrant a slovenský luteránský kazatel Jiří Třanovský r. 1636 „Cithara sanctorum nebo Žalmy a písně duchovní“, první kancionál na slovenské půdě, po staletí rozmnožovaný (hlavně S. Hruškovičem), slovenská velekniha, bohatství slovenských příbytků, věno dcer, posvěcené děděnou důvěrou, že dokud nevymizí z lidu, dotud že uchová se víra i řeč zcizení. Na dva tisíce zpěvů a nadšených modliteb, v boha nevýslovně a do zámezí oddaných, nastřádala tato kniha, duševně málo prospěšná, protože s přílišnou trpností spoléhala v řízení boží a vykoupení Kristovo a nebezpečně podlomila činnost a energii slovenského člověka, naprosto jej vrhajíc v škodlivou osudovost. Slovák hallucinován jsa trpným mysticismem knihy, mlčky snášel příkoří, toužil po mučednictví, zneschopnil se k odporu proti utlačovateli a znemožnil svůj rozvoj duchovní, národní i společenský.

Podobně trpný názor i obzor mu skýtala kniha Třanovskému podobná, o sto let mladší, náboženský hluboká a mravně vznešená „Modlitebný poklad“, již v Žitavě r. 1732 vydal pro všechny příhody a časy slovenský mravokárce a kazatel proti opilství a smilstvu Pavel Jakobei († r. 1752).

Mimo tento soubor zpěvu a modlitby dostalo se Slovákům také souboru vědy theologické, jejž pořídil náboženský trpitel, v Polště pro evangelické služby boží na popravu odsouzený, Jiří Ambrozyus (r. 1746). Jeho „Líbezné jádro celého křesťanského evang. učení (1745)“ je soustavný nákres rozvoje i spojitosti vědy theologické, bez něhož nelze býti dobrým theologem slovenským.

Třanovský chránil slovenska slova od zahynutí. Ducha slovenského hledal, budil a ochraňoval Daniel Horčička, Sinapius († 1709) vydavatel Komenského Světa v obrazích (Orbis pictus), zdobeného dřevoryty J. Bubenky, fantastický skladatel pobožných modliteb. Podle Poláka Knapského sestavil „Nový trh latinsko-slovenský“ r. 1678, třicetidílnou snůšku 500 česko-slovenských přísloví a pořekadel ze života domácího i společenského, ze dvou třetin původní, z třetiny z polské předlohy přejatou. V tomto umělém výtvoru (a ne výrocích matčiných, jak Sinapius udává) poprvé se ohlásil uvědomělý moment národnostní. Podle Horčičky nejmilejší věci na světě jsou ty, jež jsme přejali s mlékem mateřským. Kdo jich zapomíná, kdo rodem, jazykem i jménem Slovák od svého rodu se odštěpuje, hanobí a proklíná matku, z níž vzešel. Ač jazyk náš starožitností, čistotou a rozsáhlostí předčí nad ostatní, přece vinou doby a lidí málo pěstěn upadá. Tak ztrácí se on i jeho dějinná minulost. Proto Horčička obrací se k mládeži zemanské s národnostní

didaxí: „příkladem jiných vzdělaných národů povzbuzuji k vzdělání řeči našeho národa, jehož vlast Karpaty a Tatry, jehož rozsáhlost a důstojnost před jinými oslavována, který v starobylosti už od Alexandra Velikého připomínán, v plemenech Čechů, Poláků, Rusů, Moravanů, Slezanů, Kašubů, Horvatů, Bulharů, Srbů a Illyrů žije.“

Podobný hlas ozývá se i značně později z úst evangelického kazatele a prvního vydavatele bible na Slovensku, Daniele Krmana († 1740). Autor náboženských arií, mluvnický pokračovatel Nudožerského, spisovatel české Agendy neboli Obřadníku, bojoval za občanskou a náboženskou svobodu a neustoupil ani řetězům a pronásledování. Byl za to doživotně v Prešpurku vězněn, ale děkoval Bohu, že neklesl jazyk slovenský, matka všech slovanských jazyků: český, chorvatský, ruský, polský, moravský, bulharský, srbský jsou z něho, i jiné. Předchůdce jazykového i národopisného romantismu, jehož bludné kouzlo dotud neopustilo slovenských vlastenců, a jež ještě rozšířil učený vrstevník Krmanův, historik, theolog, latinský novinář (1722—23), mnohonásobný akademik Matěj Bél (1684—1749). Napsal latinskou předmluvu k latinské mluvnici českého jazyka, složenou od Pavla Doležala (Gramatica slavico-bohemica 1746) a na základě pramenů, značně blízkých slovenské předmluvě Horčičově, dovodil v ní své názory národnostní: řeč slovanská je v Evropě nejvíce rozšířená; jí mluvili již Henetové, kmen paflagonský. Řada klassiků se o ní zmiňuje. Jméno národa, Slovan, etymologisují někteří od sláva, a tu hledají i etymologii pro slovo Slovák. Možno však Slováka etymologisovati od člověk, člověci, Slověci, podle obdoby Alleman, German, Garman. Řeč slovanská vyniká i starobylostí i půvabem, i bohatostí a důstojností. Revaius ji pokládá dnes za nejrozšířenější ze všech, od Adriatického moře zní až po Severní, mluví jí Istrové, Dalmaté, Chorvati, Bosňáci, Češi, Slezané, Lužičané, Poláci, Litevci, Prusové, Skandinavci, Rusové, Bulhaři. Bél uvádí dosavadní její dějiny, třídění, domněnky o vlasti, podle Balbína přehlíží její památky a konečně nejvyšší chválou zahrnuje jazyk český: neustoupí co do vážnosti španělskému, co do půvabnosti a ohebnosti galskému, co do vznešenosti anglickému, co do hojnosti významů německému, co do měkkosti a příjemnosti italskému a co do velitelské ráznosti maďarskému v ničem. Má jakost tak naprostou, že jím hovoří mužové učení, výteční, vzdělaní a ve společnosti vážení. Hlas Bélův, podle Balbínovy Obrany značně zbarvený, mohl buditi a budil také slovenské sebevědomí, tím spíše, čím etymologie Slované = Slováci = Slověci = člověci

více lákala a zaváděla. V této etymologii mohl Herdrovec Kollár hledati a nalézti slovenskou oporu pro svůj ideál slovanské humanity.

Horčička, Krman a Bél značně předbíhají svou dobu po národnostně uvědomělé stránce. Mluví k stavům učeným a k zemanům. Lid žil v náboženském zanícení a v pověře, bez ctižádosti, aby byl občanem, bez uvědomění, aby byl národovcem. Osmnáctý věk na Slovensku znamená lidu stále ještě jen sociální a politické jařmo. Pokouší-li se je kdo setřásti, jest to vždy spíše hrdinný jednotlivec, než uvědomělý dav. Různé varianty pověsti o Janošíkovi, vzniklé za selské poroby za vlády Marie Teresie, dokládají, že lid bouřil více skvěle vybudovanou představou než činem. Osmnáctý věk slovenský ozařují hranice upalované pověry. Čarodějné processy, čarodějné receptáře, toť nejčastější mimonáboženský zájem. Ještě r. 1793 trnavská jezovitská tiskárna troufá si předkládati lidu „Zelinkár z welkích zelinkárskích knih wiťáhnutí", kde na př. zcela vážně radí: „proti neštěstí vezmi kosti z hlavy člověka, který násilnou smrtí zemřel." Neschází sice pěvců lidových: připomínají se Jan Chrastina, Jan Demian, Jan Sabow a j.; vyskytují se docela sběratelé písní lidových: Matěj Holko, Teresie Arthnerová a j.

To vše neznamená ovšem uvědomění. Naopak. Jezovité trnavští od r. 1554 svými konvikty, školami, knihovnami, divadly, universitou a chrámy úsilně protireformují. V slovenském tomto Římě je v činnosti bojovná zbrojnice agitační katolické literatury, jež se zálibou dogmatisuje a vykořisťuje kde které příhody ve prospěch a vzrůst církevní. Pekelnými tresty hrozí nekatolíkům a lidu přesvědčivě vykládá, že na př. zemětřesení lissabonské jen pro ně sesláno Bohem. Literatura pro svou úsilnou tendenci, v celé Evropě tehdy obvyklou, bezvýznamná, z níž vynikla nanejvýše kázání Štěpána Dubnicaje a katolická postilla pro Slováky, „Chleby prvotin" Alex. Máčaje.

IV. Ale uvědomovací dech všeevropského osvícenství zavanul i na Slovensko. Především se objevuje zájem pro dějiny. Matěj Markovič, Michal Semian a Jan Tonsoris vypisují děje uherského království a jeho jednotlivých stolic; zkoumají historie uherských králů a knížat; znamenají památné události doby Marie Teresie a Josefa II. Matěj Holko všímá si osudů českých vystěhovalců na Slovensko a písní lidových. Rozumné hospodářství státní zamítá dobovou nádheru oděvu přísnými zákony. Zjemnělé smysly budí umění výtvarné mezi Slováky, lid pracuje o majolice a vytvořuje skvostné ornamenty. Kmenová a politická spojitost vede arcibiskupa Koloniče

k představě velkého Rakouska. Vedle nábožensko-mravoučné a pietistické poesie gellertovské, již Slovákům tlumočil Samuel Čerňanský, horovatel za „slovenštinu neb raději češtinu, jakožto jazyk přední a počáteční, ba matku mnohých jiných," hlásí se i theologická filosofie doby předkantovské s příznačnými rysy osvícenskými u Augustina Doležala v práci „Pamětní celému světu tragedie anebožto veršované vypsání žalostného prvních rodičů pádu," 1791. Vznikají časopisy. „Prešpurské noviny" za redakce Štěpána Lešky (1783—87) chtí spojiti lid se světem. O. Plachý řídí docela měsíční revui báňsko-bystřickou „Staré noviny literního umění" (1785—86) a svolává zdatné spolupracovníky: Jiřího Ribaye, přítele a pomocníka J. Dobrovského, původce Idiotika o 30.000 původních lidových slov slovenských; zeměpisce L. Bartholomeida; a vedle nich M. Semiana, A. Doležala a m. j. Lid má se touto revuí vychovati rozumově a mravně, naučiti se křesťanské humanitě ve skutečnosti, uvědomit občansky i národnostně. Nejvíce tu zajímá a zmatenou a nevyjasněnou dobu starých přežitků a nových evropských názorů projevuje Hrdličkův článek, psaný pod vlivem soudobých českých obran a známých názorů Bélových, „Vznešenost řeči české neb vůbec slovanské". Hrdlička prochází krajiny od moře poledního až k půlnočnímu a nalézá všude — Slováky. „Řeč nýdrlandská, denemarská, švédská, englická musí ctíti německou, jakožto matku svou. K tomu není zavázána řeč slovenská, ta není žádné dcera, ale sama v sobě plodistvá velmi matka, která od moře až k moři z naplozených a vždy ještě dcer svých až posavad se těší; řeči latinské nejdéle po boku při službách božích stála. Stojí o ni filosofové i pánové." Slováci, toť potomci Hetenotů paflagonských, 2697 let staří, narodilť se Homer, jenž je připomíná, r. 912 př. Kr.! „Literatura slovenská je potřebná: má za úkol rozšířiti známost řeči německé. Lépe jest píti vodu ze studnice nežli ze sklenice. Čítáním slovenských spisů má býti Slovák připraven k čítání spisů německých. To také srovnává se s cílem nejmilostivějšího krále, který chce, aby jeho mateřská řeč opanovala stolice jeho krajin." Tak píše Slovák, jenž má uvědomovati, zamilovaný josefinista, jenž v Josefu II. vítá předního křisitele slovensko-české řeči! Nedivno pak, že Slováci a čtenáři Hrdličkovi klidně poněmčovali svá jména a v době přechodní od slovenštiny mířili k němčině nebo maďarštině. Vždyť ještě Bernolák měl na počátku 19. věku, v době tuhé snahy maďařící, ctižádost klenouti Slovákům most k jazyku maďarskému!

V. A přece Ant. Bernolák (1762—1813) je průkopník, ba tvůrce samostatné slovenčiny. Měl půdu ovšem od století

připravenou. Jezovité trnavští nenáviděli řeč bible kralické, znamenalať jim kacířství. Proměšovali ji proto hojně nářečím. Tak jejich zpěvník „Cantus Catholici“ 1655, katolická konfessí Jakuba Horčického z Tepence 1677, minority Benigna Smrtníka Poklad Serafinský 1691, Jana Robíka německo-vlašský v překladu upravený traktát „Vyložení o užitku a potřebě katechismu“ 1702 prokazují vzestupné poslovenšťování spisovné češtiny. Toto počínání r. 1755 Hugolín Gavlovič v své humanisticky-středověké a anticky formované didaktice „Valašská škola mravů stodola“ zrovna uzákoňuje. Výnosy Karla VI. a Marie Teresie zřejmě hovějí slovenštině.

Vědomě se o spisovnou odluku přímo pokouší kněz J. I. Bajza (1754—1836) v poučném dvoudílném románě „René mládenca príhody a skusenosti“. Vyčítať Slovákům přímo, že si dosud dosti nehleděli řeči své. V „Príkladech ze sv. písma starého i nového zákona s mravním opomněním“ prohlašuje, že chce tak své krajany ze smrtelného spánku vyburcovati a dokázati, kterak uherská slovenština se vyrovná každé řeči evropské. Bajza psal směsí češtiny a nářečí, k celé odluce, t. j. k jazyku naprosto lidovému, dotud sáhnouti si netroufal.

Tuto katolickou odstředivost od spisovné češtiny vysvětluje několik důvodů: vedle domnělého kacířství čeština zarážela té doby nedostatkem literatury a zřejmým úpadkem; slovenští katolíci nepociťovali kmenové tradice; s evangelíky byli v stálém rozporu a boji; slibnější účin protireformace spatřovali v tom, promluví-li k lidu jeho vlastním nářečím; osvícený absolutismus a josefinismus i jim vdechl kmenovou ctižádost, snahy národně osamostatňující; příklad Chorvatů, Srbů, Slovinců a Malorusů, po živé mluvené řeči a po samostatné literatuře sáhajících, působil nakažlivě; nenazírali s vyšší dějinné perspektivy, neusuzovali s hlediska národní oekonomie, jako kdysi Němci, Italové, Francouzi; nezamyslili se snad ani nad možným nebezpečím maďarským. A tak Antonín Bernolák ve smysle těchto důvodů slovo učinil tělem, smýšlení uvedl v čin. Již v Prešpurku a v Trnavě na studiích myslil na odluku. Byl přesvědčen: Slováci jsou samostatný národ, potomci panonských Slovanů. Samostatnost jazyka a samostatnost literatury je nutný důsledek tohoto přesvědčení. Vzav základem západoslovenské nářečí češtině blízké a užívaje pravopisu fonetického, napsal soustavu slovenského jazyka podle Pavla Doležala a upravil tak i slovenskou mluvnici pro potřebu národních škol (1790). Aby pak účinně rozšířil své snahy odlučné, uvedl v život 1792 v Trnavě a pak pobočně i v Nitře, Trenčíně, Báňské By-

střici a Solné Báni „Tovaryšstvo liter. umeňá"; členové přijímáni sem s podmínkou, že uznají samostatný slovenský jazyk a pravopis Bernolákův.

Bernolák měl cíle lidové: uvědomovati, vychovávati, buditi, vésti. Tovaryšstvo mělo dobýti lidu literárně. Ale nedobylo. Vydávané knihy byly příliš dogmaticky náboženské a tovaryšstvo samo mívalo jen šestinu laiků, ponejvíce zemanů, již se báli, že by při češtině nebyli dobrými uherskými vlastenci, — ostatek tvořili duchovní. Lidové zámysly plnil skvěle jediný spisovatel: Jiří Fándli (1754—1811). Popularisoval sedlákům všeliké nauky, rozumí se, že převahou hospodářské. I jemu byli Slované všichni vlastně Slováci, a odvozuje Slovana od slávy, viděl ve všem jich počínání skvělost, velikost — slávu. Jeho kniha „Pilní domáci a polní hospodár" byla první práce bernoláčinou psaná a rozdvojila slovenské evangelíky a katolíky. Po ní jediné evangelíci udržovali „biblickou češtinu" na Slovensku. Pro lidovou neúčast Tovaryšstvo hynulo, tím spíše, že se vyšší vrstvy na Slovensku místo k slovenčině probouzely — k maďarštině. Dr. A. Ottmayer a Martin Hamuljak pokusili se o jeho obnovu a sice r. 1834 v Budíně akciovým „Spolkem milovníků řeči a literatury slovenské" a almanahem spolkovým „Zorou", — Kollár sám byl jeho předsedou (důkaz zmizelého rozporu mezi evangelíky a katolíky) — ale pokus selhal. S ním hynula a zhynula i bernoláčina, věčnou paměť zůstavujíc v osamoceném a brzy málo přístupném, ale za to opravdovém umění Jana Hollého. Když Jan Hollý 1840 ódou vzdával Bernolákovi podiv a uznání, vypadalo obé již jen jako zastaralý projev.

Kněz Jan Hollý (1785—1849) je básnický tvůrce samostatné slovenštiny. Jakožto romantik proti dobové i historické pravdě znamenal troje slovenské údobí dějinné: 1. volné a slavné za Cyrila a Metoděje (zapomněl, že buduje na smyšlence a že nelze církevní slověnštinu krýti pojmem slovenštiny); 2. ujařmené a beze slávy pod nadvládou češtiny (nepoznal, že čeština Slováky vzbudila k duchovnímu životu); 3. osvobozené a slibné zásluhou Bernolákovou (nevšiml si obrozovacích vlivů evropských). Jeho romantismus zahalil mu smysl kritický a nepředsudný, umíněně vdechl mu nemožnou a fantastickou představu minula a důvěřivě dopouštěl promítati je v slovenské přítomno jako záštitu a vznět k lepši budoucnosti; oddálil jej od lidu a zmařil vliv jeho na širší vrstvy, — odtud jeho časná osamocenost. Kollárovy nauky o všeslovanství, o slovenštině a o vzájemnosti slovanské a idyllicky pojaté slovan-

ské názory Šafaříkovy Hollého romantismus jenom posílily. Hollý básnicky lpí na výtěžcích školy české, antické a německo-anglicko-francouzské. Je v zajetí Puchmajerově, Jungmannově, Kollárově, Šafaříkově; Vergil, Theokrit, Homér, Horác; Herder, Klopstock, Gessner, Voss, Milton, Rousseau jsou další vzory jeho. Pod nátěrem těchto klassicko-romantických prvků skrývá se hluboká křesťansko-slovenská mystika. U svých vzorů učil se prostředkům uměleckým, množil je jen pečlivě nádhernými obrazy a výjevy přírodními, uprostřed nichž pod širým nebem

Jan Hollý.

tvoříval. Byly mu hranolem, jímž se mohly bezpečně promítati básnické jeho vidiny a tuchy. Samuel Rožnay, vrstevník, měl pro antiku lepší pochopení.

R. 1827 Hollý začal psáti a r. 1833 dokončil svou „vítěznou píseň" o dvanácti zpěvích, „Svatopluk". Látka je z dějin známa, — Svatopluk zradil Němce a přešel k Moravanům. Zpracoval ji jako katolík, neznamenaje zápasu mezi církevním východem a západem a z přesvědčení mluvě o jednotě křesťansko-katolické; jakožto Slovák pojímá Moravany za Slováky, vlastní Slovany, přímo přistěhovalé s vůdcem Slávem z pravlasti indické (obdobně chtěl usuzovati i Kollár i Šafařík); nepřítel Maďarů hrdě mluví o domácím slovenském království tehdejším a bo-

juje za kmenovou svébytnost a samostatnost. R. 1836 napsal Hollý „Cyrillo-Metodiadu," šest zpěvů o pokřtění velké Moravy, zbásněné podání dějepisné. R. 1839 vyšlo nejlepší jeho epos „Sláv", zbožnění starého slovanského pravěku, báječně a selankovitě pojatého, smyšlená zpráva o slovenském praotci a vítězi nad Čudy, jenž zabezpečil svému lidu pod Tatrami bezpečná sídla. Je to plamenná výzva k jednotě a svornosti. Jeho další sbírky pozdější, žalozpěvy a písně, jsou jen důraznější obměny jeho domněnek a vedle národní meditace a didaxe znovu prohlašují, že slovenština je matka anebo aspoň nejstarší sestra ostatních jazyků slovanských a že čeština jest její nenávistná uchvatitelka, Bernolák vítěz nad ní.

Devatenácté století nestačilo vypleti tyto předpoklady z myslí slovenských. Není divu: sám zakladatel slovenské rozluky a samostatnosti Bernolák usuzoval krátkozrace. Svůj „Slovár slovensko-česko-latinsko-německo-uherský", šestidílný, posmrtně 1825—7 Palkovičem vydaný, psal sice pro očistu od živlů českých a polských, ale hlavně, „aby mezi Slováky co nejvíce rozšířil poznání řeči maďarské: nechť každý Slovák osvojí si maďarštinu a za krátko se všech stran nechť zní slovo maďarské!" Byla-li to naivní neprohlédavost? Či touha po vládní přízni? Či neuvědomělost? Či diplomatičnost? Buď jak buď: ani on, ani upřílišený romantismus Hollého nevedly slovenského lidu na cestu bezpečnou a životně jistou.

VI. Kdyby byli Bernolákovci rozevřeli zraky do slovenského a maďarského skutečna, byl by se v nich ohlásil pud sebezáchovy najisto jinak. Za osvícenstvím a vznícenýmnárodstvím ploužil se dlouhý stín směrem k malým a slabým národům. Císař Josef II. rozhodl se poněmčiti neněmecké provincie své. Maďaři odpověděli na to brzy po jeho smrti 1791 rozhodně: maďarštinu povýšili na jazyk úřední. O Slovácích, zvyklých latině, předpokládali, že si zvyknou maďarštině. Již po r. 1794 šlechetný podporovatel slovenského školství Jan Seberíny v svém životopisu má doklad, že Slovákovi se Maďaři vysmívali; řada odrodilců že rostla a styděla se za slovenský jazyk; zákony školy, sněmy, soudy, církve, vojsko že byly pomaďařovány; Maďaři že důrazně přes Koloničův sen o velkém Rakousku postupovali za nedělitelností Uher. Rozvážní a reálně založení slovenští činitelé evangeličtí rozuměli obraně jinak než Bernolákovci: toužili stůj co stůj uchovati kulturní a jazykový svaz s Čechy. Jejich práce soustředila se v Prešpurku nebo jak říkali v Břetislavě nad Dunajem. Tu byla samosprávná střední škola, lyceum, — tu studovali Němci, Maďaři, Srbové, Chorvati,

Češi; sem jak v ohnisko pronikaly úrodné vlivy cizí; tam bylo lze měřiti se s pokročilou cizinou a celým srdcem toužiti dohoniti ji, rychle probuditi ochablé vědomí národní a zmocniti je k vysokým úkolům dobovým. Bez jednoty s Čechy pokládali evangeličtí vlastenci cíl tento nedostižitelným. Odtud se prýštil odpor proti Bernolákovcům, odtud vzešel a proveden jest úmysl založiti Slovenskou učenou společnost a konečně r. 1800 Spolek literatury slovenské, r. 1810 s pobočkou v Šťávnici a r. 1812 v Báňské Bystřici, aby dobrými českými knihami jednotil nezlomně Slováky s Čechy. Dva mužové v těchto snahách vynikli pozoruhodně: Palkovič a Tablic.

Jiří Palkovič (1769—1850), básnický odchovanec anglo-francouzsko-německé anakreontiky a didaktiky, neživotní, ale za to tím ješitnější a sebevědomější veršovec (slyšel i v nebi houfy lidí prozpěvovati slávu svého jména!), autor „Musy ze slovenských hor“ (1802), byl professorem řeči a literatury československé při evangelickém lyceu v Prešpurku; jeho professorská stolice byla počátek, ale také jediný zlomek zamýšleného Institutu slov. řeči a literatury. Vydával slovenské časopisy „Týdenník“ (1812—1818) a „Tatranku“ (1832—1847) a pro lid na výdělek bible, kalendáře, katechismy, spisy zdravotnické a hospodářské. Sestavil Česko-německo-latinský slovník se zřetelem na slovakismy a moravismy roku 1820—21. Byl nesmiřitelný odpůrce každého pokusu o odluku od češtiny, třeba jinak silného povědomí národního neprojevoval.

Bohuslav Tablic (1769—1832), ev. kazatel, skladatel „Poezií“, překladatel z francouzštiny a angličtiny, vedle Pavla Valaského význačný historik literární, původce „Pamětí československých básnířů“ a vydavatel „Slovenských veršovců“, projevuje se daleko národněji a pokrokověji. Pobízí Slováky, aby si vážili Slavie, „jejíž moci a slávy ani na východě ani na západě není příkladu“. Je proti každé cizotě a Seberinymu vytýká důrazně latinu: nač mluviti v mrtvém římském jazyku k synům Slaviiným? Což stydí se za něj jako zněmčilí Češi? Což žene Slováky v pole cizozemců a nutí je vlastní nechat ležeti úhorem? Mají slovenské síly sloužit cizincům, slovenský duch mříti hladem? Řeč slovenská musí přece ze soukromí zjevně přejíti do úřadů stoličných a veřejných shromáždění! Slováci, Moravané a Čechové bývali jednomu králi poddáni a vzájemně jako jeden a týž národ považováni. Zde odluka není myslitelná.

Totéž přesvědčení chovali i největší Slováci Kollár a Šafařík. A přece evangelické stránce na Slovensku sami nepřímo proti své vůli odluku od spisovné češtiny usnadnili.

Jan Kollár, zrozený r. 1793 v slovenských Mošovcích, až na pobyt jenský a na poslední tři léta vídeňská, celý život prožil mezi Slováky. V Pešti osamostatnil a zvelebil slovenskou církev evangelickou, vybudoval slovenskou školu a napsal jí slovenskou čítanku (1825); stál v čele literární společnosti. Básnicky působil Slávy dcerou na Jana Hollého a později na

Jan Kollár.

Chalupku, K. Štúra a Godru. Prešpurská mládež hřála na jeho básních své nadšení a přejímala jeho názory; takměř všechny almanahy studentské z let 1830—40 žhnou kollárovštinou. Jeho „Písně světské Slováků v Uhrách jak pospolitého lidu tak i vyšších stavů" byly slovenským básníkům nevyčerpatelným zdrojem látkovým i tvarovým. Jeho přesvědčivé nauky o libozvučnosti slovenštiny vedly mládež k úsilného studiu jejímu. Myšlenka slovanské vzájemnosti vykupovala je z malé přítomnosti k romantickým snům o všeslovanství. Jeho spis

„O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečími slávskými" (v Hronce r. 1836) vdechl jí víru, že Slováci jsou středem všech slávských nářečí a proto pro ideu nejschopnější. Na jeho základě pomýšlela na samostatnost literatury slovenské. Důraz na libozvučnost slovenštiny a poukaz na nutnost, uchovati její svéráz zdál se jí býti pobídkou. Jeho citát: „Kdo už něco má, ten obyčejně na tom přestává. Kdo ještě nic nemá, ten chce mnoho míti, — Slováci tatranští doposavad téměř nic vlastního neměli v literatuře, proto oni první rozestřeli rámě svoje k obětí Slávů. Jejich nářečí stojí i z gramatických, i z geografických ohledů uprostřed všech slovenských nářečí, nebo Tatry jsou hnízdo a kolébka všech Slovanů", připadal zrovna heslem. A přece Kollár byl odluky dalek a stejně pro jednotu jako Tablic, Palkovič a jako Šafařík.

Pavel Josef Šafařík, narozený r. 1795 v slovenském Kobeliarově, pobyl mezi Slováky celkem krátce. 1814 v Levoči vydal svou „Tatranskou Můzu s lírou Slovanskou", vyrostlou z lidových námětů slovenských; popudem prof. Benedictiho chtěl v jinošství sbírati a také později r. 1823 sebral „Písně světské lidu slovenského v Uhrách" (spolu s Janem Blahoslavem (Benedicti); r. 1818 s Františkem Palackým psal známé „Počátky českého básnictví, obzvláště prozodie" v Prešpurku. V tom všem nebylo nic protičesky odstředivého. Partikularism zdánlivě se projevil až r. 1826 ve spise Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Tam Šafařík oddělil slovenskou literaturu samostatně od české a prohlásil Slováky za autochtony, vida v nich zbytky karpatských a dunajských Praslovanů. Slovenštinu pokládal za nejbližší staroslověnštině a označoval ji za přechod z češtiny do slovinsko-charvatštiny. V její vlasti hledal kolébku církevní slovanštiny. Tím vlastně nejvíce přispěl ke vzniku samostatné literatury slovenské, ač pro samostatnost její nebyl. Napsal důrazně: „Literatura naše je arci jen ratolest literatury české a všech nás nejvroucnější žádost a nejsnažnější péče býti musí, aby jí navždy zůstala;" „co se tkne libozvuku a hlásek širokých, má přednost slovenština před češtinou; ale to jí neoprávňuje ke cti řeči literární, na kterou ji někteří výborní novější katoličtí spisovatelé chtějí povznésti. Poloha Slovenska a slovenského národu, dějiny minulých, pro kulturu řeči příznivějších dob, pokračující obecně zavedená potřeba češtiny jako spisovné a církevní řeči u protestantských Slováků, přílišná pestrost slovenských nářečí jest proti takové novotě. Proto ať se slovenština uplatní v české řeči spisovné!" A ještě r. 1842 v Slovenském Národopise pro-

hlašuje Slováky za součást kmene českého, řeč jejich za nářečí češtiny.

Ne v odluce, ale v kulturně-jazykovém svazu s Čechy Šafařík hledal ideálu slovenského, třeba proti Čechům v mládí i za professury novosadské měl řady námitek. Doba (1820) byla slovenské věci málo příznivá. Nepracovalo se mnoho ani u katolíků, ani u evangelíků. Šafařík jest ochromen slovenskou malostí. Odmítá vysoké ideály; obrací se k životu zanedbaného lidu a chce jej jeho vlastním jazykem osvěcovati a buditi k vyššímu životu. Touží psáti pro mládež; nabádá Kollára, aby složil kratičkou gramatiku slovenskou pro školy. Míní, třeba jsa mezi Srby a daleko od Slováků, založiti Matici slovenskou. Ale po odchodě do Prahy i on nechává tyto buditelsky-výchovné snahy na Slovensku úhorem, působí na domovinu projevy literárními, a ty na konec vyloženy — proti češtině a pro slovenštinu.

VII. K náladě odlučovací přispěly mnoho i doba a zahraniční vlivy na mladé Slováky. Německý romantismus nítil nadšení pro kmenový svéráz a pro lidovost. Racionalismus francouzský dával každé bytosti právo na vlastní život a chtěl právě po malých národech, aby svou individualitou doplňovaly pestrost lidské kultury. Doba odmítala universalismus, nechtěla již mohutnou všeobecnost, ale individuum. Tak jako v přírodě, rozmanitost, ne jednotvárnost. Mladoněmecké ideje a Fichtova a Heglova filosofie učily ceniti jedince. Těmi myšlenkami naplněni jsouce, vraceli se z Němec mladí Slováci. Z romantických snů budili se k pustému přítomnu. Divadelní kus Jana Chalupky „Kocourkovo“ (1830) v humoristickém rámci dokumentárně podal trudný jeho obraz po národnostně neuvědomělé stránce u vyšších slovenských vrstev. Jak učiniti to bědně malé přítomno velikým, jak oslaviti národ i sebe? Vše selhávalo. Karel Kuzmány (1806—1866) založil roku 1836 časopis Hronku pro zábavu a poučení, ale časopis ten zanikl po dvou letech a řeč jeho národně byla dosti stísněná. Lékaři slovenští utvořili r. 1833 v Budíně společnost, ale nepřečkala ani roku; r. 1839 J. M. Hurban cestoval a v Čechách a na Moravě poznal, že je slovenské povědomí pozadu. Hurban i Kuzmány důrazně mluvili o jednotě česko-slovenské, — bez ní by Slováci ztratili po staletí nashromážděnou literaturu, spisovatele, biblioteky, musea, vyšli by z měst na pustá pole bydlet do chatrčí, — ale proud protičeský se vzmáhal, a Praha o Slovensko se nestarala. Maďaření rychle pokračovalo na úkor slovenštiny, že r. 1842 Slováci Jozeffy, M. M. Hodža, Chalupka a Ferienčík podali králi proti

tomu stížnost. Nic platno: r. 1844 znovu Maďaři prohlásili svůj jazyk jediným úředním jazykem po celých Uhrách. Ba víc: r. 1844 sesadili vládně Palkovičova prešpurského, obecně milovaného supplenta Ludevíta Štúra, vytýkajíce mu slovenský chauvinism. Štúr ve svém sesazení našel poslední a rozhodný důvod, aby také slovenští evangelíci se od češtiny odloučili a k lidu jeho vlastním nářečím promluvili.

Dr. Jozef Mil. Hurban.

„Přesvědčili jsme se, píše Daniel Lichard, že národ náš hmotně i duševně ubitý, spisy a novinami českými z živoření pozvednouti nelze. Proto jsme se usnesli nářečí slovenské pozdvihnouti na řeč spisovnou a tak získati Bernolákovce a vzkřísiti životnou sílu zmrtveného národa.“ Štúr, Hurban a Hodža představili se tu vůdci: Štúr politicky a jazykově uzákoní odluku, a základem spisovné slovenštiny vezme typ střední, Hurban bude pracovati vydavatelsky a Hodža agi-

tačně mezi mládeží. Tak vznikly r. 1845 Štúrovy Slovenskje národňje Novini s liter. přílohou Orol Tatránski; r. 1846 spisy Nárečja slovenskuo a Nauka reči slovenskej; tak pokračováno u vydávání Hurbanova almanahu Nitra a došlo k jeho Pohladům Slovenským, v nichž M. J. Hurban podal své romanticky založené, ale v látce bohatě doložené „Slovensko a jeho život literárni" (1847); a tak založen vlivem Hodžovy agitace literární spolek Tatrín, jenž kočovnými schůzemi získával štúrovštině evangelíky i katolíky. Za krátko stáli se Štúrem všichni Slováci za jedno.

Jinak v Čechách. Matice česká „Hlasy" nejlepších svých členů (1846) protestovala. Šafařík a Kollár měli hlas nejzávažnější, jako Slováci, jako křisitelé Slovenska let dvacátých a třicátých. Šafařík znova a s důrazem dokazoval pro vzájemnou srozumitelnost a dosavadní kulturní jednotu, že Slováci a Čechové jsou národ týž, literatura slovenská částkou české, z celku nevyňatou, v něm jako duha v duze, jako kruh v kruhu obsaženou. Štúrovština nevyplývá z tehdejšího stavu rozumové osvěty a duševní vzdělanosti Slováků jakožto pokračování, jako nový a vyšší její stupeň, vychází ze zásad pouze theoretických, spočívajících na ideální samolibosti a nevížících budoucnosti s minulostí; jest to převrat násilný, návrat od Iliady k abecedě, — sníží vzdělanostní úroveň a založí literaturu v nepříznivých okolnostech. Kollár příkře štúrovštinu odmítl, a když to nepomohlo, jako důvěrník ministerstva ve věcech uhersko-slovenských r. 1849 důrazně pracoval proti ní ve prospěch češtiny. Ministr Bach na Kollárovo doporučení pro slovenské učebnice a pro vládní Slovenské Noviny nakázal spisovnou češtinu; je zajímavo, že vedle dr. O. Radlinského jich redaktor Daniel Lichard, bývalý separatista, zase znovu usiluje o spisovnou češtinu a ještě dlouho potom kolísá s Radlinským, vydavatelem katol. časopisu „Cyrill a Method", mezi slovenštinou a češtinou. Kollár sám zval na Slovensko do úřadů a jinam řadu Čechů, aby „sesílili jednotu československou, štúrovštinou ohroženou a seslabenou," jak Kampelíkovi r. 1849 napsal.

Živelná síla ideálů Štúrových nedbala však největších a autoritativních slovenských jmen a nevyslechla českých hlasů proti schismatu: a tak po r. 1846 vznikla samostatná literatura slovenská a jejím úvodem a první kapitolou byl právě Štúr a jeho škola.

JAROSLAV VLČEK:

II. Poesie školy Štúrovy*.

Počátkem let čtyřicátých, po době Bernolákově a Hollého, hlásí se v slovenském snažení literárním pronikavý obrat, jenž se pojí hlavně ku Prešpurku a ke jménu Ludevíta Štúra.

Prešpurk se svým ev. lyceem už od let soustředil hojnost slovenského i slovanského studentstva: tam vedle proslulých později mužů domácích, Kollára, Šafaříka, Benediktiho a j., jak známo, vystudoval i František Palacký. Vedle učitelů zvučného jména do Prešpurka vábila i lycejní stolice jazyka a literatury československé, obsazená Palkovičem, a vábily studentské literární jednoty, z nichž zejména Jednota slovenská v letech třicátých vzrostla v samovzdělavatelnou Společnost velkého významu.

Významu toho nabyla od Ludevíta Štúra (1815—1856), Trenčana rodem, ideálního ducha nevšedně nadaného, jenž r. 1840 se vrátiv se studií universitních v Halle, dovršil organisaci prešpurské mládeže slovenské. Štúr Slovensku vychoval řadu pracovníků, kteří potlačujíce veškerá hnutí osobní erotiky, touhu po domácím krbu a karriéře občanské, celou duší se oddávali literatuře svého lidu a jeho národnímu, mravnímu a sociálnímu obrození. Ideály své Štúr družině prešpurské vštěpoval jednak jako náměstek Palkovičův na lyceu, jednak v obnovené literární Společnosti. Pracovali pilně, chodili mezi lid, cestovali ku příbuzným národům slovanským, folklorisovali, samostatně tvořili. Národní a slovanské vědomí Kollárovy „Slávy Dcery," vědecké výtěžky Šafaříkových „Slovanských Starožitností" a lidová Musa „Zpievanek" staly se denním chlebem školy Štúrovy. Jaký duch původně vanul literární školou Štúrovou, ukazují jeho vlastní české verše, Kuzmányho báňsko-bystřický časopis „Hronka" (1836—1838), studentské almanahy „Plody zboru učenců řeči československé prešporského" (1836) i „Jitřenka čili výbornější práce učenců československých levočských" (1840) a první ročník Hurbanovy „Nitry" (1842). Vzájemnost slovanská, lidovost a houževnatá jednota písemného jazyka s Čechy a Moravany, na niž proti odloučeným Slovákům katolickým Štúrovci kladli hlavní váhu, byly stálé motivy jejich prací literárních.

Ale renaissance slovenská nebyla sama: na domácí půdě stýkala se a utkávala s probouzejícím se živlem maďarským. Ježto

---

* Viz stať autorovu o literatuře slovenské ve „Slovensku", prémii Besedy umělecké na rok 1901.

pak živel ten měl za sebou tradice státní, moc úřední, školy, podporu hmotnou a hlavně urozenou i měšťanskou společnost, soutěž záhy stávala se nerovnou. S kulturním, ústavním a samosprávným ideálem novomaďarským: země koruny Svatoštěpánské proměniti nejen v jednotný stát s jednotnou osvětou, nýbrž i v jednotný národ mluvící jednou řečí — velké nebezpečí dolehlo na nemaďarské národnosti v Uhrách, a zejména pátým desítiletím, s mohutnějšími snahami odnárodňovacími, také Slovákům nastala křížová cesta nových utrpení.

V těchto těžkých chvílích, roku 1843 a 1844, v Štúrovi zrodila se a uzrála myšlenka, která literatuře naší na Slovensku vztyčila nové účely a zejména po stránce formální vtiskla jí ráz nový. Aby oslabil výtku spojenectví zahraničního, nedomácího, a k národnímu jazyku připoutal odrodilou domácí šlechtu; aby ve vrstvách lidových vlastní jejich mluvou probudil vědomí národní; aby evangelíky slovenské literárně sjednotil s odloučenou Bernolákem intelligencí katolickou; aby samorostlým, volným rozvojem kmenových zvláštností každé větve slovanské uspíšen byl ideál všeslovanské kulturní jednoty: Ludevít Štúr odhodlal se opustiti společný od staletí s Čechy jazyk spisovný a novou řeč literární ustrojiti z domácího obecného jazyka podkarpatského, jak ve středních župách slovenských se typ jeho zachoval nejvěrněji.

Za takových důvodův a takových nadějí Štúrova slovenština byla uvedena do literatury. Herdrova theorie poesie prostonárodní jako jediného pravého vzoru básnictví, a důsledek její: lidová řeč jako nejvěrnější výraz národní individuality; Kollárovy nedávné vývody o zachovalosti, přednostech a půvabech dialektu slovenského, a ústupky, jež mu básník „Slávy Dcery" činil v jazyce spisovném; Šafaříkovo vymezení odlišných znaků nářečí podkarpatských a nauka jeho o Tatrách jako středu Slovanstva; applikace filosofie Heglovy na kulturní rozvoj člověčenstva, v němž Slovanstvu připadne vrchol a tam zase Slovákům poslední slovo; vedle toho praktické potřeby politické, vzdělanostní, lidové; shoda nového ideálu partikularistického s novým pojímáním ideje slovanské — to vše tvořilo podnět nové řeči literární, kterou především evangelickým Slovákům v Uhrách r. 1844 ustrojil Ludevít Štúr.

Je přirozeno, že krok takový vzbudil obecný rozruch. Mladý dorost domácí vesměs s nadšením přijal a prováděl Štúrovu reformu; starší, skupení hlavně kolem Kollára, jenž nyní stal se nejhorlivějším hlasatelem jednoty, a literární Čechy i Morava kladli tuhý odpor. Prudká polemika trvala několik let,

do níž nad jiné horlivě zasáhl Musejní sbor pražský souborem autoritativních „Hlasův o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky“ (1846).

Nicméně vývoje již nebylo lze zastaviti. Ze snah individualistických, z touhy po samobytnosti a lidovosti, které tolik charakterisují slovanské obrození, r. 1844 vznikl nový, desátý slovanský jazyk literární. Přes to literatura i po jazykové odluce duchem, rázem, ba i formou od společného celku československého zůstala neodlučitelna: kulturní jednota Čechů, Moravanů, Slezanův a Slováků, jako od staletí, tak i dnes trvá a trvati bude dále. Neklamně svědčí o tom výroky předních spisovatelů slovenských: samého Štúra, Hodže, Hurbana, Záborského, Kalinčáka, Dobšinského, Viktorina, Paulinyho-Tótha a jiných, a určitě svědčí o tom od let čtyřicátých také veškerá literární produkce slovenská, jejímž jádrem je právě slovesná práce školy Štúrovy.

Valná část belletrie školy Štúrovy, pokud nevyšla ve vydáních samostatných, uložena je v prvních pěti ročnících Hurbanova almanahu „Nitra“ 1842—1853; v Štúrově „Orlu Tatranském“, jenž jako belletristická příloha politických „Národních Novin“ v Prešpurku vycházel od 1845 do 1848; a z části i v Hurbanových „Slovenských Pohl'adech“, jež od r. 1846 s přestávkou se tiskly až do 1852.

Byla-li podle nauk Štúrových vrcholem poesie píseň prostonárodní, přirozeně jeho stoupenci ideálu tomu se snažili přiblížiti se co nejvíce. Velká většina družiny Štúrovy básní v duchu i formách domácí písně lidové, kterou pilně studuje zároveň se vší ostatní prostonárodní poesií slovanskou, — tedy obdobný asi proud, jak jej v Čechách zastupují Hanka, Čelakovský, Kamarýt, Turinský, Vacek-Kamenický, Chmelenský, Erben, Kalina a ostatní přívrženci tohoto směru.

Nejvěrněji umělecké úmysly Štúrovy vystihovali dva z jeho stoupenců, z nichž jeden vlastně z učitele stal se žákem mistrovým: Samo Chalupka a Janko Král'.

Samo Chalupka (1812—1883) byl ze staré rodiny spisovatelské, jejíž několik pokolení pracovalo hlavně v oboru luterské theologie. Horní Lehota pak, vesnička na zvolenském Pohroní, kde stála dědičná fara této rodiny, byla jako stvořena pro básníka, jenž cíl svůj spatřoval v umělecké imitaci písně lidové: v okolí Horní Lehoty, vzdálené ruchu světa, žil typ lidu konservativní v jazyce, kroji, způsobu života, názoru a hlavně písni, věrně přechovávaje staré ballady a lyrické popěvky

ještě z dob tureckých nátisků XVII. století, které na sever až v ta místa pronikaly. Je povědomo na př., kolik z hornolehotské návštěvy své u Sama Chalupky Božena Němcová nakořistila pro folkloristické poznání Slovenska.

Toto prostředí v poesii Chalupkově jevilo se záhy. Jeho skladby z r. 1846 (na př. „Syn vojny", pod pozdějším názvem „Kozák" přešlý dnes už i do školních výborů českých, nebo „Likavský väzeň") jsou reální motivy ze života skutečného nebo ze živé tradice v lehounké formě zpěvné na známé nápěvy prostonárodní. Zejména v balladě na způsob lidový Chalupka měl vzácné štěstí. Romantika života hajduckého v domácích horách za dob předteresiánských, nájezdy turecké do severních Uher, místní tradice pověstí, pojících se ke karpatským starým hradům a zámkům, kterou Chalupka po štúrovsku prodlužoval až do dob velkomoravských, — to byly nejvděčnější jeho motivy. A nejen forma, i pojetí je věrně lidové: známá napovídavá a nedopovídaná kresba pouze v hlavních rysech, jakož i osoby, pojímané s charakteristickou naivností, s níž člověk lidový i věci a vztahy sebe odlehlejší si představuje p o d l e s e b e.

Jen jednou se Chalupka odchýlil od těchto svých zásad. Mezi balladami jeho nejobšírnější a doma nad jiné oblíbená je skladba „Mor ho!" (Bij, zahub ho, t. j. nepřítele). Je to rhapsodický, hrdým sebevědomím nesený zpěv o hrstce Slováků petrovaradinských z konce IV. století, které Konstancius, císař římský, se svými legiemi přišel potrestat pro snahy jejich po samostatnosti, poselstvo jejich potupil a po hrdinské obraně obrovskou přesilou hlouček slovanský na vlastní svou hanbu zničil. Chalupka staré Slováky představuje jako vtělené reky thermopylské, kteří cizinci se nikdy nepokoří, úsilí p a n o v a t i prohlašujíce za křivdu a pána m í t i za křivdu ještě větší. Názor ten vyrostl ve škole Štúrově, která takto si idealisovala dějinné zkoumání Šafaříkovo.

Sebrané verše Sama Chalupky vyšly až roku 1868 v B. Bystřici.

J a n k o K r á l' (1822—1876) šel touže cestou. Když z rodného Liptova 1840 přišel do Prešpurka, záhy stal se Štúrovým miláčkem: zalíbily se Štúrovi měkký rodný dialekt Král'ův (liptovština je nejvýraznější nářečí slovenské) i vzácné improvisační nadání jinochovo, takže v Král'ovi spatřoval příštího pravého básníka slovenského. Také mimo Prešpurk jméno Král'ovo rychle se šířilo. Sotva první jeho verše přinesla Hurbanova „Nitra" 1844, přes to, že psány byly slovenštinou, na

Moravě a v Čechách způsobily hluboký dojem a vedle veršů Máchových prohlašovány jsou za nejgeniálnější výtvory nové poesie naší.

Janko Král' už povahou byl osobnost originální, kus bohéma a snílka zároveň. V Pešti, jako advokátní koncipient, celé dni potuloval se mezi lidem na ulicích, aniž slova promluvil, a v noci psal verše, které zpravidla hned zase pálil. Na venkově rovněž bloudil s místa na místo, noci trávil s pasáky při ohni, naslouchal jejich pohádkám a vykládal jim děje dramat Shakespearových. Takovým způsobem dostal se pěšky až do Bessarabie.

A podobně originální byla i Král'ova poesie. Téměř samý motiv pohádkový, ve zpěvném, úsečném podání ballad lidových s pozadím démonické vášně a temných, mystických sil přírodních. Všecko je ne pouze pověděno a malováno, nýbrž takřka z nitra vyrváno, všecko je téměř charakteristika básníkovy vlastní povahy: jeho samotářství, jeho těkavosti, jeho náruživé lásky ku prostému lidu. Drobné Král'ovy pověvky lyrické pak jsou obměny prostonárodní písně vzácné lehkosti a lahody.

Sebrané verše Janka Krále vyšly v Turč. Sv. Martině r. 1893.

Vedle těchto dvou jmen zpravidla se uvádí jméno třetí: Jan Botto (1829—1881). Pocházel z Gemeru, také z vrstev lidových; a ač nebyl z prešpurských, nýbrž z levočských studentů, přece i jej záhy pronikly theorie Štúrovy. Nebásnil mnoho (praxe jeho inženýrská málo přála poesii), ale verše jeho jsou zralé plody rozeného básníka.

Zejména jeden motiv je to, s nímž srostlo jméno Bottovo: zidealisovaný hajduk tatranský Jánošík. Z historického Ďura Jánošiaka, jejž liptovsko-svatomikulášský kriminální tribunál r. 1713 jako vůdce tlupy loupežnické odsoudil na šibenici, Bottův hrdina má pouze jméno. Jánošík Bottův, postava vyrostlá z pojetí lidu, jenž po staletí strádal v porobě a svévoli panské, je prostonárodní rek tragických osudů životních, obr tělem a dítě srdcem, slovenský Ilja Muromec, jenž bohatým bral a chudým dával, na studie posílal chudé studenty a provdával chudá děvčata, slovem: se svými dvanácti pomocníky jako všudepřítomná pohádková spravedlnost po svém způsobu vyplňoval mezery trestního zákoníka a řešil kus sociální otázky. Před samým rokem 1848, který chystal se ji upraviti cestou zákonodárnou, látky takové byly nad jiné vděčny. Botto tehdy (r. 1847) zachytil hlavní motiv a ostatek později zpracoval v obšírnou skladbu „Smrť Jánošíkova“.

Pod názvem romance shrnuje řadu ballad a elegií v duchu prostonárodním. Měkká, dumavá mysl básníkova pojala předmět také měkce a zádumčivě. Svůj junácký život Jánošík zde má již za sebou: shledáváme se s ním jen v žaláři a na popravišti, kde těžce žalostí a se světem se loučí. Nezná se k vině; rozrážel pouze pouta svých strádajících bratří a mstil urážen ou ideální spravedlnost. Báseň má hojně živlů samorostlé prostonárodní romantiky, hojně malebných kusů přírodního líčení, ale také stopy studií knihových. Zejména Máchův „Máj", u Štúrovců velmi oblíbený, komposici Bottova „Jánošíka" byl patrným vzorem.

V menších balladách svých Botto rád symbolisoval a allegorisoval. Děj dávala pohádka nebo místní pověst, a podložený smysl byla básníkova idea tendenční. Tak na př. v krásné, goethovsky komponované balladě „Povesť bez konca" (z r. 1850) báchorkovitý děj kryje symbol slovanského obrození. A tato vlastnost vrací se i v Bottově lyrice situační.

Sebrané verše Bottovy vyšly v I. svazku Pokorného „Knihovny československé" 1880 a péčí Josefa Škultétyho v Turč. Sv. Martině 1909. —

Samo Chalupka, Král' a Botto byli hlavní mluvčí Štúrovy četné skupiny básníků v duchu prostonárodním. Plodná doba činnosti básnické pojí se k jejich létům mladým.

Za to do konce života zachoval pružnou tvořivost nejnadanější odchovanec školy Štúrovy, Ondrej Sládkovič, skutečným příjmením svým Braxatoris (1820—1872).

Silná individualita Sládkovičova nedala se spoutati tehdejším obecným směrem. Zatím, co jiní vrstevníci veršovali o strašidlech a dracích, kouzelných princeznách a zakletých zámcích s allegorií i bez allegorie, co horovali o příštích velkých výtvorech domácí Musy, — Sládkovič z plné duše zpíval o lásce k dívce, kterou miloval ohněm svých dvacíti let a zbožňoval podle všech pravidel romantického umění. Proto Sládkovičova lyricko-epická „Marína", zavržena jsouc Štúrovským spolkem „Tatrínem" jako poesie „lascivní a západnická", r. 1846 vyšla nákladem soukromým. Odmítavé stanovisko k básni nevytrvalo však dlouho. Když po nějakém desítiletí volalo se po sebraných básních Sládkovičových, tíž soudcové, kteří kdysi „Marínu" zamítali, v dílech básníkových přáli si ji míti na místě prvním.

„Marína" je lyricko-epická báseň velkého slohu, skrovného děje a obšírných reflexí, skládaná se stálým zřetelem ke Kollárově „Slávy Dceři" volnější strofou Puškinova „Oněgina".

Mladý ev. bohoslovec zamiloval si sličnou dcerku v měšťanské rodině šťávnické, kde vyučoval; když pak za dalších studií v Halle se dověděl, že dívka dala přednost partii výhodnější, opěvá ztracenou Marii nejprve jako bytost pozemskou a potom jako zjev ideální, vzletlý do říše duchů. Báseň je plna milých portraitů milenky a teplých genrových obrázků, jichž Marína je středem, a zejména plna vroucích úvah o očišťující a povznášející moci lásky a věčné mladosti duše, o kráse i dobru, jež z ní se pramení. Překypující cit často však uměleckou kázeň básníkovu utápí ještě v mlhavém horování.

Co Sládkovič v „Maríně" napověděl, to plně a krásně dopověděl ve svém „Dětvanu", jejž r. 1847 napsal v půvabném sliačském kraji, nedaleko hor dětvanských, kde přebývá nejsebevědomější, nejoriginálnější lidový typ slovenský.

„Dětvan" je ustrojen po byronsku. Nejprve volný život na horách, všechno kouzlo přírody karpatské, ve dne i v noci; potom milostná selanka výkvětu těch hor, dokonalého šuhaje Martina se selskou krasavicí Elenou; posléze tragický omyl, v němž jonák zabije loveckého sokola králova a zavolán jsa k výslechu, zalíbí se Matyáši Korvínovi (z jehož doby je děj básně), který mládence zařadí do svého Černého pluku.

Sládkovič v „Dětvanu" projevil stejně dokonalé umění malířské, jako sílu myšlenky. Obě hlavní osoby sice romanticky idealisuje: on vtělené hrdinství a zároveň cit přímo dětinně čistý; ona něžná, až přeněžnělá, a při tom neobyčejné vyspělosti duševní, — básník ve všem prostonárodním, jako všichni Štúrovci, spatřoval jen ideál dokonalosti. Za to však jednotlivé kusy a výjevy, jako hry a tance děvčat, život pastýřský, salaš za noci v horách, zvolenský trh výroční, námluvy, život verbířský atd., ve své prostotě, pravdivosti a životní plastice jsou opravdu klassické. Sládkovič v „Dětvanovi" pro umělecké zbytnění lidového života domácího vykonal velmi mnoho.

A stejně mnoho provedl i v reflexivní části „Dětvana". Lid svůj pojímá jako šťastný, bohatý materiál, ale neuvědomělý, nesvůj. Hrstka intelligence nad jeho hlavou snuje své programy a theorie, láme si jeho hlavu, — kdežto lid sám minulost si strojí po svém, s přítomností je spokojen, má-li jen vezdejší svůj chléb, a budoucnost ho nezajímá. Je konservativní ve všem způsobu života, a houževnatě, ač neuvědoměle, zachovává i svůj jazyk. A o všech těch pokladech nepřebraných, které v sobě chová, lid ten nemá ani tušení. V jeho zpěvu, hudbě, tanci, kroji, kresbách, řezbách, domácím průmyslu atd. jsou zárodky velké budoucnosti umělecké; v jeho dumavém, bystrém umu dřímají poklady příštích velkolepých soustav myšlenko-

vých; v jeho patriarchálním životě rodinném jsou základy příštího nového života společenského.

Je to v podstatě totéž horování, jako v Štúrově škole vůbec; jenže zde ze samého zidealisovaného předmětu vyplývá mnohem přirozeněji a působí opravdovou silou básnickou. „Dětvanem" (poprvé otištěným v V. ročn. alm. „Nitry" 1853) poesie školy Štúrovy dospěla vrcholu, a básní tou i Sládkovič vlastně pověděl vše, co literatuře chtěl pověděti nového.

Sebrané verše Sládkovičovy vyšly v Praze v Národní bibliotéce 1878 a v Turč. Sv. Martině péčí Josefa Škultétyho 1899—1900.

ALBERT PRAŽÁK:

III. Literatura slovenská od let šedesátých po přítomnost.

I. Jako u všech národů rakouských, léta šedesátá se začala i na Slovensku s nadějemi do budoucna. Slováci, omlazení osvobozujícím dechem všeevropským, vítězně přestáli bouře r. 1848 a po nich nastalou reakci politickou; spory československé ustaly a rozluka uzákoněna i vně jednotným pravopisem M. Hattalovým (Grammatica linguae slovenicae 1850), vybudovaným filologicky a se zřetelem k ostatním jazykům slovanským; evangelíci i katolíci slovenští shodli se ve vzájemné práci kulturně-národní, a vyhověvše naléhavým otázkám své doby řadou literárních plodů, chystali se pro život politický.

Prvním projevem toho jest t. zv. akce memorandová. Již Štúr podal v letech čtyřicátých sněmu prešpurskému žádost, aby byly zrušeny zákony, jimiž se dává přednost maďarštině před slovenštinou v církvi, ve škole a u soudu. Memorandum, psané předním slovenským politikem drem. Št. Markem Daxnerem r. 1861, žádá více: osobnost slovenského národa budiž uzákoněna; území hornouherské budiž nazváno Slovenské okolie; slovenština budiž v něm orgánem života veřejného, občanského, církevního, školského; heslo Maďarů i Slováků: jedna svobodná ústavní vlast, a v ní svoboda, rovnost, bratrství národů! Memorandum bylo slavnostně přijato lidem i šlechtou, národ důvěřoval v rozhodný politický obrat, ale brzy se přesvědčil, že ani Vídeň ani Pešť nepovolí. Šlechta na nátlak podpisy odvolala a Memorandum odloženo stranou.

Memorandový výbor měl mimo svůj úkol politický zříditi také Slovenskou matici. Pomýšlelo se na ni od r. 1851. Měla

duševně i mravně jednotiti všechny vrstvy slovenské, určovati směr i dávati podporu literatuře domácí a na poli kulturním nahraditi vše, čeho se Slovákům nedostalo na poli politickém a správním. Panovník vyhověl žádosti memorandového výboru a Matici povolil. Radost z toho byla nezměrná. Vyslovil ji nejlépe Francisci a jiní řečníci při schůzi zahajovací r. 1863, pravíce: „Od dob velkomoravských lid slovenský sel a nežal, mozolil se a přece chudl, byl bohatýrem a přece beze slávy, učil se a přece nezmoudřel, až utratil národní povědomí a s ním vytuchl i život národní. A nyní tato zlatá bulla slovenské národní jednoty, — pod jejímž vlivem a ochranou národ slovenský se sjednotí, vyvstane a rozmnoží své duchovní i hmotné, dosud zapomenuté nebo v nečinnosti hynoucí síly, náhradou za ztracenou dějinnou minulost, za stoletou politickou bezvýznamnost, za zklamané naděje v Memorandum“. Slováci triumfovali. Svému prvnímu matičnímu předsedovi, znamenitému národohospodáři a pracovnímu buditeli biskupu Moysesovi připravili do Turce vjezd královský.

První nadšení opadlo a výsledky nebyly s ním naprosto úměrné. Založena sice tiskárna a vydáno něco knih; založen i Sborník Matice slovenskej; vedle Matice ustaven i ženský vzdělávací spolek Živena. Ale to vše ještě nebylo naplnění programových slibů.

Příčiny byly niterní i vnější. Pracovníků se našlo málo; mnozí umdlévají, jiní z příčin osobních umlkají nebo se práce vzdávají. Politický obzor slovenský se zvolna kalí úsilně připravovaným dualismem. Vláda uherská oklešťuje nenápadně práva Matice, vzbouzí v údech třenice, zakládá tajně spolek, aby zničil obrodné snahy novoslovenské. Rok 1867 vydal Slováky Pešti a všemaďarství. Daxner a Hurban protestovali, ale odsouzeni pro buřičství. Zákon Deákův z r. 1868 jako na výsměch Memorandu prohlásil maďarštinu za řeč státní a jedinou řeč sněmu. Slovenské slovo od té doby bylo projevem všeslovanství a zradou, slovenské knihovny ve školách páleny, slovenština omezována na školy konfesijní, stále ještě ve své samosprávě opřené o zákon z r. 1791, a konečně zahnána za pluh sedlákův a jeho dvořiště.

Nedivno, že za takových poměrů semeniště slovenské obrody, Matice, muselo býti zmrtveno. R. 1869 v budově matiční z nenadání ubytováno vojsko: první předzvěst smrtelné kulturní rány. Byla zvýšena smrtí biskupa Moysesa, na jehož počest po celý rok nový předseda nevolen a jehož předsednické křeslo zastřeno stejně dlouho závojem smutečním. Bylo to jako tušené předobrazení všeho, co přijde. Matici činěno pří-

koří za příkořím, její chabá činnost znesnadňována, až v dubnu r. 1875 Tisza ji zničil. Na interpelaci dra. Miletiče prohlásil, proč: agitovalo se v ní všeslovansky; její delegáti v Záhřebě při otevření university žádali „oleje pro své zhaslé lampy"; při slavnosti Jungmannově v Praze připíjeli Čechům; připustili na jedno shromáždění docela dva Srby: zřejmá velezráda maďarské vlasti. Matice zanechala jmění; dle jejího § 35. má toto jmění připadnouti slovenskému národu v případě zrušení spolku. Ježto tohoto slovenského národa v Uhrách není, připadne jmění matiční státu na kulturní účely. Potud Tisza. R. 1884 skutečně dáno na kulturní potřeby. Zřízen „Král. uherský vzdělávací spolek uherskoslovenský" v Pešti a začal vydávati maďařící Domový kalendár, Vlasť a svet, zábavné knižnice přeložených maďarských autorů, aby lid slovenský poznával „domácí národní literaturu".

A bylo-li před Tiszou Slovensko úsilně maďařeno, je nyní maďařeno mnohonásobně. Jména měst, dědin, krajů, hor a řek pomaďařena. Po celé zemi vyslány maďarské tlupy a spolky. Pošty a železnice osazeny Maďary. V slovenských kostelích nařízena maďarská kázání. Kanonisace kněží učiněna závislou na kvalifikaci maďarisační. Kněží nuceni přisahati na zásadu odnárodňování.

Že bylo krutě zle, patrno na politickém vůdci a literátu J. M. Hurbanovi. Přední separatista se nyní dovolává Čechů. „Odtrhli jsme se slovenštinou sice od českého spisování, ale ne od české literatury: jsme jeden národ. Nesmíme zanedbávat češtinu. V smutných nynějších politických dnech jsme poznali, že konečný konec jakovémukoliv drobení československému uložen býti musí. Nám Slovákům nic nezůstalo z bouří časů, než drahý poklad literatury československé a vědomí, že jsme bratři rodní, nejbližší Čechů, Moravanů, Slezanů. V Praze je středisté naší československé literatury ... A takový, tak početný národ je, — Tisza nemůže jej popříti" (Nitra 1876).

II. Tak zvláštní a tak podivně se utvářející politické poměry silně se dotkly, jak ani jinak nebylo možno, i slovenské literatury, třeba početně skrovné. Jest uložena většinou v časopisech a almanaších. J. Viktorin a J. Palárik vydali 1858 Concordii, J. K. Viktorin 1860—64 Lipu, V. Pauliny-Tóth a M. Ferienčík vydávali Sokola, Kalinčák, pak Sytnianský a Ferienčík Orla, Francisci Pešťbudínské vedomosti, A. Radlinský Priatela školy a literatury, Cyrilla a Methoda a m. j., jak která církev mimo literární měla své zájmy osobní. Vydavatelé těchto časopisů shromáždili do svých redakcí téměř tytéž spisovatele, neměloť jich Slovensko let šedesátých nadbytek. Nebylo tu rozdílu mezi

evangelíkem a katolíkem, — otázka národního bytu řešena svorně. Viktorinova a Palárikova Concordia je toho přímým prohlášením.

J. K. Viktorin (1822—1874) v předmluvě k svému almanahu upřímně žádá staviti hádky a jednomyslně pracovati, aby byl pozdvižen lid hluboko upadlý. To je mu otázkou důležitější než hádka o češtinu a slovenštinu; účelem Concordie jest československá jednota a zveleba kulturní, — máme oboustranně co dělati, abychom život uchovali. Lepší budoucnost si připravíme jen my sami činem, obětovnou prací.

Viktorin usuzuje neosobivě, ale svrchovaně kriticky a věcně. Žádá ovlivení filosofií německého pokroku, ale ve shodě s podstatou naší národnosti; musíme dohoniti myšlenkově Evropu, jsme pozadu. Politicky upozorňuje na výrok maďarského politika Eötvöse: „Lid, jenž ztratil osobitost, nemůže býti nikdy užitečným členem lidské společnosti, ssaje jiným jak úponkovitá rostlina život. Proto první povinností každého lidu jest cele zachovati svou národnost, zachovati vlastní řeč, nejšlechetnější a nejduševnější jeho výtvor“ (Pesti Napló 1859/246). Slováci, Srbové, Chorvati a Rusíni, kteří jsou Maďarům blízko, musí si důtklivě tohoto výroku povšimnouti. Slovákům se vytýkává všeslovanství. Jest nutno poučiti jiné národy, že je to strašidlo zbytečné. „My sami o něm víme málo; žijeme pod různými vládami, a nevěrnost nám nikdo nedokáže. Nemáme jednu nás aspoň vědecky spojující literaturu, a tak asi deseti literárními jazyky jsme si tak odcizeni, že hovoříme spolu německy. Politické sjednocení slovanské není možné, a zdá se, že ani literární ne. Jeden všeslovanský jazyk již nemožný, různosti se příliš rozmohly.“ Viktorin by jim dnes již ani nebránil; kde jde o zachování života, jsou dokonce i nutny. (V čl. Výlet do Mehádie a Bielohradu).

Ohlas dobový a osobité i věcné názory ještě pozoruhodněji se hlásí u kněze J. Palárika (1822—70). Bezohledně posuzoval politiku světskou i kněžskou, a za to byl pronásledován a podezírán z husitství, ze všeslovanství a z demagogie národní. V Pešti vzdělal se divadelně, a tak napsal pod pseudonymem J. Beskydova několik prací dramatických. Je spíše postupný skladač událostí za událostí, než dramatik; jeho tendence národní a mravní jsou umělecky nemožné; jeho děje a jich spleť šablonovitá. Ale soudobý život slovenský zachycen tak, že zůstává dokumentem: Palárik nebojí se jej obžalovati z cizáctví (Incognito) a pijáctví (Drotár). Nejvíce zajímá nepůvodní hra složená podle hry J. Korzeňiowského: „Smierenie alebo dobrodružstvo pri obžinkách“. Tu hlásí se otevřeně doba

memorandové důvěry v Maďary: je tu přímá výzva, „aby si Slováci i Maďaři svaté právo společné své krajiny uherské spojenými silami bránili, národnosti své vzájemně ctili, národní vzdělanosti a osvěty, bez které blaho vlasti ani mysleti se nedá, jeden druhému upřímně dopřáli, a aby žádné nenávisti, žádného sváru mezi nimi nebylo, jen chvalitebný pud ku předu!“ „Toto je politicko-národnie vyznanie moje,“ doznává Palárik. Palárik napsal mimo jiné také důležitou politicko-literární úvahu „O vzájemnosti slovanskej“, jež svou prozíravostí překvapuje. Slováci dokázali odlukou jen známou slovanskou odstředivost od jednoty. Slověnština a liturgie nás pojila, Řím a Německo rozdvojily a zasely rozkol mezi slovanský západ a východ. Tím se i literatury i řeči odstřeďují. Latinisace a germanisace dlouho ubíjely národní literatury a znešvařily jazyky. Náboženství a literární rozervanost odcizila Slovany Slovanům. Tím podléhali cizině. Teprve XIX. věk přinesl nápravu. Co se tkne Kollárovy vzájemnosti, je to jakási nutná mystifikace, dnes zbytečná, protože celý svět ví, že vzájemnost slovanská nejen na řeč a literaturu, nýbrž i na politiku se rozprostírá. Vzájemnost slovanská má podporovati národní vývoj každého kmene po všech stránkách jeho, nejen literárně; nedotýkajíc se práv národů cizích, nechce ani jimi býti dotýkána. Samostatnosti musí dojíti všechny kmeny ve všech řečích, tedy i v Rusku na př. Poláci. Nechceme, milujíce kmenovou láskou slovanské národy, k vůli některému z nich zemříti. Co se tkne politické formy ústavní, Palárik je pro federaci, roztříštěná povaha Slovanů jí žádá, — absolutismus jest pro sjednocené Němce. Na federativním podkladě jest budovati slovanskou politiku. I Poláci mohou se účastniti, rozlišujíce ruský národ a — systém jeho vlády. Panslavismus je směr čistě liberální, není nepřítelem národů druhých, pokud nechtí nad slovanskými národy míti nadvládu.

Literáti Viktorin a Palárik, jak vidno, politisují. Rozruch a nejistota prvních let šedesátých to vysvětluje. Politický podklad tu romantický, tam reální má konečně celá jich almanahová družina. Tak dramatik Jonáš Záborský, pseud. Vojan Josifovič (1812—1876), i do pravěkých námětů dějinných (Odboj zadunajských Slovákov, Arpádovci) promítá myšlenky soudobé, vzniklé z důsledků dějinné latinisace a germanisace: „budeme pacholky mnichů a biskupů latinských, cizozemci nám vezmou víru a svobodu, a my jim za to budeme otročiti“. Petr Záboj Kellner Hostinský (1823—73) na půdě starých dějin ruských zobrazil spor myšlenek východních a západních a představil ideál mladého slovanského bohatýra (tragedie Svätoslavičovci). Kollárovec a epigon Hollého Ludevít Žello (1809—1873) popsal boj polabského Slovanstva a Němectva

(Pád Miliducha), vyzval k jednotě a svornosti a do eposu Rastislav vdechl tužby novodobé. Nejlepší znatel slovenštiny a spolutvůrce její mluvy spisovné, Michal Mil. Hodža (1811—1870), Vieroslavínem sáhl k myšlenkám všeslovanským a hrdinským eposem Matora k národně buřičské postavě Janošíkově. Viliam Pauliny-Tóth (1826—1877), básník, povídkář a novinář, hrou „Lidská komedie" fantasticky představil skvělou budoucnost slovenštiny a novellou Matúš Trenčianský pokoušel se dějinně opodstatniti slovenské Memorandum; obdobného histo-

Samo Tomášik.

rického důkazu hledal Samuel Tomášik (1813—1887), původce písně „Hej, Slováci" a povídek, líčících dávné zápasy dějinné a náboženské. Novellista M. Ferienčík (1825—1881) sloužil myšlence národní, zobrazuje, co Slovákům v přítomnu nejvíce škodilo. J. Kalinčák (1822—1871) v „Mládenci slovenském", v pověsti IX. stol., mluvil o pádu synů Svatoplukových řečí ideálů Štúrovských. „Nečestno je svoje krby pod odnož druhého podávat... Časy ubíhají v přeměně nové síly, slabý vyrůstá v silného muže, silný slábne, a utlačený se bouří proti utlačovateli... Mužové slovenští! Což pro nás dosud nepřišel den naší síly?" Kalinčák mluví tu o spolku „Bratov slovenských", jehož člen musí opustiti domov, nesmí

míti milenku, vše, jak byste slyšeli promlouvati Štúra o politicko-národních cílech a prostředcích. A tak barveny i jiné práce historické (Knieža liptovské, Bozkovci, Svätý Duch, Milkov hrob, Serbianka a j.). Jeho „Reštavrácia" jsou obrazy slovenských voleb a úskoků vládních proti slovenským zemanům prováděné pomocí židovských náhončích. Kalinčák kreslí postavy realisticky a jest si toho vědom: „slovenčina není v slovkách, t. j. četných příslovích přimíšených do řeči hrdiny, ale ve věci samé; jsem přesvědčen — píše Viktorinovi — že osoby v ní vystupující jsou takové, jako u nás lidi sami, ba víc, jsou to jejich portréty". Reštavrácií Kalinčák platil daň domovu za radostný a hrdý styk se slovenskými zemany, pro něž vyspívaje nacházel obdoby a konečně i modely v pověstech Czajkowského, jež překládal. Ludevít Kubáni (1830—69) tonul podobně v historismu. Jeho Valgatha, nejlepší slovenský román historický, přírodními příkrasami vyzdobený, má předmětem uherské zápasy Jiskry z Brandýsa a jeho předního vůdce Valgaty, pod jehož rozvaleným hradem Kubáni trávil své mládí. Romantickou básní „Radzivilovna" Kubáni sáhl k dějinám polským. Náladu memorandovou zbásnil výkladem jejího programu, jsa vždy ochoten básnicky s národem doufati i zoufati.

A nejen belletrie, i věda soudobá ukazuje rozruch politického buzení a uvědomování. Vědecký romantik Fr. Sasinek studuje uherský pravěk a uherské dějiny, aby dějinným důkazem bojoval ve prospěch Slováků proti Maďarům. Pavel Dobšinský, překladatel z Byrona, pěstuje kulturní historii a národopis a dokazuje myšlenkový i citový slovenský svéráz; v menším měřítku totéž podniká Pavel Križko. Petr Kellner Hostinský fantasticky a romanticky blouzní o slovenské mythologii. Viliam Pauliny-Tóth obdobně propadá blouznivému badání slovenských počátků. Samuel Ormis na základě Komenského usiluje o svérázné názory výchovné. Daniel Lichard pracuje nejvěcněji a popularisuje nauky soudobé v hospodářském listě svém „Obzor", práce lidově přecenná.

Věda i belletrie na Slovensku v letech šedesátých, jak patrno, souvisely se životem národním ve všech složkách jeho. Katastrofální rány let sedmdesátých proto zasáhly i je. Situaci udržeti chtěl J. M. Hurban svou obnovenou a českými příspěvky obohacenou Nitrou (1876), ale nehledal nových dobových proudů jako zbraně, spokojuje se stále štúrovskou náboženssko-idealistickou tradicí. Jeho okolí bylo jí prosyceno a stále nadějně nadšeno. Snad proto nepokročilo dále, ba brá-

nilo se myšlenkám cizím a novým. Viděti to na novelle M. Dumného (Daniel Bachát), jež má místa programová: „Nenávidí Heineho, ctí básníky zdravé, kteří žijí a mrou s národem, kteří nemodlaří v přírodě a nezapírají nejvyšší bytosti, nemají světobolu. Básník má vzdělávati a ušlechťovati, oduševňovati pro božské cíle, ne otravovati víru, ne podkopávati pochybnostmi nevěřícího srdce svého kořen životního stromu lidu. Nelíbí se mu cizí hudba, Beethoven, Chopin, Wagner; miluje hudbu, jež má ráz a povahu národa, zpěv národní. Je rozhodně proti kosmopolitismu". M. Dumný hovoří řečí Jakuba Malého, svádí do úzkých kolejí nábožensko-mravně-prostonárodních, a doba žádala širokého rozhledu, tempa moderní Evropy, jak přejímal je nepřítel Maďar. Slova, jež napsal r. 1847 mladý theolog Hurban, jsou v podivném rozporu s celou literaturou slovenskou let šedesátých a sedmdesátých a jsou snad časovější než tehdy: „Život slovenský zatížili theologové, již dosud snad jediné národ vedli; ztheologisovali národnost, ideály a záměry učinili všeslovanskými; zavřeli nás do těsných světnic, a dokud jich neotevře genij sociální, budeme nedochůdčaty".

Dědictví štúrovských ideálů ovládalo Slovensko i v generaci další Hurbana syna. Zásady Dumného lze mimoděk i jeho nazírání dáti za heslo. Ten želaný „genij sociální" přišel až koncem let devadesátých, třeba belletrie k němu často činila již před tím náběh.

III. Svetozár Hurban Vajanský (nar. 1847) představuje spolu s Hviezdoslavem a Kukučinem literaturu let osmdesátých a devadesátých, údobí krutého politického útlaku, kdy Slovensko ovládl názor, že jen nadpřirozená síla může pomoci. Štúrovy romantické názory vystupňovány a zmocněny o nové prvky; Hurban na př. po osvobození Srbů a Bulharů r. 1876 od Rusů věří v obdobné osvobození Čechů a Slováků a vede národ k trpné představě budoucí osvobozující evropské pohromy. Zachovává úzký tradicionalismus domácí a přes všecko české navazování vzájemnosti žene odluku do krajnosti; jest milovníkem ruského samoděržaví a jeho zpátečnických proudů. V tom směru postupují „Slovenské Pohlady" a „Národnie Noviny", jež sám v Turč. Sv. Martině spoluzakládal a redigoval, — vedle Lichardova Obzoru a Pietrova Národního hlásniku nejdůležitější slovenské listy.

Hurban Slovákům zoufajícím o možnosti bytí vdechoval důvěru života. Vida v literatuře jediný možný projev jeho, toužil vytvořiti literaturu silnou a živnou, jež by podryla jako tichá voda nepřátelské břehy a způsobila příval osvobozující laviny. O tento cíl usiloval jako básník, belletrista a organisátor sloven-

ského života. V svých básnických pracích (Tatry a more, Z pod jarma, Vilín, Maják, Jaderské listy a j.) je sentimentální a ironický erotik, oslavovatel podtatranské země a lidu, národní elegik, všeslovanský romantický blouznivec ne bez naivního příchuti, tendenční politický pamfletik, tvarový a rytmický bojovník, končící anarchii slovenské prosodie. Jako belletrista

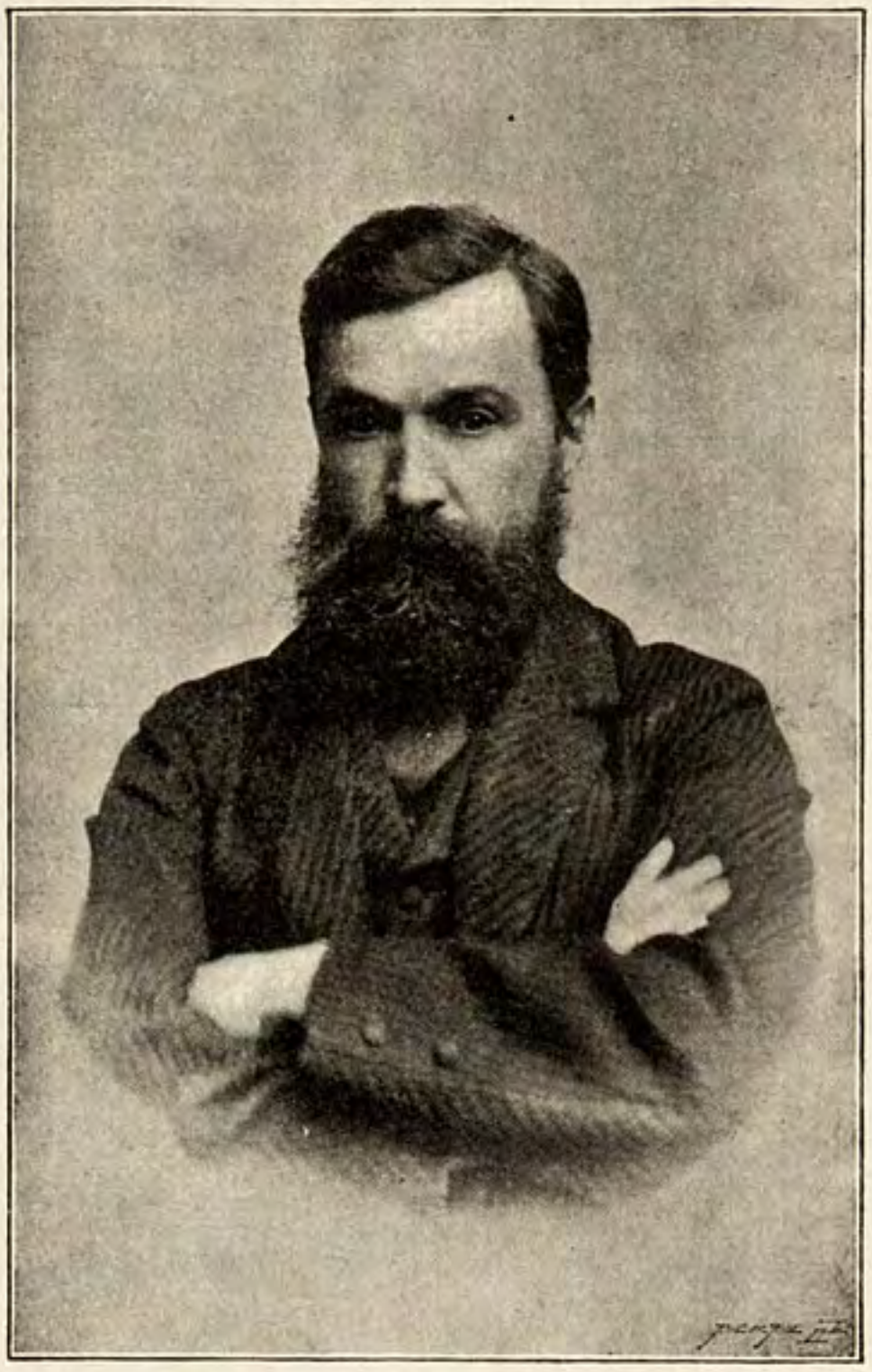

Hurban Vajanský.

na malých i velkých plochách málo ze skutečnosti a mnoho dle snů maluje obraz slovenských vyšších i nižších vrstev, miluje uměleckou lež více než holou skutečnost. Pod Tatrami vše vyrůstá mu v hrdinné patriarchální slovanské reky, jak by zrak jeho byl zakalen daltonismem Kollárovského a Štúrovského snění a neviděl tragického rozporu skutečné soudobé bídy. Řadou novell spěje k románům debatním a thesovým, obrazům to generací, měst, nepřátelských systémů a hnutí světových (Letiace tiene, Suchá ratolesť, Pustokvet, Koreň a vý-

honky, Kotlín), — práce tvarově nové, slohově i myšlenkově vybroušené, ovládané slibným a nesporným talentem, rozrušeným na Hurbanovu škodu však černým rámcem národních příkoří a mlhavou přítěží romantického, minulého i soudobého ovzduší. Vajanský organisoval slovenskou literaturu i život. Kritik dle zastaralého aesthetického zákonníka, v theorii umělec pro umění, v praxi jednostranně tendenční, se zorným úhlem zkřiveným předsudkem náboženským a národnostním, a přece v šťastných chvílích pronikavě bystrý, bádavý a sčetlý. Vůči moderním proudům (Tolstoj, Nietzsche, Masaryk a j.) projevil nepochopení, a přece, podivno, podstatu realismu málokdo určil jako on: důsledek demokratismu a nacionalismu, jenž odstraňuje romantismus, sladkou hračku zahálčivé ženskosti; záchrance románu a dobových dokumenků, nejpřípadnější a pravdivá výplň kostry našich dnů, jasný obraz života pro dny souvěké i budoucí (N. N. 1891). V Hurbanovi žije směs minula a přítomna, a často to minulo překonává ducha moderního. Jako redaktor projevil se silou oekonomickou a dobývačnou, jako novinář všestrannou a schopnou ukojiti zájem dne belletrisovaným úvodníkem, rozmarným feuilletonem i neprohlédavým a blouznivým rozběhem do světové politiky. V celku je myslitel původní a zajímavý filosof národní: slovenské postavení pokládá za zoufalé, „rodíme se pro tyrany“, „jsme temná massa žabích vajíček, z níž pulci opouštějí hnízdo, nechávajíce masse jen povědomí rodného kmene (Kollár, Šafařík)“, „raça chabé síly, jež se po staletí v dějinách neozvala, líná, trpná a měkká“. Slovákům dle Hurbana ublížila nejvíce latinisace minulých století a po josefinismu maďarisace: šli od cizoty k cizotě, tu kořen zla. A dalším škůdcem jsou odrodilá šlechta a židé. Přes to věří v záchranu. Slováci jsou nyní hnáni do říše ducha, nuže tu musí si zjednati pevné místo, když tvrdá země se ztrácí. Mají na to dosti životní energie a dosti mízy z kořenů lidu. A je-li zhouba neodvratná, nevznítí-li literatura silnějšího a bezpečnějšího života, pak zbývá Slovanstvo: „My, kteří jsme praotce Rusů, Čechů, Poláků učili zpívat, my, kteří se slovenštinou projdeme čtyři díly světa, my, jichž řeč jest rajská mluva archandělů, neumřeme, protože duší splyneme se Slovanstvem, a to je nesmrtelné.“ Romantismus! Naivní názorovost, zatížená jakoby kletbou minulého blouznění, jejíž tíži Hurban nedovedl setřásti, ale kterou zvolna odhazuje Hviezdoslav a vědomě a zřejmě Kukučin.

Oravan Pavel Országh (* 1849), píšící zprvu pod pseudonymem Josef Zbranský a pak trvale Hviezdoslav, je názory svými Hurbanovi jen částečně blízký, jinak představuje

přechod k věcnějšímu pojetí otázky slovenské. Také jemu se zdá, že Slováci žijí na třasovisku, z něhož vede cesta jen hlouběji dolů. Ale přes to věří, „Laokon, opletený rdousivou bolestí národní", v silnou osnovu národní duše, jež odolá. Básník má lidu vlévati v zemdlený organismus národní sebevědomí, připomínati mu příbuzenství krve slovanské, učiti jej činu a práci, a bude Slovákům po stránce národní lépe. Řeč tedy jiná než Hurbanova.

Hviezdoslav.

Hviezdoslav pracoval jenom básnicky. Svůj život a jeho zápasy a cíle zobrazil v Prviesenkách, Zpomienkách, Sonettech, Letorostech a Stescích, tu formální virtuos cizích tvarů, umělec pro umění, hluboce oddaný přírodě a kosmu, tu prostý zpěvák prudce stržený v národní vír. Nejkrásněji se projevil žalmistou národa, tesknícím v rythmu bible a řeckých tragiků, v Žalmech jež dokazují, jak základem všeho na Slovensku jest bolestný národní nerv a jak Hviezdoslav jím rozechvěn a obolen propadá dědičné odevzdanosti v Prozřetelnost trpně a bez výhrady. Epicky vzdělával Hviezdoslav náměty lidové a bi-

blické. Hájnikova žena, Ežo Vlkolinský a Gábor Vlkolinský a jich námětové úlomky Poludienok, Večera, Na obnôcke, Prvý záprah, Bútora a Čútora a V žatvu předkládají čtenáři otázku slovenského lidu a zemanstva, jich drobné slasti a strasti, pestře víří lidové typy, obklopují je růžovou mlhou barevných prostředků a zachycují v ustavičném pohybu, tu na cestě z kostela domů, v hovoru na návsi, v schůzce obecní, tam při svatbě, pohřbu, tanečním a posvícenském reji,... panoramaticky předvedený rok na vsi... a přece není to jen panorama, ale místy první věcné ohledání slovenského lidu a pojetí jeho jako slovenské národní základny, na níž je stavět a budovat dále; oči rozesněné a zahleděné k horám jakoby se sem sesmekly a mezi kořeny v zemi hledaly smysl národního bytí. Zvlhly důvěrou ve vítězství práce lidové. V biblických námětech (Agar, Ráchel, Kain) je patrný rozběh k titanismu, ale dusí jej v počátcích zděděná měkkost náboženská. Hviezdoslavova láska ke křesťanství (Vianoce) nepřipustí bouřné prometheidy, vidí v něm svěží van lidstva, učinilo člověka člověkem; proto uznává i didaxi v umění ve smysle křesťanském.

Biblický námět vybral si Hviezdoslav i pro drama Herodes a Heródias, obrazící osud Jochananův, skvělé řečí i pojetím, ale zatížené přírodními obrazy. Přes to dramaticky stojí tu výše než v svých mladých pokusech (Otčina, Oblaky, Pomsta), vytříben již svými překlady a předlohami z literatur světových. Jedinečné bohatství Hviezdoslavových uměleckých prostředků svádívá pozornost pozorovatelovu často jen k povrchu, t. j. k postřehům obrazotvorné mocnosti. U Hviezdoslava je však možno sestupovat hlouběji, pod barevný povrch: oslepující romantická prostředková záře zmizí a najdete ducha dobově myslivého, jenž prokazuje v protivě k Hurbanovi věcnější a přesnější smysl pro podstatu soudobé polohy slovenské a jejích úkolů.

Dále v tomto směru zašel a reakci proti romantické Kollárovské a Štúrovské tradici a bludnému dalšímu jejímu zmocnění vytvořil a první tendence nových směrů let devadesátých propověděl svým dílem Martin Kukučin, vl. jménem Matej Bencúr (nar. 1860), moderní a pokrokový přispěvatel Slovenských Pohľadů. Studoval v Praze a dal se s porozuměním zasáhnouti novými myšlenkami našich let devadesátých. Domů a pak na Brač a na konec do Punta Arenas v Americe přišel s novou názorovou náplní, mladistvý patriarcha pozdějšího slovenského hnutí t. zv. Hlasistů. V řadě kreseb okreslil život slovenský, český a jihoslovanský (Dies irae, Zápisky ze smutného domu, Rysavá jalovica, Mladé letá, Mišo, Cestopisné črty z Černé

hory, drama Komasácia a j.). Miluje ruský román, nebál se realismu, horoval o něj, vida v něm základ životního poznání a také léčení. Lidový život vybíral si již ne pro národopis, pro selankovitost, pro barevné pozadí, ale aby rozpoznal věcný jeho stav, zvýšil jeho úroveň a uvědomil jej k silnějšímu a pyšnějšímu životu. Na hmotnou podstatu života se stavěje, prodchl ji jemným porozuměním životu duchovému a citovému. Stát a společnost jsou mu jen prozatímní prostředek k cíli lidového oblažení. Otázku hladu touží rozřešiti a pak teprve věří v možnost vyšších cílů, pak teprve sní o umění, literatuře, o síle pro politické zápasy a o lepším životě veřejném. Z jeho díla hřmí povel: Vykořeňte z lidu nešťastnou osudovost, učte jej náboženství práce a soběstatečnosti! Odučte jej hledat cíl mimo vlastní zemi, zamezte stěhování do ciziny, — neboť jeho Amerika jest doma, — tam nechť vzdělává půdu svých otců a zmnoženou ji odevzdává dále! Ať jest spokojen tímto údělem, věře v lepší své příští posouváním se vrstev společenských! Názory neznámé Hurbanovi a málo známé i Hviezdoslavovi, názory Hlasistů, obsažené v předním slovenském románě z kraje dalmatského „Dom v strani“. Tento syn nové doby, Kukučin, přišel rozhodně o několik let dříve před svou dobou slovenskou. Kdo kolem tvořil, podléhal oslnivému kouzlu hurbanismu anebo až značně později, po boji mladých se z něho vybavoval. Sem patří práce, jež psaly belletristky Elena Maróthy-Šoltészová, Terezie Vansová a L. Podjavorinská. Šoltészová vedle drobnějších obrázků (V černickej škole, Na dedine a j.) napsala román „Proti prúdu“, obraz slovenského odrodilce, v němž se povědomí národní duše hnulo a vrátilo jej rodné řeči. Kus slovenské utopie, důvěřivé v zemany, jež má pozdvihnouti mysl národa a utlumiti hoře, že vyšší vrstvy jsou ztraceny. Obraz slovenského života, jak by mohl a měl býti, ušlechtile ideální, souhlasný celkem s Hurbanovým nazíráním. Podjavorinská (Riznerová) čerpá pro své obrázky z přírody a lidu celkem nesložité náměty, jež až v poslední době se myšlenkově a psychologicky prohlubují, překonávají upřílišenou a násilnou tendenci a sentimentální pathos a bojují o vyšší hodnoty životní poesií a prósou v tempu snah Hurbanovi protichůdných. T. Vansová, od r. 1898 redaktorka ženského časopisu Dennice, vniká podobně a věcně do života dědinného a ráda vyhledává v svých námětech záhady psychologické. Ant. Bielek a G. Maršall náměty svými příslušejí do této řady; na Maršallovi (Petrovský) je tlak Hurbanovský patrnější.

Mezi přímé básnické epigony Hurbanovy a Hviezdoslavovy, omezené látkami lidově slovenskými, dlužno pro toto

období čítati Jos. Podhradského, Martina Sládkovičova, Somolického, Kýčerského, Hájomila a Horala. Podhradský je Slovanofil, básník příležitostný a básnický pamfletik přítomného bědného stavu. Farář Martin Sládkovičov přebásňuje báje a pověsti, kreslí idylly lidové a rodinné, zcela v zajetí náboženské důvěry. Bůh jest pavéza, měl by dáti Slovákům nového Davida k porážce maďarského Goliáše, měl by jim půjčiti sílu jara, aby se vzkřísili! Netřeba zoufati, ale bojovati, — jaro vždy přichází s bouřnými vichry. Popěvkář Kýčerský ví, že Slováky bijí palicemi, jest bezmocný a doufá, že zpěvem se ubrání. Otrocký napodobitel Hviezdoslavův Hájomil nadšeně si přeje silným vichrem zvířiti Považsko a vyměsti hnilobu slovenskou. Přes to jest mu národ slovenský nejdokonalejší, zachoval si jediný z národů cit a Bůh mu proto jistě pomůže. Blouznivé kouzlo náboženské osudovosti, Tranosciem zaseté, zřejmě uspává ještě dnes; malý život zatarasuje pak výhled se všech stran, že opravdu je viděti druhořadým duchům jen — do nebe.

Léta osmdesátá a devadesátá vykazují také vědecké pilné pracovníky. Z nich znamenitě prosluli Jaroslav Vlček, S. Czambel a J. Kvačala.

Vynikající český a slovenský literární dějepisec J. Vlček (nar. 1860), jenž Listy z Čiech v letech osmdesátých udržoval nejúsilněji vzájemnost československou, napsal již 1880 Literaturu na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěch, v níž chce, aby belletrie slovenská k lidu promluvila slovensky, ale pro vědu doporoučí spisovným jazykem češtinu. Úsilně tu žádá zdolati domácí úzkoprsé předsudky a překonati škodné výstřelky romantického štúrismu. Kniha vedle přehledu literatury je mohutnou obranou nových myšlenkových směrů evropských a do jisté míry literární názory dobové na Slovensku přehodnocuje. Nové vědecké poznatky, řízené s filosofického hlediska a monograficky propracované uložil Vlček v stěžejní své dílo, do přítomna přehlížené řadou studií „Dejiny literatúry slovenskej" (1890), moderní příklad literárně-historické práce, užité i pro Dějiny literatury české, jejíž součástí Vlček literaturu na Slovensku právě pokládá. Vlčkovy Dějiny založily pravé a vědecké poznání slovenské literatury a staly se její vědeckou chloubou. Vlček je účinný prostředkovatel mezi Čechy a Slováky.

Proti každému svazu s Čechy se prohlašuje učený jazykozpytec a vedle Fr. Pastrnka nejpilnější vzdělavatel slovenské řeči S. Czambel (1856—1910), autor „Rukověti spisovné řeči slovenské", „Slováci a ich reč", „Československá národní jed-

notnost, její minulost, přítomnost a budoucnost", hlasatel nedokázané theorie, že Slováci jsou řečí Jihoslované, a ne součást národa českého.

Literární historik Jan Kvačala (nar. 1862) jest přední badatel v literatuře o Komenském; napsal J. A. Comenius, sein Leben und seine Werke (1892), za kterou práci jmenován professorem university v Jurjevě, a vydal kromě podrobných studií o Komenském, také jeho korrespondenci. Do mladého života slovenského zasahuje s náboženskou pravověrností a konservativně.

Vlčkovými Dějinami podníceni jsouce, katolíci i evangelíci začali studovati literaturu slovenskou. Své výsledky tiskli hlavně v Slovenských Pohladech, Liter. Listech, příloze Kazatelně a v ev. Cirk. listech. Pozornosti tu zasluhují: Jos. Škultéty (pseud. B. Tatran), redaktor Slov. Pohladů, linguista, literární a kulturní historik, J. Mocko, badatel hlavně v literatuře starší, aesthetik Tichomír Milkin (Jan Donoval), Buday, bibliograf Riznera j. Snesli po většině materiál životopisný a knižní nebo přehlédali výsledky dosavadního bádání.

R. 1893 zásluhou Andreje Kmetě založena Museálná slovenská společnost, aby na širším základě působila k zachování a shromáždění kulturních památek a lidopisných i přírodních znamenitostí Slovenska. Od r. 1895 vydává svůj časopis a podniká nejdůležitější vědecké kroky na Slovensku. Práci jí stěžuje maďarská vláda, jež chce historii slovenskou pěstovati v uherském smyslu a nepřipustí členů zahraničních. Tak Vlček, Jirásek, Pastrnek a j. musili býti z členství vymažáni. Jest tu řada odborných pracovníků, Pavel Socháň, Julius Botto (autor knihy Slováci, vývin ich národného povedomia), Holuby, Samo Bodický a m. j. Nových myšlenkových podnětů nepřinesla tato společnost, uchovávajíc a přehlížejíc látky dané. Ty zvolna klíčily teprve v mládeži kolem ní.

IV. V letech devadesátých bylo totiž vyloučeno ze škol maďarských pro „panslavism" několik mladých lidí, kteří odešli studovat za hranice, jmenovitě do Prahy. Zde našli mladé literární hnutí, o němž doma slyšeli jen podezíravé výtky beznárodnosti a nenáboženskosti. Nové proudy roztoužily je po napodobě na Slovensku a přesvědčily je, že jediné jimi lze jíti dál a národ pozdvihnouti. Přesvědčení, k jakémuž došli již dříve jejich předchůdci na pražské půdě, Kukučin a Vlček.

Poměry doma byly pro ně neutěšené. Literatura zastarala ideově, neměla dosti moderních pracovníků, nevedla lidu, ztrácela s ním spojitost, učila nenáviděti Maďarův a touto nenávistí zaslepená učila napodobiti jich panské choutky. Hlavní městys Turč. Sv. Martin, odloučený od světa, byl sídlem nekritického

autoritářství, inkvisičně tyranisoval nové směry protichůdné a kostnatěl. Mladí se netajili nespokojeností. Slovenské myšlení od časů Štúrových se nezměnilo, ukolébávalo se osudným messianismem o nějakém hrdinném deus ex machina, jenž Slováky osvobodí, a tak šel život mimo a nebylo s ním svazu, jako by pro Slováky vyschly všecky proudy dalšího vývoje a pokroku. Bylo potřebí na Slovensku důkladně provětrat, zhubiti slepou víru v osud, uctívání geniů, plané umělkaření, zpátečnictví, selankovité pojímání životních úkolů, a uvésti drobnou práci, kriticismus, řešiti otázku sociální, národohospodářskou, posunouti vývoj pokrokovým směrem, — podívati se na domovinu z nepředsudné dálky.

Tato nespokojenost propukala na shromážděních pražského slovenského studentského spolku „Děvan", kam — dík podpoře Československé jednoty, r. 1895 založené, — nosili mladí Slováci myšlenkový kvas svůj. Pobytem v cizině se jinak utvořili, jinak pochopili názorovou a mravní podstatu života (Nietzsche, Tolstoj, Masaryk); pražský realismus, hnutí Omladiny a novodobé české kulturní a hospodářské snahy budily je k jinému životu; poznali, že síla jest v lidu, vzdělaný lid že jest národu nejbezpečnější hrází, a vzájemnost československá že jest nejcennější pomocí.

Těmito myšlenkami ocitli se mimo martinské vedení. Neváhali tuto svou odlišnost a přeměnu prohlásiti na martinské schůzi r. 1897.

Výsledkem byl rozvrat starých a mladých, boj. Přesunul se do nového listu mladých „Hlasu", vydávaného dr. Pavlem Blahem zprvu v Skalici, pak v Ružomberku. Mladí nepracovali ničivě, nýbrž obrodně. Buditi literaturou a řečí již nestačí; zkušenosti slovenského utrpení doporučují nové prostředky: vybaviti se ze snivých a na osud spoléhavých snah předchozího pokolení a stvořiti Slováka novodobého, se světem spojeného, ale při tom nečekati na cizí pomoc nebo obrat s hůry. Ta třicet let očekávaná pohroma evropská jest pouhý sen. Slováci se osvobodí sami, pozvolnou promyšlenou prací; budou dělati politiku na dědině (V. Šrobár) a rozšíří pak práci svou tak říkaje (M. Štefanovič) na celou zemi, na uherský parlament; budou voliti a budou voleni. Politické heslo: zlidovění práce. Národohospodářsky s větším rozhledem a vědomostmi ujmou se práce, aby cizince pomalu vytlačili vlastním obchodem a průmyslem. Národně a kulturně podrobí celý slovenský život soudnému rozboru, a jsouce si vědomi, že mají před sebou národ zadlužený, nesebevědomý, mravně nepokročilý (Meakulpínský), stvoří v něm nového člověka, umravní jej, přiblíží k ideálu

pravého křesťanství. Písemnictví jim v tom bude prostředkem (A. Štefánek), třeba belletrie pak byla neumělecká a pozadu za národy příbuznými. Hlasisté nezapomenou svých velkých menšin ve Vídni a Americe. Spolek Tatran ve Vídni nestačí; založen Národ, jenž shromažďuje vzdělance i dělný lid. S Amerikou, z níž dochází řada hmotných podpor, pomocí Národného slovenského spolku budou ve spojení.

Přilnou znovu k Čechům. Na Štúrovu odluku hledí střízlivě. Štúrovci chtěli vyniknouti nad otce, chtěli vytvořiti cosi velkého, samostatného, původního. Chtěli snad i oslaviti sebe. Rozdíly v nářečí byly jim vhodným prostředkem k praktickému vytvoření romantických snů tehdejšího individualistického světového názoru a falešně pochopeného ideálu slovenského národa. Jsou proto proti každé snaze, která je chce od češtiny oddáliti. Nesouhlasí tedy s mladými evangelickými kněžími, kteří chtí bibli přeložiti, Tranoscia odstraniti, bohoslužbu poslovenštiti, — jich cíl dokonati štúrovštinu, mohl by katastrofálně býti zničen maďarisací bible i bohoslužby; odmítají Czambelovy nauky i maďarské vykládání dějin A. Pechanye. Vědouce, že jsou jen malý národ, chtí se přimknouti k Čechům. Ba, někteří hlásají naprostý návrat k spisovné češtině. K. Salva zprvu v kalendáři a pak na novinářském sjezdě v Dubrovníce pronesl docela větu kacířskou: oživení Slovenska je možné jedině kulturou českou a přijetím českého jazyka za spisovný.

Jak názory Hlasistů ukazují, budou spíše pracovati politicky a vědecky, než belletristicky. Jich časopisy Hlas (1898—1902, 1903—4), pak Štefánkův Slovenský Obzor, lidová revue Naše zástava, od r. 1903 Hodžův Slovenský Týždenník a od 1910 Slovenský denník tomu nasvědčují. Vůdcové hnutí V. Šrobár, Pavel Blaho, M. Hodža, Bielek politisují, Igor Hrušovský a Fedor Houdek píší stati národohospodářské, J. Ruman a A. Štefánek sociální, Jar. Vlček, Jan Smetanay, Karol Medvecký (autor národopisné monografie Dětva) literární a kulturní, dr. E. Stodola statistické.

Práce se jim daří, má oporu i v organisované slovenské sociální demokracii a v jich listech Napredu a Slovenských Robotnických novinách. Že jich cíle životnějí, dokazuje na dvacet nových slovenských časopisů, jež od vystoupení Hlasistů do dneška založeny a se udržují.

Literárně dlouho nepronikají. Jich cílům nejlépe se podobá ze starších Kukučin, z mladších pak Josef Gregor Tajovský a Jan Čajág (Aliquis). Belletrista a dramatik Tajovský, vzdělaný na Čechovu a Tolstém, v svých pracích (Besed-

nice, Smutné noty, Obrázky volebné, Rozprávky pre lud, Nové časy, Matka, Statky — zmätky) všímá si na dedině hospodářských a sociálních podmínek, bojuje proti alkoholu a všelikému nemravu, hlásá ušlechtilou lidskost a soucit, v prosté lidové duši odhaluje netušené bohatství a dědictví zmrtvělých předků, s nimiž se cítí mysticky svázán. Novellista Čaják (Tri rozprávky, Rodina Rovesných) bojuje proti cizincům na slovenské půdě a nutká průmyslně a obchodně lid uvědomiti a osvoboditi, státi se ze žebráka pánem. Podobně realisticky na slovenský život lidový hledí spisovatelka Timrava (Božena Slančíková) (Velké štěstí, Bez hrdosti, Marnost všetko), jež volá po vzdělanectvu z lidu a ne z kněžstva vyšlém, učí lid chápati život dle nezkrášleného skutečna a v prostém a všedním nalézati krásu a rozumný smysl. Ostrá pozorovatelka svérázných lidových typů projevila dobrý postřeh pro situace duševně složité a úsečný sloh. Naprosto národohospodářským naukám se věnuje R. Urban Podtatranský, jenž přímo recepty uvědomovacími lid poučuje. Dobrým lidovým povídkářem osvědčil se i bystrý Ondrej Kalina (Smetanay) (Návrat).

Jinak Hlasisté rozšiřovali stále program politický, roztoužili se dohoniti národ maďarský, zvýšiti národní a hospodářskou činnost a zapuditi starou politickou taktiku. V pokroku svých nejširších vrstev vidí pokrok Slovanů a s nimi i pokrok celého člověčenstva.

V. Zatím s Hlasisty roste nová, mladá generace, literárnější a umělečtější Hlasistů. Jest to již na jejich úvahách v Slovenském Obzoru patrno. Zde a pak později ve Sborníku slovenskej mládeže z r. 1909 hlásí se nové nauky literární, nová, ale celkem zpříbuznělá revoluce duševní. Vynikají tu Pal'o (Bohdan Pavlů), P. Bujnák a F. Votruba. Přišli, aby Hlasisty doplnili novým uvědomělým programem literárním, ne nepodobni české Moderně, s realismem souhlasící i k němu protichůdné.

B. Pavlů neníní se již spokojiti uměleckým zachycováním lidu. Jest to láska platonická, která nedovoluje hlouběji nahlédnouti do jeho nitra, podává jej svátečně a ne každodenně. V lidu nejsou jen selanky, jsou také dramata. Nezachytili jsme svého malého člověka, stále jsme chodili s krotkými myšlenkami, báli se západu, ciziny. Strach ten vyplýval z duševní lenosti a myšlenkové pohodlnosti naší literatury. S Pisarevským jest vysloviti celý tepot společenského života, s Börnem psáti krví srdce a šťávou nervů. Po údobí přepiatého subjektivismu, po údobí čistého estheticismu, po skleníkové literatuře musíme oceniti literárně člověka práce, tvořiti umění dýchající širokými

vrstvami lidovými a zdravým názorem moderní společnosti. Jak Krejčí hlásá: návrat k pravdě naší půdy a naší skutečnosti. Pavlů chce umění pro život, pro lid, to jest jediný smysl slovenské literatury. Nežádá úmyslné tendence, ale osobitého jejího sklonu. Zřejmá výslednice novodobých českých bojů o vyšší hodnoty.

Jinak světově sčetlý eklektik P. Bujnák, jenž, co četl, případně i nepřípadně na slovenskou literaturu převádí. Kritik má býti podle něho umělcem, ne professorem morálky, umění ryze uměleckým, ne nositelem mravních nebo vědeckých snah. V umění je jediné možný názor čistě umělecký, není tu otázky co, ale jak, t. j. tvar.

Překonali-li Hlasisté politicky a národně štúrovštinu, Bujnák překonal ji literárně. Štúr a Hurban byli proti individualismu, vzdalovali krásu od člověka, měla se státi božskou. Byla jim ideálem nadzemským, daným shora, ne darem života skutečného. V písni lidové viděli její vzor. Bujnák odporuje, vede k životu, rozvírá oči pro novou jeho krásu, pro nový smysl jeho. Národ o zdravém kořeni nepotřebuje se báti novoty a silné myšlenky, přijme ji, jak mu odpovídá, nebo ji odmítne, on i jedinec podle své osobitosti. „Pootevřeme dvéře, nechť pročistí nová myšlenka náš život! Třeba není naší, ať dá podnět novým, zdravějším, schopnějším myšlenkám!“

Uprostřed mezi názory B. Pavlova a Bujnáka ubírá se Fr. Votruba, literární historik, bibliograf, novinář. Umělec má pracovati pro společnost a pro sebe. Má právo ničím se nedati rušiti, jen osudu srdce se podávati a jím se zaměstnávati; toto právo nemusí podřaďovati společnosti. Právě tato věrnost k sobě, umělecké vtělení těchto obrazů a promítnutí jich do říše krásy tvoří umělecké dílo; to je pravé umělcovo ovzduší tvořiti v souhlase s uměleckou pravdou a na výši doby.

To jsou na Slovensku hlasy nové, době značně přiblížené: závan Moderny, dokonání duchovní a umělecké bouře novoslovenské, souhlasné s naším hnutím moderním. Všecko nové horování o vzájemnost československou se tímto souhlasem vysvětluje. Není tu již dovolávání se příbuzenské krve a tradicí a historické spojitosti, ale porozuměla si tu duše nově založená v základech své bytosti,... a proto lze více věřiti novému spojenství. Tito nejmladší našli již také své umělecké tvůrce. Míním tu Janka Jesenského a J. Cigáně-Kraska. Lékař Jesenský je pěvec milostný a národní. Formální elegán, s hedvábnou dekadentní řečí, malíř větou a slovem; podává dojmy velkoměsta a znaven jím velebí prostotu hor, lidu a země. Rozkošník lásky hraje si s citem jak skvostně zabarvenou prskavou

bublinou, věčně neukojen, tragik zmocněného snu, jenž se nikdy neuskuteční. V lásce hledá sebe, nalézá a miluje. Jak pod sordinou zpovídá ve verši i próse žal sentimentálního bojovníka o vyšší hodnotu citovou. Na věc národní hledí značně pochmurně. Inženýr Cigáň (Jan Botto ml.) je vzrušený elegik mladého citu, v úvahách mezi životem a smrtí, niterně rvaný nesrovnalostmi života, milostný, pochmurný tragik pohrobené lásky, jenž v žalu přírody nalézá jediné své tesknící druhé já, nebo znepokojen ustavičným odříkáním, kosmickou meditací, slovesně blízkou Březinovi, léčí se titanismem. Národně je také nespokojen vlastenectvím u džbánku nebo u cigara: chce stvořiti „mladou Slovač", krok držeti s osvíceným světem, duševně stoupati, dobývati vyšších cílů. Jeho kniha Nox et solitudo již názvem projevuje v něm melancholického samotáře.

K Jesenskému a Cigáňovi se druží jména nejmladších, již dosud nepřekonali „chaosu" a neprokázali, že v něm tančí „hvězdy": Ivan Gall, Vladimír Hurban, Kompiš, Andrej Klas, Jasmin Danielovič, Havran, Neresnický a j. a j. projevují zatím vůli tvořiti a umělecky býti.

Mladí ve svém „Sborníku" seskupili se, aby přehlédli minulost a pracovali dále; aby na základě dědictví Hlasistů šli po nových chodnících. Jeví se křídlem mladého hnutí slovenského, ale poměr k Hurbanovcům utvářejí klidněji a méně výbojně. Jich nový list, revue mladého Slovenska, Prúdy (od r. 1909), jenž chce shromážditi všechnu rozptýlenou mládež slovenskou, rozprouditi stojaté vody slovenského života národního, utvořiti jednotný světový názor v Čechách i na Slovensku a připraviti se tak společně k bojům budoucnosti, je životadárný slib a krásná naděje nejnovější literatury slovenské; vyplniti jej jest jich nadšenou a hrdinnou povinností lidskou i národní. Mnoho je na Slovensku temného; nad prvními stoletími po stránce literární vznáší se řada záhad... mnoho tu leží úhorem pro uměleckého tvůrce i dobývavého badatele... Žeň bohatá, a je radostno, že mladí dobyvační dělníci se přihlásili... Snad přinesou i novou a lepší budoucnost své zemi a její literatuře!

—BY—

OSVĚTA A ŠKOLSTVÍ NA SLOVENSKU.

PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM VZDĚLANOSTI SLOVENSKÉ.

I.

Jakkoliv o vzdělanosti starých Slováků posud málo psáno a ještě méně bádáno, přece jest věc jistá, že byla značná už za dob nejdávnějších. Svědčí o tom lidu slovenskému vrozená bystrost, jeho bájesloví, písně, výšivky, stavby atd.

Vzdělanost tato se udržovala a šířila v národě domácí výchovou, společenskými styky, zachováváním náboženských nauk, starých obyčejů a zvyků, vypravováním domácích dějů a pověstí, zpěvem národních písní. Domácí výchova založena byla na zděděných způsobech. Jsou tu i stopy, že staří Slováci uměli svým způsobem i psáti.

K prvým počátkům školství na Slovensku do IX. století nás vede velebná píseň o zapadlé slávě Nitry:

„Ty si bola svaté mesto Methodovo,
keď tu naším otcom kázal božie slovo.“

Křesťanskou víru a klassickou osvětu evrop. východu přinesli předkům našim solunští bratří Cyrill a Methodej r. 863. Už před příchodem slovanských věrozvěstů se pokoušeli pokřestiti Slováky němečtí kněží, jen že nesli v rukou kříž a pod talárem pouta, mluvili k lidu jazykem nesrozumitelným — není tedy divu, že dokázali málo. Cyrill a Methodej přistupovali k lidu řečí známou, apoštolovali upřímnou láskou a sklízeli tedy i hojný výsledek. Aby pak v díle apoštolování měli pomocníky a nástupce, shromažďovali kolem sebe muže způsobilé, mládež schopnou, obeznamovali je s Písmem sv. a obřadnými knihami, sdělovali s nimi způsob vyučování, naučili je čísti a psáti a takto dle slov Hilferdinga křesťanská osvěta doprovázena slovanskou písemností začala se rozšiřovati na všechny strany. Vytvořili takto jakousi školu svou a byli jí všemu lidu prvními, velkými učiteli. V krátkém čase bylo dílo pokřesťanění předků našich ukončeno, národní církev slovanského obřadu uskutečněna.

Avšak hned se začala kupiti nad vzcházejícím teprve osením národní vzdělanosti tmavá mračna, aby zakryla zářící paprsky domácí osvěty. Od té doby přeletělo již nad tatranským krajem celé jedno tisíciletí a mračna pořád ještě visí nad ním. Když i tu a tam byla rozehnána a problesklo vytoužené slunko, brzy

opět se nakupila mračna ještě těžší a zalehla mlha ještě hustší, kterou proráží jen vypůjčené světlo měsíce. Kdy a odkud zavěje vichřice národního sebevědomí, která rozpráší mračna po širém obzoru?...

II.

Zakladatelem nynějších Uher je Arpádovec sv. Štěpán, první král. Rodinné svazky jej poutaly k Němcům — a snad to jest hlavní příčinou, že přilnul k církvi latinské a stal se urputným nepřítelem církve osnované na základě mateřského jazyka — církve východní. Kněze této církve odstraňoval a nahrazoval přívrženci církve latinské, nejvíce Němci, a tím otevřel bránu osvětě západní. I vyučování uspořádal podle vzoru a v duchu západu. Zemi rozdělil na biskupstva a štědře je nadal. Nařídil, aby každých deset obcí vystavělo chrám a zařídilo při něm školu; biskup byl povinen postarati se o kněze a o potřebné pomůcky učebné. To byly tak zvané farské (parochiální) školy. Kromě nich při biskupských a kathedrálních chrámech zřizoval školy rovné nynějším středním.

Z mnišských řádů do země přišlých zabývali se vyučováním benediktini, dominikáni, františkáni, cisterciáci a pavláni.

Na území slovenském potkáváme se s těmito památkami školství: škola spišské kapituly byla pravděpodobně už před 13. stol.; škola benediktinského kláštera v Tapolci kvetla již v 13. stol. a pod Zápolským přešla do světských rukou. Ze 14. století se vzpomínají školy: bardiovská, trnavská, šťávnická, levočská, baňskobystrická, kremnická,*) košická a prešpurská. Od dávných dob měly jeptišky (Klarisky) v Trnavě a Prešpurku svoje školy dívčí. Z klášterních a kathedrálních škol se vzpomínají vyšší školy: benediktinská na Soboru a kapitulní i benediktinský bohoslovecký ústav v Ostřihomě.

Ve starých listinách ze 14. století už hojným počtem se jmenují slovenští mužové pod čestným jménem magistrů, literátů a prokurátorů, kteří vysoké školy vychodili v Itálii, ve Vídni, v Praze, kde všichni z Uher přibylí příslušeli zajisté ne náhodou k českému akademickému národu. V letech 1372 až 1410 bylo na pražské fakultě právnické z krajin koruny uherské 28 bakalářů a magistrů a na filosofické v letech 1367—1420 do sta.

---

*) O této uveřejnil blahé paměti P. Kriško dlouhou studii v časopise Dom a Škola v letech 1894—1897 a (dokončení) ve Slov. Pohľadech z roku 1890—1900.

V klášterních školách učili mniši, v kapitulních kanovníci. Tito byli řediteli ústavu a kromě nich vyučovali ještě kantoři. Učebným předmětem těchto škol bylo tak zvané sedmero umění (septem artes liberales), rozdělené na dva běhy a podle počtu předmětů (umění) pojmenované trivium a kvadrivium. Předměty triviálné školy byly: 1. latina; sem náleželo náboženství, citáty z prací církevních otců, náboženský zpěv, latinská mluvnice a veršovnictví; 2. rhetorika s církevním a domácím právem, dějepisem a bohoslovím; 3. dialektika (nauka o správném myšlení a vyjadřování myšlenek). Ve vyšším oddělení, kvadriviu, se vyučovalo: 1. arithmetice, 2. měřičství, 3. hvězdářství a 4. hudbě a básnictví.

Král Matyáš založil r. 1467 v Prešpurku t. zv. Akademii Istropolitanu, která však po 5 letech zanikla. Na místo ní pak založena v Budíně „Academia Corviniana". Původně chtěl v ní umístiti 40000 žáků a přednášeti se měly všechny vědy a všechno umění; jeho smrt překazila další plány, poněvadž se utvořila jen theologická a filosofická fakulta. Na svoji knihovnu, která prý měla 8000 svazků, vynakládal ročně 33.000 dukátů.

Obecných škol v tomto období nejen na Slovensku, ale vůbec v celé Evropě nebylo. Sv. Štěpánem nařízené farní školy, které mohly se státi zárodkem takového útvaru, ani všude nevznikly a založené pozanikaly netečností příslušných činitelů.

III.

Obrození výchovy a vyučování jako jinde, tak i u nás jest sice zásluhou na prvém místě renesančního hnutí, ale nejvyšší měrou — reformace. Školství XVI. století stojí ve znamení protestantismu.

I náš tatranský kraj brzy pocítil otřesy způsobené husitismem. Že pod Jiskrou z Brandýsa v Horních Uhrách Husité svrchovanou mocí nadaní uvedli češtinu do veřejnoprávního života, že přinesli Slovákovi českou knihu a že založili v lůně jeho husitské církve — stali se hluboko zasahujícím činitelem na kulturním poli lidu našeho. Čeština, správněji československá, poněvadž ryzí češtinou u nás nebyla, nýbrž směsí utvořenou z obou nářečí, stala se spisovnou řečí Slováků a zůstala jí přes 4 století až do vystoupení Lud. Štúra; byla po čas ten jejich vyučovací a bohoslužebnou řečí a v církvi evangelicko-augšpurského vyznání jest jí z části podnes.

Učení Lutherovo, majíc na Slovensku půdu zkypřenou husitismem, rychle se tu rozšířilo a brzy téměř celý slovenský národ si podmanilo. I evangeličtí Slováci podle zásady pro-

testantismu školu pokládali za štěpnici církve a o její udržování a množení měli zvláštní starost. Jakmile se utvořila někde církev, už zakládala i školu, v které vyučoval zprvu farář, později pak povolaný učitel, vykonavší téměř tytéž studie, které měl farář, jemuž zůstal podřízen. Obecnými školami v nynějším slova smysle nebyly ani tyto a jejich úroveň závisela na schopnosti učitelově; když uměl řecky aneb hebrejsky — vyučoval i těmto jazykům; ba jsou doklady toho, že učil i filosofii. Hlavním předmětem vedle náboženství bylo čtení, psaní a trochu počítání.

Lidnatější města, zemané a velmoži se předstihovali v zakládání filosofických a theologických škol, rovných asi našim školám středním. Povolávali na ně věhlasné učence z cizozemska a schopnější žáky vysílali na vysoké školy cizozemské, aby se tak opatřila domácím dorostem učitelská místa na ústavech jimi vydržovaných.

„Horní Uhry, t. j. kraje, přece jen hlavně Slováky obydlené, nad jiné krajiny byly územím rozkvětu klassické a filosoficko-náboženské, ba i občanské kultury.“ *) Ačkoliv mrtvá latina byla vyučovací řečí na školách těchto, přece jen také mateřská řeč žáků byla řečí výpomocnou a vysvětlovací. Toho důkazem jsou školní knihy později i tiskem vydané. Mecenášové škol, zemané a magnáti se od „slovanské“ (lat. slavonica) řeči — tak nazývali svoji mateřštinu — neodtahovali, jako jejich zhavranělí potomci za našich dnů; ona byla řečí nejen obyčejného lidu, ale řečí i nižší i vyšší šlechty. Náboženské knihy, psané v československenštině, byly milou četbou nejen v chudé chaloupce, ale i v síních pyšných hradů. Očovský rodák, Matyáš Bél (Funtík), čestným názvem „magnum decus Hungariae“ poctěný, vydal svědectví pravdě, že „nejen učení mužové v Uhrách, nýbrž magnáti a zemané těch stolic (komitátů), v kterých řeč slovenská jest domácí (vernicula), pokládají za věc sobě příslušnou pěstovati a vzdělávati řeč slovensko-českou. Jmenuji jen Szúnyoghovce, Illésházovce, Thurzovce, Ostrožitovce, Zayovce a j., ze stavu rytířského pak: Súlyovské, Szerdahelyovce, Révaiovce, Justhovce, Otlíkovce, Benické, Plathovce, Podtúrňajovce a ostatní.

Evangelické ústavy založeny byly z největší části v lůně sborů s čistě slovenskými obyvateli a některé v obcích smíšených s okolím však tehdy i nyní výlučně slovenským, a to: v Bánovcích (1527) v Brezně (1577—1709), v Bytči (1602—

*) P. Dobšinský: „O kultúrnych ústavach na území Slovákmi obydlenom z doby reformačnej.“ Slov. Pohľady, roč. V. (1885) str. 185. odkud čerpána byla i jiná data.

1709), v Považské Bystřici, v Hlohovci (1581—1630), v Harhově (1614—1666), v Jelšavě (1540—1707), v Ilavě (1608—1684), v Kameňanech, v Lubietové, v Mošovcích (1580—1705), v Necpalech (1600—1791), v Nov. Městě nad Váhem, v Nov. Městě nad Kysucou, ve Velké Paludzi, v Okoličném, v Něm. Lupči, v Ružomberku, v Súl'ově, v Senici (1570—1670), ve Stráži (1590—1687), v Tisovci, v Trenčíně, ve Varíně ve Zvolenu, v Žilině, v Berzevici, ve Sv. Jáně atd., dále v Bardiově, v Báňské Bystřici, v Bán. Šťavnici, v Kežmarku, v Košicích, v Kremnici, v Levoči, v Modré, v Prešpurku, v Prešově a v Sabínově. Školy tyto nebyly umístěny v palácích jako dnešní, ani nevyučovaly v nich celé sbory učitelů, ale tehdejším potřebám stačily.

Všimneme-li si jmen učitelů uvedených škol, najdeme na ústavech stojících v lůně slovenských sborů, jména čistě slovenských vzdělanců a na školách měšťanských se setkáváme nejen s učiteli, nýbrž i s rektory slovenského původu; vůbec Slováci vévodili tu i tam.

O zařízení evang. školství se můžeme poučiti ze vzpomenutého díla P. Kriškova.

Starost o školu ponechána byla scholarchům. Vyučovali: rektor, konrektor (collaborator), kantor, subkantor a kollegové (collegae praeceptoris). Mezi autory učebnic nacházíme i Komenského, z jehož Brány jazyků bylo žákům pilně přednášeno. Latinská škola zahrnovala v sobě už i nynější obecnou školu i celé gymnasium a byla rozdělena na pět tříd, označených čísly 1—5; nejvyšší gymnasijní třídou byla první, nejnižší pátá. Tyto třídy měly pak po 1—2 ročnících, tak že mladík, neopakovavší žádného ročníku, vychodil celou latinskou školu za 9 let; obyčejně však žáci zůstávali na škole déle. Zvláště v nejvyšších dvou třídách pobyli nejen povinná (tři) léta, nýbrž déle, poslouchajíce tu přednášky z týchž oborů. Někteří z nich odcházeli pak ještě do cizozemska na vysoké školy, aby dosáhli ještě vyšší vzdělanosti a vedle toho i hodnosti magisterské aneb doktorské, ale velká část odcházela hned na stanice učitelské, kde pak dosahovali až i stupně rektorského aneb složivše předepsané zkoušky, zaujali postavení kněžské; jiní ihned ze školy vstupovali do světských úřadů a dosáhli v nich vysokých úřadů a hodností. *)

Reformace podťala kořeny i katolickému školství. Ostřihomský arcibiskup Mik. Oláh na trnavské synodě (r. 1560) obnovil sice nařízení sv. Štěpána, aby každá fara, chudobnějších

*) Viz „Kremnické školstvo". Slov. Pohľady, roč. XIX. str. 219. a násled.

několik dohromady, vydržovaly učitele, který by mládež vyučoval psaní, čtení, náboženskému zpěvu a věrouce; však ani toto nepomohlo — kat. školy v XVI. stol. zanikly téměř úplně, počínajíc od nejnižších až po nejvyšší. Výše jmenovaný arcibiskup vida, že nejen světský živel přestupuje na reformované náboženství, nýbrž i kněží a řeholníci, takže katolickým školám se ani učitelů nedostávalo, r. 1561 povolal do země jesuity; po nich přišli piaristé, minoriti a františkáni.

Jesuité věrní svému heslu: komu mladost, tomu náleží i bu-doucnost, s velkým zápalem se oddali zvelebě školství, takže měli-li v XVI. stol. evangelíci přednost a byly-li jejich školy i od katolické mládeže navštěvovány *) — v následujících stoletích už oboje vyznání spolu závodilo.

Štědrostí vysokých hodnostářů kat. církve a přičiněním jesuitů vznikly na území Slováky obývaném mnohé školy řeholnické. Připomínám: ungvárskou (1614), prešpurskou (před 1624), báňskobystřickou (1635), hlohovskou (1657), prešovskou (1677), levočskou (1672), vršatskou (1690) atd. — Jesuitskou školou byla i šalská (Sellye) vydržovaná turčanským proboštem a (1635) 100.000 zlatovým základním kapitálem založená. P. Pázmánem, ostřihomským arcibiskupem, založena byla vyšší škola. Obsahovala 3 filosofické ročníky a 4 ročníky bohosloví. Nástupcové Pázmána přidali ještě 37.000 zl., aby při této škole i právnická fakulta mohla býti založena (1667).

Jesuitské školy byly rozděleny na 5 tříd (rudimenta, grammatika, syntaxis, poesis, rhetorika), poslední měla dva ročníky. Hlavním úkolem bylo, osvojiti si klassickou (ciceronskou) latinu, a konečným cílem bezvadný sloh. Řečtina, počty, dějepis, zeměpis atd. měly podřízený význam — vyučovalo se jim jen v mimořádných hodinách. Vychovávaly katolické církvi věrné, oddané muže, jejím zájmům sloužící a těšily se také podpoře zemské vlády.

Komenský byl první, jenž poukázal na potřebu pěstovati jazyk mateřský ve škole; avšak uplynulo mnoho vody, nežli se tato zásada počala uplatňovati, ba na „ostrově svobody“ — bohužel! ještě ani dnes po třech stoletích domovského práva nedosáhla. **)

---

*) Fraknói v XVI. stol. napočítal v Uhrách 164 škol, ze kterých 121 bylo ev., 34 kat. a 9 unit. a Hellebrandt v XVII. st. ev. 750, kat. 47 a unit. 8 = 805. Kat. biskup Ant. Veranc posílal svého synovce do bardiovské evangelické školy.

**) Jistý školdozorce při oslavě 300. narozenin Komenského měl pro učitele přednášku a ze spisů Komenského dokazoval, že se musí útlá mládež slovenská vyučovati v „národní“ řeči maďarské.

IV.

V polovici 18. století počal si vymáhati vstup do stánků osvěty nový dosud host — politika. Již Karel V. a Marie Terezie, ale zvláště její syn Josef II., chtěli jí použíti za předního činitele svých snah osvětných. Jmenovaná královna vydala (r. 1777) pro všechny země říše sv. štěpánské platný jednoduchý učební plán, známý pod jménem „Ratio Educationis“. *) Tím chtěla uskutečniti zásadu: blahobyt lidu jest úkolem státu a do služeb této snahy má býti postaveno v prvé řadě školství. Ale ten „blahobyt“ byl pohříchu podmíněn osvojením si německého jazyka. Jest to první pokus zříditi školství na jednotném základě.

Josef II. pokračoval v germanisaci národů; zrušil dosavadní úřední latinu, a zavedl na její místo němčinu. Ale ten přírodní zákon, že tlak budí protitlak, i zde se osvědčil pravdivým. Mezi maďarskou šlechtou vznikla myšlenka maďarštinou vytlačiti němčinu, a odrodilé zemanstvo slovenské přidalo se k ní. Lavina maďarisace se počala hýbati...

Památným jest r. 1790 v dějinách slovenského školství. Na uherském sněmě usnesen byl zákon, aby maďarština uvedena byla na střední školy za povinný předmět. Mnohem závažnější byl ve svých důsledcích zákon z téhož roku, kterým evangelíkům obojího vyznání se zabezpečuje právo nižší i vyšší ústavy zakládati, učitele povolávati, jich počet měniti, jakož i určovati způsob a pořádek vyučování. Jest to základný kámen, na kterém alespoň evangel. Slováci mohli a počali stavěti, ale — lavina zasypává již i tento základný kámen...

Josefovy snahy germanisační a strannický zákon maďarisační budily i jiné národnosti uherské k ostražitosti a řevnivosti. Odvolávajíce se na přirozené, Bohem dané právo, i Slováci počali se hýbati a za příkladem jiných národností utvořili r. 1803 přičiněním M. Hamuljara, Boh. Tablice a Jiřího Palkoviče „Ústav řeči a literatury slovenské“ a „stolici jazyka československého“ na lyceu v Prešpurku, na kterou dosadili Jiřího Palkoviče. Prešpurk byl i městem k tomu nejpřiměřenějším;

---

*) Rozeznává trojí druh elementárních škol: vesnické, maloměstské a velkoměstské. Vyučování se děje řečí mateřskou, ale němčina jest povinným předmětem, jakož i latina. Učebné knihy byly tištěny v 8, později v 11 zemských jazycích.

Slováci již tenkráte (1786) měli svou tiskem vydanou výchovovědu: „Kniha o maudrém a křesťanském vychování dítek“ od Dr. Lehackého. Prešpurk Veber a Korabínsky.

neboť se svou katolickou juridickou akademií, evang. lyceem a theologickým ústavem byl střediskem vědychtivé mládeže nejen slovenské, nýbrž i české, moravské, charvatské a srbské.

Ústav tento zapsal jméno své do dějin slovenské osvěty písmem nesmazatelným. Nejkrásněji kvetl, když správcem jeho byl Lud. Štúr. *)

V tomto čase zraky celého Slovanstva byly obráceny na kroužek prešpurské mládeže. Štúrovým vedením prodchnutá mládež se vzdělávala ve své mateřštině řečněním a zpěvem, čtením a posuzováním literárních plodů slovenských a jinojazyčných. Vzdělávala slovenskou mluvnici a dějiny literatury slovenské; poslouchala přednášky Štúrovy o symbolické, klassické a romantické poesii; sbírala slovenské národní písně prostonárodní, pověsti atd.; využitkovala každý prostředek sebevzdělání: druh od druha se učil řecky, maďarsky, německy. polsky atd.; latinské přednášky professorů překládali si do slovenštiny a za účelem cvičení se v řeči i do němčiny a maďarštiny. Čím byl národu slovenský ústav prešpurský, výmluvně hlásají jména: Kollár, Palacký, dr. Hurban, L. Štúr. Jozeffy, Seberiny, Chalupka, Sládkovič, Kuzmány, Kalinčák, Lichard, Grajchmann, Francisci, Kadavý atd. Jména ta zazářila jak hvězdy první velikosti nejen na úzkém obzoru slovensko-českém, nýbrž i (aspoň některé) na širokém prostoru slovanské oblohy.

Požehnané účinkování ústavu povzbuzovalo vlasteneckou mládež na jiných školách k podobné činnosti; „ústav břetislavský“ byl tužbou všech. I vznikaly společnosti, „jednoty slovenské“ a knihovny v Báňské Šťávnici, Kežmarku, Prešově, Levoči atd. Dílem z vlastního podnětu, dílem následkem obapolných styků objevila se podobná sdružení i v seminářích katolických, kde se mládež rovněž připravovala na křisitele a vůdce ubědovaného lidu svého. Jednoty byly v živém písemném spojení, oznamovaly si navzájem postup vzdělání a povzbuzovaly se navzájem k milování řeči a národa svého.

Jinoši, vyrostlí v tomto ovzduší, vstupovali do života s nadšením a pevným úmyslem působiti na národa roli dědičné; však i působiti se zdarem. Utvořilo se sta a sta spolků mírnosti, vznikaly školy každodenní a nedělní a oduševnělé učitelstvo ruku v ruce s kněžstvem zakládalo církevní, školské, obecné i řemeslnické knihovny, štěpnice, pokladnice a hospodářské spolky i v odlehlejších dědinách a národní povědomí šířilo se den co den; ale současně bujela maďarská nesnášelivost.

---

*) Viz: „L'udevít Štúr.“ Píše Dr. Josef Miloslav Hurban. Slov. Pohľady, ročník I-II. (1881-2).

Sněm r. 1840 znovu nařídil vyučování maďarštině na středních školách a zákon z r. 1844 již nařizoval, že vyučovací řečí na území uherském má býti výlučně maďarská.

Tomuto molochu padl v obět i ústav břetislavský. Štúrovi na Sylvestra r. 1843 zakázali*) zastupovati professora řeči a literatury slovenské Palkoviče a spolu i vésti ústav. Mládež se žalem v srdci zapěla:

„Dunaju slovenský,
už ťa zanecháme,
keď na tvojich brehoch
ústavu nemáme."

V třeskuté zimě opustila lyceum prešpurské a přešla do Levoče. Však již r. 1845 i ústav levočský na rozkaz církevní a školské vrchnosti proměněn byl na pouhé cvičeliště v biblické československočině.

Zavítal bouřlivý rok 48. Čilý ruch rozproudil se i po krajích slovenských. Na prešpurském sněmě poslanec za Zvolen Ludevít Štúr bojoval za slovenskou školu. Shromáždění lidu v Lipt. Sv. Mikuláši, na Brezové, v Geceli (Orava) a j. dožadovala se v sterých manifestech ochrany pro národní školství slovenské. Ale Maďaři dovedli si na císaři Ferdinandovi vymoci potvrzení zákonů, kterými Slováci byli zbaveni všeho, jen ne placení daní.

Revolucí ovšem zase Maďaři se připravili o zisk předešlý. Uhry byly spravovány jako provincie z Vídně; rakouský ministr kultu a vyučování, hrabě Lev Thun, r. 1849 vydal památné nařízení za cílem organisace gymnasií a reálek. Nařídil, že na státních a veřejných gymnasiích kterákoliv řeč může býti vyučovací. Určuje se podle národnosti obyvatelstva, pro které gymnasium jest určeno, a může býti i dvojí tam, kde jest obyvatelstvo národnosti smíšené, totiž v některých třídách nebo předmětech jedna, v ostatních druhá. Na soukromých gymnasiích určují jazyk vyučovací zakladatelé sami.

Toto nařízení vzbudilo živý rozruch jmenovitě u evang. Slováků.

V superintendenci**) předdunajské Slováci jsouce v převážné většině, jali se domáhati toho, aby prešpurské lyceum doplněno bylo fakultami: filosofickou, bohosloveckou a práv-

---

*) Viz: „Vyšetrovaní Slovenského ústavu na ev. lyceu v Prešpurku roku 1843." Z „Rozpomienok" Jana Francisciho-Rimavského. Slov. Pohľady, XIX.

**) Evang. církev v Uhrách jest rozdělená na 4 distrikty (biskupství): předdunajský a zadunajský, baňský a potisský (od Tisy řeky).

nickou; a poněvadž jest to ústav vydržovaný společným distriktem, aby sloužil všem třem národům: vyučovací řečí aby tedy byla němčina, slovenština a maďarština. Kromě toho žádali, aby se zřídilo hlavní gymnasium slovenské v Modře. Když se Prešpurk ohradil proti tomu svými privilegiemi na lyceum, Slováci žádali, aby jim tedy v Modře bylo zřízeno gymnasium, theologický ústav a ústav učitelský. Ale nestalo se tak.

V superintendenci potisské, ze dvou třetin slovenské, vzneseny tyto požadavky gemerským seniorátem: 1. aby s pomocí vlády byla založena ve Velké Révuci slovenská reálka, 2. na středních školách, distriktem potisským vydržovaných, aby zavedena byla řeč a literatura slovenská, 3. na theologickém ústavě v Prešově, aby alespoň jeden předmět pro Slováky byl přednášen v jejich řeči, 4. z gymnasií, distriktem vydržovaných, poněvadž již 300 let jsou společným majetkem, aby alespoň jediné bylo přetvořeno na slovensko-německé, ať již s dvojí řečí vyučovací aneb založením poboček slovenských, a 5. na učitelském ústavě v Nireďháze aby se budoucí slovenští učitelé i v slovenské řeči k důležitému povolání svému vzdělávali.

Ale přes to, že obec V. Revúce zabezpečila 24.000 zlatový základní kapitál a i jiné obce přislíbily přispívati naň, plán slovenské reálky padl do vody. Vláda založila jen čtyři slovenská (vlastně německo-slovenská) gymnasia (v Levoči, Trenčíně, Nitře a Báňské Bystřici); na šťávnickém lyceu pak provedl J. Breznik r. 1858 zřízení stolice slovenské řeči a literatury.

Dne 1. září 1859 byl vydán cís. patent, zavádějící osobní rovnoprávnost všech údů církve. Slovenský živel, tvořící velkou většinu evang. církve v Uhrách,*) následkem toho mohl nabýti svobodnějšího rozvoje jmenovitě na poli školství. Dle patentu zřízená superintendence prešpurská hodlala tedy co nejdříve založili slovenské gymnasium a postupně theologický ústav, ale snahy tyto nemohly se uskutečniti, poněvadž patent byl záhy odvolán. —

Zápas se vedl více o střední školy; proti obecným odpor tak nesměřoval. Tyto školy počaly utěšeně vzkvétati jmenovitě u evang. Slováků, kde se (jak již připomenuto) od učitele i kněze požadovala téměř stejná způsobilost, s tím rozdílem, že učitelé nechodili do Německa na další vzdělání, ba učitelský úřad býval schůdkem ke kazatelskému.

Thunově soustavě nelze s paedagogického stanoviska upříti mnohých dobrých vlastností. On zřídil opakovací školy,

---

*) Mezi 858.000 evangelíky bylo Slováků 501.000 a tak tvořili $^5/_8$ všech evangelíků.

nařídil a důsledně prováděl povinnou návštěvu školy, velkou váhu kladl na důkladnější vzdělání učitelů atd. Opravy tyto měly význam zejména proto, že se vztahovaly na základ veškeré vzdělanosti, — na obecnou školu.

Zatím domácí poměry rakouského státu počaly se měniti, moc absolutismu klesla a výbojnost maďarská rovnoměrně vzrůstala.

V.

Přicházíme k době, kdy na území, Slováky obydleném, vznikly střední školy nejen dle jména, nýbrž i duchem slovenské, ve kterých se mládež jazykem slovenským vzdělávala pro svůj život.

Když mužové slovenští viděli, že slovenský národ jest ze společného majetku školské osvěty nadobro vyloučen výrokem: „na našich školách nedovolíme konati studia slovensky a vy, Slováci, potřebujete-li školy, vystavte si novou," přikročili k zakládání vlastních škol středních.

První bylo gymnasium ve Vel. Revúci. Zásluha o jeho založení náleží v prvé řadě neohroženému bojovníku za práva svého národu Štěp. M. Daxnerovi. Otevřeno bylo po mnohých námahách dne 1. září r. 1862, a to I. a II. třída. Již následujícího roku přibyla III. a IV. třída a tak postupně každého roku přibývalo po jedné, takže r. 1868/9 byl ústav tento osmitřídním, vyšším gymnasiem, opatřeným všemi zákonitými právy podobných ústavů v zemi. Nepřátelé škodolibě hlásali při jeho založení, že se celé dílo neprovede. Ale za krátko sebral národ, vlastně jen malý zlomek národa, kapitál 162.134 korun a zajistil tak trvání ústavu. Šest řádných a 4 pomocní učitelé vyučovali v 8 třídách 130 žáků. Ovšem spokojili se učitelé z lásky vlastenecké nejmenšími platy.*)

Téhož roku otevřen byl dočasně s gymnasiem spojený učitelský ústav. Toho bylo nanejvýš třeba. Tím, že i v nejodlehlejších dědinách vznikaly školy, naléhala potřeba učitelů; ježto pak se jich nedostávalo, místa učitelská byla obsazována řemeslníky, vojáky a Bůh ví kým. Žáci velkorevúckého gymnasia dostávali pozvání a odcházeli za pomocné i za řádné učitele — to vše bylo pohnutkou založiti učitelský tento ústav. Měl tři ročníky.

Záhy otevřeno i nižší gymnasium v Turč. Sv. Martině přičiněním K. Kuzmányho. Hned za ním založeno bylo katol.

---

*) Největší, 1400 K, měli 2 učitelé, nejmenší plat, 600 K, ročně, měl 1.

gymnasium v Kláštеře pod Zniovem. Několik posluchačů na pešťské universitě rozeslalo vyzvání na slovenské katol. obecenstvo, aby skládalo příspěvky na založení tohoto gymnasia. Neuplynul ani rok a za vedení M. Čulena bylo otevřeno.

Přišlo Solferino a Králové Hradec a přinesly Maďarům nadvládu v Uhrách. Slováci jim byli vydáni na milost a nemilost. Uherský sněm r. 1868 sice usnesl se na tak zvaném národnostním zákoně, ale zákon ten zůstal jen na papíře.

Má krásné paragrafy, které mohly národnosti omámiti a v cizině vzbuditi nejlepší mínění o svobodě v Uhrách. Slyšme některé:

§ 17. praví: „V učebních ústavech státem, po případě již vládou založených, aneb které dle potřeby založiti se mají, ustanovení vyučovacího jazyka — pokud to zákonem určeno není — přináleží k úlohám ministra osvěty. Ale poněvadž příznivý výsledek veřejného vyučování se stanoviska všeobecné vzdělanosti a obecného blaha jest hlavním cílem i státu, tento jest povinen v státních vyučovacích ústavech dle možnosti se postarati o to, aby občané země ke kterékoliv národnosti příslušející a ve větším počtu pospolu žijící, mohli se v blízkosti svého domova ve své mateřské řeči až potud vzdělávati, kde se akademické vzdělání začíná.“

„§ 18. Na středních a vyšších školách státních již založených, aneb budoucně zakládaných, v území, kde jest několikero řečí, má se pro každou z nich založiti stolice řeči a literatury.“

„§ 19. Na zemské universitě přednášecí řečí jest maďarština; ale pro řeči a literatury jazyků zemských mají se, pokud ještě založeny nebyly, založiti zvláštní stolice.“

„§ 26. Jako dosud každý občan země, ať přísluší ke kterékoli národnosti, každá obec, církev a církevní obec měli právo zakládati obecné, střední a vyšší školy na vlastní útraty neb ve spolku — právě totéž právo budou míti i v budoucnosti.“

„Řeč soukromých ústavů a spolků ustanovují jich zakladatelé.“

Právě tehdy nabyl sankce i první zákon o obecném školství (z r. 1868), kterým ministr kultu Eötvös do nových kolejí uvedl lidové vyučování. Zákon ten byl v úplné shodě se zákonem národnostním, jak osvědčuje tato ukázka jeho:

„§ 58. Každý žák budiž vyučován v mateřské řeči své, pokud tato řeč jest obvyklá v obci. V obcích se smíšeným obyvatelstvem právě z té příčiny má býti ustanoven učitel, který jest schopen vyučovati jazyky v té obci obvyklými.“

Ve smysle tohoto zákona založil na Slovensku ve třech letech (1869—1871) pět státních ústavů učitelských (v Lučenci, Levicích, Modře, Kláštereě pod Zniovem a v Nové Vsi), ve kterých se z počátku vyučovalo mateřskou řečí chovanců. Týž ministr, aby úroveň vzdělanosti učitelstva pozdvihl, začal (r. 1868) v 7 zemských jazycích vydávati týdenník „Listy národních učitelů", který zasílal každému učiteli zdarma; však od r. 1874 vychází již jen v řeči maďarské.

Národnostní zákon uspokojil tu část národa, která důvěřovala v upřímnost Maďarů; většina nevěřila v pravdivost tak nápadně přizvukovaných snah o lidskou a občanskou svobodu a vyvíjela zimničnou činnost o probuzení národa. Matice Slovenská, založená r. 1863 a hned první rok shromáždivší 1100 členů, soustřeďovala síly. Mládež vychovávaná na slovenských gymnasiích v duchu slovenském, slibovala zdárný podrost a chovanci na jinojazyčných školách se sdružovali ve vzdělávací kroužky (na př. tak zv. círk. literární škola na ústředním ústavě v Budapešti, v Ostřihomě a j., „Zora" na státním učitelském ústavě v Lučenci, „Slovenská společnost" na šoproňském ústavě atd.) a v obecných školách vlastenecké učitelstvo vštěpovalo do srdcí útlé mládeže lásku k svému národu. Spolky učitelské a konference byly hojně navštěvovány a v duchu národním vedeny. Učitelské časopisy slovenské i české byly hojně odbírány, tak zejména Radlinského „Priatel školy a literatúry" a „Slovenský učitel'", který vycházel s přílohou „Škola domáca" a „Zrkadlo mal'učkých" redakcí Jiřího Sloty, pak „Národní Škola" a „Škola a Život", kteréž oba české časopisy přinášely články i od Slováků a o Slovensku. *)

S nadějí i s obavou hleděli vlastencové slovenští do budoucnosti; obava ukázala se býti podstatnou. „Svoboda a rovnost" trvaly jen potud, dokud se Maďaři jaksi taksi neuspořádali. Proti výslovnému znění zákona národ náš (či vlastně „národnost", abych nezavadil o zákon!) nedostal ani jediné střední školy, neboť „tót iskola Magyaországon agyrém" (t. j. slovenská škola v Uhrách jest přelud). Ba v krátkém čase Slováci byli oloupeni i o to, čeho si s těžkými obětmi dobyli.

---

*) Na památku buďtež zde vzpomenuty i později založené a — želbohu — vesměs zaniklé učitelské časopisy: Liškův „Evanjelik", znamenitá „Evanjelická Škola" (1877—9) a „Priatel' školy evanjelickej," — redigované A. P. Záturecký m, „Obrana elementárneho školstva" Ferd. Jesenského (1885), „Katolícká škola" Fr. Rich. Osvalda, „Konfessionálna škola" Matzenaurova. Z novější doby jsou: „Dom a škola" K. Salvy a po zániku toho časopisu „Rodina a škola" Sv. Hurbana-Vajanského. Dnes učitelstvo slovenské nemá svého časopisu, někteří čítají „Posla z Budče."

Již r. 1862 sepsáni učitelé maďarského jazyka znalí a konány přípravy k maďarisaci národních škol, aby tak u samého kořene zamezili proudění životních šťáv ve stromě národa, však bourati začali s vrchu.

Když maďarský tisk veřejné mínění pobouřil, podezřívaje naše školy z panslavismu a jiných možných a nemožných snah, a když zvolenská stolice se dala použíti za nástroj udavačský proti nám, tu ministr Trefort na základě této obžaloby nařídil vyšetřovati. Nejpřednější synové národa všemožně bránili ohnisk národní osvěty — nadarmo! Soud byl vykonán ve znamení zlopověstné výpovědi hr. Zaye: „Hic argumenta nihil opitulantur" (= zde důvody nic neplatí). *) „Národnie noviny" v černém rámci s křížem na záhlaví uveřejňovaly za sebou následovavší zatýkání. Velkorevúcké gymnasium **) vymazali z počtu živých v srpnu r. 1874, sv. martinské a kláštorské v lednu roku následujícího. (Toto poslední dle úřední zprávy proto, že stará budova nehověla účelu a nová prý jest ještě vlhká. Umístili do ní okresní soud a žaláře.) Na jaře téhož roku zrušili i Matici slovenskou, zabavili její majetek, právě tak jako majetek zavřených gymnasií. ***)

Národ zůstal jako omráčen nad zříceninami školských svatyň svých. Když se vzpamatoval, zkoušel jako mravenci své porouchané mraveniště znovu vybudovati. Konány sbírky na nové gymnasium a když vláda slibovala je povoliti, v krátkém čase se nasbíralo přispěním bratrů Čechů 100.000 zlatový kapitál, ale ministr Trefort zrušil slib a nepovolil ho, tak jako nechtěl povoliti „Živeně", spolku slovenských žen, ani kuchařskou školu. Na generálním konventě †) r. 1894 veřejně oznámeno, že sama slovenská řeč jest toho příčinou, že slov. gymnasium se nemůže povoliti; podobně prohlásila i vrchnost světská. Ministr vnitra žadatelům za slov. gymnasium odvětil, že je nepovolí, neboť prý jest o slovenskou mládež dostatečně školami postaráno; ostatně prý nemáme ani učebnic pro školy střední a musili bychom užívati českých. ††)

---

*) Počínání si soudu charakterisuje výrok jednoho z násilníků: „Jsme pány situace, dokud stav nynější trvá, můžeme dělati co se nám líbí; v našich rukou je moc — zničíme je" (Kramovcsík).

**) Na tomto gymnasiu maturovalo i 8 Čechů.

***) Turčanský seniorát nyní vymáhá majetek ev. slov. gymnasia martinského od distriktu částkou 13.710 kor. 22 hal.

†) Generální konvent je shromážděním poslanců všech evangelíků Uher.

††) R. 1899 dr. Emil Stodola podal návrh v konventě seniorátu liptovského na založení seniorátního gymnasia maďarsko-slovenského; byl zvolen za tím účelem i 7členný výbor; že věc usnula, není vinou těch, kdož pokus ten udělali.

Ale na tom nebylo dosti. Následoval přísný zákaz vzdělávacích kroužků na učit. ústavech i všude vůbec, ba i hovoru slovenského vůbec pod trestem vyloučení z ústavu.

Spolužáci nabádáni udávali provinilce a učitelští sborové ihned udané vylučovaly ze školy neb i ze všech tuzemských škol. Tak zachraňovali ohroženou vlast. Není na území uherském téměř jediné, slovenskou mládeží navštěvované, střední školy, která by se mohla pochlubiti, že nebyla účastna těchto do nebe volajících křivd páchaných na roduvěrné mládeži slovenské! Prešpurk, Prešov, Rožnava, Lučenec, Klášter pod Zniovem, Šťávnice, Košice, Kežmark — žádné město nezůstalo pozadu za druhým v tomto pronásledování slovenské mládeže, k čemuž se přidružilo dále i pronásledování učitelů. A. Svobodu, K. Salvu, Fr. Macvejdu zbavili úřadů, jiné dali na odpočinek nebo pokutovali. To vše se dálo pod heslem „magyar állam eszmy“ (maď. státní ideje).

Pomaďarštění středních a vyšších škol znamenalo pouze vykonati kratší polovici cesty — i pustili se dále do běhu za druhým heslem: „oszthatlan egységes magyar nemzet“ (= nedílný jednotný maďarský národ); do služby této bludičky zapřáhli si i elementární školy. *)

Již Trefort způsobil r. 1879 zákon, dle něhož ode dne 30. června roku 1882 nemůže nabýti učitelského diplomu a tedy ani učitelského úřadu, kdo neumí maďarsky, a § 4. toho zákona maďarštinu uvádí do všech národních škol za povinný předmět a to v počtu hodin, jejž určí ministr sám. Trefort jest i otcem státních škol obecných, které se stavějí za státní peníze, tedy i z mozolů „národností“, a jichž cílem jest „nové zabrání vlasti“. **) Ihned jimi také oblažili Turč. Sv. Martin (1874) a Lipt. Sv. Mikuláš (1876).

Až po millenární rok (1896) bez veškerého plánu, na zdař bůh zakládali státní školy, nejvíce na „národnostním venkovu“;

---

*) F. Halász, sekretář v ministerstvu vyučování, vydal knihu: „Állami népoktatás“, v Budapešti r. 1902, ve které píše:

„Není pochybnosti o tom, že při oduševnělém a vytrvalém spolupůsobení silné a sebevědomé vlády a společnosti, poměrně v krátkém čase možno utvořiti jednotný, homogenní, maďarský národ a na věčnost zabezpečiti maďarský národní stát. Mezi prostředky sloužícími k dosažení tohoto cíle obzvláště důležitým činitelem jest lidová výučba, nejen proto, že podává milionům národa základy vědomostí, ale i proto, že jest nejjistějším prostředkem k rozšíření vlasteneckého ducha a maďarské řeči.“

**) Když se sbíralo na zemský učitelský sirotinec, Móric Jókai napsal: „Uherska jest nám třeba ještě jednou dobýti pro maďarský národ, a vedení této války dává se v ruce učitelstva.“

ministr Wlassics kulturní politiku obrátil jiným směrem. Podle jeho slov „cílem kulturní politiky jest pojistiti vzdělanostní převahu kmene maďarského, tedy státotvorného živlu“ a na to vymyslil tento plán: „Státní školy se mají zakládati v prvé řadě tam, kde maďarské menšiny jsou ohroženy národnostní většinou (= obranný účel); v druhé řadě přihlížeti jest k takovým obcím, ve kterých národnostní živel jest v menšině a s jistotou možno spoléhati na to, že jej v krátkém čase bude možno utopiti v maďarské většině; přednost mají obce, jichž obyvatelé jsou méně schopni vzdorovati (= výbojný účel); kromě těchto dvou zásad ministr má pilný zřetel obraceti na podporování takových čistě maďarských obcí, které nestačí vlastními silami se postarati o své vyučování a jen pak se mohou do této sítě státního vyučování pojmouti i takové obce nemaďarské, které si žádají samy maďarské státní školy, aneb o kterých se možno domnívati, že maďarská škola v nich umístěná bude života schopnou.“

Postupem času ochaboval odpor proti maďarisaci obecných škol čím dále tím více. Katolické lidové školství vydal odrodilý klerus (jmenovitě vyšší) beze všeho; evangeličtí Slováci — ne sice na celé čáře, ale zejména v pěti seniorátech, absolutní většinu majících, se brání dosud za hradbami své autonomie. Však již viděti trhliny na hradbách; strážcové Sionu buď dřímají, neb jsou v řadě obléhajících — i tu ochábl boj. Zákopníkem pomaďarštování škol jest maďarsko-židovské novinářstvo, které otázku tuto udržuje na denním pořádku a budí náladu pro ni. Vzpomínám jen Gustava Beksicse a E. Rákosiho. Kdyby postačily na to peníze, slovenský hlahol by se neozýval již ani v jedné škole v Uhrách. Korunním svědkem jest nám sám ministr vyučování hr. Alb. Apponyi, který dne 29. dubna 1893 pověděl na uherském sněmu: „K sestátnění škol stát ještě potřebnými silami ani peněžními ani duševními nevládne.“

Postup „nového obsazení vlasti“ podle zákona z r. 1891 jest tento: Každé dítě od 3—6 let jest povinno pod pokutou 10—50 K navštěvovati tak zvanou „óvodu“, t. j. dětskou útulnu, kde taková v obci jest, aby si tam osvojilo státní jazyk maďarský. Od 6—12 let dítě jest povinno choditi do elementárky a potom náleží do 15. roku buď do opakovací aneb hospodářské opakovací školy, jichž vyučovací řečí příštím rokem počínaje v celé zemi uherské smí býti výlučně maďarština.

O další organisaci školskou se postaral ministr Albín Czáky dvakráte (1892 a 1894), „důrazně“ nařídiv školdozorcům zaklá-

dati „zejména aby úspěch vyučování maďarštině byl zachován,*) spolky mládeže, jakožto korunu (betetözés — krov — střechu) organicky souvislých článků národního vyučování.“ Řádnými údy těchto spolků má býti mládež do svého 21. roku.

Aby pak vše to náležitě se mohlo prováděti, závisí na učitelstvu. Proto nasazena páka i tu. Zákonem z r. 1907 totiž ustanoveno, že má býti zabezpečena slušná výživa učitelstvu, aby mohlo s lepší chutí pečovati o „obranu státních národních zájmů“.

Všichni učitelé bez rozdílu uznáni v zákoně tom za veřejné úředníky (dosud za takové byli uznáváni jen státní učitelé) a platy vyměřeny jim takto: Ve větších městech 1200 K, v menších 1100 a v městečkách a vesnicích 1000 K, dále byt, aneb bytné (200 K) s $^1/_4$ jitrovou zahradou, aneb 20 K náhrady a pětileté přídavky; prvé dva po 200 K, druhé dva po 100 K a třetí dva zase po 200 K. Učitelský plat může však býti i na dále brán v přírodninách a pozemcích. Nezapomněl však si p. ministr zabezpečiti právo učitele zvlášť se vyznamenavší odměňovati ročním přídavkem 200 K.

Takto vypadá to skvělé zaopatření; zvenčí med — uvnitř jed.

Tímto zákonem přešel rozhodující vliv nad veškerým školstvím do rukou státu; rozměry toho vlivu mění se podle toho, jak a kolik přispívá stát na vydržování školy.

I. Na všechny školy bez rozdílu, zdali jsou státem podporovány čili nic, vztahují se tato ustanovení zákona:

Učitel má svým učitelským i vychovávatelským působením vštěpovati do duší dítek přítulnost k uherské (magyar) vlasti a ve škole i mimo ni dobrým příkladem předcházeti. Z té příčiny má býti nad hlavním vchodem a na příhodném místě učebné síně vyvěšen uherský znak. **) O národních svátcích nad hlavním vchodem má viseti uherský prapor opatřený národním znakem. Kromě zemských znaků a znaků příslušné stolice a obce, jiných užíti není dovoleno. Také mají se vyvěšovati obrazy, znázorňující příběhy z uherských dějin. Možno vyvěsiti i náboženské obrazy a k vyučování potřebné prostředky, ale musí to býti

---

*) **Femka** (A. F. M. K. E.) Začáteční písmena maďarisačního spolku proti Slovákům „A Felsö - Magyarországi közmüvelödési Egyesület“; ty dva jiné konají tutéž úlohu v Dolních Uhrách (Demke) a mezi Rumuny v Sedmihradech (Emke).

**) Pod ním musí býti vyvěšena maďarská hymna: „Istem álld meg a Magyart (Bůh požehnej Maďara), vytištěná na bílém papíře zelenými notami a v červené obrubě.

výrobky tuzemské a nesmějí obsahovati vztahy na cizí dějepis a zeměpis, t. j. nesmějí obsahovati nic, co by v žácích seslabovalo státní samostatnost Uher, co by ji zatemňovalo, aneb bylo způsobilé uvésti chovance s jiným státem aneb národem do užšího, veřejnoprávního aneb duševního svazku, oslabiti cit výlučného příslušenství k uherskému státu. Nápis na budově musí býti na prvním místě maďarský, na druhém může býti i v jiné řeči národnostní, ale smí jen „výrazy zákonitě ustálenými“ označovati jen ráz školy. Tedy na př. nápis: „Slovenská katolická škola“ není dovolen. Kdo by se proti těmto pravidlům prohřešil, spáchá přestupek, který se trestá pokutou do 500 K sáhající.

Vydržovateli školy ponechává se sice zákonem z r. 1868 zabezpečené mu právo určiti vyučovací jazyk na ústavě jím vydržovaném; ale není-li jím maďarština, musí této v každém ročníku a v každé třídě býti vyučováno podle učebného plánu a takovým počtem hodin, aby nemaďarské dítě se naučilo slovem i písmem srozumitelně se vyjadřovati po maďarsku již na konci čtvrtého ročníku; poněvadž řeč opakovacích škol jest již výlučně maďarská. V posledních dvou ročnících (v V. a VI. třídě) žáci mají už uměti tolik, aby v opakovací škole bez těžkosti mohli býti výlučně z maďarských knih vyučováni. Na vyučování maďarštiny nařídil ministr:

ve škole s	1 učitelem . .	13	hodin týdně
„ „	2 učiteli . . .	21½	„ „
„ „	3 „ . . .	26½	„ „
„ „	4 a 5 učiteli .	32	„ „
„ „	6 učiteli . . .	39	„ „

Ježto pak na vyučování náboženství určeno pro každou třídu 4—6 hodin, snadno lze si vypočítati, kolik času vybude na ostatní předměty?

Ve které škole byla maďarština dosud řečí vyučovací, aneb kde se budoucně zavede, tam se vyučovací řeč již nikdy změniti nesmí. Některé církevní školy, jen aby se nahoře „zafatinkovaly“, ve svých výkazech udávaly, že vyučují maďarsky, kdežto ve skutečnosti vyučovaly slovensky, ale věc vyšla na jevo a ovšem byla zakázána.

V církevních školách, ve kterých se naleznou žáci maďarského jazyka, aneb také dítky, jichž rodiče (neb poručníci) o to žádají, ministr může nařídíti pro ně vyučování maďarské; může to učiniti i tehdy, když jest maďarských dítek 20, aneb počet jich dosáhne 20% zapsaných žáků. Téměř v každé obci ovšem se najde 20 „vlastenců“, kteří za úsměv a pěkné slovo,

z nevědomosti aneb z jiné pohnutky mohou svou národnostní školu změniti kdykoliv na čistě maďarskou. K tomu jim dává příležitost nařízení, podle kterého každoročně se mají vyzývati představenstva obcí, kde maďarské školy není, aneb kde jest vedle školy národnostní, ale všechny žáky o maďarské vyučování se ucházející pojati nemůže, aby seznam takových žáků do 20. srpna každého roku král. školdozorci zaslali, aby tento u ministra žádal pomaďaršťění školy národnostní!!

Všechny úřední listiny (denníky, vysvědčení atd.) dovoleno sepisovati jen v maďarské řeči.

A disciplinární řád — to jest teprve jen unikum! Učitel smí jen to konati a mysleti, co mu školdozorce dovolí. Ani Mefisto si tak nezavázal Fausta.

Každý učitel musí školdozorci složiti „přísahu vlasteneckou".

Školdozorce a stoliční administrativní výbor mají kontrolovati, zdali se učitel nedopouští disciplinárních přestupků. Disciplinární přestupek spáchá každý učitel:

a) jestliže zanedbával vyučování maďarštiny, aneb nevyučoval jí se zdarem;
b) jestliže užíval vládou neschválených učebnic a učebních pomůcek;
c) jestliže sleduje protistátní směry;
d) jestliže podněcuje proti vyznáním náboženským, aneb jednotlivým občanským třídám, též proti ustanovením o vlastnictví aneb manželství;
e) jestliže se obírá vystěhovaleckými věcmi;
f) chová-li se tak, že to veřejné pohoršení vzbuzuje;
g) zachází-li surově se žáky;
h) projevuje-li neposlušnost proti vrchnosti aneb jinou neslušnost;
i) vůbec zanedbává-li svých učitelských a vychovatelských povinností, aneb dopouští-li se činů jim odporujících.

Církev může pozbýti práva vydržovati své školy:

a) jestliže její učitel (z příčin v § 22. obsažených) byl ke ztrátě úřadu odsouzen;
b) dokázalo-li se, že neúspěchem vyučování maďarštině jest vinen i farář, ministr má právo, odňati mu na jistý čas aneb navždy příslušnou mu kongruu (= státní doplněk platu). Nezaručí-li církevní vrchnost do $^1/_2$ roku úspěšné vyučování, ministr má právo příslušnou školu zavříti a na místo ní založiti státní.

Pozbude-li pak církev školy, novou zříditi nemá už nikdy více práva.

Takto se věc má na školách, na které stát nepřispívá ani haléřem.

II. Ve školách, které stát podporuje částkou nižší než 200 K, vyučování se musí díti podle učebné osnovy ministrem schválené, a ministr má právo u příslušné církevní vrchnosti učitelovy žádati za disciplinární vyšetřování učitele a žádá-li to ministr, jest povinna učitele složiti s úřadu.

III. Na školách, na něž k doplnění platu učitelského ministr přispívá částkou výše 200 K, církev může ustanoviti jen takového učitele, jehož volbu ministr potvrdil. Má-li proti volbě námitku, církev jest povinna ve 30 dnech, ministrem vykázaných, znovu voliti; neshoduje-li se ani s volbou touto, ministr má právo učitele jmenovati sám.

IV. Na školách, kterým stát hradí více nežli polovici učitelského platu, jmenuje učitele ministr.

To jsou hlavní ustanovení „Apponyova zákona“, vydaného proto, aby zbytky slovenského školství postavil do služby „státní kultury“, sloužící výlučně jediné „státotvorné“ (= állammalkotó) rasse. Celou tíží svojí dolehl sice teprv od 1. července 1910, ale již si vyžádal oběti. Na př. v liptovském senioráte z 41 evangelických učitelů 1 byl zbaven úřadu, 3 musili býti pensionováni, proti 8 nařízena disciplinárka a žáden si není jist, že ho nestihne podobný osud. Církevní vrchnosti jsou proti ministrovi málomocné. „Vlastenecká“ představenstva seniorátu zvolenského a novohradského zastala se pronásledovaných učitelů svých, ohradivše se proti přehmatům politických úřadů (vrchností), ale nedosáhly ničeho. Ministr pravil, že administrativní úřady konaly jen svou povinnost a postupovaly ve smysle zákona a nařízení, „když „podezřelé“ učitele nutně pensiovaly. a požádal představenstvo báňského distriktu, kam jmenované senioráty náležejí, aby vyzvala senioráty, odváživší se protestovati, k podporování král. školdozorce.

Slovenské obecné školství a učitelstvo od toho dne, kdy se začne důsledně prováděti Apponyovův zákon — náleží minulosti; však již poslední léta, až na malé výjimky, churavělo a křehlo.

Jaký učitel — taká škola! A učitelstvu slovenskému nedostávalo se podmínek ke zdárnému vývoji jeho intelligence; ve společnosti nemělo dostatečné podpory ani mravní, ani hmotné, neboť národ a jeho přední mužové pouštěli se zřetele tento důležitý stav. Horovalo se pro školy střední, v těch se viděla spása, a zapomínalo se, že elementárky ne nadarmo mají jméno: „lidová“ — „národní škola“. A lid? ten teprve tehdy pozná význam „slovenského učitele“, až ho již vůbec nebude

míti. Učitelstvo samo ovšem také pohřešuje důkladného vzdělání. Vychováno bylo na ústavech cizím duchem, odkojeno cizí kulturou. Jeho práce jest málo oplodněna novějšími ideami. Jeho sdružení: jednoty, spolky *) jsou „bez života“. Jiné slabosti slovenského učitele, jako nemužnost, poníženost proti rozličným veličinám a paveličinám, snadno si vysvětlí každý z předešlých výkladů našich.

VI.

K doplnění této úvahy uvedeme ještě statistická data o stavu uherského školství vzhledem na Slováky a pro srovnání s ostatními národnostmi. Předložil je ministr Wekerle v únoru r. 1909 uherskému sněmu ve své zprávě o všeobecném stavu země a ukazují stav z roku 1907. Spolehlivost jich nesnadno zjistiti, ale i v této podobě mnoho povědí tomu, kdo je bedlivě uváží. Vztahují se na školu obecnou, střední, odbornou a vyšší.

1. Obecné školství. V docházce školní již mnoho let jsou v popředí Němci (89·9%), hned na druhém místě jsou Slováci (85·3%), pak následují Charváti a hýčkané maďarské děti zaujaly až čtvrtý stupeň (81·8%); předposlední jsou Rumuni (64·3%) a na posledním místě jsou Rusíni (60·4%).

Učitelů bylo 30.821; z nich 22.877 se přiznalo k Maďarům, 3510 k Rumunům, 1971 k Němcům, 1044 k Slovákům, 697 k Srbům atd.

Ze 16.618 obecných škol ve 12.223 (70·9%) se vyučovalo všechno jen maďarsky, ve 2760 rumunsky, v **737** slovensky, v 492 německy, ve 270 charvatsky, ve 107 rusky, v 10 italsky; česky a j. v 19.

Dětských opatroven napočítáno 2614. Řečí obcovací byla ve 2460 (94·1 %) maďarština, v 70 němčina, v 35 rumunština, v 28 srbština, ve 14 slovenština, ostatní v 7. Opatrováno v nich maď. dětí 149.418, německých 44.413, slovenských 22.200.

2. Střední školy. Gymnasií bylo 173 (z těch 2 ženská) a to 37 nižších a 136 vyšších. Vyučovací řeč mělo německou 7, rumunskou 4, rumunsko-maďarskou 1, slovenskou 0, ostatní maďarskou.

Školy tyto navštěvovalo 44.433 Maďarů, 4600 Němců, 3600 Rumunů, 16000 Slováků atd.

---

*) Trvají již jen v Liptově, Oravě, Turci, Trenčíně a v Nitře a to jen spolky ev. slovenských učitelů — ostatní vymřely nebo usnuly.

Vyučovalo na nich 3299 professorů, ze kterých za Slováky se přiznalo jen 8; za Maďary 2646, za Němce 161, za Rumuny 126 atd.

Reálky jsou zastoupeny počtem 32 (25 státních). Ve 2 se vyučovalo německy, v 1 rumunsky, v ostatních maďarsky. Žáků měli 76·5% Maďarů, 17·7% Němců, Slováků 1·9%, Rumunů 2·7%, Srbochorvatů 2%. Vyučovalo na nich 700 učitelů.

Vyšší dívčí školy jsou pouze maďarské (31).

Počet měšťanských škol činí právě 400 (139 chlapeckých, 261 dívčích); z nich jest: německých 5, rumunské jsou 4, srbské 3, italské 2 (v Rěce), slovenské 0; ostatní jsou maďarské. Ze 66.400 žáků k Maďarům se hlásilo 53.400, k Němcům 7400, Slováků bylo asi 2000, Rumunů 1600, Srbů více než 1000.

3. Odborné školy. Počet učitelských ústavů již několik let jest nezměněn: 82 (48 mužských, 34 ženských). Německé jsou 2, rumunsko-maďarské 3, rumunské 3, srbské 2, ostatní maďarské. Zkoušku podstoupilo 82% Maďarů, 6·8% Němců, 5·1% Rumunů, Slováků něco přes 2%. Profesorů bylo 559 Maďarů, 57 Němců, 44 Rumunů, 14 Srbů a k Slovákům se přihlásili pouze 2.

V obchodních, průmyslových, baňských, lesnických, vojenských a p. školách není po slovenském živlu téměř ani sledu, na těch studují pouze Maďaři.

4. Vyšší školy. V Uhrách jsou dvě university a jedna polytechnika. Dle domnění Apponyiho jest potřeba ještě 5 universit založiti. Výdaje na ně činily 7,660.000 korun. Posluchačů měli 8.292; Maďarů bylo 90%; Němci zabírají na lékařské fakultě přes 6%, Rumuni pak na právnické něco přes 4% a na lékařské 3·7%. Slováci jen na lékařské fakultě dosáhli 1%, na ostatních fakultách jich bylo 0·8%.

V Uhrách jsou kromě universit i právnické a theologické akademie.

Právnických akademií jest 10, na všech se přednáší jen maďarsky. Počet posluchačů jest zahrnut v počet univ. a techn. posluchačů.

Theologických ústavů jest:

a) řím. katolických 27. Na jednom se vyučovalo latinsky, na 1 maďarsko-německo-latinsky a na ostatních maďarsko-latinsky;
b) řecko-katolických jest 5; vyučovací řeč jest ve 2 latinsko-maďarská, v 1 maďarsko-ruská, v 1 latinsko-rumunská a v 1 čistě rumunská;

c) kalvíni mají 5 ústavů;
d) unitáři 1;
e) israelité *) 1. Tu všude se učí jen maďarsky.
f) Evangelíci v 3 se vyučují maďarsky a na 1 i německy.
g) Rumuni mají 3 bohoslovecké ústavy s vyučovací řečí mateřskou.

176 Němců, 144 Slováků, 368 Rumunů, 26 Rusů a 15 Srbů. Na kněžský stav se toho roku připravovalo 1349 Maďarů, Na hospodářských, lesnických, obchodních, vojenských, hereckých atd. akademiích, slovenský živel rozmnožuje číslo Maďarů, jen šťávnická báňská akademie s 85 posluchači vykazuje i 1 Slováka.

K doplnění předešlých dat uvádíme ještě hlavnější data o počtu obyvatelstva.

R. 1900 **) provedené sčítání lidu ustálilo počet duší v Uhrách na 16,833.000 a v Charvatsko-Slavonsku 2,416.000. Dle výpočtu statistického úřadu koncem roku 1907 by byl měl počet duší obnášeti asi přibližně: v Uhrách 17,600.000, v Charv. Slavonsku 2,500.000, dohromady 20,100.000.

Z nich je Maďarů: 9,612.000 + 122.000 = 9,724.000 a dle toho by tvořili v Uhrách 53·26%, a mezi obyvateli „říše" 47·4%. Za nimi počtem duší následují Rumuni, a sice 2,966.551, což odpovídá 16·43%, po případě 14·35%. Slováků jest 2,076.000 neboli 11·50%; Němců 1,971.000 (10·93%), Charvatů 1,805.000 (8·73%), Srbů 1,112.000. Nejméně je Rusů 466.000; smíšené národnosti 377.000.

V roce 1880 udali: Maďarů 16·6%, Rumunů 17·5%, Němců 13·6%, Slováků 13·5%.

Končím slovy Dupunloupa: „Padne-li kdo do proudu, není vždy jisto, že plaváním se zachrání; ale je jisto, že utone, nevyplave-li". I národ slovenský, nechce-li utonouti v záplavě maďarisace, musí se vzchopiti a zmocniti se obranných prostředků — školství.

Zdravý rozum nám praví, že $2^1/_2$ millionový, nadaný, kulturního života schopný národ může a musí to vykonati a

„Bôh dá,
bude ešte Slovák, čím býval inohdá!"

■ ■ ■

*) V Uhrách žije 5% Židů; ale na universitě jsou zastoupeni 30%; to se rozumí, že pro dobro Maďarů.

**) Viz: „Príspevok ku štatistike Slovákov." Napsal Dr. Emil Stodola. Slovenské Pohľady XXII (1902).

Dr. JAN KVAČALA:

KOMENSKÝ V UHRÁCH.

I.

Náboženská reformace XVI. století, prostým mnichem mimovolně počatá, v krátkém čase zachvátila celou západní Evropu. Jejím výsledkem bylo rozdělení křesťanstva na 2—3 nepřátelské tábory. Byli to katolíci, hlavně jejich nejčilejší voj, jesuité, kteří hned postřehli význam výchovy pro vzplanuvší boje a pro budoucnost vůbec. Svoji soustavu školství založili na vzdělanosti středověku. V XVI. stol. i evangelické školství v celku na tomtéž základě spočívalo.

Až v XVII. století se dějí pokusy — a to na evangelické straně — dáti nový obsah, nové způsoby výchově, mající objati všechny vrstvy lidské a sloužiti nejen církvi, nýbrž také národu pěstováním jeho řeči.

Tímto úsilím ještě nebyli zachváceni ti znamenití učenci, jichž žákem byl v Herborně Jan A. Komenský a z nichž tři, asi 16 let později knížetem sedmihradským na nově zřízenou vysokou školu pozvaní, v Albě Julii (Gyulafejérvár) s velkým úspěchem pracovali o povznesení mládeže a vůbec církve reformátské.

Mezi nimi byl nejvlivnější učitel Komenského vůbec, J. J. Alsted, a jeho ještě nadanější zeť, J. Bisterfeld. Za těch 16 let (1612—1628) Komenský prožil nejosudnější dobu historie české, a v tom roce, ve kterém Alsted a jeho soudruhové dostali pozvání do Sedmihrad, přivítalo české vystěhovalce, nechtějící víru svoji obětovati, městečko Lešno v Polsku. V těchto nejkrušnějších časech se Komenský těšil tím, co již v Herborně učili, že není daleko křesťanstvem dávno očekávaný příchod Pána našeho Ježíše Krista, a uvěřil novému proroctví (Kottera a Poniatovské), zvěstujícímu vítězství evangelicko-české věci. Aby syna božího církev jeho — aby jej národ český v obnovené vlasti důstojně mohl očekávati a slušně přijati, pro to se mu zdála býti nejpřiměřenějším prostředkem zdravá a soustavná výchova, o jejíž obnově v poslední době svého pobytu ještě ve vlasti stále přemýšlel. Z přemýšlení toho vznikly nejvýznamnější jeho díla paedagogická. Tak nejslavnější jeho dílo Didaktika, podávající nový a soustavný návod k výchově a k vyučování. Učiti se má nejen slovům, ale i věcem a to spolu, postupně, přirozeným způsobem podrobně vyloženým. Podal nový rozvrh školství, zabírající 24 let prvých, a začal i potřebné nové

učebnice skládati. Jedna z nich, původně též česky napsaná a latinsky vydaná: Brána jazyků, udělala jej za krátko slavným po vzdělaném světě. Mezi těmi, kteří mu k velkým úspěchům jeho blahopřáli, byl i jeho herbornský, teď sedmihradský professor J. Alsted.

Následující práce a plány Komenského braly se za vyšším cílem: za utvořením „vševědy", která měla veškeré lidské vědomosti uvésti v soulad a tak podati, aby mu i malé dítě snadno porozuměti a pohodlně si je osvojiti mohlo. Uveřejněné přípravné práce k ní vzbudily zájem v celém světě evangelickém. Byla to doba třicetileté války. Vyhnanci žili v pevné naději, že po skončené válce se vrátí do vlasti své. Sloužiti těm nadějím měly všechny duševní síly jejich; nástrojem těchto zájmů milerád stal se i Komenský, když přijal pozvání do Anglie, potom do Švédska. Toto bylo tehdy nejmohutnější državou evangelickou, od něho očekávali bratří zpětuvedení v opuštěný domov svůj, a jemu sloužil Komenský, pokud se naděje ty neztroskotaly, pracuje v Elblongu při baltickém moři o školních knihách pro mládež švédskou.

Se Sedmihrady byl i na dále ve spojení, ač snad ne ve velmi častém. Alstedův jmenovaný již zeť, Bisterfeld, byl koncem třicátých let nakloněn spolupracovati o velkém záměru, sestavení vševědy Komenského, stroje se přejíti do Hollandska. Ale přece i po smrti tchánově Bisterfeld zůstal v Sibini a možná, že on obrátil na Komenského pozornost knížete J. Rákóczyho, který jej r. 1644 povolal do Sedmihrad za professora na místo Alsteda, před několika lety zemřelého. Knížecí posel dával Komenskému velké sliby, mezi jinými jej upozorňoval, že po Bohu vlast jeho nejvíce může od knížete sedmihradského svoje osvobození očekávati, a přijetím povolání může Komenský o svoji vlast zvláštních zásluh si získati. Komenský se omluvil, že má jiné závazky.

Nepřišel-li sám, tož dali sedmihradští professoři vytisknouti školní knihy jeho a vyučovali z nich; z nich se učil i mladý, velké naděje vzbuzující syn knížete, Sigmund Rákóczy. Ale ani jeho otec ani spojení s ním Švédové neměli dosti moci splniti naděje Komenského, a on osudného roku 1648, aniž se formálně zprostil převzatého závazku, zanechal Elblong a vrátil se ke svým do Lešna. Tu vyčkal Komenský, bdě nad tiskem svých knih v Elblongu vypracovaných, uzavření míru na podzim 1648, tu také vyhlášení jeho konečné počátkem r. 1650. Již dříve byl vydal Kšaft umírající matky Jednoty bratrské, ale při tom neunavně pracoval i o školních věcech, tehdy ve spojení s polským velmožem Opalinským.

Víra, že se Kristus brzy navrátí, mírem westfálským nebyla ukolébána; v Kšaftě i pohrozil římské jednotě, — ale způsob osvobození vyhnanců stal se nejasným.

II.

Od časů westfálského míru častěji docházela Komenského pozvání od Rákóczovců, teď již od vdovy Jiřího, Zuzany Lorántffy a mladšího syna, Zikmunda, zaujavších majetek rodiny. Měli úmysl obnoviti školu svou v Šaryšském Potoku. Kromě Bisterfelda, který zvláštním listem upozornil Zikmunda na tři reformátory vědy, na Bacona, Campanellu a Komenského, jmenovitě professor Tolnay se zasazoval o reformu školy — ale Komenský se nehýbal. Že se však v roce vyhlášení vzpomenutého míru do Uher vybral, to se stalo v zájmu jeho církve a jejích členů v Uhrách, ve vyhnanství žijících.

Měla býti porada o tom, co teď počíti, a zhotovena byla žádost, aby Komenský jako biskup moravské větve Jednoty na poradu tu do Uher přišel. Na jaro r. 1650 se Komenský vybral; porady se skončily ve Skalici a v Púchově bez zvláštního výsledku a Komenský zamýšlel vrátiti se do Polska. Vzpomněl, že má sice pozvání od Rákóczovců do Potoku, ale mínil věc tu odbaviti písemně a to záporně. Bratří ho prosili, by to nedělal. — Ale až když se mu na cestu připojil jeho bývalý druh, M. Drabík, a naň novými důvody naléhal, Komenský odročil rozhodnutí svoje. Důvody tu byly jen z části nové. Jeden byl ten starý, jejž r. 1644 vyslanec Rákóczův v Elblongu chtěl uplatniti. Drabík důvod ten teď přeměnil v ten smysl, že Zikmund Rákóczy bude uherským králem. Na otázku takřka soustrastnou, mívá-li ještě bludná vidění, Drabík Komenského překvapil proroctvím, které se právě splnilo: že mu (Drabíkovi) Bůh slíbil poslati Komenského za pomocníka do této země. Komenský si věc při vroucné modlitbě ještě jednou promyslel — věc se mu ukázala v novém — slibnějším světle, i rozhodl se pozvání Rákóczovců přijati. V květnu t. r. zavítal po 10denní cestě do Potoka, kde jej radostně přijali i na výlet do Tokaje vzali. Jednu žádost jejich, napsati r o z v r h o b n o v e n í š k o l y, splnil. Měla míti 7 tříd, měla býti i pro chudé, pro něž Komenský žádal osvobození od platu a stravy; kromě toho vymínil si, kolik tříd, tolik aby bylo učitelů se slušným platem; a konečně žádal knihtiskárny.

Ostatní theoretické a methodické požadavky se samy sebou rozuměly, ale Komenský nezapomněl ani zde je zdůrazniti.

Ale té žádosti, aby tam hned zůstal, Komenský splniti nemohl. Za prvé byl ještě vždy vázán Švédskem, vlastně p. De Geerem, a za druhé potřeboval propuštění od své církve. — Na nové pozvání dne 18. května datované představenstvo jednoty odpovědělo záporně. Tu jmenovitě professor Tolnay písemně představil Komenskému možné zhoubné následky, zamítne-li pozvání — v záhadné sice řeči, ale my snadno postřehneme v tom dovolávání se naděje a patriotism vyhnance.

Konečně se i představenstvo i Komenský rozmysleli. Tento si zakoupil v Lešně dům, v němž jeho rodina měla bydleti po čas jeho vzdálenosti. Poslal Zikmundovi některé práce a dne 6. října se sám vybral na cestu, jejíhož cíle, Potoka, ještě v tom měsíci dostihl.

Dvojí úlohu měl tedy Komenský před sebou: paedagogickou a vlasteneckou. Pro prvou si od více jako čtvrt století získal hodnou zásobu myšlenek a zkušeností, ona mu působila mnoho práce a námahy, ale nebýti té druhé, nebylo by toho příliš bývalo. Tím více napětí a rozčilení způsobovala druhá. Tím, že Komenský novým proroctvím uvěřil, stal se pomocníkem Drabíkovým. Zjevení tohoto však hned po přibytí Komenského do Potoka dostala vojenský ráz: ať se kníže připravuje do boje. Proti komu, to bylo jasné už z úlohy Zikmundovi předem naznačené, státi se králem uherským. Proto i paedagogické práce jsou podle možnosti prosáknuty duchem tím; tak programový spis: Schola pansophica, ve kterém nacházíme důkladné vypsání dříve již naznačených 7 tříd a také výklad toho, jak se má pořádek vyučování zachovávati vzhledem na osoby, věci, knihy, místa, čas a prázdniny. Věnování spisku toho se končí citátem, který Zikmunda vyzývá do boje, aniž se praví, proti komu. Drabík sám již v lednu následujícího roku přišel do Potoka, aby svoje prorocké poslání osobně vyplnil; ale kníže se dlouho zdržoval u bratra v Sedmihradech, a za ním jíti, zrazoval proroka i Komenský i správce panství Klobušický. Jinak Komenský měl teď zalíbení ve svém starém příteli, jinak nejlepší pověsti se netěšícím, a to jej přimělo, aby přeložil do latiny i starší méně cenná, výše již vzpomenutá proroctva dvou osob v životě Komenského dost vážnou úlohu hrajících, Kottera a Poniatowské, aby jim i okolí jeho porozuměti mohlo.

Ale kníže Zikmund, ač naskrze nezamítal proroctví Drabíkovo, zabýval se plány zcela jiného rázu: chtěl se oženiti. Volba jeho padla na jistou kněžnu německou. Předvídal se velký sbor hostí i zahraničních, převahou evangelických a tu v Komenském vznikla myšlenka, založiti společnost evange-

lických odvážných a vzdělaných mužů, kteří by byli ochotni pracovati o díle božím počíti majícím. V čelo tohoto tajného spolku — mezinárodního — měl se postaviti Zikmund Rákóczy. Měl míti na mysli vydobýti si zásluhy o rod svůj, o svůj národ, o sousedné národy, o celou Evropu, o Turky a o celý svět. Ke všemu tomu Komenský ukazuje ve spise „Řeč tajná Nathana Davidovi“ přiměřené prostředky — i diplomatické, jmenovitě z příležitosti blízkého sňatku, a povzbuzuje jej ještě i hlubším smyslem jména knížete: Sigismund. V tajnější části toho spisu mu klade na srdce pěstovati pansofii, o níž Komenský již dvě desítiletí pracoval a to knihami, školou všeobecnou, podporováním mužů k tomu ochotných; jež sjednotiti má potom spolek již jmenovaný, který kromě toho má jméno i Collegium Světla. V cestě, kterou proud ten se má rozvinouti, stojí Bábylon (Austria), přes jehož rozvalinu se přijde k očekávanému novému světu a světlu. —

Zikmund i jiní vlivní Potočané, s nimiž Komenský o věci té hovořil, byli s ním srozuměni. Stalo-li se v té věci něco, a co, o tom nic jistého nevíme, myslíme však, že ano. Že Zikmund sám se nepostavil v čelo bojovníků proti Habsburgovcům, toho příčinou byla jeho matka, která nepochybovala o smutném konci takového podniku.

Ne za dlouho umřela mladá žena Zikmundova. Drabík neměškal jej upozorniti, že je to pokuta za jeho zdráhání se a neposlušnost proti Bohu.

Tak se zdá, že Komenský pomalu již zanechával bezúspěšného vyzývání svého. Kromě toho měl nepříjemnosti i v církevních kruzích, kterým se nelíbilo jeho vystoupení proti bojům o církevní ústavu, rozproudivším se ozvěnou na velké anglické události toho času. I proti proroctvům se ozývaly četné střízlivější hlasy. A ani školské práce nepostupovaly bez překážek, které se ovšem každému pokroku stavějí v cestu. Znechucený Komenský netajil nezdaru svého příchodu do Potoka, ani přání, vrátiti se ke svým. Drabíka, kterého koncem téhož roku Zikmund sám volal do Potoka, zrazoval s cesty. Ale při tom se nezřekl naděje a neupouštěl od práce. Naději na brzký návrat do domova nasvědčuje vypracování Manuálníka a Umění Kazatelského. Práce přímého povolání však záležela ve vypracování či přepracování učebnic: Vestibula, Januy, Atria, knih pro 3 toho roku otevřené třídy, které dostaly podle týchž knih jména: vestibulná, januálná, atrialná. Zde zastihl jej i jeho naděje velký úder; dne 4. února r. 1652 zemřel Zikmund. Velký smutek opanoval nejen knížecí

Ústredie ľudovej umeleckej výroby — v Bratislave — KNIŽNICA

rodinu, nejen jeho přátele a známé, mezi nimi i Komenského, nýbrž jak on řekl: „Počet těch, kteří se účastní našeho smutku jest nesčíslný.“ Mělo-li smysl ještě déle pobývati v Potoku?

III.

Na tuto otázku mu jeho domnělý boží muž, Drabík, který ani trochu nepřišel do rozpaků, že Zikmund slibovaného království nedostal, odpověděl, že ne, ať prý se vrátí do Polska.

Ale nebylo věcí tak snadnou Komenskému odejíti, když právě následujícího roku (1653) měl nastati velký obrat v dějinách lidstva. A Drabík za nedlouho znovu postavil to, co bylo padlo: úlohu Zikmundovu Bůh prý přenesl na jeho bratra, na knížete sedmihradského, Jiřího, kterému Komenský, ač to nebylo snadné, doručil i proroctví Drabíkova. Ale když Komenský tomuto psal, že mu tam nevěří — tu Drabík dostal od Boha znova příkaz, jíti do Potoka (11. září tam dorazil). Kněžně vdově nyní ústně zvěstoval, že Rákóczovce Bůh ustanovil za dědice domu habsburského; ať prý se kníže Jiří spojí s národy k tomu nakloněnými a ať získá i Turky. K tomu cíli ať se přeloží na jejich jazyk Písmo sv. Kněžna pojímala věc dosti vážně, odevzdala věc komisi, která proroctví to, a vůbec zjevení Drábíkova, posuzujíc je na širokém základě historickém, nenalezla pravými, ale na zakročení Komenského závěrečné rozhodnutí přece odročila.

Ne za dlouho potom přišel známý nám už druh Komeského, prof. Bisterfeld do Potoka. Ten uznal, že Kotter a Poniatovská, jejichž práce Komenský přeložil do latiny, jsou opravdoví proroci, ale Drabík ne, poněvadž všechno jen za jistých podmínek zvěstuje.

To všechno roznechucovalo Komenského, a to tím více, že události rovněž svědčily v neprospěch proroka, který po 9denním pobytu Potok zanechal. I rok 1653 se blížil ke konci, nadějí na očekávanou velkou přeměnu nebylo, nepřibývalo. Zato však přes vzrůstající překážky Komenský o školských věcech neúnavně pracoval dále. Proti lenivosti, v níž viděl největšího nepřítele všech snah, vydal práci „Fortia“; pedagoga z XVI. stol., připojil k ní i myšlenky velkého humanisty Erasma o výchově. Pro kázeň školní byla napsána jeho „Pravidla mravů“ a „Zákony dobře spořádané školy“.

V této poslední době vznikly i dvě práce, které mají v historii výchovovědy zvláštní význam. První jest „Svět v obrazích“ — „Orbis pictus“.

Kniha vznikla z přepracovaných učebnic prvních tříd a ze zkušeností při vyučování získaných. Vyučování se mu nezdálo býti dosti jasným, jelikož věci, které spadají do působnosti smyslů, dětem se nepředvádějí tak, aby si je osvojovaly smysly svými. Ale právě smysly jsou — praví Komenský podle učení dávných filosofů — základem poznání; co není v smyslech, není v umu, neumí se. Jak můžeme moudře mluviti a jednati, nemáme-li v duši pravé a jasné představy o věcech? Touto psychologií Komenský dospěl závěru, že v cvičeni smyslů jest základ veškeré moudrosti i výmluvnosti i činnosti; a dospěl dále k požadavku svou učebnici doplniti pomůckou přiměřenou. Kniha ta vypisuje věci tohoto světa na základě připojeného obrazu. Opírá se v celku o Bránu jazyků, učebnici druhé třídy, která jako Vestibulum (I. třídy) může se státi pomocí obrazů snadnější. Neboť duši dítěte lákají obrazy, ony ji upoutávají k jedné věci. Tím se usnadní i vyučování latiny, které přes všechny snahy reformní zůstalo i v Potoce věcí hlavní. Ale na holé skutečnosti Komenský nepřestává. — Již při čtení; dítě si snáze zapamatuje litery, spojí-li se s nějakým obrázkem. A když osnova jest v latině i v mateřčině stejná, usnadní se tím i práce paměti a učení se latině.

Ovšem knihy té v Potoce užívati nemohli, poněvadž se nenašel, kdo by ji byl vyryl. Komenský ji tedy poslal do Norimberka svému nakladateli, ale ten vydání její příliš oddaloval. Proto se Komenský odhodlal jiným způsobem pomoci mládeži i sobě svěřené. Zpracoval obsah Brány dramaticky. Vlastně to již jeden známý jeho začal, ale dokončil jen část o přírodních věcech jednající. Představení této části r. 1654 mělo veliký úspěch, proto se Komenský odhodlal práci Macerovu, který zatím zemřel, zjednodušiti a dokončiti; tak vzniklo jeho dílo Schola ludus — Škola hra, jejíž předmluva jest datována dnem 24. dubna r. 1654.

Věc jest pěkně provedena. Král Ptolomeus svolává všechny mudrce, aby se poradili, jak by se mělo učení moudrosti nejlépe zaříditi. Na jejich radu se mají všechny věci světa znova zkoumati a učiti je pojmenovati. Věci ty se nyní probírají pořadem tím, ve kterém v učebnici Brány jdou za sebou: příroda, člověk, řemesla, škola triviálná (obecná) v hru obrácená, škola—akademie; mravný život člověka, život rodinný a správa města, na konec život ve státě a v náboženství. — Při tom se původce drží pravidla: všechno, co je možno, má se ukázati; nelze-li ve skutečnosti, tedy aspoň v obraze. Když se věc ukázala, pojmenuje se, pak následuje pokus, porozuměti jí.

Představení tato se velice líbila, — ale všechny úspěchy neuspokojovaly Komenského a nedovedly jej udržeti v Potoce na dlouho. Na prosbu kněžninu zůstal ještě do sv. Trojice. To, co ještě nestačil vypracovati, slíbil poslati z domu. Dne 2. června se veřejnou řečí rozloučil. Rozhledl se po práci takořka čtyřleté, poukázal na výsledky, kterých dosáhl ve vyučování jazykovém, věcném a ve výuce moudrosti, a zvláště také ve vedení k mravnosti. Dále dopodrobna a každého zvlášť jmenuje pracovníky a k další práci je povzbuzuje. Na konec poučuje posluchače, v čem má záležeti nadějná sklizeň a pobízí je k vytrvalosti, které již pociťoval nedostatek. Srdečně volá „s Bohem" i jednotlivcům i škole. Dne 7. června dostal propuštění, za několik dní opustil Potok a 16. již byl v Lednici u Drabíka.

IV.

Není pochyby, že náhlé odcestování Komenského z Potoka stalo se následkem napomenutí Drabíkova. Bůh tak velel, aby se jeho zjevení vydala společně s Kotterovými a Poniatovské, a aby se dílo jím jednou již zvěstované skutečně načalo. Bylo úkazem slibným, že i J. Rákóczy, kterému Komenský stále posílal Drabíkova zjevení, změnil svoje mínění tak dalece, že Komenského, jehož o pohřbu Zikmundově ani viděti si nepřál, teď sám volal do Sedmihrad. Ale Komenský náhlil. Aby to však kníže neměl za nevděk, aneb za nevážnost k vysoké osobě jeho, Komenský věnoval mu spis, o němž sice nevíme, byl-li napsán v Uhrách, či již za hranicemi jejich, který však zaokrouhluje historii těchto čtyř let života Komenského. Spis ten jedná „O štěstí národa" o 140 odstavečcích. 113 prvních pojednává o předmětě tom theoreticky, a 27 z nich odvozuje z toho poučení pro Uhry. Summa tohoto poučení jest, že Uhry mají proti Babylonu sebrati svoje síly, aby na zříceninách falešného křesťanství povstalo pravé. K tomu je třeba vůdce a tím má býti právě Rákóczy, „jediná naděje národa" svého. Dává mu ještě naučení, jak má postupovati, rozšafně, nezištně a zbožně. — Měl tedy Komenský naději, že cíle, za kterým do Uher přišel, celkem se neminul. Byl by snad zůstal i dále, ale jak již řečeno, pro jiné práce bylo ho více třeba. Jeden pěkně psaný exemplář trojjediné knihy nových zjevení (Kotter, Poniatovská, Drabík) dostal kníže Jiří — druhý byl věnován knížeti Radziwillovi, jemuž je ještě v posledních dnech svého pobytu v Uhrách doručil prostřednictvím sedmihradského vyslance jeho.

* * *

Komenský sám jmenuje potocký pobyt znevažujícím slovem: „pistrinum“, pracoval o věcech, o nichž pracovati musil, odloživ věci, o nichž by byl chtěl pracovati. Jeho velký talent vychovávatelský viděti i v tom, že učený historik školy potocké, soudě o čtyřech letech námi na krátko vypsaných, vzdychl: „Jak jasné to byly dni!“ — Zabezpečiti budoucnost školy potocké Komenský ještě méně mohl jako svojí, aneb školy své Jednoty. Pro něj škola ta byla jen nástrojem ve službě vyšším cílům. — Následující rok byl také z těch, v nichž měl nastati veliký obrat. On měl k tomu dílu určitou úlohu, o níž pracoval i po návratě do Polska, a to i v dalším spojení s Rákóczym, jehož posla na severo-západ opatřil doporučením a radou.

Nenáleží do rámce této práce, mluviti o hroznych sklamáních, kterých ještě dále i Komenský i Rákóczy se dočkali. Jsou stínem, který z těch „jasných dnů“ potocké školy osudem padá na jejího pána a jejího reformátora. Stavu vyhnanců ani Rákóczovců ani evangelické věci vůbec Komenský svým pobytem v Uhrách nepolepšil. Ale Škola pansofická, učebnice pro její první tři třídy, Svět v obrazech, Škola hra dodávají ústavu vzpomenutému nehynoucího lesku v dějinách výchovy a tomu, kdo přemýšlí nad labyrintem života Komenského poskytují té útěchy, že on i v tom „pistrinu“ pracoval skvěle a úspěšně na prospěch veškerého mladého pokolení, a to nejen současného. Sám zaveden byv falešnými proroky v bludné očekávání ráje znenáhla se otevříti majícího, osvědčil se i tu býti pravým prorokem, zvěstujícím umění trudného, ale jistého povznesení k lepší budoucnosti lidského pokolení.

MIKULÁŠ SCHNEIDER-TRNAVSKÝ:

SLOVENSKÁ A MAĎARSKÁ PÍSEŇ LIDOVÁ SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM NA HISTORICKOU MINULOST A VÝVOJ SVŮJ.

1.

V milé vlasti naší, v které tolik různých národův žije, jest třeba znáti a rozeznávati věci národní. Krok za krokem slyšíme: „Hle, maďarské lidové umění!“ „Maďarské písně“ atd. a mnohým z nás se i snad přihodilo, že slyšeli na př. slovenskou píseň zpívati maďarským textem, slovenské výšivky vychvalovati za maďarské, slovenský ornament a tím i tulipán vyhlašovati za maďarský ornament a maďarskou květinu atd. atd.

Jest tedy třeba zkoumati a hledati, je-li tomu tak, jsou-li oni či my původci a starší pěstitelé toho neb onoho lidového umění, a pravdě dáti průchod.

O zpěvech maďarských z dob nejstarších nemáme žádných zpráv; že by byli Maďaři při svých náboženských obřadech zpívali, o tom se nezmiňuje žádný maďarský historik. Ale že Slováci dávno před jejich příchodem byli národem zpěvavým, to dokazují podnes zachovalé zpěvy slovenské z dob pohanských (Horela lipa horela, Muriena). Přestoupení naše z pohanství na víru křesťanskou bylo zdárným počátkem, který tvoří základní kámen literatury slovenské písně lidové.

2. KDY SE POČÍNÁ OBJEVOVATI ZPĚV A HUDBA U MAĎARŮ?

Teprve přestoupení na víru křesťanskou a bližší styky s námi naučili je zpívati.

Igrici. Nejstaršími pěstiteli zpěvu uvádějí maďarští dějepisci tak zvané „igrice“, „lantoše“, „hegedöše“. Byli to potulní zpěváci, improvisátoři, často i gokleři, kteří opěvovali lásku, válečné hrdiny atd. Byli to jacísi trubadúrové té doby. Jméno „igric“ = igrač = hráč ani v nejmenším nepoukazuje na to, že by byli tito „igrici“ původu maďarského. V některých místech charvatských ještě dnes se najdou takovíto „igrici“.

Cikáni. Na počátku 14. století přistěhoval se do Uher nový kočující národ, který k nám přinesl housle a cymbál.

Je to národ cikánský, původu indského. (Indové byli jak známo velmi hudební národ s neobyčejně vycvičeným sluchem hudebním. Nespokojovali se stupnicemi, skládajícími se z celých tónů a půltónů, jejich sluch cítil mezeru ještě mezi půltóny. Tyto půltóny dělili ještě na čtvrtóny! Takovýmto způsobem vznikla celá řada „nových" tónů a nepřehledné množství škál. Tyto škály byly naznačeny ve svaté knize „Soma" počtem více než 900!).

O původě cikánů nemáme téměř žádných zpráv. Pověst praví, že je vypudil z domoviny (Indie) nepřátelský kmen, který jim vzal víru a „Boha" zničil a od té doby se potulují po celém téměř světě. Žijí v přírodě volně a divoce. Žijí z toho, co si ukořistí. Hudba stala se jim druhou povahou. Jejich jemnému sluchu a přímo báječné paměti hudební můžeme se podivovati: nejsmělejšími harmonickými kombinacemi doprovázejí solistu, improvisace „primášovy" doprovázejí týmž improvisovaným doprovodem, píseň jednou neb dvakráte slyšenou bez omylu zahrají z paměti! O této jejich přímo báječné a podivuhodné hudební schopnosti, oduševněné píše ve svém spise: „Sur les Bohémiens et sur leur musique en Hongrie" nemenší umělec Frant. Liszt.

Cikáni byli tedy národ, jak nám, tak i Maďarům naprosto cizí. Dnes jejich umění vyhlašují Maďaři za umění, hudbu maďarskou.

Jest pravda, v maďarské a uherské šlechtě vůbec toto cikánské umění nalezlo velké příznivce. Rozšířilo se po celé zemi: při žádné zábavě, ani při sňatku, ani při křtu, ba ani při korunovaci králů banda cikánská nesměla scházeti. Šlechtici prováděli s nimi velké hudební „závody". Takovýmto způsobem vyvinula se hudba cikánská a jmenovitě jejich hra na housle na vrchol virtuosity. Nejeden „primáš" požíval světového jména, jehož si získal na koncertních turnajích po světě. Ve století XVI. dějiny uvádějí jména dvou pověstných cikánských virtuosů na housle, Karmana a Baruna. Barun na koncertě uspořádaném magnáty maďarskými odnesl vavřín jako přední ze 12 cikánských virtuosů. Nazvali jej „maďarským Orfeem". Ale nejvíce kvetlo cikánské umění ve století 18.

Okolo r. 1778 vystupovala se svojí „bandou" táborská houslistka Františka Rákócze panna Cinka, jejíž pověst se v Uhrách udržela do dneška.

Po ní uvádějí se v dějinách jako virtuosové a skladatelé: Patikarius, Šárközi, Kecskemety, Bihary, dále dva přistěhovalí hudebníci čeští Lavota a Čermák, kteří se tu usadili na způsob uherských cikánů, sorganisovali bandy a s velkým úspěchem

koncertovali. Jejich skladby se do dneška udrželi na repertoiru cikánských virtuosů, ba často možno je viděti na programu klasických koncertů.

Proslulí virtuosové cikánští minulého století byli Pali Rácz (který prý měl 36 synů — samé muzikanty, většina jich ještě dnes žije), Feri Bunko a proslavený slovenský „primáš" Piťo.

Jakmile tito umlkli, pozorovati možno i klesání cikánské hudby, a toto klesání trvá až podnes. S úkol svůj již naprosto není. Cikánské kapely namáhají se reprodukováním operetních, salonních a operních skladeb, pěstují t. zv. „gassenhaury".

V některých velkých městech nacházíme ještě dnes pozoruhodné virtuosy cikánské, to však jest už jen bledý stín, slabá kopie umění čistě cikánského ze století 18. Dnešní cikánská hudba jest různými kuplety téměř nakažena. Dnešní cikán není již onen volný, divoký syn přírody, jeho hra není již plodem pocitu svobody, dnešní cikán jest blaseovaný velkoměstský kavalír.

3. KURUCKÁ PÍSEŇ.

Ve vývoji maďarské písně lidové má veliký význam doba t. zv. kuruckých válek (koncem 17. a začátkem 18. století), které vedl Frant. Rákoczi II. Co krásného může maďarská literatura v oboru lidové písně vykázati, jsou právě válečné písně zmíněné doby.

Kurucké války poskytly maďarským bojovníkům příležitost zdržovati se dlouhý čas v horních Uhrách na Slovensku. Pole bitev s Němci jest Slovensko, sídlo Rákóczovo Nitra. Bitvy svádějí se u hradu trenčanského, nitranského, prešpurského, ostřihomského atd.

Tu se zrodila spousta válečných písní náboženských a satirických. Píseň kurucká jest zajímavá, krásná a nepopíratelně hudebně cenná, ve které se přátelský poměr mezi Slováky a Maďary jeví nejideálnějším způsobem: spolu bojovali, spolu zpívali. Tyto písně mají většinou ráz čistě slovenský, pročež je Maďaři nazývají „tót-kurucznóták" (slovensko-kurucké písně). Kurucká píseň dělá jakési zvláštní oddělení lidové písně maďarské. Útvar písně kurucké, její větné a periodické založení, její tonalita vykazují nám význačné známky lidové písně.

Na ukázku stůjtež tu tyto dvě písně:

1. „Oszi harmat után“ . . .

Andante

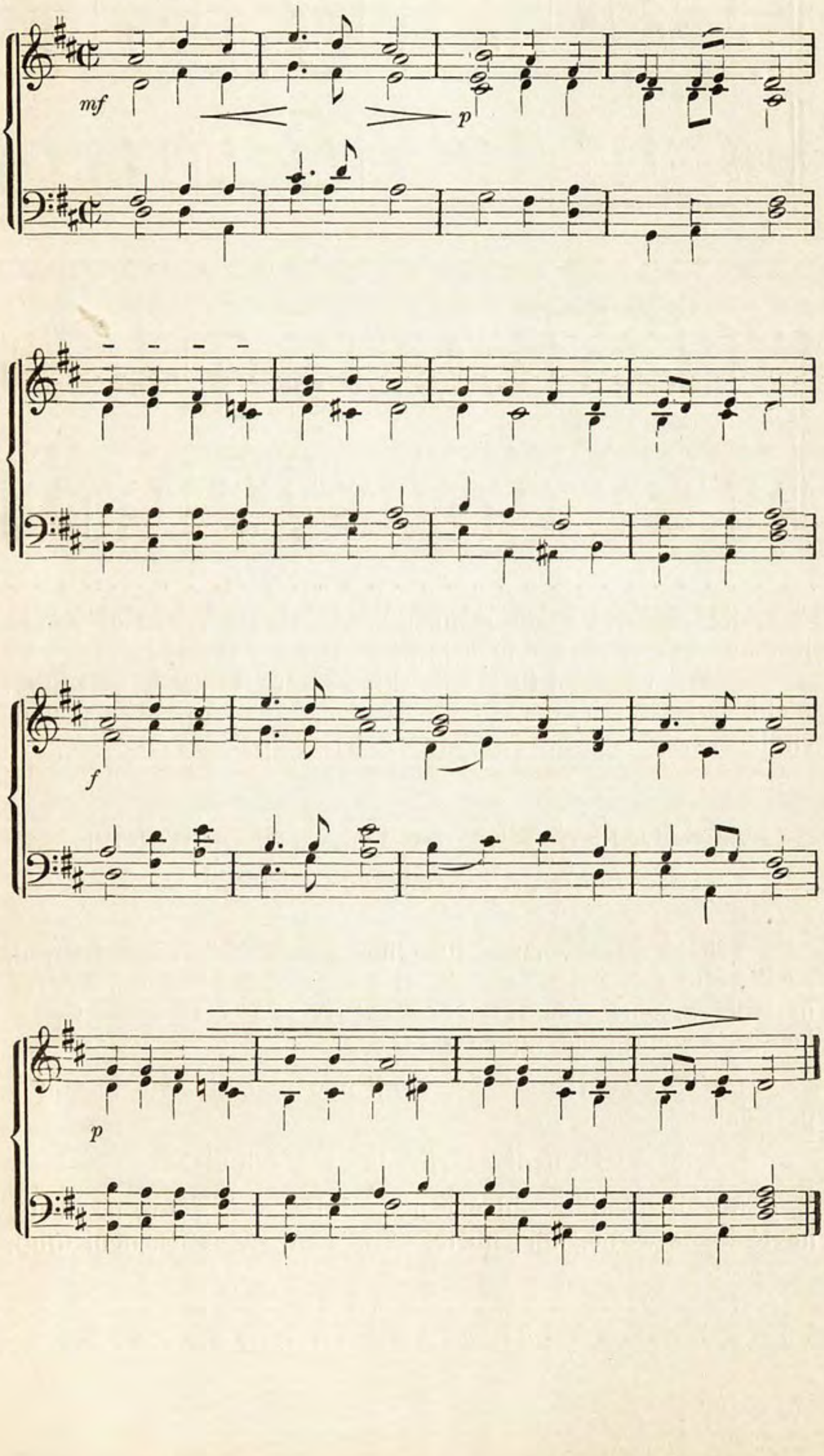

2. Slovensko-kurucká: (Zsindelyes hü eszterház...).

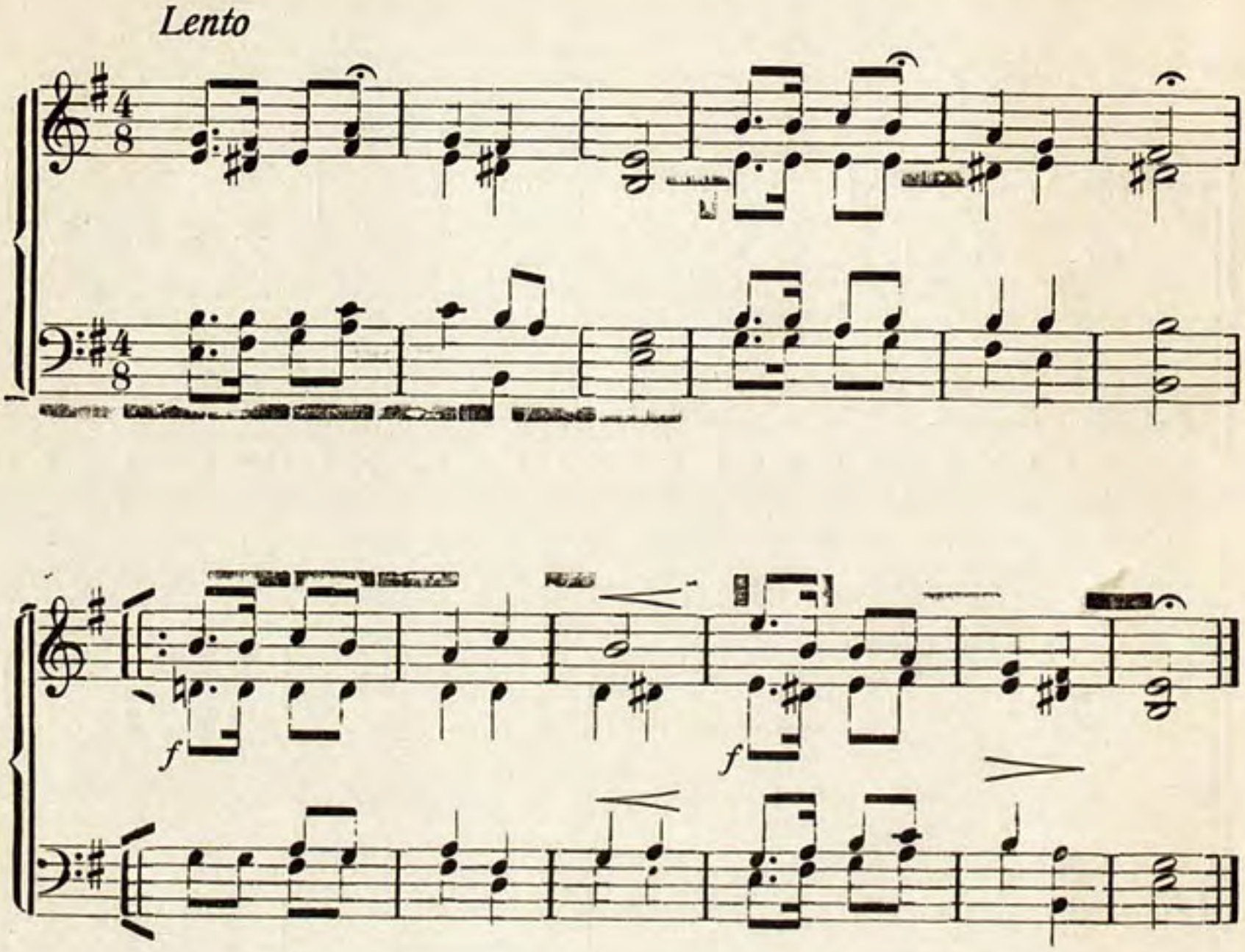

Již v těchto dvou písních viděti ten velký rozdíl, který jest mezi písní kuruckou a písní cikánsko-maďarskou.

Žádná všednost tu nezní, žádné zmatkové „cifry", ozdoby. Melodika jest lahodná, logicky vedená, plná upřímné melancholie, spíše vážná a připomíná církevní způsob.

4. MAĎARŠTÍ SKLADATELÉ A THEORETIKOVÉ A MAĎARSKÁ LIDOVÁ PÍSEŇ.

Přistěhováním cikánů do Uher jakoby byl vyhynul kořen, ze kterého měl časem vyrůsti strom maďarské hudby. Zdárné následky zpěvu chrámového a vývoj pravého lidového zpěvu maďarského udusila hudba cikánská.

Mnozí Maďaři téměř zatracují nynější cikánskou hudbu a pohrdají jí.

Lid maďarský není zpěvný, tím méně hudební.

Maďaři usadili se hlavně na Dolní zemi (Alföld), na pustě, na té jednotvárné, holé pustě, na které není života, není toho,

co by duši člověka osvěžilo, nadchlo... kus jednotvárné, neúrodné, písčité roviny, na které jakoby věčná mdloba a ospalost ležela.

To není ovzduší, ve kterém se rodí lidová poesie... Rovina, písek a rostlinky sluncem spálené nenadchly ještě nikoho.

Když se tu a tam objeví lidový básník-skladatel, přehluší jej cikán a lid přijme od něho v Pešti fabrikovanou „maďarskou notu“....

Nejpověstnějším maďarským skladatelům nepodařilo se stvořiti maďarskou hudbu, ačkoliv se snažili. Proč? Protože byli téměř všichni Němci: Erkel, Brandt = (Mosonyi), Volkman. Huber (Hubay), Mihalovič Doppler i sám Liszt, který špatně uměl maďarsky. V operách stvořitele „maďarské opery“ Frant. Erkela postřehujeme velmi málo maďarského živlu. Jeho opery projevují vliv opery vlašské. Postavil bych jej vedle Meyerbeera; když ho i nepředčí, nikterak nestojí za ním.

Nejzdárněji uvedl ve svých skladbách v platnost maďarskou lidovou píseň a ráz maďarské hudby Frant. Liszt, v jehož skladbách však se jeví většinou moderní směr německý.

Mladší dorost maďarských skladatelů buďto kráčí cestou všesvětovou (E. Abranyi ml. v „Monně Vanně“) aneb čerpá z hudby cikánské.

Spisovatelé a kritici hudební jako Géza Molnár, Cornel Abranyi, upozorňují mladší skladatele maďarské, aby si nebrali za vzor hudbu cikánskou s její nově utvořenou formou „népdal“, neboť z této hudby chorobně melancholické, která není plodem ducha lidského, nemůže se vyvinouti klassická hudba maďarská. Kritikové tito upozorňují skladatele na staré, chrámové a světské písně lidové: slovem cikánské hudby neuznávají za hudbu maďarskou.

(Proti Frant. Lisztovi se svého času téměř celá maďarská veřejnost obrátila, ježto se opovážil tvrditi, že maďarské hudby není. Mnozí ho ještě dnes pokládají za odrodilce a Koloman Tisza, neblahé paměti ministrpředseda, pohřbu Lisztova ostentativně se nezúčastnil.)

Professor Stecker píše: „Vlastní zástupci hudebního živlu v Uhrách nejsou Maďaři, nýbrž odedávna již kočovný kmen cikánův s Maďary takořka v jedno srostlý.“ Dále: „Jakým způsobem lze maďarskou národní hudbu převésti na pole hudby umělé, ukázali teprve skladatelé namnoze němečtí“ (Haydn, Schubert, Volkmann, Liszt, Joachim, Brahms, Raff Massenet a jiných více).

5. LIDOVÁ PÍSEŇ SLOVENSKÁ.

a) Jak vzniká píseň lidová?

Viděli jsme vývoj písně maďarské a poukázali jsme na ony vady a příčiny, které jí v dalším vývinu v cestě stály: pusta, cikáni a „fabrikanti" maďarských lidových písní.

Jak bohatý jest proti maďarskému lidový zpěv slovenský! Více než 2000 sebraných slovenských lidových písní leží přede mnou! A kolik ještě nesebraných! Literatura slovenské lidové písně připadá mi jako krásná louka, tisícerými květinami okrášlená, na které pro každý žal najdeš léčivý kořínek, pro každou radost ještě víc potěšující květinku... Utěšená lyrika! Když se přivalí mrak nebe zatemňující, když divoký vichor tatranské skály láme a hromy divo bijí...: nádherná dramatika!

A nyní, aby obrázek byl úplný, představ si, ctěný čtenáři, na této louce slovenského šohaje s dívčicí v malebném kroji slovenském: — hle, slovenské lidové umění!!...

Kde se béře tolik nádhery v tak malém národě? Odkud ty písně, ty básně, kroje?...

Podle mého názoru každý člověk, který má v srdci krasocit, jejž nádherné věci nadchnou, jest více méně básníkem.

Nebásní-li ten, který spatřiv krásnou přírodu bezděky zvolá: „Bože, jaká krása!"? Básník má jen to na víc, že dovede také dáti výraz svým citům. Ovšem vnímavost jeho jest také jemnější a bystřejší, jest jak Eolova harfa, jíž vyloudí zvuky i vánek jiným skoro ani nepociťovaný. Slováci obývají v nejpěknějším kraji Uher: od Prešpurka po Bezkydy. Kraj to plný romantické nádhery, který i nejsušší duši osvěží. Volnost, všude volnost, všechno divoké a přece božské! Srdce člověka plesá radostí a na ústech se nám nevědomky zjeví zpěv — ozvěna přírody na strunách srdce.

Opěvujeme-li lásku:

Zapada slnečko za daleké hory,
A moje srdenko za dievčatkom horí...

opěvujeme-li žal:

Ej hora hora, hora zelená,
zabili Janka místo jelena...

jsme-li vtipní:

Sadaj slnko, sadaj za ker malinový,
Ak nebudeš sadať, sťáhnem ťa za nohy...

pravidelně utíkáme se k přírodě.

Od rosičky k duze, od letu mušky k hromu a blesku, od hrudečky až k nebesům všecko nalezneme v písni slovenské. Život Slováka jest nekonečná píseň. Slovák jde se zpěvem do práce, se zpěvem na vojnu; při žádné slavnější příležitosti nescházi zpěv, o čemž svědčí spousta svatebních, pohřebních, žatevních, vojenských a j. písní.

Sám jsem měl náhodou příležitost setkati se kdysi s takovým lidovým skladatelem. Jda po polích promluvil jsem si s pracujícím rolníkem. Po krátkém rozhovoru tázal jsem se ho, zná-li tuto či onu píseň. Všecek překvapen tázal se mne, odkud znám tyto písně? Načež jsem odpověděl: „Smutné by bolo, ked bych já jakožto Slovák a hudebník nemal tieto piesne znať".

Tato slova moje vzbudila u našich rolníků takovou radost a oduševnělost, že zpívali s takovým ohněm a křepčili, až se třásla pod nimi země. Jmenovitě jeden šohaj byl nad tím, že se „pán" nehanbí býti Slovákem, tak nadšen, že v radosti asi 10 kráte uhodil kloboukem o zem zpívaje při tom, a „zanotil" si i takovou, kterou jsem znal s docela jiným nápěvem. Když dokončil, přišel ke mně a podal mi ruku. Ptal jsem se ho, jaká to byla píseň, kterou naposled zpíval, já že ji znám s docela jiným nápěvem. „To som si, prosim — pravil šohaj — len tak vymyslel... robim to často."

Takovýchto lidových skladatelů a básníků jest u nás ještě mnoho. Dnes zabiji Janka, zítra již o něm zpívají.

b) Charakteristika lidové písně slovenské.

První význačná známka lidové písně slovenské jest, že většina jich se zakládá na starých církevních, t. zv. antických stupnicích. Moderní hudba rozeznává dvojí stupnici: dur a moll. Ve starém věku bylo jich však více. První, kdo rozdělil tónový materiál na stupnice, byl sv. Ambrož, biskup milánský (333—397). Sv. Ambrož sestavil čtvero stupnic:

1. D E F G A H C D (Tonus protus),
2. E F G A H C D E (Tonus deuterus),
3. F G A H C D E F (Tonus tritus),
4. G A H C D E F G (Tonus tetrardus).

Na těchto stupnicích spočívá i t. zv. ambrosianský zpěv (na př. Te Deum laudamus).

Papež Řehoř Veliký (540—604) z tohoto tónového materiálu od sv. Ambrože zpracovaného, utvořil ještě 4 nové stupnice. Stupnice ambrosianské nazývají se authentické (původní), gregoriánské plagální (odvozené). Tyto stupnice dostaly později takovéto pojmenování:

1. jonická: C d e f g a h c,
2. dorická: D e f g a h c d,
3. frygická: E f g a h c d e,
4. lydická: F g a h c d e f,
5. mixolydická: G a h c d e f g,
6. aeolická: A h c d e f g a.

Stupnice jonická je naše dnešní dur-stupnice. Ta byla pro svůj lehký, veselý ráz v staré církevní hudbě „tonus lascivus" jmenována a netrpěna. (Obecně známá lidová píseň „Prídi, Janík premilený" jest na př. jonická.)

Stupnice dorická jest u našeho lidu velmi oblíbena a v písních slovenských velmi často zastoupena. Význakem jejím jest malá terce d—f a velká sexta d—h. Zní vážně, posvátně (na př. „Vyletel vták").

Stupnice frygická zní žalostně, chmurně. Rázovité intervaly v této tonině jsou malá sekunda e—f a malá sexta. („Ej klinček," viz Slov. spevy I., čís. 32.)

Neméně zajímavá jest stupnice lydická. Zní nad míru měkce, idyllicky. Charakteristické intervally jsou velká tercie f—a a zvětšená kvarta f—h. Tato kvarta jest v kontrapunktu zakázána a pod jménem tritonus známa. Theoretikové nad ní žasnou. Málo znám tak zajímavých, krásných hudebních zvláštností, jakou je tritonus. Tento tónový postup do zvětšené kvarty zní vlastně na flétně čarokrásně a idyllicky:

Ve zpěvu zní nad míru žalostně („Kamarádzi moji", viz Slov. spevy seš. 1., čís. 249.)

Stupnice mixodická zní jásavě a jen málo kdy žalostně. Význačné intervally jsou velká terce g—h a malá septima g—f. („Ovce moje", Slov. spevy, seš. 1., čís. 237.)

Tyto antické stupnice dokazují nám starobylost, vážnost cenu lidové písně slovenské, neméně však i podivuhodný hudební cit Slováka.

Povolaným hudebníkům jest napiatě pozorovati, aby některé písni porozuměli a ji si zapamatovali. Při harmonisaci slovenských lidových písní hudebník narazí na nejeden tvrdý oříšek. Na př. budiž zde uvedena píseň „Včera mi ma milá"

(Frygická.)

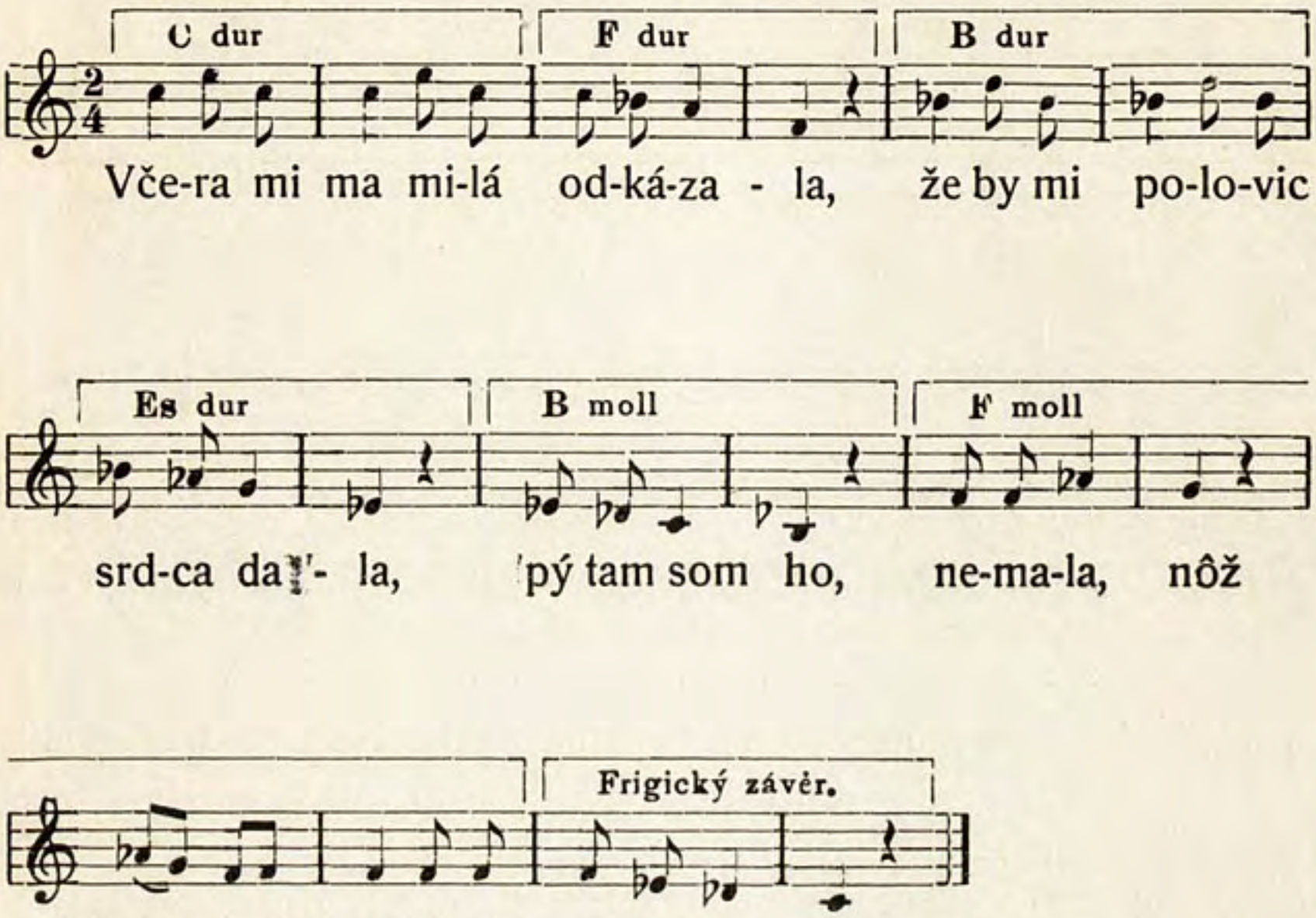

Tuto píseň na jedno neb dvoje poslechnutí správně zazpívati pokládám za nemožnost! Ty náhlé a složité obraty modulační spletou na poprvé i nejvycvičenějšího hudebníka-zpěváka.

c) Lidová píseň maďarská

nezná stupnice antické. V církevních zpěvech maďarských se však s nimi častěji shledáváme a tu se zvláště objevuje stupnice dorická a frygická.

Z maďarských národních písní jsou pouze některé kurucké písně, které se zakládají na antických stupnicích, a v tom právě se jeví zdárný vliv písně slovenské na píseň maďarskou.

d) Forma lidové písně.

Forma lidové písně slovenské jest nejrozmanitější a proto nelze tu mnoho mluviti o pravidlech. Nejčastější jest forma trojdílná, oblíbená i v písních maďarských.

Na př. „Budzil som ca, budzil“

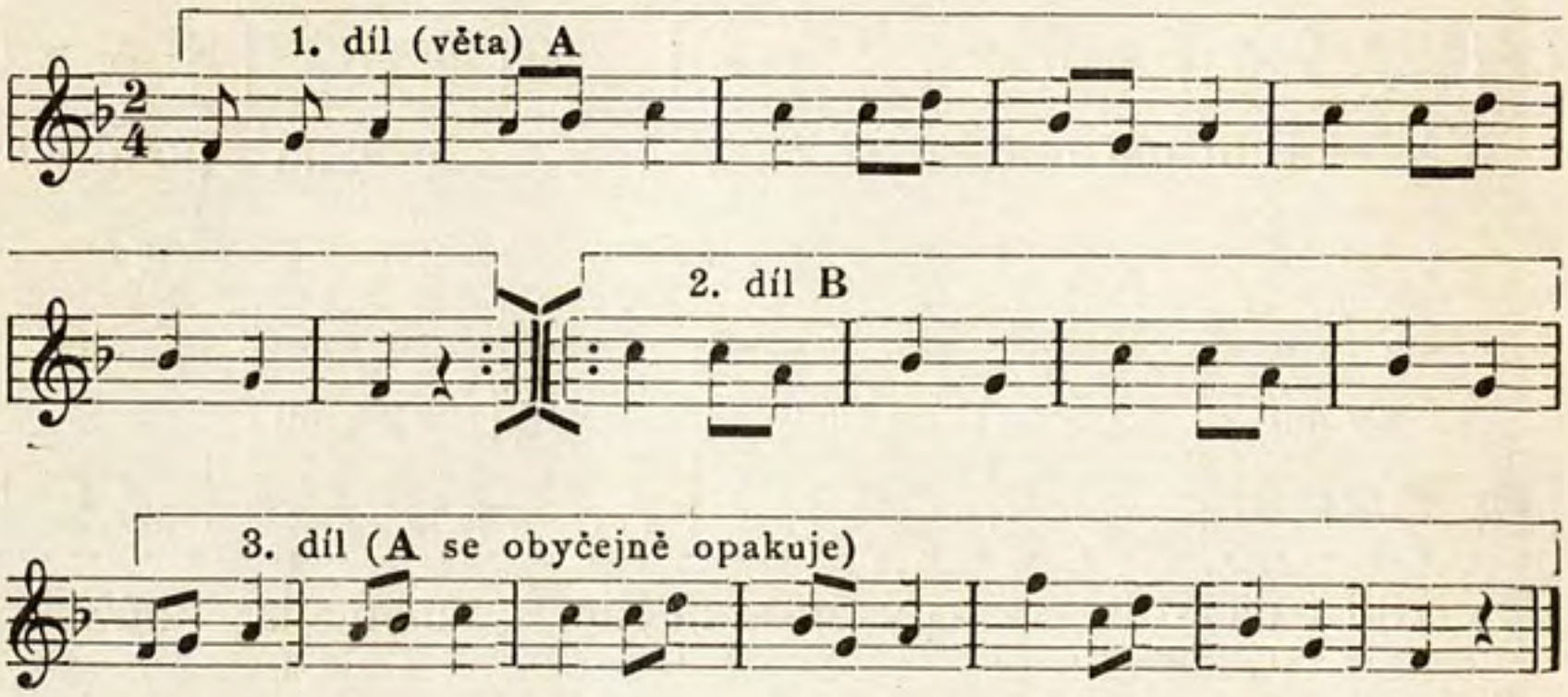

K této trojdílné náleží i známá: „Dobrú noc, má milá“.

Často shledáváme i formu dvojvětnou (obyčejně bez opakování), na př.: „Prala som já“

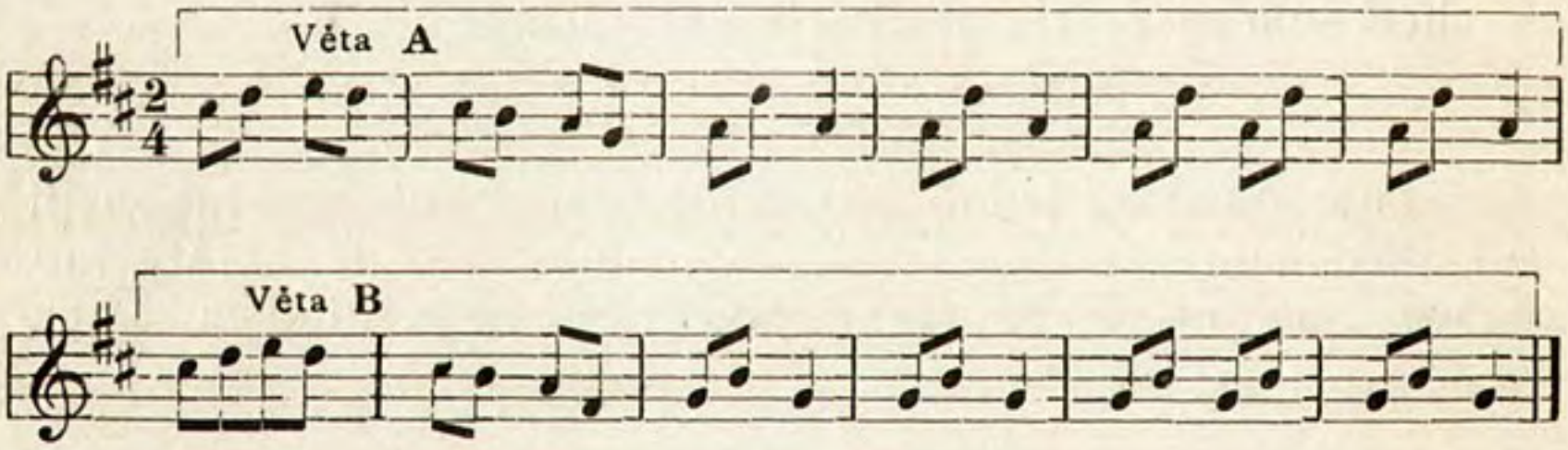

Jednovětné písně, které znějí jako výkřik, jsou z nejoriginálnějších zvláštností písně slovenské. Na př.: „Už mi môj milenký“

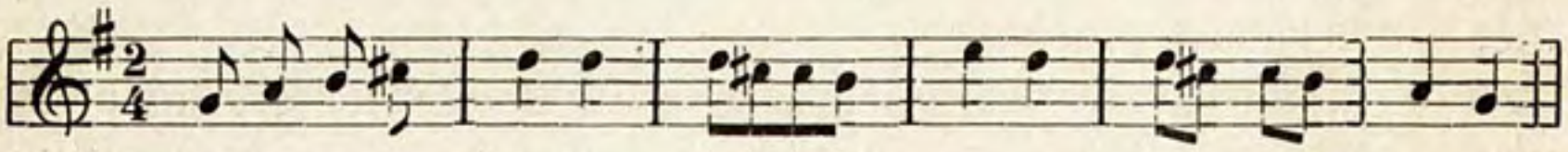

Zvláštní založení věty nepárových taktů jeví se v písni: „Ej škoda ťa, šuhajko“

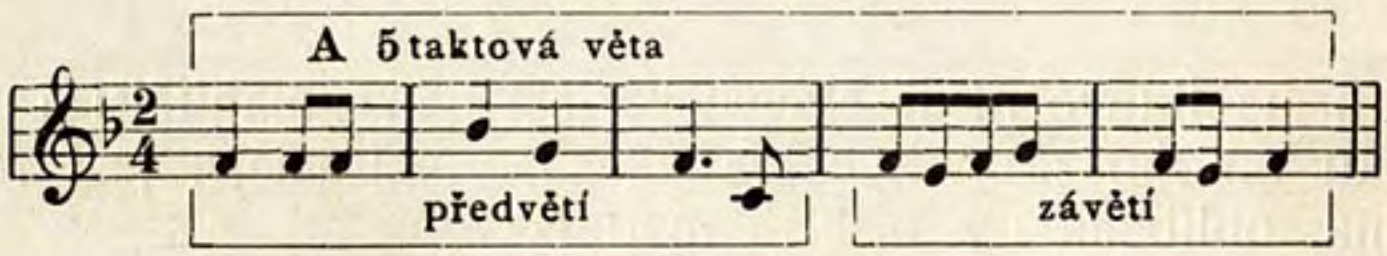

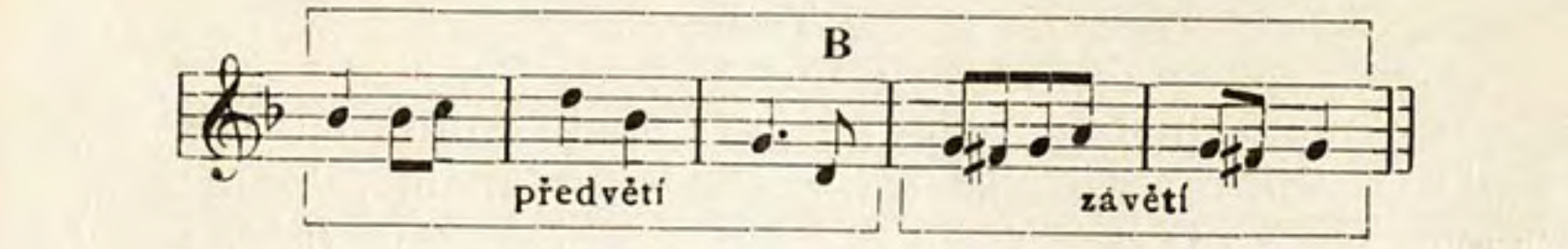

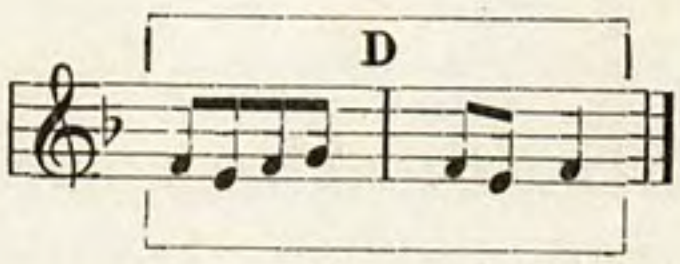

Věta A a B ukazují nám nepárový počet taktů. Věta C opět, k tomu se druží závěrečná věta D, dvoutaktová. Schema této písně bylo by tedy:

A (5) B (5) |: C (3 + 3) d (2).

Krakoviaky jsou písně dvojvětné (A + B). Jedna věta skládá se z 12 slabik, po každé větě je přestávka. Jsou to tedy verše v alexandrinech psané.

Tentýž útvar mají travnice. (Travnice se nazývají vlastně děvčata, která chodí trávu kosit; při té práci zpívají krátké, dvouvětné písně. Název „travnice" přešel pak i na tyto písně.)

(»Zpievánky« Jana Kollára.)

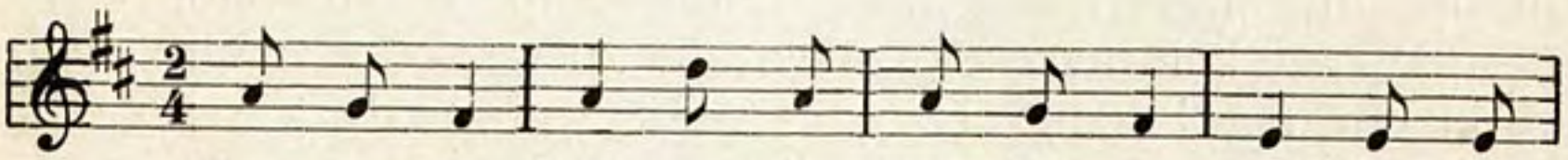

V této alexandrinské formě jest na Slovensku velké množství písní, které lid zpívá ve způsobě quodlibetu za sebou.

e) Tance.

V národních tancích nejsme bohatí. Mimo známý „odzemok" a podob. valašské tance, jiných nemáme. V národních tancích zase maďarská hudba jest velmi bohata (kör, társalgó (beseda), csárdás, bokázó, kendös táncz a jiné).

Na Slovensku až na malé výjimky tančí všude tance maďarské. Čárdáš se těší největší oblibě. V okolí trnavském často viděti tance, které velmi připomínají nám tance lidu moravského. V tomto okolí lid „odzemok" ani nezná; tančí nejvíce moravského „strašáka."

e) Hry.

Zvláštní oddělení v literatuře slovenské písně lidové skládají taneční zpěvy: hry. Jsou to dětské hry se zpěvem a tancem: „Hoja, dunda, hoja", „Kolo" (podobné srbskému), „Svetenie jara", „Prihlaď si hlavičku", „Hra na pávu" a m. j. Připomínky zaslouží ještě komický výjev pastýřský: „Chodenie s Betlehemom" na štedrý večer a „Tri krále" neboli „Chodenie s hvezdou".

g) Auftakt.

Dalším význakem lidové písně slovenské jest, že nezná tak zvaného „Auftaktu".

Založení taktové. Právě tak jsou písni slovenské cizí tu a tam se vyskytující takty soustavy nepárové. Tedy $^3/_4$, $^6/_8$, $^{12}/_8$ a pod. taktů píseň slovenská nezná. Takt písně slovenské je $^2/_4$, $^4/_4$, $^4/_8$ový. V tom se liší valně lidová píseň uhersko-slovenská od lidové písně moravsko-slovenské. Slovenská píseň lidová je dramatická, totiž na každou slabiku slova připadá jedna nota, na rozdíl od písní lidu jihoslovanského, rumunského a ruského, který pěstuje zpěv kolorovaný. (Kolorovaný zpěv je onen druh zpěvu, ve kterém na jednotlivé slabiky připadá celá řada not.) A tito poslední dva činitelé: párové složení metrické, taktové a dramaticky vypravující způsob zpěvu jsou to právě, co dodává lidovému zpěvu slovenskému onoho vážného rázu.

Takt 3 dílný je téměř tanečního rázu a zpívá-li se ještě pomalu, nedostane nikdy toho vážného rázu, který má takt 2 dílný.

Příčina posledně zmíněných dvou vlastností písně slovenské záleží hlavně v krásné prosodii slovenských písní lido-

vých a jazyka slovenského vůbec. Délka a krátkost slova dochází v řeči slovenské zřetelného a přesného výrazu. Totéž jest i v řeči maďarské a proto se také i často stává, že slýcháme píseň slovenskou zpívati maďarskými slovy, anebo maďarskou zpívati slovenskými slovy, aniž to vadí sluchu a také nepůsobí chybný přednes.

h) Melismy.

Opakování určitého tónu, tak zvaných melismů; rovněž nezná lidová píseň slovenská. Tedy

quintoly sextoly

jsou písni slovenské cizími (nikoliv, jak tomu bývá v písních ruských, ukrajinských).

Z těchto charakteristických znaků lidové písně slovenské vidíme, že píseň slovenská jest jako stvořena k tomu, aby se z ní vyvinula hudba dramatická a klassicko-slovenská. Její rozmanitost ve formě, pestrost v rythmu, tónická zvláštnost předurčují ji k tomu.

Z hudby maďarské mnoho původního pelu smazala hudba cikánská. Dnešní píseň maďarská jest na rozmanitost velmi chudobná. Jedna „nota“ (nápěv) jako druhá; k tomu hudba maďarská má mnoho jiných zhoubců, myslím tu na nesčíslné vyrábitele lidových písní maďarských.

Ábrányi Kornél starší, proslulý hudebník a spisovatel maďarský, píše: „Národní hudba lidu slovenského, hledíme-li k melodii, rythmu a harmonii, stojí vysoko nad národní hudbou rakousko-uherských Němců, Srbů, Rumunů. Vzácná jest hlavně její prosodie jazyková a bohatá rhytmika, vyplývající z pohybů tanečních. (?) V těchto nám hudba slovenská dává příležitost pozorovati překvapující obraty, při tom jest v ní nádhera, velmi často humor, pohyb, plastika, která poskytuje mnoho příležitosti k nejzajímavějším harmonisacím a kontrapunktickým zvláštnostem. Z toho důvodu mohu i tvrditi, že velmi blízko stojí rythmu maďarskému.

Rozdíl jest však ten, že melodie slovenské přidržují se pevně svých rázovitých pohybů rythmických, na př.: daktylus (— ⏑ ⏑ = ♩ ♪♫), anapest (⏑ ⏑ — = ♫ ♩), spondeus (— — = ♩ 𝅗𝅥), amphibrachis (⏑ — ⏑ = ♪♩ ♪); kdežto Maďar vlastnosti svého temperamentu vyjadřuje vždy choriambem (— ⏑ ⏑ — = ♪ 𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯♪) antipastusem (⏑ — — ⏑ = 𝅘𝅥𝅯𝅘𝅥𝅯♪ ♪ 𝅘𝅥𝅯); čtyřdílnou metrikou, ze které pak tvoří svou bohatou melodiku.

Mezi národy, které žijí okolo Maďarů a spolu s Maďary, nestojí v tvoření melodie žádný národ tak blízce Maďarům jako národ slovenský. To má svou historickou příčinu ve spojení krve maďarské se slovenskou.

Odtud se i vysvětluje, že maďarský a slovenský lid, živ jsa po tisíc let pospolu v tichém souladu, převzal druh od druha mnoho zvyků, jazykových výrazů, písně, takže dnes nesnadno zjistiti, která píseň u kterého lidu vznikla dříve.

Toto vzájemné míšení (assimilování) trvá ještě i dnes a v pochodu tom Maďar bude míti vždy přednost: Za to ručí duševní převaha Maďara (před Slovákem)"!!

Tak pověděl pan Ábrányi. Výkladu k jeho slovům, zvláště posledním, není snad třeba připojiti; pouze na některé jeho výrazy bych poukázal. První by byl „převzali"! Ano Maďaři převzali více nežli 20% slov slovanských, slovenský kroj a hudbu cikánskou; a nyní se ještě táži, v čem záleží „duševní převaha" Maďara před Slovákem? Tam, kde se Maďar nechce přiznati, že jest u nich více živlů slovenských nežli maďarských, hned má na jazyku výmluvu: „To nelze dnes již zjistiti."

Toto by byl v krátkosti poměr mezi lidovou písní maďarskou a slovenskou. Viděli jsme, že umění slovenské dříve vzkvétalo nežli umění maďarské (že tedy opět byli to jen Maďaři, kteří „přejímali") a že to bohatství, které Maďaři dnes s pýchou před světem ukazují, má základ v umění lidu slovenského!

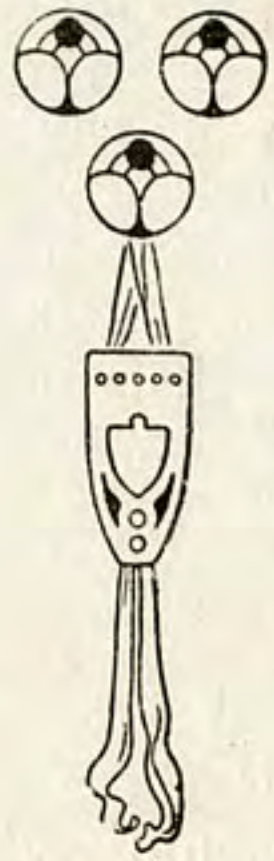

Dr. ALOIS KOLÍSEK:

VÝZNAM A UMĚLECKÉ ZPRACOVÁNÍ SLOVENSKÉ PÍSNĚ LIDOVÉ.

Slovensky si spevaj i v zime i v lete,
veď to najkrajší spev na tom božom svete.
Slovenská znárodnělá.

Chcete-li poznati slovenskou píseň lidovou v její původnosti? V jejím přirozeném půvabu?

Pak musíte na Slovensko!

Před několika lety po vyčerpaném pořadu slavností turčansko-martinských sešlo se nás večer ještě několik „u mamky Ivankovej". Na ten večer — či noc? — nezapomenu nikdy! A proč?

Protože jsem tu vlastně poprvé slyšel pravou slovenskou píseň. Zpíval jeden, zpívalo jich víc, jednohlasně, dvojhlasně, s muzikou (hráli cigáni), bez muziky ... Tak to vše hřálo u srdce ... a nebylo to snad rozjaření vínem, bylo to teplo krásy. Co všechno nepřecházelo z písní těch do duší našich! Vrcholu dostoupilo nadšení, když s cymbálem a houslemi byly zpívány písničky, které starý redaktor Ambro Pietor žádával od hudebníků pod názvem „tie tri". „Nebanovala bych..." *) byla mezi nimi. To zpívala slovenská intelligence písně lidové.

Když r. 1909 Scotus Viator přivedl s sebou na uměleckou výstavu do Hodonína několik Angličanů. Slováci z Uh. Skalice a nejbližšího Slovenska, netroufajíce si doma, přišli do Hodonína svým cizozemským přátelům zazpívat. Mme Rose (od Morning Postu) a Mr. Steed (od Timesu) nemohou na písně ty zapomenouti.

To zpívala intelligence i lid.

Nejvzácnějším požitkem jest však slovenská píseň lidová ve zpěvu lidu samého a to, když sobě zpívá, nikoliv jiným. Toť také nejlepší pramen lidové písně slovenské. To jest „zdroj vody živé", prýštící se nezkalenou čistotou, zdroj, který nevysýchá — díky tvůrčí síle našeho Bohem nadaného lidu sloven-

---

*) O významu písně této velmi sličně i dojemně zmiňuje se Sv. Hurban Vajanský v novelle „Husla", kdež mimo jiné píše: „Je to veľká nesmrteľná pieseň, ktorú náležite pochopiť, objať, oceniť može len čisto slovenský duch".

ského. Kdo chce osvěžiti duši svou nejpůvodnější, přemilou lahodou zdroje tohoto, musí na Slovensko, musí, musí mezi lid slovenský.

Rozumí se, že lid takto nebude zpívati na povel, podle přání a potřeby cizincovy, „na objednanou", — lid zpívá nejryzeji podle své touhy, vnitřní potřeby své, podle svého srdce...; musí tedy příchozí trpělivě vyčkávati ony příležitosti, při nichž duše slovenská se rozehřeje...; vyčká-li, přinese mu trpělivost jistě růže nejvonnější.

Bloudili jsme kdysi s přítelem po trenčanských hájích téměř dva týdny, zastihli jsme často bystré šohaje při bujarém zpěvu; ale jakmile nás zahledli, hned umlkli, a ne a ne zpívati dále. Našli jsme děvčata u čačského kostela na trávníku. Předčítala si píseň o sv. Antonínu u Škarnicla tištěnou a skládala si na ni rozkošný nápěv dvojhlasný. Zpozorovala nás a — umlkla. Posléz jednou večeřejíce u milého hostitele faráře J. G. v D. zaslechli jsme z venku vícehlasý zpěv. „Tuná zvykly dievčence", — vyprávěl nám dříve jeden přítel — „v sobotu večer vysadnuť pred dom a dvoj- trojhlasne spievajú na viacerých miestach dediny." Skutečně. V tichu teplého večera přelívaly se vlnky ladného zpěvu se strany na stranu a mísily se v čarovnou hudbu doliny, kterou v ozvěně seslabenou, jaksi zduševnělou odrážel les. Sedli jsme si do trávy, pod domem, kde děvčata zpívala, a zaníceně jsme poslouchali. Trenčínský zpěv jako většinou zpěv slovenský rodí se v přírodě a je stvořen pro přírodu. Zpěvákovi jest koncertní dvoranou hvězdnatá obloha; jeho posluchačem jest les anebo milý mu tvor, kterého si živě představuje.

Keď si ja zaspievam,
pustím po hore hlas,
čo ma aj počuješ,
ale ma nepoznáš.

Přijdete-li na svých potulkách Slovenskem až do Detvy, podaří se vám snad zakusiti jiného požitku lidové písně a hudby. Uslyšíte fujaru. Pěkně vypisuje to Lichard. Fujara jest téměř nezbytna pastýři ovec. Fujarou krátí si čas, odhání trudné myšlenky, rozkoší — třebas nevědomě — naplňuje nejen sebe, nýbrž i všechen dálný kraj okouzluje úchvatně zvuky melancholickými, srdce pronikajícími. Fujarou obhání svoje stádo, ba i ty ovečky jsou krotší, drží se lépe pohromadě, i pes je ostražitější při něžných tónech fujary. O valašku podepřený notuje si podivuhodné písně svoje po celé hodiny a tehdy jej nepozorovaně poslechnouti jest pro cizince nevýslovná

slast a rozkoš. Anebo když v neděli večer ubírají se Detvou dva tři šohaji, když druh pěkným barytonem doprovází rozmarné trilky fujary — člověk by snil o věčných symfoniích nadhvězdných sborův, o budoucí slávě — —, kdyby ho neovanul od Polany drsný severák krušných osudů slovenského lidu...

Písně fujarové jsou typické pro detvanský lid. Vyjadřují sice žal, též i jiné city srdce plasticky, tklivě, dojímavě, ale ne jako písně některých národů s divokou zoufalostí, nýbrž v každém zvuku nacházíme vedle žalu také jiskerku naděje a útěchy, která mírní krutost bolu.

Není zpěvavějšího lidu nad lid slovenský a tu zase nad Detvana. Ať jde na pole, nebo ke studni pro vodu, ať sedí pod přeslicí, všude si pozpěvuje. Nejraději si vyzpěvuje v poli při žatvě, ale hlavně při sbírání sena, kterouž práci Detvané vykonávají ve — svátečních šatech. Písňový podklad se tu nevyčerpá. Když se něco mimořádného v okolí přihodí, už to děvčata sklepou do veršův a za týden už zpívají píseň po všem kraji. I koho chtějí vychváliti nebo v posměch uvésti, složí o něm písničku. Takové písňové „novinky" objevují se, ale také zanikají neočekávaně rychle a často. (Viz „Detva" od Karola Medveckého.)

Kdo delší dobu nebo častěji na Slovensku prodlí, jistě nabude příležitosti slyšeti píseň lidovou ve všech nejrozmanitějších odrůdách, obeznámiti se snadno s bohatým a neobyčejně básnickým obratem slovním, potěšiti se význačnou, rázovitou, půvabnou její hudbou. O rozmanitosti jednotlivých druhů písně slovenské, která lid doprovází od mládí do stáří a za všech životních okolností, velmi sličně píše Boh. Tablic v knize „Poezye" (r. 1806): „Hned v první mladosti dítky Slováků, sotva ještě lalotati vědouce, již sobě brzy sami, brzy pak v společnosti jiných dítek prozpěvují... Když dítky vyspěly, tedy se tato náklonnost k zpěvům aneb aspoň v nich oblíbení ještě jasněji zjevuje. Mládenci a panny naše nemají téměř milejšího nad zpěvy zaměstnání. Buď že cestu někam konají aneb pracují na poli aneb ve vinicích, buď že žnou aneb předou, aneb jakoukoli jinou prací se zanášejí, vždycky mysl svou zpěvy vyrážejí. Což pak v květě mladosti Slovákům a Slovenkám milé bylo, to i v sešlém věku, když hlavy jejich ozdobnými šedinami zbělaly, nemilé jim nebývá. V své starosti ještě nejen zpívající mládež rádi slyší, ale i sami někdy ku př. o svatbách, aneb při jiných radostných příležitostech rádi sobě zazpívají, nýbrž i poskočí... I nejveselejší jejich zpěvy něco melancholického do sebe mají..."

Není celé Slovensko stejně zpěvné. Čím více na v ý c h o d, tím původnější, rázovitější je melodie, tím hlubší, jímavější je slovo lidové písně. V západních, Moravě a jiným částem Rakouska s této strany přilehlých krajích Slovenska, jeví se i v písni lidové již vliv politického života, národního uvědomování. Ve III. svazku sbírky „Slovenské spevy" je píseň „Od Holiča", v níž lid zpívá mimo jiné:

Od Dunaja hlbokého až po Kriváň vysoký,
nemáš kraja krasnejšieho, čo prejdeš svet široký.

Krásný to kraj! Slovensko sa odjakživa nazýva,
a tu narod náš slovenský od pravekov prebýva.

V starých časoch slovenská reč všade ctena bývala,
bola v súdoch, pri úradoch, v škole, sneme, u kráľa.

Mocní páni po slovensky rozprávať včul neznajú,
a ti menší panikovia všelijak reč motajú.

Prinde Slovák do úradu, že počuje svoju reč!
Krivda si tam za stúl sadla. Pravda? tá je od nás preč!

Jako všude, tak i na Slovensku jeví se vliv nové kultury a změněných sociálních poměrův — úbytkem zpěvu lidového u lidu i intelligence, jenž není sice tak veliký a rychlý jako na př. v Čechách, ale přece je patrný. Přes to však Slovensko ještě dlouho a dlouho zůstane zpěvavým, a proto z duše voláme: Jděte za písní slovenskou, jděte na Slovensko!

Každému není ovšem dopřáno splniti tuto touhu po Slovensku. Ale i těm, kdož na Slovensko posud nemohou, možno těšiti se z písně slovenské. Nemohou-li přijíti oni k ní, může ona přijíti k nim. Jak to? V těch četných s b í r k á c h slovenské písně lidové, jak je pořídili Šafařík, Kollár, Mišík, Medvecký, Kuba, částečně Čelakovský, Sušil, Bartoš, Černík a j., hlavně však jak ji rozšiřují „Priatelia slovenských spevov" svojí velikou sbírkou (s nápěvy!) „S l o v e n s k é s p e v y" *) v Turčanském Sv. Martině (knihtlačiarský účast. spolok).

---

*) Sám m a ď a r s k ý učenec B e l a B a r t ó k, professor na uh. král. hudební akademii v Pešti, jenž velmi pilně slovenské písně sbírá, nazývá sbírku „Slovenské Spevy" k u l t u r n í m č i n e m a píše: „Divím se, že jste beze státní podpory, jedině pomocí sběratelských milovníků mohli sestaviti a vydati takovou sbírku, jaké nemáme ani my Maďaři, ani Chorvati a tím méně Rumuni. A kolik by se dalo ještě nasbírat! Tak se zdá, že v této zemi slovenský lid je nejbohatší národními písněmi." (Nár. nov. č. 29. 1911.)

Chválíme-li tak velice slovenskou píseň lidovou a prohlašujeme-li, že je to „najkrajší spev na tom božom svete", činíme tak nejen z vlastního dojmu a požitku, nýbrž i z oněch odborných studií, rozborův a statí, jež o významu aesthetickém — slovesném i hudebním — jakož i ethicko-sociálním písně slovenské napsali: Tablic, Štúr, Bella, Kadavý, Vajanský, Lichard, Novák (Jozef), Ludm. Markovičova, Schneider-Trnavský, Pypin a Spasovič, Bartoš, Janáček, Hlavinka, Houdek, Vorel, William Ritter, Branberger a j.

A poněvadž písně slovenské jsou skutečně „perly roztúžených srdiec medzi Dunajom a Tatrami..., šuchot krídel do výšky duchovních svetov vzletujúcích orlíkov", jak se v úvodě I. svazku „Slovenských spevů" praví, nedivíme se, že tak mnohé nejen slovenské, ale i moravské, české a jiné srdce si písně ty k srdci „přitulilo" zvláště z umělcův a spisovatelů, kteří rozličným způsobem slovenskou píseň lidovou zpracovali.

Zpracováním lidové písně slovenské myslím předně jakoukoliv hudební úpravu původního znění lidové písně, jako jest klavírní doprovod, harmonisace pro vícehlasý zpěv, úprava pro cymbál, klavír, harmonium, housle a p., dále využitkování motivu nebo rázu písně slovenské pro samostatnou skladbu umělou.

Poukáži nyní jmenovitě na zpracovatele napřed slovenské, pak na české a seřadím je pořádkem abecedním.

A) Zpracovatelé slovenští jsou:

Babka Jur. Upravil některé písně lidové v pěkném dílku: „Fialôčky. Sbierka jedno-, dvoj-, troj- a štvorohlasných veselých i vážných piesní. Pre ev. školy zvláště a priatel'ov spevu vôbec". Liptovská Sielnica, 1909. Nákl. vlastným. Cena poštou 1 K 10 h. Babka jest učitelem na ev. škole a „správca chóru". Podnikl tu pokus, zavésti národní píseň do škol. Ale obává se, že knížka nebude schválena a že přinesl nadarmo hmotnou obět, vydav knížku nákladem vlastním. Píše v soukromém listě, že doufá také najíti odbyt u bratří Čechů. Kéž ho nesklame naděje ta! Knížka jest pečlivě složena, byla od časopisů pochválena a zaslouží toho tyto „Fialôčky" plnou měrou, aby naše pěvecké spolky a přátelé slovenské písně si ji opatřili.

Bella Jan Levoslav (= Leopold) rodem ze Sv. Mikuláše v sev. Uhrách (nar. 1843) jest znám jako skladatel církevní i světský. V hudbě byl samoukem a teprve na gymnasiu levočském, kam poslal jej biskup spišský Lad. Zábojský (jeden z předchůdců Párvy-ho), ujal se ho hudbymilovný professor Leop.

Dvořák. V semináři v Báňské Bystřici složil jako 16letý mladík instrumentální mši, která v biskupském chrámě tamním provedena byla s velkým úspěchem. Z jeho sborů jmenuji zvláště: „Modlitbu sv. Cyrilla" a „Matke Slave". Harmonisoval slovenské písně národní, složil koncertní variace pro klavír na píseň „Pri Prešporku". V letech šedesátých min. století vyšel malý sešit jeho skladeb. Jako kněz katolický byl také ředitelem kůru posledně v B. Bystřici, r. 1881 vystoupil z církve, odešel do Sedmihrad, v Sibini se oženil a žije tam posud jako ředitel sboru církve evangelické. O jeho činnosti skladatelské z tohoto období není žádných zpráv.

Bulla Blažej a Lihovecký Miloš vydali sešit slovenských písní: „Sbierka slovenských štvorospevov pre mužské a miešané sbory". Náklad převzal knihtlačiarsko-učastinarský spolok v Turčanském Sv. Martině. 1901. Cena 60 haléřů. Sbírka tato vedle 2 sborů příležitostných a dvou pro mužský sbor: harmonisované národní hymny „Hej Slováci" a „Bratislava" obsahuje 18 písní lidových rozličného obsahu ve slohu snadném. Ve sbírce mužských čtverozpěvů „Vlastimil" vydávané Rom. Nejedlým v seš. 32. (r. 1896) Bulla uveřejnil dvě serie harmonisovaných písní slovenských: č. 160. „Veniec ze slovenských piesni" a č. 161. „Slovenské zvuky". Pěkné sborky. Bulla má mnoho skladeb v rukopise, Turč. martinský „Spevokol" má jich hojně ve svém archivu.

Fajnor Štefan. Narodil se 16. února 1844 v Brezové v nitranské stolici. Byl advokátem v Senici na Slovensku. Zemřel r. 1909 ve Vídni po operaci. Byl statečným a duchaplným obhájcem i vůbec vynikajícím pracovníkem národním. Hudbu pěstoval vášnivě již od malička. Když jako právník na cestě Mor. Lieskovou (v trenčanské stolici), kde právě bylo uprázdněno místo učitelské, odbavil nedělní služby boží, lid byl jeho hudbou a zpěvem tak dojat, že ho v konventě hned potom konaném jednomyslně zvolili za učitele a varhaníka. Nepřijal toho však. Když mu bylo 18 let, složil mimo jiné první sbírku harmonisovaných slovenských písní lidových a národních. — U českých i slovenských milovníků slovenské písně těšil se pověsti výtečného odborníka. V časopise „Naše Slovensko" (r. 1910 na str. 194.) píše se o něm, že pojal ducha slovenské písně jako nikdo před ním. Aby slovenské písni otevřel cestu do ostatního světa slovanského, přednášel r. 1879 v Umělecké Besedě v Praze před sborem znalců o ní — opravdu objevitelsky.

Širším kruhům českým představil Fajnora Ludvík Kuba uveřejniv ve svém „Slovanstvu" jednak stručný nástin jeho činnosti, jednak nejlepší ukázky z Fajnorovy rukopisné sbírky

harmonisovaných písní, na př. „Horela lipka, horela“ nebo „Mať moja, mať moja“. Ale již Rudolf Pokorný k prvým dvěma číslům Československé knihovny vydal hudební přílohy, obsahující celkem 4 písně z Heydukovy sbírky „Cymbal a husle“, jež Fajnor v hudbu uvedl, při čemž, jak Kuba poznamenává, výtečně postiženým duchem písní slovenských podal zároveň doklad neobyčejné jich znalosti. V této knihovně měla vyjíti i rozprava Fajnorova o nápěvech slovenských, ale nedošlo ani na třetí svazek, ani na žádoucí práci Fajnorovu.

V poslední době obíral se Fajnor větší skladbou na text Čechových „Písní otroka“, která je v rukopise nedokončena. Rukopisů zůstalo po něm velké množství, které jsou nyní u syna dr. Vladimíra Fajnora, pravotára ve Zvoleni, ale mnohé roznesly ruce povolané i nepovolané.

Lidová píseň slovenská toho vyžaduje, aby hudební i literární pozůstalost Fajnorova z tohoto oboru byla vydána tiskem.

Figuss Viliam vydal „Slovenské ľudové piesně“ v Praze, nákladem V. Kotrby. — Autor jest učitelem na Slovensku. Sbírka tato obsahuje 25 písní hlavně z okolí Slatiny ve stolici zvolenské — s klavírním doprovodem. Některé písně jsou zvlášť pěkně propracovány, na př. ballada „Čie že to ovečky“ — šest sloh, pro každou doprovod jiný. Poloha hlasu zpěvního je vhodna pro většinu zpěváků, klavírní part někdy ne příliš obtížný, někdy zcela snadný. Schneider-Trnavský píše o sbírce této (Slov. pohľady 1908 č. 3.): „Sbierka tvori krásny, vkusne vystaveny sošit, ktorý svojím obsahom potěší nejednoho milovníka národnej piesně.“

Francisci Miloslav mimo jiné vydal sbírku písní slovenských, vybraných ze „Slovenských spevů“ a upravených pro pouhý klavír o názvu: Trávnice. 100 slovenských národních piesní. Na klavír pristrojil Miloslav Francisci. Nákladem knihtlačiarského účastinárského spolku v Turčianskom Sv. Martine. 1908. I. a II. sešit po 3 K. Druhé vydání. „Trávnice“ se nazývají děvčata, která chodí do hor aneb do polí na trávu. Cestou zpívají písně volného tempa, při čemž poslední slabiku na konci slohy nebo věty značně prodlužují. Podle nich i písně tyto nazývají se trávnice.

Zpracování Francisci-ho jest zajímavo a bohato myšlenkami. Cantus firmus původní melodie jest zachován. Uplatněno jest napodobení národního nástroje — cymbálu. V seznamu udáno, pod kterým názvem a v kterém sešitě hlavní sbírky „Slov. spevy“ lze najíti původní tóninu a text písně. Vedle cymbálových tremol proplétají se písněmi četné kadence.

Füredy Vladislav vydal: „Národní nápěvy ku zpěvankám vydaným od Jana Kollára, do not pro klavír uspořádané pořádkem v obou dílech zachovaným.“ V Pešti. svazek 1. (tištěno ve Vídni). R. 1837. Obsaženo je tu 25 písní v úpravě primitivní.

Kadavý Jan (nar. 1810, zemř. 1883) byl na Slováka přepěstěný Čech, z Jestřabí v Čechách. Jako mladík z touhy viděti Jana Kollára, přišel do Pešti a byl tam evang. učitelem. V bouřích r. 1848 byl od povstalých Maďarů uvězněn, pak vypovědĕn a zdržoval se v Praze. R. 1851 vrátil se do Uher. Působil v Něm. Lupči, v Ružomberku a pak jako správce školy v Turč. Sv. Martině. Účastnil se pilně slovenského ruchu literárního. S láskou pěstoval slovenskou píseň. R. 1873 vydal knížku „Malý spevák“, upravil mnoho písní lidových pro pěvecký sbor; vrcholu své činnosti dostoupil sborníkem „Slovenské spevy“, jimiž chtěl melodicky doplniti „Zpěvanky“ Kollárovy. Sborník ten vydává se i po smrti jeho dále.

Lichard Milan, nyní redaktor „Slovenského Týždenníku“ v Pešti, jeden z nejlepších žijících znatelů slovenské písně lidové, vydal: Šesť vencov zo slovenských národných piesní složených v antických stupniciach. Pre miešaný sbor usporiadal M. L. Nakladem vlastným. Cena 1 koruna. Turčianský sv. Martin. (V komisti J. Gašparika knihkupce.)

Milan Lichard jest nejhorlivějším propagatorem myšlenky, že při harmonisaci má býti lidové písni slovenské ponechán její původní, téměř církevní, chorální ráz. Tuto zásadu svoji také provedl v uvedených Šesti věncích, kdež u každé písně udává její starou stupnici. Lichard má mnoho skladeb v rukopise a napsal řadu článkův a pojednání o slovenské písni lidové, mimo jiné též do knihy Scota Viatora „Racial problems in Hungary“.

Rupeldt Karol, ev. učitel, správce škol a ředitel pěveckého spolku „Tatran“ v Lipt. Sv. Mikuláši († 1910), sestavil a vydal: „Spevníček dvojhlasných slovenských piesní“. Ružomberok. Nákl. Karla Salvu. 1897. Cena 60 hal. Zpěvníček ten, jenž jest novým vydáním starší sbírky „Venček slovenských národ. piesní“ (1. vyd. 1874, 2. vyd. 1884 v Turč. Sv. Martině), autor věnoval „Bratom učitelóm a slovenskej mládeži“ poznamenává však, že Spevníček tento je také „pre každého, kto spievať vie, chce a môže“. Jest to prostá knížečka obsahující 60 písní, upravených — až na jednu — dvojhlasné. Některé jsou vyňaty z „Malého speváka“ J. Kadavého, některé jsou od Rupeldta samého složeny.

ostatní jsou písně národní a lidové. Zde je v notách i píseň znárodnělá „Spievaj že si, spievaj", Pod Kriváňom, Drotarská a j.

R. 1910 vyšla sbírka: „Kytky slovenských piesní". Sešit I. Pre miašeny a mužský sbor. Harmonisoval Karol Rupeldt. Nákladom knihtl.-účast. spolku. Turčianský sv. Martin. Cena 1 K.

Zpracování písní lidových jest tu podobné jako u Licharda nebo Bully, výběr písní je zdařilý. K. Rupeldt uplatňoval také v redakčním sboru „Slovenských spevov" zdárně znalost svoji.

Schneider-Trnavský Mikuláš jest hudebníkem z povolání. Narodil se r. 1881 v Trnavě na Slovensku. Studoval na pražské konservatoři, kterouž r. 1905 s pěkným prospěchem absolvoval, vzdělán jsa hlavně dokonale v kompošici. Při výstupní zkoušce v Rudolfinu debutoval velmi zdařilou sonátou houslovou a písněmi. Po rozličných pokusech jiných uchytil se jako ředitel kůru ve svém rodném městě Trnavě. Jest to hudebník výborný, skladatel nadějný, snad nejlepší ze všech slovenských. Jeho posud největší dílo jest: „Sbierka národných slovenských piesní". Nákladom slovenského spolku „Detvana". Praha 1905. Vyšlo již 2. vydání.

Velmi cenný jest slovenský jeho úvod, v němž mluví o harmonisaci lidových písní a podává důležité poznámky, pokyny a vysvětlivky k jednotlivým číslům své sbírky. Píše na př.: „Ku harmonisácii l'udovej piesne, ktorá je pôvodne komponována pre jedon hlas, treba odvahy, tým viac, keď uvážíme, že mnohé piesne slovenské harmonisáciu nesnesou. — No, náš zmodernisovaný sluch neuspokojí sa s púhým zaspievaním týchto piesní, naše ucho už túži za sprievodom, a hudobník, ktorý pieseň slovenskú počúva, je nadšený a čuje pri nej zaznievať zajímavé harmonie — nenazdajky ju harmonisuje. — Mýlil by sa ten, kto by myslel, že ciel'om mojím bolo, keď som sa práce chytil, harmonisovať piesne tito; ja som ku každej piesni prikomponoval len odpovedajúci, charakteristický sprievod. Opatril som každú malým úvodom, aby som tým upozornil poslucháča na obsah piesní a kde som za potrebné držal, pripísal som malú dohru a tak pieseň vložil do hudobného rámca."

Podobně zpracoval a vydal Trnavský Tři slovenské písně lidové v edici „České hudby" v Kutné Hoře, mezi nimi starobylou, z dob pohanských prý pocházející píseň „Horela lipka, horela", jejíž úpravu zajímavo srovnati s úpravou Fajnorovou (u Lud. Kuby).

Posledním dílem Schn.-Trnavského v tomto oboru jest: „Sbierka slovenských l'udových piesní pro stredný hlas a kla-

vírový sprievod". Nakladatelem je Knihtlač. účast. spolok v Turč. sv. Martině. Cena 5 K.

Sbírka obsahuje 30 písní. Bulla píše o ní co nejpochvalněji v „Nár. novinách", Lichard ve „Slovenském denníku", kdež chválí se zvláště Trnavského porozumění pro starobylý ráz tonin v lidové písni slovenské.

Jiným význačným dílem Trnavského jest: „Pôvodné slovenské piesne". Myjava. Vydali: Pavel Kulišek a Milan P. Sloboda. 1907. V komisi Mojmíra Urbánka v Praze. Jest to deset p ů v o d n í c h skladeb na básnická slova Svetozara Hurbana, Vajanského, Hviezdosl'ava, Jesenského, Podjavorinské a — písní lidových. Z posledních jsou dvě: „Ďaleko, široko . . ." a „Hej, už som všetko prepil!", jak skladatel sám praví: „Nový nápev na staré slová", t. j. na texty lidových písní hudba samostatně skládaná, ovšem v duchu hudby lidové, což zvláště v poslední písni Trnavského (Hej, už som . . .) je význačno.

V r u k o p i s e Trnavský má plno skladeb: Písně, sbory, Slovenské tance a zvláště symfonickou báseň „Janošík". Zpěvně-hudební materiál janošíkovsko-zbojnický jest bohatý. Nedivíme se, že dva skladatelé chystají o p e r u „Janošík" — Trnavský a Vít. Novák.

William Ritter zmiňuje se v článku v „Nár. novinách" o Trnavském takto: „V Praze jsem se sešel s několika mladými hudebníky slovenskými. Jeden z nich, Mikuláš Schneider, má mnoho talentu. Ale konstatoval jsem, že nechápou svého poslání . . ." Tímto posláním Ritter mínil vědomí slovenských skladatelů, že svým s l o v e n s k ý m u m ě n í m hudebním mají dobýti světa. Trnavský je si plně vědom tohoto cíle, ale bídné poměry kulturní na Slovensku překážejí mu věnovati se těmto slovenským ideálům uměleckým plně a dle vůle i nadání. V jednom dopise stěžuje si Trnavský trpce na svoji neutěšenou situaci, přiznává, že i při velkém nadání je nutno ještě mnoho studovati, neboť: „Slovákom byť a skladatelom — neznamená ešte byť s l o v e n s k ý m skladatelom. No dúfám v Pánaboha, že mi k tomu pomôže". Umělecké „Credo" Trnavského jest nejvýš ideální a zcela dle přání nejen Ritterova, nýbrž i všech přátel Slováků a umění slovanského. K tomu však nutno dbáti i druhého „Creda" jeho: „Čo hodlám robiť v budúcnosti? Čo hodlám robiť? Hodlám si vydelať tolik grošu, abych so mohol mojim veciam, svojmu studiu v najvätšom klidu s t e l o m a d u š o u venovať". Tento hlas měl by vzbudit — m e c e n á š e! Nesmí se věc tak důležitá zanedbati, aby jediný nadějný skladatel slovenský byl nucen pro potřebný kus chleba sloužiti buď Maďarům, nebo Němcům, jako bylo nebezpečí

pro Trnavského, kdy po pobytu v Berlíně měl skládati operetty na německé texty...

Szuchany M.: Písně světské lidu slovanského v Uhřích, do musických not pro klavír složené. V Pešti 1830. Dvanáct písní slovenských.

Šaško Vladimír G. narodil se v Brezovej (nitranská stolice), kdež otec jeho byl učitelem. Již jako chlapec šestiletý hrál na varhany (bez pedálu). Byl dán na vzdělání školní do Ústí n./Orl. v Čechách, Uh. Hradiště, B. Bystřice, Šoproně a Prešpurka. Hudbu vášnivě miloval, ale otec — ač sám výborný hudebník — nechtěl z něho míti „muzikanta". Složil sice zkoušku varhanicko-učitelskou, ale nebyl v tom povolání spokojen. Odešel do Pešti na konservátoř. Pak odjel do Ameriky, navštěvoval řádně „Chicago Musical College" a stal se učitelem hudby. R. 1908 vrátil se do vlasti. Ve věku 11—12 roků odvážil se harmonisovati slovenské písně lidové. Jako zralý hudebník složil: Slovenská rhapsodie I. Des-moll (na thema „Ja som bača"), Slovenská rhapsodie II. Es-moll (na thema „Anička, dušička"), Variace na píseň „Elena, Elena", 35 slovenských písní pro klavír solo, pro zpěv s průvodem klavíru písně: „Nebanovala bych" a „Prindi ty šuhalko" — věnované pí. Mudrochové v Chicagu, rozličné písně lidové, upravené pro čtverozpěv, mimo to čtverozpěvy původní na slova A. Sládkoviče a j. Škoda jen, že žádná z uvedených skladeb Šaškových nevyšla posud tiskem. I zde se hledá — mecenáš.

Posléz od neznámého autora uvádí dr. Č. Zíbrt ve své „Sbírce pramenů" na str. 48. Slovenské národnie piesne. V Praze 1880. Texty a nápěvy, upravené pro mužské hlasy. k těmto písním: Nitra; Sobota, neděle; Zalúbenec; Odsúdený; Rozchod.

Zmínky zasluhují tu ještě: Krčméry, Laciak, Rizner a zvláště Meličko, člen redakce „Slov. spevov".

B) Čeští vzdělavatelé.

Eduard Bartoníček vydal: 1. „Směs ze slovenských písní". V Praze, nákl. Fr. A. Urbánka. Cena 3 K. 2. Slovenské spevy. Druhá směs slovenských národních písní. Nákl. skladatelovým v Mor. Ostravě. Cena 4 K. Věnováno Spevokolu v Turč. Sv. Martině.

Obě skladby jsou pro smíšený sbor s průvodem klavíru, první obsahuje 8, druhá 12 lidových písní. Bl. Bulla píše skladateli: „Vystíhli ste se zvláštným jemným citom vlastný ton a spôsob harmonisacie našej piesne neumelkujúc, ale solidne, lapidarne ako pieseň sama, harmonisujúc, poskladali ste utešenú

vonnú kytku a podali ste ju nám, za co Vám srdečnú vďaku vyslovujem, prajúc si úprimne, byste nám takýchto skvostov ešte mnoho poskytnúť a hudobný svet s tymito pokladami l'udovej poesie oboznamovat ráčili."

Karel Bendl složil na slova Ad. Heyduka dvě řady „Cigánských melodií pro 1 hlas s průvodem klavíru. První serie — s českým a německým textem vyšla u F. A. Urbánka v Praze, druhá s textem českým a anglickým v Londýně Novello Ewer a Co. V některých z těchto zpěvů jsou stopy lidové písně slovenské. Upravil pro sbor píseň „Nitra".

Antonín Dvořák vděčí velice mnoho lidové písni slovenské a ona jemu.

Prvního světového úspěchu uměleckého Dvořák dosáhl svými „Moravskými dvojzpěvy" (13 duett pro soprán a alt s průvodem klavíru, II. vydání: N. Simrock, Berlín), a ty pomohly mu k další slávě. Některá čísla jsou původu slovenského, na př. „Hraj, muziko, hraj" (od Cáhnova).

Později vyšly: Čtyři písně ve slohu prostonárodním — pro jeden hlas s průvodem piana. N. Simrock. Berlín. Text je nezměněný z lidové písně, hudba je Dvořákova. Vedle české „Ach není, není tu" jsou zde 3 písně slovenské: „Dobrú noc", „Žalo dievča, žalo trávu" a „Ej mám ja koňa faku", o nichž těžko říci, která je krásnější.

V národním tónu slovenském Dvořák složil také některé sbory na př. „Travička zelená", „Milenka travička" (Ty velické zvony smutně vyzváňajú, všeci sa čudujú, co to znamenajú? — Text od hranic moravsko-uherských).

Jos. R. Foerster v opeře „Eva" snažil se na některých místech dáti své skladbě slovenské zbarvení melodicky a rythmicky. Sám určitě prohlašuje, že konal potřebná k tomu studia; V III. jednání užil slovenského lidového textu „Vodu, vodu", v I. jednání užil nápěvu taneční písně z Velké, který dává hráti rohu lesnímu, zatím co pro vyšší hlasy napsal k němu svoji vlastní melodii. Celkem však není „slovenskost" Evy tak patrna.

Leoš Janáček věnoval se více zpracování lidové písně moravsko-slovenské nežli uhersko-slovenské, ale jeho mistrovské dílo, opera „Její pastorkyňa", jest velevýznamné pro slovenskou hudbu vůbec ve slohu národním. Schneider-Trnavský — tedy uherský Slovák — praví o téže opeře: „Leoš Janáček ukázal nám slovenským skladatelom cestu, po ktorej máme chodiť, a spôsob, ktorým sa má národný slovenský element v skladbe klassickej uplatniť. To hle je dílo, ktoré vzniklo a povstalo z tej iniciativy, že Janáček v tejto jeho opere nie len spôsob

spevu slovenského chcel demonstrovať, ale spôsob reči ľudovej slovenskej, a tu vytvoril nový, specielne slovenský spôsob recitativu... Toto je ten pravý spôsob a najlepšie využitkování národnej piesne slovenskej.“ Janáčkovy klavírní doprovody Lidových písní jsou zcela původní a vystižně rázovity.

Pavel Křížkovský (nar. 1820, zemř. 1885), kněz augustiniánský na Starém Brně, přítel výtečného sběratele lidových písní moravských Fr. Sušila, skladatel — byl u nás vůbec první, který pojal myšlenku hudbu umělou zbudovati na podkladě hudebně-zpěvního umění lidového a sám myšlenku tu svými skladbami prováděl.

Význam Křížkovského hlavně spočívá v tom, že je zakladatelem národní hudby české na podkladě lidové písně. Smetana sám to doznal výrokem často opakovaným: „Teprve, když jsem slyšel sbory Křížkovského, seznal jsem, co je česká hudba... Křížkovský zplodil Smetanu a Smetana Dvořáka.“ (Moravská čítanka str. 221.) A právě nejvýznačnější a nejlepší sbory jeho „Rozchodná“, „Dívča, dívča“, „Odvedeného prosba“, a „Utonulá“ spočívají na písních — slovenských, z nichž některé jsou z hranic moravsko-uherských, některé i ze středu Slovenska samého, na př. „Dievča“. Tato píseň pod názvem „Dievča, dievča“ jest ve Slovenských spevoch a její původ je tam označen: Liptovská stolice. Rovněž ve „Spevoch“ jest uveřejněna druhá notace (dvojhlasně) a to právě podle zpracování Křížkovského.

Také ono původní zpracování písně pro 1 hlas s umělým, ale rázovitým průvodem klavírním, jemuž se podivujeme na př. u Nováka nebo Trnavského, jal se prováděti Křížkovský, jak svědčí na př. jeho slovenská píseň „Letěl, letěl roj“.

Ludvík Kuba vydal „Slovanstvo ve svých zpěvech“. Třetí díl této sbírky jsou „Písně slovenské“. Je tu 143 písní lidových i znárodnělých. Zpracování jest velmi rozmanité: pro 1 hlas s klavírem, pro dvojzpěvy, trojzpěvy, pro smíšený nebo mužský sbor, pro piano solo, někdy táž píseň jest upravena dvěma způsoby v rozličných toninách — při každé formě však zachován celý původní nápěv.

František Musil (nar. 1852, zemř. 1908) mimo drobné doprovody k lidovým písním složil: „Dvacet mužských sborů na základě slovenských národních motivů“. V Brně, 1902. Nákladem Tiskárny benediktinské. S českým a německým textem. Je to práce umělecky poctivá, některé sbory jsou

nádherny. Texty jsou vzaty beze změny z lidových písní slovenských, z hudby pak motivy, které jsou výborně propracovány, tak, aby jednak ráz umění lidového slovenského nebyl setřen, jednak aby skladba měla svůj umělecký styl i kvalitu. Sám autor praví: „Chtěl jsem svými slovenskými sbory dokázati, že je možno malovati, dramatisovati a illustrovati jednoduchými prostředky obyčejné práce thematické....“ Sbory Musilovy jsou velmi vděčny: jsou milé i umělecky cenné.

Vítězslav Novák svým zpracováním písně slovenské zasluhoval by zvláštní kapitoly, aby celý relief jeho umění slovenského náležitě vystoupil. Zde nelze než stručně podati nejdůležitější data a fakta.

Novákovo slovenské Credo umělecké jest asi toto: Píseň slovenskou slyšel poprvé na Moravě od Slováků uherských, kteří tu byli po práci polní. Na Slovensku uherském byl několikrát a to ve stolicích: trenčanské, turčanské, oravské, liptovské, zvoleňské a nitranské. Nešlo mu tak o sbírání lidových písní — ačkoli mnohou posud netištěnou našel a zaznamenal — jako spíše o způsob zpěvu a seznámeni s lidovou hudbou. Zajímaly ho gajdy, fujara a cymbál. Studiem slovenské písně lidové chtěl stanoviti poměr její k písním jiných slovanských kmenů a potom, když vnikl do jejích zvláštností, snažil se umělecky dále tvořiti. Byly to nejprve skladby písní a sborových ballad na lidové texty, pak komorní a orchestrální skladby; z posledních: V Tatrách, Slovácká suita, Klavírní quintett, 1. smyčcový quartett a rozličné klavírní skladby, které se hlásí ku svému slovenskému původu. V jiných dílech jsou „slovakismy“ více méně zakryty — dle programu toho neb onoho díla. Novák přeje si nyní složiti ještě slovenskou operu, což posud vždy ztroskotalo — nevhodným, nemožným librettem. — Pokud se týče jeho doprovodů slovenských písní, snažil se především podati kolorit. Z písní těch má zaznívati hra venkovských hudců nebo cymbálu — ovšem v uměleckém zpracování.

Milan Lichard — Slovák — stěžuje si na slovenskou hudbu Novákovu, že prý nedbá starobylého rázu slovenských písní lidových, církevních tonin, že moderností a raffinovaností hudební stírá pel s písní slovenských. M. Schneider-Trnavský — Slovák — píše: „Vítězslav Novák je kapacitou specielne uhersko-slovenskej piesni, jenž genialným spusobom uplatnuje svoj (akklimatizatiou sice usvojený, ale predsa pravý a zdravý) slovenský element. (Slovenská suita.) V jeho 25 slovenských piesní, ale nie v každej.“

Z jeho skladeb tu uvádím:

Slovenské spevy pro jeden hlas s průvodem klavíru. 15 písní. Tato sbírka vyšla nejprve jako příloha ku zmíněné již knize „Slovensko“ vydané Uměleckou Besedou v Praze. Nyní vyšly tyto Slovenské spevy ve II. nezměněném vydání rovněž nákladem Umělecké Besedy jako sešit I. Hned po nich vyšel sešit II. týmž nákladem, obsahující některé přímo skvostné písně. (Cena sešitu 2 K.)

25 slovenských písní pro 1 hlas s průvodem piana. V Praze. Nákladem Mojmíra Urbánka. Cena 2 K 50 h. — O této sbírce viz referát v „Daliboru“ r. 1903.

„Písničky na slova moravské poesie lidové“. (Mezi nimi také texty slovenské). V Praze. 1. sešit u J. Otty, 4 sešity u F. A. Urbánka. Po 2 K.

Ranoša. Neščasná vojna. Vražedný milý. Balady pro smíšený sbor s klavírem nebo orchestrem. Nákladem Mojmíra Urbánka.

Slovácká suita. Pro piano na 2 ruce nebo orchestr. Pět vět: V kostele. Mezi dětmi. Zamilovaní. U muziky. V noci. — Nákladem Mojmíra Urbánka. Cena 3 K 50 h. (Viz Dalibor 1906.)

V poslední své velké skladbě „Bouře“ (pro sbor, soli, klavír, orchestr), poprvé provozované s bouřlivým úspěchem o jubileu Filharmonické Besedy v Brně 17. dubna 1910, jednu část Novák založil na thematě (poněkud změněném) slovenské písně: „Láska, Bože, Láska, kde ťa ľudia beru?“

Novák miluje slovenskou píseň lidovou, proto jí vědomě jistě nikdy neublíží.

V. J. Novotný: Slovácké písně. Nákladem V. Kotrby v Praze. Je to sbírka 25 písní slovenských pro 1 hlas s průvodem piana, ku propagaci slovenské písně lidové velmi užitečná, se stanoviska čistě uměleckého ne tak cenná, jako na př. sbírka Novákova nebo Trnavského, protože Novotný, ač ve slovním úvodě svém poukazuje na melodické klenoty své sbírky, nedovedl vždy klenot ten (= nápěv písně lidové) zařaditi do vhodné a rovnocenné obruby doprovodové. Někde se mu to podařilo. Novotný zůstal příliš českým při slovenské, svérázné písni.

Polášek-Piťo. V Ružomberku nákl. K. Salvy vyšly: „Trávnice. Ako ich hrával slavný hudobník Jozef Piťo, harmonisoval jeho syn Šandor a v klavírny sloh upravil J. N. Polášek, správca hudeb. školy a hud. skladateľ vo Val. Meziříčí“. Motto tohoto vydání zní:

„Zahraj, Piťo, jak si hrával,
keďs pri našich plesoch stával.“

Jozef Piťo byl slavný cigánský primáš, který slovenské písně dovedl překrásně houslemi tlumočiti. Svetozar Hurban Vajanský v novelle „Husla“ věnuje mu nadšenou a vřelou vzpomínku při hře hrdiny novelly té Žáka: „Hja, páni moji, ja som počal „Nebanovala bych“ a trávnice od Piťu, od neho samého... Vy, mláďatká, ani pochopu nemáte o tom, čo je slovenská pieseň na husliach. „Na husli,“ hovorieval starý Piťo... „Podaj mi moju huslu,“ riekol, a rákoš cigáňov skočil, aby mu podali „huslu“. Oni ho všetci milovali a obdivovali. Nikdy som neviděl bezzištnejšieho obdivovania. Korili sa mu: sekundář prestal ťahať, zbledol, zadíval sa na majstra a vel'ké slzy mal v očiach.“

Ludevít Procházka (nar. 1837, zem. 1888) vydával sborník: Kytice slovanská, sbírka národních zpěvů všeslovanských pro smíšené hlasy. Jako II. sešit vyšla v této hud. úpravě směs písní lidových „Z luhů slovenských“. Nakladatel Em. Starý v Praze. Cena 1 K 80 hal.

Jak vroucí láskou Procházka lnul k písni lidové, o tom svědčí, co psal J. L. Bellovi: „Jsem ode dávna horlivý ctitel národních písní slovanských, neboť jsem rovněž toho přesvědčení, že jen na jich základě lze domoci se hudby slovanské, — jaké to poklady dosud neznámé... jak bohati jsme proti jiným národům! My čerpati můžeme z tolikerých pramenů, vybíhajících vesměs z jedné velké duše, které, Bůh dá! jednou v mohutný proud vzrostou, jenž zaplaví veškerý svět.“

Stanislav Suda — slepý skladatel, složil operu na slovenčící text Karla Želenského „U božích muk“, jejíž děj se odehrává na Slovensku. Podle doznání autorova necitoval nikde slovenské písně lidové, ale snažil se přece pracovati v duchu těchto písní — co do rytmu a melodie. Pomohlo mu studium slovenské písně a tanec „Odzemek“ pokládá sám za nejpůvodnější kousek partitury, protože se nejvíce blíží lidové písni slovenské.

Zcela stručně upozorňujeme na zpracovatele písně slovenské ve sbírkách jiných písní nebo i menší měrou ve skladbách původních: Brotan (Valašská poesie), Doskočil (Moravské), Holain (Moravské), Hopp (symf. báseň Šumena, na slova Sv. H. Vajanského, rukop.), Hrazdira (Z luhů moravských), Javůrek (Nár. písně 1875), Kolář-Vávra (Národni písně), Kovařovič (Kto za pravdu hori), Kožušníček (Slovácké trojzpěvy — morav.), Lisický (čtverozpěv „Majorán“), Luňáček (4 slov. písně u R. Nejedlého), Malát (Zpěvník), Moučka (Zpěvník), Nejedlý Rom. (rozličné edice), Nešvera (v opeře Radhošt „Já jsem bača velmi starý“), Pazdírek (Album), Pivoda (Aj čo by bola, Proč

jsi k nám neprišeu), Pokorný (23 slovenských a slováckých písní, muž. čtverozpěv), Sedlák (Zpěvník kapesní, „Naše zpěvy"), Svoboda (Věnec lípový), Suk (sbor „Mať moja" a v některých skladbách), Vorel (v nádherné sbírce „Naše zpěvy", Brno), Zelinka (Na nivách slováckých).

Podotýkáme také, že píseň slovenská je často zpracována v rozličných učebnicích čili Školách (na klavír, housle, harmonium). *)

C) Cizí vzdělavatelé.

K tomuto odstavci upozorňujeme zvlášť na vzpomenutý již článek Villiama Rittera v „Našem Slovensku" (1910 seš. 5—6), jenž upozorňuje na ducha starých písní slovenských ve skladbách světových skladatelů. Je v tom něco fantasie, něco pravdy. Celou pravdu však díme, že slovenské písně lidové využitkovali na př. Brahms a Liszt, — snad ani nevědouce, že je to píseň slovenská... Maďaři jsou již zvykli vše, co v Uhrách je pěkného, vydávati za — maďarské.

Že maďarští skladatelé (Dohnanyi) a zvláště cigáni někdy pěkně a někdy „všelijak" zpracují slovenské písně, je známo. Před nedávnem byl zápas cikánských kapel o cenu v Budapešti. Vítězství dobyl primas — Banda Marczi a zač? Za „maďarské písně lidové". V pravdě však byly to staré slovenské písně lidové z Liptova.

Slavný virtuos klavírní Paderewski složil operu „Manru", jejíž děj se odehrává v tatranské dědině. Vliv sloven. písní na hudbu jeho je patrný.

A což moderní král operett — Lehár?! Zvláště v „Drátěníčku" slovačil a tím zvítězil...

Z cizího literárního zpracování zasluhuje zmínky francouzský román „Fillet Slovaque" (Děvče slovenské) Williama Rittera, v němž často se opakuje motiv slovenské „Bože môj, otče môj". Jedno takové místo zní:

„A jako příval znova objeví se pí. Wielandová, rozpálená, utírajíc se zástěrou:

Nuže, uličnice, statně k dílu, pro lásku Boží! Říká se, že mladé Slovenky umějí tak pěkně zpívati, zpívej tedy trochu, způsobí-li ti to potěšení a dodá-li ti to trochu živosti.

A znova ztratí se do kuchyně, zanechávajíc maličkou zaraženu...

---

*) Nedomýšlím se, že by můj seznam vzdělavatelů písně slovenské, jak slovenských tak jiných, byl úplný, ač jsem po nich pátral bedlivě a svědomitě. Za každý doplněk nebo nějaké upozornění budu vděčen.

Ach, ovšem, zpívat! Má ji za opilou tato ženština? Zdali slyšel kdo zpívat někdy, byť Slováka před cizincem, leda že by byl opilý. Ó cudnosti jejich ducha národního a jeho výrazu! Zpívati! Zpívati! A vzlykot ji dusí. Ach, ona ví dobře, kterou píseň by zpívala, kdyby její srdce nebylo jako za živa zazděno! Ó, toho smutného nápěvu, jehož slova bez ustání stoupají na její rty od té doby, co je zde... nejsrdcelomnější z žalob slovenských proti osudu: Bože môj, otče môj, však je ten svet zmotaný...! — —"

Se zpracováním souvisí také rozšíření lidové písně slovenské.

To děje se předně překlady písní buď v cizojazyčných pojednáních a sbírkách nebo ve skladbách vydaných nejen s textem původním, nýbrž i přeloženým.

Překlad polský: Brodziński Kazimír, Wójcicki K. W. (Bližší viz Dr. Č. Zíbrt „Prameny" str. 52, 67).

Ruský: N. Berga (Zíbrt, str. 83).

Francouzský: Millien Achille (Zíb., str. 114).

Vlašský: Turati Pietro (Zíbrt, str. 100).

Dánský: Berggreen A. P. (Zíbrt, str. 93).

Anglický: William Alfred M. (Zíbrt, str. 115), Taloj (Zíbrt, str. 74), „Morav. dvojzpěvy" Dvořákovy, Čtyři písně ve slohu prostonár. od Dvořáka — anglický překlad pořídila: Mrs. John P. Morgan (of New York).

Německý: Josef Wenzig (Zíbrt, str. 64, 96, 99), Dr. Ed. Albert (Zíbrt, str. 118), Karel Eichler 20 písní slov. ve sborech Musilových, O. Malybrok-Stieler (Čtyři písně ve slohu prostonárodním od Dvořáka), Mor. Dvojzpěvy (překladatel neudán).*)

Další způsob rozšíření je produkce, přednes písně slovenské a skladeb příbuzných zpěvem nebo hrou.

A tu mezi šiřiteli jednak v samých Uhrách, jednak po ostatním světě dlužno jmenovati — cigány — muzikanty, kteří vědomky i nevědomky slovenské písně mezi svými notami hrají.

V Čechách a zvláště na Moravě je slovenská píseň velmi oblíbena a rozšiřuje se koncerty i menšími hudebními a zpěv-

---

*) „Národnie Noviny" 1910, v č. 48. přinesly zprávu: „Dr. Friedrich Krauss, narodený v Burnazovine neďaleko Požegy v Srieme po židovských rodičov nedávno vydal v Lipsku IV. sväzok sborníka Anthropophyeia (stran 519, 22 illustracie, cena 30 marek), v ktorom zaoberá sa najviac so slavianskym folklorom vzhľadom na historiu vývinu pohlavnej mravnosti. Tam nachádzame i erotické materiály v jazyku slovenskom (s prekladom do nemčiny) slovenské povesti, národné slovenské piesne, hadanky. Sosbierané je to s náramnou pilnosťou a svedomitosťou."

ními podniky a zábavami. R. 1908 pořádal pisatel tohoto článku přednášky o slovenské písni (v Brně, Kroměříži, Prostějově, Král. Poli), při nichž vedle jeho zpěvu s velkým úspěchem hrála slovenské písně na cymbál Hanička Ivankova z Turč. Sv. Martina, známá také svojí hrou v Plzni, Táboře, v Praze (zde zatím v užším kruhu společnosti studentů slovenských). V Praze právě mezi studenty slovenskými poznal píseň slovenskou francouzský skladatel L. Charpentier a dříve také francouzský sochař Rodin, který i na Mor. Slovensku samém byv r. 1902 u příležitosti slovenské výstavy umělecké v Hodoníně hostem Jožky Úprky ve Hrozn. Lhotě těšil se zpěvu a hudbě Slováků moravských i uherských, přivedených sem Drem. P. Blahem. Slovenská píseň líbila se Rodinovi tak velice, že když r. 1908 Pěvecké sdružení učitelů moravských koncertovalo v Paříži, Rodin si je pozval do svého atelieru, aby jemu a jeho přátelům pařížským zazpívali slovenské písně.

V užším kruhu uměleckém byla slovenská píseň v Paříži již dříve slyšena a sice zpěvem býv. dramatické umělkyně Nár. divadla pražského pí. Velsové-Slavíkové.

Velkých zásluh o rozšíření písně slovenské v cizině získal si český koncertní pěvec Boža Umirov. Jím byla zpívána píseň ta v Londýně a dříve ještě v Americe, kdež téměř ve všech velkých městech Spojených států koncertoval. R. 1908 podnikl uměleckou cestu společně s naším Schneidrem-Trnavským, na níž zpíval jeho skladby. Oba umělci dávali nejprve několik koncertů v Berlíně, zvláště ve dvoraně „Kaiserhof", u rak.-uherského vyslance, u millionáře Gumpela. Berlínský „Localanzeiger" psal o prvním koncertě, že slovenské písně byly „zajímavým ziskem večera" (vedle Straussa Rich. a Schuberta!). Těmto koncertům byla přítomna většinou aristokracie rodu, ducha a peněz: princové, knížata, umělci, spisovatelé, millionáři atd. Všem se písně slovenské velice líbily. Spisovatelka Ossip Schubinová pravila Schneidru-Trnavskému: „Vy jste onen, na nějž jsem tak dlouho čekala. Vaše hudba jest právě ta, po níž jsem vždy tak toužila."

V Paříži koncertovali naši umělci v sále Berliozově a v několika salonech. Úspěch slovenské písně byl i zde bouřlivý, jednotlivá čísla musila být opakována, umělci těšili se srdečným sympatiím.

R. 1909 Scotus Viator hostil pisatele tohoto článku na svém zámku Aytonu ve Skotsku. V jeho salonech sešla se několikrát vybraná společnost, před kterou na přání hostitelovo zpíval slovenské písně. Byli pak zváni na okolní zámky. Mrs. Macduffová (Bonhard u Perthu), která pochází z rodu německého

básníka a spisovatele J. G. Herdera, dáma vkusu neobyčejně vytříbeného, dala přednost slovenským písním lidovým před italskými. Podobný úspěch měly písně slovenské v Londýně v salonech advokáta Mr. Armstronga, jehož švakr Mr. Joung (úředník v ministerstvu vyučování) je přítelem Scota Viatora.

V lednu 1910 koncertovala v New-Yorku slovenská koncertní a operní pěvkyně Anica Fabryová, měla na programu celý oddíl slovenských písní ve zpracování Lichardově, Trnavského a Francisciho, k nimž musila několik přidati. „Slovenský denník" americký píše: „Slečinka Fábry upútala celé obecenstvo a po každej jej piesni prítomní rozčuleno tlapkali. Speváčka má príjemný soprano a tak čistý je jej hlas, že keď spieva, elektrisuje poslucháča."

Že američtí Slováci vůbec rozšiřují v cizím světě svoje písně, rozumí se samo sebou. Je to nejkrásnější, nejideálnější výbava jejich ze staré vlasti. V písni té si zastesknou, písní tou se potěší, písní tou vzpomínají na sladkou svoji domovinu, na drahé Slovensko....

*

A tak loučím se s tebou, písni slovenská, milá, šumná! S básníkem si však prozpěvuji:

Ta slovenská píseň líbezná i hravá,
ona má křídelka pěkně třepotavá,
od věku se rodí bez času i doby,
v kukli jak motýlka příroda ji rodí.

Vzletne, zatřpytí se, věčně věkův nová,
na pestré šiřici zlaté runy chová,
a kdo čísti umí, co tu všecko stojí,
samou líbezností srdečko opojí.

Opojí srdečko, hlava padá v dlaně,
a podivný hukot tepeří mu v skráně,
rozvlněná ňadra víc se neutiší.
Kdo ji jednou slyšel, ten ji věčně slyší.

(Ad. Heyduk.)

Kéž se uskuteční naděje, jimiž touží Andrej Sládkovič:

Ty žiješ, pekná moja otčina,
v citov mladistvých priestore,
v nadejach tvojich duch Hospodina,
v spevoch tvojich svitanie zore!

■ ■ ■

KAREL A. MEDVECKÝ:

DETVA.

OBRAZ LIDOPISNÝ.

I.

Náš slovenský kraj má mnoho zajímavých koutů, mnoho svérázných ostrovů, kde zachovalý slovenský lid projevuje pozoruhodné odchylky jak jazykové, tak i krojové a vůbec kulturní. Tyto odchylky pocházejí ze zeměpisné polohy jednotlivých krajů, z rozmanitosti zaměstnání a rozdílů vnějších vlivů okolí.

Nejzajímavější kout našeho Slovenska jest bez odporu Detva. V něm nacházejí někteří učencové ještě zbytky prakultury slovenské a proto věnujeme i my jemu zvláštní stať. *)

1. Na stráních hory Polany, 1459 m vysoké, tam, kde na jihovýchodě stolice zvolenská hraničí s novohradskou a gemerskou, rozprostírá se kraj Detva, seskupený kolem městečka Detvy. Toto se sousední, z něho vykrojenou obcí Hriňovou má 1606 domů.

Kraj protékán jest množstvím potoků a potůčků, jako na př.: potokem Detvou, Slatinou, Bielovodským potokem, Jalšovým potokem, Slancem atd.

2. Území nynější Detvy již v předhistorckých dobách bylo obydleno, o čemž svědčí množství nálezů, ačkoliv území Detvy nebylo dosud soustavně prozkoumáno.

Na Chrapkové a pod t. zv. Malou Kopou zjištěno předhistorické pohřebiště a nad ním vyčnívá, po nedávném majetníku pojmenovaná Kal'amárka, strmá a nesnadno přístupná skála s pozůstatky předhistorické pevnůstky. Hojné předměty zpěžové, kameny z ručních mlýnků, hliněné korály a jiní němí svědkové toho předhistorického osídlení nacházejí se podnes. Pozdější války turecké a rákoczovské boje zanechaly tu rovněž četné památky: zlaté peníze, ostruhy, podkovy a p. Lid zachoval pak si z dávných dob těch své báje, pověsti a zpěvy.

3. V historické době ovšem území Detvy bylo asi rovněž stále obydleno. Sem mezi útulné dolinky pod Polanou uchylo-

---

*) Autor této stati vydal i velikou monografii o Detvě, kterou vřele doporučujeme všem přátelům lidu slovenského a národopisu vůbec. Možno si ji opatřiti z knihkupectví F. Votruby v Budapešti VIII., Rákocitér 3, aneb od autora přímo (správce fary v Bacúrově p. Osztrolník, Zolyon m., Uhry).

vali se jistě rádi, kdo chtěli býti dál od pyšných hradů panských. Tu v horách i v údolích bylo více té zlaté svobody, méně té těžké panštiny.

Svoboda sídlívala na území Detvy. Ale časem také jí odzvonili. Zeměpáni vyčerpávaní stálými válkami hledali náhrady a nových pramenů, rozšiřovali své panství kde mohli, a tak obrátili zřetel i k Detvě a jejímu statnému a zdravému obyvatelstvu a podrobili je tuhé robotě. Nepostačoval pak jim ani ten lid, nýbrž vábili sem nové osadníky z blízkého i dalekého okoli.

4. Za časů vzbouření Rákocziho Detvané zůstali věrni císaři a území jejich bylo pak jevištěm stálých bojů mezi císařskými a vzbouřenci.

5. Roku 1811 osada Detva byla povýšena na městečko s právem konati čtyři veliké trhy výroční a dále trhy týdenní.

Osudný byl Detvě rok 1833. Tu veliký požár zničil 108 hospodářských stavení a také bývalou podobu městečka. Mnohé před tím bohaté rodiny upadly v bídu. Nové stavby daly městečku i novou tvářnost.

V bouřlivých letech 1848—49 naše Detva již nezasáhla hlouběji do odehravších se dějů. Stolični páni poslali svůj lid do Detvy. Tito polapili několik mladíků, svázali je a zavezli do Bystřice, tam je trochu ozbrojili a vycvičili a poslali je do bojujících řad neb hájit Šturce až k Ružomberku proti císařským. Doma zřízena „národní garda", která chránila cesty přes Kriváň (detvanský) a polapila zvolenské vyzvědače.

Asi r. 1861 stoličnί páni přemluvili i Detvany, aby odepřeli platiti zemskou daň. Bylo to ovšem nezkušenému lidu ne málo po vůli. Takto páni chtěli vymoci ústavní práva na vládě. Odbojníci dostali v měsíci lednu a únoru vojsko, které pak musel vydržovati chudobný lid potud, dokud nezaplatil daň. Podobná vojenská exekuce byla ještě tentýž rok provedena. Tyto dvě výpravy stály Detvu 1121 zl., nepočítajíc v to úroky dluhu, které si musilo městečko vypůjčiti.

Nemenší rána stihla Detvu r. 1872. Někteří hospodáři opírajíce se na privilej, kterou měl jistý Krnáč-Porjak v rukou na psí kůži vystavenou a která prý obsahovala, že některé lesy jsou majetkem Detvanů, darovaným od hraběnky Čákové v 17. stol., počali les káceti. Páni ovšem tomu odpírali; i nastaly kruté zápasy. Krnáčovci u vědomí dobrého práva svého neulekli se ani toho, že přišlo vojsko, nýbrž chystali se k obraně. Usadili se na výšinu v Riečce a připravovali se k boji na život a na smrt. Lidumilný velitel vojska poslal k nim prostředníka. Ten je konečně přemluvil, že odstoupili.

Počal soud, který Detvané ovšem prohráli a musili si to odseděti v žalářích a zaplatiti asi 3000 zl. útrat. Mnozí přišli tím o všechen majetek.

Roku 1881 uskutečnila se dávná touha stoličních pánů rozděliti Detvu na dvě nestejné částky a utvořili z větší t. zv. Novou Obec, úředně nazvanou Hriňová.

6. Náboženské potřeby své lid dětvanský ukájel nejdříve ve Zvoleni, kde již v druhé polovici XII. století bylo o ně postaráno. Později asi ve XIV. stol. byl již střediskem náboženským hrad vigľašský, na kterém byl klášter řádu křižáckého. Až v XV. století zřízena fara v sousední Očové.

Německým živlem báňských měst rozšiřovaná reformace neujala se v Detvě, takže podle evangelických pramenů dějepisných v r. 1558 byly Detva a Sielnice jediné obce čistě katolické v stolici zvolenské.

Ale očovští, po případě velkoslatinští faráři nestačili obstarávati duchovní potřeby rozsáhlých lazů detvanských. Práce této se ujali zprvu učení a horliví Jezuiti z Báňské Bystřice vysílajíce občas své kněze do Detvy. Tak zůstalo až do r. 1638, kdy tu zřízena katolická fara.

7. Přičinliví Jezuiti po zřízení círk. správy založili i školu na Detvě. Určité stopy první školy objevují se v r. 1651. Katolická škola působila tu se 2 učiteli až do r. 1868, kdy ji téměř násilně převzal stát. Od té doby se na lazích počet škol (19—22) a jejich místnosti stále mění; učitelé se tu střídají málem co rok. Učiteli jsou tu sedláci sami vyjma školy v Krivci, na Kriváni a v Hriňovské Huti. Dítek je pořád více, ale státní školdozorství málo se stará o tyto školy a církev nemá k tomu již prostředků. V obou obcích jsou zřízeny školské stolice dozírající na laznické školy a zřizují v nejnovějším čase denní vzdělávací běhy pro sedláky-učitele.

Starší generace lazníků nechodila řádně do školy, a jestliže i chodila, tedy dívky až do nejnovějších dob neučily se psáti, pouze čísti. Mladší pokolení pod nátlakem státu a kněží chodí již vesměs do školy a umí tedy čísti i psáti. Do školy chodí děti, jen pokud jest sníh, jakmile zmizí, jest po škole; žák jde pásti dobytek a učitel kráčí za pluhem, aneb jde na salaše.

Zajímavo jest prohlédnouti si takovou laznickou „školu“. V nedlážděné světnici kolem stěn na lavicích sedí učitelovy dospělé dívky, které vyšívají, aneb předou. Okolo sporáku (jest-li tu sporák), aneb ohniska v koutě točí se hospodyně a při ní drobné děti počínají si docela po domácku. Po světnici v úžících se čtyřhranech rozloženy jsou na „dubcoch“ spočívající prkna, „lavice to školské na rozkládání“, uprostřed

stojí dva samotné pařezy pro učitele a toho žáka, který je právě v tu chvíli zkoušen. Učitel v jedné ruce drží nezbytnou hůl, druhou drží žákovu čítanku, často jen modlitební knížku (budínský „Budíček“, „Rajskou Růži“), žák ukazuje si ukazovadlem a čte.

Taký laznický žáček za 4—5 zim, je-li jen duševně dosti vyvinut — se naučí plynně čísti, psáti, katechismu a bibli a čtyřem základním výkonům z počtů. Jest toho sice málo, ale důkladně si to osvojí.

O školách těchto a jejich učitelích s pohrdlivým úsměvem mluvívají páni, kteří nevykonali ani desetinu této skromné, však zdravé práce pro vzdělání lidu, již konají naši statní rolníci-učitelé. A vyličují-li maďaršti spisovatelé lid tento jako kulturně zanedbaný, nelze mu upříti, že jest obdařen od přírody zdravým vtipem.

Úřední statistika udává počet lidí čísti a psáti znajících na 44·82% v Detvě, v Hriňové však jen na 39·64%.

Jsou to však většinou jen muži — kdežto, jak již řečeno, — ženy se do nejnovějších časů psáti neučily a pouze čísti umějí; proto je statistika počítá mezi analfabety. Z osobní zkušenosti můžeme tvrditi, že úplných analfabetů bude sotva 7 procent.

8. Obyvatelé Detvy a obcí z ní udělaných neliší se podstatně v ničem od okolního obyvatelstva slovenského; rozdíl v tváři a vzrůstu dlužno přičísti zdravému povětří a volnějšímu způsobu žití.

Maďarští dějepisci tvrdí, že lid detvanský je cizí kolonisace; ale ta by přece musela zanechati stopy v řeči, kroji, rodinných jménech atd. Toho všeho tu není.

Počet obyvatelů pro velkou roztroušenost obydlí nebylo lze dosud určiti. Detva s Hriňovou měla r. 1830 přes 7 tisíc obyvatel, r. 1900 více než jednou tolik (15.200). Židů tu dlouho nebylo; teprve r. 1876 se jich počítalo 115, r. 1896 už 333, ale r. 1900 zas už méně, totiž 274. Evangelíků jest tam něco přes 20.

Detvané jsou zdravý, statný lid, vysoké, někdy obří postavy a silný; dožijí asi v 34% stáří výše 60 let. Úmrtnost u dětí je bohužel velká. Příčinou jest nedostatek vzdělaných babiček porodních a nepřiměřená strava, nezdravé byty a časná práce matek.

Na štěstí počet novorozených převyšuje případy úmrtí o 66%. Rozmnožování lidu detvanského můžeme nazvati radostným, ano skvělým.

9. Detvan mluví celkem nářečím středozvolenským neboli pohronským. Cizích, zvláště německých slov ujalo se tu hojně. Však Detvan užívá i slov, která jinde na Slovensku nejsou obvyklá, na př.: bursa (taneční zábava), ledvoj (ledva), decký (mládenec), nevdan (nevděčník), chrebedný (útlý) atd.

10. Území Detvy a Hriňové prostírá se na 46.947 □ jitrech a 731 □ sáhách. Oddělení majetku panského od selského provedlo se dost nespravedlivě r. 1886. To byla velká rána pro lid detvanský.

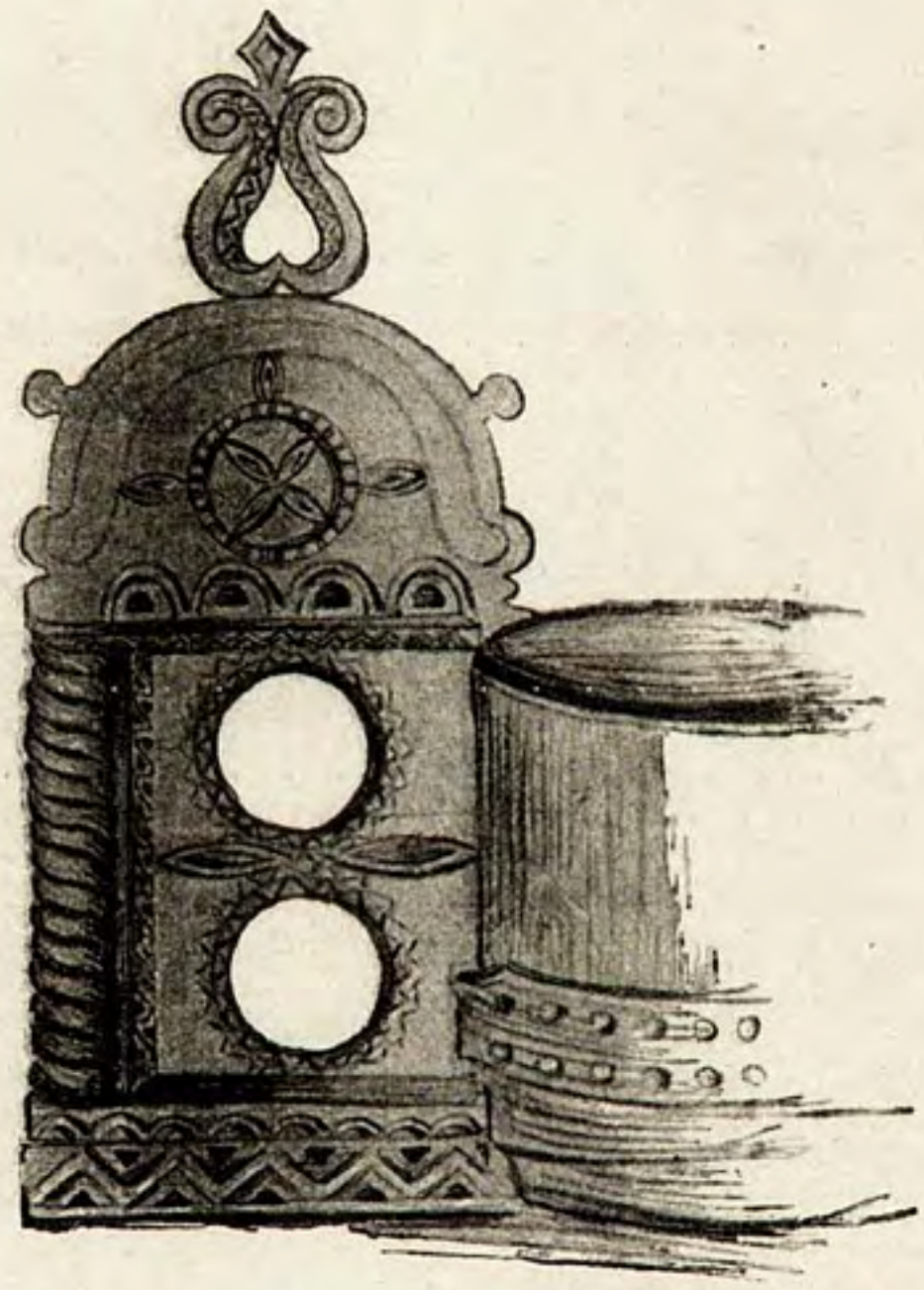

Črpak (nádoba dřevěná, potřebná při ovčářství).

Detvané bývali namnoze drvoštěpy, šindeláři a vozky. Když to přestalo, jali se chovati ovce. V celém chotáru bylo před tím na 60.000 ovec, před 12 lety bylo jich už jen přes 9000.

Z obilin pěstuje se pšenice, ječmen a oves. Bramborů se urodí hojně, ale kapusty musí přikupovati. Detvanské domácí plátno jest daleko hledané. Ovocnictví jest ještě v plenkách. Včelařství se ještě po starosvětsku provádí.

Výdělku jest málo a mzdy jsou většinou chatrné. V nejnovějším čase chodí mládež na polní práci houfně na Mezöhedeš.

11. Detvan, co vezme do ruky, to spraví. To jest také příčina, že v Detvě řemesla zkvétati nemohla. Každý si své potřeby sám obstarává a v něčem-li vyniká, sousedu to urobí.

Kdysi zde byli majetní sládci, ba i mlynáři domohli se hmotného blahobytu; ale pivovary, cihelny i hutě zanikly, jen sklená huť hriňovská, už v 18. stol. známá, rozkvetla na jednu z předních v říši. R. 1902 bylo tu po 3 krejčích, řeznících a kovářích, 4 obuvníci, 2 barvíři a bednáři, po 1 zedníku, kože-

Detvanští šohaji.

luhu, zámečníku, koláři, stolaři a pekaři; čtvero křesťanských obchodů se smíšeným zbožím a 3 židovské; krčem jest asi 17—20. Výborně se daří družstevní mlékárně založené r. 1900. Ostatní řemesla zakrněla.

R. 1907 zvolenská lidová banka založila v Detvě filiální ústav, mající velké kulturní a hospodářské poslání.

12. Jaký kroj má náš Detvan? Na hlavě sedí mu mělký úzkostřechý klobouček; černá „partice", kterou jest olemován, musí míti několik výběžků. Okolo takéhoto klobouku vine se jemně pletený, mnohořadový mosazný řetízek na 5—6 článků rozdělený. Okolo Kalinky a Viglášu nosí ještě místo řetízku

na palec široký řemínek červený, neb zelený vykládaný a pestře vybíjený. Oboje je důmyslná práce mládenců. V zimě nosí okrouhlé černé beranice. Košile jest tak krátká, že hruď a záda sotva na dlaň zakrývá. Rukávy jsou tak široké jak dlouhá košile. Na ramenech jsou výšivky a níže ramen z předu vyšité jest vodorovně „vázání".

Kolem nahého pásu nosí kožený „opasok", nyní prostřední šířky. Šikmo na opasku připevněná je úzká, podlouhlá, kožená kapsa na peníze a na „končiar", ovinutá velkou, červenou šatkou, se které mu konce dolů visí jako ozdoba. Opasok je vybíjen mosaznými plíšky a „pletenci".

Mládenci nosí krátký „lajblík" z tmavočervené kůže, černou baraničinou olemovaný, mosaznými kroužky vykládaný.

Každodenní i sváteční oblek Detvanů je přes ramena přehozená „Kabanica", dvě křídla spájí ozdobný řemenec „vybíjanec". Kabanica sahá trochu níže pásu s rukávy zpravidla ze spodu sešitými. Ruce do nich nenavlékají, však přehazují si ji občas s ramena na rameno. Novou kabanici nosí občas i ženští údové čeledi, dle toho, kam se chystají. Barvy jest tmavohnědé u všech, v čemž činí výjimku pouze obyvatelé Sliacké Pol'any, kteří nosí kabanice ze sukna poněkud bělejšího. Po krajích jest kabanice olemována také anglií.

V létě nosí široké kalhoty z tenšího domácího plátna, trochu níže kolen sahající, ozdobené na spodním kraji žlutou vyšivkou, mřížkováním a střapci.

V zimě oblékají mladí-staří přiléhající „nohavice" z bílého valašského sukna, též anglií oblemované, na spodu k nohám přiléhající. Na svátky, aneb když cestují (i v největších parnech), když jdou na křest i jiné slavnostní výkony, — nosí až skoro k patám sahající „širicu" z bílého valašského sukna. Na zádech jejích visí čtyřhranná „hapucha" se soukennými penízkům podobnými výběžky na spodních rozích.

V tuhé zimě starší nosí těžkou, úzkou „bundu" (kabátec) z bílé beraniny. Dolů po zádech visí beraní kožka s vlnou na venek obrácenou. Bunda jest co nejužší, bez rukávů, na zádech pestrými tulipány vykládaná.

Na nohou Detvan nosívá „bačkory", t. j. ze dvou kusů zhotovenou botu. Jsou dvojí: „čizmarské", donesené z Dolních Uher. Jiné zase nosívají jako sváteční obuv z jednoho kusu zhotovené. Se zvláštní zručností omotávají si onuce okolo nohy, nač jsou obzvláště pyšní. Onuce vyvařují v masti, aby nepropouštěly vlhkost. Jen na výroční svátky, aneb když má svatbu, nebo k odvodu Detvan obuje si nové, tenké, bělounké onuce.

Detvan v zimě v létě chodí s obnaženým břichem a částečně i zády a přece málokdy se nastudí.

Popis kroje Detvanky počneme od t. zv. „spodni“. Je to až k pásu sahající sukně z domácího, hrubého plátna nebíleného. K ní jest přišita prsa objímající „stanka“ z dvoubarevné tkanice. V čas smutku bývá bílá, jinak bílo-tmavočervená. Stanka drží přes ramena přehozené „pentle“. Ramena a horní část prsou kryje „oplecko“, většinou bohatě vyšívané. Starší ženy

Mladý párek a nastávající párek.

nosí oplecko „hladké“. Výšivky tyto vyzdobují červeným, oranžovým, zeleným, šafránovaným aneb „atramentovým“ „pamokem“.

Na oplecku visí „predky“ a „zadky“, které kryjí horní část zád, nebo prsou.

Sukně. Jedna jest obyčejně „barchetová“, druhá „belasá“. Dříve skoro všechny, nyní již jen ty „hrdější“ nosí na výroční svátky „řídké“ sukně (z květovaného „múlu“). Některé parádnice nosí i „perkálovie“, neb „zamaškatovie“ (t. j. „květové“) sukně.

Bílé sukně jsou ze spodku čtyřmi řadami obšité. U pásu obšity jsou sukně dosti širokým „obalkom“, na něm visí „šnurky“ k přivázání. Sukně jsou obyčejně šity na čtyři poly a pátá, „přední“ jest „falešná“ (t. j. od pásu níže kolen z lacinější bílé, červené látky).

Pátou „polu“ dobře zakrývá: „Šata“ z bílého perkálu, jest obyčejně ve dvě poly sešitá. Do kostela nosí širší šaty nežli

Kápka

v domácnosti. Hrdé dívky i nevěsty nosí ze spodu okolo šaty „vyšívanuo“, „cakne“ aneb „cipky“. Na šatě jest také nezbytný „štairant“. Nejvzácnější jest šata z „klotu“ (bílého neb černého). U pasu jsou staženy „haraskami“ neb „tkanicemi“.

„Brusliak“ mladé Detvanky jest krátký a velmi pestrý. Převládá barva červená, zelená nebo bílá. Zapnouti jej možno pouze na jednu „gombičku“ (knoflík) neb na jehličku. Zřídka která nosí brusliak výšivkami ozdobený. Přiléhá těsně k prsům. Starší (výše 40 leté) nosí černé brusliaky bílým vyzdobené.

Po opleckách největší péči věnuje provdaná Detvanka své „kápce“ (čepci). Ozdobují ji pěknými výšivkami a zhotovují z tilangu.

Pěkná stuha splývá dvojmo dolů po zádech hodně níže kolen. Po této stuze hlavně rozeznává se žena od panny. Kápka kryje a drží „kotúčku“. Neostřižené totiž přední vlasy dávají se nazad a tam se křížem přeloží, spletou ve dva vrkočky (cůpky) a pak se tyto rovnoběžně opletou bílými, úzkými partičkami, které se do kotoučku svážou. Zadní vlasy střihávají se často, když však nastává nový měsíc, nedovolí si je střihati, neboť je to prý nezdravé.

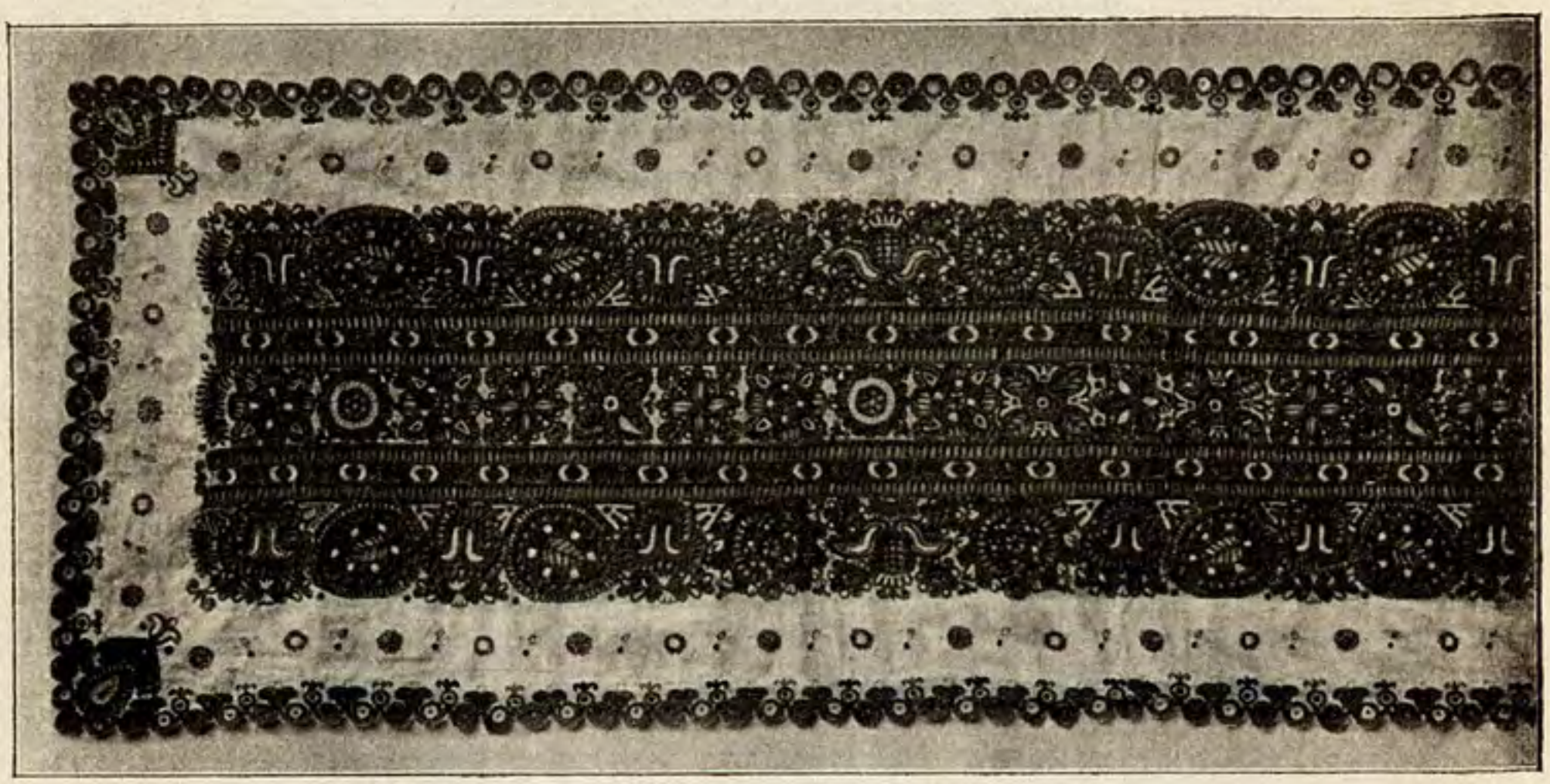

Stolovník.

13. Detvanka nevypustí ze svých rukou kouska plátna, aby ho neozdobila, nevyšila. Vyšívání s tak zv. „křivou“ jehlou je starší; „pravou“ počali vyšívati jen nedávno. Výšivky pravou jehlou pracované vyobrazují geometrické obrazce, mezi kterými za novějších dob zvláště t. zv. stuha meandrová dominuje; křivou jehlou však dělané podobají se květnaté louce, na které v pestrých, ale vkusně měněných barvách rozeznáváme napodobení tulipánů, růží, překrojených hrušek, kruhů, srdcí, větviček, hlemýžďů, řetízků a mnohých jiných forem. Každý druh vyšívání, každý vzorek má svůj vlastní název. Tak na př. vyšívají „na mreže“, „na mrežky“, „na ploštičky“, „na tulipány“, „na venec“, „na hrušky“, „na hustý kvet“, „na t'u-

reckie dierky", „na rezančeky", „na ohrabielka", „na listy", „na pávovo piero", „na kolesá" a na jiné, nevypočítatelné formy.

Výšivky detvanské byly již několikráte vystaveny a budily podiv na rozličných výstavkách, jmenovitě též na národopisné v Praze.

Pro obchod s tímto skutečně uměleckým lidovým výrobkem posud věru bylo málo vykonáno.

14. Lidové obyčeje zachovávají si tu od nejstarších časů. Ovšem, mezinárodní vzdělanost vede tuhý boj s kmenovými zvláštnostmi, stírajíc je nemilosrdně. Vliv tento zasáhl už i na Detvu, mezi její jinak konservativní lid! Ne každý lidový zvyk vzdoruje stejnou silou těmto kulturním proudům. Po staroslovanském a na celém Slovensku rozšířeném pálení Vajana na př. nenašel jsem již na Detvě stopy; chození s Moranou jinde dobře zachovalé, tu již jen v nesmyslných zbytcích zůstalo.

Však předveďme již zvláštnější obyčeje tyto, jak se průběhem roku a též lidského života vyskytují.

Začínáme ihned s Dohvězdným dnem. V tento den musí přichystati hospodyně všechno pečení a vaření k nastávajícímu svátku, neboť pak se již ani nevaří, ani dobytek nekrmí, ba ani oheň neklade. Za soumraku vyjde z každé domácnosti některý mladší k potoku, kde čeká, až zazvoní klekání. Na prvý hlas zvonu nabéře si každý z potoka do džbánu vody a utíká s ní do světnice. Činí to prý proto, aby mládež byla veselá po celý rok. Vstupující s vodou do světnice toho i přeje. Všichni domácí se na to přinesenou vodou umyjí a pak si zasednou k vánočnímu stolu. Vpředu sedí hospodář, čeleď okolo něho, pouze hospodyně nemá místa, ta musí ostatní obsluhovati. Za stolem stojí v koutě v hmoždýři ovocem a medovníky okrášlený stromeček. Stůl jest obvázán řetězem, kterého se každý dotýká nohou. Od stolu nemá se odcházeti, pokud se hody neskončily. Hospodyňka podá každému oplatku medem pomazanou a k tomu stroužek česneku. Pak udělá každému kříž na čele, aby prý zlé nemělo k němu přístupu. Potom jedí na tvrdo uvařený hrách, ze kterého tvrdší zrnka házou do povaly. Následuje rozdávání ořechů, nalívání kořalky, medem a skořicí „napravené", při čemž zajídají chlebíka. Konečně se jedí hrušky a sušené houby. Pak se pomodlí a odcházejí od stolu. Po zemi rozestelou otep slámy, aby prý Pán Bůh hojné úrody požehnal. Na slámu si pak poléhají.

Na Štěpána chodívá mužská mládež po „šibačce" a po „vyušování". Také v tento den chodívá šest „chlapců" s „Kubou" (vlastně s Betlémem), jiní zase s hvězdou, kterou točí na palici a zpívají vánoční písně.

Na Mláďátka hospodář uváže z vánoční slámy udělaná povřísla na ovocné stromy, aby i tyto byly účastny vánoční radosti, a aby byly plodné; zbytek té slámy dají pod dobytek a drůbež.

Na Nový rok chlapci chodívají „vinšovat ocele“: Kdo první do domu vstoupí, ten přináší štěstí, jestli to muž; ženská znamená neštěstí na celý rok, proto takovéto návštěvníky vyhánějí, ony obdarují.

Tříkrálovou křídou dělají okolo sebe kruhy, aby jim neuškodila moc zlého.

Na Blažeje chodí lazničtí učitelé se svými žáky po domech svého obvodu „blažejovat“. Ponejvíce chodí s hudebníky, aneb alespoň s „gajdošem“ (dudákem). Poděkují za dárky, potočí dívky a ubírají se dále. To byl dříve jediný plat učitelů-rolníků po kopanicách.

Na Dorotku, na Lucii a na Barborku, jakož od Nového roku do Tří králů nepředou. Před tím nepředli ženy ani ve čtvrtek večer a v sobotu odpoledne — neboť kdyby v tyto dny předli, vyhynuli by v tom domě všichni berani.

V masopustě mívá mládež taneční zábavy, t. zv. bursy, které trvaly někdy i $2^1/_2$ dne. K udržení pořádku mládenci volí si ze sebe „rychtára“, „pisára“ a „krčmára“. Účastníci každého, kdo přijde dovnitř, chytí ve dveřích, zavedou ho ke stolu, tam nabídnou „pálenku“, chleba a slaniny a předloží mu talíř, na který musí položiti svůj příspěvek na útraty. Kdo jest v lepší náladě, zaplatí hudebníkům a „zakrepčí si pod hajdúchy“ a obtancuje jizbu se zpěvem.

Na Velký pátek štěpují a přesazují ovocné stromy, což je prý v ten den velmi prospěšné. Ranění a nemocní se v tento den umývají v potoční vodě. Kdo prý z obyvatelů nejdříve v tento den napojí dobytek, ten uškodí ostatním. V noci koupají dobytek, „aby bolo na celom roku veselno i aby nemalo hrče“. Tenkráte umývají ženy domácí náčiní, mléčné nádoby, aby jim neuškodilo žádné „bobonstvo“, když Kristus v hrobě spočívá. Též dobré je prý proti hostci vystřihnuté vlasy nemocného přibíti hřebíkem na starobylý dub, který stojí v „starém cintoríne“ (hřbitově).

Na Bílou sobotu, když rozvážou zvony, hospodyně běží k potoku, nabere odtud vody, kterou se všech stran pokropí obydlí. Popela „Jidášova“ užívají od hrdelních neduhů.

Na Velikonoční pondělí chodí „po kúpačke“ mužští, v úterý ženské.

Prvního května děti chodí se zelenými ratolestmi po domech „s Marmurienov za vajci". Dvě — tři menší děvčátka odříkávají zpěvavým hlasem verše, druhá sbírá dary do košíčka.

Na Jana Křtitele před východem slunce nasbírané byliny mají všeléčivou moc. Podobně i na Zelnou Pannu Marii; ale tyto si dávají v kostele požehnati.

Na Bartoloměje hadi se ukrývají do země, kdežto na Jiřího vylézají. Kdyby některý had po Bartoloměji člověka uštípl, toho hada již země nepřijme, ten zhyne. Hlavní měřítko počítání času u Detvanů jest od Mitra (Dimitrie) do Mitra. Tu totiž zaměňovalo se za starodávna u hospodářů veškeré služebnictvo, účtuje se s ovcemi a sýrem, bača zase s valachy a honebníky.

Na Mitra (sv. Dimitrije) bačové a valaši mitrují, t. j. skládají účty. V ten den zabijí ovci, hospodář vyplatí baču a valachy, uctí je a hostí. Praví se, že před kommasacií bačové a valaši nosili na oběru sýr a pod. okolo oltáře. Však i dnes bývá ovčácká oběra na Mitra velezajímavým, typickým divadlem pro cizince, který by již právě proto nelitoval, že do detvanského kostela zavítal. „Na Vších Sviat" (Všech Svatých) zaměňuje domácí služebnictvo místa. Odcházející dostanou koledu, t. j. pletený koláč aneb chléb.

Na dušičky kolik má kdo v rodině zemřelých, tolik svíček zapálí nad hrobem, a na druhý den v kostele po zádušnici; neboť těm, kteří jsou v temnostech, jen tehdy zasvítí světlo boží, když jim zasvítí přátelé na světě — tak si to alespoň vysvětluje náš detvanský lid.

Na Mikuláše chodí tři mládenci převlečeni za anděla, kněze a čerta. Zvonkem dávají znamení, že se blíží k domu. Vešed do světnice, anděl volá na děti: „modli sa, budeš môj!" Ďábel všelijak pokouší domácí, kněz však kropí vodou. Lidé je neradi přijímají, nedají jim nic, ba často neobejdou se bez toho, aby je nenamočili.

Na Lucii jí se česnek, aby byli ochráněni ode všeho zlého. I dobytku dávají česnek s kouskem chleba.

Vzpomněli jsme již, že na Lucii a na jiné zvlášť zasvěcené dny ženy nepředou. Měly by to za hříšnou nevšímavost k starootcovským zvykům. Vypravují si, že jednou jistá žena na Lucii předla, však tu Lucie hodila dolů komínem hromadu vřeten, které si potom ubohá žena musila všechny do Vánoc upříst.

Na Tomáše si dívky rozpouštějí a lejou olovo, aby si věstily budoucnost.

Vedle těchto obyčejů výročních zachovaly se české zvyky při tak zvaných „starosťach", t. j. v domácím životě lidském.

Tu hned, když se dítko narodí, zakryjí mu hlavičku šatkou. Pak je vykoupou, baba je pokropí svěcenou vodou a dá mu ihned nějaké jméno. Potom je podají matce, aby je políbila. Dříve než je zanesou do kostela, uváží do šátečku 2—3 kousky česneku a peníz. Jestliže matce již některé dítě zemřelo, podají novorozeňátko kmotrům oknem, aby bylo zdravé. Když přijdou od křtu, kmotra pronese: „vzali sme vám pohana, doniesli sme vám kresťana." Následuje hostina, ke které pozvala již přátele porodná babička. Každá pozvaná přinese matce nějakou drobnost. V čele stolu sedí kmotři, kolem nich po jedné straně muži, po druhé ženy. Po hostině, při níž kromě „hriateho" se předkládá koláčová polévka, „rezanca", kaše a j., babka rozdá každé pozvané výslužku pro domácí. Šestinedělka, pokud nemá ještě úvod, nevychází z domu, neboť by jí zlá žena (striga) zaměnila dítě. Neuvedenou ženu prý často známý hlas vyvolává ven a kdyby poslechla, roztrhalo aneb umořilo by ji to. Matka, která bez úvodu zemřela, chodí i po smrti kojit a ošetřovat své dítě. Jistá matka prý vyšla před úvodem z domu, za tu dobu přišla jakási zlá žena a vzala matce dítě, zanechavši jí tam nedobré dítě cizí. Takové dítě nazývají „priemenča", a když dítě pláče, praví, „vari, si priemenča, ani neverím." Neuvedená žena ani nešije, ani nepřede, aby dítě „nešilo-nebrúsilo", t. j. nebylo toulavé.

Žena jdoucí na úvod musí třikráte překročiti na zemi rozsypané žhavé uhlí. Nežli se vrátí z kostela, uschovají plachtu „kútnicu", aby ji již nespatřila, neboť by prý měla hned zase dítě.

Malým dětem do roka nedávají šatečky červenou barvou vyšívané pro oheň a proto, aby dostanouc zradcu (epilepsii), mohlo se mu pomoci.

Svatební obyčeje se počínají námluvami. Věc tu zprostředkuje některá osoba z rodiny mládencovy. Jestliže se žádaná dívka ulekne, jest to znamení, že budou svoji, a tehdy s úsměvem prohodí: „známe, ako sa máme!" Pak se již směle může dostaviti i ženich s družbou, který nabídnuv dle obyčeje za dívku nějaký obnos, domlouvá se žertovně s otcem dívky; když se domluví, mládenec dá donésti něco na pití a pohostí domácí. Dohodnou-li se úplně, mládenec dostane od dívky pěkný šátek krajkovaný a prsten.

Od ohlášek do svatby jsou „ve víře". K posledním ohláškám dostaví se nevěsta do kostela již v partě a v bohatě vyšívané šatě. Tehdy za peníze, které ji mládenec za tím účelem

daruje, nakoupí pro snoubencovy domácí na košile, brusliaky, šatky a oplecka. Tyto musí do sňatku ušíti, aby je po svém příchodě do nového domova mohla rozdati. Dříve nežli nevěsta odejde k oltáři, hodí, přeje-li si nemíti dětí, do studně starý uzamčený zámek.

Která však chce žíti v plodném manželství, béře s sebou k oltáři mák, jejž pak zaseje; kolik bude na jednom kořeni makoviček, tolik aby měla v manželství dětí.

Když jest již čas jíti k oltáři, oznámí se nevěstě, aby již šla. Oblečena jest do červeného roucha, do pěkné vyšívané šaty, kytly na stroji vyšívané a hedbávem háčkované. Na hlavě nosí partu. Podoba této party časem se velmi změnila. Nyní stojí nad čelem a sahá asi po uši. Jest to karton červenou látkou obtažený, na kterém v podobě rovnoběžných čar a vlnovek přišity jsou řady skleněných perliček a zlatých neb stříbrných vláken. Na zadní straně jest pentlemi stažen, které (3—6 různobarevných stuh) visí až pod kolena. Nad partou nosívají ještě umělý myrtový věneček. Přes rameno mají přehozený šátek, buď harasový nebo bílý, vyšívaný aneb „olejovaný" červený.

Do kostela družina každé strany jde zvlášť. Při sňatku se nevěsta pokouší šlápnouti ženichovi na nohu, aby ve stavu manželském ona byla pánem. Po sňatku ženské posedají na vozy, před vozy hudci hudou, ale mužská družina tancuje a zpívá. Když průvod potká nějakého přítele, zastaví, ženy s vozů podají mu kus koláče a lahvičku kořalky zapíti. Celá družina vesele zpívá a výská. Diváků všude plno. Někdy hudebníci se staršími přijdou ženichovi naproti a když se potkají, přivítá je ten, který jest hospodářem a krčmářem. Pak se každý vrátí na svou stranu. Starší jde napřed do příbytku a tam se pokloní přiměřenou řečí. Když přijdou od oltáře, všichni dávají velký pozor na to, aby se nikdo nedotekl ženichova péra za kloboukem; proto si je tento rychle uschová. Jestliže totiž ženich měl dříve jinou milou, tato buď sama, aneb-li sama nemůže, pomocí jiných snaží se utrhnouti něco z ženichova péra, co pak ona zuby hryze — aby se novomanželé též tak hryzli.

Zatím vozy jsou již nachystány; vše je hotovo. Družina a mladší jdou pěšky, ženy (jdoucí pro roucho a pro mladou ženu) ve voze. Ženich se starším v druhé bryčce jedou s hudbou k domu mladé ženy. Vcházející přivítá otec a rozkáže, i družině usednouti. Následují dlouhé přípitky a přímluvy otcovy.

Zatím družbové přinesou koláčovou polévku na stůl. Tu povstanou a pomodlí se. Pak si nabere ženich s nevěstou a

po nich ostatní. Následují „rezance“, rýže, „žlutá kaša“, „sekanie v pečenkové polévce“, kapusta, maso a koláč (boslav zv.).

Při jídle se zpívá, hudba hraje.

Po jídle starší „poděkuje za úctu, kterou před ně předložili“. Pak jde do komory vyžádat nevěstino roucho, které rodiče slavnostně odevzdají; družina pak výskajíc naloží na vůz truhlu a peřiny (výbava). Pak vyprosí delší řečí i nevěstu a vysednuv na vozy, za zpěvu a veselých výkřiků průvod ubírá se do domu ženichova. Ten vchází nejdříve do domu, kde otec hostí novou nevěstu medem. Pak ženich uchopí nevěstu za ruku, švakrová jí podává pecen chleba, se kterým obchází třikráte stůl — „aby se dobře hodila“. Potom jí manžel ukáže celé hospodářství.

Následuje zase hostina, mezitím však provdané ženy v komoře při zavřených dveřích ustřihují nevěstě vlasy a dají jí slavnostně kápku na hlavu; na kápku jí ženich daruje jistý obnos, který jí zavinou do „kotúčky“.

Zatím pošlou nějakou starou ženu k ženichovi, aby se k ní přiznal jako ke své manželce. Až po třetí přijde již nevěsta sama, která, když se k ní za žertování přizná, posadí se s velikou radostí k novomanželu za stůl. Následuje hodování, při kterém si každý zapěje svou oblíbenou píseň. Na konci hostiny přinesou ještě „poklonu“ (koláč), kterou si každý vezme domů. Nevěsta zatím rozdává přinesené dary, což starší vážnými i žertovnými poznámkami doprovází. Košili pro novomanžela uschová do truhly, ale dříve na ní udělala 5—6 uzlů, aby muž ženy nebil.

Když panna jde k oltáři, jest oděna „zástelnou plachtou“. Když má porodití dítě, táž plachta visí před ložem se stropu dolů. Na dvou koncích této plachty zavázány jsou stroužky česneku. Kdyby se žena nezakryla tou plachtou, přišla by k ní „můra“. Tou plachtou zavinou první dítě, když s ním matka jde k úvodu; v této plachtě je také pochovávají. Jest obzvláště krásně vyšívána.

Když neprovdaná porodí, zavážou ji do staré kápky — aby byla starostlivá.

Když mladá žena poprvé peče chléb, položí jí do chleba nepozorovaně peníz, aby v domě byl vždy dostatek chleba a peněz.

Když v domě někdo zemře, dokud není mrtvola pochována, muži chodí s obnaženou hlavou a to i za tuhé zimy při 5—6 hodinové chůzi. V ten čas domácí také nepracují, ani dobytek nezapřahují. Úmrtí oznamují zvláštními posly přátelům i na 5—6 mil vzdáleným.

Mrtvolu z kopanic přivezou pravidelně na čtverce (čtyřspřežení), někdy zapřaženi jsou voli i koně. Při rakvi, třebas jest to neslušné, často i na rakvi, sedí starší, neduživé ženské, vezoucí se na pohřeb. Rakev jest nebarvená, bílá, a udělají ji za pomoci sousedů domácí. Zároveň vezou i náhrobní kříž. Nyní je zhotovují z jalového dříví bez jakékoliv ozdoby. Dříve, dokud bylo dosti doubrav, bývala z dubového dřeva. Kříž jest asi $2^1/_2$ m vysoký a massivní. Uprostřed jest přibit krejcar. Jméno napíšou namnoze jen tužkou.

Do rakve zemřelého položí jednu polovici krejcaru sekyrou rozdvojeného. Druhou polovici zahodí do stavení. Vyznačují tím asi to, že zemřelý nese jednu polovici své bytosti na onen svět, druhou zanechává pozůstalým.

Po pohřbu sejdou se doma, aneb u některého přítele v městečku, ano i v krčmě. Nemírné požívání kořalky zbavilo tento starobylý obyčej etnografické zajímavosti jeho.

Z rozličných výjevů lidového života můžeme na tomto místě vzpomenouti ještě co rok se opakujícího odvodu k vojsku. Detvan zřídka kdy jde rád za vojáka a loučení trvá po celý týden, spojeno jsouc s rozličnými ceremoniemi. Návrat z „vojny“ bývá taktéž spojen s dlouhotrvající hostinou. Na to jest Detvan hrdý, že byl vojákem; u něho žádná listina nemá větší ceny jako vojenský „obšit“. Tento má obyčejně uvnitř na víku ženiny truhly přibitý, a kdo jej chce viděti, rád jej každému ukáže.

15. *O pověrách a čárách* lidu detvanského mohla by se celá kniha napsati; náš Detvan jim dosti málo důvěřuje. Zachovává je více pro jistou úctu k dědům a ze snahy zachovati starobylost. K člověku padoucnicí trpícímu zavolají člověka zdravého, který nemocného ještě neviděl. Tento roztrhá šaty, které nemocný má oblečeny a zakope je ve světnici do země — aby — jako nemocný už neuzří těchto šatů — u něho se ani tato choroba již neobjevila.

Od lišejů pomáhá, ukradnouti sousedce, když peče chléb, kousek chleba a potříti jím lišej.

Od ran z nečistoty krve pocházejících užívá se odvaru „devätorakého dreva“. Dříví toto se skládá z trojí větvičky trnové, trojí šípové a trojí hlohové. To se má vařiti ve vodě ze tří brodů. (Brod jest místo v řece, kde se s vozem přejíždí, není-li tam mostu). Spolu s tím vaří se ještě „tri trosky“, „z deviatich medzí zelina“ a „z troch hrobov zelina“, nad to všechno z líšky hlava.

Ve kterém domě hnízdí vlaštovky, do toho blesky nikdy neuhodí. Podobně ani do toho, kde na střeše roste bylina „hromotresk" zvaná (Sempervivum tectorum L.).

Chtějí-li se dověděti, kdo ukradl jistou věc, zapíchnou do síta (řečice) nůžky a postaví domnělé zloděje okolo čarodějky, která drží ucho nůžek na prstě levé ruky. Pak sítem zatřesou a u koho nůžky se zarazí otevřené, koncem ostrým ukazujíce, ten je jistojistě zlodějem.

Toto čarování se sítem uvádí v paměť ony bubny rozličného tvaru, s nimiž provádějí své čáry severní národy: Tataři, Ostjáci, Samojedi, Lapponci a j. vyznavači šamanismu. Jinak čáry se sítem nalézáme v celé střední Evropě, jmenovitě mezi Sľovany.

Když někdo od Detvanky vody prosí, nerada ji dá, raději přinese sladkého neb kyselého mléka, aneb kyselé žinčice. Nechá-li host v hrnečku neb ve džbáně trochu mléka, nikdy již mu nenabídne mléka, neboť pevně věří, že jsou to čáry, a že jí budou následkem toho krávy špatně dojiti.

Není ani zvířátka, o kterém by náš Detvan nevěděl něco pověrčivého povídati, aneb se kterým by neuměl prováděti „čáry".

Psy a kočky miluje, neboť praví, že Pán Bůh stvořil pšenici a žito pouze pro psy; ale že tito nejsou schopni je obdělávati, dal je Bůh do opatrování člověku a za to mu dopřává úrody na poli.

Krávy, voly, ovce jsou dobrá zvířátka, koně a kozy mají za nedobrá. Kůň má kopyta jako čert a koza rohy. Když kráva přestane dojiti, hospodyně musí sousedovi ukrásti kousek sena a dáti je krávě sežrati. O včele a vose mají pořekadlo:

Včela — z božieho čela;
vosa — z čertovho nosa.

Jsou včelaři, kteří dovedou „učarovati", aby jim zloděj neukradl včely. Zloděj musí s takým ukradeným oulem tak dlouho státi u včelína, až jej sám hospodář vysvobodí. Včely vůbec Detva má ve velké uctivosti a ublížiti jim pokládá za velký hřích.

Když se hadi slezou do jednoho kotouče okolo nějakého kamínku, říká se o tom, že „dujú kameň". Tenkráte není radno se přiblížiti, neboť se všichni hadi na něho vrhnou. Když se prý tohoto kamene někdo zmocní, má jej ve veliké uctivosti. S ním jde k soudu, — pro štěstí s ním hladí dobytek, léčí sebe. Jsou hadi, kteří ssají krávy, a taková kráva není potom už

k užitku. Každý dům má „domácího hada" svého, který jest bílý jako mléko. Ve kterém domě není tohoto hada, v tom domě jest neštěstí. Jednou tento had jídával s dětmi mléko s talíře, a když jej hospodář zabil, děti mu do týdne zemřely.

Když někdo do Jiřího chytí ještěrku a ji zabije, prsty, kterými ji zabil, zacelí jakoukoliv ránu stisknuv ji.

Když někdo jde k soudu a obává se nepříznivého výsledku, ať ukradne sousedovi věchet slámy a vezme jej s sebou k soudu — potom vyhrá jistě. Za týmž účelem dávají metlu do dveří soudní dvorany, na dobu líčení berou s sebou i dítě, narozené „v čepečku".

Když někde uhodí do země, za 7 let vyroste na tom místě „strela". Jest to cosi podobného oceli a nosí to s sebou „k šťastiu", k soudu a na jarmark. Chce-li se kdo pomstíti svému druhu, podloží mu do postele nepozorovaně z hadýrek ukroucenou bábku.

Kdo chce „strigy" (čarodějnice) viděti, ať jde před východem slunce k potoku a tříkrálovou křídou tam, kde sedí, ať udělá kříž; může býti jist, že při východu slunce uzří „strigy", jak se ve vodě koupají.

16. Starší lidé znají též mnoho pověstí vypravovati mládeži. Nuže připomeneme zde některé.

Na počátku světa byly klasy obilné velice velké. Ale Eva poplamenikem očistila své dítě, pročež se Pán Bůh rozhněval a obilné klasy zkrátil. Chtěl sice lidem docela i odňati úrodu, ale na prosbu Panny Marie požehnal klásky, jaké se nyní rodí. Kolik jich vejde do hrsti, tolik má býti pro kočky a psy. Lidé mají od té doby úrodu jen za opatrování těchto zvířat.

Dřevěná vidina. Byl jednou jeden zahradník, který měl dceru. Přišel k němu královský princ a zamiloval si její krásu. Sestry jí to záviděly a proto jí daly vypíti 12 hadů. Dívka mnoho trpěla, ale sestry ji dotud pronásledovaly, až odešla do širého světa. Na cestu jí otec udělal šaty z dříví. Pak šla světem hledat služby. Přišla i do královského dvora, a tam jí uložili, aby bílila plátno. Dřevěné šaty jí byly k té práci na překážku, poněvadž se jí bylo při ní mnoho shýbati. Musela je vždy, když bílila, shoditi. Jednou, když tak bílila, zastihl ji princ. Velice se mu líbila. Když slunce tuze pálilo, lehla si jednou do trávy k plátnu. Dvanáctero hadů jí vlezlo do otevřených úst a vyhřívali se také. Přišel tam princ a když uzřel hady, zabil je. Když dívka procitla, ihned viděla, že jest uzdravena. Princ ji však měl od té doby ještě radši.

Jedenkráte prosil matky, aby mu dala od „dřevěné dívky" koláčů napéci. Dívka si vyprosila k tomu zvláštní světnici, kde by bylo vše k pečení připraveno a aby nikdo nevcházel dovnitř. I stalo se jí po vůli. Princ však udělal do stropu díru a odtud viděl, jak svléká dřevěné šaty a tak sází koláče do peci. Princ vypáčil dvéře, uchytil šaty a fuk s nimi do peci. Děvče pak přivedl k matce a pojal ji za ženu. Žili pak šťastně až do smrti.

Král Matyáš dal si prý na Vigľaši vystavěti zámek, aby odtud mohl na krásné nevěsty detvanské číhati, když chodily na slatinské a zvolenské trhy. Z Detvanek se mu jedna obzvláště zalíbila, a tu pak velmi často navštěvoval. Rodinu této své milenky povýšil později do zemanského stavu, uděliv jí erb i jméno holky (Holec) a majetky na území nynější Detvy. Holcovi byli skutečně zemany v Očové.

Detvan nikoho tak rád nevzpomíná jako Janošíka. Ten se rád zdržoval na útulných stráních Pol'any a své soudruhy nejraději z Detvy si volil. Poklady své má prý ukryté v jeskyni pod vrchem Katruškou nazvaným, podle Janošíkovy milé. Kdo se chce k nim dostati, ať přivede 12 bratrů od jednoho otce a jedné matky a může si pak nabrati zlata a stříbra, kolik jen unese. Náš Detvan měl na dvoře kohouta a slepici. Prohlédl vajíčka a ve kterých byl zárodek na kohoutka, ty podložil pod slepici. Vzal pak dvanácte vylíhlých bratrů-kohoutků a v noci na Jana Křitele šel do jeskyně pod horou. Dal tam duchu 12 bratrů a potom si již nabral peněz, kolik unesl.

Na Velký pátek jsou na detvanské Pol'ině otevřeny všechny vrchy, ve kterých si Janošík ukryl své poklady. Černý pes a had jich střehou. V tento den Katruška, Janošíkova milá, dcera řezníka z L'ubietové, kterou Janošík pro její nevěrnost do propasti shodil, naříká a ujišťuje, že ho již nyní miluje. Její hrob na dětv. Pal'aně jmenuje se i podnes Katruškou a jest na něm prý vyryto její jméno. Vysekal to Janošík svou valaškou.

17. *Stavby* lidu detvanského neukazují nic zvláštního proti stavbám lidu okolního. Velká většina hospodářských stavení jest buď docela oddělena od obydlí aneb s ním „na pazuchu" sestavena. Mezi obydlím a hospodářským stavením jest nezbytna jakási mezera sloužící za průchod nebo za sklad hospodářských nástrojů. Detvan nenazývá svůj příbytek domem, ani nerad jmenuje jednotlivé částky svého obydlí jich jménem. Jmenuje to vše stavením. Detvanské lidové stavby nemají jednotného rázu. Neboť jinak potřeba velí stavěti tomu, kdo bydlí v městečku, jinak tomu, kdo bydlí v dolině na lazích a jinak tomu,

kdo bydlí v horách. Podle toho mohl by se stanoviti troji druh staveb: městečkový, laznický a podpol'anský. Podle různých poměrů polohy jsou také různé druhy staveb.

V městečku na prvý pohled jest patrna velká rozdrobenost stavení a spoření místem. Jsou zde domy, ve kterých již nyní 5—6 bratrů, švakrů neb strýců spolu přebývá v komorách, upravených na jizby. Domy ty bývají z kamene. Mají zahrádku, ohrazený dvůr a sýpku, chlév a dřevník.

Při stavbách laznických nepozorovati již toho úzkostlivého využívání pozemku, nýbrž jistou snahu pohodlně si zaříditi obydlí, však i podle možnosti úplně si uzavříti dvůr. Nutí je k tomu nezřízenost veřejné bezpečnosti. Ještě víc ten zřetel se uplatňuje u staveb podpolanských. Tu si hospodář ohrazuje dvůr jako hrad.

Prohlédněme si nyní vnitřní zařízení světnice. Podle stěn jest dřevěná lavice. U dveří na levo spatříme pec (sporák) i ohnisko se dvěma komíny. Jedním táhne se trouba ze sporáku, druhý chytá kouř z otevřeného ohniska a z pece na pečení chleba. Tyto dva komíny bývají pravidelně jedním úhlem sestaveny a v úhle takto utvořeném, v malém výklenku hořely a v starších domácnostech posud hoří louče osvětlující světnici. Kouř tohoto „osvětlení" odvádějí též zmíněné už komíny. Nyní hořívá tam olejová lampička (beze skla), někde i kahanec. Na straně peci stojí nebarevná postel; nejčastěji bývá zhotovena jen z nehlazených prken. Hospodář má lože pod střechou nedaleko stájí a pod ní jest lůžko — psa. Šatstvo pro denní potřebu a obuv (čižmy) visí popod stropem. Stůl bývá umístěn v pravém koutě světnice a má podobu čtvercovou, massivní, často s ornamenty. Po stěnách visí plno obrázků svätých. Jest jich ještě mnoho starých zachováno, malovaných na zrcadlovém sklu. Vstávaje neb lehaje a před odchodem, neopomine nikdo alespoň pokloniti se před obrázkem. I přísahy a zaklínání, kterými něco slibují, aneb z něčeho se očišťují, konají se před obrázkem. Za stolem v koutě stojí menší truhlice, někdy též zdobná „almárka", rodinný to archiv a pokladna. Okna bývají malá. U postele jest vkusně vyřezávaná kolébka. Na štítě domu většinou jest monogram Spasitele (I. H. S.), aneb rak a jméno stavitele.

Detvan, jsa hnán jistým vnitřním pudem, okrašluje vše, čeho užívá: své šatstvo, domácí i hospodářské nástroje, svůj dům. Chlapci vyřezávají si a ozdobují své píšťaly, mládenci fujary a valašky, vykládají prsteny „limbačkami", pletou řetízky kolem klobouků. Starci ozdobují náhrobní kříže a hospodářské náčiní: kosy, hrabě, brány; o výšivkách jsme již promluvili.

Výzdoba se strany mužů jeví se zvláště na náhrobních křížích přeslicích, valaškách, ale svérázněji a vyvinutěji na džbánech.

Náměty k náhrobním křížům berou většinou z přírody: listy stromů a bylin, květy, růže. Podávají je jen zřídka docela věrně podle přírody, většinou je pozmění podle svého, dají jim zvláštní ráz a sloh. Srdce, něžný tento význak lidového básnictví, vyskytuje se velmi často.

Džbán detvanský jest ze všech druhů podobných nádob jiných národů nejzajímavější. Ucho, rukověť džbánu, jest skoro výlučně architektonické, kdežto jiné džbány („črpáky") jsou převážně figurální. Výzdoba kolovrátků, třebas přebohatá, projevuje značné vlivy cizí. Na kolovrátku obrysy ornamentu vyřežou nehluboko do dřeva a pak jednotlivé pruhy zabarví lučavkou.

18. *Zpěv.* Neznáme zpěvnějšího lidu, jako jsou Detvané. Ať jde na pole, nebo pro vodu, ať stojí či sedí, vždy si popěvuje. Písňový poklad lidu detvanského jest nevyčerpatelný. Zde toho nervu nepřízeň doby ještě neumrtvila, jest ještě i nyní plodný a často i umělecky plodný. I balad a romancí je hojně.

Co se týká nápěvů detvanských písní, mohly by se rozděliti na trojí druh. K prvnímu náležejí nápěvy složené v starocírkevních, gregorianských stupnicích. Takové jsou na př.: „Fujerka trumbitá" a „Elena, Elena". Sem náležejí všechny t. zv. valašské, fujarové „táhavé" písně. Do druhé skupiny klademe nápěvy novější, složené již v nynějších stupnicích, jakož i ty, které časem ztratily svůj gregorianský ráz. Takové jsou na př.: „Ten vigľašský zámok". Detva, nedaleká slovensko-maďarských hranic dovedla se uchovati vlivu hudby cikánské, byť nápěvů v novějším čase převzala hojně. Tyto od Maďarů přijaté nápěvy dlužno zařaditi do třetího druhu a poznati je snadno již podle skoku řeči. Takové jsou na př.: „Ej, čo mám robiť, čo mám robiť".

Hudbu na houslích provozuji v Detvě nejen tamější cikáni, nýbrž i jednotliví hospodáři. Zvláště v lazech Piešť zvaných požívají dobré pověsti i v dalekém okolí, tak že je rádi volají na svatby a jiné zábavy lidové až za Šťávnici. Hudba tato se v mnohém liší od hudby okolního lidu. Zvláště nám v ní napadlo neobyčejně rychlé tempo a příhlučná kontra, takže jest nesnadno vystihnouti vlastní nápěv.

Dudy již vycházejí z potřeby. Melodie na tomto nástroji jsou zvlášť táhlé, monotonním, ale rychlým sekundem provázené. Naproti tomu v květu jest fujara. Jest to v průměru asi 1 dm široká a asi 5 palců nad muže sáhající bezová, aneb

lipová píšťala, opatřená 3 otvory dole. Vrchní konec jest uzavřen, k němu pak rovnoběžně přivázána řemínkem tenčí, asi 30 cm dlouhá píšťalka. Pískati na tomto nástroji jest velmi obtížné, obzvláště pro cizího. Fujara jest pastýřovi ovec téměř nezbytná. Fujarou si krátí čas, odhání trudné myšlenky, naplňuje rozkoší nejen sebe, nýbrž i celé okolí. O ni se opírá pastýř, jí přeskakuje potůčky horské i půltřetího metru široké.

Muž s käčkami.

jí se také — brání, když třeba. I ty ovečky jsou krotší, i pes ostražitější, když její zvuky uslyší. Když večerem v neděli jdou 2 neb 3 dolů Detvou, a soudruh doprovází pěkným barytonem rozmarné trilly fujary — člověk by snil o věčných symfoniích nadhvězdných sborů, o budoucí mohutnosti, slávě..., kdyby ho neovanul od Poľany drsný severák krušných osudů našeho lidu.

Písně fujarové pokládáme za typické pro detvanský lid. Písně tyto znotovati nepodařilo se dosud nikomu, vždyť se

ty modulace tak rychle, nepozorovaně do sebe vlévají, že je zachytiti nemožno.

Přiměřeně k hudbě i tanec se děje mimořádně rychlým tempem. V Detvě jsou oblíbeny obzvláště tyto lidové tance: káčerový, šátkový, zajíčkový, hajduchy, verbutek a j.

19. *Vzrůstem* Detvan vyniká nad průměr. Zvláště mezi staršími muži viděti mnoho štíhlých, vysokých postav. Mladší pokolení zakrňuje. Pravidelně jsou silní, pevní, bystří. Lícní kosti vyčnívají, lebka jest okrouhlá, čelo vysoké a široké. Pohled jmenovitě u Pol'anů jest ostrý, sokolí, oči šedé.

Starší pokolení nosí čtyři zapletené „käčky" (vrkoče), ze kterých dva visí po lících, dva na zadu. Nemíti „käčky" bylo do nedávna potupou. Kdo nosí „käčky", nemá vousů; jsou ovšem i výjimky. Černé, havraní vlasy, obočí a vousy kaštanové jsou v převaze (80%). Starší nosí uprostřed hlavy poutec, nynější mládež nosí vlasy nad oči sčesané a vousy; käčků u ní už neviděti.

Detvan je tvrdé povahy; i z nejtěžšího poranění uzdraví se za několik dní. V zimě, v létě chodí s obnaženým břichem. Brodí se v zimě po kolena ve sněhu.

Ženy jsou také silného vzrůstu, ale následkem plané stravy a těžké práce téměř každá trpí střevními neduhy.

Detvan má do sebe cosi zvláštního, že ho poznati mezi tisíci Slováky, ale netvoří zvláštního, výlučného typu, aby jej bylo třeba vyhlašovati za lid původu cizího, hercegovského, jako činí budapešťští učenci.

Má také hojně z poesie slovenského lidu. Na každou událost umí dělati pěkné poznámky a složiti písně, o kterých před tím nebylo slechu.

Detvan jest plný naděje a zoufání nezná. Při všech pohromách praví: „Vŕba je len vŕba, a keď ju aj zotnú, ona predsa vyháňa a rostie. I ja sa ešte vzmôžem."

Lid tento houževnatě se drží své půdy rodné. Ač doma dosti bídy zkusí, na vystěhování zřídka kdy pomyslí; a když ho i bída přinutí, vystěhuje se na blízko, však zůstává ve vlasti. Horečka vystěhování do Ameriky zde stěží se ujme. Detvan není z toho dřeva. On si více váží chatrné živnosti své, svého kostelíka, „nad ktorý na širom svete nieto" —, své rodinky, své Pol'any, nade všechny sliby a dollary daleké ciziny.

Detvan umí na to býti hrdým, že je Detvanem, ale i na to, že kromě od Pána Boha od nikoho nic nežádá, na nikom nezávisí. Vypravuje se o jistém lepším hospodáři, že se dostal mezi písaře, před jistým hostincem stojící. Tu jeden z nich

pronesl v cizí řeči: „Co zde chce tento smradlavý sedlák?“ Tomu rozuměl Detvan a s pohrdlivým úsměvem prohodil: „Já aspoň mám čím zapáchať — —“

Pohostinnost jest též daleko známá ctnost Detvanů. Hosti

Zvoní klekání.

předloží vše, co mají: chléb, sůl, sýr, praženici, med a — bez čeho bohužel není pohoštění — kořalku. Hosta vyprovoditi často hodně daleko — pokládá se za povinnost.

Pro politiku Detvan neukazuje velkého smyslu. Rád čte, co zachytí, ale nejraději literaturu po trzích prodávanou. Na přástkách pak vypravuje každý, co četl, ale Bože chraň za-

měniti osoby! Neví-li kdo jména hrdiny, raději ani vypravovati nebude.

Kromě katolické víry a židovstva Detvan jiného náboženství nezná. Kněze svého si velice váží a tulí se k němu až dětinskou důvěrou, obrací se k němu v nejrozličnějších potřebách. Je skrz na skrz prosáknutý živou křesťanskou vírou, nadějí a láskou. Ale potřebuje-li rady, přechodí všecky detvanské krámy a krčmy, poradí se i na faře a na konec udělá to, co jest nejbližší prvotnímu mínění jeho. Ukrásti, aneb uloupiti sousedovi ovci, krávu, seno a vůbec cokoliv upotřebitelného, nepočítá si mnohý ani za hřích; ale dlužno připomenouti, že Detvané nezasluhují si v tom tak špatné pověsti, jakou mají v zemi. Krádeže dopouštějí se jen zřídka, a když, — tedy z nouze. Nacházejí v tom spíše jistou rozkoš, chválu a hrdinnost, provedou-li to zručně a odvážně. Jest to u nich spíše lidový sport.

Mládež jest velmi náchylná k bitce. „Končiar" nosí vždy při sobě. V záchvatu hněvu používají ho velmi často ke krvavým výkonům. V hospodě snadno se zdvihne bitka a tu se ani života nešetří. Leckdo se tam odtud nevrátí živ. Zákon, který zabraňuje povinným vojnou se ženiti, přeplněnost bytů, zejména však nedostatek náboženssko-mravní výchovy zaviňují šíření se nemravnosti mezi mládeží.

20. Kořaleční mor počíná se šířiti v Detvě zvláště od přistěhování Židů, a stupňuje se od stavby dráhy. K této pohromě nemálo přispívá i v Detvě zakořeněné opilstvo a šílená náruživost souditi se. Lid cítí svůj úpadek, ale z nedostatku cílevědomé výchovy a lidumilů s ním cítících, na místo, aby se vyhýbal příčinám své záhuby, zanevřel na „belaskára", tak že intelligentovi těžko získati si jeho důvěry.

21. Jinak tento lid přes zanedbané školství a nedostatek prostředků k sebevzdělání, má mimořádné nadání, vtip a způsobilost ke všemu. Před soudem se umí směle vysekati, tak že často zmate i nejučenějšího právníka.

Pokládati Detvany za lid divoký, jest jakási tradice stoličních pánů, však ten Detvan má mnohokráte více dobrosrdečnosti nežli páni, kteří nedopřávají tomu lidu kouska svojské kultury, kteří ho vydávají v kořist opilstvu a hospodářskému i mravnímu úpadku, kteří se nehrozí ničeho více, nežli přituliti se k tomu láskyhodnému lidu, ze kterého žijí a který by tak velice potřeboval dobrých, upřímných přátel a vůdců!

MILOŠ JIRÁNEK:

ZBOJNÍCI.

Nikde nedovedou býti lidé tak pěkně veselí jako na Slovensku; po zpěvu a tanci poznáte je, a zdá se Vám, že jsou v něm celí; a přece výslední dojem, který jsem si odtamtud odnesl, dojem nejspolehlivější, vzpomínkový, jest cosi smutného a plaše divokého.

Slyšel jsem vypravovati slovenskou spisovatelku pí. Vansovou kdysi malou historku, skoro anekdotu — snad ji zpracovala i literárně, nevím jistě, — která mi utkvěla jako refrén a jest mi klíčem mých slovenských nálad: Jakýsi učitel, její známý, šel přes hory do města pěšinami a cestou zabloudil; až kdesi vysoko na holém úbočí našel uhlířskou boudu a před ní ženu, uhlířku v hadrech, ale vzezřením kněžnu — krasavici. Seděla hlavu o ruce opřenu a hleděla v dálku, — ptal se jí na cestu, ukázala mu, nepromluvila, nepohlédla, neodvrátila očí od svojí dálky... Ale cesta byla pravá a můj učitel, když se po třech dnech vracel, zašel si schválně zase přes hory, aby uviděl uhlířku. Ale jakkoli s jistotou poznal cestu i místo, nebylo ani stopy po ženě, po boudě, po spáleništi... Nedalo mu, poptal se na nejbližší kolibě: Tož vy jste ji také viděli? řekl bača: Byla tu, byla taková uhlířka, ale už před sto lety... Byla to panička z města, zamilovala si mladého uhlíře a odešla s ním do hor, ale zvyknouti nemohla; celé dny sedala před boudou, mlčela, hleděla v dálku, tam, odkud přišla... Ještě teď někdy tak sedává... —

Vzpomněl jsem tehdy na žebračku krále Kophetuy, když jsem slyšel tuto historii po prvé, a utkvěla mi ta krásná uhlířka ve své plaché divokosti, zasněná, smutná, s touhami, kterých nikdo nechápe, skoro symbol... Tak se mi shodla jaksi se vším, zač jsem měl Slovensko rád; i to volné horské úbočí, i bídu uhlířské boudy, i teskné rozvláté nálady a širé větry přes hory, přes doly...

Podnes jsou tam končiny zapomenuté a bídné, zanedbané neuvěřitelně. Slyšel jsem vyprávěti advokáta, jenž se věci ujal, že až do nedávna udrželo se v trenčanské stolici poddanství, jak bývalo před rokem osmačtyřicátým, pouhým opomenutím úřadů! A ti bědní žili tam kdesi na horách v takovém odloučení, že se nikdy nedověděli o svém právu; a kdo ví, zdali by se byli o ně hlásili. Byly tam staré ženy, které nikdy nesešly s hor dolů, které nevěděly, že byla v šestašedesátém

roce válka. A sám jsem znal pod Javořinou ovčáka, později ho našli mrtvého uprostřed stáda; býval tam přes celý den, za stravu maje suché kůrky, a rechtorovu kozu si dojíval pokradmo do úst; když zeslábl tak, že už ani kozy neudržel, vysílil nadobro a pošel tam jako staré zvíře. A nemnoho dále, na rozhraní Moravy a dvou slovenských stolic, trenčanské i nitranské, šli jsme jednou na považské Nové Město, a náš vůdce, uječek Rumíšek z Velké, ukázav na vrch podle cesty vykládal, jak tam za jeho mladých let pověsili jednoho kmína z pod Javořiny a nechali mrtvolu viseti na výstrahu celému kraji, až vysmahla. Byl to starý chlap, hlaváč zlodějské rodiny, divoký do surovosti a pověrčivý až k zločinu; chtěl si opatřiti zlodějský talisman, ručičku z nenarozeného dítěte: napustí-li se prstíčky olejem nebo smolou, pokud hoří, nevzbudí se nikdo v stavení. Snacha byla v posledním měsíci a starého svedla ta příležitost; ale po vraždě vzbouřil se syn, otce udal a pomohl sám jej chytiti a usvědčiti...

To jest ovšem kmín, zloděj, špatný chlap, — ale tato divočina byla možna před padesáti sotva lety! Zkoušel jsem se vmysliti dvě stě let zpátky: jaká asi nevědomost, jaká bída, jaký útisk! V těch končinách chodíval po zboji Hrajnoha, soudruh Jánošíkův, — jeho jméno a Ilčíkovo udrželo se jako rodinné podnes v severní Nitranské. Jeho poklad vybrali z dutého dubu u Senice prý před lety nějací Taliáni. Lid ho vzpomíná podnes s nadšením a s jakousi pýchou: jak ne? Byl to záblesk bujnosti, zpupnosti, vzdoru: představte si robotu, útisk, týrání, libovůli, lavici a dráby, a proti tomu svobodu a volnost, zelené komory lesů! Básník Samo Chalúpka vypravuje o zbojníkovi, kterého obstoupili Brezňané kdesi na salaši a střelili do prsou, když se bránil. Prorazil přece zálohu, sevřel pěst na ráně a vyběhl na vrch za kolibou, aby se rozhlédl naposled po širém světě, a když povolily prsty a vyhrkla krev, svalil se na vrcholku. Celé kouzlo zbojnických pověstí jest v této vášni.

Našel jsem také později na Zvolensku protějšky k bídě svého ovčáka z Javorníka; viděl jsem na Detvanských Lazech širokoplecé ženy, které kojily děti do čtyř let, jako matka v pohádce Valibuka, šedesátileté chlapy, kterým jsem hádal o čtvrt století míň, a také mladé hochy, kteří pro křivé slovo jeli hned rukou po noži za řeménky svých opánek. A když jsem přišel pod zvolenský zámek, takový šedý čtverhran, strašnou spoustu kamení, „jen skala na skale“ podle slov písničky, a ukázali mi malá okénka s mřížemi, jen jako střílny nebo vypadlé kameny z toho massivního zdiva, kam zavírají ty hochy

s dlouhými kéčkami z Očové a z Detvanských Lazů, bylo mi těsno za ně, ač jsem již věděl, že té pohany mnoho nedbají; ale nedovedl jsem si je mysliti v nesvobodě. Z Detvy vyhánívali z jara na Polanu koně, na louky do výše tisíce a dvanácti set metrů a tam je pásají dva tři výrostci přes celé leto; sám jsem tam potkával v lesních úvalech koně bez dohledu spoutané na zadních nohách, aby se nezatoulali. Spí tam venku pod širým nebem, halenu pod hlavou a valašku na dosah ruky, žijí brindzou a žinčicí ze sousední salaše a stává prý se, že si pro ukrácení chvíle odnesou z některé samoty děvče a vrátí je, když se nabažili. Volnost, to jest jim lenost a zvůle, samopaš, a to mají strašně rádi, jí se opíjejí jako vzácnou kořalkou. Odtud ten stesk:

Volnosti, volnosti, míval som ťa dosti,
ale včil ťa nemám ani za dve hrsti!

Heroická doba zbojnická jest konec sedmnáctého a začátek osmnáctého století. Tehdy, kdy byl útisk pánů nejtěžší a na vojnu brali nadosmrti, nezbývalo lidem nic než odevzdati se do cizí vůle neb utéci. Mnohý se rozmýšlel, Slováci jsou z měkkých:

Chodiu by po horách, od buka do buka,
ale ludí zbíjať — srdce sa mi puká.

Ale mnozí bujnější krve šli na hory, do lesů, na bezdrahé Polany, kde věděli, že najdou jen sobě podobné, „kteří pána neznají mimo smrt a vůli.“ Dole zůstala robota i tíseň, nahoře bylo vysoké nebe, les a „život samopašný“.

Ještě před Jánošíkem písničky vzpomínají Demikáta Pala z Klokoče na Zvolensku. Hrajnoha byl z Nitranské, slavný skokan a tanečník, vysoký, štíhloboký; ten prý zastoupil jednou v lese cestu strážnickému hraběti a skočil k němu přes pár koní do kočáru; a když se hrabě bez zdráhání vyplatil, ba zbojníka pozval i k sobě na zámek, měl dosti smělosti, že se ohlásil hned příští den ve čtyři ráno: skokem vyskočil k oknu prvého poschodí, zasekl valašku do rámu, a drže se za ni, klepal na okno ložnice a burcoval hraběte: Hej, kudy že sa ide k Vám?

Surovec zbojničil v Oravě; měl prý pušku stříbrnou, která sama trefovala. Byl prý kolem lámán v Brezně, ale jeho čepici jsem viděl v městském domě v Sv. Mikuláši, nádhernou čepici červenou se zlatým a stříbrným vyšíváním; nebyl vskutku

z Jedenácti, ale pověsti, které se neohlížejí na chronologii, počítají ho k slavné družině. — Na moravské straně vzpomínají písničky Adamčíka; z trenčanské stolice pocházel Ilčík, vlastní krajan Jánošíkův, Papřík, který se dovedl vyšplhati na nejvyšší jedli, sraziti jí vrchol valaškou a postaviti se tam na hlavu, to všechno „za sušenici", za suchou homolku, Gajdoščík, muzikant povoláním a zbojník zálibou, a Uhorčík, který zbojničil dávno před Jánošíkem, celých devět roků, a který ho prý svedl k zboji.

Mnoho jich bylo, skutečných i vybájených, a vybájení jsou více živi nežli ti, o nichž víme ze soudních zápisů: V Uhorčíkově družině byli Satora z Polska, Gašparec, Bartek, Turiak, který zastřelil s Plavčíkem kněze z Demaníž u studánky, Chlastiak, Orešiak, bratří Šustkové, a divný onen chlap, jehož jména neznal ani Uhorčík vůdce, ale o kterém si šeptali, že jeden celý rok sloužil čertu... Pak se přidali divoký Vlček, „jenž v mal'ku vlčici měl", záletný Harala, Ďurica, Mucha i Kysel, snad utýraní sedláci, trochu opilci, trochu rváči, krasavec Putnok, jehož apostrofoval s takovým lyrickým nadšením mladý Pavel Josef Šafařík:

Krásný co topol, an v hoře se chvěje,
na nízké sosny a břečtany směje,
od paty do hlavy čerstev a zdráv...

Bylo jich mnoho a nebyli to snad vesměs hrdinové ani lidé znamenití. Ti skuteční v soudních zápisech vypadají dosti uboze, o málokterém z ostatních vypráví pověst co charakteristického, také jména Jedenácti uvádějí se všelijak (obyčejně v tomto výběru: Surovec, Ilčík, Adamčík, Hrajnoha, Postavčík, Uhorčík, Tarko, Mucha, Ďurica, Michalčík nebo Gajdošík).

Sešli se z nutnosti, sešli se náhodou, a pak mezi ně pojednou vstoupil ten, kdo z nich udělal rázem celé muže citem nesobecké oddanosti, jejž jim dovedl vnuknouti, a dobrovolnou kázní, kterou se mu sami podložili — Jánošík.

I jeho životopis známe v několika variantách. Jánošík pravý pocházel z Ťarchové v trenčanské stolici, byl s Kuruci, utekl od nich, sloužil pak na bytčanském zámku, kde hlídal také zajatého Tomka Uhorčíka; ten později vyváznuv vyhledal vysloužilého Jánošíka v jeho domově a odvedl jej ke zbojníkům. Podle jiné zprávy panský synek svedl Jánošíkovi ženu, a ten přistihnuv je, oba zabil a musil utéci. Stal se brzy kapi-

tánem družiny a zbojničil s ní po horních Uhrách a přilehlých krajích Moravy, Slezska i Haliče po dvě léta. R. 1713 schytáni všichni a souzeni v Liptovském Sv. Mikuláši. Jánošíkovi nepodařilo se dokázati nic hrdelního, jen dva z družiny usvědčeni z vraždy na knězi z Demaníž; nicméně odsouzen přes vřelou obranu obhájce Balthasara Palugyaie k obojímu mučení a k šibenici.

Ale málo záleží na spolehlivých osudech pravzoru. Skutečný Jánošík byl pouhou záminkou, byl krystalisačním bodem, kolem něhož si lid seskupil rysy několika jiných, a stal se pomalu jeho rekem, ideálem volnosti, mstitelem a dobrodincem.

Již odchod do hor pověst zdůrazňuje zcela jinak a líp. Jeho otec, sedlák svobodník, dal hocha studovati na kněze, prý do Kežmarku, k velké nelibosti panstva i správce; za to když se matka těžce roznemohla a syn přiběhl domů, pan správce zavolal otce i jeho od nemocné na robotu. Nešli, nebyli povinni; za chvíli byli tu drábi a soud na zámku krátký: každému sto palic. Starý při sedmdesáté pustil duši, posledních třicet ran vyplatili mrtvole. Jánošík zaťal zuby a snesl celé sto; pak naložili mrtvého s živým na hnojný vůz a hodili k umírající ženě do jizby. Ráno našli tam sousedé jen dvě mrtvoly: Jánošík utekl do hor.

Tuto versi najdete zapsánu a pokládá se jaksi za pravou; ale lidé na Slovensku na ni pozapomněli; snad se jim zdálo, že bylo vůbec důvodů dost trestati a bíti pány, i bez pomsty osobní, snad cítili potřebu zveličiti svého hrdinu nad lidskou míru, bylo jim líto, že by se měli obejíti bez čar a kouzel, — jistá jest věc, že vypravují méně pochmurně. Podle jedněch šel Jánošík jako mladý pacholek pastýřům pro vodu a ochránil od zlého psa „pannu v bielom", vílu, která se tam skrývala, a ta mu prý darovala vděk opasek, v němž byla síla, neproniknutelnou košilku a valašku živou, která sama rubala, ba stala prý se jeho milou. Podle jiných sloužil prý u čaroděj-nice, z bosorek nejstarší, pravé ježibaby, která byla milenkou samého Černokňažníka a sama už devadesát devět šárkánů z vajec vyseděla. K ní prý se sešlo jednou jedenáct ježibab na besedu a pekly si koláče; nezadělávaly, nemísily, jen naplnily na lopatu, vsadily do pece a za chvíli bylo koláčů na celé hody. Jánošík ležel zatím na peci a baby neměly tušení, že je kromě nich v jizbě živá duše. Pak chtěly jednu mladou natírati mastí, a jak hospodyně šla na pec pro hrnek, zahlédla chlapce. Tvářil se, že spí, ale baby, které se nad ním shrnuly, tak zhola nevěřily. Stará vybrala žhavý

uhlík z popela a položila jej chlapci na holé břicho, zrovna na pupek — ale on nehnul brvou, klidně dýchal jak ve spaní, až uhel zhasl. Taková síla zalíbila se ježibabám, usnesly se ho obdarovati: zasily honem konopí, to hned vzešlo, narostlo, vyplely je, otrhaly, vymočily, vydrhly, plátno utkaly, gatě z něho ušily, všechno do půlnoci. Hospodyň přidala opasek, jemuž společně dodaly zázračné síly: z nejskrytějších míst těla chlupy si vytrhaly a kouzelnou žilku z nich spletly, která měla síly za sto mužů. Takovou výslužku si nesl Jánošík domů...

Opaščok od bosorek, košilku od víly, a od Pána Boha nejvzácnější dar, kouzlo jasné a vyrovnané mysli, která nezná pochyb ni bázně, která všechno rozhodne pouhým vystoupením. A byl jistě krasavec, oné vzácné mužské krásy, vzácnější nežli krása žen; najdou se podnes takoví neslýchaní junáci v Očové, na Hrochoti i na Horním Hroně.

Jest věc jistá, že všechna ta divoká a dost surová chasa uznala ho hned za svého vůdce a oddala se mu s naprostou věrností. Nebylo ani nutno je „sprisahati" a vyhlašovati řád tovaryšstva; platilo všechno, dokud byl tady on.

Teprve od chvíle, kdy Jánošík vstoupil mezi ně, počíná se pravý život a pravá poesie „hôrních chlapců", jak si říkávali. Všichni k němu lnuli jednoduchým mocným citem, mužskou láskou, a věřili v něho naprosto; třeba nemohli dbáti na pověst, která mu dávala za milenku vílu — věděli dobře o Kačence z Lubjetové, která pro něho podnes za velkých větrů naříká v propasti pod Polanou, — rostl jim i beztoho nad člověka. A těch několik let společného života, ty chvíle, kdy bujněli všichni šílenou, překypující smělostí, kdy si vyskočili „pozabučky" na pány, houkli: „stoj! tisíc hrmených" na Révaye, ty nebyly příliš draze zaplaceny tím koncem, jenž přijíti musil!

Podnes jest na Slovensku dost divokých lesů, pro zbojníky jako stvořených. Kolikrát jda stmělou lučinou čekal jsem mimovolně, že se mi kmitnou jejich haleny, šedé mimikry, mezi šedými kmeny; písnička to popisuje tak účinně:

Ide furman dolinú
a zbojníček brezinú...

Ale nezdá se, že by zprvu byli zbíjali víc, než bylo právě nutno k obživě, byli to spíše „živáni" než loupežníci, šlo víc o volný, široký rozmach života než o sprostý výdělek, a pochybuji, že jejich sousedé, když se zbojníčkové vraceli na zimu k ženě na teplou pec, posuzovali jejich řemeslo jinak než které-

koli jiné počestné zaměstnání, které v zimě odpočívá; také jejich živnost se začínala s časným jarem, dříve ještě, než se „začíná bučina rozvíjať“, a končila se s prvními sněhy, které zrazují stopu.

Jaký to byl široký život, jaké dni, jaké noci! Byli tak sami na horách, pod zeleným krovem. Uprostřed lesa jsou tam louky, na které praží slunce; jak se tam dobře v polospaní poslouchala fujara odněkud s protější stráně, co stoupající slunce pomalu opékalo holé břicho pod krátkou košilkou! Pak se protáhly údy a šlo se někam na kolibu nebo do osamělého majíra, kde bača musil volky nevolky zakláti berana a hostiti nezvané návštěvníky:

A ty bača, z ochotnosti
otvíraj nám v rýchlosti,
lebo ak nám neotvoríš,
dolámeme ti kosti!

Anebo na zálety, kde bývalo přijetí i pohostinství vybranější; také jak odepříti někomu, kdo dovedl vzíti násilím? A „hôrní chlapci“ šli z krajnosti do krajnosti, hned vášnivé objetí a hned prudká rána...

Mladé krčmářce, za níž chodil Harala, vykradli jeho kamarádi celou komoru, co Gajdoščík hrál a ona s Haralou tancovala:

Júra je na húri,
Jano je v komori,
a ty naša šenkérenko,
tancuj si po vůli!

A odpustila mu ten vtip a smávala se mu s kamarády; jak neodpustiti za tanec? — Hrajnoha i Vlček bavili se prý surověji. Vypravuje se o lakomé babě, kterou Hrajnoha obdaroval dvěma tolary, aby si na trhu koupila boty za ně; a když se přesvědčil, že si peníze nechala a vrací se bosky, chytil babu, posadil ji na pařez a přibil jí na paty železné podkůvky, každou dvěma klínci, aby se jí dobře běželo... Ani Jánošík vtipnou lstí nepohrdal. Obral sám jednou celou tlupu volarů o stádo, které hnali z jarmarku lesem. Nadběhl jim do cesty a pověsil se na strom; oni, lidé světa zkušení, nebrali to snad za příhodu nějak neobvyklou, prohlédli ho, porozumovali a hnali dále. Ale po záhybu cesty nový strom, nový viselec na něm, stejná postava, stejný šat: co teď, je-li to týž čili nic, je-li to mátoha či člověk? Nechali stádo

stádem a vrátili se podívat na prvního, — ale strom našli prázdný, a když pochopili a přihnali se zpátky, bylo stádo to tam i s Jánošíkem.

Vzbuzovali asi stejně strach jako náklonnost. Byli vesměs statní silní chlapi, a Jánošík silák nad siláky. Stromy prý ze země trhal, pavuz na fůru vyzvedl za konec jednou rukou, prsty přetrhl při tahání na „háčky" známému silákovi, a co jiných báječných důkazů síly! Ale hlavně jednu vlastnost měli nad pomyšlení kouzelnou v zotročené zemi: nebáli se, a za to se odpouští všechno.

Jinak písnička ani pověsti nevypravují nic zvláště význačného o jejich kouscích; mluví dost všeobecně:

Keď židáčka postretneme,
peniaze mu soberieme,
čo nám kto urobí,
keď jich prepijeme?

Rozumí se, že brali jenom bohatým, židům a pánům, a že lehko vydělané peníze lehko vydávali. „Něco jsem prepíjal, něco chudobě dal," přiznává před smrtí Adamčík v písničce. Jánošík zastavoval na cestě chudáky a málokdy je propouštěl s prázdnem; jel-li v noci vesnicí, trousíval prý do prachu dukáty; kdykoli se potkal se studenty, vyslechl je, nechal „chlapcům kázat", a byl-li spokojen, odměňoval je; zlato prý měříval na klobouky a nejlepší sukno, „červenú angliu", po prostu „od buka do buka". Přes to mu ještě přebývalo; kde jaká skála, kde jaký dutý strom, tam ležely jeho poklady; zanechal prý seznam, který se ovšem ztratil; jeden leží na Valhoře, o jiném povědí v Tisovci na své Hradové; hlavní skrýš byla na Králově Holi.

Jeho výpravy lítaly prý po celé Horní Zemi, až po Javořinu. Jánošík „vzešel i tam, kde ho nezaseli,"

a komu odpíše lísteček trírohý,
toho nezachráňa múry do oblohy.

Kromě stálé družiny bylo jistě hojně mimořádných pomocníků; vždyť Jánošíkův obhájce před soudem nabízel se postaviti do královských služeb z jeho lidí dva i čtyři regimenty vojska...

Dávali si znamení ohněm s vrchu na vrch, šlo-li o větší výpravu; mnohou noc strávili kolem vatry, kterou vždy pečlivě zhasili k ránu, aby nechytl les, neboť byli to Slováci a Jánošík

miloval stromy. Vidím je, jak táhnou za měsíčné noci dlouhou řadou rozstříknuti po holých hřebenech hor vysoko nad obydlím lidí, napřed lehkým rythmickým krokem horala houpá se na pružných opáncích Putnok, mezi rty mladý list břízky, píská naň v jemných vysokých tónech; všichni jdou tiše, mlčí les pod nimi a měsíc nahoře, je ke třetí ráno... Někdy se rozštěkají rázem všichni psi v dědině dole: to se pohnul medvěd kdesi v lese... pak náhle do ticha zaječí dudy — to Gajdoščík spustil...

Ale netrval dlouho ten život; celá slavná dráha Jánošíkova obsahuje pouhá dvě léta, 1711—13; konečný osud mohl se sice oddáliti, ale odvrátiti se nemohl. Pokud šlo o malé lidi, sem tam o nějakého žida nebo menšího zemana, ani soudní řízení nespěchalo; ale když si chlapci troufali i báňsko-bystřickému panu biskupovi „odpísať lísteček trírohý," když vystupovali už i na magnáty a celý jeden náklad kremnických dukátů odstěhoval se místo do královské, do pokladny Jánošické, a to tak čistě, že ani průvodcům neuvízlo nic mezi prsty, pochopili páni, že se jich týká, že tu nejde jen o sprosté „živány", jakých bývalo na horách vždycky dost, a brzy výprava stíhala výpravu.

To byl ten slavný boj „s tremi stolicami", které hraničí s Královou Holou, s Gemerem, Liptovem a Zvolenskou. Jánošík sám prý zahnal šest set vojáků, kteří na něho vrazili v rimavské dolině; rozvzteklen dupl prý do skály, že tam podnes stopa jeho podkovy zůstala. Druzí nebyli tak šťastni, ani mocni. Uhorčíka zabili Hajdúci v kremnických horách, Satora, Minarčík, Bartek a Ondráš z Kysúc zkapali v Těšíně. Ale drželi se druzí, Surovec se svou dvouhlavňovou puškou samostřelnou. Hrajnoha, Vlček i Putnok, Ilčík, nejvěrnější družina. V letě nebylo snadno honiti zbojníčky, kteří byli na horách doma; ale přišla zima, spadalo listí a proděravěly háje, zúžila se lesní říše, jak se zkrátily oku vzdálenosti, napadlo sněhu, uhodil mráz a nestačilo ani stáhnouti si opaščok o dvě dírky, aby se tělo zahřálo. Ne, ještě se nedali; schytali jich několik porůznu, ale snáze bylo chytiti než udržeti, a nejtíž bylo zlomiti zbojnickou zpupnost:

Keď stě ma chytili, len ma dobre držte,
aby vám nebehal obuščok po chrbte!

A jaká pitka, vyvázl-li který! Bylo několik krčem o samotě v lese, kde se bezpečně scházeli, mezi nimi pověstná Polhora

na cestě z Tisovce do Brezna, které nejvíc věřili a která se ukázala zrádnou. Tam se vyskytla lehko i cigánská banda, zvláště před trhem v Brezně nebo v Tisovci, a chlapci si dali vyhrávati za dukáty. Písničky výskaly jedna za druhou, mezi ně zadupal co chvíli odzemek. Jánošík hned u cimbálu, a jako on zapomínal na všechno na světě, v takových chvílích dovedla snad družina i na něho zapomenouti. Řadou se chytli kolem krku a kývali do taktu melodie, nikdo slova nemluvil, písnička byla otázkou, písnička odpovědí — a pak hučel už hlavou jen jeden hlučný vír, základní akkord, nad který se chvílemi vyhoupla nová písnička sólo, než se primáš a cimbálista přichytili. A když Jánošíkův kovový hlas udeřil forte, otřásly se ozvukem všechny struny cimbálu, až všem po zádech zamrazilo.

Taková snad byla poslední noc, co byli spolu. Bylo jim ztratiti se na čas, aby se vyhnuli stíhání, a na Polhoru smluvili novou schůzku. Přišli zase všichni, jen Jánošík se opozdil; zasekli bezstarostně venku do trámu svoje valašky, nechali jen Vlčka na stráži a ten si ještě zavolal děvečku z hospody k sobě, aby mu nebylo smutno. Pak padla rána, ozval se ženský křik — a dovedete si představiti tu řež, když vpadli panduři dovnitř! Přesila byla přílišná, a oni neměli Jánošíka! Jen Putnok prý vyskočil oknem a zem se slehla po něm od toho dne. A za chvíli stála zas tichá a bezelstná lesní krčma, krev byla umyta a zakryta pískem, jen zděšená děvečka plakala v zadní komoře.

A kdo ví, čím umluvila stará krčmářka Jánošíka, když i on došel, a jak mu vysvětlila, že tu není kamarádů. I to prý byla úžasná bitka, když na něho vpadli panduři:

U dverí sekery, v oblokoch pistole...

a padesát na jednoho, jenž měl za zbraň jen dubovou nohu, kterou pěstí urazil od stolu, — ale odložil-li skutečně zázračnou valašku i kouzelný opasek, nebo přesekla-li v něm pandurská šavle zázračnou žilku — přesila převládla sílu: osm chlapů „vyberaných“ zavěsilo se na něho a nestrhli ho k zemi,

až baba babečka zavřeští s přípecka:
Podsypte mu hrachu, budete bez strachu!

Na hrachu klouzaly ty štíhlé „nožky jelení“ a ve chvíli je zatížilo strašné závaží. Okovy na ruce, okovy na nohy, va-

lašku mu vzali,*) opasek odňali, — přišlo mu už jen hrdě snésti, co se nemohlo již odvrátiti.

V liptovském Sv. Mikuláši chovají podnes u soudu zápisky o procesu i o rozsudcích, kdo oběšen, kdo čtvrcen, kdo kolem lámán, ukazují sklepení, kde je mučili, i místo, kde stála vysoká šibenice.

Ale přiznání na nich nevynutili:

Hej, či ma budú variť,
či v kolese lámať,
nebudem vodlovať,
pokým budem vládať!

I Jánošík zakusil obvyklé dvojí mučení, menší i větší; strhali mu nehty s prstů, zavřeli palce do palečnic a stáhli šroubem, nohy stiskli do španělské boty s hřebíky uvnitř, pak natáhli nahého na žebřík útrpný, až praskaly klouby, pak pálili pochodněmi pod paží a na boku, kde jsou nejcitlivější místa, až divně nasládlá vůně škvařícího se masa naplnila celou klenutou místnost, — ale dálo se to jaksi jen z povinnosti, bez naděje na výsledek: jaké muky by přemohly takovou sílu? A Jánošík — neměl přece proč žíti; těla soudruhů visela už na spodních trámech šibenice, jejíž nejvyšší patro bylo připraveno pro něho, vůdce, a on je nemohl nechati na dlouho v klamu, že je opustil v nejtěžší chvíli:

Hej, hory se lámaly,
skály se pukaly,
kamarádi moji
na mňa prísahali.

Ale pánům nemohl také udělati tu radost, že by ho viděli slabým; síla, která stačila na takový život, měla vystačiti bohatě i na nejtěžší umírání. A tak třeba byly nohy vykloubeny a na nich závaží „petatricet funtov železa", té zpupné radosti si dopřál: hajdukovat na poslední cestě k šibenici, po které všichni chodívali tak pomalou a těžkou nohou.

A keď dohajdukoval,
ešte si poskočil,
eště vyšej toho háka,
kam ho kat pověsil.

---

*) Valašku zamkli prý do hlubokého sklepa za sedmery dvéře, a ona šest z nich prorubala sama až do Jánošíkova pověšení — ale na sedmé bylo již pozdě!

Byl odsouzen k pověšení na hák pod žebro; a když ho vytáhli nahoru, zařval prý tak nelidským hlasem, že jej bylo slyšeti v okolí na deset mil. Ale nevěřím, že to bylo jen bolestí; byl to jeho pozdrav těm horám, které jest tak dobře viděti s místa popravního, bílé Tatry, a k lesům, z nichž se zvedla na ten hlas hejna ptactva od čtyř stran světa podívat se, kdo se to vznáší tak vysoko ve vzduchu a k nim tak blízko, — a snad mnozí z nich poznali toho, který tak často pod nimi bystrýma nohama měříval pohorské cesty, a divokým krákáním pozdravili starého miláčka lesů, Jánošíka.

Visel tak den a noc, pod ním stráže a na okolních pahorcích tisíce neúmorných diváků. A kdyby mu byl stál ještě za pozornost ten podlý svět pod ním, mohl se své výše pozorovati v davu pohnutí dávno dřív, než jeho vlna došla až k němu: od města uháněl posel s bílou zástavou, přišla milost od císaře pána! Čtyři regimenty vojska, které slíbil postaviti za něho jeho obhájce z povinnosti, Baltazar Palugyai, byly v bouřlivém čase lákavým výkupným a vymohly prý milost až z Vídně. Ale bylo pozdě!

Pozde, pozde dobehly císárské patenty,
nedá Janík za seba čtyry regimenty!

A když dole rozpačití soudcové sestrkali hlavy dohromady a poslali kata na žebřík, aby tedy sňal a snesl dolů, co z hrdiny zbylo živého, a on se probral z mrákoty a z krvavě těžkých dum, ve kterých se jistě motal celý jeho mladý život, bosorky i víly, lesy i taneční noci, — co jim mohl říci jiného nežli svoje zpupné: „Keď ste si ma upekli, teraz ma i zjezte!“

Že ho kat poslechl a nechal ho viseti, není s podivením: zdál se býti ještě větším a strašnějším tam nahoře.

I dýmku prý mu tam podali a Jánošík svíral ji ještě dva dny a dvě noci v zubech a bafčil, v noci svítila řeřavě do tmy a plašila netopýry. A krev, která se valila z rány od háku, zasýchala a kapala dolů pořád pomaleji, až ochably svaly, povolily zaťaté zuby, vypadla kovaná dýmka, — a čtvrtého rána klátil se jen bezkrevný lidský cár na krvavém háku — všechno, co zbylo z Jánošíka.

Bylo mu 23 let. Bylo to v pátek dne 13. března r. 1713. Liptovské stolici bylo zaň platiti roční pokutou čtyři měřice dukátů; a teprve před několika málo lety se vyplatila, ujišťovali mne na Slovensku.

LITERATURA.

Nejspolehlivějším pramenem jsou lidové pověsti a písničky. Pověsti kolují dosud ve variantách velmi vzdálených původní a rozmanitých. (Dle jedné se Jánošík dočkal osmdesáti roků, dle jiné byl vězněn 18 let atd.)

Zapsal je nejúplněji Pavel Dobšinský: Prostonárodnie Obyčaje, Povery a Hry Slovenské, Turč. Sv. Martin 1880,

u nás Rudolf Pokorný, Potulky po Slovensku, díl II. (cituje i starší zápisy, brožuru Bobolovu, Tablice, Dobšinského),

a nejnověji a nejvědečtěji Volodimír Gnatuk, Slovanskij Oprišok Jánošík (Zapiski Nauk. Tov. im. Ševčenka).

Písničky zbojnické jsou roztroušeny po sbírkách; zvláště sebrány nebyly. Četné jsou ovšem porůznu i zápisy starší; básníci Janko Král, Samo Chalúpka zajímali se dávno o Jánošíka. Janko Král vyzvídal v letech 1844—47 v Klenové a Kokavě, kde prý Jánošík kdysi sloužíval a kde prý ho později zajali a věznili; opsal také od M. Zdutiva z Kokavy báseň starou, ale již umělou: Janošík, Liptovský lúpežník, kterou citují Dobšinský i Gnatuk. Ale ani Janko Král není první; jest zajímavo, ač málo známo, že Jánošické pověsti nadchly již mladého Pavla Josefa Šafaříka ke dvěma básním, z nichž jedna, Slavení pacholků Slovanských, jest přímo z nejsilnějších výkonů jeho opravdového talentu básnického. Časově vůbec první (Tatranská Múza s lýrou slovanskou vyšla r. 1814), jest z nejlepších poetických zpracování tohoto motivu.*) Přes některé podivnosti má velký dech lyrický a ku podivu smělý poměr k motivu; také dokumentárně jest zajímavá, může se pokládati přímo za nejúplnější encyklopedii zbojníků slovenských.

Také Poslední noc, která líčí chycení Jánošíkovo u jeho milé odlišně od pověsti, jest myšlena směle a silně. P. J. Šafařík v těchto básních zachytil rys veliké vášně, který chybí zpracováním pozdějším, i Bottovi.

Sám Botto jest s Jánošíkem spojen nerozlučně; Smrt Jánošíkova jest jeho dílem vrcholným a z klassických celé slovenské literatury.

Uhodil v ní místy velmi šťastně na zpěvný tón lidový, ale pod vlivem Máchova Máje vnesl v lidového hrdinu cizí živel přemítavý, setřel i s pověsti nejcharakterističtější rysy (u Botta Jánošíka zastřelí), a celá báseň trpí těžce tímto rozpoltěním. Zachrání ji vždy několik krásných hudebních passáží. — I jiní básníci zpracovávali často tento hrdinský motiv; od Botta datuje se již pojímání Jánošíka jakožto hrdiny národního, o němž Šafařík neví ještě ničeho. Mladší toto pojímání akcentují (Grajchman, Paulini-Tóth, H. G. Sojka, Pepkin, Samo Chalúpka), a vrcholu dosahuje tato oslava národního živlu u dramatiků a u prosaiků. Znám velké pětiaktové drama se zpěvy od Miška Skačanského (Praha, u Grégra 1880), kde se Jánošík změnil přímo v prvního tenoristu staré romantické opery, a román či novellu o Jánošíkovi od J. Beblavého (v Slovenských Pohladoch 1884), téhož rázu. Kuriosním výstřelkem této romantiky jest ame-

---

*) Škrtneme-li totiž poslední čtyři slohy, kde Š. náhle předešlé stanovisko odvolává.

rický román Jánošík, kapitán horských chlapcov, jeho búrlivý život a desná smrť, od Gustava Maršalla-Petrovského, New-York 1894 s illustracemi J. Nádherného, práce literárně zcela bezcenná.

Vážným činem uměleckým, a snad konečným vytěžením bohatého tohoto motivu jest nové drama české, Jánošík od J. Mahena (1908).

J. L. HOLUBY:

KÚŠTIK SLOVENSKEJ MYTHOLOGIE.

Po dolnom Trenčiansku mnoho si ľud rozpráva o Vilách, ktoré vidí po poli a po horách sa zvŕtať, a počuje ích spievať a húkať, hneď samotné, hneď v tlupách. Nebezpečné sa stávajú mužským tým, že keď koho schytia do tancu, tak dlho sa s ním rýchle zvŕtajú, až ho v páse prekrútia a roztrhnú. Poctivá panna, nevesta, keď zomre medzi ohláškami, ešte pred sobášom, stane sa Vilou. Prečo? jako? to mi nevedeli povedať. Podám tu, v Z. Podhradí a v Bošáci zachytené rozprávky o Vilách.

1. VILA V DRIETOME.

V Drietome zomrela nevesta v ohláškach pred sobášom, a stala sa z nej Vila. Ľudia ju vídavali po lúkach sa zvŕtať v bielych šatách oblečenú, a s rozpustenými vlasami, a počuli ju spievať. Dakedy obtancovávala aj svôj rodný dom a výskala lebo spievala.

2. VILY PRI BOŠÁCKOM KOSTELE.

Nebohý Kačenák rozprával, že keď sa raz v Novom Meste až do noci zabavil, a potom okolo polnoci bošáckym polom domov uháňal, počul Vily spievať a húkať za potokom. Popoháhlal sa, aby sa čím skôr dostal do dediny; ale, jako on k dedine uháňal, tak sa za ním aj spev Víľ vždy hlasnejšie a zreteľnejšie ozýval, lebo Vily sa hnaly za ním, a keď dobehol k bošáckemu kostelu: tam ho try predestaly, a kázaly mu, aby sa vyzul. Keď to urobiť nechcel; daly sa doňho, a začaly mu naťahovať jednu nohu, až ho i vyzuly; a potom mu aj druhú

čížmu stiahly, čo sa jako točil a oháňal. Na to mu vyzliekly nohavice, bárs sa čo najviac spieral, a riekly mu: „Nebráň sa! lebo beda bude s tebou! a daj nám aj prucel'." Vyzliekly mu aj prucel'. V tom u Strechov zaspieval kohút, a Vily sa ztratily. Kačenák, len čo si šírák na hlavu pritlačil, utekal celý prestrašený a umorený domov. Na ráno sa išli na to miesto podívať, kde Kačenáka Vily vyzliekaly: a ponachádzali tam porozhadzované zdrapy a franfory z jeho šiat. (To mi rozprávala stará zemanka Gol'ka.)

3. VILA NA OBECNEJ LÁVKE V BOŠÁCI.

Nebohý Jakubec šiel cez pravú polnoc cez bošácke obecné lávky domov. Tam na lávke ho predestala Vila. On jej chcel nohou podraziť nohy, aby spadla do potoka; tá ale sa zachychotala, a uderila ho päsťou tak silno po hlave, že sa mu až v očiach zaiskrilo, a jak prišiel domov, zima ho sdrobila, a od toho umrel. (Rozprávala stará Marťáčka v Bošáci, jako skutočnú udalosť, lebo Jakubca dobre znala, a bola aj na jeho pohrebe.)

4 VILY NA BUDIŠOVEJ.

Keď išiel starý Piáček v noci dole Budišovou domov, naháňaly ho húkajúce Vily. Ale stará Kochanka hovorila: že všetky strašidlá, ktoré kedysi strašievaly, odišly do Azie. (Smysel' tejto výpovedi Kochankinej je: ponevádž povier o strašídlách a mátohách ubýva, ubýva aj strachu pred nimi. To isté znamená aj to rečenie: že vyše Podhradia „pod Červeným" strašievalo; ale kočka to strašidlo zjedla, a už ho viac tam není.)

5. VILY NA LOPENÍKU.

Jano Katrák bol raz v noci pod Lopeníkom, aj s kamarádom, na postriežke. Keď sa už polnoc blížila, počuli Vily húkať. Katrák z počiatku nevedel, čo je to? a počal sa im ohlasovať. Keď sa ale húkanie Víl' vždy viac a viac približovalo, dal sa na útek, a horko — ťažko dobehol k jednej chalupe, a Vily hnaly sa za ním; jak vpálil do chalupy, Vily sa ztratily, a on tam čakal až do bieleho rána. (Rozprávala Maria Čížková.)

6. VILA POD LOPENÍKOM V »HUBOČCI.«

Keď raz stará Katráčka „na Maleniščách" v Hubočci pod Lopeníkom bôrky otl'kala: kde sa vzala, tu sa vzala mladá, pekná, biela žena, otočila ruku okolo mladého bučka, a s takou

rýchlosťou sa okolo neho zvŕtala, že jej šaty a rozpletené vlasy len tak lietaly, a Katráčke sa len v očiach mihala. Katráčka sa dala od strachu na útek, a ledvá dech popadajúc dobehla domov, a vyrozprávala, čo videla. Po obede sa išli aj jej synovia na to miesto podívať, a videli ten buček od zvŕtania sa Vily s kôry celý ošúchaný až po holé drevo, a zem okolo bučka tak udupkanú, že tam bol len krúhový prúh prachu. Na tom mieste počuli pozdejšie aj synovia Katráčkiní Vily húkať cez polnoc. (Rozprával mi Katráčkin syn Ján.)

7. VILY V ŠIMAROVCÁCH A NAD BERIVODAMI.

Stará Mitánkova mi rozprávala, že aj v Šimarovcách, na dolnom konci Bošáce, počuli ľudia Vily spievať cez polnoc, neďaleko krížov, kade sa cesta odráža do Lieskového. Ľudia po dve noci vychádzali von, aby ich počúvali: ale sa nikto neodvážil ta isť. Aj nad Berivodami, pri židovskom cinteri, bolo počuť o 11. hodine v noci Vily spievať. I sobralo sa pár smelších chlapov, ktorí až k židovskému cinteru prišli, a videli, jako sa Víly zvŕtajú; až naraz zaspievaly: „Achr, nachr, dandy!“ a ztratily sa.

Dľa podania ľudu, zjavujú sa Vily aj vo dne, ale jaknáhle počujú spev kohúta, ztratia sa. Aby osobu mužskú neschytily do výrivého tancu, a ho nerozkrútily: musí sa zachrániť čím najrýchlejším útekom. „Chodí jako Vila“, hovorí sa o ženských, ktoré majú rozpustené vlasy, a len leda bolo zahodené šaty na sebe. „Výska, húka, spieva, jako Vila,“ hovorí sa o dievke, hlasno spievajácej a výskajúcej „íchu-chú!“ po poli. —

J. L. HOLUBY:

ZLOMKY Z KAPITOLE O POVERÁCH NA SLOVENSKU.

Tieto riadky nazývam len zlomkami z kapitole o poverách na Slovensku, lebo soznam a popis všetkých tých rozmanitých povier, ktoré jako usadlina môl'u z kalného mora dávneho pohanstva, až dosial' sa v l'udu udržaly, a s húževnatou vytrvalosťou, pod pokryevkou tajnosti sa prevádzajú, zaplnilby objemnú knihu, keďže mimo všeobecne rozšírených povier, každý kraj má ešte aj svoje zvláštne: a takú synopsis všetkých povier slovenských nikto není vstave nám napísať; ja ale, ktorý len malú čiastku Slovenska z vlastného videnia znám, hodím sa k tomu najmenej. Vlani mi prišla pod očí maďarská brošúrka o čarodejnom a poverečnom liečení u hornotrenčianského l'udu, z ktorejby sa dalo zatvárať na to, jakoby hornotrenčianskí Slováci boli najpôverčívejším l'udom na celom svete. Ja ale rozhodne a smele tvrdím, že tomu není tak, a že naší trenčianskí Slováci sú práve tak pôverčiví, jako l'udia iných národností celého sveta. Kto mal príležitosť čo len bežne pochodiť Trenčiansko od južných až do severných jeho hranic: musel spozorovať, že je veliký rozdiel' čo do vzdelanosti a osvietenosti, i čo do majetnosti a spôsobu života, medzi južnými a severnými Trenčany; lebo kdežto Dolnotrenčania bývajú v úhl'adných, murovaných domkoch a lepšie žijú, a analfabetov temer ani nemajú, slobodnejšie sa pohybujú a smýšlajú, a práve preto ani alkoholismu tak oddani niesú; v hornom, neúrodnom Tenčiansku, je l'ud v prevážnej väčšine vel'mi zanedbaný, úžerou vyssávaný, biedou tlačený, a pre nedostatok záživných potravin, viac pitiu prepal'ovaných, alebo z prachov a z vody fabrikovaných, duchu a telu škodlivých nápojov oddaný, a práve preto aj pôverčivejší, než Dolnotrenčania. Uvedem len jeden príklad. Roku 1904 bolo vo vel'mi sparnom a suchom lete v okolí Kysuckého Nového Mesta, vel'mi mnoho záhubnych požiarov, a že tam mali domky temer na pospol drevené, pohorely až po samú zem. L'ud bol až zúfalý nad takým nešťastím. Neznať, kto to l'udu nahovoril, že chodia čierní l'udia po dedinách, a „skielkom podpal'ujú domy“: a l'ud prestrašený tomu uveril. Stalo sa, že si jeden žilinský úradník, amater-fotograf, so svojím apparátom vyšiel do ktorejsi dolinky, kroj a kraj fotografovať. Jak ho l'udia zbadali, shrnuli sa naňho, ktorísi na zvon na popl'ach bili, a neboráka fotografa zabili, lebo pevne verili, že on to svojími skielkami dediny podpaluje. Z toho

bol monstrózny process, a mnohí z výtržníkov dostali sa do žalára. Takéto barbarstvo je v Dolnom Trenčiansku nemožné, lebo tu žije ľud osvietenejší a rozumnejší. Ja nemám to srdco, aby som na týchto vražedlníkov z povery, kameň uhodil; ba mám ľútosť nad nimi; ale obviňujem tých, ktorí ten ľud otročia, vykorisťujú a vyssávajú, a schválne v slepote a nevedomosti udržujú. Ľud, dľa plánu ohlupovaný, sám sebou, a sám od seba sa z tej hlúposti nevyslobodí, keď mu k tomu uprímní, nezyštní a dobroprajní priatelia nepomáhajú.

Raz som stál pred farou pri moste, a videl som kráčať do Podhradia jednoho starca a mladú ženu s veľkou nošou. Dľa rúcha som poznal, že sú z okolia Piešťan. Dali mi pozdrav: „Pochválen P. J. K.“ Odvetil som: „Na veky, A.“ a doložil som: „Vy iste idete k bohyni? Kto vás učil takej modlitbe: Pane Bože, pomáhaj, a ty čerte, tískni?“ Dedko stiskol plecami, a šiel ďalej.

V Zemanskom Podhradí žije jedna prefíkaná žena, široko — ďaleko jako „bohyňa“ známa, ktorá zariekaním (incantatiami), slievaním vosku a olova a všelijakými manipulaciami, poverečné liečenie, zaškodovanie, veštenie, hádanie, zvlášte ale v ľubostných záležitostiach čarovanie, prevádza, a najdú sa vždy pôverčiví ľudia, ktorí si jej za dobré dary, čarovať dávajú, a ona z toho pohodlno žije. Boli sme ju, pred pár rokami s p. Jiráskom navštívili. Z počiatku bola veľmi zdržeľivá; ale potom rezko rozprávala o svojich incantáciach: jaké zariekania odriekavá pri katolíkoch, jaké pri evanjelíkoch, a jaké pri židoch, lebo že pred evanjelíkmi nemôže spomínať panenku Mariu a všetkých svätých, a pred židmi ani Krista Pána, lebo židia v neho neveria. Ale tie zariekania tak chytro hovorila, že nebolo možno za ňou to poznačiť. Keď sme od nej odchádzali, riekol p. Jirásek: „To je baba, všemi mastmi maštěná!“

Na Lazoch, v púchovskej doline, žil do nedávna taký „vedomník“, ktorého menovali „Pánbožko“. Aj ten sa zaoberal s takým poverečným zariekaním.

Stará Anna Zamec-Geľova, zemanka, mi sdíktovala zariekanie, jaké odriekavaly dievky, keď pri novmesiaci chodily na vodu k čarom ľúbostným. Takto čarujúce dievky vítaly nový mesiac:

Vítaj, zavítaj,
Nový kráľ!
Ja teba vítam,
Od teba pýtam
Zdravie, šťastie, požehnanie,
Po smrti královstvo nebeské.

Potòm išly na také miesto, kde je nad potokom lávka lebo most. a tam sl'avnostne odriekaly:

Vyše mosta,
Niže mosta,
Abys nemal nikde miesta,
Len u nás! —

Zatým sa ubieraly k brodu, a tam načierajúc vodu odriekaly:

Vítaj, zavítaj, vodička čistá,
Bystrá! Odkial' si prišla?
Od Pána Ježíša Krista.
Ja ťa berem
Pravou rukou,
Peťmi prsty,
Šiestou dlaňou,
Aby sa obrátili hudci, kupci,
Remeslníci, mládenci, vdovci,
Aj muzikanti za mnou.

Při načieraní vody odriekaly ešte aj ťoto:

A ty dub — ty ho l'úb!
A ty klen — ty ho žen!
A ty hrab — ty ho dráp!
A ty šíp — ty ho štíp!
A ty lieska — ty len vrieskaj!
A ty hrabček — vítaj chlapček!
A ty vaz — ty ích sváž!

Keď sa s tými, tak sl'avnostne zarečenými vodami k stavaniu domu přiblížily, takto hovorily:

Ja nevylievam, ale prilievam!
Zdravia, šťastia,
Hojného požehnania.
Od Pána Boha pýtam.

Podobných poverečných, magických zariekaní, kol'uje zvlášť medzi dievkami a vydajuchtivými, nedočkavými vdovami, mnoho.

Vydajuchtivé dievky, vidiac večer zapálené zore, vychádzajú do pol'a, a takto ích zariekajú:

Zory, Zory, Zoričky,
Pána Krista sestričky!
Ja vás žádám,
Za pomoc volám:
Abyste mi daly, čo si žádám,
Mého osúdenca, osúdeného,
Od Pána Boha darovaného,
Dokial' k naším dverám nepríde,
Za mé biele ruky ma nedrží,
V mojej loži neleží,
Se mnou dietky neplodí.
Já teba žádám,
Já teba volám.

Toto zariekanie mi predriekala nebohá babka Janíčka, žena vel'mi pôverčivá. V tomto zariekaní však čosi chybuje. Zajímavé je v ňom, že sa Zory zosobňují. V poverách slovenských sa velmi často stretáme s premenami ludí v rozličné zvieratá. Vel'mi rozšírená je povera, že sa čarodejnica premeniť môže v ropuchu; že matka prekliala svojich synov, a premenila ích v havranov; že čarodejník premenil princeznu v srnku a podobných viac. Už Ovíd mnoho fabul'uje o takých metamorfosach. Naši professori na gymnasiach sa nám dávali daktoré tie premeny z Ovída spameti učíť, a ostatné nám dali prekladať; ale ani jeden nám nepovedal, že tie metamorfosy Ovíd z l'udového podania sebral, a ích len do básnického rúcha odial. Keby povstal taký slovenský Ovíd, a posberal by všetky podobné metamorfosy, ktoré v národe našom z úst do úst prechádzajú, a tak od pradávnych časov sa udržujú a rozširujú: moholby ích spracovať v peknej básnickej forme, v hodnú knihu.

Daktoré povery majú zdravé jádro. Spomenem len tú poveru: že šestonedelka, zakial' od úvodu z kostel'a domov nepríde, nesmie vykročiť z pod okapu strechy; lebo keby pred úvodom z domu vykročila, schytily by ju vily a povláčily by ju po poli. Pred asi 8 rokami v Podhradí jedna „kútnica" vybehla aj s nemluvniatkom v noci z domu, len v rubáči oblečená. Na druhý deň ráno našli dieťa v studni, šústím a ráždím do poly zahádzanej, lebo v nej od viac rokov nebývalo vody; matku ale až podvečer našli učupenú v senníku blízkej hory. L'ud si tento pád tak vykládal, že kútnica pred úvodom z pod strechy vykročila, a preto ju Vila schytila, a ač bola zima a sňahu mnoho, ju povodila po poli, až ju doviedla do senníka v blízkej hôrke. Zdravé jádro tejto povery je: aby rodička pred úplným vyzdravením nevychádzala z domu, ináče snadno môže upadnúť do ťažkej nemoci.

Také zdravé jádro má povera: že sa sane na leto nemajú dávať na také miesto, kde žíhlava rastie; lebo sa rozlámu, keď sa budú v zime potrebovať. Keď sa komu v zime sane zkazia, hovoria l'udia: Aj tie boly iste cez leto v žíhlave. Smysel tejto povery je: aby sa sane ukládaly cez leto na suche miesto, a nie na mokré, kde žíhlava sa darí.

Konopa je rastlina dvojdomá; jedny rastliny nosia samé samčie kvety: a to sú konope poskonné, ktoré sa po vyprášení po byl'ke vytrhávajú; iné majú samé samičie kvety, na ktorých sa rodí semenec: a to sú konope materné. Ale na každej konopnici najdú sa pojedinné konopné rastliny jednodomé, t. j. také, že na jednej a tej istej rastline sú i samčie i samičie kvety: a takéto jednodomé konopné rastliny menuje náš l'ud „sverepá lebo bláznivá konopa", a velice pečlivo ích z ostatných konopí vyhadzuje, aby sa ani jedno vlákno zo sverepej konopy nedostalo do plátna; lebo kto by z takého plátna, v ktorom je čo len jedno vlákno zo sverepej konopy, spodnie šaty nosil, ten sa isto utopí. Mne to tak prichodí, jakoby táto povera k tomu prispievala, aby sa konope, čisto dvojdomé zachovaly, a aby sa aspoň čiastočne nezvrhly na rastliny jednodomé. Naše ženičky a dievčata vel'mi dobre znajú sverepú konopu. Keď si dievky odložily 9 sverepých konopí, ostatné vyhadzujú ven z rol'e. Tých 9 sverepých konopí uložia do mužských nohavic, a tieto si dajú na noc pod poduškou pod hlavu, aby sa ím snívalo, za koho sa vydajú, lebo vidia v sne „osúdenca". Kdesi som bol všetky, na sverepé konope sa vzťahujúce povery, hodne dávno uverejnil; preto o nich ďalej reči šíriť nebudem.

Rozšírená je povera, že novomanželia môžu tomu prekaziť, aby za istý rad rokov deti mali. Jeden starý zeman mí sám rozprával, že, keď šiel na sobáš, bol na holom tele v páse trirazy okrútený „ostružlinou, ktorá bola obema konci v zemi", a že skutočne za tri roky nemali detí, a až v štvrtom roku sa ím syn narodil. Na takéto okrúcanie okolo tela vyhl'adávajú a berú maliníky len s tenkými šlahúny; lebo neradil by som nikomu, ovinúť si okolo tela jako palec hrubé šlahúny, se silnými, jako dýky ostrými ostny druhov: Rubus Vestii, bifrons a iných. Ale „ostružlina" slúží v poverách lu'du aj za afrodisiacum, o čom mi rozprávala jedna žena, ktorej sa zdálo, že ju muž zanedbáva, chutnú rozprávku. Stará žena jej poradila, aby nepozorovane vložila ostružlinu do postele, že ju muž bude istotne lúbiť.. Naša ženička si myslela, že ostružlina, jako ostružlina, a nehl'adala takú ostružlinu, ktorá má tenké šlahúny a slabúčké ostne, ale odťala až u samej zemi velmi silný šlahún s mocnými a ostrými ostny, a vložila ho pod

plachtu do postele. Sotva sa muž hodil do postele, vyskočil, jako by ho jedovatý had bol uhryzol, a vyčapcoval ženu. Zadivil som sa, keď som počul tú poveru, že zariekaním a istými zelinami je možno dieťa v živote matkinom „zarobiť", aby sa nenarodilo. Známe sú pády vyháňania plodu: to ale nepatrí medzi povery. Nakol'ko je mne známo, nevie l'ud trenčianský nič o nástrojoch a nástrahách k prekazeniu plodnosti. O tom „zarábaní" detí v živote matkinom rozprávala mi nebohá stará Anna Marťáčka v Bošáci túto povesť: „Keď starý Krivý potajme pásol voly na bošáckom cinteri cez polnoc: videl vystúpiť z hrobu bielu ženu, ktorá sa dala s velikým namáhaním do dávenia, a vydávila jedno po druhom jedenásť detí, a to jedenáste s najväčším namáhaním vydala ústami zo seba, a potom všetky v tom poriadku, jako ích bola vydávila, zase pohltala. Krivý sa na to všetko prizeral, a keď sa k nej priblížil, riekla mu: „Povedzte každej materi, aby žiadna nezarábala v sebe deti, tak, jako som ích ja v sebe jedenásť zarobila, a teraz ích musím každú noc vydáviť, a potom ích zase v tom poriadku, jako som ích vydávila, pohltať". Keď to povedala, hrob sa otvoril, a žena sa doňho prepadla." Táto povera má to zdravé jádro: aby sa ženy chránili škodlivého a nedovoleného prekážania riadneho pôrodu.

Velice rozšírená je povera, že mrtví z hrobov vstávajú, a živým sa ukazujú. Z tejto kapitole uvedem len tri príklady. 1. O zomrelej dievke lieskovskej. Istý Crkoš v Lieskovom bol ženatý, a bývala s ním aj jeho švagrina, slobodná dievka, nezdravistá. Keď tá dievka zomrela, vystreli ju, jako sa panny vystierať zvykly, a dali jej pod škrôbku na hlavu aj stužky, ale nie jej vlastné, ktoré za živa nosievala, než stužky jej vydatej sestry, už hodne obnosené. Hned v prvú noc po pohrebe prišla tá zomrelá k posteli svojej sestry, chytila jej duchnu, a začala ju s nej sťahovať. Crkoška sa zobudila, chytila duchnu za druhý konec, a tak sa o ňu naťahovaly, až tá mrtvá duchnu aj so sestrou vyvliekla von z izby, a tam jedna na jednom, druhá na druhom konci duchny sedely. Na to riekla tá mrtvá: „To máš za tie stužky". To tak trvalo cez celé leto každú noc, a Crkoš bol von z domu na pol'ných robotách. Keď sa Crkoš domov vrátil, rozprávala mu žena, od každonočného strachu usužovaná, čo sa s ňou robí; on to ale nechcel veriť, a dodával žene smelosti, aby sa ničoho nebála, keď je on už doma. Jako ale v noci na posteli spali, cez pravú polnoc čosi postel' vyzdvihlo tak chytro až po samú poval, že sa Crkoš velice dozarážal na nos o tlo; a keď postel' dopadla zase na zem, ani nevedeli, ča sa to s nimi robí, len počuli: „To máš za tie stužky!" To isté sa opakovalo aj na druhú noc. Na tretiu noc

šiel Crkoš spať na pec. Cez polnoc prišla zase tá mrtvá, a začala sestru Crkošku na posteli hrdúsiť. Na jej krik sa zobudil Crkoš, skočil s pece, schytil ženu, a vyhodil ju von z izby, a mátoha mu v ty časy riekla: „Kebys mi nebol tvoju ženu z rúk vytrhol, bola bych ju zahrdúsila. To máš za tie stužky.“ Od tej doby mali Crkošovci od mátohy pokoj. — Táto povera má ten cieľ: aby sa mrtvým ích milé veci dávaly do rakve.

2. Pavlína Gabryšová z neopatrnosti podpálila dom. Asi o $^3/_4$ roku po tom ohni zomrela. Jej muž dal na Morave „bielym mníchom“ omšu slúžiť: aby sa vyjavilo, kto ten dom zapálil. Tým ale svoju vlastnú ženu pohýbal v hrobe; lebo od jej smrti neminul rok; a že ona dom podpálila, chodila potom za celý rok každú noc do domu k mužovi; ale chodila len jej hlava, a postavila sa na stôl. Muž tú hlavu musel každú noc odnášať na hrob. Až keď minul rok, prestala Gabryškína hlava mátať. — Znal som dobre Gabryšku a jej muža, o ktorých ľud takú pôverčivú rozprávku vymyslel, ktorá sa dosiaľ u ľudu udržuje. I tejto povery jádro je zdravé: pozor dať s ohňom, aby ľudia do škody neprišli.

3. Pred asi 60 roky bol istý Guláš pre zbojstvo vyše Ostroluckého salaša v bošáckej doline obesený. Hovorí sa o ňom, že 7 duší zmárnil, t. j. 7 ľudí zavraždil. Tento Guláš, jako ľud hovorí, chodil po smrti, a mnohí kopaničiari tvrdili, že ho o pol noci vídavali. Raz išla Tuliska v noci z kopanie do Nového Mesta, a aby ju nepokúšalo, kráčala cestou medzi kolajami. Tu zrazu vidí v bok cesty Guláša, jako si vedľa nej kráča. Vlasy jej od strachu dubkom vstávaly; ale si pomyslela, že však bude kričať, keby jej Guláš chcel ublížiť, lebo chalupy neboly ďaleko. Keď zastala: zastal aj Guláš; keď kráčala ďalej: kráčal aj on vedľa nej. Jak sa priblížili k Bahníkech salašu, zaspieval tam kohut: a Guláš, jakoby bol krýdla dostal, letel s náramnou rýchlosťou k svojmu hrobu, a tam sa prepadol. — Túto pôverčivú fabuľu mi celkom vážne rozprávala nebohá stará Marťáčka. —

Keď mrtvú pannu pochovávajú, pri vystrájaní jej do hrobu, žiadne dievča jej nesmie dať ani svojej stužky, ani ručníka, ani žiadnej šaty so seba; lebo ktorá by to urobila, nemalaby žiadnej barvy, a bolaby vždy bledá, jako smrt.

Povier o zlých duchoch je mnoho. Že sa zlí duchovia v podobe čiernych koček zjavujú, o tom svedčí táto, tu v Z. Podhradí zachytená rozprávka. Keď stará Kršáčka aj s mužom, korytárom, pri vydlabávaní a vystruhovaní korýt bývala v búde v horách; shrnulo sa raz v noci mnoho čiernych koček okolo búdy. Babka Kršáčka vzala chabinu a švácala medzi tie

mrváňajúce kočky; ale tým si zle poradila, lebo tie kočky sa na ňu oborily zo všetkých stran, tak, že sa ledva stačíla v búde ukryť, a na seba veliké koryto prevaliť. Kočky ale daly sa do toho koryta pazúrami, a už-už len čo ho nerozškrábaly na márny pazder, keď bolo počuť v kopaniciach kohúta zaspievať: načo sa všetky kočky razom ztratily, jakoby sa boly prepadly: Tie čierne kočky boli premenení zlí duchovia.

Aj Vily, Hastrmani (vodní tatkovia), vodné ženy, Černokňažníci, Strašídlá podivnej podoby, Skrátci, čierní mnísi, bielé ženy, ešte vždy sa ukazujú pôverčivým l'udom na Slovensku.

Jedná stará babka mi rozprávala, že sa to za starodávna všetko shováralo. Zveri a zeliny, stromy a iné veci, hovorievali l'udským hlasom. Tu mi zaspievala pesničku:

Išla Psota cez hory,
Až jej nohy brňaly.
Postretél ju ten Hladoš:
„Dze ideš, moja paní?"
„„Tu len, k jednej gazdine,
Sadnúť jej do kuchyne.""

Zajímavé je tu, že psota a hlad sú tu zosobnení, a medzi sebou sa shovárajú, lebo „za starodávna sa to všetko shováralo, jako tuto Psota a Hladoš", doložila babka.

Mnoho povier rozšírovalo sa medzi l'udom aj kveštujúcími frátry mníšskymi. Mám v rukách 9 kvartových strán zaplňujúci rukopis, obsahujúci samé čarodejné a poverečné recepty na zaháňanie počarovaním povstalých nemocí rožného dobytka; aby kravy mnoho mlieka dávaly, aby sa mnoho masla namútilo atd. Je tam tých receptov asi 59. Na konci receptov stojí: „Finis. O. Ad. M. D. G. B. M. V. OO. SS". Tento rukopis dostal L. Riezner z kláštora beckovských Františkánov. Je písaný peknou, vypísanou rukou, čísto, ale špatným pravopisom, asi z polovice XVIII. storočia. Na každej strane je u vrchu nakreslený kríž (†). Mám ho prepísaný doslovne. Podávám tu na ukázku pár takých poverečných receptov, len premeneným pravopisom:

„Aby kravám mlieko neodňali. V ktorékol'vek suché dni vezmi z každej kravy z kríža srsti, i medzi vymenom tiež, a ulož tú srst do orechovej škrupiny, ktoré sa v štedrý večer lúštia; uváž to dobre níťou, a polož pod prah, kade chodia kravy z maštale a do maštale: žiadná čarodejnica, ba ani sám diabol, z pomoci Božej nebude môcť uškodiť."

„Daj si posvätiť klokoč vo Vel'kú Sobotu, a vstrč ho za hradu v maštali: žiadná bosorka ti nepristúpi do maštale."

„Keď je úpad na lichve. Ukradni tri zástavnice ve mlýnoch, a jeden zámek zaopatri, a ktore statča (= dobytča) skape: vykopaj mu jamu; jednu tú zástavnicu daj podeň, a tým zámkom zamkni mu pysky, a zasyp ho zemou, a tú tretiu zástavnicu polož na hrob." (A s druhou zástavnicou čo sa malo stať? to sa neudáva."

Ale dosť je tejto ukážky poverečného liečenia dobytka. Mne jeden kopaničiar rozprával, že mal nezdravú kravu, a keď františkánsky frater chodil po kvešte, zavrtal tej krave jakúsi cedul'ku do roha: a kravička vyzdravela, či pre to? lebo vzdor tomu?

Jedňa paní, ktorá má v bošáckej doline v kopaniciach hodne mnoho pozemkov, tak že jej povozy často chodia do kopanic, vyslovila sa, vraj, raz: „Ja len neviem, čo sa to ten podhradský farár tolk'o po horách a po lúkach šmatle? Kedy kol'vek ho moji bíreši stretnú, vždy vôz prekotia, lebo os zlámu! Keď som chodieval často botanizovať do kopanic: ani mi len nenapadlo, žeby postretnutie mňa, dakomu škodu mohlo priniesť! Ale tá povera je rozšírená, že ráno kňaza prvého stretnúť: prinesie nešťastie; ale cigáňku stretnúť, prinesie šťastie. Raz som, ešte jako skalický kaplán, stretol mne známeho pána s flintou a velikou kapsou na zajacov, a zavinšoval som mu mnoho šťastia. Ale môj Nimrod sa na mňa špatno podíval, a zvrtnúc sa na päte, vrátil sa domov. Nevedel som si to nijako vysvetliť, až mi to vo fare povedali: že sa lovcovi nesmie priať „mnoho šťastia", lebo že práve vtedy nič nezastrelí.

Jeden môj farník, ktorí za viac rokov bol robotníkom v Pešti, a ztadiaľ sa vrátil jako prebudený Slovák, odcestoval vlani do Ameriky, aby sa tam slobodného povetria nadýchal. Z tadial' mi písal obšírny list, v ktorom medzi iným hovorí, že som mu snáď nedôveroval, keď nechodil do kostela, a pokračuje takto: „Do kostela bolby som aj chodil, ale každý človek má svoju natúru. Ja som nikdy nespieval; jakoby som vyzeral, a čoby si o mne mysleli ti, ktorí sú okolo mňa, a zbadajú, že nespievam? Ale preto niesom najhorší. Sú takí svatúškári, ktorí nikdy nezmeškajú kostel, alebo len keď musia; a sú o mnoho horší kresťania odo mňa. Na príklad, môj otec modlia sa o zlomkrky, jako od kusa (na akkord), a pri tom nemyslia dobre; a jako som zkusil, ani nerozumejú slovu v svatém písme. Oni si myslia o sebe, že keď sú starší, že sú aj spravedlivý. Keď čítajú dobré, myslia, že to o nich platí; a zlé o druhém. Videl som pri ních všelijaké povery a darebnice, jako na príklad: Keď ích zajac

Ústredie ľudovej a umeleckej výroby KNIŽNICA v Bratislave

predbehne, alebo žena s prázdnou putnou predejde: že to znamená nešťastie; v štědrý večer prvým koláčom kravy utierajú, a na nový rok, pán bôh chráň, aby dolný súsed prišiel prvý do domu, lebo práve žena: vyhodili by ju boli ven z domu. A všeličo inšie. Nuž, ja som sa ím smial, a preto som prišiel so starým do protivy. Jeden raz popredku nahovorili horného súseda, aby ím prišiel zavinšovať nový rok, pokial niekto neprijde; ale chlap bol prvý v dome na nový rok. Ja som ím na posmech povedal, že to není platné, keď vinšovník neprijde sám od seba. Povedali mi, že sa to tak musím učiť, lebo že som sprostý, že aj ích rodičia tak robili, a že aj to môže byť dobré. Povedal som ím, že dvom pánom nemôžu spravedlivo slúžiť; a keď ích rodičia skočia do mecha, oni za nimi skočiť nemusia.“ Z tohoto zlomku listu poznať, že jeho pisatel' neni z cechu pôverčivých lu'dí.

Pri malých deťoch sa tiež mnoho povier stvára. Keď dieťa nesú na krst, vkládajú mu v papierku zavinutý kvet šafranový za poduštičku, a keďby kedy bolo rozhorúčené, aby nedostalo vred (zrádník, epilepsiu): namočia ten šafran do vody, a dávajú z tej vodky po troške dieťati piť. Aj keď dieťa zúbky dostáva a je rozhorúčené, tej vodky mu dávajú. Malé dieťa cvernou premerať, alebo odvážiť, neslobodno; ani keby sa po zemi motalo, nesmie ho nikto prekročiť: lebo by zaostalo v zraste. Videl som v jednom pánskom dome v škatul'ke opatrovaný kúštik pupkovej žíly novorozeniatka, v druhej škatul'ke ale úplne suchý kúsek „kápky“, s ktorou na hlave sa to dieťa bolo narodilo, teraz viac než pred 100 rokami. S „kápkou“ narodené dieťa bude šťastlivé; so zúbkami ale narodené bude múdre. Špetku na prach potlčenej pupkový žíly, dávajú deťom, keď ích zrádník napadá.

O embryu bezdrôtovej telefonie dozvedel som sa od jednej, velmi statočnej zemanskej panej, ktorej muž bol advokátom v Hornom Trenčiansku, a býval zemanmi vysielaný na snemy do Prešporku. Keď sa tam prílišne dlho bavil, a domov nechodil, dala si jeho paní doniesť koleso s voza, postaviť na stôl, a dierou v hlave kolesa vyvrtanou, smerom k Prešporku, po tri razy silno zavolala: „Ištvánkó-ó-ó! poď domo-o-ov!“ a Ištvánko sa nezadlho vrátil do Nedeze. To mi tá stará paní sama rozprávala.

O mesiaci veria, že na ňom Davíd hrá na harfu. Kto sa na to dívá, keď sa práve Davidovi struna na harfe utrhne: ten oslepne. Hovorí sa, že každý človek má svoju hviezdu. Keď hviezda spadne, vtedy ten človek, ktorého tá hviezda bola, zomrel. Dievky boly na priastke, a vyšly v jasnú noc do

dvora, aby sa pokochaly pohľadom na hviezdnatú oblohu. Jedna riekla, úkazujúc prstom na hviezdu: „Hento je moja hviezda!“ Hviezda tá spadla, a dievka v tom okamžení zomrela; lebo kto uhádne, ktorá je jeho hviezda: hneď zomre.

Už ale bude dosť z týchto vybraných povier. Na konec ešte podám poverečné liečenie hysteroepilepsie, jako som ho sám videl v Bošáci.

V Bošáci ochorelo 13 ročné dievča, telesne slabo vyvinuté. z dvojíček, K. Ch. na hysteroepilepsiu, koncom r. 1899, a v tej nemoci trvalo do februaru 1900. r. Hysterické krče sa pri nej z počiatku len vo dne objavovaly; pozdejšie aj v noci. Ľudia pripisovali chorobu čarom, že chorá niečo „predliateho“ prekročila. V tom istom dvore, na zadku, býva žena, ktorá sa za viac rokov cigáňov pridŕžala, a má syna a dceru, typu docela cigánskeho. Potom od cigáňov odišla, a od tej doby sa poriadne živí aj s deťmi, a chodieva na celé leto do mošonskej stolice na poľné roboty. Ľudia spískali, že to tá cigáňka dievčati počarovala. Cigáňka prišla aj s dcerou ke mne na žalobu, že ju Ch—ci z čarodejstva obviňujú; a že jestli ja neurobím poriadok, pôjde so žalobou do Trenčína. „Jest-li“ — reku — „chceš, aby ťa tam vysmiali: nuž idz! Jaký poriadok ja mám medzi vámi robiť, leda ten: aby to Ch—ci o tobe nehovorili, lebo je to všetko hlúposť.“ Uspokojila sa, a odišla. Keď chorá dostala epileptické krče, sviazali jej ruky a nohy motúzom, z poskonných, medzi maternými zabudnutých konopí usúkaným: aby sa zjavenie ženy čarodejnice, ktorú chorá vo visiach videla, zahnalo; lebo že ona má počarované, a prekročila „preliaté“. Aj u Nemcov hrajú „Giftgüsse“ v poverách veľkú rolu. Raz som videl, že chorá mala štvorakú ďatelinku uviazanú na holom tele „u jamky“ (nad žalúdkom); iný raz zase našel som ju ležať „horeznak“, a peceň chleba na jej hrudi: to všetko malo slúžiť na zahnanie čarov. Dievča mávalo visie, hallucinacie, a predstavovala sa jej baba, zalíčená sadzami, alebo s červeno natretou tvarou, a že sa dievčati vysmievala. Aj to sa pri dievčati praktikovalo, že mu mládenec (A. P.) do zubov chytil hrdlo, alebo si lahol oblečený k nemu do postele: vtedy, vraj, pokušenie odišlo od dievčaťa. Videl som dievča, jako sa strmo natiahlo na posteli, zaseklo zuby, ústa skryvilo, a v oblúku sa vypalo, opreté na temeno hlavy a na päty; zase sa bilo päsťami v hruď, a jako zo sna rozprávalo s tými, ktorí alebo ktoré sa mu predstavovali v takých epileptických nápadoch, buď živí, alebo mrtví. Raz mi rozprávalo, že sa mu predstavili jeden chlap a dve ženy, a prosili ju: „Dievečko, odpusť

nám!“ Ono ím povedalo: „Jak mi tú nemoc vezmete: odpuscím vám.“ Načo odpovedali: „To nenie tak vzáť, jako dať.“ Aj rozličné zariekanie upotrebovali pri tom dievčati; medzi inými i toto: „Zahnal Kristus veprov do mora, ďáblov s nimi; aj ty idz za nimi!“

1900. 16. febr. navštívil som dievča zase, keď práve malo epileptický nápad. Ležalo s otvorenýma očima, ani večkami nehýbajúc. Práve rozprávalo s tými, vo visiach sa mu predstavujúcími ženami, a hovorilo: „No, no! to ja neurobím; toby bola hanba; to ma neučili ani v kostele, ani v škole; toby bol hriech! — Jakož! ale ja to neurobím. Daj mi pokoj! A čo somc' ublížila? O chvíl'u schopil ju krč, a vyhadzoval ju v oblúku hore, a tam prítomné ženy svalily sa na ňu, aby ju udržaly; ale udržať ju nemohly. Darmo som ím hovoril: že to sťahovanie svalov neutíši, a že ešte môžu chorej chrbtovú kosť vytknúť. Ženy sa bály, že chorú „to zlé“ vychytí do povetria. Keď dievča prišlo k sebe, rozprávalo: že sa mu mrtví zjavili, a mu povedali: aby vystrelené bolo pri ňom z flinty; a vo flinte musia byť po troch kúskoch z vianočných štedrovečerných omrviniek, 3 zrnká žita, 3. reži, 3. jačmeňa, 3. hrachy, 3. omrvínky chleba a 3. kúsky oplatky; lebo jak nevystrelia to a tak: že príjdú tie obludy zase dievča trápiť za dve hodiny. Flintu na ten čas nemali v dome, a dievča malo na to epileptický nápad za 3 hodiny trvavší. Potom strielal otec z pistole pri dievčati, ktoré sa na každý výstrel prebudilo. Inokedy strielali vo dvore z flinty, a po každom výstrele sa dievča rozebralo, a prišlo k povedomiu. Keď malo vísie o mrtvých, potom rozprávalo, čo ktorý mrtvý ktorému živému odkázal. Aj kusy lebky, zo starých hrobov vykopanej, pálili pri chorej. Otca pôverčiví l'udia posielali do Pešti ku katovi o pomoc; ale som ho od toho odhovoril, a on zostal doma. Dali aj podhradskej „bohyni“ pri dievčati čarovat; ale že táto pýtala a dostala peniaze a plátno: bola za pokutu do žalára zatvorená. Aj kaplána si na radu katolickych súsedov povolali, aby dom vykropil a „trojkrál'ovou kriedou“, na dvere kríže načiaral: ale všetko na darmo. Keď celé okolie bolo pre túto chorú sburcované, že l'udia aj z ďaleka húfne dochádzali, na tento zázrak sa dívať: rozkázal slúžny Dr. Schwertner, aby dievča bolo bez odkladu dodané do nemocnice v Trenčíne, čo som ja rodičom viacrazy bol tiež radil. Otec dievčaťa mi hovoríl, že ho katolické ženy prehovorávaly, aby dievča prestúpilo na katolíctvo, že tak mu potom kňazia pomôžu. O tom ale ani otec, ani dievča ani počuť nechceli. Raz hovorilo dievča, že vidí v izbe vrtiaceho sa čerta na žeravom koni. Indy zase hovorilo, že vidí strašidlo na peci. I vyskočil.

vraj, na pec Ján Janušík-Turana, a máchal po nad pec palicou: ale dostal taký oflinok (bezpochyby sa sám zarazil palicou po hlave), že mu až v ušiach zal'ahlo. Už sa hovorilo, že aj l'udí, ktorí sa boli na chorú dívat, mátalo. Dievča sa v nemocnici na tol'ko uzdravilo, že sa koncom februara vrátilo domov, a žije dosiaľ zdravé, telesne silné, len kedy-tedy, párrazy do roka, na chvílu upadá do mdloby. Chudobní rodičia boli po čas choroby dievčaťa temer v zúfalom položení, a probovali všetky prostriedky, ktoré ím kto poradil, že jak neosožia, aspoň neuškodia; keď sa ale dievča vyzdravené vrátilo z nemocnice, potom banovali, že ho ta hneď z počiatku nemoce nedodali.

Prehovoril som tu o tomto zriedkavom páde preto obšírnejšie, aby sa videlo, jaké množstvo poverečných prostriedkov sa pri ňom — pravda, že všetko nadarmo — užívalo.

J. L. HOLUBY:

Z MOJICH POLSTOROČNÝCH BOTANICKÝCH PRECHÁZEK.

Hodne neskoro, po uplynutí viac než 50. rokov, chcem Vám, milí čítatelia, ktorí budete mať trpelivosť, tieto riadky prečítať, prosto a bez pribásnenia dajakých romantických zkušeností, vyrozprávať: kde som sa od jara roku 1853 na Slovensku po divorastúcích rastlinách poobzeral, a s jakou radosťou som to sberateľské remeslo prevádzal za celé polstoročie.

Do jara spomenutého 1853. roku níkdy som o botanike ani neslýchal; lebo že na modranskom 7 triedovom gymnasium, keď som bol druhoročný syntaxista (žiak IV. gymn. triedy), r. 1850-ho učiť sa nám dal Conrector z malého sošítku jakýsi „Növényország" (ríša rastlin), a že v tom sošítku čosi sa hovorilo aj o „sárgarépa" (mrkva): nerozumel som tým slovám, lebo som ani slovíčka maďarského neznal. Naverklovalo a odrapotalo sa to: a bolo dobre. Či tomu kto rozumel, lebo nerozumel: o to sa ináče hodný a statočný Conrector nestaral, a jak len žiak na zkúške nezostal, na potupu sveta, trčať: dostal do svedectva eminenciu, jako lopata, z čoho mal nielen žiak, ale aj jeho starostliví rodičia nehoráznu radosť! Ale ačkolvek

som o tom ani potuchy nemal, čí jesto jaká veda o rastlinách, chodieval som predca na blízký Holý Vrch v máji, vonné gombalie sbierať; ale nie na dar daktorému dievčati, lebo som bol ešte len „puer", jako grammatistov a syntaxistov žiaci vyšších tried nazývali; a keby ma daktorý rhetor (pätotriedník), alebo práve — nedaj bože — logicus (siedmoklasník) bol prichytil, jako sa zaliečam dievčati nevinnou kytkou vonných gombalií, bolby mi kytku bez okolkov skonfiskoval, a mňa vyfackoval; a ja, puer, nebolby som nič vyžaloval ani u Conrectora, ani u vysokoučeného pána rectora Kalinčiaka. Ba tito prísní páni boliby mi iste povedali: „Dobre sa ti stalo! Prečo sa radšej neučíš regule syntaktické, ale poškul'uješ za dievčaťami, a brúsiac po gombaliách, po skalách Holého Vrchu dereš klincami vybíjané podošvy na obuvi."

Prvé dva školské roky v Prešporku (1850—1852), tiež som nepočul ničoho o botanike; až v treťom roku, na jar 1853 sme mali v druhom semestri, medzi hromadou iných, už ani nepamätám,jakých, predmetov, aj botaniku, vlastne do úmoru nechutnú a zdl'havú botanickú terminologiu, ktorú nás učil supplent kaplan Csáder. Hneď na prvú hodinu nám doniesol dve usušené rastliny zo svojho herbáru, a ukazoval nám na nich viditel'né ústroje. To sa nám lepšie l'ubilo, než diktovaná terminologia. A keď nás vyzval, abysme chodili rastliny sbierať, že nám ich mená povie: rozliezali sme sa, jako mravci, za mestom, a vykopávali sme zo zeme rastliny, sotva sa ích listy ukázaly, a Csáder nám tie rastliny menoval, kedy správne, kedy chybno. Ale ten prvý nábeh k sbieraniu rastlin, dost skoro ochladol, a ostali sme, tuším len dvaja, ktori sme sa za dlhé roky s rastlinami zanášali. Už jako chlapec som v rodisku Lubine pod Javorinou so zál'ubou sbieraval pol'né hrebíčky (Dianthus Carthusianorum), kúkol' (Agrostemma Githago) a synokvet (Centaurea Cyanus), a pre matku do polievky nádešník (Glechoma hederaceum) a na prvý jarný salát blyštek (Ranunculus Ficaria) a režuchu (Cardamine amara), a v máji hríbiky májovky (Agaricus Prunulus), o ktorých som vedel, že ích najskôr najdem na tmavozelených kolách svahových lúk; ale o tom sa mi ani nesnívalo, že by rastlinných druhov tolko bolo, a že by sa správným usušením daly v prirozenej barve na dlhé roky udržať, že sa môže ích milovník aj v zime s nimi pokochať, ich podobnosť a rozdielnosť na prvý pohl'ad poznať, a ích dl'a sústavy pekne — rúče do papierov poukladať. Tomu som sa naučil od Csádera, ktorý, ani neviem, prečo? si ma obl'ubil, k sebe na byt ma volával, a tam mi svôj malý herbár ukazoval, ba aj na pre-

chádzky ma s sebou brával, a ma na stanoviska vzácných prešporských rastlin vodieval a mi prikazoval, aby som z nich mnoho nevyberal, a tie stanoviska iným neukazoval.

Tak mi ukázal stanovisko, v blízkosti Prešporka jediné, vzácného kapradu Asplenium Adiantum nigrum L., ktorý som o 30. rokov pozdejšie darmo tam hľadal, lebo cesta tam bola rozšírená a stanovisko zkazené. Častejšie som chodieval na Devín, ztadiaľ do Novej Vsi, a vedľa železnice nazpäť do mesta. Bola to hodná prechádzka na jedno odpoľudnia, tak po ľavom brehu Dunaja na Devín, hore ľavým brehom Moravy do Novej Vsi, a ztadiaľ po pri železničnej trati domov. Takýmto mrváňom obšiel som vrch Kobylu (Kobel) a dolinu Mühlthal. Na dajaké občerstvenie lebo posilnenie na tejto, hodne vyše 4-hodinovej púti, mimo napitia sa čerstvej vody, ani som nepomýšlal, ale s naplnenou ľľachovou púškou vzácnými rastlinami, rezko som kráčal svojou cestou. Málo kedy sa stalo, že som mal spoločníka tejto prechádzky, lebo tým, ktorí na počiatku prednášky Csáderovej, jako kobylky sa boli rozliezali po chotári, dávno chuť na botanisovanie z hlavy vyfúkala. Ani raz som nebol na Devíne, abych si tam nebol zaspieval:

U proudů valných Dunaje širého,
U žalné řeky Moravy zpěněné,
Ach, tam na rumích hradu děvínského,
Tam rmoutí srdce Slováka raněné...

A zadívajúc sa na obyčajne mutnú rieku Moravu, spustil som tú pieseň: „Moravo, Moravo, Moravičko milá!“ ... a zadumal som sa nad zašlou slávou ríše Svatoplukovej. Nosil som vždy dlhé, dozadu sčesané vlasy, preto ma moji spolužiaci prezývali Svatoplukom. Ale nehneval som sa na to, lebo som vedel, že jeden Svatopluk (Presl) bol výtečným botanikom, za ktorého sa jeho národ nemal čo haňbiť, a ja by som s tým bol býval úplne spokojný, keby som sa mu bol čo do učenosti, aspoň priblížiť mohol. Skalnatý svah za hradom devínskym, nad riekou Moravou, má veľmi zajímavú Floru. Spomenem len Vinca herbacea WK., abych vyčitovaním vzácnych druhov, čítateľov neunúval, keď ím tie pekné rastliny ukázať nemôžem. Medzi Devinom a Novou Vsou je v terciárnom piesku mnoho skamenelin, a na trávnatých piesčinách Silene conica L. poteší každého priateľa rastlin.

Csáder ma uviedol k rittmeistrovi Schnellerovi, ktorý bol veľmi pilným sberateľom rastlin, a mal už vtedy pekný herbár. Práve vtedy ho Schneller katalogisoval, pri čom som mu temer

každý deň po škole pomáhal. Z ktorého druhu mal viac exemplárov, z každého udelil aj mne aspon jeden, tak, že moja sbierka očividome zrastala. U Schnellera obznámil som sa aj s Drom Pawlowskim, potomným direktorom Theresianuma. s Bollom, správcom prešporskej katol. normálnej školy, najlepším vtedy znalcom kvetny prešporskej, Drom Romerom, od ktorého som dostal viac chorvátskych rastlin, s poštov. officiálom Dietlom, šťastlivým monografom viničov, ktorý mi mnoho alpinnych rastlin daroval, s Drom Lorinserom, professorom na katol. gymnasiu, pôvodcom vel'mi praktickej knihy „Taschenbuch der Flora Deutschl. u. d. Schweiz", a s mnohými inými, viac — menej s botanikou sa zanášajúcími mužmi, z ktorých dosial' už ani jeden nežíje. Schneller mi dal odpísať abecedný soznam cievnatých rastlin, dla Kochovej „Flora Germaniae". Keď som mu doniesol posledné hárky, ani sa ma nepýtal, čo za to žiadam? len mi hneď dal 5 zl. Keď ten soznam videli aj Dr. Pawlowski a Bolla: požiadali ma, aby som taký soznam aj pre nich každého odpísal. To sa rozumie. že som to aj ochotne urobil; lebo to bol pre mňa lukrativny zárobok. Od rodičov dostával som mesačne 12 šajnových zlatých, asi terazšie 4 zl. 80 kr. Za byt som platil 6 zl. šajnových, a na raňajky a večeru mi zostávalo na mesiac 6 zl. š., t. j. asi 2 zl. 40 kr., tedy asi 8. krajciarov na deň, (obed som mal zadarmo v konvikte). Pozdejšie mi rodičia povýšili civillistu na mesačných 6 zl. str. Ale keď som platil za byt 3 zl. 50 kr.. zostalo mi z toho na kancellárske a žalúdkové potreby len 2 zl. 50 kr. na mesiac. Nuž, a pri takom dôchodku, nedalo sa ani vtedy vyhadzovať z kopýtka. Ale ja som býval vždy pri groši; lebo odpisanie katalogov, a potom pisanie cedulí k rastlinám Schnellerovým, ktoré rozposielaval na zámenu, donieslo mi vše pár zlatých. Cez prázdniny letné botanisoval som okolo môjho rodiska, Lubiny, hlavne po Javorine, a sám, jako prst, brúsil som sečami, lesom, a hrebeňom po uhorskej a moravskej strane sa rozkládajúcou velikou lúkou. Najväčšiu radosť mi spôsobilo. že som tam našiel Ophioglossum vulgatum, Botrychium Lunaria a jeden jediný kus Botrychium matricariaefolium R. B., ktorýžto poslednejší, velice vzácný kaprad, sbieral som pozdejšie na horských lúkách „na Kočacom zámku" v Bošáckych kopaniciach. S Javoriny doniesol som si aj Mulgedium alpinum, Gladiolus imbricatus, ktorý zvlášť hojne sa nachodí na bujných horských lúkach Bošáckej doliny, a Gentiana Amarella L. (?). Krásny bol pohl'ad na asi 30. koscov, jako jeden za druhým, v šikmom rade trávu zkášali; ale keď prišli na plochu, husto „psicou"

(Nardus stricta L.) porastenú, jako ím kosy ponad drôtom podobné stebielká a štetinám podobné tenučké listy, prešvihovaly! Trávička je to vel'mi pěkná, ale neužitočná, a kosci ju nenávidia.

Roku 1854. bol som na velikonočné prázdniny doma. I zachcelo sa mi videť prvotiny jarnej kvetny na Javorine, ač ešte bolo vídať mnoho sňahu pod lúkou, kdežto na svahoch len miestami boly biele fl'aky sňahových závejov. Ej, či som sa zaradoval množstvu kvetov sňahových zvoncov (Galanthus), kukuček (Corydalis), a medzi nimi vyčnievajúcich kvetostanov bieleho deváselia (Petasites albus), ktorého kvetna prešporská nemá, a ktorý mi tu po prvý raz živý pod oči prišiel. Od tej doby býval som každé leto častým návštevníkom mne milej Javoriny. Pod lúkou bolo pásmo javorov, od ktorých celý vrch dostal svoje meno, ktoré darmo jeden môj maďarský botanický dopisovatel' pomenoval „Nagy Jharoš", lebo on len Javorinou zostane, bárs to pásmo javorov už davno bolo vysekané a ihličnatými stromy povysádzané. Zakial' bolo tam mnoho javorov, bolo dobre pod javorinským vareškarom, lebo si mohli za lacný groš, alebo ešte lacnejšie, za päť prstov a šiesty utekáč, zaopatriť javorového dreva na varešky, lyžice, ceďáky, taniere, lopatky, války a iné kuchyňské náradie, ktoré potom v Novom Meste n. V. alebo po domoch predávali. Keď bol čas jahôd a červených malin, vtedy si robievali kopaničiari z olúpanej bukovej kôry nádobky na toto ovocie. S mladého bučka olúpanú kôru skrútili na spôsob súdka, konce kôry zacvikli do rozštiepenej paličky, jejž konec pevno svázali, na dno vtlačili okrúhly kus kôry: a kôrový košík bol hotový. To olupovanie bukov bolo síce zakázané; ale kto vystriehne kopaničiara, ktorý dobre vie, v ktorú stranu sa hájnik obrátil, a ktorý hovorí: „Kto mi čo dá, keď hora nie! Však to pán boh pre všetkých stvoril." Ešte tohoto času bolo na Javorine vídať hodné plochy lesa, na posmech postínaného. Keď totiž r. 1848 maďarská garda Lubinu temer celú bola vypálila, prosili tehdajší poddaní od Erdödovského panstva drevo na stavivo; ale pánské povolenie za dlhý čas nedochodilo, tak, že si l'udia svoje domy nemohli pokrývať; bárs im aj do izieb pršalo. Naposledy praskla trpelivosť Lubinákov, že sa sobrali i bez povolenia pánského húfne do hory, a nazotínali si bukov, kol'ko potrebovali, a poodvážali si ích domov. A že to robili na spech, a pánstvu na vzdory, nezotínali pekné buky u samej zeme, ale na 2—3 stopy vysoko, že to tam tak vyzeralo jako vysoké drevené strnisko. Kriku z toho narobilo pánstvo mnoho, ale Lubináci obešli na sucho:

pánstvo bolo povinné dať ím drevo; a keď otálalo: nabrali si ho sami dľa potreby.

Vracajúc sa raz s Javoriny pri západu slnka, naradovaný, že som v seči našel utešený exemplár tam netušeného Senecio paludosus v najlepšom kvete, ktorého semeno vietor iste bol ta doniesol, kto zná, zkadiaľ, — lebo druhého, ač som seče krížom-krážom pochodíl, nikde som nevidel, — postretol som v hore starého Jána Tučku, široko-ďaleko známeho zbojníka, kráčajúceho na Javorinu. „Dobrý večer, Tučka!“ riekol som mu. On sa zastavil, oprel sa na palicu, zaškúlil na mňa, a riekol: „A jako vy mňa znáte?“ „Dobre“, reku, — „však ste mi raz boli ukazovali vášho zajáčka, ktorý vedel pálené píť.“ Tvár sa mu trošku vyjasnila, a on, nadraziac si prstom na čele čepicu, povedal: „I pekne vítam! a nebojíte sa tak samotný chodiť po horách?“ „Nebojím“ — reku — „lebo nemá mi tu kto čo ublížiť, a tieto zeliny mi nikto nevezme,“ a ukázal som mu rastlinami napratanú pľachovicu. Popozeral sa na ne, a dajúc mi „s Bohom“ kráčal ďalej. Keď som bol asi 10. ročný, vzal ma bol otec s sebou do kopaníc, keď bol k nemocnému povolaný. Že sme v dome nemocného museli hodne dlho čakať, šiel sa otec podívať k Tučkovom. Tam mi ukázal starý Tučka domáceho zajáčka, jako si na komando sadol na bobek, a z podaného kalíška pálenku pil. To som Tučkovi pripomenul, a on sa na to rozpomenul. Môjmu otcovi povedal: „Pán tatíčko, už mi len, keď umrem, peknú kázeň kážte.“ Na to mu otec odpovedal: „Len takú, jakú si zaslúžíte; vy si pohrebnú kázeň vaším životom píšete, a ja ju potom, keď umrete, len poviem.“ Tento starý Tučka bol človek nízký, plecatý, špatného pohľadu, a všeobecne považovaný za pohlavára podjavorinských zbojníkov. Mal troch synov, urastených jako jedle, a výborných strelcov. Po roku 1850. počali císarskí žandári očišťovať lubínské kopanice od zbojníkov, až ím konečne to remeslo zbojnické nadobro zkazili. V lepšom smyslu povestný bol podjavorinský gajdoš Filúz, šťastný improvisátor vtipných a kúsavých popevkov, ktoré vždy gajdami sprevádzal. V rokoch šedesiatych bývala Javorinská lúka oblúbeným výletnym miestom okolitej Slovače z Cis- a Translajtanie. Filúz tam nesmel chybeť, a bavil svojími improvisaciami veselých výletníkov. Dosiaľ sa spievajú v Lubine daktoré jeho štiplavé popevky, jako:

jako: „Pase Filúz svine
Na Bzinskej doline,
Tučka ich poháňá:
Obydva sú kmíné.“

alebo: „Čiaže je to kopanica,
Na ty štyri kopce?
Čiažby bola? Richtárova,
Čo nakradél z obce!“

alebo: „Čo že je to za Jarábka,
Čože je to za neho?
Ukradél štyri kone,
Páteho malého.“

Toto síce s botanikou nemá nič do činenia, že sa za viac rokov konávaly na Javorinu výlety, že sa tam spievalo, rečnilo, tancovalo, na gajdy koncertovalo, až nám raz starostliví páni poslali ta žandárov; ale ja som nie tancu k vôli chodil na tie výlety, lebo tanečníkom som bol odjakživa ťarbavým; ale som rád brával podiel' na tých výletoch botanisovaniu k vôli. I milo pobavil som sa so známými, a obznámil som sa s dosiaľ neznámými, ale podchvíl'u som sa zo spoločnosti vytratil, a sliedil som po rastlinách. Raz som bol s celým mojím domom na voze tam, a medzi inými potravinami doviezol som hodný koš zemákov. Bolo že tu smiechu! ale pečeni a koláčom sa dostalo chvály. Keď bol vel'ký oheň založený, a mnoho žeravého uhlia a popel'u z neho, rozhrabal som to haluzou dreva, a moje zemáky som ta pekne poukládal, a pahrabou prikryl. Na to som odšiel hodne ďaleko botanisovať, a keď som trúfal, že zemáky budú už upečené, vrátil som sa, abych si na nich pochutnal. Ale, čo sa nestalo? Moji milí výletníci, ktorí ma pre dovezenie surových zemákov vysmievali, upečené mi všetky pojedli, že som sotvá jeden, už na polo spálený z pahraby vypapral; a teraz som ja tých maškrtníkov vysmial, že keď pečene pojedli, potom ím aj zemáky, tie slovenské ananasy, boly dobré! Javorinu som až do roku 1890. mnohorazy pochodil, a mnohé, mnou tam sbierané rastliny, uvádza aj, tak tragickou smrťou na Balkáne skonavší Dr. Formánek v svojej objemnej „Květene Moravy a Slezska“.

Z Prešporku som do roku 1859 častejšie pochodil aj vrch Kobylu (Kobel) nad Devínom. Velmi dôkladný a poučný opis tohoto vrchu podal Dr. Kornhuber v ročníku 1897—1898 „Verhandlungen d. Vereins für Natur u. Heilkunde zu Presburg“ na str. 57—97. Že daktorí meno töhoto vrchu píšu „Kogl“, tento vehlasný učenec v poznámke na strane 57. dokazuje, že sa má správne písať len „Kobel“, lebo že to znamená jakýsi druh čepca („eine Art Haube“), v novonizozemskom jazyku „Kovel“, podobno francúzskemu „coiffe“, čo patrne odpovedá kontúre, ktorú tento vrch od strany severnej

tak pekne a zretelno ukazuje! Škoda mu bolo až do Nizozemska a Francúzska chodiť pre vysvetlenie mena toho pekného vrchu, keď ho tunajší Chorváto-Slováci, jako naisto najstarší obyvatelia menujú „Kobyla“, jako som to v Dúbravke, podkobylskej to dedine, z úst l'udu sám počul. Kobyla je stanovisko podivnej okolíkatej rastliny Smyrnium perfoliatum, z ktorej som bol dostal ešte r. 1862 semeno z tadial' a od tej doby mi v krovinách mojej záhradky každoročne v hojnosti rastie a ma na „Kobylu“ upomína. Pri Novej Vsi sbieraval som Hesperis matronalis, Adonis vernalis a Verbaseum phoeniccum.

Raz ma pojali s sebou Dr. Kornhuber, Dr. Pawlowski a baron Mednyanszky, na hrad Pallenstein. Kornhuber a Mednyanszky konali geologické studia, a pri Mariathalskych bridlicových lomoch hl'adali dajakéhosi Ammonita, ale nadarmo. Pawlowski a ja sme mali hojnú botanickú žeň. Zastihol nás dost prudký dažd, že sme sa museli uchýliť do krčmy. Na zpiatočnej ceste sme vzdor kompassu a mappe poblúdili, a miesto na Kozí Vrch (Gemsenberg), na ktorom sotva kedy skalné kozy po skalách poskakovaly, lebo na ňom ani väčších skal neni, ale snád len krotké kozičky sa pásavaly, — dorazili sme šťastlivo do Račišdorfu, a z tadial' už po tme do Prešporku. Z rastlin, na tejto málo zdarenej prechádzke, bola najvzácnejšou koriśou Scrofularia vernalis L. Pawlowski ma často volával na botanické prechádzky, a keď sme sa už po tme vrátili domov, vždy ma občerstvil dobrou večerou. Brehy a ostrovy Dunaja pochodil som jak sám, tak aj v spoločnosti iných, mnohorazy, a jako vzácnejšie nálezy pečlive som v herbáríku opatroval: Typha minima, Senecio Doria, Galium rubioides a j.

V lete r. 1856 botanisoval som okolo Boroviec, Hlohovca a Udvornoku v Nitransku, a obohatil som svoju sbierku rastlin vzácnymi druhy, z ktorých spomeniem len: Taraxacum serotinum, Hibiscus Trionum a Glaucium corniculatum pri Borovcach; Reseda Phyteuma, Thesium humile, na rol'ach a na smetískách pri Udvornoku Abutylon Avicenuae a Nicandra physaloides, a po rol'ach zdivočilú Isatis tinctoria. Tieto nálezy som uverejnil v spol'kovom spise prešporskom. Ešte v XVII. storočí bola v Udvornoku aj maďarská evanj. církev, tak, jako aj v Hlohovci, kde úradoval maďarský superintendent Brunczwik. Kraje tie sú dávno, bez všetkého násilia, poslovenčené. Čí sa kedy podarí l'ud tam, pomocou školy a úradneho nátlaku, zase pomaďarčiť? velice pochybujem. V Hlohovci znal som pánskeho

zahradníka, rodeného Poliaka, ktorý mi všetky vzácnosti zahrady a sklenníka poukazoval, a mi dovolil aj daktoré rastliny vziať pre herbár. Hlohovec je jediný hrad na Považí, ktorý ešte zub času nenačal, lebo kaštiel Orlové (Zsigmondháza) na Považí, vyše Púchova, v doline malebne sa vynímajúci, nepopovažujem za hrad.

V mojom rodisku Lubine pochodil som mnohorazy celé okolie a každý jeho kút. Pri tej príležitosti došiel som aj medzi hlboké, vodou vymleté jarky v hone „Čabratec" zvanom, kde ma prekvapilo veliké množstvo skamenelých jako „dlaň" velikých mušlí, a malých slímákov (Cerithium). Mušle tie menuje l'ud „žabacie korýtka", a slimáčkov „prešíky". Te mer som si potrhal vrecká na kabáte, a prišiel som, týmito skamenelinami terciernými obepchaný, jako jež. Vrstva tých mušlí je asi na 12⁰ mocná, ale čo jako som sa usiloval aspoň 2—3 kusy celé a neporušené dostať: nepodarilo sa mi to. Tak sa mi vidí, že tam bolo pobrežie toho tercierneho mora, a mušle vlnobitím boly polámané. Skamenelinami tými zavďačil som sa potom Dr. Kornhuberovi, ktorý o tom náhodnom mojom náleze v Prešporskom spolku správu podal, a aj náš slavný zemko, geolog Dionys Štúr, rodák beckovský a horlivý Slovák, uvádza ho v svojom spise „Geolog. Uebersicht-Aufn. d. Wassergeb. d. Wag u. Neutra." Štúr bol aj znamenitým botanikom, a kedy kol'vek cestoval z Viedne do Modry k otcovi, vždy sa ustavil v Prešporku aj u mňa a obdaroval ma krásnymi rastlinami z Alpov.

Roku 1856 bol založený v Prešporku prírodovedecký spolok, jehož dušou a najpilnejším pracovníkom bol Dr. Kornhuber. Do tohoto spolku bol som, jako prvoročný bohoslovec, prijatý aj ja, a podával som, na vyzvanie Kornhuberovo, v „Presb. Zeitung" rastl. phaenologické značky, ktoré aj v I. ročníku spisov tohože spolku na str. 96. a nasl. boly otisknuté. V týchže spolkových ročníkoch boly aj pozdejšie uverejnované moje floristické články zo stolic Prešporskej, Nitranskej a Trenčianskej. V Prešporskej stolici botanisoval som, mimo najbližšieho okolia Prešporku, aj viacrazy okolo Pezinku, pri Sv. Jure, Modre a pri Trnave. V Nitransku i pozdejšie okolo Skalice, Sobotišťa, pri Vrbovciach a v okolí Čachtického hradu, na dolomítových vrškoch, ktoré Dionys Štúr vel'mi trefne porovnáva s Krasom. Na Čachtickom hrade mi ukazoval jeden Čachtičan, ktorý sa prišel na mňa podívať, čo v tých rumoch hladám, miesto, kde, vraj, bola zamurovaná za živa ukrutná, krvežíznivá tygrica, grófka Alžbeta Báthory, ktorá v prvej polovici XVII. storočia mnoho dospelých dievčat do smrti bola

umučíla. Historická pravda je, že ích za pár rokov asi 30 umučila, ale Fama loquax hovorí o viac než 200 obeťach jej ukrutnosti; ale kdežto jej pomocník týchto ukrutností, Ficko, bol na kolese lámaný, a dve baby, ktoré na rozkaz grófkin tie úbohé dievčatá trápily, boly katom zoťaté: ukrutníčka Báthoryčka obišla s dosť miernym trestom, lebo bola odsúdená na doživotný žalár v jej Čachtickom dome, t. j. mohla v celom dome žíť, jako sa jej lúbilo, a robiť, čo chcela, len z domu von vykročíť nesmela; lebo, jakoby sa to srovnávalo s krajinskými zákonmi a s privilegiami vysokej šlachty, aby grófka, pôvod všetkých zverských ukrutností, bola práve tak kruto potrestaná, jako tie osoby chatrnejšieho stavu, ktoré jej návodom a na jej rozkaz také ukrutnosti prevádzaly!? Na čo by jej aj bolo bývalo vysoké, po krajine rozvetvené príbuzenstvo, keby ju nebolo vedelo obrániť pred zhanobujúcou, bárs aj cele zaslúženou pokutou!? Len tunajší pospolitý l'ud túto nenormálnu, na rozume pošínutú ukrutnicu, aspoň v povesti prísnejšie pokutoval, než to krajinské súdy urobily, keď ju dal za živa zamurovať, aby tam vo velikých mukách hladom umrela. Pôverčiví l'udia počujú aj dnes ešte stonanie a nariekanie povražděných dievčat, medzi rozválanými múrami hradu. Okolo hradu Tematína, na l'avom brehu Váhu, nielen sporo na dolomítových skalách, ale aj často na kamenitých pastvinách nachodí sa utešená Draba lasiocarpa Roch., ktorú som však okolo hradu Čachtického nadarmo hl'adal, ač i tam je ten istý dolomít.

Zakiaľ som bol v Prešporku, pilno som navštevoval mesačné zasadnutia prírodovedeckého spolku, jako aj časté populárne prednášky, mimo spolkových shromáždení. I spolkové zasadnutia, i populárne prednášky bývaly vel'mi valne navštevované, a prispievaly znamenite k zaujímaniu sa za prírodné vedy i medzi širšími vrstvami obyvatel'stva. V tomto spolku poznal som aj direktora katol. gymnasia, Čecha Václava Svobodu, o ktorom som sa pozdejšie kdesi dočítal, že ho ktorísi českí literati obviňovali, jakoby bol babil a za kmotra stál Hankovi pri „objavení" rukopisu královdvorského, ktorý sme aj my, slovenskí žiaci v Prešporku vtedy pilno čítavali a obdivovali. V čas jakejsi slavnosti videl som Svobodu v uniforme. so zlatým kráglom a s pripásaným kocprdom na boku, a nevedel som to, jako ani do dneška neviem pochopiť: na čo bol ten meč professorovi, keď že ho v škole ani k pichaniu, ani k sekaniu upotrebiť nemohol a nesmel, ale len mečom dobrého a zdravého učenia mohol narábať a nevedomosť zaháňať. V spolkových zasadnutiach boly Kornhuberove prednášky vždy

najpútavejšie a najpoučnejšie. Keď sa dakedy — zriedka stalo. že sa nikto neprihlásil' k prednášaniu o dajakom predmete, dal si Kornhuber mňa zavolať: aby som ja dačo přednášal. Darmo som sa vyhováral, že ja len preto chodím pravidelne do spolkových usadnutí, aby som sa tam niečo naučil, ale nic na to, aby som ja iných učil, lebo som bol zo všetkých členov najmladší, ktorému nijako nepríslúchalo, chcieť starších poučovať. On ale bol neústupný, a ja som sa musel jeho naliehavej žiadosti podrobiť, a 2—3 razy s velikým strachom sa sebrať na prednášku. Tak sa mi zdálo, že poslucháčstvo s úl'ubou prijalo moje prednáškové prvotiny.

Raz sme mali spolkový výlet na osobytnom vlaku koňskej železnice do Pezinských kúpel'ov. Na stanici pezinskej nás čakaly koče, ktoré nás asi 40 ich zaviezly do blízkych kúpel'ov. Po malom odpočinku a občerstvení v restauracii kúpel'nej, rozliezli sme sa po horách, rozdelení na dve tlupy. Zoo- a geologov amatérov viedol Dr. Kornhuber, a mňa dali za vodcu tým, ktorí sa za rastliny zajímali. Ešte vtedy sa dolovalo v pezinskej bani na zlato; že sa to ale nevyplácalo, boly tam pozdejšie práce zastavené. Za to pilne sa dolovalo na sírkový kýz, z ktorého sa v blízkej fabrike vyrábala sírková kyselina: ale aj to pozdejšie zaniklo. Tých, ktorí so mnou za rastlinami chodili, bavil som jako som vedel. Keď sme našli tlupu kapradu orličieho (Pteris aquilina), ukazoval som ím na šikmo prerezanom spodku, jak hodné brko hrubého kapradu, obraz dvojhlavého orla, a na zavinutých krajoch listov výtrusy, ktorými sa sťa semenami tento kaprad rozmnožuje; upozorňoval som na rozdiely najdených jastrabníkov (Hieracií), na zariadeni kvetu vstavačovitých (Orchideí), a čo sa nám kde jaká zajímavá rastlina nadhodila. Asi po štyrhodinovej prechádzke vrátili sme sa do restauracii k spoločnému, skrovnému bankettu, ktorý bol, hádám, väčšine účastníkov hlavnou vecou. Tu nás prekvapil pekným veršovaným slovenským pozdravom tehdajší staručký slovenský farár evanjelický pezinský Ján Mockovčák, ktorý sa v mladom veku, jako bývalý žiak slávneho prešporského professora Kováča-Martinyho, rád s botanikou zanášal, a ešte z tých časov aj malý herbárik opatroval. Tento slovenský pozdrav bol pri tabuli prečítaný a tým, ktorí mu nerozumeli, do nemčiny preložený, lebo vtedy maďarčina nebola ešte v móde. O výlete podal Kornhuber zprávu v „Presb. Zeitunä," a s pochvalou spomenul aj Mockovčákovu slovenskú báseň, ktorá iste leží dosiaľ v spolkovom archive uložená. Dnes by sa snád nikto neopovážil spolkové shromaždenie slovenskou básňou pozdraviť. Bola to vlastne česká báseň, lebo Mockovčák, prí-

slušník školy Kollárovej, v terajšej spisovnej slovenčine nič nepísal. Tak sa mi zdá, že táto báseň bola potom odtisknuta v Lichardových vo Vídni vychádzajúcích „Slov. Novinách". Raz, — už nepamätám kedy? — zašli sme si na Svätojurský Šúr, kde sú rozsiahle rašeliniská s vel'mi zajímavou Florou. Jako specialita týchto rašelinísk je krásna žihlava Urtica radicans Bolla, ktorú tam tento autor prvý objavil a opísal. Žihlava táto, jako novinka, išla na zámenu na dračku, lebo ju každý sberatel' rastlin v herbári mať chcel. Sám som jej asi 100 exemplárov rozposlal. S Opitzovým zamieňacím ústavom v Prahe, nestál som v spojení; ale z druhej ruky mal som aj Opitzove rastliny v herbári; za to ale zamieňal som za mnoho rokov so Skofitzovým ústavom vo Viedni, ktorého som bol pozdejšie (1879) aj navštívil. Krome toho zamieňal som aj s daktorými prešporskými a vonkajšími sberatel'mi.

V okolí Kl'účova, na pravom brehu Váhu, niže Nemšovej v Trenčiansku botanizoval som po dve letá 1858 a 1859. Pole na Považí je tam rovné a úrodné, ale l'ud zanedbaný býva v chatrných drevených chalúpkach, za jaké sa ja neviem oduševniť. Najväčšiu radosť mi spôsobila okolíkatá hruštica (Pirola umbellata L.), ktorú som v Kl'účovských horách vtedy po prvý raz živú videl. Táto malá kráska by zaslúžila, aby bola v kvietníkoch za oknami pestovaná. Listy má vždy zelené, jako remeň tuhé, lícom lesklé, bledoružové, zvonkové kvety, jako z vosku, v okolíku previslé. Jak tu v Kl'účove, tak pozdejšie v Z. Podhradí som sa pokusil, chovať ju v kvietníku, ale nepodarilo sa mi to, lebo mi vždy vyschla, čo som jej jakú zem ponúkal. V lete 1858 cestoval som na furmanskom voze z Lubiny až po Slovenské Pravno v Turci, a ztadiaľ peší za dva dni, cez krásny priesmyk Harmanec, na Baňskú Bystricu do Brezna vo zvolenskej stolici. Na tejto dosť dlhej ceste, kde sa jej ťahom ešte nikomu ani len nesnívalo o železnici, nedalo sa mi botanisovať, lebo som bol viazaný na dvoch spolucestovatel'ov, len čo som si letkom pár rastlin poznačil. Letný semester r. 1860. ztrávil' som na evanj. bohoslov. fakulte vo Viedni, keď ešte terajšia nádherná Ringstrasse bola širokou pažiťou. Rastliny som sbieral tu len v najbližšom okolí mesta. Dosial' si neviem odpustiť, že som sa na konci semestru, keďže mi zo stipendia a z mimoriadnej podpory peňazi zbývalo na dostač, nezaviezol na Semmering, k čomu som už pozdejšie nikdy nemal času, ani prileżitosti, ani prostriedkov, ale som sa musel uspokojiť s rastlinami, ktoré som od iných sberatel'ov, ztadiaľ bol dostal.

V lete 1860. bol som povolaný za kaplána do Uh. Skalice.

Okolie Skalice má veľmi zajímavú kvetnu. Morava a jej močariny poskytujú mnoho vodných rastlin. Ej, čí ma tam koľkorazy dopichali komári, že mi až tvár zapuchala! Na tuhnúcom môle pravého brehu Moravy, u samého Rohatca, som sbieral: Lindernia pyxidaria, Juncus sphaerocarpus, a Scirpus Michelianus; a sotva pár krokov ďalej, okolo prievozníkovej búdy, Kochia arenaria. V Prešporku som si kúpil „Reuss-ovu Kvetnu Slovenska“, a od vrbovčianského farára, Pavla Slobodu, dostal som darom jeho bratom Danielom Slobodom, farárom Rusavským, spísané a Českou Maticou vydané „Rostlinnictví“, ktoréžto české diela, vzdor mnohým ích nedostatkom, prokazovaly mi pri určování rastlin znamenité služby. K tomu bol som si kúpil aj „Svatopl. Presla Všeobecný Rostlinopis“ s jeho terminologiu botanickú a 32 kvartových obrazov k nej. Pravda, pri určovaní mojich nálezov mi tieto vzácne knihy boly k slabej pomoci, keďže „Všeob. Rostlinopis“ obsahuje len opisy z celého sveta vybraných druhov; za to ale terminologický slovník mi bol na dobrej pomoci. Malže som ja za radosť, keď sa mi podarilo dľa Slobodovej knihy ten-ktorý, mne ešte neznámy, rastlinný druh, spoľahlivo určiť. Ale v určovaní rastlin cvičieval som sa tak, že som vzal známu mne rastlinu, a hľadel som ju určiť dľa určovacieho kľúča, a keď som tej prišiel na meno: pokusy som robil s neznámými druhami, až som sa vycvičil v určovaní.

Keď som raz zablúdil na skalnaté, pusté vinohradiská „Wintoperku“, bol som milo tam prekvapený práve tam kvítnúcou, rozkošnou „papučkou“ (Himantoglossum hircinum), pravou to okrasou týchto pustákov (pustých vinohradov)! Vzal som si z tejto vzácnej Orchidey asi 20 kusov na sušenie pre herbár, a daktoré som v potu tvári vykopal i so zemou, a zasadil som ích do kvietníkov za okno, kde ích aj iní obdivovali. Na Wintoperku je častá aj nízka višňa (Prunus Chamaecerasus), ktorá mala už úplne zralé, veľmi chutné višničky, z ktorých som na ukázku a ochutnanie aj do fary kytku doniesol. Vo fare sme mali veľkého kocúra, ktorého „Pazúr“-om menovali. Raz som doniesol pekný exemplár kocúrníka (Nepeta Cataria) a riekol som deťom: „Zavolajte Pazúra; budeme ho hostiť touto zelinkou.“ Začul to aj môj principál L. Lichard, skrz na skrz poctivý a statočný, ale často chorľavý muž, a povedal: „Ale coby vám kocúr jedél zelinu!?“ „Bude,“ reku, „len ho sem!“ Deti doniesly Pazúra na dvor, posedaly si do kolečka; a keď som kocúrník medzi prstami požmolil a nim Pazúra pekne ponúkol: prisadol si, zagajdoval a s velikým appetítom požuval a pojedol celú ze-

linu, až na samý koreň. „To je nécó mimorádného!“ zvolal na to zadivený Lichard, a deti sa čudovaly, že Pazúr „umí aj zeliny žrať.“ Zadivil som sa, kráčajúc cestou k dedine Vrádišťu, že som pri malej močarine spozoroval: Aster Tripolium, Scorzonera parviflora a Melitotus dentata a pár vzácnych ostric (Carex). Takéto netušené prekvapenia sú každému sberatelovi velice vítané; kdežto keď sa vystrojí istú určitú rastlinu sbierať a nenajde jej: znechutený a unavený ťahá domov. V Skalickom poli sa vo vel'kom dochovávala priemysel'ná rastlina „Waid“ (Isatis tinctoria), jejž listy sa viacrazy cez leto zrezávaly, a čerstvé velikým, koňom do krúhu ťahaným okrúhlym kameňom, s primiešaním trošky haseného vápna, madžgaly. Z tej, jako cesto hustej kaše robily gul'ky velikosti vlaského orecha, a tieto usušené za hranice predávali, jako prísadu k barve indigovej. Dochovávanie tejto rastliny vyplácalo sa lepšie, než ktorékol'vek obilie. Šart (= Rubia tinctorum) sa za mojich časov v Skalici nikde nedochovával, ale jako pozostatok nekdajšej jeho kultúry našiel som pri plote jednej zahrady pod Kalváriou jeden hodný kus tejto Rubie. Za to redaktor viedeňských „Slov. Novin“, D. Lichard, zaviedol v Skalici pestovanie slezu, s plným, tmavopurpurovým kvetom (Althaea rosea atropurpurea), ktoré sa znamenite vyplácalo, lebo sa z počiatku predával starý cent sušeného kvetu za 100 zl. Kvety tohoto slezu sbieraly sa cez celé leto, doma sa zelené kalichy s ních odkrajovaly, a na leskách vo zvlášť k tomu ciel'u zariadených sušiernach sušily. Robili z toho z počiatku tajnosť, a nechceli vyzradiť, ani kde dostať semeno tejto rastliny, ani kam sa sušené kvety predávajú. Kvety nesmely byť plesnivé. Dozvedel som sa, že sa slezové kvety vyvážajú do Francúzska na barvenie vína. Pozdejšie, keď sa dochovávanie slezu vel'mi tu bolo rozšírilo, klesla cena kvetov značne. Mestskému kapitánovi J. M. ktosi z pomsty cez noc pokosil celé jutro slezu, keď práve najlepšie počal kvitnúť. Trúfal síce, kto si to tak naňho spomenul; ale, že nemal svedkov, toho kosca súdobne stíhať nemohol, a iné mu nezbývalo, jako trpelivo čakať, až slez, — ktorý v Skalici „malvou“ zovú, — zase od koreňov vyhnal a zakvital. Pravda, že na takejto otave zkoseného slezu ani polovica tol'ko kvetov nebolo, jako by ích bolo bývalo na nezkosenom. O dakol'ko rokov pozdéjšie urobil som aj ja pokus s pestovaním slezu, pri Štvrtku na Považí. Na 100 čtver. siah nasadil som kukurice a slezu. V prvý rok dala kukurica dobrú úrodu a na druhý rok dostal som 1 starý cent suchého kvetu slezového, ktorý mi doniesol 100 zl. užitku.

Na tretí rok zkazila mi hrdza (Puccinia Malvaceacum) temer všetek slez. Viac som ho potom nesial.

Nekdajšie kvetúce súkennictvo za mojich časov už v Skalici valne upádalo; ale ešte bolo tam pár súkenníkov, ktorí svoje výrobky do Pešti vyvážali. Predtým sa na rol'ach pestovávala aj „postryháčska štetka" (Dipsacus Fullonum); ale ja som tam už ani jednej nenašiel.

Hneď pri Skalickom cinteri, na čerstve pooraných rol'ach, nachádzajú sa pekné terciérne skameneliny, mnohé výborne zachované, a jemnejšie viac, menej polámané. Poslal som z nich malú sbierku Dr. Kornhuberovi, ktorý o nich zprávu podal u prešp. prírodovedeckom spolku r. 1861. Bolo mi to vel'mi nápadné, že si tých vzácnych, pekných a mnohých skamenelín tam nikto nevšímal. Pri troške pozornosti a vytrvalosti bolo by tam l'ahkou vecou, zajímavú a poučnú sbierku utešených slimákov a mušlí, a snád i iných skamenelin sebrať. Drobný tercierny piesok menujú v Skalici „miligr". Toho času bolo tu vel'mi dobré nižšie gymnasium katolicke s českou vyučovacou rečou, jehož profeskori boli Češi, mužovia odborne vzdelaní. Keď miestodržitelská rada počala úradovať po maďarsky, a nie, jako dosial', po nemecky: dochádzal k nám často do fary riaditel' toho gymnasia, výborný a šlachatný muž, Květosl. Klumpar, kedykol'vek dostal dajaké maďarské nariadenie, ktorému nerozumel. Bývala to potom obyčejne moja zábava, preložiť listinu do češtiny. Nezadlho potom boli českí professori odstráneni, a na ich miesto noví osadení. Klumpar bol za riaditel'a gymnasia do Jindř. Hradca preložený. Za riaditel'stva Klumparovho bol som daroval gymnasiu malú sbierku rastlín. Toho času bola v skalických mešťanských rodinách nemčina v móde, a maďarsky znajúcích l'udí bolo tam málo. Čo sa mi ale zvláštne l'úbilo v tom meste, bol ten jednoduchý, rodinný život v mešťanstve, bez pýchy a bez prevodzovania smiešnej a škodlivej nádhery. Ani v bytoch, ani v rúchu, ani v pokrmoch sa márnotratnosť neprevádzala; a pri tom sa mešťania dobre mali a spokojno žili. Jako počujem, od tedy sa pomery velice premenily, bez toho, aby měšťanstvo na blahobyte a spokojnosti bolo získalo. Tam som zažil za môjho života po prvýraz vyslaneckú vol'bu, ktorá vypálila, vzdor námahám mešťanstva, dl'a chuti vlády. Aj na vol'be mestského zastupitel'stva a úradníctva musel som brať podiel'. Najlepšie sa mi l'úbil jeden mešťanský kováč, ktorý stentorským hlasom vykrikoval: „A có inší! my nesceme takých pánů, kerí sa dajú voliť za víno a hnilý sýr!" Nemôžem sa ale pochváliť, že by som mal v takých shonbách a kríkoch zalúbenie.

Jeden hlavný korteš vládneho kandidäta chodil v červenom, šnorovanom dolománe a vábil voličov slúbujúc hory-doly. Jakosi zatáral som sa zo všetečnosti do toho davu l'udu, a spozoroval som jednoho starého mešťana, jako sa hrabe na obsekaný agät, až mu pot s čela kvapkal. I zpýtal som sa ho: „Ale, ale starý pán! kamže, kam tak náhlo?“ „I, já su malý, jako Zacheus“ — riekol, pevno sa zachytiac haluze, aby neodkvacol l'udom na hlavy — „teda lezu na strom.“ „Ej“ — reku — „ale Krista Pána ani s toho stromu nevídať!“ Po vol'be sa všetko zase skoro utíšilo: a — bolo po Kačínej svadbe. Na papieri sa to tie svobodné vol'by vel'mi pekne vynímajú, ale v skutočnosti sa to docela ináče vyníma. Skaličania sa pilno zaoberajú s vinohradníctvom, a zvlášť v dobrej povesti stojí skalické červené víno, o ktorom som počul, že sa až do Čiech vyváža, kde sa miesto mělnického predáva. Majitelia vinohradov majú mnohí vo viniciach aj búdy so sklepom na víno, a rádi chodievajú, čí samotní, čí v malých spoločnosťach do tých búd. Taký osamelý pútník donesie si s sebou kus husaciny, lebo tvarožku hnilého syra, natočí lebo vytiahne si pohár lebo dva vína, pri čom aj za dve hodiny presedí, a potme ťahá domov. Nemal som to rád, keď ma dakto do búdy zavolal, lebo mne víno nechutilo, a v sklepe sedeť mi bola prízdl'havá zábava.

Krajom vinohradov našiel som, prechádzajúc sa s Danielom Slobodom, návštevou v Skalici sa bavivším, jakýsi Astragalus, z ktorého som si pár kúskov vzal; až o viac rokov pozdejšie, keď som cestoval v lete priesmykom Stránskom, kde už na území Moravy dost často rastie Astragalus danicus Retz, — som aj ten v Skalici sbieraný poznal, že tiež k tomuto Stránskemu druhu patrí. Ktoby si dal záležať na dôkladnom preskúmaní okolia Skalického, iste by bol odmenený bohatou korisťou nových, vzácnych nálezov, jak pri Morave tak i medzi viniciami, lebo ja som sa v Skalici len za krátky čas, ani nie celé dve lteá, pobavil a nepreskúmal som to územie tak dôkladne. jako pozdejšie Bošácku dolinu.

Zo Skalice som prešiel v decembri 1861 na faru Zemansko-Podhradskú v Bošáckej doline, na ktorej do dneška žijem. Hneď na jar nasledujúceho roku, pochodil som najbližšie okolie môjho bydliska, ale som bol vel'mi sklamaný v mojom očakávaní; lebo na blízku není ani značnejších skalin ani močiarov, ani dobytkom nedotknutých trávin, keďže všade krajom cesty a vinohradov, jako aj nižšie kopce, len spasené trávy som našiel. Jediná pekná Hacquetia Epipactis ma medzi krovinami potešila. Až pozdejšie som si zašiel na vzdialenejšie horské

lúky, jakých je po všetkých svahoch vel'mi mnoho, do sečí a na vinohradiská: a dostal som chuť k pilnému ích prezkúmaniu. V čas môjho príchodu do Z. Podhradia, bolo tu ešte asi 10 juter vinohradov a oberačky konávaly sa v druhej polovici oktobra, s velikou veselosťou a strelbou. Vinice boly ešte aj pri Štvrtku na Považí, pri Bošáci, Moravskom Lieskovém a Srniem, a že na tomto poslednom mieste pestovali burgundské révy, požívalo Srňanské víno tak dobrú povesť, jako červené Novomestské. Ale všetkým týmto vinohradom môžem vystaviť smrtný list, lebo sú už všetky dávno vyklčované. Kvetna sečí je velice nestála, lebo keď tam zrastú zase dreviny, nižšie rastlinstvo udusia. Od Apríla až do pozdnej jeseni bývaly moje preše plné, lebo som mnoho rastlin sbieral na zámenu. Boly roky, v ktorých som aj 3000. exemplárov rozposlal. Zámenou rastlin môj herbár značne sa zväčšoval; a keď mi Schneller celý svôj herbár a mnoho vzácných botanických knih darom bol poslal, a ja som ho s mojimi sbierkami spojil: mal som celú moju izbičku balíkami rastlin zatarasenú. Raz ma jeden pan zo Zvolena i so svojim zaťom bol navštívil a rozhl'adiac sa po mojom herbáre, riekol: „Ale, pán farár, jako sa to srovnáva s bibliou?" „Ach," — reku — „Šalamún bol slávnejší služobník Boží než ja, chatrný farár dedinský, a rozumel sa do botaniky, lebo stojí o ňom v biblii: „Vypsal též i o stromích, počna od cedru, kterýž jest na Libánu, až do mchu, kterýž roste na zdi.." (1. Král. IV. 33) a nikto ho preto neinterpelloval." A môj pánko prestal ma domŕzať. V rokoch 70-ich predal som celý herbár do Pešti L. Richterovi. Potom som si zase založil nový herbár, do ktorého som ukládal z počiatku len Trenčianské, a mnou samým sbierané rastliny aj iných krajov; len pozdejšie vriaďoval som doňho vzácnejšie druhy aj iných krajov a zemí. Tento druhý herbar daroval som pred dvema rokami slovenskej museáln. spoločnosti v T. S. Martine. Bol ma totiž navštívil horlivý predseda tejto spoločnosti, Andr. Kmeť, a riekol, že by bolo dobre, keby som herbár a tu v okolí Podhradia najdené starožitnosti, bronze, kamenné nástroje a iné predmety čím skôr poslal museáln. spoločnosti; čo som aj urobil, Kmeť istotne preto naliehal, aby sa tie sbierky čím skôr do Martina dostaly, lebo tušil, že už dlho žíť nebudem, a že by sa to po mojej smrti mohlo roztratiť. Ale, bohužial, Kmeť neprišiel k tomu, aby môj herbár v Martine usporiadal, lebo ešte v tom roku zomrel. Jak ten herbár bude tam dlho na hromade ležať, bojím sa, že ho larvy chrobákov sožerú; a toho by bolo škoda, lebo je tam mnoho vzácných rastlin.

Z môjho bydliska som až do nedávna častejšie vychádzal

aj do dalších krajov, rastlinám k vôli, a že sa mi aj počet dopisovateľov množil, ktorí si žiadali mať tunajšie vzácnejšie druhy, za ktoré ponúkali na zámenu rastliny svojich zásob: tak som mával cez celé leto so sbieraním, sušením, roztrieďovaním a rozposielaním, a v zime do herbáru vriaďovaním tunajších a cudzích rastlin, dosť milej zábavy. Tak som za viac než 40 rokov mnoho tisícov exemplárov rozposlal, nielen do Rakúsko-Uhorska, ale aj do Nemecka, Švédska, do Belgie a Francúzska. Za čas prispieval som aj do Kerner-ovy „Flora austro-hungarica", a do Baenitzovej „Flora Europaea". Moja dávna túžba po dobrom drobnohľade zostala nevyplnená, lebo sa mi na to prostriedkov nedostávalo. Preto som také tajnosnubné rastliny, pri ktorých určovaní je nevyhnutel'ne potrebný dobrý mikroskop, sám určovať nemohol. Machy a játrovníky (Musci frondosi et hepaticae) sbieral som pre znamenitého bryologa Jak. Juratzku vo Viedni, ktorý mi ích spoľahlivo určoval, čo potreboval z mojich nálezov, si zadržal a ostatné mi vrátil, a k nim vždy zo svojich duplikátov mi niečo priložil. Raz ma Juratzka bol na tri dni navštívil a v mojej spoločnosti tu machy a játrovníky sbieral. Najvzácnejším nálezom medzi tunajšími machy bola Meesea Albertini, ktorú som na tuffe jednej kyseľky v Bošáckych kopaniciach náhodou našiel. Sbierku mojich machov kúpilo sedmohradské museum. Pre Hazslinszkého v Prešove sbieral som lišajníky, rásy a huby (Lichenes, Algae a Fungi). I medzi tými sa našly vzácnejšie druhy. Aj prešporský údenár J. Bäumler, ktorý mal svojich chlapcov na Slovenčině u mňa, bol ma navštívil. Bäumler je najlepší znatel' mikroskopických hub a jako samouk vyrástol mnohým nad hlavu. Má výborný mikroskop, a vie s ním znamenite zachádzať. Ja som ho častejšie v Prešporku navštívil, kde ma vždy pobavil ukazovaním mi svojich mikroskopických praeparatov. Velmi chutne sa vynímal opásaný bielou zásterou, s rukávami vyhrnutými, jako zručne a obratne zaobchodil s mikroskopom. Má aj bohatú botanickú biblioteku, jako žiaden iný v Prešporku.

J. Bayer vo Viedni, bol ma upozornil na bohatost forem medzi maliníkmi (Rubus), a poslal mi viac viedeňských druhov. I dal som sa s velikou horlivosťou do studovania maliníkov v prírode. Pochodiv najbližšie okolie Z. Podhradia, presvedčil som sa dosť skoro, že tu mám také množstvo forem maliníkov, o jakém sa mi ani nesnívalo. Keď som dostal od Dra. Pántocska na upotrebeniu peknú monografiu „Nees et Weihe Rubi German." s krásnymi polokolorovanými obrazy tam opísaných druhov: čo že bolo prirodzenejšieho, než že som druhy týchto

autorov, z toho množstva tunajších maliníkov, silou — mocou chcel vyhľadať. Tak sa povodilo aj mnohým iným floristom. Ale dosť skoro som sa presvedčil, že len malá částka Nees-Weiheovských druhov na mojom území sa nachodí; ostatné všetky sú značne odchylné. A keď som podostával mnoho maliníkov z Viedne, z prusského Slezska, od Dra. Focke z Brémy, od Sabranského a Bäumlera z Prešporku, od Dra. Borbáša z rozličných krajov Uhorska, od Rella z Novohradu, a od iných z iných krajov, a tieto som s tunajšími porovnával: darmo som sa namáhal, aby som ích do dajakého systematického poriadku uviedol. I výkresy tunajších významnejších maliníkov som vyhotovil. Kolożvársky univers. professor Dr. Borbáš sa strojil spisať monografiu uhorských maliníkov, snáď na ten spôsob, jako spracoval uhorské ruže; a keď sa dozvedel o spomenutých mojich výkresoch, vyžiadal si ich odo mňa, keď som mu už hojnú sbierku maliníkov bol poslal. Ale monografiu maliníkov nestihol napísať, lebo náhle na porážku zomrel, a zostaly aj moje výkresy ztratené. Nebožtík Kmeť sa divil bohatosti forem mojich maliníkov, a urobil tú dobrú poznámku, že okolie Sytna je dosť chudobné na maliníky, za to ale velice bohaté na ruže. V južnom Trenčiansku je opak toho, lebo pri množstve maliníkov, mám tu len pomerne málo ruží.

Bolaže to za radosť, keď som došiel na také stanovisko, kde 10—15 i viac rozličných maliníkov spolu poprepletaných sa nachodilo, že som musel dobrý pozor dať, aby som vetvičku kvitnúcu z toho istého koreňa odrezal, jako aj kus tohoročného šlahúna s vyvinutým listom! Dr. Focke, najlepší znateľ maliníkov, bol ma navštívil, vracujúc sa do Brémy zo svetovej výstavy viedeňskej, a pobavil sa u mňa za trí dni. Doviedol som ho na také miesto, v blízkej hore „Rešetárovec“ zvanej, kde bolo mnoho maliníkov rozkošne jeden s druhým poprepletaných. Keď to videl, riekol: „Ja, to my u nás nemáme.“ Kdeby sa, reku, na Vašich pieskových dýnach brémskych, tol'korakých maliníkov nabralo! V svojej dôkladnej monografii „Synopsis Ruborum“ často uvádza aj druhy z Bošáckej doliny. Bol si pozdejšie vyžiadal odomňa aj semená a živé kúsky s koreňami významnejších tunajších druhov a miešancov, ktoré v svojej pokusnej zahrade v Brémach pestoval. Jako mi písal, dochovával tam mnoho druhov, ktoré uväzoval na drôty, a pilno obrezával, aby sa mu nepozapletaly. Jako známo, temer všetky čiernoplodé maliníky špicami šlahúňov (tohoročných prútov) sa tam, kde sa zeme dotýkajú, v podjeseň zakoreňujú. Navyťahoval som tedy z daktorých významnejších maliníkov, takých zakorenených šlahúnov, odrezal som

ích nad korienkami, a menami opatrené, do vlhkého machu zabalené som mu poslal. Znal som viac sberateľov rastlin, ktorí nevedeli, že temer všetky čiernoplodé maliníky špicou tohoročných šľahúňov sa v podjeseň zakoreňujú, a jeden známy sberateľ mi poslal asi v patero složený tenký šlahún Rubus tomentosus, s korienkami na konci, jako čosi velmi pamatného. Náš ľud ale má o tom zakoreňovaní šlahúnov dobrú známosť, ba vniesol to aj do príslovia. Keď som sa raz zpýtal starého kopaničiara: jako sa má? odpovedal mi, k môjmu velikému prekvapeniu, mávnul rukou: „Ach, jako ostružlina, obema konci v zemi.“ Maliník menujú tu aj ostružlinou. Platilo to do nedávna za pravidlo, ba za jakési dogma, že zo všetkých europejských čiernoplodých maliníkov jediný plstňaty maliník (Rubus tomentosus Borkh.) nosí na líci listov vedľa jednoduchých aj hojné hviezdičkaté vlasy; všetky ostatní ale, čo jak rozdielne druhy a formy, ktoré majú na listoch aj hviezdičkaté vlasy, byť i roztrúsené a pojedinné, považované boly za nezákonných potomkov, lebo miešancov (bastardov), povstalých z maliníka plstinatého a daktorého iného, bárs údajne aj vyhynutého druhu. Pošťastilo sa mi ale v Bošáckej a Ivanovskej doline objaviť nový, dosiaľ neznámy a neopísaný druh, ktorý má listy za mlady hustoplsťnaté, šedé, s hojnými hviezdičkatými vlasami: a predca určito tvrdím, že miešancom není, lebo má dokonále a pravidelne vyvinuté plody, čo u miešancov nebýva. Je to Rubus moestus Hol. Je v tomto okolí dost častý v sečach, krajom kopanických rolí a lúk, ba aj na starých prielohoch. Buď tenistý, alebo jemu velmi príbuzný druh videl som aj zo Zvečeva v Slavonsku. V shromaždení uhor. lekárov a prírodozkúmateľov, r. 1897 v Trenčíne odbývanom, predložil som medzi inými, významnejšími maliníkmi Trenčianska aj tento nový, pekný druh. Že maliníky miešanci (bastardy) bujno rastú, hojne kvítnú a silno sa rozrasťajú, ale pravidelné plody nemávajú, len leda kde jednu osamelú bobuľku, alebo celkom jalové ostávajú: na to mám mnoho príkladov v mojej blízkosti. Tak Rubus Schwarzeri Hol. (R. bifrons × tomentosus) sa zakoreňovaním šlahúnov bujno rozrastá, hojne kvítne, ale prevelice zriedka jedno zrnko plodu donáša. Tento miešanec na prvý pohľad sa rozoznáva od iných maliníkov hojnými krásne ružovými kvetami a šedými úzkými listami. Znám viac jeho stanovísk. Keď starí menovali pýr „inextricabile gramen“, takými ťažko vykynožiteľnými sú aj maliníky. Sám som to k mojej nemalej mrzutosti zkusťil, keď som dal hodný kus kroviny na vršku Budišovej vyklčovať, aby som tam mal lúku. Na miesto jednoho vyklčova-

ného maliníka vyrástlo ich aj desať, lebo každý utrhnutý koreň vyhnal znovu, a mal som tam tých ostnáčov po dvoch rokóch značne viac, než pred tým, a bezočive sa mi tam rozťahovaly. Je rozdiel' veliký aj v chuti zralých malin. Čím ostňatejší a žlaznatejší je ktorý druh, tým sladšie a aromatickejšie máva plody. V Nemecku máva plsťnatý maliník (Rubus tomentosus) obyčajno plody neúplne vyvinuté, alebo ostáva cele jalový. V mojom kraji videl som ho jalový, máloplody, ale aj dokonalé a pravidelne vyvinuté plody nosiaci, chuti aromatickej. Úprimne vyznám, že som aj já v tom zhrešil, keď som celý rad maliníkov novým menom opatril, a sťa nové „druhy" do sveta rozposlal. Ale, čo som mal robiť, keď veliká čiastka tunajších maliníkov nijako nemohla byť vtesnaná pod opisy a mená dosiaľ inými autormi publikovaných maliníkov? Keby to bolo možné, rádby som nazpäť stiahol všetky, mnou opísané, tak rečené nové druhy, z nichž sa len čiastka v literatúre udrží, ostatné ale, jako zbytočné synonyma, budú tvoriť príťaž (ballast) specialistov batografov, a za čas strašiť v literatúre. Slabá je to potecha pre mňa, že aj vehlasných batografov mnohé „nové druhy" medzi haraburdie zbytočných synonymov sa dostanú, alebo sa už aj dostaly. Keď som bol dostal od Schwarzera z pruzsk. Slezska „Otto Kunze Reform. deutsch. Brombeeren", bol som tak zavedený istotou a určitosťou jeho tvrdení, ktorým všetky čiernoplodé maliníky Nemecka pod mená málo druhov a miešancov zahrňuje, že som sa domnieval, jakoby už maliníky tak boly opanované, a do tohú vabohú druhov, forem a miešancov taký poriadok uvedený, že by bola zbytočná práca niečo lepšieho a prijatel'nejšího hl'adať. I usiloval som sa aj moje maliníky pod Kunzeove druhy a miešancov vpratať; ale skoro som sa presvedčil, že je to vec nemožná. Na to mi poslal Dr. Focke svoju „Synopsis Ruborum Germaniae" v sprievode peknej a bohatej sbierky nemeckých maliníkov, ktoré moju vieru v neomýlnosť Kunzeovu valne zvyklaly. Každá monografia maliníkov ešte aj teraz môže byť len neúplná, a bude v najlepšom páde len lokálnou kvetnou maliníkov s pridáním významnejších inokrajových druhov. Keď považíme, že maliníky tvoria mnoho nepopieratel'ných miešancov, a že ích stanoviská sú vel'mi nestále: napadne nám myšlienka, čí práve to nezapríčiňuje tú rozkošnú rozmanitosť maliníkových forem. V seči zjavia sa nám také formy, jakých sme tam predtým nevideli, a keď stromy zrastú, zase sa ztratia maliníky; ale koreň nevyhyne tak skoro, a možno, že sa živý udrží aj za mnoho rokov, kde tu jeden list vyháňajúc; a keď sa tam zase drevo zotne, obživený svetlom a teplom sinečným, ohlási sa, že je živý, najprv len slabým šlahúňom, ale

už na tretí rok zaťahuje hodné plochy. I kraje a úvrate pri rol'ach, pri cestách, pastviny a kraje lesov, mnohoročné úhory (prielohy), vinohrady a pusté vinohradiská, podrobené bývaju premenám, pri ktorých maliníky hneď vyhynú, hneď zase iné na ích miesto sa osádzajú.

Okolie môjho bydliska vykazuje sa daktorými vel'mi vzácnymi rastlinami. Pravda, za viac než 40 rokov som ho krížomkrážom mnohorazy pochodil, a to od jarnych dňov až do zimy, a keď bola l'avná zima a bez sňahu, aj v zime som sbieral machy a lišajníky. Tak len sa mohlo stať, že som náhodou šťastnou na tie vzácnosti natrafil. Nikto by nebol tušil, že v riedkej, kamenitej dubine Srňanského Hája sa nachodí krásna trávička Avena capillaris a na úhoroch vinohradísk Štvrťanských Aiuga glabra Prekl. Aiuga Chamaepytis je šedoplstnatá; ja ale našel som temer cele lysú formu, ktorú som jako výdružie β glabriuscula Hol. rozposielal, až ma barón Uechtritz poučil, že je to tá istá forma, ktorú Presl v svojej Sicilske Flore jako Aiuga glabra Presl opísal. Je to na každý pád vel'mi pamatné, že táto Sicílska rastlina — jestli Uechtritz dobre videl, — až tu pri Štvrtku, a to dosť často, sa nachodí.

Druhá taká specialita Flory Trenčianskej je Erigeron acris L. var. glaberrimus Hol., ktorý som na Bošáckych horských lúkach a v sečach objavil. Pri Haluzických rumoch kostel'a a na tamejších chudotrávnatých, kamenitých kopcoch, mám v hojnosti Trigonella monspeliaca L. Prunelly v mojom okolí vykazujú mnoho peknych miešancov. Najvzácnejším mojím nálezom je Filago mixta Hol. (F. canescens arvensis), ktorý som mnohokráť sbieral nielen na prielohoch, ale aj v sečach Bošáckej doliny, a na sta exemplarov som z neho rozposlal. Pozdejšie tohoto miešanca objavil aj nebožtík J. Bubela pri Vsetíne, a najde sa iste aj na inych miestách, kde Filago canescens a arvensis tak hojne spolu rastú, jako v Bošáckych kopaniciach. Iný vel'mi vzácny miešanec v Bošáckej doline je Carex axillaris Good., povstalý z C. vulpina a remota, ktorý som na pramenitých miestach horských lúk sbieral, a za viac rokov v mnohých exemplároch rozposlal. V Bošáckej doline a po okolí hojne sú zastúpené aj vstavačovité rastliny (Orchideae), z nichž najpeknejšie sú: Orchis fusca a Moravica, Anacamptis pyramidalis, Cypripedium Calceolus, Epipactis violacea, — o ktorejž som sa nikde nedočítal, že by v Uhrách aj inde bola bývala najdená; Corallorrhiza innata, Himantoglossum hircinum a Epipogum aphyllum. Vel'mi ma prekvapilo, keď som raz pristihol ko-

panické devy pilne hladať „hlaď na mňa," t. j. vstavačovitú Listera ovata, v jejž spodnom pysku vidia jakúsi podobnosť s nahým mužským telom: tedy len chytro si jej nasbierať k l'ubostným čarom, jako aj „obrátky" = Ophioglossum vulgatum, ktorú za pásom nosievajú, keď idú do tancu, aby maly švihlých tanečníkov.

Bol som ráz dostal do daru od nebožtíka kardinála Haynalda, hodný balík sedmohradských, ním sbieraných rastlin, keď si bol odomňa vyžiadal, tušim pre Naegeliho v Mnichove Hieracia môjho okolia. Za to som sa mu odvďačil tunajšími orchideami, velmi pečlive usušenými. Reichenbach starší bol si žiadal formy rodu Scleranthus. Tu som rozeznal len dva druhy: Scl. annuus a collinus. I vyskočil som si na také miesta: rol'e, úhory a seče, aby som s čím najviac stanovísk po dakol'ko exemplároch vzal a ich Reichenbachovi poslal; lebo som bol vel'mi zvedavý: čo medzi nimi najde? Nezadlho vrátil mi moje Scleranthy a priložil k nim zo svojich zásob mnoho forem. Medzi mojími našel viac „nových" druhov, a jeden pomenoval S. Holubyi Rb. Ale ja som tie druhy nevedel rozeznať, tak, jako Gandoger-ove ruže, medzi ktorými množstvo nových druhov narobil. Do Skofitzovho mesačníka vo Viedni „Oesterr. botan. Zeitschr." som za mnoho rokov dopisováva!; ale aj v iných spisoch uverejňoval som moje nálezy.

Rul'ový vrch Inovec, níže Trenčína na l'avom brehu Váhu, navštívil som len raz; za to častejšie Beckovské a Kálnické vrchy. Na dolomitových vrchoch medzi Trenč. Tepliciami a Zay-Uhrovcom, obrátil som sa tiež pár razy a doniesol som ztadiaľ bohatú korisť. Velikú radosť som mal z „krvavého dreva" (Rhus Cotinus), ktorýžto vzácný stromovitý ker som našel u Trebichavy pri Podlužanoch. Bol som sice už před tým dostal z Horných Motešic od Jaroslava Fleischera čerstvé vetve tohoto stromku a živé exempláry Aremonia agrimonioides, ale v prírode som ten Rhus ešte nebol videl. L'ud o ňom bájí, že keď raz viezli nevestu k sobášu do Podlužian, na príkrom vrchu sa vôz prekotil a nevestu zabil; a že z jej krve vyrástol ten stromček, preto ho nazvali „krvavé, lebo dievské drevo". V Bošáckej doline menujú „dievským drevom" lýkovec (Daphne Mezereum), nie pre krásno červené kvety, ale preto, že slúži devám za líčidlo, aby boly pekné červené. Okolie Trebichavy a Zay-Uhrovca má iste hodný počet vzácných rastlin nám ešte z Trenčianska neznámych. V Zay-Uhrovských horách potl'kajú sa ešte kedy-tedy aj rysi (ostrovidi), jako mi pred pár rokami starý gróf Zay rozprával, že dostal raz dva kusy zastre-

lené. Jak v tých rozsiahlých horách, tak aj po krovinatých vápenných vrškoch, celé poklady rastlin čakajú na pilného sberateľa.

Púchovská dolina pre bohaté nálezy starožitností u Púchovsko-Veščanskej skaly istú povesť požívajúca, mnou viacrazy navštívená, len málo obohatila môj herbár, keďže bližšie kopce sú dobytkom poobhrýzané. Za to som na Vršateckých bralových skalách (Löwenstein), keď som v spoločnosti púchovského učiteľa Ondrčku, idúc z Púchova krížom vrchami cez Lednicu a Červený Kameň, tam bol botanisoval, mnoho krásnych rastlin nasbieral. Aj tieto skaly na rastliny bol prezkúmal Rochel ešte v prvej polovici predošlého storočia. Hrad Lednica je originálne stanovisklo lednického polýnku (Artemisia Lednicensis Roch), ktorého však mám aj na blízku pri Beckove a pod Tureckom na Považí hojnosť. Mnoho Rochelových rastlin mal som aj ja v herbári.

Okolie Trenčína som mnohorazy pochodil. Tu na hrade máme vzácnu okolíkatú rastlinu, Orlaya grandiflora. V blízkosti železničnej stanice „Istebník" objavil som na štrkovitých travinách vzácný bastard Potentilla subargentea Borb. (P. argentea x arenaria), ktorú som pozdejšie na pastvinách okolo Pezinku v hojnosti videl. Dr. Brancsík, svetoznámy Coleoptero- a Conchyliolog oddal sa od viac rokov velmi horlivo do botanisovania a objavil na území Trenčanska viac vzácných druhov. Ale on sa neobmedzuje len na Trenčiansko, ale súc v tak priaznivých pomeroch, že si aj dalšie cesty dopriať môže: vychádza aj na Vysoké Tatry, na dolnozemské roviny a do Bosny a kamkoľvek sa mu zaráčí. Odomňa je o pár rokov mladší. Keď sme kedysi v Prešporku spolu botanisovávali, on jako gymnasista, ja jako bohoslovec, hovorieval: „Ja budem doktorom, a vy budete kňazom; ja budem ľudí liečiť, a vy ích budete pochovávať!" Šťastnou náhodou žijeme oba v Trenčiansku neďaleko jeden od druhého, a každoročne aspoň raz sa schádzame, ale musím vyznať pravdu, že som ani jednoho človeka nepochoval, ktorého by on bol liečil. Brancsík má asi 12.000 druhov chrobákov, kobyliek, ploštic a podobnej slezby, pekne v škatuľach, na spôsob quadrantov upravených, usporiadaných, a asi toľko Conchylií. Večná škoda by bola, keby sa tieto bohaté a drahocenné sbierky kedysi maly len tak ledabolo rozvláčiť. Sbierky tieto by sa hodily pre ktorékoľvek väčšie museum. Brancsík je zakladateľom a dušou Trenčianského prírodovedeckého spolku. On má neodolateľný spôsob, do spolkových ročníkov vynútiť od členov literárne príspevky. Na jeho naliehavú žiadosť prispieval som aj ja ča-

stejšie prácami do tých ročníkov; medzi iným uverejnil som tam po kuse, soznam dosial' známych cievnatých rastlin Trenčianska, ktorý potom bez môjho vedomia, v podobe knihy, v druhom vydaní bol odtisknutý. Čo bol Dr. Kornhuber spolku Prešporskému: to je Dr. Brancsík spolku Trenčianskému. Od vydania mojej „Flora des Comit. Trencsin" (1888), Brancsík, Dr. Borbás a ja, viac, pre toto územie nových druhov sme objavili, a všetky tieto nové nálezy povnášal som do môjho príručneho výtisku tej „Flory". Dvarazy som bol v Maninskej skuline; na Malenici, od časov Rochelových dobropovestnej, bol som sám dvarazy a raz v spoločnosti Dra Brancsíka, kde sme hl'adali, ale nenašli Rochelom tam udávanú Crepis Sibirica; za to sme tam objavili utešený Senecio umbrosus WK., a ja v doline Belušskej, výše dolných Vrát, pri chodníku, krajom lesa, tu netušenú, velice vzácnu Waldsteinia geoides. Že Rochel, ktorý Malenicu a jej okolie viac razy pochodil, túto Waldsteiniu nespozoroval, ináče si vysvetliť neviem, jako že chodieval na Malenicu pohodlnejšou cestou na Vysolaj a Slopnú, a nie úzkou cestou Belušskej doliny; ináče bolby ju musel v čas kvetu zbadať.

Kút Trenčianska od Púchova až po Kysuckú dolinu je ešte botanicky neprezkúmaný, a keby tam v lete zablúdil pozorný sberatel', objavil by po horských lúkach nejednu vzácnú rastlinu. Mne nebolo možné tie kraje pochodiť, lebo, súc povolaním na jedno miesto viazaný, nemohol som dl'a l'úbosti odchádzať na viac dní z domu.

Rozkošnú Súl'ovskú skalnatú kotlinu navštívil som po dvarazy, a okolie Rajeckých Teplic tiež dvarazy. Raz som sa vybral s spoločnosti Dra. Dušana Makovického do Strečňanského priesmýcu, aby som vyhladal Uechtritzom starším tam udávaný vzácný kaprad Woodsia ilvensis. Po Strečno sme šli železnicou, a z tadial' popri Váhu peší, kde som každú vyčnievajúcu žulovú skalu prezeral, či tam nenajdem hl'adanú Woodsiu. Už sme boli hodne vyše jasku, až konečne blízko hranice Turčianskej zbadal som velmi krásne exempláre Woodsie, a neďaleko od nej, u samej cesty, iný vzácny, z Trenčianska ešte neznámy kaprad Asplenium germanicum. Tak táto unavujúca prechádzka znamenite sa mi vyplatila. Makovický sa vrátil z Vrútok do Žiliny a ja som šiel do Turian. Raz som bol v Turci v Šútovskej doline, pozdejši v Studenci, inokedy zase v spoločnosti Dra. Dušana Makovického vo Vrátňanskej doline a na Malom Kriváni. Hölnych a podhölnych rastlin doniesol som si ztadial' hojnú zásobu. Raz som pochodil Minčov, ktorýžto vysoký vrch medzi Trenčianskou a Turčianskou stolicou sa stal

povestným jako centrum zemetrasenia r. 1858. Ej, či by to bol požitok, tieto doliny a vrchy častejšie môct pochodiť od jari až do jeseni! V Orave som len letkom botanisoval okolo Žaškova, a pochodil som aj blízky Hrdoš. Zo Žaškova prešiel som krížom horami a sečami do Jasenovej, pod Choč. Ej, či by som si bol rád zaskočil až na končiar Choča: ale nebolo k tomu času. V Liptovskej stolici len okolo L. Sv. Mikuláša a Smrečian som letkom sbieral rastliny, ktoré mi práve pod ruku prišly. O všetkých týchto mojich výletoch podával som zprávy v Slov. Pohľadoch". Zo všetkeho toho vidno, že len malú čiastku Slovenska z vlastního videnia som mohol poznať, nie preto, že som k dalším výzkumným cestám nemal vôle, ale preto, že sa mi k tomu času nedostávalo. Chuti k cestovaniu som mal vždy na dostač; ale povolaním viazaný na moje bydlisko, kde ma nemal kto za dlhší čas zastúpiť, musel som prestať len na chuti; za to dostávalo sa mi od iných často rastlin z takých krajov Slovenska, ktoré som sám pochodiť nemohol. Teraz už jako 73tý rok veku prekročivší starec nehodím sa viac na ďaleké prechádzky; za to ale zajímajú ma predca rastliny, skameneliny a starožitnosti, ktoré keď na blízku najdem, rád berem s sebou; však to komusi vzácne bude, najskor ešte slovenskej musejnej spoločnosti.

Z mojich výšspomenutých výletov, donášal som si vzácnejšie rastliny s koreňami a přesádzal som ich do mojej zahrady. Tam mám dosiaľ Ruscus Hypoglossum zo Svätojurskych hôr, Allium ursinum z hôr Pezinských, Veratrum Lobelianum z Minčova, Dentaria glandulosa z Malého Kriváňa, Dentaria bulbifera z Bošáckých hôr, Telekia speciosa zo Sedmihradska, Aconitum Lycoctonum z Javoriny, Trollius Europaeus zo Súlova, Lilium Martagon z horských lúk Bošáckých, jako aj Iris graminea, ktorá je tak veľmi častá, z Turecka ale, na pravo Beckova, Iris variegata, jejž stanovisko bolo pred dvoma rokami dynamitom zkazené, keď sa na Považskej železnici trať pre druhé kolaje rozširovala. Zo Sloupnice v Čechách bol som dostal živé Eranthis hyemalis, Leucoium, vernum a Tulipa silvestris, ktoré mi každoročne kvitávajú, a oko moje tešia. Mimo tu spomenutých druhov, mám aj daktoré iné, sem z daľeka donesené, ktoré všetky tvoria maličkú botanickú zahrádku, kdežto Dr. Brancsík založil v Trenčianskom parku koloniu karpatských rastlin a ju pečlivo opatruje. Keď nemôžem pochodiť Tatry, zajdem si dakedy aspoň do tejto Tatranskej zahrady, abych sa pohľadom na tie pekné rastliny za chvíľu pobavil.

■ ■ ■

UNIV. PROF. Dr. JIŘÍ POLÍVKA:

PRVNÍ SBĚRATELÉ A VYDAVATELÉ SLOVENSKÝCH POHÁDEK.

(VÝŇATEK Z VĚTŠÍ PRÁCE).

V druhém desítiletí 19. stol. byla na Slovensku tak jako v Čechách pozornost mladých literárních sil obrácena takřka výhradně na národní písně. S Kollárem pracovali Jan Benedikti, Šafařík a Palacký „o plánu ku sbírání a vydávání národních zpěvů a jiných knih.“ *) Jiné tradice lidové nevzbuzovaly ještě větší pozornosti, ačkoliv i tu mohl působiti příklad cizích národů. Na naše mladé sběratele a vydavatele působily ruské sbírky od sklonku 18. stol., působila zvláště první epochální, ač drobná ještě sbírka Vuka Stef. Karadžiće. Znaliť sbírku ruských písní, vydanou od Čulkova r. 1780, ale neznali patrně ještě téhož sbírku „pohádek“, kteráž téhož roku začala vycházeti a přinášela mimo jiné též pohádky mezi lidem kolující, třebas silně zpracované. **) Písně byly pokládány za nejhlavnější a nejdůležitější výron ducha národního, v nich spatřován hlavní pramen pro poznání jazyka, „jen z písní možno poznati dialekt“, čteme v 1. čísle Hromádkových „Prvotin pěkných umění“ na r. 1817.

Porůznu ovšem zapisovali někteří též národní „rozprávky“, jako Kollár říkal, a on ve svých „Zpievankách“ (II., 503) zaznamenal některé osobnosti, od kterých ve své sbírce některé „rozprávky“ uvedl, vysvětluje v poznámkách některé písně o Ježibabě a o Tátošovi (I., 12, 13, 420, 499). Připomněl, že takové pohádky sám ve své mladosti v kremnické škole a jinde slyšel (I., 420).

Více pozornosti věnovaly prosaickým tradicím slovenského lidu jiné dvě osobnosti, které Kollár ve svém díle také uvedl (II., 501), a to Theresia Artnerova a Alois sv. pán Medňanský z Meděše. První „pověstná spisovatelkyně a básnířka německá zdržovala se často v Nitranské a Trenčanské stolici na statcích baronů Zay..., kde prostonárodní zpěvy a rozprávky sbírati dala, do němčiny překládala“; přispěla též ke sbírce Kollárově. Připomněl (I., 412) slovenskou pověst o tanci vil z okolí Žiliny, která od ní r. 1822 byla vytištěna (Hormayr-Mednyanszky Taschenbuch III., str. 240). Jsou to duše nevěst po zasnoubení

---

*) Kollár Spisy IV., 253.

**) Pypin: Istorija russkoj etnografii I., 65.

zemřelých, které neklidně se potulují, o nový měsíc kolové tance provádějí hrůzné písně prozpěvujíce, a muže, kterého potkají, utancují do smrti. Kollár vytýká německé básnířce, která látku tuto v delší básni vzdělala, že víly líčila jako „zlobivé a vraždivé bytnosti", neboť podle „národní pověsti nikomu neubližují, kdo jim neublíží, kdo jim v jejich plesu překážku nečiní". Kollár vytiskl ve své sbírce (I., 8, č. 6.) podobné písně o rejích vil pod zámkem Strečnem. Pověsti podobné byly i v novější době na Slovensku zapsány (Slovenské Pohľady XII., 208—213, Č. Lid VI., 46) a tu skutečně viděti, že víly prozpěvovaly písně „děsivé", což právě Kollár proti T. Artnerové popřel.

Mnohem význačnější byla činnost Aloisa svob. pána Medňanského, *) který zaujímal mimo jiné nejvyšší místa ve správě slovenských krajů stolice nitranské a trenčanské. Vyvíjí literární činnost velmi horlivou a z jeho samostatně vydaných spisů vzbuzují naši pozornost hlavně dvě: 1. Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn 1826. a 2. Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit 1829. První dílo nepodává, bohužel, národopisné vylíčení slovenského obyvatelstva považského kraje, jistou cenu má leda, že obsahuje různé místní a historické pověsti, jako na př. (str. 95) o Alžbětě Bathoryové na Čachticích za Novým Městem nad Váhem, která mladistvou svěžest svou uchraňovala koupelemi v krvi panenské. **) Druhá jeho sbírka měla básníkům a umělcům podávati látky a podněty k uměleckým dílům, ovšem ani tu neměl, ba ani míti

---

*) Jeho život a působení vypsal Jos. Freiherr v. Hormayr v „Taschenbuch für vaterländische Geschichte" 1841 sv. XXX., str. 394—404.

**) Podle laskavé zprávy pana Lad. V. Riznera byly dvě povídky této sbírky pozdě přeloženy do slovenštiny a sice „Kamenný mnich" = „Der steinerne Mönch von der Geisterburg Hricso", a „Krásná panna z Budetína" = „Die Mauerblende zu Budethin" v Nár. Hlásníku XXII., 1889 č. 5. a 7. Podle kompetentního soudu slovenského bibliografa nezůstavily sbírky Medňanského jiných sledů v slovenské literatuře. Leda že někteří básníci vzdělali pověsti jím vypravované, tak Sládkovič pověst o pánu Ctiboru a jeho sluhovi (Spisy básnické 511, u Medňanského str. 469, srv. R. Pokorný Z potulek po Slovensku 122); z ní čerpal Mikuláš Dohnány pověst „Der Brunnen der Liebenden" a sbásnil ji v Lípě II., 319. (R. Pokorný 136). Tento nadšený ctitel Slovenska přejal leccos do své knihy z Medňanského, tak zmíněnou pověst o kamenném mnichu str. 180, o skalisku Margitě ve Váhu str. 190, „Die Felskapelle an der Waag" str. 179 vypravuje stručně str. 191, o hradu Beckově str. 121 čerpána ze stati „Die Sagen vom Stibor str. 465; z cestopisu Medňanského přejal pověst o Alžbětě Batoryové (str. 85). Tato pak pověst silně rozšířená byla podkladem truchlohry Jonáše Záborského (srv. tamže str. 96).

nemohl aristokratický spisovatel zvláštních národopisných neb dokonce lidovědných cílů. Odkud čerpal své pověsti, nepověděl, ba nebral ani nadarmo „ústa lidu“, jak činili mnozí pozdější vydavatelé a upravovatelé sbírek pohádkových. Jeho pověsti jsou po výtce historické, vypravují o zámcích a rodech šlechtických, které byly historicky významné. Zřídka odehrává se děj těchto pověstí v lidu samém, tak v povídkách „Der Margettafelsen in der Waag (str. 249—253), „Das Windschloss“ (str. 294—303), „Das Wunderkreuz im Baume“ (str. 310—315). První vypravuje o dceři selské Marketě, kterou macecha, žárlivá na její krásu a zamilovaná do jejího milence, pacholka sedlákova, shodila se skály do řeky. V druhé povídce čteme, jak čarodějnice chudému děvčeti, do kterého se zamiloval bohatý synek starostův, namluvila, že pro svou nemocnou matku najde lék jen v trávě, která roste na prahu větrného zámku, a o půlnoci při měně měsíce. Dívka odhodlala se z lásky k matce v bouřlivé noci na strašidelné místo. Sotva květinu utrhla, zatřeskla rána hromová, tisíce různých hlasů děsně vyly, lité bouře vyrazily zuřivě z otevřených vrat, táhly ustrašené děvče s sebou, unášejíce je ve vírech vysoko do vzduchu. Když děvče nabylo vědomí, ohříval je sluneční paprsek, leželo na úpatí toho zámku a v klíně drželo plno vonných květin. Odvarem z těchto květin byla matka uzdravena. Otec jejího milence se mučil, že chtěl dívku zahubiti čáry ďábelskými; odprosil ji a požehnal jí jako dceři své. Třetí povídka jest na polo historická; odehrává se v loupežnické rotě, která zbyla z přemožených Rakócyových vojů, a přepadávala pod vedením hrozného Rajnohy *) kupce, táhnoucí z Moravy na trhy uherské. Na památku kupce jimi ubitého byl od jeho příbuzných upevněn kříž na mohutném dubě. Když pak pod tímto dubem tábořili a smluvili novou výpravu loupežnou, prosil mladší člen této družiny, aby volili jiné místo a neloupili před pohledem Ukřižovaného. Rajnoha ostře ho vyplísnil pro chlapecký strach a rozkázal mu, aby obrazu usekl hlavu. Ale ruka jeho byla chromá, jak ji zvedal; rozpřáhl se Rajnoha sám, aby svou valaškou srazil hlavu, ale strom se otevřel, obepial kříž, těžké větve stromu skláněly se chráníce kříže. Rozzuřila se děsná bouře, stromy a lidé sraženi k zemi, odmrštěni daleko do údolí a srázů. Když loupežníci nabyli vědomí, viděli, že jsou rozloučeni, roztroušeni po cizích krajích a mnozí zanechali zločinného života.

---

*) lépe snad jmenoval se Hrajnoha, R. Pokorný uvádí v uvedeném spise svém na str. 33 jinou pověst o jeho pokladě.

Pražský časopis „Hesperus“ přinesl r. 1818 dvoje delší pojednání o Slovácích, všeobecnější přehledný článek, ve kterém Slováci jsou nazváni „genus durum patiensque laborum d. i. ein Volk nicht zum Umbringen“ (lid houževnatý), a podrobnější „topograficko-statistický náčrtek Nitranské stolice“, ve kterém jest velká pozornost věnována životu lidu slovenského, obyčejům, zábavám, pověrám, kroji, kuchyni, stavbám, lidové medicině a p. Tyto články na svou dobu velmi pozoruhodné nebyly bohužel dotištěny, ba není jmenován ani jich spisovatel, podobně jako leckterý článek o hornouherských věcech v Hormayrově „Archiv für Geographie, Historie, Staats und Kriegskunst“. Obou těchto časopisů spolupracovníkem byl Medňanský a nemýlíme se asi, přičteme-li jemu také připomenuté tyto články. Medňanský nepojal do své sbírky z r. 1829 všech povídek, které po různu po časopisech vytiskl, zvláště pověsti bájeslovného rázu. Kollár připomíná (Zpiewanky I. 408) pověrečná podání, spojená s Paromem, uvedená v jeho stati „Sammlung abergläubischer Meinungen u. Gebräuche des gemeinen (slavischen) Volkes in der Trentschiner Gespannschaft“ (Hormayrův Taschenbuch 1829), německé překlady dvou písní o Paromovi, které měl Kollár s jiných ještě stran (Zpiewanky I., str. 5., č. 4 a) b), píseň o Zmoku, přinášejícím peníze, přeloženou a vytištěnou v témže ročníku „Taschenbuchu“.

Větší soustavnější pozornost začali na Slovensku věnovati prosaickým tradicím lidovým na počátku 40tých let min. stol.

A sice začala na tomto poli pracovati mládež soustředěná nejdříve na prešpurském lyceu. Ze zpráv o seděních prešpurského sboru učenců řeči československé poznáváme, že členové jeho začali před letními prázdninami r. 1840 jednati o soustavnějším sbírání podání lidových. Počin ten zprvu nepotkával se s valnějším úspěchem. Dočítáme se jen, že 18. listopadu t. r. Samo Hroboň četl v něm prostonárodní povídku „Kníže se zlatou růží“, kteráž byla v následující schůzi 21. t. m. posouzena, a že při tom bylo poukazována na ústrky, jakých doznával Kollár sbíraje písně lidové, a že bylo opět promlouváno o důležitosti lidových povídek.

Posluchačem prešpurského lycea byl tehdy t. j. od školního roku 1839/40 až do r. 1842/3 Jan Francisci,*) který r. 1845 vydal pod pseudonymem Janko Rimauskí první sbírku slovenských pohádek. Náměstníkem professora řeči a literatury československé Jiřího Palkoviče byl právě v tuto dobu, t. j. po dva

*) Srv. vlastní životopis jeho v Slov. Pohľadech 1909.

školní roky 1839—41 August Horislav Škultéty, přispěvatel sbírky Rimavského, druhý pak co do času vydavatel slovenských pohádek, a po něm zaujal opětně místo Ludevít Štúr, navrátiv se ze svých studií z Německa. *) Z toho mohli bychom souditi, že hlavní podnět k horlivější práci sběratelské dal A. H. Škultéty.

O něco málo později, když Jan Francisci byl zapisovatelem, jali se zakládati a sestavovati sbírku podání lidových, písní, pohádek, pořekadel pod zvláštním titulem „Prostonárodní zábavník" r. 1842/3. Zakladatelem a uspořadatelem jeho byl Jan Francisci. Ale pohnutka k této soustavné práci vzešla z toho, že, jak sám vypravuje, poznal o prázdninách 1842 u otce svých školních soudruhů Ludevíta a Adolfa Reuszů, Samuela, ev. faráře ve Velké Revúci, tímto mužem „vlastnoručne mluvou ludu tak verne a zručne napísané tri prostonárodné slovenské povesti, ako by boly z úst samého prostonárodného vypravača vyšly ... Tie tri povesti vzbudily vo mne rozhodnutie účenlivejšie oddať sa sbieraniu povestí". **) Pisatel nekrologu Sam. Reusza ***) — zemřelť ve věku 69 let dne 22. prosince r. 1852 — zaznamenal, „že začal sbírati a kritickým perem objasňovati národní pověsti slovenské; dle příkladu pak a pod egidou jeho sbírala mládež na všech stranách Slovenska, počnouc od Břetislavy a Dunaje až po nebetyčné vrcholy Tater, pověsti slovenské, drahé památky starobylosti slovanské, a co nasbírala, to k němu donášela, jako ohništi duchovního života." Kde velkorevúcký farář — působil na tomto místě od r. 1812 — poznal důležitost podání lidových, zvláště prosaických, nesnadno jest povědětí. Kollár ho neuvádí mezi svými spolupracovníky a podle toho mohli bychom předpokládati, že do počátků 30. let nevěnoval žádné pozornosti podáním lidovým; jest snad významné, že nebyl ani předplatitelem Kollárovy sbírky. Sotva se také S. Reusz poučil v tomto směru za svých universitních studií v Jeně, odkud byl vypuzen r. 1806 napoleonskými válkami. Ostatně podle pozdějšího svědectví Aug. H. Škultéty-ho †) oddal se sbírání a zpracování slovenských pohádek až „ve svém vysokém věku". V pozdějších poznámkách S. Reusza i jeho syna Ludevíta marně hledáme sledů působení bratří Grimmů.

Nezdá se, že by Štúr byl měl zvláštní vliv na tuto činnost prešpurských žáků, není aspoň sebe menších odkazů na to.

---

*) tamže 331.
**) tamže 336.
***) Slovenské Noviny. Ve Vídni 1853, č. 506, str. 18, 22.
†) Slovenské povesti str. VIII

Z jeho výpovědí před vyšetřující komisí v červnu r. 1843 poznáváme jen, že členům „ústavu" mimo jiné udělal úvod do slovenské lidové poesie. *)

Francisci nasbíral v otcovském domě již v dětských svých letech pěknou zásobu pohádek, na přástkách v zimní době od sousedek přicházejících s přeslicemi. Hned na počátku školního roku 1842/43 začal Francisci pořádati „Prostonárodní zábavník". Získal řadu členů „ústavu" za spolupracovníky, když dostal několik popsaných archů, dal je kolovati mezi nimi, aby věděli, co jest napsáno a nepsali totéž po druhé. Do konce roku nasbíralo se nejméně sto archů rukopisných záznamů. Tak byly sestaveny dva svazky „Prostonárodního zábavníka", uspořádaného Vratislavem Rimavským — tak se jmenoval tehdy Jan Francisci. Obsahují mimo různé lidovědné zápisy, písně, pořekadla, hádanky a jiné lidopisné články po 19 pohádkách. Zapisovatelé obyčejně se podepsali a znamenali místo, odkud která pocházela, též dialekt, jímž byla která vypravována. Přispěli mimo Rimavského: Kalinčák, P. Záborský, Horislav Krčméry, P. Skalozub Jamriška, Maginhradský, A. Dohnáni, Lud. Aug. Gál, Mikuláš Dohnáni Sabó, Aug. Hradovický, S. Kramár. Byly do tohoto rukopisného sborníka pojaty také ony tři pohádky vypravované od Sam. Reusza spolu s jeho výklady a poznámkami.

Z téže doby jsou jiné rukopisné sbírky, především tak řečený Codex revúcký A s německým titulem „Slavische Volkssagen Gesammelt in V. Revúce 1843. **) — Titulní list ozdoben jest známým veršem Mickiewiczovým „O wieści gminna! ty arko przymierza Między dawnemi i mlodszemi laty . . . ! atd., který potom ještě Aug. H. Škultéty a P. Dobšinský postavili v čelo své knihy. Rukopis zahájen jest seznamem povídek v něm obsažených spolu s udáním zapisovatelů a dialektů, jimiž byly zapsány. Ke sbírce této přispěli Samuel Reusz, jeho synové Ludevít a Adolf, Samuel Ormis, rodák velkorevúcký a tehdy student gymnasia šťávnického, a K. H... Povídky byly zapsány převážně dialektem zvolenským, dále revúckým a radkovským, jedna telgardským. Obsaženo jest pak v tomto sborníku 27 povídek. Z téhož kruhu rodiny Reuszů vzešly ještě dvě sbírky, nedlouho podle všeho po této sbírce a sice Codex revúcký B a Codex revúcký C. V archivě musea ve Sv. Martině

*) Slovenské Pohľady 1899 str. 652.

**) V úvodě „Slovenských Povestí" vydaných od Aug. H. Škultétyho a P. Dobšinského str. VIII. čteme, že r. 1840 a 1841 povstaly tři takové knihy ve V. Revúci. Asi omyl.

zachován jest pouze posledně jmenovaný. Pod některými povídkami nalézáme datum, nejrannější jest 11. září 1843 v Šťávnici, podepsané S. Ormisem, str. 113., jiné jsou pozdější z června a prosince r. 1844. A sice nesrovnávají se data s postupem rukopisu, v pozdějších částech jeho nalézáme rannější datum než v dřívějších. Zapisovatelé nejsou podepsáni, pouze pod čís. 1. str. 7., čteme jména J. A. Molitoris, S. Ormis, J. Rimavský, A. Ghillani, H. Škultéty. Ani kraj, kde která povídka zapsána, není označen. Jsou pak ještě mnohem pozdější zápisy z r. 1857, 1861, 1870 pořízené P. Dobšinským. Sborník tento obsahuje celkem 33 povídky.

Na sklonku roku 1843 obíral se Francisci Rimavský myšlenkou, vydati sbírku slovenských pohádek tiskem. V museu svatomartinském chová se pod nadpisem Codex Diversorum Auctorum A. rukopis s dalším titulem „Slovenskje Prostonárodnje Rozprávki. Vypracoval pre tlač Ján Francisci Rimavský". Povídky č. 1.—16. byly napsány podle dat zaznamenaných pod každou jednotlivou od 10. listopadu do 18. prosince t. r. Ostatní nejsou datovány, nejsou však od č. 20. ani podrobněji vypracovány, než byly tu podány jen stručné nárysy pohádek, které se patrně pro tisk měly teprv zvláště vypracovávati a upravovati.

Tento způsob záznamů jest velice poučný, neboť zřetelně ukazuje, jak tito sběratelé a vydavatelé pohádek lidových při své práci postupovali. Obsahuje pak tento rukopis 38 pohádek.

Některé povídky, celkem 4, převzal sestavovatel tohoto sborníku z Codexu revúckého A, provedl v nich celkem různé důležité změny, pouze jednu povídku (č. 13.) značně předělal a rozmnožil řadou nevhodných reflexí, tak že potom mohl Sam. Reusz právem napsati do rukopisu „Das Original verpfuscht". Avšak Rimavský nevydal tiskem rukopisné sbírky této, než jen některé pojal do své knihy, vytištěné r. 1845, dosti silně je přepracovav.

Z jiných zápisů při jednotlivých povídkách těchto a jiných ještě rukopisných sborníků poznáváme, že byly ještě dva takové Codexy Diversorum auctorum B a C, ale ty třeba pokládati za ztracené, aspoň v musejních sbírkách svatomartinských se nenalézají, a nemůžeme nic bližšího říci o jich původu.

Ústavu řeči a literatury československé v Prešpurce nebylo popřáno vyvíjeti intensivnější činnost po delší dobu. Jeho existenci ohrožovaly přímo maďarisační proudy a již koncem r. 1843 takřka znemožnily všelikou jeho práci. Vyšetřování

„panslavistických pletich" slovenské mládeže vztahovala se mimo jiné též na „Prostonárodní zábavník". *)

Výpovědi Jana Francisciho před vyšetřujícím sborem jsou pro nás důležity, že si podle nich můžeme utvořiti dosti věrný obraz, jak tento důležitý podnik slovenské mládeže byl veden.

Počátkem školního roku 1843/4 slovenský ústav byl sice znovu otevřen, též Štúr začal opět přednášeti, než dnové jeho výkladů byli sečteni: usnesením evang. konventu 31. prosince 1843 byly zakázány, a tento zákaz zůstal v platnosti přese všecky prosby žactva a ústavu, přes naléhání se strany superintendenta Josephyho. Následkem toho opustili nejlepší členové ústavu a žáci lycea Prešpurk, počtem 22 a odstěhovali se na lyceum do Levoče v polovici března r. 1844. „Ústav" trval sice ještě nějakou dobu, ale odchodem předních sil byl naprosto ochromen, tak že potom jen živořil. Francisci následoval později za svými soudruhy, počátkem května. V Prešpurce zdržovala ho naděje, že bude moci Štúrovi vypomáhati při redigování „Národních Novin", ale Štúr marně čekal od uherské kanceláře z Vídně „privilegium" na jich vydávání. Koncem května t. r. přišel Francisci do Levoče, začal hned jednati o místo náměstka professora řeči a literatury československé na tamním lyceu a počátkem školního roku 1844/5 zahájil své přednášky. Avšak i tato činnost hned byla stíhána: o vánočních prázdninách r. 1844 byly již zapověděny přednášky a tak pokračoval v nich soukromě ještě následující rok 1845/6. Odchod do Prešova za studiem práv učinil jim konec.

Toto působení Francisciho v Levoči mělo zajisté nemalý vliv, že mládež, na tomto lyceu studující, věnovala značnou pozornost lidovým tradicím. Avšak ze zpráv, obsažených v „Zápiscích ústavu československého v Levoči" na r. 1843/4 dovídáme se, že se levočtí slovenští mladíci dříve již, na začátku února r. 1844, usnesli, aby národní pověsti, pohádky, písně, pořekadla, obyčeje lidu slovenského sbírali, „toto dědictví a poklad národní spisovali a spísané vybor. uč. panu Janu Franciscimu co pořadateli národních pověstí, písní atd. zaslali" ... Práce tato byla svěřena Karlu Wenichovi, který na ní až do prázdnin velikonočních pilně pokračoval. Mezi svátky byl mu přidělen Lud. Reusz, který z „Břetislavy" byl přišel, a těšil se mezi mládeží slávě, že byl pořadatelem „Národního Zábavníka" v „Břetislavě". Lud. Reusz předložil zvláštní práci o pohádkách, mimo to četl Gal úvahy o pověstech, písních, pořekadlech a j., o čemž, jakož též o posudku Reuszově nalézáme zprávy v ru-

*) Slovenské Pohľady 1909 str. 341, 664.

kopisném díle „Mládež slovenská v Levoči od r. 1843 do 1848“ (str. 27, 32). Členy levočského ústavu byli 1844/5: Jak. Jan Bodický, Ludv. Gál, Lud. Gábor a Pavel Dobšinský. Poslední sepsal zmíněné „Zápisky“ a historický náčrtek o levočské mládeži a tu vylíčil práci na sbírání látky pro „Prostonárodní Zábavník“ a jeho redigování, jakož i podobnou práci v jiných městech slovenských. Dovídáme se odtud, že mladíci odešedší z Prešpurka do Levoče přinesli s sebou oba svazky „Prostonárodního Zábavníka“, a jak potom v Levoči v té práci pokračovali: r. 1844 pod vedením Karla Wenicha a Lud. Reusza byl sestaven třetí svazek, a záhy potom i čtvrtý pod vedením Lud. Reusza. Tu vydáno jest svědectví o velkém ruchu vzbuzeném v slovenské mládeži „Mládež sa tu v práci predstihala, tak že niet stolice i vidieku, z kterého by čo to nebolo sa dostalo do týchto i následujících v Levoči, Kežmarku, Prešove a Šťavnici podobne písaných a sväzovaných Zábavníkov“.

A také o jakosti této práce podal Dobšinský tu svědectví, ovšem již obmezené chvály: „K jej pochvale mi vysvedčiť dlužno, že pri spisovaní i čo do reči i čo do obsahu držala sa verne z úst l'udu slyšaného, ač nie dosť prísne a náležite na každom mieste a v podrobnostiach ...“

Tak tedy byly v Levoči sepsány dva silné a obsahem bohaté svazky *) „Prostonárodního Zábavníka“. Není však materiál jich vesměs nový, než některé pohádky byly vyňaty z Codexu revúckého A, a sice v I. sv. 8 povídek, v 2. sv. 4 povídky. U některých jest poznamenáno, kým a kde aneb kterým dialektem byly zapsány. Celkem obsahuje 1. svazek 58 čísel, 2. sv. 46 čísel. Svazek 1. obsahuje nejdříve povídky ze sbírky D. Makovického ze Sv. Petra v Liptově, a sice z Dolního Kubína na Oravě a též z uvedeného místa.

Z levočské mládeže vyšinul se na přední místo Pavel Dobšinský, který potom o poznání podání lidu slovenského zajisté velkých zásluh si získal. Jako 18letý mladík začal vydávati „Zábavňík Levockích Slovákov“ pod jménem „Holubica“ a I. i zároveň poslední jeho ročník 1846/7 přinesl také některé pohádky, celkem 4.

Téhož roku jako v Levoči sestavovali podobný „Zábavník“ také v Šťávnici; chová se v musejním archivu ve Sv. Martině pod nadpisem „Zábavník Šťavnický“ 1844/5. Na něm měl

*) V úvodě sbírky „Slovenské povesti“ A. H.. Škultétyho a P. Dobšinského str. VIII. praví se, že byly t ř i zábavníky levočské 1844—46. Ale v museu svatomartinském není III. sv., nenašli jsme ani jinde poukazů naň.

hlavní účastenství zajisté S. Ormis, který tehdy právě končil svoje studia na gymnasiu šťávnickém a odešel 1846 do Prešpurka na bohosloví. Od něho pochází také několik čísel tohoto sborníka. Přispěli k němu dále Eug. Vrahobor Šparnensis, L. Boderovský, Danko Vrahobor Marothy (Maškovský) Novohradčan, Jan Anton Melitoris, Alexander Bizay a j., ale u množství povídek nejsou jich pisatelé podepsáni.

Po Holubici byl ještě psaný časopis „Považja", r. 1847. ve kterém jsou obsaženy 3 povídky. Dále třeba zaznamenati neúplnou sbírku rukopisných zápisů pohádek od Jana Botty asi z 2. polovice 50. let a konečně tř. Codex Czabanianus A i B, sbírku Ondřeje Cabana, kat. faráře v Komjaticích při Nitře též z 50. let — byly poslány do Šťávnice koncem září r. 1859. Tyto zápisy *) jsou nejchatrnější ze všech rukopisných záznamů, neboť povídky ty jsou způsobem nad jiné rozvláčným a naprosto nelidovým zpracovány.

To jsou rukopisné sbírky pohádek a vůbec lidových podání slovenských, které jsem shledal v museu ve Sv. Martině o letních prázdninách 1909. Mimo to bylo však ještě několik jiných, které jsou nyní asi ztraceny, aspoň nezvěstny. Některé byly již připomenuty, na jiné bylo poukazováno v historickém náčrtku P. Dobšinského o činnosti mládeže levočské r. 1843 do 1848.

Byl ještě „Codex tisovský" o třech částech (A, B, C). podle všeho velmi bohatý, jehož ztráty jest velice litovati. O něm pracovali Štefan Daxner, Aug. H. Škultéty a Jonatan Čípka, kteří byli spolu v Tisovci 1843—44, druhý jako kaplan superintendenta Pavla Joseffyho. Tomu nasvědčuje autobiografie Daxnerova **) „Ako výsledok ich účinlivosti spomenutia zasluhuje na poli literatury sbierka prostonárodných povestí slovenských, ktorých čiastka pozdejšie pod redakciou Francesciho a Dobšinského tlačou uverejnena bola". Mimo to byly ještě Zábavníky kežmarský, prešovský a Codex važecký, byla též rukopisná sbírka Dobšinského, napsaná 1848—49 v Sirku v gemerské stolici, ***) jichž ztráty trpce jest želeti.

Přeskrovnou jich náhradou jsou kratičké výtahy z některých pohádek těchto sbírek, které Lud. Reusz zapsal do svého rozvrhu pro sbírku, jejíž vydání zamýšlel.

První tištěná sbírka slovenských pohádek byla: Slovenskje povesti. Usporjadau a vidau Janko Rimau-

---

*) Pořídil je jinak neznámý Jos. Henc (sr. časopis Sokol z r. 1860, roč. I. na str. 24).

**) Slovenské Pohľady 1899 str. 130.

***) Slovenské pověsti. A. H. Škultéty a P. Dobšinský str. VIII.—IX.

ské. Zvazok I. V Levoči 1845. Obsahuje 10 čísel. Vedle vydavatele přispěli: Samuel Reusz, jeho synové Adolf a Dr. Gustav, Štefan M. Daxner, Jon. Dobrosl. Hradouský t. j. Jon. Čípka a Horislav Aug. Škultéti. Měl to býti počátek větší sbírky, „asi na dvě stě, jestli ne více rozprávek silné". V předmluvě vykládal Rimavský své a zajisté též svého učitele Sam. Reusza názory o slovenských pohádkách. Má je za převzácné prastaré dědictví, kteréž Slováci „zo zbožnou mislou rozprávali a prechovávali v púvodňej ích praudě, hlbokosťi a tajemnosťi". Shledával v nich zjevení slovanského ducha... „oňi sú vítvori tích prorockích časou národa nášho, ktorje, ako Mickiewicz hovorí, všetko písanuo starobilosťou svojou previšujú; oňi su ešťe aj teraz vo vážnosťi u ludu nášho takej, ako pozostatki, na ktoríchodťisk ťisíc a ťisícročnej úcti a svatosťi spočíva"... „Bolo to silnuo zbožnuo nadchnuťja proroka, národa nášho, keď ích tvoriu, k akjemu je už teraz vjacej naskrze ňespuosobní, čo dokazujú rozpráuki s časou novejších, látkou svojou aj spuosobom rozprávaňja od tamtích starobilích celkom rozďjelních". Pověsti a báje indické, proroctví židovská, báje egyptské a řecké přešly do škol, do knih zákonů, do umění, mnohonásobně se přetvořovaly, měnily a vším tím pozbyly své původnosti, ale naproti tomu „podaňja naše v povestjach obsjahnutuo na živuot praktickí národa ňerozšírenuo, v púvodnosťi svojej rizej sa zachovalo, a skrze prijaťja kresťanstva, vitvorenuo súc z náboženskjeho života ešťe tím večmi, v tej púvodnosťi a ešťe isťejšje utvrďilo." Ostatně pokládal Rimavský ještě za předčasné obšírnější pojednání o nich, pokládaje jen za svou povinnost je sbírati a světu zachovati, neboť „pseudocivilisacia" je stále víc a více znetvořuje. Rozdělil pohádky ve tři oddíly: 1. pohádky z časů pohanských, 2. z časů starokřesťanských aneb pohansko-křesťanských, 3. z dob křesťanských novějších. Pouze z prvního oddílu umístil pohádky do 1. svazku své sbírky.

Při tomto názoru o ryzí starobylosti těchto lidem zachovaných pokladů, o těch zjeveních ducha lidového očekávali bychom, že sběratelé a vydavatelé pokládali za svou posvátnou povinnost zachovávati je co nejpečlivěji a nejpřesněji v tom ryzím znění, ve kterém je lid vypravuje. Bližší rozbor textů ukazuje pravý toho opak. Na př. č. 1. „Popelvár največí na sveťe" zpracované od Adolfa Reusza velmi se liší od textu této pohádky, umístěného od Rimavského v Codex diversorum auctorum A. str. 57, č. 14. Místy byl text od upravovatele silně rozšířen, ač místy jest jeho úprava lepší než v rukopise. Jsou ovšem drobnější rozdíly, lexikálni a fraseologické. Důle-

žité jest, že „železný mních" tištěného textu (str. 16. neb v rukopisné sbírce str. 63.) má původnější asi, mezi lidem rozšířené (maďarské) jméno Vašbarát.

Poučné jest srovnání pohádek vytištěných s oněmi stručnými jich náčrtky v Cod. divers. auct. A., které byly podkladem pro pozdější zpracování určené pro tisk. Jak tu sám Rimavský postupoval, poznáváme, srovnávajíce jeho vytištěnou pohádku „Ružová Aňička" (str. 102—108 č. 8.) s jejím nárysem v zmíněném rukopise č. 35., str. 95. „Rožami obrjasnutá Aňička". Obsahově není sice nic dodáno ve vypravování vytištěném, ani jediný sebe drobnější rys, co nebylo již v onom rukopisném náčrtku. Změny provedeny jen ve formě, a tak se z náčrtku udělala povídka velice rozvláčná.

Všichni členové tohoto kruhu stejně předělávali pohádky, i jich hlava, Samuel Reusz. Srovnejme jenom pohádku „O skleněném zámku" v Codexu revúckém A č. 26., str. 75a—77a jím zapsanou s jeho úpravou téže pohádky ve sbírce Rimavského „Traja zhaurañelí braťja" (str. 81., č. 6.). Důležitý rozdíl mezi rukopisným textem a textem tištěným jest, že podle prvního dověděla se dívka od větříkovy matky, že zhavranělí bratří „pod skleneným zámkem w gedneg djere bývagú", kdežto podle druhého na skleněném zámku, a stejně se pak různě vypravuje, jak se dívka k bratřím dostala. Dále odešla v rukopisném textu dívka, složivši těžký slib naprostého mlčení sama do lesů. „Samotnost, mysly sy, bude k tomu naglepssja a ssla do hustých lesů pustých huor. Zelinami, korenkami, gahodami, malinami sa živila a tri roky ssťastliwe pressli". Byla pak od krále na zelené louce nalezena. V tištěné sbírce bratři „virúbali do jednoho hrubjeho stroma ďjeru, v kterej bezpečňe stáť mohla, a zapravili ju ta dnu, zaňechajúc len jeden malí obluoček. ktorím jej jesť podávali". Koně královi po dvou, třech letech se zastavili u toho stromu a to třikráte po sobě. Různé jest též zakončení obou versí. Ve svých odchylkách shoduje se vytištěná verse celkem s druhou částí verse zapsané v „Prostonárodním Zábavníku" II., str. 127—139, č. 5. Rimavský připojil pak k vypravování S. Reuszovu výtah z jiné opět verse, která počátkem svým jest blízká tomuto rukopisnému záznamu, a v další části shodná s vypravováním Reuszovým v Codexu revúckém A. Pozorujeme tu zcela zvláštní křižování motivů, a pochybujeme, že S. Reusz měl před sebou třetí ještě rukopisný text, když pohádku tuto upravoval pro sbírku Rimavského. neboť jinak jsou mezi tištěným textem a textem Cod. revúckého A. veliké shody lexikální a fraseologické.

Jen povídka č. 9. („Stratení chlapec"), podepsaná H. Aug. Škultétym shoduje se naprosto s versí zapsanou v levočském

„Prostonárodním Zábavníku“ str. 188—294, čís. 25, jejíž zapisovatel není označen. Mnohé konečně povídky této sbírky nevyskytují se v rukopisných sbírkách, které jsem poznal; tak č. 2. „Cesta k slncu“, č. 3. „Slncoví kuoň“ a č. 4. „Tri citrony“.

Mladistvý vydavatel této sbírky sliboval, že bude pokračovati v této práci, sliboval obsáhlou, dosti systematicky uspořádanou sbírku, která měla vyčerpati všecko slovenské bohatství v pohádkách lidových. Než především bránily uskutečnění těchto slibů neblahé poměry materiální. Přese všechen zájem pro tradice lidové šel 1. drobný sešitek sbírky Rimavského velmi slabě na odbyt — do Prahy poslaných sto výtisků dostal vesměs zpět, podotkla B. Němcová doslova ve svých „Slovenských pohádkách a pověstech“ — a tím znemožněno pokračovati v ní. Za nedlouho potom přikvačily bouřlivé boje o bytí národní na nečetné řady slovenské intelligence, volaly je jiné povinnosti. Francisci-Rimavský z počátku té práce sice ještě nezanedbával. Z listu L. Reuszova, v září 1850, který se chová v archivu musejním v Sv. Martině, dovídáme se, že se jí ještě obíral, že pomýšlel na další vydávání. Ale jednání L. Reuszovo s Rimavským nemělo uspokojivého výsledku. L. Reusz zároveň hledal spojenství s jinými přáteli, byli to: Aug. H. Škultéty a Čipkay-Hradovský. Tito mužové zabývali se dále touto prací. připravovali obsáhlejší sbírku slovenských pohádek o 8—10 svazcích a ke konci r. 1849 sestavili delši úvod do obmýšlené sbírky, ve kterém vyložili své názory o starobylosti, svéráznosti a důležitosti slovenských pohádek. Tento úvod poslali pak v květnu 1852 do Pešti asi evang. faráři Josefu Podhradskému, se kterým jednali o vydávání. S těmito Reuszovými přípravami k nové sbírce slovenských pohádek na počátku 50 let souvisí nejspíše obšírný seznam pohádek, který se jak onen list a úvod zachoval v museu ve Sv. Martině. V tomto seznamu uvádí se u každé povídky rukopisná sbírka, ve které jest zapsána, a tak se jím do jisté, ovšem velmi malé, míry nahrazují ztracené sbírky rukopisné. Tyto listy jsou pro nás pak zvláště tím důležité, že zřejmě ukazují, jak členové tohoto kroužku pohádky zpracovali a upravovali, „stylizovali“ a „conferovali“, jak sami říkali, t. j. vlastně kompilovali z několika versí pohádku v klamné snaze po rekonstrukci původnějšího znění „starobylých těchto památek slovenské dávnověkosti.“

Úvod, který byl od L. Reusza a jeho přátel připraven pro chystanou sbírku, nasvědčuje, že tito mužové pracovali bez vlivu ruchu, který byl v Německu vzbuzen působením bratří Grimmů. Jest nanejvýše zajisté nápadno, že toto jméno epochální v dějinách vývoje studií pohádkoslovných nikdež od nich není vzpomínáno, ale ovšem Musäus! Ideje vyslovené

v „úvodě“ o „pokrevnosti“ pohádek všech kmenů indoevropských, a že tato jako spřízněnost jazyků indoevropských jest důkazem, že původem svým sahají do pradávných věků, kdy národové tito žili ještě v jednotném celku, jest ryze grimmovská. Avšak pronikla-li tato ideje do farních domů podkarpatských, zvláště do fary velkorevúcké přímo z děl bratří Grimmů, na to nemáme žádných přímých důkazů. Sam. Reusz kritisuje v jedné poznámce adressované ve formě listu na mladé své přátele Čipku, Daxnera a Škultétyho v prosinci 1843 jakousi sbírku povídek velmi případně:

„Nedávno dostal jsem od Vídeňáka svazeček německých lidových povídek, které jsou našim velmi podobné. — Přečetl jsem je pozorně a byl s nimi nespokojen. Spisovatel dovolil si moralistické episody a zcela obyčejné německé vtipy, co se mi velice zošklivělo...“ Není tu ani slovíčka o sbírce bratří Grimmů, ani sebe slabších sledů její znalosti. S. Reusz navrhoval tu svým přátelům, aby ke každé povídce připojovali vysvětlující poznámky, „které by byly populární, zábavné, mysl povzbuzující a poučné“, jako stručné líčení povah v povídkách vystupujících; o jich mravní čistotě, chování, pohybech, o pravdivosti a kráse názorů a skutků; srovnávati pohádky s nynějšími mravy slovanskými; o dočasném položení Slovanů, o jich zákonodárství v životě občanském a rodinném; o velikých přednostech těchto povídek při úpadku křesťanského náboženství; poznámky o filosofii a o bájesloví našich předků a j. v. Sám v tomto směru S. Reusz psal své výklady a poznámky k některým pohádkám. I z toho jest patrno, že tento muž a učitel mladších sběratelů neznal komentáře ke Grimmovým „Kinder- und Hausmärchen“.

Nepronikly na Slovensko ani první české pokusy o vydání pohádek. Po časopisech třicátých let roztroušené pohádky nevyhovovaly ni sebe skromnějším požadavkům lidovědným. Nevyhovolala první nepatrná sbírka českých pohádek J. B. Malého z r. 1838, třebas navazovala na sběratelskou práci u jiných Slovanů, projevovala jistou znalost ruchu, který ovládl pro poznání lidových podání, neboť nikterak nepodávala ryzích pohádek lidových, než pohádky nevkusně a nejapně znešvařené a znetvořené.*) Nebylo to nikterak neštěstí, že tito sběratelé slovenští nepoznali ani této sbírky ani o něco mladší sbírky Mikšíčkovy z r. 1843—45. Celý způsob práce těchto slovenských sběratelů, dosti soustavně ustrojené, jich komponování, „stylisování“ a „konferování“ na základě několika zápisů lze pokládati za svérázný a původní.

---

*) Srv. Tille: České pohádky do r. 1848 str. 110 a d.

Úmysl L. Reusza pokračovati ve vydávání slovenských pohádek roztříštil se o nepřízeň poměrů. Ani svazek do tisku úplně připravený nemohl býti vytištěn, neboť nenašel se nakladatel. Pohádky do tohoto zvazku určené dostala Božena Němcová *) a z nich některé pojala do své sbírky „Slovenských pohádek a pověstí". **)

Jaký rukopisný sborník slovenských pohádek B. Němcová dostala, nelze zjistiti, text povídky „Berona" v její sbírce vytištěný srovnává se ovšem s vypravováním téže povídky v Cod. Rev. C. str. 1. č. 1. Povídka č. 8. „Vlkolak" podobá se velice znění pohádky té v Cod. Rev. A. 61 a d., ale přece nezdá se, že byl ten text její předlohou. Podle její zprávy ve vzpomenutém doslově „obnášela" zaslaná jí sbírka Reuszova 11 pověstí. Nejspíše bude třeba pokládati za ztracenou tuto sbírku rukopisnou, ze sbírky Lad. Reuszem pro jeho vydání prvotně zamýšlené; zajisté nebyl jí poslán žádný z codexů, ani ze ztracených nyní na př. Codex revúcký B.

Němcová chtěla původně napomáhati k tomu, aby sbírka L. Reuszova mohla býti vytištěna v Praze. ***) Mimo to jednala s L. Reuszem o to, aby jí pro její zamýšlené novelly ze života slovenského opatřil popisy zvyků, mravů, obyčejů svatebních a j., jak jest viděti z jejího dopisu ze dne 5. dubna 1856, který jsem nalezl v archivě řečeného musea. Nejspíše jednalo se také o zaslání „Prostonárodních Zábavníků" aneb některého jeho svazku, jak tomu nasvědčují její slova: „Co se týče ostatní sbírky pořekadel, písní a pověstí, mluvila jsem s p. Hankou, a on je hotov nechat je v Museum uschované, dokud byste zpátky nežádali."

V Praze nenašel se nakladatel pro vydání sbírky L. Reuszovy v ryze slovenském jejím ráze, jak Němcová slibovala. L. Reusz vzdal se plánu, o kterém přes desítiletí pracoval. Uchopili se ho jiní mužové z téhož kroužku, přítel a společník v této práci od studentských let, Aug. H. Škultéty spolu s nadšeným sběratelem, upravovatelem a vydavatelem pohádek slovenských, o devět let mladším Pavlem Dobšinským. Pracovali spolu s řadou jiných ještě přátel, a stejným způsobem „stylisovali" a „konferovali" pohádky, jak je učil jich mistr Samuel Reusz. Od r. 1858—61 vydali první obsáhlejší sbírku „Slovenské povesti" v šesti sešitech, úhrnem 64 pohádky na 570 str. Později na sklonku svého života uskutečnil P. Dobšinský sám novou

---

*) Aug. H. Škultéty a P. Dobšinský: Slovenské povesti IX.

**) V. Tille: „Slovenské pohádky" B. Němcové str. XCI.

***) Srv. doslov B. Němcové k její sbírce „Slovenských pohádek a pověstí".

sbírku v 8 svazečcích 1880—83 na základě všech těchto rukopisných sborníků a ovšem počínal si při upravování textů stejně jako jeho učitelé a mistři.

Jest jasno, že při tomto způsobu práce, kde na základě tří neb více zápisů jest skládán nový text, nemůže býti řeči o ryzí lidovosti těchto skládání. Netvrdím nikterak, že by rukopisné záznamy v „Prostonárodních zábavnících" a jiných sbírkách let čtyřicátých, byly zachycovaly lidové vypravování s naprostou věrností, ba míním, že i tyto jsou upravovány od zapisovatelů. Nicméně přece bude nucen položiti právě tyto rukopisné záznamy za základy, kdož jednou pokusí se o celistvý obraz ústních tradic slovenského lidu.

Podávaje zde předběžnou zprávu o svých studiích konaných v museu sv.-martinském, pokládám za svou povinnost vysloviti upřímné, hluboce cítěné díky sl. správě tohoto musea a především jejímu místopředsedovi, p. red. Joz. Škultétymu, za vzácnou ochotu, s kterou mně všecek bohatý materiál svůj snesli.

PAVEL SOCHÁŇ:

SLOVENSKÁ MAJOLIKA.

Hojný počet nálezů svědčí, že na Slovensku již v předhistorických dobách hrnčířství dobře bylo známo. Nálezy ty jsou stopy po rozličných národech, kteří se na tomto území v různých dobách vystřídali. Hliněné výrobky, objevené na polích popelnicových, jsou vesměs volně v rukou formovány, avšak na hradištích vyskytují se již nádoby formované na kruhu a jsou tvarem svým bližší nádobám dnes na Slovensku užívaným; ovšem všechny jsou vesměs ještě bez polevy a zdobeny pouze rýhovaným ornamenten čárovým.

U Slováků hrnčířství bylo po dlouhou dobu lidovým průmyslem domovým. V krajích, oplývajících příhodnou hlinou, celé vesnice zabývaly se a zabývají doposud výrobou hrnčených nádob. To jsou ony „hrnčiarske dědiny", jakých jest zvláště v gemerské stolici mnoho a které rozvážejí zboží své na vozech („korábech") po krajině.

V Uhrách až do času krále Matyáše I., tedy až do druhé

poloviny XV. stol. panstvo užívalo zlatých, stříbrných a jiných kovových i rohových nádob, a pouze lid hliněných; proto v hrnčířství do této doby nebylo pokroku. Hrnčířství pravděpodobně jen v druhé polovici XV. stol. stávalo se v rozvíjejících se městech samostatným průmyslem. V listinách ze XVI. stol. najdeme již stopy, podle nichž hrnčíři do cechu přináležející ohrazují se proti tomu, aby necechovní hrnčíři vesničtí jezdili na trhy. Trnavští již l. 1567 a za nedlouho v Trenčíně a v Žilině ustanovili si cechy hrnčířské.

Se vznikem a rozmachem řemeslného hrnčířství městského, zvláště cechovního, zdokonalovala se i technická práce jeho. Pokud lidoví hrnčíři hotovili jen obyčejný „kuchyňský riad", pravidelně jen něco rýhami zdobený, tož městští již vyhledávali lepší hlínu a hotovili jemnější zboží, zvláště ozdobné kachle (kamna) a znali již v XV. stol. zelenou polevu měděnou, též i průhlednou olověnou a solnou. I výzdobu prováděli kolikerým způsobem technickým i chemickým, jako engobe (povlak) a sgraffita (vyškrabování), později i malování štětcem různými polevy barevnými. Obratní hrnčíři lidoví zajisté brzo osvojili si vše od řemeslných hrnčířů a zdobili pak podobně svoje výrobky, byť i nikoli v té dokonalosti. „Do povlaku rajsované" (engobeové) nádoby prenčovských a belujských hrnčířů z XVIII. a z první polovice XIX. stol. mají velice pěkný vzhled dekorativní.

Nová doba v keramickém průmyslu na Slovensku nastala, když tam v první polovici XVII. stol. poznali způsob výroby italské (vlastně arabské) majoliky, t. j. bílé polevy cínové tak zvaného emailu, a to zásluhou českomoravských vystěhovalců Českobratrské jednoty. Po bělohorské bitvě l. 1621 evangelické obyvatelstvo Čech a Moravy houfně stěhovalo se do sousedních krajin a mnozí z nich vyvolili si za svůj útulek pohraniční kraje Uher v letech 1625—1628. Byli to lidé mravně zachovalí, pracovití a velice obratní řemeslníci, mezi nimiž bylo hojně hrnčířů s výrobou majoliky dobře obeznalých, kteří v novém domově svém pozakládali hrnčířské dílny a vyráběli bílé nádoby s malovanými květy.

Již koncem XVI. a začátkem XVII. stol. docházely do Uher výrobky tohoto druhu z Čech a Moravy, kde již v XVI. století kvetly dílny majolikové zdobivši své výrobky z počátku ornamentem renaisančním, ale v XVII. stol. již ornamentem domácím.

Na Slovensku prvá výzdoba majoliky byla též renaissanční, jež podobně ustoupila ornamentu domácímu, lidovému a tak dostala ráz ryze slovenský, udržovaný od konce XVII. do

konce XVIII. stol., ale i potom. To jest doba nejvyššího květu slovenského hrnčířství. V ní vyspěla slovenská keramika ve zvláštní typ, který nejen odborná věda, ale i širší vzdělaný svět uznává a pravým jeho jménem označuje, to jest: slovenskou majolikou.

V druhé polovici XVIII. stol. začínají se zjevovati v slovenské majolice vplyvy francouzských továren fayençeových a později i delftské; vycházely z továrny holičské. Ale všechny tyto zevnější vplyvy podlehly vkusu domácímu.

Pro majolikovou výrobu jest v nitranské a prešpurské stolici hojnost příhodné hlíny; proto průmysl tento rychle se tam ujal, rozšířil a pak i mohutně zkvétal. V XVIII. stol. bylo zde množství dílen, jež svými emailovanými výrobky zaplavovaly celé Uhry i sousední krajiny.

Značná zásluha o rozšíření slovenské majoliky náleží Habánům. Habáni byli náboženská sekta novokřtěnců, kteří vypuzeni byvše z Německa od l. 1546 usazovali se v Uhrách a to hlavně ve stolici nitranské a prešpurské v několika osadách. Habáni přiučivše se na Moravě a na Slovensku majolikové výrobě, ihned uchopili se tohoto výnosného průmyslu, založili své vlastní dílny a osvědčili se nejen pilnými řemeslníky, ale i obratnými obchodníky, pak ve výrobě majoliky nejdéle vytrvali; proto slovenská majolika nazvána též „habánskou majolikou“.

Řemeslníci, kteří se obírali výrobou slovenské majoliky, zvali se džbánkáry na rozdíl od hrnčířů, sprostější zboží vyrábějících.. Proto džbánkáři, kteří k provozování svého řemesla potřebovali větší známosti technické a vyznačovali se uměleckou schopností, tvořili všude tam, kde žili ve větším počtu, zvláštní cech a jenom v obcích, kde džbánkáři působili ojediněle, připojovali se k cechu hrnčířskému.

Největší dílny džbánkářské byly v obcích: Sobotiště, Dobrá Voda, Dechtice, Modrá, Nové Město nad Váhem. Pak byly menší dílny v celé řadě obcí, z nichž uvádíme jen Stupavu, Trnavu, Suchou, Boleráz, Vrbovce, Čachtice, Senici, Brezovou, Starou Turu, Holič, Skalici, Trenčín, Púchov, Bánovce a Žilinu. Slabšího druhu majolika vyráběla se i ve všech těch obcích, v nichž kvetlo hrnčířství a jichž je veliký počet.

Výrobky těchto džbánkářů byly často tak výtečné, že jich nebylo lze rozeznati od výrobků cís. a kr. továrny holičské, jelikož mnozí dělníci tam zaměstnaní, založili si sami vlastní dílny a zkušenosti v Holiči nabyté využitkovali ve svých závodech.

Předměty, jež džbánkáři hotovili, byly rozmanité co do podoby, velikosti a svého určení. Byly to baňaté větší a menší krpky a čŕpáky, džbánky a džbány na nápoje, někdy i na 10—12 až i na 40 litrů; dále mísy, vásy, květníky, kalamáře a j., též i reliefně vypuklé anebo tabulové obrazy, všechno ušlechtilým ornamentem v barvách účinně působících pomalované. Předměty tyto nebyly ke kuchyňské potřebě, jelikož byly křehké, ale byly výlučně určeny účelům ozdobným. Proto všechny misky, talíře a pod. byly na zevnější straně obruby (o b t á č c e)

Slovenská majolika (habánská) novějšího druhu.

opatřeny jednou nebo dvěma dírkami, přes které převlékal se motouz na pověšení. Jimi krášlil si slovenský lid své světnice a to v některých zámožných krajích Nitry a Prešpurku v takovém množství, že pokrývaly celé stěny. Tam ve světnici leckteréhos gazdy našlo se přes 150 kusů tohoto „malovaného riadu", rozvěšeného na věšácích, na policích, nade dveřmi, nad okny a všude po zdech, kde jaké prázdné místo se ukazovalo. Ale i kuchyně byly na tento způsob vyzdobeny. Vyzdobeny jsou i dnes, ale porculánem, jelikož ze staré majoliky již málo kde co zbylo.

Proto, že odběratelem slovenské majoliky byli hlavně sedláci, ale zvláště proto, že džbánkáři jsouce prostými řemeslníky, slabší jakosti zboží vyráběli,, než bylo ono, které vycházelo z továren, nazvána tato majolika též s e l s k o u m a j o l i k o u.

Výroba slovenské majoliky dlouho ještě prospívala mezi lidem, ač porculán byl dávno rozšířen a z panských domů již byl majoliku úplně vytlačil. Příčina leží v tom, že porculán byl pro svou drahotu z počátku lidu nepřístupný, až když cena jeho klesala, pronikl i do selských chalup a tam začal nahrazovati majoliku, která, aby mohla ještě soutěžiti, též snižovala ceny. Ale s cenou klesala i jakost výroby majolikové co do materiálu i co do výzdoby a tak úpadek její byl zpečetěn již asi od polovice XIX. stol. Džbánkářské dílny udržely se doposud pouze v Dechticích a na Dobré Vodě, ale jejich zboží není již zdobeno aneb jen nepatrně. V novějším čase byla založena džbánkářská dílna v Stupavě, kde na objednávku napodobí staré nádoby.

Džbánkáři zboží svoje prodávali buď sami, rozvážejíce je po krajině, aneb skrze překupníky, kteří je dopravovali i na lodích po Dunaji do balkánských zemí. Překupec platil za 100 kusů tohoto bílého „riadu" 9 zl. i více, v době úpadku zl. 6·50; dnes džbánkář je rád, když utrží zl. 4·50 neboli 9 K.

Co slovenskou majoliku činí vzácnou a cennou, to jest její výzdoba se svým ornamentálním obsahem, technickým provedením a účinným koloritem sytých a živých barev. Její ornamentika jest bohata na motivy a správná v komposici, i jest obyčejně tak bravurně smělými konturami načrtána, že může odborným umělcům sloužiti za vzor. Technická zručnost těchto lidových malířů je tím více podivuhodna, uvážíme-li, že se tu chyby nemohou opraviti, ale nákres hned jistou rukou prováděti se musí.

Na půdě (polevě), obyčejně bílé, ornament tak rozložili, aby vždy úplně vynikl i aby půda bělostí svou spolupůsobila.

Ornamentální motivy čerpali převážně z říše rostlinné a upravovali do bordúr neb guirland, kytic hned vázaných, hned volně vržených, hned zas jako z květníku vyrůstajících. Oblíbená byla i figurální výzdoba zobrazující na př. hlásníka s helebardou, pastýře s ovcemi, oráče s pluhem, s voly a koňmi, anebo řebřinové vozy s dvojím záprahem, též i vyšňořené husáry. Zvlášť oblíbeny byly obrazy svatých, jako: Kristus na kříži, Madonna, sv. Anna, sv. Veronika, sv. Cecilie, sv. Jan Nepomucký, sv. Michal, sv. Jiří, beránek boží a pod. Často vidíme rozličná zvířata, jmenovitě jelena, ovce, zajíce, psa, papouška, kosa, kanárka a jiné. Český lev dvouocasý vyskytuje se jako nosič různých emblemů řemeslnických, zvláště na nádobách cechovních. Častokráte vyobrazeny jsou domy, kostely, ba celé fantastické zámky a města. Figury živočišné ne-

bývají sice vždy správně kresleny, ale za to ornament rostlinný a geometrický je výtečný..

Džbánkáři podle toho, kam zboží svoje vystrojovali, je i přiměřeně vyzdobili: na pouť do Šaštína, Mariacellu, Marienthalu s vyobrazeními tamějších madon, na Moravu a do Čech šli s Janem Nepomuckým a pod.

Dekorativní výzdoba na dutých nádobách vine se horizontálně okolo nádoby. Následkem toho zevnějšek nádoby rozčlánkován jest výzdobou na několik částek souměrně rozměřených. Střed dutiny zaujímá hlavní výzdoba, kterou shora i z dola lemují úzké ornamentální pruhy, ohraničené obtáčkami. Na mísách výzdoba řídila se též jejich formou: na dně hlavní květ a na vyhrnutém okraji dokola bordúra. Bordúry na slovenské majolice jsou pásy, v nichž několik rostlinných anebo geometrických motivů rhytmicky se opakuje.

Sloh francouzský (rokoko) rozrušil většinu antických pravidel ornamentální aesthetiky a umísťoval výzdobu bez ohledu na formu nádob. Vplyvem tohoto stylu uvedl se v slovenské majolice naturalismus v kresbě, libovůle v komposici a svévůle v úpravě.

Bylo zvykem i rok, v němž nádoba byla zhotovena, vypisovati na nádoby, což je dnes badatelům velice vítanou a důležitou okolností, a takové předměty se dnes i mnohem výše cení. Na dně nádob často bývá jedno neb i více písmen, která znamenají někdy obec, v níž byla nádoba zhotovena, ale většinou jsou to počáteční písmena výrobcova jména.

Džbánkářský tovaryš měl platu 1 tolar na týden, kromě toho měl právo tři t o v a r y š s k é d ž b á n k y (obyčejně dvouholbové) si vyhotoviti, s ostatními nádobami vypáliti a ve svůj prospěch prodati. Než často odkoupil mu je jeho vlastní mistr za několik holeb vína. Na tyto džbánky své tovaryš vynakládal všechen volný čas, aby co nejhezčí díla vytvořil a všechen svůj důvtip i všechno umění své na nich proukázal. Proto tyto nádoby jsou z nejvýtečnějších výrobků majoliky slovenské. Za takový džbán dostal tovaryš 30—50 kr. šajn. (24—40 h) i více.

Jelikož džbánkáři dělali nádoby též na objednávku a to nejenom cechovní s emblémem příslušných řemesel, nýbrž i nádoby pro soukromníky s jich jmény a emblémy, jich zaměstnáním, což bývalo povždy velice oblíbeno, zvali takové nádoby n á p o č n ý m i (= úmyslnými).

Cechovních nádob užívalo se při rozličných shromážděních cechovních, kdy z těchto objemných džbánů, krčahů a

črpáků pili páni mistři poctivých cechů sladký mok vína nebo jiných nápojův opojných. Na takovéto džbány vypisovali džbánkáři nejenom jméno objednatelovo nebo cechmistrovo, ale také různé zdravice, průpovědi i celé verše, někdy i velice vtipné a pro pijáky výstražné. Na př.:

Kredit zomrel, bôrg nežije,
Kto nemá peňazi, nech nepije.

Pomaly pime, brate,
Abys' se neválel v blate.

Silný trúnek k užívání
Vek krátí a rozum tratí.

Kto pije, hoduje, po noci píská,
Ten večnú odplatu od Boha získá.

A mnoho podobných. Džbánkáři měli i své písně, z nichž vysvítá jejich blahobyt, ale i lehkomyslnost života.

Stará majolika slovenská je dnes proslavena svou uměleckou hodnotou a platí se draze. V selských chalupách málo lze jí nalézti, jelikož odputovala do rukou intelligentů pro ozdobu salonů, pro potěšení milovníků umění, i rozešla se po evropských museích, kde slouží ke vzdělání obecenstva a ke studiu odborníků.

PAVEL SOCHÁŇ:

KROJE LIDU SLOVENSKÉHO.

Na uherském Slovensku lid téměř všude zachoval ještě svoje kroje, ale v novějším čase šířením se vzdělanosti stále jich ubývá a zvláště zanikají kroje staré.

Jest v nich veliká rozmanitost. „Čo vršok prejdeš, to iný kroj najdeš," praví slovenské přísloví a je to doslova pravda. Tyto rozdíly jeví se někde jen barvou šňůr a stuh, ale jsou i tak značné, že se ani v podstatných věcech nepodobají, ačkoliv ti, co je nosí, jsou si někdy i přímí sousedé.

V krojích ženských jeví se větší rozmanitost než v mužských. Mužští jedné i několika stolic nosí třebas stejný kroj,

kdežto jejich ženské mění jej od okresu k okresu, od vesnice k vesnici.

Tuto rozdílnost krojovou ještě více pozorujeme mezi vzdálenějšími od sebe místy. Naopak zase často nalezneme ve vzdálených od sebe krajích některé totožné části oděvné.

Jaký byl kroj slovenského lidu v dobách pradávných, dnes již nemožno s určitostí vyznačiti. Jisto je, že naprosto nebyl takový, jak jej vidíme dnes: skládal se z méně částí oděvných, tyto byly jednodušší ve formě, skromnější v látce i ve výzdobě, a byl snad všude na Slovensku stejný.

Jak se tedy stalo, že jest dnes tak rozmanitý?

Jest věc známá, že roucha panská od pradávna podrobena byla změnám mód, které v různých dobách minulosti Evropou zavládaly. Módy ty, když je panstvo opouštělo, vnikaly mezi selský lid. Ovšem lid vše přizpůsoboval svému vkusu a stavu a přijímaje novoty oděvné, nespouštěl se starých rouch. Tímzpůsobem na př. v nitranském Lopášově babička nosí ve všední den oděv z první polovice XIX. stol., ale na výročité svátky obleče si kroj z XVIII. stol., jenž je opět jen směsí pozůstatků různých dob dřívějších.

Proto dnes v zámožných krajích ženské mají několik různých krojů k rozličným příležitostem. Staré kroje oblékají do kostela jako roucho slavnostní, nejstarší pak roucha jsou šatem posvátným — obřadním. Lid s velikou úctou přechovává takové starobylé části oděvné po předcích.

V mnohém zámožném kraji zásoba obleků jeví takovou pestrost, že v jedné a téže obci najdeme značný počet různých krojů. Když v takové dědině na podzim se lid shromažďuje do chrámu a vzduchem již chlad prochvívá, tu stářež dostaví se již v zimních, mládež ještě v letních krojích, jedni v smutečních, jiní v radostných šatech; starci a stařeny jinak odění, než mladí, jinak ženatí a ženy, než mládenci a panny i děti — to všechno skýtá tak pestrý obraz různých krojů, lišících se mezi sebou látkou, barvou střihem, stářím, úpravou i ozdobou, až cizinec se domnívá viděti tam zástupce několika krajů pohromadě.

Hornaté chudé kraje méně byly přístupny vzdělanostním proudům, než kraje rovinaté na jihu a tedy i zámožnější. Nejvíc zachovalé kroje původní tedy hledati dlužno v hornatých koutech, kde také lid se omezuje na oděv dvojí: „robotný“ a „sviatočný“. Tam lid konservativně přidržoval se zděděných krojů a zdobil je výšivkami podle prastarých vzorů, sám nevymýšleje novot aniž pachtě se za cizím. Kroje ty jsou jednoduché:

i strojné, barvy převážně bílé aneb i úplně bílé. Tyto jsou asi nejbližší krojům prastarým. Ale kroje krajů jižních, rovinatých jsou nádherné látkou, pestré barvou a projevují mnoho známek cizích vlivů. V krajích, kam vzdělanost pronikla, vymizel kroj, tam vidíme oděv mezinárodní.

Jest dosti krajů, kde ženské opustily kroje a mužští se ho přidržují, ale více jest krajů takových, kde mužští odložili kroj, ale ženy se ho pořád ještě drží.

Lid horňácký zhotovuje si podnes svůj oděv i všechen materiál k němu doma sám. Domácí výroba látek přinášela s sebou, že kroje byly bílé a jen částečně černé (též šedé a hnědé). Jenom to byla dobrá hospodyně, jež si všechno doma zhotovila: upředla, utkala, vybělila, vyválela, sestřihla, sešila a vyšila. Tak bývalo kdysi na celém Slovensku. Dnes ovšem dostane mnohé věci laciněji v krámě hotové, než by si to mohla sama pořídit.

Zámožný lid má ovšem nádhernější a nákladnější kroje, i větší jich počet. Kdežto chudá žena ve zvolenské stolici se uspokojí desíti čepci po 1 K, zámožná musí míti i 50 čepců po 4 kor., v nitranské stolici 24 čepců po 20 kor., v prešpurské zlatem vyšívané čepce po 20—30 kor., rukávce po 40—120 kor. Co Trnavčanka šatstva na se naobláčí, stojí často i výše 500 K. Vdané ženy nosí se skromněji, ale přece právem říká sedlák od Trnavy o své manželské polovici: „Keď si svoju ženu vidím, stovku vidím...“ Panující móda krojová všude se přísně zachovává, byť to i bylo mnohému nad jeho poměry, ale „aký kroj, tak sa stroj!“ jest zákon, jemuž se každý podrobuje. Kolikráte selka nouzi trpí, ale svého svátečního kroje se nezbaví, neb „Šatu na človeku každý vidí, ale do žalúdku nie“.

Mužský kroj je všude jednoduchý, naproti tomu ženský složitý.

Ženských krojových skupin větších — menších je množství a nelze jich roztřiďovati podle stolic, jelikož v každé stolici jest několik skupin, ani dle dolin, jelikož i tu často tvoří se skupiny s velkými odchylkami. Proto nebudeme zde těch nesčetných skupin vypisovati, ale projednáme jednotlivé částky oděvné souborně.

Všechno to množství slovenských krojů má pro každou částku oděvnou svůj název. Často vyskytují se pro jeden a tentýž oděvný kus v různých krajích i různé názvy, tak oplecko = rukávce, čepec = kápka a pod. Ale i každý ten kus má své zvláštní pojmenování a vyjádření do nejmenších podrobností. Jaké je toho množství, ukazujeme pouze na rukávcích v popise.

Co je původního a starého v kroji, to má doposud svůj název slovenský, co je přívlastek módy, projevuje i cizí pojmenování.

Pro označení oděvu jako celku lid užívá rozličných výrazů: kroj, rúcho, stroj, oblek, oděv, šaty, háby, úbor, nosivo; pak posměšně: šúchy, gráty, šmaty, lachy. Ony

Muž se ženou v Sliačích (v Liptově).

části oděvu, jež jsou z bílého plátna, zovou se bielizeň anebo prádlo. Pak lid rozeznává spodné šaty a vrchné šaty.

Matka v rodině pečuje o šatstvo pro ženské pohlaví, o drobné hochy a o bielizeň mužských, které ona pořizuje, v čistotě a pořádku udržuje. Otec má na starosti jenom vrchné šaty pro mužské členy rodiny. Matka začíná pro svou dceru již od jejího narození strojiti výbavu k vydaji.

Ženské kroje.

Rubáč. Nejblíž na tělo přiléhající částí oděvnou u žen je rubáč. Je to dlouhá košile, objímající tělo od paží až dolů ke kotníkům; v dříku (životě) úzká, od kyčel na dol se šířící zavěšuje se o plece jednou neb dvěma tkanicemi. Takovýto rubáč je nejstarší a snad původní tvar všeslovanského rubáče, jenž se udržel v tomto stavu doposud mezi lidem honťanské, novohradské a zvolenské stolice.

Na rubáč navléká se přes hlavu stanka, široký pruh bavlněného plátna barevně protkávaný a konci spolu sešitý, jenž kryje dřík („život") až po paže a visí též na tkanicích převěšen na plecích. V některých krajích hořejší část rubáče schází a místo ní přišita jest k rubáči v pase tato stanka, tvořic takto s rubáčem celek. (Podkonice, Prenčov, Dlhé Pole.)

Někde tato stanka má název oplecko (Bošáca, Lopašov).

V mnohých krajích zase stanka na rubáči má formu vesty, šněrovačky, která je v předu rozstřižena a stahuje se tkanicemi nebo zapíná se na gombičky (knoflíky); tam se rubáč neukrývá, ale nosí se celý veřejně (Zárieč), aneb dokonce je šatem vrchním, jehož původní úlohu zastupuje spodník. Takováto stanka zove se i životkem (Stankovce, Teplá, Kostolné) a její rubáč i čachlom (Revúcka dolina v Liptově).

Zvláštní jest úkaz, že severní kraje (Turiec, Orava, Liptov, Spiš, severní Zvolen, severní Trenčín) rubáče ani po jméně neznají, pouze košel'u (košul'u, košelicu) pytlové formy s rukávy neb i bez nich. Jsou to kraje, v nichž by se největší konservativismus u lidu očekával. Ale vidíme opak toho; právě jižní kraje zachovaly nejryzejší, nejstarší tvar rubáče i název jeho.

Rubáč není šatem, jenž by „se ošklivil" a proto úplně ukrýval, nikoliv, právě z něho má se zračiti čistota a poctivost, proto rubáč „se vykasává", t. j. sukně neb zadní zástěra v předu se upíná, aby rubáč bylo se stran viděti. Z té příčiny rubáč je obyčejně delší, než sukně. A to se říká, že je „dlhšia sobota (rubáč) ako neděl'a" (sukně). Rubáč totiž na mnoha místech i tam, kde bývá spodním šatem, při robotě zvláště v letní době i bez sukně za oděv dostačí.

Rubáče nejsou všude stejné délky, někde sáhají až po kotníky (Bošáca, Bielica), někde pouze něco níže kolen (Nitransko, Trnavsko). V zadu je všude „nariasený" (vrapovaný) do užších nebo širších záhybů, jež se sbíhají („sbierajú sa") v páse.

Kdo cestoval po Slovensku, jistě si všiml, že ňadra u slovenských žen a dívek jsou všude násilně utlačována. Vyplývá to asi z dávného a původního zvyku, aby rubáč byl těsný. ale děje se tak i tam, kde rubáče neznají a nosí volné, široké košile, avšak stahují si pak prsa těsnými živůtky.

Oplecko — rukávce jest krátká svrchní košilka, pokrývající ňadra a ramena, je tedy doplňující částí rubáče. Část zahalující ňadra a záda zove se stan (driečik), část zahalující ramena: rukávy; tyto jsou do polou stanu všité. Stan je dvojí: predný stan (predný driečik) na ňadrech a zadný stan (zadný driečik) na hřbetě. Obyčejně stan sahá do pásu, ale někde pásu nedosahuje, aneb zadní stan jest mnohem kratší než přední, jenž se zakasává, kdežto zadní se volně ovívá, tak že je tam stanka rubáčová odhalena (Bošáca, Podkonice, Čičmany). Někdy jsou stany na oplecku dlouhé pod pás (Vážec, Istebné), anebo přišívá se k němu v pásu „nadšivok", prodlužující jej pod pás (Turiec). Jinde jsou stany tak nepatrné, že vypadají jen jako úzké pruhy spojující rukávy (Slatina). Oplecko s rukávy někde přišívá se ke košilím (Vážec). V Liptově a ve Spiši navlékají oplecko i na košili s rukávy.

Název „oplecko" pro rukávné košilky je na Slovensku obvyklý; pouze stolice západní: prešpurská, nitranská a trenčanská užívají názvu „rukávce"; v trenčanské se oba názvy míchají, někde vládne ten, jinde onen. I zdá se, že název „rukávce" dostal se do Uher z Moravy.

Výstroj a úprava oplecka — rukávců je velice rozmanitá a zajímavá i oplývá různým pojmenováním.

Stany skládají se pomocí jehly (nasbierané, nabrané, srámené) do jemných vrapů (riasy, rance), které na jich hořejší části kolem hrdla lemuje obojok (golier, grzno). Přední stan je do poly aneb i celý rozstřižený na rázporok (rozparok, nádro) a zapíná se „háčkom na babku", aneb váže se šňůrkou „na slučky", aneb spíná se i špendlíkem. Obojok je úzký stojatý proužek, ale býval též široký obdélník, přehrnutý na hřbet: hazuka (Červen — Kameň), po způsobu námořních límců, — pozůstatek módy francouzské ze XVII. věku. Obojky jsou obyčejně vyšívané, i tam, kde jiného vyšívání nemají. Velice rozšířené je přišívání krajek, krézle zvaných, k obojkům někde úzce, někde široce rozložených, jež v prešpurské a nitranské stolici spadají až na ramena.

Rukávy byly původně všude „rovné" („na skos"). Dnes takové nosí se málo kde, a to pouze do roboty; jinak nosí se

uzavřené, t. j. sbíhající se v řasách do úzkých pásek, obalků (liemec), které těsně objímají ramena. Oplecka — rukávce s rovnými rukávy jsou „slovenská“, se staženými „německá“. V okolí Piešťan je límec na rukávech výše 10 cm na způsob manžet široký, jemně vyšívaný, po šířce rozpářaný; zavazuje se v zápěstí šňůrkou přes „gačku“ („prievlak“) převlečenou. V souhlase s krézlem visí také z obalku krajkové okruží tacle (taclíky), jež v Prešpusku a v Nitře dosahují velkých rozměrů. Krésel a tacle staly se zde též samostatnými a připínají se o sobě ke svátečním rukávcům. Krésel tedy souvisí s obojkem, jenž jest zlatem vyšívaný; krésel je krajkový, ale tacle jsou povždy z tkaniva a vyšívané. Okruží tato jsou dědictvím módy španělské z XVI. věku.

Šířka i délka rukávů jest rozdílná. Někde vyhrnují se rukávy nad lokty, jinde spouštějí se až na zápěstí. Rukávy bývají vyšívány buď uprostřed zevnější strany své, nebo na plecích jako úzký neb široký obdélník. V dolní trenčanské a v horní nitranské stolici rukávy posbírány jsou pod obojkem a na plecích do jemňoučkých řas (nizů, náberů).

Rozparek též bývá často okolo ozdoben vyšíváním, což sluje nádro. V Prešpurku a v Nitře zavěšují si dívky a mladé ženy pod obojkem na rozparek velkou vyšívanou mašli.

Oplecko — rukávce hotoví se z různých látek a to z domácího plátna, konopné a lněné („hrubé“, „tvrdé“) a z kupného tkaniva („tenké“). Konopná („režná“, nebílená) jsou do roboty aneb do tance, postu a smutku, ale babky nosí je o svátečních příležitostech. Lněná a bavlnková oplecka — rukávce jsou již honosnější.

V prešpurské a nitranské stolici rukávce jsou velice nádherným oděvem. Vyšívané pravou zlatou nití na rukávech, na obojku a taclech s jemným krajkovým kréslem stojí do 150 K.

Sukne jsou dvojího druhu: ťažké a ľahké. Ťažké jsou soukenné a různobarvé a nosí se v zimě, v letě pouze o svátečních příležitostech. Tato sukně bývá pravidelně k živůtku přišita. Pro letní období mají sukni letnici, která je z lehčí látky, proto se jmenuje též „ľahkou sukní“. I letnice bývá ještě v mnoha krajích se živůtkem sešita.

Sukně je na kyčlích „posbieraná“ do „sberů“, které objímá obojok. Podle sberů je sukně vzadu nařásená do větších záhybů (riasy, rance). Sukně v předu je „hladká“ t. j. nerancovaná, jelikož to místo bývá pokrýváno zástěrkou. Často pro úsporu sukna všito je v předu kus konopného plátna. U spodu kolkolem lemuje sukni na 10 cm široká stuha atlasová („vo-

dová"), tak zvaný plech, barvy tmavší nebo bledší než sukně. V prešpurské stolici nosí bohatší selky až tři „plechy" nad sebou. Chudá si toho dovoliti nesmí. Ale staré ženy spokojí se též jen jedním „plechem"; někdy stačí též úzká tkanička.

Děvče v Prenčově (Hont).

Samý spodek sukně obrubuje obyčejně červená podšívka soukenná (gerlica, obramok), dovnitř široce založená. V chudém kraji vystačí jedna ťažká sukňa, ale v krajích zámožných (Nitra, Prešpurk) musí míti každá ženská soukenných suken aspoň ve dvou barvách, některá jich má až patery pro všechny možné případnosti. Místo soukenných nosily v XVIII. a v první polovici XIX. století sukně srstené (kromrážové,

kamrholové). Pod soukennou sukní nosí se lehčí sukně spodní.

Letnica je podobně upravena jako sukně soukenná, jenom že z látky tenší a bývá strakavě kvítkovaná; i řásy jsou jemnější než na sukni. Z domácího plátna barvená letnice (tlačenica, farbenica) bere se do roboty, ale do kostela již z koupené látky.

Pod barevné letnice oblékají spodní sukni bílou. Letnice v různých krajích má i různá jména.

Není tomu dávno, co ještě lehkých sukní vůbec neznaly.

Letnica má často obojek a pod ním vyšívanou „furmu". Letnica se v předu často vykasává. V zimě a ve svátek oblékají více letnic na sebe, někde 5—6, ba někde i 12, aby byly ženské široké.

Zástery a fertuchy jsou honosný šat, ale berou se také do roboty. Oba názvy znamenají tentýž předmět s tím rozdílem, že kde je „zástěra" honosní, tam je „fertucha" do roboty a naopak. Zástěry jsou někde úzké z jedné půle plátna, někde široké ze dvou i tří půlí.

V nitranské stolici a v dolní trenčanské, když sukni odloží, opáše si k přední zástěře ještě i zástěru zadní. Na Myjavě je to kasanica, jež se přikládá od zadu a se vykasává, odtud i její název. Kasanice je krátká, jelikož jest i rubáč pod ní krátký. Zástěry se skládají do záhybů, nahoře zdobí je vyšívaný obojek. Kasanice je sberaná do jemných řas a má na obojku harasem vyšívanou „formu"; barví se šafránem, ale v adventě nosí se bílá. V Bošáci zadní zástěra má jméno okolek, jenž je dlouhý po paty a posbíraný do větších záhybů než kasanice. Okolek nosí též stále vykasaný, následkem čehož velice bije do očí z pod kratičké poměrně zástěrky vyčnívající dlouhý rubáč. Zástěrka je zde světlá pestře vyšívaná, ale do smutku je bílá vyšívaná žlutě.

Látka, z níž zástěry se hotoví, je obyčejně lněné plátno barvy bílé, aneb barevné farbenice, tlačenice s bílými květy, černé a dvojí modré (tmavo a bledomodré); ostatní barvy jsou výjimkou. Ale jsou i zástěry (zápony) z tafaty, atlasu, tylanglu, satinu.

Někde má jedna osoba větší počet různých zástěr k rozličné potřebě.

V několika stolicích honosní zástěrou je šata, která je v Liptově tak široká, až zakrývá kol dokola celou sukni. Je ze dvou až čtyř půlí, některá je i „jednostajná", když je ze širo-

kého kusu plátna. V Hontě je šata pestrobarevná, jen do smutku černá.

V Lopašově (Nitra) na rubáč obléká se zástěra bočnica, která je na bocích sbíraná, aby žena v ní měla široké boky. Pyšnější nosí škrobenou zástěru škrobnicu, ale jen ve svátek. Staré ženy nosí fiertoch. V XVIII. stol. nosily futy (futky) šité v celku z hedbáví různých barev, dnes futy nosí jen staré ženy ve svátek.

Životky, brusľaky. Forma životků je až na malé výjimky všude stejná. Je to vesta přišitá k sukni, avšak volně visící na úzkých páscích přes plece; v předu je otevřena a sepíná se „na haklíky" pentlí nebo šňůrkou aneb se i celá od hora až k pásu sešněruje. Knoflíků nemá. Na ňadrech po obou stranách vyčnívají naproti sobě dvě špičky (rožky, pysky, bábičky, zuzky, fiziere). Ozdobou životků na celém Slovensku je premování aksamitovými stuhami (particemi) ve třech souběžných řadách kol do kola. Prešpurské a nitranské životky jsou pověstné svým krásným vyšíváním. Živůtek je oděvem svátečním. Dnes jej již většinou odložily.

Za živůtky nastoupily v nitranské a prešpurské stolici prucle, damašky různých barev, nejvíce modrých, s mírnými pysky na hrudi. Damašky jsou beze všeho vyšívání, šije je krejčí, prucle bývají ze strakatých látek a zdobeny krajkami.

Na Brezové brusľaky starší módy jsou hedbávné a spínají se stříbrnými plíšky. Takový bruslak ze světlého damašku stojí až 40 K; ale to má na celý život.

Novějšího původu je lajblík (vesta), který se nepřišívá k sukni, ale je vždy samostatný. V předu zapíná se na hustou řadu knoflíků. Je docela jednoduchý.

Pás. Přes sukni, zástěru a živůtek vážou si ženy pás. Pásy jsou rozdílně provedeny. Nejrozšířenější je pás pletený (sak) z vlny, harasu, konopí, obyčejně barvy červené a tmavomodré, méně černé a žluté.

V okolí Piešťan začátkem XIX. stol. místo červených pletených pásů uvedly černé pásy listerové, jejichž vyšívané konce na fěrtoch v zadu rozkládají. Dnes je nosí již jen staré ženy. Nynější móda v Piešťanech pásu již nevyžaduje.

V Stankovcách (Trenčín) ženy mají několikero různých pásů v zásobě. Pásy černé nosí v postě a adventě, a staré ženy stále, červené (turecké) mladé ženy a panny v letě; světlé pásy (modré) nosí vždy i do roboty. Dívky opásávají se do roboty pouze tkanicí nebo pásikem.

V mnohých krajích dívky ani ženy pásu již nenosí.

Účesy dívek jsou jiné nežli u vdaných žen. „S holou hlavou“ (prostovlasou) choditi, vrkoče nositi, věncem se zdobiti, ať v mrazu ať v úpalu je výlučným právem a zároveň i odznakem ctnosti panen. Proto dívky, jež na poctivost zapomněly, nesmějí vrkočů nositi a musí vlasy si zahaliti, někde přímo čepcem pokrýti, jináč jim ženy násilně vrkoče ustřihnou a šátek nebo čepec na hlavu nasadí a pak již nikdy více nesmějí věnce nebo party na hlavu svou položiti. — Výjimku, že dívkám jest hanbou ukázati se s nepokrytou hlavou, nalézáme jenom v jižním Trenčansku a v severním Nitransku. Pravidlem je, že dívky chodí hlavně do kostela prostovlasé a jen proti chladu a horku, zvláště při robotě, chrání si hlavy ručníkem.

Aby vlasy pohromadě se držely a leskem se skvěly, mastí si je dívky máslem, medem, vepřovou (bravčovou) mastí, lojem, podliepkou (smola, máslo a vosk). Vlasy češou si hřebenem (kartáčem) „na hladko“ a předělují od prostřed čela na pútec (na chodníček, na dražku) a pak je po obou stranách přičesávají. Někde na čele a sluchách si je všelijak ozdobně upravují a v zadu je zaplétají do vrkočů „na troje“, „štvorno“, „paterno“, až „dvadsaterno“, což vše má svoje jména. Do vrkočů vplétají si barevné šňůrky a pak ozdobují vrkoče na konci aneb i v týle stužkami. Vrkoče často přitahují se pásem, aby po hřbetě neběhaly a svou mastnotou oděv nešpinily.

V Čáčově (Nitra) nevěsta připíná si na svatbu vlasy falešné. V Cerově (Hont) do nedávna dívky barvily si vlasy.

Ozdobou dívčí hlavy a též i odznakem panenství je věnček, uvitý z květin přírodních, hlavně rozmarínu, myrty, muškátíku, aneb z umělých, koupených v krámě. Venček připravují si na vrch hlavy a chodí v něm do kostela, pak na svatbu a pohřeb jako družice.

Nejskvělejší ozdobou dívčí hlavy je parta. Kdysi byla parta na Slovensku všeobecně od dívek nošena, dnes již na mnoha místech zanikla, jen venček všude se zachoval. Parta je obyčejně užší - širší pruh, ozdobený vyšíváním, perlami, plíšky, špendlíky, zrcádky, penízky, stuhami a pod., v zadu se svazuje šňůrkou a ověšuje množstvím pestrobarevných stuh. Někde má též podobu cylindru, jinde koruny.

Věnec i partu začínají dívky na hlavu si stavěti, když se stávají dívkami, ve 13—16 roce.

Úprava vlasů u vdaných žen. Zbavování děvojských vlasů mladé nevěsty děje se po sňatku na svatbě za různých obřadů. Družba snímá jí s hlavy věnec nebo partu a rozplétá vlasy, které jí pak ženy ustřihnou a na zbylé upraví

čepec. Vdané ženy, aby jim vlasů nebylo viděti, pečlivě si je zahalují zvláště v tyle. Někde stáčejí si vlasy do pletenic a uvazují na temeni hlavy, ale pravidelným zvykem jest natahovati a otáčeti vlasy na podlohy z rozličných látek a různých tvarů

Děvče ve Štvrtku (ve Spiši).

(drátky, dřívka, plíšky, šúlky), podle nichž i úprava vlasů svá jména má: na lúbok, na ihličku, na kotúčku, na kolečko, na obálku, na obálanicu, na kytku, na kytu, na vemä, na grgul'u a j.

Úprava vlasů u žen je někde velice obtížná, pročež leckdy, zvláště v létě, když pro roboty není na to stihu, celý týden vlasů si nečešou a nepopravují.

Čepiec jest odznakem vdané ženy. Na Slovensku najde se množství čepců rozmanitých forem. Kde je úprava vlasů hladká, tam i čepec okrouhle přiléhá k hlavě a tam jest i nejmenší (Liptov, Brezová v Nitře), ale kde čepec musí zakrývati ještě i obruče a obaly rozličné velikosti a podoby, tam jest i forma a velkost čepce tomu přizpůsobena; vlastně všechny ty různé podklady vyvolány jsou, aby udržovaly čepec v jeho předepsané formě.

Čepec skládá se ze dvou dílů: z dienka a z náčelníka. Dienko pokrývá temeno hlavy a uschovává vlasy. Náčelník je pruh objímající vrch hlavy a sešit jest s dínkem. V předu směrem k obličeji ozdoben je náčelník pletenou nebo vyšívanou čipkou (krajkou), která někdy sama zastupuje náčelník (Liptov, Orava, Spiš). Často jest i celý čepec z krajek. Ve Spiši a ve Zvoleně jest kápka pouhý sáček síťkový. V Nitře, Prešpurku, Hontě, jsou čepce bohatě vyšívané bavlnou, hedbávím, zlatem a stříbrem. V některých krajích prešpurské a nitranské stolice mají na čepcích krajky, poskládané do vydutých záhybů na trúbelky; v Turci jsou náčelníky tak dlouhé (120 cm), až spadají skoro k pásu.

Šatka — ručník. Ve sváteční nebo slavnostné dni ženské zabalují si hlavu přes čepec dlouhým šátkem (dlhá šatka, dlhý ručník, pôlka, uteráč, dlhá hustka, plachôtká). Je to asi 3 až 4 metry dlouhý a 30 až 60 cm široký kus tkaniva, obyčejně lněného; ale bývají též z jiných látek, povždy barvy bílé. Konce této šatky zdobí vyšívání a krajky někdy velice skvostné. Jakožto znak vdané ženy nosí jej pravidelně mladé nevěsty a ženy, jen někde i dívky (Bošáca). V Mičiné (Zvolen), když svatební družina ubírá se pro mladou nevěstu, nesou na jedličce přivázaný dlouhý šátek, tam uteráč zvaný, jako znak své výpravy.

Dlouhé šátky ovinují si kolem hlavy z předu do zadu a vážou si je pak v tyle buď jednoduše anebo na sluky, zbývající části „konce“ spadají po zádech až hluboko pod pás. Novější móda již velí nebaliti si šátkem hlavy, nýbrž přehazují si jej od zadu na plece a otáčejí jej v předu okolo ramen.

V četných obcích nitranské stolice, když se kolem hlavy ovinutá pólka spustí na záda a užije se jí takto ke křtu, dostává jméno odevačka; pro tu potřebu však jest jinde roucho zvláštní.

Nošení dlouhých šátků (pólek) již na mnoha místech zaniklo, ačkoliv dříve, dokud ženy neznaly fabričních šátků, nosily je stále i do roboty.

Dnes skoro všeobecně rozšířenou pokrývkou hlavy jak u žen tak u dívek jest malá šatka — malý ručník (hustka). Je to ona mezinárodní rouška čtvercové formy, jež se v minulém století na Slovensku velice rozšířila na ujmu starobylých dlouhých šátků (ručníků). Názvy „šátek" a „ručník" značí totéž, pouze ve východních stolicích užívá se názvu „hustka". Nejoblíbenější jsou červené („turecké"). Způsob vázání ručníků jest: pod bradou, ale v jižním Trenčíně a v severní Nitře vážou si je v tyle. Proti chladu bere se veľký ručník (hrubý ručník). Velký ručník býval povždy bílý, ale v novějším čase nosí se leckde již pestrobarevné z různých látek, též i vlněné vlniaky.

Pokrývkou hlavy jsou též prosteradla, jež nosí ženy v Trenčansku pravidelně, jako v púchovské dolině, kde na každý den mají plachtu a na svátek obrus a v kysúcké dolině presceralo. Ale i v ostatních krajích od deště nebo sněhu chrání se plachtami (obrusy), jež přehazují přes hlavu a zabalí se do nich až po paty, v předu si je rukama přidržujíce.

Jakožto obřadní roucho chrámové ze starých dob zachovala se ještě na mnoha místech v původní formě a úpravě odedza (odevačka, loktuša, úvodnica). Je to ze dvou půlí lněného plátna sešitá plachta podélní, na koncích vyšívaná a krajkou vroubená. Klade se od zadu k dříku přes ramena a konce visí v předu. Odedzí odívají se mladé nevěsty ke sňatku, k úvodu, kmotry ke křtu a matky na vázku. V Trenčanské Teplé na pohřbě jdou ženy z rodiny za rakví v oděd-zích (presteradlech).

MUŽSKÉ KROJE.

Slovenští sedláci nechávají si dlouhé vlasy růsti, jež uprostřed hlavy rozčesávají na dvě strany do zadu. Mladší vrstva vlivem vojny stříhá si vlasy „na krátko". V první polovici minulého století ještě nosili ve mnoha stolicích vlasy zapleteny ve vrkočích volně před ušima spadajících, kečky zvaných; dnes nosí kečky již jen někteří starci v gemerské, liptovské, novohradské, ale zvláště zvolenské stolici. Brady slovenští sedláci nenosí a kníry jen v krajích, kde se stýkají s Maďary.

Klobouky mají vesměs okrouhlé s většími — menšími vrchy; pouze střechy (partice, grace) jsou rozmanité: od malých kloboučků, jež sotva že se drží na hlavě, až po široké strechovce trenčanské. Kdysi byly na Slovensku klobouky vesměs široké, proto jméno širák zůstalo i nejmenším kloboučkům. Ozdobou klobouků jsou rozličné šňůry a stuhy,

obtočené kolem náhlavku. Mládenci zdobí si širáky ptačími kosírky, anebo květinovými péry umělými nebo přírodními, jež jim „frajerky" v sobotu večer na znak své lásky posílají. — Valaši (pastýři ovec) jmenovitě v Liptově mají řemenné partice na svých kloboucích zdobeny bílými mušlicemi v několika řadách nad sebou popřišívané a nadto širokohlavými mosaznými hřebíky probíjené.

Čiapky (čapice) nosí mužští v zimě a někdy i v letě. Jsou trojího druhu. Při jedněch je povlak z černé a podšívka z bílé kožešiny nejraději beránčí, proto se jmenují baranice. Mají formu homolovitou, jejichž končitý vrch vtlačuje se dovnitř a čapky dostávají formu cylindrovitou. Při jiném druhu čapek, jenž je zvláště pro Oravu význačný, povlak je z modrého sukna. Zevnitř lemuje čepici vysoký obrámok, jenž se v tuhé zimě stahuje dolů přes uši a záda. Při třetím druhu je povlak ze světlemodrého sukna široce lemován beranicí. Na vrch povlaku trůní velká barevná kystka. Tyto čepice „pochválen" zvané, nosí v Stankovcách (Trenčín) i v letě.

Kšele jsou tak dlouhé, že sahají po pás, ale ve Zvoleně a Novohradě jsou košile tak krátké, že zahalují jen prsa. a tělo až po pás zůstává obnaženo a jen částečně opasok ještě jej zakrývá. Košile jsou dvojí: se širokými rukávy (slovenské) a s úzkými rukávy (německé). Na obou je na prsou — podobně jako na ženských rukávcích — průřez rázporok; hrdlo objímá obojek, někdy i schází. Rozparek svazuje se na obojku tkaničkami, jež bývají někde vyšívané, jinde střapci ozdobené. Aby ani prsa nezůstala otevřena, spojují si rozparek uprostřed bronzovou sponkou, jež bývá umělecky vystrojena. Hlavní ozdobou košil je vyšívání na obojcích, na obalcích, na rázporcích a na rukávech; rozkládá se v příční poloze od plece dolů a pak od zápěstí nahoru; obé v Prešpurku a Nitře tak velkou plochu zaujímá, že jen úzký pruh prázdného plátna od sebe je dělí.

Nohy a spodní část těla odívají si mužští do *gatí* (spodních kalhot) konopných neb lněných. Stahují se v pase šňůrkou. Okraje dole jsou roztřepené a obšité aneb i vyšité. Severní kraje mají gatě užší a delší, jižní kraje kratší a širší i ozdobnější. Gatě nosí se do nohavic navlečené, v kterém případě obtočí se kolem noh, ale v letě chodí i bez nohavic pouze v gatích samotných.

Na Slovensku lid nosí všeobecně úzké přiléhavé dle formy noh sestřižené *nohavice* (vrchní kalhoty) pravidelně soukenné

a barvy rozmanité. Šijí se ze sukna domácího hrubého (huněného) nebo z koupeného, někde i z plátna, činovatě, drilichu. Přitahují se k tělu remeňom (opašník). Vpředu od pásu

Muž a žena v Osadě (Liptov).

rozstřiženy jsou dva rozparky (vačky), někde i pouze jeden. Mezi vačky vyčnívá predník (veko, jazyk, laco). Aby nohavice na nohou hladce stály, vkládají v Prešpursku a Nitransku na kolena uvnitř kusy vaty. Nohavice vtahují do obuvi, pouze liptovští valaši nosí je nad krpcemi volně.

Ozdobou nohavic je hlavně šnurovanie (cifrovanie, výložky, boritáše) kolem vačků až po kolena po stranách

a v zadu, v Oravě též na lýtkách, barvy zelené, modré neb černé. Šijou je vesničtí krajčíři, kteří je také vyzdobují. Ozdobou nohavic je také řemen v páse, jenž je někde tak dlouhý, že se i třikráte možno jím opásati. Dlouhý konec se pouští po straně a zavěšuje pak na knoflík vzadu. Spuštěná část řemene je mosaznými gombíky vykládána.

Tyto úzké nohavice zove lid uhorskými, na rozdíl od německých u spodu širokých, které z rozličných látek hotoveny jsouce, v novějším čase mezi lid se uvádějí a rozličná cizí jména mají: pulidery, pl'undre, pantalóny, fortky atd.

Mezi ženskou a mužskou *obuví* je málo kde rozdíl.

Na Slovensku byly kdysi krpce všeobecně rozšířenou obuví, ale dnes v zámožných krajích o nich zůstaly jenom zvěsti. Krpce obouvají se na plátěné onuce (onice, šatienky), ovinuté na nohy anebo na z vlny pletené kapce (kopice, dôkolenky, pančuchy), které se však i samotné nosí.

Kapce jsou dvojí: šité a pletené. Šité jsou z domácího sukna, pletené z nití bílé vlny; hořejší část je povždy černou nití ornamentálně vyplétaná. Jest to práce mužů. Po celé dolní stolici trenčanské známy jsou nízké pletené papuče, jejichž sáry (holinka) jsou na vnitřní straně prořízнuty a zapínají se na háčky, avšak kavalírský způsob jest nositi je rozevřené, až se tak hompálají. Vysoké pančuchy, jaké nosí ženské v okolí Púchova, pletou se na Moravě. V téže dolině nosí ženské v letě strevice z bílého sukna, ale do bláta nosí již kožené, podobně i mužští.

Boty, jež šijou ševci z hovězí kůže, pokládají se za obuv sprostší. Parádnější jsou čižmy, kolem vrchu šňůrované, jež šijou čižmáři z různých jemných koží. V Teranech ženské mají čižmy vyšívané. Podkovičky na čižmách jsou vysoké, aby se mohlo s nimi v tanci dobře pokreskávať. Nejnovější módou jsou německé štíble, jejichž podešve nejsou šity, ale pobíjené hřebíky.

Opasky ve mnohých krajích už zanikly, ačkoliv to byla kdysi chlouba slovenského sedláka. Opasok je z tvrdého řemene. Zapíná se v předu reménci „na pracky“, jichž počet bývá podle šířky opasku od 2—8 nad sebou. Úzké opasky jsou zvolenské, široké v púchovské dolině (až 30 cm). Ve vreckách opasku uschovávají si peníze, fajfky, sirky, nožíky. Ozdoba opasků je řeménkové nebo brkové vyšívání, pak do stěn

opasku vtlačený ornament, ale hlavně mosazné přesky, kroužky a knoflíky. Nádherné opasky mají liptovští valaši.

Prsa odívají si mužští *brusľakem* (brucel', prucel', brunclík, prusľak, lajblík). Jest to vesta ze sukna, flanelu, nebo květovaného damašku. Obojek na bruslacích jest někde stojatý, někde ležatý se „záhynkami", někde vůbec obojka nemají. V Prešpurku, Nitře je brucel' kratičký, ozdobený šňůrováním a knoflíky, též vystřihovanými krajky. Zapíná se na knoflíky. Velice cifrované šňůrami a vyšíváním jsou brucľaky dolnooravské a lajblíky jihotrenčanské. Ve výzdobě mají přední místo gombíky (knoflíky): olověné, cínové, mosazné, někdy i stříbrné filigránské, formy kuličkové nebo ploché. Gombíky skvějí se v předu v jedné i dvou řadách, na záhynkách, na vačcích, pak v zadu v rozličných polohách. Brucle, lajblíky šijou a vyzdobujou krajčíři.

Jakožto vrchní roucho na brusľak obléká se *kabát* s rukávy, jenž bývá soukenný, ale též z mnoha jiných látek. Kolem hrdla vine se obojek (goriel). Ozdoba bývá podobná jako na bruslacích. „Kabátem" rozumí se někde jen vesta bez rukávů, jinde jest „kabát" již celá halena. Ale bývá i naopak, že oděv kabátové formy znám jest pod různými jmény, jako: kabaňa, kabanica, gabinica, kacabaja, kacabajka, gažaja, gazajka, kamizol, kurtka, gurtka, kytla, bekeš, kynteš, špencer, vizitka, reklík, brusľak, brucel'.

Toto roucho nosí muži i ženy. Někde mezi mužským a ženským kabátem je velký rozdíl, někde nepatrný, nebo žádný.

V chladnějším nebo deštivém počasí Slováci jdouce do kostela nebo do města přehazují na sebe *halenu* (kabaňa, gabana, kabanica, sukňa, suknica, huňa, huňka, guňa, župica, šuba, šuha, kepeň). Haleny jsou ze sukna z domácí vlny ovčí („huně") barvy bílé, černé, šeré a hnědé. Halena je plášť tvaru kabátového, sešívaný po stranách, tak že hřbet je celkový. V zadu od dříku po obou stranách vsazené klínovité šósy shora na dol se rozšiřujíce odstávají jako křídla. Límec bývá ležatý, někde i stojatý, na němž upevněné šňůrky, řemence, stuhy, neb i řetázky slouží k zavazování halen. V předu po pravé straně pravidelně při halenách vybíhá prodloužený cíp ostrouhelný kriedlo zvaný, jenž se na boku zapíná, neb volně přiléhá. Halenu kolkolem vroubí šňůry, rukávy zdobí výložky z barevných soukenců. Šňůrování ornamentální rozkládá se na límci, prsou, hřbetě a křídlech. Nejvíce šňůro-

vého cifrování promíchaného i vyšíváním vykazují haleny oravské, zvláště na pravém křídle, a pak kabaně trenčanské z okolí Turny s ornamentální výzdobou na prsích a po levé straně „kosírek". Někde jsou haleny beze vší ozdoby. Délka halen sahá nejčastěji asi po kolena, avšak haleny zvolenské a novohradské padají jen po pás. Haleny nosí se přehozeny na plecích od zadu a jen málo kde je navlékají do rukávů.

Širica je halena jiného druhu, již někde i zovou halenou. V trenčanské stolici v okolí Turny maji i kabaně i haleny: kabaně na parádu, haleny na cestu. Podobně mají v Hontě kabaňu (kabanicu) i širicu; ale tu je často nosí i spolu na sobě: kabaňu navlečenou v rukávech a širicu přehozenou na ní. V Hontě a Novohradě, ač je širica oděvem pouze na „jarmoky" a cesty, ale každý ženich do kostela na sobáš (svatbu) musí ji míti.

Širica je mnohem širší a delší než halena; sahá až po kotníky a bývá jedině z bílého sukna. Hřbet je hladký bez šosův a od krku dolů zády rozkládá se široký límec obdélníkové formy, zvaný hazucha (cimbál, darmovis, kepenec), z něhož někde visí po celé šířce dlouhé, motouzovité střepce slíže. Jinou ozdobou hazuchy bývá vyšívání, šňůrování a našívání. Hazucha dává se proti dešti přes hlavu. Šiřice se neoblékají do rukávů, pouze do práce v zimě nebo v dešti, ale tu je často stahují v páse řemenem, motouzem aneb i slaměným povříslem. V zimě oblékají ji do deště nebo do sněhu, aby kožich nezmokl.

V zimě odívají se Slováci *kožuchy* z ovčího grzna, které upravují blanou na vrch a vlnou dovnitř. Kožuchy starší módy sahají až po paty; nejkratší kožichy jsou po kyčle. Hotoví je kožušníci (kušnieri), vyučení svému řemeslu, mistři, na jejichž vkusu a umění závisí móda kožichová toho neb onoho kraje. Kožichy obkládají se prémami. Blana kožichů barvena je na bílo, žluto, „dubovo", „mädovo" a modravo. Ozdobou jsou rozličných barev výložky, vložky, nášivky, vyšívání řeménci, bavlnou a hedbávím i vkládání mosazných kroužků. Ornamentálné motivy jsou převážně rostlinové. Místo límce často visí vlnou na hor obrácená hazucha, končící se ve dvou na hřbetě se ohánějících chvostech. Kožichy nosí muži i ženy, někdy stejné, někdy liší se barvou blány, výložky, prémy aneb i svou délkou. Kožichy zapínají se na gombíky, upletené z řeménců. Krýdla kožichů se vyhrnují a spínají spolu v zadu aneb po stranách.

Kožíšky bez rukávů, sahající jen po pás, ve Zvoleně jen do pol prsou, zovou se kožušky (kamizlíky, sandaky, brucliaky) a bývají též bohatě ozdobovány.

Jiného druhu kožichy jsou s povlakem mentieky, po pás krátké neb i po paty dlouhé. Povlak bývá pravidelně ze sukna tmavomodrého, nebo černého, ale vyskytují se též z jasnomodrého i bílého. Prémy z beránka, lišky, vydry. Ozdobou je modré nebo černé šňůrování. Ženské nosí mentéky vtažené v rukávech, mužští jenom přehozené přes pleca. V mnoha krajích po dnes dostavují se mužští i ženské ke sňatku v mentékách.

■ ■ ■

PAVEL SOCHÁŇ:

SLOVENSKÉ VYŠÍVÁNÍ LIDOVÉ.

Ve vyšívání lidovém jest na Slovensku rozmanitost ještě větší, nežli jsme to viděli při krojích. I dnes ještě po dědinách slovenských se pěstuje tolik způsobů vyšívacích (technik), že takovým množstvím žádný národ jiný se pochlubiti nemůže.

Byla to renaissance, jež na Slovensku vzbudila mezi ženským světem všeobecný zájem pro umělé vyšívání. Šlechtičny, zemanky i měšťanky pilně vyšívaly, aby si svoje prádlo, oděv a příbytky vyzdobily. Též o vnitřní výzdobu chrámů pilně se přičiňovaly. Oltáře, kazatelnice, křtitelnice, kněžská roucha zaskvěly se nádhernými výšivkami, jež nábožné ženy a dívky obyčejně vlastnoručně provedly a ke cti a slávě boží věnovaly. V XVII. stol. za panství tureckého v Uhrách přibyl k renaissančnímu ornamentu východní a s ním několik nových způsobů prováděcích.

Slovenské selky, nadány jsouce velkou vnímavostí pro výtvarné umění, vše to od zemanek a měšťanek si osvojovaly a tak svou zásobu starodávných tvarů ornamentálních rozmnožily si mnohými novými. Ovšem je nepřejímaly věrně, nýbrž vždy je svému vkusu přizpůsobovaly a v tom duchu dál vyvinovaly, tak že dnes v lidové ornamentice i cizí živly mají ráz slovenský; oko znalce na první pohled rozpozná výšivku cizí od slovenské.

Jako kroj, tak i vyšívání na něm postupem času se měnilo.

Z rozšířenosti slovenských výšivek a ze spousty starých i novějších předmětů vyšívaných v každé domácnosti selské sou-

Ústredie ľudovej umeleckej výroby v Bratislave KNIŽNICA

diti možno, že v tomto odvětví domového průmyslu ve století XVII. a XVIII. vládl čilý umělecký a místy též obchodní ruch, jenž pak v XIX. století poklesl. Až zase zájem pro umělecký průmysl v letech 80. minulého století nastalý odhalil opět slovenské výšivky. Ihned vrhli se na ně židovští překupníci, skupovali je po slovenských dědinách a prodávali po veleměstech jako práci tureckou, perskou, čínskou a jaké si jen kdo přál. Též Němci a Maďaři vydávali je za své. Až výstavami pořádanými československými vlastenci osvědčen byl jejich původ slovanský. Slovenské výšivky sklízely pak na všech světových výstavách první vyznamenání a dělají tak velikou čest jménu slovenskému. Slovenské výšivky brzy došly obliby u vysoké šlechty, jež vyzdobila si jimi svá roucha a své salóny, ano zaskvěly se i na dámských robách panovnických domů, i na ornátě sv. Otce v Římě. Za nedlouho vznikaly obchody se slovenskými výšivkami, tvořily se na jejich rozšiřování spolky. V Uhrách r. 1895 založen z podnětu arcikněžny Isabelly a pod její záštitou spolek aristokratů „Isabella" zvaný, jenž po slovenských dědinách pod dohledem odborných učitelek shromažďoval slovenské vyšívačky do společných pracovných škol, kde se provádějí objednávky, ponejvíce od vysoké šlechty a různých panovnických dvorů evropských docházející.

Ale i sám lid chytil se obchodu s vyšíváním. Z Krakovan, Lubiné, ze Bzince v nitranské stolici muži i ženy s batohy výšivek putují po všech koutech mocnářství, všude nabízejíce své zboží, nejvíce zástěry a různé pokrývky.

Následkem veliké poptávky po slovenském vyšívání jsou výšivkářky tak obtíženy objednávkami, že je nestihnou vybavovati. Tím cena jejich prací pořád stoupá a přece jejich námaha není ještě dostatečně odměněna. Proto jakmile první jarní sluníčko začne ohřívati ztuhlou zemi, odkládají jehly a raději se chytají — motyky.

Již v XVIII. a do polovice XIX. století v žilinském okolí mnoho pracovalo se pro obchod. Starožitné pruhy prolamovaného vyšívání s kohouty po Uhrách a na Moravě podnes se vyskytující jsou ona „žilinská robota", kterou prodavačky ze Žiliny ve svých batozích na vše strany roznesly.

Zvláště pak v okolí trnavském vyšívání vybujelo v nesmírnou nádheru.

Vyšívati umí každá ženská v dědině. Děvčátka, sotva že dovedou jehlu do ruky vzíti, již se cvičí ve vyšívání. Vyšívá se obyčejně v zimě, v létě pak ve volné chvíli. Vyšívají hlavně pro sebe.

Avšak jsou všude též ženy, jimž vyšívání je živností, a ty vyšívají stále. To jsou švadleny (ševkyně, švajky), osoby obyčejně tělesně chybné, jež by se jinou prací vyživiti nemohly. Těchto „robota“ je ovšem jemnější a důkladnější, proto jsou hledané a dobře placené. K tak zvanému vyšívání „na pomalování“ vyžaduje se, aby na látku předem „vypísaly sa květy“.

Vyšívání »na stehy«.

A chýrečné (pověstné) švadleny jsou nejen autoritou ve vyšívání, ale i ve „vypisování květů“. Která dívka chce míti zvlášť pěkné květy (ornamenty), dá si je vypísať takovéto chýrečné švadleně.

Vypisování (předkreslování) květů děje se jen při jistých druzích vyšívání a už přímo na tkanivo. Tak činí v nitranské a prešpurské stolici, všude jinde vyšívají bez předkreslování, „z hlavy“. Prostředky a pomůcky, jichž tyto umělkyně při svém „písmě“ užívají, jsou: tužka neb jen kousek olova; kruhy dělá podle náprstku nebo nějaké mince, knoflíku, škatulky a pod., pravítkem jest jí kuchyňský nůž neb složený papír. Když

vypisuje více stejných tulipánů, srdeček, růžiček, jež mají býti stejné velikosti a podoby, vyřeže si z tvrdého papíru „furmičky", které pak ukládá na příslušná místa látky a do kola je obkresluje. Květy píše tak rychle, čistě a přesně, jak nejobratnější malíř. Ale když jí pak požádáme, aby se na svoje písmo podepsala, odpoví: „Písať viem, ale podpísať sa neviem". — Jak vyšívání tak i kresba musí býti v největší čistotě udržována, proto, když selka vyšívá, napřed si umyje ruce, a když vyšívání odkládá, zabalí je do ručníku, aby žádný nečin se tam nedostal.

Stará vyšívání lidová, jež se nám doposud zachovala, nesahají dál zpět, než do první poloviny XVII. století. Ani písemné záznamy nám známé nemají staršího data. Staré výšivky našly se v kostelích a hlavně v selských domácnostech, opatrované v truhlách jakožto rodinné památky po předcích. Jsou to: ručníky a šátky, zápony, pólky a oděvačky, prosteradlá a kútnice (koutní plachty) vyšívané hedbávím nebo bavlnou různých barev na lněném nebo konopném plátně; dále party, vyšívané zlatem, soukenné nebo damaškové životky a listrové pásy.

Na těchto starožitných předmětech vyniká velká umělecká vytříbenost, jak v rozložení komposice, tak v souladě barev, přesnost v technice a ve všem něžná skromnost. Mile se odráží od dnešního přepychu v materiále, přeplněnosti ornamentu a často nechutného koloritu. Ty poukazují na úpadek tohoto lidového umění. Proto znalci při svých objednávkách dávají přednost vzorům starým.

Výzdobných tvarů, jichž Slovenky na svá vyšívání používají, je množství jak měřických a čárových, tak rostlinných; méně jest živočišných. Hlavní motivy jsou: růže, tulipán, karafiát, jablíčko, srdečko, hvězda, jetel, kohout. Všechny motivy mají svá zvláštní jména.

Materiál, kterým se vyšívá, jest převážně bavlna (p a m o k, též i s a t i n zvaný) a od 30 let zavádí se též berlínská vlna; pak hedbáv kroucený i otevřený, zlaté a stříbrné niti, pravé i falešné (pozlacené), jež ve mnohých stolicích zovou š í k (č í k); pak kopřivová příze, haras (srstěné niti) a režné (nebílené) lněné neb konopné niti.

Každý kraj má svou určitou barvitost, která bývá na jednotlivých částech krojových pro různé příležitosti přesně vyznačena. Na Slovensku červená barva převládá ve vyšívání, ale na mnoha místech jsou v oblibě barvy jiné, na př. v Pieštanoch barvy žluté, s i r k o v á a ž e r a v á (citronová a oranžová). Staré výšivky vyznamenávají se spíše jednobarevností; v novější době pestrost bují pořád víc a více.

Vyšívací techniky t. j. rozličné způsoby, jimiž se pomocí jehly vyššívá, jsou na Slovensku též přečetné. Málo který předmět bývá jednou jedinou technikou proveden, povždy jich bývá několik pospolu. Na některých předmětech na př. na opleckách v Hontě, proplétá se množství rozličných technik, jedna druhou doplňujíc neb vystřídávajíc.

Vyšívání »na retiazky krivou íhlou« ve zvoleňské stolici.

Na pomalovanie. „Vypísaný" aneb jen myšlený květ vyšívá se steh těsně vedle stehu bez ohledu na vazivo nití v tkanivu, ale jedině tak, jak toho forma květu vyžaduje, jenž pak má podobu ornamentu štětcem malovaného. Proto takové vyšívání jmenují „na pomalovanie". Při tom užívá se různých stehů, z nichž hlavní jest ten, jenž pokrývá neboli zaplňuje širší plochy a jmenuje se plný steh (na plno vyšívať — vypĺňovať = Plattstich); steh zobrazující stébla a stonky květů jest prevlačka (prevliečka, podnitka, obnitka = Stielstich). Dvě prevlačky naproti sobě šité jsou dvojská retiazka. — Tento druh vyšívání jest rozšířen v prešpurské, nitranské a trenčanské stolici, kde se ho užívá

na všemožné předměty. Pod tímto jménem byl již r. 1643 znám na kostelním ručníku v Beckově.

Na pohladkovanie. Jest podobné předešlému, avšak stehy se řídí pletivem tkaniva, ukládajíce se po nitích plátna vedle sebe pozdél nebo napříč a proto užívá se ho na přímočaré vzory hlavně tvarů geometrických. V revúcké dolině (Liptov) vyšívají „na pohladkovanie" kápky a oplecka, v Podkonicích (Zvolen) oplecka. Zove se i po niti anebo na tkadlecké stehy (Damaststich, Gobelinstich).

Bielo šitie – dierkovanie (Weissstickerei und Madeirastickerei) „Na pomalovanie" často souvisí též s „dierkovaným šitím". Vystřihované do tkaniva dírky a zoubky se „obnitkují" (vorstechen), na to se vyšijou „z plna" dírky a pak se kolem dokola „zašmekují". — Původně užívalo se tohoto druhu jen při „bílém vyšívání" (Weissstickerei), ale dnes vyšívá se i barevně. „Bílé šití" zpomíná se již na počátku XVII. stol. na ručnících, prostěradlech a obrusech.

Vyšívanie na týl (Tülgitter) jest na Slovensku trojího druhu. Na tylangle vyšívá se v prešpurské a nitranské stolici bílým pamokem, někdy také mezi to zlatem; hlavně ručníky. Týl se natáhne spolu s podloženým vapérem na rámci a vyšívá se pak po způsobu bílého šití (plným stehem, prevlačkou, dírkami a gatremi) ornament, jenž předkreslen byv na vapéry, prosvítá přes týl. Na ukončené práci vystřihuje se pak vapér z pod týlu a ponechává se pouze místy pro větší účinnost některého tvaru. — Druhý způsob vyšívání na tylangu jest vyšívání krivou ihlou, t. j. tamburovým stehem; jednotlivé motivy ornamentu pokládají se pro účinnost „trútrom". Kvete ve Velké Slatině (Zvolen). Tak vyšívají prostěradla, pólky a hlavně kápky. — Tamtéž obvyklé jest však ještě jiné vyšívání na tylanglu, totiž pravou ihlou, t. j. provlačováním jako na síti. Podobně v tom kraji kvete též vyrezávanie látky podkládáním tylanglu nebo trútrem.

Zlatom – striebrom vyšívají v nitranské a prešpurské stolici přímo na látce, ale pravidelně dávají dnes podklad ornamentální z kartonového papíru vyřezaný, při čemž zlatá nit se vine na povrchu kartónu a přitahuje se po jeho stranách jehlou s bílou nití k látce. Výšivka vystupuje pak reliefně na své půdě. Tak vyšívají čepce, rukávce i jiné předměty.

Na stehy. Užíváme zde výrazu „steh" ve smysle německého „Stich", ale slovenský lid v tomto významu toho slova neužívá, nýbrž říká štych anebo bolesť. Stehy rozumí

ony techniky, při nichž vlákna tkaniva spolu se stahují a to jsou: krížiky (krížence = Kreuzstich) a vrkočiky (omietka = Zopfstich), dále štepy (štepom abo i za ihlou = Steppstich), krivé stehy a križmovanie (motožky, od seba, behanička = Hexenstich). —

Vyšívání »na výrez«.

Technika „na stehy" byla se zálibou pěstována v XVIII. stol. na záponných plachtách v Dolní Nitře a v Prešpurku. Dnes ji tam lid opouští a dává přednost vyšíváním „na pomalovanie" jakožto technice lehčí. Tyto plachtové výšivky „na stehy" ve velkém množství skupovali Židé a prodávali je po Evropě. V Berlíně je hned zachytily módní žurnály a vydávaly je za „altdeutsche Leinenstickerei".

Na retiazky. Obyčejná řetázka šije se „pravou ihlou" (rovnou jehlou, Kettenstich) v ruce a vyznačují se jí delší přímé čáry; vyskytuje se pravidelně spolu s jinými technikami druhu „stehového". Avšak jiná je retiazka šitá „krivou ihlou" (německou ihlou = Hacknadel) na plátně napiatém na rámci; tu

jest celá výšivka povždy samojediným stehem (Tamburierstickerei). Na první pohled vypadá často jako vyšívání „na pomalování", jelikož řetázky jsou hustě vedle sebe seřaďovány. Pro svou podobu se strojovým stehem laikové nepokládají toto vyšívání za ruční. Kvete v okolí Pezinku (Prešpurk), Topolčan (Nitra) a Velké Slatiny (Zvolen), kde ho lid na ozdobu všech svých krojových potřeb užívá. Význačná jest reťazková technika pro okolí Detvy, kde do nedávna technika na pomalovanie byla v popředí, ale co je objevily v letech 70tých minulého století křivé jehly, ustoupiti musily reťázky šité rovnou jehlou reťázkům tamburovým.

Ohrádky (A jour. Punto tirato. Der einfache Durchbruch). Vytažením 2—4 útočních nití z tkaniva a proplétáním pozůstalých příčních nití osnových vytvoří se výšivka, jejíž název je meštérka (dierkanie, dierkovanie); provádí se nejvíc vedle obrub aneb švů, aby byly ozdobnější. Bylo-li příčních nití víc (8—60) vytaženo, proplétají se pozůstalé ve svazečky nad sebe a vedle sebe, čímž vznikají různé prolamované vzorky; tomuto vyšívání se říká ohrádky (kostky, opasky, riečičky), hrachovinky, hrachovičky, za širších rozměrů pak, jež tvoří často celé mosaiky, melence.

Vyrezávanie — vyťahovanie (Punto tagliato). Při vyrezávaní (vyšívanie „na výrez", rajčiny) vyřeže se nožíkem několik nití útoku a tolikéž osnovy; potom nechají se po dvě niti a ty se obšijí cvernou nebo hedbávím. Vyšívání toto rozšířeno jest v Hontě, Liptově a v Nitře v okolí Čáčova. — Mezi mřežkami výřezovými rozkládá se ornament v pohladkovaném provedení. — Když mřížka zabírá větší plochu, tak že se niti obou směrů vytahovati musí a mřížka se šikmo proplétá, vznikají střídající se čtverce prázdné s překřižovanými. Tento druh prolamování, vyťahovanie zvané, proslulý jest svými kohouty a osmicípými hvězdami. S tímto vyšíváním prováděl se v XVII. a v XVIII. stol. silný obchod pod názvem žilinská robota, vyťahovaná robota, žilinská riečica (síť), žilinská reca, žilinské štrichy.

Pode jménem „reca" vyskytuje se i v písemných záznamech od r. 1611. Jinak tímto jménem se označuje každé prolamované vyšívání, též i krajky.

Gatre (Reticella). Ve vyšívání často se vystřihují střídky květů v látce a tento otvor pak se vyplňuje krajkovým stehem s rozmanitými vzory, nejvíc hvězdovými. V okolí Trnavy vy-

šívají gatre hedbávím a zlatem jemné jako pavučiny. V Revúci (Liptov) jsou to grátové ruže.

Na sieť (Filet-guipure. Netzstickerei). Tento způsob vyšívání jest z nejstarších a dnes již málo kde se pěstuje. Kdysi velice kvetl a v písemních záznamech od r. 1611—1647 uvádí

»Vyťahovaná robota« (Žilinská robota).

se jako raca — racovať. Na upletenou neb utkanou síť z bílých cveren vyšívá se bílým pamokem různými stehy ornament rostlinný a geometrický. Užívá se ho na čepce a do koutných plachet, na nichž často byly vyobrazovány lidské figury i celé biblické výjevy, jako: Eva podávající jablko Adamovi, Abraham obětující Izáka.

Našívanie (Applikace). Kožichy vyzdobovány bývají z barevného grzna vyřezávanými (vystřihovanými) květy, které se na kožich přišívají a rozmanitými stehy okrašlují. Avšak v prešpurské stolici v okolí Trnavy vyzdobují takto koutní plachty, ručníky a pólky, vystřihujíce ornament z bílého tkaniva a vyšívajíce jej na předmět nejraději z tylového tkaniva.

Na uzlíčky. Uzlíčkové vyšívání shledáváme hojně na starých předmětech. Užívalo se ho nejvíc na výplně, ale někdy také celé předměty touto technikou se prováděly. Dnes tato technika se již nepěstuje nikde; vyhynula úplně.

PAVEL SOCHAŇ:

DOMOVÝ PRŮMYSL PRO SPOTŘEBU KROJOVOU.

Čipky (krajky). Čipkárstvo (krajkářství) provozuje se na mnohých stranách Slovenska ke spotřebě krojové. Provozovalo se ho kdysi ještě více a hotovily se skvostné krajky nejen co do drahocennosti materiálu a ušlechtilosti ornamentu, ale i co do technické dokonalosti.

Ale se zánikem příslušných částí krojových, na nichž se krajky přišívaly, přestávalo i pletení krajek. Ovšem jest dosti krajů, v nichž ode dávna jednotlivé osoby, i celé obce stále robí krajky na prodej, někde dokonce krajkářství jest výlučnou živností jejich. Krajky ty kupuje nejen lid pro svoje kroje, ale i jiné třídy pro domácí potřebu. Jsou to hlavně báňské obce, kde čipkárstvo stále kvete. „Pletárky" pracují pro „flagnárky" a pro „flagnáre" (= kupce), kteří krajky exportují, nebo sami s nimi vedou podomní obchod. Kdysi býval každý pátek v Baňské Bystrici trh na krajky, kde „flagnári" (čipkáři) od pletárek krajky skupovali. Před sto lety prodalo se tu krajek za jediný den i za 12 tisíc zl. šajnových = 9600 K.

Ovšem i tu objevením strojových krajek nastal velký úpadek, jelikož tyto svojí lácí znemožnily výrobu lepších krajek ručních a je i v ceně velice stlačily.

Na pozdvižení tohoto domového průmyslu uherská vláda začala l. 1883 zařizovati cestující krajkářské naukoběhy, v nichž odborná učitelka vyučovala dívky banických rodičů jemnějším vzorům a vytříbenější technice. Avšak bezúčelně, jelikož vláda nepostarala se o odbyt lepších krajek těchto, tak že pletárky byly nuceny vrátiti se ke starým domácím a osvědčeným vzorům svým.

Materiál, jehož se k pletení krajek užívalo i užívá, jsou zlaté a stříbrné niti (někde šík, čik zvané), kopřiva, hedbáví,

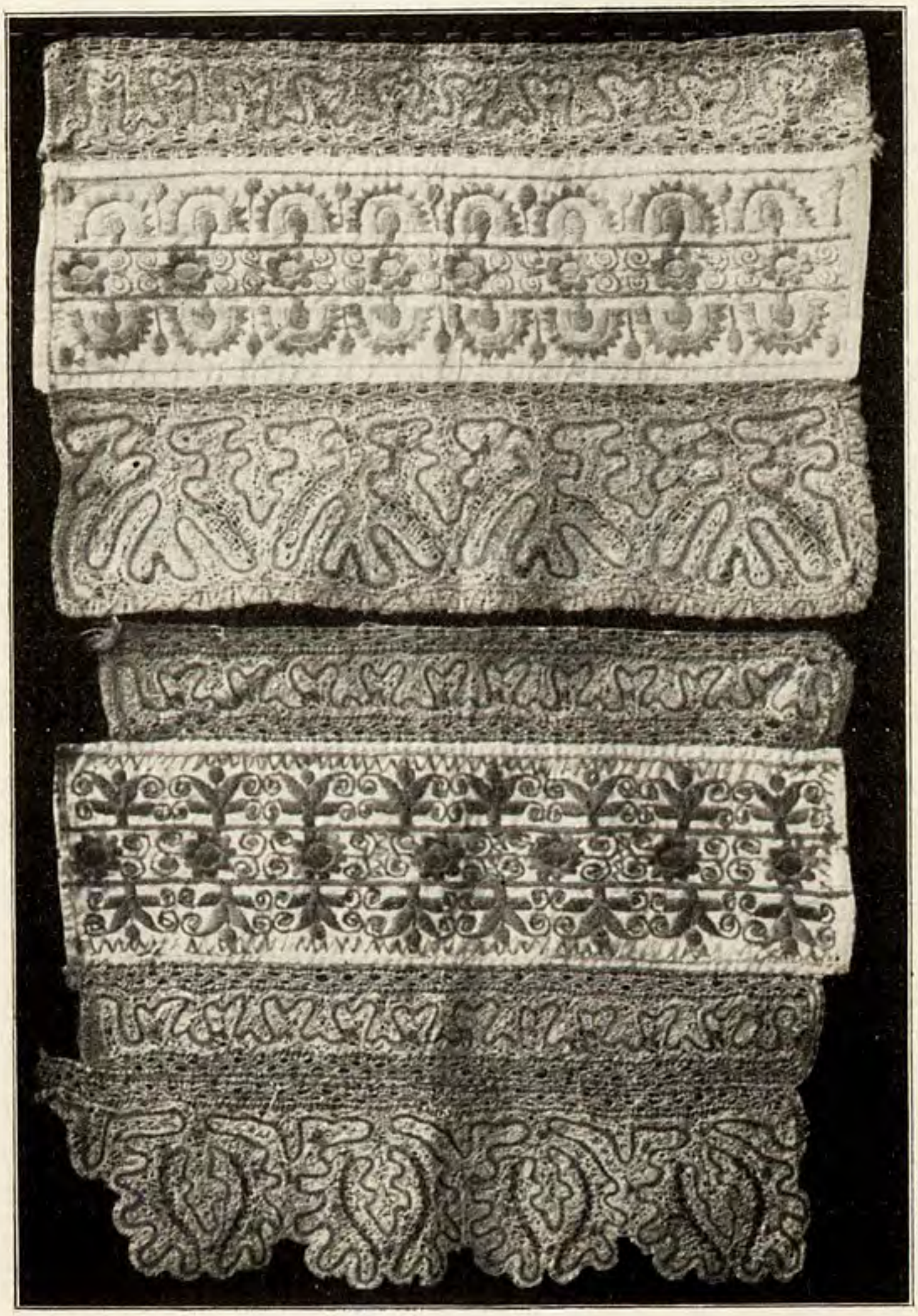

Čipky z půlek (»správy«) v nitranské a trenčanské stolici.

haras, vlna, bavlna (pamok) a lněné nitě. Ornamenty jsou vesměs arabeskových tvarů, geometrické a rostlinné motivy. Názvů jich jest nesčetně.

Asi od 50 let vzmáhá se ***háčkování*** (heklovanie),

hlavně na čepce. V Liptově v některých osadách paličkované čepce ustoupiti musily „heklovaným".

Pletenie na krosenkách. Ve Velké Kubre v trenčanské stolici a v okolí nosí ženy „rožkasté čepce", jež zdají se na první pohled jako háčkované, avšak je to pletivo provedené prsty na krosencích. Tohoto druhu práce jsou i veškeré pletené pásy ženské.

Jako při vyšívání jehla, při krajkářství paličky, tak tu hlavní práci vykonávají prsty. Na malých prostých krosiencích (stávku, jenž je stojatý rámec podélný) na přetažené dva motouzy pletařka nasnuje svisle hustě vedle sebe bavlněné niti. Tyto proplétá prsty na různý způsob podle toho, jak má býti upleten vzorek. Prsty prohrabuje uprostřed natažených nití, čímž se tyto splétají na obou koncích nahoru i dolů a sice stejně z předu i ze zadu. Při práci sedí a krosienca drží kolmo v lůně, anebo na stojaně před sebou. Plete z pravého boku na levý. Spočátku jen hladko bez ornamentu sprostinu (Graderei), pak začíná vyvinovati ornament tím způsobem, že na jeden řádek (čin) béře do ohledu furmu (vzor), na následující jde „sprostina" (slepý řádek), pak to tak stále střídá. Za každým upleteným řádkem přeloží dřevěnou ihlu (ciepku = paličku), touto nahoru niti „utlačí" („potl'ká") a na dol „sháňa", kde pak také i jehlu „uloží", aby zabránila rozpletení upleteného a mohla pokračovati dále. Postupem práce zužuje se nezpracovaný prostor uprostřed, proto, aby se uvolnil, „uberajú sa" spodní jehly. Konečně, když pletivo na obou koncích tak pokročilo, že již nemůže pletařka ani dvěma prsty pracovati, rozstřihne se pletivo uprostřed a tak dostane dva exempláře stejného vzoru, které, aby se jí nezkroutily, musí navlhčiti a napiati na deštičku aneb vyhladiti válkem. Čím větší jsou krosience, tím větších rozměrů může býti pletivo.

Ornamenty, jež se zde tvoří, skládají se z větších — menších dírek („stupinky") a z užších — širších ploch („sprostin"). Názvy vzorečků jsou: na kolesá (termin pro čtverec, běžný všude na Slovensku) na prelámané kordy, na hladkého pavúčka, na strapatého pavúčka, na hrachovičku, na tabličku, na prehrýzanú slamu, na rozmarín, na paličku, na husaciu labku, na židovský kabát, na židovského vrabca, na broskvovú kostku, na turecký pás, na ratolesť, na cestičku, na makovičku, na perličku, na hrebíčky atd.

Takto vzorkovaně pletou se jen čepce, ale pásy pouze hladce na způsob síti. V Kubre hotovily čepce a pásy pro

celé okolí. Pletením pásů na krosiencích zabývají se ještě i nyní v několika vesnicích hontské stolice.

Tkáčstvo jest na Slovensku starobylý a dnes vysoce vyvinutý průmysl domový, jejž provozují gazdinky pro svoji spotřebu. Avšak jsou i k tomu vyučení tkáči, řemeslníci, kteří hotoví plátno na prodej.

Šnurovaná halena z Oravy.

Tkaniva jsou hladká, činovať, dvihaná robota (i mečová robota zvaná) a ťahaná robota. „Hladká robota" jest bílé plátno bílým pamokem (bavlnou) protkávané a někdy kostkované. Ostatní druhy jsou ornamenty umělým přetkáváním barevných nití vyluzované, obyčejně geometrických tvarů.

Šnurovanie na krojích provádějí vesměs krajčíři z řemesla, kteří zohybujíce šňůry, vyluzují jimi různé arabesky z paměti přímo na látku, avšak při větší komposici pomáhají si tak, že si vzor nakreslí na tvrdý papír, tento prodírkují a pak vzor poprašují křídou.

KAREL A. MEDVECKÝ:

LIDOVÝ PRŮMYSL NA SLOVENSKU.

Vedle krásné řeči a vzácného pokladu zpěvního jest lidový průmysl hlavním důkazem duševní zdatnosti a schopnosti lidu slovenského, uměleckého nadání jeho.

Ale v mnohých krajích podtatranských, chudých a neúrodných, jest také skoro jediným pramenem, který obyvatelům jejich přináší nějaký groš výdělku.

Tam v tichých dolinkách těch lid, nepodporovaný odnikud a skoro nevšímavý, z nejskromnějších prostředků vytváří bystrým umem základy, z nichž by mohl vyrůsti nadějný vývoj národohospodářský.

Probereme tu jednotlivá odvětví domácího průmyslu, který byl anebo doposud jest pěstován naším lidem.

I. BÁŇSKÝ KRAJ.

Tak zvaný báňský vidiek zahrnuje stolice tyto: zvolenskou, tekovskou, honťanskou, novohradskou a gemerskou.

Tu se lidé ode dávna zabývali hornictvím za dřívějších časů velevýnosným. Až když se přistěhovali Němci, obyvatelstvo slovenské osvobodilo se od těžké práce báňské a oddalo se ponenáhlu vedle orby a pastýřství rozmanitým odvětvím průmyslovým, jak se v jeho domácnosti nezbytnými ukazovala. Odvětví tato částečně již zanikla, částečně pod tlakem nejnovějších vynálezů a proměn technických a hospodářských zanikají, aneb změnila se na řemesla; někde lid se dovedl přizpůsobiti požadavkům novodobým, získati si kapitál a odbornou znalost a proměňuje posavadní svůj průmysl domácí na velkoprůmysl.

1. Téměř všude, kdekoliv byly báňské závody, obírá se lid čipkářstvím (krajkářstvím). Hlavní kraj čipkářů jest dolina starohorská. Čipkářství přinesli v tyto strany pravděpodobně bánští osadníci z Durynka, kteří se časem úplně smísili s domácím obyvatelstvem slovenským. Zhotovují je v zimě v létě z bílých nití, v nejrozmanitějších podobách a šířkách, nejen staré ženy, nýbrž i děvčata a chlapci již od 7. roku. Kupují je okolní Židé, kteří je pak (někdy až v 4000 kor. zásilkách) dodávají na všechny strany světa. Najímají si též tamější ženy, které chodí s nůšemi výrobků do světa a provozují podomní obchod. Kromě čipek prodávají i zástěrky, punčochy, podbradky, dámské kabátky, šatečky atd. Taková pro-

davačka pochodí celé Uhersko, Bosnu, Lombardii, Rumunsko, ba i celý Balkán. Některé usadí se přes léto v Rěce a ve větších městech Dalmácie a vycházejí odtud do okolí, nebo si otevírají menší obchody se střižným zbožím. Ale každý rok doběhnou, byť i jen na svátky, do své skalnaté otčiny. Některé prodávají přes léto v Budapešti ve velkých městských tržnicích. Taková prodavačka přináší si jako čistý zisk 8—9 měsíčné „hausírky" podle toho, zdali obchodovala samostatně, či jen jako pomocnice hlavní prodavačky, 240—600 K, ba někteří podnikaví prodavači i přes 1000 K, tak že někteří shromáždili si tímto způsobem slušný kapitálek.

Horno- a dolnolehotští čipkáři vyprodali podobným způsobem ročně za půl millionu zvolenských lidových výrobků.

Ale pouhé zhotovování čipek jest dosti chatrná výpomoc v neúrodných krajích těch.

V Tekovských Peserách obírají se některé báňské rodiny pletením čipek s průměrným týdenním výdělkem 4 kor.

Ve větších rozměrech provádí se to v nedaleké Hodruši (Honťansko), kde vyrábějí ručně asi 6 tisíc metrů čipek, které prodávají si sami podomně.

Rázovité slovenské čipky zhotovuje kraj bzovský. Výšivkám těmto cestu do světa proklestil náš vysocezáslužný † Andrej Kmeť, r. k. farář prenčovský, zakladatel a první předseda Museálné slovenské společnosti, který jen od r. 1888 za 5 let chudobným vyšivačkám odvedl 3200 K. (Nyní objednávky obstarává statečný slov. rolník Michal Kliment v Dolním Badíně.) V okolí tomto zaměstnává se více než 300 slov. žen výrobou krásných čipek těchto.

2. Bzovský kraj jest však proslulý i svými výšivkami, které mají dobrou pověst i v Čechách. Úmrtím našeho Kmeťa výroba vkusných těchto výšivek ztratila svého šiřitele a omezuje se již jen na domácí a okolní spotřebu.

Stejné pověsti požívá ve výrobě výšivek kraj detvanský. Výšivky detvanské získaly si obdiv a vzbudily i dosti čilou poptávku po celém Slovensku, i v Čechách. Spisovatel těchto řádků vystavil některé detvanské výšivky na žilinské a prešpurské výstavě průmyslové, a sprostředkoval těmto výrobkům několikatisícový odbyt. Později chytili se věci židovští kupci, což bylo však a jest na úkor původnosti forem. Expositura průmyslového spolku arcikněžny Izabelly, nedávno zřízená, dává práci některým lepším výšivkářkám. (Objednatelům posloužila by i tamější „filiálka zvolenské banky" Gyetva.)

3. Textilní průmysl provádějí kromě báňských osad v tomto kraji všude v rolnických domácnostech; a to nejen pro domácí potřebu, nýbrž i pro okolní trhy. Největším producentem těchto krajů, ano téměř celého Uherska jest Gemer, kde se napočítalo na každých 1000 obyvatel 57 tkalců, dohromady na 10576 stavech pracujících. Též značně je zastoupen tento průmysl v Novohradě s 9957 vyrabiteli plátna. Na Zvolensku napočítáno jich úředně 5498. V okolí Detvy téměř není rolnické domácnosti, kde by nebyly 2—3 stavy v činnosti přes zimu. Domácí plátno detvanské má dobrou pověst a odbyt po dalekém okolí. Tu dovedou i vkusně přetkávati, a takto přetkávané utěráky a zástěrky jsou vítanou novotou v mnohých panských domácnostech. (Pramen objednávek viz při výšivkářství.)

4. Soukenictví se provozuje poblíž ovčářských dědin. Ve Zvolensku asi 30 rodin vyrobí ročně na 80.000 m rozličného sukna. Jen v odlehlejších koutech provozuje se lidově, v městech již po řemeslnicku, ano v Radvani a v Baňské Bystrici jako velkoprůmysl. Při lepších venkovských mlýnech, ba i samostatně bývaly a jsou ještě v každé téměř dolině t. zv. valchy na valašské sukno. Odvětví toto však upadá následkem pořád menšího počtu ovec, vyhotovené sukno po velkoprůmyslnicku počíná býti vždy slabší, a proto rolnický lid — ač nerad — přestává pomalu nositi starootcovský oděv z valašského sukna a odívá se v lacinější, však i nepoměrně chatrnější továrnický oděv.

5. Keramika se provozuje v tomto kraji dosti počátečně, ale v některých hrnčířských osadách přes nepřejnou soutěž plechového zboží, poskytuje ještě pořád jistou výživu, byť i skrovnou, našim hrnčířům a prodavačům zboží.

Nejznámější obec hrnčířská jsou Brehy u Nové Baně (Tekov). Pilný lid tento od pradávna vyráběl a ještě vyrábí kuchyňské nářadí a zaopatřuje jím téměř celou krajinu. Na vozech zajíždějí až do Banátu a za své křehké zboží dovezou si kukuřici, obilí, brambory i peníze, tak že mají nejen výživy dostatek, nýbrž i hradí značné církevní, školské a obecní poplatky své z velké části z hrnčířství. Ovšem hlína po staletí vybíraná byla konečně vyčerpána, i musí ji tedy kupovati ze sousední Breznice. Ano i hrnce lepší kupují již od zručnějších hrnčířů z Nové Baně, a takto vypraví do světa s vozy 4—5 m vysokými, naplněnými zbožím, většinou muž se ženou, někdy i s drobnými dítkami, a nevrátí se dříve, dokud všechno neprodají a nenaplní své vozy potravinami. Řádná cena nádoby jest: nasypati ji obilím, neb jinou potravinou dvakráte. Kdyby

u našich hrnčířů s přičinlivostí spojena byla i spořivost, toto řemeslo mohlo by i za nepříznivých poměrů nynějších podporovati blahobyt těch, kteří je provozují.

V Novohradě vévodí i v tomto oboru obec H a l i č, jakožto dávná osada hrnčířská. Nyní pracuje již jen 40 rodin, jejichž roční výroba odhaduje se na 3000 K. Nejozdobnější nářadí zhotovují na Poltári, dále na L'ahotě, Viesce a Podrečanech. Na Poltári a L'ahotě pracuje asi 24 rodin, zhotovujíc ročně 13000 kusů v ceně 1900 K. Ve Viesce 10.000 kusů, v Podrečanech pouze 2000 kusů. Průměrná cena kusu jest 4—30 hal. Hrnčíři rozvážejí své zboží na vozech po dědinách. Takové vozy jsou uměle do výšky naloženy a na lískových větvičkách jsou nastrčeny hrnečky jakožto firma. Zapřahají nejraději voly, jako jisté a tiché tahouny, aby bylo co nejméně střepů, a pak cestují pomalu od dědiny do dědiny. Odtud pořekadlo: „ide ako s hrnci". Za peníze neradi dávají své zboží. Na nejprostrannějším místě obce, anebo i na poli na křižovatkách rozloží vedle vozu své zboží; ženičky hned je obklopí a počne čilé jednání a smlouvání o plodiny, jaké tento kraj poskytuje. Podle toho příslušná nádoba se naplní bobem, aneb jinou luštěninou jedenkráte, ječmenem $1^1/_2$ kráte, ovsem 2 kráte. Bývá to obyčejně dosti výnosný obchod. Pořekadlo tohoto kraje jest: „Vtedy bude suchý deň, keď všetci Brežania budú doma".

Pozoruhodné bylo kdysi hrnčířství i v Krupině (Hont), kde nyní již jen 4 hrnčíři pracují; z nich někteří vyvinuli se na zručné kamnáře. Zdejší hrnčíři pracují pro krupinské trhy a „jarmarky" nejbližšího okolí. Průmysl tento zanikl asi před 30—40 lety v některých obcích, na př. Belujané mají světoznámou hlínu doma; vyvážejí ji nyní k zpracování na pověstné šťávnické dýmky.

V městě Zvoleně blíží se hrnčířský průmysl již k svému konci. Zručnější hrnčíři chápou se raději výnosnějšího kamnářství, ba zhotovují i dosti dobře provedené památníky, obrazy a sošky z hlíny.

Ve Vlkanové (u Baň. Bystrice) pracovalo několik hrnčířů, kteří vydělávali při tom denně jen 80 hal. Nově postavená majoliková dílna vyzvala je, aby vstoupili za dělníky se značně vyšší mzdou; ale tito hrdě odmítli. Když však i továrna počala vyráběti t. zv. „sedliacké" zboží a to lepší a lacinější, přinuceni byli zanechati nerovného boje a vstoupiti za nádenníky do dílny. Po brzkém pádě závodu vrátili se zase ke svým primitivním kolům hrnčířským, kdež alespoň samostatně pracují.

6. S ý r a ř s t v í provozuje se více — méně tam, kde jest dostatek pastvin. Tak v okolí Brezna ovce na výtečných lučinách

pasené dávají sýr prvotřídní. Tu a v okolí zhotovují tak zv. parenice. Jest to hronská zvláštnost uměle zkrouceného pařeného sýra. Parenice, jakož i svoje oštiepky prodává si lid z části podomně v Báň. Bystřici, z části kupují je okolní kupci a dodávají do lahůdkářských obchodů v Pešti. (Objednávky přijímá Emil Kusý, obchodník v Brezně a Křesť. potravní spolek na Bacúchu-Vaczok p. Benesháza.) Svou chutností a čistotou výrobek tento se hodí na kteroukoliv panskou tabuli.

Nemenší pověsti získala si gemerská zvláštnost: klenovský sýr, vyráběný v okolí Klenovce.

7. Z nejpěstovanějších průmyslových odvětví tohoto kraje jest košikářství, spojené téměř všude s košinářstvím. V tomto oboru znamenitý lidumilný skutek vykonal ev. farář Jan Vansa. Dříve, kdo zhotovil nějaký ten „košiarik" (košík), běžel s ním hned k židovi, kde zaň dostal 8—10 hal., a i to namnoze jen ve zboží, často i za pálenku. Jiní roznášeli své zboží na zádech, aneb odváželi je na „fúriku", zřídka na voze, do okolí, utrativše při tom značnou část výdělku. Jmenovaný lidumil především zajistil odbyt zboží při železných hutích rymavsko-muráňsko-šalgótsko-rianské společnosti. Za zboží dostávají slušnou cenu. Hojné objednávky dodávaly se přímo do továren pod kupeckou firmou: „Ján Sandrovic et Co." V domácnostech vyrábějí koše (senné, uhelné, obroční) z lískových větví, a také opálky, březové metly, proutěné svazky k filtrování vody. Dodávají ještě i vědra, „ročky", „šafle", které však kupují v blízkém Tisovci. Ceny jsou: za koš 24—70 hal., za metlu 20 h, za svazky 60 h, za vědra 1·05 K, za šafle 2·40 až 3·— K. Roční obrat činí 7—8000 K. Výdělek jednotlivcův činí denně 2—3 K.

V košikářství vkusem vynikají na Devičích a Nemcích (Hont). Tam zhotovují ty rázovité, čtyřhranné hřbetní košíky, které tak krásně doplňují zajímavý lidový kroj tohoto okolí. Podobné techniky neviděti nikde. — Vzpomínky zasluhuje tento průmysl „na Krupinských vrchách", na Suchání (ke každému krupinskému trhu dovezou 50—60 kusů) a j. Přes zimu jednotlivec nadělá vedle jiného zaměstnání 50—60 kusů a vyprodá je po okolí po K 1·20—2 kor.

V Novohradsku obírají se ve větších rozměrech tímto průsmykem na Dol. Strhárech, kde kromě košů pletou i slaměné úle a slaměnky. Výrobky tyto, zvlášť úhledné, bývají lépe placeny nežli okolní. Každý trh lidé jdou společně do Lučence se zbožím na zádech. Na Pravici, Chrťanech a Závadě zhotovují „chrbtové koše" z bukových „párancov".

Také v Těkovsku průmysl tento provozují v některých obcích a tož také jemnější druhy obchodní.

Ve Zvolensku se průmysl tento neujal, omezuje se jen na domácí a okolní užší spotřebu. V Babiné zhotovují koše, plevníky, opálky, slaměňáky, rohožky před dvéře a nosívají to v menším množství na okolní trhy. Podobně se děje, jen že ještě v menších rozměrech, na Bacúrově.

8. Košinářství provozuje v Novohradsku jediný rolník v D. Strhárech, který plete celému okolí košiny do vozů po 6 K jednoduché, z bílého proutí po 10 K. V Hontě jsou košináři v Badíně, D. Madunicích. Jednu košinu hotoví 3 dny při drobnějších pracích domácích.

9. Metlářství v slušných rozměrech zpozorovati možno v Praze (Novohradsko); ale tu pracují jen pro okolní dědiny. Metly z Malé a Vel'ké L'ehoty (Tekov) prodávají se podomně v okolních župách ve velkém množství; metly z Honťanska jdou ještě dále.

10. Dřevnářství, t. j. výroba rozličných kuchyňských a hospodářských potřeb drobnějších, vyvinulo se v H. Tekově, kde jest dostatek dříví a nedostatek jiného výdělku. Lopatářství kvetlo kdysi za časů nezapomenutelného lidumila Jurigy v Bystričanech, avšak po jeho odstěhování docela zaniklo. Pěstují je však na Nové Bani t. zv. vrcháři a na Lehotách, kde asi 50 rodin dělá lopaty, „hrable“, „trlice“, „susáky“, „praslice“, jimiž zaplavují okolní trhy.

Na Prochotě dvě rodiny zhotovují vozová kola na zakázky. Výdělek jest to značný.

V Novohradě vyniká v tomto směru vzdělaný a probudilý lid v Ozdíně, který zhotovuje a vyváží ve velkém množství dřevěné obruče až do Pešti. Na Sucháni vyřezávají kuchyňské nástroje, zvláště vkusné lžičky. Zboží bednářské, zvláště též duhy na sudy příslušné vesnice odvážejí většinou do Dolního Novohradu, kde jsou vinice. Jinde vyrábějí kola, loukotě, žebře, obruče, kádě, koryta, lopaty a vidle, též slaměnky a oule slaměné. Výrobu rozvážejí po trzích po okolí v ročním množství 200 žel. vozů.

Na „Doline“, t. j. od Hnuští níže vyrábějí zase oje a obchodují s tím podomně po Dol'ní zemi. Na „Vrchoch“ vyrábějí vřetena, brdy, lžičky.

V Detvě zhotovují na objednávky znamenité kolovrátky, na Michalkové koryta pro zvolenské a krupinské trhy.

11. Šindelářství vyskytuje se pozoruhodnou měrou pouze ve 2 obcích na Zvolensku, ale dává dosti značný výdělek. Výroba trvá pouze přes zimu; v ní zhotoví se asi $3^1/_2$ mill. kusů šindelů, v ceně 33.600 K, z čehož na jednotlivou rodinu připadne týdně 7 kor.

12. Vápenictví provozuje se v Skýcově a na Sklenných Teplicích (Tekov). Skýcovští vozívají vápno až po Kremnici; druzí pálívají většinou jen tenkráte, když se sejde dostatečný počet zákazníků. Ve Zvolensku zaopatřují daleké okolí Pliešovce.

13. Gemerští voskáři skupují vosk po celém Slovensku. Doma pak jej zpracují a podobně i „mäkúše", t. j. na polo vytlačené voštiny, mající ještě 15% vosku. Průmysl tento jest v úpadku.

14. Papuče dělají ve větších rozměrech v Radvani (Zvolen) a na Pol'ychném, kde — jakož i v jiných obcích Zvolenska — z vlny pletou („drugajú") ozdobné „kapce".

15. Olej lisují v Dol. Badíně, nyní již jen malou měrou.

16. Pálenictví udrželo se ještě tu i tam v Novohradsku, v Tekově a Zvolensku, ale již jen jako vzpomínka, že kdysi pálívali tu v každém skoro domě režnou kořalku, kterou potom roznášeli na zádech v dřevěných lahvích až do Turce a po širokém okolí. Byl to pro ně pramen blahobytu.

17. Sítařství provozují v Oslanech (Tekov), rozprodávajíce zboží to po horním Nitransku a Tekově; i Prešpursko zaopatřují síty.

18. Pltnictví (plavení dříví na vorech) provozuje se od Polonky všude dolů Hronem. Plaví vory až k Ostřihomu, odvážejíce klády, prkna, šindely a tyče do vinic.

19. Nožířství vyvinulo se ve Zvolenské L'upči z domácí výroby na řemeslo, ba již téměř na velkoprůmysl. Ročně vyrábí se tu asi 15.000 kuchyňských a řeznických nožů, 12.000 tuctů nůžek na střihání vlny, 3600 tuctů t. zv. záhybáčků. Množství toto zpeněží se z části překupnictvím na trzích Slovenska, z části kupectvím podomním. Značnou část zboží však zasílají do Vídně, kde je tamější velkokupci zručně zaobalí a jako rakouské zboží posílají za drahou cenu zase do Uher. Kromě toho zhotovují tam zámky, lejí zvonečky, též na trzích báňského okolí prodávané.

20. Kamenictvím zaměstnávají se na Prenčově, v Nadoších a Brhlovcích. Zhotovují většinou pouze na určité zakázky do bližšího okolí náhrobní pomníky, kříže, brány, sloupy. Květové ornamenty na těchto výrobcích projevují těžkou, necvičenou ruku.

21. Tašky na střechy (křidlice) zhotovují nejlepší na Poltárech, kde domácí výroba činí asi 400 vagonů; na Zelenovém a L'ahotě po 200 vagonech; které na místě po 1—15 kor. za tisíc prodávají se po celé krajině.

22. Zelinářství provozuje se všude v blízkosti větších měst, hlavně však v Pukanci (Honťansko), odkud se zásobuje celé téměř okolí Nové Baně zeleninou zvláště pěknou cibulí; tuto kdysi vyváželi až do Pešti, Ostřihomu a Vacova i po báňských městech. V menších rozměrech pěstují zeleninu i ve Viesce a Opatovcích (v Tekovsku) pro kremnický a šťávnický trh.

23. Konečně ve Šťávnici (Honťansko) zhotovují některé báňské rodiny drobné předměty z uměle poskládaných báňských krystalů a rud, jako na př. krabičky na zápalky, na šicí náčiní, na kapesní hodinky. Prodávají je navštěvovatelům báni a okolním obchodníkům.

II. SLOVENSKÉ HORŇÁKY.

Obraťme nyní pozornost do jiného kraje, do slovenských Horňáků, do kterých zahrnujeme župy: oravskou, liptovskou, turčanskou a trenčanskou. V župě oravské ještě i v změněných poměrech převládá plátenictví; podobně i v liptovské. Turčanská je v tom směru nyní již málo známá; i šafránictví a olejkářství, dříve tak výnosné, ponenáhlu zaniká. Trenčansko jest zase kraj našich přičinlivých podomních kupčíků.

1. Textilní průmysl obohacoval kdysi Oravu i Liptov. Někteří vyráběli, druzí starali se o prodej a všichni měli z toho nejen slušnou živnost, ale často i pramen bohatství. Však ještě i za nynějších dob pozoruhodná jest výroba v Liptově a horní Oravě.

Liptovské domácí plátno prodávají si ženy zvláště na trzích v Německé Lupči, kde jejich zásoby rádi kupují oravští, ba i moravští plátenici. V některých obcích protkávají plátno barevným „pamokem“ v úhledných formách. V Třech Revucích tkají překrásnou tkaninu, kterou roznášejí do okolí na utěrky a stolní ubrusy. Také ve Vážci tkají pěkná prostěradla na postele a stolní příbory, většinou pouze na objednávky. Do nedávna vynikaly v tomto oboru i jiné obce. Nyní rozměry výroby se zkracují pro citelnou konkurenci továren.

V Oravsku vyrábělo se kdysi velké množství plátna, tak že oravské plátno mělo vynikající pověst i za hranicemi. Na konci XVIII. stol. výroba tato sklesla na míru nejmenší.

R. 1867 přišlo sem několik českých tkalců, kteří naučili lid umělejším způsobům tkaní, tak že nyní na více než 500 stavech zhotovují i dosti jemná plátna v zimním období. Jednotlivá rodina vydělá při tom 12—14 K týdně. Pozoruhodná

jest jmenovitě výroba v Ústí a Zakameném Kline, odkud zvláště hrubší druhy dodávají do obchodu.

Turiec přílišnou vlhkostí své půdy již od přírody jest určen k pěstování konopí a k textilnímu průmyslu. Plátno vyrábějí po celém Turci, kupují je pak Mošovčanky a prodávají na Horňákách.

V Trenčansku tkají na prodej v Tuchyni a Teplici.

2. Jako pobočný výrobek průmyslu textilního a v jistém směru zvláštnost našich Horňáků jest tkaní pokrývek z hadrů. V Oravsku vyrábí se dosti vkusné a trvanlivé zboží toto i na prodej. Průměrně vydělá při tom náš tkadlec 1—1·20 K denně. Koberce prodávají se na trstenském trhu, však většina dělají je jen na zakázku a tu si zákazník dá sám hadry, po léta pečlivě naschráněné.

3. Na Tepličce, Východné, Třech Sliačích mužští pletou vlněné zápěstky a papuče (kapce); jinde na Liptovsku tkají rozličné vlněné předměty, jako přikryvadla na koně a pokryvky na postele.

Sukno dělají všude, kde jest ještě možnost chovati větší počet ovec. Zvláště z Oravska nosí na okolní trhy množství hledaného valašského sukna. Toto, jsouc doma dělané, jest mnohem dražší, ale zas trvanlivější, než podobné zboží tovární. Takové koupí si náš rolník buď na oděv nebo papuče jen tenkráte, když mu nesahá na „gazdovské".

Soukenictví, které kvetlo do nedávna v Žilině, vyvinulo se na velkoprůmysl, mající nyní svá hlavní sídla v Trenčíně. Puchově, v Považském Novém Městě a j.

4. Soukenné papuče, t. zv. habatky, zhotovují hlavně v Trenčansku.

5. Výšivkářství do zásoby i na objednávku provozuje se ve Třech Revúcích, Štrbě a j. nejrozmanitější technikou. V Tepličce v novější době vyšívají stále ubrousky, zástěrky a pod. pro drobný prodej. V Lužné vyšívá každá ženská již od 10—12 roků.

V Trenčansku v Popradně maďarský, pod záštitou arcikněžny Izabelly působící spolek zaměstnává asi 50—60 slovenských vyšívaček. Výrobky zpeněžuje jmenovaný spolek; ženy však svůj výdělek, jehož si vážiti nikdo je nenaučil, vynakládají na přepych v oděvu. V Čičmanech (Trenč.), na této klassické půdě slov. umění, zhotovují podivuhodné výšivky, ale není nikoho, kdo by se postaral o jejich zpeněžení.

6. Čipkářstvím zaměstnávají se v Oravsku i v Liptovsku. To se děje dílem pro domácnost, dílem na prodej.

V Dolní Revúci asi 12 rodin zhotovuje barevné čipky a čipky z bílených turových nití.

7. Dřevěné nářadí zhotovují hlavně v Bánovcích, a to lopaty pekařské (po 40 h), dále senné vidle (po 50—60 h) i hnojačky. Kopaničáři v okolí Bošáce, dokud ještě dříví bylo lacinější, dělali lopaty, vidle a metly. Nyní již jen dva starší kopaničáři dělají březové metly, aby vyhověli poptávce.

Odvážení zporážených stromů z lesa.

Moravsko-lieskovští kopaničáři dělají kromě shora udaných předmětů i opálky, a to všechno kupují od nich tamější židé za babku a vyvážejí daleko. Též dělají slaměnky pro užší okolí.

V trenčanských obcích některých dělají metly z březového proutí, které překupníci na vagony odvážejí do Dolních Uher.

V Oravsku dělávali dosti hojně dřevěné nářadí, ale již to přestává; naproti tomu drží se svých vřeten a kolovrátků Párničané, což jim alespoň „na sol" vynáší.

Liptovsko má také své dřevěnáře, kteří hotoví přes zimu množství „hrabiel", přeslic, na Štrbě pak i ozdobné hole pro turisty.

8. Skřínařství trvá dosud v Trenčansku. Tam zhotovují susáky na zboží (po 8 K), skříně na šaty (po 10 K) a p. a vozí je na prodej na rajecké a žilinské trhy.

9. Šindelářství provozují v Kysúcku všude. Panské a obecné lesy jsou již Popperovci vypleněny. Do panského přístup jest těžký, spotřeba z roka na rok menší; není divu, že lid zanechává zvolna šindelaření a utíká do Ameriky. Z Oravska vyvážejí šindely na vorech až do Dolních Uher. Roční výroba se páčí na 20—40 tisíc kusův. Za tisíc se dává 10—12 K. Chlebnické šindely jsou lepší, proto jsou i dražší: 1000 jest za 40 korun.

10. Síta a řičice zhotovují v Liptovsku a prodávají je podomně až i do Haliče. Denní výdělek by činil i 10 K, ale dlužno z něho sraziti útratu.

V Trenčansku jsou sítaři v Bánovcích. Doma zhotovují pouze luby, sítka kupují. Kus stojí podle velikosti 60—2·40 K. Sítko k cedění mléka jest za 40 h.

11. V hornooravských Lipnicích rolníci dělají bednářské nářadí a rozvážejí je po okolních trzích až po Černý Dunajec (Polsko). V Rabčici dělají vozová kola, ba i celé vozy na prodej.

12. Pytlíkářství vyskytuje se ještě v Trenčíně a v Uhrovci. Dělají tak pytle na „špicovanie“, chlebové i hedbávné.

13. Košikářství vyvinulo a zachovalo se zvláště v okolí Považské Bystřice. Hlavní sídlo má v Orlovém, kde téměř v každém domě dělají větší — menší košíky z obíleného dříví. Asi 30—40 rodin vydělá si tímto způsobem 400—500 K. Proutí si kupují a řežou při Váhu, aneb již oloupané zakupují v okolních dědinách. Asi polovice tohoto dělá se v Podhradí. Odprodej jest téměř výlučně v rukou bystřických židů, kteří přepouštějí zboží podomním kupcům; sami vyrabitelé neobchodují s košíky.

Maďarská, vládou před 15 lety v Beluši založená košikářská škola, vyhotovuje dosti umělé práce, ale lid tohoto cizojazyčného ústavu nedbá. V Orlovém počal tamější žid tovární výrobu košů. Zajisté bude monopolisovati i prodej domácí výroby.

V Oravsku dělají nejen koše, nýbrž i košiny do vozů ze štípaných lískových pletiv neb z vrbového proutí. V liptovské Německé Porubě provozují košikářství ve větších rozměrech; též i v Stankovanech, kde prodej sprostředkuje tamější křesťanský spolek potravní.

14. Hrnčířstvím zaměstnávají se v Bánovcích (Trenč.). Jest to lehké zvučné zboží podobné kamennému, aneb porculánovému. Dělají hospodářské hrnce s úzkými dny a sporákové (se širokými spodky), „ranglice“ trojnohé, „bábovníky“, květináče, taktéž dětské hračky: pokladničky a hrníčky. Hlínu mají doma. Nyní pracují již jen 2 hrnčíři, každý má svou pec. Jednotlivec vypálí průměrně ročně 10—12 pecí nářadí. To mu vynese kromě povozného čistého výdělku asi 40 K. Z jedné peci naloží dva vozy, se kterými jede až po Trenčín. Zboží prodává nejen za hotové, nýbrž nejraději za obilí, mouku, vejce, máslo a zeleniny. Obilí se jim musí 2 kráte nasypati do koupené nádoby. Na penězích cení zboží mezi 24 h a 1·40 K. Někdy vyhotovují i tak zv. látky, dvouuchové hrnce na masnoty, asi 50 litrové a 80 litrové mísy pro dělníky. Cena prvých jest 2·20 K, mis 1·60 K.

Oravu, ba i pohraniční část Haliče opatřuje hrnčířským nářadím Trstená. Zaměstnává se tím asi 30 rodin. Roční výroba odhaduje se na 196.000 kusů v ceně 10.000 K. Hrnčíři rozvážejí si zboží svými bezpříkladně ubohými koníky a přes poměrně hojný odbyt neviděti blahobytu na nich.

V Turci známi jsou hrnčíři ze Slovenského Pravna.

15. Kamenictvím zaměstnává se na Medzihradném, v Bzinách a Bílém Potoku úhrnem asi 45 rodin, které vyhotovují ročně do 17000 kamenů na brusy, dlažbu a náhrobní kameny v ceně asi 3400 K. Týdně vydělá při tom jedna rodina 7—9 K. Zboží prodává se v bližším okolí, ale brusy vyvážejí až na jižní Uhry.

16. Zvonečky lejí v Lokci a v Zázrivé, kde do nedávna dělali i velké zvony. Jest to pouze pro uzší okolí.

17. Bryndzařstvím vyniká v celém mocnářství Liptov; zpracování tohoto znamenitého výrobku přešlo z rukou lidu na velkoprůmysl, který sýr našimi rolníky vyráběný odkupuje a zpracovaný rozesílá do širého světa.

Roční vývoz odhaduje na 12.600 q. Ovšem „liptovské bryndze“ vyrábí se po světě (jmenovitě v Pešti) mnohem víc, než v Liptově; ale málo kdo ochutnal pravou bryndzu liptovskou. Zvláště „jasienka“ a „májovka“ jest výtečná. (Bryndzařský světový závod Petra Makovického v Liptovském Ružomberku jest výborný pramen nákupu této slovanské speciality). Z této bryndzy zhotovují někde znamenité syrečky. Vyrabitelé roznášejí je po domech a obchodech v okolí, zvláště v Liptovském Sv. Mikuláši. Kus stojí 1 K 20 h.

Dolnooravské syrečky právem možno přirovnati k pověstným švýcarským sýrům. Nejhledanější jsou syrečky ze Široké, z Jasenové a Zázrivé.

V Turci vyrábí se též hojně bryndzy v okolí Sučan a Turč. Sv. Martina.

18. Konopný olej tlačí se v Oravsku. Oleje toho potřebují přes půst do jídel a tak spotřeba byla a ještě jest dosti značná. Někde měla celá obec společnou olejárnu.

V Trenčansku tlačili olej v Mikušovcích.

19. Zeleninářství vyskytuje se v oravském Prybyši a Pokryváči, kde pěstují hojnost mrkve a rozvážejí ji po okolí.

20. Plťařství. Kde jest jen poněkud splavná Orava, nebo Váh a Kysúca, tam dopravují se vory k Dunaji. Liptovská Likavka náleží mezi přední obce plťařské. 14—15letí hoši již se plaví na vorech; v předu veslují dospělejší. 10 až 20 párů pltníků má jednoho vůdce: faktora, za jehož dozorem plaví se celá výprava vorů dolů Váhem a Dunajem. Tam posvazují vory v tak zv. sväzky a obyčejně z Komárna přední pltníci plaví je dále, někdy až k Bělehradu a za něj; zadní odcházejí pak domů, aby konali přípravy k nové plavbě. Kdysi i pltnictví se lépe vyplácelo, když bylo více drobných kupců dřeva v Liptově, Turci a Oravě. Ba nejeden pltník kupčil, a někteří i nyní obchodují na svůj vrub.

Pltník na „riedkej ceste" své vydělá nejvíce 2 K za celý dlouhý letní den a to jen, když jest počasí přejné. Dva pltníci dopraví jeden vor z Liptova do Komárna za 20—40 K, což při krásném počasí trvá bez nehody 5 dní. V Komárně posvazují vory a plaví je dále Dunajem za jinou ujednanou cenu, která není vždy stejná; obyčejně bývá do Pešti 14 K, Mohače 38 K, do Nového Sadu 50 K, do Bělehradu 84 K. Všechen lepší výdělek závisí na počasí a délce dne. Ale i pltník dostal soka v podobě dráhy.

V Trenčansku dodávají plťaře obce ležící v Považí až po Strečno. Na Kysúci jest téměř v každé obci dosti pltníků.

21. Zvláštní zmínky zasluhují naši podomní kupci z Trenčanska, Turce a Oravy. V neúrodných krajích těchto téměř každá obec má svůj oblíbený obchodní předmět, z jehož prodeje živí se nejedna rodina.

O někdejších pověstných turčanských olejkářích a šafranících napsána jest celá literatura. Ale i nyní obírají se četní Turčané podomním obchodem v evropském a asijském Rusku až po Čínu, Afganistan a mongolské výšiny. Původ svůj má tento obchod v tom, že před stoletím Turčané chodili po světě,

na zádech nesouce „pudlo“ (bednu) s rozličnými olejíčky, kterými léčili zvířata i lidi a roznášeli rozličné vzácné koření, jmenovitě šafrán. Když se tento obchod v letech 1820—40 stal nevýnosným, šafraníci brali (olejkáři docela vyhynuli) módní zboží, střižné a galanterní a provozovali s tím podomní obchod po Uhrách, Čechách, Moravě, Polsku, Multánsku, ale hlavně v Rusku. Časem se zorganisovali tak, že bohatší z nich, tak zv.

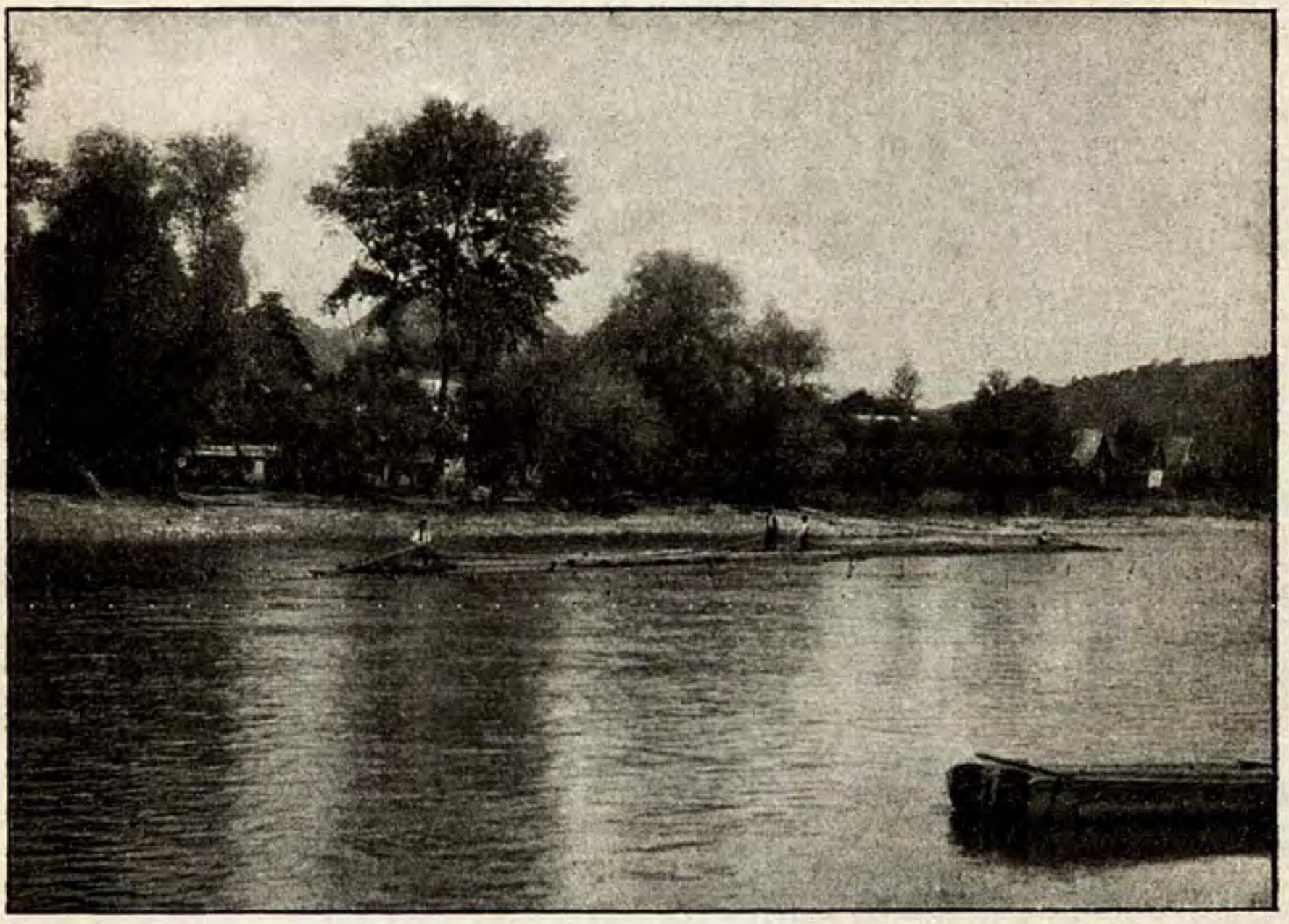

Pľtníci na Oravě.

gazdové, nakoupili zboží a dali je svým „polovičárům“, aby je prodávali na polovici zisku. Tento obchod obohatil mnoho gazdů. Někteří usadili se v městech, založili sklady a rozšířili je znamenitě. Na objasnění výkonnosti tohoto obchodu udáváme, že pouhá banka „Tatra“ v Turč. Sv. Martině mění ročně na 100.000 rublů, které šafraníci domů přinesou aneb ženám pošlou. Ženy t. zv. Državia prodávají po celém Slovensku dobrý ruský čaj.

Také v horním Trenčansku kvete značně podomní obchod. V okolí Rovného jest vlast našich drotarů a plechařů. Když se drátování hrnců počalo nevypláceti, drotaři byli přinuceni započíti obchod s drátěným a plechovým zbožím (smetáky,

plechovými hrnci, drátěnými košíky na pečivo a p.). Cenník mají báječně laciný. Za sdrátování hrnce žádá si náš drotar 4—28 h, se žlutým drátem o něco více. Chodívají za svým obchodem do Moravy, Čech, Ruska, Německa, Švýcar, Francie, ba až i do Ameriky. V Prusku protislovanská nenávist dělá jim nejnověji mnohé překážky. Úřední statistika napočítala roku 1900 v okrese bytčanském 566 drotarů, v okrese čačianském 114 a t. d.

Ve skutečnosti bude asi drotarů ještě více; vždyť jen z Kolárovic chodí jich do Vídně více než 300; do Čech (zvláště do Prahy) asi 400.

Oknáři pocházejí většinou z Trenčanska, ale také z Liptova. Chodí po Haliči a ruském Polsku, též po Moravě a Čechách. Někteří přinesou si do roka i 400 K výdělku.

Sklenáři pocházejí většinou ze Zliechova a Čičman a obchodují nejen podomně, nýbrž i na trzích budují své stany.

Hadráře najdeme v Trenčansku a Oravsku, ale celkem jich není mnoho.

Prodavači slaměných klobouků, porculánového zboží, vozkového plátna a drobného zboží galanterního chodí po celém Slovensku, ba i v cizozemsku.

Prodejem textilních výrobků slovenského lidu obírali se dříve výlučně, nyní již jen částečně naši přičinliví hornooravští plátеníci, nejvzdělanější třída našich podomních kupců.

22. Na konec připomínáme ještě proslulou bošáckou kořalku, kterou v okolí trenčanské Bošáce lid pálí v malých kotlech.

III. SLOVENSKÝ VÝCHOD.

Z okresu hmotné chudoby jest nám přejíti na území kulturní i politické dřímoty, kde mnoho tisíc slovenského lidu žije, avšak jakoby asi nežili: na půdu slovenského „Trentina“; na onu pohádkovou zemi zakletou, kde se nám ještě nezjevil čekaný hrdina, který by čarovným prutem získal slovenské myšlence kraje tyto.

Jistě i tu pracují bratři naši; v tichých obcích svých pěstují rozmanitá odvětví lidového průmyslu, označujíce výrobky své známkami slov. vkusu a rázovitosti, ale necítíce své kmenové samobytnosti, uměle jsouce pozbavováni od staletí národní uvědomělosti. Promluvíme jen o Spiši.

Spišané vyráběli ode dávna množství výtečného domácího plátna. Vždyť úředním sčítáním napočítáno mezi nimi 7318 tkalcův. Kromě domácí spotřeby vyváželo se prý ze Spiše asi 6000 milionů rífů (loket) plátna.

2. Čipkářství a výšivkářství provozuje se na několikerých místech Spiše; v Šaryši známe jen město Prešov, kde pletou čipky.

3. Dřevěné náčiní, na př. lžíce, vyrábějí vkusně na Hnilci u Staré Vsi (Spiš) na objednávky. V Bardiově (Šaryš) vyrábějí dětské hračky.

4. Pltnictví kvetlo v dřívějších časech od Podolina dolů řekou Popradem. Kromě dříví odvážela se po vorech i drahocenná tokajčina. To však již pro nedostatek splavné vody úplně přestalo.

5. Kolomaznictví a dehtářství provozuje se na několika místech Šaryše a Spiše. Kočovní prodavači kolomazu ze Staré Lubovni byli známi po celém Slovensku.

6. Hrnčíři v Šaryši a uhlíři ve Spiši pracují zdatně na několika místech.

7. Drotaři ze spišské Kamionky chodí po báňském okolí a po ruském Polsku. Za týden vydělají si na 20 K.

O tomto ostrůvku mohli jsme naznačiti jen málo. Za to pokocháme se na bohatém a rozmanitém lidovém průmyslu naší slovenské dolní zemi, jímž se rozumí Prešpursko a Nitransko.

IV. SLOVENSKÝ ZÁPAD.

1. Krásné výrobky slov. keramiky rozšířeny jsou a budí obdiv nejen po celém Slovensku, nýbrž i v museích a uměleckých sbírkách celé Evropy. Nejslavnější džbánkářští mistři pracovali v Holiči (Nitr.). Jednotliví džbánkáři vynikali i jinde. Ještě provozuje průmysl tento džbánkář Ondřej Wirth (Szobotist. Nyitra m.). Hromadnější výroba přestává asi od r. 1870.

V Prešpurku hotovili pěkné džbánky v Levárech. Prodávali je po okolních trzích. Dnes proměnily se bývalé džbánkářské rodiny na tak zv. slov. obuvníky. Na Bolerázi trvalo džbánkářství asi do r. 1880. Dělali tam džbánky podobné holičským. Nyní pracuje tam Josef Jan Kýta (Bélahaz Pozsony m.).

Dosud udrželo se džbánkářství, ba od r. 1760 zkvétá na Stupavě, částečně i v Dechticích. Ze Stupavy mají velký vývoz jmenovitě na Moravu a do Čech. Průmysl tento dal se vzkřísiti aspoň částečně založením účastinářského podniku na na-

podobení starých džbánků. Podařené napodobeniny také zhotovuje a na objednávku ochotně dodává N. Kostka (Stomfa Poszony m.). Jeden neb dva džbánkáři pracují ještě na Dobré Vodě, kde také rád vyřídí objednávky N. Kostka (Jókö Pozsony m.), bratr Stupavského.

2. Hrnčířství provozuje se v menších rozměrech ve Skalici (Nitr.). Jediný tamější hrnčíř zásobuje trhy užšího okolí. Jsou ještě hrnčíři na Děvíně (Prešp.) v Dechticích a Levárech. Kdysi z Prešpurku (města) a v blízkém Děvíně prováděné výrobky měly velký vývoz do Srbska, kam jich po Dunaji celé nákladní lodi dopravovali. Z Dechtic (Nitr.) vozívali hrnčířské zboží až do Cařihradu.

3. Kamenářství dělá se na objednávky v Chropově a na Dobré Vodě.

4. Tento kraj však vyniká nade všechny kraje Slovenska ve vyšívání.

Vzpomenutý již spolek arcikněžny Izabelly v Prešpurku, s filiálkami na Čataji, Bahoni, Cifferi a Halmesi, zaměstnává stále asi 700 slovenských vyšívaček, jejichž roční mzda činí asi 70.000 K. Vyrobené výšivky a čipky cení se za 100.000 K Tyto práce slovanského vkusu lidového pod jménem maďarským zpeněžuje jmenovaný spolek v Prešpurku a ve své vídeňské filiálce; také se dostaly do nejvyšších kruhů pod touž maskou. Lid jen v menších rozměrech vyšívá přímo na prodej.

Vyšívání zlatem a stříbrem, prováděné ve 2 obcích, má trhy své v Trnavě, Praze a Brně. Bohužel smetánku zisku i pochvaly berou lidu nepřejní cizinci.

V Nitransku zhotovené výšivky kupují židovští obchodníci, kteří dodávají vyšívačkám potřebné látky. Vydělá se při tom průměrně 1·20 K denně. Výšivky píšťanské jsou předmětem světového podomního obchodu asi od r. 1873. Technika těchto výšivek se nazývá „plochým stehem“. Horlivé slovenské dámy v čele s pí. Ludmillou Markovičovou ujaly se tohoto odvětví lidového průmyslu a prodaly za 15 let asi za 15.000 K píšťanských výšivek: národní náprsenky, úplné kroje, záclony, pokrývky a jiné drobnosti. Práce tyto došly na výstavě kroměřížské uznání od následníka trůnu Františka Ferdinanda.

5. Domácí umění, pouze výjimečně výnosné, jeví se i v tak zv. pomal'ovanie. Toto provozují slov. ženušky nejen na plochách, které mají býti vyšívány, nýbrž i na stěnách svých bytů. Takové pomalovačky vyskytují se po celém západním Slovensku jmenovitě v Petrové Vsi. (Alžběta Mažár, pomalovačka, Péterfalu, Nyitra m.).

6. Čipkářstvi nacházíme v Dobré Vodě. Též v Hlbokém zhotovují překrásné čipky.

7. Drobné dřevěné nářadí zhotovují ve velkém množství na Staré Turé a zaplavují úhledným zbožím tímto uherské i cizozemské trhy. Také na Brezové, Myjavě a ve Vrbovcích kvete tento průmysl, zásobují se jím trhy v dalekém okolí.

Na Staré Turé by se mohla zavésti výroba dětských hraček ve větších rozměrech a s pomocí slov. pomalovaček vyvinouti v světový průmysl.

8. Výroba náboženských předmětů, t. j. votivních figur, památníků, dále také lidové pernikářství a výroba hraček žije ještě v poutních místech: v Šaštíně a Marietáli; již ustupuje tovární výrobě.

9. Košikářství v Nitransku zastoupeno jest v několika obcích; provádí se dílem pro okolní trhy, dílem pro domácí prodej. Košiny do vozů dělají z uměle pěstované vrby v Rakovicích, Veselém a Kostolanech.

10. Metly zhotovují ve velkém na Brezové, která zaopatřuje těmito výrobky několik okresů. Tamtéž pletou i úhledné a trvanlivé slaměnky.

11. Síta dělají v Holiči a j. pro okolní trhy. Sítaři na Myjavě, kde jich bylo asi 300, již téměř docela přestali pracovati.

12. K úpadku spěje i kartáčnictví v Holiči.

13. Skalice byla kdysi slavná svým soukenictvím. Zlaté však toto řemeslo učinilo je tak pyšnými, že nikomu ani nenapadlo jíti se učiti do nově vzniklých dílen brněnských; i přestalo odvětví toto okolo r. 1860.

14. Zelinářství, t. j. pěstování léčivých a průmyslových bylin udrželo se ještě částečně ve Skalici a na Čárech. Léčivé byliny pěstují v Bur. Sv. Mikuláši, které kupují židovští obchodníci a odvážejí je do Šaštína a Vídně.

Na rakousko-uherských hranicích zaměstnávají se naši Slováci zeleninářstvím i obchodem s potravinami, které si sami dodávají a ve Vídni prodávají, kde značná část obyvatelstva práceschopného téměř stále se zdržuje.

15. Kolomaz vyráběli a prodávali po celém západním Slovensku Vaďovčané. Toto dříve výnosné zaměstnání již přestalo.

16. Olej se lisuje ještě dosti hojně a nosí se na trhy zvláště času postního v Gbelech, Kostolanech a j. Ale roznáší se i podomně.

17. Podomní obchodníci chodívají se slaměnými klobouky do Německa a Francie, ale i po Slovensku. Zboží kupují nejvíce z Moravy a v Čechách. Pocházejí z V. Belej a Čavoje.

Také z Čičman a z Valašské Belé pocházejí oknáři.

* * *

Lidový průmysl Slovenska povznésti, zdokonaliti, vytyčiti mu nové mety, obstarati mu další, hojnější tržiště a to všechno na základech již trvajících, pouhým duchem slovenského lidu od tisíciletí vypěstovaných, v duchu a slohu slovensko-lidovém: to by bylo povoláním v první řadě obchodně-průmyslových komor, které stát na území našem zřídil: baňsko-bystrické, prešpurské a košické.

Avšak účelu tomuto při známé nepřejnosti oněch kruhů proti lidu slovenskému, při úplné neznalosti, ba i soustavném zapírání naší samobytné kultury — jen nepatrnou měrou slouží. I tu jsou pravdiva slova básníkova:

„Národ biedou ubitý len vtedy ožije,
keď ho štítom pravdy syn vlastný prikryje".

Všechny námahy úředních kruhů podle jich vlastního vyznání nestojí v žádném poměru k dosaženým výsledkům. Slovenská společnost všude odstrkovaná neuměla ještě dosud najíti ony cesty, které by jí umožnily značnější přístup k práce-schopné vrstvě lidu a kterými by bylo možno navázati stálé styky se světovým trhem, alespoň pro umělečtější, v světovém obchodu běžnější výrobky lidové. Jedině vyšívání a čipkářství zaujalo několik lidumilů a tu se dosáhlo dosti pěkných výsledků.

Zůstávají pouze židovští překupníci, pracující na vysoký zisk, při kterém lidu dostává se pouze bídné mzdy, spojené s otrockou odvislostí. Jen cestami našich podomních obchodníků zpeněží se slušná zásoba lidových výrobků.

HVIEZDOSLAV:

ECCE HOMO!

Tu máte podobizeň človeka,
narodeného — sirotou čajs' Slávy —
v útulnom lone Tatier vysokých;
ich mliekom, chlebom odchovaného
a horko-ťažko bár, no pri živote
trvajúceho podnes napriek tým,
čo najradšej by dávno vedeli
ho pod rovom . . .

Ver' žalostný to obraz,
šak? vo svetovej gallerii že
mu sotva páru najsť, čo? Záujem
až kláti sa sťa podráždená rtuť,
bo nijak nevie pristať k záveru,
ho pozorujúc . . . či nie? — Nepatrný
vzrast, temä jak by bol mu pridŕžal
kýs' tlak: a neznal palmou preraziť
sám —; šťúpla postava: jak u byľky,
čo denne musí potýkať sa s tŕnim
o ďaľšie bytie; tvári bleďučkej,
ni zo západe, dobré slniečko
kam nedosvieti, aby na lícach
vyzvalo ruže; očí v pohasnutí
svit: ako ohníky, keď pastieri
ich opustili —; nevýznamných ťahov,
sťa v kameň strnulých, čŕt bez premien,
jak u púšte by: — iba v kútkoch úst
že zdá sa úsmech potulovať mu,
v kre posmeváčkom — a či ovocinou
na čele vrásky, nie však od staroby,
tej tichošliapky stop, lež starostí
v preháňke drsnej vydupané trate —;
a ako na tele, i na duchu
(v zrkadle dojmov ľahko dovidieť)
táž odedz chudobná, len úchytkom,
jak na úteku náhlou pred pohromou
si prihodená: že mu zťažka i
holotu zastiera . . . Šak smutný obraz?
šak podívanie trápné? Odstŕka
i priťahuje vraz; hneď sovre hneď

rozpustí, zatvrdí i obmäkčí:
v dôtklivých prsách pozorovateľa
tie najrôznejšie vzbúriac pocity:
žas, odpor, zhrdu, hanbu, ošklivosť...
tak nevoľu a hnev i pohoršenie,
súd zatratenia... ľútosť napokon,
čo zplače chmurnou duše oblohou,
a sútrpnosť, jejž srdce steká s krvi...
mám pravdu? ašak? Verím vám, ach! viem
tie pocity vrú z takých pohnútok;
studnica aká, taká vše i pochuť,
až hosť sa vposled smraští, odvráti
a navždy zrečie pôžitku sa toho —

A predsa nedivte sa, nehrozte,
neurážajte jeho pohľadom!
ním neopovŕhajte, palice
nelámte nad ním, neodsuzujte ho,
samého aspoň! — Trebárs úzadie
má krásnej prírody, grunt k rozvitku
i k rozkvetu; sám milovník je práce,
nie bez hrivien je, nie bez žriedel túh:
on nemôhol preds' velerám ten Tatier
zaplniť ináč, zjavom rozkošným:
nádherou jara, leta bohatstvom,
divadlom dejinným... nie, nemôhol
to, uverte mu!

Voľnosti keď oddych
bol zavial onen v zemských nižín trud
s horlením dramy, že sa národy
hly unesené ním, jak vlny morské,
podňaté víchrom: i on zdvihol sa
od h r u d y mŕtvej, vôľu pocítac
i h r u ď o u žiť... No znáte obrat sudby:
jak po záhre tej spadla opona:
a mladý herec, s vinou tragickou
na biednych väzoch — (Ech, lžou páchne svet!
mam riadi ho! a vernosť pyká... ale
nač spomínať? —), on, čestný snaživec,
zas pritknutý bol ku hrude a hruď
mu stráda dial —

A slýchali ste kedy:
že ústroj niekde (v právnom tele, vraj,
duch rýdzej pravdy!), majúc ako vták
dve perute, by jednou privíňal
ku srdcu mláďa, fedroval ho láskou
i obhajoval; druhou ostatné
by odtískal však, rozptyľoval ich
kams' v maninu (kde spupná nenávisť
a krivda poľujú), ba kruto tepal!?...
Aj, najsirejší z všetkých pastorkov!

A čuli ste, by za zle mali komu,
že narodil sa takým, aký je?
tým porokom mu pôvod znevážac,
zneuctiac matku, bytosť na zemi
preň najvyššiu — i šíre príbuzenstvo —
i Boha!? — On je tento nešťastník —

A k ušam došlo vám, že večne sladká
reč matere by bola dedičným
už obťažením? hlavným zločinom,
tým s vypáleným v čele menom zrady...?
Tou, hľa, on hovorí.

A videli
ste v podzim krúžiť mračno krkavcov,
zatemňujúce temer tol'ký nebies
kus, kol'ký stačí za krov národu,
i počuli ich spievať zlovestne
u loža na smrť chorej prírody?
On, chudák, má vám tol'ko shavranilcov,
hľa, tol'ko! čo mu v desnom úbere
tom pohrabnom deň po deň krákajú
svoj chorál nad hlavou —

A predišlo
vám v živote: by koho odbíjali
od živých prameňov, kde sokol-duch
a srnka-mysel' ukájajú záhu,
síl naberajúc k slávy výletom,
k hrám ušľachtilým sveta poľanou...?
a oltáre by, z vdovíc obetí
čo zbudoval sám pravde, dobru, kráse,

mu rozkotali? zadebnovali
okienka chalúp, tie, čo z východu
na západ putujúci zvú vše párik
dnu na posiedku: zoru ružovú
a zlatovlasí deň? ba žeby už
i výhľad úžili mu do neba...!?
To s ním sa dialo, to sa deje s ním —

Nuž jak by môhol bytu jeho odtisk
sa predstaviť vám ináč? leda ak
čo chudý, bľadý, plachý tône brat...

Ba zadivte sa, áno, skorej na tom:
pod tými sudby kladivy že vždy
nesklonil ešte hlavy; trpiteľ,
vyhnanec, otrok, opovrženec,
že posiaľ ešte aspoň živorí;
že navzdor nošam veky navaleným
mu na plecia sa vláči po ľudsky
a sbiera klásky role dedičnej;
ho aká-taká kryje halena;
a s jeho rtov že ešte zuní slovo,
tej jeho duše výraz panenský,
sa rozliehajúc: večerný sťa zvon —
či umieráček snáď už?

Nie, nie! svitu
to hlahol jasný, ktorý s rozhodným
dôrazom hlása: Jest Bôh na nebi!
čo slncom patrí na zem: značí krivdy
a slzy číta... Človečenstvo jest!
reťazou spiaté bratstva, ľudskosti
spriaznené vláknom nežným: po nich skoro
zvie ono, kde kto páše priekory,
na ujmu iných hovie sebectvu;
aj zvedelo už, cíti s protivňou,
že tu mu člena týrajú... V ňom samom
(vyrážajúcom slovenský ten zvuk)
tiež úsilia dosť ešte obranný
na protest i vzdor, činnosť bez úmoru
pre život konca nedohľadného!...
A týmto mocným hrmí akkordom
v sluch zloby: Ducha neľza zavraždiť!

on na hranicach s ohňom nehasne,
so drábskou vozpust neulieta strelou,
na kríži neodvisá, od sľučky
sa nezadrha, ani v žalároch
nezhníva na plieseň... Jak anjel z urien
on mučeníckych vzlieta popola:
vtelený svitne-zkvitne v kolískach,
na ňádrach materských; a odchovaný
a otužený, vycvičený i
uspôsobený v šľachetný prác závod,
v ctný turnaj snáh, v boj drsný o bytie
— voj junače a panien družina —
na večnosť zistí život národa!

OPRAVY.

Na str.	62,	řádek	10	shora:	místo v oravské *21·9* čti *8·2.*
» »	62,	»	13	»	místo v Budapešti *53* čti *5·3.*
» »	132,	»	33	»	má býti: *Šomvár* místo *Šóvar.*
» »	133,	»	6	»	má býti: *modřín* místo *smrk.*
» »	133,	»	14	»	jest vynechati *maliník.*
» »	133,	»	35	»	má býti: *čučurietky = borůvky.*
» »	133,	»	36	»	jest vynechati: *černice.*
» »	133,	»	37	»	má býti: *Z brusinek = z plodů jalovce.*
» »	134,	»	5	»	má býti: *zelí* místo *kapusta.*
» »	135,	»	19	»	má býti: *valaši* místo *Valaši.*
» »	135,	»	23	»	má býti: *dzierzonské* místo *gierzonské.*
» »	138,	»	28	»	jest doplniti: Nedávno byl zde založen slovenský spolek »Výšivkárské družstvo.«
» »	143,	»	11	»	zůstává *obmezeno na několik.*
» »	143,	»	24	»	čti místo *Sušanech: Turanech při Váhu.* Nejnověji založen zde podnik na výrobu pískové cihly cementové a vápna. V Sučanech mají mlýn válcový, pilu a velkou cihelnu, kde vyrábějí cihly, břidlice a odvodňovací trouby.
» »	143,	»	32	»	jest doplniti: Z Turč. Sv. Martina: Letos založen zde významný akc. podnik »Lipa,« pro organisaci prodeju lidových výrobků, zvlášť výšivek krajek, nářadí v slov. slohu. Vynechej: továrnu truhlářskou a výrobu bryndzy.
» »	144,	»	2	»	má býti: *za Čitou: v Bukurešti.*
» »	145,	»	1	»	čti místo *továrna na barviva = barvírna plátna.*
» »	145,	»	4	»	jest doplniti: V Sv. Maře nedávno založen válcový mlýn, podobný staví se v Černové.
» »	145,	»	13	»	jest doplniti za elektrárnu: strojírnu a výrobu měděných kotlů.
» »	149,	»	10	»	čti místo: *Araňidu = Araňidce.*
» »	149,	»	14	»	čti místo: *Rankovcích = Herlanech.*
» »	149,	»	26	»	čti místo: *Telepovsích = Telepovcích.*
» »	150,	»	9	»	čti místo: *Penčín = Perčín.*
» »	150,	»	14	»	čti místo: *dobročinskou = dobriničskou.*

OBSAH.

ČÁST OBECNÁ.

Str.

Předmluva 1
Fr. Bílý, Slovenská čítanka 3
Adolf Heyduk, Slovensku 5
Karel Drož, Tatry 11
Univ. prof. dr. Jindřich Barvíř, O Západních Karpatech v Uhrách 31
Univ. prof. dr. Lubor Niederle, Pravěk Slovenska 49
Univ. prof. dr. Frant. Pastrnek, O slovenském jazyce a jeho nářečích 55
Julius Botto, Povšechné dějiny Slovenska 61
Alois Jirásek, Matouš Trenčanský 85
Julius Botto, O náboženských poměrech evangelické církve v Uhrách 88
Dr. Alois Kolísek, Náboženské poměry katolické na uherském Slovensku 97
Konšel, Právní poměry na Slovensku 110
Dr. Vavro Šrobár, Voľby na Slovensku 124
Fedor Houdek, Průmysl a obchod 130
R. Pilát, Vývoj peněžnictví na uherském Slovensku . . . 150
Stanislav Klíma, Slováci v cizině 164
Karel Kálal, Češi a slováci 171
Dr. Vacovský, Slováci a Maďaři 175
Anton Štefánek, Obrodenie na Slovensku 204
Scotus Viator, Evropa a slovenská otázka 224
Milan Hodža, K vývoju slovenskej politiky 230
Dr. Albert Pražák, Literatura slovenská do Štúra a jeho školy 248
Univ. prof. dr. Jaroslav Vlček, Poesie školy Štúrovy 265
Dr. Albert Pražák, Literatura slovenská od let šedesátých po přítomnost 272
– by –, Osvěta a školství na Slovensku 292

Str.

Univ. prof. dr. Jan Kvačala, Komenský v Uhrách 315
Mikuláš Schneider-Trnavský, Slovenská a maďarská píseň lidová 324
Dr. Alois Kolísek, Význam a umělecké zpracování slovenské písně lidové 339
Karel A. Medvecký, Detva. Obraz lidopisný 359
Miloš Jiránek, Zbojníci 385
J. L. Holuby, Kúštik slovenskej mythologie 398
J. L. Holuby, Zlomky z kapitole o poverách na Slovensku 401
J. L. Holuby, Z mojich polstoročných botanických prechádzek 413
Univ. prof. dr. Jiří Polívka, První sběratelé a vydavatelé slovenských pohádek 439
Pavel Socháň, Slovenská majolika 454
Pavel Socháň, Kroje lidu slovenského 460
Pavel Socháň, Slovenské vyšívání lidové 479
Pavel Socháň, Domový průmysl pro spotřebu krojovou . 488
Karel A. Medvecký, Lidový průmysl na Slovensku 492
Hviezdoslav, Ecce Homo 511

OBRÁZKY.

Str.

Výhled s Kriváně 12
Vysoké Tatry: Na polském Hřebeni 13
Dolina »Malá Vysoká« pod »Polským Hřebenem« . . . 15
Ze Strążysk u Zakopaného 18
Z doliny Kościelské u Zakopaného 19
Vysoké Tatry: Na Závratu 21
Ze Strążysk u Zakopaného 24
Vysoké Tatry: Pohled k Závratu a Svinici 25
Z doliny Kościelské u Zakopaného 27
Tatranský valach 28
Na salaši 29
Geologický přehled Západních Karpat 38
Průřez Vysokých Tater od jihu k severu 41
Průřez Spišsko-gemerského Rudohoří od jihu k severu . 41
Dobšinská ledová jeskyně 48
Jan Holý 257
Jan Kollár 260
Dr. Jozef Mil. Hurban 263
Samo Tomášik 277
Hurban Vajanský 280
Hviezdoslav 282
Črpak (nádoba dřevěná, potřebná při ovčářství) 363
Detvanští šohaji 364
Mladý párek a nastávající párek 366
Kápka 367
Stolovník 368
Muž s käčkami 381
Zvoní klekání 383
Slovenská majolika novějšího druhu 457
Muž se ženou v Sliačích 463
Děvče v Prenčově 467

Str.
Děvče ve Štvrtku 471
Muž a žena v Osadě 475
Vyšívání na stehy 481
Vyšívání »na rietiazky krivou íhlou« ve zvoleňské stolici . 483
Vyšívání »na výrez« 485
Vyťahovaná robota (Žilinská robota) 487
Čipky z půlek (»správy«) v nitranské a trenčanské stolici 489
Šnurovaná halena z Oravy 491
Odvážení zporážených stromů z lesa 501
Pl'tníci na Oravě 505

PŘÍLOHY:

Husitský hřbitov a kostel v Rimavské bani.
Ludevít Štúr.

Ústredie ľudovej umeleckej výroby
KNIŽNICA
v Bratislave

Nakladatelství Emila Šolce

doporučuje všem odběratelům

SLOVENSKÉ ČÍTANKY

velkolepé dílo:

Lidová Čítanka Moravská,

vydané taktéž péčí

MORAVSKO-SLEZSKÉ BESEDY V PRAZE.

Uspořádal FR. BÍLÝ.

Pod skromným a prostým názvem vyšla publikace nevšedního významu a t r v a l é c e n y. — Řada předních a vynikajících spisovatelův a učenců, ponejvíce Moravanů, podává zde ve 43 statích dokonalý obraz Moravy dávnověké i nynější po všech stránkách, ve všech oborech a projevech národního života. — Publikace tato má *jak po stránce obsahové tak i vzhledem k zevní úpravě tolik předností*, že lze právem očekávati, že stane se *nejrozšířenější knihou českou*, jež pronikne do nejširších vrstev lidových a to tím více ana cena je při bohatém obsahu, četných illustracích a pečlivé úpravě opravdu tak nízká, že nebude bohdá ani jednoho uvědomělejšího Čecha, majícího jen špetku zájmu pro moravskou vlastivědu, jenž by si tuto knihu pro sebe a svou rodinu neopatřil.

Cena 5 K, ve skvostné vazbě 7 K 20 hal.

Obsah Lidové Čítanky Moravské.

MDr. Ivan Honl: Předmluva. — Fr. S. Procházka: Moravské vlasti. — Karel Jaroslav Maška: Obrázky z pravěku moravského. — Josef Klvaňa: Zeměpisný ráz dnešní Moravy. — Dr. Fr. Pastrnek: Apoštolové slovanští Cyrill a Methoděj. — Rudolf Dvořák: Doba pocyrillomethodějská. — Viktor Houdek: O zakládání osad na Moravě. — Dr. Václav Novotný: Jan Milíč z Kroměříže. — Alois Jirásek: Jan Jiskra z Brandýsa. — Vinc. Brandl: Ctibor Tovačovský z Cimburka. — Fr. Palacký: Vilém z Pernštejna. — Fr. A. Slavík: Jan Blahoslav. — Dr. Fr. Kameníček: Karel starší ze Žerotína. — Fr. A. Slavík: Jan Amos Komenský. — Rudolf Dvořák: Doba pobělohorská. — Jan Kabelík: Z doby národního obrození Moravy. — Fr. Jaroslav Rypáček: František Palacký. — Dr. P. Pavel Vychodil: František Sušil. — Dr. Karel Eichler: P. Pavel Křížkovský. — Fr. Bílý: Vincenc Brandl a František Bartoš. — Vladimír Šťastný: Václav Kosmák. — Madlena Wanklová: Národní vyšívání. — Frant. Mareš: Domácí průmysl. — Dušan Jurkovič: Lidové stavby. — Fr. Táborský: Morava umělecká. — Adolf Piskáček: O moravské písni lidové. — Leoš Janáček: Alžběta. — Fr. Bílý: Nové jaro literární na Moravě. — Fr. Bartoš: O jazyce českém na Moravě. — Josef Klvaňa: Kroje lidu moravského. — Ráz kmenů moravských: Otakar Bystřina (JUDr. Ferd. Dostál): O Hanácích. — Frant. Kretz: Slováci. Matouš Václavek: Valašsko. 1. kraj a lid. — Methoděj Jahn: Valašsko. 2. povaha Valachů. — Mat. Václavek: Laši a Lašsko. — Frant. V. Autrata: Moravští Horáci. — Dr. Karel Kadlec: Přehled ústavních dějin Moravy do roku 1628. — Josef Boubela: Moravské desky zemské. — Dr. Albín Bráf: Morava národohospodářská. — Antonín Smrček: O dopravních poměrech a potřebách Moravy. — JUDr. Rudolf Rolíček: Moravský průmysl a obchod. — Josef Bartocha: Vzdělání jest moc. — JUDr. František Šromota: Poměry politické na Moravě. — František Bílý. Doslov.

ODDÍL II.

Část cestopisná.

I.

RADÚZ MAGURIN:

VYSOKÉ TATRY.

KRÁTKÝ POPIS TATER A INFORMACE PRO TURISTY.

Vysoké Tatry — nejvyšší řetěz Karpat — oplývají takovým množstvím přírodních krás, že vábí pořád víc a více milovníků přírody nejen ze svého okolí, nýbrž i z daleké ciziny. Zvláště v posledních desítiletích přicházejí v takovém počtu, že dříve pusté Tatry jsou nyní po značnou část roku takřka obydleny.

Dříve většinou jen geologové a botanikové odvažovali se pro vědecké zkoumání na temena tenkráte ještě nesnadno přístupná. Ti také první upozornili na bájnou velebu tatranské přírody. Za nimi pak přišli lidé turistiku milující a pro ně záhy zřizovány k nejpěknějším místům chodníky, cesty a posléz i železnice; pro pohodlí a zotavení zbudovány hotely, útulny neb aspoň koliby a aby také choří tu našli zdroj osvěžení a okřání, zřízeno tu několik klimatických lázní s letními byty, někdy přímo nádhernými.

Němců a Maďarů s jedné strany, Poláků pak s druhé najdeme v Tatrách nejvíce, za to Čechů a Slováků nejméně.

Slováci rádi jmenují Tatry „svými“. Vzpomínají jich v písních, básních, pověstech i přednáškách, ale aby dětinnou lásku tuto k „matce“ Tatře dokázali i častým navštěvováním. toho pohříchu není. Dosud nemáme ani dobrého „průvodce“ slovenského po Tatrách, kdežto zvláště Poláci a Němci mají znamenité spisy takové. Nuž aspoň tento stesk bude záhy odstraněn. Doufejme, že pak také, když výmluva zmizí, přestane i nevšímavost k cestování po Tatrách a že aspoň tolik Slováků bude ročně v Tatrách, co jich bývá v Benátkách, Opatiji. Dalmácii a j.

Tatry se strany slovenské představují se nám jako ohromná, do nebe čnějící kamenná hráz.

Hlavní hřeben jejich jest na západě rozvětven na dvě části, pak sjednocen se táhne hlavním severovýchodním směrem a od něho odbíhají na obě strany menší pobočni hřebeny, ze kterých vyčnívají nejvyšší temena. Nejvýznamnější štíty na západě jsou: Svinica, Hrubý; z jihovýchodního hřebenu vyčnívají: Kriváň, Ostrá, Furkota, Štrbský, Hlinská věž (Slováci říkají veža), Kôprovský — a na Čubrině stýkají se s hřebenem severozápadním, táhnoucím se od Liptovských Hôl. Pak následují Mengusovské štíty, Volovec, Rysy, Vysoká, Ganek, Zlobivá. Štít nad Ledovým (sl. Ladovým), Batizovský, Malá Vysoká, Svišťový, Javorový, Končitá věž, Široká věž, Ledový, Baranie Rohy, Kolový a Jehněcí (sl. Jahňací) štít. Všechny jsou hřbety hlavního hřebene.

Z pobočních hřebenů jižních vyčnívají zvláště: Solisko. Satan, Bašta, Kopky, Končistá, Gerlach, Bradovica, Skrynica, Slavkovský, Stredný hrot, Durný, Lomnický a Kežmarský. V severních výběžcích uchvacují: Miedzane, Mnich, Nižní Rysy, Žabí štít a Široká.

Hřeben Polských neboli Západních Tater odbočuje od Svinice k severovýchodu a má tyto vrcholy: Kozí vrch, Granáty, Křižné (sl. Krížne) a Vološin.

Z dolin vysokých Tater jsou nejznámější: Kôprová, která dělí Vysoké Tatry od Liptovských Hôl', Za Handel, Furkota, Mlynica, Mengusovská, Batizovská, Velická, Velká a Malá Studená, Biela Voda a Predné Koperšady. Na severní straně: Zadné Koperšady, Javorová, Bielovodská, Roztoka, dolina Pěti Polských stavů, Waksmundská, Panszczyca a dolina Stavů Gąsienicowych. Menších odboček zde jménem neuvádím.

Pánve vyhloubené činností ledovcových vod vyplnily se křišťálovou vodou a tak vznikla jezera a plesa. Všech dohromady jest 105. Poloha, velikost a hloubka ples jest velmi různá. Největší v Tatrách je Wielky staw (34·84 hektarů) a v Uherských Tatrách Štrbské pleso (20·40 hektarů). O všech možno říci, že jsou nejpoutavější okrasou tatranské přírody.

Dolinami protékají bystřiny, potoky, říčky, obyčejně téhož jména, které má dolina. Mnohé tvoří podivuhodné vodopády, peřeje a kaskády.

Velká část tatranského území náleží knížeti Hohenlohovi který návštěvu některých dolin turistům zakázal. Tak zapověděn jest vchod do doliny Zlomísk, přechod přes Železnou bránu k Zelenému, Litvorovému plesu v Kačí dolině, k Zmrzlému a Těsnému plesu v Těsné dolině a do doliny Rovinky zvané. Ale turisté jak se zdá toho zákazu si tuze nevšímají.

Počasí v Tatrách jest velmi proměnlivé. Sníh ani v létě není řídkým hostem, ale dlouhého trvání nemívá. V červnu a první polovici července jest tu počasí nejstálejší. Kdo miluje jasné dny a vyhlídky skvostné, ale nebojí se chladných nocí, nechať volí měsíce září a říjen k cestování.

V Tatrách působí dva turistické spolky: uherský karpatský spolek, mající několik odboček, a Tatrzanskie Towarzystwo.

Letní byty a útulny otevřeny jsou od 1. června do 1. října. Kdo by přišel dříve nebo později, musí to oznámiti příslušné správě ve Smokovcích, Vesterově neb Tatranské Lomnici, které jsou i přes zimu otevřeny. Hlavní doba je v červenci a srpnu; tu ovšem všechno v Tatrách jest dosti drahé.

Větší cesty není radno podniknouti bez vůdce, neboť mlha, bouře, nebo jiná nehoda může nás vehnati do nesnází. Do dolin a k různým jezerům vedou téměř všude pěšinky, tady nám nehrozí, že zabloudíme, ani když jdeme bez vůdce.

Vůdcové v Tatrách slovenských dostávají za den průměrně 7 korun, za půl dne 4 koruny mzdy za provázení. Na jednotlivé štíty mají ustálené taksy.

Polským vůdcům platí se denně po 6 K při těžších výstupech a místo stravy dostávají 2 K. Všichni jsou spolehliví.

Do Tater třeba se i přiměřeně vystrojiti. Turistický oblek má mnohé přednosti před obyčejným, neboť v krátkých kalhotech se mnohem lépe vystupuje. Hlavní věcí jest však obuv. Bez pevné a pokud možno okuté obuvi ať nikdo do Tater se nepouští. Na těžší výstupy jest třeba i lezeckých bot (Kletterschuhe) a 30 m dlouhého provazu. Nejlepší jsou tak zvané alpinské. Potravu a jiné nevyhnutelné věci (prádlo) nenosme v balících, nýbrž v turistickém vaku. Po sněhu a strmých, štěrkovitých neb pažitnatých místech chodí se dobře s mačkami, připevněnými na obuv. Do ruky náleží mocná, hrotem opatřená hůl, aneb čakan turistický. Posledního potřebujeme jen na strmých, ztvrdlých sněhových spoustách k vydlabání šlépějí.

Alkohol a zbraň můžeme bezpečně nechati doma.

Když někdo podnikne větší, několikadenní výlet, ať vystupuje pravidelně, rovnoměrně, beze spěchu a nepřemáhá se. Odpočívati často a zejména sedati nedoporučuje se, neboť nohy zdřevěnějí a člověk cítí pak ještě větší únavu. Postačí na 2—3 minuty se zastaviti a tak si odpočinouti. Na těžších výstupech k místům nad propastí vyžaduje se náležitá ostražitost, chladnokrevnost i odvaha. Zpívati, hovořiti a kouřiti unavuje, neboť to zkracuje dech, který jest zvláště při výstupech hlavním hybadlem.

Lékárny jsou v Popradě, Velké (Felka), Nižním a Starém Smokovci, jakož i v Zakopaném.

Mapa jest velmi žádoucí, nejen pro orientaci, nýbrž i na podrobnější poznání Tater. Nejlepší jsou: Vojenská Spezialkarte 1 : 75000. Zone 8. Colone XXII. a Zone 9. Col. XXII. Nejnovější chodníky a číselné údaje nejsou docela správné, anebo vůbec scházejí. Cena 1·20 K. Nejdokonalejší jest „Detail-Karte des Tatra-Gebietes in 2 Blättern", 1 : 25000. Dle nákresů a snímek z r. 1896—7. Cena 7 K. Turistům nejvýhodnější jest Touristenkarte der Hohen Tatra 1 : 50000 vydaná drem. A. Ottou nákladem Wilh. Gottl. Korna ve Vratislavi, nebo maďarská znamenitá mapa A Magas Tátra Térképe, vydaná naším krajanem Gustavem šl. Pelikanem, c. a k. majorem ve výsl., v Budapešti. Cena K 1·40. Všechny mapy tyto možno koupiti i ve Smokovci.

K chystanému „Průvodci" slovenskému připojena bude i slovenská mapa Tater.

Železnice umožňuje se všech stran přístup na úpatí Tater. Hlavní turistické stanice jsou ve Štrbě (Csorba) a v Popradě-Velké (Poprád-Felka). Obě leží na košicko-bohumínské dráze. O koupi jízdních lístků viz ve stati druhé.

PŘEHLED VÝLETŮ NA VYSOKÉ TATRY.

Nejdůležitější střediska výletů jsou: Štrbské pleso, Vesterovo, oba Smokovce a Tatranská Lomnice; v Haliči pak Zakopané a Mořské Oko (jež Slováci nazývají Rybí pleso).

Ke Štrbskému plesu

vede od štrbského nádraží (Csorba) ozubená dráha. Osoba platí 3 kor. tam, zpět 2 kor. Tam i nazpět 4 kor. Kdo má zpáteční lístek z Bohumína neb Těšína do Popradu-Velké, smí bezplatně použíti také ozubené dráhy. Pěšky trvá výstup cestou podél ozubené dráhy $1^1/_4$ hodiny.

Ze stanice Poprad-Velká jezdí do Starého Smokovce elektrická dráha. Za jednu jízdu se platí K 1·50, za jízdu tam i zpět 2 K. Kočárem stojí ta cesta 6—7 K. Ze Smokovce vede znamenitá silnice uprostřed Tater do Štrby (t. zv. Klotildina cesta) a směrem ke Košicím (cesta Marie Terezie). Kočárem se platí do Štrby 8—10 kor. za jízdu asi 3hodinnou, nevýslovně krásnou, plnou požitků přírodních. Ze Smokovce do Vesterova a Tatranské Lomnice jezdí omnibus.

Z Popradu můžeme však také jeti vlakem do Tatranské Lomnice.

Štrbské pleso (Csorbaitó), tato perla Tater, leží ve výši 1350 m. Vodní plošina má asi 20 ha, pozadí jezera jest velkolepé. Od západu viděti Kriváň, Krátkou, Ostrou, Solisko, Štrbský,

Baštu, Vysokou, Ganek, Tupou, Končistou a Gerlach. Kol plesa vine se věnec vill, před ním stojí velký a nádherný hotel. Ceny pokoje se mění od 1—8 kor. Při hotelu jsou lázně a bazar. Kočáry k výletům do Smokovce po velkolepé cestě

Štrbské pleso v Tatrách.

Klotildině, dolů do Štrby, do Zakopaného atd. stojí tu vždy pohotově, náležejí většinou slovenským rolníkům ze Štrby.

Asi 10 minut od Štrbského plesa jest hotel Móry u nepodařeného umělého jezera.

Ústredie ľudovej a umeleckej výroby — v Bratislave — KNIŽNICA

Výlety od Štrbského plesa:

Na Podbanské (972 m). Vodič I. tř. stojí 4 K. Pěšky se tam dojde za 3½ hod. Při stanici ozubené dráhy pěšinkou na západ přijdeme za ¾ hod. k Bílému Váhu, za 1½ hod. k Belianskému potoku, za nímž na pravo jsou Tři studničky. Tu jest nová myslivna. V levo jdouce pěkným lesem octneme se asi za ¾ hod. na lučinách Podbansko zvaných. Jest tu

Hájovna Podbansko.

státní hájovna. Nocleh i strava na místě se dostane. Sem možno také pohodlně přijíti od východňanské stanice přes obec téhož jména a přes vršek Kundrátku asi za 3 hod.

Odtud se podnikají další výlety do Kôprové doliny a do Temných Smrečin. Cesta vede pořád lesem. Značky červené. K potoku Nefcerce za 2½ hod., ke kolibě při ústí Hlinské doliny 1 hod., k Nižnímu Smrečinskému plesu 1¼ h.. k Vyšnému plesu 20 min. Dohromady asi 5 hod. Utěšená dolina, zvláště pěkný jest pohled na vzpomenutá jezera.

Od Smrečinských ples přes Černou lávku může se přejíti přes hřbet Liptovských Murů a dolů k Pěti Polským stavům za dobré 2 hodiny. Na vrch Hrubý (2174 m)

za $^5/_4$ hod. Krásný rozhled. Od Vyšného plesa v levo na sever přes Bránu Chalubińského (2033 m) k Rybímu plesu (Mořskému Oku) za $3^1/_2$ hod. Je to dosti namáhavý přechod. Výstup na Čubrinu (2378 m) jest z této strany dosti nesnadný, rovněž pochod k Hinckovu plesu v Mengusovské dolině a výstup na Kôprovský (2370 m). Tyto tři výlety poslední se doporučují pouze otužilým a vycvičeným chodcům. Chodníků tu není.

Výlety od Podbanského:

Přes Hlinskou — pobočni dolinu Kôprové — možno za 8 hodin od Podbanského přes Kôprovské sedlo a podél Hinckových ples dosti snadno přijíti k Popradskému plesu.

Do Nefcerky a k Terianským plesům od Podbanského jest výlet zvláštního doporučení hodný. Za Nefcerským potokem z doliny Kôprové jde se nahoru bíle značenou pěšinkou na pravo k loveckému domku a ke kolibě dobré 3 hod. Nedaleko jest viděti krásný vodopád Kmeťův a příkré stěny pyšného Kriváně. K nižnímu Terianskému plesu, které má divoké okolí, přijdeme za další 2 hodiny. K výše položeným plesům se pusťme jen tenkráte, chceme-li přejíti přes Furkotské sedlo k Štrbskému plesu. To by trvalo $4^1/_2$ hodiny. Přechod jest dosti snadný.

Kdo by chtěl na Kriváň (2496 m) od Podbanského, dá se na Pol'anu Kriváňskou a přes Velkou Pálenici; bude tam za $1^3/_4$ hodiny; na Grúník nutno jíti k Nižní Priehybě (1 hod.), odtud na Vyšní Priehybu (1992 m) a pak poblíž hřebene. Hodně namáhavé lezení až na štít trvá asi 2 hodiny. Rozhled ovšem jest okouzlující. Východním hřebenem dolů za Handel a k Štrbskému plesu za 4 hodiny.

Do Zakopaného přechází se od Podbanského většinou přes Kamenistou dolinu; na Pyšné sedlo jest $3^1/_2$ hodiny, a přímo dolů do krásné doliny Kościeliské na Pol'anu Smytniu $1^1/_4$ hodiny. Odtud podél přepodivných úskalí (bradel) různých jmen dolů dolinou dojdeme za dobré 2 hodiny do Zakopaného. Průvodce od Štrbského plesa dostane 14 K.

Přes Tichou dolinu. K ústí Tichého potoka do Kôprové $^1/_2$ hod. Nahoru Tichou až po místo, kde se dolina rozvětvuje na východ a západ, $2^1/_2$ hod.; na Tomanovské sedlo (1689 m) přes 1 hod. Až k tomuto místu má se od Štrbského plesa vystavěti široká cesta. Dolů na Pol'anu Smytniu za $^3/_4$ hodiny. Dále cestou do Zakopaného 2 hodiny.

Z Tiché doliny přes Goryczkowo sedlo můžeme

přejíti k Bystrému potoku a pak Kondrátovou dolinou, popod Suchy wierch, přes pastviny Kalatówki do Kužnic a odtud do Zakopaného. Od křižovatky Tiché doliny dobré 4 hod.

Dosti často přechází se i přes Liliový průsmyk. Od křižovatky $2^1/_2$ hod. Dolů do Suché vody na chodník vedoucí k Czarnému stawu $^5/_4$ hod., do Zakopaného $1^1/_2$ hod.

Všechny tyto túry jsou zajímavé a ne namáhavé.

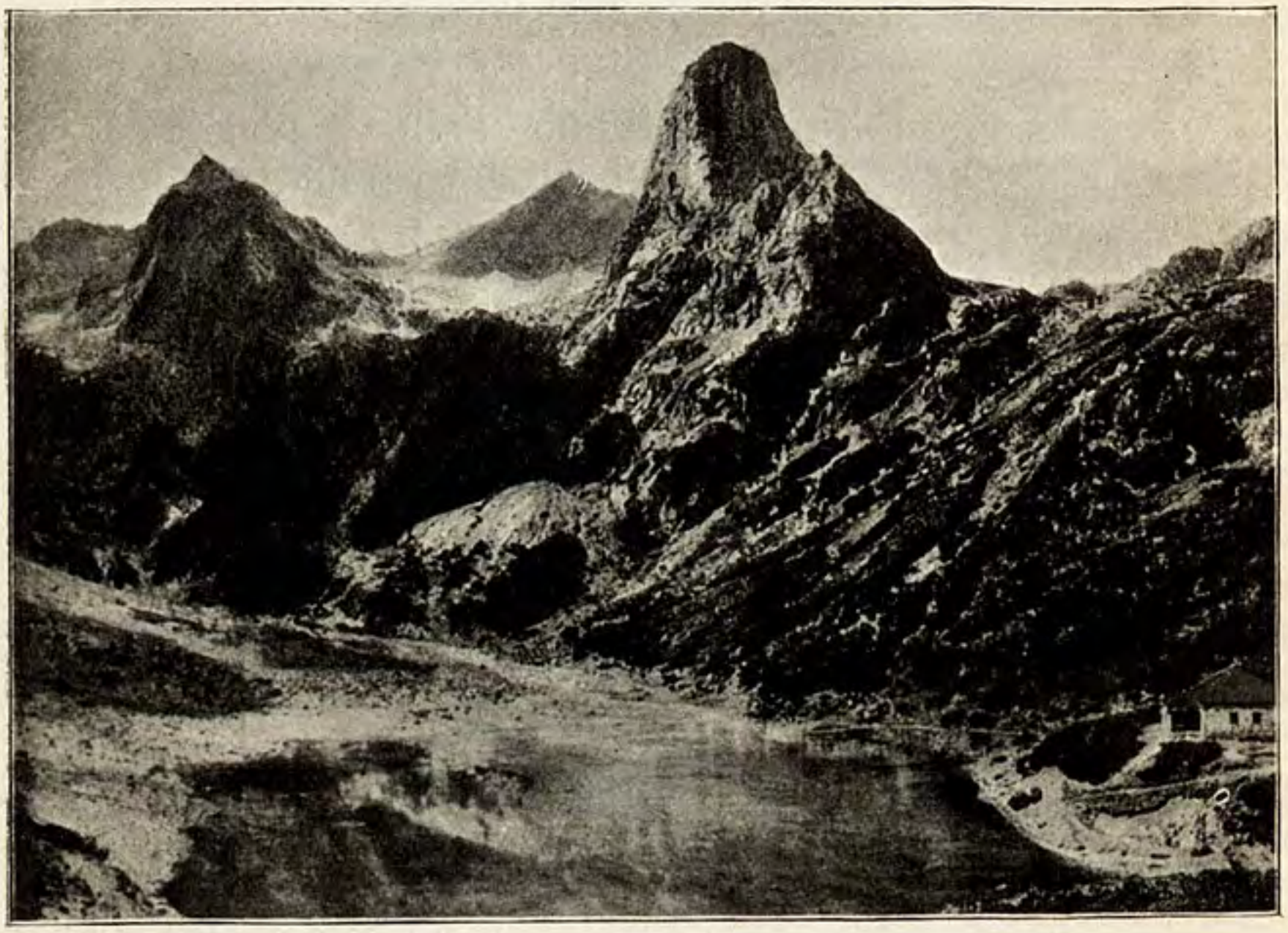

Zelené pleso.

Další výlety od Štrbského plesa.

Na Kriváň (2496 m). Vůdce I. třídy 10 K. K potoku Furkotě za $^3/_4$ hod., k odbočce chodníku za potůčkem „Zlomisko“ $^3/_4$ hod., v pravo za Handel 1 hod., Nad Pavlovou $^1/_2$ hod., na štít východním hřebenem nad Zelené pleso za 2 hod. Celkem 5 hodin. Chodník až za Handel má značku žlutou. Hřebenem jest lezení dosti nesnadné. Sestup k Zelenému plesu velmi namáhavý a nebezpečný. První vylezl nahoru Ondřej Žuffa ml. z Palúdzky u Lipt. Sv. Mikuláše dne 22. srpna roku 1909.

K podkriváňskému Zelenému plesu a na Spáru (2173 m).

Do doliny za Handel $2^1/_2$ hod., k Zelenému plesu přes balvany za $^3/_4$ hod., levým břehem pod strminy Kriváně a pak strmým svahem na přehnutý hřeben mezi Kriváněm a Krátkou. Mezi skalními útesy jest opravdová spára. V pravo nahoru možno obejíti a odtamtud velmi opatrně (pro sráznost a drobivost skály) dolů do Nefcerky k Terianskému plesu. Zajímavý pochod.

Do doliny Furkoty až na Lorenzovo sedlo.

Vůdce dostane 8 kor. K odbočce chodníku do Furkoty (bílé značky) $^3/_4$ hod., k Nižnímu Wahlenbergovu plesu (zva-

Mengusovská dolina s Popradem.

nému též Furkotské) $1^3/_4$ hod., k Vyšnému plesu (nejvyššímu v celých Tatrách, 2164 m) 1 hod., na sedlo $^3/_4$ hod., na štít Furkotu (2405 m) $^1/_4$ hod. Za $^1/_2$ hodiny opatrným lezením dostaneme se na Triumetal (2431 m). S obou jest krásný rozhled.

K Štrbskému plesu se můžeme vrátiti i dolinou Mlýnicí, sestupujíce napřed podle Okrouhlého plesa (Döllersee, 2105 m) k Capiemu plesu (Szentivanyi See, 2069 m). Jest to výlet dosti snadný.

Do Mlýnice a na Štrbský štít (2385 m).

Vůdce k vodopádu Skoku ($1^1/_2$ hod.) 2 K, ke Kozím ple-

sům 5 K, na Štrbský štít 10 K. Od východního břehu Štrbského plesa odbočme na pravo za žlutými značkami do doliny Mlýnice, ve které jest se čím pokochati. Dobrý, široký chodník vede téměř až ke Skoku (Schleierwasserfall). Na levo pravým břehem potoka vyjdeme za 20 minut k plesu Nadskoku (1811 m). V levo je obejdeme. Přes dosti vysoké nábřeží v pravo k Nižnímu Kozímu plesu $^3/_4$ hod. (1963 m), nad nímž stojí vrch Satan. Přes zbořeniny a jeho návrší k dvojitému Vyšnému plesu (2006 m) $^3/_4$ hodiny. Nahoře strmou strání Štrbského až po úžlabinu $^3/_4$ hod., v levo nad ni na štít 20 minut. Rozhled báječný. Výstup netěžký.

Popradské pleso v dolině Mengusovské.

Od Vyšného Kozího plesa v pravo na východ vzhůru úžlabinou (uhýbavé kamení!) na Baštové uzoučké sedlo. V levo dosti těžké a nebezpečné lezení na Hlinskou věž (2334 m).

Od plesa Nadskoku severozápadním směrem přijdeme do Soliskova Kotla za $^5/_4$ hod., na sedlo za 1 hod., na štít So-

liska (2414 m) za ½ hod. Dohromady asi 4 hod. od Štrbského plesa. Vůdce dostane 6 K.

Od vodopádu Skoku aneb od plesa nad ním ležícího v pravo nahoru strmým skalnatým a travnatým úbočím na sedlo (2199 m vysoké) a pak na sever podél hřebene na Přední Baštu (2366 m). Dále na sever dosti příkrý výstup na Satana

Žabí pleso, Rysy a Vysoka.

(2432 m). Sestup do Mengusovské doliny jest nesmírně srázný, těžký a nebezpečný. Vůdce od Štrbského plesa na Baštu 6 kor., na Satana 10 kor.

K Popradskému plesu v krásné Mengusovské dolině vede dobrý chodník pod Patrii (2205 m) přes návrší Trigan zvané. Za ¾ hod. jsme u Popradského plesa (1513 m). Tu jest Majláthova útulna s 15 jizbami. Za postel 3 K. Ceny jídel a nápojů — jako všude jinde v Tatrách — dosti drahé.

Od Popradského plesa na Ostervu (1984 m) vede bíle znamenaná pěšinka na východ v mnohých zátočkách až na vrch. Rozhled jest velmi krásný. Vůdce od Štrbského plesa 5 K, od Smokovce 7 K.

K Hinckovým plesům od Popradského plesa jen 2 hodiny cesty. Vůdce od Štrbského plesa 5 K. Západním směrem nahoru dolinou jest dobrá pěšinka (červeně značená). Za nedlouho odbočí na levo. Nahoru strmým břehem doliny a skalnatou výšinou snadno přijdeme k vzpomenutým jezerům. Velké jest ve výši 1965 m, Malé ve výši 1942 m. Za 1½ hod. od západního břehu Velkého Hinckova plesa na Kôprovský štít (2370 m) možno dosti snadno vystoupiti na hřeben, potom podél něho až na štít. Rozhled jest pěkný.

Výstup na Čubrinu jest nesnadnější (1¾ hod.). Od severovýchodního břehu pololevým směrem za červenými značkami přijdeme na Mengusovské sedlo (Wilderer Joch, 2304 m). Odtud jest velmi zajímavý, hodně kombinovaný sestup k Mořskému Oku (Czarny staw). Asi 3 hod. cesty. Necvičení chodci potřebují vždycky více času nežli udávám; rychlejší chodci méně.

Od pěšinky vedoucí k Hinckovým plesům odbočuje na pravo k severu chodník k Žabím plesům (od Poprad. plesa ¾ hod.) a za nimi strmě nahoru na Váhu (Hunfalwy Joch) za 1½ hod.; na Rysy (2503 m) za ½ hod. Vůdce od Štrbského plesa 9 kor.

Tento štít jest navštěvován nejvíce, neboť jest snadno dostupný a poskytuje také rozkošný rozhled na celé Tatry, do Haliče a na Nízké Tatry i Liptovské Hole. Sestup k Mořskému Oku jest hodně těžší než výstup s uherské strany. Na nebezpečnějších místech jsou připevněny železné skoby. Značky jsou červené. Vůdce od Štrbského plesa až k Rybímu plesu 14 kor. Sestup trvá 3½ hod.

Od sedla Váhy na Vysokou (Tatraspitze, 2565 m) 2 hodiny. Vůdce od Štrbského plesa 12 K. Jest to výlet těžký. Když jest sníh, třeba i turistického čakanu k vydlabání šlépějí. Jest to výlet jen pro vycvičené turisty.

Do doliny Zlomisk, k Ledovému plesu a na Ganek (2465 m).

Krásná dolina Zlomisk jest na severovýchodě od Popradského plesa. Pěšina jest značena žlutě. Táhne se pořád po pravém břehu potoka. K ledovému plesu za 1½ hod. Od něho na levo přes skalní útesy k Rumanovu plesu (2090 m) 1 hod. Nahoru strmým žlabem na sedlo mezi Gankem a Rumanovským štítem 1 hod., v levo obtížné a dosti nebezpečné lezení ostrým hřebenem nad propastí na štít za ½ hod.

Od Ledového plesa na Rumanovský (2428 m) a na Zlobivou (Martaspitze, 2433 m) za 2 hodiny. Na tuto poslední jest výstup obtížný a namáhavý.

Od Štrbského plesa na východ asi 9 kilometrů při cestě Klotildině jest krásná klimatická osada Vyšné Hágy (1072 m). Kočárem od Štrbského plesa za 6 K. Pěšky za 1½ hod. Ceny pokojů pro turisty od K 1·60—2·40. Letní byt s dvěma postelemi stojí za týden **28 K.**

Pohled z Rysů do Mengusovské doliny.

Odtud na Končistou (2540 m). Vůdce I. tř. 8 K. Podél hostince jde se na sever, pak kus na západ a zase na sever až k místům, kde se plazí kosodřevina, vede chodník nad Batizovský Loch. Na levo od vodopádu vystoupíme k Batizovskému plesu (1898 m). Jdeme-li však na Končistou, nesejdeme k vodopádu, nýbrž vystoupíme na hřeben a tímto na štít. Rozhled je krásný. K Batizovskému plesu vedou i jiné, ale chatrné chodníky. Od tohoto plesa za 3 hodiny po překonání mnohých obtížných a nebezpečných míst na samém štítě, může se vylézti na Batizovský štít (2458 m), nebo i

na Gerlach (2663 m). K Próbě 2 hodiny, na štít 2 hodiny. Výstup jest obtížný.

Od Vyšných Hág vede cesta 6 kilometrů dlouhá do Vesterova (Tátra Széplak), jež leží 1000 metrů nad hladinou mořskou. Vesterovo jest oblíbené letní místo s lázněmi a villami moderně zařízenými. Ceny pokojů od K 1·60 až 6 K. Snídaně stojí 1 K, table d'hôte 2·40 K. Jest otevřeno od

Slezský dům, Velické pleso a Gerlach.

1. května do konce října. Ale pobývá se tu i v zimě, a to od 1. prosince do posledního března.

Z Vesterova k Slezskému domu a dále.

U villy Mariany odbočuje široký chodník a několikrát křižuje cestu, vedoucí také k Slezskému domu. Od mostu nad Velickým potokem na pravo vede dobrý chodník také k tomu domu, však pohodlnější jest jíti cestou. Od ní nahoře odbočuje výše dobrý chodník, vedoucí k Batizovskému plesu. Nám však jest jíti pořád cestou. K „Slezskému domu“ 2 hod.

„Slezský dům" byl postaven Slezským odborem uherského karpatského spolku a nedávno rozšířen. Má 14 pokojů a 1 velkou ložnici. Pokoj s postelí 3 K, se 2 postelemi 5 K. Teplá kuchyně. Jídla a nápoje poměrně dosti laciné.

Ihned u něho jest Velické pleso. Vůdce od Smokovce až sem stojí 4 koruny.

Odtud na Gerlach (2663 m). Východním břehem plesa jde se napřed chodníkem, pak pod bradla „věčný déšť" zvaná na Květnici (1821 m) 1/2 hodiny, na levo nahoru k „Próbě" skobami opatřené. Na hřeben příkře vzhůru 5/4 h., na malý Gerlach 3/4 hod., na štít více méně podél hřebenu 1 1/2 h. Dohromady asi 4 1/2 hod. Toto jest nejvyšší vrchol Uher. Rozhled jest utěšený. Vůdce dostane 12 K.

Od Květnice nahoru dolinou vede chodník nejdříve k Dlouhému plesu (1953 m) 1/2 hod. a na Polský hřeben (2208 m) 1 hod. Rozhled krásný. Na pravo hřebenem (na několika místech řetězy!) pohodlně vyjdeme na Malou Vysokou (2429 m), s které jest rozhled ještě krásnější.

S Polského hřebenu se snadno sestoupí k Zamrzlému plesu (2047 m) za 1/2 hod. Na pravo do doliny Svišťovky, kde nás potěší mnoho pěkných vodopádů, dolů do Bělovodské doliny. K hájovně za 1 1/2 hod. Cestou dolů dolinou k útulně v Roztoce (1032 m) 2 hod. Chodníkem na silnici vedoucí k Rybímu plesu (1393 m) za 1 1/2 hod. Vůdce 10 K.

Od Květnice za 4 hod. hodně složitý a obtížný výstup na Bradavici (2492 m, Bibircs, Warze). Vůdce 13 K.

Od Slezského domu na levo po chodníku bílým křížem značeném sejdeme za 2 hod. do Smokovců (Schmecks Tátrafüred), těchto nádherných sídel letních. Od Vesterova do Nového Smokovce 3 km. Do Starého Smokovce vede z Popradu elektrická dráha. Ve Starém Smokovci Grand Hotel má 115 pokojů. To jest nejdražší letní sídlo, ale jest možno také dostati turistické pokoje. Tu přebývá v létě aristokracie. Sličná jezdkyně na koni, provázená premovaným sluhou, bývá tu častým zjevem.

Výlety ze Smokovců.

Do Studené doliny (Tarpataki völgy, Kohlbachtal) vede lanová dráha (z osoby 1 km nahoru a dolů 1·60 K). Mimo to i cesta a několik chodníků vede nahoru k hotelu Kohlbach (1250 m). Ceny pokojů od 1·20—3 kor. Širokým chodníkem za 1/2 hodiny k hotelu „Kamzík". Ceny pokojů od 2 K výše. K velkolepým studenovodským vodopádům vede od hotelu

Kohlbach chodník červeno-bílo-červenou barvou značený. Prohlídka vodopádů 3/4 hod. s příchodem ke „Kamzíku“. Odtud na pravo vede chodník na „Schodíky“. Jedna odbočka vede na železný můstek k „Obrovskému“ vodopádu. Krásný pohled (1/2 hod.). Nahoru Malou Studenou dolinou pořád

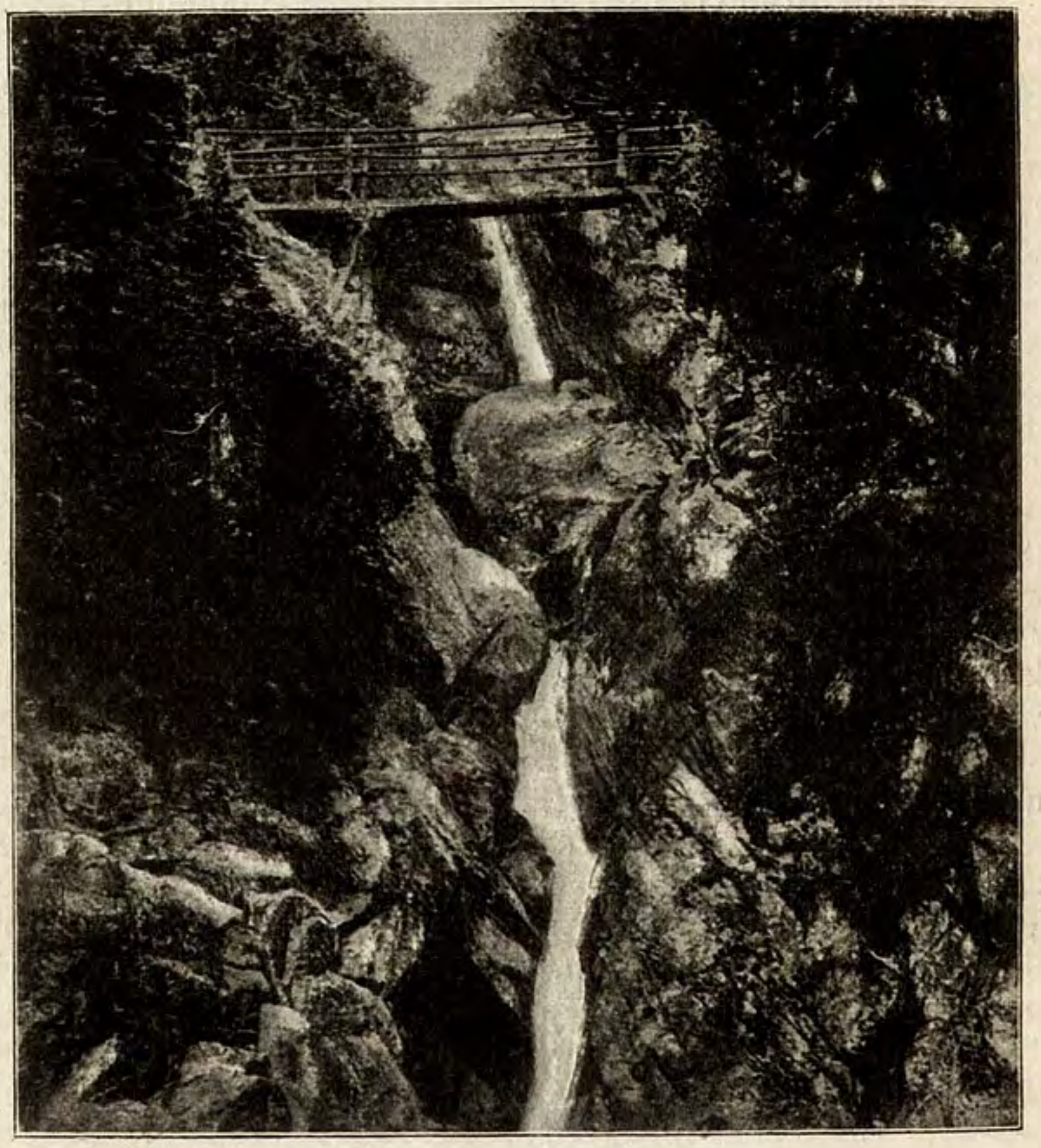

Obrovský vodopád.

dobrým chodníkem k Ohnisku (1/2 hod.) a k útulně Téryho, kterou již odtud pěkně viděti (něco přes 1 hod.). Odtud dolů příkrou stěnou pod Pěti spišskými plesy několik pěkných a dlouhých vodopádů. Okolí celé doliny jest úchvatné.

Téryho útulna stojí u jednoho z Pěti ples (2017 m). Má jídelnu a 4 pokojíčky. Postel stojí 3 K, láhev piva 80 h, káva 70 h. Možno dostati i jiná teplá jídla.

Odtud na Ledový štít (Eistalerspitze, Jégvölgyi csúcs; 2630 m). Vůdce I. tř. 12 K. Od útulny přejdeme mezi jezerem druhým a v levo ležícím třetím, směrem severním nad jezero čtvrté, největší. Pak balvanitou půdou na sněhová pole. Tak přijdeme k strmému výmolu a nahoře přes něj na sedlo ($1^3/_4$ hod. od útulny).

Nový Smokovec.

Na štít jest nesnadný a nebezpečný výstup v levo hřebenem. Přes „kamenného koně" ostrým, zubatým hřebenem nad propastmi třeba se posunovati ku předu v poloze jízdné; to jest nejhorší asi 15 m dlouhé místo. Od sedla na štít $^3/_4$ hod. Mnozí vyhlašují rozhled odtud za nejkrásnější ze všech tatranských štítů. Vystupují naň i z Javorové doliny.

Od Pěti ples podnikají se ještě tyto výlety:

na Středohrot (Mittelgrat, 2440 m). Vůdce 10 K. Od Ohniska na hřeben $2^1/_4$ h, na štít 1 hod. Obtížná túra.

Žlutá věž (2355 m). Široká neb Červená věž (2466 m) $2^1/_2$ hod. Vůdce 10 K.

Dále na Končitou věž (2356 m); od Pěti ples 6—7 hod. Štít ten se uznává za nejtíže dostupný; přes Sedélko (Kl. Sattelpass, 2380 m) na dvojitou Ledovou Kopu (Markazitturm, 2611 a 2608 m) za 5 hod. Vůdce 10 K; na Sněhový štít (2507 m) za 3½ hod.; na Baraní Rohy (Grüne See-Spitze, 2536 m) za 2½ hod., vůdce 10 K. Za přechod k Zelenému plesu vůdce dostane 14 K. Sestup jest pro strmé sněhové spousty obtížný, vyžadujeť se velká obezřetnost. Na Laštovičí věž aneb Durný (Nordtrabant, 2625 m) výstup trvá 2¾ hod., vůdce dostane 13 K. Na Lomnický štít (2634 m) za 4 hod. Tato poslední túra jest velmi zajímavá; vede krásnými, ale nebezpečnými místy. Vůbec všechny tyto výlety jsou hodně namáhavé a obtížné. Chodníků není a jest tedy vůdce nezbytný.

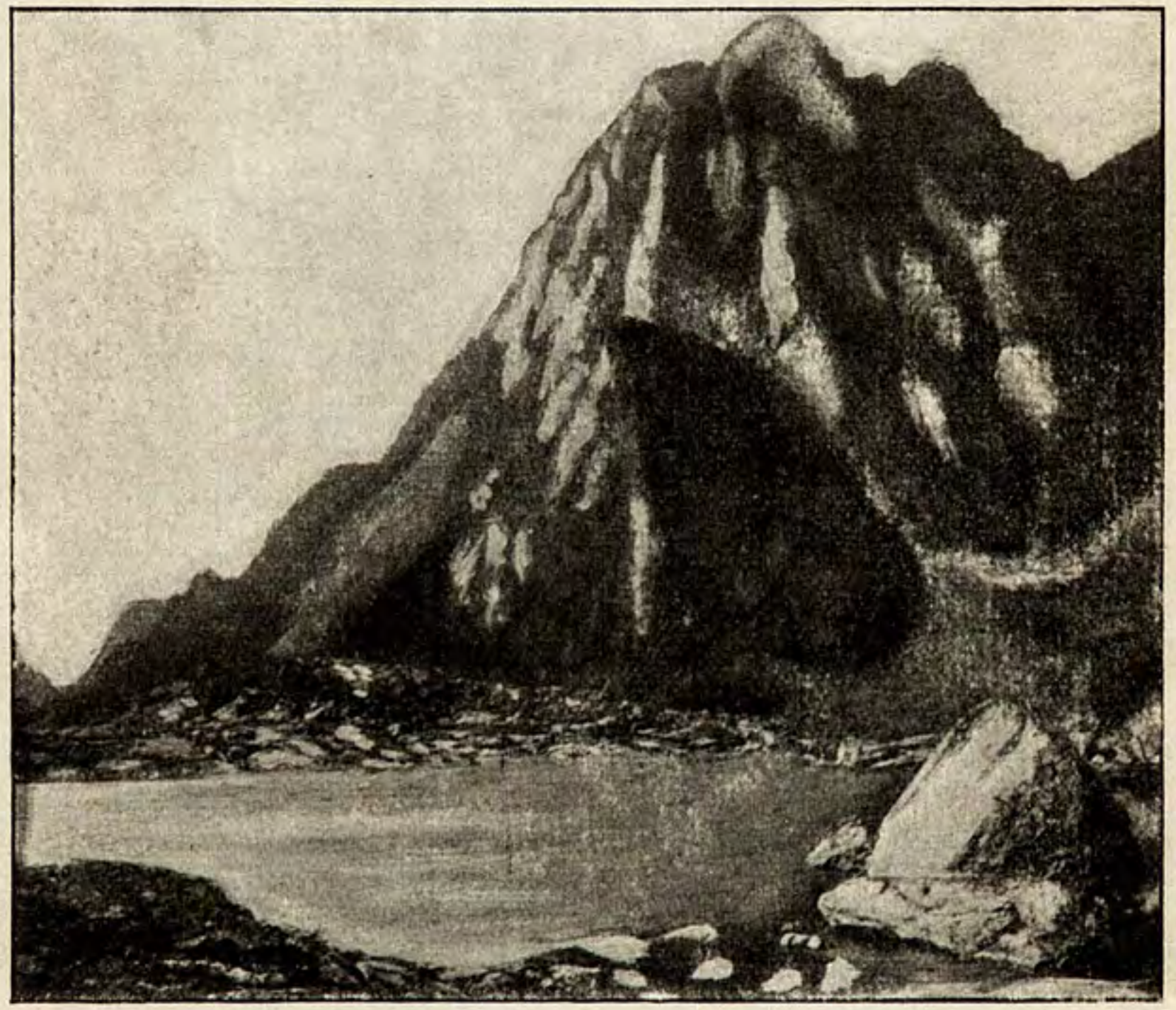

Pětispišské pleso a Stredohrot.

Od Ohniska na Lomnický jest snadnější výstup nežli od Pěti ples. Od můstku na pravo vzhůru širokým výmolem

asi za 1/2 hod. přijdeme k „Próbě“ a za 1 hod. na hřeben 2193 m vysoký. Pod sebou vidíme Skalnaté pleso. Blízko hřebene jest Mojžíšův pramen. Poslední voda. Odtud jest vystupování dosti namáhavé. Na nebezpečných místech jsou železné háky. Výstup od pramene 1 1/2 hod. Rozhled jest pěkný, ale velmi omezený.

Od Studenovodských vodopádů vede červeně značený přímý chodník do Tatranské Lomnice. Cesta trvá 5/4 h.

Sestupujíce s Lomnického štítu, můžeme sejíti ke Skalnatému plesu (Steinbach-See, 1752 m) a odtud přímo do Tatranské Lomnice aneb do Matliar (Mátlárháza).

Nádherné sídlo letní Tatranská Lomnice jest vzdáleno 6 km od Starého Smokovce. Ceny jsou tu vysoké, než možno dostati i lacinější pokoje a jídla v turistickém domě.

Ve vzdálenosti 2 km od Tatranské Lomnice při cestě, která se od Smokovce až po Belanské lázně nazývá cestou Marie Terezie, stojí na pěkné, horami ověnčené lučině malé letní sídlo Matliare (Mátlárháza, Matlarenau, 896 m). Ve čtyřech budovách jest na 70 pokojů. Ceny od K 1·60—3·— K. Týdenní pense (byt se stravou) 24 K.

Do Bělanských lázní (Barlangliget, Höhlenhain) jest odtud 7 km. Kočár se dostane za 5 K. Nedaleko jsou Kežmarské žleby, hájovna, kde možno dostati nocleh i stravu.

Z Matliar na Kežmarský štít (2556 m) stojí vůdce 10 K. Jde se chodníkem přes les na severozápad pod svahy Velké Svišťovky (Ratzenberg, 2040 m), pak na hřeben a na Velkou Svišťovku (2 hod.) a za nedlouho dolů do Hunsdorfského žlebu za 1/2 hod. Nahoru žlebem tímto jest obtížné lezení po 5/4 hod. na průlom mezi Hunsdorfským štítem (2353 m) a štítem Kežmarským. Výmoly a hřebenem na štít za 1 1/2 hod. Výhled jest krásný, ale cesta dosti obtížná.

K Zelenému plesu (1551 m). Vůdce ze Smokovce stojí 7 K, z Matliar K 5·50. Jest to příjemný procházkový výlet na 2 1/2 hod. Značkou jest červeno-bílý čtverhran. Nejdříve se dostaneme do doliny Bílé vody, potom se ubíráme podél Zeleného potoka k Zelenému plesu; cestou nás utěšuje čarovné okolí její. U Zeleného plesa stojí Friedrichova útulna. Ceny tu mají asi jako v Slezském domě. Úžas vzbuzují stěny Kežmarského a Lomnického.

Na východ od Zeleného plesa ve výšce 1580 m ukrývá se malé Černé jezírko (Čierne pliesko). Na severozápad nahoru strmou dolinovou tvrzí mezi Jehněcím štítem a Jastrabou vy-

jdeme chodníkem k Červenému (1813 m) a něco výše k Belasému plesu (1872 m). Výstup trvá asi 5/4 hod.

Na Baraní Rohy (Zöldtavi csúcs, 2536 m) vůdce dostane 9 kor. Tento štít jest dvojrohý. Horská dolina pod ním se nazývá Velkou Zamrzlou aneb Papyrusovou dolinou. Tu sníh zůstává ležeti i přes léto, tvoře velká pole sněhová.

Na sedlo nás doprovázejí žluté znaky. Celá cesta trvá přes tři hodiny.

K Bílým plesům a na Jehněcí štít (Weisze-See-Spitze, Féhertavi csúcs, 2231 m). Vůdci z Matliar se platí K 6·50 k plesům, na štít 8 K. Chodníkem k Bílým plesům se dostaneme asi za 3/4 hod. od Zeleného plesa; na štít není těžký výstup a trvá 2 1/4 hod. Rozhled jest krásný, neboť viděti téměř celý řetěz Vysokých Tater.

Od Bílých ples vede chodník na Kopské sedlo (značky modré); odtud můžeme sejíti do Javoriny a k Rybímu plesu. Tato túra jest dlouhá, vyžaduje celého dne.

Od Bílých ples chodník na pravo dolů vedoucí zavede nás přes Červenou Hlinu a Tokárňu (Drechslerhäuschen) za 2 1/2 h. do Bělanských lázní pod krásnou jeskyní krápníkovou.

Do Bělanských lázní dostaneme se i tak, že od Popradu jedeme železnicí až do Spišské Bělé (Szepesbéla). Odtud pak omnibusem za 1 K anebo kočárem za 5 K. Pěšky vykonáme příjemnou tuto cestu 10 km dlouhou za 2 hodinky.

Letní sídlo toto jest z lacinějších. Leží na ústí dolinky, Kotlinou zvané. Z pokojů se platí 14 až 36 K na týden; na den 1 až 4·80 K. Bělanské lázně děkují za svůj rozkvět krásné a velkolepé jeskyni krápníkové, která jest hojně navštěvována. Dobrý chodník po mnohých zákrutech přivede nás k jejímu otvoru za 20 minut. Jeskyně má elektrické osvětlení. Otevřena bývá v červenci a v srpnu. Vchází se do ní denně třikrát a to o 11., o 1. a o 3. hod. Hosty svolávají troubením. Vstupné za osobu 3·60 K. Groteskní podzemní útvary stalagmitů a stalaktitů překvapí každého.

Výlety od Bělanských lázní.

Do Pěnin na Dunajec po Smerdzonku přes Spišskou Maguru pěšky za 5 hod. Při Sublechnici jest Červený klášter; nedaleko něho možno vsednouti na vory a plaviti se touto klikatou dolinou, Dunajcem báječně přerytou pod útesy závratné výšky do polských lázní Szczawnice. Na tento výlet nutno počítati alespoň 1 1/2 dne.

Z Popradu možno se dostati k Dunajci též automobilovým omnibusem (autobusem) za 28 K. Ráno o 7. hod. se vyjede a vrátíme se nazpět asi o 6. hodině. Cesta se tedy vykoná za den.

Od Bělanských lázní za den zajdeme přes Žďárský průsmyk, Javořinu, Podspady, Jazczurówku do Zakopaného. Kočár tam i zpět stojí 28 kor.

Ale když se zatočíme do Bělovodské doliny, můžeme výbornou cestou přijíti i k Rybímu plesu.

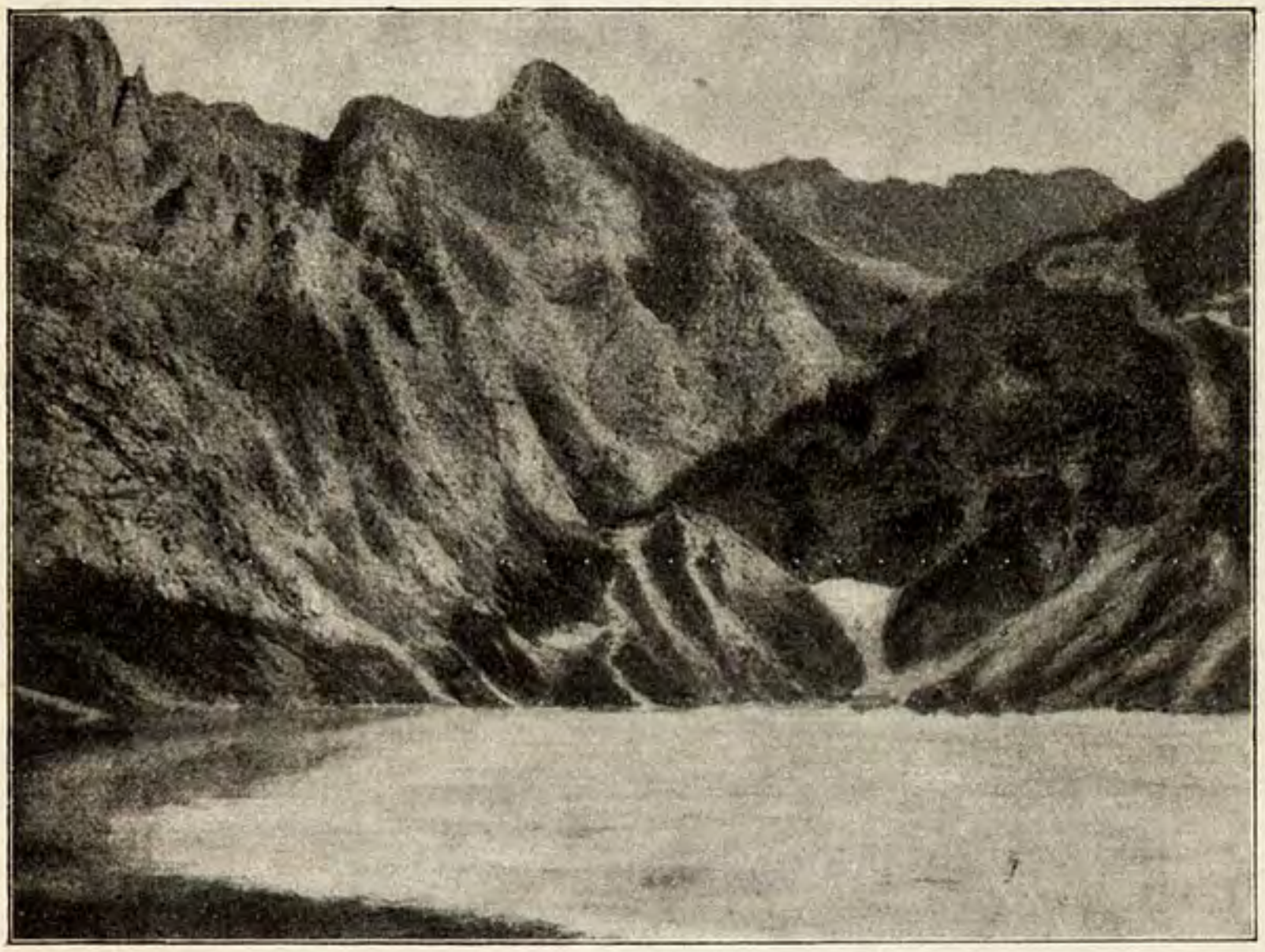

Mořské oko.

Rybí pleso Poláci nazývají Mořským okem, a Mořské Oko (Tengerszem, Meerauge), od něho asi $^3/_4$ hod. chůze vzdálené a v kotlině dřímající, zovou Czarným stawem. Nižší jezero leží ve výši 1393 m, druhé nad ním leží ve výši 1584 m. Všechny krásy přírody spojily se tu v jedno. Duši prochvívá tu velebnost a úžas. Cestující koří se tu mohutným dílům Tvůrcovým. Sem denně dovážejí kočáry návštěvníky po celou dobu letní, zvláště ze Zakopaného. I cesta sem jest velkolepá. Při Rybím plesu jest slušně zařízený hostinec, vystavěný v zakopanském slohu. Ceny pokojů do 6 kor. Jsou tam ještě 2 menší útulny s jednodušším a lacinějším zařízením.

Mořské Oko celé a východní polovice Rybího plesa náležely do r. 1902 Uhrám. Nyní jde hranice od Rysů hřebenem na sever přes Sedm Granátů až k potoku „od Rybiego".

Od Rybího plesa se turisté rádi pouštějí na Rysy. Dospějí tam po $4^1/_2$ hodinném namáhavém lezení.

Přes Svišťovku k Pěti Polským stavům přijdeme nejdříve severním, pak západním směrem za 2 hod. Nejprve nás uvítá Przedny staw (1672 m), potom Malý; při

Zbojnická pečienka.

tomto jest jednoduchá útulna (schronisko) s ložnicemi. Uprostřed jest Wielky staw (1669 m), největší jezero ve Vysokých Tatrách. Z něho vytéká Roztocký potok, který nedaleko tvoří krásný, 40 m vysoký vodopád Siklawu. Dále chodníkem na pravo snadno vystoupíme na Krzyžne (2110 m). Rozkošný rozhled! Nahoru dolinou na levo za 2 hod. od Malého stawu vylezeme na sedlo Závrat (2158 m) mezi Swinnicí (2306 m) a Kozím vrchem (2295 m). Odtud dolů strmým výmolem (řetězy) za $^5/_4$ hodiny k Czarnému stawu (1620 m). Krásné okolí. Útulna s postelemi a stravou. Odtud chodníkem přes Kužnice (Eisenberg) do rozkošného Zakopaného za $2^1/_2$ hodiny.

Od Czarného stawu na pravo na Kościelec, potom dolů ke Gąsienicovým plesům, pak zase nahoru strání Pošrední Turně

k útulně a hřebenem na štít Swinnice (2306 m). Zažijeme tu jeden z nejkrásnějších rozhledů. Sestup k Závratu jest dosti obtížný. Od Zakopaného na Swinnici $5^1/_2$ hod.

Ze Zakopaného oblíbené výlety jsou zejména: na Giewont (1900 m), do doliny Kościelské, na Gubałówku, Nosál a j. Po celý den tu hrčí kočáry, vezoucí výletníky na tu neb onu stranu. Švarní vůdci v národním kroji na kozlíku sedící jsou bezpečným znamením, že se jede dále, na partie obtížnější. Leckdy i na housle viděti vůdce hráti na kočáře.

V Zakopaném jsme doma, mezi svými. Tu slovanský hovor a slovanský zpěv zaznívá směle a všude. — Ale v Popradě-Velké neb ve Smokovci i na Štrbě cítíme malost slovenskou a slovanskou. Jen nesměle tu odpovídají na české neb slovenské otázky, odpovědí-li vůbec. Tu němčina a maďarština vévodí. Pohříchu také vinou naší. Kdy nastane obrat i zde, na staré půdě slovanské? Kdy počneme soustavně putovati do Tater i my a hrdě tu zjednávati platnost jazyku svému? Doposud i ten vůdce, i ten kočí tu udiven hledí, mluví-li s ním „pán" po česku neb slovensky.

A přece to velebné divukrásné horstvo tatranské vyrůstá z půdy slovanské, má ji před sebou i za sebou, dělí dva bratrské kmeny, z nichž ovšem jeden jest doma pánem, druhý otrokem! Hromy divo bijú do Tater, ale pak zase nebesa, k nimž tak blízko vztyčují temena svá, smírně se na ně usmívají tváří jasnou. Kéž jest to obrazem i pro poměry národní!

II.

Dr. VAVRO ŠROBÁR:

LÁZENSKÉ MIESTA NA SLOVENSKU.

Naše Slovensko je dosť bohate obdareno liečivými prameňami. Vyše polovice (20) všetkých miest lázenských nachodí sa v prekrásnych dolinách Veľkej a Malej Tatry. Veď naše Tatry svojou zvláštnou podobou, svojim voňavým vzduchom, svojmi jazerami, dolinami, bystrými potokami a čarokrásným pohľadom na Liptov, Spiš i Halič sú z najkrajších pohorí sveta. Sám pobyt na Tatrách je liekom unavenému duchu človeka. Pobuďme deň — dva na voňavých stráňach našich Tatier, a človek stáva sa lepším, laskavejším, sviežejším a veselším. I myslel by's, že pod týmito obrami horskými bydlí najšťastnejší národ sveta... A ono jak to zdanie je klamlivé! Tu bydlí ľud, jehož 1/4 šla svetom hľadať kus chleba pre hladnú rodinu a kus voľnosti a svobody pre utýraného ducha svojho. Tu najdeš naporad domky uzamknuté, okna doskami obité, jichž obyvatelia sú roztrúseni po širom svete.

Kdežto boháči z celého sveta z roka na rok v húfoch navštevujú naše krásné Tatry — ľud kraja podtatranského, ľud Liptova a Spiša podobne z roka na rok uteká za more hľadať zárobok pre rodinu a pre exekútora — —

I. Kúpele vo Spiši.

Na území spišskej stolice je 18 lázenských miest. Z týchto najvýznamnejšie najhľadanejšie sú:

1. Nižný Smokovec. Leží v krásnom horskom parku, vo výške 900 m nad morom neďaleko od železničnej stanice: Poprad-Veľká. Sú zariadené moderne, čisto a pohodlne. Budovy majú elektrické svetlo. Smokovských lázní užíva sa v tých chorobách, ako lázní Františkových v Čechách.

Denne celé zaopatrenie stojí 10 korún. N. Smokovec je hľadaným liečebným a výletným miestom.

Od Smokovca na všetky strany nachodí sa ešte 12 väčších — menších lázenských, klimatických a výletných miest. Všetky majú jednu spoločnú výhodu: ležia v prekrásných údoliach Tatier, medzi horami a hodne vysoko nad hladinou morskou. Sú všetky v neslovenských rukách, ba mnohé sú

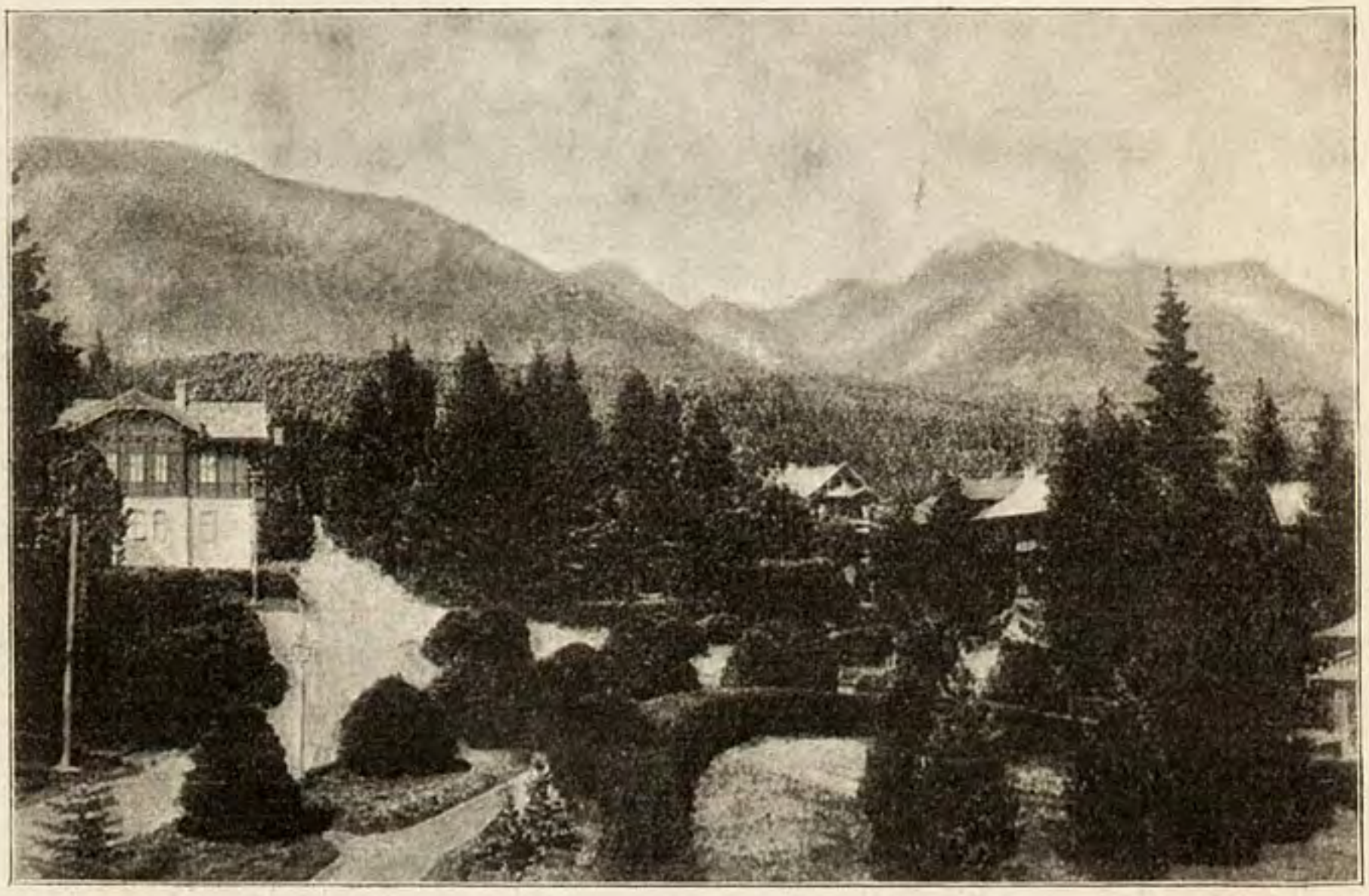

Dolní Smokovec.

zrovna majetkom našich zarytých nepriateľov. Mená ich sú novoutvorené, cudzé a často slovanskému uchu odporné. (Ótátrafüred, Ujtátrafüred, Thurzofüred, Iglófüred, Tátravirágvölgy, Matlárháza atd.)

2. Baldovce. Ležia asi na 3 kilometre od stanice Spišských Vlách (Szepes-Olaszi)) asi vo výške 430 m nad morom. Majú mnoho liečivých prameňov, ich teplota je 9°—10° C. Sem chodia nemocní liečiť choroby žalúdka a čriev; obličiek, katarrh pľúc, cukrovú nemoc, žlčové kamienky, zapálenie jatier a mechúra. Krom liečivej vody majú vodoliečebný ústav a vôbec všetky bežné liečebné zariadenia.

3. Čarnohurské kúpele. Od Novej Vsi (Igló) povozom za 2 hodiny. Lázne ležia v peknej dolinke a sú z najstarších na Slovensku. Lečia su tu nemoce pľúc a zažívacích ústrojov, chronické ženské nemoce, nervosita a choroby obehu krvného. Opatrené sú všetkými diäteticko-fysikálnými prostredkami. Cena bytu a stravy veľmi mierna.

4. Vyšné Ružbachy (Felső-Zúgó). Na blízku Podolinca. Výška nad hladinou mora 617 m. Majú pramene uhličité. Lázní sa užívá: u rheumatických a kľbnych nemocí; u zánetov žláz, kožných a pľúcných chorôb; konečne u zdurení jatier a slziny. Ceny bytu a stravy mierne.

5. Gánovce. Pri stanici Poprad-Veľká. Pramene majú 24° C. Odporúčajú sa u nasledujúcích nemocí: u rheumatismu, zánetu kľbov, ischiasu, katarrhu žalúdka a čriev, u chudokrevných, nervósnych, skrofulósnych a hlavne u detí s anglickou chorobou.

6. Novoveské kúpele (Iglófüred). Od Novej Vsi povozom asi za ½ hodiny. Výška nad morom 580 m. Ležia v krásnej lesnatej krajinke. Zariadené sú elegantne. Majú: teplé, slané, slnečné, blatové a uhličité lázne. Odporúčajú sa u nemocí: neurasthenie; pľúcnych katarrhov; srdca a obehu krve; zažívacích ústrojov; u chudokrevných a hlavne po vysilujících operaciách a ťažkých horečnatých chorobách ako zotavujúce miesto. Byt a strava dobrá za ceny ľavné.

7. Lubické kúpele. Na 8 kilometrov od Kežmarku. Ležia vo výške asi 700 m nad morom. Sú sírnaté lázne a čo do účinku vyrovnajú sa Trenčianským Tepliciam alebo cášským (Aachen) lázňám. Užíva sa ich pri chronických zánetoch kľbov, pri zlatej žile; scrofulose a hlavne u tvrdošijných nemociach kožných. Zaopatrenie je veľmi lacné.

8. Ľuboveň. Ležia u dráhy košicko-orlovskej (stanica Lubotyň). Pramene obsahujú hlavne kyselinu uhličitú a železo. Užíva sa ich u chudokrevných, u bledačky a u nemocných po ťažkých, vysilujúcích chorobách.

9. Lučivná. Ležia medzi Štrbským plesom a Popradom vo výške 770 m nad morom. Je prekrásné klimatické miesto.

10. Starý Smokovec. Sú najväčšie lázne tatranské, ležia u dráhy košicko-bohumínskej hodinu cesty od Popradu-Veľkej. Slúžia ako východisko turistom na Tatry. Svojim moderným zariadením staly sa obľúbeným miestom uherskej aristokracii.

Nový Smokovec. Žel. stanica: Poprad-Velk'á. Vo výške 1005 m nad morom. Majú moderne zariadené sanatorium pre suchotinárov s 25 postelmi. Viacej nemocných neprijmú. Elektrické osvetlenie a pohodlné byty. V lete krásne výlety a procházky v ihličnatých horách.

II. Liptovské lázne.

11. Štrbské pleso. Leží na úpätí Vysokej Tatry vo výške 1387 metrov nad morom. Železničná stanica: Štrba (Csorba). Je svetoznáme výletné a klimatické miesto. Čarovný výhl'ad na dolinu Váhu. Ročne navštivujú ho tisíce turistov z celého sveta. Krom výletníkov a turistov, ktorých vábí krásná poloha jazera, úl'avu nájdu tuná hlavne nervósni a prepracovaní l'udia.

12. Lúčky. Na dráhe košicko-bohumínskej. Stanica: Teplá. Vo výške 600 m nad morom. Teplota prameňa 26·2—27° R. Obsahujú hlavne železo. Užívá sa ich s výsledkom u všetkých poruch obehu krvného; u chudokrevnosti; škrofulosy: v počiatočnom stadiume tuberkulosy a pri tvrdošijných výpotkoch pl'úcnej blany. U ženských nemocí. — Blízko lázní je dedina: Lúčky, povestné bojkotom nenávideného odrodilca-kňaza. Lázenský lekár: Dr. J. Burjan, Slovák. Sezóna júl-august. Ceny mierne. Okolie vhodné k výletom na Malú Tatru a do Oravy.

13. Železnô. Leží vyše 1000 metrov nad morom. Železničná stanica: Ružomberok. Je prvotriedne klimatické miesto na Slovensku. Chyba je len, že majitelia sú chodobní a málo venujú na jeho povznesenie a zariadenie. Leží v prekrásnej kotlinke, odkial' možno robiť výlety na všetky štyry strany s prekrásnými výhl'admi na dolinu Váhu. Býva stálým dostaveníčkom slov. národovcov. Kúpel je na predaj. S výsledkom sa lieča katarrhy priedušiek a pl'úc, počiatočná tuberkulósa, nervové choroby a chudokrevnost.

14. Korytnica. Stanica: Ružomberk a odtial lokálkou za hodinu až do lázní. Leží v doline chránená so všetkých stran vysokými ihlačnatými lesami. Je príjemné lázenské a klimatické miesto. Pramene obsahujú mnoho vol'nej kyseliny uhličitej. Lieča sa s úspechom katarrhy žalúdka a čriev; dálej katarrhy priedušiek a pl'úc, nemoce nervové.

15. Lubochňa (Fenyöháza). Klimatické miesto v Dolňom Liptove pod úpätím „Fatry". Aerár a súkromníci z Pešte majú viacej víl. Nervósni a prepracovaní l'udia nájdú znamenitého osvieženia. Je z najkrajších klimatických miest na Slovensku.

III. Turčianské lázne.

16. Štubňa. Na dráhe: Vrútky-Pešťbudín. Horúce pramene majú teplotu 32° 36° R. S dobrým úspechom lieči sa tu: rheumatismus svalov i kl'bov; chronické výpotky, nepohyblivosť svalov; nemoce kožné a nervové.

IV. Lázne v Orave.

17. Polhora. V hornej Orave na 2 hodiny od stanice: Tvrdošín. Pramene obsahujú jodové soly. Úspešne sa lieča: skrofulosa, luetické nemoce, chronické výpotky dutiny plúcnej a brušnej. Nádory jatier a slziny. Zdurené žlázy miazgové.

V. Lázne v Trenčianskej.

18. Rajecké Teplice. Lokálkou za pol hodiny zo Žiliny. Výška nad morom 420 m. Teplota prameňov 33° C, ktoré obsahujú železo a volnú kyselinu uhličitú. Užívá sa ich: u ženských nemocí; u kožných nemocí; rheumatismu svalov a kl'bov a u nemocí výpotkových. Dálej u nemocí nervových, u anglickej choroby, u katarrhov l'advín, žalúdku a čriev.

19. Trenčianske Teplice. Na dráhe Žilina-Prešpurk, asi za 15 minút elektrickou dráhou z Trenčanskej Teplej (Hölak). Sírnaté pramene vyvierajú 42° C horúce zo zeme. Odporúčajú sa u týchto nemocí: u rheumatismu svalov a kl'bov, u porúch z porážky mozgov a míchy povstalých; u neuralgií, kožních nemocí a kariósnych zánetov kostí. Kúpele sú otevrené cez celý rok. Svojou solídnosťou a liečivou silou majú dobrú povest v celej strednej Evrope.

VI. Lázne v Nitrianskej.

20. Piešťany. Majú svetovú, dobrú povesť. Teplota zo zeme vyvierajících prameňov 60° C, takže pred upotrebením treba ich ochladzovať. Účinok lázní v určitých nemociach je istý a bezpečný. Liečivá síla hlienu (blata) je všeobecne známa. Indikácie: U všetkých foriem rheumatismu a dny; u neuralgií, paralys a exsudatov. U luetických a kožných nemocí. Lázne sú celý rok otevrené. Kúpele navštívi ročne viac tisíc nemocných.

21. Smrdáky blízko Senice. Sírnaté pramene; užívá sa ich v tých nemociach, ako kúpelí Trenčianských Teplic, alebo ako Piešťanských.

VII. Lázne v Šaryši.

22. Bardiovské kúpele. Ležia v kotline pod Beskydami. Užívá sa ich: u nemocí ženských, chudokrevnosti a bledačke, u chronických katarrhov hrtanu, pľúc, žalúdka a čriev. U nervových nemocí; u skrofulosy a anglickej choroby. Zariadenie moderné.

VIII. Lázne vo Zvolenskej.

23. Sliač u Zvolena. Ležia vo výše 1140 m nad morom v krásnom romantickom kraji. Teplé pramene obsahujú železo. Indikácia: ako u prameňov Lúčky v Liptove. Lázne sú velmi četne navštevované.

24. Brusné. Na dráhe Baňská-Bystrica-Brezová. Pramene obsahujú Glauberovu sol. Nemoce, ktoré ľudia lieča v Karlových Varoch, mohli by liečit aj tu. Indikácie: nemoce žalúdka, čriev, jatier a žlčového mechúra; nemoce mechúra a ľadvín. Jako klimatické miesto: u nervósnych a prepracovaných.

IX. Lázne v Tekovskej.

25. Vyhne. Neďaleko Štiavnice. Výška nad morom 310 m. Teplé pramene obsahujú železo. Užívá sa ich u bledačky, chudokrevnosti, u ženských nemocí; po vysilujících, dlho trvajúcích a u nervových nemocí. Lázne bývajú hojne navštevované.

* * *

Slovenský kraj je bohate obdaný prírodou, liečivými vodami a krásnými krajmi. Lázenské miesta na Slovensku môžu úplne nahradiť cudzozemské kúpele. A predsa tisíc nemocných zo Slovenska i z celej krajiny hľadá úľavy radšej v cudzine, menovite v lázenských miestech nemeckých. Tak sa náš národný kapitál odnáša k cudzincom, ktorí z nás bohatnú a tým stávajú sa nám nebezpečnými nepriatelmi.

Všetky lázne na Slovensku však majú jednu chybu — sú v rukách odrodileckých. I neslúži Slovákom ku cti, že nemajú ani jedných jediných kúpeľov vo svojich rukách. A obráť sa kamkoľvek do kúpelov u nás — všade ťa ovanie cudzota. Nájdeš všade nápisy, časopisy v akejkoľvek reči evropejskej — ale slovenčiny nikde. Tak je v hoteloch obsluha cudzia, často až nepriateľská slovenskému jazyku.

Slovensko oplýva prírodnými krásami a vzácnými liečivými prameňami — bol by už čas, aby sa Slováci nie len honosili krásou svojej zeme, ale aby mali z nej aj zaslúžený úžitok.

KNIŽNICA

III.

STANISLAV KLÍMA:

VLAKEM PŘES SLOVENSKO.

Z DĚJIN CESTOVÁNÍ PO SLOVENSKU.

My Čechové máme k cestování po Slovensku jakési historické právo. Byl' prvým českým „cestovatelem" na Slovensko sám náš Jan Žižka z Trocnova. Jeho výprava do Uher na podzim roku 1423, kterou podnikl z Moravy do Holiče a starou obchodní cestou do Ostřihoma a zejména pak jeho sedmidenní zpáteční ústup jsou z nejslavnějších jeho činů válečných. Stará obchodní cesta z Moravy do Uher vedla podle listiny krále Roberta z roku 1336 (Památky archaeologické V. 330.) přes Holič, Šaštín, Jablonicu, Bínovce do Trnavy, odkud přes Farkašín, Šintavu, Nyárhid a Udvard do Ostřihoma. Touto cestou valila se pak husitská vojska česká i na ostatních výpravách svých do Uher. Tak „cestovali" čeští Husité na Slovensko roku 1428, 1430, 1431 a 1432. Jedině poslední výprava husitská roku 1433 do Uher brala se jinudy, poněvadž měla cílem svým Spiš za Tatrami. Z těchto českých Husitů usadilo se jich mnoho na Slovensku trvale, zejména za potomní vlády Jana Jiskry z Brandýsa. Na východním Slovensku v Gemeru vystavěli Husité Muráňský zámek a opevnili četné jiné hrady, Hradovou u Tisovce, Magin hrad a j. Kostely obehnali příkopy a zdmi, na př. v Rimavské Bani a jinde v rimavské dolině. Tyto husitské kostelíky výborně popsal nám prof. J. Koula ve Sborníku „Slovensko", vydaném Uměleckou Besedou v Praze roku 1900. První zprávy o českých Husitech, usedlých v Gemeru, podal již farář Bartholomaeides ve spise „De Bohemis Kishontensibus" roku 1796 v Prešpurce vydaném.

Pod Muráňským zámkem celá obec Dlhá Lúka je původu husitského. Téměř všichni obyvatelé její mají příjmení „Čech".

Ústredie ľudovej a umeleckej výroby
KNIŽNICA
v Bratislave

O českém původu také svědčí jméno osady České Brezovo (Csehbrezó) v novohradské stolici na samém pomezí stolice gemerské.

Ještě větší zástupy české „cestovaly" na Slovensko po roce 1620, když česká samostatnost a svoboda víry vykrvácela v nešťastné bitvě na Bílé Hoře. Spojenec českých stavů v odboji proti Ferdinandovi II. Gabriel Bethlen dal se roku 1620 v Báňské Bystrici zvoliti za krále uherského a mírem v Mikulově bylo mu ponecháno východní Slovensko. Tam se proto uchýlili čeští vystěhovalci, kteří nechtěli opustiti víru po otcích zděděnou.

„Tatry, vy přijměte
nás v té úzkosti,
u vás chceme žíti
i složit kosti."

Tak volali, nesouce s sebou Bibli Kralickou a Labyrint světa a s nimi i českou osvětu a českou víru evangelickou a splynuvše s domácím obyvatelstvem, stali se základem nejvzdělanější části slovenského národa.

V 19. století Slovensko stalo se opět cílem českých cestovatelů. Na Slovensko především cestují čeští literáti a umělci, aby naváželi skvostů z bohatých zdrojů slovenské kultury lidové, aby se osvěžili svěžím vzduchem podtatranských lesů a upevnili znovu československou vzájemnost, která zavedením slovenštiny za jazyk spisovný roku 1844 utrpěla — ovšem neprávem — veliké trhliny.

Jednou z prvních byla naše Božena Němcová. Roku 1852 navštívila Zvolen a přivezla si odtamtud mnohé ze svých pohádek.

Roku 1876 přivezl si ze Slovenska náš pootavský pěvec Adolf Heyduk „Cymbál a husle". Bylo to nedlouho po neslýchaných útiscích Slováků, kterých se Maďaři dopustili zavřením Matice slovenské a slovenských gymnasií, a tím přirozeně zájem náš o Slovensko vzrostl.

Roku 1879 a 1880 cestuje s Heydukem po Slovensku Rudolf Pokorný, který stal se pak hlavním pěstitelem literární vzájemnosti česko-slovenské. Zemřel však příliš brzo — již roku 1887.

Téhož roku byl pak poprvé na Slovensku, na výstavce výšivek ženského spolku „Živeny" v Turč. Sv. Martině, Karel

Kálal, který neměl na Slovensko daleko. Byl ť odborným učitelem na měšťanské škole ve Frenštátě pod Radhoštem na Moravě. Kálal se stal nástupcem Pokorného: cestuje od té doby na Slovensko každý rok a šíří u nás známost o Slovensku a lásku k němu slovem i tiskem. Jmenujeme jen nejkrásnější jeho knihu „Obrázky z pod Tater", vydanou v Praze 1907.

Nejslavnějším českým znalcem Tater jest plzeňský učitel Karel Drož, který napsal o Tatrách dvě české knihy kromě článků časopiseckých, a to „Tatry" roku 1897 a „Život na Tatrách" roku 1906.

Čeští spisovatelé přivezli si s cest po Slovensku podněty k mnohé práci vzácné: Julius Zeyer svého „Radúze a Mahulenu", Jiří Mahen „Jánošíka" atd. Cestou po Slovensku konal také Alois Jirásek přípravy ke své velikolepé trilogii „Bratrstvo".

Universitní professor pražský dr. Fr. Pastrnek cestoval po Slovensku za materiálem dialektologickým. Není možno v mezích tohoto krátkého článku vypočísti celou tu dlouhou řadu našich literátů, kterým Slovensko se stalo studnicí nadšení a podnětů. A nejen literátům! I umělcům! Vzpomeňme z malířů jenom Jaroslava Věšína a z hudebních skladatelů Vítězslava Nováka. Jest však také dosti těch Čechů, kteří podobně jako v době husitské se na Slovensku trvale usadili.

Jenom že tito dnešní „Husité" naši neslouží nám většinou ke cti u našich bratří Slováků. Vytýkáme často Slovákům slabost v jich odporu proti Maďarům, ale naši krajané usedlí mezi Slováky, ať jsou v odvislém postavení lesníků a úředníků na panstvích a j., či samostatnými obchodníky a živnostníky, bývají prvními, kteří se odnárodňují a nechtějí míti nic společného s lidem, uprostřed něhož žijí.

S faráři a úředníky, kteří násilím chtěli posvětiti kostel v Černové a veleli četníkům stříleti do lidu, který jim chtěl v tom zabrániti, byl také „Čech" ředitel kůru z Ružomberka Chládek!

Čest výjimkám, kterých ovšem není mnoho!

Takovou jest na př. obchodník pan Houdek v Ružomberku, jehož syn p. Fedor Houdek stojí v čele ružomberské strany slovenské. Vzácným zjevem jest také náš krajan Jan Kadavý (žil v letech 1810—1883). Touha poznati osobně Kollára přivedla ho na Slovensko, které si potom zamiloval, a od r. 1839 působil jako evang. učitel v Německé Lupči a jako hudební skladatel. Sám dr. Hurban nazývá ho prototypem

vzájemnosti československé. Podobně působil jako evang. učitel na Slovensku Václav Vraný, nyní správce musejních sbírek v Turč. Sv. Martině. Čechem je také knihtiskař Fr. Klimeš v Lipt. Sv. Mikuláši.

JAK CESTOVATI PO SLOVENSKU.

Jest věc samozřejmá, že úkol českých turistů, jdoucích na Slovensko, jest zcela jiný než úkol turistů, cestujících na př. po Alpách.

Pěkně to vystihuje dr. Šrobár v předmluvě, kterou napsal k stručnému průvodci ménu po Slovensku roku 1899: „Pôjdeš-li milý čitateľu, na Slovensko, do kraju tvojich najbližších bratov, maj na pamäti vedľa zábavy a osvieženia mysli i ten vyšší ciel, abys' sám poznal čo najlepšie svojich bratov, ich život spoločenský, kultúrny, hospodársky a politický, ich krásy a šerednosti, ich cnosti a slabosti. A čo poznáš a čo si zapamätuješ, sdel to, až sa vrátiš do svojej vlasti, svojim najbližším — bez predpojatosti a s láskou. Tak obohatíš seba, prispeješ k poznaniu pravdy a prospeješ svojmu národu!“

Tedy cílem naší cesty na Slovensko má býti nejen poznání velikolepých přírodních krás Slovenska, ale i poznání slovenského lidu. Abychom pak výsledkem své cesty byli po této stránce jak náleží spokojeni, jest potřebí o této věci promluviti.

Byli mnozí lidé na Slovensku, přijeli zpět a vypravovali, že Slovenska nepoznali. Cestovali vlakem po Slovensku, navštívili Tatry, přenocovali v některém slovenském městě v hotelu, ale Slováků neviděli, naopak měli dojem, že cestují krajem ryze maďarským.

Pravdivá jsou slova, která v článku „Kolko nás je“ napsal Jan Párička do Slovenského kalendáře na rok 1905: „Železničná čiara od Prešporku až po Košice tiahne čistoslovenským krajom, a predsa cestuje-li tadeto cudzinec, s pomerami neoboznámený, všetko iné si, nebodaj, bude mysleť, len to nie, že tento kraj obývajú Slováci. Lebo čo ho má na to upomínať? Nápisy na staniciach, hovor železničných úradníkov? A keď mu hádam napadne spýtať sa konduktora, alebo niektorého železničného úradníka, čo tu býva za národ, tiež sotvá dostane pravej odpovede, lebo u nás sa už zvykom stalo, tajiť našu existenciu, keďže napriek všemožným nástrahám nemáme vôle vyhynúť.“

První podmínkou zdaru cesty po Slovensku jest tedy: obeznámiti se již před cestou s poměry slovenskými. Ostatně žádný zkušený turista nejede na cestu bez přípravy.

Přípravou k cestě na Slovensku mohou býti spisy Kálalovy: „Slovensko a Slováci" v Matici Lidu roku 1905, „Na krásném Slovensku" a „Jděte na Slovensko" 2. vydání z roku 1908 a spisy Drožovy: „Tatry" a „Život na Tatrách". Vedle toho pak revue „Naše Slovensko", jež vycházela redakcí A. Reisa v Praze na Král. Vyšehradě.

Druhou podmínkou pak jest: nevázati se pouze na jízdu po dráze a na pobyt v hotelu, ale odbočiti od železniční trati a cestovati hodně pěšky.

Cestování pěší je sice namáhavé a pěší turista s tlumokem na zádech vzbudí leckde v Uhrách ještě i dnes úžas dětí i dospělých, poněvadž „páni" v Uhrách pěšky nechodí. Přes to nejkrásnější vzpomínky na Slovensko budeme míti právě s cest, na kterých opustíme vyšlapané chodníky turistické podél železničních tratí a zaměříme do krásných, nepovšimnutých dolin slovenských. Tam nalezneme i „zapadlé vlastence" slovenské, faráře a učitele, o nichž sice historie z pravidla nemluvívá, avšak kteří konají pro národ práci nejdůležitější. Naše rozprava jest založena podle železničních tratí, ale udává všude zajímavé odbočky, ze kterých každý, sestavuje cestovní plán svůj, vybrati si může, co se mu podobá.

Rozumí se však, že v dědinách slovenských nenajdeme všude hostinců se vším pohodlím, jako na př. ve Švýcarsku. Na podobný výlet leckdy bude radno vzíti si potraviny s sebou. Potraviny ty nakoupíme v každém městě slovenském, nejlépe hodí se k tomu uherský salám a uzený sýr ovčí „oštiepok", v kusech soudkovitých prodávaný. Sodovku mají na Slovensku v každé dědinské krčmě. Tou uhasíme žízeň nejlépe s troškou vína, které zde prodávají na deci (decilitry), nikoliv jako u nás na „čtvrtky". Na uhašení žízně stačí nám dvě deci. Pivo na dědinách nebývá dobré a jest ostatně všude v Uhrách drahé ($^1/_4$litr neboli „pohár" piva stojí 14—20 h, $^1/_2$litr neboli „krígel piva" 26—32 h).

Hostince a hotely v městech na Slovensku podobně jako krčmy na dědinách jsou většinou v rukou židovských. V samotném slovenském „Domě" v Turč. Sv. Martině jest nájemcem žid. Křesťan prý by nebyl dostal koncessi. Otázce této měli by Slováci věnovati více pozornosti.

Snažil jsem se ve svém vypsání upozorniti na křesťanské

hostince, pokud jsem je poznal z cest vlastních, a byl bych velmi rád uvedl je na všech místech podle stavu nejnovějšího, neboť jest možno, že někde hostinec zanikl, jinde opět nový vznikl nebo přešel do rukou křesťanských aneb naopak, avšak přes četné dopisy se mi to nepodařilo. Ve Švýcarsku žije většina obyvatelstva z přílivu cizinců. Mohlo by tak býti i v některých krajích na Slovensku. Ovšem, když se o to vláda nestará, jest povinností Slováků, aby se chopili svépomoci, zakládali okrašlovací spolky a pokusili se o zřízení křesťanských hostinců ve svých městech.

V maďaronském anebo židovském hostinci nesmí vás ani napadnouti žádati snad slovenský časopis. Budou se snažiti též přiměti vás aspoň k hovoru německému, aby slovenčinou neposkvrnili svých rtů. Myslí ubožáci, že vzdělaného člověka není důstojno mluviti slovensky. Vysloví-li kdo své podivení nad tím, že v krajině čistě slovenské slyší jen maďarský hovor, dostane za odpověď do omrzení se opakující maďarskou filosofii, že „kdo chce v Uhrách bývať, musí uhorsky hovoriť a komu sa tak nepáči, môže sa vysťahovať." Význačnou illustrací k tomu je fakt, že v desítiletí 1899—1909 vystěhovalo se z Uher do Ameriky 1,812.105 osob!

Při podobných hovorech v hostincích na Slovensku jest potřebí jisté dávky opatrnosti, abychom jednak zbytečným drážděním Maďarů neztěžovali postavení Slováků, jednak „ohrožováním maďarské vlasti" neohrozili vlastní osobní svobodu svoji. Mnozí turisté čeští častokráte musili již z autopsie poznati vnitřek maďarského vězení. Jest nutno pro všecky podobné případy míti s sebou legitimaci, nejlépe domovský list.

Nechci tím však nikoho zrážeti s cesty po Slovensku! Naopak, jděte na Slovensko, abyste na vlastní oči shlédli utrpení vlastní krve naší, části našeho národa i vzmáhající se plamének národního života slovenského. Vrátivše se pak domů, nezapomeňte na Slovensko, zůstaňte přáteli Slováků a přátelství své projevte i skutkem! Staňte se členy Československé jednoty v Praze! Slovákům také prospěti můžeme předplácením jejich časopisů, a to přece není žádnou obětí! Jsouť styky se Slovenskem jenom nejvlastnějším zájmem naším!

Ze zvláštností kuchyně hostinců na Slovensku připomenouti sluší zvláště „gulyás" — guláš — a „pörkölt" — naši telecí papriku. „Plněná paprika" jsou lusky paprikové plněné sekaným masem. Zvláštností uherské kuchyně jest také kukuřice, která vařená a posolená se přímo z klasů okousává. Výborným příkrmem v létě bývá meloun buď vodnatý červený

aneb cukrový žlutý, který se jí s cukrem. Slovenským národním jídlem jsou halušky se slaninou, asi jako naše nudle, posypané bryndzou (ovčím tvarohem).

Češtinou vystačíme a dorozumíme se všude na Slovensku. Jen nemáme-li okružního lístku a kupujeme-li si lístky k jízdě vlakem u pokladny na nádraží, některý úředník nebude chtíti nám rozuměti a tu nezbude nám jiného, než utéci se k prostředku, kterým i slovenští národovci si vypomáhají, totiž požádati znovu za lístek po německu.

Okružní lístek zbaví nás sice povinnosti kupovati si jízdní lístky zvláště, avšak jinak neposkytne žádné výhody, jakou poskytuje v Německu, Švýcarsku nebo u nás. Na okružní lístek III. třídy nemůžeme použíti ani rychlovlaku, leda za příplatek, poněvadž v Uhrách (vyjma trať bohumínsko-košickou) jezdí při rychlících jen vozy třídy I. a II.

Mapy k cestě na Slovensko nejlepší jsou t. zv. speciální vojenského ústavu zeměpisného ve Vídni, v měřítku 1 : 200.000, které nám opatří každé knihkupectví 1 za 2 K. Na Slovensko jich jest potřebí hlavně 3: Trentschin 36° 49°, Neusohl 37° 49° a Leutschau 38° 49°. Z maďarských map nejlepší jsou mapy Gönczyho; jsou to mapy jednotlivých stolic po 40 h.

Maďarštině není potřebí se učiti. Aby však český turista mohl se orientovati na nádraží, v jídelním lístku a na mapách, klademe tu několik nejdůležitějších výrazů maďarských. Maďarská výslovnost jest tato: cs = č, cz = c, gy = ď, ny = ň, ty = ť, s = š, sz = s, zs = ž.

Pályaudvár, nádraží.
Állomás, stanice.
Bemenet, vchod.
Tilos a bemenet, zakázaný vchod.
Kimenet, východ.
Étterem, jídelna.
Nemdohányzó, nekuřáci, slov. něfajčiaci.
Női szakaz, oddělení pro dámy.
Gyorsvonat, rychlík.
Személyvonat, osobní vlak.
Harmadik osztály, třetí třída.
Második osztály, druhá třída.
Kalauz, průvodce.
Jegyek kiadás, výdej lístků.
Váróterem, čekárna.
Ruhatár, šatna.
Pénztár, pokladna.
Távirda, telegraf.
Hordár, posluha.
Uraknak, pro pány.
Nöknek, pro dámy.
Tessék beszállni, račte vstupovati.
Tessék, račte, slov. něch sa páči.
Kérem a jegyet, prosím o lístky.
Kérem, prosím.
Köszönöm, děkuji.

Jó reggelt, dobré jitro, slov. dobré ráno.
Jó napot, dobrý den.
Szálloda, hotel.
Vendéglö, hostinec.
Kávéház, kavárna.
Szoba, pokoj.
Ágy, postel.
Bor, víno.
Sör, pivo.
Viz, voda.
Szappan, mýdlo.
Törülközö, ručník.
Gyertya, svíčka.
Szobaleány, pokojská.
Pinczér, číšník.
Füzetni, platit!
Tányér, talíř, slov. tanier.
Pohár, sklenice.
Palaczk, láhev.
Findzsa, koflík.
Villa, vidlička.
Kés, nůž.
Kanál, lžíce.
Kenyér, chléb.
Tej, mléko.
Irosvaj, máslo.
Tojás, vejce.
Hus, maso.
Só, sůl.
Szivar, doutník.
Dohány, tabák, slov. dohán.
Város, město.
Falu, ves, slov. dědina.
Vár, hrad, slov. zámok.
Sziget, ostrov.
Fürdö, lázně, slov. kúpele.
Liget, lesík.
Völgy, údolí, slov. dolina.
Kert, zahrada.
Fa, strom.
Hegy, vrch.
Tó, jezero.
Folyó, řeka.
Nap, den.
Út, třída.
Utcza, ulice.
Tér, náměstí.
Szinház, divadlo.
Egyház, kostel.
Gyógyszertár, lékárna.
Orvos, lékař.
Rendör, strážník.

SLOVENSKO A SLOVÁCI.

Slovenskem nazýváme 15 stolic v horních Uhrách. (Všech stolic v Uhrách jest 63.) Zeměpisně dělí se ve dvě části: západní a východní Slovensko.

Západní Slovensko má tyto stolice: Prešpurk, Nitru, Tekov, Hont, Novohrad, Trenčín, Turec, Oravu, Liptov, Zvolen. Řeky tekou tu vesměs na západ a jih do Dunaje. Jsou to: Váh s Oravou, Turcem a Kysúcou, Nitra se Žitvou, Hron se Slatinou a Ipel.

Východní Slovensko má stolice: Spiš, Šaryš, Gemer, Abauj a Zemplín. Vody odvádějí z něho na východ do Tisy řeky: Slaná s Rimavou a Bodvou, Hernad s Torysou, Topla, Ondava a Laborca.

Celé Slovensko měří 53.053 km², tedy o něco více než království České.

Obyvatelstva má 3,016.760. Z toho jest 1,706.539 Slováků, 970.411 Maďarů, 220.497 Němců a 83.945 Rusů. (V celých Uhrách jest 2,002.136 Slováků, 8,648.678 Maďarů, 1,997.115 Němců a 424.774 Rusů vedle 2,798,536 Rumunů a 708.825 Srbochorvatů.)

Z 15 stolic na Slovensku jsou 4 čistě slovenské: Orava, Trenčín, Liptov, Zvolen.

V dalších 6 Slováci mají většinu: v Turci (1/5 Němců), Nitře (1/5 Maďarů), Šaryši (1/5 Rusů), Spiši (1/4 Němců), Tekově (1/3 Maďarů) a Prešpurce (2/5 Maďarů).

V menšině jsou v 5 stolicích: Gemer má 2/5 Slováků, Hont rovněž 2/5, Zemplín 1/3, Novohrad 1/4 a Abauj 1/5.

Rovněž v ungské stolici Slováci jsou v menšině. Stolici tu však počítáme již k Uherské Rusi, poněvadž má 37% Rusů a 28% Slováků vedle 30% Maďarů.

Podáváme tu přehled všeho obyvatelstva stolic na Slovensku s počtem Slováků dle sčítání z roku 1900.

Stolice: (a města municipální)	Všeho obyvatelstva:	Slováků:	%
1. Orava	85.009	80.487	95
2. Trenčín	287.665	266.763	93
3. Liptov	82.159	75.938	93
4. Zvolen	124.420	111.050	89
5. Turec	51.956	38.233	74
6. Nitra	428.296	312.601	73
7. Šaryš	174.470	115.141	66
8. Spiš	172.091	99.557	58
9. Tekov	165.122	94.879	58
10. Prešpurk . . .	301.635	153.870	51
Prešpurk město .	65.867	10.715	16
11. Gemer	183.784	74.517	41
12. Hont	114.359	45.199	40
Šťávnice město .	16.375	12.116	74
13. Zemplín . . .	327.993	106.114	32
14. Novohrad . . .	239.097	64.287	27
15. Abauj	156.360	35.828	23
Košice město . .	40.102	9.244	23
	3,016.760	1,706.539	

Hranice souvislého území slovenského podle „Národopisné mapy uherských Slováků“ dr. L. Niederla (jmenujeme však pouze větší místa, aby si je laskavý čtenář na každé podrobnější mapě Uher vyhledati mohl) jde takto:

Od dolní Moravy přes Stupavu, Račišdorf, Stredu nad

Váhem, Šoporňu, Močonok, Urmín na Vráble (východně od Nitry jest velký maďarský ostrov, na jih pak k Slov. Meděru výběžek slovenský). Z Vráblí jde národnostní hranice přes Starý Tekov u Levic na Merovce severně od Ipolských Šiahů. Plachtince severně od Balažových Ďarmot, Halič nedaleko Lučence, Čerenčany u Rimavské Soboty, Betliar u Rožňavy. Tu vchází do stolice spišské, obchází kolem Koterbachů německý ostrov gelnický, vchází do stolice abaujské, jde přes Čaňu, jižně Košic a přes Trebišov v Zemplíně spěje k Pavlovcům a k Ungváru.

Od Ungváru Slováci sousedí na východ s uherskými Rusy. Hranice jde na sever přes město Sninu v Zemplíně, potom na západ k Hanušovcím v Šaryši. (V okolí Stropkova je slovenský ostrov 10 obcí.) Z Hanušovcí jde hranice podél řeky Toplé přes Kurimu ke Zborovu nedaleko hranic haličských. V hornatém severu stolice šaryšské jest pak ještě velký ostrov ruský, sáhající na jih až téměř k slovenskému městu Sabinovu.

Na Slovensku je 49 měst a velkých obcí (nagy község) s více než 5000 obyvateli. Z těch jest 29 slovenských, 16 maďarských a 4 německá.

Slovenská města jsou tato:

Trnava, Modra, Pezinek, Sered a Malacky v prešpurské stolici;

Skalica, Nové Mesto nad Váhem, Stará Turá, Holič, Píšťany, Velké Topolčany, Brezová, Myjava a Frašták v nitranské stolici;

Trenčín, Žilina a velká dědina Turzovka v trenčanské stol.;

Baňská Bystrica, Zvolen a velké dědiny Dětva a Hriňová ve zvolenské stolici;

Ružomberk a Lipt. Sv. Mikuláš v liptovské stolici;

Šťávnice v hontské stolici, která však není podrobena stoliční správě, majíc vlastní municipium;

Velká obec Málinec v novohradské stolici;

Nová Ves a Levoča ve spišské stolici;

Prešov a Bardiov v šaryšské stolici. *)

Maďarská města jsou:

Nitra, Nové Zámky, Farkašd a Tardošked v Nitře;

Levice v Tekově;

---

*) Menší městečka jsou: stoliční město oravské Dolní Kubín a turčanské Sv. Martin. V Tekově jest největší slovenské město Nová Baňa (4600 obyv.), v Hontě Krupina (4000 obyv.), v Gemeru Tisovec (4000 ob.), Klenovec (4700 ob.) a Kokava (4600 ob.), v Zemplíně Sečovce (3200 ob.) a Snina (2800 ob.).

Balažovy Ďarmoty, Lučenec a Šalgov Tarjany v Novohradě, Rimavská Sobota a Rožňava v Gemeru;

Košice, municipální město v abaujské stolici.

Nové Město pod Šátorem, Tokaj, Serenč, Blatný Potok a Velké Michalovce v Zemplíně.

Německá města jsou:

Prešpurk (municipální město), Kremnice v Tekově, Dobšina v Gemeru a Kežmark ve Spiši.

Z BOHUMÍNA DO KOŠIC.

Cestou na Tatry.

Z Bohumína nebo z Těšína vydávají se zpáteční lístky k jízdě ke Štrbskému plesu (Csorbai tó) a do Popradu, platné pro všecky vlaky. Lístek II. tř. stojí 20 K, III. tř. 15 K. Přerušiti jízdu možno v Žilině, Varíně, ve Strečně, Vrútkách, Kralovanech, Lubochni, Ružomberku a Štrbě. Kromě toho se vydávají okružní lístky do Popradu přes Budapešť z Vídně za 40 K ve II. tř. (pro III. tř. jich není), z Bohumína za K 45·10 ve II. tř., za K 26·50 ve III. tř., z Těšína za K 42·50 a 25·10.

Bohumín (Oderberg) jest důležitý uzel železniční, neboť tudy vede hlavní trať z Vídně do Krakova, odtud odbočuje na sever hlavní trať do Vratislavě, na jih hlavní trať do Uher, do Košic.

Z Bohumína jedeme k jihovýchodu. Kraj, kterým projíždíme, tvoří přechodní pásmo mezi řečí českou a polskou. Jednou z prvních stanic jest

11 km Orlová, ves, ve které jest od r. 1909 reálné gymnasium české i polské. Za nedlouho v pravo uvidíme město

17 km Karvín. Má 14.400 obyvatelů, z nichž bylo při posledním sčítání 12.000 Poláků, 1000 Čechů a 1000 Němců. Četné komíny a haldy jalového kamení projevují nám, že jsme v oblasti uhelných dolů. Také jest v Karvíně zámek hraběte Larische, pivovar a krásný, nový kostel gotický.

20 km Darkov má jodové lázně.

32 km Těšín (Cieszyn, Teschen). Má 20.000 obyvatel, 13.000 Němců, 6.000 Poláků a 1000 Čechů. U nádraží hotel Centralbahnhof má 35 pokojů v ceně 2—6 K. Drožka do města stojí 60 h.

Z nádraží v Těšíně jdeme nejprve v levo podél železniční trati a pak v pravo předměstími Saskou Kempou, Brandýsem a Kamencem a po mostě přes řeku Olzu přijdeme k arcikníže-címu zámku. Za ním v parku na návrší vypíná se vysoká, okrouhlá věž, zbylá ze starého hradu Piastovců ze 13. století, a kaple sv. Václava. Nedaleko odtud pěkný rozhled na nová

předměstí těšínská (jesuitský kostel gotický). Od arciknížecího zámku jdeme ulicí korunní princezny Štěpánky vzhůru do města. V pravo zabočíme do malé uličky, ve které jest t. zv. bratrská studně. Zde sešli se dle pověsti tři bratři Bolko, Leszko a Cieszko r. 810 a založili Těšín. Vrátíme se zpět a jdeme pak kolem farního chrámu Panny Marie na náměstí. Tu vidíme v levo polský Dom Narodowy, v pravo v rohu hostinec, ve kterém sídlí český spolek „Snaha". Z náměstí půjdeme prostřední ulicí nahoru k evangelickému chrámu z r. 1709, jednomu ze 6 kostelů, jež vymohl Slezanům švédský král Karel XII. Na hřbitově u něho jest pomník a hrob Michala Mil. Hodže, ev. faráře v Lipt. Sv. Mikuláši, který byl vůdcem Slováků r. 1848 a též pražského sjezdu slovanského se zúčastnil. Nedaleko náměstí jest chrám sv. Trojice a u něho hřbitov, na němž staré náhrobky ze 17. století mají české nápisy.

Těšín má německé a polské gymnasium, německou reálku a německý učitelský ústav.

39 km Trzyniec. V pravo zahlédneme veliké železné hutě. Odtud jest možno vystoupiti za 3 hodiny jz., cestou značenou modrými značkami, na vrch Maly Jaworowy, kde nás vítá chata arciknížete Bedřicha a odkud jest pěkný rozhled. Ještě ½ hodiny dále podél červených značek vystoupíme na vrchol Jaworowy 1032 m.

52 km Jablunkov a 61 km Mosty jsou poslední stanice v těšínském Slezsku. — Za nimi vjíždíme do tunelu, dlouhého 606 m, kterým dospějeme na půdu bratrského Slovenska. Průvodčí vlaku zůstanou ovšem titéž, jenže nyní místo „Fahrkarten, bitte!" volají „Kérem a jegyet".

První stanicí na uherském Slovensku jest

71 km Čaca (Csácza), okresní městečko se 4600 obyvateli slovenskými při vtoku říčky Černé do Kysúce.

Odtud vede odbočka dráhy dlouhá 58 km do Žiwce v Haliči. Zajímavou cestu pro pěší turisty z Moravy do Čace vypisuje Kálal ve spise svém „Jděte na Slovensko" *) na str. 8. a odporučujeme ji zejména těm, kteří s návštěvou Slovenska spojí krásný výlet na Radhošť a sestoupí s něho do Frenštátu. „Z Frenštátu jedeme jednu stanici k východu do Kunčic. Poblíž nádraží jsou vodoléčebné lázně (českého lékaře dra. Maye), Skalka nazvané, před několika roky vzniklé. Je to čarovný koutek Valašska na jižním úpatí Ondřejníka, mezi Lysou horou, Smrkem, Kněhyní a Radhoštěm. Potom jsme šli na Prostřední Čeladnou. Na konci Čeladné jsou arcibiskupské hutě. Je tu narovnáno mnoho dříví a několik milířův. Jsme to na samém

*) Nákladem K. Stieglmaiera v Č. Budějovicích za 60 h.

úpatí Smrku (1282) a Kněhyně (1257), při bystřině Čeladence. Hladká silnice vede nás mezi tyto dvě hory. Jsme v samých lesích, ponejvíce smrkových a jedlových, jejichž tmavá zeleň promíšena je tu a tam světlou zelení bukův a habrů.

Bystřina teče proti nám, čistá, pěnivá, se skály na skálu padající. Jak se to dýchá, jak se to kráčí! Lesy a pořád lesy! Konečně je před námi veliká louka, známá na Valašsku Lhotská louka. A za loukou zase les. Poslední osadou v nejvýchodnější Moravě jest Bílá, rozházené to chalupy v lesnaté kotlině. Je tu škola i kostelíček, obojí ze dřeva. Kráčíme ještě přes hodinu, stále krásnými lesy, na Baraní, poslední samotu již blízko hranic. Vedle silnice stojí zděná myslivna a dřevěný hostinec. Cesta až sem trvá 6 hodin. Zde nocujeme (nocleh 40 h).

Odtud na hranice již není daleko. Na samých hranicích je od r. 1904 česká škola. K východu leží před námi domovina dráteníků, ten chudobný kraj horský, kterýž do celého světa děti své za chlebem vyhání.

Na straně moravské je tabulka s nápisem českým a německým; na straně uherské je nahoře nápis maďarský, pod ním slovenský: Uhorská krajina. Stolica Trenčín. Okres Csácza. Od hranic jde se až do Čace s kopce. Silnice, špatná dost, jde údolím, chaloupky bez komínů a s malými okenečky jsou rozházeny daleko od sebe, tu je kus lesa, tu loučka, tak že jdeš touto dědinou čtyři hodiny. Turzovka se jmenuje. Má 8000 obyvatel čistě slovenských. Potraviny je nutno vzíti s sebou.

Z Čace spěchá náš vlak dále k jihu údolím říčky Kysúce, kolem okresního městečka Nového města Kysúckého (Kiszuczaujhely) s 1800 obyvateli.

102 km Žilina (maď. Zsolna, něm. Sillein) rozkládá se na levém břehu Váhu. Baedeker odporučuje Hotel Riesz, který má 16 pokojů od 2—3 K. Omnibus z nádraží zaveze nás do hotelu za 50 h. Mimo to na náměstí jest dobrý hotel Folkmannův s restaurací. Žilina má 5600 obyvatelů, z nichž jsou $^3/_5$ Slováků a $^1/_5$ Židů. Výhodné spojení železniční Považím nahoru k Popradu a dolů k Trenčínu, Trnavě a Prešpurku jest velmi příznivo rozkvětu města, ve kterém vzmáhá se průmysl textilní. Náměstí jest starobylé, domy opatřeny jsou podsíněmi a nad ně vypínají se dva kostely: sv. Jakuba a sv. Pavla (se dvěma věžemi). Kostely ty bývaly dříve evangelické. Bylať Žilina v 17. století (po bitvě na Bílé Hoře) střediskem evangelíků slovenských, kteří měli zde také proslulou tiskárnu. Zajímavé jsou zdejší trhy, při nichž prodavači zpěvem své zboží nabízejí.

V Žilině působí slovenský peněžní ústav: Žilinská pomocnica od r. 1894. Zde také působil lidumilný lékař dr. Dušan

Makovický, který byl pro vydávání slovenských tolstojských knížek „Poučné čítanie" maďarskou vládou tak pronásledován, až odešel do Ruska k Tolstému. Jeho místo zaujal český lékař, dříve v Čaci usedlý, dr. Ivan Hálek, syn českého básníka Vítězslava Hálka. Nedaleko Žiliny, severně 1 km po mostě přes Váh, vzdálena jest osada Budatín, kde ve starém, zpustlém parku, při vtoku Kysúce do Váhu, jest zámek. Z nejstarší části zámku, okrouhlé věže otvírá se pěkný pohled na dolinu kysúckou, považskou a rajeckou. Vstup jest volný, ale schody nejsou dosti bezpečné. Na otevřené chodbě od věže ke vratům viděti lze výklenek se znakem bývalých majetníků Budatína Suněkovců, potomků českých rytířů za dob husitských sem přišlých (rytíř na koni a 4 hvězdy). V tomto výklenku dal v 17. století Kašpar Suněk zazdíti svou dceru Kateřinu za to, že nechtěla upustiti od lásky k chudému šlechtici Fraňovi Forgáčovi. Ten v noci vyvedl milenku z vězení, byl však dohoněn pánem hradu vršateckého Jakušičem, kterému Kašpar dceru svou byl slíbil. Jakušič Forgáče zabil a Kateřina byla pak ke sňatku s ním donucena. — Tu svedeny byly dvě bitvy mezi slovenskými dobrovolníky a maďarskými gardisty. Prvá dne 11. prosince 1848. Slovenští dobrovolníci přišli od Těšína přes Čacu pod vedením starého Hurbana a Čechů Bloudka, Zacha a Janečka spolu s rakouským vojskem vedeným od plukovníka Frischeisena. Mostu přes Váh se však nezmocnili, poněvadž Maďaři ho chránili palbou z děl. Slováci ustoupili proto na Čacu a teprve když došla posila s generálem Götzem, udeřili znovu na Maďary dne 2. ledna r. 1849 a zahnali je. Opanovali pak dne 13. ledna Turč. Sv. Martin, v únoru Lipt. Sv. Mikuláš, Levoču, Prešov a Košice.

Z Budatína jest 10 minut po lávkách přes Kysúcu do Chumce, dědiny zachovalého rázu hornotrenčanského, odkud lze vystoupiti za $^3/_4$ hodiny na hřeben vrchu Dubně, s kterého jest pěkný a daleký rozhled.

Ze Žiliny vede odbočka dráhy jižně do malebného údolí rajeckého.

8 km stanice Lietava (Litvamezö). Nedaleko na vrchu jsou rozsáhlé zříceniny hradu lietavského, který býval z největších v Uhrách. V 16. století držel jej český šlechtic Mikuláš Kostka, stoupenec Jana Zápolského a odpůrce Ferdinandův. Po něm vládla zde rodina Thurzovcův, o níž více uslyšíme u zámku oravského. Na úpatí zřícenin jest dvorec, v němž lze dostati venkovské občerstvení. Na výšině pod hradem jest gotický kostelík, ve kterém jest t. zv. „lietavský obraz", památka středověkého umění, přinesený sem prý rodinou Kostkovců. Při další jízdě vidíme v pravo dolomitové skály podivných tvarů.

16 km Rajecké Teplice (Rajeczfürdö). Jsou tu slané prameny, teplé až 35° C. Lázně chráněny jsou od severních větrů a země jest od

vřídel teplá, takže jest tu zima velice mírná. Léčí se tu nemoci ženské, kožní, chudokrevnost a rheumatismus. Za 3 hodiny odtud přes vesnici Zbyňov a Hradnou dojíti možno do Súlova a k proslulým skalám súlovským.

Hrad Lietava v stolici trenčanské.

Ze Žiliny jedeme dále drahou košickou na východ, proti proudům řeky Váhu. Po mostě přejedeme na levý břeh. Z vlaku v levo vidíme obec Tepličku s dvojvěžatým zámkem. V kapli sv. Kříže přisahali si tu věrnost roku 1664 spiklenci proti rodu

habsburskému: Nádašdy, Zrinský a Frankopán. V kostelíku tepličském uložena jest starožitná rakev se zachovalou mrtvolou paní Žofie Bosňákové, manželky Fraňa Vesselényiho, palatina uherského a pána nedalekého hradu Strečna. Paní ta byla pro svou dobročinnost u lidu velmi oblíbena. Zemřela roku 1644 na hradě Strečně, kdež byla také pochována. Když pak na rozkaz císaře Leopolda roku 1698 bylo Strečno zbořeno, vyhledali okolní sedláci mrtvolu své dobroditelky dosud neporušenou a odnesli ji do Tepličky.

110 km Varín. 15 km odtud leží velká dědina Těrchová, kam nás vůz doveze za 2 hodiny (za 4—5 K). Těrchová jest rodiště Jánošíkovo. Jánošík byl slovenský národní hrdina. V čase, kdy „páni" poddaný lid nejkrutěji utiskovali (před zavedením urbáře Marií Terezií), Jánošík se svými dvanácti „hôrnými chlapci" mstil křivdy spáchané na ubohém lidu. Tváře lidu a kroje žen připomínají již Oravu, která není daleko — do Zázrivé jest po hradské 10 km. U Těrchové počíná se krásná soutěska skalní: dolina Vrátná. Sevřena jest vrchy Boboty a Sokolie. Dolinou Vrátnou projdeme za $^1/_4$ hodiny, zahneme pak v pravo (nejlépe s průvodcem) kolem starého dvoru a za $1^1/_2$ hodiny klikatou cestou vystoupíme k chatě hraběte Majlátha ve výši 1350 m, odkud stoupáme ještě $1^1/_2$ hodiny na vrchol Fatranského neboli Malého Kriváně, 1669 m. Krásný jest odtud pohled na jih, na Turec, kol dokola otočený věncem hor. Klíče chaty k přenocování na Kriváni má těrchovský nadlesní. Sestup jest nejvhodnější do Královan. K Mojžíšovu prameni jdeme $1^1/_2$ hodiny, sestoupíme pak za $^3/_4$ hodiny do šútovské doliny, ke krásnému vodopádu šútovskému, vysokému 20 m. Za $1^1/_4$ hodiny vyjdeme potom z lesa, dáme se kolem mlýna a přes vrch, jejž tunelem proráží železnice, a za $^3/_4$ hodiny jsme ve stanici kralovanské.

Jest to výlet na přírodní krásy velmi bohatý.

Neméně krásy však zahlédne ten, kdo z Varína jede dále drahou, která vjíždí tu na rozhraní stolice trenčanské a turčanské do průsmyku strečňanského.

113 km Strečno. Tu vystoupíme a dáme se převézti na levý břeh Váhu. Na srázné skále, zvané Bieda, vypínají se malebné zříceniny hradu Strečna. Cesta nahoru trvá asi $^1/_4$ hodiny. Na začátku cesty uvidíme maličké domky cikánů.

Hrad Strečno vystavěl prý Matouš Čák Trenčanský. Roku 1446 zaujal jej Pankrác, majetník protějšího Starého hradu (na pravém břehu Váhu). Pověst o tom vypravuje takto: Pankrácův syn Milko byl přívržencem krále Matyáše, kdežto jeho

otec byl jeho odpůrcem. Přítelem Milkovým byl Vladimír ze Strečna. Ten zamiloval si Milkovu snoubenku Marienku, dceru rychtářovu ze Žiliny. Milko, chtěje si udržeti přátelství Vladimírovo, odřekl se, ovšem s těžkým srdcem, své Marienky, která

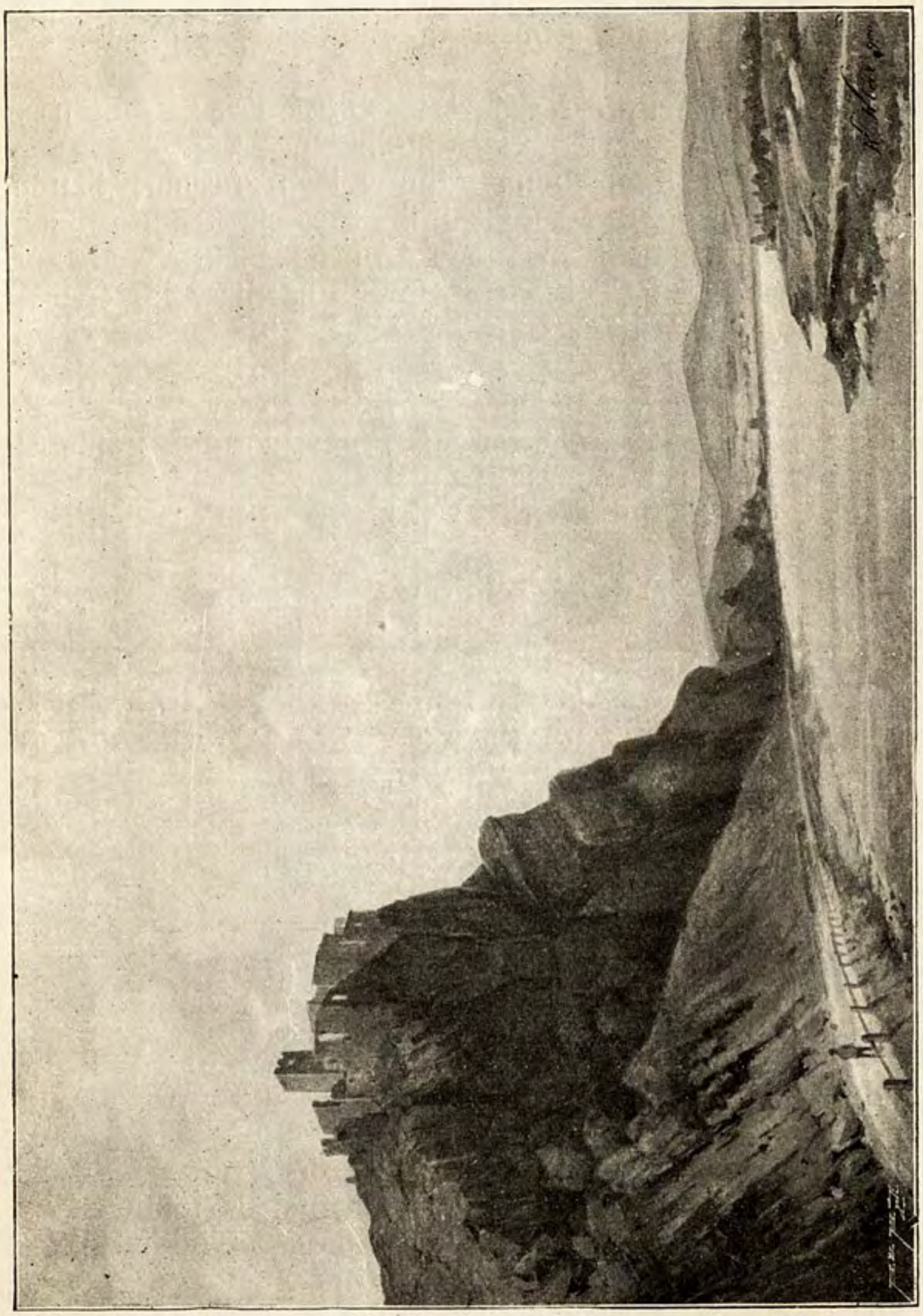

Strečno nad Váhem.

se pak stala ženou Vladimírovou. Ale Marienka na Milkovu lásku nedovedla zapomenouti. Stále po něm toužila, takže konečně Vladimír, puzen jsa žárlivostí, dal jej zavražditi. Ale Marienky si tím nenaklonil. Pořád oplakávala svého milence

a chodila k jeho hrobu na protějším břehu Váhu. Vladimír ji jednou stopoval a tu spatřil na břehu Váhu neznámého rytíře na koni. Maje zlé svědomí pro vraždu Milkovu, myslil, že je to rytíř, vyslaný králem, který ho má zajmouti, rozťal neznámému rytíři hlavu. Teprve potom poznal, že to byla převlečená Marienka a že ji vlastní rukou zahubil. Byl pak bleskem na místě zabit.

Ze Strečna je překrásná cesta strečňanským průsmykem. Až do Vrútek jest 3 hodiny pěší cesty. Kdo jede vlakem, zahlédne s mostu na Váhu v levo zříceniny Starého hradu (Óvár) na vrchu. Vlak vjíždí ihned za mostem do tunelu, který proráží vrch Banisko. Hradská obchází tento vrch a poskytuje tak cestovateli delší dobu pohled na Starý hrad. Pěšky jest na Starý hrad $^1/_2$ hodiny od zastávky strečňanské po pravém břehu Váhu.

Jakmile vyjdeme z tunelu, spatříme v levo ve Váhu skalní peřeje, zvané Margita, nebezpečné pltím (vorům). Mimo to zde do řeky vyčnívá skála, zvaná Besná.

Lidová poesie opěvá tento malebný kout Slovenska takto:

„Tam okolo Strečna
cesta nebezpečná,
pod zámkom sa skryly
v bielych plachtách Víly.
Na lukách, vo Váhu,
často sa kúpajú,
po poli širokom
tancúvajú skokom.
Koho raz pochytia,
tak ho dlho vrtia,
až pokial v ich hrsti
duši nevypustí.“

Pověst vypravuje o původě jména Margity: V dědině Strečně žila mladá vdova, která měla nevlastní dceru Margitu. Ta zahořela láskou k šohaji, který miloval krásnou Margitu. Aby se zbavila své sokyně, poslala ji k tetě do Vrútek a když se dívka večer vracela domů, strčila ji macecha na tomto nebezpečném místě do Váhu. Milenec její pak dlouho bloudíval kolem Váhu, oplakávaje utonulou milenku svoji.

Nedaleko odtud jsou hranice stolice trenčanské a turčanské, průsmyk se šíří a my brzy dostihneme následující stanici:

122 km Vrútky (Ruttka) při vtoku Turce do Váhu se 4400 obyvateli ze $^3/_5$ slovenských. Mají veliké nádraží a rozsáhlé železniční dílny. Připojuje se tu totiž hlavní trať, vedoucí

přes Turč. Sv. Martin, Kremnici, Zvolen a Lučenec do Pešti. Rozhlédneme-li se kolem, vidíme širou rovinu turčanskou, ověnčenou horami fatranskými a zvanou proto „zahrádkou Slovenska“. Bývalo prý tu jezero, které vysušil Trudin, král Kvádů. Ve Vrútkách jest filiálka turčansko-martinské spořitelny. Úředníci a zřízenci dráhy, kterých jest nemalý počet, jsou šmahem Maďaroni. Mají to nařízeno.

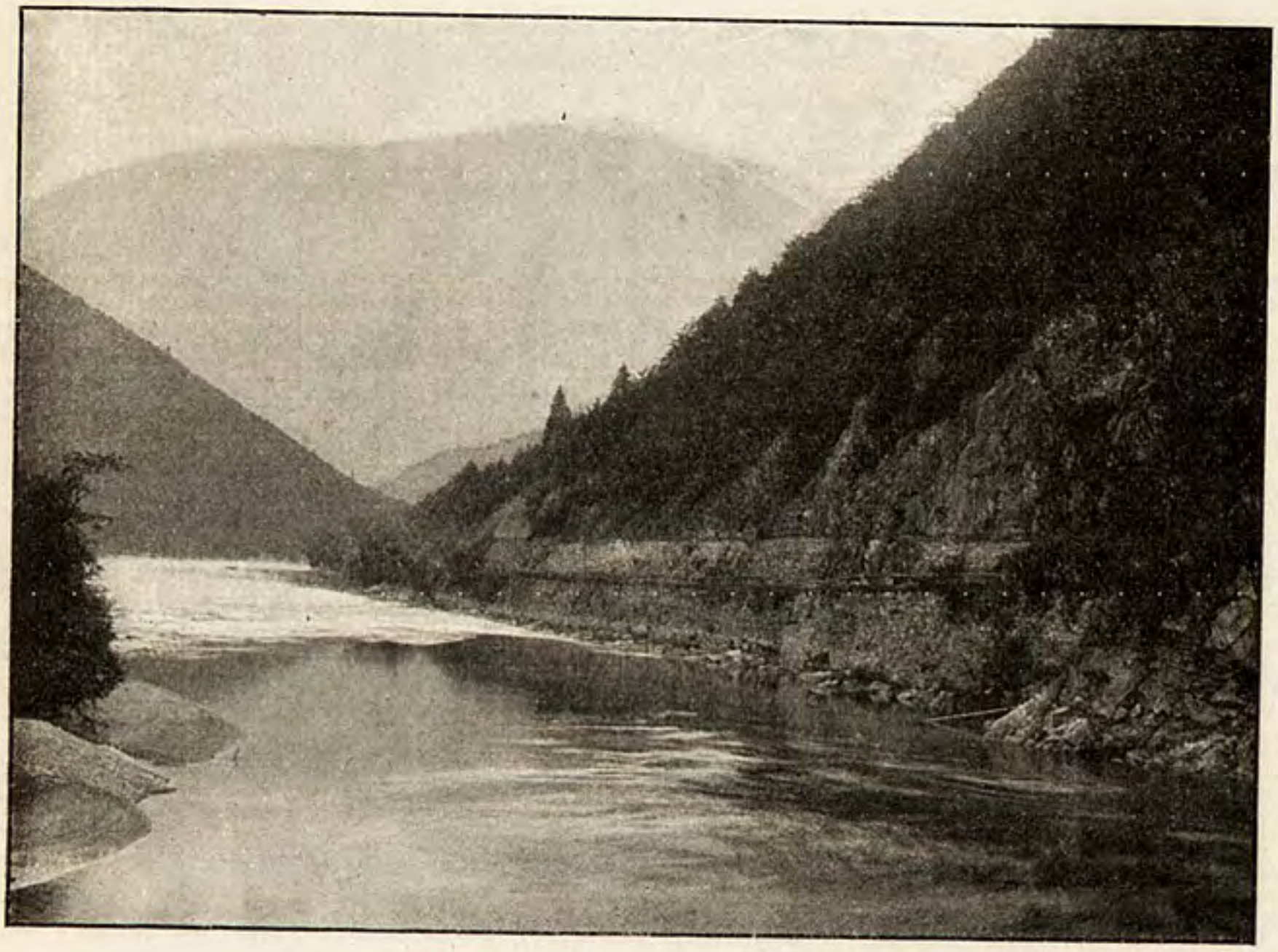

Partie z kralovanské doliny.

Jedeme dále podél Váhu a v pravo míjíme pověstné krvavými volbami

128 km Sučany. Odtud 2 hodiny jižně jest Štiavnička se zámkem barona Revaye.

Přejedeme pak po mostě Váh, v levo mineme městečko Turany a zastávku Šútovo, od níž nedaleko v šútovské dolině jest pěkný vodopád, 20 m vysoký (Kozia skála). Projedeme tunelem a spatříme stanici:

141 km Kralovany, při vtoku Oravy do Váhu v malebné krajině.

Orava.

Severovýchodně proti proudům řeky Oravy táhne se divukrásné údolí oravské, stísněné zalesněnými vrchy. Hned první dědina, Párnica, svými dřevěnými chaloupkami připomíná typ oravské chalupy, známé z Národopisné výstavy československé v Praze r. 1895. Údolím tím vede místní dráha oravská.

Trh v Dol. Kubíně.

17 km Dolní Kubín, stoliční město oravské, jehož pozadí tvoří na jih malebně do výše se pnoucí Choč. Má pouze 1674 obyvatelů, ze $^3/_5$ slovenských. Jest proslulé bohatou knihovnou Čaplovičovou. Jest zde filiálka banky „Tatry“ z Turč. Sv. Martina. Pokladníkem jejím jest známý národní pracovník slovenský Ivan Pivko, který v nedaleké dědině Jasenové má svůj zemanský kaštiel (zámeček). Na odpočinku žije tu největší slovenský básník Pavel Országh-Hviezdoslav.

Z Dolního Kubína konává se výlet na oravský zámek, který jest krásnou svou polohou pověstný.

Jedeme drahou údolím oravským na sever. Za $^3/_4$ hodiny jízdy vlakem jsme ve stanici, nazvané

28 km Oravský Podzámok (Árvaváralja). Dobré osvěžení nalezneme v panském hostinci v Podzámku. Před námi vypíná se tu nejkrásnější

a nejlépe na naše časy zachovalý hrad na Slovensku, na skále, vysoké 110 m, kterou omývají dole proudy řeky Oravy. Oravský zámek skládá se ze tří částí. Horní zámek jest nejstarší (asi ze 13. století), střední zámek gotický jest z 15. století a dolní zámek renaissanční byl vystavěn v 16. století. Obloukovým tunelem vcházíme do nádvoří dolního zámku, kol dokola budovami otočeného. Kaple, vystavěná r. 1611 hrabětem Jiřím

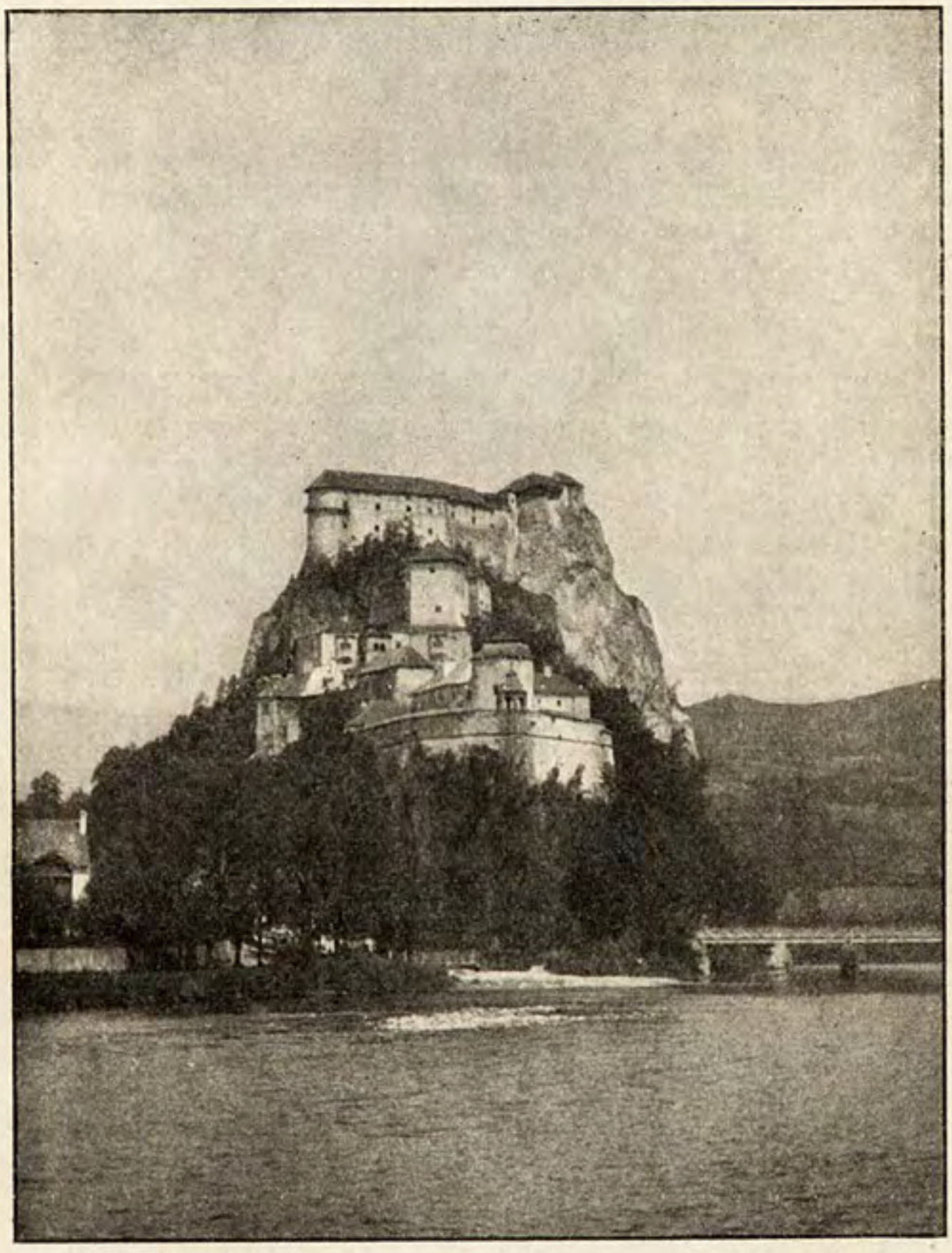

Oravský zámek.

Thurzou, horlivým evangelíkem, jest od r. 1776 však po katolicku sv. Michalu zasvěcena. Uvnitř kaple má Jiří Thurzo, kterýž jest zde pohřben, barokní pomník. Vedle kaple jsou nejzachovalejší komnaty celého zámku. Jsou v nich umístěny olejové portréty někdejších držitelů zámku oravského. Nejcennější z nich jsou obrazy Jiřího Thurzy a jeho manželky Alžběty v rakvích. V komnatě vedlejší jest přírodovědecké museum zvířectva a plodin z panství oravského. Také jest tu zbrojovna, obsahující zbraně většinou ze 17. století.

Ústredie ľudovej umeleckej výroby KNIŽNICA v Bratislave

Široké, kamenné schody vedou nás na nádvoří středního zámku, kde spatříme studni ve skále vytesanou, hlubokou 96 m, z nichž 10 m sahá ještě pod řečiště řeky Oravy. V této studni utopila se prý jedna z dcer pana Thurzy.

Zde vstoupíme do čtyrhranné vysoké věže, ve které jsou stropy zříceny. Po mnoha schodech vystoupíme do nejstarší a zároveň nejvyšší části zámku, kde s malé pavláčky otvírá se krásný výhled, ne sice daleký, poněvadž okolními vrchy omezený, ale výškou svojí uchvacující.

Prohlídka hradu trvá asi 2 hodiny. To svědčí nejlépe o jeho rozlehlosti.

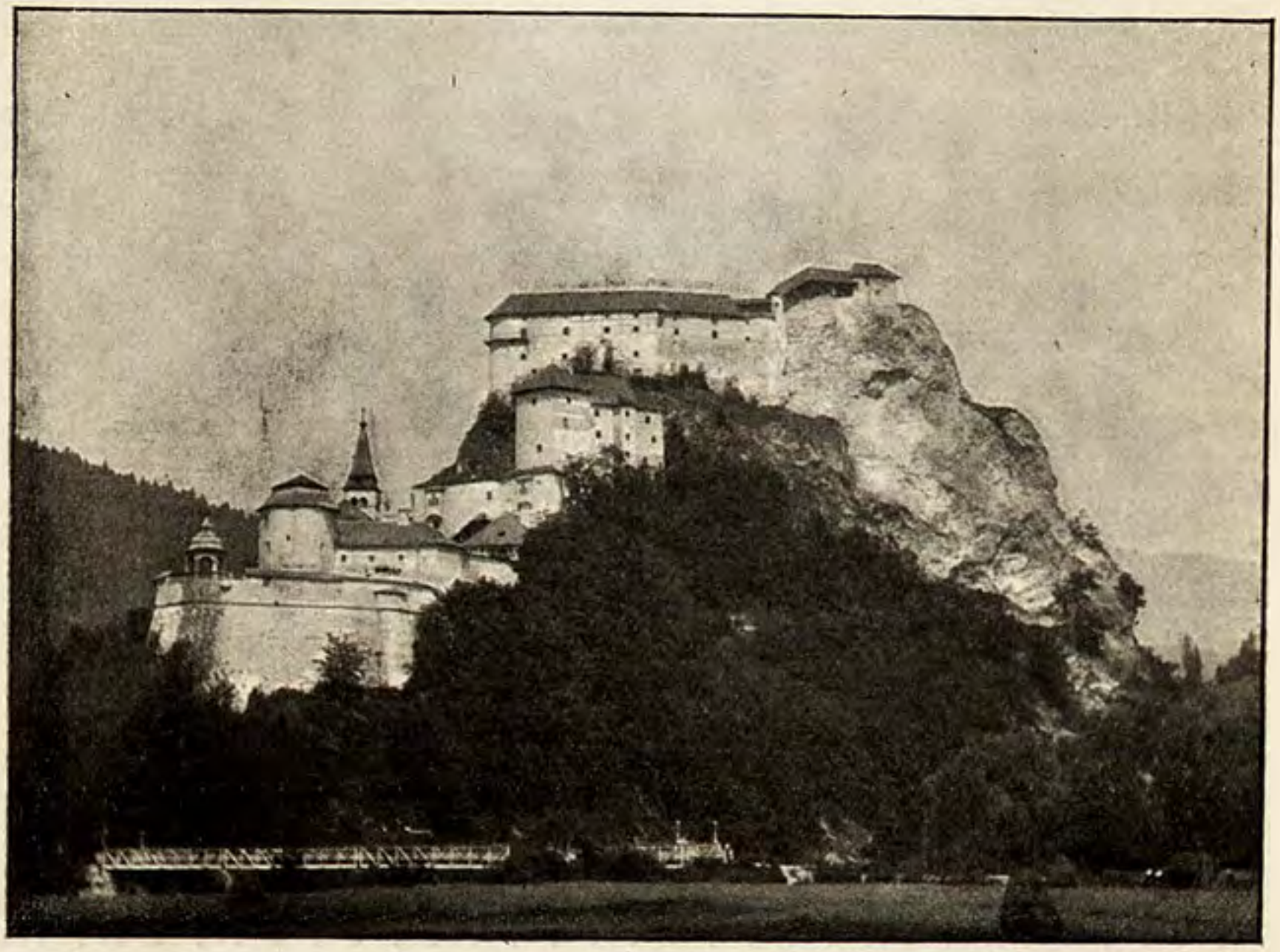

Oravský zámek.

Dějiny oravského zámku zabírají značnou část dějin slovenských, neboť poloha oravského zámku nedaleko hranic polských a jeho nedobytnost byla příčinou jeho nemalé důležitosti. O založení jeho není žádných zpráv. Prvním jeho držitelem připomíná se r. 1267 Petr z rodiny Balašů, syn Dědřicha, prokurátora zvolenského, který jej nepochybně r. 1229 dostal od krále Ondřeje II. Král Bela IV. poznal důležitost zámku oravského a převzal jej z rukou Balašů, dav jim zaň tři hrady v stolici trenčanské. Po vymření Arpádovců držel oravský zámek Donč, stoupenec Karla Roberta a protivník Matouše Čáka Trenčanského. Karel Robert získal jej od Donče nazpět r. 1320 za dva hrady jiné.

Král Ludvík Veliký stýkal se tu se strýcem svým Kazimírem Velikým, králem polským, po němž zdědil r. 1370 korunu polskou.

Roku 1398 vládl zde „pán Váhu" Ctibor ze Stibořic, přívrženec krále Zikmunda. Po jeho smrti zastavil jej Zikmund roku 1434 dvěma bratřím Mikulášovi a Ondřejovi Balickému a Kateřina, dcera Ctiborova, marně hlásila se o dědictví po otci. Balický byl nepřítelem Husitů, kteří hájili v Uhrách práv Ladislava Pohrobka. Jan Jiskra z Brandýsa zmocnil se však přece roku 1440 oravského zámku. Roku 1442 byl županem oravským Jakub Čuder, který věznil tu ruského vévodu Petra Odrovaža, jejž Talafús zajal ve Spiši.

Roku 1449 stal se županem oravským Petr Komorovský, hejtman českých bratříků, který vedle Oravy držel i hrad Likavu v Liptově a ještě 5 hradů jiných. Petr Komorovský hostil na svých hradech r. 1471 a 1472 polského kralevice Kazimíra, který se domáhal uherské koruny proti králi Matyáši Korvínovi. Za to mu král Matyáš vzal všecky hrady, vyjma oravský, kterého dobýti nemohl. Komorovský z oravského zámku dobrovolně ustoupil r. 1474, dostav od Matyáše 8000 zlatých a zemřel v Živci v Haliči r. 1476. Bratříci Petra Komorovského vstoupili pak do služeb krále Matyáše a nazváni byli „černým plukem". Po smrti krále Matyáše držel Oravu jeho syn, Jan Korvín. Korvínovci se spojili sňatkem s rodinou Zápolských, která zdědila po nich Oravu r. 1505. Po bitvě u Moháče r. 1526 zápasili o uherskou korunu Jan Zápolský a Ferdinand Habsburský. Ve jméně Jana Zápolského držel Oravu český šlechtic Petr Kostka ze Sedlec a to tak mocně, že ho Katzianer, vůdce vojska Ferdinandova, dobýti nemohl.

Ferdinand získal však později na svou stranu bratra jeho Mikuláše Kostku, darovav mu hrad Lietavu a Strečno v Trenčíně. Oravský zámek pak daroval r. 1534 vnuku jeho sestry Janovi z Dubové, který jej za dvanáctiletého pobytu svého velmi zvelebil. Dva slezské šlechtice Václava Sedlnického a Václava Zmeškala ustanovil správci zámku oravského. Jsa bezdětný, odkázal jej při své smrti r. 1545 jednomu z nich, Václavu Sedlnickému, s podmínkou výplaty 9000 zlatých. Mikuláš Kostka byl by se rád ujal dědictví Oravy, neměl však peněz na jeho vyplacení. Avšak František Thurzo, biskup nitranský, zamiloval si sličnou dceru Kostkovu, Barboru, stal se evangelíkem a oženil se s ní, vyplatil požadavky Sedlnického a usadil se v zámku oravském.

František Thurzo vystavěl zámek dolní a v horním zámku dal ve skálu vykopati hubokou studnu. Deset let se těšil se svou ženou, která r. 1566 mu umřela, nezanechavši mu žádných potomků. František Thurzo oženil se pak podruhé s Kateřinou Zriňskou, dcerou slavného obhájce Sigetu. Z manželství toho narodily se 4 dcery a 2 synové: Jiří a František. František Thurzo zemřel r. 1574, učiniv staršího syna Jiřího dědicem Oravy. Vdova jeho vdala se za Emericha hraběte Forgáče a usilovala nové své rodině zachovati Oravu na úkor svých dětí z prvního manželství, což se jí však nepodařilo.

Jiří Thurzo válčil mužně proti Turkům. Na této výpravě nedaleko Ostřihomu stihlo ho neštěstí, že nepřátelé ho zaskočili a celý oddíl jeho vojska rozprášili. Když o tom došla zpráva na Oravu, žena jeho, Žofie, myslila, že Jiří v boji zahynul a nalézajíc se v požehnaném stavu, ze žalu nad tím umřela. Posel, který měl jí oznámiti, že Jiří jest zdráv, nezastihl jí už na živu. Ze žalu nad tím Jiří s novou silou dal se do války proti Turkům a dva roky je hubil, až poznal krásnou a šlechetnou

Alžbětu, dceru Emericha Czobora, kterou pojal za manželku. Táhl však znovu do boje a proto museli si mladí manželé vzájemně dopisovati. Archiv zámku oravského obsahuje několik set jejich dopisů.

Jiří Thurzo nezůstavil po sobě mužských potomků, kteří by se byli uvázali v dědictví Oravy, a proto ustanovil, aby všecky zpřízněné rodiny zvolili si vždy správce, který by důchody statku mezi ně rozdílel. Prvním správcem oravským byl hrabě Kašpar Illésházy, muž starší dcery Jiřího Thurza, po něm roku 1652 muž mladší dcery Jiřího Thurza Štěpán Tököly, který se jako horlivý protestant zúčastnil povstání Fr. Vešelína r. 1670.

»Skalka« u Vyšního Kubína.

Císařské vojsko marně obléhalo oravský zámek. Teprve, když Štěpán Tököly zemřel, posádka se vzdala. Syn Štěpánův, 14letý Emerich, který ještě před obležením Oravy odešel do Likavy, utekl odtamtud v noci, přestrojený za ženu a stal se náčelníkem povstalců, kteří proti císaři se spojili s Turky. Byl to muž neobyčejně nadaný. Naposled obležen byl oravský zámek za povstání Rákóczyho roku 1709. Roku 1800 (18. května) zámek vyhořel. Po požáru tom znovuzřízen sice nebyl, ale aspoň zdi opatřeny krovy, takže další rozpadávání je zabráněno.

Z oravského zámku vede dráha dále do okresního městečka

52 km T v r d o š í n a, při vtoku Oravice do Oravy. Tu jest filiálka námestovské banky. Odtud vozem za 4 hodiny dostaneme se do lázeňského místa P o l h o r y a, to hradskou přes Ústí, kde se spojuje Bílá a Černá

Orava, a přes Slanici, Zubrohlavu a Rabču. V Polhoře jsou výborné solnojodové prameny a kol dokola širé lesy. Z Polhory za 4 hodiny vystoupíme na Babiu górU (polský Blaník) na hranici haličské, 1725 m. Z Tvrdošína pojedeme dále na východ údolím Oravice do

71 km Suché Hory, kde se připojuje rakouská dráha, vedoucí do Nového Targu v Haliči a dále do proslulého lázeňského místa Zakopaného v Polských Tatrách. Zpáteční cestu z Dolního Kubína možno konati pěšky neb vozmo do Ružomberka: Jdeme hradskou do Vyšního Kubína, rodiště básníka Hviezdoslava, a za hodinku dospějeme do Jasenové, evangelické obce, rozdělené na část zemanskou a sedliackou. Tam působil buditel slovenský Ctiboh Zoch jako ev. farář, který byl r. 1849

Salaš pod Chočem.

18. května Maďary zajat a až do 11. srpna po Uhrách vláčen spolu s jinými národovci slovenskými, kterým všem hrozila šibenice. Z Jasenové možno vystoupiti za 4 hodiny na vrch Choč, vysoký 1613 m. Jdeme polní cestou pod Bralo ($^3/_4$ hod.), na Rovné (1 h.) a na štít ($1^1/_2$ h.). Krásný rozhled odmění bohatě naši námahu.

Další cesta vede nás přes Dubovou a sestupuje pak do údolí likavského. V levo na osamělé skále činí vzhůru hrad Likava. Cesta k němu odbočuje nedaleko vysokých topolů. Z hradu stojí dosud jen hlavní zdi. Založen byl prý knížetem Mojmírem a rozšířen červenými mnichy „templáři", kteří měli klášter na nedalekém vrchu Mnichu, v němž jest blízko dědiny Liskové velká jeskyně se stopami diluviálního osídlení.

Hrad likavský zbořen byl Františkem Rákóczym roku 1707. Od hradu otvírá se nám pěkný pohled na město Ružomberk i okolí. V levo vidíme vrch Mnich, za námi Choč a v pravo Čebrat. (Slováci říkávají, že tyto tři vrchy dostaly jména od průpovídky: Mnich, choď (jdi) žebrat!) Jsme tu již ve stolici liptovské.

Zbývá nám projíti dědinu Likavku a jsme v Ružomberku.

Z Kralovan jedeme podél Váhu, lesnatými vrchy stísněného, rozkošnou, romantickou dolinou, na východ.

144 km Lubochňa (Fenyöháza). Jest to letní sídlo uprostřed hlubokých lesů, založené před deseti roky uherským ministerstvem orby. Jest tu vodoléčebný ústav, 6 hotelů a 20 vil. Elektrická dráha jede krásným údolím potoka Lubochně. Údolí to jest dlouhé 26 km. Na konci jeho možno vystoupiti na horu Ploskú, vysokou 1538 m.

Z Lubochně unáší nás vlak dále. V pravo vidíme velké textilní továrny v Rybárpoli (Rózsahegyifonógyár), v levo nad tratí pne se vrch Čebrat do výše 1060 m.

159 km Ružomberk (Rozsahegy) jest město při vtoku Revúce do Váhu. Má 8200 obyvatel ze $^4/_5$ slovenských. (Křesť. hotel Čávoja.) Na návrší jest náměstí s katol. farním chrámem a s maďarským gymnasiem. „Občanská Beseda“ slovenská jest v Německé ulici v soukromém domě. Ve slovenských rukou jest kvetoucí „Úverná banka“ s akciovým kapitálem 2,000.000 K, jejímž ředitelem jest výborný finančník Vladimír Makovický.

Firma Petra Makovického vyrábí a vyváží proslulý liptovský sýr (bryndzu). Slovenská jest také továrna na cellulosu a Jančkova továrna na zápalky. Slovenská knihtlačiarňa Jana Páričky (dříve Salvova) tiskne měsíčník „Prúdy“, revue mladého Slovenska. (Ročně 6 korun) a vydává sbírku lidové četby po způsobu naší Matice lidu „Páričkova slovenská knižnice“ ročně za 2 K 40 h. Slovenští lékaři dr. Vávro Šrobár (studoval v Praze) a dr. Burian. Soud umístěn jest v bývalé pevnosti sv. Žofie a jest znám svým předsedou arcimaďarem Chudovským, který odsoudil faráře Andreje Hlinku, lékaře dra. Šrobára a jiné probudilé muže zdejší pro účast na volbách r. 1906 na 5 roků 8 měsíců do vězení. V Černové, vesničce vzdálené 4 km západně, která jest vlastně částí (ulicí) ružomberskou, vystavěn péčí faráře Hlinky (jehož jest rodištěm) gotický katol. kostel, posvěcený dne 27. října 1907 výstřely žandárských pušek, které zahubily 13 Černovanů.

Na jihu města 1 km daleko jest Kalvarie s pěkným rozhledem.

Jižně od Ružomberka dolinou revúckou cesta vede do 23 km vzdálených lázní Korytnice, které se rozkládají v lesích ve výši 847 m. Vůz z Ružomberka stojí 10 K (omnibus 3 K 20 h), od r. 1910 jezdí však z Ružomberka do Korytnice dráha. Jsou tu prameny hořkoslané, zemité a železité kyselky, užívané v nemocech jaterních a žaludečních.

Lubochňa u Ružomberka.

Krásná je také cesta hradskou z Ružomberka do Baňské Bystrice ve stolici zvolenské, dlouhá 45 km. Až do dědiny Osady jdeme touže hradskou, která vede i do Korytnice. Z Osady však nejdeme v levo cestou do Korytnice, nýbrž hradskou v pravo vedoucí do Revúce, kde podobně jako v Osadě lidé nosí starobylý, krásný kroj. Z Revúce za nedlouho dojdeme na vrch Šturec, vysoký 740 m, kde přestoupíme hranice stolice liptovské a zvolenské, načež přes Staré Hory, Ulmánku a Sv. Jakub dospějeme do Baňské Bystrice.

Jedeme-li z Ružomberka dále k východu, jednou z dalších stanic jest

168 km Liptovská Teplá, od níž 1 hod. severně jsou lázně Lúčky. Cestou do Lúček vidíme v pravo za Kalamenami

vrch Sestrč (= Cisterc?), na němž stával Starý hrad r. 1469 králem Matyášem rozbořený. Pověst o něm vypravuje, že prý Maryša, dcera posledního pána hradu, která dala nepřátelům klíč od brány hradu, zůstala za trest na hradě zakletá a každoročně zjevuje se jako divoká svině s klíčem v pysku, prosíc, aby jí jej vyrazili. V Lúčkách jsou prameny železité kyselky. Léčí se tu hlavně ženské nemoci. V létě bývá tu slovenský lékař dr. Burian z Ružomberka. Dědina Lúčky známa jest tím, že tamní lid bojkotuje maďaronského faráře Smizsára, jejž tam dosadil biskup Párvy na místo národovce Moyše, kterého přesadil daleko do Spiše. Z Lúček možno za $3^1/_2$ hodiny vystoupiti na vrch Choč, vysoký 1613 m, na který, jak jsme již upozornili, vystoupiti možno také z Jasenové v Oravě.

Ze stanice Lipt. Teplé jest jižně přes Sv. Michal 5 km do slovenského městečka Německé Lupče, odkud vede cesta 15 km dlouhá, podél Lupčanky do Železného. Železnô jest lázeňské místo, ukryté v lesích ve výši 1000 m pod vrchy Chabencem, Salatínem a Tlstou. Pramení se tu železitá kyselka. Vzduch jest tu čistý, prosycený vůní jehličnatých lesů. Zřízení lázeňských budov jest skrovné, za to společnost, ovšem nečetná, bývá ryze slovenská.

Další stanicí jest

178 km Trnovec (Liptó Tarnócz). Odtud lze podniknouti krásný výlet do doliny prosiecké a kvačanské. Jdeme přes dědinu Trnovec a Sielnici do Prosieku. Až sem jest 7 km. Za dědinou za $^1/_4$ hod. dorazíme ke skalní bráně, vedoucí k malebné dolině prosiecké. Dolina sevřena jest s obou stran skalními stěnami. Jdeme jí asi 1 hodinu. Na konci dáme se v pravo kolem kříže do Velkého Borového, kde jsme za $^3/_4$ hod. Odtud vrátíme se zpět lesnatým údolím kvačanským. Do Kvačan dojdeme za $1^3/_4$ hodiny. Z Kvačan pak ke stanici trnovecké přes Sielnici a Trnovec jest 9 km. Potraviny na tento výlet jest nutno vzíti s sebou. V Trnovci je ev. farářem býv. poslanec M. M. Bella.

V Trnovci vsedneme opět do vlaku, který nás nyní zaveze do stoličního města liptovského

182 km Lipt. Sv. Mikuláše (Liptó Szent Miklós). Město jest od nádraží $^1/_4$ hodiny daleko. Jde se podle villy slov. národovce dra. Em. Stodoly. Z nádraží může se jeti omnibusem. Nocovati můžeme v hotelu Royal.

Mikuláš má jen 3000 obyvatel a to polovici Slováků a plnou třetinu Židů, avšak těsně k němu přilehlé mě-

stečko Vrbica se 2400 obyvateli jest za to ryze slovenské. Narodil se tu slovenský básník Janko Král, advokát ve Zlatých Moravcích, známý svojí podivností. Na náměstí jest katolický kostel ze 13. století. Za náměstím dáme se ulicí v levo a přijdeme k evang. kostelu a faře. Tu působil v 17. století Jiří Tranovský, spisovatel kancionálu „Cithara sanctorum", ze kterého slovenští evangelíci podnes zpívají. R. 1848 působil tu farář

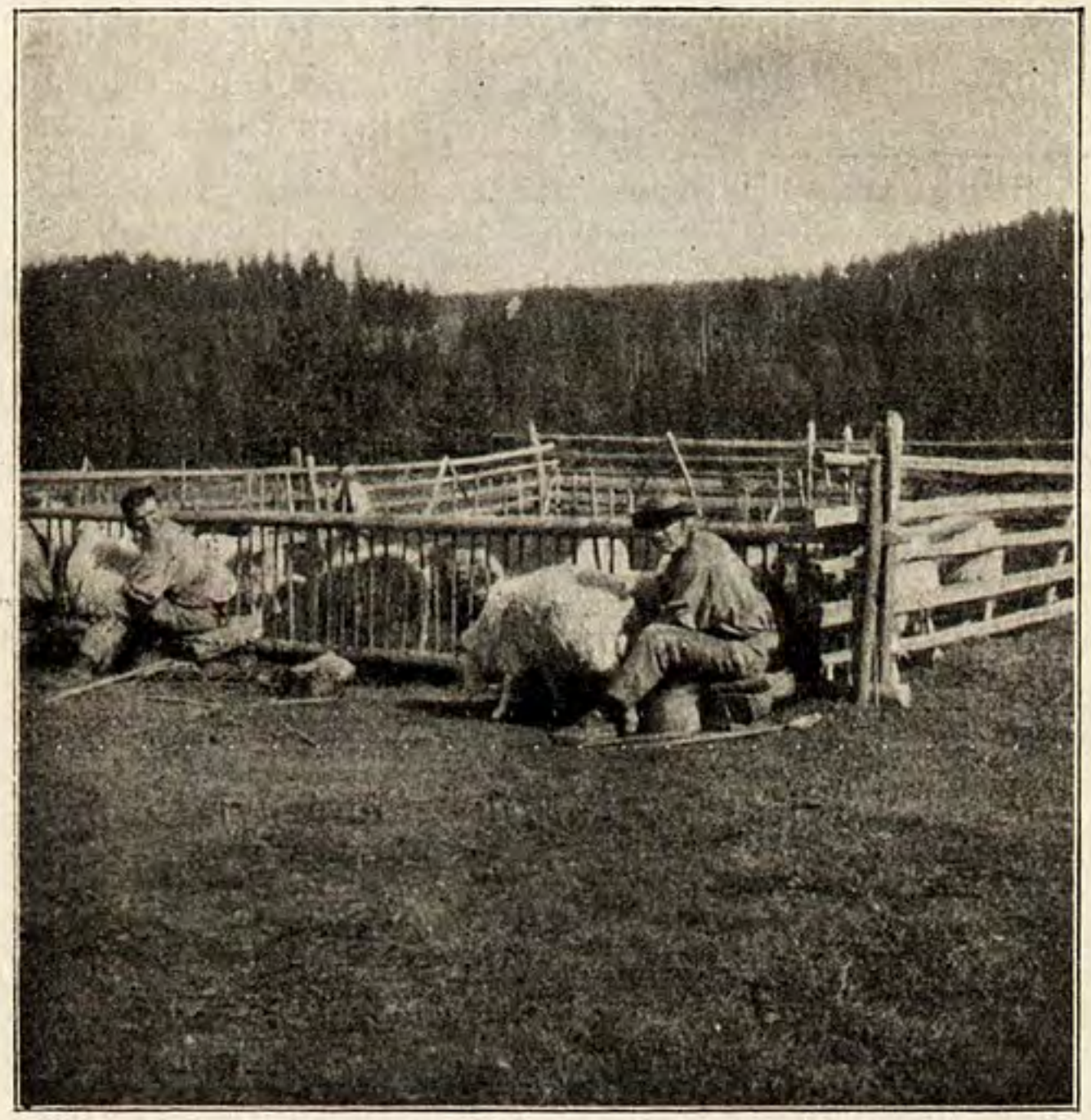

Starý bača při dojení.

Michal Mil. Hodža, jehož hrob navštívili jsme v Těšíně. Nyní jest tu farářem Jur Jánoška, redaktor Církevních listů (měsíčník; ročně 6 K), mužně hájících slovenské evang. církve proti maďarisaci. Mimo to vydává homiletický časopis Evang. Kazatel (měsíčník; ročně 8 K). Oba dva listy tiskne tiskárna Fr. Klimeše, jejíž majetník jest Čech. Knihtiskárna ta vydává také obrázkový měsíčník „Dennica". Ročně stojí 4 K. Naproti faře jest evang. škola, ve které působí spisovatel Rehor Uram Podtatranský.

Naproti v hlavní ulici jest slov. Měšťanské kasino v hostinci u Černého orla. Mimo to jest tu slov. zpěvácký spolek „Tatran". V Mikuláši již roku 1845 byl založen první spolek slovenský „Tatrín", spolek pro slovenskou osvětu. Zde jsme

mezi svými. Dnes kvete tu slovenský průmysl koželužský. Nejznamenitější továrny koželužské (garbiarny) mají firmy Kováč a Stodola, Lacko, Hubka, Žufa a Pálka. Ve slovenských rukou je priemyselná banka a filiálka turč.-martinské sporitelně. Tu konalo se první politické shromáždění slovenské 10. května 1848, na kterém přijaty byly „žiadosti slovenského národa" ve 14 bodech, vypracované Janem Franciscim a žádající zřízení sněmu národa slovenského.

V Mikuláši popraven byl dne 16. března 1713 národní hrdina slovenský Jánošík, byl totiž pověšen na hák za žebro. Krátce po jeho smrti došla proň milost od císaře, kterému Jánošík slíbil postaviti pluk vojska. Akta o jeho soudu jsou v stoličním archivu. Věznění a souzen byl v zámku Vranově u nedaleké dědiny Palúdzky.

Krásný výlet z Mikuláše vykonáme jižně na vrch Poludnicu, vysoký 1550 m. Až do Ilanova, 3 km vzdáleného, jdeme po rovině. Odtud se jde dosti strmou „pirtí" (cestou pro ovce) vzhůru na Končistý (1309) za hodinu a po hřebenu za další hodinu na vrchol. Sestoupiti můžeme jinou cestou kolem salaše a podívati se, jak bača dojí ovce.

Neméně krásný je výlet do Děmanovské ledové a krápníkové jeskyně, vzdálené od Mikuláše jižně 2 hodiny. Povoz z Mikuláše k jeskyni a zpět stojí 6 K. Na začátku doliny děmanovské jsou 2 hájovny (horárny). V prvé z nich bydlí hajný, který jest zároveň i průvodcem v jeskyni. 10 minut dále překročíme potok po mostě a spatříme na louce turistickou chatu. Vchod do jeskyně jest na úbočí skály, takže jest nám k němu ještě asi 10 minut stoupati. Brána vysoká jen 1·13 m vede do předsíně 6 m vysoké, 8 m dlouhé a 4 m široké. Chlad nás tu ovane i třeba si obléci svrchník. Odtud vedou dřevěné schody dolů do podzemí, kde vidíme ve skutečnosti pohádku, kterou slýchali jsme ve svém dětství, že totiž na některých místech pod zemí ukryty jsou krásné síně. V záři svíček (které jest dobře vzíti s sebou již z Mikuláše, poněvadž jeskyně není osvětlena) procházíme dlouhé chodby ověšené krápníky, a spatřujeme lesknoucí se sloupy ledové. Největší hmota ledová je vodopád, vysoký 12 m a široký 5 m, po němž na vsekaných stupních vystupujeme do výše. Plnou hodinu ztrávíme v podzemí.

Od Děmanovské jeskyně možno stoupati dolinou ještě dále kolem „Vyvierania", jeskyně, ve které pramení se voda, a vystoupiti na Ďumbír, nejvyšší vrchol Nízkých Tater, vysoký 2045 m. Výstup ten trvá 5½ hodiny. Za Vyvieračkou se dolina rozvětvuje na tré cest; nám jest jíti prostřední. Přes krásná luka a pak lesem přijdeme k salaši, pak jdeme opět lesem.

Když už cesta přestane, vystoupíme strmou, travnatou stráni na hřeben a podél něho na štít. Daleký rozhled mysl naši unese. Sestoupiti pak možno do krásného údolí šťávnického a kolem myslivny Bystré do Sv. Jana, kam se dostaneme také drahou z Mikuláše.

189 km Svatý Jan — Poturňa. 1/2 hodiny od stanice rozkládá se zemanská ves Sv. Jan s pěknými domy. 2 hodiny

Před salaší.

odtud jest k myslivně Bystré, do údolí šťávnického, odkud ještě 3 1/2 hodiny stoupáme na Ďumbír. Ďumbír jest k severu srázný, ale k jihu se sklání zvolna a jsou na něm rozsáhlé pastviny. Na zvolenské straně jest chata Karlova. Nejpohodlnější výstup na Ďumbír jest z Boce.

Další stanicí naší dráhy k východu jest

193 km Hrádek (Liptó Ujvár). Jest to okresní městečko, ve kterém se soustřeďuje správa uherských erárních lesů, lesnická akademie a státní pily. Nad městečkem vypínají se zříceniny starého hradu.

Další stanice

198 km Králova Lehota (Király Lehota) leží při

stoku Bílého Váhu, tekoucího od Kriváně a Černého Váhu. přicházejícího od Královy Hole. Krásnou krajinou horskou vede odtud hradská přes Bocu a Čertovicu, vysokou 1238 m, do Brezna ve zvolenské stolici (35 km). Trať naše vede pak kolem Bílého Váhu, jehož břehy lemují krásné jehličnaté lesy. V levo na obzoru rýsuje se velebná silhueta Tater. Stoupáme stále, až staneme ve výši 901 m.

222 km Štrba (Csorba) jest východisko výletů na Tatry. Výborný hostinec jest naproti nádraží. Ozubená dráha, 5 km dlouhá, vede odtud k Štrbskému plesu do výše 1356 m.

Od štrbského nádraží podniknouti můžeme krásný výlet na Královu Holu (1943 m). Do obce Štrby jest $^3/_4$ hodiny, na Vyšnou Šuňavu $^1/_2$ hodiny, přes Krahulčie do doliny Černého Váhu, na Kolesárky a cestou do Tepličky $1^3/_4$ hodiny. Na levo horní cestou dále. Přejdeme přes Žďárský potok, pak lukami se dostaneme do lesa. V pravo vedle potoka jest Velký Brumov. Strmou stráni na levo se dáme k hraběcímu loveckému zámečku. Pak v pravo lesem. V kosodřevině jest se bráti pololevým směrem a pak výmolem až na homolovitý vrchol Královy Holy. Od obce Tepličky jest to asi 3 hodiny. Rozhled je čarokrásný. Sestoupiti pak můžeme za 4 hodiny do Šumjace, odtud přes Pusté Pole dojdeme k dobšinské ledové jeskyni.

Dráha naše vjíždí nyní do stolice spišské na Slovensko východní, kde národního vědomí je ještě velmi málo. Klesáme stále minouce lázně Lučivnou až na stanici

240 km Poprad. Jest to německé městečko. Nejlepší nocleh jest v Husově parku, od nádraží vzdáleném 10 minut. Jdeme nejdříve v pravo a po chvíli zabočíme v levo mladou allejí, kterou přijdeme až do Husova parku. Nájemcem jeho jest Čech p. Vilém Matějka. Turistický nocleh stojí zde 1 K 30 h. V rozsáhlé jídelně hraje večer cikánská hudba. Krásný jest odtud pohled na Tatry. Zajímavé jsou přírodovědecké sbírky Musea uherského karpatského spolku. Elektrická dráha vede do Smokovců (Tátra füred). Jednoduchá jízda stojí 1 K 50 h, zpáteční 2 K.

Údolí řeky Popradu.

Údolím řeky Popradu vede do Podolince odbočka dráhy. Jedeme pouze 1 km a již staneme

ve Spišské Sobotě (Szepes Szombat), německém městečku s gotickým kostelem a starobylými domy. Nedaleko něho jest Groebův park, v němž podobně jako v Husově parku v Popradu možno levně přenocovati. Jest tu 20 pokojů od 1·20 K do 2 K; pense (celé zaopatření) za den stojí 4 K. Ve Spišské Sobotě má hostinec p. Nedoma, rodák z Čech.

8 km Kohlbach (Tarpatak) jest další stanice, odkud vede od-

bočka dráhy 11 km dlouhá do Tatranské Lomnice, nádherného letního sídla pod Lomnickým štítem.

9 km Lomnice. 15 minut od stanice jest závodiště, na němž v červenci bývají koňské dostihy.

14 km Kežmark jest největší město spišských Němců. Má 5600 obyvatel. Baedeker odporučuje hotel Brummayerův. Katol. gotický kostel z r. 1486 má na hlavním oltáři vzácné staré řezby. Dřevěný evang. kostel jest z r. 1713. V novém evang. kostele uloženy jsou nyní ostatky Emericha Tökölyho, o němž jsme slyšeli v historii oravského zámku. Emerich Tököly zemřel r. 1705, ostatky jeho byly sem převezeny z Cařihradu roku 1906. Zámek tökölovský v Kežmarku má vysokou věž. Radnice z 15. stol. má věž z pozdní renaissance. Zdejší přádelna hotoví znamenité krajky, které si koupiti můžeme v obchodě Markovičově na náměstí. $^1/_2$ hodiny jižně od Kežmarku jest městečko Lubica nedaleko něhož jsou lázně.

Jedeme-li dále, přijedeme ke stanici, zvané

20 km Elágazás (odbočka), kde není žádné osady, nýbrž přesedá se pouze na 3 km dlouhou odbočku dráhy do Spišské Bělé, německého městečka, kteréž jest východiskem výletů do bělanské krápníkové jeskyně. Zde přenocujeme v městském hotelu (hostinský Michal Sermák).

Ze Spišské Bělé podnikneme krásný výlet do Pěnin. Jdeme po hradské přes Slovenskou Ves, stoupáme pak na Spišskou Maguru až k hostinci, ve výši 950 m, kam dorazíme za 3 hodiny. Odtud, není-li bláto, dojdeme kratší cestou v pravo přes Richwald a Haligovce do Lázní Smierdzonky za 3 hodiny. Povozem jede se od hostince po hradské přes Rylov, Hanušovce, Matyášovce a Spišskou Starou Ves a podél Dunajce přes Lechnici k Červenému klášteru 21 km. Červený klášter vystavěn byl Kartusiány roku 1319, ale již roku 1433 byl Husity vypleněn. Gotický kostel zůstal zachován. $^1/_4$ hodiny jižně jsou sirné lázně Smierdzonka. Od Červeného kláštera možno se plaviti po loďce na Dunajci skrze malebné Pěniny do lázní Szczawnice v Haliči, kde pobývá ročně na 3000 hostů, z nichž jest mnoho Židů. Lázně Szczawnice jsou majetkem krakovské akademie věd. Plavba ta stojí 3 K a trvá $1^1/_2$ h. Nejkrásnější ze skal pěninských jest Sokolica, vysoká 764 m. Zpět ze Szczawnice jdeme stezkou po břehu $2^1/_2$ hodiny.

Poslední stanicí popradské dráhy jest německé městečko

31 km Podolinec. Nedaleko něho jsou lázně Vyšné Ružbachy. Odtud možno jeti vozem po hradské podél Popradu přes německé městečko Gňazda a slovenskou Starou Lubovňu kolem lázní lubovenských 30 km daleko do Orlova ke dráze, vedoucí z Prešova do Nového Sandce a Tarnova v Haliči.

Gemer.

Z Popradu na jih učiníme celodenní výlet do dobšinské ledové jeskyně. Pěšky dojdeme tam za 6 hodin (30 km). Lépe jest ráno v 7 hodin jeti omnibusem, který doveze nás tam ve 4 hodinách za 4 K. Fiakr pro 3 osoby tam i zpět 20 K.

Hradská vede přes popradské letní sídlo Blumental, dále po mostě překročíme Hernád a přijdeme do Hranovnice (Szepes

Veghely), načež přes Hámor přijdeme do Vernáru ve stolici gemerské. Zde jsou řeckokatoličtí Slováci (Sloviaci). Odtud lze vystoupiti za 4 hodiny na Královu Holu, vysokou 1943 m. Je nutno však najati si ve Vernáru průvodce. Na Králově Holi býval často Jánošík. Botto začíná svoji báseň „Smrt Jánošíkovu“: „Horí ohník horí na Královej Holi, kto že ho nakládol? Dvanásti sokoli —“ totiž dvanáct společníků Jánošíkových.

Z Vernáru jdeme dále lesem přes horu Popovu (nejvyšší bod u pomníku Greinerova 1042 m) do Pustého Pole, kde se dáme v levo dolinou Stracenou k hostinci u ledové jeskyně. Od něho stoupáme ještě 1/4 hodiny do vrchu pěknou cestou ke vchodu do jeskyně v Havraní skále. Od 11—3 hodin bývá jeskyně elektricky osvětlena. Vstupné činí 4 K. Objevena byla roku 1870 horním akademikem Ruffínym z Dobšiné. Nežli vstoupíme do jeskyně, zaopatříme se proti chladu. V horním patře vidíme velký ledový sál, dlouhý 120 m, široký 60 m a vysoký 10 m. V dolním patře poutá naši pozornost chodba dlouhá 120 m. Prohlídka jeskyně zaujme asi 1 hodinu.

Od dobšinské jeskyně máme jen 10 km do Dobšiné, starého hornického města s 5000 obyvateli německými, kde jsou proslulé železárny. Ubytovati se můžeme v městském hotelu. Odtud vede železniční trať na Rožňavu, Plešivec, kolem zřícenin hradu gemerského do Bánrévu, kde se připojuje k trati, vedoucí z Miškovce do Filakova na hlavní trať z Vrútek do Pešti.

Z Dobšiné třetí stanicí je

9 km Nižní Slaná (Alsó Sajó). Odtud jest 1 hodina lesní cestou podél Černého potoka do Kobeljarova (Feketepatak), zapadlé vesničky slovenské, ve kteréž na evang. faře r. 1795 narodil se veliký apoštol Slovanstva Pavel Josef Šafařík. Popis této cesty od dra. A. Frinty viz v Slov. Přehledu roč. XI. str. 15.

Jedeme-li dále, přejedeme u Betliaru národnostní hranici slovensko-maďarskou a přijedeme do

24 km Rožňavy (Rozsnyó), maďarského města s 5000 obyvateli. Jest tu sídlo katol. biskupa. 10 minut od města severně jsou železité lázně rožňavské.

Na vrch Volovec (Pozsáló) vystoupíme za 4 hodiny, odkud je krásný rozhled. Východně po hradské jest 5 km do Krásné Horky, maďarské obce, nad níž na vrchu jsou zříceniny hradu Andrássyho, ve kterém jsou děla a jiné památky z doby rákóczovské. Hrad býval též v držení Husitů.

Další trať vroubena je na východě sráznými skalinami. Vjíždíme v oblast uherského Krasu.

38 km Plešivec (Pelsöcz) jest maďarské městečko, odkud jest 12 km ke krápníkové jeskyni Baradla u vesnice Agteleku.

Také stanice

55 km Tornalja bývá východiskem k jeskyni baradelské. Vůz zjednáme si za 10 K.

Do jeskyně baradelské vedou nyní 2 vchody. Starý původní u vesnice Agteleku, nový proražen u vesnice Josafö. U nového vchodu tohoto průvodce Štěpán Faix umí slovensky, u starého vchodu průvodce Klanica nikoliv. Podrobné vylíčení jeskyně baradelské lask. čtenář najde v článku K. Drože: „Bradla. Pohled do mysteria podzemí". Časopis turistů. 1901. str. 262. Vstupné jest 1 K, odměna průvodci 4 K (pro 1—5 osob).

Od nového vchodu sestupujeme do jeskyně po 330 stupních, načež jdeme k hvězdárně, do jeskyně, nazvané podle nálezů předhistorických

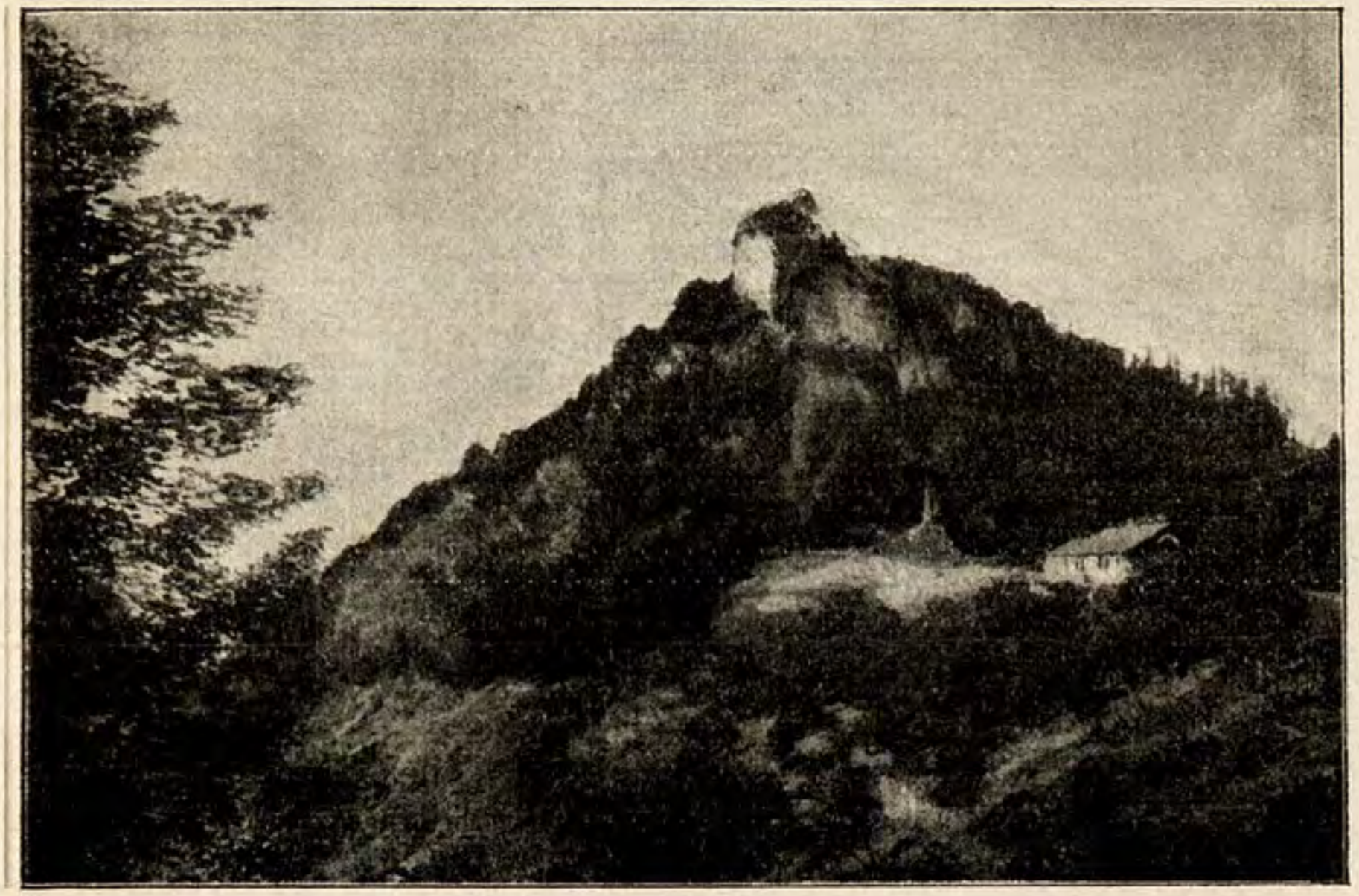

Muráňský hrad.

kostí kostnicí, dále jeskyní netopýří, rájem a jeskyní ředkvovou (nazvanou dle podoby krápníků) k starému vchodu. Jdeme celkem 6 hodin. Teplota v jeskyni jest 10^0 C. Délka všech chodeb jeskyně jest 8 km. Jedině Mamutí jeskyně v Kentucky v sev. Americe převyšuje délkou svých chodeb jeskyni baradelskou.

Z Plešivce vede odbočka železniční trati dolinou muráňskou k muráňskému zámku.

21 km Jelšava (Jolsva) jest pomaďarštěné městečko. Má 2600 obyvatelů, dle sčítání r. 1900 2167 Maďarů a 565 Slováků. Ještě r. 1890 bylo tam 1249 Slováků a jen 1092 Maďarů.

26 km Chyžné (Hisnyóviz) má železárnu. Tu působil jako evang. farář Samo Tomášik, skladatel hymny „Hej Slované".

33 km Velká Revúca (Nagy Röcze) jest malé městečko. Má 1800 obyvatelů a jest také již z polovice pomaďarštěna. Zde si Slováci udržovali jediné úplné slovenské evang. gymnasium a učitelský ústav, které byly roku 1874 pro „panslavismus“ zavřeny. Působí tu známý historik slovenský pravotár Julius Botto.

34 km Dlhá Lúka (Hosszúrét) jest osada husitská. Skoro všichni obyvatelé zdejší mají příjmení „Čech“.

41 km Muráň, konečná stanice odbočky. Odtud 1 hodinu stoupáme

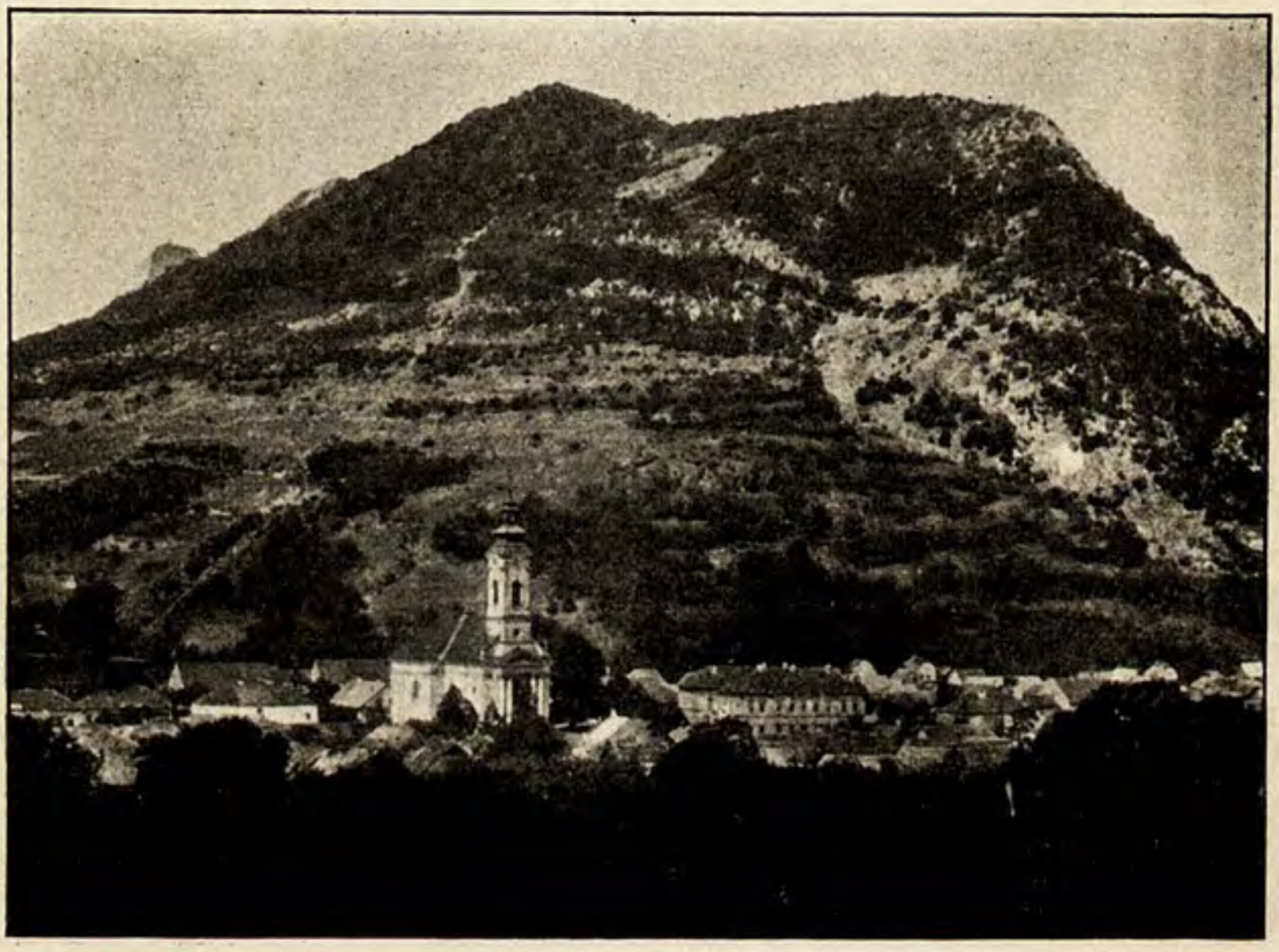

Tisovec s Hradovou.

na muráňský zámek, který strmí na skále ve výši 938 m. Býval z nejslavnějších a nejpevnějších hradů hornouherských, takže i korunovační klenoty uherské byly tu na čas chovány. Založen byl Husity. Později vládly jím rodiny Tornalyovců, Széchyovců a Vesselényiovců. Za Matyáše Baše z Coltova stal se hnízdem zbojnickým. Dnes náleží knížatům koburským. Pod hradem jest hájovna v létě jídlem opatřená.

Na Muráň lze také dospěti přímo od dobšinské jeskyně. Z Pustého Pole přes Telgárt, kde jsou řecko-katoličtí Slováci, za 3 hodiny dorazíme do Červené Skály (Vöröskö). Odtud odbočuje železniční trať, 42 km dlouhá, dolinou pohronskou do Brezna ve zvolenské stolici. Z Červené Skály jdeme další 3 hodiny přes Muráňskou Hutu na Muráň.

Z Muráně se vydáme hradskou do města Tisovce v dolině řeky Rimavy. Tisovec má 4000 obyvatel evangelických a slovenských až na

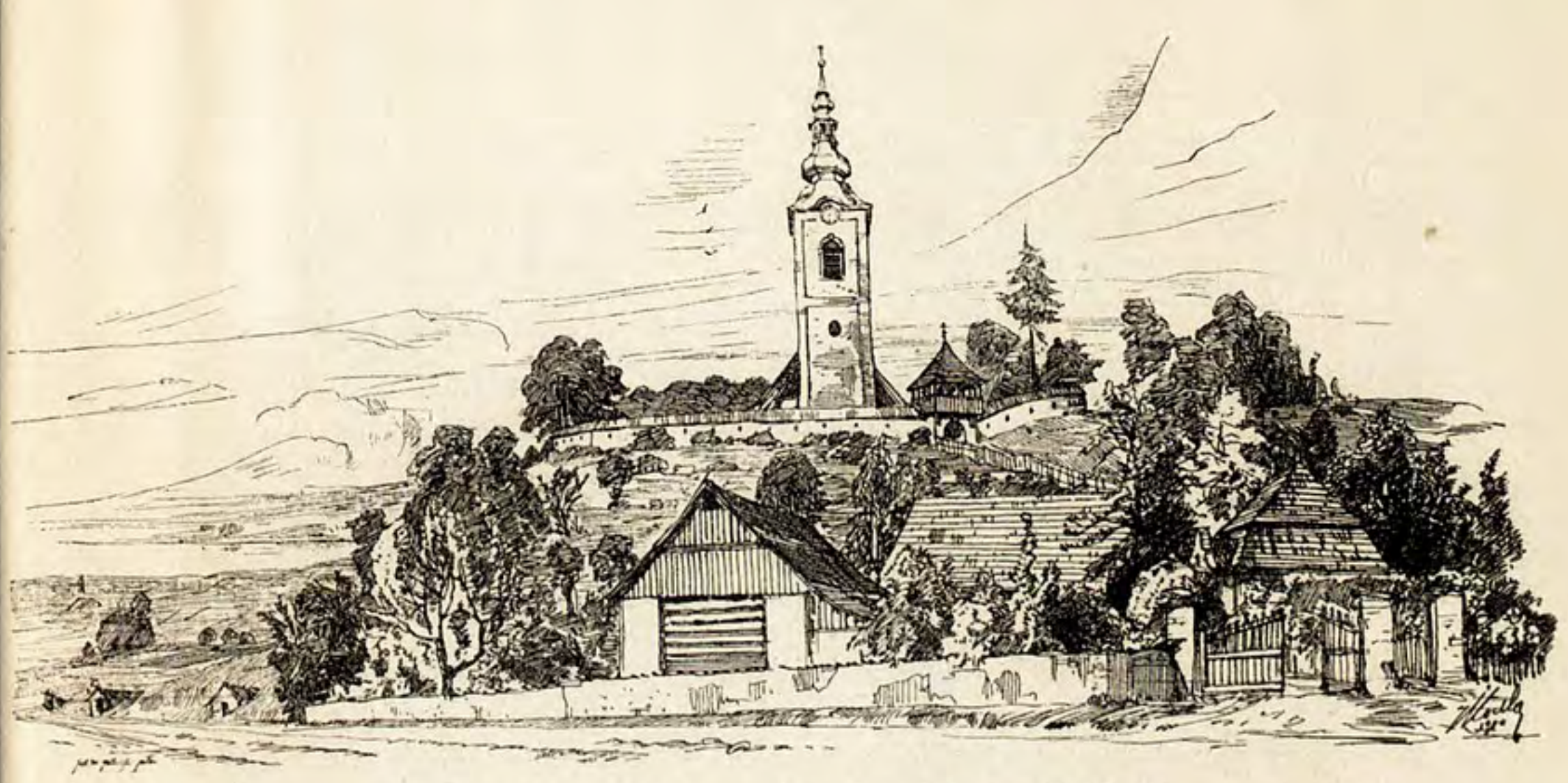

Husitský hřbitov a kostel v Rimavské Bani.

Husitský hřbitov a kostelík teriakovský pod Maginým hradem.

úředníky zdejší železárny Hámru. Na evang. faře chová se stříbrný kalich husitský. Tu jest čilá a uvědomělá společnost slovenská. Slovenský spevokol ministerstvem sice nikdy nebyl povolen, ač o povolení bylo nesčíslněkráte žádáno, ale zpívá přece. Také slov. čitatelský spolek kvete. Tisovská sporitelňa zdárně prospívá. Na hřbitově, který jest při cestě z Muráně, jest hrob slov. buditele Štěpána Marka Daxnera a superintendenta Pavla Jozeffyho.

Nad Tisovcem zvedá se skalnatý vrch Hradová do výše 893 m. Na něm jsou nepatrné zbytky dvou hradů, zbořených již za časů Jiskrových a Matyášových. Kromě toho jest tam jeskyně. Posledním pánem zámku na Hradové byl prý Husita Uděrský, který měl spanilou dceru Vandu. Když nepřátelé Hradovou obléhali, nedostávalo se již Husitům potravy. Napekli proto z poslední mouky chlebů a házeli je do nepřátelského tábora. Nepřátelé odtáhli pak od Hradové, ale když viděli, že i Husité Hradovou opouštějí, pronásledovali je. Vandu pronásledoval sám vůdce nepřátelského vojska. Aby ho zdržela, Vanda hodila mu na cestu hrst dukátů, a než je Němec sebral, Vanda byla už na Muráni.

Z Tisovce jihovýchodně probíhá dolinou rimavskou železniční trať, 50 km dlouhá, do Feledu, kde se připojuje k trati, vedoucí z Miškovce přes Bánréve a Feled do Filakova na hlavní trať z Vrútek do Pešti.

Na této trati nalezneme stopy husitských předků našich, kteří se tu v dobách Jiskrových usadili a s domácím obyvatelstvem splynuli. Ochtinský farář Lad. Bartholomaeides napsal o nich knihu „De Bohemis Kis-Hontensibus“, vydanou v Prešpurce roku 1796. Dolina rimavská byla totiž dříve zvláštní stolicí: malo-hontskou.

V Hnúšti uvidíme velké železárny likérské. Rudu dopravují sem s vrchu Železníku po visuté dráze lanové. Do města Klenovce jest z Hnúště 5 km.

22 km Rimavská Baňa. Má kostelík zdí ohrazený z doby husitské. Vnitřek ozdoben jest malbami a řezbami ornamentiky slovanské. Stolice s nebesy v presbytáři jest z r. 1659. Viz o tom článek prof. Kouly ve sborníku „Slovensko“, vydaném Uměleckou Besedou v Praze roku 1900 na str. 132.

30 km Orlajovce-Teriakovce (Orlaj-Török). Nedaleko jsou zříceniny husitského Magina hradu. V Teriakovcích jest dřevěný kostelík husitský s věží, opatřenou dřevěným podsebitím.

38 km Rimavská Sobota (Rima-Szombat) jest stoliční město gemerské. Má 5800 obyvatel maďarských a vyniká pěknou polohou.

Z Tisovce severozápadně vede dráha částečně ozubená krajinou vysoce romantickou a lesnatou přes Polhoru do města Brezna ve zvolenské stolici. Trať tato jest 30 km dlouhá a vede přes dva viadukty, vysoké 36 m a 43 m. Nejvyšší bod trati jest u těchto mostů ve Zbojských 736 m.

Z Popradu do Košic.

Trať naše překročí za Popradem řeku Poprad a opouštějíc jeho údolí, přechází z oblasti moře baltického do oblasti černomořské.

244 km Gánovce mají pramen kyselky teplé 24° C. Lázní těchto užívá se od rheumatismu a žaludečních chorob.

254 km Hrabušice (Kaposztafalva). Jižně 1½ hodiny jest vrch Lapis refugii, na který utekli se obyvatelé Spiše roku 1241 před Tatary. Kolem tohoto vrchu vede hradská k hájovně na Klak, ve výši 1013 m, z Hrabušic 3½ hodiny vzdálené. Odtud odbočíme do krásné soutěsky skalní, nazvané Sokol. Za ¾ hodiny jsme v ní. Vrátíme se zpět na Klak a jdeme buď zpět do Hrabušic nebo za 4 hodiny doraziti můžeme krásným údolím říčky Stracené k ledové jeskyni dobšinské.

Jedeme-li z Hrabušic vlakem dále na východ, spatříme v levo osadu Štvrtok, s gotickým kostelem z 15. století. Jak vnějškem tak i vnitřkem kostel ten jest umělecky cenným. Hlavní oltář gotický zobrazuje smrt a korunování Panny Marie. Odtud pochází slezská rodina hrabat Henckelů z Donnersmarcku. Trať naše blíží se nyní řece Hernádu.

267 km Iglov (Nová Ves Spišská) jest kvetoucí, průmyslové město. Má 9300 obyvatel, z nichž jest ½ Slováků, ¼ Němců a ¼ Maďarů. V okolí jsou doly na železo. Přenocovati můžeme v hotele „Redouta" na hlavní ulici. Od nádraží jest tam 25 minut. Při cestě z nádraží po pravé straně táhne se řada vill, ukrytých v zeleni stromů. V Levočské ulici v levo jest kostel t. zv. vikariát, v němž se káže jen slovensky (pro přespolní přifařené katolíky). Průchodem vstoupíme pak na náměstí. Na náměstí jest katol. gotický chrám s věží 86 m vysokou. Vedle jest evangelická modlitebna. Náměstí jest vlastně širokou ulicí, vedoucí od západu k východu, takže jedna strana sluje „polední", druhá „půlnoční". 5 km jižně od města jsou iglovské lázně (Iglófüred) na pokraji rozsáhlých lesů. Odtud vede hradská (stará kratší, ale neschůdnější, nová delší) ještě 10 km přes Hnilčík a vrch Grajnár (od kříže vede stará hradská v levo dolů) do Hnilce na hranici stolice gemerské, kde jest farářem předseda Museálné společnosti slovenské, znamenitý etnograf Štěpán Mišík. Jest tu čarokrásná krajina, ale daleko od světa. Z Hnilce vede hradská dále do Polomy a Rožňavy v Gemeru.

Z Iglova vede severně odbočka dráhy 13 km do Levoče (Löcse). Levoča jest stoliční město spišské. Spišská stolice má velmi bohaté dějiny. Ze 24 měst spišských, založených většinou Němci, zastavil r. 1412 král Zikmund 13 měst polskému králi Vladislavovi. Tato města zůstala v držení polském až do prvního dělení Polsky r. 1772, kdy připadla nazpět Uhrám. Přidány k nim 3 města ze zbylých 11 a tak utvořeno spišské „šestnáctiměstí". Mnohé z těchto měst jsou ovšem dnes jen pouhé vsi.

Obyvatelé severní Spiše, tak zvaní Magurci, oddělení německým ostrovem kežmarským od Slováků ve Spiši jižní, zachovali si polské nářečí své až podnes.

Levoča (Löcse) má 8000 obyvatel, z nichž jest $^1/_2$ Slováků, $^1/_4$ Maďarů a $^1/_4$ Němců. Městský hotel na náměstí vzdálen jest $^1/_4$ hodiny z nádraží. Má 10 pokojů v ceně 1·20 K až 2·80 K. Omnibus zaveze nás tam za 60 h. Pro starobylý ráz svůj Levoča bývá často nazývána uherským Norimberkem. Trojlodní gotický kostel sv. Jakuba ze 13. století jest pravým museem středověkého umění. Křídlové oltáře vynikají mistrovskými řezbami. Jsou tu též náhrobní kameny Thurzovců a varhany z roku 1626. Gotická radnice má pěkné arkády a starobylý sál zasedací. Gymnasium umístěno jest v bývalém jesuitském klášteře. Na zdejší evang. lyceum přešli slovenští studující r. 1844 z Prešpurka, když zavřen byl tamní ústav řeči a literatury česko-slovenské. Jan Matúška složil tenkráte hymnu „Nad Tatrou sa blýska“.

$^1/_2$ hodiny severně od Levoče jest Marianský vrch s poutnickým kostelem, navštěvovaným o marianských svátcích zbožnými poutníky slovenskými ze Spiše i ze Šáryše. 4 km severně na hradské, vedoucí do Kežmarku, jsou Levočské lázně (Löcseifürdö), letní sídlo měšťanů levočských.

Jedeme z Iglova dráhou košickou dále na východ; další stanicí jsou

290 km Spišské Vlachy (Szepes Olaszi), slovenské městečko s 2700 obyvateli.

Odtud vede odbočka dráhy severně do Spišského Podhradí (Szepes Váralja), městečka se 3000 obyvateli slovenskými. Tu se na 200 m vysoké skále zdvíhají zříceniny spišského zámku, roku 1780 vyhořelého. Spišský zámek býval velmi rozsáhlý: měl 5 dvorů a 135 místností. Roku 1444—1458 držel jej Jan Jiskra z Brandýsa. Na druhém vrchu jest spišská kapitula, sídlo spišského katol. biskupa Alexandra Párvyho, kterému říkají Slováci Alexandr Hrozný (protože pronásleduje uvědomělé kněze slovenské). Jest tu gotická kathedrála sv. Michala, vystavěná v letech 1462—1478.

3 km od stanice Podhradí jsou malé solné lázně Baldovce.

4 km severovýchodně jsou Bijacovce (Mindszent), kde v zámecké kapli mají obraz Dürerův.

8 km východně jest průsmyk Branisko, kde postaven jest pomník na paměť bitvy tu svedené dne 5. února 1849. Bojoval tu zvolenský prapor maďarských honvédů (samí Slováci hrozbami a šibenicemi do boje sehnaní), kteří byli pod vrchem, a císařské vojsko se slovenskými dobrovolníky, kteří měli výhodné postavení na vrchu. Na obou stranách tekla tu krev slovenská pro zájmy cizí. Přes Branisko vede hradská do Šaryše dědinou Širokou do Fričovců, kde jest renaissanční zámek z r. 1623.

Ze Spišských Vlachů dále vede trať krásným, malebným údolím Hernádu.

308 km Margecany (Margitfalu). Tu odbočuje dráha dolinou gelnickou do Gelnice (8 km), starého, hornického města německého se 4000 obyvateli, kde jsou doly na železo, a dále až do Smolnické Huty. Od Gelnice 2 km severozápadně jsou lázně Thurzovy, skryté v hustých lesích jedlových.

Naše dráha projíždí u Fenikshuty tunelem, dlouhým 417 m, a vjíždí do šaryšské stolice. Jsme 20 m vysoko nad řekou Hernádem. V pravo vidíme Ostrou horu, vysokou 811 m.

335 km Obyšovce (Abos).

Šaryš.

Tu odbočuje na sever dráha přes Prešov do Orlova, kde se k ní připojuje rakouská trať přes Nový Sandec do Tarnova v Haliči.

Na této odbočce stihneme po

17 km Prešov (Eperies), stoliční město šaryšské na řece Toryse. (Hotel Gellért, Berger, Pannonia.) Má 14.500 obyvatel, mezi nimiž jest $^1/_2$ Slovákův a $^1/_2$ Maďarů. Slováci se však silně maďarisují. Od r. 1909 jest tu filiálka banky Tatry z Turč. Sv. Martina. Úřaduje zde známý spisovatel (belletrista) slovenský Josef Gregor Tajovský. Na náměstí jest katol. gotický farní chrám. V Prešově maďarská vláda vydává maďaronský časopis „Naša zástava“, který má zabrániti šíření národního vědomí mezi šaryšskými Slováky. Také tu sídlí řeckokatolický biskup. Jihozápadně nad městem zdvíhá se na vrchu Kalvarie, odkud jest rozhled. Za $^1/_2$ hodiny jižně po hradské, topoly vroubené, dojdeme do Šóváru, kde jsou solivary.

Z Prešova vede severně odbočka dráhy do Bardiova.

Na této trati jsou třetí stanicí

12 km Kapušany (Kapi), nad nimiž na vrchu strmí zříceniny hradu kapušanského.

Konečnou stanicí pak jest velmi staré město na řece Topié

45 km Bardiov (Bártfa). Hotel Hungaria poskytne nám tu přístřeší. Bardiov má 6100 obyvatel, $^1/_2$ Slovákův a $^1/_2$ Maďarů, z nichž je však 2000 Židů, většinou z Haliče sem přivandrovalých.

Kolem města jsou dosud zbytky hradeb. Jedinou zachovalou branou zborovskou vstoupíme do ulice, kterou přijdeme na náměstí. Uprostřed stojí starobylá radnice gotická z 15. století, v níž jest umístěno stoliční museum šaryšské. Veliký farní kostel sv. Egidia ze 13. století byl r. 1897 opraven. Na oltářích jsou v něm řezby z 15. století. Mimo to jest tu „ruska cerkva“ a kostel evangelický.

V archivě města Bardiova uložena jest též jedna česká listina z doby, kdy česká bratrstva husitská na Slovensku panovala (A. Jirásek: román Bratrstvo). V ten čas byli bardiovští měšťané většinou Němci. Ti chytili Husity Vysockého a Petříka a dali je oběsiti. Proto jim píše (asi r. 1453) český bratřík, který však mluvil šaryšským nářečím: „Vy zly a nespravedlivy lude bardiovcy, viste naszych bratrow daly zweszaty, ludy dobrich a newinnich, ako mordere necnostlivy, ktery any vam ano zadnomu nicz nebili vinni a pretos gesli nam priatelom a rodovi ich za nich nepoložite czeteri sta zolotich ve zolote do troch nedeli v klastore u mogili u cracova, alebo u cartusov v lechniczi tedy na vaszych hordlech y na vaszym ymaniu, y na vaszych podanich bud duluho, bud cratko tak to se mstiti budemy, pocud naszeho rodu stava. Tot list pisan s hor dzen svateo iacuba.“

Bardiovci husitské přání nepochybně asi nesplnili, neboť v archivě našel se ještě jeden list téže věci se týkající, a to německý, od Petra

Axamyta z Kosova, známého hejtmana husitského, tehdy držitele hradu Plavnice v Šaryši.

Na gymnasiu bardiovském působil v polovici 16. stol. učenec Stöckelius „praeceptor Hungariae".

Nad městem nedaleko nádraží zdvíhá se Kalvárie, odkud je pěkný rozhled.

Z Bardiova půjdeme k severu Slovenskou ulicí (Tótutcza) a po krytém mostě dřevěném přejdeme řeku Toplú, načež hradskou půjdeme 1 hodinu do lázní bardiovských (Bártfafürdö) v pěkném lesnatém údolí. Povoz z Bardiova zaveze nás tam i zpět za 3 K. Bývá tu ročně 3000 hostí. Pramení se tam silná železitá kyselka výborné chuti.

Tatáž hradská před bardiovskými lázněmi odbočuje v pravo a vede dědinou Dlhou Lúkou do městečka Zborova (z Bardiova 12 km), nad nímž na vrchu v pravo spatřujeme zříceniny hradu, který kdysi náležel Rákóczymu. Ve Zborově jest pohraniční stráž uherská (határ-rendör), která dává pozor na podezřelé cizince. V okolí jsou již ruské dědiny, kde lidé mluví nářečím odlišným od východní slovenštiny. (Na př. infinitiv kosity, 3. osoba sing. visit, šo místo co atd.) Zde anebo již v Bardiově můžeme v ruské cerkvi navštíviti bohoslužby řeckokatolické. Uslyšíme staroslovenský Otčenáš: „Otče naš, iže jesi na něbesjach, da světítsja imě tvoje, da prijdeť carstvije tvoje, da budeť vola tvoja jako v nebi tak i na zemli a t. d.

Z Prešova pojedeme nyní dále na severozápad do Orlova.

26 km Velký Šaryš (Nagy Sáros) jest městečko slovenské. Zde a v okolí jest podle Czambelova spisu „Slovenská reč" nejryzejší východoslovenské nářečí. Hlavním znakem šaryštiny jsou krátké samohlásky a přízvuk polský na předposlední slabice, dz, c, místo ď, ť, na př. dzeci = děti, náslovné š na švece = na světě, do šmerci = do smrti, co místo středoslovenského čo. Mají také svá slova zvláštní, na př. valal (dědina), draha (cesta).

Nad Velkým Šaryšem zvedají se $^1/_2$ hodiny severozápadně na vrchu zříceniny hradu šaryšského. Tu byl císařskými vojáky zajat František Rákóczy a odvlečen do Vídeňského Nového Města, odkud se mu však podařilo utéci.

38 km Sabinov (Kis-Szeben) jest slovenské město s 3200 obyv. Založila prý je Sabina, dcera krále Bely IV.

49 km Lipjany (Héthárs). Odtud 4 km cesty do Kamenice, nad níž na osamělém vrchu jsou daleko viditelné zříceniny hradu.

Trať naše stoupá nyní vzhůru velikým zákrutem, takže hrad kamenický uvidíme nyní ještě jednou a to zcela zblízka.

69 km Lubotyň, od něhož 3 hodiny vzdáleny jsou lázně lubovenské.

71 km Orlov jest pohraniční stanice. Odtud vede dále rakouská trať do Haliče na Nový Sandec a Tarnov.

Vrátíme se nyní k naší hlavní trati bohumínsko-košické a z Obyšovců dojedeme do

351 km Košic (Kassa). Košice jsou stoliční město abaujské. Leží na pravém břehu řeky Hernádu. Mají 40.000 obyvatel, z nichž jsou $^2/_3$ Maďarů a $^1/_3$ Slováků.

Hotel Schalkház na hlavní ulici má 70 pokojů od 2 K do 12 K. Omnibus z nádraží zaveze nás tam za 60 h, fiakr za 2 koruny.

Z nádraží jdeme Széchenyiho promenádou. Za 10 minut dojdeme do vnitřního města na Hlavní ulici (Fö-utca), kde spatříme nejkrásnější gotickou stavbu na Slovensku: dóm, vystavěný v létech 1382—1417 a obnovený v letech 1877—1896. Věž jeho jest 59 m vysoká, druhá jest nedokončena. Uvnitř

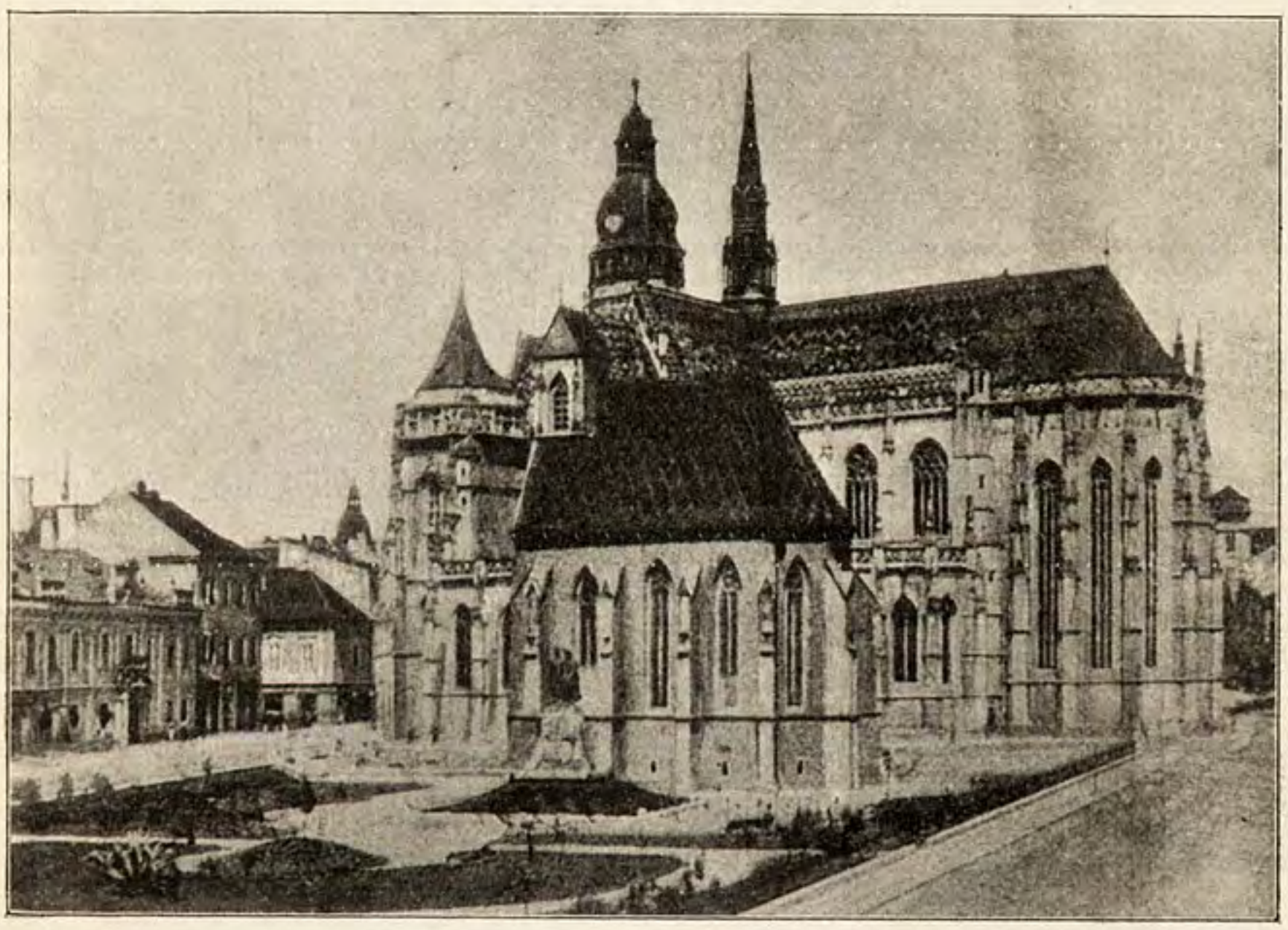

Košice: Dóm s kaplí sv. Michala.

dómu jest 16 m vysoké tabernakulum z roku 1472. Na hlavním oltáři jsou obrazy staroněmeckých mistrů. V levo od hlavního oltáře jest Štěpánská kaple, pod níž v hrobce pohřbeny jsou kosti Františka Rákóczyho II., převezené sem r. 1896 z Cařihradu.

U dómu stojí čtyřhranná věž Urbanova z roku 1628. Za dómem stojí Michalská kaple z roku 1260. Od dómu jdeme hlavní ulicí podle divadla 10 minut k severu a dojdeme tak k Hornouherskému museu. (Otevřeno jest v neděli, úterý, ve středu a sobotu 9—12 a 3—5 zdarma.) V přízemí jest knihovna, zoologická sbírka a Pukyho sbírka umělecko-histo-

rická, v 1. poschodí jsou umístěny pravěké starožitnosti, obrazy, výšivky a kamenina z košické továrny (z let 1805—1840).

Pěkný pohled na město skýtá Kalvárie, 1/4 hodiny vzdálená západně od musea. Z Kalvárie můžeme jíti do údolí Čermelského, kam nás z města zaveze tramway za 32 h. Od konečné stanice tramwaye jsou 1/2 hodiny pěší cesty vzdáleny lázně Bankov v krásné krajině na počátku širých lesů.

U Košic zvítězil roku 1441 Jan Jiskra z Brandýsa nad vojskem krále Vladislava Varnenčíka. Po bitvě na Bílé Hoře dostal Košice od Gabriela Bethlena vůdce českého povstání hrabě Thurn.

20 km severovýchodně od Košic ukrývají se v horách Heďalských lázně Rankovce-Herlany. Tu jest pramen železitouhličitý, který artéskou studní vždy v 6 hodinách do výše 50 m vytryskuje.

Východně od Košic prostírá se stolice zemplínská, v níž bydlí 108.000 Slováků z jedné třetiny řeckokatolických, kteří jsou však ještě zcela neuvědomělí. Kraj celkem rovinatý nezasluhuje, abychom si tam zajížděli. Kdo by však přece chtěl tento opuštěný kout navštíviti, pojede z Košic do Legině (Legenye) směrem k stoličnímu městu zemplínskému Novému Městu pod Šátorem (Sátoraljaújhely). V Legini přestoupí do vlaku, který jede přes slovenské městečko Trebišov (Töketerebes) s 4700 obyvateli, kde jest kostel katolický i řeckokatolický a zámek hraběte Andrássyho; načež přes pomaďarštěná města Michalovce (Nagy Mihály) s 5000 obyvateli a Humenné (Homonna) se 4000 obyvateli. Tu se začíná již horská krajina. Přejedeme národnostní hranici slovensko-ruskou: stanice Kožkovce leží ještě v slovenské oblasti, Zbudská Radvaň již v oblasti ruské. Konečná stanice trati jsou Medzi Laborce, kde připojuje se k ní rakouská trať vedoucí do Przemyšla v Haliči.

Z Košic západně odbočuje dráha 41 km dlouhá do Turně (Torna), nad níž severně na vrchu se vypínají zříceniny hradu. Krásný výlet z Turně možno podniknouti na severozápad do (3/4 hodiny vzdálené) skalní rozsedliny Sádelské, nebo severně do doliny Ajské, ve které jest ryze slovenská řeckokatolická dědinka Vieska (Falucska).

Z Turně po dráze jedeme 19 km do Senného (Szin), odkud je nejblíže k novému vchodu do jeskyně Baradla (Aggtelek). Vozem zajedeme tam za 1 1/2 hodiny. Popis jeskyně baradelské viz výše.

Z Košic vede hlavní trať přes Miškovec do Pešti.

Z PREŠPURKU DO ŽILINY.

Z Vídně dojedeme do Prešpurka přes Marchegg, za nímž vstoupíme na půdu Slovenska po mostě přes Moravu. V pravo vidíme nad vtokem Moravy do Dunaje skálu, na níž se vypínají zříceniny hradu Děvína. Rostislav moravský měl tu již r. 846 pevný hrad proti Ludvíkovi. R. 1809 byl zbořen francouzským vojskem. Pěkný pohled jest na Děvín za plavby parníkem po Dunaji z Vídně do Prešpurka. Stanice Děvínská Nová Ves

jest přestupní stanicí na Kúty, Holič a Skalici. Za Červeným mostem (Vöröshid) projedeme tunelem Malé Karpaty a staneme na nádraží v

Prešpurku (Pozsony, Požoň). Jest to bývalé hlavní a korunovační město uherské, nyní hlavní město stolice prešpurské. Má 66.000 obyvatel, 1/2 Němců, 1/3 Maďarů a 1/8 Slováků.

Hotel „u zeleného stromu" na Košutově náměstí jest majetkem šl. Palugyaye. Má 100 pokojů v ceně 4—15 K. Levnější a též dobrý jest hotel National a hotel „u medvěda". Kálal odporučuje hotel „u jelena". Slovenská společnost schází se

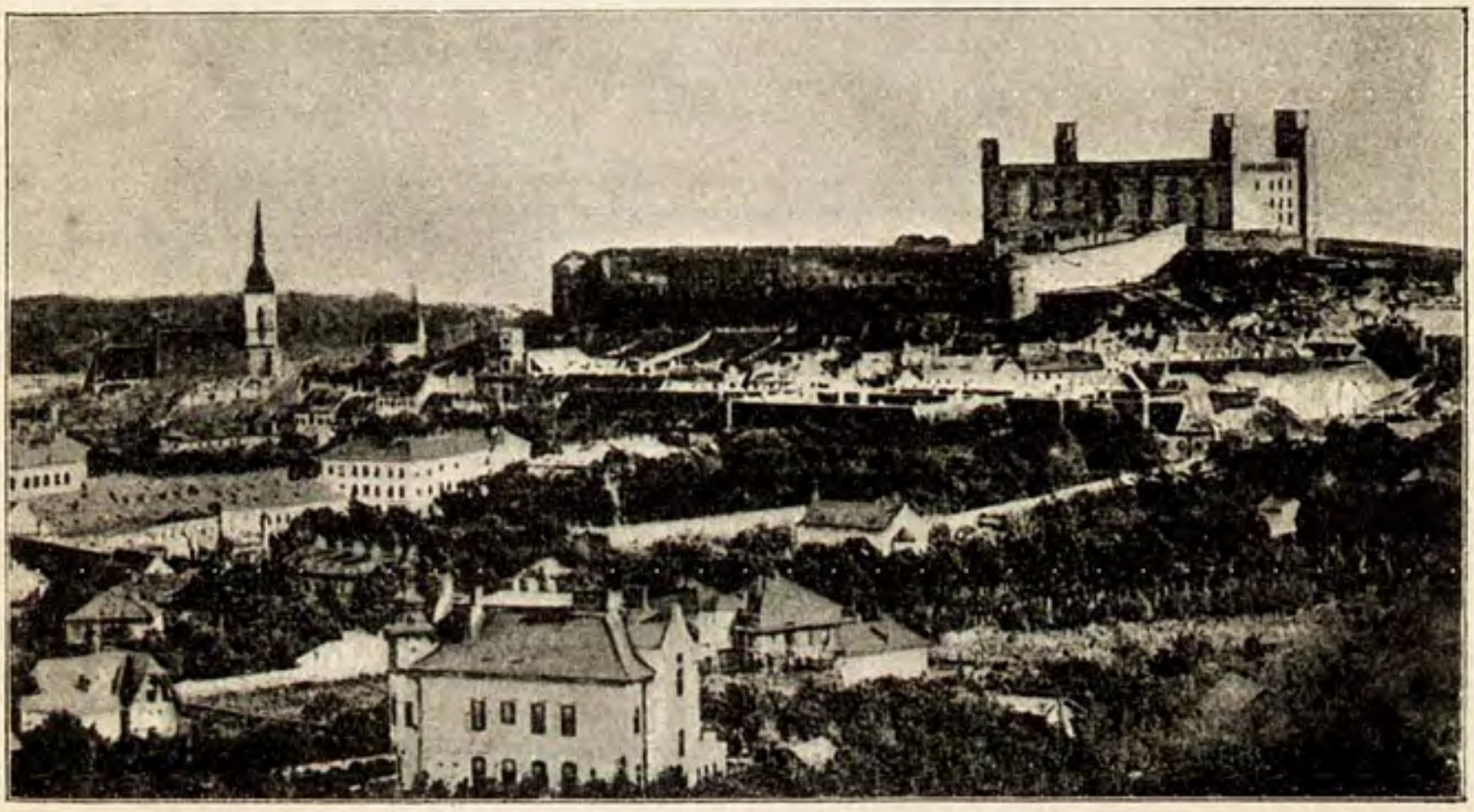

Prešpurk.

v hostinci Grajciarově na obilném rynku (Fruchtplatz). Proslulé pečivo (beugle).

Elektrická dráha zaveze nás od nádraží k Dunaji za 20 h. Na hlavním náměstí Starého města spatříme kašnu z roku 1573 a radnici z roku 1288. V prvním poschodí radnice jest umístěno městské museum v síních se starobylými stropy. Jest otevřeno v neděli a ve svátek od 9—12 hodin zdarma. Obsahuje hlavně starožitnosti. Marianský sloup před vedlejším kostelem jesuitským postaven byl roku 1672 Leopoldem I. Nedaleko jest františkánský kostel, vystavěný roku 1272 za kořist, uloupenou na Přemyslu Otakarovi II. Sněmovna z roku 1783 jest nyní soudní budovou. Sněmy uherské konaly se v ní v letech 1802—1848. Dóm sv. Martina vystavěn byl v letech 1204—1445. Na vrcholu jeho věže jest pyramida s pozlacenou korunou

uherskou. V postranní lodi jest gotická kaple sv. Anny ze 14. století. Na vnější straně kůru jest olověná socha sv. Martina v uherském kroji na koni od Rafaela Donnera z roku 1734. Od dómu půjdeme podle nové synagogy k zámeckým schodům. Proti nové synagoze máme český hostinec Jiráskův.

Na zámeckém vrchu, 83 m nad Dunajem, trčí k nebi zbytky prešpurského zámku. Jeho čtverhranný tvar se 4 věžemi v rozích dal podnět lidovému humoru, že jej nazval „obrácenou postelí". Zámek zpustl po požáru roku 1811 a jeví stopy poslední přestavby za Marie Terezie v letech 1760 až 1765. Dějiny zámku prešpurského jsou značnou částí dějin Slovenska i Uher.

Dějepisec Ortvay soudí, že Prešpurk založen byl Římany a to vojevůdcem Pisem (dle něhož nazván byl Prešpurk latinsky Pisonium). Císař Jindřich IV. obléhal jej roku 1074. Bedřich Rudovous prodléval tu roku 1189 o svatodušních svátcích. Svatá Alžběta, dcera uherského krále Ondřeje II., zasnoubena byla zde Herrmannovi, hraběti durynskému. Český král Přemysl Otakar II. byl tu několikráte. Roku 1261 slavil zde svatbu s Kunigundou. Tu se konaly také uherské sněmy již za krále Zikmunda a Matyáše Korvína. Po bitvě u Moháče roku 1526 Prešpurk se stal hlavním městem Uher a byl jím až do roku 1848. Od roku 1552 až do roku 1802 byla v jedné věži zámku chována uherská koruna. Roku 1670 byl tu konán t. zv. krvavý soud, kterým odsouzeno bylo pro víru 300 evangelických zemanů, uvězněných v Košicích a v Prešově, a to 22 na smrt a ostatní do vězení. Roku 1741 císařovna Marie Terezie žádala uherských stavů za pomoc proti pruskému králi Fridrichovi. Událost tuto připomíná také jezdecký pomník Marie Terezie, provedený v mramoru od Fadrusze na nábřeží dunajském s nápisem tehdejší odpovědi uherských magnátů: „Vitam et sanguinem!"

Nedaleko tohoto pomníku most krále Františka Josefa I. vede na pravý břeh Dunaje, kde je anglický Aupark, dostaveníčko prešpurského světa za letních večerů. Malé parníčky (propellery) převážejí tu přes Dunaj za 6 h.

Na náměstí Košutově jest divadlo. V Prešpurce jest evang. lyceum, na kterém přednášel v letech 1803—1837 česko-slovenskou řeč a literaturu Jiří Palkovič a po něm Ludevít Štúr, který vychoval slovenskou mládež v duchu národním tak, že potom žáci jeho na všech stranách Slovenska stali se buditeli mládeže slovenské. Tak prof. Lud. Šuhajda v Šťávnici, Jan Benedikti v Kežmarku, Michal Hlaváček v Levoči a Muňay v Prešově. Když Maďaři roku 1844 Štúra sesadili, odešli slovenští studující

na lyceum levočské. Štúr pak od roku 1845 vydával v Prešpurku „Slovenskje národnie noviny“ s belletristickou přílohou „Orol tatránsky“.

V Prešpurku je slovenská Ludová banka. Vycházejí tu dva slovenské týdenníky: Slovenské Robotnické Noviny (sociálně demokratické). Redaktor Em. Lehocký, a Slovenské Ludové Noviny. Redaktor Dr. Aug. Ráth (dříve vycházely ve Skalici). Z Prešpurka procházkou chodí se obyčejně 1/2 hodiny do Batzenhäuslů (Bimbóház), kde jsou hostince a „Gebirgspark“. Pěkný rozhled jest také z nedaleké Kalvárie. Odtud sestoupíme dolů do údolí Vydrice (Weidritz) a jdeme 1 hodinu do lázní Eisenbründlu a dále 3/4 hodiny krásným lesem na vrch Kamzíkov (Gemsenberg), kde jest dřevěná rozhledna na výšině Széchenyiho ve výši 439 m.

Malé Karpaty.

Z Prešpurka vede odbočka dráhy severně přes Děvínskou Novou Ves na Kúty, Holič a Skalici.

Ze stanice Děvínské Jezero (Devénytó) vede kratička odbočka 7 km dlouhá do městečka Stupavy (Stomfa). Má 3300 obyvatelů slovenských. V městě vyniká zámek hraběte Károlyiho s pěknou zahradou. Tu vyrábí dosud slovenskou keramiku džbankář Jan Kostka. Na výstavě v Hodoníně r. 1905 měl velmi pěkné věci. Ze Stupavy jest pouze 1 hodina na zříceniny hradu Ballensteinu (Pajštún, Borostyánkö). Z Pajštúnu 3/4 hodiny máme do poutnického místa Mariatálu, kde v zájezdním hostinci křesť. možno přenocovati.

Krásný výlet podnikneme, dáme-li se odtud dále přes měděné hamry pajštúnské na zříceniny Weissensteinu a ke dráze do města Sv. Juru, kam dorazíme za 3 hodiny. Od pajštúnských hamrů k severu vede utěšená dolina k myslivně na Košariska.

Z Děvínského Jezera jedeme k severu dále a staneme na stanici:

38 km Malacka, okresní město slovenské s 5100 obyvateli.

V Malackách a v blízkých Levárech kvetlo kdysi hrnčířství, provozované původně po bitvě bělohorské přistěhovalými sem z Moravy habány (= anabaptisty neboli novokřtěnci), jak nazývali zde České bratry. Dnes je zde ve slovenských rukou Ludová banka.

Z Malacek podnikneme výlet na Plavecký Zámek (Blasenstein, Detreköváralja). Jdeme hradskou přes železniční trať podle katol. školy do dědiny Rohrbachu (Rarbok). V další uvědomělé dědině Sološnici spatříme ohrazený kostel a v něm krásně řezanou dřevěnou kazatelnu. Odtud za 1/2 hodiny jsme v Podhradí u kaštielu (zámečku). Zámeček je zpustlý; bydlí v něm jen panští úředníci a zámecký kaplan. V lesním úřadě vyžádáme si dovolení k prohlídce krápníkové jeskyně, která jest právě pod Plaveckým zámkem. Tam mají klíč od železné mříže, kterou se jeskyně zamyká. Průvodci dává se zpropitné. Od jeskyně ke

hradu stoupáme zvolna kaštanovými sady na severní straně. Plavecký zámek náleží hraběti Pálffymu.

Z hradu (419 m nad mořem) otvírá se nám utěšený rozhled na romantické okolí. Jméno „Plavecký“ má původ svůj nejspíše od tureckého kmene Plavců, kteří přišli r. 1237 do Uher.

Na noc můžeme se vrátiti do Sološnice, kde jsou dva dobré hostince. Ze Sološnice pak vystoupíme na nejvyšší vrch Malých Karpat V y s o k o u (754 m). Cesta vede přes samotu Holín a trvá asi 2 hodiny. Rozhled je na všecky strany otevřený, přímo uchvacující. Sestoupiti můžeme pak na zámek Vývrat, letní sídlo hraběte Pálffyho.

Z Malacek jedeme dále do V e l k ý c h L e v á r. Mají 3000 obyvatel a slovenskou Rolnickou a priemyselnou banku. Další stanicí jsou:

64 km K ú t y. Mají 3000 obyvatel. Tu jsme již ve stolici nitranské. Železniční trať spojuje Kúty s 18 km vzdálenou Břeclavou na Moravě, kudy vede hlavní trať z Vídně do Bohumína.

Z Kútů vede jihovýchodně o d b o č k a d r á h y d o T r n a v y. V levo mineme tu poutnické místo mariánské

8 km Š a š t í n (Sasvár) mající 2400 obyvatel. Na Klášterním náměstí jest dobrý hostinec p. J. Ostrčila. Slovenský lékař jest tu dr. Novomestský. O mariánských svátcích pestří se prostor před klášterem slovenskými kroji zbožných poutníků. Další stanicí jest

23 km S e n i c a, okresní městečko s 3100 slovenskými obyvateli. Jest tu filiálka banky Tatry z Turč. Sv. Martina (direktorem jejím p. Cyrill Kresák). Evang. farářem jest tu Martin Braxatoris, slov. spisovatel, syn básníka Sládkoviče. Slov. lékař je dr. Šimko. Působil zde jako pravotár dr. Štefan Fajnor, vynikající obhájce a mistr slovenských písní (některé uveřejnil L. Kuba ve svých Slovanských zpěvech). V tiskárně Bežově vycházejí 3 časopisy slovenské a to: měsíčník „Domáci radca pre hospodárov“. Redaktor Elemír Bežo. Ročně 3 K; Katol. měsíčník „Posol Svätého Antona“. Redaktor Edvard Sándorfi. Ročně 2 K; a dětský časopis „Noviny Malých“. Od Senice 4 km vzdálena jest evangelická dědinka H l b o k é, kde na hřbitově odpočívá veliký syn Slovenska, který působil tam v letech 1843—1888 jako evang. farář dr. Jos. Miloslav Hurban. Na pomníku jeho je nápis „Sláva národa hodna je obeti.“ Pomník ten odhalen byl roku 1888 za assistence četníků, kteří nedovolili ani vlastní rodině Hurbanově vstoupiti na hřbitov. Syn zesnulého básník Svetozár Hurban Vajanský odsouzen byl pak na rok do vězení.

Na faře v Hlbokém radili se roku 1843 Štúr, Hodža a Hurban o zavedení slovenčiny za jazyk spisovný, kterým vydal pak Hurban r. 1844 almanach „Nitru“ a r. 1846 „Slovenskje pohlady na vedy, umenia a literatúru“. Štúr pak vydával v Prešpurku „Slovenskje národnie noviny“ s přílohou „Orel Tatránsky“. Tím se tito národovci slovenští připravili na bouřlivý rok 1848, ve kterém ke zdůraznění požadavků svého národa zosnovali slovenské povstání. Hurban z pražského sjezdu slovanského cestoval do Charvatska. V Karlovcích dostal od Srbů zbraně a peníze. Ve Vídni pomocí Hodžovou a Štúrovou a Čechů Blodka, Zacha a Janečka utvořil „slovenskou národní radu“.

Na Moravě sehnali 500 dobrovolníků, s nimiž 17. září 1848 vtrhli „na obranu práv slovenského národa“ do nitranské stolice. Dne 18. září

byli na Myjavě, dne 21. září na Brezové, kde svedli dne 22. září první boj s maďarskými gardami a císařským vojskem. Bylo jich už na 8000, ale jen 1000 jich bylo ozbrojeno puškami. Útok nepřátel Slováci statečně odrazili, táhli dne 26. září k Senici a dne 27. září u Staré Turé císařské vojsko rozprášili, ale dne 28. září podlehli u Vrbového přemoci vojska císařského a maďarských národních gard i utekli se na Moravu.

Ze Senice dojedeme dále do

32 km Jablonice. Jest tu zámek hraběte Apponyiho s krásnou zahradou. Před zámkem na náměstí stojí katol. chrám. Jablonice jest východiskem krásných výletů horských do Malých Karpat. Za 1 hodinu vystoupíme odtud na hrad Korlátky přes dědiny Cerovou a Rozbehy. Z hradu jest pěkný rozhled. Sestoupíme pak nazpět do Rozbehů a dáme si ukázati cestu lesem do Bikszárdu (4 km), odkud vede cesta utěšeným údolím ke dvoru Brezině a na starobylý hrad Ostrý Kameň (Scharfenstein), kam dojdeme za $^1/_2$ hodiny. Rozhled s něho není sice velký, poněvadž jest omezen vrchy, ale za to krásný. Všude kolkolem jen samá zeleň a samá zeleň. Odtud vrátíme se zpět do Breziny a východně přes Bikszárd po hradské za $1^1/_2$ hodiny dojdeme do Nádaše, kde je katol. farářem bývalý slovenský poslanec uherského sněmu Martin Kollár. Tam jest také stanice dráhy vedoucí z Jablonice do Trnavy: Nádaš-Smolenice (Nádas-Szomolány). Z Nádaše $^1/_2$ hodiny na jihozápad jest dědina Smolenice se starobylým hradem, který nyní hrabě Pálffy obnovuje. Na tomto hradě odsouzen byl nástupce Jánošíkův zbojník Hrajnoha. Katol. farářem ve Smolenici jest výborný Slovák Jan Novák. Na východ od Nádaše 1 hodinu leží dědina Naháč, nedaleko níž spatříme zříceniny kláštera sv. Kateřiny. Tam nám dřevoštěpi ukáží cestu ke zpustlému letohrádku „Lesný dom“ a k „Podrovnému mlýnu“, kolem nichž za 1 hodinu dojdeme do Dobré Vody.

Z Ostrého Kameňa můžeme se však dáti také na západ. Ode dvora Breziny dojdeme za $^1/_2$ hodiny ke dvoru Lúky a za další $^1/_2$ hodiny do Plaveckého Sv. Mikuláše. Odtud máme ještě 1 hodinu do Plaveckého Podhradí, odkud vystoupíme na hrad Plavecký Zámek, o němž jsme psali již výše (u Malacek). Nedaleko Plaveckého Sv. Mikuláše prostírá se romantické údolí Javorinky s těžko přístupnou jeskyní Medvědí, s hojnými pozůstatky diluviálního zvířectva. Cestu k ní zná jedině drvoštěp Amon, bydlící na samotě javorinské.

Z Jablonice vede 12 km dlouhá odbočka do Brezové. Jest to slovenské evangelické město s 5300 obyvateli. Dříve zde kvetlo kožešnictví. Nocovati možno dobře v Církevním hostinci. Slov. obchodník je tu Samo Gavora Janov. Z Brezové hradskou přes Bílou Horu jest 17 km do města Vrbového s 4700 obyvateli, pověstného místa volebního, kde při volbách roku 1906 Maďaroni a Židé jen neslýchaným podvodem zvítězili nad slovenským kandidátem dr. Jul. Markovičem z Považského Nového města, který měl pro sebe zdrcující většinu. Jest tu filiálka Ludové banky považskonovoměstské.

Z Brezové krásným údolím vede cesta 8 km dlouhá přes Hradiště do Dobré Vody (Jókö), od něhož $^1/_4$ hodiny vzdáleny jsou zříceniny hradu. Na hřbitově zde pohřben jest Jan Hollý, přední básník školy Bernolákovy (zemřelý roku 1849).

Z Brezové severně půjdeme hradskou 10 km do M y j a v y, čilého města evangelického, které má s kopanicemi (samotami) 10.600 obyvatel. V hostinci Cádrově schází se národní společnost. Myjavská banka působí tu zdárně vedle Nové banky. Slovenský lékař dr. Jan Slabej (studoval v Praze). Také tu vychází maďaronský časopis „Obzor". Slov. tiskárnu má tu D. Pažický, slov. obchod M. Valášek, D. Prokša. Ev. učitelé jsou uvědomělí Slováci.

Trať z Jablonice vede až do T r n a v y (68 km), kde se připojuje k hlavní trati vedoucí z Prešpurka přes Leopoldov do Žiliny.

Myjava.

Z Kútů vede odbočka, po které jsme přijeli z Prešpurka, dále na sever do Holiče.

83 km H o l i č má 5800 obyvatel slovenských. Má výhodné železniční spojení s Hodonínem na Moravě. Leží při staré obchodní cestě, vedoucí z Moravy do Uher. Roku 1743 založila tu Marie Terezie keramickou továrnu, proslulou svými výrobky. Vyráběla hlavně džbánky s červeně malovanými tulipány a růžemi. Pozornosti zaslouží také císařský zámek. U něho jest pěkná zahrada. Značná část obyvatelstva holičského chodí do práce — na Moravu do 4 km vzdáleného Hodonína. Asi 600 žen z Holiče pracuje v tamní továrně tabákové. V Holiči jest slovenská knihtiskárna p. Malovaného. Křesťanský hotel Červenka.

Z Holiče vede naše trať dále do

90 km S k a l i c e (Szakolcza). (Přenocujeme v městském hotelu

na náměstí.) Má 5000 slovenských obyvatel, kteří jsou národně značně uvědomělí. Jest to hlavně vlivem blízké Moravy, čilou prací národní, a pak i poměrným blahobytem, který přináší zdejším rolníkům vinařství. Na Moravu vede spojovací dráha přes Strážnici do Veselí ke trati, vedoucí z Brna do Luhačovic a do vlárského průsmyku.

Ferdinand I. dal Skalici v zástavu moravskému hraběti Žerotínovi. V době té stěhovali se tam Čeští bratří. Katol. farní kostel sv. Michala jest z r. 1471. Františkánský klášter z r. 1467 má bohatou knihovnu, V klášteře milosrdných bratří je nemocnice a lékárna. Katol. spolkový dům jest střediskem slovenského života. Vystavěl jej architekt Dušan Jurkovič ve slohu slovenských lidových staveb. Jest v něm potravný spolek, slov. museum, divadelní dvorana, kde hrávají skaličtí ochotníci, vyzdobená malbami Úprkovými, Frolkovými a Mandelovými a Ludová banka (účtovníkem jest p. Jan Horváth). Působí tu jako lékař známý pracovník vlastenecký dr. Pavel Blaho. Na náměstí skalickém je starobylá kaple sv. Anny z r. 997. Skalice jest rodištěm krále Bély Slepého a slov. historika Frant. Sasinka.

Vycházejí tam 2 slovenské časopisy:

1. „Slovenský Hospodár". Čtrnáctidenník. Redaktor Josef Teslík, majitel knihtiskárny. Ročně 3 K.

2. „Remeslnícke Noviny". Čtrnáctidenník. Redaktor Lud. Tyršel. Ročně 3 K.

Tyto časopisy tiskne stará slovenská tiskárna Josefa Teslíka.

Skalici smějí se na Slovensku jako u nás Kocourkovu. Vystavěli prý si šibenici „jen pro sebe a své dítky". Přes to Skalice jest město pokročilé. Slovenské nářečí v okolí Skalice jest češtině nejbližší, jen zcela nepatrně liší se od nářečí moravských Slováků. Červené víno skalické jest proslulé na Moravě i na Slovensku.

Z Prešpurka do Trnavy.

Z Prešpurka jedeme podle dynamitové továrny a po 14 km dospějeme starého města

Sv. Juru (Szent György, St. Georgen). Má 3500 obyvatel z $^1/_2$ německých a z $^1/_2$ slovenských. Nad budovy městské vyčnívá gotický kostel, $^1/_2$ hodiny na západ od města zdvíhají se zříceniny hradu Weiszensteinu. Na svahu Bílých Karpat jsou četné vinice.

20 km Pezinek (Bazin, Bösing). Má 5000 obyvatel, z nichž jest $^1/_2$ Slováků a $^1/_2$ Němců. (Křesťanský hotel „u zeleného stromu".) Býval na počátku 17. století majetkem Štěpána Illésházyho, který zde šířil reformaci. Roku 1615 stal se svobodným městem a roku 1643 vystavěny byly hradby kolem města. Později byl opět v rukou Štěpána Pálffyho, až roku 1744 Marie Terezie jej znovu osvobodila.

Na náměstí jest filiální kostel katol., který býval prý někdy kostelem českobratrským.

Zámek Illésházyho chová umělecké poklady, nastřádané hrabětem Pálffym. Jsou tu obrazy Quida Reniho, Correggia, Breughela a jiných.

Městské museum obsahuje zejména cechovní památky a podobiznu zdejšího rodáka, slavného malíře Jana Kupeckého (1667—1740), který se narodil z rodičů českých, sem se přistěhovavších.

1/2 hodiny severně od Pezinku jsou lázně pezinské s pramenem železitým. Hned za lázněmi jest továrna na umělá hnojiva, podle níž nás cesta vede romantickým údolím k vápenným pecím, kde opustíme silnici a dáme se v pravo panskou cestou k samotě Rybníku, kam dojdeme asi za 2 hodiny. Odtud jest 1 hodina k restauraci „Panskému domu“, který leží již v modranských horách. V okolí jeho jest mnoho turistických cest, značkami opatřených, o kterých nás poučuje orientační tabulka na Panském domě vyvěšená. Nejlepší partií je vyhlídkový bod Kogel, vysoký 640 m. Z Panského domu dojdeme za 1 1/2 hodiny přes Babu, kde je kaple a 3 villy, a přes Písek do letního sídla Harmonie u Modry.

26 km Modra (Modor, Modern) jest ryze slovenské město s 5300 obyvateli. Od stanice Modra-Šenkvice vzdáleno jest 4 km. Kolem města jsou rozsáhlé vinice. Jsou tu 3 kostely: katolický, evangelický slovenský a evangelický německý (naproti sobě). Na horní bráně městské jest latinský nápis na mramorové desce, obsahující verš žalmu: „Nebude-li Hospodin ostříhati města, nadarmo bdí strážný.“ V budově bývalého evang. gymnasia slovenského umístěna jest maďarská polgárka (měšťanská škola). Mimo to jest tu maďarský evang. ústav učitelský, jehož učitelský sbor a chovanci snaží se naproti uvědomělému slovenskému měšťanstvu představovati ochránce maďarstva v Modře. V Modře dosud se hotoví slovenská keramika.

Slováci zastoupeni jsou i v městském zastupitelstvu. Národní život soustřeďuje se v slov. čitatelském spolku (v soukromém domě).

V slovenské tiskárně Šimona Roháčka tiskne se měsíčník: „Stráž na Sione“, věnovaný probouzení slovenských evangelíků. Redaktor Julius Bodnár, ev. farář v Bukovci u Brezové. Ročně 2 K. Dříve jej redigoval zemřelý farář zdejší Pavel Zoch.

Ludevít Štúr, professor na ústavu řeči a literatury československé při lyceu prešpurském, zrušeném roku 1844, trávil

tu poslední dny svého života pod policejním dozorem uherské vlády. Jeho bratr Karel byl zde totiž profesorem učitelského ústavu. Ludevít Štúr zemřel roku 1856 a pohřben jest na zdejším hřbitově, kde má pomník. Starý kostel na hřbitově býval prý českobratrským.

Z Modry za ½ hodiny dojdeme do Harmonie, skupiny 18 vill na úpatí Bílých Karpat. Odtud jsou krásné procházky lesem, vesměs opatřené značkami, zejména na vrch Kogel, 640 m vysoký, a k lesní restauraci Panskému domu, kam dojdeme za 2 hodiny.

Z Modry 6 km po hradské přes Královou a Dubovou vzdálen jest Červený Kámen (Bibersburg), zachovalý hrad hraběte Pálffyho, který má pěkné sbírky. V předhradí jsou úřadovny a byty. Vlastní hrad stojí na skalnatém výběžku hory. Pod hradem jest nepřístupná krápníková jeskyně. V nedaleké dědině Časté osvěží nás křesť. hostinec p. Trautenbergra. ½ hodiny z Časté jest Ompitál, u něhož na kopci jest starobylý kostelík a nedaleko jeskyně, ve které bydlil sv. Lenhard.

Ze stanice Modra-Šenkvice jedeme dále do

38 km Cíferu (Cziffer). Tam má zámek s parkem hrabě Zichy. Výšivkářská škola byla založena prešpurským spolkem arcikněžny Isabely. Jsmeť tu již nedaleko Trnavy, kde hotoví se bohatě vyšívané součástky krojové, vyšívané plně i hedvábím i zlatem, zvláště rukávce a čepce.

Další stanicí jest město

47 km Trnava (Nagyszombat). Má 13.200 obyvatel, z nichž ½ jsou Slováci. Pro mnohé kostely bývá zvána uherským Římem. Hotel Polnický jest na začátku města nedaleko nádraží, hotel u Černého orla na náměstí (oba křesť.).

V březnu roku 1432 čeští Sirotci zmocnili se Trnavy, která byla pak husitská až do roku 1435. Vedla totiž přes Trnavu obchodní cesta z Moravy do Uher na Holič, kterou táhl roku 1423 také Žižka až k Ostřihomu a po něm ještě 4 husitské výpravy české. Po roce 1526 utekli se sem mnozí bohatí lidé z jižních krajin před Turky, mezi nimi i ostřihomský arcibiskup, čímž Trnava rozkvetla. V letech 1494—1539 nesměl se tu žádný Žid usaditi, dnes je jich počítáno na 2000! Primas Pázmány založil tu roku 1634 katol. universitu, která roku 1777 přenesena byla do Budína a později do Pešti. Kolébka dnešní maďarské university stála tedy na Slovensku! V budově universitní jsou nyní vojenští vysloužilci. Vedle ní stojí chrám sv. Jana Křtitele, vystavěný roku 1604 hrabětem Eszterházym. Farní chrám sv. Mikuláše pochází z roku 1389, jeho cibulovité

věže však z 18. století. Městská věž na náměstí vystavěna byla roku 1574. Na náměstí jest také dům, označený deskou, ve kterém zemřel roku 1382 král Ludvík Veliký. Maďarské gymnasium umístěno jest v býv. kláštеře. V Trnavě má také dům slovenský spolek sv. Vojtěcha, který má 19.000 členů a vydává knihy pro lid, většinou obsahu náboženského (katol.). Vzhledem k značnému jmění svému mohl by konati mnohem více. Výroční schůze mívá vždy koncem srpna. V Trnavě byl již roku 1793 literární spolek slovenský: „Tovaryšstvo literného umeňá", založený katol. knězem Bernolákem.

Slovenské peněžní ústavy jsou tu dva: Trnavská ludová banka a Hospodárská banka. Slovenský lékař jest tu dr. Jan Záturecký. Dva zdejší pravotáři (advokáti) byli zvoleni za poslance slovenské na sněm uherský. Dr. Jan Veselovský roku 1901 a dr. Milan Ivanka roku 1906. Pro své programové řeči byli však oba odsouzeni na rok do vězení, dr. Ivanka mimo to zbaven mandátu.

Z Trnavy vede na severozápad odbočka dráhy do Kút, o níž viz v předu. Na této trati jsou:

22 km Smolenice (Szomolány) se zříceninami hradu. Dále pak Jablonice, východisko výletů do Malých Karpat, o kterých viz výše.

Na jihozápad vede odbočka dráhy do Seredu, dlouhá 15 km, ke hlavní trati z Leopoldova do Galanty a do Pešti.

Sered jest město slovenské s 5100 obyvateli a zámkem hraběte Eszterházyho.

Z Trnavy na severovýchod dojedeme do

64 km Leopoldova (Lipótvár), stanice pro město Frašták. Ve Fraštáku přenocujeme v hotele Ertlově (křesť.) na náměstí. Od nádraží jdeme do města asi 1/2 hodiny. Váh přejdeme po mostě 400 m dlouhém. Město Frašták (Galgócz, Hlohovec) má 8800 obyvatel. Na náměstí stojí starobylý kostel gotický. Františkánský kostel pochází z roku 1465. Na břehu Váhu na návrší se pne zámek a park hraběte Erdödyho. Roku 1583 ve zdejší tiskárně české Jan Pruno vydal evangelický katechismus. Ve slovenských rukou jest tu Ludová banka.

Nitra.

Z Leopoldova východně 37 km vede odbočka dráhy přes Zbehy (Uzbégh) do Nitry.

Nitra jest hlavní město stolice nitranské. Hotel „u uherské koruny" (a magyar koronahoz) jest křesťanský. Má 15.000 obyvatel (7000 Maďarů a 5000 Slováků). Se tří stran ji obtáčí řeka Nitra. Na severu, na vysoké skále stával pevný hrad Svatoplukův, kdysi sídlo slovanského apoštola Metoděje — dnes biskupská residence a kathedrála. „Nitra, milá Nitra,

ty vysoká Nitra, kdě že sú tie časy, v ktorých si ty kvitla!“ pěje slovenská píseň. Mimo to vynikají tu pěkná budova divadelní a četné kláštery: piaristský s maďarským gymnasiem, františkánský a šedých sester.

Okolí Nitry jest rovinaté, jedině na severu zdvíhá se vrch Sobor, vysoký 587 m, na němž postaven jest na památku příchodu Maďarů před tisíci lety milleniový pomník. Chceme-li vystoupiti na Sobor, jdeme po mostě přes řeku Nitru a pak chodníkem mezi vinicemi dědiny sv. Urbana vzhůru. Cesta označena jest modře a orientační tabulky ukazují: „Emlékoszlophoz“ t. j. „k pamětnému sloupu“. Za dědinou stoupáme ještě kousek

Nitra, hrad kdysi Svatoplukův, dnes biskupské sídlo.

lesem a po $1^1/_2$ hodině jsme na vrchole, odkud se otvírá krásný pohled na jih, na Nitru a dále až skoro k Dunaji. Zpět půjdeme za modrobílými značkami podle bývalého kláštera benediktinského a podle studánky sestoupíme do parku zvaného „na insuli“, t. j. na ostrově, který se rozkládá právě pod někdejším hradem nitranským. Sestup trvá pouze 1 hodinu.

Z Nitry vede podél řeky Nitry odbočka dráhy do Prievidze. Jedeme přes pomaďarštěné město

33 km Velké Topolčany (Nagy Tapolcsány). Z 5000 obyvatelů tamějších jest pouze $^1/_2$ Slováků, ačkoliv leží v ryze slovenské krajině. Odtud vede odbočka dráhy přes Bánovce do Trenčína.

Jednou z dalších stanic jsou

45 km Velké Bielice (Nagy Bélicz), kde jsou teplé prameny sirné.

74 km Prievidza (Privigye) jest konečnou stanicí trati. Přenocovati tu můžeme levně v křesť. hotelu Majerově. Jest to kraj národně

úplně opuštěný. Prievidza má zámek hraběte Pálffyho a nedaleko (3 km) nad Bojnicemi pnou se zříceniny starobylého hradu. Z Prievidze vede hradská severně podél Nitry do Německého Pravna a Gajdělu, obcí, které tu dělají německý ostrov. Do Gajdělu jest z Prievidze 16 km. V Gajdělu dělí se hradská ve dva směry: 1. východně podél pramenů Nitry krásnou, horskou krajinou do Kláštora pod Zniovem v Turci jest 15 km; 2. severně přes Fačkov do Rajce v Trenčíně jest 20 km.

Z Nitry jižně vede odbočka dráhy přes Šurany, kde je národnostní hranice slovensko-maďarská, do města

41 km Nových Zámků (Érsekújvár). Jest to maďarské město s 13.400 obyvateli. Do roku 1725 bývalo pevností, která velmi často udatně se bránila Turkům. Tu jsme již u hlavní trati, vedoucí z Prešpurka přes Galantu do Pešti.

Z Nových Zámků severovýchodně odbočuje dráha do

41 km Zlatých Moravců (Aranyosmarót), pomaďařeného městečka okresního s 2800 obyvateli ve stolici tekovské. V Zlatých Moravcích působil jako advokát slovenský básník Janko Král. Roku 1848 byl Maďary v Pešti zajat a měl býti popraven. Jedině psaní charvatského bána Jelačiče ho zachránilo. Jelačič psal: Jsa v čele 60.000 mužů na pochodu k Pešti, oznamuji vysokému ministerstvu, že, jak mladý básník slovenský Janko Král bude usmrcen, každého Maďara, který na pochodu mi padne do rukou, na nejbližším stromě dám oběsiti". To pomohlo.

Ze Zlatých Moravců vede odbočka ještě 4 km dále do konečné stanice

Malých Topolčan (Kis Tapolcsány).

Z Leopoldova do Trenčína.

V pravo z vlaku vidíme vesničku Madunice, kde býval katol. farářem slovenský básník Jan Hollý.

82 km Píšťany (Piešťany, Pöstyén) jsou světoznámé sirné a bahenní lázně proti rheumatismu. Velký hotel Rónai má pokoje od 3 K 50 h. Léčivé zřídlo, teplé 64° C, pramení se na ostrově ve Váhu. V létě dlí tu z Prahy český lékař dr. Vratislav Kučera. Za další jízdy vlakem vidíme v levo na jednom vrchole Bílých Karpat, které se nám tu přibližují, čachtický hrad. A již přijedeme do

100 km Nového Města nad Váhem (Vágújhely). Jest to okresní město. (Hotel Neubauer.) Má 5300 obyvatel slovenských až na 30% Židů. Gotický kostel katol. založen byl r. 1413. Má pěkný barokní vnitřek. Od kostela jest pěkný rozhled na Považí. V Novém Městě utěšeně prospívá slovenská Ludová banka. Slovenský advokát dr. Rudolf Markovič. Dr. Julius Markovič jest lékařem a neohroženým bojovníkem za práva lidu slovenského. Ve Vrbovém byl roku 1906 ohromnou většinou zvolen za poslance, ale volební komise, vidouc vítězství národního kandidáta slovenského, násilím, odmršťováním

slovenských voličů a falšováním volebních listin pomohla k „vítězství“ maďarskému kandidátovi.

Z Nového Města nad Váhem podnikneme vycházku na hrad čachtický. Jdeme jihozápadně hradskou do Čachtic (Csejte) 6 km a stoupáme pak 1/2 hodiny ke hradu.

Na hradě čachtickém sídlila ke konci 16. století hraběnka Alžběta Báthorová, která prý v 10 letech 300 slovenských děvčat usmrtila, aby vykoupajíc se v jejich krvi, omládla. Zemřela roku 1614 ve vězení.

Z Nového města západně vede hradská přes Bzince a Lubinu do Staré Turé 11 km.

Stará Turá (Ó-Tura) jest uvědomělé město slovenské s 5100 obyvateli. Zde odpočineme si v hostinci p. Horniaka. Odtud je nejlepší výstup na Javorinu, na hranici moravské, vysokou 968 m, kam vystoupíme za 3 1/2 hodiny. Jdeme dolinou na Čierný mlýn, odkud vede nahoru pohodlná cesta. Zablouditi není možno. Z Javoriny je pak cesta červeno-bíle označena do Uherského Brodu, nebo sestoupíme za 1 hodinu po hranicích do straňanských skelných hutí, odkud vedou žluto-bílé značky do Uherského Brodu na Moravu (11 km).

Z Nového Města možno také učiniti výlet na hrad Tematín. Hradskou anebo drahou jedeme do zástavky Brunovců (Brunócz), odkud přívozem přes Váh do Lúk a podle kaštielu barona Medňánského za 3/4 hodiny vystoupíme ke zříceninám hradu tematínského. Zbořen byl r. 1710 vojskem rakouským, protože tehdejší majetník jeho hrabě Bercsényi byl přívržencem Rákóczyho.

Jedeme-li z Nového Města dále na sever, vstoupíme ze stolice nitranské do stolice trenčanské a první stanicí jsou tu

106 km Bohuslavice (Bogoszló). Tu se dáme převézti přes Váh a máme 2 km do městečka Beckova, rodiště dra. Miloslava Hurbana. Nad městečkem na skále vypínají se rozsáhlé zříceniny hradu, z jehož oken se nám otevírá pěkný rozhled. Založil prý jej Ctibor ze Stibořic na žádost svého šaška Becka. Podle historických zpráv stál však již za Matouše Trenčanského. Ctibor dostal jej r. 1386 darem od královny Marie, manželky Zikmunda Lucemburského. Svatba Ctiborova syna trvala prý celý rok, aby svatebni hosté mohli se zúčastniti zároveň i křtin. O této svatbě kterýsi sluha Ctiborův poranil nohu zamilovaného psa jeho. Za trest shozen byl pak na rozkaz svého pána se skály do propasti. Po roce Ctibor usnul ve trávě náhodou na témž místě. Tu ve spaní uštknut byl zmijí, vyskočil a spadnuv se skály, zabil se (r. 1424). Na

hradě Beckově napsal kazatel Bornemissa r. 1584 proslulou postillu svoji, která nemálo přispěla k rozšíření protestantismu v Uhrách, když byla vytištěna nákladem hraběte Balassyho na Plaveckém Zámku. Tu se začíná krásné údolí považské, které je věnčeno řadou starobylých hradů, jejichž zříceniny nám dnes poskytují pěknou podívanou. Ale v dobách minulých byly ty hrady postrachem slovenského lidu, který jejich pánům byl poddán.

Dr. Jos. Mil. Hurban pěje o svém rodišti, o dolině považské:

„Oj Považie naše,
ty rajská dolina,
kdo ťa len raz videl,
večne ťa spomína!“

Z Bohuslavic jedeme dále vzhůru Považím. Na levo vidíme nad dědinou Štvrtkem zříceniny starého gotického kostela. Před ním táhne se v levo dolina bošácká, národopisně zajímavá, jak víme z článků býv. ev. faráře v Zemanském Podhradí Jana Holubyho. Na škole v Zem. Podhradí působil známý slovenský bibliograf Ludevít Rízner.

Z další stanice 118 km Kostolné (Vágegyháza) odbočuje hradská v levo krásnou dolinou drietomskou. V Drietomé jest křesť. hostinec p. Karvana, kde možno přenocovati. Odtud jdeme mezi zalesněnými pásmy horskými do Starého Hrozenkova na Moravě, odkud přes Bánov do Uherského Brodu.

132 km Trenčín (Trencsén) jest hlavní město stolice trenčanské. Leží na levém břehu Váhu. Má 7000 obyvatelů, z nichž pouze $^1/_2$ jsou Slováci. Baedeker odporučuje tu hotel Erzsébet (Alžbětin), který má 40 pokojů od 3 K. Slovenská společnost schází se v hostinci Scheidlerově. Slovenský peněžní ústav jest Meštianská Banka.

Nad městem vévodí celému okolí zříceniny rozsáhlého, velkolepého kdys zámku. Na náměstí jest piaristický kostel barokní s maďarským gymnasiem. Z náměstí stoupáme po schodech k farnímu gotickému chrámu, který vystavěn byl ve 14. století a roku 1528 přestavěn. V něm jest pomník hraběte Kašpara Illésházyho z r. 1648. V sakristii chová se zlatá monstrance, kterou daroval císař Karel IV. Ludvíkovi, králi uherskému, na paměť smíru, sjednaného zde r. 1362. Nedaleko kostela vchází se do zámku trenčanského. V něm na levo jest t. zv. „studna milenců“, hluboká prý 180 m.

O ní vypráví pověst: Štěpán Zápolský, držitel hradu trenčanského v letech 1475—1499, přivezl své paní Hedvice

z turecké vojny spanilou otrokyni Fatmu. Když byl sjednán mír, přišel pak na zámek trenčanský mladý turecký kupec Omar

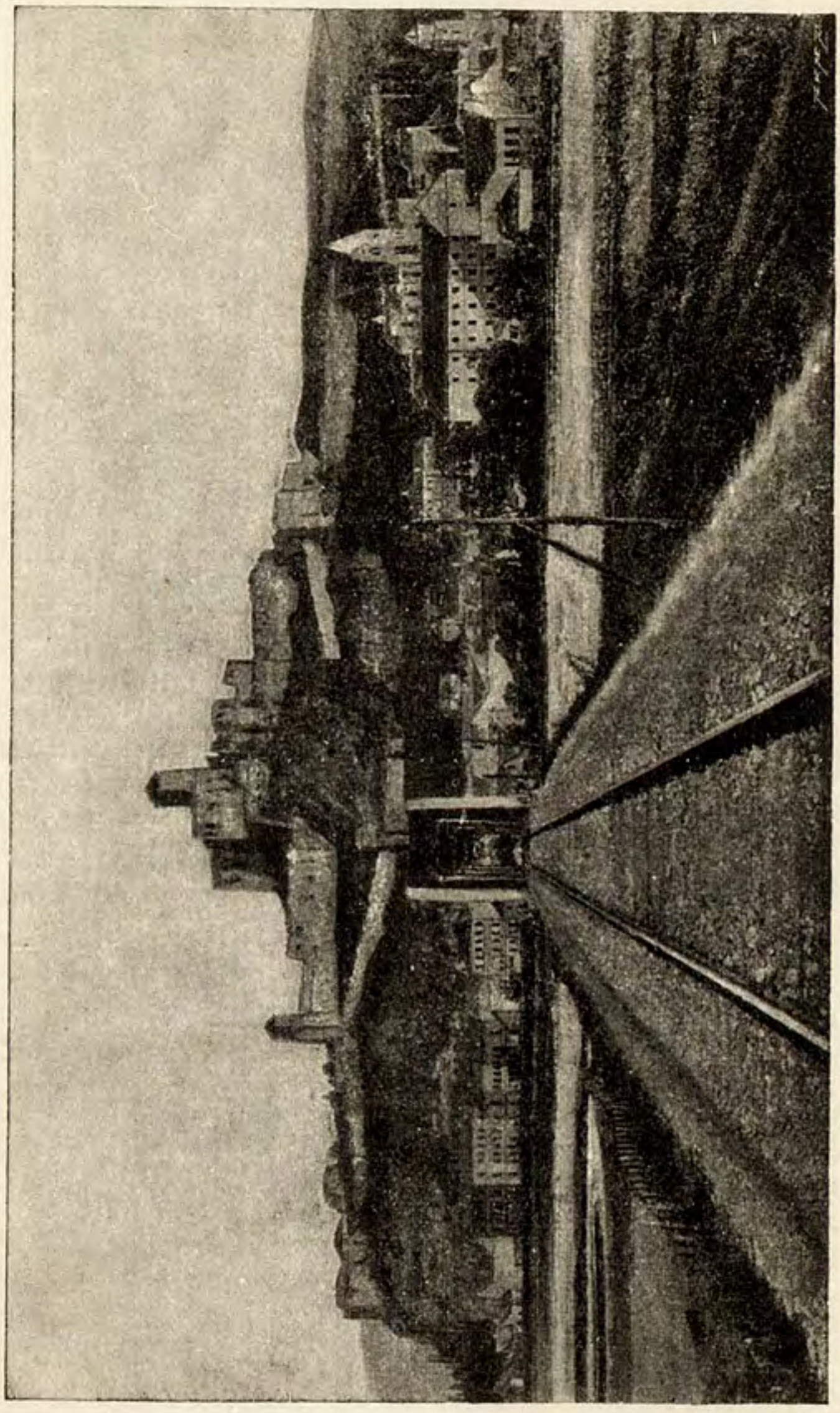

Trenčín.

a žádal Zápolského, aby mu za výkupné propustil milenku jeho Fatmu. Zápolský ho však odmítl: „Z trenčanské skály vody a z mého oka slzy nedobudeš!“ Tu Omar se svými lidmi jal se na trenčanské skále kopati studnu. Tři léta trvalo,

než se dokopali pramene. Tak Omar osvobodil svoji Fatmu z otroctví.

Věž zámku trenčanského jest vysoká 33 m. Skýtá krásný pohled na Pováží.

Trenčanský hrad založil prý za císaře Marka Aurelia r. 176 po Kristu římský legionář Terencius na výpravě proti Kvádům. V letech 1275—1321 vládl jím statečný „pán Váhu a Tater" Matouš Čák Trenčanský, který po smrti Ondřeje III., krále uherského, byl odpůrcem nově zvoleného krále Karla Roberta a přívržencem českého krále Václava III. Byl proto postižen církevní klatbou, ano z církve i vyobcován, ale nic zlého se mu proto nestalo. R. 1312 byl sice poražen Karlem Robertem u Rozhanovec nedaleko Košic, vládl však celým západním Slovenskem až do své smrti. Byl to skutečný slovenský král, který i peníze dával raziti svým jménem. Slovensko po jeho smrti dlouho nazýváno bylo „zemí Matoušovou" (Matyásfölde). Měšťané trenčanští po pět století opatrovali kovové poprsí Matoušovo, které nyní jest v museu v Pešti.

Po smrti Matyášově dobylo Trenčína královské vojsko. R. 1396 stal se majetníkem jeho Ctibor, pán sousedního hradu Beckova. R. 1439 rozšířil jej značně Jan Jiskra z Brandýsa, který jej potom r. 1458 vydal spolu s jinými hrady králi Matyáši Korvínovi.

Matyáš Korvín zastavil jej r. 1475 Štěpánovi Zápolskému, kterému nástupce Matyášův Vladislav Jagellonský zcela jej daroval. Tenkráte se hrad trenčanský skvěl báječnou nádherou. V zahradách stříkaly vodotrysky a komnaty naplněny byly drahocenným nábytkem. Dcera Zápolského Barbora stala se polskou královnou, manželkou krále Zikmunda. Skvělý průvod 800 jezdců odvezl ji do Krakova. Syn Zápolského Jan zvolen byl r. 1526 králem uherským ve Stolním Bělehradě. Protivník jeho Ferdinand dal vojskem svým dobývati hradu Trenčína. R. 1528 generál Katzianer dal po 30 dní z děl stříleti na Trenčín, až konečně jedna koule zapálila zámek. Posádka Zápolského se vzdala a odešla.

Král Ferdinand dal jej hraběti Alex. Thurzovi, jehož znak s letopočtem 1540 na okně vnitřního hradu lze dosud viděti. Po něm byl Trenčín v držení hraběte Emericha Forgáče r. 1588, který pojal za ženu vdovu po knížeti těšínském Václavovi, t. zv. „černou kněžnu". R. 1600 přešel zámek v držení hrabat Illéshazovců. R. 1663 Turci, r. 1703 Rákóczy marně obléhali Trenčín. Marie Terezie dala jej r. 1742 znovu opraviti, avšak po požáru r. 1790 zůstal již v ssutinách.

Z Trenčína vede odbočka dráhy na jih přes Bánovce do Velkých Topolčan. V Bánovcích je advokátem jeden z nejnadanějších současných básníků slovenských dr. Jan Jesenský.

Z Trenčína přijdeme za 1 hodinu po mostě přes Váh a po hradské severovýchodně přes dědiny Istebník a Zamarovce ke zříceninám kostela z r. 1520, který postaviti dal hrabě Jiří Thurzo na místě, kde byl sv. Benedikt uvržen do Váhu. Jest na výběžku hory Čechovky, příkře zde do Váhu spadající. Nedaleko odtud jsou zříceniny kláštera benediktinského „na Skalce“. Dosud zachována jest čtverhranná kaple sv. Benedikta a poustevnická jeskyně, ve které prý se skrýval sv. Benedikt před pohany jej pronásledujícími. Prvý sídlel tu prý sv. Zvorad, který sem přišel z Krakovska r. 1018 a zemřel r. 1025. Sv. Benedikt, jeho žák, byl zavražděn r. 1028. Oba pohřbeni jsou v Nitře.

Další stanicí jest

132 km Teplá — Trenčanské Teplice (nejnověji překřtěno na „Hölak“-Trencsén-Teplicz). Odtud jest 5 km do Trenčanských Teplic. Po hradské, vroubené topolovou alejí, jezdí nyní elektrická dráha. Drožka doveze nás ze stanice do lázní za 2 K (3 osoby). V Teplicích jest 6 sirných pramenů, teplých 35—41° C, v nichž se koupají nemocní rheumatismem. Pozoruhodná jest lázeňská budova „Hammam“, vystavěná v orientálním slohu roku 1888 dle plánů architekta Schmoranze z Prahy. Ročně bývá tu 6000 hostí. Hotel „Pannonia“ jest majetkem Čecha p. Ed. Matějky. Průvodce Trenčanskými Teplicemi napsal K. V. Havránek a dr. Wobr, zdejší lázeňský lékař český.

Nejpěknější vycházka se koná na vrch Klepáč. Cesta jest klikatá a vede stinným lesem. Asi v polovici cesty přijdeme k zbojnické jeskyni. Z rozhledny na Klepáči odmění nás pěkný rozhled.

Jiná pěkná vycházka jest na Baračku, kde se možno pak občerstviti v oblíbené kavárně.

Z Moravy na Slovensko.

V Teplé připojuje se k považské dráze dráha, vedoucí z Brna vlárským průsmykem. Z Brna do Teplé jest 178 km, které vlak ujede teprve za 8 hodin! Proto málo turistů používalo této trati na cestu do Slovenska. Od r. 1910 jízda poněkud, přičiněním správy lázní luhačovických, byla zrychlena.

V Újezdě, 121 km z Brna, odbočuje na sever 10 km dlouhá trať do

Ústredie ľudovej a umeleckej výroby v Bratislave KNIŽNICA

Luhačovic, milých lázní našich slovanských, kde jsou prameny slané jodové a bromové kyselky. Ročně bývá tam kol 5800 hostí. Doporučujeme každému, kdo jede na Slovensko, aby se v Luhačovicích zastavil. Pozná tam společnost slovenskou, jmenovitě poslance dr. Pavla Blahu, který jest tam přes léto lázeňským lékařem. Pozná i slovenskou píseň v inhalatoriu nebo na slovenské búdě při skalickém víně a v neděli i malebný kroj slováckého lidu z okolí, zejména z Vlčňova u Uherského Brodu, mihne se na promenádě při koncertu.

Při 164 km staneme ve stanici Vlárský Průsmyk na hranici moravsko-uherské. Jest tu pouze nádraží, myslivna a restaurace. Ve ville Amalii jest 8 pokojů k přenocování od 1 K.

Z Vlárského Průsmyku pěkný výlet jest na slovenský hrad Vršatec. Jdeme podél pohraničního potůčku Vlárky ½ hod. do skelných hutí Sv. Sidonie. Domky jsou tu ještě na Moravě, ale skelná huť již v Uhrách. Založena byla hrabětem Illésházym r. 1788. Za 2 hodiny odtud dojdeme ke zříceninám hradu Vršatce, pnoucím se na vysoké skále nad slovenskou dědinkou Podhradím. Z Vršatce jest krásná vyhlídka na malebné Považí.

Hrad Vršatec (Löwenstein, Oroszlánykö) obestřen jest mnohými pověstmi. Původ jeho německého jména lid vysvětluje takto: Tichomír, pán městečka Pruského zemřel a jeho manželka Elvíra rovněž. Zůstali po nich sirotci Belo a Ilka. Jejich příbuzná, která je vychovávala, chtěla je sprovoditi se světa, jsouc žádostiva jejich dědictví. K tomu měl jí posloužiti lev, který byl držán v kleci v zahradě. Proto propilovala mříže u klece, chystajíc tak sirotkům záhubu. Avšak lev vrhl se na ni a rozsápav ji, utekl do lesů, kdež byl postrachem celého okolí. Na skále, u níž lev se zdržoval, pak Belo vystavěl hrad Vršatec.

Jiná pověst vypravuje, že za časů krále Bely IV. r. 1241 vypravil se pán hradu Vršatce Imrich se svým sluhou Andrejem Budiačem proti Tatarům. V bitvě u Šajavy upadli však oba do tatarského zajetí. Uvázáni byli jedním řetězem a vězněni v podzemní díře. Budiač našel tam sekeru a aby pánu svému pomohl k útěku, usekl si svoji nohu. Za tento čin byl pak Tatary propuštěn na svobodu, povýšen do stavu šlechtického a do znaku dostal useknutou nohu. Jeden z pozdějších pánů zámku vršateckého rozhněval se na svého sluhu Julia za to, že si oblíbil dceru jeho Emilku. Poslal jej proto do kláštera v Píšťanech s dopisem, ve kterém žádal, aby byl utracen. Představený kláštera ho však nedal zabíti, nýbrž varoval jej, aby se na hrad Vršatec již nevracel. Emilka se pak trápila, — marně jí otec její sháněl ženichy — až posléze umřela na souchotiny. Julius stal se mnichem a přišel pak zemřít na její hrob.

Súlovské skály v trenčanské stolici.

Z Teplé do Žiliny.

Z Vršatce za 1½ hodiny sestoupíme do městečka Pruského, v němž jest františkánský klášter, a odtud za 1 hodinu napříč přes široké údolí Váhu přibudeme do Ilavy k železniční stanici dráhy považské, kam můžeme dospěti také přímo z Teplé vlakem. V Ilavě jest státní uherská trestnice. Jest tu křesť. hostinec Šimflův „U mýta“. V bitvě u Ilavy byli Sirotci r. 1431 po desítidenním boji poraženi, ztrativše 5000 mužů. Vsedneme zde do vlaku a dáme se na další pouť vzhůru Považím.

154 km Beluša (Belus). Odpočineme v křesťanském hostinci Lackovičově a navštívíme odtud romantické zříceniny hradu lednického. Do Lednice jest odtud 9 km. Zde na strmé, kuželovité skále spatříme zříceniny hradu. Za časů krále Matyáše sídlil na něm loupežný rytíř Belko. Po jeho smrti dostal jej věnem jeho dcery Blažej Podmanín. Jeho vnukové Janko a Rafael vynikli opět loupežením. Po jejich smrti hrad připadl koruně. Ferdinand I. daroval jej r. 1556 Imrovi Telekessymu, jehož vnuk stal se opět loupežníkem. Uloupil i dary, které vévoda moldavský poslal císaři Rudolfovi do Prahy. Hrad byl proto dobyt a Telekessy r. 1601 v Prešpurku sťat.

Další stanicí jest:

161 km Púchov (Púhó-Kocskócz). Odtud vede hradská podél Bielé Vody přes městečko Lysou na Moravu do Vsetína. V púchovské dolině uslyšíte nejkrásnější písně slovenské v Zárieči; ženy tam krásně vyšívají.

Za Púchovem v levo v údolí na druhém břehu Váhu spatříme Orlovou, barokový zámek knížete Hohenloha.

171 km Považská Bystrica (Vágbesztercze). U kostela náhrobek hraběte Podmanického z roku 1558 s českým nápisem. Jest tu křesť. hostinec p. Malinovského.

176 km Považská Teplá (Vághéve-Váralja). Tu vystoupíme z vlaku, abychom si prohlédli na protějším (pravém) břehu Váhu zříceniny hradu nad Považským Podhradím na vrchu se zdvíhající. V Považském Podhradí mají dobrý hostinec panský a jiné budovy panské. Z Považské Teplé podniká se výlet do skalní soutěsky manínské. Odtamtud cesta trochu sice namáhavá, ale velmi romantická, vede přes samoty Záskalie, Kostělec a Vrch Teplú do Súlova 12 km. Jsou to velmi chudé dědinky. Často zuří tu i tyfus z hladu. Pravdivé jest přísloví: „Kde začíná skála, tam přestává chleba.“ I dospělí lidé vybíhají zde za turistou a prosí o dvouhaléř! V Súlově i Žid jest chudý. V krčmě kromě pálenky nedostaneme ničeho.

ani chleba! Jest nutno si proto potraviny vzíti s sebou. V súlovském katol. kostele jsou za oltářem olejomalby Kašpara a Fraňa Syrmienského, někdejších majetníků hradu Súlova.

Ze Súlova pak podél potoka Hradné máme jen několik minut *k divukrásným pískovcovým skalám súlovským.* V pravo na skále stěží rozeznáme nepatrné zbytky hradu Súlova neboli Roháče. V levo nejvýše se pne Petrikova skála. Ze Súlova můžeme také dospěti do lázní Rajeckých Teplic za 3 hod. Cesta vede na jih do dědiny Hradné, kde se doptáme na cestu do Zbyňova, úbočím vrchu Žibridu. Je to zajímavá lesní cesta uherským spolkem turistickým označená. U lesního kříže jsme ve výši 623 m. Za Zbyňovem překročíme Rajčanku a pohodlnou silnicí dojdeme Rajeckých Teplic.

Ze Súlova přes dědinu Jablonovou máme 8 km do Predmieru k železniční stanici, která jest zároveň stanicí i pro městečko Bytču na pravém břehu Váhu (Nagybicscse-Peredmér). Do Predmieru může se přijíti také pěšky z Rožnova na Moravě. Z Rožnova jde silnice přes kopec Soláň, kde se stavíme v hospodě na „Čartáku" a pak dále jdeme do Velkých Karlovic, jejichž starobylý dřevěný kostel osmihranný jest pověstný. Sem trvá cesta $3^1/_2$ hodiny. Z Karlovic pak údolím Podťatým na nejvyšší vrchol přechodu za hranicemi moravskými $2^1/_2$ hodiny, odkud sestoupíme do údolí šťávnického, kterým za 4 hodiny dojdeme do Predmieru.

V Bytči vyniká velký, na čtyřech rozích ověžený zámek. Na nádvoří jeho jsou umělecké fresky, zobrazující římské a uherské panovníky. R. 1462 vládl tu Korbel, spojenec českých vůdců Talafúsa z Ostrova a Zelenky. V 17. století byl tu pánem hrabě Jiří Thurzo, známý pán oravského zámku, který dal zde postaviti zvláštní jednopatrový zámek ke svatebním hodům. Nyní tu vládne dnešní „pán Váhu" — Popper!

V Bytči je filiálka banky Tatry z Turč. Sv. Martina. Direktorem jejím jest p. Vladimír Jesenský. I slovenský lékař se tu usadil, dr. Josef Minárik. Nocovati možno v hotele Hermannově u zámku. Nedaleko Bytče na sever rozkládají se známé dědiny drotárské Dlhopol, Rovné a Kolárovice. O Kolárovicích napsal monografii r. 1905 Karel Procházka, farář na Stochově u Slaného.

Ještě v jedné stanici zastavíme na cestě do Žiliny:

194 km Hričov (Ricsó) zaslouží naší pozornosti pro zříceniny hradu Hričova, jež se tu zvedají na strmém skalisku pískovcovém. Cesta na hrad trvá 1 hodinu. Na Hričově vládl loupežný rytíř Lahár. Po posledním Lahárovi zůstala vdova, o jejíž

ruku se ucházel pán sousedního hradu Lietavy, hrabě František Thurzo, známý nám z dějin oravského zámku. Thurzo byl totiž žádostiv jejího panství. Lahárka ruky mu sice nepodala, ale přijala jej za syna a tak ho učinila svým dědicem. Thurzo nemohl se pak dočkati její smrti, pročež se jí v noci zmocnil a v hradní věži ji uvěznil, lidu pak rozhlásil, že se zbláznila. Brzy potom přišel na zámek mnich, žádaje za nocleh, který mu byl však odepřen. Mnich za to pohrozil Thurzovi, že zločin jeho vyzradí. Thurzo dal jej prostě od hradu odehnati. Ráno však stál před hradem mnich — zkamenělý. Thurzo dal jej kameny roztlouci, ale následujícího dne byl tam kamenný mnich znova. Thurzo se toho ulekl, chtěl hřích svůj napraviti, ale ve věži našel již Lahárku mrtvou.

Odtud již dojedeme na konečnou stanici považské dráhy do města

203 km Žiliny (Zsolna), o které psali jsme již při popise trati bohumínsko-košické.

Z VRÚTEK DO PEŠTI.

Vrútky (Ruttka) popsali jsme již při trati bohumínsko-košické.

Ve Vrútkách sedneme na vlak. V levo vidíme ukrytu dědinku Košúty, odkud pochází slovenská zemanská rodina Košutů, která dala maďarskému národu slavného odrodilce Ludvíka Košuta. Za nedlouho staneme ve stanici

7 km Turčanský Sv. Martin (Thurócz Szent Márton). Jsme v hlavním městě stolice turčanské, které má sice pouze 3400 obyvatel, ale přes to je střediskem kulturního života slovenského. Jednou z prvních budov v nádražní ulici v levo jest Slovenské Museum. Obsahuje přírodovědecké a archaeologické sbírky Museálné společnosti slovenské a národopisné sbírky ženského spolku „Živena“. Správcem sbírek jest Čech, býv. učitel slovenský Václav Vraný, znamenitý botanik a zejména znalec flóry tatranské. Uspořádal také sbírky musea karpatského spolku v Popradě. Museálná společnost slovenská jest jediný vědecký spolek slovenský; má 650 členů. Založena byla r. 1893. Šestkrát ročně vydává svůj Časopis M. S. S. Rediguje jej Václav Vraný. Ročně 2 K. Předsedou jest nyni Štefan Mišík, farář v Hnilci u Iglova ve Spiši. Velikou zásluhu o rozmnožení sbírek musejních měl bývalý předseda její farář Andrej Kmeť. Museum má ve sbírkách také kostru mamuta, vykopanou v Beši v tekovské stolici. Vedle Musea stojí slovenský „Dom“, v němž jsou místnosti slovenského kasina a dvorana. V této martinský

Turčanský Sv. Martin.

Spevokol pořádá divadelní představení. Od domu v pravo máme křesť. hotel Tesák, na náměstí stoliční dům a katol. kostel. Odtud zamíříme v levo na hřbitov (cintorín), kde uloženi k věčnému spánku zesnulí buditelé slovenští: dr. Karel Kuzmány, Janko Kalinčák, dr. Mich. Mudroň, Vilém Paulíny Tót, Mikuláš Ferienčík, Jan Kadavý, Ambro Pietor a j. Nejnověji tam pochován r. 1908 farář, archaeolog a botanik Andrej Kmeť.

Zpět jdeme hlavní ulicí k budově bývalé Matice Slovenské, která v letech 1863—1875 vydávala své Letopisy, sbírala starobylé památky, až byla maďarskou vládou rozpuštěna, jmění 200.000 K a budova její skonfiskována, sbírky pak ponechány molům a myším. Nyní jest v budově té okresní soud a pošta. Naproti v ulici stojí dům redakce Národních Novin. Vycházejí třikrát týdně. Redaktorem jejich jest básník Svetozár Hurban Vajanský. Ročně stojí 16 K.

Mimo ně vychází v Turč. Sv. Martině ještě čtrnáctidenník Národný Hlásnik, jehož redaktorem jest Miloš Pietor. Ročně stojí 2 K. Dále belletristický měsíčník Slovenské Pohlady, které rediguje Jos. Škultéty (ročně 10 K), a humoristický měsíčník Rarášek, rediguje Andrej Černianský (ročně 2 K 20 h). Ženský měsíčník „Živena“ rediguje Pavel Socháň a Elena Maróthy-Šoltészova (ročně 5 K), Kupecké priemyselné a hospodárské noviny rediguje Petr Kompiš (ročně 3 K).

V téže ulici má místnosti ještě banka Tatra, založená roku 1886, jeden z největších peněžních ústavů slovenských. Ředitelem jejím jest nyní výborný finančník Ivan Daxner. Vedle banky Tatry pracuje se zdarem v Martině ještě starší Účastinárska sporitelňa, založená r. 1868.

Nedaleko banky Tatry postavili si akciovou tiskárnu slovenskou „Knihtlačiarský účastinársky spolok“, která v posledních letech rozvinuje hojnou činnost nakladatelskou; vydala na př. již 7 svazků „Sobraných diel Svetozára Hurbana Vajanského“. Kupme si tu aspoň 7. díl, nejlepší román Vajanského „Suchou ratolesť“ za 3 K 20 h. Dostaneme jej podobně jako i jiné knihy slovenské u knihkupce Jos. Gašparíka nedaleko „Domu“. Slovenské pohlednice krojové i krajinné možno koupiti tamtéž. V ulici u banky Tatry ještě se podíváme na evang. kostel, vedle něhož stojí slovenská evang. škola. Před tímto kostelem pod lipami konalo se r. 1861 památné národní shromáždění slovenské, které se usneslo podati králi memorandum, vypracované Daxnerem a žádající zřízení samostatného „slovenského okolí“. Byla pak povolena pouze „Slovenská Matice“

a i ta po 12letém trvání byla zavřena Maďary, kteří zatím stali se pány situace.

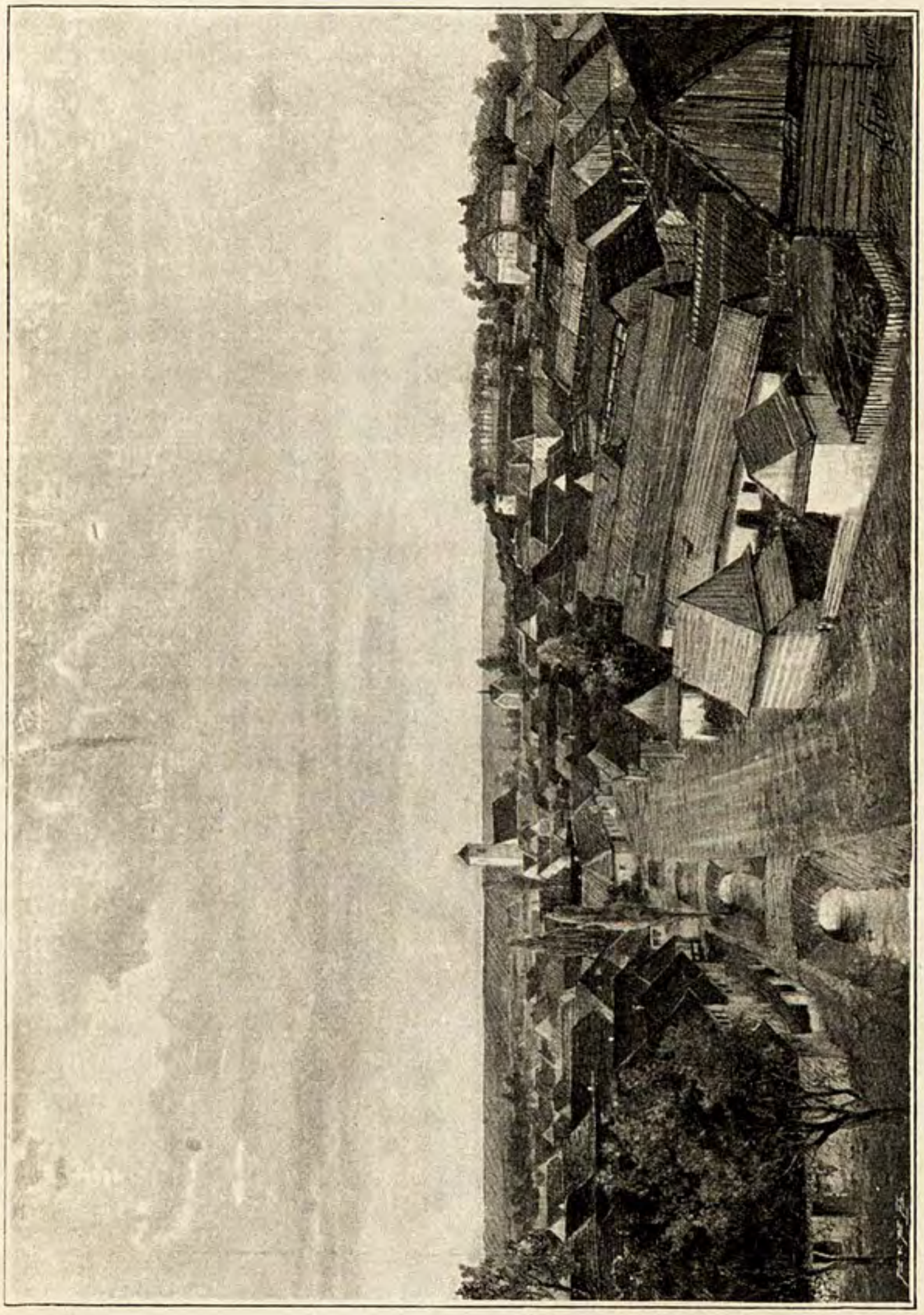

Mošovce od východu.

Zbývá nám porozhlédnouti se po průmysle martinském. Z náměstí kolem stoličního domu a maďarské státní školy 5 minut jdeme k továrně na nábytek z ohýbaného dřeva. Správcem jejím jest Čech p. Halla. Týmž směrem dále 10 minut

spatříme továrnu na cellulosu, vystavěnou r. 1902 na československé akcie; ale dnes jest v rukou maďarské společnosti akciové. Uherská vláda totiž zapečetila r. 1903 stroje a nedovolila pracovati, dokud továrna bude v rukou československých. Že prý voda odpadová pohubila by ryby v Turci. Dnes ovšem voda z maďarské továrny rybám již neškodí. Konečně od banky Tatry, nebo od „Domu" rovně na západ vedou cesty, které nás za ½ hodiny dovedou k akciovému pivovaru martinskému.

Sluší ještě připomenouti, že z dědiny Jeseně, která není daleko od Martina na východ, pocházel také jeden z našich staroměstských mučedníků Jan Jesenský, doktor a professor lékařství na pražské universitě, kterému dne 21. června r. 1621 na staroměstském náměstí vyříznut byl jazyk a po stětí tělo jeho bylo rozčtvrceno.

V Martině bývá nejživěji o slavnostech srpnových. První týden v srpnu sjede se totiž se všech stran Slovenska slovenská intelligence, aby slavila společné svátky národní. V úterý večer bývá ve dvoraně Domu divadlo, ve středu shromáždění Museálné společnosti slovenské a Živeny, v poledne slavnostní oběd, večer ples, ve čtvrtek pak výlet. Kdo můžeš, zařiď si podle toho návštěvu svou v Martině!

Výlety z Martina konají se obyčejně na západ po mostě přes Turec, v levo do lesa „pod Stráně", kam dorazíme asi za hodinu. Odtamtud možno jíti dále na Osikovo (zpustlá samota!), přes Velkú (dolinu) na Škodovo (louka), odtud ještě 4 hodiny trvá výstup (s průvodcem) na vrchol Velké Lúky ve výši 1477 m. Odtamtud jest krásný rozhled na Turec i Trenčín. Dolů sestoupiti možno také do stolice trenčanské a to buď k lázním v Rajci aneb pod hrad Lietavu.

Jižně z Turč. Sv. Martina dáme se přes Košťany do Něcpál, kam máme 11 km. Odtud podniknouti můžeme krásný, ale namáhavý, horský výlet dolinou Něcpálskou na vrch Ploskú, vysoký 1538 m, odkud jest krásný rozhled na Fatru turčanskou i Nízké Tatry liptovské. Sestoupiti můžeme pak do doliny Lubochňanské, která se táhne 26 km do Lubochně, letního sídla na dráze bohumínsko-košické.

Z Turč. Sv. Martina pojedeme nyní drahou k jihu.

15 km Rakovo-Pribovce. Tu vystoupíme a dáme se 7 km daleko do Blatnice, od níž za ½ hodiny navštívíme zříceniny zámku blatnického. Pod nimi vine se utěšená dolina, zvaná Gaděr a zajímavá četnými jeskyněmi, z nichž největší jest Mažiarna. Skalnaté vápencové útesy zdvíhají se po obou

stranách této doliny, která jest 5 hodin dlouhá a vede nás na vrch Krížnú, vysoký 1575 m, na kterém jsou blatnické salaše.

Další stanicí jest:

19 km Kláštor pod Zniovem (Znióváralja). Do městečka stejného jména jde se 4 km přes dědinu Slovany. V Klaštore najdeme slov. hostinec p. Kováčika. V býv. kláštеře umístěn učitelský ústav maďarský. Okresní soud, který tu dříve býval, přeložen byl nyní do Štubně, která leží při železniční trati a proto jest snadněji přístupná než Kláštor. Na hrad Zniov, nejstarší hrad v turčanské stolici, lze vystoupiti za hodinu. Jižně (1/4 hodiny cesty) jest Kalvárie. Z Kláštora vede silnice přes hory do nitranské stolice a přes německé obce Gajděl a Německé Pravno do Prievidze 31 km.

30 km Štubňanské Teplice (Stubnyafürdö). Tu se prýští léčivý pramen vody, teplý 46° C. Lázeňský park jest rozsáhlý. 6 km na sever půjdeme odtud do Mošovců, abychom spatřili místo, kde stál rodný domek slavného pěvce „Slávy dcery", básníka Jana Kollára. Místo to zakoupil český spolek „Svatobor". Mimo to je v Mošovcích zámek barona Révaye se sbírkami starožitností. Ze Štubňanských Teplic krásná cesta vede na východ do Baňské Bystrice ve Zvoleni. Jdeme lesnatou dolinou podél potoka až k osamělému hostinci „U obrázku" na hranici stolice zvolenské a pak sestupujeme romantickou dolinou harmaněckou. Celá cesta zabírá 29 km.

Ze Štubňanských Teplic jedeme dále podle německé dědiny Horní Štubně. Dráha dospěje pak na hranici stolice turčanské a tekovské, projíždí dvěma tunely a klesá dolů. Jízda tato jest nádherná a sama stojí za výlet. V pravo z vlaku vidíme dvakráte Kremnici, hluboko pod námi ležící, kterou dosti dlouho objíždíme.

59 km Kremnice (Körmöcz Bánya) jest staré, hornické město. Má i se 7 přilehlými obcemi 9400 většinou německých obyvatel.

Nádraží jest položeno 640 m nad mořem; město leží 80 m pod ním. Omnibus do města stojí 60 h. Tu se nám bude uchýliti do hotelu „U zlatého jelena" (arany szarvas), který náleží maďarisačnímu spolku Femka.

Kremnické doly na zlato jsou ještě dnes velmi výnosné. V mincovně, která stojí na náměstí, razí se uherské peníze se značkou K. B. Ve všední dny lze od 10—12 hodin dopoledne ražbě peněz přihlížeti (za poplatek 2 K). Náměstí, vysázené stromy, zdobí též radnice, v níž jest neveliké, ale bohaté městské museum a archiv. Archivářem byl tu slovenský dějepisec

Pavel Križko. V archivě chovají se 2 české listy Jana Jiskry z Brandýsa (dlužný úpis a smlouva o pokoj s Pankrácem ze Sv. Mikuláše z r. 1449), německý list Filipa Melanchtona z roku 1553 a jiné vzácnosti. Na náměstí si prohlédneme také umělecku sochu sv. Trojice a starou bránu městskou z r. 1600, ozdobenou kamennými figurami.

Nad náměstím na vrchu se pyšní zámek, dvojitými hradbami obehnaný, v němž jest starý gotický, nyní farní kostel sv. Kateřiny, r. 1886 opravený. Jsou v něm fresky z 15. stol. Bývalý farní kostel stál na náměstí, musil však býti zbořen, poněvadž byl ohrožen trhlinami, vzniklými tím, že celé město jest podkopáno.

Nejstarší domy v Kremnici vystavěny byly již ve 14. století a to čísla 3, 11, 36, 101 a špitálský kostel, z 15. století číslo 20 a 8, které jest bývalým palácem královny Marie. V něm u schodů si všimněte železné mříže s císařským orlem a uvnitř stropu umělecky pracovaného.

Východně od Kremnice prostírá se krásná Zvolenská dolina, na jejíž bocích ve výši se hadovitě vine železná dráha. Dále za 2 hodiny pěšky vystoupíme na vrch Smrčník, vysoký 1248 m. Na něm jest skalisko Velestúr s runským nápisem. Od něho otvírá se krásný rozhled na Tekov i Zvolen. Odtud vede kolem tří křížů horská cesta do Baňské Bystrice. Z Kremnice do Baňské Bystrice jest 21 km.

Nedaleko Kremnice propadlé zlaté doly „Šturec" a Kalvárie poskytují pěkný pohled na Kremnici.

Z Kremnice pojedeme dráhou dále na jih. Projíždíme tu 7 tunely a sjíždíme do doliny řeky Hronu. V pravo dole za Hronem vidíme zříceniny hradu Sachsensteinu (Saskö). Za časů Jiskrových velel mu Petr Kolár. Přijedeme pak do důležitého uzlu železničního

85 km Hronské Brežnice (Garamberzencze).

Odtud vede jižně 23 km dlouhá odbočka do Šťávnice.

Šťávnice a Belá (Selmeczbánya, Bélabánya) jsou spojená dvě královská báňská neboli hornická města. Mají dohromady 16.400 obyvatel, ze $^3/_4$ slovenských. Jsou tu rozsáhlé doly na stříbro. Hotel Hungaria; skrovnější hotel „U hroznu". Omnibus z nádraží do města 60 h. Šťávnice vystavěna jest terasovitě na dvou vrších. Na sever zdvíhá se Kutná Hora a na západ Paradais. Pěkný pohled jest na město od kostela na Kalvárii s výše 727 m, která jest 20 minut na jihovýchod od města vzdálena.

Radnice a kostel dělí náměstí na část horní a dolní. Ve starém zámku jest městské museum a archiv. V Šťávnici jest báňská (hornická) a lesní akademie. Na zdejším evang. lyceu Slováci měli již r. 1836 literární spolek svůj. Dnes ovšem zuří tu jako všude jinde maďarisace a Slovák student, který by se hlásil ke své národnosti, byl by bez milosti vyloučen.

Jižně od města jest nový zámek, budova věži podobná, nyní hasičská strážnice. Vystavěla jej, dle pověsti, panna Růžena, bohatá dcera měšťanská, žijící velmi rozmařile. Její strýc, opat kremnický, často ji dopisy napomínal, aby život svůj polepšila a zanechala rozmařilosti. Avšak Růžena se mu vysmála, hodila prsten svůj do řeky Hronu, u něhož právě byla na honu s veselou společností, a pravila: „Tenkráte budu chudobna, až tento prsten dostanu zpět!“ Při jedné hostině však skutečně prý našli onen prsten v rybě. Podle svého proroctví stala se pak Růžena na konci svého života žebračkou.

Ze Šťávnice podnikneme výlet na vrch Sitno, vysoký 1011 m. Jdeme na jih hradskou ke Sv. Antalu, ve kterém má zámek kníže Koburg. Před Sv. Antalem odbočíme z hradské hned za Starou Hutou Šťavnickou v pravo na vozovou cestu, kterou se dáme na dvůr Rovně, Bílý Kámen pod Sitienec a dvůr pod Sitnem a dále mezi lukami a lesem podle „Kuchyně Šostalové“ a „branou“ vystoupíme na vrchol, kde jest hájovna a pavillon. Z téže cesty před vrcholem dostaneme se západně na Tatarskou louku, odkud s výše 900 m otvírá se nám pěkný pohled na počuvalské jezero, načež po schodech mezi skalisky snadno vystoupíme na vrchol. Vrchol Sitna tvoří skupina skalisk. Jihovýchodně se drolí zříceniny hradu Balažova. Dle pověsti dřímají v Sitně husaři podobně jako v našem Blaníku svatováclavští rytíři, čekajíce na pokyn, aby se vyřítili ven a slovenský lid vysvobodili z jařma cizinců.

Zpět do Šťávnice můžeme se vrátiti dvěma cestami. Jedna podél černobílých značek vede skrze Vlčí jámu na Bílou cestu a dědinu Iliju. Druhá podél značek červenobílých vede z Tatarské louky Petrovým lesem na Krížnou, Vozárovou, Sitnianskou a Štefultov. Nejlepší rozhled se Sitna je na sever na Šťávnici a okolí.

Severně od Šťávnice 12 km jsou koupele Sklenné v krásné, lesnaté dolině. Mají pramen sirné kyselky teplé 54° C. Ze Sklenného jest 6 km do Hliníku (Geletnek) ke stanici dráhy pohronské.

Severozápadně od Šťávnice 12 km leží lázeňské místo Vyhně. Mají železito-vápenitou kyselku, teplou 38° C. Z Vyhní 5 km jest do Bzenice (Szénásfalu) ke stanici dráhy pohronské.

Z Hronské Brežnice do Ostřihoma.

Pohronská dráha odbočuje z Hronské Brežnice údolím Hronu do Nové Baně, Levic a Čaty. Na této trati jsou důležitější stanice:

11 km Hronský Sv. Kríž (Garamszentkereszt), letní sídlo biskupa baňsko-bystrického.

19 km Hliník-Sklenné (Geletnek) jest stanice pro koupele Sklenné, ležící v dolině Teplé.

22 km Bzenica-Vyhně (Szénásfalu) jest stanice pro koupele Vyhně.

39 km Nová Baňa (Ujbánya) jest ryze slovenské město s 4600 obyvateli, avšak ještě nezcela probudilé.

50 km Hronský Sv. Beňadik (Garamszentbenedek) má klášter benediktinský s gotickým kostelem. Odtud vede hradská do Zlatých Moravců.

58 km Velké Kozmálovce (Nagykoszmály). Tudy přejíždíme národnostní hranici slovensko-maďarskou. V pravo 2 km daleko vidíme zříceniny hradu Tekova (Bars), od něhož celá stolice má své jméno.

67 km Levice (Léva) jest město již ryze maďarské. Má 8500 obyv., ale domky jeho jsou zcela maloměstské. Odtud vede hradská do slovenského města Pukance (Bakabánya) se 3300 obyvateli. V Pukanci působí slovenská Ludová banka od roku 1898.

100 km Čata. Odtud odbočuje na východ odbočka dráhy podél řeky Íplu. Drahou tou dojedeme po

32 km do Ipolských Šiahů (Ipolyság). Ipolské neboli Ipelné Siahy jsou hlavním městem stolice hontské. Mají 3700 obyvatel maďarských.

Odbočka dráhy 41 km dlouhá vede odtud na sever do slovenského města Krupiny (Korpona). Krupina má 4000 obyvatel. Působí tu slovenská Sporitelňa již od roku 1872.

Z Ipolských Šiahů vede odbočka dále na východ

29 km do Balažových Ďarmot (Balassagyarmat). Balažovy Darmoty jsou hlavním městem stolice novohradské. Mají 8600 maďarských obyvatel. V okolí jsou slovenské obce; 12 km na sever u Plachtinců je národnostní hranice. Zde možno přesedati na trať, vedoucí z Asódu do Lučence, která zjednává spojení přes Lučenec s Vrútkami, aneb přes přes Asód s Peští.

Jedeme-li drahou pohronskou z Čaty dále na jih, přijedeme do stanice

120 km Párkáň-Nána, kde se připojuje dráha pohronská ke hlavní trati, vedoucí z Vídně, Prešpurka a Galanty do Pešti. Ze stanice párkáňské dáme se zavézti vozem, aneb dojdeme pěšky za hodinu silnicí a po železném mostě přes Dunaj do Ostřihoma (Esztergom). Ostřihom má 18.000 obyvatel maďarských a jest sídlem uherského primasa (předního biskupa katol.). Velkolepá basilika biskupská vypíná se na ostrohu nad Dunajem. Roku 978 narodil se tu sv. Štěpán, první křesťanský král uherský, pokřtěný naším sv. Vojtěchem.

Kdo jede drahou z Vídně, Prešpurka, Galanty do Pešti, jede z Párkáně dále na východ a tomu radíme, aby vystoupil ve stanici

Velká Maruše (Nagymaros), která leží ve stanici hontské a jest tedy ještě na Slovensku. Přívětivé německé městečko se 4200 obyvateli, stalo se oblíbeným letním sídlem Pešťanů. Na druhém břehu Dunaje vidíme tu na strmém vrchu malebné zříceniny Vyšehradu. Kdo má dosti pokdy, může se tu dáti převézti přes Dunaj a vystoupiti na Vyšehrad. Máme-li čas obmezený, potěšíme se aspoň pohledem naň z některé pobřežní restaurace. Na plovárně vykoupáme se v zelenavých vodách Dunaje a vyčkáme parníku jedoucího z Vídně od 7. hodiny ranní, který přijíždí sem mezi 4.—5. hodinou odpolední a dojíždí do Pešti mezi 7.—8. hodinou večerní. Příjezd do Pešti po Dunaji za letního večera jest čarokrásný.

Vrátíme se nyní zpět do Hronské Brežnice, odkud hlavní tratí dáme se dále na východ a za nedlouho jsme na stanici živého města Zvolena.

98 km Zvolen (Zólyom) má 7200 obyvatel ze $^3/_5$ slovenských. Před městem v levo vidíme z vlaku továrnu na železný

plech „Union“. Omnibus z nádraží za 60 h zaveze nás do města, kde se uchýlíme do městského hotelu na náměstí (Városi szálloda). V okolí Zvolena prýští se 12 minerálních pramenů. Ozdobou města jest na výšině stojící starý, v písních opěvaný, daleko viditelný, mohutný zámek čtverhranný, vystavěný roku 1351 králem Ludvíkem I. Nyní proměněn byl v státní trestnici. V jedné síni jsou na stropě obrazy uherských králů. Jan Jiskra z Brandýsa dostal roku 1439 město Zvolen darem od královny

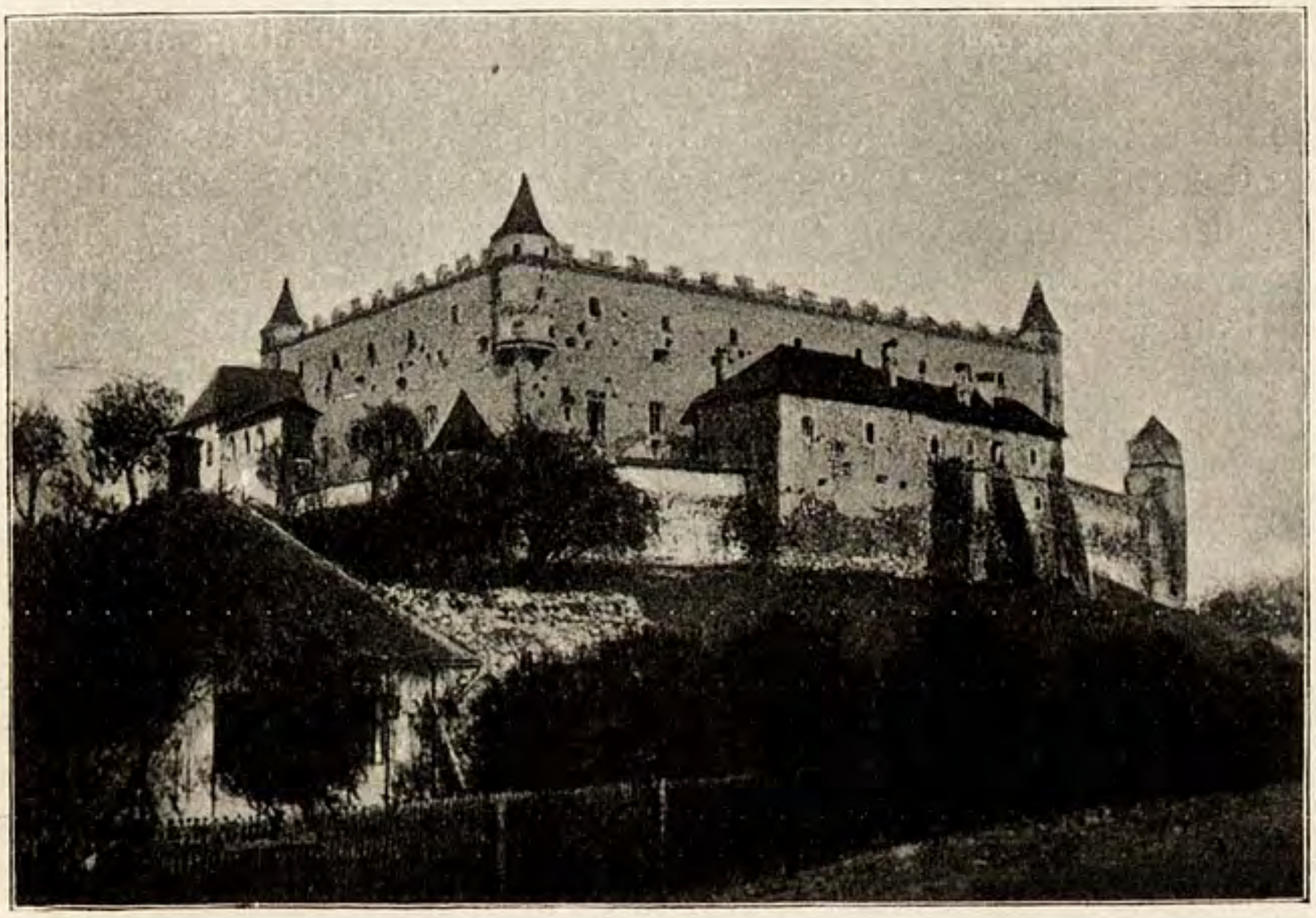

Zvolen

Alžběty. Město Zvolen mělo již r. 1840 svého slovenského poslance, jediného na sněmu prešpurském, totiž Ludevíta Štúra. Dnes je zevnější nátěr Zvolena silně maďaronský; ráz ten udržují nejvíce úředníci.

Pro svoji výhodnou polohu zeměpisnou Zvolen byl již častokráte navrhován za přirozené středisko Slovenska, kterým se snad stane v budoucnosti. K oživení života národního pracuje tu Ludová banka a neohrožení buditelé lidu dr. Ludevít Medvecký, dr. Vladimír Fajnor a dr. Ján Vesel. Dr. L. Medvecký vydává měsíčník „Zvolenské Noviny“, který ročně stojí 1 K 50 h. Viliam Paulíny vydává měsíčník „Slovenský

Peňažník"; ročně 5 K. Oboje tiskne zdejší slovenská tiskárna E. Bertana. Je tu též český lékař dr. Jan Nováček.

Ze Zvolena podnikneme výlet na Pustý hrad, který se vypíná jižně od města na strmém vrchu nad vtokem řeky Slatiny do Hronu. Dojdeme tam za ½ hodiny. Býval to slavný stoliční hrad, který až do r. 1345 ovládal stolici zvolenskou, turčanskou, oravskou, liptovskou i s přilehlými slovenskými částmi stolice tekovské, hontské a novohradské. Tam vládl za časů Matouše Trenčanského mocný jeho protivník Donč, který pomáhal r. 1312 králi Karlovi Robertovi v bitvě u Rozhanovic.

Z Pustého hradu jest pěkný pohled na údolí pohronské. Jižně od Zvolena za Slatinou jest dědina Môťová, kde prý stál v 15. století lovecký zámek krále Matyáše. Severozápadně od Zvolena 1 hodinu cesty vypíná se nad dědinou Sielnicou (blíže Hájníku) vrch Zámok, na němž jsou pozůstatky staré pevnosti, ohrazené suchou zdí bez malty, jejíž kameny s obou stran jsou ohněm slity a skelnou hmotou spojeny.

Jižně od Zvolena hradská vede dolinou Něresnicou (něresť = neštěstí) kolem „Hurbanovy skály", která v podobě oltáře vyčnívá nad okolí a se které prý r. 1848 Hurban ke shromážděnému lidu řečnil. Hradskou touto za 3 hodiny dojdeme do slovenského městečka Dobronivé. V zámku dobronivském znamenitý uherský právník Verböczy sepsal prý kodex soukromého prává uherského „Codex juris hungarici". V naší době o probuzení lidu velmi se tu přičinil ev. farář Jan Slávik. Z Dobronivé jest 13 km do města Krupiny v Hontě, které jest spojeno drahou s Ipolskými Šiahami.

Ze Zvolena do Brezna.

Ze Zvolena vede odbočka dráhy na sever přes Baňskou Bystrici do Brezové. Na této trati jsou tyto důležitější stanice:

6 km Sliač (Szliácsfürdö) lázně. Železitý pramen tamější jest teplý 33° C a výborně léčí ženské nemoci.

22 km Baňská Bystrica (Beszterczebánya) jest hlavní město stolice zvolenské a sídlo katol. biskupa. Baedeker odporučuje hotel „Hungaria". Má 9300 obyvatel, z polovice slovenských. Poloha Bystrice jest tak krásná, že zavdala podnět k slovenskému pořekadlu: „Za živa v Bystrici, po smrti v nebi!" V zámku, sídle biskupském, jsou 2 gotické kostely a zvonice. V kostele sv. Alžběty chová se krásný, řezaný oltář ze 14. století. Na čtverhranném náměstí poutají pozornost 2 kostely a dům č. 31. s arkýřem, ve kterém roku 1620 zvolen byl Gabriel Bethlen za krále uherského. Na evang. hřbitově najdeme hrob slovenského básníka Jána Botta, pěvce „Smrti Jánošíkovy", a národovce Ludevíta Thurzy-Nosického.

Za biskupa Štefana Moysesa v letech 1851—1869 byla Bystrica vedle

Turč. Sv. Martina středem národního života slovenského. Katol. gymnasium zdejší bylo tehdy pod Čulenovou správou německo-slovenským, nyní jest ovšem ryze maďarským. Tu narodil se také r. 1860 literární historik český i slovenský, professor dr. Jaroslav Vlček, jako syn professora tamního gymnasia. Za biskupa Moysesa vydával tu Mich. Chrástek slovenský časopis „Cyrill a Method" (od r. 1852). Dnes vydává tu odrodilec dr. Gerö maďarónský časopis „Krajan".

V okolí Bystrice jsou nejkrásnější procházky:

1. Horní hradby podél Hronu.
2. Dolné lúky (Árpád tér), kde jsou hostince a park.
3. Chodník z Hámru do Kostiviarské.

S Bystricí sousedí na jihu městečko Radvaň pod vrchem Urpínem, na jehož hřbitově odpočívá pod slovanskou lipou v chudičkém rově slovenský básník Andrej Sládkovič-Braxatoris, který tu byl evang. farářem. Mimo to jest tu zámek rodiny Radvanských se sbírkou zbraní a bibliotékou. Katol. kostel stojí na vrchu „Horka" řečeném a ohrazují jej hradby z dob husitských. Zvony jeho mají nápisy v gotických minuskulách ze 14. století. V 17. století působil tu proslulý spisovatel Daniel Horčička-Sinapius a latinský básník Jan Kalinka, r. 1620 na zemském sněmu v Baňské Bystrici vavřínem ověnčený.

Z Baňské Bystrice dále na východ jest stanice

32 km Slovenská Lupča (Zólyomlipcse). Tam se narodil r. 1909 zemřelý slovenský filolog dr. Samo Czambel. Nad městečkem, na vysokém, skalnatém vrchu vypíná se starý, zachovalý hrad. Ze zachovalých komnat vyniká světnice s krásným stropem a nápisem nade dveřmi „Reginae Mariae 1531", kdež se za královny Marie razily peníze.

36 km Lučatín (Luczatö). Nedaleko 5 km jest staré městečko Lubětová (Libetbánya) s kvetoucími dříve doly na železo.

44 km Brusno-Sv. Ondrej. (Borosnó-Garamszentandrás) jsou lázně nevelké.

57 km Brezová (Zólyombrézó) má velké státní železárny.

Na sever 4 km jest Horní Lehota, kde působil v minulém století slovenský básník Samo Chalúpka jako farář. Jeho faru navštívila také naše Božena Němcová. Němcová ve svém cestopise uvádí mnohé vzácné národopisné poznámky o zdejším lidu. Tak píše o zdejším kroji:

„V dědinách okolo Bystřice a v Pohronském údolí dolů ku Zvolenu jsou krásné ženy, zvláště děvčata. Zvláště když jich jde v neděli četa vycifrovaných (vystrojených) do kostela v zelených sukních, černých čižmách, bílých fěrtúškách, červených šněrovačkách, modře lemovaných. U košil mají široké, bílé rukávy, červeně vyšité, od ramenou a od party na hlavě vlají rozličně barevné stužky."

Z Brezové 11 km daleko po dráze jest město Brezno (Breznobánya). Má 4000 obyvatel slovenských. Na náměstí katol. kostel. Na katolickém hřbitově za městem zachoval se kostel zdí obehnaný z dob husitských. Nedaleko nádraží jest slovenský hostinec p. Pijára. V Brezně působil jako evang. učitel A. P. Záturecký, jehož velké dílo „Slovenská přísloví" vydala v Praze Česká Akademie.

Brezno jest také rodištěm evang. superintendenta Karla Kuzmányho. Jeho píseň „Kto za pravdu horí" zpívá se také u nás.

Z Brezna vede dráha částečně ozubená přes Polhoru do Tisovce v Gemeru, dlouhá 31 km.

Ze Zvolena jedeme dále hlavní tratí k východu. První stanicí za Zvolenem v levo jest

107 km Slatina (Nagyszalatna).. Tam byli roku 1909 mnozí občané odsouzeni do vězení proto, že si zvolili za evang. faráře osvědčeného Slováka a při kázání, které na zkoušku měl kněz Maďaron, který také ucházel se o to místo, vyšli z kostela.

Další stanicí jest

109 km Víglaš (Végles). Nad ním se vypíná dobře zachovalý lovecký zámek krále Matyáše.

Král Matěj postavil si zámek na Víglaši dle pověsti proto, aby mohl číhati na krásné dívky okolní. Jednou však na své toulce zabloudil a byl nucen přenocovati u bače na salaši. Bača navařil k večeři halušek. Král Matěj vybíral si však jenom škvarky a halušky nechával. Bača uhodil ho prý lžicí přes prsty a pravil: „Nevybírej si, ale ber si od kraje!" Když se král Matěj vrátil do Pešti, zavolal si prý milého baču k sobě a bohatě se mu za ty škvarky odměnil.

A již vjíždíme v národopisně nejzajímavější a nejryzejší kout Slovenska.

119 km Detva (Gyetva). Městečko Detva vzdáleno jest dobré $^1/_2$ hodiny od stanice. Detva znamená rodinu, staroslovanskou zádruhu, jako maďarské gyarmat.

Detva není osada stará. Založil ji roku 1638 hrabě Ladislav Čák, majetník zámku víglašského. Detvané jsou zdraví, silní lidé vysoké postavy a mají krásný kroj. Většina obyvatelstva přebývá v t. zv. „lazech" (samotách). Hospodář obyčejně na loučce vystavěl si chaloupku a chlév a vzdělává okolní pole a louky. Lesu je Detvan nepřítelem, říkává se, že se sekerou se prý již rodí. Ve svých lazech Detvanci zůstali ušetřeni různých vlivů a zachovali si tak po dnešní den svoji originalitu.

Sládkovič zpívá o Detvanech na začátku své básně „Detvan":

„Stojí vysoká, divá Pol'ana,
mať stará ohromných stínov,
pod ňou dědina Detvou volaná,
mať bujná vysokých synov."

Bohatě illustrovanou monografii Detvy napsal r. 1905 Karel Medvecký, katol. farář. Detvana výborně charakterisuje tato pověst:

„Kříž Kristův vzali v Jerusalémě Turci a zavřeli jej v zámku, zavřeném sedmi železnými branami. Do Jerusaléma přišli pak Angličan, Francouz, Rus, Slovák, Němec a Ital a radili se, jak by kříž z rukou tureckých dostali zpět. Angličan povídá: „Kupme jej, ať stojí, co stojí!“ Francouz praví: „Přiveďme několik pluků vojska a dobudeme ho.“ Rus povídá: „Moji kozáci spořádají se s tím za hodinu.“ Ale Detvan praví: „Víte co, já jej v noci ukradnu!“

Druhý den ráno přinesl jej svým udiveným soudruhům. Ti se ho ptají: „Jak jsi jen prošel železnými branami a jak jsi přemohl turecké stráže?“ Detvan ukazuje na svůj opasek a praví: „Tu mám divotvorný proutek. Tím jsem šlehl a vše se otevřelo a stráž stanula jako dřevo!“ „A co chceš za to?“ ptali se ho nyní zástupci evropských velmocí, zvyklí jsouce tomu, že nikdo nic na světě zadarmo neudělá. „Nic,“ odpověděl Detvan, „abyste věděli, že Detvan je Detvan.“

Detvané také rádi vzpomínají slovenského hrdiny Jánošíka. Jeho obraz mají skoro v každé chaloupce. Soudruzi Jánošíkovi byli prý totiž všichni (počtem 12) z Detvy.

Z Detvy jedeme dále do města

150 km Lučence (Losoncz). Hotel „Magyar Király“ (u krále uherského) poskytne nám útulku. Jest to maďarské město na národnostním rozhraní slovensko-maďarském. Z 9500 obyvatel jest jen 10% Slováků. Avšak okolí na sever jest ryze slovenské a působením dra Ludevíta Bazovského jest značně probudilé. Přičiněním jeho založena tu byla r. 1909 slovenská Všeobecná banka. Také tu jsou dvě továrny na emailové nádobí.

U Lučence r. 1451 Jan Jiskra z Brandýsa porazil Jana Hunyáda. O tom jedná I. díl Jiráskovy trilogie Bratrstvo: Bitva u Lučence.

Z Lučence západně 2 hodiny jest Halič (Gács) se zámkem hraběte Forgáče a továrna na sukno.

Z Lučence na sever vede odbočka dráhy přes Brezničku do Poltáru. Na Poltáre jsou znamenitá ložiska hlíny. Z Poltáru jedeme dále přes České Brezovo až do gemerského města Kokavy.

Z Lučence na jih vede odbočka dráhy podél řeky Ipelu do stoličního města novohradského Balažových Ďarmot a do Asódu.

Jedeme-li z Lučence dále do Pešti, mineme v pravo

166 km Filakovo (Fülek), nad nímž vypínají se zbytky starého hradu.

Odtud vede na východ odbočka dráhy do Feledu 27 km, Bánréve a Miškovce. Na této trati u 21. km míjíme zříceniny starého husitského hradu Hodějova (Várgede).

Z Feledu odbočuje pak dráha na sever dolinou rimavskou do Rimavské Soboty, stoličního města gemerského, a do Tisovce. V této dolině jest mnoho památností z dob husitských. Vypsána byla již výše.

Na další cestě z Filakova mineme

187 km Šalgov Tarjany (Salgó-Tarján), kde jsou velké železárny, v nichž pracuje mnoho Slováků.

244 km Hatvan, kde se připojuje k naší trati hlavní trať, vedoucí z Košic do Pešti, se kterou společně spějeme dále do

276 km Jedlové (Gödöllö). Na levo podél trati táhne se park královského zámku, jehož prohlídka jest dovolena za vstupné 40 h. Zde ráda prodlévala zesnulá císařovna Alžběta. A tak dojedeme na konečnou stanici naší trati:

313 km Peštbudín (Budapest), hlavní město uherské. Má 732.000 obyvatel a to 578.000 Maďarů, (Židů 169.000), 105.000 Němců, 25.000 Slováků, 8.000 Poláků a 6.000 Čechů. Pešť má ráz velkoměstský a veskrze moderní. Historických památek a budov má málo. Jest hlavním městem uherským teprve od roku 1848.

Z českých spolků pešťských buďtež uvedeny tyto:

Česká Beseda (45 členů), Restaurant Elö József Budapest VI., Teréz-Körút 43. Schůze v sobotu.

Těl. Jednota Sokol (80 členů) „József Föherczeg szálloda", Budapest VIII., Baross tér 2. Tam vyloženy jsou české noviny. Schůze v neděli.

Český vzdělavací spolek „Osvěta", Budapest VIII. Tavaszmezö u. 7.

I. český dělnický spolek. Budapest VII. Veselényi u. 17.

České hostince: V. Majer, Budapest II. Zárda u. 9. Václav Veselý, kavárna IX. Ferencz tér 11.

Slovenské časopisy v Budapešti vycházející:

Slovenský denník (od 27. února 1910). Hlavní redaktor Milan Hodža, Budapest VIII. Rökkszilárd u. 19. Předplatné ročně 16 K. Redaktoři jsou A. Štefánek, Fr. Votruba a Dušan Porubský.

Tamtéž vychází Slovenský Týždenník. Předplatné ročně 4 K.

Slovenská evang. církev v Budapešti, založená Janem Kollárem, má svůj nádherný Lutherův dům, na jehož nádvoří je chrám v VIII. okresu, Rákóczy út 57.

■ ■ ■

SLOVNÍČEK
K MAPĚ TATER.

B.

Baranie Rohy, Beraní Rohy, Zöldtavi csúcs, Grüne See-Spitze.
Bašta, Bástya, Bastei.
Bašta přední, Elülsö Bástya, Vordere Bastei.
Bašta zadní, Hintere Bastei.
Baštové sedlo.
Batizovský Loch,
Batizovské pleso Batizfalvi tó. Botzdorfer See.
Batizovský štít, Batizfavi csúcs.
Bela reka; Bílá řeka.
Belanské Alpy, Bělské Alpy. Bělské vápencové hole, Bělské Tatry Beler Kalkalpen.
Belanské kúpele, Bělanské koupele, Bělany Spišské, T. Barlangliget, Höhlenhain.
Belianský potok, Bělanský potok, Bélánszkó p., Belanski Bach.
Belovodská dolina, Bělovodská dolina, Poduplazská dolina, Poduplaszki völgy.
Białka.
Biela plesa, Bílá plesa, Weisze Seen.
Biely Vah, Fehér Vág.
Biela voda, Biała woda, Poduplazski p.

C.

Capie pleso, Čapí pleso, Szentiványi tó, Sz. See.
Cesta Marie Terezie, Mária-Terézia-út.
Cesta Klotyldina, Klotild-út.
Czuba Goryczkova.

Č.

Červená Hlína — Vörös agyag.
Červený kláštor, Vörös klastrom, Rotes Kloster.
Červené pleso, Vörös tó.

Čierna lavka, Černá lávka.
Čierné pliesko, Černé plesko, Fekete tó.
Čubryna, Czubryna.

D.

Dlhé pleso, Dlouhý stav, Hosszú tó, Langer See.
Dolina Bielej vody; Weiszwassertal.
Durný, Durny Szczyt, Nordtrabant.

F.

Fridrichova útulňa.
Furkotská dolina, Furkotské údolí, Furkota Tal.
Furkotský potok, Furkot Bach.
Furkota, štít.

G.

Ganek.
Gąsienicova plesa, Gąsienicowe stawy.
Gerlach, Ferencz József csúcs, Gerlsdorfer Spitze.
Giewont.
Goryczkovo sedlo.
Goryczkova czuba.
Grúnik, Grúnyik.
Gubałówka.

H.

Hinckova plesa, Hyncova plesa, Hinczói-to, Hinzen-Seen.
Hlinská dolina, Hlinska-Tal.
Hlinská veža, Hlinská věž, Hlinskaturm.
Hrubý, Gruby.
Huncovský štít, Hunsdorfer Spitze.
Huncovský žleb.

CH.

Chałubińskieho brána, Chałubińského brána, Chałubiński-Tor.
Chałubińského štít.

J.

Jahňací štít, Jehněcí štít, Fehértavi csúcs, Fehértó cs. Weisz See-Spitze.
Jastraba, Jestřabí turně, Karfunkelturm.
Jaszczurówka.
Javorina, Javořina.
Javorinka, potok.
Javorová dolina, Jaworowe-Tal.

K.

Kałatówki.
Kamenista, potok; Kamenista-Bach.

Kamzík, hotel; Gemse.
Kežmark, Késmárk.
Kežmarský štít; Késmárki csúcz; Kesmarker Spitze.
Kežmarské žleby; Késmárki itató; Kesmarker Tränke.
Klotyldina cesta; Klotild-út.
Kmeťov vodopád.
Kohlbach, hotel.
Kolbové údolí.
Končistá, Končysta, Koncsiszta.
Kondrátova dolina.
Kondrátova Kopa; Kopa Kondracka.
Kôprová dolina; Koprova-Tal.
Kôprovské sedlo.
Kôprovský štít; Koprova-Spitze.
Kopské sedlo; Kopa-Pass.
Kościelec.
Kościeliska dolina.
Kotlina dolinka.
Kozie plesa; Kozí plesa; Gemsen Seen.
Kozi wierch; Kozi Wierch; Kozí vrch.
Krátká.
Kriváň; Kriván.
Kriváňská Poľana.
Krzyżne; Křižné.
Kundrátka.
Kužnice; Eisenhammer.
Kvetnica; Květnice; Virágosvölgy; Blumental.

L.

L'adová kopa; Ledová Kopa; Markazitturm.
L'adový štít; Velký Kolba; Jegvölgyi csúcs; Eistaler Spitze.
L'adové pleso.
Laštovičia veža; Laštovičí věž.
Liliový priesmyk; Liliový průsmyk; Liliové sedlo; Lilijowepass.
Liptovské Múry; Liptovské hole, Liptowskie Múry, Liptauer Mauern.
Litvorovy stav; Litworowy-See.
Lomnica Tatranská; Lomnice Tatranská; Tátralomnicz.
Lomnický štít; Lomniczi csúcs; Lomnitzer Spitze.
Lorenzovo sedlo.

M.

Majláthova útulňa; Mailáth m. h.
Malá Studená dolina; Kleines Kohlbachtal.
Malá Vysoká; Kl. Visoka.
Malý stav; Fekete tó.
Marie Terezie cesta; Mária-Terézia-út.
Matliare; Matláry; Mátlárháza; Matlarenau.
Mengusovská dolina; Mengusovská dolina; Menguszfalvi völgy; Mengsdorfer Tal.

Mengusovské sedlo; Mengusovecké sedlo; Wilderer Joch.
Mlynice dolina; Mlinica Tal.
Mojžišov prameň; Mojžíšův pramen.
Mořské oko; Tengerszem; Meerauge.
Móry, hotel.

N.

Nad Pavlovou.
Nadskok, pleso; Nadskok See.
Nefcerský potok; Neftzer Bach.
Nosál.

Θ.

»Obrovský« vodopád.
Ohnisko.
Okrúhlé pleso; Döller See.
Osterva; Oszterva.
Ostrá.

Þ.

Pálenica Velká; Palenica.
Patria.
Piat Poľských stavů; Pět Polských stavů; Lengyel öt tó; Poln. fünf Seen.
Piat spišských plies; Pět spišských ples; Öt tó.
Pieniny; Pěniny.
Podbansko; Pod-Banskó.
Podspady.
Poľana Kriváňska.
Poľana Smytnia.
Polský hřeben; Lengyel nyereg.
Popradské pleso; Poprádi tó; Popper See.
Pošrednia Turnia; Prostřední turně.
Priehyba Nižnia.
Priehyba Vyšnia; Vizna Priehyba.
Przedni staw; Přední stav; Przedni tó.
Pyšné sedlo.

R.

Roztocký potok.
Roztocká útulňa; Útulňa v Roztoke.
Rybie pleso; Rybí pleso; Mořské oko; Halas tó; Fisch-See.
Rysy; Tengerszem csúcs; Meeraugspitze.
Rumanovo pliesko; Rumanovo plesko; Ruman-See.
Rumanovský štít; Ruman-Spitze; Gans-Sp.

S.

Satan; Sátán.
Sedielko; Sedélko; Kl. Sattelpass.
Schodíky,

Siedem Granatów.
Siklava, vodopád.
Skalnaté pleso; Steinbach-See.
Skok, vodopád; Schleierwasserfall, Nagyszalóki csúcs; Szalóki cs.
Slavkovský štít; Schlagendorfer Spitze.
Starolesnický štít.
Sliezsky dom; Sziléziaiház; Schlesierhaus.
Smokovec; Tátrafüred; Bad Schmecks.
Smokovec Nový; Uj Tátrafüred.
Smokovec Dolní; Alsó Tátrafüred.
Smrečinská plesa; Smrecsini-tavak.
Smrečiny Temné.
Sňahový štít; Sněhový štít.
Solisko; Szolyiszkó.
Soliskový Kotel.
Spišská Belá; Spišské Bělany; Szepesbéla.
Spišská Magura; Zipser Magura.
Stredohrot; Středohrot, Mittelgrat; Középorom.
Studená dolina velká; Tarpataki völgy; Groszes Kohlbach-Tal.
Studenovodské vodopády.
Sublechnica.
Suchy wierch.
Svišťovka; Swistówka.
Svišťovka Velká; Ratzenberg.
Swinnica; Svinice.
Szczawnica.

Š.

Široká veža; Široká věž; Červená veža; Roter Turm.
Špára; Sparaloch.
Štrba; Csorba.
Štrbské pleso; Csorbai tó; Csorber See.
Štrbská stanica.
Štrbský štít; Csorbai csúcs; Csorber Spitze.

T.

Tatranská Lomnica; Tátralomnicz.
Temné Smrečiny.
Terianská plesa; Terjanská plesa; Teriánszkó-tavak.
Téryho útulňa; Téry ház; Téry Schutzhaus.
Tichá dolina; Tycha Tal; Tycha völgy.
Tichá, potok; Tycha B.
Tokárňa; Drechslerhäuschen.
Tomanovské sedlo; Tomanowo-Pass.
Tri studničky; Tři studničky, Drei Quellen.
Tupá; Tupa.

U.

Útulňa v Roztoke.
Útulňa Majláthova; Mailáth m. h.
Útulňa Téryho; Téry ház, Téry Schutzhaus.

V.

Váha; Hunfalwy-Joch.
Večný dážď; Věčný déšť.
Velická dolina; Felkai völgy; Felker Tal.
Velické pleso; Felkai tó; Felker See.
Velický potok; Felkai p.; Felker Wasser.
Velká Kopa; Magas Kúp.
Velká Svišťovka; Ratzenberg.
Velká Zamrzlá.
Velká Pyšná; Wk. Pyszna.
Vesterovo; Tatra Széplak; Weszterheim.
Vižna Priehyba; Vyšnia Priehyba.
Východná.
Východňanská stanica.
Vysoká, Tatra csúcs; Tatraspitze.
Vyšné Hágy; Felsö Hágy; Hoch Hági.

W.

Wahlenbergova plesa; Wahlenbergi-tavak; Wahlenberg-Seen.
Wielky staw; Velký stav; Nagy tó.

Z.

Za Handel.
Zadní stav.
Zakopané.
Zamrznuté pleso; Zamrzlý stav; Gefrorner See.
Závrat; Zawrat.
Zelené pleso; Zöld tó.
Zelený potok.
Zlobivá; Marthaspitze.
Zlomisko.

Ž.

Žabí plesa; Békás tavak; Frosch-Seen.
Ždiarský priesmyk; Žďárský průsmyk; Zdjár-Pass.
Žltá veža.

Ukazatel místních jmen.

Babia góra, vrch 63
Baldovce, lázně . . . 32, 78
Balažovy Ďarmoty . . 112, 117
Ballenstein (Pajštún), hrad . 85
Bánovce 93, 99
Baňská Bystrica . 65, 109, 115
Baradla, jeskyně . . 73, 82
Bardiov 79
Bardiovské lázně . . 36, 80
Bělanská jeskyně a lázně 23, 71
Beckov, hrad 96
Beluša 102
Besná, skála 56
Blatnica, hrad 108
Bojnice, hrad 94
Bohumín 49
Bohuslavice 95
Bošácká dolina 96
Branisko, průsmyk . . . 78
Brezno 70, 76, 115
Brezová v Nitře 87
Brezová ve Zvoleni . . . 114
Brunovce 95
Brusno-Sv. Ondrej, lázně 36, 115
Budatín, zámek 52
Bytča 103
Bzenica-Vyhně 111

Cífer 91

Čaca 51
Čáchtice 95
Čarnohurské kúpele . . . 33
Čata 112
České Brezovo 117
Černová 64
Čertovica, vrch 70
Červený kámen, hrad . . 91
Červený klášter . . . 24, 71

Darkov, lázně 49
Děmanovská jeskyně . . . 68
Detva 116
Děvín, hrad 82
Dobrá voda, hrad 87
Dobronivá 114
Dobšiná 72
Dobšinská jeskyně . . 72, 77
Dolní Kubín 58
Drietomská dolina . . . 96
Ďumbír, vrch 68, 69

Fatranský Kriváň, vrch . . 54
Filakovo 118
Fraštak (Hlohovec) . . . 92

Gánovce, lázně 33, 77
Gelnica 78

Halič, zámek 117
Harmaněcká dolina . . . 109
Harmonie, letní sídlo . 90, 91
Hatvan 118
Hlboké 85
Hlinník-Sklené 111
Hlohovec (Fraštak) . . . 92
Hnúšťa 76
Hodějovo, hrad 118

Holič 88
Hrabušice 77
Hrádek 69
Hradová, vrch 76
Hričov, hrad 103
Hronská Brežnica 110
Hronský Sv. Beňadik . . 111
Hronský Sv. Kříž 111
Humenné 82

Choč, vrch 64, 66
Chyžné 73

Iglov (Nová Ves) 77
Iglovské lázně (Novoveské kúpele) 33, 77
Ilava 102
Ipolské Šiahy 112

Jablonica 87, 92
Jablunkov 50
Jasenová 63
Javorina, vrch 95
Jedlová (Gödöllö) . . . 118
Jelšava 73

Kapušany, hrad 79
Karvín 49
Kežmark 71
Klak, hájovna 77
Kláštor pod Zniovem, hrad 109
Klenovec 76
Kobeljarovo 72
Kohlbach 70
Kokava 117
Korlátky, hrad 87
Korytnica, lázně . . . 34, 65
Kostolná 96
Košice 80
Králova hoľa, vrch . . 70, 72
Králova Lehota 69
Kralovany 57
Krásná Horka, hrad . . . 72
Kremnice 109
Kriváň 12
Krížná, vrch 109
Krupina 112, 114
Kúty 85
Kvačanská dolina 66

Lednica, hrad 1002
Leopoldov 992
Levice 1112
Levoča 778
Lietava, hrad 552
Likava » 663
Lipjany 880
Liptovská Teplá 665
Liptovský Sv. Mikuláš . . 666
Lomnica 771
Lubětová 1115
Lubické lázně 33, 771
Lubochňa 34, 664
Lubotyň 880
Lubovenské lázně . . 33, 880
Lučatín 1115
Lučenec 1117
Lučivná, lázně 33, 770
Lúčky, lázně 34, 665
Luhačovice 1000

Malacka 885
Malé Topolčany 994
Manínská soutěska . . . 1002
Margecany 778
Margita, peřeje Váhu . . . 556
Michalovce 882
Modra 990
Mosty 550
Mošovce 1009
Muráň hrad, ... 774
Myjava 888

Nádaš 887
Něcpaly 1008
Německá Lupča 666
Nitra 992
Nižní Slaná 772
Nová Baňa 1111
Nová Ves (Iglov) . . . 72, 777
Novoveské kúpele (Iglovské) 33, 777
Nové Město nad Kysúcou 551
» » nad Váhem . 994
Nové Zámky 994

Obyšovce 779
Oravský zámek 558
Oravský Podzámok . . . 558

Orlajovce-Teriakovce . . . 76
Orlov 80
Orlová 49
Ostrý Kámen, hrad . . . 87
Ostřihom 112

Párkáň-Nána 112
Pešť 118
Pezinek 89
Pěniny 24, 71
Píšťany 35, 94
Plešivec 72
Plavecký zámek . . 85, 87
Ploská, vrch 64, 108
Podolinec 70
Polhora, lázně v Oravě . 35, 63
Poltár 117
Poludnica, vrch 68
Poprad 70
Považská Bystrica . . . 102
Považská Teplá 102
Predmier 103
Prešov 79
Prešpurk 83
Prievidza 93
Prosiecká dolina 66
Púchov 102
Pukanec 112
Pustý hrad 114

Radvaň 115
Rajecká dolina 52
Rajecké Teplice . 35, 52, 103
Rakovo-Príbovce 107
Rankovce-Herlany, lázně . 82
Rimavská Baňa 76
Rimavská Sobota . . 76, 118
Rožňava 72
Ružomberk 64

Sabinov 80
Sachsenstein, hrad . . . 110
Sczawnica, lázně . . . 24, 71
Senica 85
Sered 92
Sitno, vrch 111
Skalica 89
Skalka, zříceny 99
Sklené, lázně 111
Slatina 116
Sliač, lázně 36, 114
Slovenská Lupča 115
Smierdzonka, lázně . . . 71
Smokovce . 8, 21, 31, 32, 70
Smolenice, hrad . . 87, 92
Smolnická Huta 78
Smrčník, vrch 110
Smrdáky, lázně 35
Sobor, vrch 93
Sokol, soutěska 77
Spišská Bělá 71
Spišské Podhradí 78
Spišská Sobota 70
Spišské Vlachy 78
Stará Turá 95
Starý hrad 56
Strečno, hrad 54
Stupava 85
Sučany 57
Suchá Hora 63
Súlovské skály 102
Sv. Jan — Poturňa . . . 69
Sv. Jur 89

Šalgov Tarjany 118
Šaštín 85
Šťávnica a Belá 110
Štiavnička, zámek 57
Štrba 70
Štrbské pleso . . 8, 34, 70
Štvrtek ve Spiši 77
Štvrtek v Trenčíně . . . 96
Štubňanské Teplice, lázně 35, 109
Šturec, vrch 65
Šútovo 57
Šútovský vodopád . . 54, 57

Tatranská Lomnica . . 23, 71
Tematín, hrad 95
Teplá u Trenčína 99
Těrchová 54
Těšín 49
Tisovec 74, 118
Tornalja 72
Trebišov 82
Trenčanské Teplice . 35, 99
Trenčín 96
Trnava 88, 91

Trnovec 66
Trzyniec 50
Turčanský Sv. Martin . . 104

Varín 54
Velká Lúka, vrch 108
Velká Maruše 112
Velké Bielice 93
Velké Kozmálovce 112
Velké Leváry 85
Velké Topolčany 93
Velký Šaryš 80
Víglaš, zámek 116
Vlárský průsmyk 100
Vrátná dolina 54
Vrbové 87
Vršatec, hrad 1000
Vrútky 56, 1044
Vyhně, lázně 36, 1111
Vysoká, vrch 955
Vyšné Ružbachy, lázně . 33, 711
Vyšní Kubín 633

Weiszenstein, hrad . . 85, 899

Zakopané 25, 27, 633
Zborov 800
Zvolen 1122
Zvolenská dolina 1100

Žilina 51, 1044
Železnô, lázně 34, 666

OBSAH.

I. Radúz Magurin: Vysoké Tatry. Krátký popis Tater a informace pro turisty.

Přehled výletů na Vysoké Tatry 8
Výlety od Štrbského plesa 10
Výlety od Podbanského 11
Další výlety od Štrbského plesa 12
Z Vesterova k Slezskému domu a dále 18
Výlety ze Smokovců 19
Výlety z Bělanských lázní 24

II. Dr. Vavro Šrobár: Lázenské miesta na Slovensku.

I. Kúpele vo Spiši 31
II. Liptovské lázne 34
III. Turčianské lázne 35
IV. Lázne v Orave 35
V. Lázne v Trenčianskej 35
VI. Lázne v Nitrianskej 35
VII. Lázne v Šaryši 36
VIII. Lázne vo Zvolenskej 36
IX. Lázne v Tekovskej 36

III. Stanislav Klíma: Vlakem přes Slovensko.

Z dějin cestování po Slovensku 39
Jak cestovati po Slovensku 42
Slovensko a Slováci 46
Z Bohumína do Košic 49
Cestou na Tatry 49
Orava 58

Údolí řeky Popradu 70
Gemer 71
Z Popradu do Košic 76
Šaryš 79
Z Prešpurka do Žiliny 82
Malé Karpaty 85
Z Prešpurka do Trnavy 89
Nitra 92
Z Leopoldova do Trenčína 94
Z Moravy na Slovensko 99
Z Teplé do Žiliny 102
Z Vrútek do Pešti 104
Z Hronské Brežnice do Ostřihoma 111
Ze Zvolena do Brezna 114
Slovníček k mapě Tater 119
Ukazatel místních jmen k Průvodci po Slovensku . . 127

Obrázky.

Štrbské pleso 9
Hájovna Podbansko 10
Zelené pleso 12
Mengusovská dolina s Popradem 13
Popradské pleso 14
Žabí pleso, Rysy a Vysoká 15
Pohled z Rysů do Mengusovské doliny 17
Slezský dům, Velické pleso a Gerlachovka 18
Obrovský vodopád 20
Nový Smokovec 21
Pětispišské pleso a Stredohrot 22
Mořské Oko 25
Zbojnická pečienka 26
Dolní Smokovec 32
Hrad Lietava v stolici trenčanské 53
Strečno nad Váhem 55
Partie z kralovanské doliny 57
Trh v Dolním Kubíně 58
Oravský zámek 59, 60
»Skalka« u Vyšného Kubína 62
Salaš pod Chočem 63
Lubochňa u Ružomberka 65
Starý bača při dojení 67
Před salaší 69
Hrad Muráň 73
Tisovec s Hradovou 74
Husitský hřbitov a kostel v Rimavské Bani 75
Husitský hřbitov a kostelík teriakovský pod Maginým hradem 75
Košice: Dóm s kaplí sv. Michala 81

Prešpurk (Požoň) 833 3
Myjava 888 8
Nitra 933 3
Trenčín 977 7
Súlovské skály v trenčanské stolici 1011 1
Turčanský Sv. Martin 1055 5
Mošovce 1077 7
Zvolen 1133 3

PŘÍLOHY:

Celkový pohled na Tatry.
Cestovní mapa Tater.
Mapa Slovenska od dr. Vítězslava šl. Cintuly.

Ústredie ľudovej umeleckej výroby
KNIŽNICA
v Bratislave

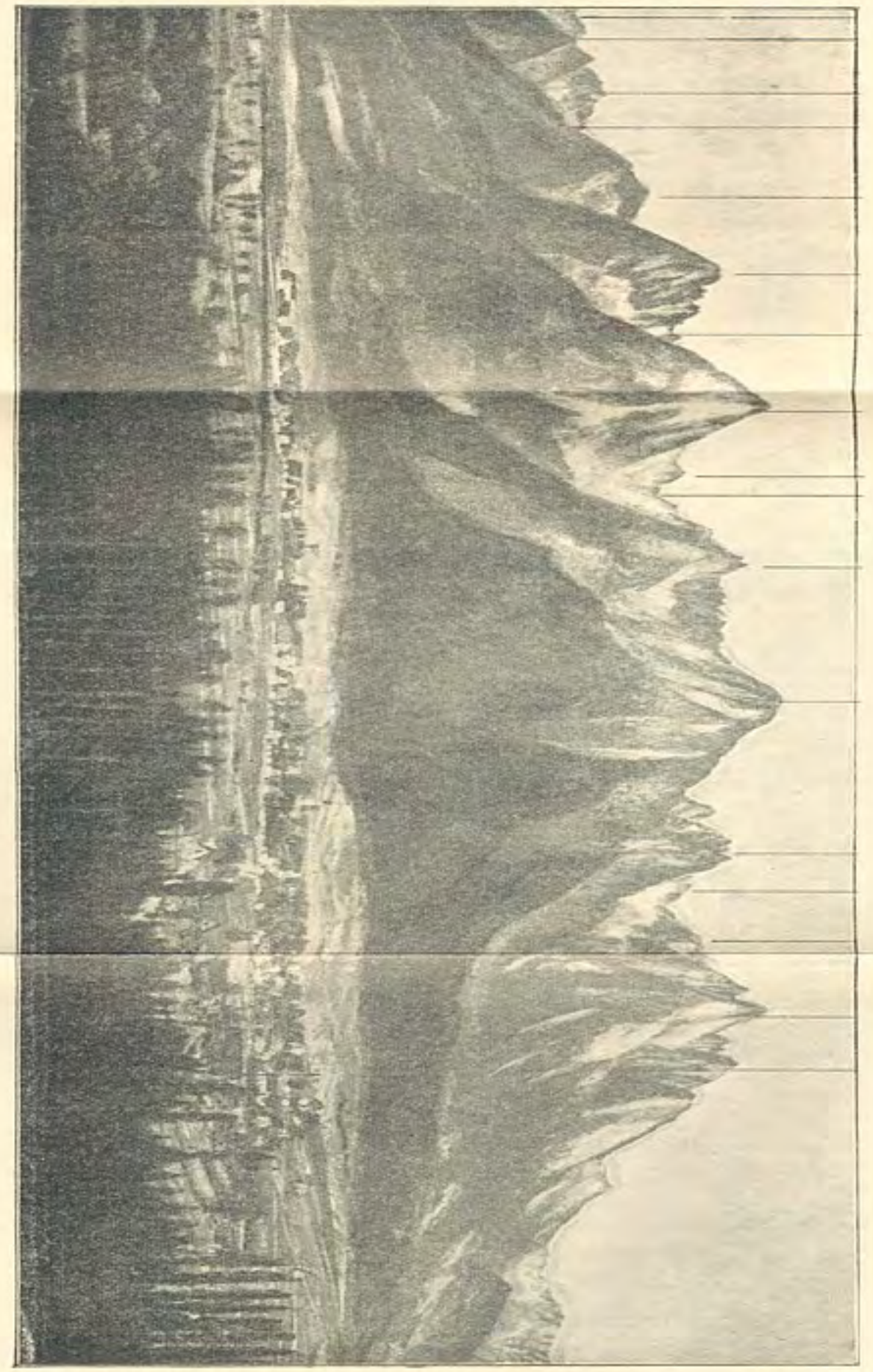

Pohled na Vysoké Tatry z Popradu.

Cestovní mapa VYSOKÝCH TATER.

Měřítko 1 : 94.000.

Hřbety horské
Silnice
Železnice
Vrcholy horské
cesty a stezky
osady

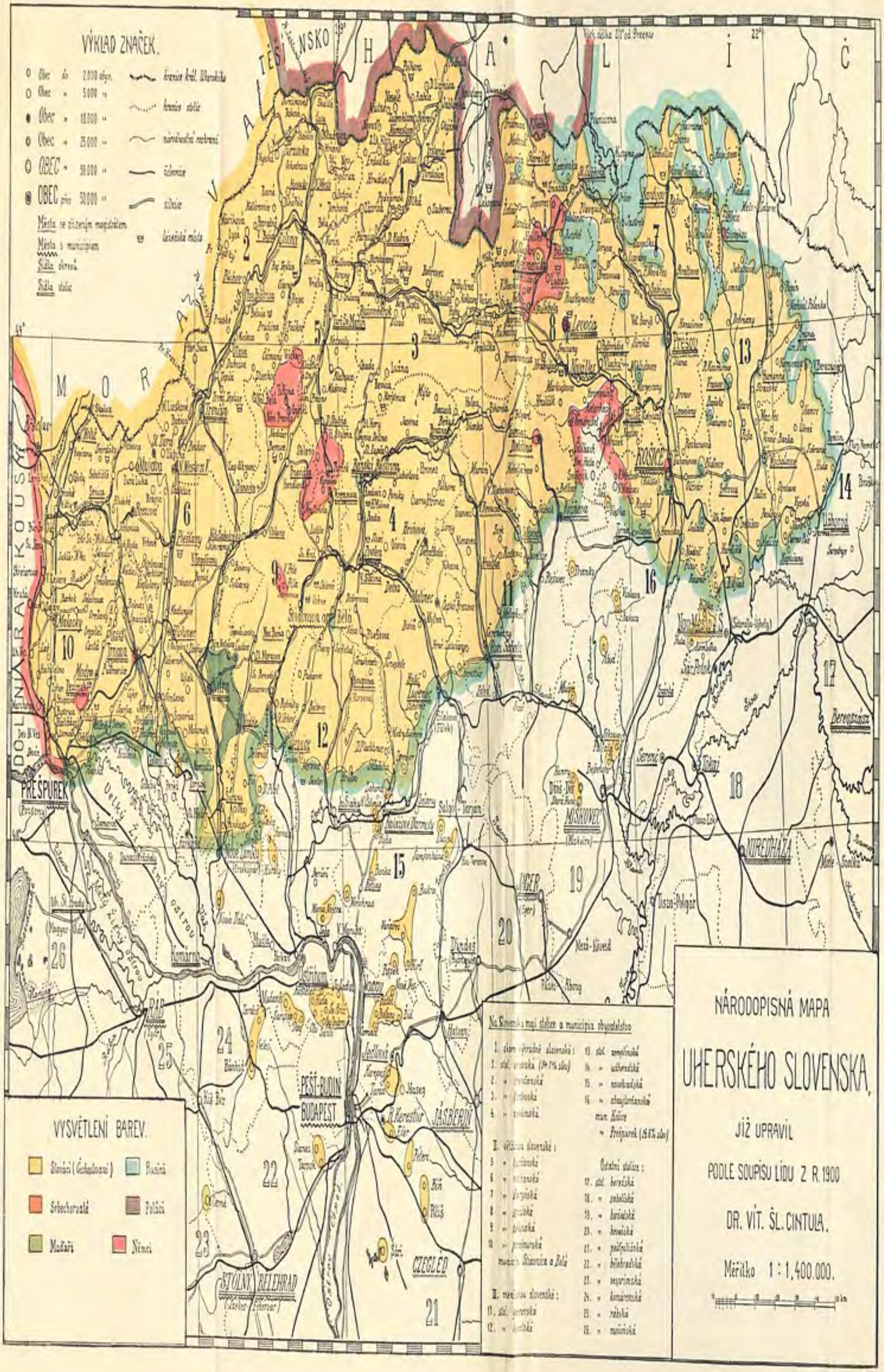
VÝKLAD ZNAČEK.
Obec do 2.000 obyv.
Obec » 5.000 »
Obec » 10.000 »
Obec » 25.000 »
OBEC » 50.000 »
OBEC přes 50.000 »
Města se zřízeným magistrátem
Města s municipiem
Sídla okresní
Sídla stolic
hranice král. Uherského
hranice stolic
národnostní rozhraní
železnice
silnice
lázeňská místa
TĚŠÍNSKO
HALIČ
MORAVA
DOLNÍ RAKOUSY
PREŠPUREK
Velký Žitný ostrov
Malý Žitný ostrov
Komárno
PEŠŤ-BUDIN
BUDAPEST
JÁSBERÍN
CZEGLÉD
SZOLNOK BELEHRAD
KOŠICE
PRESOV
ROŽŇAVA
MUKAČEVO
MIKLOŠHÁZA
EGER
Tisza-Polgár
Mezö-Kövesd
Tiszá-Abony
Diósgyör
Salgó-Tarján
Ozd
Losonc
Fülek
Jolsva
Rimavská Sobota
Hatvan
Gödöllö
Aszód
Vác
Šáry
Berencsúr
Sečovce
Michalovce
Humenné
Vranov
Stropkov
Svidník
Bardejov
Prešov
Levoča
Kežmarok
Poprad
Spišská Nová Ves
Gelnica
Rožňava
Jelšava
Hnúšťa
Lučenec
Veľký Krtíš
Fiľakovo
Šahy
Nové Zámky
Komárno
Štúrovo
Ostrihom
Esztergom
Dunaföldvár
Kalocsa
Baja
Bácsalmás
Kiskunfélegyháza
Kiskunhalas
Szabadka
Zombor
Apatin
Mohács
Pécs
Szigetvár
Barcs
Nagy-Kanizsa
Zalaegerszeg
Körmend
Szombathely
Kőszeg
Sopron
Mosonmagyaróvár
Győr
Tata
Tatabánya
Esztergom
Vác
Hatvan
Miskolc
Ózd
Putnok
Sátoraljaújhely
Szerencs
Tokaj
Nyíregyháza
Debrecen
Hajdúszoboszló
Berettyóújfalu
Orosháza
Békéscsaba
Gyula
Arad
Temesvár
Versec
Pančevo
Zemun
Petrovaradin
Ruma
Sremska Mitrovica
Šid
Vinkovci
Osijek
Đakovo
Slavonski Brod
Požega
Virovitica
Koprivnica
Varaždin
Čakovec
Ludbreg
Križevci
Bjelovar
Daruvar
Pakrac
Kutina
Sisak
Karlovac
Ogulin
Otočac
Gospić
Senj
Rijeka
Bakar
Crikvenica
Novi
Krk
Rab
Pag
Zadar
Benkovac
Šibenik
Drniš
Knin
Sinj
Omiš
Split
Trogir
Hvar
Korčula
Metković
Dubrovnik
Kotor
Cetinje
Podgorica
Skadar
Ulcinj
Bar
Budva
Herceg Novi
Cattaro
Ragusa
Stagno
Curzola
Lesina
Lissa
Comiso
Modica
Ragusa
Scicli
Vittoria
Terranova
Caltagirone
Piazza
Enna
Nicosia
Cefalù
Termini
Palermo
Trapani
Marsala
Mazara
Sciacca
Girgenti
Licata
Terranova
Gela
Alcamo
Castelvetrano
Partinico
Corleone
Monreale
Misilmeri
Bagheria
Cerda
Caccamo
Termini
Cefalù
Petralia
Nicosia
Troina
Randazzo
Taormina
Messina
Milazzo
Patti
Barcellona
Castroreale
Lipari
Stromboli
Vulcano
Salina
Filicudi
Alicudi
Panarea
Ustica
Favignana
Levanzo
Marettimo
Pantelleria
Lampedusa
Linosa
Malta
Valletta
Sliema
Rabat
Mdina
Gozo
Victoria
Mellieha
Cirkewwa
Comino
Kerkyra
Paxos
Leukas
Ithaka
Kefallinia
Zakynthos
Patras
Aigion
Korinthos
Nauplion
Argos
Tripolis
Sparta
Gythion
Kalamata
Pylos
Methoni
Koroni
Kyparissia
Pyrgos
Olympia
Andravida
Amaliada
Zante
Kalamai
Navarino
Modon
Arkadia
Megalopolis
Tegea
Mantinea
Orchomenos
Lebadeia
Theben
Chalkis
Eretria
Karystos
Oropos
Rafina
Lavrion
Thermopylae
Lamia
Domokos
Karditsa
Trikkala
Kalabaka
Metsovon
Janina
Arta
Prevesa
Nikopolis
Agrinion
Mesolongion
Naupaktos
Delphi
Amphissa
Lidoriki
Vonitsa
Astakos
Thermon
Agrafa
Pindos
Olympos
Ossa
Pelion
Volo
Almyros
Larissa
Elassona
Kozani
Grevena
Konitsa
Premeti
Elbasan
Durazzo
Tirana
Kavaja
Lezha
Alessio
Skutari
Prizren
Ipek
Dakovica
Prizren
Kalkandelen
Tetovo
Gostivar
Kičevo
Ohrid
Struga
Resen
Prilep
Bitolj
Monastir
Florina
Kastoria
Grevena
Kozani
Verria
Salonik
Kavalla
Drama
Seres
Nevrokop
Melnik
Petritsch
Strumitza
Kumanovo
Skoplje
Uskub
Veles
Gevgelija
Strumica
Radoviš
Kočani
Štip
Kratovo
Kriva Palanka
Kumanovo
Preševo
Vranja
Leskovac
Niš
Pirot
Zaječar
Knjaževac
Negotin
Kladovo
Turnu Severin
Orsova
Mehadia
Lugos
Karansebes
Temesvár
Arad
Nagy-Szent-Miklós
Nagy-Becskerek
Versec
Pančevo
Zemun
Petrovaradin
Ruma
Sremska Mitrovica
Šid
Vinkovci
Osijek
Đakovo
Slavonski Brod
Požega
Virovitica
Koprivnica
Varaždin
Čakovec
Ludbreg
Križevci
Bjelovar
Daruvar
Pakrac
Kutina
Sisak
Karlovac
Ogulin
Otočac
Gospić
Senj
Rijeka
Bakar
Crikvenica
Novi
Krk
Rab
Pag
Zadar
Benkovac
Šibenik
Drniš
Knin
Sinj
Omiš
Split
Trogir
Hvar
Korčula
Metković
Dubrovnik
Kotor
Cetinje
Podgorica
Skadar
Ulcinj
Bar
Budva
Herceg Novi
Cattaro
Ragusa
Stagno
Curzola
Lesina
Lissa
Comiso
Modica
Ragusa
Scicli
Vittoria
Terranova
Caltagirone
Piazza
Enna
Nicosia
Cefalù
Termini
Palermo
Trapani
Marsala
Mazara
Sciacca
Girgenti
Licata
Terranova
Gela
Alcamo
Castelvetrano
Partinico
Corleone
Monreale
Misilmeri
Bagheria
Cerda
Caccamo
Termini
Cefalù
Petralia
Nicosia
Troina
Randazzo
Taormina
Messina
Milazzo
Patti
Barcellona
Castroreale
Lipari
Stromboli
Vulcano
Salina
Filicudi
Alicudi
Panarea
Ustica
Favignana
Levanzo
Marettimo
Pantelleria
Lampedusa
Linosa
Malta
Valletta
Sliema
Rabat
Mdina
Gozo
Victoria
Mellieha
Cirkewwa
Comino
Kerkyra
Paxos
Leukas
Ithaka
Kefallinia
Zakynthos
Patras
Aigion
Korinthos
Nauplion
Argos
Tripolis
Sparta
Gythion
Kalamata
Pylos
Methoni
Koroni
Kyparissia
Pyrgos
Olympia
Andravida
Amaliada
Zante
Kalamai
Navarino
Modon
Arkadia
Megalopolis
Tegea
Mantinea
Orchomenos
Lebadeia
Theben
Chalkis
Eretria
Karystos
Oropos
Rafina
Lavrion
Thermopylae
Lamia
Domokos
Karditsa
Trikkala
Kalabaka
Metsovon
Janina
Arta
Prevesa
Nikopolis
Agrinion
Mesolongion
Naupaktos
Delphi
Amphissa
Lidoriki
Vonitsa
Astakos
Thermon
Agrafa
Pindos
Olympos
Ossa
Pelion
Volo
Almyros
Larissa
Elassona
Kozani
Grevena
Konitsa
Premeti
Elbasan
Durazzo
Tirana
Kavaja
Lezha
Alessio
Skutari
Prizren
Ipek
Dakovica
Prizren
Kalkandelen
Tetovo
Gostivar
Kičevo
Ohrid
Struga
Resen
Prilep
Bitolj
Monastir
Florina
Kastoria
Grevena
Kozani
Verria
Salonik
Kavalla
Drama
Seres
Nevrokop
Melnik
Petritsch
Strumitza
Kumanovo
Skoplje
Uskub
Veles
Gevgelija
Strumica
Radoviš
Kočani
Štip
Kratovo
Kriva Palanka
Kumanovo
Preševo
Vranja
Leskovac
Niš
Pirot
Zaječar
Knjaževac
Negotin
Kladovo
Turnu Severin
Orsova
Mehadia
Lugos
Karansebes
Temesvár
Arad
Nagy-Szent-Miklós
Nagy-Becskerek
VYSVĚTLENÍ BAREV.
Slováci (Československé)
Rusíni
Srbochorvati
Poláci
Maďaři
Němci
Na Slovensku mají sídlem a municipia obyvatelstvo
I. okres výhradně slovenské:
1. stol. uherská (94·7% obyv.)
2. » zvolenská
3. » turčianská
4. » trenčianská
II. většinou slovenské:
5 » liptovská
6 » turčianská
7 » žilinská
8 » gemerská
9 » bystrická
10 » gemerská
města Štiavnica a Bela
III. menšinou slovenské:
11. stol. gemerská
12. » hontská
13. stol. zemplínská
14. » ungvárská
15. » novohradská
16. » abauj-tornavská
města Košice
» Prešpurek (5·6% obyv.)
Ostatní stolice:
17. stol. bereghská
18. » satmarská
19. » borsodská
20. » hevešská
21. » pešťpilišská
22. » bihorská
23. » nográdská
24. » komárnanská
25. » rábská
26. » mošonská
NÁRODOPISNÁ MAPA
UHERSKÉHO SLOVENSKA,
JIŽ UPRAVIL
PODLE SOUPISU LIDU Z R. 1900
DR. VÍT. ŠL. CINTULA.
Měřítko 1 : 1,400.000.

Slovenská čítanka

M 13